1

KUR'AN'A GÖRE

ESMÂ-İ HÜSNÂ

MUSTAFA İSLÂMOĞLU

KUR'AN'A GÖRE

ESMÂ-İ HÜSNÂ

MUSTAFA İSLÂMOĞLU

KUR'AN'A GÖRE

ESMÂ-İ HÜSNÂ

İstanbul, 2011

DÜŞÜN YAYINCILIK

Yayın No	205
Kitabın Adı	Kur'an'a göre Esmâ-i Hüsna
Yazar	Mustafa İslâmoğlu
İç Mizampaj	AFM Creative
Kapak	Yunus Karaaslan
1. Baskı	Eylül, 2011
ISBN	978-605-4533-01-5
Baskı ve Cilt	İstanbul Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi sitesi B. Blok No: 21 Topkapı-Zeytinburnu / İstanbul Tel: 0212 482 51 66
Yayıncı Sertifika No	12628
Yayıncı Adresi	Topkapı Mh. Kahalbağı Sk. No: 55/A Topkapı-İSTANBUL
Tel & Fax *Sipariş Tel & Web*	Tel: 0212 521 91 13-23 • Fax: 0212 521 90 86 0212 524 7 524 • www.kidap.com.tr
	Eserin her hakkı DÜŞÜN YAYINCILIK'a aittir. Kaynak gösterilek alıntı yapılabilir, izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz
Editör	*Ahmet Menteş*

KUR'AN'A GÖRE

ESMÂ-İ HÜSNÂ

Mustafa İslâmoğlu

DÜŞÜN
YAYINCILIK

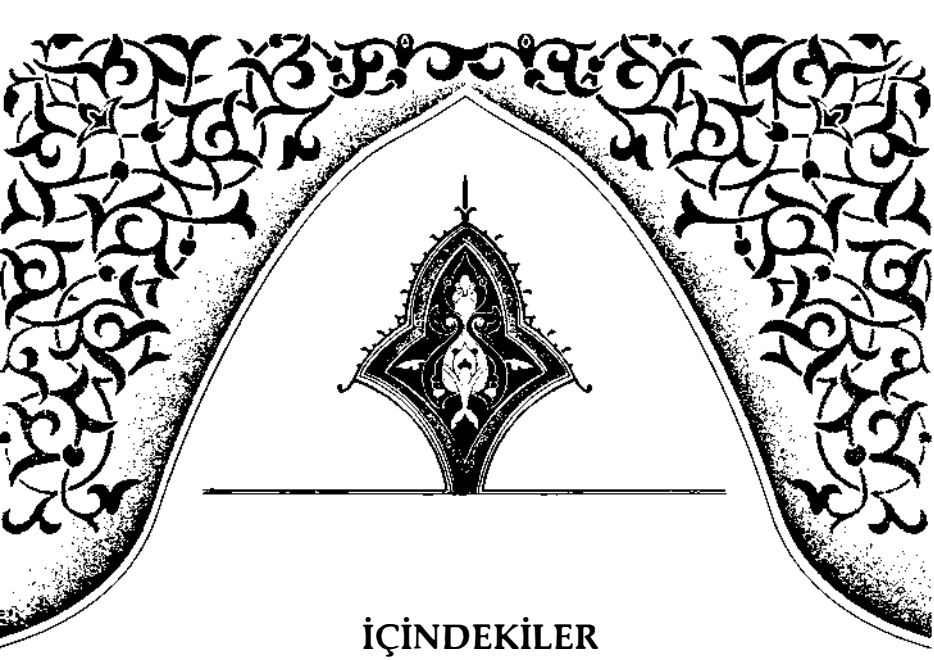

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI **19**

GİRİŞ

1. NEDEN ESMÂ-İ HÜSNÂ? **28**

1.1. *Ma'rifetullah* Allah'ı anlamaktır 28

1.2. Varlık kategorileri ve Allah'ın varlığı 29

1.3. "Esmâ-i Hüsna" terkibi..

1.4. Kur'an'da terkibin kullanıldığı yerler 33

1.5. Esmâ-i hüsnânın değeri 37

1.6. Esmâ Allah'ın zatına perdedir 39

1.7. Esmâ:

1.8. Her ilim esmânın tecellîsidir 44

2. ALLAH'IN ESMÂSIYLA AHLAKLANMAK **47**

2.1. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız" rivayeti 47

2.2. Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak 48

2.3. Esmâ duanın anahtarıdır 54

3. NEDEN "KUR'AN'A GÖRE ESMÂ-İ HÜSNÂ"? **55**

3.1. Vahiy Allah'ı tanıtan en iyi kılavuzdur 55

3.2. Kur'ani varlık tasavvurunun merkezinde Allah vardır 58

3.3. Kur'an Allah'ın varlığını isbatı amaçlamaz 61

3.4. Tenzih ve teşbih 64

3.5. İsim ve sıfat 69

4. ESMÂ-İ HÜSNÂ HADİSLERİNİN TAHLİLİ **72**

4.1. Sahih hadislerde isim listesi yoktur 72

İÇİNDEKİLER

4.2. Doksan dokuz rakamı hakikat mi mecaz mı? 75
4.3. İsim listesinin verilmemesinin hikmeti 77
4.4. Esmâyı 'ihsa etmek', esmâ ile ahlaklanmaktır 79
4.5. İsim listeli rivayetler ve tahlili 82
4.6. Allah'ın isimleri konusunda doğrudan şaşmak 86
5. BU ESERDE KULLANILAN YÖNTEM 91
5.1. Allah'ı Allah'tan tanımak 91
5.2. Allah'ın Kur'an'da geçen isim-sıfatları 92
5.3. Esmâ-i hüsnâ'nın nüzûl sıralamasındaki yeri 98
5.4. Nüzûl tertibine göre Kur'an'da geçen esmâ listemiz 100
5.5. Kur'an'da bitişik gelen isimler 103
5.6. Esmâun sonunda geldiği ayetlerin içeriğiyle ilgileri 106

ALLAH

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 110
1.1. Allah lafzının iştikakı 110
1.2. *Huve-hu-h:* Her nefes/her nefis, O'na atıftır 113
1.3. Mutlak nefes ilâhî nefestir 114
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 116
2.1. Allah: esmâ-i hüsnânın kalbi 116
2.2. İslâm ilâhîyatında varlık tasavvuru 117
2.3. Varlığı bir kitap gibi okumak 118
2.4. İmân: Sınırsız olanı kavramanın tek yolu 121
2.5. Kelime-i tevhîd: Yüzde yüz Allah 124
2.6. Kelime-i şahadet: Var olmak, şahit olmaktır 128
2.7. Şirk: Büyük zulüm 130
2.8. Seküler şirk 132
2.9. Allah'ın varlığını isbata kalkışmak abestir 134
2.10. Cahiliyye'nin "uzak" Allah tasavvuru 137
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 140
3.1. Allah tasavvurunu vahiy inşa etmelidir 140
3.2. Allah Kur'an'da zatı hakkında konuşuyor 143
3.3. Kur'an'ın Allah'ı tanıtmada kullandığı yöntem 144
3.4. Allah kimdir? 145
3.5. "De ki: O, Allah'tır.." 151
3.6. Allah adına, Allah'ın adıyla 154
3.7. Allah'ın sıfatlarının tasnifi 156
4. ALLAH TASAVVURUMUZUN KODLARI 159
4.1. *Bismillah*: Allah adına-Allah adıyla başlamak 159
4.2. *Haşyetullah*: Allah kaygısı-Allah sevgisi 162
4.3. *Evliyaullah*: Allah'ın evliyası 164

4.4. Tesbih: *Subhânallah* 165
4.5. Tahmid: *Elhamdulillah* 167
4.6. Hamd nasıl edâ edilir? 170
4.6. Tekbir: *Allahu ekber* 172
4.7. *Zikrullah*: Allah'ın zikri 178
4.8. *Estağfirullah*: İlâhî mağfirete sığınmak 184
4.9. *İnşaallah*: Allah yokmuş gibi konuşmamak 186
4.10. *Maşaallah*: Hayret makamı 188
4.11. *Ru'yetullah*: Allah'ı görmek 189
5. ALLAH'A DUA 196
5.1. Allah'tan istemenin esası, usulü ve âdâbı 196
5.2. Dua 199

ER-RAB

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 206
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 207
2.1. Rab terbiye edendir 207
2.2. Terbiyenin nicelik ve niteliği üzerine 208
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 210
3.1. Sayılarla Rab ismi 211
3.2. Birlikte geldiği diğer isimler 215
3.3. Allah Âlemlerin Rabbidir 218
3.4. Allah arşın Rabbidir 226
3.5. Allah göklerin ve yerin Rabbidir 229
3.6. İnsanın ve insan soyunun Rabbidir 233
4. RUBÛBİYYETİN TECELLÎLERİ 239
4.1. "Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" 239
4.2. Rab tüm peygamberlerin dilindeki isimdi 244
4.3. Sapmış kavimler rububiyyeti inkâr ediyorlardı 248
5. RABB OLAN ALLAH'A DUA 253

ER-RAHMÂN

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 260
1.1. Rahm, rahmet ve merhamet 260
1.2. er-Rahmân "Sıfat-ı Has"tır 261
1.3. Rahmân ve Rahîm 263
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 266
2.1. "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" 266
2.2. "O kendisine rahmeti ilke edinmiştir" 269
2.3. Neden Kur'an'da Allah için "âdil" ismi yer almaz? 272
2.4. Rahmân'ın rahmeti olmasaydı 273

İÇİNDEKİLER

3. KUR'ÂNİ ÇERÇEVE 277
3.1. Sayılarla Rahmân ismi 277
3.2. Birlikte geldiği diğer isimler 279
3.3. Allah Rahmân olandır 280
3.4. Besmelede Rahmân ismi 283
3.5. Müşriklerin Rahmân'ı inkârı ve Rahmân sûresi 285
3.6. Rahmân isminin en çok geçtiği sûre 288
4. RAHMÂNİYYETİN TECELLÎLERİ 291
4.1. Allah'ın otoritesi rahmâniyyetin tecellîsidir 291
4.2. Vahiy rahmâniyyetin tecellîsidir 291
4.3. Melekler rahmâniyyetin tecellîsidir 294
4.4. Ahiret rahmâniyyetin tecellîsidir 294
4.5. Cennet ve cehennem rahmâniyyetin tecellîsidir 296
4.6. İbadetler rahmâniyyetin tecellîsidir 297
4.7. İmtihanlarımız rahmâniyyetin tecellîsidir 298
4.8. *Beytullah* olan vicdan rahmâniyyetin tecellîsidir 300
4.9. Allah herkese Rahmân'dır 301
4.10. Mü'minde Rahmân'ın tecellîsi: 302
4.11. Rahmâniyyetin kâinat ve tabiatta tecellîsi 304
5. RAHMÂN OLAN ALLAH'A DUA 305

ER-RAHÎM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 308
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 310
2.1. Allah rahmet edince varlık var olur 310
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 311
3.1. Sayılarla Rahîm ismi 311
3.2. Birlikte geldiği isimler 313
3.3. Allah bütün insanlığa Rahîm'dir, ama... 316
3.4. Mü'minlere Rahîm'dir- Mü'minler de Rahîmdir 319
4. RAHİM OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ 322
4.1. "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" 322
4.2. Peygamberlerde Rahîmiyyetin tecellîleri 329
4.3. Şeytan'ın varlığı Rahîm olan Allah'ın tecellîsidir 333
5. RAHİM OLAN ALLAH'A DUA 336

EL-MALİK

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 338
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 340
2.1. Gerçek Mâlik mülke muhtaç olmayandır 340
2.2. Servet mülkiyet değil emânettir 342

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 345
3.1. Mâlik ve Melik farkı 345
3.2. "O din gününün Mâlik'idir" 347
3.3. "O mülkün Mâlik'idir" 351
4. EL-MALİK OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ 354
4.1. Nefse mâlik olmak mı, ait olmak mı? 356
4.2. Şehvete mâlik olmak mı, ait olmak mı? 356
4.3. Öfkeye mâlik olmak mı, ait olmak mı? 357
4.4. Servete mâlik olmak mı, ait olmak mı? 358
5. EL-MALİK OLAN ALLAH'A DUA 360

EL-EKREM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 364
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 365
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 368
3.1. Âdemoğlu kat kat ikrama mazhar kılınmıştır 368
3.2. "Oku ki, Rabbin el-Ekrem'dir" 370
4. EKREM OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ 374
4.1. İnsan takva sayesinde "ekrem" olur 375
5. EL-EKREM OLAN ALLAH'A DUA 378

EL-İLÂH

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 380
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 382
2.1. Uluhiyyet tevhîdi 382
2.2. Oluş rububiyyetin bozuluş uluhiyyetin tecellîsidir 383
2.3. İslâm'da ve Hıristiyanlıkta ulûhiyet inancı 385
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 386
3.1. Sayılarla İlâh ismi 386
3.2. İlâhınız tek bir İlâh'tır 387
3.3. Allah'ın 'dûnundan' ilâhlar edinmek 389
3.4. İyileri ilâhlaştırmak 391
3.5. İlâhlaştırma üzerinden statü ve nüfuz sağlamak 393
4. İLÂH OLANIN TECELLÎLERİ 396
4.1. "İnsanların ilâhı" 396
4.2. "Allah'la beraber başka bir *ilâh* ha?!" 399
4.3. "O gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır" 401
5. İLÂH OLANA DUA 402

İÇİNDEKİLER

EL-VEKÎL

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 404
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 405
2.1. Vekîl edinmede tevhîd 405
2.2. Âlemlere rahmet olur da kimseye Vekil olamaz 407
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 408
3.1. Sayılarla Vekîl ismi 408
3.2. *"Hasbunallahu ve ni'me'l-Vekîl"* 409
3.3. *Hasbunallah* demek ne demektir? 412
4. VEKİL OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ 417
4.1. Hilafet ve Vekîl isminden neşet eden vekâlet 417
4.2. Nur dinamiği ve esmânın insana tecellîsi 418
4.3. Tevekkülün hakikati nedir? 419
4.4. Gerçek mütevekkilin nitelikleri nelerdir? 421
4.5. Kur'an'ı anlamada tevekkül 423
4.6. *Mütevekkil* ile *mütevâkil* arasındaki fark 424
4.7. Vahyin Hz. Peygamber'de tevekkül inşası 426
4.8. Hz. Peygamber'in tevekkülü 428
4.9. Diğer peygamberlerin tevekkülü 431
5. VEKİL OLAN ALLAH'A DUA 433

EL-ĞAFÛR

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 436
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 437
2.1. Mağfiret günaha müştaktır 437
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 439
3.1. *Ğâfir–Ğafûr–Ğaffâr* ve *zâlim–zalûm–zallâm* 439
3.2. Sayılarla Ğafûr ismi 441
3.3. Birlikte geldiği diğer isimler 442
3.4 Ğafûr olan Allah'ın sonsuz ğufrânı 447
4. MAĞFİRETİN TECELLÎSİ İÇİN KUL NE YAPMALI? 451
4.1. Ğafûr olan Allah'a *istiğfar* etmeli 451
4.2. Umut etmeli,
4.3. Takvaya ermeli 460
4.4. Haşyet duymalı 462
4.5. Kötülüğü iyiliğe dönüştürmeli 462
4.6. Sabırla direnmeli 464
4.7. Hicret ve cihad etmeli 465
4.8 İyiliği çoğaltmak için bedel ödemeli 466
4.9 Peygamberi izlemeli 468
4.10. Zorda ve darda kalınca sınırı aşmamalı 470

4.11. Hataları hoş görüp bağışlamalı 473
4.12. İbadetle mağfireti celbetmeli 475
5. ĞAFÛR OLAN ALLAH'A DUA 478
5.1. Peygamberlerin mağfiret duası 478
5.2. Ya Ğafûr! 481

EL-A'LÂ

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 484
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 485
2.1. Yön sınırlı ve sonlu varlıklar için geçerlidir 485
2.2. Mekânî yön – makâmî yön 487
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 489
3.1. Sayılarla A'lâ ismi 489
3.2. *Ef'âl-i hüsnâ*'dan bir fiil: *Te'âlâ* *490*
3.3. "A'lâ olan Rabbini tesbih et!" 491
3.4. "A'lâ olan Rabbinin rızasını kazanmak için..." 496
3.5. Firavunlaşma: A'la isminde ortaklık iddiası 498
3.6. Firavunlaşmaya karşı *i'la-yı kelimetullah* *500*
4. A'LÂ OLAN ALLAH'IN TECELLÎSİ 501
4.1. Üstün olmak ve korku terbiyesi 501
4.2. Göklerde ve yerde en üstün örnekler O'na aittir 503
4.3. Nebi'nin son sözü: *er-Refiku'l-a'lâ* *505*
4.4. *Mele-i A'la* ve *'Illiyyûn* *508*
5. A'LÂ OLAN ALLAH'A DUA 510

EL-HABÎR

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 512
1.1. Haber: şeylerin özüne ilişkin bilgiyi aktarmaktır 512
1.2. Habîr ile 'Alîm arasındaki farklar 514
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 515
2.1. Ğayb'ın mahiyeti üzerine 515
2.2. Ğayb "kayıp" değildir 517
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 520
3.1. Nüzûl sürecinde sayılarla Habîr ismi 520
3.2. Birlikte geldiği diğer isimler 521
3.3. "Yaratan/yarattığını bilmez mi?" 523
3.4. "Beş bilinmeyen" mi, "Üç bilinmeyen" mi? 526
3.5. Habîr olan, her şeyden haberdar olandır 529
3.6. *Sun'* – *'amel* – *fiil*: Habîr olan hepsini bilir 532
3.7. Habîr ismine imânın edebi 533

İÇİNDEKİLER

4. HABİR OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ 536
4.1. Habîr isminin kelami tecellîsi: Vahiy 537
4.2. Habîr isminin kevni tecellîleri 538
4.3. Habîr isminin imândaki tecellîsi 542
5. HABİR OLAN ALLAH'A DUA 543

EL-MELİK

1. LUĞAVİ ÇERÇEVE 546
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 547
2.1. Gerçek Melik mülke muhtaç olmayandır 547
2.2. Sınırlı insan sınırsız erk kullanmaya kalkarsa çıldırır 549
2.3. Ulus devletlerin "el-Melik" olma iddiası 550
3. KUR'ANÎ ÇERÇEVE 551
3.1. Sayılarla Melik ismi 551
3.2. Mâlik, Melik ve Melîk farkı 552
3.3. Allah: İnsanlığın Melik'i 554
3.4. El-Melik ve sahte melikler 557
3.5. "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olma iddiası 558
3.6. Melik olan Allah'tan rol çalmaya kalkmak 561
3.7. Melik, Kuddûs ve Azîz olandır 563
3.8. el-Melik olan Allah *te'âlâ* dır 566
3.9. Kur'an'da kıssası geçen melikler 567
4. EL-MELİK OLAN ALLAH'IN TECELLİLERİ 570
4.1. Mülk sûresi 570
4.2. Evlat da mülkün sahibinin tecellîsidir 572
4.3. İrade ve ibadetler melik olan Allah'ın tecellîleridir 572
4.4. Hz. Peygamber'in Melik ismini okuyuşu 574
5. EL-MELİK OLAN ALLAH'A DUA 576

EL-EHAD

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 578
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 579
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 581
3.1. Ehad ve Vâhid farkı 581
3.2. *Kul huvallahu ehad* 583
3.3. Allah'ın ehadiyyetine imânın edebi 585
3.4. Ehad olan ehak olandır 587
3.5. Ehad olan evla olandır 588
4. EHAD OLAN ALLAH'A DUA 589

ES-SAMED

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 592
1.1. Arap dilinde iştikak çeşitleri 592
1.2. Samed isminin manaları 593
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 594
2.1. Samed ismi hem zata hem fiile dönüktür 594
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 596
3.1. İhlâs sûresi 596
3.2. Doğrudan ve dolaylı şirki ret 597
3.3. Ehad ve Samed esmâsının birbiriyle münasebeti 599
3.4. Allah'ın Samed oluşu neyi ifade eder? 600
3.5. İhlâs'ın son ayetleri Samed ismini tefsir eder 601
4. SAMEDİYYETİNİN TECELLÎLERİNE MAZHAR OLMAK 602
4.1. Bu tecellîye mazhar olan azla yetinir 602
4.2. Bu tecellîye mazhar olan ihtiyaç giderir 605
5. SAMED OLAN ALLAH'A DUA 606

EL-'AZÎZ

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 608
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 610
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 613
3. 1. Nüzûl sürecinde sayılarla 'Azîz ismi 613
3.2. Birlikte geldiği diğer isimler 614
3.3. "İzzet, bütünüyle Allah'a mahsustur" 621
3.4. Esmâ-i hüsnâdan olan el-Azîz'in ef'al-i hüsnâdaki karşılığı. 626
4. AZİZ İSMİNİN TECELLÎLERİ 627
4.1. İnsan 'Azîz'in izzetinden pay almıştır 627
4.2. İzzeti 'Azîz olan Allah'ta aramak 628
4.3. Mü'minlere karşı zilletli, kâfirlere karşı izzetli olmak 630
4.4. İlâhî izzetin Allah'ın kitabında tecellîsi 631
4.5. İlâhî izzetin Allah'ın elçilerinde tecellîsi 633
4.6. Azîz Nebi 633
4.7. İlâhî izzetin mü'minde tecellîsi 636
5. EL-AZİZ OLAN ALLAH'A DUA 639

EL-HAMÎD

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 642

İÇİNDEKİLER

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 644
2.1. Kim neyi överse övsün O'nu övmüş olur 644
2.2. Hamdin üç hali 645
2.3. Hamdin üç dili 646
2.4. Hamdin üç mertebesi 647
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 648
3.1. Nüzûl sürecinde sayılarla Hamîd ismi 648
3.2. Birlikte geldiği diğer isimler 649
3.3. Hamd hakkında üç ilâhî emir 651
3.4. *Elhamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn* 653
3.5. Kur'an'a göre hamd nedir? 655
3.6. İnsan neden ve nasıl hamd etmelidir? 659
3.7. Allah'a neler ve kimler hamd eder? 660
4. HAMÎD İSMİNİN TECELLÎLERİ 663
4.1. Hamîd isminin en büyük tecellîsi "hamd etmek"tir 663
4.2. Hamdsizlik nankörlüktür 665
4.3. Dünyada *elhamdülillah* deriz, cennette onu yeriz 665
5. EL-HAMÎD OLAN ALLAH'A DUA 666

EL-VEDÛD

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 670
1.1. Vedûd isminin iştikakı 670
1.2. Vedûd isminin çift boyutlu anlamı 671
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 672
2.1. Varlığın hareketi Vedûd'un tecellîsidir 672
2.2. Biz varolanı severiz, O sevince var olur 673
2.3. Sevgi harcandıkça çoğalan sermayedir 674
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 677
3.1. *Ğafûr ve Vedûd olan Allah* 677
3.2. "Benim Rabbim Rahîm'dir, Vedûd'dur" 679
3.3. Rıza sevgidir, sevgi rızadır 680
3.4. En çok Allah'ı sevmek 681
3.5. Allah'ı sevmenin üç hali 683
3.6. *Seven sevdiğinin her şeyini sever* 685
3.7. *Vahyin zirvesi, sevginin dili* 687
3.8. Nafilelerle Allah'a yaklaşmak 688
4. VEDÛD İSMİNİN TECELLÎLERİ 690
4.1. Vedûd'un mü'minin imânındaki tecellîsi 691
4.2. "İmân eden ve salih amel işleyen için Rahmân bir sevgi var edecek" 691

4.3. Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed *halilu'llah* 694
4.4. Elçinin sevgisi, sevginin elçisidir 696
4.5. Vedûd isminin Hz. Peygamber'deki tecellîsi 698
4.6. Ailenin temeli Vedûd'un koyduğu sevgidir 699
4.7. Her sevgide Vedûd isminden bir tecellî vardır 700
4.8. Sevgide ğayret (kıskanma) 704
5. VEDÛD OLAN ALLAH'A DUA 705

El-FA'ÂL

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 708
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 709
2.1. Allah her an ve zamanda aktiftir 709
2.2. Varlık aktif, yokluk pasiftir 710
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 712
3.1. Fa'âl olan Allah "dilediğini yapandır" 712
3.2. Ef'al-i hüsnâdan bir fiil: *yef'alu* 715
4. FA'ÂL İSMİNİN TECELLÎLERİ 716
4.1. Fa'âl ismi tecellî etmeseydi 716
4.2. İnşaallah: Beşeri fiilin kaynağındaki ilâhî irade 717
5. FA'ÂL OLAN ALLAH'A DUA 718

EL-MUHÎT

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 722
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 722
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 724
3.1. Kur'an'da Muhît ismi 724
3.2. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır 725
3.3. Allah münafıkları çepeçevre kuşatmıştır 727
3.4. Allah her şeyi çepeçevre kuşatmıştır 729
3.5. Ef'âl-i hüsnâdan bir fiil: *Ehâta* 730
4. MUHÎT İSMİNİN TECELLÎLERİ 732
4.1. Muhît isminin cemal tecellîleri 732
4.2. Muhît isminin celal tecellîleri 733
5. EL-MUHÎT OLAN ALLAH'A DUA 734

EL-BASÎR

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 738
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 739
2.1. Göz ve görmenin sınırları üzerine 739
2.2. Gözsüz görenler ve göremeyen gözler 740
2.3. Basîr olan Allah'ın görmesi 742

İÇİNDEKİLER

3. KUR'ANÎ ÇERÇEVE 744
3.1. Kur'an'da Basîr ismi 744
3.2. Habîr ile birlikte gelir 744
3.3. Semî' ile birlikte gelir 747
3.4. Allah'ın Basîr ismine imân 752
3.5. Riya: Basîr ismine imân problemi 753
3.6. Kur'an ahlakı eylem ahlakıdır 755
4. BASİR İSMİNİN TECELLÎLERİ 756
4.1. Kur'an Allah'tan nazil olmuş bir *besair*'dir 756
4.2. Basîr isminin mü'minde tecellîsi: *Feraset:* *759*
4.3. Basîr isminin eşyada tecellîsi: *Şahadet* *761*
5. BASİR OLAN ALLAH'A DUA 762

EL-'ALÎM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 766
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 767
2.1. "İlâhî bilgi" ile "insani bilgi" arasındaki fark 767
2.2. Allah'ın ilmi ve insanın sorumluluğu 769
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 771
3.1. Sayılarla Alîm ismi 771
3.2. *'Alîm – 'Âlim – 'Allâm* isimleri 771
3.3. Hakîm ismi ile birlikte gelir 773
3.4. Semî' ismi ile birlikte gelir 775
3.5. Vâsi' ismi ile birlikte gelir 778
3.6. Birlikte geldiği diğer isimler 780
3.7. Alîm olan Allah 784
3.8. Eşyanın yasaları ilâhî ilmin bir parçasıdır 786
3.9. Allah'ın sünneti Allah'ın ilmine dahildir 787
4. 'ALÎM İSMİNİN TECELLÎLERİ 789
4.1. Alîm olan Allah'ın insana öğretmesi 789
4.2. Âlimler: Alîm isminin tecellîsine mazhar olanlar 791
5. 'ALÎM OLAN ALLAH'A DUA 793

EL-HAKÎM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 796
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 797
2.1. Hikmet nedir? 797
2.2. Hikmet ile "anlam" ve "amaç" bağlantısı 800
2.3. Hikmet insan mutluluğunun garantisidir 801
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 803
3.1. Hakîm'e mülhak isimler: *Hakem, Ahkem, Hâkim* 803

3.2. Birlikte geldiği isimler 804
3.3. Allah'ın her işinde hikmet, her hikmetinde hayır vardır 810
3.4. Sebep-sonuç yasaları da Allah'ın hikmetindendir 813
4. HAKÎM İSMİNİN TECELLÎLERİ 815
4.1. Kur'an-ı Hakîm 815
4.2. Muhkemat ve muteşabihat 818
4.3. "Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir" 819
4.4. Peygamberlere hikmet verilmiştir 820
4.5. Allah Rasûlü'nde tecellî eden hikmet 822
4.6. "Rabbinin yoluna hikmetle çağır" 824
4.7. Evleri "hikmet evi" yapmak 826
5. HAKÎM OLAN ALLAH'A DUA 827

EL-KÂDİR

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 830
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 832
2.1. Klasik kelamın büyük hatası: Kudret yarıştırmak 832
2.2. Allah'ın kudreti sınırsız, insanın kudreti sınırlıdır 834
2.3. Allah'ın yasaları vardır; kudretini keyfi kullanmaz 836
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 838
3.1. Aynı kökten üç isim: *Kâdir-Kadîr-Muktedir* 838
3.2. Allah insanı yeniden diriltmeye Kâdir'dir 839
3.3. Allah mucizevî bir işaret göstermeye Kâdir'dir 841
3.4. Kur'an ve kader 842
4. KÂDİR İSMİNİN TECELLİLERİ 845
4.1. O'nun kaderi/ölçüsü en güzel ölçüdür 845
4.2. Kulun kudreti Kâdir'in tecellîsidir. 846
4.3. Kâdir isminin tecellîsine mazhar gece: Kadir gecesi 848
5. KÂDİR OLAN ALLAH'A DUA 849

ER-RAKÎB

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 852
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 853
2.1. Allah insana rakib ise insan sevinsin 853
2.2. Murakabe Rakîb olan Allah'a mukabeledir 853
2.3. Rakib ismi irade özgürlüğünün delilidir 854
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 855
3.1. Kur'an'da Rakîb ismi 855
3.2. *Şah damarınızdan yakın olan Allah Rakib'tir* 855
3.3. Rakib olan Allah takvanızın gözetleyicisidir 858

İÇİNDEKİLER

3.4. Rakib olan Allah Hz. Nebi'yi de gözetlemektedir 860
4. RAKİB İSMİNİN TECELLÎLERİ 863
4.1. Rakib isminin kuldaki tecellîsi: Murakabe 863
4.2. Hz. İsa'nın dilinden: "Rakib olan sen oldun" 864
5. RAKİB OLAN ALLAH'A DUA 866

EL-HALLÂK

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE 868
2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE 869
2.1. İlâhî yaratma-Beşeri yaratma 869
2.2. Yaratan da yaratılan da haktır 872
3. KUR'ANİ ÇERÇEVE 875
3.1. Kur'an'da Hallâk ismi 875
3.2. Yaratılış hakikati 876
3.3. Her şeyi Allah yaratmıştır 877
3.4. O Hallak'tır: Yaratmaktan bıkıp usanmayandır 880
Kur'an'ın bu suale verdiği cevap: 880
3.5. Senin Rabbin Hallak'tır, Alîm'dir 881
4. HALLAK İSMİNİN TECELLÎLERİ 882
4.1. *Kulle yevmin huve fi-şe'n* 882
4.2. *Hallâk*'a imân eden umutsuz olmaz 884
4.3. Hallâk isminin tecellîsi için bize düşen hususlar 886
5. HALLAK OLAN ALLAH'A DUA 888

KISALTMALAR:

Agy. : Adı geçen yer.
Bkz : bakınız
İmd :ilgili madde
S :sayfa

SÖZBAŞI

De ki: O Allah'tır; eşsiz benzersiz bir tektir.
Allah, Samed'dir.
O doğurtmamıştır ve doğurulmamıştır.
Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır.
(112:1-4)

Allah'ım!
Varsın, bütün kâinat varlığının aynası.
Birsin, bütün mevcudat birliğinin şâhidi.
İnanmışız: her ne ki tek, o Yaratan'dır.
Biliriz: her ne ki çok, o yaratılandır.
Her şey Sana muhtaç, hiçbir şeye muhtaç değilsin Sen.
Ehad'sin, Vahid'sin, Samed'sin Sen.

Allah'ım!
Maddedeki her atomun tesbih ettiği Sensin.
Nefes alan her canlının zikrettiği Sensin.
Akıl emânet ettiğin her varlığın aklettiği Sen,
Duyan ve duyuran her duyunun hissettiği Sensin.
Kadr u kıymet bilenlerin şükrettiği Sen,
Varlığı nimet bilenlerin hamd ettiği Sensin.

Allah'ım!
Yalnız senden yardım diler, yalnız sana sığınırız.
Seni sığınak, barınak, tutamak bilir, *Ya Allah* deriz.
Şeytandan sana sığınır, *e'ûzu billah* deriz
Her işe seninle başlar, *bismillah* deriz.
Nimet verdiğinde gönülden şükrederiz.
Versen de, alsan da *elhamdülillah* deriz.
Hayran kaldığımızda *maşaallah*,
Pişman olduğumuzda *estağfirullah* deriz.
Sevindiğimizde *Allahüekber*,
Üzüldüğümüzde *innâ lillah* deriz.
Canımız sıkıldığında *fe-sübhanallah*,
İlendiğimizde *kâtelehumullah* deriz.

Zafer kazandığımızda *nasrun minallah*,

Rızık kazandığımızda *er-rizku 'alallah* deriz.

Bir işi arzu ettiğimizde *inşaallah*,

Bir işi başardığımızda *biiznillah* deriz.

Güçlük karşısında *la-havle ve-la kuvvete illa billah*,

Söz verdiğimizde *v'Allah* ve *billah* deriz.

***

İnsanı varlığına şahit tutan Allah'a hamd ederim. Kalemi ve kelamı yaratan Allah'ın adıyla başlarım. O'nun Nebi'sine, salatu selam ederim. Es-Selam'a teslim olanlara, selam olsun derim.

İnsan "Allah" der de, titremez mi?

Elbet bu satırların yazarı da titriyor. Korkudan değil, O'nun hakkında konuşmak ve yazmaya cür'et etmekten, O'nu hissetmek ama anlatamamaktan, O'nu hakkıyla dile getirememekten...

Hiçbir tasavvur, Allah'ı olduğu gibi algılayamaz. Hiçbir akıl, Allah'ı mutlak ve mükemmelliğiyle kavrayamaz. Hiçbir beşeri dil, sahibine Allah'ı gereği gibi anlatma imkânı sunmaz. O'nun azameti karşısında akıllar dumura uğrar, diller lâl olur, mantık iflas eder, nutk durur, sözün soluğu kesilir, kelimelerin nabzı durur.

Bu gerçeği bilmeme rağmen, Allah'ın en güzel isimleri olan *esmâ-i hüsnâ* hakkında bir kitap kaleme almaya beni ikna eden üç gerekçem var:

1. Allah'a inananların tasavvurlarının, vahyin inşa ettiği Allah tasavvurundan giderek uzaklaşması.

2. Doğru bir Allah tasavvuruna sahip olmadan, sahih bir kulluk, imân ve teslimiyetin gerçekleşmeyeceği.

3. Allah doğru bilinmeden, tanınmadan, anlaşılmadan, bu ve öbür hayatın anlam ve amacının asla anlaşılamayacağı.

"Allah" demek "anlam" demektir. Modern hayat, Allah'tan uzaklaştıkça anlamdan da uzaklaşmaktadır. Anlamsız bir hayat yük, anlamsız bir insan hiç, anlamsız bir dünya mezardır.

Vahyin inşa ettiği hayatın merkezinde Allah vardır. Merkezinde Allah'ın olduğu bir hayatın iki kanadı vardır: Tevhîd ve adalet. Tevhîd kanadı insan-Hâlık ilişkisini, adalet

kanadı insan-mahlûk ilişkisini temsil eder. İnsan ancak bu iki kanat sağlam olursa, sonsuz saadet menziline doğru uçabilir. Bu iki kanatla uçarsa, gerçek özgürlüğe kavuşabilir. O özgürlük, insanı ayartıcı benliğinin isteklerine boyun eğdiren değil, ayartıcı benliğin köleliğinden kurtarıp Allah'a kul kılan sahici, kalıcı ve değer üretici özgürlüktür. Bu iki kanattan biri veya ikisi kırıksa, o insan teki veya toplumu, yaralı bir kuş gibi çırpınmaktan, hayatı hem kendisine hem de başkalarına zindan etmekten kurtulamaz.

Allah'ı gereği gibi tanımadan ve anlamadan, Allah'a gereği gibi kulluk edilemez. Bu kesin. Kesin olan bir şey daha var: esmâ-i hüsnâ bilinmeden, Allah gereği gibi tanınamaz.

***

İnsan ve kâinat...

Bu ikisi Allah'ın iki büyük projesidir. İnsan Allah'ın projesi olduğu içindir ki, "Allah insana şahdamarından daha yakındır". Kâinat Allah'ın projesi olduğu içindir ki, "Allah göklerin ve yerin nurudur", bir başka söyleyişle; "Allah kâinatın ruhudur".

İnsan, vahyin ifadesiyle, "en güzel kıvamda" (*ahsen-i takvim*) yaratılmıştır. İnsan "yeryüzünün halifesi" kılınmıştır. Yeryüzünü imar sorumluluğu insana verilmiştir. Yeryüzündeki mimarlığını hakkıyla yapabilmesi için de külli iradeden insana bir pay verilmiştir. Zira mimarlık tasarım gerektirir, tasarım akıl gerektirir, akıl irade gerektirir. Hâsılı kelam, insanın yeryüzündeki görevi, yaratılış amacına uygun bir hayatı inşa etmektir. Bu, insanın sorumluluğudur. İnsan bu sorumluluğu, ancak, kendisini bu amaçla yaratan Allah'ı tanıyıp anlayarak yerine getirebilir.

İnsanın bu görevi bihakkın yerine getirebilmesi için, iki hususu sürekli akılda tutması şarttır:

Birincisi: Yaratılıştan ilâhî emeğe mazhar olduğunu, özel yeteneklerle takviye edildiğini, en güzel kıvamda yaratıldığını, akıl, irade ve vicdan ile donatıldığını...

İkincisi: Sınırsız değil sınırlı bir varlık olduğunu, zaaflara sahip olduğunu, acziyetini, kayıtlı olduğunu, kibir ve gurura kapılmaması gerektiğini, üst bir kudrete muhtaç olduğunu...

Bu gerçekleri unuttuğu zaman, insan kendini kaybeder. Kendini kaybeden sorumluluğunu yerine getiremez. İnsanın

sınırlı, yetersiz, aciz ve ölümlü bir varlık olduğunu hatırlatmanın bir yolu da sınırsız, sonsuz, mutlak, kendi kendine yeten, eşsiz, benzersiz tek varlığın Allah olduğunun hatırlatılmasıdır. Bu bağlamda esmâ-i hüsnânın iki işlevi vardır:

1. İnsana Allah'ı tanıtmak, O'nun sonsuz, mutlak, eşsiz, benzersiz bir Halık olduğunu hatırlatmak.

2. İnsana kendisini tanıtmak, insanın sonlu, sınırlı, eşi ve benzeri olan bir mahlûk olduğunu hatırlatmak.

Esmâ-i hüsnâ, insana "Sen Tanrı değilsin!" uyarısıdır. Zira insan Tanrı rolünü oynamaya kalkıştığında, sadece Tanrı olamamakla kalmamakta, insanlıktan da çıkmaktadır. İnsanlıktan çıkan bir sahte tanrı, haddini bilmezliğin gayyasına yuvarlanmış demektir. Böyle biri, en çok kendi türü için tehdit oluşturur. İşte esmâ-i hüsnâ, insanı kendi türü için tehdit olmaktan koruyan bir işleve sahiptir.

İnsan, kendisi için yazılan ilâhî senaryodaki rolünü ancak insan kalarak başarıyla oynayabilir. Bu da esmâ-i hüsnâ ile inşa olmuş bir akıl ister. Ancak böyle bir akıl insanlıktan "tek bir ümmet" olarak söz eden vahyi içselleştirebilir. Ancak böyle bir akıl, insanı, "ortak kötü"yü ifade eden *munker*'e karşı, Kur'an'ın *maruf* adını verdiği "insanlığın ortak değerleri" etrafında birleştirecektir.

İnsan ve kâinat Allah'ın projesidir, dedik. İnsan Allah'ın kendisi için biçtiği rolü bihakkın oynarsa, Allah insanın kâinata açılmasına izin verecektir. Kâinat projesinde insanı istihdam edecektir. Böylece insan, kâinattaki diğer iradeli varlıklarla bilişme ve buluşmanın yollarını arayacaktır. Bu sayede cihanşumul islamdan/barıştan, alemşumul islama/barışa giden yol açılacaktır.

Yok, eğer insan Allah'ın kendisi için biçtiği rolün hakkını vermezse, Allah ona kâinatın kapılarını açmayacaktır. İnsanın önü tıkanmış olacak ve insan, elleriyle ifsat ettiği şu yerkürede sıkışıp kalacaktır. Belki insanın yerine kâinattaki başka iradeli varlıkların önünü açacak, belki vahyinde vaat ettiği gibi insandan daha iyisini yaratarak insana mecbur olmadığını gösterecektir. Böylece Allah kâinat projesinde insanın yerine başka iradeli varlıkları görevlendirecek, insan ise halefi olduğu kendisinden önceki iradeli varlık gibi, gözden çıkarılmış olacaktır.

İnsanın ezeli mazi ve ebedi istikbaliyle bütün âlemlerdeki

yolculuğu, *Allah'tan... Allah'a doğru... Allah ile birlikte...* bir yolculuktur. "Biz Allah'a aidiz ve yine O'na döneceğiz" ayeti insanın bitimsiz yolculuğunun "Allah'tan" ve "Allah'a doğru" kısmını ifade ederken, "Biz kulumuza şahdamarından daha yakınız" ayeti, bu yolculuğun "Allah ile birlikte" olan kısmını ifade eder.

Bir Medenîyetin aklı şu üç varlığı hangi sıraya ve nasıl bir ilişki biçimine göre algıladığıyla ölçülür: Allah-insan-tabiat. Allah-insan-tabiat ilişkisinde insana ve tabiata hiçbir manevra alanı tanımayan düşünce, *Teizm* olarak adlandırılmıştır. Allah'ı insandan ve tabiattan tamamıyla bağımsız ve ilgisiz gören düşünce *Deizm* olarak adlandırılmıştır. Bunları birbirinin aynı gören düşünce ise *Panteizm* olarak adlandırılmıştır. Kur'an'ın esmâ-i hüsnâ ile talim ettiği yol, bunların üçünün de dışındadır. Kur'an, Allah'ı mutlak tenzih ile insandan ve tabiattan koparan bir akla; "O'nun insana şahdamarından daha yakın" olduğunu, "Göklerin de yerlerin de ilâhı" olduğunu hatırlatır. Allah'ı yarattıklarından her hangi birine benzeten, veya onlarla iç içe telakki eden bir akla ise; "O hiçbir şeyin benzeri gibi değildir", "O mutlak aşkındır" ayetleriyle seslenir.

***

Kâinattaki akış, ilâhî davranışın ta kendisidir. Varlık her an yeniden yaratılmakta, Allah'ın Hallak ismi bütün bir kâinatta her an tecellî etmektedir. İnsan gibi iradeli varlıkların tercihi, bir sonraki ilâhî yaratış ile bir önceki yaratış arasındaki farklılığı belirlemektedir. İnsanın eylemi, bu sayede Allah'ın eylemiyle buluşmaktadır. Esmâ-i hüsnâ, biri mukayyet diğeri mutlak, biri sınırlı diğeri sınırsız, biri eşli ve benzerli diğeri eşsiz ve benzersiz olan bu iki eylemin buluşma limitlerini, alanlarını ve imkânlarını gösteren ilâhî bir çizelgedir.

Vicdan, insandaki *beytullah*'tır. Yani, "Allah'ın evi"dir. İnsan, beşerlikten insanlığa adım attığı günden beri, vicdanında Allah'ı hep yaşatmıştır. Bu yüzden mutlak ateizm imkânsızdır. Zira vicdan boş kalmaz, olsa olsa vicdanın üzeri 'küfür' perdesiyle örtülür ve sesi kesilir, o kadar. Kur'an'ın ifadesiyle, insanlık tarihinde peygamber gönderilmemiş toplum yoktur (10:47; 35:24; 4:165). Bunların kimisinin kıssası anlatılmış, kimisinin ise anlatılmamıştır (40:78). Tüm peygamberler, insanlığı Allah'a çağırmakla, insanlığı kendi vicdanına çağırmıştır. Fakat zaman içinde peygamberlerin talim ettiği Allah tasavvuru bozulmuş,

yerini kültür ve çevrenin şekillendirdiği bozuk tasavvurlar almıştır. Yine de vahiylerle tebliğ edilen Yaratıcı tasavvuru, en bozuk kültürler içinde bile yaşaya gelmiştir. Sümer ve Asur gibi Mezopotamya uygarlıklarında *Anu*, başta Arap ve İbrani olmak üzere tüm Sami kavimlerde *El*, Eski Mısır'da *Ra* ve *Amon*, Kadim Yunan'da *Zeus*, Hindu dininde *Krişna*, Eski Çinde *Lao-Tien-Yeh*, Antik Avrupa'da *Ziu*, Eski İskandinavyada *Aesir*, Roma'da *Apollon*, Eski Türklerde *Tengri* ve *Çalap*, Eski İranda *Ahura-Mazda*, Mani dininde *Zervan* adı verilen ve tüm bu kültürlerde "tanrılar tanrısı" veya "baş tanrı" olarak adlandırılan varlık, esasen kâinatın yaratıcısı olan Allah'ı ifade eder.

Yeryüzünde yapılmış bütün büyük ve kalıcı eserler, Tanrı adına yapılmıştır. Yeryüzünün en eski sanatsal mimari yapıları Yaratıcı adına yapılmış yapılardır. Yeryüzündeki en kalıcı kitaplar, ya ilâhî vahyi taşıyan eserler, ya da Allah adına yazılmış olan eserlerdir. Biz de, bu kutlu zincirde mütevazı bir halka olmak için, Allah'ın mubarek isimlerine dair bu eseri kaleme aldık.

***

Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsna adını verdiğimiz bu eseri, benzeri diğer eserlerden ayıran 5 özellik vardır:

1. Bu eserde yer alan ilâhî isimlerin tamamı Kur'an'da isim-sıfat formuyla yer alan isimlerden müteşekkildir. Piyasada tedavülde olan esmâ listeleri, Tirmizi ve İbn Mace'nin rivayet ettiği listelerdir. İşin otoritesi olan âlimlerin görüşleri ışığında, bu listelerin niçin güvenilmez olduğu, *Giriş* bölümünde ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

2. Bu eser, Kur'an'da yer alan esmâ-i hüsnânın hangi kıstaslara göre tesbit edileceğine dair bir usul içermektedir. Yine *Giriş* bölümünde, ayrıntılı olarak açıklanan bu usule göre Kur'an'daki esmâ tesbit edilirken, öteden beri alışıla geldiği gibi, keyfi olarak fiilden isim türetme yoluna tevessül edilmemiş, yalnızca doğrudan Allah'a isnat ve izafe edilen sıfatlar listeye dâhil edilmiştir.

3. Bu eserde yer alan ve hepsi de Kur'an'da isim-sıfat formuyla müstakil olarak Allah için kullanılan esmâ listemiz, Kur'an'ın nüzûl sırasına göre dizilmiştir. Esmâ listemizdeki her ismin, Kur'an'da ilk geçtiği yer göz önüne alınmış ve böylece *nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ* listemiz teşekkül etmiştir.

4. Esmâ-i hüsnâ listemizdeki her isim için, önceden belirlenmiş usul kıstaslarına göre *Lugavî Çerçeve-Nazarî Çerçeve-Kur'âni Çerçeve* olmak üzere 3 çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevelerin içi *Kur'an-kâinat-insan-hadisat* ayetleriyle doldurulmuştur. Buna ilaveten, her ismin *tecellîleri* müstakil bir ana başlık olarak ele alınmıştır.

5. Bu eser, bir taraftan yazılırken bir taraftan da halka açık dersler halinde kamuoyuna sunulmuştur. Dahası, erbabının katkı maksadıyla geri dönüşlerinden istifade edilmiştir. Verilen derslerin kaset çözümlerinden eser kotarma yoluna tevessül edilmemiş, eser, verilen derslerden bağımsız olarak müstakil yazım yoluyla vücut bulmuştur. Esmâ-i hüsnâ derslerimizi bizzat veya kitle iletişim araçlarıyla izleyenler, izlediklerinden çok çok daha fazlasını bu eserde bulacaklardır.

Esmâ-i hüsnâ, Allah Teâlâ'nın kullarına arştan inzal ettiği bir vesiledir. Bu meşru vesileye tutunarak, akıl *burak*'ına binip, bedeninin arzından ruhunun arşına miraç edecek olanlara, ne mutlu!

Mustafa İSLÂMOĞLU

İstanbul, 1 Ramazan 1432

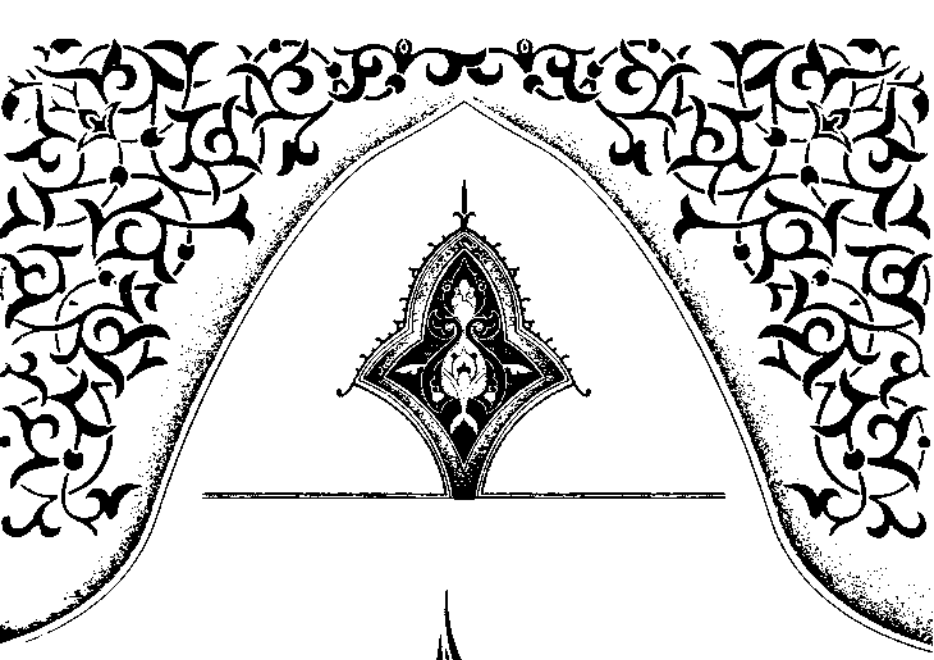

GİRİŞ

1. NEDEN ESMÂ-İ HÜSNÂ?

1.1. *Ma'rifetullah* Allah'ı anlamaktır

Bilginin değeri, bilinenin değerine bağlıdır. Bilginin en yücesi, En Yüce hakkındaki bilgidir. O, Allah'tır. Bir mü'min için Allah'ı bilmek, tanımak ve anlamak, "olsa da olur" kabilinden bir bilgi değil, "olmazsa olmaz" kabilinden bir bilgidir. Kişi bilmediği, tanımadığı, anlamadığı bir Allah'a ne kadar ibadet edebilir? Kişi bilmediği, tanımadığı, anlamadığı bir Allah'a nasıl dua edebilir? Kişi bilmediği, tanımadığı ve anlamadığı bir Allah'a nasıl ve ne derece kulluk edebilir?

İnsanın Allah hakkındaki merakı, özünde insanın "kendini bilme" arzusundan neşet eder. Zaten yeryüzünün en eski hikmetlerinden biri, bu gerçeği ifade eder: "Kendini bilen, Rabbini bilir". İnsan bilmeden tanıyamaz, tanımadan anlayamaz. Ma'rifetullah, yalnızca Allah'ı bilmek ve tanımak değil, aynı zamanda anlamaktır. İşbu nedenle esmâ-i hüsnâ, Allah'ı anlamak için, yine Allah tarafından, vahiy yoluyla insan idrakine sunulmuş bir imkândır. Fettâh olan Allah, aşkın ve mutlak zatını, insan idrakine esması yoluyla açmıştır.

El-Esmâu'l-Husnâ, Kur'an'da, Allah'ın bütün isimleri hakkında kullanılan orijinal terkiptir. Konulduğu dilde bir sıfat tamlaması olan bu terkip, Türkçe konuşan insanların dilinde, Farsça karşılığı olan esmâ-i hüsnâ şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Biz de söyleyiş kolaylığı ve yaygınlığı açısından, esmâ-i hüsnâ şeklini tercih ettik.

Esmâ, *ism* kelimesinin çoğuludur. *İsm*, iki köke nisbet edilir. Biri, "nişan, alamet" anlamına gelen *vesm*'dir. Kur'an'da "alamet-i fârika atlar/favori atlar" anlamına kullanılan *el-hayli'l-musevveme* (3:14) terkibinde kelime bu anlamda kullanılmıştır. Yine "yüzleri birbirinden ayıran alamet" anlamında kullanılan *sîmâ* da bu anlam alanına dâhildir. Günümüz Arapça'sında, "madalya, nişan" anlamına gelen *visâm* da bu kökten gelir. *İsm* kelimesinin atfedildiği diğer kök, "yücelik, yükseklik, seçkinlik, hatırlılık" anlamına gelen *sumuv*'dür. Yüce ve yüksekte olduğu için "gök" anlamına gelen *semâ*, kelimenin bu anlam alanına dâhildir.

Kelimenin bu iki kökü, Allah ve esmâsı hakkındaki çift kutuplu bir gerçeği dile getirirler. O'nun esmâ ve sıfatlarıyla insan bilincine nüzûlü, birinci kutbu temsil eder. O'nun hiçbir beşeri bilincin erişemeyeceği aşkın ve mutlak zatı ise, gerçeğin diğer kutbunu ifade eder. *İsm* kelimesinin ilk mânâsı olan "nişan ve alamet" manaları, sözcüğün ilk çıkış anlamına delalet ederler. İsimler, müsemmalarına ait "nişan"lardır. Onları gösterirler. Onların, hem isim olmak hasebiyle varlıklarına, hem de sıfat olmak hasebiyle niteliklerine atıf yaparlar. İlk çıkış anlamı, bilhassa sıfat olma boyutunu öne çıkarır. Allah zatı hakkındaki bilgiyi bilinç dünyamıza sıfatlar yoluyla inzal eder. Bu ilâhî bir tenezzüldür ve sonsuz rahmetinin tecellîsidir. Bizim sınırlı ve kayıtlı idrak dünyamız, ancak bu inzal sayesinde Allah'ı anlayabilir. Sözcüğün son varış anlamına delalet eden "yücelik ve yükseklik" ise, İlâhî zatın aşkın ve mutlak tabiatını gösterir. O'nun idrak dünyamızın erişemeyeceği mutlak zatına yapılmış birer atıf işlevi görür.

1.2. Varlık kategorileri ve Allah'ın varlığı

Eşyanın üç tür varlığı vardır:

1. *Harici varlığı*: Eşyanın, her tür isimlendirmenin ötesinde, bizzat kendi varlığıdır. Şeyler bilinmek için isim ve sıfatlar almasa veya biz onları isimlendirip vasıflandırmasak da, eşya kendinde ve bizatihi vardır, "mevcut"tur. O bu haysiyetiyle gerçekten öte, bir "gerçeklik", yani bir "hak"tır. Bu isme nisbetle, ismin sahibi olan "müsemma"ya tekabül eder. Eşyanın harici varlığı, asli ve hakiki varlığıdır.

2. *Zihinlerdeki varlığı*: Eşyanın harici ve hakiki varlığının idrak edebilenlerin idrakine yansıyan varlığıdır. Su deyince aklımıza suyun kendisi gelmez, fakat muhayyilemizdeki su imajı gelir. Suyun zihnimizdeki varlığı harici varlığıyla mutabakat halindeyse, bu doğru bilgidir. "Su" deyince ateşi kasdetmiş olmayacağız. Bu, kendimizi aldatmadığımız anlamına gelecektir. Dolayısıyla aldatıcı, su isteyince bize ateşi "işte su" diye veremeyecektir. Yani bizi aldatamayacaktır. Bu durumda eşyanın zihnimizdeki varlığı "gerçek" (zıddı "sahte", "yalan") olmuş olur. Onun hakkındaki bilgimiz de sahih ve doğru olur. Eşyanın zihni varlığı, ilmî varlığıdır. Yani onun hakkındaki ilmimizdir. Bu bir aynadaki görüntüye

benzer. Bu yüzdendir ki bilgi (ilm), bilinenin (malum), bilenin (âlim) zihninde ortaya çıkan benzeridir. Eşyanın hakiki varlığı bir müddet sonra gözden kaybolsa, onun hakkındaki bilgimiz biz yaşadıkça yaşar. Fakat hiçbir şeyin zihni varlığı, hakiki varlığının yerini tutmaz. Suyun zihnimizdeki varlığı, su yerine geçmez. Yangını söndürmez, susayanı kandırmaz. Harici varlık nasıl "vücud"u oluşturuyorsa, zihni varlık da "vicdân"ı oluşturur.

3. *Dillerdeki varlığı:* Eşyanın dillerimizde de bir varlığı vardır. Hakiki varlık, idrak sahibi varlığın zihninde bilgiye dönüşmüş, eşya hakkındaki bilgimizi dile getirme, gösterme ve iletme isteğimiz, ona dilimizde de bir varlık kazandırmıştır. Eşyanın dillerdeki varlığını konuştuğumuz lisanla ifade ederiz. Eşyanın dildeki varlığı, lâfzî/sözel varlığıdır. "Su" demek gibidir.

Eşyanın ilk iki varlığı değişmez. Suyun hakiki ve zihni varlığı dünyanın neresine giderseniz gidin, zamanın hangi diliminde bulunursanız bulunun, aynıdır. Fakat üçüncü varlık derecesi olan lâfzî varlığı değişir. Ona Türkçe konuşan biri "su", Arapça konuşan biri "mâ'", Farsça konuşan biri "âb", İngilizce konuşan biri "water" der. Fakat suyun lâfzî varlığının her dilde farklı olması, onun zihni ve hakiki varlığının farklı olduğu anlamına gelmez. Çünkü su diyenin aklına hiçbir zaman "s" ve "u" harflerinden müteşekkil bir kelime gelmez. Doğrudan suyun zihni varlığı gelir. Zihni varlık, hakiki varlığının zihne yansıyan suretidir. Dolayısıyla su diyenin aklına daha önce gördüğü, tattığı, kendine özgü kokusunu kokladığı, dokunduğu, sesini dinlediği akışkan sıvı gelir.

Peki, Allah diyenin aklına ne gelir? Allah'ın mutlak ve aşkın varlığı ile suyun mukayyet ve içkin varlığı kıyaslanamayacağına göre, Allah diyenin aklına ne gelmesi gerekir?

İşte aklımıza Allah deyince neyin gelmesi gerektiğini, esmâ-i hüsnâ belirler. Allah için kullanılan ve her biri Allah lafzına sıfat olan isimler, aynı zamanda bir vasfa/niteliğe delalet ederler. Bu vasıf bizim tanıdığımız ve bildiğimiz bir vasıftır. Mesela *el-Vedûd*, seven ve sevilen demektir. İsmin başındaki belirlilik takısı, bu sevginin sahibinin her açıdan "mükemmel", "eşsiz", "aşkın" ve "kusursuz" olduğunu ve O'nun sevgisinin sevgi türünün zirvesi olduğunu gösterir. Sevgiyi biliriz ve sevginin bildiğimiz niteliğinden yola çıkarak Allah'ın el-Vedûd ismini anlamaya çalışırız. Bu anlama O'nun hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği,

hiçbir aklın ermediği, hiçbir sevginin kendisiyle boy ölçüşemediği mutlak ve aşkın sevgisinden yola çıkarak gerçekleşmez. Ancak biz insanların içkin ve sınırlı sevgimizden yola çıkarak gerçekleşebilir. Zaten insanın bilip tanıdığı sevgiyi var eden de O'dur. Verilmiş sınırlı sevgiden yola çıkarak Verenin mutlak sevgisini anlamaya çalışırız. Çünkü insan ancak duyular yoluyla idrak ettiği konularda bilgi edinebilir. Duyular ötesi ve aşkın olan Allah, zatını duyular âleminin kavramlarıyla tanıtmıştır.

İşte bu nedenle, Allah'ı bilmek, tanımak ve anlamak için soru sormaya Allah'tan başlamak, yanlış yerden başlamaktır. İnsan aklı sınırlı ve kayıtlıdır. Mutlak olanı, aşkından içkine doğru, lahûtî olandan nâsûtî olana doğru bir yön takip ederek algılayamaz. Aklın sınırlı yapısı buna elverişli değildir. Akıl, içkinden aşkına doğru bir yön takip ederse doğru yolu bulmuş olur. Akıl için sırat-ı müstakim budur. Tersi dalalet ve haddini bilmezliktir. Haddini bilmeyen akıl haddini aşar. Ne ki haddini aşar, zıddına inkılâp eder. Haddini aşan akıl, soru sormaya en yüce olandan başlar. Bu, sınırlılığını unutması sonucu gerçekleşir. Aslında bu, gördüğü ve dokunduğu eşya hakkında hiçbir sorusu kalmadığı, tüm varlık kategorileri hakkındaki soruları tüketerek sonunda Allah'a gelip dayandığı yanılgısından neşet eder. Bu yanılgı, cehl-i mürekkebdir. Sıradan bir bilmezlik durumu değil, bilmediğini bilmemek, hatta bilmediğini biliyor zannetmektir. İşte inkâr zakkumu, böyle bir zeminde boy verir. Bu nedenledir ki inkâr, haddini bilmeyen ve haddini aşan bir aklın, sahibini düşürdüğü tuzaktır. Akıllı kişiye düşen, daha baştan Allah'ı layıkıyla bilme, tanıma ve anlama konusundaki acziyetini itiraf etmektir. Allah Rasûlü her konuda olduğu gibi bu konuda da örnek bir tavır sergileyerek şöyle buyurmuştur:

لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ.

"Sana övgüler sayıp döksem asla baş edemem; sen, kendini övdüğün gibisin!"[1]

1.3. "Esmâ-i Hüsna" terkibi

Orijinal yazılışıyla *el-esmâu'l-husnâ*'daki *el-esmâ*, çift kutuplu

[1] Müslim, I, s. 352, h. No: 486.

kök anlamıyla, hem Allah'ın hiçbir tasavvurun kuşatamadığı, hiçbir idrakin erişemediği, hiçbir aklın kavrayamadığı aşkın ve yüce zatına, hem de O'nun ancak isimleri ve sıfatları aracılığıyla tasavvur edilebilir, bilinebilir, akledilebilir oluşuna delalet eder.

El-esmâ'daki belirlilik, hem nitelik mükemmelliğini, hem de nicelik mükemmelliğini ifade eder. En güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler hem "mutlak" ve "aşkın" olarak, hem de "tüm türleriyle" ve "noksansız" olarak O'na mahsustur. Esmâsı, O'nun aşkın zatını tanımak ve anlamak için birer vesiledir. İçindekilerle birlikte bütün bir kâinat, O'nun esmâsını gösteren bir şehâdet parmağı hükmündedir. Mahlûkat, sahip olmak için değil şahit olmak için yaratılmıştır.

Terkipte yer alan *el-husnâ*, "en güzel" anlamına ism-i tafdil olabileceği gibi "güzel" anlamına sıfat da olabilir. Birincisi daha isabetlidir. Çoğul bir ismi nitelediği için, *ahsen* yerine *husnâ* kalıbında gelmiştir. İsm-i tafdil kalıbı, kelimenin taşıdığı anlamların zirvesini, bir başka ifadeyle 'en'lerini ifade eder. Kelimenin başındaki belirlilik takısıyla birlikte bu 'en', anlamın tüm türevlerini içinde barındıran kapsamlı ve mutlak bir güzelliğe delalet eder.

Buradaki *husnâ*, estetik anlamda "güzel" olmaktan çok daha öte, mutlak anlamda bir güzelliğin ifadesidir. *Husnâ*'yı "güzel" kelimesiyle karşılamak, naçar harcı bir durumdur. Çünkü "güzel" de dâhil, Türkçe'de, *el-husnâ*'yı tam olarak karşılayacak bir kelime bulunmamaktadır. Aslında Türkçe'deki "güzel" kelimesi, daha çok göze hitap eden varlıklarla veya varlıkların göze hitap eden halleriyle alakalıdır. Türk dil felsefesine göre göz ve görme fiili güzeli belirlemede öncelik taşırlar. Güzel (göz-el) sözcüğünün türetildiği kök "göze el vermek" ifadesidir. Oysaki Allah'ın esmâsının güzelliği, içinde mutlak iyiyi, mutlak hayrı, hakkı, doğruyu barındıran kalıcı bir güzelliktir. Sadece sıfat olarak değil, zat olarak da tarif edilemez, akledilemez, kavranamaz aşkın güzelliği ifade eder.

Allah'ın bütün isimlerini niteleyen *el-husnâ*, güzelliğin sebebinin bu isimler değil, bu isimlerin müsemması olduğunu îmâ eder. Yani O, bu isimlerle zatını nitelediği için güzel olmamış, güzelliğin mutlak ve aşkın kaynağı olduğu için bu isimlerle zatını nitelemiştir. Ve elbet bu isimlerle bilinçli varlıkların idrak dünyasına tenezzül etmiştir. Bundan dolayı, O'nun zatı için

seçip beğendiği isimlerin her biri, taşıdığı anlamın en güzel, en iyi, en doğru, en hakiki, en yüce, en kalıcı, en yararlısını ifade eder. Bunun tek kelimeyle karşılığı "mükemmellik"tir.

El-esmâu'l-husnâ, tüm mükemmellikleri kapsar. İşte bu yüzden, bu terkip Kur'an'da kullanıldığı her yerde tahsis lamı ile gelir. Her ne mükemmellik varsa, o Allah'a aittir. Allah dışında hiçbir varlığa mükemmellik yakıştırılamaz. Allah, kendisinden daha güzeli ve daha mükemmeli düşünülemeyecek olandır. Bu isimlerin aynı zamanda öznesini niteleyen sıfatlar olduğu düşünüldüğünde, "en güzel isimler" karşılığının yerini, "en güzel nitelikler" karşılığı alır. Tahsis lamı ile birlikte düşünüldüğünde, "tüm mükemmellikler Allah'a mahsustur" anlamına ulaşılmış olur.

Mükemmelden söz etmek, ulaşılamaz ve aşılamaz olandan söz etmektir. İnsanoğlu mükemmellikten söz eder, fakat mükemmelliği aklıyla kuşatıp kavrayamaz. Zira insanın kendisi mükemmel değildir. Etrafındaki oluş ve bozuluş (kevn ve fesad) yasasına tabi bütün bir varlık âlemi, daimi bir değişim içerisinde yol almaktadır. Dolayısıyla, bu fânî âlemdeki yaratılmışlar içerisinde mükemmel bir unsurdan söz etmek, yaratılış yasasına aykırıdır. Başta insan olmak üzere varlık, Rabbânî terbiye gereği bir kemale doğru tekâmül etmektedir. Yolculuk bunu gerektirir ve yaratılmış olmak yolcu olmaktır. Yolun sahibi sonsuz olandır ve O'nun yolunun sonu yoktur. Yolun sonunu bulmayan hiçbir yolcunun mükemmelliğinden söz edilemez. İnsan ise, bütün diğer ölümlülerle birlikte sonlu bir hayatı yaşadığı için, yolun sonuna asla ulaşamaz. Bu yol öyle bir yoldur ki, yürümekle varılmaz, lakin varanlar yürüyenlerdir. Tıpkı bir ârifin dediği gibi: "Aramakla bulunmaz, lakin bulanlar arayanlardır".

1.4. Kur'an'da terkibin kullanıldığı yerler

Kur'an'da dört yerde *el-esmâu'l-husnâ* terkibi kullanılır. Bunların her birine, Kur'an'ın iniş sırasına göre ve indiği bağlamı da göz önünde bulundurarak bir göz atalım:

1. Taha 8: Terkibin iniş sıralamasında ilk kullanıldığı yer burasıdır ve bağlamı tevhîd akidesidir. Kur'an vahyinin ilk muhatabı Hz. Peygamber'e doğrudan hitap eden ve konusu vahyin inişi olan bir pasaj içerisinde geçer:

وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ۝٧ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۝٨

"Düşünceni ister yüksek sesle dile getir** (ister getirme); **unutma ki O, gizli** (düşünceleri) **bildiği gibi, ondan daha gizli** (duyguları) **da bilir. Allah... O, kendisinden başka ilâh bulunmayandır; en güzel nitelikler, tüm mükemmellikler O'na mahsustur." *(Taha 20: 7-8)*

Taha 8'in mânâsını bir önceki 7. ayetle birlikte düşünmek daha doğru olur. 8. ayetin başındaki *Allah* lafzının, tıpkı Rahmân sûresinin başındaki *er-Rahmân* gibi, cevaba hazırlık kabilinden zımni bir soru vurgusu içerdiği düşünülebilir. Buna göre bu ayetlerin açılımı şöyle olur: "İnsanın sadece gizli düşüncelerini (*sır*) değil, onların da altında yatan en gizli nedenleri (*ahfâ*) dahi bilen Allah'ı merak mı ediyorsun ey muhatap? O Allah, kendisinden başka kulluk edilmeye layık hiçbir varlık olmayandır, en güzel nitelikler, en mükemmel haliyle kendisine ait olandır!"

El-esmâu'l-husnâ terkibinin kullanıldığı bu bağlam, doğrudan tevhîd akidesiyle ilgili bir bağlamdır ve Allah tasavvurumuzu inşa eden bir işleve sahiptir. Amacı, muhatabında sahih bir Allah tasavvuru inşa etmektir: İnsanın en gizli kalmış sırlarını ve zaaflarını bilen bir Allah tasavvuru bu. Gönüllere hükmeden ve kalpleri evirip çeviren bir Allah tasavvuru... Kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı bir Allah tasavvuru... Elbette, insanın tüm ihtiyaçlarını bilen ve onları gereği gibi giderecek kudrete sahip olan bir Allah tasavvuru...

2. İsra 110: Terkibin ikinci kullanıldığı yer burasıdır ve bağlamı duadır:

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ۝١١٠ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ۝١١١

"De ki: "İster Allah diye yalvarıp yakarın, ister Rahmân diye: Ona hangi biriyle yalvarırsanız yalvarın,

ama unutmayın ki en güzel nitelikler, tüm mükemmellikler sadece O'na layıktır! İmdi** (ey muhatap)! **Sen de yalvarıp yakarırken ne sesini aşırı yükselt, ne de aşırı kıs; bu ikisi arasında dengeli bir yol tut ve de ki: "Övgülerin tamamı kendisi için çocuk edinmeyen, mutlak otoritesine ortak olacak hiçbir varlık bulunmayan, güçsüzlük ve düşkünlükten dolayı bir yâr ve yardımcıya ihtiyaç duymayan Allah'a aittir!" Nihayet, sınırsız büyüklüğünü anarak O'nu** (hep) **yücelt!"

(İsrâ' 17:110-111)

Mekke putperestlerinin, hayata her daim müdahil bir Allah tasavvuru telkin eden *er-Rahmân* ismine itirazlarını reddeden ayet, isimlerin birden fazla oluşunun isim sahibinin birden fazla oluşu anlamına gelmediğini teyit eder. "Allah" diye yalvaran da, "Rahmân" diye yalvaran da O'na yalvarmıştır. O'nun esmâ-i hüsnâsı her ne kadar çoksa da, bütün bu isimlerin müsemması tektir. Bu bir zorunluluktur. Çünkü esmâ-i hüsnâ, taşıdığı anlamın mutlak, aşkın ve mükemmel olanını temsil eder. Tüm mükemmellik vasıfları ise O'na mahsustur. Burada eşyanın varlığının üç mertebesi konusunda söylediklerimiz hatırlanmalıdır. Buna göre itibar lâfzî olandan çok zihni olanadır. "İster Allah diye yalvarın, ister Rahmân diye" ifadesi, aslında "ister has ismine yönelin ister sıfatına yönelin, fark etmez" anlamına da alınabilir. Allah O'nun has ismidir, Rahmân ise sıfatı. Bu ikisi birbiriyle sıfat tamlaması yapılır. Daima ve zorunlu olarak Rahmân ismi Allah ismini niteler.

3. A'raf 180: İniş sürecinde terkibin üçüncü kullanıldığı yer burasıdır ve bağlamı duanın "çağrı ve zikir" anlamıdır:

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

"En güzel nitelikler, tüm mükemmellikler Allah'a mahsustur: Artık O'nu, onlarla çağırın ve O'nun yüceltilmesinde/esmâsında haktan sapan kimselerden uzak durun. Onlar, zamanı gelince yaptıklarından dolayı cezalandırılacaklardır. *(A'râf 7:180)*

Hiçbir mükemmellik atfının O'ndan başkasına yapılmamasıyla başlayan ayet, O'nun esmâsının hem hakiki, hem zihni, hem

de lâfzî anlamda sadece O'na layık olduğunu vurgular. "O'nun yüceltilmesinde" diye çevirdiğimiz *fî-esmâihî*, "O'nun isimlendirilmesinde" şeklinde de çevrilebilir. O'nun yüceltilmesinde/esmâsında haktan sapmanın birçok yöntemi vardır. Bunlar:

1. O'nu, Hıristiyanların "babalık" ve "oğul" atfı gibi, layık olmadığı niteliklerle yüceltmeye kalkmak.

2. O'nun İsrail lakaplı Davud Peygamber ile güreş tutup yenildiğini dillendiren, "Allah fakirdir bizse zenginiz" diyen Yahudiler gibi, kendine mahsus kıldığı niteliklere bigâne kalmak.

3. Müşriklerin yaptığı gibi, O'na mahsus isim ve sıfatları "rol çalmak" tabir edilen bir tavırla başkalarına yakıştırmak.

4. Mutlak tenzihçilerin yaptığı gibi O'nun ne esmâsıyla ne de sıfatıyla, asla bilinemez olduğunu iddia etmek. Bütün bunlar O'nun yüceltilmesinde haktan sapmanın farklı tezahürleridir.

4. Haşr 24: Terkibin dördüncü ve son kullanıldığı yer burasıdır ve bağlamı ilâhî isimlerin sayıldığı bir bağlamdır. İlki gibi, bu bölümde de Allah tasavvuru inşa edilir:

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"O Allah mutlak yaratıcıdır, en üstün sanatla yaratandır, en güzel suret verendir: En güzel nitelikler, tüm mükemmellikler O'na mahsustur." *(Haşr 59:24)*

Bu ayetle son bulan Haşr sûresinin son üç ayetinde esmâ-i hüsnâdan tam 15 isim yer alır. Tıpkı bu terkibin ilk geçtiği Tâhâ 8'de olduğu gibi, bu ayetler de vahiyle ilgili bir bağlamda yer alır. Vahiy Allah'ın insana olan şefkat ve merhametinin ifadesidir. O'nun esmâsı da vahyin bir parçasıdır. Şu halde O'nun kendi zatını kullarına vahiyle tanıtması, onlara olan şefkat ve merhametinin bir eseridir. İlâhî vahyin esmâ-i hüsnâyı içermesi, lütuf içinde lütuf, ikram içinde ikramdır. O önce insanı yeryüzüne inzal etmiş, sonra insana akleden kalbi inzal etmiş, sonra akleden kalbe vahyi inzal etmiş, vahiy içerisinde de zatı hakkında bilgi inzal etmiştir. Zatı hakkında inzal ettiği bilgiyi taşıyan isimlere esmâ-i hüsnâ adını vermiştir.

1.5. Esmâ-i hüsnânın değeri

Şafii der ki: "Bu ümmetin ürettiği bilginin tümü sünnetin şerhidir, sünnetin tümü Kur'an'ın şerhidir, Kur'an'ın tümü Allah'ın güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının şerhidir." Buna başkaları da şunu ilave etti: "Tüm esmâ da İsm-i A'zâm'ın şerhidir".[1]

İzz b. Abdüsselam es-Sülemi (577-660) der ki: "Allah'ı ve sıfatlarını bilmek, insan eylemlerinin en değerlisidir. Çünkü bu sıfatların ait olduğu varlık, varlığın en şereflisidir. Bunların semeresi, ürünlerin en kıymetlisidir. İtaate dair Allah'a dönük olan ne varsa, hepsi de böyledir. O'nun çağrısına icabet, icabetlerin en faziletlisidir. O'na itaat, itaatlerin en hayırlısıdır. O'na ibadet, ibadetlerin en büyüğüdür. O'na muhalefet, muhalefetlerin en kötüsüdür. O'nu murakabe etmek, murakabelerin en güzelidir. O'nu sevmek, sevgilerin mükemmelidir. O'na saygı duymak, saygıların en yücesidir. O'na yönelmek, yönelmelerin en hayırlısıdır. O'nu yâd etmek, zikirlerin en şereflisidir. O'na şükretmek, şükürlerin en soylusudur. O'nun hükmüne sabretmek, tüm sabırların en erdemlisidir. O'nun sıfatlarını tefekkür etmek, tefekkürlerin en değerlisidir. O'nu arzulamak, arzuların en güzelidir. O'na yalvarmak, yalvarmaların en önceliklisidir. O'nun için gözyaşı dökmek, dökülen gözyaşlarının en değerlisidir. O'ndan hayâ etmek, hayâların en üstünüdür. O'nda yok olmak, yok olmanın en iyisidir. O'nun uğrunda cömertlik etmek, cömertliklerin en kıymetlisidir. O'na sığınmak, sığınmaların efdalidir. O'nun azâmeti karşısında boyun eğmek, boyun eğmelerin en soylusudur. O'nun yüceliği karşısında ürperti duymak, tüm ürpertilerin en kıymetlisidir. O'nun huzurunda eğilip bükülmek, tüm eğilip bükülmelerin en haysiyetlisidir. O'nun izzeti karşısında mahviyet içinde olmak, tüm mahviyetlerin en haşmetlisidir. O'nun sıfatlarıyla süslenmek, süslenmelerin en cazibelisidir. O'nun için zillete katlanmak, zilletlerin en asilidir. O'nun için iltifat etmek, iltifatların en yücesidir. O'nun sıfatlarını derin bir marifetle idrak etmek, tüm marifetlerin en ulusudur. O'na adanmak, adanmaların en saygıdeğer olanıdır. O'na dair olanı dinlemek, dinlemelerin en yararlısıdır. O'nun emrinden dolayı içi ferahlamak, iç ferahlığının en anlamlısıdır. O'na itaatten dolayı sevinç duymak, duyulan

[1] Zerkeşî, el-Burhân, I, 24.

sevinçlerin en rafinesidir. O'na karşı takınılacak edep, edeplerin en incesidir. O'nun taraftarları, taraftarların en sağlamıdır. Safa ve mutlu son, böyle olanların başınadır."[1]

Esmâ-i hüsnâ, kulun Allah'a yaklaşma vesilesidir. Allah'a yakın olmak için vesile arayışına giren insana uzatılan ilâhî bir el mesabesindedir. Görünür görünmez varlıkları Allah'a yaklaşmak için "vesile" kılmayı Kur'an gayr-ı meşru addetmiştir. Mekke putperestlerinin şirk bataklığına, böyle bir arayışın sonucunda saplandıklarına, onların dilinden naklettiği, ***"Biz bu (varlıklara) sadece ve sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz"*** (39:3) sözü şahitlik eder. Kur'an vahyi, esmâ-i hüsnâ yanında, kulun imân ve salih amelini de Allah'a yakın olmak için meşru vesile kabul etmiştir. Birincisinin yönü Allah'tan insana doğru, son ikisinin yönü ise insandan Allah'a doğrudur. Bu üç meşru vesile içerisinden esmâ-i hüsnâ Allah'tan insana uzanan şefkat elini temsil eder. Kulun duaya durması, Allah'tan uzanan bu ele mukabelede bulunmasıdır. Duaya kalkan iki elden biri imânı, diğeri salih ameli temsil eder. Bunlar da kulun Allah'a ulaşmak için kendi elinde bulunan vesilelerdir. Kul imân ve salih amel vesilelerine yapışarak Allah'a ellerini açarsa, Allah kulun bu talebini karşılamada esmâsını vesile kılacaktır. Esması sayesinde, imân ve salih ameli vesile kılarak, kendisine açılan elleri boş çevirmeyecektir.

Allah'ın esması dururken O'na yaklaşmak için başka vesileler aramak, esmâ-i hüsnâyı O'na tahsis etmemektir. Oysaki esmâ-i hüsnâ ile ilgili ayetlerin hepsi, "tüm mükemmelliklerin O'na mahsus olduğunu" ifade etmek için *tahsis lâmı* ile gelirler. Esmâ-i hüsnâ, Allah'tan kula inzal edilen "sağlam ip" (*habl-i metîn*), imân ve salih amel ruhun miracı için bu ipe yapışan iki eldir. Zaten Kur'ânî bir kavram olan *sebeb* de, "yüksek hurmaların tepesinden kendisine tutunup çıkmak için sarkıtılan ve merdiven işlevi gören kalın halat" anlamına gelir. İlâhî birer sebeb olan esmâ-i hüsnâ, mecazen gökten yere sarkıtılan ilâhî bir merdivendir. Kul bu merdivene imân ve salih amelden oluşan bir çift elle sımsıkı yapışıp tırmanmalıdır. Yukarıdan aşağı sarkıtılan *inzal*'i, buna tutunup yücelme ise *miraç*'ı temsil eder. Yukarıdan aşağı sarkıtılan sebeb, ilâhî sevgi, rahmet, şefkat ve yardımı, buna tutunup da

[1] İzz b. Abdulsselam, Şeceretu'l-Me'ârif ve'l-Ahvâl, s. 14.

tırmanma ise beşeri imân, ubudiyet, ibadet, gayret ve ameli temsil eder. Birincisi vehbi olan, ikincisi kesbî olandır.

Besmelenin *"billahi*: Allah ile" diye değil *"bismillahi*: Allah'ın ismiyle" diye başlaması, esmâ-i hüsnânın kulun mirâcı için Allah tarafından kula inzal edilmiş birer sebeb/vesile olmasıyla açıklanabilir. ***"En yüce olan Rabbinin ismini tesbih et"*** (87:1); ***"Azamet sahibi Rabbinin ismini tesbih et"*** (56:96) gibi ayetleri de buna ilave etmek gerekir.

"Rabbini tesbih et" yerine "Rabbinin ismini tesbih et" şeklinde gelmesinin bir başka anlamı da, Allah gibi aşkın ve mutlak bir varlığın insan gibi içkin ve sınırlı bir varlık tarafından zatıyla değil ancak sıfatlarıyla kavranabileceğini göstermektir. İnsanın Allah'ı anma işini ancak "esmâ" ile yapacağı anlatılmaktadır. Çünkü Aşkın olan Rab, kayıtlı bir varlık olan insan tarafından ancak adıyla anılabilir, adıyla tesbih edilebilir. Ulûhiyetin hakikati insanın asla erişemeyeceği kadar yücedir. İnsan O'nun hakikatine değil ancak ismine yönelir, O'nun hakikati ise mutlak ve münezzeh olarak kalır. Aslında bütün bu emirlerde "Rabbin ismini" değil bizzat Rabbi anmak, Rabbin ismini değil, bizzat Rabbi tesbih etmek istenmektedir. Bunun içindir ki, Rabbin ismini anma emirlerini; "Bunu namazlarınızın rükûlarında uygulayın", "Bunu namazlarınızın secdelerinde uygulayın" diyen Allah Rasûlü, talim ettirdiği tesbihatta "Yüce Rabbimin adını tesbih ederim" şeklinde değil "Yüce Rabbimi tesbih ederim" şeklinde formüle etmiştir.[1]

1.6. Esmâ Allah'ın zatına perdedir

Esmâ Allah'ın zatına tuttuğu bir perdedir. Bu perdenin iki işlevi vardır. Birincisi: Sınırlı olan yaratılmışları sonsuz olan Yaratan'dan ayırır. Zira akıl onu perdesiz kavramaya kalksa yanardı. Elmalılı, şöyle bir 'hadis' nakleder: "Allah'ın yetmiş bin hicabı vardır, eğer açıverse onun zatının tecellîleri değdiği her şeyi yakardı."[2]

İlâhî zatın tecellîleri, değdiğini yakmasın diye esmâ perdesi üzerinden zuhur etmektedir. İkincisi: İlâhî zata ait bilgi insana bu perde üzerinden ulaşır. İnsan tıpkı bir sinema perdesi gibi,

[1] Ahmed, *Müsned*, IV, 155.
[2] Elmalılı, *Hak Dini*, İhlas tefsiri, s. 6302.

Zât-ı Akdes'in tecellîlerini bu perde üzerinden seyreder. Nasıl ki kelamını Hz. Musa'ya "ağaç" perdesi üzerinden aktarmışsa, zatı hakkındaki bilgiyi de insana esmâ perdesi üzerinden aktarmıştır. Bu perde, tabir caizse, ilâhî isim ve sıfatları gösteren bir ayna rolü oynamıştır. İlâhî sıfatlar insanın sınırlı aklına o aynadan yansımış, adeta mutlak olan mukayyet olana tenezzül etmiştir. Bu tenezzül, bir bakıma mutlak ve aşkın bir kaynaktan neşet eden ilâhî vahyin, beşer zihnine harflere, kelimelere ve cümlelere bürünerek nüzûlünü andırmaktadır.

Nasıl ki vahyin ruhunu temsil eden ulvî manalar, ceset ve canını temsil eden söz ve yazıya üflenerek beşer bilincine inzal etmişse, Allah'ın ulvî ve aşkın nitelikleri de esmâ-i hüsnâ aracılığıyla beşer bilincine nüzûl etmiş, o bilince "esmâ" aynasından yansımıştır. Bu ayna olmaksızın kayıtlı ve sınırlı insan aklı, mutlak ve aşkın Allah'ı bilemez, kavrayamaz ve anlayamaz. Gazzali'nin şu sözü, bu hakikatin veciz ifadesidir: "Yer ve gök ehli, Allah'ı ancak isimleri ve sıfatları aracılığıyla bilir". Bu biliş elbette doğrudan değil dolaylı ve sınırlı bir biliştir. Bittabi buna Allah'ı hakkıyla bilmek denilemez. Zaten Allah'ı hakkıyla sadece Allah bilir. Eğer bu gerçeği itiraf edersek, Fatiha'nın ilk ayetinde ifadesini bulan o yüce hakikati de itiraf etmemiz gerekecektir:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

"Zatını hakkıyla övmek yalnızca âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" *(Fâtiha 1:1)*

Her ayet gibi bu ayetin de okuyanın ilim ve irfanına göre değişen çok katmanlı bir anlam dünyası vardır. Esmâ-i hüsnâ ışığında bu ayetin en yüce anlamı budur.

Allah, zatını bilmesini istediği insanın algı dünyasına esmâsıyla nüzûl etmiştir. İnsanın idrak alanına zatıyla değil, sıfatıyla girmiştir. Çünkü ***"Hiçbir şey O'na benzemez"*** *(42:11)*. İnsan ise, bilmediklerine ancak bildiklerinden yola çıkarak ulaşır. Allah kendini insanın bildiği niteliklerle tanıtmak için zatını esmâsıyla tanıtmıştır. Her ne kadar insan bu isimlerin delalet-lerini kayıtlı ve şartlı bir biçimde biliyor ise de, bu delaletlerin medlulü Allah olduğunda, en çok şunu bilir: Allah el-'Âlim'dir. O bilir. Fakat bu bilme insan idrakinin alacağı bir bilme değil,

mutlak ve aşkın bir bilmedir. Allah, el-Basîr'dir. O her şeyi görür. Fakat bu görme insanin bildiği türden göz gibi bir organa, ışık gibi bir aracıya mahkûm içkin ve kayıtlı bir görme değildir. Zaten biz insanlar "gördüm" dediğimizde aynı zamanda "sınırladım" ve "kayıtladım" demiş oluruz. İnsan görmek için önce sınırlandırmak zorundadır. Gözün görme alanı sınırlıdır. Gözler önce sınırlar sonra kuşatır. Allah ise görülen her şeyle birlikte gören gözleri ve gönülleri de kuşatır. Zira O'nun görmesi aşkın, mutlak ve kayıtsız bir görmedir. İşte bu nedenledir ki Kur'an; ***"En güzel isimler Allah'a mahsustur; artık O'na onlarla yalvarıp yakarın!"*** *(7:180)* buyurur.

1.7. Esmâ: Allah adıyla/adına okumanın anahtarı

Kur'an'a göre "Allah'ın adı", hayatın her alanında insanın önüne çıkan duvarlarda açılan kapıdır. Dahası, kapalı kapıları ardına kadar açan mükemmel ve muhteşem bir anahtardır. Kur'an'dan ilk indirilen ayet, aynı zamanda ilk emirdir: "Yaratan Rabbin adına/adıyla oku!" İlk vahiy olan "oku!" emri, insanın bilme ve bildirme, öğrenme ve öğretme, anlama ve anlamlandırma, kavrama ve dile dökme, tanıma ve tanımlama yeteneklerinin tümünü kapsar.

Vahiy muhataptan sadece "okumasını" değil, "Allah adına okumasını" istemektedir. Hatta emrin vurgusu "okumaya" değil, "Allah adına/adıyla okumaya"dır. Çünkü tüm akletme faaliyeti zaten bir okumadır. Gören, işiten, dokunan, tadan, düşünen, öğrenen insan, ister-istemez okuma işini zaten yapmaktadır. Fakat yanlış okumaktadır. Yani, yanlış anlamakta, anlamlandırmakta, bilmekte ve bildirmektedir. Doğru okumanın en garantili anahtarı Allah adına okumaktır. Bu ilâhî emir, zımnen şöyle bir uyarı taşır: İnsan hakikati referanssız kavrayamaz. Bir şeyi kim adına okuyorsanız, ona referansla anlıyor ve anlamlandırıyorsunuz demektir. Allah adına okumak, varlık kitabını Allah'a referansla anlama ve anlamlandırmaya çalışmaktır. İnsanı ancak, bu tür bir okuma hak ve hakikate ulaştırır. Gerçekte varlık kitabını Allah'tan başkası adına okumak, varlığı sahte ve ait olmadığı bir referansla okumaya çalışmaktır. Bu tür bir okuma ise batıl bir okumadır. Referansı yanlış olan okuma ve anlamanın kendisi de yanlıştır. "Allah adına oku!" emri insanadır. Emrine âmâde

olduğu Allah adına, kendi emrine musahhar kılınan tabiatı okuması emredilmektedir. Bu emir, insanın yeryüzündeki hilafetine zımni bir atıf içerir. Allah adına okuyan, okuduğu zat adına anlar ve anlamlandırır. Bu zımnen, bir kitap olan hayatı, O'nun adına ve O'nun adıyla inşa etme görevine tekabül eder

Allah adına okumak, okumaya konu olan her şeyin kutsal ve aşkınla olan irtibatını keşfetmektir. Çünkü Allah'ın adı kutsal ve yücedir (55:78). Kutsal ve yüce olan bir isim adına okumak, okuyan herkesi ve okunan her şeyi O kutsal ve yüce olandan yola çıkarak anlamaya çalışmak demektir.

"Allah adıyla/adına oku!" emri, Allah'ın her an hayata aktif ve aktüel müdahalesini görme emridir. O hayatın ve varlığın ışığıdır. Her yerde O vardır. O'nun hayatın ve varlığın her alanındaki varlığını, ancak "O'nun adı" ile bakan bir göz görür, O'nun adıyla işiten bir kulak duyar, O'nun adıyla işleyen bir akıl akleder, O'nun adıyla bilen bir bilinç kavrar, O'nun adıyla hisseden bir yürek fark eder. Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesi bir kilitse, "Allah'ın adı" bu kilidi açan anahtardır. İşbu nedenle, O'nun adı hayatı kuşatmalı, eylemler O'nun adıyla değer kazanmalıdır. Allah'ın adıyla değer kazanan insan eylemleri, O'na yükselirler ve salih amel olmayı hak ederler (35:10).

Bir çok ayet, muhatabından, O'nun yüce adını yüce tutmayı emreder (56:74, 96; 69:52). Bu yaygın anlamada olduğu gibi "O'nu yüceltme emri" değildir. Zaten emir de "O'nu yüceltme değil, "O'nun *adını*" yüceltme emridir. Zira O zaten yücedir. Fakat O yüce ve aşkın olan zatını bilsin ve anlasın diye esmâsıyla insan bincine tenezzül ve tecellî buyurmuştur. İnsanoğlu, O'nun kendisine olan bu lutfunu istismar etmemelidir. Salt teşbihçi (antropomorfist) yaklaşım istismardır. Allah'a dair isim ve sıfatların her tür kişileştirilmesi ve cisimleştirilerek beşeri olana indirgenmesi istismardır. O'nun yaratılmışlardan her hangi biriyle birleştiği, onun içine girdiği gibi ittihat ve hulul cinsinden her türlü panteizm istismardır.

O'nun Zatına dair sınırlı bilgileri insanoğluna "adı ile" indirmesi, insanı akli bir tembelliğe sürüklememelidir. İnsan bu ilâhî *inzâle*, akleden kalbinin *miracı* ile cevap vermelidir. Bu ilâhî lutfun karşılığı ancak böyle bir şükür olur. Şu halde, birçok ayette geçen "O'nun adını yüceltme/yüce tutma" emri, "O'nun

kendini size tanıtmak için esmâ ve sıfatıyla bilincinize tenezzül buyurmasına karşılık, siz de O'nun adını yüceltin!" Anlamına alınmalıdır. O zaten yüce ve aşkındır. Buna rağmen esmâsıyla sizin içkin dünyanıza tenezzül buyurmuştur. Siz O'nun adını O'nun zatına yakışır şekilde anın. O'nun adı da, O'nun zatı gibi yücedir. Siz o adı yüce tutmakla, aslında O'nun adını yüceltmiş olmazsınız. Bilakis kendinizi yüceltmiş olursunuz. O'nun esmâsının tecellîlerinden ruhunuza ve akleden kalbinize iki kanat takarak, ruhunuzu ve akleden kalbinizi yüceltmiş olursunuz. Bu aşağı ve düşük hayatın (*el-hayatu'd-dunyâ*) kayıtlarından, ruhunuzu ve bilincinizi bir nebze olsun kurtarmış olursunuz. Bunun ne demek olduğunu biliyor musun sen ey insanoğlu!

İşte bu amaca ulaşmak için "Allah'ın adı" hayatınızın her anında ve alanında olmalıdır. O sizden sabah akşam "adının anılmasını" ister (76:25). Mabedlerde yalnız O'nun adı anılmalıdır (24:36). O'nun adı dillerden düşmemelidir (56:96; 87:1). İnsan O'nun adını tesbih ederek bilincini gergef gibi ince işçilikle dokumalı, katı dünyanın kayıt ve kuyudatından bu sayede kurtulup yücelmelidir. Hayvanlar bile O'nun adına boğazlanmalı, başkası adına boğazlananın eti yenilmemelidir (6:121). Çünkü can –bu hayvan canı bile olsa- O'nun Hay isminin bir tecellîsidir. Bunun için de değerlidir. Alınan can hayvan canı bile olsa, Allah'ın adını anarak O'ndan izin alınmalıdır. Tüm kurbanlar O'nun adına kesilmelidir (22:34). Dahası, işbu hassasiyetten dolayı, av köpekleri bile O'nun adı anılarak salıverilmelidir (5:4).

O'nun adını anmak her işin başı olmalıdır. *Bismillahirrahmanirrahim* diyerek besmele çekmek, "Rahmân Rahîm olan Allah adına" işe girişmektir. İnsandan sadır olan her meşru ve bilinçli eylemin başı besmele olmalıdır. Rahmân Rahîm isimleri, O'nun sonsuz sevgi, şefkat ve merhametini ifade eder. Bunun anlamı, "eğer O'nun sevgi ve rahmeti olmasaydı, bilinçli eylem olmazdı, bir eylemi mümkün kılan hayat olmazdı, eylemi bilinçli kılan akıl ve irade olmazdı, bütün bunların şahsında birleştiği insan olmazdı" demektir.

Besmele, işte bu nedenle zikirdir. Besmele ahde ve misaka sadakattir. Bu yüzden besmele, sadece "Allah'ın adıyla" yapmak değil, aynı zamanda "Allah adına" yapmaktır. Besmele, Allah'a şükürdür, tahdis-i nimettir. Besmele çeken insan, zımnen

"yaptığın işi senin sayende yapıyorum" diyerek teşekkür etmiş olur. "Senin şefkat ve merhametin olmasa yapamazdım" demiş olur. "Sen desteğini çekersen, asla yapamam" demiş olur.

Besmele hamd ve senadır. Besmele çeken, hareket yeteneğini, canı, o hareketi tasarlayan aklı, o aklı motive eden tasavvuru Allah'ın verdiğinin farkında olduğunu ve bundan dolayı O'na hamd ettiğini, O'nu övdüğünü ifade etmiş olur.

Besmele duadır. Kişi besmele çekmekle, "Bu işi sen destek vermezsen yapamam, desteğini istiyorum" diye dua etmiş olur. Besmele sadece son vahyin talimi değil, tüm vahiylerin talimidir ve tarihi insanlıkla yaşıttır. Nuh peygamber gemisini besmeleyle yüzdürmüştür (11:41). Süleyman peygamber kraliçe Belkıs'a yazdığı mektuba O'nun adıyla başlamıştır (27:30). İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, açıktan veya üstü örtülü bir biçimde O'nun adını anmayı yasaklayanlardan daha zalim biri düşünülemez (2:114).

1.8. Her ilim esmânın tecellîsidir

Allah'ın esmâsının her biri bir ilme benzer. Kişi onun esmâsından kaçına nüfuz ettiyse, o kadar ilimle Allah'ı biliyor demektir. O'nun yalnızca Rahmân, Rahîm, Rab ve Kerim gibi isimlerine vakıf olana nisbetle, bunlara ilaveten Halik, Bedi, Fatır ve Musavvir gibi isimlerine vakıf olanın Allah hakkındaki bilgisi daha ileri düzeydedir. Bu, sadece şer'î ilimlere vakıf bir İslâm âlimiyle, şer'î ilimlerin yanında tabii ilimlere de vakıf bir İslâm âlimi arasındaki farka benzer. Birincisine nisbetle ikincisinin ayetleri anlaması, yorumlaması ve anlatmasının, daha derin ve daha kapsamlı olacağı muhakkaktır.

Her ilim dalı, özünde, Allah'ın esmâsının tezahürleriyle ilgilenen disiplinlerdir. Dolayısıyla her ilim dalının gayesi, o ilmin varoluş sebebi olan esmâya ulaşmak olmalıdır. Tıp ilmi O'nun er-Rahmân ve er-Rauf isimlerinin tecellîsiyle ilgilenir. Siyaset ilmi O'nun el-Melîk isminin tecellîsiyle ilgilenir. Hukuk ilmi O'nun el-Hakem ismiyle ilgilidir. Tarih ilmi O'nun el-Hallâk isimiyle ilgilidir. Botanik ilmi O'nun el-Fâlik, er-Râzik, el-Mukit isimlerinin tecellîleriyle ilgilidir. Astroloji ve Kozmoloji O'nun en-Nûr ismiyle ilgilenir. Tüm güzel sanatlar ve edebiyat O'nun cemal sıfatlarının tecellîleriyle ilgilenir. Hikmet ve felsefe O'nun

el-Hakîm isminin tecellîyyatına açılan bir kapıdır. İlâhîyat O'nun el-İlâh isminin tecellîsiyle ilgilenen bir ilim dalıdır.

Tüm ilimler, Allah'ın o alandaki esmâsına ulaştırdığı oranda "data" ve "veri" anlamında bir bilgi olmaktan çıkıp, "ilim" adını almayı hak ederler. Bilgi, kendi başına bir amaç değildir. Bundan dolayı bilgi, kendi kendisine atıf yapamaz. Zaten bu anlamda bilgi, bilinen özneden bağımsız bir varlığa da sahip değildir. Bilinen ve bilen özneden bağımsız bir bilginin varlığından söz etmek abestir. Bu tür bir bilgi hakikate atıf olan bir "ilim" değil, olsa olsa hayaldir. Bilinen her öznenin kendisi hakkında verdiği bilgi, kendi varoluş anlam ve amacına yaptığı örtülü bir atıftır. İlim kelimesinin türetildiği, "işaret, nişan, iz, sembol, simge, logo" anlamına gelen *alâmet* mastarı, bizi bu hakikate ulaştırır. Çünkü ilim kendi başına bir amaç değil, neşet ettiği kaynağa götüren bir araçtır. O kaynak el-Alîm olan Allah'tır. Yalnızca "her şeyi bilmek" ile kalmayıp, aynı zamanda "tüm bilginin kaynağı olan" Allah... Yalnızca tüm bilgi zatına ait olan değil, tüm bilenler ve bilinenler de zatına ait olan Allah...

İlgili isim gelince işleyeceğimiz gibi, insanın bilmesiyle Allah'ın bilmesi arasındaki mahiyet farkı da burada ortaya çıkmaktadır. İnsan, bilgi öznesinin verdiği bilgi kadar bilir. Mesela, muhatabı olan bir diğer insanın içinde sakladıklarını asla bilemez. Fakat Allah'ın bilmesi böyle midir ya? "O kalplerin özünü bilir", "her şeyden haberdardır". O, bilmek için, bilinenin kendisi hakkında bilgi vermesine ihtiyaç duymaz. Bilgi nesnesinin var olması dahi gerekmez. Bilgi O'nundur, bilen O'nundur, bilinen O'nundur. Bütün bunları O yarattığı gibi, bilme yeteneğini de O yaratmıştır. Dolayısıyla, insana göre bilgi öznesi olan her bilinen, el-'Alîm olan Allah'a göre bilgi nesnesidir. Çünkü O yaratandır. "Hiç, Yaratan bilmez mi?"

İlim, el-Alîm'e yapılan bir atıftır. Kanaatimizce kâinâta "âlem" denilmesi de bundandır. El-Âlem, O'nun kuşatıcı ilminin nesnesi olan her şeyi içine alır. Âlemi oluşturan tüm mahlûkat, esmâ-i hüsnâyı gösteren bir dipnottur. Bu dipnotların gösterdiği referansa dikkatle bakan, orada ilâhî esmâdan biriyle karşılaşacaktır. Tıpkı, farklı ilim dallarının O'nun esmâsına referans oluşu gibi.

Hayatta insanın karşılaştığı her kötülük, ıstırap ve zorluk, Allah'ın esmâsının tecellîlerini öğretir. Allah'sızlığın

anlamsızlığına düşüp de hayatın anlam ve amacını yitirdiği için azan ve sapanları gören kişi, Allah'ın insan için ne büyük bir imkân olduğunu fark eder. Aç kalan Allah'ın Rezzak isminin tecellîsini fark eder. Sevgiye muhtaç olan el-Vedûd isminin tecellîsini fark eder. Merhamete muhtaç olan Rahmân ve Rahîm isminin tecellîlerini fark eder. Öfkenin zararına uğrayan el-Halîm isminin tecellîsini fark eder. Cimrilikten zarar gören el-Kerîm isminin tecellîsini fark eder. Terbiyesizliğe muhatap olan Rab isminin tecellîsini fark eder. Bağışlamaz bir gaddarla terbiye olan el-Ğafûr isminin değerini anlar. Şefkatten yoksun kalan eş-Raûf isminin değerini anlar. İşitemeyen es-Semi isminin, göremeyen el-Basir isminin tecellîsini fark eder.

Allah'ı esmâsını tecellîleriyle bilmek, bir âlimi onun en iyi talebesinin bilmesine benzer. İmam Azam Ebu Hanife'yi terzisi de bilir, büyük talebesi Ebu Yusuf da. Fakat terzisinin bilgisi Ebu Yusuf'un bilgisiyle ölçülemez. Çünkü Ebu Yusuf onun ilmini takdir edecek bir seviyeye sahiptir. İmam Azam'dan ilim almış, onun ilmine, irfanına, takvasına ve ahlakına yakîn derecesinde şahit olmuştur. Terzisi ise onun bu sıfatlarını takdir edecek bir ilimden yoksundur. Onun bilgisi yüzeysel bir bilgidir.

Allah Rasûlünü Hz. Ali de bilir, Ebu Cehil de bilir. Fakat Hz. Ali'nin bilgisiyle Ebu Cehil'in bilgisi arasında hem mahiyet farkı, hem derece farkı vardır. Mahiyet farkı vardır. Hz. Ali'nin bilgisini, mahiyet açısından Ebu Cehil'in bilgisinden farklı kılan imândır. Hz. Ali Allah Rasûlü'nü imân ön bilgisiyle bilir, Ebu Cehil ise küfür önyargısıyla. Önyargı, bilmeye manidir. Önbilgi olan bir imân, bilgiyi doğru yola yönelten hidayettir. Önyargı olan küfür ise, bilgiyi yoldan çıkaran bir dalalettir. Bu ikisi arasında bir de derece farkı vardır. Hz. Ali ile Ebu Cehil'in Allah Rasûlü'ne ilişkin ortak bilgisi onun Mekke'nin cocuğu, Beni Haşim'in evladı olmasıdır. Ama Hz. Ali Allah Rasûlü'nü nübüvvet ve **risâlet** misyonuyla, sadakat, ismet, fetanet, adalet ve hikmet vasıflarıyla tanır.

Allah'ı bilmek de böyledir. İlim ve irfan sahibi bir âlim ve arifin Allah'ı bilme derecesiyle, cahil bir mü'minin Allah'ı bilme derecesi bir olmaz. Ömrünü Allah'a yakın olmak için ilim, irfan, hikmet, ibadet ve taatla geçirmiş bir mü'minle, bunlardan uzak durmuş bir mü'minin Allah'ı bilme derecesi de bir olmaz. Birincilerle ikinciler

arasındaki ortak nokta imândır. İmân kalbin bilgisidir. Âlim mü'min de cahil mü'min de kalbin bilgisiyle bilirler. Fakat âlim mü'min, aklın bilgisiyle kalbin bilgisini güçlendirdiği için, Allah'ı bilmede cahile göre ilim ve irfanı oranında ileridedir. Bu bilgiyi salih amelle pekiştiren kişi, Allah hakkındaki bilgisini eyleme geçiren kişidir. Bu tıpkı bir şeyi yalnız okuyarak bilmekte onu görüp, koklayıp, tadıp, dokunarak bilmek arasındaki fark gibidir.

"Neden esmâ-i hüsnâ?" sorusunun cevabını, bütün bu açıklamalardan sonra, şu dokuz maddede özetleyebiliriz:

1. Allah'ı kendi kelamından bilmek, tanımak ve anlamak için.
2. Sahih ve tevhîdî bir Allah tasavvuru inşa etmek için.
3. Allah'tan bağımsız bir hayat alanı olmadığını talim için.
4. Allah'ın esmasıyla ahlaklanmak için.
5. Halık ile mahlûk arasındaki hüviyet farkını anlamak için.
6. Allah'a yaklaşmaya bir vesile olsun için.
7. Allah'ı layık olan vasıflarla anıp, O'na layık olmayan vasıflarla anmamak için.
8. Allah'ı öğrettiği gibi zikredip iç huzuru duymak için.
9. Dua ve ibadetin kabule yakın olması için.

2. ALLAH'IN ESMÂSIYLA AHLAKLANMAK

2.1. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız" rivayeti

Allah hakkındaki en sahih bilgi kaynağımız esmâ-i hüsnâ olduğuna göre, esmâ-i hüsnânın eyleme dönüşmesinden bahsediyoruz demektir. Esmâ-i hüsnânın eyleme dönüşmesini ifade eden ünlü bir söz vardır:

"Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız."

Gazzali ve Razi gibi bazı âlimler, bu sözü hadis diye naklederler. Ne var ki, klasik hadis tekniği açısından bu sözün hadis olduğu hayli tartışmalıdır. Gazzali esmâ-i hüsnâ üzerine yazdığı eserinde peygamberimizin şöyle dediğini nakleder: "Allah'ın şu şu evsafta bir takım ahlakı vardır; her kim onlardan biriyle

ahlaklanırsa cennete girer."[1] Gazzali, herhangi bir hadis kaynağında kaydına rastlanmayan bu sözü, esmâ-i hüsnâyı oluşturan her bir ismi insandaki "güzelliğin" ve "güzel ahlakın" kaynağı olarak gördüğü için nakletmiş olsa gerektir. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız" hikmeti çerçevesinde düşünüldüğünde, esmâ-i hüsnâ, insana yol gösteren bir ahlak rehberi niteliği kazanır. Bu rehber, güzel ahlakın muhteşem ve mükemmel bileşkesinin tükenmez ve kurumaz kaynağını göstermektedir: Allah.

Bu rivayet sadece senedi açısından değil, metni açısından da sorunludur. Zira "ahlak" Allah için kullanılmaz. Ahlak kelimesi, "yaratılmışları" ifade eden ***halk***'tan türetilmiştir. Aynı şey ahlak ile akraba olan ***hilkat*** ve ***hulk*** için de geçerlidir. Bunların hepsi de Yaratan için değil yaratılan için kullanılan kelimelerdir.

"Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız" rivayeti hem senet hem metin açısından böyle bir illet taşıyor. Fakat muhtemelen bu sözün bu illetleri taşıdığını bile bile onu kullanan âlimlerimizi buna mecbur kılan şey esmânın insanda ahlaka dönüşmesinin gerekliliğidir. Bunda kimsenin tereddüdü olmasa gerektir. Zira insanda ahlaka dönüşmeyecekse, esmâyı bilmek kuru bir 'malumattan' öteye geçmeyecektir.

Şu halde bu ihtiyacı gidermek için ne Allah Rasûlü'ne söylemediği bir sözü tahmil etmeye, ne de Allah hakkında yaratılmışlar için kullanılan 'ahlak' kavramını kullanmaya gerek yoktur. Esmâ ile ahlaklanmanın gerekliliği inkâr edilemez bir biçimde ortada olduğuna göre, bu işin doğru adı şu olsa gerektir: Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak.

2.2. Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak

Ahlaki davranış, mutlaka aşkın bir referansa muhtaçtır. Aşkın bir referansı olmayan ahlaki davranış kayıtlı ve şartlı bir ahlaktır. Bir davranışın kendisi ahlaki olsa dahi, kayıtlı-şartlılık, o davranışın zeminini ahlaki olmaktan çıkarır. Kayıtlı-şartlı ahlaki davranış, "hesabi"dir. Kayıtsız-şartsız ahlaki davranış ise "hasbi"dir. Ahlaki davranışta pazarlık, ahlakiliğin düşmanıdır. Ahlaki davranış, ancak sorumluluk bilincinin eseri olduğunda

[1] Gazzali, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 150.

hasbileşir. Sorumluluk bilincinin en yükseği insanın Allah karşısında duyduğu sorumluluktur. Bu bilinç mutlaka bir imâna dayanır. İmândan söz edilen yerde pazarlıktan söz edilemez. Pazarlıksız bir ahlak, pazarlık sözcüğüyle yan yana gelmesi asla düşünülemeyecek olan bir imândan neşet eder.

Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak, hâşâ, esmâ-i hüsnâyı kulun kendisine nisbet etmesi değildir. İnsanın el-Basir, es-Semi, el-Alîm, el-Vedûd, el-Hay olması mümkün değildir. Bunu iddia etmek, haddini aşmak, bir başka ifadeyle Allah'tan rol çalmaya yeltenmektir. Bunun adı şirktir. Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak, hâşâ, insanın Allah'a benzemesi de değildir. O haliktir, insan ise mahlûk. O yaratandır, insan ise yaratılan. Yaratan ile yaratılan arasında derece ve hüviyet değil, mahiyet ve zatiyet farkı vardır. O, O'dur. O'nun aşkın ve mutlak tabiatına ilişkin Kur'an'da bir çok ayet yer alır: ***"Hiçbir şey O'na benzemez"*** *(42:11)* Elbet, O da hiçbir şeye benzemez. "Hiçbir şey, O'nun dengi değildir" (112:4) İşte bu yüzden O'na ortak koşmak demeye gelen şirk, aynı zamanda Allah'a yapılmış en çirkin iftiradır. O değil eşi, velev ki bir açıdan da olsa, benzeri dahi düşünülemeyecek olandır: ***"Sen, O'nun bir benzerini (düşüne)bilir misin?"*** *(19:65)* O tüm mükemmelliklerin tek ve zorunlu adresidir: ***"Göklerde ve yerde en güzel örneklikler/nitelikler O'na mahsustur"*** *(30:27)*. O yaratan, gerisi yaratılandır; bu ikisi arasında mahiyet farkı vardır, dolayısıyla Yaratan asla yaratılanlara kıyaslanamaz: ***"Yaratan yaratamayan gibi olur mu?"*** *(16:17)*

Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak, insanın Allah'ı bilmesi, tanıması ve anlamasıdır. İnsan Allah'ı bilirse, kendini bilir. Kendi küçüklüğünü bilirse, ancak o zaman Allah'ın büyüklüğünü bilir. Yoksa Allah'ın büyüklüğünü bilmesine imkân yoktur. Çünkü O'nun büyüklüğünü ifadede "büyük" kelimesi aciz kalır. Söz biter, dil durur, akıl dibe vurur. Hak ehlinin dediği gibi demekten başka çıkar yol kalmaz:

Büyüksün ilâhî büyüksün büyük

Büyüklük yanında kalır çok küçük

Ve işte o an, imdada "haddini bilmek" yetişir. Kendi küçüklüğünü idrak eden Allah'ın büyüklüğünü idrak etmiş olur. Bunu da ancak O'nu bilen, tanıyan ve anlayan bir akıl idrak edebilir.

Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak, Allah'ı sevmek demektir.

Sevmek, kalbin en soylu eylemidir. Kalbin sevme eylemi bilgiye de dayalı olabilir, cehalete de. Eğer cehalete dayalıysa, bu sevgi seveni özgür ve özü-gür kılan bir eylem değil, seveni tutuklayan bir tutkuya dönüşür. Eğer bu sevgi bilgiye dayanırsa, o zaman bire sonsuz veren bir tohuma (*habbe: mahabbe*) dönüşür. Kalp, muhabbet gibi bir eyleme ne zaman kalkışır? Elbet, ancak sevdiğini bilir, tanır ve anlarsa. Bu bilme, tanıma ve anlama arttıkça sevgi de artar. Sevgi arttıkça yakınlık artar. Bu yakınlık mekâni bir yakınlık değildir elbet. Bu yakınlık, *vescud, vakterib*: "secde et ve yaklaş" ayetinde kastedildiği gibi, kalbi bir yakınlıktır.

Kurbiyyet kesbeden, kurbân olur. Kurbân olan teslim olmuştur. Bu, kayıtsız ve şartsız, garazsız ve ivazsız bir teslimiyettir. Teslim olan kendi iradesini teslim olduğu kapının iradesine râm etmiştir. Kendi cüzi iradesini, O sonsuz ve mutlak iradenin ışığına kendi arzusuyla tutmuştur. Bu, iradenin şükrünü eda etmektir. Şükredilen her nimet artırılır. Cüzi irade de ona bu şükürden dolayı artırılır. İlâhî iradenin ışığı, onun cazibesine kapılıp yörüngesine giren beşeri iradeyi olgunlaştırır, ham iken yetkin hale getirir.

Bu hâl, bir yitirme değil, bir bulma hâlidir. Bir yok oluş değil, bir varoluş hâlidir. Bir kendini kaybetme değil, bir kendini bulma ve bilme halidir. İşte bu hâlin sonunda, O'na *kurbân* (kelimenin ait olduğu kalıbın niteliği gereği yakınlaşmanın tüm olumlu anlamlarıyla dolu) olan ruh, ilâhî isim ve sıfatların yoğun etkisine maruz kalır. Onların cazibesine kapılır. Esmânın yüksek ve yoğun çekim alanı o ruhu öylesine etkiler ki, ruh bu etkiyle esmânın yörüngesine girer. O ünlü hadiste ifadesini bulan hâl, işte o zaman gerçekleşir:

"Kulum bana en iyi farzlarla yaklaşır. Ve kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmayı sürdürür; sonunda Ben onu severim; ne zaman ki Ben onu severim, artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."[1]

Farzlarla sınırlı bir Allah-insan ilişkisi, emir-komutla sınırlı bir ilişki biçimidir. Bu, insan Allah'la ilişkisinin başlama noktasıdır ve kulluğun gereğidir. Fakat insan Allah'la ilişkisini "kulluk" düzeyinden "dostluk" düzeyine çıkarmak istiyorsa, emir-komuta çerçevesi yetmez. Dostluğun gereği sevgi temelinde farzlarla yetinmeyip

[1] Buhari, 347.

daha ötesine ilerlemektir. Nafile ibadet ve davranışlar, işte bunun göstergesidir. Nafileye, farzların üzerine bir fazlalık olduğu için bu ad verilmiştir. Aslında nafilenin dilimizdeki bir karşılığı da "armağan"dır. Nafile ibadet eden, Allah'a armağan vermiş gibidir. Nafile'nin temelinde daha yakın olma arzusu yatar. Onun da temelinde sevgi yatar. Bu anlamda nafile iki kısma ayrılır. Birincisi, farz ibadetlerin cinsinden olan nafileler. İkincisi, onların dışında kalan ve Allah'ın davasını dert edinmeye dayalı gayretler.

Birinci tür nafilelere birçok örnek verilebilir. Farz namazların önünde ve arkasında nafile namazlar, farz haccın yanında nafile hac ve umre, zekâtın yanında sadaka ve infak, farz orucun yanında nafile oruç bunlardandır. Allah Rasûlü'nün nafileleri olan bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, nafileler farz ibadetlerin şükrü mesabesindedir. Allah insana neyi emretmişse o insanın yararınadır. Madem benim yararıma olarak Allah bana farzları emretti, ben bunlara karşılık Allah'a teşekkür borçluyum. Bir nimete en güzel teşekkür, o nimetin kendi cinsinden olur. O halde, farz namazın en güzel teşekkürü namaz cinsinden olmalıdır. Farz orucun en güzel teşekkürü yine kendi cinsinden olmalıdır.

İkinci tür nafile, Allah'ın dinini dert, davasını kaygı edinmektir. İbadetler insanın Allah'a kulluğunun bir gereğidirler. Allah davasını kendi davası bilmek ise, Allah'a dostluğun bir gereğidir. Allah, kendi dinini dert edinen kulun özel dertlerini satın alır. Tüm iddiası kendi derdinden müteşekkil olanları ise, kendi dertleriyle baş başa bırakır. İlgi sevginin yoldaşıdır. İlâhî sevgiye nail olanlar, özel ilgiye de nail olurlar.

Allah Rasûlü'nün yukarıda naklettiğimiz okumasında yer alan "sonunda onu severim" ifadesi, hem "çok seven" hem de "çok sevilen" gibi çift boyutlu bir isim olan el-Vedûd isminin çekim merkezine dâhil olmaktır. Bu ismin tecellîsine daha çok muhatap olmak isteyen, sevgiyi hak etmek zorundadır. İlâhî sevgiyi daha çok celbeden, ilgiyi de daha çok celbedecektir. Bu ilâhî ilgi, muhatabın iç potansiyelini harekete geçirecek, gönül kulağı duyar, gönül gözü görür, gönül dili konuşur hale gelecektir. İç potansiyeli harekete geçen insanın tüm yetilerine bu olumlu bir biçimde yansıyacaktır. O kulun işitme, görme, konuşma, tutma, yürüme yetileri ve bunlara yön veren tasavvur, akıl ve idraki, ilâhî ilginin çekim alanına girecektir. İşte bundan sonrası "artık

ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum" noktasıdır. Allah'ın gör dediği yerden bakar, işit dediğini işitir, tut dediğini tutar. Çünkü böyle birinin tasavvurunu, aklını ve şahsiyetini vahiy inşa etmiştir. Vahyin inşa ettiği bir göz Allah'la gören bir gözdür. Vahyin inşa ettiği bir bakış açısına sahip olmak, baktığına Allah'la bakmak demektir. Bu hakikat, Allah Rasûlü'ne nisbet edilen bir haberde, 15:75'te yer alan *mutevessimîn*'in tefsiri sadedinde şöyle dile gelir:

"Mü'minin ferasetinden çekininiz, çünkü o Allah'ın nuruyla bakar."[1]

Allah'ın nuru/ışığı" ifadesinden, vahiyden yola çıkarak üç şey anlaşılmalıdır:

1. Allah'ın kendisini "nur/ışık" olarak isimlendirdiği vahiy:

الٓرٰ ۚ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۙ ①

"Elif-lâm-râ! Bu, insanlığı, Rabblerinin arzusuyla karanlıklardan aydınlığa** -tüm övgülerin mutlak muhatabı, O yüceler yüceşinin yoluna- **çıkarman için, sana indirdiğimiz bir vahiydir." *(İbrahim 14:1)*

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِٓى اَنْزَلْنَا ۚ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ⑧

"Onlar Allah'a, Rasûlü'ne ve indirmiş olduğumuz ışık kaynağına** (en-nûr) **imân ettiler.." *(Teğâbun 64:8)*

فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِٓى اُنْزِلَ مَعَهُ ۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑮⑦

"Sonuçta, o** (Peygamber'e) **inanan, onu el üstünde tutup destekleyen ve ona yücelerden bahşedilen ışığın ardına onunla birlikte düşenler, kurtuluşa erişen kimseler olacak."

(A'raf 7:157)

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِى بِهِ فِى النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِى الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا ... ⑫②

[1] Tirmizi, *Sunen*, 3254.

***"Hiç** (manen) **ölüyken hayat verdiğimiz ve insanlar arasında yolunu bulması için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, içinden çıkma imkânı bulamayacağı zifiri karanlıklara gömülüp giden kimse gibi olur mu?"** (En'âm 6:122)*

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ

إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

***"Ey insanlık ailesi! Artık Rabbinizden size hakikatin belgesi geldi ve size aydınlatıcı bir ışık gönderdik. Allah'a imân eden ve ona sımsıkı sarılanlara gelince; Allah onları rahmet ve ihsanına gark edecek ve dosdoğru bir yolla Kendisine yöneltecektir.** (Nisâ' 4:174-175)*

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ

وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

***"Onlar Allah'ın** (vahiy) **nurunu söndürmeye can atıyorlar: Ama, kafirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır."** (Tevbe 9:32)*

Bu ayette tamamlanacağı vaat edilen "Allah'ın nurunun" vahiy olduğunu, vahyin tamamlanışının ardından inen;

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي ﴿٣﴾

***"Bu gün size dininizi kemale erdirdim ve üzerinize olan nimetimi tamamladım"** (Mâide 5:3)* ayetinden anlıyoruz.

2. Kutlu rehberliğini, vahyin "nur/ışık" olarak isimlendirdiği Hz. Peygamber:

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ... ﴿١١﴾

"Allah'ın hakikatin apaçık belgeleri olan mesajları size ileten bir elçi göndermiştir ki, imân edip salih amel işleyenleri zifiri karanlıktan aydınlığa** (nura) **çıkarabilsin."

(Talak 65:11)

3. Allah'ın tasavvurunu ve aklını vahiyle inşa edene bahşettiği iç ışık:

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ ۚ فَوَيْلٌ لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾

"Ne o! Yoksa Allah'ın gönlünü İslâm'a açtığı ve böylece Rabbinden bir ışık üzere olan kimse, Allah'ı hatırlamaktan uzaklaşıp kalpleri katılaştığı için kendisine yazık eden kimseyle bir tutulur mu? Böyleleri apaçık bir sapıklığa mahkûm olacaklardır." *(Zümer 39:22)*

Âlim sahabilerden İbn Mes'ud diyor ki: "Bu ayeti Allah Rasûlü okuduğunda "Allah o kişinin gönlünü İslâm'a nasıl açar?" diye sordum, şöyle cevap verdi: *"Nur kalbe girer, kalp aydınlanır ve arınır".*[1]

2.3. Esmâ duanın anahtarıdır

Esmâ-i hüsnâ, mü'min bir kulun Allah karşısındaki esas duruşlarından birini teşkil eden duanın anahtarıdır. Kul Allah'a nasıl hitap edeceğini, O'ndan nasıl isteyeceğini, O'na nasıl yalvarıp yakaracağını bilemez.

İnsanın ortasına atıldığı hayat okyanusu, her zaman sakin ve uslu değildir. Bu okyanusta bazen fırtınalar kopar. İnsan ortasına atıldığı bu okyanusun dalgaları arasında sığınacak emin bir limân, tutunacak güvenli bir dal arar. İmdat dilemek zorunda kalır. Fakat Allah'tan nasıl imdat dileyeceğini bilemez. Uzun uzun cümleler kuracak imkân bulamayabilir. Derdini bir kelimeye dökmek ister, o kelimeyi bulmakta zorlanır. Allah'la olağanüstü hallerde doğru kelimeler üzerinden iletişim kurmak ister. Fakat bunu beceremez.

Esmâ-i hüsnâ, işte bu anlarda imdada yetişir. Olanca genişliğine rağmen yeryüzü kendisine dar geldiği, içi içine sığmadığı, her çaldığı kapının yüzüne kapandığı durumlarda "Ya Fettah!"

[1] Râzî, *Tefsir*, I, 106.

diye inler. Ağır bir hastalığın pençesinde bitap düşer, söz tükenir, takat kesilir, güç biter, derman gider, kul kendini sınayan Rabbiyle baş başa kalır "Ya Rahîm!" diye inler. Kederden iki büklüm olur, dertler kapısını çalmak için sıraya dizilir, yüreği elemi taşıyamaz olur, bittim noktasına gelip dayanır ve tıpkı Taif dönüşü Allah Rasûlü'nün yaşlı gözlerle inlediği gibi "Ya Rab!" diye inler. Günah işler, pişman olur, bu pişmanlık tüm hücrelerine siner, pişmanlığını Allah'a açacak bir kelime arar ve işte o an imdadına "Ya Ğaffâr! Ya Tevvâb! Ya Settâr" isimleri yetişir. Onlarla Allah'ın affına bir yol bulur, esmâ içerisinden ilâhî affa ulaşmak için bu isimleri anahtar olarak kullanır. Aç açık kalır. Bir lokma ekmeğe muhtaç olur. Borçtan bunalır. Hacetini kimselere açamaz. Derdini açtığı kimseler derdine derman olamaz. Halini Allah'a arz etmek ister. İşte o an "Rezzak" ismi, duasına anahtar olur. Allah'ın kendisi için hazırladığı rızka giden yolu bu yolla açmak ister. Çok sevinir, sevincini belli etmek ister, fakat bu sevincin Allah'tan bağımsız olmadığını da bilir. Aynı zamanda şımarmadığını ve sevindireni unutmadığını da ifade etmek ister. İşte böylesi bir durumda imdadına "Ya Vedûd" ismi yetişir.

3. NEDEN "KUR'AN'A GÖRE ESMÂ-İ HÜSNÂ"?

3.1. Vahiy Allah'ı tanıtan en iyi kılavuzdur

Önce şu sorular üzerinde düşünmek lazım: İçkin ve sınırlı bir varlık olan insan, aşkın ve sınırsız bir varlık olan Allah hakkında nasıl konuşur? Bu büyük işe nasıl cüret eder? Diyelim ki cüret etti, peki ne kadar isabet kaydeder? Varlık evreninin en küçüğü hakkında yanlış konuşmak dahi kişiyi güvenilmez kılıyorsa, ya varlığı var eden Allah hakkında yanlış konuşmanın konuşan üzerindeki yıkıcı etkisi nice olur?

Kur'an, Allah hakkında bilir-bilmez konuşmayı açıkça yasaklar:

وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝

"Allah, hakkında bilginiz olmayan şeyi kendisine atfetmenizi yasaklamıştır." *(A'râf 7:33)*

Yine vahiy, Allah hakkında bilmeden konuşmanın şeytan işi bir sapma olduğunu dile getirir (2:169). Allah'ı tartışma konusu yapmanın, ne büyük bir cüret ve haddini bilmezlik olduğunu hatırlatır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ۝

"Ne ki, yine de insanlar içerisinden, her hangi bir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışan ve haddini bilmez her cins şeytanın peşine takılan kimseler çıkabilmektedir." *(Hac 22:3)*

İnsan Allah hakkında bilerek ne kadar, nereye kadar konuşabilir ki?

Konuşulan Halık, konuşan mahlûk; konuşulan mutlak, konuşan mukayyet; konuşulan sonsuz, konuşan sonlu; konuşulan mükemmel, konuşan yetersiz...

Bu bir problemdir. Bu problemin en sağlıklı çözümü Allah'ı yine kendi dilinden öğrenmektir. Vahiy, Allah'ı öğreneceğimiz ve tanıyacağımız en sağlıklı adrestir. Çünkü vahiy ilâhî kelamdır. Zaten Allah hakkında bilgiye dayalı olmadan konuşup tartışmayı kınayan ayetin yer aldığı sûrede, benzer bir ifadeyle gelen bir başka ayet bu sorunun çözümünü sunmaktadır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ۝

"İnsanlar içerisinden her hangi bir bilgiye, bir rehberliğe ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışan kimseler çıkabilmektedir." *(Hac 22:8)*

Allah hakkında konuşmak için kişi mutlaka, "bir rehber ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmalıdır". Çünkü Allah ve Allah hakkındaki hiçbir şey, üzerinde fikir jimnastiği yapılacak bir mevzu değildir. Bu tür bir tavır, sahih Allah tasavvurunun yara almasına neden olur. Bu Allah'a saygısızlıktır. Bu konuda yapılacak her türlü polemik, insanın mutlak karşısındaki ciddiyetine gölge düşürür. Zira Allah hakkında yapılacak hiçbir akıl yürütme, hiçbir tartışma, sahibini sahih ve kesin bilgiye götüremez. Bu en iyi ihtimalle bir zandır ve Allah hakkında yakin bilgi dururken zanların peşine düşmek, zanların en kötüsüdür. Kur'an bu durumu

"Allah hakkında kötü zan besleme" olarak niteler ve onları "fenalığın girdabını boylasınlar" diyerek mahkûm eder (48:6,12).

Hac sûresinin 8. ayetinde geçen Allah'ı bize tanıtan "rehber" Allah Rasûlü, "aydınlatıcı bir kitab" ise Kur'an'dır. Allah, vahiy yoluyla zatı hakkında insana bilgi sunmuştur. Şu halde insan, Allah'ı kendi tanıttığı gibi tanımak zorundadır:

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوْهُ بِهَا ۪

"O'nun güzel isimleri vardır: O'nu onlarla anın!" *(7:180)*

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ۝

"Allah'ı, siz bilmiyorken size bildirdiği gibi anın!" *(2:239)*

وَاذْكُرُوْهُ كَمَا هَدٰىكُمْ ۝

"Artık O'nu, size gösterdiği gibi anın!" *(2:198)*

O kendisini nasıl bilmemiz gerektiğini bize öğretmiştir. Çünkü insanı O yarattığı gibi, yarattığı insana *beyan* yeteneğini de o vermiştir (96:5). Ayette geçen *ta'lim-i beyan*, "bir şey hakkında düşünme ve düşündüğünü ifade etme yeteneği" dir. Allah hakkında, kendisi hakkında, diğer varlıklar hakkında tasavvur ettiklerini, düşündüklerini, inandıklarını, anladıklarını ifade etme yeteneğinin tümü bu kapsama girer.

Allah tasavvurumuzu kim inşa etti? Kur'an bunların içinde ne kadar yer tutuyor? Kur'an'ın inşa etmediği bir Allah tasavvuru, birini kendisi dururken başkasından öğrenmek değil midir? Siz bir insan olarak başkalarının sizi sizden tanımasını isterken, Allah'ı tanımada kendi kelamına başvurmamak, ilâhî kelamı O'nu tanıma konusunda görmezden gelmek ve göz ardı etmek, ne derece hakkaniyetlidir?

Bunun doğru olmadığı ortada. Bize düşen Allah'ı önce kendi kelamından tanımaktır. O'nu tanıma konusunda kelamını bir tarafa bırakıp da başka kaynaklara yönelmek, Allah'ı tanımak değil tanımlamaya kalkmaktır ki, bu büyük bir cürettir. Sadece cüret değil, aynı zamanda cinayet derecesinde bir cürümdür. Tüm inanç sapmalarının temelinde Allah'a kayıtsız şartsız teslim

olmak yerine O'nu –hâşâ- teslim almaya kalkışmak yatar. Öte yandan Allah'ı vahye başvurmadan tanımaya kalkışmak, vahye güvensizlik anlamına gelecektir. Vahye güvensizlik doğrudan Allah'a güvensizliktir. Böyle bir tanıma süreci daha baştan kaybedilmiş bir süreçtir. Sonuç Allah hakkında yapılan spekülasyonlara bir yenisini eklemektir. Tanımakla tanımlamak arasındaki fark, hakikatle yalan arasındaki fark kadardır. Zira tanımak tanınacak zatı özne bilmekken, tanımlamak, tanınacak zatı nesneleştirmektir. Bundan Allah'a sığınmak gerekir. Tanımak "anlamayı" öncelerken, tanımlamak "rol verme" ve "imaj biçme"yi önceler. Bütün bunlar kulun Allah karşısında haddi aşması anlamına gelir. Şu halde, Allah'ı bilmek, tanımak ve anlamak için en sağlıklı yol vahyin kılavuzluğuna başvurmaktır. Vahiy esmâ-i hüsnâ ile bize bu kılavuzluğu bihakkın yerine getirecektir.

3.2. Kur'ani varlık tasavvurunun merkezinde Allah vardır

Genellikle sanıldığı gibi Kur'an Allah hakkında bir hitap değildir. Kur'an'ın konusu Allah değil, insandır. Buna rağmen, Allah, Kur'an vahyinin inşa ettiği varlık tasavvurunda merkezde yer alır. O âlemlerin Rabbi'dir. Her şey fani, yalnızca O'nun zatı bâkîdir. Her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O bir şeyin olmasını dilediği zaman ona "Ol!" demesi yeterlidir, o da hemen oluş sürecine girer. O rahmet ve şefkatiyle her şeyi kuşatmıştır. Her iradeli varlık, O'nun dileği ve izni sayesinde dileyebilen bir varlık olmuştur.

Dedik ki: Kur'an, konusu insan olan bir vahiydir. Fakat Kur'an'da Allah'a doğrudan veya dolaylı atıfta bulunmayan bir tek pasaj bulmak imkânsızdır. Ne var ki Kur'an, Allah'tan söz ettiği her yerde, sözü getirip bir biçimde insanla irtibatlandırır. Allah'a ilişkin her ifadenin bağlamı insanla alakalıdır. Bu anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü vahiy Allah'ın vahyidir. Hatip Allah, muhatabı da insandır. Hatip zatından bahseder. Fakat O kendi zatından söz ederken dahi bununla muhataba bir şey söylemek ister. Bir öğüt ve hatırlatma olan Kur'an vahyi, bu amacını Allah'tan söz ederken de göz ardı etmez. Allah kendi zatından söz ederken de, vahyin "öğüt" ve "uyarı" fonksiyonu ön plandadır. İşte bu

nedenledir ki, Kur'an'ın Allah'tan söz etmesi nüzûl içinde nüzûl, ikram içinde ikramdır. Allah gibi aşkın ve mutlak hakikatin, insanın "şimdi ve burada"sındaki tecellîlerine insanın dikkatini çeker.

Bu anlamda vahyin Allah'tan bahsetmesi tamamen işlevseldir. Bunu sadece insanın ruhunda zaman ve mekân üstü bir etki bırakmak için değil, aynı zamanda aktüel hayatına müdahil bir Allah tasavvuru yerleştirmek için yapar. Çünkü Allah hakkındaki ifadeler, insanda ahlaki çağrışımlar uyandırmak ve insanı belli bir hedefe yöneltmek için vardır. Bundan dolayı Kur'an'da sıfatlar hariç bizzat Allah kavramı binlerce defa geçmesine rağmen, ilgi merkezi insan ve davranışlarıdır. İlâhî kudret ve insan iradesi tartışmaları dahi işlevseldir. Kur'an insan vicdanını iki uç tavır arasında sürekli gerilim halinde tutar. Bu tavırlardan biri insanı Allah karşısında tamamen güçsüz görüp içine düşülebilecek aşırı ümitsizlik; diğeri ise insanı başına buyruk sanıp öznel isteklerini ahlaki buyruk yerine ikame şeklindeki isyan tavrıdır. Kur'an muhatabını bu iki uç tavrın oluşturduğu ahlaki sınırlar arasında gerilim halinde tutar ki, nihilist uçlara gitmesini engellesin ve ona en yüksek ahlaki yaratıcılık düzeyini kazandırsın.

Kur'an Allah'ı tanıtırken nefy ve isbat yöntemini kullanır. Esasen kelime-i tevhîd bu yöntemin en beliğ ifadesidir. Tam ve birebir karşılığı şudur: Hiçbir ilâh yoktur, yalnızca O vardır. *La ilâhe* nefyi, *illallah* isbatı ifade eder. Nefy ve isbat yönteminin en beliğ ifadesi olan kelime-i tevhîd, aynı zamanda Allah hakkında düşünme ve konuşmanın istikametini de göstermektedir. Bu yön içkinden aşkına, fizikten metafiziğe, mukayyetten mutlaka doğrudur. Kelime-i tevhîd, insan zihninin soyutlama yeteneğini, yani akleden kalbin miracını öngörür. Tevhîd kelimesini açıklayan ***"Hiçbir şey O'nun gibi değildir"*** ayetinde de bu yön açıkça görülür. Önce her "şey" O'na benzemekten nefyedilir, sonra "O"nun benzersizliği isbat edilir. Bu isbat mantıki bir isbat olmaktan çok, varoluşsal ve zaruri bir sonuç olarak zuhur eder.

Bazı sûre ve ayetler Allah'ın kimliğinde yoğunlaşır. Adeta "Allah kimdir?" sorusunun cevabını verir. İhlas sûresi bunun en güzel örneğidir:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۝١ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۝٢ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ ۝٣ وَلَمْ يَكُنْ لَّهُ كُفُوًا اَحَدٌ ۝٤

"De ki: O, tek Allah'tır. Allah, her şey kendisine muhtaç olan kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayandır. O doğurtmamış doğrulmamıştır ve hiçbir şey O'na eş ve denk olamaz"

(İhlas 112:1-4)

Yine *âyete'l-kürsi* adıyla anılan ayet bunun örneğidir:

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْحَیُّ الْقَیُّوْمُ ۚ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ ۭ لَهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ
وَمَا فِی الْاَرْضِ ۭ مَنْ ذَا الَّذِیْ یَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ ۭ یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ
وَلَا یُحِیْطُوْنَ بِشَیْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَاۗءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِیُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ ۚ
وَلَا یَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیْمُ ۝

"Allah, -O'ndan başka ilâh yoktur- mutlak diridir. O, kendi kendine yeten, kendi başına kaim ve tüm varlıklar kendisiyle kaim olandır. Ne gaflet basar O'nu, ne de uyku. Göklerde ve yerde olan her bir şey O'nundur. O'nun izni olmaksızın katında şefaat edecek olan kimmiş bakayım? O, kullarının önünde/açıkta olan şeyleri de, ardında/gizli olan şeyleri de bilir; oysa onlar, O dilemedikçe, O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun sonsuz Kudret ve otoritesi gökleri ve yeri kaplamıştır, üstelik onları görüp gözetmek O'na ağır gelmez. Gerçekten, yüce ve azametli olan, yalnızca O'dur." *(Bakara 2:255)*

Bazen Allah'ın bir tek sıfatı koca bir sûre boyunca açılır. Bunun en dikkat çekici örneği Rahmân sıfatını açan Rahmân sûresidir. Sûre, müşrik muhatapların Allah'ın "Rahmân" oluşunu kabullenmek istemeyişlerinin altında yatan gerçek nedeni açıklar. Bu neden, Allah'ın insan hayatının her alanına müdahil oluşudur. Müşrik akıl, varlığına inandığı Allah'a ortaklar koşarken kendisine gayr-ı meşru bir mazeret bulmuştu: "uzak Allah" inancı. Bu tasavvur, söz konusu akla ortak koşma mazereti üretiyordu. Madem Allah uzaktı, O'na yakın olmak için aracılar gerekti. Rahmân sıfatı, Allah'ın hayatın her alanına müdahalesini ifade ediyordu. Zaten kendi içlerinden bir insanı peygamber göndermesi de bu ismin bir tecellîsi idi. Onlar Rahmân ismine itiraz etmekle, Allah'ın hayata aktif müdahalesine itiraz etmiş oluyorlardı. İçlerinden birinin peygamber seçilmesine ve onun

eliyle gelen vahye itirazları da yine aynı sebebe dayanıyordu.

Müşrik aklın "uzak tanrı" tasavvurunu Kur'an şiddetle reddetti. Bu aklın Allah'a iftirasını red için, Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesini temsil eden esmâ-i hüsnâyı muhataplara bildirdi. Allah'ın her şeyi bilen bir Alîm, her şeyi gören bir Basîr, her şeyi işiten bir Semî, herkesin rızkını veren bir Rezzak, sınırsız rahmet kaynağı olan bir Rahmân ve Rahîm olduğunu sık sık tekrarladı. Bununla yetinmeyip Allah'ın kullarına şah damarından daha yakın olduğunu ifade etti. Bununla muhatabında hayata her an müdahil olan bir Allah tasavvuru geliştirmeyi amaçladı.

3.3. Kur'an Allah'ın varlığını isbatı amaçlamaz

Esmâ-i hüsnâ Allah'ın varlığını isbat etmeyi amaçlamaz. Bilakis Allah'ın hayata müdahil olduğunu isbat etmeyi amaçlar. Şairin dediği gibi, O'nun varlığı isbata muhtaç değildir, zira her zerre O'nun varlığını haykırmaktadır:

Varlığın bilme ne hacet kürre-i âlem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

Değil mi ki fiiller failsiz, sanat eserleri sanatkârsız, eserler müessirsiz, isimler müsemmasız, sıfatlar mevsufsuz, mahlûklar Hâlık'sız, varlık Vareden'siz olmaz. İnkârcı akıl tutarlı davranmak istiyorsa Vareden'in yokluğundan önce varlığın yokluğunu, Sanatkar'ın yokluğundan önce sanatın yokluğunu, Müessir'in yokluğundan önce eserin yokluğunu, Fail'in yokluğundan önce fiilin yokluğunu isbat etme tutarlılığını göstermelidir.

Allah'ın varlığını mantıkla isbata kalkışmak, aklın altından kalkacağı bir iş değildir. O'nun varlığını isbat için girişilmiş her akıl yürütme, ister istemez mantığın ve dilin katı duvarlarına toslayacaktır. Allah'ın varlığını var olan her zerrede hisseden bir insan, "Allah vardır" demeyi bile O'na saygısızlık olarak görür. Allah, varlığı var eden mutlak eylemin ta kendisidir. Bu eylemi hücrelerinde hisseden, hiçbir mantıki isbat zahmetine ihtiyaç duymaz. O'nun varlığını aklen ve mantıken isbat konusunda katlanılan her zahmete, tebessümle mukabele eder. Zira hakikat, Ziya Paşa'nın dediği gibidir:

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzî bu kadar sıkleti çekmez

Çünkü Allah'ın varlığını tartışan mantık, daha "yok'un varlığı tartışılamaz" gerçeğinden bile habersizdir. Yok'un ne dilde, ne zihinde ve ne de vicdanda bir karşılığı yoktur ki tartışılsın. Dilde karşılığı olmayan dile gelmez, zihinde karşılığı olmayan düşünülemez. Bir şey ki dile gelmez ve düşünülemez, yokluğu da tartışılamaz.

Yok, ne *mevcud*'a dâhildir, ne *vücud*'a sahiptir, ne *vicdan*'a müessirdir.

Dilde, zihinde ve vicdanda bir karşılığı olmayanı tartışmak imkânsızdır. Dile, zihne ve vicdana gelmeyenin yok olduğunu söylemek, hiçbir şey söylememektir. Hatta "yok yoktur" demek gibi bir mantıksızlıktan bile mahrum kalmaktır. İşin erbabı bir batılı ilâhîyatçı şöyle der: "Fiziksel körlerin, renklerle ilgili dili gülünç saymaları için nedenleri yoktur; Tanrı'ya karşı kör olan eleştiriciler, anlayamadıkları bir tecrübeyi eleştirmek için, şu yukarıdakilerden daha çok nedene sahip değillerdir."[1]

Bu anlamda Allah'ın hakiki şahidi yalnızca Allah'tır. Nasıl ki Allah'ı hakkıyla ancak Allah bilirse, Allah'a hakkıyla ancak Allah şahit olur. Bu ilâhî şehâdet insanda ancak yaşayan bir imânla yankı bulur. O kendi mutlak varlığını, o beşeri imânın içinden esmâsının tecellîleriyle ulaştırır, yani bir bakıma tıpkı vahiy gibi inzal eder. İnzal olana sadakat göstermek, insani sorumluluğun bir gereğidir. O tecellîler karşısında imân sahibi hayret makamındadır. Bu makamın ehline yaraşan, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in dediğini demektir:

El-'Aczu 'an derki'l-idrâki idrâkun
Ve'l-bahsu 'an sırr-i zatillahi işrâkun
O'nu idrakten aciz olduğunu bilmek, O'nu idrak etmektir
O'nun zatının sırrını araştırmak, bir tür şirke girmektir

Allah bilgi nesnesi kılınamayacak kadar yüce olduğundan, bilgimiz onu kuşatamaz (Krş. 20:110). Kuşatamadığı için de O "bilgi nesnesi"ne dönüştürülemez. Böyle demekle O'nun bilinemez değil, insan bilgisi tarafından kuşatılamaz olduğunu söylemiş oluruz. Fakat o esmâsıyla ve esmâsının varlıktaki tecellîleriyle

[1] Frederick Ferre, *Din Dilinin Anlamı*, 143.

bilinir. O zatıyla tüm gayb âleminin ötesinde, sıfatıyla tüm şehâdet âleminin önündedir. Bu yüzdendir ki; O'nun her yönüyle bilinebilir ve kavranabilir olduğunu söylemekle, O'nun hiçbir biçimde bilinemez olduğunu söylemek ayrı kapıya çıkar.

Dilin katı dinamiği, insanın aşkın ve sonsuz olandan söz etmesine izin vermez. Sonuçta Allah hakkında insanın söyleyebileceği şeyler dilin imkânlarıyla sınırlıdır. İşte burada dilin sınırlı imkânlarını aşan bir üst imkân devreye girer: Tefekkür. Allah'ı tefekkür, daha farklı ve dilin sınırlı imkânlarıyla kıyaslanmayacak kadar büyük imkânlar sunar. Bir saatlik tefekkürün bir ömürlük nafile ibadete bedel olmasının sırrı da burada yatmaktadır. Zihin eylemden kat kat daha yoğundur. Dil bilincin hızına asla yetişemez. Akleden kalbin deveranını durdurmaya o kalbin sahibi olan insanın dahi gücü yetmez. Ancak Allah kalplere tasarruf eder ve onları sabit kılar.

Âlim ancak Allah'ın esmâ ve sıfatı konusunda âlim olur. *Allah'ın zatı konusunda âlim olan yalnızca Allah'tır.* En olgun akıl, Allah'ı bilmekten aciz olduğunu bilen akıldır. Allah ancak bildirdiği kadar bilinir: Peygamberler, Allah'ın sıfatlarını sevdiği ve sevmediği söz ve davranışları kendiliklerinden bilemezlerdi. Şayet bilselerdi, Allah onların hakikatini nasıl biliyor ise, onlar da Allah'ın hakikatini öylece bilirlerdi. Bunu yapan da ilâh olurdu. Hâşâ, onlar bu iddiadan uzaktırlar. Onlar Allah'ı O'nun bildirdiği gibi bildiler.

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ﴿٤٢﴾

"Helak olanlar açık bir delil ile helâk olsun, yaşayanlar da açık bir delil ile yaşasın diye..." *(Enfal 8:42)* İşbu hakikatten dolayıdır ki, Allah Rasûlü şöyle demiştir:

عَنْ عَائِشَةَ (رَضِيَ اللهُ عَنْهَا): لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ.

"Sana övgüler sayıp döksem, asla baş edemem; sen, kendini övdüğün gibisin!"[1]

Ey her türlü noksandan münezzeh ve her türlü kemal ile muttasıf olan Allah'ım! Bize seni anlamayı nasip eyle! Âmin.

[1] Müslim, I, 352, h.n. 486

3.4. Tenzih ve teşbih

Bazı âriflerin terminolojisinde tenzih Hakk'ın mutlaklık vechesine ve teşbih de mukayyetlik vechesine işaret eder.

Mutlak tenzih hakikate vakıf kimselerin nezdinde Allah'ı sınırlandırıp kayıtlandırmaktan başka bir şey değildir. Bu âlemlerin Rabbini yarattığı ve her an tasarruf ettiği âlemlerden dışlamaya kalkışmak demektir.

Mutlak tenzih nasıl Allah hakkında ifrata sapmaksa, mutlak teşbih de tefrite sapmaktır. Mutlak teşbih Allah'ı yarattıklarına benzetmektir.

Allah ***"Hiçbir şey O'na benzemez"*** (42:11) demekle kendisini tenzih, ***"O her şeyi işitendir, görendir"*** demekle de kendisini teşbih etti. ***"Hiçbir şey O'nun dengi değildir"*** (112:4) demekle tenzih, ***"Attığın zaman sen atmadın Allah attı"*** demekle de teşbih yaptı.

Tüm sıfatlarından ve fiillerinden yalıtılmış mücerret bir Tanrı tasavvurunu ifade eden mutlak *tenzih* de, onun karşı kutbunda yer alan ve tüm ilâhî sıfat ve fiillerin beşerileştirildiği bir Tanrı tasavvurunu ifade eden *teşbih* de kendi başlarına birer sapmadırlar. Bu iki kutup da Allah hakkındaki iki aşırılığı temsil ederler. Biri mutlak tenzihçi tavırla Allah'ı hayattan dışlamakta, diğeri ölçüsüz teşbihçi tavırla Allah'ı bir beşer gibi telakki etmeye yol açmaktadır.

Mutlak tenzihin de ölçüsüz teşbihin de önünde varıp duracağı kapı şirk kapısıdır. Harran Sabiileri örneği, mutlak tenzihin şirke döndüğü ilginç bir örnektir. Bir yoruma göre Arabistan müşriklerinde "uzak tanrı" tasavvurunun oluşma sebebi mutlak tenzihtir. Daha sonra ulaşılmaz ve uzak Tanrı tasavvurunu şirklerine mazeret kılarak, kendilerini O'na ulaştıracak putlar peydahlamışlardır. Daha yaygın bir başka görüşe göre ise, teşbih konusundaki aşırılıkları onların müşrik olmaları sonucunu doğurmuştur.

İbn-i Abbas ve talebesi Mücahid'den gelen bir rivayete göre, Mekke müşrikleri, üç büyük putun ismini Allah'ın isim ve sıfatlarından yola çıkarak vermişlerdir. Üç ünlü puta Allah isminden ilhamla *el-Lât*, el-Azîz'den ilhamla *el-'Uzza*, el-Mennan'dan

ilhamla *el-Menât* ismini vermişlerdir.[1] Bu putların izdüşümleri Güney Arabistan'tan Mezopotamya'ya kadar bütün yarımadadaki şirke dayalı inanç sistemlerinde ve ayrıca Sami kavimlerin inanç haritalarında görülmektedir. Buna göre, Allah'ın isim ve sıfatları sonradan cisimleştirilmiş, teşbih tecsime, tecsim ise şirke yol açmıştır. İsimlerin dişil olması bu yorumu geçersiz kılmaz. Müşrik akıl cisimleştirdiği Allah'ın isim ve sıfatlarına zaman içinde kendince izahlar getirmiş olsa gerektir. Müşrik akla göre putlar, Allah'ın –hâşâ- hareminde bulunan ve O'nun hatırından çıkmadığı "kızlar" olarak açıklanmıştır. Bu akla göre, güya kendileri Allah'ın haremi olarak gördükleri 'kızları' razı edecekler, o kızlar da kendileri için Allah'a tavassutta bulunarak şefaat edeceklerdir.

Mutlak tenzih aklın vehmidir, ölçüsüz teşbih ise duyuların vehmidir.

Doğru olan bu ikisi arasında dengeli bir tasavvurdur. Tenzih Allah'ın hakkıdır; Allah'ı sıfatlarından soyutlamamak, O'nu soyut ve zihni bir varlığa indirgememek şartıyla. Teşbih Allah'ı bilmek, tanımak ve anlamak isteyen insanın ihtiyacıdır; O'nu beşerileştirmemek, kişileştirmemek şartıyla. Tenzih Allah'ın mutlak, mukaddes ve aşkın oluşunun bir gereğidir. Teşbih ise O'nun hayata müdahil, "her an iş başında" aktif bir Rab oluşunun bir gereğidir. Tenzih, O'nun ulaşılamaz ve dokunulamazlığını, hiçbir şeye benzemezliğini, eşsiz ve denksiz oluşunu, tek ve emsalsiz oluşunu temsil eder. Teşbih, O'nun insana şah damarından yakın oluşunu, insan hayatının içinde oluşunu, her şeyi işiten ve gören oluşunu temsil eder. Tenzih Allah'ı bilmek için değilleme (*selb*) yöntemini kullanır, teşbih çağrışımlar yoluyla tanımlama yöntemini kullanır. Tenzihi dil Allah'ın zatını ve hakikatini göz önünde bulundurur, teşbihi dil insanın aşkın hakikatleri kavramaktaki yetersizliğini göz önünde bulundurur.

Kur'an "yalnız tenzih mi-yalnız teşbih mi" tartışmasında iki taraftan birine hak verip diğerini haksız bulmaz. Allah gerçeğini ikisinden birine hapsetmek gibi bir yol tutmaz. Onun için de isim olarak sunduğu esmâ-i hüsnâ, içerikleri itibarıyla sıfat özelliği taşır. Adeta hakikatin bir ucu aşkın ve mutlak olanı ve

[1] Taberi ve İbn Kesir, 7:180'in tefsirinde.

tanımlanamayan ve kavranılamayanı temsil eden "isme", diğer ucu tecellîleriyle her dem hayatın içindeki aktif ve aktüel varlığını temsil eden "sıfat" ve "fiillere" bağlanmıştır. İsim'le insan da dâhil mahlûkat dışında mutlak bir varlık resmederken (*leyse kemislihi şey', tealallahi amma yasıfun, sübhanallah, sübhanellezi*) bir yandan da *semi, basar, irade, kudret, hay* gibi ilk duyuşta insan zihninde mahlûkattan yola çıkarak kavranılabilen sıfatlarla ve "Kullarım beni senden sorarlarsa de ki ben çok yakınım", "biz kulumuza şah damarından yakınız" gibi ayetlerle insana imânla egemen olan bir tasavvur olduğunu ima eder.

Hiçbir idrakin kavrayıp kuşatamayacağı mutlak ve aşkın zatını her şeyden tenzih eden de Allah'tır, beşer bilincine ilâhî esmâyı nazil etmek için teşbih eden de Allah'tır. Bunlar hakikatin iki boyutunu temsil ederler. Allah'ın zatı münezzehtir. O'nun hakikatini hiçbir akıl kavrayamaz. Fakat O zatına ait bilgiyi esmâsıyla beşer idrakine inzal etmiştir. İnsan O'nun sıfat ve fiillerini, bilinenden yola çıkarak kavramaya çalışır. Bu bir nevi müşabehet içerir. Bu âleme ait olmayan kavramlar bu âleme ait kelimelerle dile gelmiştir. Vahiy O'nun bütün bir âlemi yaratıp yönetim tahtına kurulduğunu söylerken (7:54), bunu bir fiil olarak (*istevâ*) getirmiş, asla O'na *Müstevi* ismini vermemiştir. Bu nedenledir ki, O'nun işitme ve görmesinden yola çıkılarak, O'nun zatına bir koklama ve tatma sıfatı isnat edilemez. Daha ileri gidip bir iki sıfattan yola çıkılarak O'na bir baş, bir beden izafe edilemez. O'nun isim ve fiilleriyle insan idrakine inzali, insana olan sevgi, şefkat ve merhametinin eseridir. Bundan teşbihçi ve cisimci bir yaklaşım çıkarmak, Allah'ın sevgisini istismar etmektir.

Kur'an bir yandan O'nun hiçbir benzeri (42:11), hiçbir dengi (112:4) olmadığını, tüm mükemmelliklerin O'na ait olduğunu (30:27), yaratanın asla yaratmayan gibi olamayacağını (16:17) söylerken O'nun aşkınlığını ve mutlaklığı vurgulamakta, Allah'ı bütün yaratıklar âleminden tenzih etmektedir. Öte yandan O'nun her şeyi işiten Semi, her şeyi gören Basir olduğunu, arş üzerine istiva ettiğini (muh. ilk geçtiği yer: 20:5), göklerin O'nun sağ elinde dürülmüş olduğunu (39:67) ifade ederek, Allah'ın keyfiyeti bizce meçhûl ve asla hakikatine vakıf olamayacağımız vasıflarını bizim dünyamıza ait bizim anlayacağımız bir dille anlatmıştır.

Vahiy içerisinde yer alan Allah'a dair her anlatım müteşabih olmak zorundadır. Bu zorunluluk Hatip'ten (Allah) kaynaklanmamaktadır. Ya hitaptan (Kur'an), ya da muhataptan kaynaklanmaktadır. Çünkü ilâhî vahiy beşerin konuştuğu bir dil içinde sunulmuştur. Dilin katı dinamiği aşkın ve mutlak olandan söz etmeye izin vermez. Bu yüzden sadece Allah hakkındaki ifadeler değil, ahiret, cennet, cehennem gibi tüm gaybi hakikatler de teşbih ve mecaz yoluyla anlatılmak durumundadır. Bütün bunlar müteşabihattandır. Bunun yanında bir de muhatabın sınırlı aklı vardır. Bu iki kayıt, Allah hakkında gelen vahiylerin neden müteşabih olmak durumunda olduğunu açıkça izah eder. Allah hakkındaki hakikatler tamamen aşkın ve mutlak bir âleme aittirler. Bizim içkin ve mukayyet dünyamıza, ancak bir nevi benzetme, bir tür "arıştırma" ve çağrışımlar yoluyla aktarılabilirler.

Tenzih ve teşbih, tek başına alındıklarında birer sapma, bir hakikatin birbirini dengeleyen iki kutbu olarak alındıklarında isabetli bir yaklaşım teşkil eder. Tıpkı Evvel-Ahir, Zahir-Batın isim çiftlerine benzerler. O ne sadece Evvel, ne de sadece Ahir'dir. O hem Evvel hem Ahir'dir. O ne sadece Zahir, ne de sadece Batın'dır. O esmâ ve sıfatıyla Zahir, zat ve hakikatiyle Batın'dır.

Aynı üslubu Kur'an'da Allah'ın tanıtılmasına hasredilmiş sûrelerin başında gelen İhlâs sûresinde açıkça görürüz. "O Allah'tır..Tektir" mealindeki ilk ayette, "O", bir açıdan tenzihe, bir açıdan teşbihe bakar. Allah'ı gösteren "O", sıfat ve fiillere ilişkin tüm çağrışımlardan arınmıştır. Bilinçli bir müphemlik, kapalılık ve örtülülük vardır. Fakat aynı zamanda O işaret edilen, gösterilen, yani tarif edilendir. Üstad Elmalılı'nın dediği gibi "ibham içinde bir tarif, tarif içinde bir ibham"dır. "Allah'tır" ile bu ibham çözülmekte, tarif tamamlanmaktadır. Devamında yer alan *Samed* isbattır, sonrası ise selbtir. Bu üslubu Kur'an'ın birçok yerinde bulabiliriz. Bu adeta Allah hakkında aynı ayette farklı zamirlerin kullanılmasına benzer.[1] Bunun iki işlevi vardır: Hem insan zihninde Allah'ı kişileştirmemek, hem de Allah'ın insan hayatından dışlanmasına izin vermemek. Bu, Kur'an'ın mucizevî üslubunun bir parçasıdır.

[1] Bkz: 17:8; 20:53; 31:10 vb.

Aynı çift kutupluluğu *ism* kelimesinde de görürüz. İsm kelimesi "yücelik" ve "alamet" gibi iki anlamıyla, tenzih ve teşbih arasındaki dengeye delalet eder.

Kur'an'da kurulan bu dengenin bir delili de şu ayettir:

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ۝١١٠

"İster Allah diye dua edin ister Rahmân diye dua edin, hangisiyle yalvarırsanız yalvarın, sonuçta hepsi de O'nun en güzel nitelikleridir." *(İsrâ' 17:110)*

Bu ayetteki Allah ve Rahmân isimleri tenzih ile teşbih arasındaki dengeye işaret eder.

İmdi, belağatin zirvesinde yer alan ve insanı söyleyiş gücüne hayran bırakan şu ayettenzih ve teşbihaçısındannerede durmaktadır:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى ۝١٧

"Onları sen öldürmedin, fakat onları Allah öldürdü; ve attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." *(Enfal 8:17)*

Kim attı? Allah Rasûlü attı. "Attığın zaman" diyen ayet bunun delili. Fakat cümlenin devamı "sen atmadın, Allah attı" diyor. Ayet atma işini hem kula nisbet ediyor, hem Allah'a. Kulun atması itibari, Allah'ın atması hakiki oluyor. Ortada bir çelişki yok. Ayeti tarihsel bağlamının dışına çıkarıp da Yeni-Eflatuncu tezlere payanda yapmak gereksizdir. Ayet bağlamında ele alınırsa, besmeleyle yapılan her işe Allah'ın el attığı ve destek verdiği dile getirilmektedir. Zımnen şu denilmektedir: Sen Allah davası uğruna *(fî sebilillah)* kolunu oynatırsan, fiilinin arkasında Allah'ın desteğini bulursun.

Eğer ille de bağlam üstü bir okuma yapacaksak, ayet, oluş ve bozuluş âlemini kavramada bakışımıza bir istikamet kazandırmaktadır. Vahiy düşünme yönünü veriyor: İçkinden aşkına doğru. Bu istikamette ilerlersek, konu Allah'ın atmasıyla da kapanmıyor. İnsanın atması nasıl ki Allah'ın atmasına göre itibari oluyorsa, Allah'ın atması da aşkın ve mutlak zatına göre itibari ve mecazi oluyor. Burada bir teşbih yapılıyor. Bu teşbihte muhatap ölçüyü kaçırmasın diye ayet "Allah her şeyi işitir ve her şeyi bilir" diye bitiyor. Eğer atacak kadar işin içindeyse, tabiatıyla görüp işitecektir.

O halde neden ayette böyle bir finale gerek duyulmuştur?

Nedeni açıktır, ayetin başında yer alan teşbihi dili, tenzihi dille dengelemek için.

3.5. İsim ve sıfat

Allah'ı isimleriyle bilir, sıfatlarıyla tanırız. O'nu adıyla çağırır, nitelikleriyle tefekkür eder ve anlarız. O bize varlığını isim ve sıfatları aracılığıyla duyurur. Sınırlı idrakimizde O, yüce esmâ ve sıfatlarıyla yer eder. Kur'an'dan anladığımıza göre, O'nu adıyla ya da sıfatıyla çağırmak arasında hiçbir fark yoktur: *"De ki: "İster Allah diye yalvarıp yakarın, ister Rahmân diye: O'na hangi biriyle yalvarırsanız yalvarın, ama unutmayın ki en güzel nitelikler, tüm mükemmellikler O'na mahsustur!"*

Allah O'nun has ismidir, Rahmân ise sıfatı. Tüm mesele O'nu zatına yaraşır isim ve sıfatlarla anmaktır. O kendi zatına neyin yaraşacağını bilir. O'nun kendisi için seçip beğendiği isim ve sıfatları insanların O'na atfetmekten imtina etmesini vahiy, O'nun isim-sıfatları "konusunda sapıklığa düşmek" (*ilhad*) olarak adlandırmıştır (7:180).

Allah, O mutlak ve aşkın yaratıcının has ismidir. Özel ve yalın olarak ulûhiyyete delalet eder. Sadece Allah ismi mücerret ve mutlak olarak zata izafe edilir. Bu isimde ille de bir mana aranmaz veya aranmayabilir. Allah dışındaki tüm diğer esmâ-i hüsnâ, zat-ı ilâhîye, içerdikleri anlamlar itibarıyla izafe edilirler. Bu bakımdan Allah dışındaki tüm esmâ, sıfat özelliği taşır. Nitekim Kur'an'da Allah dışında geçen tüm esmâ-i hüsnâ, ya Allah lafzını niteler veya içinde yer aldığı ayetin konusu çerçevesinde Allah'ın hayata aktif müdahalesini ifade eder.

Allah lafzı dışında esmâ-i hüsnâyı oluşturan her isim, aslında Allah'ı tanıtan niteliklerden söz eder. Hepsi de Allah'a isnat edilir. "Allah Ğafûr'dur", "Allah Rahîm'dir", "O Evel'dir, Âhir'dir, Zahir'dir, Batın'dır", "Allah Semi'dir", "Allah Basir'dir", "Allah Hakîm'dir" gibi... Bu niteliklerin fiilleri de O'na atfedilir: "Allah bağışlar", "Allah merhamet eder", "Allah işitir", "Allah bilir"...

O'nun niteliklerinin mastarları da Allah'a izafe edilir: "Allah'ın ilmi", "Allah'ın rahmeti", "Allah'ın affı"...

Bütün bunlar Allah dışındaki bütün isimlerin Allah'ı niteleyen birer sıfat olduğunu ve türetilebilir anlamlara sahip olduğunu gösterir. Bu isimler anlam bakımından birer sıfat oldukları içindir ki, Kur'an'da bu isimlerin tamamı *el-Esmâu'l-Husnâ* sıfat tamlamasıyla ifade edilmiştir. Yani bu isimler, "güzel", "en güzel", "mükemmel" olarak nitelenmiştir. Eğer bu isimler bir anlam taşımayan mücerret adlar (*'alem*) olsalardı, Allah'ı övmeye ve O'nun mükemmelliğine medar olamazlar, dolayısıyla "güzel" ve "en güzel" diye nitelenmezlerdi.

Eğer bu isimler salt birer alem olsalardı, birini diğerinden ayırmak gerekmez, hepsi birbirinin yerini tutar, hepsi birbirinin aynı olurdu. Eğer öyle olsaydı, Kur'an'ın bir ayetinin "Alimun Hakîm" diye bitmesi ile, bir diğerinin "Ğafûrun Rahîm" diye bitmesi arasında hiçbir fark aramak gerekmezdi. Bundan esmâ-i hüsnâ içerisinde çok müstesna bir yere sahip olan er-Rahmân ismi de müstesna değildir. Er-Rahmân da bir isim gibi görünmesine rağmen bir sıfattır. Bazıları İsrâ' 110'da "Allah" yerine kullanımı önerildiği için bu sıfatı diğer sıfatlardan ayırmaya özen gösterir. Oysaki ilgili ayet bizce böylesine kelami bir ayrıma mesnet teşkil etmez. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, aslında İsra 110'da îmâ edilen, Allah ile Rahmân'ın "eşdeğerliliği" değil, O'nu ölçüsüz teşbihe düşmeden sıfatıyla anmanın da, tenzih kaygısıyla zatıyla anmak kadar muteber ve muhterem olduğudur. Bunun en güzel delili, sıfat olan bir çok ismin Kur'an'da defaatle özel isim gibi kullanılmasıdır: es-Selam, el-Mü'min, el-'Azîz, Rabbu'l-'Âlemîn, Hallâku'l-Alîm gibi.

Allah'ın zatına nisbet edilen manaların tümüne, "Allah'ın isimleri ve sıfatları" denilir. İbn Hazm'ın muhalefetini göz ardı edersek, Allah'a sıfat izafe etmeye karşı çıkan olmamıştır. İbn Hazm, sıfat'ın nitelenen varlığın özüne ilişmiş bir araz olduğunu, dolayısıyla yaratılmışlar için kullanılabileceğini, Allah için kullanılamayacağını, bunun şirk olduğunu söyler. O'nun bu tavrının temelinde, Kur'an'da bu kelimenin kullanılmamış olması yatar.[1] Ne var ki, bu muhalefet teorik bir muhalefettir. Lafızcı yaklaşımların tümünde olduğu gibi, bu tartışma da dilin imkânlarını dışladığı için Allah'ın bilinmesi, tanınması ve anlaşılmasına bir

[1] İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 150-151, 284-337

katkı sağlamaz. Kaldı ki *sıfat* lafzı bazı hadislerde Allah'a nisbetle kullanılmıştır.

Esasen buna benzer hiçbir teorik tartışma, sahih bir imânın inşa ettiği Allah tasavvurunda belirleyici bir etkiye sahip değildir. Mü'min, samimi bir kalp ile Allah'a yöneldiğinde "Zat mı? Sıfat mı? İsim mi? Fiil mi?" diye sormaz. Bunun ayrımını yapmaz. Buna gerek duymaz. Sahih bir imânın inşa ettiği akleden kalp duaya durduğunda, yürek çoktan aşk mecraına girmiştir. Secdeye kapanmış bir mü'min için bu teorik ayrımlar bir şey ifade etmez olur. Orada cismin başına değil, ruhun eteğine tutunmak vardır. Orası sözün bittiği, "nutk"un durduğu, "mantuk"un dibe vurduğu, "mantık"ın duaya durduğu yerdir. Dua ve ibadet sembolik bir karşılaşma ve buluşmadır. Adres sormalar ve kimlik bilgilerinin ardına düşmeler, karşılaşma ve buluşma ile işlevini tamamlar, geride kalırlar.

İşte bu nedenle *sebbih isme rabbike'l-Azim* (Azamet sahibi Rabbinin ismini tesbih et!) emrine boyun eğip rükûa eğilmiş bir mü'min, *subhane'smi Rabbiye'l-'azim* (Azamet sahibi Rabbimin adını tesbih ederim!) diye değil, *sübhane Rabbiye'l-'azim* (Azamet sahibi Rabbimi tesbih ederim) der. *Sebbihisme rabbikel-a'la* (Yüce Rabbinin ismini tesbih et!) emrine baş eğip secdeye kapanmış bir mü'min, *subhane'smi Rabbiye'l-a'lâ* (Yüce Rabbimin ismini tesbih ederim) diye değil, *subhane Rabbiye'l-a'la* (yüce Rabbimi tesbih ederim) der. Çünkü o artık isim ve sıfatın değil, Rabbin huzurundadır. Kur'an'ın, mü'minin özellikleri arasında saydığı namaz ve duada huşu, zaman ve mekânı aşıp kanatlanan ruhun eteklerinden tutmaktır. Allah Rasûlü'nün ifadesiyle bu bir "miraç" yolculuğudur ki, uluhiyyetin lâfzî ve zihni varlığı bu yolculuğun duraklarını teşkil ederler. Maksat, hakiki varlıktır ve yolculuğun menzilinde O vardır. İsimler, sıfatlar, fiiller hep yolcunun menzilini şaşırmaması için birer yol işaretleri durumundadırlar. Yolun sahibi de O'dur, yolcunun sahibi de.

Esmâ-i hüsnâ, En Güzel'in, en güzel yolunda güzel yürümek ve yürüyerek güzelleşmek için konulmuş, en güzel işaretlerden başka bir şey değildir.

Allah'ın görme sıfatıyla insanın görme sıfatı, Allah ve insan kadar birbirinden farklıdır. Allah gördüğü için Basîr değildir, aksine Basîr olduğu için görür. Görmek onda dolaysız, zati ve mutlak

bir vasıftır. O'nun fiilleri isimlerinden neşet eder. İnsan ise gördüğü için "gören" diye isimlendirilir. Zira insanın görmesi dolaylı, arızi ve mukayyettir. İnsanın sıfatları da, Allah'ın tersine fiillerinden neşet eder. İnsanın görmesinin kayıtlı olması sadece "mutlak"ın zıddı olan "mukayyet" anlamında değil, aynı zamanda görme eyleminin niteliği anlamındadır. İnsan gözü görmek için önce sınırlar. Zaten, görmek sınırlamaktır. Allah için görmek böyle değildir ve biz insan olarak Allah'ın görmesinin hakikatine eremeyiz. Sadece O'nun her şeyi gördüğüne imân ederiz. Gaybi hakikatlerde idrakin imdadına imân yetişmezse, idrak haddini aşıp çamura batar. Haddini aşan her şey, zıddına inkılâp eder. İdrakin zıddı idraksizliktir.

4. ESMÂ-İ HÜSNÂ HADİSLERİNİN TAHLİLİ

4.1. Sahih hadislerde isim listesi yoktur

Rivayet edilen ünlü esmâ-i hüsnâ hadisinin tüm farklı metinleri ve rivayet yolları, sahabeden bir kişiye gelip dayanır: Ebu Hüreyre. Bu hadis, Ebu Hüreyre dışında, Selman Farisi, Abdullah b.Abbas, Abdullah b. Hz. Ömer ve Hz. Ali'den de farklı şekillerde rivayet edilmiş, fakat bu tarikların hepsi de zayıf kabul edilmiştir. Ebu Hüreyre rivayetinin en sahih versiyonunu ise, başta Buhari ve Müslim'in sahihleri olmak üzere, İbn Hibban, İbn Huzeyme, Tirmizî, İbn Mace, İbn Hanbel gibi birçok hadis musannifinin mecmualarında yer alan şu rivayettir:

لِلّٰهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا مِائَةٌ إِلاَّ وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ .

"Elbet Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; bunları ihsa eden herkes, kendisini cennete girdi (bilsin)."[1]

Rivayetin sahih olduğu ön kabulünden yola çıkarak, ilk elde şu tesbiti yapmak mümkündür: Kur'an'ın esmâ-i hüsnâ üzerinde bu derece durması, ilk muhatapların dikkatlerinin konu üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Muhataplardan bazıları, bu isimlerin sayısı üzerinde yoğunlaşmış olmalı ki, Allah Rasûlü, zımnen asıl üzerinde durulması gereken alanın bu olmadığını

[1] Buhari, II, 981, h.n. 2585; Müslim, IVA, 2063, h.n. 2677

îmâ etmiş olsun. Hadislerin lâfzî olarak değil mana olarak rivayet edildiği gerçeğini unutmaksızın, şunu da ilave edebiliriz: Bu hadisin tüm varyantlarında *inne* edatıyla başlaması, ya bir soruya cevap ya da bir itirazı red için varid olduğunu gösterir.

Buhari ve Müslim başta olmak üzere bu rivayeti nakleden birçok hadis musannifinin rivayetinde, 99'luk isim listesi yer almamaktadır. Rivayetin tümü, yukarıya aldığımız kadardır.

Sual: Esmâ hadisinin ardına neden bir isim listesi ilave edilmemiştir?

Bunun en makul cevabı şudur: Her mü'min vahyin içinde bir define arayıcısı gibi esmâyı didik didik arasın ve bulmaya çalışsın. Bu arayış ona şu getirileri sağlayacaktır:

1. Esmâ arayışı bahanesiyle vahyi kendi bütünlüğü içinde kavrayacaktır.

2. Esmâ arayışı sırasında tenezzülât-ı ilâhîyyeye mazhar olacak, daha önce görüp de fark etmediği veya görmediği ayetleri keşfedecektir.

3. Esmâyı ararken satır aralarına bakacak ve satır arkalarına sızıp (*ubur: i'tibar: ibret*) oralarda vahyin ne dediğinden öte ne demek istediği üzerine kafa yoracaktır.

4. Esmâyı tek tek hadiste müjdelendiği gibi işte o zaman '*ihsa*' edecek ve buldukları üzerinde bu isim mi, sıfat mı, mastar mı, fiil mi diye tetkik edecek, bu tetkik onu yepyeni mana ufuklarına götürecektir.

5. Sonunda esmâ-i hüsnâyı aramanın zorluğunu görerek acziyetini itiraf edecek ve kulluğun Allah karşısında acziyet demeye geldiğini bilecektir.

6. Rabbinin esmâ-i hüsnâyı aratmasının da bir rabbani terbiye olduğunu fark edecektir.

7. Bu kadar emek vererek elde ettiği esmânın onun gözünde ayrı bir yeri olacak, kendi emeğine saygı duymayı öğrenirken Allah'ın emeğinin büyüklüğünü de kavrayacaktır.

Hadisin sahihlerde yer alan ve isim listesi taşımayan kısmı da birbirine zıt değerlendirmelere konu olmuştur. Tefsirci İbn-i Atıyye bu hadisin listeli tarikları dışındaki kısmının mütevatir olduğunu ileri sürmüş, İbn Hacer buna itiraz ederek bu kısmın olsa olsa meşhur derecesine çıkacağını savunmuştur.[1] Buna karşın, Razi'nin naklinden öğreniyoruz ki, Ebu Zeyd el-Belhi gibi âlimler, böylesine önemli bir konuda kesin sayı veren hadisin güvenilir bir isim listesi barındırmamasını gerekçe göstererek, hadisin bu meşhur kısmına da güvenilemeyeceğini söylemişlerdir. Razi hadisteki bu belirsizliği, Bakara 238'deki "orta namazı" gibi, muhatabı gayrete getiren bilinçli bir müphemlik olarak açıklar ki, bizim de görüşümüz buna yakındır.[2]

Esasen, hadisin listesiz ve listeli olmak üzere iki ayrı tarikla nakledilmesi, hadisi Ebu Hüreyre'den nakleden iki ayrı kaynağa varıp dayanmaktadır. Abdurrahman el-A'rec kanalıyla gelen rivayette 99'luk liste yer almaz. İbn Mace'de yer alan 99'luk listeli tarik ise, İbn Sîrîn kanalıyla gelen rivayettir. İbn Teymiyye bu rivayetin "zayıf" olduğunu ifade ederek şunları söyler: "Hadis ehli onun Rasulullah'ın sözü olmadığını bilir. İsim listesi veren Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bu iki hadisten başkaca da bir hadis bulunmamaktadır."[3] İbn Teymiyye'nin kasdettiği ikinci hadis ise, Tirmizî'nin rivayet ettiği listeli tariktir ve bu liste başta Mısır olmak üzere Arap-İslâm coğrafyasında yaygınlık kazanmıştır. Aynı isim bu rivayeti de şöyle değerlendirir: "Allah'ın isimlerini sıralayan bu hadis, hadis ilmini iyi bilenlerin katında Rasulullah'ın sözünden sayılmaz. Bu isimleri Velid b. Müslim şeyhlerinden birinden nakletmiştir. Bu yüzden Tirmizî dışında hiç kimse, bu listeli rivayete iltifat etmemiştir. Ondan başkaları ise isimleri farklı rivayet etmişlerdir. İsimlerin tertibinden rivayetin Rasulullah'a ait olmadığı anlaşılmaktadır."[4] Sâğânî de Tirmizî'nin naklettiği listeli versiyona, ondan başka kimsenin iltifat etmediğini ifade eder.[5]

Esmâ-i hüsnânın listesini veren hadis rivayetleri üzerinde duran isimlerden biri de İbn Kesir'dir. Tefsirinde, ilaveli

[1] *el-Muharraru'l-Veciz*, VII, 213; Fethu'l-Bari, XI, 218-219.
[2] *Levâmiu'l-Beyyinat*, s. 77-78.
[3] İbn Teymiyye, *el-İrâde ve'l-Emr*, I, 338.
[4] Agy.
[5] Sağani, *Mevzû'ât I*, 74.

rivayetlerin "müdrec" olduğunu, hadis ilminin otoritelerinden oluşan büyük bir topluluğun bu isimlerin sonradan rivayetlere eklendiği hükmüne vardıklarını kaydeder.[1] İbn Hacer, hadisin 99 isim ilaveli versiyonunun Rasulullah'tan geldiğinin sabit olmadığını söyleyen âlimlerin isimlerini bir bir sıralar.[2]

4.2. Doksan dokuz rakamı hakikat mi mecaz mı?

Hadiste geçen 99 rakamı hakikat midir, mecaz mıdır?

Hadisteki 99 rakamını sayısal bir tahdit olarak algılayanlar azınlıkta kalmışlardır. İslâm tarihinin özgün ve ekol sahibi isimlerinden İbn Hazm bunların başında gelir. Ona göre 99 rakamı sayısal bir sınırlama ifade eder. Fakat İbn Hazm, bunu söylediği yerin devamında Kur'an'dan alındığını söylediği bir liste verir. Ne var ki, bu listede yer alan isim sayısı 84 ile sınırlıdır. İbn Hazm'in rivayeti, yine Ebu Hüreyre'den Abdurrahman b. Avf'ın oğlu yoluyla gelen bir rivayettir.[3]

Ulemanın çoğunluğu 99 rakamının kesretten kinaye olduğu görüşündedir. Bu tezi savunanlara göre, rakam eğer bu rakam hakikat olsaydı, Rasulullah'ın rakam vererek beyan ettiği bu 99 ismi saymış olması ve bize de bu isimlerin sahih yollarla ulaşması gerekirdi. Bu hadisi 99 isimlik bir listeyle rivayet eden Tirmizî ve İbn Mace'nin rivayetleri, bu alanın otoritesi olan ulema tarafından hayli eleştirilmiştir.

İbn Kesir Allah'ın isimlerinin 99'la sınırlandırılamayacağını, İbn Hanbel'in İbn Mes'ud'dan naklettiği bir hadisle delillendirir.[4] Şu bir gerçektir ki, birçok hadiste 99 rakamı mecaz olarak kullanılmıştır. Mesela İsrailoğullarından bir katilin tevbeye yönelişinin onun affına vesile olduğunun anlatıldığı hadiste, tevbeye azmeden kişi "99 kişinin katili" olarak geçer.[5] Yine *Lâ havle vela kuvvete illa billah*'ın 99 derde deva olduğu hadisi de böyledir.[6]

---

[1] *Tefsir*, II, 270.
[2] *Fethulbari*, XIII, 472-475.
[3] El-Muhallâ, VIII, 30-31.
[4] İbn Kesir, *Tefsir* II, 270; ay. Bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, 220.
[5] İbn Kesir, *Tefsir* II, 270; ay. Bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, 220.
[6] *Müstedrek*, I, 727, h.n. 1990.

Tirmizî gibi hadisin isim listesi veren rivayetlerini sahih kabul edenler de dâhil bütün otoriteler, hadisteki 99 rakamının sayısal sınırlama ifade edemeyeceği üzerinde ortak görüş belirtirler. Bütün İslâm âlimleri 99 rakamının sınırlama amacı taşımadığında ittifak etmişlerdir.[1]

99 rakamının kinaye olduğunu söyleyenlerin bir delili de şudur: eğer Allah Rasûlü 99 rakamını çokluktan kinaye olarak değil de, rakamsal bir kesinlik ifade etmek için söyleseydi, ardından bu 99 ismi sayardı. Eğer saymış olsaydı, böylesine önemli bir konu zayi olmaz, sahabe yoluyla bize intikal ederdi. Buhari ve Müslim, Nesai ve hadisi yedi ayrı senetle tekrarlayan İbn Hanbel[2] gibi otoriteler, bu hadisi 99'luk listeyi dikkate almadan rivayet etmişlerdir. Bu onların bu listeleri güvenilir bulmadıklarını gösterir.

Allah'ın isimlerinin sayısı bahsi, sonu gelmez bir bahistir. Hadiste verilen 99 rakamının sayısal kesinlik ifade ettiğini düşünenler 99 isimlik listeler tanzim etmeye özen göstermişlerdir. Fakat bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Çünkü ünlü esmâ-i hüsnâ hadisinin en az problemli varyantı olan Tirmizi rivayetinde dahi isim sayısı 99 değil 100'dür. Kur'an'daki esmâ-i hüsnâyı tesbit iddiası taşıyan ilk liste olma özelliğine sahip Zeccâcî'nin naklettiği Süfyan b. Uyeyne listesi 94 isimden oluşmaktadır. İbn Kayyım'a nisbet edilen *el-Esmâu'l-Husna Şerhi*'nde yer alan isim sayısı 43'tür. Tirmizî ve İbn Mace listelerinin birleştirilmesiyle elde edilen sayı 127'dir. Şii âlimlerin Kur'an'dan yola çıkarak tesbit ettikleri isim sayısı da buna denktir. Yine Şii literatüre ait bir dua mecmuası olan Cevşen'de her bölümde 10 isim olmak üzere 100 bölüm üzerinden esmâ-i hüsnâ sayısı 1000'e çıkar. Razi'nin tefsirine aldığı bir rivayet, Allah'ın isimlerini, 1000'i Kur'an'da, geri kalanı da diğer senâvi kitaplarda olmak üzere 5000'e çıkarır.

Bizce, hadiste geçen 99 sayısı, tıpkı namazlardan sonra çekilen 99'luk tesbihatta olduğu gibi, hakiki bir sayı olarak da okunabilir. Bu durumda 99 rakamını henüz eremediğimiz bir hikmete mebni olarak okumamız ve ilâhî tasarrufun bir eseri (*tevkîfî*) saymamız gerekecektir.

[1] Şerhu Sahihi Müslim, XVII, 5; Beyhaki, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, s.6; İbn Kesir, III, 517.
[2] *Müsned*, II, 258.

4.3. İsim listesinin verilmemesinin hikmeti

Sual: Sayı verildiği halde isimlerin bildirilmemiş olmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bunun hikmeti, tıpkı kadir gecesinin bilinmemesinin hikmetiyle ayrıdır: Kulun dinini taklit değil tahkik üzerine bina etmesi. Rakama değil ecre dayalı bir dindarlığı öncelemesi. Özetle, Allah'ın 99 isminin olduğunu söyleyip de bu isimlerin sayılmamasının hikmeti, kişiyi Kur'an'dan bu esmâyı araştırmaya, yani Kur'an'ı okuyup anlamaya teşviktir. Mü'min muhatap bu isimleri Kur'an'da ararken, Kur'an'ın mânâsıyla daha fazla haşır neşir olacaktır. Rasulullah, bu yolla, mü'minleri Kur'an'ı anlamaya özendirmiş, vahyin her tarafına yedirilmiş ilâhî esmâya dikkat çekmiş, bu sayede Allah'ı bilme, tanıma ve anlamanın önemini vurgulamıştır. Zaten kendisiyle cennete girilecek amel de böylesine çaplı bir emeği gerektirir.

Hadisteki "Allah'ın 99 ismi vardır" cümlesini, eğer rakamı sınırlama olarak almayacaksak, "Allah'ın sayısız ismi vardır" şeklinde anlamamız da mümkündür. Bu anlayışı, Allah Rasûlü'nün dua niteliğindeki bir hadisi de teyit eder. Bu hadis, Allah'ın kitabında belirttiği ve yarattıklarına öğrettiği esmâsının yanında, ğaybilminde sakladığı ve kimsenin bilmediği esmâsının da olduğunu söyler: "..yahut insan idrakine açmayıp kendi zatın için tercih ettiğin ğaybî isimlerin..."[1]

Evet, Allah'ın sayısız esmâsı vardır. Bunların tecellîleri de sırursızdır. Allah, sayısız esmâsı arasından bir kısmını insanın idrakine âyât-ı kitabın içinde inzal etmiştir. Bir kısmı âyât-ı hâdisâtın içinde tecellî etmektedir. Bir kısmı âyât-ı kâinât içinde tecellî etmektedir. Bir kısmı ise âyât-ı mesdur (sadırlardaki ayetler) olarak insan yüreğine fıtrat kalemiyle yazılmıştır. O'nun esmâsının anlamları da tıpkı vahyin anlamları gibi çok katmanlıdır.

Esmâ-i hüsnâyı anlamak isteyen marifet yolcusu, bu anlam katmanlarının her birini bir durak olarak bilmelidir. Yolcu yol aldıkça, bu anlam katmanlarına uğrayacak, bilgisi, bilinci, gayreti ve cehdi oranında marifet devşirecektir. Bu yolun nihayeti

[1] İmam Ahmed, *Müsned*, I, 391, 452; Hakim, *Müstedrek*, I, 509.

yoktur. Nasıl ki vahyin anlamları tüketilemezse, ilâhî esmânın anlamları da tüketilemez.

Bu, ilâhî esmânın tüketim amacıyla istismar edilmediği anlamına gelmez. Bunların başında, esmâ-i hüsnâya çarpım tablosu muamelesi yapmak gelir. Esmâ-i hüsnâ hadisinin yanlış anlaşılması değildir sorun. Asıl sorun, bu yanlış anlamanın Allah'ı anlamamayla sonuçlanmasıdır. Bu, büyük ama çok büyük bir kayıptır. Esmâ-i hüsnâ gibi Âlemlerin Rabbi'ni anlamanın anahtarı olan bir imkân bu şekilde heba edilmektedir. Vahyin anlaşılmasında yaşanan nesneleştirme süreci, ne yazık ki esmâ-i hüsnânın anlaşılmasında da yaşanmıştır.

Hayatın Yeniden İnşası İçin adlı eserimizde ayrıntısıyla ele aldığımız bu süreci burada kısaca özetleyelim: Önce mana arkaya atıldı, lafız öne çıkarıldı. Oysaki vahiy muhatabını anlamıyla inşa ederdi, formuyla değil. Dolayısıyla vahiy inşa edicilik vasfından uzaklaştırıldı. Mana arkaya atılınca anlam üretilmedi, öne çıkarılan form yüceltildi. Yani, manadan koparılan parça lafza yamandı ve lafız fetişleştirildi. Bu, vahyin anlamını arkaya atma suçunun üstünü örtmek için vahye verilen manevi bir rüşvetti. Oysaki Kur'an okunup, anlaşılıp, yaşanmak için inmişti. Büyük İslâm âlimi ve arifi Fudayl b. Iyaz'ın dediği gibi: "Kur'an, hayatı ibadet kılmak için indi, fakat insanlar onun tilavetini ibadet edindiler". İşte bu süreç hayatı inşa eden bir özne olarak indirilen vahyin, ona inananlar eliyle nesneleşmesiyle sonuçlandı.

Benzer bir süreç esmâ-i hüsnânın başından da geçti. Bütün mesele şudur: esmâ-i hüsnâya, hayata müdahil olan bir özne gibi mi, yoksa hafızaya dâhil edilen bir nesne gibi mi muamele edeceğiz? Esmâ-i hüsnânın nesneleştirilme sürecinde en büyük etken, bu bölümde tahlil ettiğimiz: "Elbet Allah'ın 99 ismi vardır, bunları ihsa eden herkes, kendini cennete girdi (bilsin)" hadisinin yanlış anlaşılmasıdır. Yanlış anlamanın odağında da, hadisin anahtar terimi olan "ihsâ etme"nin doğru anlaşılmaması yatmaktadır. Allah Rasûlü'nün Âlemlerin Rabbini bilme, tanıma ve anlama konusunda anahtar niteliğindeki bu hadisini "99 kelimeyi ezberleyen kesinlikle cennete girmiştir" şeklinde anlamak, öncelikle Allah Rasûlü'nü tanımamak, sonra Kur'an'ı tanımamak, en nihayet Allah'ı tanımamaktır. Allah'ı tanımamıza yardımcı

olmak için ifade buyurulan bir hadisten, Allah'ı tanımayan bir aklın elde edeceği sonuçlar çıkarmak hayli düşündürücüdür. Hiç şüphe yok ki, cennet ucuz cehennem de lüzumsuz değildir.

4.4. Esmâyı 'ihsa etmek', esmâ ile ahlaklanmaktır

Hadisin anahtar kelimesi olan *ahsâhâ*, *hasa* kökünden türetilmiş bir kelimedir. *Hasâ mine'n-nâs*, "cemaat" anlamına gelir. *El-husât*, "akıl" anlamında kullanılmıştır. Arap, *ahsaytu'ş-şey'* cümlesini "güç yetirdim, üstesinden geldim" anlamına kullanır. Kelimenin kökü olan *hasâ*, yetiştirmek (*enbetehu*), ekim yapmak, tohum üretmek anlamına gelir. Kelime bu anlamıyla iştikâk-ı ekberde (iki harfi aynı olup üçüncü harfinin mahreci yakın olan kelimeler gurubu) "testis" anlamına gelen *hı*'lı *husye* ile aynı anlam gözesinde buluşur.

Bu lugâvî açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kelime zengin bir anlam alanına sahiptir. Netice olarak, ihsâ etmek *tedebbür ederek tedbir üretmektir. Taakkul ederek illetlerle gayeler arasında bağ kurmaktır. Tezekkür ederek fıtrata nakşedilen huduri bilgiyi hatırlamaktır.* Bunlar gibi tüm düşünce süreçlerini ifade eden tefekkür yanında, zihnin bilinenden bilinmeyene geçişi (*tabir*), sevileni elde etme arzusu (*rağbet*), korkulandan sakınma duygusu (*rehbet*), yüceltme ve büyük görme hissi (*taazzum*), nimeti dile getirme kadirşinaslığı (*tahdis*) gibi anlam vurgularına da sahiptir. Kelimenin bütün bu anlamlarından yola çıkarak *ahsâhâ* ifadesi "*onları tesbit etme, üzerinde düşünme, bir tohum eker gibi hayatın kalbine ekme, onların birbiriyle, hayatla, insanla ve kainatla olan bağlantısını keşfetme, anlama, kavrama, yaşama, ahlak kılma, onlarla Allah'ı yüceltme, Allah'a yaklaşma vesilesi kılma ve Allah'ın sevgisini yitirmekten korkma*" anlamlarına gelir.

Sözün özü: esmâ-i hüsnâyı ihsa etmek, Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmaktır.

İbn Hacer, hadisteki *ahsâhâ*'nın ne anlama geldiğini enine boyuna tartışmıştır. Burada ulemadan farklı isimlerin "ihsa etme" kavramına getirdikleri farklı yorumları nakleder. Mesela İbn Battal, *ihsâ* etmeyi "esmâ-i hüsnâyı hayata uygulama, onlarla amel etme" biçiminde anlar. Onun verdiği örneğe göre, kul esmâ-i hüsnâdan

er-Rahîm ve el-Kerim isimlerinin gereklerine uymalıdır. Allah kulunda bu esmânın yansımasını görmek ister. İnsanın merhamet ve şefkatle donanmasını, bu isimlerin insandaki tecellîsi, insanın Allah'ın esmâsıyla ahlaklanması olarak görür. İbn Hacer, bu isimleri ezberleyip de onları hayatına gereği gibi koymayanları, Kur'an'ı ezberleyip de onu uygulamaya koymayanlarla bir tutar. Yine İbn Atıyye, esmâ-i hüsnâyı *ihsâ* etmeyi, saymak, hıfzetmek, bunlara ve içeriklerine imân etmek, bu esmâyı yüceltmek, onların sırrına ulaşmaya rağbet etmek, ilâhî esmâ arasındaki ve bunlarla hayat ve insan arasındaki irtibatları keşfetmek (*i'tibâr*)" olarak açıklar.

İbn Hacer, Usayli'den şunu nakleder: "*Ahsâhâ* ile kastedilen sadece sayıp sıralamak değildir. Zira bu kadarcığını sapık ve yoldan çıkmış biri de yapabilir. Bununla asıl murad edilen, esmâ-i hüsnâyı hayata geçirmektir.

Ebu Nuaym el-Isfahani de şöyle der: "Hadiste geçen *ihsâ* etmek, esmâ-i hüsnâyı sayıp sıralamak değildir. Asıl *ihsâ* etme, o esmâyı hayata geçirmek, ilâhî isimlerin anlamları üzerinde düşünmek, onları kavramak ve onlara gereği gibi imân etmektir.

İbn Hacer bu meyanda daha başka isimlerden birçok nakilde bulunur.[1]

Sahih rivayet, esmâ-i hüsnâyı *ihsâ* eden kimsenin cennete gireceğini müjdelemekte, fakat bu isimlerin bir listesini vermemektedir. Bu listeyi veren rivayetler ise, güvenilir değildir. Üstelik iki ayrı rivayette iki ayrı isim listesi vardır.

Burada şu soru kaçınılmaz olmaktadır: Sayarı ve ezberleyeni cennete götürecek olan, hangi rivayette yer alan hangi listedir?

İbn Hacer de bu soruyu, yukarıdaki alıntıları yaptığımız pasajın devamında tartışmaya değer bulur. Cennete götürecek liste birbirinden 25 isim farkıyla ayrılan Tirmizî listesi mi, İbn Mace listesi midir? Elbette bu ikisi de değildir. Çünkü ilgili yerlerde açıklandığı gibi ortada Allah Rasûlü'ne nisbeti kesin ve güvenilir bir liste yoktur. O halde Allah Rasûlü bu hadisle neyi teşvik etmiş olmaktadır? Açıktır ki, mü'minlerin Kur'an'ı titizlikle okuyup anlamalarını, üzerinde tefekkür ve tedebbür etmelerini teşvik etmiştir. Allah'ı kendi zatını tanıttığı vahiyden yola

[1] Fethu'l-Bârî, XI, 225-227.

çıkarak bilmeye, tanımaya ve anlamaya çalışmalarını istemiştir. Bu sayede hem ilâhî vahyin inşasına teslim olup tasavvurlarını, akıllarını ve şahsiyetlerini vahye inşa ettirecekler, hem de terbiyesine teslim oldukları Rablerini tanıyacaklardır.

Allah Rasûlü, "Elbet Allah'ın 99 ismi vardır; bunları *ihsâ* eden herkes kendisini cennete girdi (bilsin)" derken, bir gerçeği haber vermiştir. Kesinlikle inanıyoruz ki, esmâ-i hüsnâyı *ihsâ* eden, elbette cennete girer. Esmâ-i hüsnâyı ihsâ etmek, kavramın ilk anlamı olan "sayma ve hıfzetmeye" indirgenemez. Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi bu iki anlam, uzun bir anlamlar listesinin ilk sırasını işgal eder. Bir şeyi saymak ve ezberlemek için, önce tesbit etmek şarttır. Esmâ-i hüsnâyı Allah Rasûlü isteseydi ashabına tahiyyatı ezberlettiği gibi ezberletir, sahabe de sayısız yoldan bunu bize kadar ulaştırırdı. Fakat o bunu yapmamış, sadece Allah'ın esmâsının çokluğuna dikkat çekmiş, onları "ihsâ edenin" cennete gireceğini söylemiştir.

Allah Rasûlü'nün bu tavrı öncelikle Allah'ın esmâsını kökten ret edenlere bir cevaptır. Hadislerin lâfzî olarak değil de mânâ olarak nakledildikleri gerçeğini hatırlamakla beraber, hadisin tüm varyantlarının *inne* edatıyla başlaması da tesadüf olmasa gerektir. Cevap verilenlerin başında, Rahmân ismini red eden müşrikler ve Allah'ı soyut, zihni ve sanal bir varlık olarak tasavvur eden sapkın inançlılar gelmektedir. İkinci olarak Allah'ın esmâsını sınırlayan ve kayıtlayanlar gelmektedir. Allah'ın esmâsı sınırlanamayacak kadar çoktur ve bu esmânın her birinin sayısız tecellîleri vardır. Bizzat insanın yeryüzündeki varlığı da bu tecellîlerin bir sonucudur.

Allah Rasûlü 99 rakamını verdiği halde -ki ister mecazi ister lafzi olarak anlaşılsın- bu isimleri sıralayarak bu rakamın karşılığını gösterme gereği duymamıştır. Çünkü bu isimler insanın Allah'a takacağı isimler değil, Allah'ın bizzat kitabında bildirdiği isimlerdir.

Allah Rasûlü bu müjdesiyle, Allah'ı tanımak isteyenleri önce Allah'ın kitabına yönlendirmiştir. Allah'ın kitabında esmâ-i hüsnânın listesi derli toplu ve hazır bir halde bulunmamaktadır. O halde, mü'min kişiye düşen Kur'an üzerinde derin bir tefekküre kapanarak bu isimlere ulaşmaktır. İnzal olunana sadakat ve şükür

gerektir. İndirilene şükretmenin yolu, akleden kalbin yükseltilmesidir. İnzal gibi bir ilâhî ikramın şükrü, akleden kalbin kanatları üzerinde ruhun miracıdır. İnsan ilâhî kelamın satırları arasında esmâ-i hüsnâya ulaşmak için seyrüsefere çıktığında, ilâhî esmâ vahyin içinden kulun akleden kalbine tecellî edecektir. Bu Allah'ı kendi kelamından tanımaktır ki, zaten Allah'ı tanımanın en sağlıklı yolu budur. Vahiy, O'nu tanımanın diğer tüm yollarının koordinatlarını ve haritasını sunar. Vahiyden bu koordinatları ve yol haritasını almadan vahiy dışı yollardan Allah'ı tanımaya kalkmak, insanın çıkmaz sokaklara dalarak kendini kaybetmesine yol açabilir.

Allah'ın esmâsını ihsâ eden cennete girecektir. Esmâ-i hüsnâyı ihsâ etmek için ilk adım, şüphesiz vahye başvurmaktır. Bundan sonraki adım ise, onları anlamaktır. Çünkü Allah'ı anlamanın yolu esmâyı anlamaktan geçer.

Esmâyı anlamak aklın miracıdır. Akıl edna olandan a'lâ olana yüceldikçe, esmâ-i hüsnânın çekim alanına girer. Esmâ-i hüsnâ akıl üzerindeki çekim gücünü artırdıkça, bilinç bilinçaltının baskısından âzât olup özgürleşir. Bilinçaltının bilinç üzerindeki baskısı, içgüdülerin ve ayartıcı dürtülerin baskısı anlamına gelir. Bu baskıdan âzât olarak yükselen bilinç, ilâhî esmânın ışığından daha çok yararlanır. Bu ışık, tıpkı fotosentez yoluyla güneş ışınlarını bünyesinde enerjiye dönüştürerek meyveye duran bereketli bir ağaçta olduğu gibi, insanın iç dünyasında meyveye dönüşür. O dünyanın kışını bahara, çölünü göle çevirir. Esmâ-i hüsnânın eyleme dönüşmesi budur işte. Bunun en doğru karşılığı: "Allah'ın esmâsıyla ahlaklanmak" olsa gerektir.

Allah'ın esmâsıyla ahlaklanan kişinin bakışında Basîr ismi tecellî eder, duyuşunda Semi ismi tecellî eder, lisanında Kelîm ismi tecellî eder, yaşayışında Hay ismi tecellî eder, sevgisinde Vedûd ismi tecellî eder, şefkat ve merhametinde Rahmân ve Rahîm isimleri tecellî eder. İşte ünlü hadisteki "Ben kulumun gören gözü, işiten kulağı... olurum" hakikati, böylece gerçekleşmiş olur.

4.5. İsim listeli rivayetler ve tahlili

Esmâ-i hüsnâ hadisini Buhârî ve Müslim'in aksine Tirmizî ve İbn Mâce, bir liste ilavesiyle naklederler. Burada üç nokta

dikkat çekicidir.

1. Tirmizî ve İbn Mace, hadis için kaydettikleri tüm senetlerde bu listeyi vermezler. Tirmizî dört ayrı senedin sadece birine, İbn Mace de iki senedin birine isim listesini ilave eder.

2. Verilen iki listenin de birbiriyle telif edilemeyecek kadar farklılık arz eder.

3. İki listede de sayılar birbirini tutmaz. Tirmizî 99, İbn Mace ise 100 isimlik bir liste verir.

هُوَ اللهُ الَّذِى لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلاَمُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِى الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِى الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الأَوَّلُ الآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِى الْمُتَعَالِى الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِى الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِى الْبَدِيعُ الْبَاقِى الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ».

Tirmizî'nin verdiği 99 isimlik liste ve sıralaması şöyledir:

Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir, el-Hâlık, el-Bârî', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbıd, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Mu'iz, el-Muzil, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-'Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-'Azîm, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-'Aliy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vasi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâ'is,

eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kaviy, el-Metîn, el-Veliy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mubdi', el-Mu'îd, el-Muhyî, el-Mumît, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Muteâlî, el-Ber, et-Tevvâb, el-Muntekım, el-'Afuv, er-Raûf, Mâlike'l-Mulk, zu'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksıt, el-Câmi', el-Ğanî, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dâr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Varis, er-Reşid, es-Sabûr.[1]

Tirmizî rivayetinin ekinde yer alan bu listedeki ilk 14 isim, Haşr sûresinin son ayetlerindeki isimlerdir ve aynı sıraya göre yer almışlardır. İbn Mace'nin rivayetinin ekinde yer alan liste ne isimler ne de sıralama olarak bu listeye uymamaktadır. İşte İbn Mace rivayetinin ilavesinde yer alan liste ve sıralaması:

Allah, el-Vâhid, es-Samed, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Hâlık, el-Bârî', el-Musavvir, el-Melik, el-Hak, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Latîf, el-Habîr, es-Semî', el-Basîr, el-'Alîm, el-'Azîm, el-Bâr (el-Berr mi?), el-Muteâlî, el-Celîl, el-Cemîl, el-Hay, el-Kayyûm, el-Kâdir, el-Kâhir, el-'Alî, el-Hakîm, el-Karîb, el-Mucîb, el-Ğanî, el-Vehhâb, el-Vedûd, eş-Şekûr, el-Mâcid, el-Vâcid, el-Vâlî, er-Râşid, el-'Afuv, el-Ğafûr, el-Halîm, el-Kerîm, et-Tevvâb, er-Rab, el-Mecîd, el-Velî, eş-Şehîd, el-Munîb, el-Burhân, er-Raûf, el-Mubdi', el-Mu'îd, el-Bâ'is, el-Vâris, el-Kavî, eş-Şedîd, ed-Dâr, en-Nâfi', el-Bâkî, el-vâkî, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Kâbıd, el-Bâsıt, el-Mu'iz, el-Muzil, el-Muksıt, er-Rezzâk, zu'l-Kuvveti'l-Metîn, el-Kâim, ed-Dâim, el-Hâfız, el-Vekîl, el-Fâtır, es-Sâmi', el-Mu'tî, el-Muhyî, el-Mumît, el-Mâni', el-Câmi', el-Hâdî, el-Kâfî, el-Ebed, el-'Âlim, es-Sâdık, en-Nûr, el-Munîr, et-Tâm, el-Kadîm, el-Vitr, el-Ehâd, es-Samed.[2]

Tirmizî listesinde yer alan 25 isim, İbn Mace listesinde yer almamaktadır. Buna karşın, İbn Mace'de yer alan 100 isimden 26 isim de Tirmizî listesinde yer almaz. Eğer iki listeyi toplamamız gerekirse, ortaya 125 isimlik bir liste çıkacaktır.

Daha da ilginci, Kur'an'da yer aldığı halde Tirmizî ya da

[1] Tirmizî, *Sunen*, V, 530-531, h.n. 3507.
[2] İbn Mace, *Sunen*, II, 1269, h.n. 3861.

İbn Mace rivayetlerinde yer almayan isimlerin varlığıdır. Üstelik Tirmizî rivayetinin yer vermediği bu isimler Kur'an'da isim sigasıyla gelmişlerdir ve esmâ-i hüsnâdan oldukları tartışmasızdır. Düşünebiliyor musunuz, Kur'an'da Allah ism-i celalinden sonra en çok kullanılan (970 kez) Rab ismi, bu listede yer almamaktadır. Kur'an'da Allah hakkında üstelik belirlilik takısıyla isim olarak kullanılıp da Tirmizî rivayetinde yer almayan isimler şunlardır:

Er-Rab, el-İlâh, el-Muhît, el-Kadîr, el-Kâfî, eş-Şâkir, el-Hâkim, el-Kâhir, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Melîk, el-Kefîl, el-Hallâk, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Mubîn, el-Hafî, el-Karîb, el-Ehad.

Bunlardan ayrı olarak bir de Kur'an'da muzaf olarak gelen isimler vardır ki, Tirmizî listesinde bunlar da yer almazlar: *Ğâfir(u'z-Zenb), Fâtır(u's-Semâvati ve'l-'ard), Refî(u'd-derecât), Ğâlib(un 'alâ emrih), Kâim(un 'alâ kulli nefs), (Hayrun) Hâfiz(an), zu'l-Celâli ve'l-İkram.*

Bunlar Kur'an'da yer aldığı halde Tirmizî rivayetine giremeyen isimler. Bir de bunun tersi var: Tirmizî rivayetinde yer aldığı halde Kur'an'da isim kalıbıyla yer almayanlar. İşte onlar:

el-Kâbıd, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Mu'iz, el-Muzil, el-Adl, el-Celîl, el-Ba'is, el-Muhsî, el-Mubdi', el-Mu'îd, el-Mumît, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Muksıt, el-Muğnî, el-Mânî, ed-Dâr, en-Nâfi', el-Bâkî, er-Reşîd, es-Sabûr.

Bu söylediklerimize, Tirmizî ve İbn Mace rivayetlerindeki listelerde yer alan isimlerin, isim kalıbıyla değil fakat fiil kalıbıyla Kur'an'da yer aldığı itirazı yapılabilir. Bu birkaç açıdan doğru değildir. Birincisi, bu listedeki 99 isimden 93'ü fiillerden ve mastarlardan isim yapma suretiyle zorlayarak da olsa bir biçimde Kur'an'a dayandırılabilir. Bu durumda rivayette yer alan altı ismin Kur'an'da olmadığı kesindir:

el-Hâfıd, el-Mânî, ed-Dâr, en-Nâfi', er-Reşîd, es-Sabûr.

Kaldı ki, Kur'an'da Allah'a izafe edilen fiillerden isim türetmek ve bunları esmâ-i hüsnâdan saymak isabetli değildir. Diyelim ki bu olur, o zaman da bunu yapanlar bu işi tutarlı olarak yapmamışlardır. Allah'a nisbet edilen fiillerden isim türetme işi bir usule dayanmamış, tamamen keyfi olarak yapılmıştır.

Adı üstünde esmâ-i hüsnâ, Allah'ın en güzel isimlerinden oluşmaktadır. Diğerleri "Allah'ın en güzel isimleri" değil, olsa olsa

"Allah'ın en güzel fiilleri" (*el-ef'âlu'l-husnâ*) başlığı altında toplanabilirdi ki, Kur'an böyle bir isimlendirme yapmamıştır. Elbet ilâhî isimler gibi ilâhî fiiller de vardır. Fakat bunlar Kur'an'da fiil kalıbıyla gelmiştir, isim kalıbıyla değil. İlâhî fiillerden yola çıkarak Allah'a isim izafe etmenin birçok mahzuru vardır. Bu mahzurları, vahyin "Allah'ın isimleri konusunda doğru yoldan şaşmak" olarak nitelediği durum bağlamında değerlendirmek mümkündür.

4.6. Allah'ın isimleri konusunda doğrudan şaşmak

Kur'an esmâ-i hüsnâ konusunda *ilhad* adını verdiği tavrı yasaklamıştır (7:180). "Allah'ın isimleri konusunda ilhad", bu konuda doğru yoldan sapmak, yanlış yolu tercih etmektir. Ayetteki *yulhidûn* ile, Allah'ın isimleri ve nitelikleri konusunda ciddiyet göstermeyen, laubali davranan, Allah hakkında zan ile konuşan ve bilmediğini söyleyenler (2:80) kastedilmiştir. Birçok tefsir otoritesi, ayette dile getirilen ilhadı, "Allah'ı kendi zatına vermediği, naslarda yer alan esmâ-i hüsnâ içerisinde bulunmayan isimlerle adlandırmak" şeklinde anlamışlardır.[1]

Allah'ın isimleri konusunda doğru yoldan şaşmak hiç şüphesiz sadece isimlerin lafızlarıyla ilgili bir durum değildir. Belki de bu ayetin sakındırdığı asıl şey, Allah tasavvuru konusundaki sapmadır. Zaten isimler konusundaki sapma, tasavvurdaki sapmanın bir sonucudur. Tasavvurdaki sapma muhtevaya yönelik, isimlerdeki sapma ise biçime yöneliktir. Allah'ın isimleri konusunda doğru yoldan sapmanın farklı boyutlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Allah'a isim koyma yoluyla Allah'ı tanımlamaya kalkmak. Bu Allah'ı tanımanın önündeki en büyük engeldir ve O'nun isimleri konusundaki sapmanın birinci maddesini oluşturur. Kul haddini aşmadan bu işe kalkışamaz.

2. Allah'ın kendi zatı için seçip beğendiği isimleri veya onların manalarını reddetmek. Birinci maddenin tersi bir sapmadır. Zaten Allah'a O'nun şanına yaraşmayan isimler ve sıfatlar yakıştıran biri, O'nun kendi zatı için seçip beğendiği isim ve sıfatlarla sorunlu demektir.

3. Allah'ın isim ve sıfatlarını, onların içeriklerini görünür

[1] Razi, *Tefsir*, I, 102; Ebüssuud, *Tefsir*, III, 269.

görünmez varlıklara vermek. Allah dışında her hangi bir varlığa sadece Allah'a ait olan mükemmelliklerden birini veya bir kaçını yakıştırmak. Yakıştırılan ister bir peygamber, ister bir Azîz, ister bir veli, isterse bir put olsun fark etmez.

4. Allah'ın isimlerinin anlamlarını tahrif etmek ve onlara kendilerinde bulunmayan anlamlar yüklemeye, veya var olan anlamları eksiltmeye yeltenmek. Bu tahriftir ve tahriflerin en büyüğü Allah hakkında yapılanıdır.

5. Esmâ-i hüsnânın içeriğini boşaltmak. Bu genellikle mutlak tenzihe sapanların ilhadıdır. İsimsiz ve vasıfsız bir Allah tasavvurunun sonucu Allah'ın âlemden bağımsız varlığını inkâra çıkar. Böyle bir tasavvurda Tanrı, sanal bir varlık halini alır.

6. Esmâsıyla hayatın tüm alanlarına Allah'ın tecellîsini inkâr edip, O'nu hayattan dışlayan bir tasavvura sapmak. Modern sekülerlik, sapmanın bu türünü içinde en yoğun bir biçimde barındırmaktadır.

Allah'ın isimleri konusunda doğru yoldan sapmamak için bu konuda doğru yolun ne olduğunu bilmek gerekir.

Peki, Allah'ın isimleri konusunda doğru yol nedir?

Bu sualin cevabını birkaç maddede sıralayalım:

1. Allah'a isim koymak Allah'ın hakkıdır. Eşler birbirinden habersiz çocuklarına bile isim veremezken, insanların Allah'a uluorta isimler yakıştırmaları doğru değildir. Gazzali'nin dediği gibi bir insan kendisine, çocuğuna, kölesine isim koyar. Bir insana kendi isminden başkasıyla hitap edilse kızar ve reddeder. Bizim bir insana dahi kendiliğimizden bir isim koyma hakkımız yoksa, nasıl olur da Allah'a isim verme hakkını kendimizde bulabiliriz?[1]

Ulemanın kahir çoğunluğunun Allah'ın isimlerinin tevkifi (ilâhî tasarrufa ait bir yetki) olduğunu savunmasının temelinde de bu hassasiyet yatar. Eş'ari'nin dediği gibi Allah'ı adlandırmakta akıl yürütmenin ve kıyas yapmanın yeri yoktur. Kendi isimlendirmesine uyarak el-Âlim deriz fakat el-Ârif diyemeyiz.[2] Bunlar ancak O'nun katından gelir. İslâm akılcılığının mümessili olan Mutezile

[1] Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna*, s. 174.
[2] Eş'arî, *Makâlât*, s. 525.

dahi, Basra kolu hariç, Allah'ın insan tarafından adlandırılamayacağı görüşündedir. İnsanlar ancak Allah'ın zatı için koyduğu isimlerle Allah'a yaklaşmalıdırlar. Bu isimlerle ibadet etmelidirler. Bunların dışında kullanılan "Vacibu'l-Vücud", "Zorunlu Varlık", "Aşkın Varlık", "Zât", "Cenab-ı Hak", "Şey", "Zatıyla Kaim" gibi isim, sıfat ve terkipler esmâya dâhil olamazlar. Ancak O'nu anlatmada kolaylık olsun için kullanılabilirler. İbadet ve duada kullanılmazlar.

2. Allah'ın kendisi için seçip beğendiği isimler ilâhî kelamda yer almışlardır. Çünkü Kur'an'da dört yerde *el-Esmâu'l-Husnâ*'dan söz edilmektedir. Bu dört terkip de belirlilik takısıyla gelir. Bunun anlamı, öncelikle bu isimlerin bilinen ve belirlenen isimlerden müteşekkil olmasıdır.[1] Kur'an dışında böyle kesin ve belirli bir isim listesinden söz edemeyeceğimize göre, esmâ-i hüsnânın Kur'an'da belirlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Kur'an Allah'ı zikr için bu isimleri kullanmamızı ister. Allah'ın isimleri konusunda doğru yoldan sapanların yerildiği ayetin bizatihi kendisi, bu konuda doğru yolun ne olduğunu da gösterir: "O'nun güzel isimleri vardır: O'nu onlarla anın!" (7:180) Yine bunu destekleyen başka ayetler de vardır: "Allah'ı, siz bilmiyorken size bildirdiği gibi anın!" (2:239) ve "Artık O'nu, size gösterdiği gibi anın!" (2:198)

3. Allah'ın kendisi için kullandığı isimler Kur'an'da isim sigasıyla gelenlerdir. Kur'an'da Allah'a izafe edilen fiiller ismin yerini tutmazlar. Bu fiillerden isim türetme işi daha ilk asırlara dayanır. Fakat bunun genel geçer bir yöntemi tesbit edilememiş, bu yüzden de ortaya her biri birbirinden hem nitelik hem de sayı açısından farklı listeler çıkmıştır. Bu ise esmâ-i hüsnâ bahsinde ardı arkası gelmez tartışmalara ve ihtilaflara neden olmuştur.

4. Kur'an'da Allah'a izafe edilen fiillerden isim türetmenin baştan beri bir usulü ortaya konamamıştır. Bu tavır bu konuda kaçınılması zor bir keyfiliğe kapı aralamıştır. Çünkü Kur'an'da Allah'a izafe edilen her fiillerden isim türetmek caizse, bu bütün ilâhî fiiller için caiz olmalıdır. Bu durumda Enfal 30'daki "tuzak kurar" fiiline bakarak Allah'a *el-Makir* (tuzak kuran), Nîsâ' 142'deki "hile yaptı" fiiline bakarak *el-Hadı'* (hile yapan), Tâhâ 131'deki "sınayalım/fitneye sokalım için" fiilinden yola çıkılarak

[1] İbn Hazm, Bkz. *El-Muhalla*, I, 29.

el-Fâtin (fitneye düşüren), Ra'd 27'deki "saptırır" fiilinden yola çıkılarak *el-Mudil* (saptıran), "öldürdü/öldürsün" fiilinden yola çıkılarak *el-Kâtil* (öldüren), "kıldı" fiilinden yola çıkılarak *el-Câil* (kılan), "azap eder" fiilinden yola çıkılarak *el-Muazzib* (azab edici), "attı" fiiline bakarak *el-Râmi* (atıcı) gibi isimler vermek gerekirdi. Oysaki bunlar Allah için caiz değildir.

Eğer buna, "Fiillerden Allah için caiz olan isimler türetilir, caiz olmayanlar türetilmez" gibi bir itiraz yöneltilirse, bu durumda "Allah için caiz olan ve olmayanı kim belirleyecek?" sorusu akla gelir. Nitekim bu konuda bazı âlimlerin Allah için caiz gördüğü isimleri bazıları caiz görmemiştir. Bu ihtilafa da Allah'ın kendisi için isim kılmadığı, bilakis Kur'an'da fiil olarak gelen kelimelerden isim türetme kaygısı yol açmıştır.

Oysaki Kur'an'ın üslubu bu konuda yol göstericidir. Mesela şu ayette olduğu gibi:

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

"Kullarıma gelince: Muhakkak ben sonsuz bağış sahibi (Ğafûr), sınırsız rahmet kaynağıyım (Rahîm); bir de azabım var ki, işte o pek şiddetli, çok can yakıcıdır" *(Hicr15:49-50)*

Dikkat edilirse, ayetin ilk kısmında, Allah'ın bağışlayıcılığı ve acımasını ifadede esmâ-i hüsnâdan iki isim kullanılmıştır: el-Ğafûr, er-Rahîm. Fakat ikinci kısmında, Allah'ın azabı, mesela *huve'l-muazzib* (O azap edici) gibi bir isim kalıbıyla dile getirilmemiştir. Aksine Allah, azabı, azabı gösteren "o" zamiriyle (o azab) zatından soyutlamıştır. Bunun anlamı gerçekte azabın kaynağının Allah olmadığıdır. İşin özünde azabın kaynağı, kulun isyan ve günahıdır. Azabın Allah'a nisbeti ancak "Allah'ın izni" çerçevesinde anlaşılabilir. İnsanın Allah'a isyana kalkışabildiği irade de bu izin çerçevesinde işlemektedir.

Yine şu ayet de buna benzer:

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾

"İyi bilin ki Allah'ın cezalandırması pek çetindir; ne var ki O, hep bağışlayan ve merhamet edendir"

(Mâide 5:98. Ayrıca krş. 7:167).

Allah'ın cezalandırmasının şiddetli olduğunu ifade eden ibare *şedîdu'l-muâkib* gibi bir isim kalıbıyla gelmezken, bağışlaycılığı ve merhameti *Ğafûr* ve *Rahîm* isim kalıplarıyla gelmiştir. Üzerinde durmaya değmez mi?

Kur'an'da Allah'ın zatına nisbet edilen fiillerden Allah için isim türetmenin daha birçok mahzuru sayılabilir. Fakat bunun tersi, yani Allah'ın isimlerinin, o ismin delalet ettiği mananın onda mastar ve fiil olarak bulunduğu gerçeğine ulaşmak, sadece caiz değil vaciptir. El-Alîm olan elbette "bilme" yeteneğine sahiptir ve fiilen "bilir", el-Basir olan elbette "görme" yeteneğine sahiptir ve fiilen "görür". Er-Rezzak olan elbette "rızık verme" yetki ve yeteneğine sahiptir ve fiilen "rızık verir". Bunda hiçbir tereddüt olamaz. Zira Allah'ın fiilleri isim/sıfatlarından neş'et eder. Mutlak, aşkın ve mükemmel bir halık olmanın gereği budur.

Buna mukabil insanın isim/sıfatları fiillerinden neşet eder. Sınırlı, içkin ve yetersiz bir mahlûk olmanın doğal sonucu budur. Bir fiilin isim/sıfattan türemesi fiil sahibinin mükemmel ve mutlaklığına delalet eder. Öte yandan, bir isim/sıfatın fiilden türemesi o fiil sahibinin yetersiz ve sınırlılığına delalet eder. Bu nedenledir ki ilâhî fiiller esmâ ve sıfâtın sonucudur. Bunun aksine, beşerin sıfatları ise fiillerinin sonucudur.

Allah'ın esmâsı konusunda doğru yoldan şaşmama konusundaki ilâhî uyarı, esmâ-i hüsnâ konusundaki müjdeye nail olmak isteyen birçok ismi doğal olarak Kur'an'a yöneltmiştir. Esmâ-i hüsnâyı Kur'an'dan tesbit etme çabaları çok eskiye gider. Bize kadar ulaşan Kur'ânî olma iddiasındaki ilk liste, Ebu Zeyd el-Ensârî'nin (215/830) listesidir. Süfyan b. Uyeyne'nin de tasvip ettiği bu listeyi Zeccâcî (ö. 340), esmâ-i hüsnânın etimolojisiyle ilgili *İştikâku Esmâillah* adlı eserinde nakleder. Bu isimlerin sûre sûre yerlerini gösterir. Zeccâcî'nin naklettiği bu liste alfabetik sırayla şöyle:

Allah, el-Âhir, el-'Alîm, el-'Alî, el-'Azîm, el-'Azîz, el-'Afuv, el-Bâis, el-Basîr, el-Bâsıt, el-Bedi', el-Bâtın, el-Ber, el-Bârî, el-Bâkî, el-Cebbâr, el-Ehad, el-Evvel, el-Fa'âl, el-Fettâh, el-Ğafûr, el-Gâfir, el-Ğâbıd, el-Ğaniy, el-Hâdî, el-Hakîm, el-Halîm, el-Hallâk, el-Hâlık, el-Hafîz, el-Hak, el-Hay, el-Hamîd, el-Habîr, el-Hâsib, el-İlâh, el-Kâbil, el-Kadîr, el-Kâfî, el-Kayyûm, el-Kâim, el-Karîb, el-Kavî, el-Kebîr, el-Kerîm, el-Kuddûs, el-Latîf, La ilâhe illâ hû,

el-Mâlik, el-Mevlâ, el-Mecîd, el-Mennân, el-Metîn, el-Mubîn, el-Mucîb, el-Muhît, el-Muhyî, el-Mumît, el-Mukît, el-Muktedir, el-Musavvir, el-Mubdi', el-Mu'îd, el-Muteâl, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Mutekebbir, en-Nasîr, er-Rab, er-Rakîb, er-Rahîm, er-Rahmân, er-Raûf, er-Rezzâk, es-Sâdık, es-Samed, es-Semi', es-Serî', es-Selâm, eş-Şâkir, eş-Şehîd, eş-Şedîd, et-Tevvâb, el-Vâsi', el-Vâhid, el-Veliy, el-Vehhâb, el-Vekîl, el-Vedûd, el-Vâris, ez-Zâhir, Zu't-Tavl, Zu'l-Kuvve, Zu'l-Celali ve'l-ikram.[1]

94 isimlik bu liste, Tirmizî listesinin tüm zaaflarıyla doludur. Fiillerden isim türetilmiş ve bunda hiçbir kural da gözetilmemiştir. Listede el-Habîr, el-Kadîr ve el-Bâtın ikişer kez yazılmıştır. Mennan ise Kur'an'da bu haliyle İsim olarak geçmemektedir. İbn Hacer'in listesinde olup da Zeccaci'nin listesinde olmayan Kur'ani isimler şunlardır:

el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Kâhir, el-Kâdir, el-Müstean, el-Fâtır, el-Kefil, el-Ğalib, el-Hakem, el-Âlim, er-Refi', el-Müntekim, el-Câmi', el-Melîk, el-Muteâlî, en-Nûr, eş-Şekûr, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Hafiy.

Zeccaci listesine el-Müntekim, el-Kâhir, el-Kahhâr, el-Ğâlib gibi Allah hakkında belirlilik takısıyla gelen Kur'ani isimleri almamıştır. Buradan onun katı tenzihçi bir yaklaşımı benimsediği sonucu çıkarılabilir mi, bilemiyoruz.

5. BU ESERDE KULLANILAN YÖNTEM

5.1. Allah'ı Allah'tan tanımak

Allah'ı başkalarına anlatmak için, O'nun şanına aykırı düşmemek kayıt ve şartıyla, çeşitli terim ve kavramlar kullanılabilir. Nitekim filozofların ve İslâm kelamcılarının kullandıkları "Zât, İlk Muharrik, Vacip Varlık, Şey, Cenab-ı Hak" bunlardandır. Fakat bu tür hiçbir terim ve kavram O'na isim olamaz. Küçük büyüğe isim veremez. İnsan Allah'a isim vermeye kalkışmamalıdır. İsim verme yetkisi tanımak, isim verenin isim verilen üzerindeki velayetini kabul etmektir ki, bu düşünülemez.

Beri yandan, insan istese de Allah'ı O'nun şanına layık olarak isimlendiremez. Buna insanın ne kelime dağarcığı, ne zihni

[1] Zeccâcî, *İştikak*, s. 21.

melekesi, ne idrak kapasitesi ve ne de tasavvuru yeter. İnsan Allah için bir isim seçse, bunun Allah tarafından kabul edilip edilmeyeceğini bilemez. Eğer kabul edilmemişse, bu isimlendirme Allah'ın razı olmadığı bir fiil olur. Allah âdemoğlundan kendi isimlerini öğrenen değil, Âdemoğlu'na isimleri öğretendir (2: 31). Öğrettiği isimler arasında kendi zatına ait isimler de vardır. İsimlerin öğretilmesi (*ta'limu'l-esmâ'*) eşyaya isim verme yeteneği olarak okunabilir.[1] Fakat ayetten de açıkça anlaşılacağı gibi, Allah, -hâşâ- Âdem'den isimlerini sorduğu o eşya arasında değildir. O öğreten ve imtihan için soran Rabbu'l-'Âlemîn'dir. Âdem'i de, melekleri de, eşyayı da ve Âdem'in isimlendirme yeteneğini de O yaratmıştır.

İsimlendirmek, bir bakıma tanımlamaktır. Allah, tanımlanmaktan münezzehtir. O, yaratandır. Yaratan tanımlar, tanımlanmaz. Fakat Allah, tanınmayı ister. Bunun için insanı yaratmış ve ona tanıma kabiliyeti bahşetmiştir. Zatını tanıması için de varlık içerisinden esmâsıyla tecellî etmiştir. Varlık içerisinden tecellî ettiği esmâsını ise vahyi yoluyla bildirmiştir. Allah, kendi esmâsını, vahyi yoluyla bize talim ettirmiştir. İşte bizim bu eserde takip ettiğimiz yöntem budur: Allah'ı vahiy yoluyla tanımak.

5.2. Allah'ın Kur'an'da geçen isim-sıfatları

Allah'ın Kur'an'daki esmâ-i hüsnâsı şu hallerde gelirler:

1. Mutlak ve yalın olarak ilâhî zata delalet eden ve has isim olan Allah lafzı:

Allah ismi, uluhiyyetin zatına has isimdir. O tüm isimler tarafından nitelenir fakat kendisi hiçbir ismi nitelemez. Bu nedenle Allah lafzı, isim-sıfat değildir ve dolayısıyla isim-sıfatlar arasında sayılamaz. Listeli rivayetler arasında ele alınmaya değer tek rivayet olan Tirmizi listesinde 100 ismin bulunması da ancak böyle açıklanabilir. Hatırlayalım ki, Tirmizi, "Allah'ın 99 adı vardır" hadisinin ilavesinde, "sahihtir" içtihadıyla bir liste naklediyor, fakat bu listede 100 isim bulunuyor. Bunun tek makul açıklaması, "Allah'ın 99 ismi vardır" hadisini, "Allah'ın –Allah has ismi

[1] İbnu'l-Cinni, *el-Hasais* I, 40-41.

dışında 99 isim-sıfatı vardır" şeklinde anlamış olmalarıdır. Başta Tirmizî'nin kendisi, olmak üzere bu listeyi başından beri hadis olarak nakleden ravilerin "Allah'ın 99 ismi vardır" hadisinin ardına 100 isimlik bir liste ilavesi başka türlü açıklanamaz.

Allah Rasûlü'nden nakledilen "Allah'ın 99 ismi vardır" ifadesi, "Allah'ın Allah ismi hariç 99 ismi vardır" şeklinde anlamaya daha müsaittir. Zaten bu hadisin "Allah'ın şu kadar ahlakı vardır" şeklinde anlaşılıp bunun da "hadis" diye nakledilmesi de, bu 99 ismin, sıfat özelliği taşıdığını göstermektedir.[1] Elbette Allah lafzıyla ahlaklanılamaz. Çünkü bu isim ulûhiyete has isimdir ve bir mânâ aranmaz. Fakat diğer tüm isimler birer sıfattırlar ve Allah'ı nitelerler. Allah has ismi, tesbihin imamesi gibidir. Diğer doksan dokuz isim-sıfat, O'na bağlıdır ve her biri mana itibariyle Allah ismine bağlıdır. Allah ismi, esmâ-i hüsnânın "fatihası" hükmündedir. Esmâ-i hüsnâ onunla başlar. Her birinin önüne Allah adı okunmalı, sonra diğer isim-sıfatlar gelmelidir.

2. Belirlilik takısıyla mutlak olarak gelen isim-sıfatlar:

Allah'ın Kur'an'daki isim-sıfatlarının başında, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Kerîm, el-Basîr gibi belirlilik takısıyla mutlak olarak Allah için kullanılan isim-sıfatlar gelir. Belirlilik takısıyla ya da cümledeki konumu gereği belirsiz formda gelen ilâhî isimlerin Kur'an'daki sayısı 66'dır:

er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir, el-Hâlık, el-Bârî', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-'Alîm, es-Semî', el-Basîr, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-'Azîm, el-Ğafûr, el-'Alî, el-Kebîr, el-Kerîm, el-Ekrem, er-Rakîb, el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Kadîr, el-Muktedir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Muteâl, el-Ber, et-Tevvâb, el-Ğaniy, el-Kâhir, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Melîk, el-Hallâk, el-A'lâ, el-Mubîn, el-Ehad, el-Muste'ân, el-Muhyî, el-Hâdî.

Bunlar arasında, Gafûr ve Ğaffâr, Hâkim ve Hakîm gibi yakın anlamlı olan isimler vardır. Bunları bazıları eşanlamlı

[1] Gazzali, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 150.

saymışlardır. Hatta birbirinden farklı köklere sahip olan el-Hâlık ile el-Bârî, el-'Alî ile el-'Azîm veya el-Kebir ile el-'Azîm arasında eş anlamlılık olduğu iddiasında bulunanlar olmuştur.[1] Fakat başta Gazzali olmak üzere birçok âlim esmâ-i hüsnâda eşanlamlılığı kabul edilebilir bulmaz. Doğrusu, farklı kelimeler arasında gerçek ve mutlak bir eşanlamlılık daha dilciler arasında bile ortak kabul görmüş değildir ve görmesi de beklenmemelidir. Kelimeler arasındaki farklılık, anlamdaki farka delalet eder. "Kebir" de "Azîm" de büyük anlamına gelir. Ne ki "Allahu ekber" diye tekbir getiririz, fakat "Allahu a'zam" diye ta'zim getirmeyiz. Değil farklı kökler, ayrı kökten türemiş isimler arasında dahi farklar vardır. Mesela Ğâfir, Ğafûr ve Ğaffâr isimleri. Ğâfir, bağışlayıcılık niteliğinin varlığına delalet eder. Fakat Ğafûr, bağışlayıcılık niteliğinin her türü kapsadığına delalet eder. Bir çeşit günahı bağışlayana Ğafûr denilmez, her çeşit günahı bağışlayana Ğafûr denilir. Yine bütün günahları bir seferliğine bağışlayana Ğaffâr denmez, bütün günahları tekrar tekrar sınırsızca bağışlama niteliği olana Ğaffâr denir.[2] İsimler arasındaki hasas farklılıklar, eşanlamlılık iddiasını ortadan kaldırmaya yeterlidir. Şu da var ki, iki isim arasındaki farkı hangi ölçüye göre "önemsiz ve küçük" sayacağız? Kaldı ki, Kur'an'da bir kelimenin isim olarak Allah'a atfedilmesi, onun müstakil ve özgün bir anlam taşıdığına delil olarak yeterlidir. Her türlü dilsel mülahaza, ondan sonra gelir.

3. Belirsiz formda gelen mücerret isim-sıfatlar:

Bu isim-sıfatlar cümle içinde temyiz ve haber konumlarında geldiklerinde belirsiz formda da gelirler. Mesela Allah'a atfedildiği açık olan ve cümle içindeki konumu öyle gerektirdiği için belirsiz formda gelen Hâfizan, Mukîten, Hasîben, Kâfin, Kâimun gibi isim-sıfatlar buna örnektir. Cümlenin yapısı gereği esmâ-i hüsnâdan bir isim belirsiz gelse dahi, onu cümle dışında Allah'a atfen belirli olarak kullanmak, sadece caiz değil gereklidir de. Çünkü Kur'an'da, Allah'a ait olduğu kesin olan her isim-sıfat,

[1] el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 405-407.
[2] *el-Maksadu'l-Esna*, s. 41.

imlâen olmasa da zımnen mutlaklığı ifade eder. Bu Allah'ın hakkıdır. Zira Allah'ın isimleri taşıdıkları anlamın "en"lerini içerir. *El-esmâu'l-husnâ* ibaresinin geldiği dört yerde de en güzel nitelikleri *tahsis lamı* ile Allah'a hasretmek, O'na ait olduğuna inanılan isim-sıfatları, en mükemmel formlarıyla tasavvur etmeyi gerektirir. İsimlerin başına gelen "el" takısı, bir ismin mükemmel formunu ifade eder. Belirsiz formda gelen yalın isimler 21 adettir:

Rabbun, İlâhun, Hâfızan, Kâfin, Kâimun, Fa'âlun, Hakemen, Şekûran, Mukîten, Hasîben, Mucîbun, Vasi'un, Şehîdun (ve Şehîden), Şâkirun (ve Şâkiran), Muhîtun (ve Muhîtan), Raûfun (ve Raûfen), 'Afuvvun (ve 'Afuvven), Kefîlen, Hafiyyen, Karîbun, Hayrun.

4. Muzaf ve özne olarak terkip ve kalıplar içinde gelen isim-sıfatlar:

Yukarıdakilerin dışında, bir de yalın halde gelmeyip isim tamlaması içinde muzaf ve özne olarak gelen isimler vardır. Bunlar iki kısımda değerlendirilir:

1. Bu durumda olup da Kur'an'da aynı kökten gelen mutlak isme mülhak olan isim-sıfatlar: Örneklendirecek olursak, *mâlike'l-mulk* (mülkün sahibi) isim tamlamasındaki Mâlik muzafı, el-Melik mutlak ismine atıf olarak okunmalıdır. Çünkü Kur'an'ın hiçbir yerinde bu kelime yalın olarak el-Mâlik veya Mâlik olarak gelmeyip, hep tamlama halinde gelir. Buna benzer durumda olan *ğâfir(u'z-zenb)* el-Ğaffâr'a, *'âlim(u'l-ğayb)* ve *'allâm(u'l-ğuyûb)* el-'Alîm'e, *ahkem(u'l-hâkimîn)* el-Hakîm'e, *(kâbilu't-)tevb* et-Tevvâb'a, *muhyi('l-mevta)* el-Hayy'a, *(serîu'l-) husâb* el-Hasîb'e, *(hayru'n-)nâsırîn* en-Nasîr'e atıf olarak okunmalıdır. Zira terkib içinde gelen isimler bağımsız olarak gelen ve tek başına kullanılan isimlere mülhaktırlar. Sözün özü, bu durumda olan isimler, kendi kök anlamlarının kaynağı olan mücerret ve mutlak isimlere mülhaktırlar.

2. Aynı durumda olup da, Kur'an'da üzerine atfedileceği mutlak ve mücerret bir isim bulunmayan isim-sıfatlar. Bütün bir Kur'an'da, bu türe giren isim-sıfat sayısı 8'dir:

Mâlik(i yevmi'd-dîn), Ğâlib(un 'alâ emrih), Refî(u'd-derecât), Fâtır(u's-semâvât), Bedî(u's-semâvât), Fâlik(u'l- habb), Câmi'(u'n-nâs), Nur(u's-semâvât). Sonuç olarak, Kur'an'da

Mâlik, Ğalib, Refi, Fâtır, Bedî', Fâlık, Câmi', Nur isim-sıfatlarının atfedilecekleri yalın ve mutlak bir isim-sıfat bulunmamaktadır. Bu isim-sıfatlar Kur'an'da hep ait oldukları kalıplar içinde geldiğinden ve dahi aynı kökten müstakil bir kalıp bulunmadığından esmâ-i hüsnâ listesine dâhil edilmelidirler.

5. Azamet cemisi halinde kullanılan isim-sıfatlar:

Bunlar, geçtikleri yerlerde çoğul formu içinde Allah'a nisbet edilen isim-sıfatlardır. Bunları da bir öncekiler gibi ikiye ayırmak gerekir:

1. Kur'an'da aynı kökten gelen müfret isme mülhak olan isim-sıfatlar: *Hayru'l-fatihîn* (Fettah), *erhamu'r-râhimîn* (er-Rahîm), *hayru'r-râhimîn* (er-Rahîm), *kunnâ şahidîn* (eş-Şehid), *hayru'l-ğâfirîn* (el-Ğaffâr), *nahnu'l-fâilûn* (el-Fa'âl), *ahkemu'l-hâkimîn* (el-Hakem), *hayru'l-hâkimîn* (el-Hakem), *ni'me'l-kâdirûn* (el-Kâdir), *hayru'l-fâtihîn* (el-Fettâh), *hayru'l-nâsırîn* (en-Nasîr), *ahsenu'l-hâlıkîn* (el-Hâlık), *kunna bihi 'âlimîn* (el-Alîm), *kunna bi-kulli şey'in 'âlimîn* (el-'Alîm), *esra'u'l-hâsibîn* (el-Hasîb), *innâ le-mûsi'ûn* (el-Vâsi'), *min vâl* (el-Velî).

Bunlar müstakil birer isim-sıfat olmak yerine, aynı anlamlarda gelen tekil isim-sıfatlara yapılmış birer atıf sayılmalıdırlar. Zira Kur'an'daki esmâ-i hüsnâ içerisinde, bu ibarelerle aynı köke ait müstakil isimler bulunmaktadır.

2. Kur'an'da azamet çoğuluyla gelip de yukarıda olduğu gibi tekil isim olarak bir karşılığı bulunmayan isim-sıfatlar: Bunlar 3 adettir: *nahnu'l-vârisîn*'den el-Vâris, *mine'l-müntakimîn*'den el-Müntakim, *ve innâ le-sâdikûn*'dan es-Sâdık.

6. Zu ile gelen isim-sıfatlar:

Bunlar da üç kısımda değerlendirilir:

1. Allah'a bir nitelik izafe etmeyen kalıplar ki, bunlar esmâ-i hüsnâdan sayılamaz: *Zu'l-'arş, zi'l-me'âric, zi't-tavl gibi.*

2. Allah'a nitelik izafe ettiği halde, mutlak, yalın, muzaf veya azamet cemisi olarak karşılığı bulunanlar: *Zû rahme* (er-Rahîm), *zû mağfirah* (el-Ğafûr) *zu'l-kuvve* (el-Kaviy), *zu'ntikâm* (el-Muntakim). Bunlar da mutlak, yalın muzaf veya azamet cemisi olarak gelen kendi anlamlarındaki isim-sıfatlara mülhaktırlar.

3. Bu kalıpla gelip de, aynı anlam alanında eşdeğer karşılığı

olmayanlar: Bu tek bir kalıptır: *Zu'l-celâli ve'l-İkrâm*. Bu maddeden esmâ-i hüsnâya giren tek isim budur. Bu bir kalıptır ve Kur'an'da geldiği iki yerde de bu şekilde geçer. Eğer *zû* sahiplik edatı ayrı ibarede *zu'l-celâli ve zu'l-ikram* şeklinde iki kez tekrarlansaydı, bu bir kalıp olmazdı. O takdirde iki isim sayılması gerekirdi. Fakat bu halde gelmesi Celal ve İkram sıfatlarının birbirinden ayrı düşünülemeyecek olmasına delalet eder.

Esmâ-i hüsnâ arasında yer alan el-Ekrem ve el-Kerîm, *Zu'l-Celali ve'l-İkram* kalıbının eşdeğer karşılığı değildir. Bu kalıp eğer *Zu'l-Celali ve Zu'l-İkram* şeklinde gelseydi o zaman *zu'l-ikram*'ın eşdeğer karşılığı olarak el-Ekrem veya el-Kerim'i görebilirdik, fakat bu durumda göremiyoruz.

Şimdi, bu tasniflerin neticesi olan esmâ-i hüsnâyı burada toplayalım:

1. Allah.

2. er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir, el-Hâlık, el-Bârî', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-'Alîm, es-Semî', el-Basîr, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-'Azîm, el-Ğafûr, el-'Alî, el-Kebîr, el-Kerîm, el-Ekrem, er-Rakîb, el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Kadîr, el-Muktedir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Muteâl, el-Ber, et-Tevvâb, el-Ğaniy, el-Kâhir, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Melîk, el-Hallâk, el-A'lâ, el-Mubîn, el-Ehad, el-Muste'ân, el-Muhyî, el-Hâdî.

3. Rab, el-İlâh, el-Hâfız, el-Kâfî, el-Kâim, el-Fa'âl, eş-Şekûr, el-Mukît, el-Hasîb, el-Mucîb, el-Vasi', el-Hakem, eş-Şehîd, eş-Şâkir, el-Muhît, er-Raûf, el-'Afuv, el-Kefîl, el-Hafî, el-Karîb, el-Hayr.

4. El-Mâlik, el-Ğâlib, er-Refî, el-Fâtır, el-Bedî', el-Fâlik, el-Câmi', en-Nûr.

5. El-Vâris, el-Müntakim, es-Sadık.

6. Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm.

Kur'an'dan, yukarıda dile getirdiğimiz ilkeler doğrultusunda, çok ayrıntılı ve yorucu tetkikler sonucu ulaştığımız bu liste 100 isim içermektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi, sıfat

mânâsı taşınayıp has isim olan Allah lafzı, 99 isimlik bu tesbihin imamesi hükmünde olduğu için, sayının dışında tutulmalıdır. Bizce, Tirmizî listesinin 100 isim içermesinin nedeni de budur. Tersi bir durumda, Tirmizî ve onun listesini nakledenler, kendi naklettikleri hadisin başıyla açık bir çelişkiye düşmüş olurlardı. Bu değerlendirmeyi esas alırsak, sonuçta ortaya hepsi de Kur'an'da isim formuyla geçen 99 isimlik bir liste çıkmıştır.

Bu rakam, bir zorlamanın ürünü değildir. Bu rakama takip ettiğimiz usul ve ilkelerle çelişme pahasına ulaşılmamıştır. İsimler tesbit edilirken, ne edip edip 99 sayısına ulaşmak hedeflenmemiştir. Bu rakama ulaşmak için fiillerden veya mastarlardan isim türetmek gibi -mesela *hudâ*'dan *el-Hâdî*, Allah için hiçbir yerde doğrudan kullanılmayan *adl* mastarından *el-'Âdil* türetmek gibi- zorlama bir yönteme başvurulmamıştır. Listemizin, artık İslâm Medenîyetinin kültür kodlarından biri haline gelmiş bu rakamla uyum göstermesi bir bakıma hoş bir tevafuk niteliği taşımaktadır. Bu hoş tevafuk sayesinde, Allah Rasûlü'nün hadisinde yer aldığı için, İslâm ümmeti arasında duygusal bir değere sahip olan 99 rakamı da hak ettiği yeri bulmuştur.

5.3. Esmâ-i hüsnâ'nın nüzûl sıralamasındaki yeri

Kur'an, 23 yıllık bir süreç içinde parça parça indirilmiştir. Nasıl ki vahiy, ilâhî inşa projesiyse, vahyin iniş süreci de bir "ilâhî inşa süreci"dir. Vahyin ne söylediğini anlamak için, neden, niçin ve nasıl söylediğini bilmek şarttır. Bunları bilmeyi kolaylaştıran unsurların başında, nerede ve ne zaman söylediğini bilmek gelir.

esmâ-i hüsnâyı vahyin iniş sürecinde kullara öğreten Allah, bu talim ve terbiyeyi belli bir sürece bağlamıştır. Kur'an'ın iniş süreci Kur'an'ı anlamada hangi öneme sahipse, esmâ-i hüsnânın talim süreci de ilâhî esmâyı anlamada aynı öneme sahiptir. Bu önemi kavramamız için sorularla yol almamız gerekecek:

Kur'an'da Allah ismi 2697 kez, Rab ismi de 970 kez geçmesine rağmen, neden ilk indirilen 30 sûrede Rab ismi Allah isminin yaklaşık dört katıdır?

'Azîz ile 'Alîm, 'Alîm ile Kadîr isimleri neden sadece Mekke'de yan yana kullanılıp Medine'de hiç yan yana kullanılmazken, 'Alîm ile Hakîm, Semî' ile 'Alîm isimleri çoğunlukla Medine'de birlikte kullanılır?

Neden el-Ğaffâr, el-Hallâk, el-Fettâh isimleri sadece Mekke'de gelir de, et-Tevvâb, Ra'ûf, Şâkir, es-Selam Medine'de gelir?

Bütün bu ve buna benzer sualleri sorabilmek için esmâ-i hüsnânın kronolojik sıralamasını bilmek gerekir? Görebildiğim kadarıyla, esmâ-i hüsnânın kronolojik sıralaması üzerinde, mevzii birkaç eser dışında, dişe dokunur bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda caydırıcı unsurların başında, Kur'an'ın nüzûl sürecini tam ve doğru tesbitteki imkânsıza yakın zorluk gelmektedir.

Biz bütün riskine rağmen, bu eserde esmâ-i hüsnâyı, mümkün olduğunca vahyin iniş sürecine uygun olarak sıralamaya çaba gösterdik. Kur'an'ın iniş sıralaması konusunda son sözü söylemek şimdiye dek mümkün olmamıştır, bundan böyle de olacak gibi görünmemektedir. Biz *Hayat Kitabı Kur'an* adlı gerekçeli mealimizi kaleme alırken, Kur'an'ın nüzûl tertibi üzerine de bir miktar eğildik. Bu mesai sonucunda elde ettiğimiz neticeyi *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an* adlı mealimizde uyguladık. Nüzûl tertibinde vardığımız neticenin gerekçelerine sûre girişlerinde birer paragraf ayırdık. Elinizde tuttuğunuz *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsna* adlı bu eseri de sırf Kur'an'da geçen ve hepsi de isim formuyla yer alan esmâ-i hüsnâyı, yine Kur'an'ın nüzûl tertibine uygun bir sıra gözeterek verdik.

Nüzûle göre esmâ listemizde ilk sırayı Allah has ismi almaktadır. Fakat Allah has ismi "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır" hadisine uygun olarak 99'luk esmâ listesinin bir numarasını değil, esmâ tesbihinin imamesini oluşturmaktadır. Diğer isimlerin hepsi esasen sıfattırlar ve her biri Allah ismini niteler. Yukarıda da değindiğimiz gibi, vahiy sürecinde ilk kullanılan isim Rab olmasına rağmen, biz Allah ismine ilk başta yer verdik. Bu, bir bakıma vahyin talimatına da uygun düşmektedir. İlk inen ayet "Yaratan Rabbin adına oku!" ayetidir ('Alak 96:1).

Bu bir emirdir. Bu emir karşılığını, *bismi rabbi'r-rahmâni'r-rahîm* şeklinde değil, *bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm* şeklinde bulmuştur. Bu karşılık, ilk inen vahiy de dâhil olmak üzere, Kur'an'daki tüm sûrelerin başında yerini almıştır. Bu da gösterir ki, vahyin iniş sürecinde lâfzen ilk yer alan isim-sıfat Rab olsa da, fiili olarak ilk yer alması istenen isim, ism-i has olan Allah'tır.

"Yaratan Rabbin adına oku" derken de, zımnen "Yaratan Allah adına oku!" kastedildiği, bu emrin karşılığı olan besmelenin

"Allah adına/adıyla" (*bismillah..*) diye başlamasından anlaşılmaktadır. Besmelenin Kur'an içindeki yeri neyse, Allah isminin de esmâ-i hüsnâ içindeki yeri odur. Yine Fatiha'nın namaz içindeki yeri neyse, Allah isminin esmâ-i hüsnâ içerisindeki yeri odur. Bir benzetme yapacak olursak, Allah ismi, 99'luk esmâ-i hüsnâ tesbihinin imamesi konumundadır.

5.4. Nüzûl tertibine göre Kur'an'da geçen esmâ listemiz

İşte Kur'an'dan çıkardığımız esmâ listemizin *Hayat Kitabı Kur'an*'daki nüzûl sırasına göre dizilişi:

Allah: Fatiha 1.

1 Rab: Fatiha 1, Alak 1.

2 Rahmân: Fatiha 2.

3 Rahîm: Fatiha 2.

4 Mâlik: Fatiha 4.

5 Ekrem: Alak 3.

6 İlâh: Müzzemmil 9.

7 Vekîl: Müzzemmil 9.

8 Ğafûr: Müzzemmil 20.

9 A'lâ: A'la 1.

10 Habîr: 'Âdiyât 11.

11 Melik: Nâs 2.

12 Ehad: İhlas 1.

13 Samed: İhlas 2.

14 Azîz: Buruc 8.

15 Hamîd: Buruc 8.

16 Vedûd: Buruc 14.

17 Fa'âl: Buruc 16.

18 Muhît: Buruc 20.

19 Basîr: İnsan 2.

20 'Alîm: İnsan 30.

21 Hakîm: İnsan 30.

22 Kâdir: Kıyâmet 40.

23 Rakîb: Kâf 18.

24 Hallâk: Yâsin 81.

25 Nasîr: Furkan 31.

26 Kadîr: Furkan 54.

27 Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm: Rahmân 27.

28 Fâtır: Fatır 1.

29 Hâlık: Fatır 3.

30 Ğanî: Fatır 15.

31 Şekûr: Fatır 30.

32 Halîm: Fatır 41.

33 Hafî: Meryem 47.

34 Hayr: Tâhâ 20.

35 Ğaffâr: Tâhâ 82.

36 Hay: Tâhâ 111.

37 Kayyûm: Tâhâ 111.

38 Hak: Tâhâ 114.

39 'Azîm: Hâkka 33.

40 Kerîm: İnfitar 6.

41 Semî': Şuara 220.

42 Muktedir: Kamer 42.

43 Melîk: Kamer 55.

44 Vehhâb: Sâd 9.

45 Vâhid: Sâd 65.

46 Kahhâr: Sâd 65.

47 Muntakim: Secde 22.

48 Kebîr: Ra'd 9.

49 Mute'âl: Ra'd 9.

50 Kâim: Ra'd 33.

51 Şehîd: Ra'd 43.

52 Ber: Tûr 28.

53 Latîf: Mülk 14.

54 Vâris: Kasas 58.

55 Karîb: Hûd 61.

56 Mucîb: Hûd 61.

57 Kavî: Hûd 66.

58 Mecîd: Hûd 73.

59 Muste'ân: Yusuf 18.

60 Ğâlib: Yusuf 21.

61 Hâfız: Yusuf 64.

62 Kâhir: En'âm 18.

63 Fâlik, En'âm 95.

64 Bedî': En'âm 101.

65 Sâdık: En'âm 146.

66 Hakem: En'am 114.

67 Raûf: Nahl 7.

68 Kefîl: Nahl 91.

69 'Alî: Lokman 30.

70 Fettâh: Sebe 26.

71 Kâfî: Zümer 36.

72 Refî': Mü'min 15.

73 Muhyi: Fussılet 39.

74 Velî: Şûrâ 28.

75 Mevlâ: Duhan 41.

76 Rezzâk: Zariyat 58.

77 Metîn: Zâriyât 58.

78 Hâdî: Hac 54.

79 'Afuv: Hac 60.

80 Tevvâb: Bakara 37.

81 Vasi': Bakara 115.

82 Şâkir: Bakara 158.

83 Evvel: Hadid 3.

84 Âhir: Hadîd 3.

85 Zâhir: Hadid 3.

86 Bâtın: Hadîd 3.

87 Mubîn: Nûr 25.

88 Nûr: Nûr 35.

89 Câmi': Al-i İmran 9.

90 Kuddûs: Haşr 23.

91 Selâm: Haşr 23.

91 Mu'min: Haşr 23.

93 Muheymin: Haşr 23.

94 Cebbâr: Haşr 23.

95 Mutekebbir: Haşr 23.

96 Bârî': Haşr 24.

97 Musavvir: Haşr 24.

98 Mukît: Nisâ 85.

99 Hasîb: Ahzab 39.

5.5. Kur'an'da bitişik gelen isimler

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣١﴾ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿٣٣﴾ إِنَّ اللهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٣٤﴾ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٣٥﴾ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٣٦﴾

Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm... (Neml 27:30)

innellahe 'azîzun hakîm... (Bakara 2:220)

innehu huve't-tevvâbu'-r-rahîm... (Bakara 2:37)

ve huve'l-ğafûru'l-vedûd... (Burûc 85:14)

innellâhe kaviyyun şedîdu'l-'ikab... (Enfâl 8:52)

min-ledun hakîmin 'alîm... (Neml 27:6)

illa en yu'minû billlahi'l-azîzi'l-hamîd... (Burûc 85:8)

Birbirinden farklı olan bu örneklerde görüldüğü gibi, esmâ-i hüsnâdan birçoğu, genellikle ayetlerin sonunda, birbirine bitişik olarak gelirler. Bunlar çoğunlukla ikili, bazen de üçlü ve daha fazla diziler oluştururlar. Ayru isim çifti, bir yerde belirlilik takısıyda, bir başka yerde belirsiz formda gelir. Bir yerde özel isim olarak (*bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm*), bir yerde isim ve haber olarak (*innellahe 'azîzun hakîm*), diğer bir yerde isim tamlaması olarak (*innellâhe kaviyyun şedîdu'l-'ikab*), bir başka yerde sıfat tamlaması olarak (*billlahi'l-azîzi'l-hamîd*) gelebilir.

Bu isimlerin yan yana gelmesi elbette tesadüf ya da ses benzeşmesi zaruretiyle açıklanamaz. Bunların asıl fonksiyonu anlama ilişkindir. Tek ya da bitişik, esmâ-i hüsnâ sonunda geldiği ayetlerin ve o ayetlerin içerisinde yer aldığı pasajların içeriğiyle doğrudan ilişkilidir. İlk bakışta bazı isimlerin ayet sonlarında yer almış olmalarının gerekçesi ses uyumu olarak gözükse de, dikkatli bir bakış bunun birincil sebebinin anlam olduğunu görecektir. Her bir isim açıklanırken, o ismin Kur'an'daki kullanım yerlerinin muhteva ile ilişkilerine ayrı ayrı değinileceği için, biz bu konuya burada girmiyoruz. Bitişik isimlerin muhtevaya göre değişiklik kazandığını söylemekle yetiniyoruz.

Bitişik isimler şu amaçlarla gelir:

1. Birbirini anlam olarak güçlendirmek için gelirler: *'Alîmun habîr* gibi. Allah'ın mutlak bilgisini ifade eden *'Alîm* ile, Allah'ın mutlak olarak haberdar olmasını ifade eden *Habîr* birbirini tamamlar ve güçlendirir. O mutlak bilgisiyle her şeyi bildiği gibi, insanın değişken tavır ve tercihlerinden de en ince ayrıntısına kadar haberdar olur.

2. İlâhî sıfatların tecellîsinde bir hakikatin birbirini tamamlayan iki yüzünü göstermek için gelir: *'Azîzun hakîm* gibi. Birincisi ilâhî aşkınlık ve mutlaklığa, ikincisi Allah'ın hayata

aktif ve aktüel müdahalesine delalet eder. Birincisi tenzih boyutunu, ikincisi teşbih boyutunu gösterir.

3. Bir esmânın tecellîsine bir diğerini sebep göstermek için gelir: *Huve'l-ğafûru'l-vedûd* gibi. Burada sonsuz af ve bağış sahibi olmasının sebebi olarak sonsuz sevgisi gösterilir. Aynı zamanda Allah'ın bağışladığı kimseyi sevdiğini de gösterir.

Bitişik isimlerin öncelik ve sonralıkları da bir anlam ve amaca mebnidir. Bir misal vermek gerekirse, el-Hakîm ismi birçok yerde el-'Azîz ile birlikte eşleşirken el-'Azîz isminden sonra gelir. Muhtevaya bakıldığında, bunun anlama ilişkin bir durum olduğu görülür. Genellikle bu kullarumlarda, bağlamda yer alan insani eylemlerden Allah'ın bir çıkarı veya kaybı olmadığı îmâ edilir. O zaten aşkın, yüce ve üstündür. İlâhî emir ve yasaklardan çıkarı olan tek taraf vardır; o da insan. İşte bu gerçek ayetlerin sonlarında yer alan *el-'Azîz* ismiyle ifade edilir. Bu isim O'nun mutlak ve aşkınlığını hatırlatır. Fakat hemen ardından gelen *el-Hakîm* ismi, tersine Allah'ın hayata müdahil olduğunu hatırlatır. Bu ikisi bir gerçeğin iki yüzü, bir hakikatin iki ucu gibidir. O el-'Azîz olduğu kadar el-Hakîm'dir de. İkinci isim adeta şu soruya cevap teşkil eder:

Eğer emir ve yasaklardan O'nun hiçbir yararı veya zararı yoksa, kendi çıkarına aykırı davranan insanı, kendi aleyhine kullanacağı iradeyle niçin yarattı?

İşte bunun cevabı O'nun el-Hakîm oluşudur. Yani bunun derin ve sonsuz hikmetleri vardır, zira O hikmetsiz iş yapmaz. İnsan bu hikmete ulaşamamış olabilir. En azından insana düşen O'nun sonsuz hikmet sahibi olarak yaptığı her işte hikmetli davrandığına imân etmektir.

Fakat el-Hakîm ismi el-'Alîm ile eşleşirken her yerde aynı sıralama ile gelmez. Bazen *hakîmun 'alîm*, bazen de *'alîmun hakîm* şeklinde gelir. Bu öncelik sonralık tercihi yine muhteva ile ilişkilidir. İlgili ayetin veya pasajın ana mesajını kavramada bu sıralama muhataba yön gösterir. Hatib (Allah), hitabın (Kur'an) neden o içeriğe sahip olduğuna ilişkin, muhataba (insan) işaretler sunmaktadır. Bu işaretler:

1. Eğer ayetin sonundaki esmâ *hakîmun 'alîm* sıralamasıyla gelmişse, bununla muhataba, "muhtevayı önce hikmet-i ilâhi, sonra ilm-i ilâhî bağlamında kavramaya çalış" mesajı verilmiş olur. Tersi ise, "önce ilm-i ilâhi, sonra hikmet-i ilâhî bağlamında kavramaya çalış" mesajı verilmiş olur.

2. Önce gelen ismin tecellîsi sonra gelen ismin tecellîsinin illeti, sonra gelen ismin tecellîsi önce gelen ismin tecellîsinin gayesidir, mesajı taşır.

5.6. Esmânın sonunda geldiği ayetlerin içeriğiyle ilgileri

Bu durumun asıl konumuzla ilişkisi, ayetlerin sonlarında yer alan isimlerin, sonunda geldikleri ayet veya pasajın muhtevasıyla olan derin ilişkisidir. Bu bağlamda asıl sözümüzü esmâ-i hüsnâyı şerh ederken söyleyecek olsak da, konuyu maddeler halinde özetlemekle yetinelim:

1. Ayetteki anlamın kaynağını gösterirler:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَّرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُوْلًا فَيُوْحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَآءُ اِنَّهٗ عَلِيٌّ حَكِيْمٌ ۝

"Allah bir insanla yalnızca ânî ve içe işleyen ilâhi bir ilham yoluyla, veya bir perde arkasından, ya da O'nun dilediği şeyi yine O'nun izniyle bildirsin diye bir elçi göndermek suretiyle konuşur: Şüphesiz O yücedir, üstün hikmet sahibidir." *(Şûrâ 42:51)*

Bu âyet 'Aliy ve Habîr isimleriyle son buluyor. Birincisi ilâhî aşkınlığa, ikincisi sıfatlarla hayata müdahil olmaya delalet eder. Bu isimler, ilâhî vahyi algılamak isteyen beşer aklına sınırlar çizmektedir. Ne vahiy hakikatini ilâhî aşkınlığa yakışmayacak bir biçimde tasavvur etmek, ne de her şeyden haberdar olma sıfatını inkâr edecek bir "uzak Allah" düşüncesine prim vermek.

2. İçeriğin tam zıddını ortaya koyarlar:

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ اِنَّ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ لَنْ يَّخْلُقُوْا ذُبَابًا وَّلَوِ اجْتَمَعُوْا لَهٗ وَاِنْ يَّسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَّا يَسْتَنْقِذُوْهُ مِنْهُ

ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

"Siz, ey insanlar! Bir misal veriliyor; şimdi, onu dinleyin: Allah dışında yalvarıp yakardığınız o varlıkların hiç biri, asla bir sinek bile yaratamazlar; bu iş için hepsi bir araya toplansa bile... Dahası, eğer sinek kendilerinden bir şey kapacak olsa, ondan onu dahi geri alamazlar: (zira) almak isteyen de aciz, alınmak istenen de! Onlar, Allah'ın gücünü gereği gibi kavrayıp takdir edemiyorlar; nitekim Allah her şeye muktedir olan yüce bir otorite sahibidir."

(Hac 22:73-74)

Allah dışında tanrılık yakıştırılan kişi ve eşyanın acziyetleri dile getirirken, konunun sonunda Allah'ın Kaviy ve 'Azîz isimlerine yer veriliyor. Beşeri acziyetin karşılığı ilâhî kudret ve azamet olarak ortaya konuluyor.

3. Yanlış tasavvuru önleyip doğru tasavvuru inşa için gelirler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

"Ey imân edenler! Kazancınızın temiz ve helal olanından ve sizin için topraktan bitirdiğimiz ürünlerden karşılıksız harcayın. Fakat size verildiğinde gözü kapalı olmadıkça el sürmeyeceğiniz bayağı ve haram olanı vermeye kalkmayın. Ve iyi bilin ki, Allah kendi kendine ve tüm varlığa yetendir, her türlü hamde layıktır." *(Bakara 2:267)*

Allah'ın serveti paylaşma emri Kur'an'da zekât, sadaka, infak ve karz kavramlarıyla ifade edelir. Bu sonuncusu "Allah'a güzel bir borç verme" olarak takdim edilir. Bunu yanlış anlayan akıl, tıpkı Yahudileşen İsrailoğulları mantığıyla "Allah fakirdir biz zenginiz" diye ters algılayabilir. İşte bu tür ters ve yamuk algıları reddetmek için infak ile ilgili bir pasaj Ğaniy ve Hamîd isimleriyle bitmektedir. Bununla şu denilmektedir: Size infak, sadaka, zekât ve borç vermenizi emreden Allah'ın, bundan hiçbir çıkarı yoktur.

O kendi kendine yetendir. Allah isterse size kimseyi muhtaç etmeden herkesi zengin edecek kadar da Ğaniy'dir. O sizden bir şeyi istiyorsa almak için değil daha fazla vermek için ister. İşte bu nedenle, paylaşmayı emrettiği için O'na hamd etmeniz gerekir.

4. Ayet ve pasajın içeriğine gerekçe olsun için gelirler:

لَآ إِكْرَاهَ فِى الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَىِّ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ
بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

"Zorlama, dinde yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden seçilip ayrılmıştır. Şu halde kim (kendiliğinden) tagutu reddeder de Allah'a inanırsa, kesinlikle kopmaz bir tutamağa yapışmış olur. Ve Allah her şeyi işiten ve her şeyi bilendir." *(Bakara 2:256)*

Zorlamanın hiçbir türünün dinde olmadığını söyleyerek inanç özgürlüğünü vaz eden ayet, zımnen iradeye vurgu yapıyor. Nihayet bu hükmün gerekçesini sonunda yer alan iki isimle ortaya koyuyor: Semî ve 'Alîm. Birini dinde zorlayan, Allah'ın bu iki sıfatına imânda kusur etmiş demektir. Çünkü O hidayetini kimin hak edip kimin etmediğini çok iyi bilir. Zira O, Semi'dir, 'Alîm'dir.

5. İçeriğin çok kısa bir özeti ve anahtarı olarak gelirler:

Kıssaları anlatan pasajlar içerisinde yer alan ayetlerin sonundaki esmâ buna örnektir.

6. İçeriğin teminatı olarak gelirler:

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَالَّذِينَ هَادُوا۟ وَالصَّٰبِـُٔونَ وَالنَّصَٰرَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ
أَشْرَكُوٓا۟ إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَٰمَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

"Şüphesiz (sizden) imân eden kimseler, yahudileşen kimseler, sabiiler, hıristiyanlar, mecusiler ve şirk koşan kimseler arasındaki hükmü Kıyamet Günü Allah verecektir: kuşku yok ki Allah, her şeye şâhittir." *(Hac 22:17)*

Allah'ın Şehît vasfı, vereceği hükmün garantisini teşkîl eder.

اللهُ

ALLAH

Kulluk Edilmeye Layık
Tek İlah

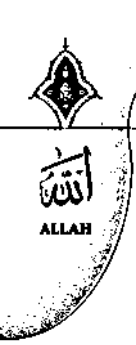

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

1.1. Allah lafzının iştikakı

Allah, varlığı kendinden ve zorunlu olan, var olmak için bir başkasına muhtaç olmayan, tüm mükemmellikler kendisine ait bulunan, tüm noksanlıklardan uzak olan, tüm hamd ve senalar kendisine mahsus olan, mutlak ve aşkın yaratıcının adıdır.

Allah ismi, özel isimden de ötedir. Zira özel isimler birden fazla şahsa verilebilirler. Allah ismi, diğer esmâdan farklı olarak, *has isim*'dir. Ne mecazen ne hakikaten, Allah'tan başkası hakkında kullarılamaz. Merhametli kişiye *rahîm*, bilgili kişiye *âlim*, kudret sahibi kişiye *kâdir* denilebilir. Fakat yalnızca Allah, Allah'tır. Zaten, *lâilâhe illallah* da bu manayı ifade eder.

Allah ismi, âlemlerin mutlak ve aşkın yaratıcısına 'alem' olmuştur. Esmâ-i hüsnâyı oluşturan öteki isimlerin hepsi delalet ettiği mânâ ile Allah'ı tanıtır. Fakat Allah ismi, tüm diğer isim-sıfatların muhtevasını kendinde cem eder. Allah ismi dışındaki esmâ-i hüsnânın hepsi Allah ismini niteler. Tüm esmâ Allah ism-i celilinin sıfatıdır. Allah ismi diğer tüm sıfatların mevsufudur. *Allahu Rahîmun, Allahu Kerîmun, Allahu Alîmun* örneklerinde olduğu gibi, diğer tüm isimler Allah ismi ile sıfat tamlaması oluşturabilir. Bu sıfat tamlamalarının hepsinde de tek tamlanan (*mevsuf*) Allah'tır. Diğer tüm esmâ zorunlu olarak tamlayan (*sıfat*) konumundadır.

Allah lafzının kökeni hakkında, otoriteler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin toplam sayısı 30'u bulmaktadır. İşin özüne inersek, bu konudaki tüm görüşleri iki maddede özetleyebiliriz:

1. Allah ismi her hangi bir kökten türetilmemiştir.

2. Allah ismi Arap dilinin söz dağarcığına ait tüm isimler gibi türetilmiş bir isimdir.

Birinci görüş ilk bakışta tumturaklı gibi görülmektedir. Fakat duygusal ve kırılgandır. Zira Allah ismi insanoğlunun konuştuğu dillerden bir dil olan Arapçaya veya o dilin bir üyesi olduğu Sami dil ailesine mensup bir kelimedir. Dilin tüm söz dağarcığı için geçerli olan kurallar bu isim için de geçerlidir.

Dolayısıyla bu ismin de diğer tüm isimler gibi türetildiği bir kök vardır.

Nitekim oldukça duygusal bir yaklaşım olan ilk görüş kelamcıların görüşüdür. Bir kelimenin iştikakına dair çalışmalar ise, kelamın değil dilbilimin konusudur. Nitekim dil bilginlerinin tamamına yakınının ve kelamcıların da bir kısmının görüşü, Allah lafzının türetilmiş olduğudur.

Allah lafzının türetildiği görüşünde olanlar, bu ismin *ilâh*'ın belirlilik takısı *el* ile gelmiş formu olduğunu dile getirirler.

El-ilâh ile mutlak ilâh kastedilir. El-İlâh, zaman içinde Allah olarak telaffuz edilmiş, dillerde böyle yerleşmiştir. Bu ismin türetildiği kök harfleri *e-l-h*'dir. *Elehe*, "mabud bildi, kulluğunu O'na tahsis etti, ibadet etti" anlamına gelir. Ancak bu kulluğun esası *sevgi* olmalıdır ki, kelimenin köküne nisbeti tam olabilsin. *Sevgi* bu kelimeyle aynı kökten olan tüm kelimelerin ortak anlamıdır. Kelimenin ilk harfi olan *elif* illet harfi olduğu için, bazen *vav*, bazen de *ya* suretinde geleceği göz önüne alınarak, kelimenin kullanılan formları şöyle tesbit edilir: *h-v-l, l-h-v, v-h-l, v-l-h, h-y-l, e-h-l, e-l-h.*

Şimdi Halil b. Ahmed'in (Hicri: 100-175) *Kitabu'l-Ayn*[1] isimli ilk lügat ansiklopedisini esas alarak, hepsi de Arap dilinde tedavülde olan ve anlamlı bir kelimeye tekabül eden bu formların ortak anlamına ulaşmaya çalışalım:

1. H-v-l: *el-hevl*: Kişinin tehdit ve tehlikenin kaynağını, zamanını ve cihetini bilmemesinden kaynaklanan korku ve tedirginlik; mesela, gece ve karanlık korkusu. Günümüzde ecnebilerin "fobi" adını verdikleri ruh hali budur. Kelime bu kökten yola çıkarak *tehâvîl* formuyla "süs" anlamına ulaşmış. Ama bu sıradan bir süs değil, resim, heykel ve put gibi içinde ürkütücü bir gizemlilik barındıran veya kılıç gibi işlevinden dolayı muhatabına korku salan bir süs. Bu yolu izleyerek *hevveleti'l-mer'e* ifadesine ulaşılır. Bunun anlamı şu: alımlı bir kadının giydiği süslü elbise ve takılarla etrafında uyandırdığı sevgi ve hayranlık halesi. *el-Hevl*: hem "korkmak", hem de "kendini beğenmek" anlamına gelir. *Hevvele*: hem "süslendi, kendine hayran etti", hem de "korkuttu,

[1] Kitabu'l-'Ayn, IV, 86-91.

ürperti verdi" anlamına. Mısır Giza piramitlerinin hemen yakınındaki Sfenks'e Arapların *Ebu'l-Hevl* adını vermesi bundandır.

2. L-h-v: *el-lehv*: "Seni meşgul eden, oyalayan ve kendine tutkuyla bağlayan, zevk ve safa veren şey, oyun ve eğlence". *El-Luhâ*: "Ödülün en sevimli ve göz kamaştırıcı olanı". *Lehen*, "sevmek, arzu etmek".

3. V-h-l: *el-vehel*: "çığlık atmak, aniden yüksek sesle tepki vermek". Bu çığlık olağandışı, hatta olağanüstü bir durumu haber verir. Bu korkutan bir şey olabileceği gibi, hayran eden veya şaşırtan bir şey de olabilir.

4. V-l-h: *el-veleh*: "Sevdiğini yitirdiği için aklı başından gitmek". Allah Rasûlü çocuklu köle kadınların yavrusundan ayrılmalarını yasaklarken bu ifadeyi kullanmıştır. *el-mîlâh*: İnsanın içini bayacak kadar neşe ve sevinçle dolduran bir rüzgar türü.

5. H-y-l: *el-hâle*: "Ayın etrafındaki ışık kümesi, ayla". İnsanın içinde hem ürperti, hem de umut gibi karışık hisler uyandırır.

6. E-h-l: *ehl*: kişiye insanların en yakın ve sevgili olanı". *Ehlu'l-beyt*: "ev sakinleri". *Ehlen* (ve sehlen): Zımnen; "Yabancılar arasına değil, yakınlık duyup sevdiğiniz ve sizi seven kimseler arasına geldiniz".

7. E-l-h: *teelluh*: "Sevildiği için kulluk etmek, tapınmak". *El-İlâh*: Sevginin, sevgiyi yitirmekten dolayı duyulan korkunun, azametinden dolayı duyulan ürperti ve endişenin, yüceliğinden dolayı duyulan saygının muhatabı olan ve bütün bunlardan dolayı tapılmaya layık olan.

Allah lafz-ı celâlinin lugâvî kökenine ait bütün bu kelimelerin bizi getirip önünde bıraktığı tek ortak mânâ vardır: *Sevgi*. İşte bu yüzden varlığın tek yaratıcısı, yarattığını sevgiyle yaratmıştır. Sevgi yaratılışın sırrı, var oluşun sebebidir. O sevdiği için var etmiş, biz ise var olanı sevmişizdir. O sevince varlık var olmuş, biz ise var olunca ancak sevebilmişizdir.

Allahümme'deki *mim* "azamet mimi" olarak yorumlanmıştır. Bazıları bunun *yâ: ey* nida harfinin yerine geçtiğini ve "Ya Allah!" mânâsı verdiğini söyler. Bizce *Allahümme*'deki *mim*'e Arapçanın genel kuralına uygun olarak *cemi mimi* anlamı vermekte hiçbir sakınca yoktur. Bu mim, *kum* (siz), *hum* (onlar) gibi

zamirlerde *kuntum*, *sırtum* gibi yardımcı fiillerde yer alan mim gibi "cemi" için olmayıp, "icma" için olsa gerektir. Bu haysiyetle Allah, bütün mükemmelliklerin zatında toplandığı (icma ettiği) mutlak ve aşkın varlıktır.

1.2. *Huve-hu-h:* Her nefes/her nefis, O'na atıftır

Tüm isimler, Allah ismine dönüktür. Peki, Allah isminin kendine döndüğü bir lafız var mıdır?

Evet, Kur'an'da Allah isminin kendine döndüğü tek lafız vardır:

Huve: "O".

Tıpkı, *Kul huve'llahu ehad* de olduğu gibi. "O" zamiri, tüm mana ve kelimelerin ötesindeki Zat-ı İlâhînin mutlak varlığını temsil eder.

O, O'dur.

O, kendisi olandır. O, kendinden başkasına benzemeyendir. O'nu, hakkıyla ancak O bilir. O'nu, hakkıyla ancak O över. O'nu, hakkıyla ancak O tanır. O'nu hakkıyla ancak O sever. O'nun hakkı O olmaktır. O olmak, el-Hak olmaktır. O olmak, mutlak hakikat olmaktır.

O'ndan başkasının hakkı, O'na kul olmaktır. O'ndan başkasının hakkı, mahlûk olmaktır. O'ndan başkasının hakkı, O'na boyun eğmektir. O'ndan başkasının hakkı, O ol deyince olmak, olma deyince olmamaktır. O'ndan başkasının hakkı, O'na rağmen hiçbir hakkının olmadığını, O'nun sayesinde var olduğunu bilmektir. O'ndan başkasının hakkı, O'na kayıtsız şartsız teslim olmaktır.

Huve'nin aslı *hu/he*'dir. *Huve*'nin *vav*'ı zaittir. Bunun delili ikil ve çoğul formda ortadan kalkmasıdır. Bazıları *hû* zamirinin harfi olan *he*'yi, Allah isminin türetildiği asıl olarak görürler. Buna göre *he* harfine bir *milk lamı* eklenmiş *lehu* olmuştur. Başına tazim için bir *el* takısı gelmiş, lafz-ı celal olan *Allah* olmuştur.[1]

Allah ismi *elif* ile başlar, *he* ile biter.

Yani, dilde başlar, ciğerde biter.

---

[1] Süyuti, *el-İtkan* II, 158.

Hû ve *he*'nin yalın hali olan *h*, ta ciğerden çıkan bir sestir. Aslında, sesten öte bir nefestir. Nefes, canlılığın alameti, yani ayetidir. *H*, sıradan bir nefes değildir. Nefes alan varlıklar içinde, insanı enfes ve eşref kılan bir nefestir. Nasıl ki nefes almamak maddi ölüm alametiyse, O'nsuz kalmak da manevi ölüm alametidir. Ceset, nefessiz kalırsa ölür. Ruh, O'nsuz kalırsa ölür. Her nefes sahibi, aldığı nefes adedince O'nu tesbih eder. O'nun varlığını ve birliği inkâr edenleri, başta kendi aldıkları nefes yalanlar. "Ben.. ben.. ben" diyerek kendi nefislerini ilâhlaştıranları, "O.. O.. O.." diyen nefesleri tekzip eder. İşte bu nedenle "tükenmeyen nefesten", yani "çıkmayan candan ümit kesilmez". O'na sırt çeviren her nefis, bir gün gelir, aldığı nefesin farkına varabilir, O'na yüzünü dönebilir.

Hu (O) tesbihinin medarı olan nefes, el-Hay isminin canlılardaki tecellîsidir. İnsan aynasında mutlak iradeden bir yansıma, mutlak dirilikten bir yansıma, mutlak merhametten bir yansıma olduğu gibi, mutlak nefesten de bir yansıma vardır. Nasıl ki maddi beden, ciğer aracılığıyla aldığı havayı kan aracılığıyla iletilen bir hayata dönüştürüyor, bu, göze fer, beyne enerji, ele ve ayağa güç, dile ve dudağa söz ve ses olarak yansıyorsa, manevi beden de, aldığı manevi havayı manevi kalp aracılığıyla tüm manevi organlara bir nur olarak dağıtır. Bu nur gözde basirete, gönülde muhabbete, akleden kalpte hikmete, şuurda ferâsete, hafızada zikre, müdrikede idrâke dönüşür.

1.3. Mutlak nefes ilâhî nefestir

İlâhî nefes, tıpkı hepsi de mutlak olan ilâhî işitme, ilâhî görme, ilâhî bilme gibidir. Nasıl ki bunlar insani işitme, görme ve bilmenin çok ötesindeyse, ilâhî nefes de, insani nefesin çok ötesindedir. Aşkın ve mutlaktır. Vahyin, ceset ve can yanında, insanı insan kılan ruh gibi üçüncü bir unsura sahip olduğunu ifade buyuran "Ruhumdan ona üfledim" ifadesi, hiçbir beşeri aklın kavrayamayacağı ilâhî nefesin beşer diline ve düşüncesine inzalidir. Âlemi var eden ve ayakta (kıyamda) tutan, *el-Hayyu'l-Kayyûm*'un bu nefesidir. İnsanı insan eden fıtrat, irade, akıl ve şuur, bu ilâhî nefesin ruh prizmasında şavkıyan renkleridir. İnsan zihninde asla kişileştirilemeyen O, konuşan canlı olan insanın tasavvurunda yer almalı, akıl ve idrakinde yankı bulmalı, bilincinde hissedilmeli, göze fer olmalı, gönle ferman olmalı, dize derman olmalı, oradan

da dile dökülmelidir. O, dilde anıldığı zaman Allah olarak anılır. Allah ismi, O'na ait tüm niteliklerin kendine döndüğü "kalp"tir.

Bu âlem kevn ve fesad/oluş ve bozuluş/hayat ve ölüm âlemidir. Küçükten büyüğe, her yaratılan bu ilâhî kanuna tabidir.

Dirilten ve öldüren, ağlatan ve güldüren, genişleten ve daraltan, inşa eden ve ifna eden O'dur. Bütün bir âlemin kevn ve fesadı/oluş ve bozuluşu alınıp-verilen bir tek nefese benzer. Bütün bir mahlûkatın çift kutupluluk yasasına tabi olmasının hikmeti, ilâhî nefesin bu tabiatıyla açıklanabilir. *Cemâl* ve *Celâl* sıfatları, ilâhî nefesin alınış ve verilişini temsil eder. Allah'ın *yuhyî* ve *yumit* fiillerinde ifadesini bulan "hayatı ve ölümü yaratıyor" olmasının hakikati, *ilâhî nefes* mecazıyla ifade edilebilir. Varlık-yokluk (beka-fena), hidayet-dalalet, cennet-cehennem, ruh-nefis, can-cisim çiftleri hep bu *ilâhî nefes* mecazıyla açıklanabilir. Vahyin seçtiği kelimeler, bize bu oluşun sırrı hakkında ipuçları verir: "O ol der, o da oluş sürecine girerek kendi kemaline doğru sürekli yenilenerek var olur (*kun fe-yekûn*)".

Nefes alan canlılar içerisinden sadece şuur sahibi olanlar, ilâhî nefesin tecellîlerinin farkına varırlar. Aldıkları her bir nefesin O'na atfen alındığını fark edenler, bu gayr-ı iradi tesbihi iradî olana çevirmek isterler. Her nefes alan canlının nefesinin işaret ettiği O, kimdir? Bu soru vicdanın ta derinliklerinde yankılanır. Vahiy, işte vicdanın derinliklerinde yankılanan bu soruya cevap verir:

"O, Allah'tır."

Sadece vahiy mi cevap verir? Hayır. Satırlara değil, sadırlara yazılmış bir kitap olan fıtrat da aynı cevabı verir (30:30). Bu ses "mevcut bulunan" anlamına gelen ve taşıdığı anlamın tüm olumlu çağrışımlarıyla dolu olan *vicdan*'ın sesidir. İnkârcı, vicdanının sesini bastırdığı, vicdanının üzerini "örttüğü" için, "örten" anlamına gelen *kâfir* adıyla anılır. Kâfir faildir. Fail, özne formudur. Örten Allah değil, örten vicdanına yabancılaşan kişinin ta kendisidir. İlâhî sesi duymamak amacıyla gönül kulağını tıkadığı için sağır, gönül diliyle bu sese cevap vermediği için dilsiz, gönül gözünü kapattığı için kördür *(Bakara 2:18).*

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Allah: esmâ-i hüsnânın kalbi

Her şeyin bir kalbi vardır. Allah ismi, esmâ-i hüsnânın kalbidir. Diğer tüm isim-sıfatlar bu kalbe dönüktür.

Kur'an'a göre Fatiha neyse esmâ-i hüsnâya göre Allah ismi de odur. Esmâ-i hüsnâdaki Allah ismi, Fatiha'da ki besmele gibidir. "Rahmân Allah, Rahîm Allah, Rab Allah, Rezzak Allah" cümlelerinde olduğu gibi, tüm diğer isim-sıfatlar, Allah ismini nitelerler. Allah ismi, tüm isim-sıfatların tek mevsufudur.

Nasıl ki, Kur'an'ın tüm mânâsı Fatiha'da, Fatiha'nınki besmelede toplanmışsa, esmâ-i hüsnânınki de Allah isminde toplanmıştır. Teşbihte hata olmaz ise, Allah ismi, esmâ ve sıfat katarının lokomotifi mesabesindedir. Allah ismi, tüm isim-sıfatlar vasıtasıyla tecellî eden farklı renklerdeki ışığın kaynağıdır.

Allah ismi, 99 rakamıyla temsil edilen sınırsız tecellî tesbihinin imamesidir.

Varlık bu tesbihi kendi lisanınca okur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۚ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

"Yedi gök ve yer, onlarda yaşayan her bilinçli varlık O'nun sonsuz yüceliğini dillendirirler; daha da öte, *(lisân-ı hal ile)* ***onun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dahi bulunmamaktadır; ve fakat siz onların tesbihini anlamamakta*** *(ısrarcısınız)*; ***buna rağmen O, sizi hep hoş görmekte, sürekli bağışlayıcı davranmaktadır."*** *(İsrâ 17:44)*

Allah ismi, özel isim değildir. Özel isimler birden fazla şahsa verilebilirler. Allah ismi, diğer esmâdan farklı olarak has isimdir. Ne mecazen ne hakikaten, Allah'tan başkası hakkında kullanılamaz. Merhametli kişiye "rahîm", bilgili kişiye "âlim", kudret sahibi kişiye "kâdir" denilebilir. Fakat yalnızca Allah, Allah'tır. Zaten *lâilâhe illallah* da, bu mânâyı ifade eder.

2.2. İslâm ilâhîyatında varlık tasavvuru

İslâm ilâhîyatında varlık üç başlık altında değerlendirilir:

1. *Vacip (zorunlu) varlık*: O, Allah'tır. Yokluğu düşünülemez olandır. Varlığı zorunlu ve kendiliğindendir. Çünkü O bizatihi mükemmel olandır. Her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O, varlığının öncesi ve sonrası olmayan, aşkın ve mutlak yegâne varlıktır.

2. *Mümkin varlık*: Allah dışındaki her şey, görünür görünmez bütün âlemler, kâinat ve içindekilerdir. Bu kategoriye giren her varlık, varlığını O'na borçludur. Bundan dolayıdır ki, O var edince var olur. Dolayısıyla O'nun dışındaki tüm varlıkların varlığı da, yokluğu da mümkündür.

3. *Mümteni/muhal (imkânsız) varlık*: Bu "mutlak yokluktur" ki, mutlak yokluğun varlığı imkânsızdır. Bu kategori farz-ı muhal bir kategoridir. Vacip varlığı düşünülmesi bile mümkün olmayan mutlak yokluktan yola çıkarak isbat için ihdas edilmiştir. Aslında mutlak yokluk düşünülemez. Çünkü bu halde onu düşünen aklın da yok olması icap eder. Bu olmayacağına göre, bu tür bir yokluk imkânsızdır. Farz-ı muhâl, hayatı bir rüya veya hayâl saysak, bu durumda dahi, rüyâ ve hayâli görenin varlığının gerçek olduğunu kabul etmiş sayılırız.

Allah ile mahlûkat arasında varoluş açısından derece değil mahiyet farkı vardır. Allah var eden Hâlik'tır, bütün diğer varlıklar var edilmiş mahlûktur. İnsan, bu ikinci kategoride yer alır. Allah, mutlak hakikattir. Varlığı hakikat olan bir şey, farz-ı muhal, yokluğu mantıki olarak isbatlansa bile, yok olmaz. Tersi de geçerlidir. Olmayan bir şey, varlığı mantıkî olarak isbatlansa bile var olmaz. Bir şeye "yok" demekle var yok olmaz. Yok sayan varı yok edemez, sadece yok saymış, dolayısıyla "inkar" etmiş olur. Var sayan da yok'u var edemez, sadece varsaymış, dolayısıyla saçmalamış olur.

Yaratanla yaratılan arasındaki kategorik ayrımı asla göz ardı etmeden, şunu diyebiliriz: İslâm aklında Allah, bütün bir varlığın merkezinde yer alır. Bir Medenîyetin aklı, *Tanrı-insan-tabiat* hakikatini hangi sıraya göre algıladığıyla tarif edilir. İslâm aklında bu sıralamanın olmazsa olmazı Allah'tır. Yunan-Batı aklında bu sıralama *insan-tabiat-Tanrı* şeklindedir. Tanrı, bu akılda en ihmal

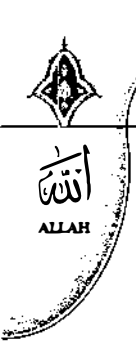

edilebilir olandır. Baskın öğe olan insan, bu akılda, Tanrı(lar)a savaş açıp onlardan istediğini zorla elde eden bir figür olarak sunulur. İslâm aklında ise Allah, mutlak ve aşkın varlıktır (*el-Muteal*). Âlemi yaratan ve yaşatan, yaşamaları için gerekli olan her şeyi yaratan, görüp gözetendir (*Rabbu'l-âlemin*). En üstün ve en yüce olandır (*el-Azîz, el-'Alî*). Seven ve sevilmeye en layık olandır (*el-Vedûd*). Sonsuz rahmet kaynağı, sınırsız merhamet sahibidir (*Rahmân, Rahîm*). Kendi kendine yetendir (*el-Ğanî*). Her şey kendisine muhtaç, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayandır (*es-Samed*). Mülkün yegâne Mâlikidir (*Mâlik, el-Melik*). Kâinatın yaratıcısı ve yöneticisidir (*Hâlık, Hallâk, Rab, el-Müheymin*). Kendi yasalarının mahkûmu değil, hâkimidir. En yüce hükümranlık makamının sahibidir (*Zu'l-Arşi'l-Mecîd*). Rızkı yaratan ve ihsan edendir (*Rezzak*).

2.3. Varlığı bir kitap gibi okumak

Kur'an klasik kelamın "isbat-ı vacib" yöntemi yerine kainata "nazar" etmeyi önerir. Yaratılmışlar üzerinde *tefekkur, tezekkür, taakkul, tedebbür* ve *tefakkuhu* teşvik eder. İnsan Allah'ı anlamak için şu dört ayeti okumalıdır:

1. *Âyât-ı kâinât*: Evren, okunmayı bekleyen açık bir kitaptır. Hiçbir kitap kendi kendisini yazmaz. Nasıl ki her kitabın bir kâtibi varsa, evren kitabının da bir kâtibi vardır. Evrendeki her şey, vahyin sûreleri, ayetleri ve kelimeleri gibi bir anlam ve amaca sahiptir:

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

"Onlar ki, ayaktayken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine tefekkür ederler: Rabbimiz! Bütün bunları anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Yücelikte eşsizsin! Bizi ateşin azabından koru!" (derler)" *(Âl-i İmran 3:191)*

Kâinat Allah'ın sıfatlarının tecellî ettiği bir aynadır. Yağmurda rahmeti, baharda re'feti, rüzgârda kuvveti, yıldırımda kudreti, ışıkta letafeti tecellî eder. Kâinat ayetlerini doğru okumak ilâhî kevni yasaları öğretir. Kâinat ayetlerini okuyan insan, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah'ın yönetme

tarzından (*rububiyyet*) ders alır. Bunun için koyduğu yasaları (*sünnetullah*) keşfe çıkar. Beşeri ve pozitif bilimlerin uğraş alanı, bütünüyle bu yasaların keşfinden başka bir şey değildir.

2. *Âyât-ı insan*: İnsanın yeryüzüne inişi (*hubût*), vahyin indirilişiyle (*nüzûl*) kıyaslanacak bir süreçtir. İnsan sadece mikro evren değil, aynı zamanda fıtri vahyi içinde barındıran şuurlu bir kitaptır. İnsan kitabında yazılı olan ayetlere Kur'an da dikkat çeker:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

"Yeryüzünde, gönülden inanmış olanlar için ayetler vardır; tıpkı sizin kendi varlığınızda (ayetler) olduğu (gibi): bunları görmüyor musunuz?" *(Zariyât 51:20-21)*

İnsandaki sevgi ve şefkat, rahmet ayetidir. İnsandaki öfke ve celadet, gazap ayetidir. Bu yönüyle insan, Allah'ın şaheseri, ilâhî sanatın kendisinde tecellî ettiği varlıktır. Fıtratına nakşedilmiş ayetleri yanlış kullanan insan, Kur'an ayetlerini büyüsüne alet eden büyücünün durumuna düşer. İkisi de Allah'a karşı nankörlüktür.

3. *Âyât-ı hadisat*: Allah hayata müdahildir. Allah'tan bağımsız bir hayat alanı yoktur. İşte şu ayet bu hakikati ifade eder:

يَسْأَلُهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ﴿٢٩﴾

"Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır; O her an, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir".

(Rahmân 55:29)

Nasıl ki İlâhî irade, bazen vahiy içinde kelam olarak tecellî ediyorsa, bazen de olaylar içinde mesaj olarak tecellî eder. Bu mesajlar âyât-ı hâdisâtı oluşturur. Allah'ın el-Kelîm sıfatı, olayların içinde böyle tecellî eder. Kur'an işte böylesi mesajlar taşıyan tarihten kesitler sunar. Kur'an'da nakledilen tarih kesitleri hem âyât-ı Kur'an'dır, hem de âyât-ı hâdisâttır. Kur'an kıssaları Allah'ın sıfatlarının tecellîlerine birer örnek teşkil ederler. Âdem'in affı Ğafûr isminin tecellîsi, Şeytan'ın tardı Kahhar isminin tecellîsi, Nuh'un kurtuluşu Nasîr isminin tecellîsi, İbrahim'in korunması Hâfız isminin tecellîsi, Musa'nın vahyi alışı Kelîm isminin tecellîsidir.

4. *Âyât-ı Kur'ân*: Vahiy, Allah'ı tanıyacağınız en sahih kaynaktır. Kur'an ayetleri, âyât-ı kâinâtı, âyât-ı insanı ve âyât-ı hâdisâtı nasıl doğru okuyacağımızı gösterir. Vahiy ilâhî bir inşa projesidir. Allah, yeryüzü misafirhanesinin şerefli konuğu olarak yaratıp ağırladığı insanın tasavvurunu, aklını ve şahsiyetini vahiyle inşa eder. Fıtrat altyapısına uygun bir üstyapı, ancak o fıtratı verenin eliyle kurulabilir. İşte vahiy, söz konusu üstyapının kurucu öznesidir. İnsan, kul olmak için yaratılmıştır. Kulluk insanın kaderidir. Bu fıtratında vardır. Eğer doğru kapıya kul olmazsa, kul olacağı yanlış kapılar arar. Eğer bir Allah'a kul olmazsa, öz elleriyle binlerce tanrı icat edip, onların önünde şerefini beş paralık edebilir. Hiçbir şeye tapmadığını söyleyenler, kendilerine esaslı bir put bulmuşlardır: Ayartıcı benlik ve içgüdüler. Bunda bir gariplik yoktur. Dediğimiz gibi, insan kul olacağı gerçek kapıya sırt döndüğünde, ne eder eder, kendisine sahte bir tanrı peydahlar. Mutlak ateizm, işte bunun için bir hayaldir ve imkânsızdır.

İnsanın yaratılışından bugüne kadar tapındığı tüm varlıklar içinde, yalnızca Allah insanı nesneleşmekten korumuştur. Bunu insana irade vererek isbatlamıştır. Allah dışında tapındığı her varlık, insanı nesneleştirir, onur ve şerefini yok eder. Çünkü tapınılan tapandan değerce daha aşağıdadır. Roller değişir, özne nesne, nesne özne olur.

İnsanın Allah'a kulluğu nesne-özne ilişkisi değil, özne-özne ilişkisidir. Allah'a teslim olmak varoluşsal bir diyaloga girmektir. Vahiy bu diyalogun Allah'tan insana olan boyutunu, dua ve ibadet insandan Allah'a olan boyutunu temsil eder. *En büyük iletişim, en büyükle iletişimdir.* O, Allah'tır. Allah'la iletişim, iletişimin zirvesidir. Var olmak, işte bu yüzden iletişim kurmaktır. Allah'tan kopmak, hayattan kopmaktır. Allah'tan kopmak, insanın gerçek ölümüdür. İnsan Allah'la sağlıklı bir iletişim kurmak istiyorsa, iletişim kuracağı Allah'ı bilmeli, tanımalı ve anlamalıdır. Bunun için de yapması gereken ilk iş, imân kapısını irade parmağıyla tıklatmaktır. Hidayet kapısı aralandığında, ilk karşılaştığı şey, Allah'a imân durağı olacaktır.

2.4. İmân: Sınırsız olanı kavramanın tek yolu

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ۝

"Gerçek mü'minler sadece Allah'a ve Rasûlüne imân edenler, ondan sonra da şüphenin semtine uğramayanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenlerdir: İşte bunlar, sadık olanların ta kendileridir." *(Hucurât 49:15)*

Allah'a inanmak, tek başına yetmez. Allah'a layıkıyla inanmak gerekir. Yetseydi, müşriklere müşrik değil, mü'min dememiz icap ederdi. Allah'a imân, Allah'a yaraşır bir imân olmalıdır. Bu imânın olmazsa olmaz şartı, Allah'a ait bir niteliği O'ndan başka hiç kimseye yakıştırmamaktır. Bu kimse ister peygamber, ister veli, isterse azîz olsun. Çünkü yalnızca Allah, Allah'tır. O'nun eşi ve benzeri yoktur. Hiçbir şey O'nun gibi olamaz. Hiçbir şey O'na eş ve denk olamaz. Hiçbir şey O'na ortak olamaz. Hiçbir akıl O'nu zatıyla bilemez, hiçbir idrak O'nu zatıyla kavrayamaz. O, ancak sıfatlarıyla bilinir ve kavranır.

Aklın çalışma biçimi bellidir: Gördüklerinden görmediğini, bildiklerinden bilmediğini çıkarmak. Bu işlemi, bazen bütünden parçaya inerek (tümden gelim), bazen parçadan bütüne çıkarak (tüme varım), bazen de parçadan parçaya intikal ederek (kıyas/analoji) yapar. Yani akıl, bütün parça ilişkisini mutlaka birinden birini gördüğü için kurar. Allah zatıyla mutlak ve aşkındır. Bütün-parça olgusu, O'nun zatı için söz konusu değildir. Böyle bir olgu, içkin ve yaratılmış varlıkların niteliğidir. Sınırlı olan akıl, sınırsız olanın zatını kapsayıp kuşatamaz. Akıl kuşatamadığını -dolayısıyla sınırlayamadığını- kavrayamaz. Kavraması için mutlaka sınırlaması gerekir. Her ne ki sınırlıdır, o Allah olamaz. Bu yüzden de "Her ne ki aklına geliyor, o Allah değildir" demişlerdir. Bu, O'nun mutlak ve aşkınlığını ifade eder.

Peki, sınırsız olanı kavramanın bir yolu yok mudur?
Elbette vardır: İmân.

İmân, işte o yolu aydınlatan ışıktır. "İmânın olmadığı yerde, ille de inkâr vardır" diyemeyiz. Fakat "imânın olmadığı yerde, kesinlikle küfür vardır" diyebiliriz. Çünkü küfür, "örtmek"tir. Sonradan elde edilen değil, her insanda peşinen bulunan anlamına gelen "vicdan"ın gözünün perdelenmesi, iç kulağa kurşun akıtılması, iç dilin lâl olması halidir küfür. Küfür perdesiyle örtülen bir vicdanın sahibi, ister istemez inkâra yönelecektir. İşte bu yüzden, her inkâr bir önyargıdır. Vicdanın üzeri örtülmeden, inkâr işine girişilemez. İnkâra, ancak sağırlaştırılmış, dilsizleştirilmiş ve körleştirilmiş bir vicdanla girişilebilir.

1. *İmân bir önbilgidir.* Kişi bilmediğini reddedebilir. Bu yüzden, kişi bilmediğinin düşmanıdır. Ama kişi bilmediğine inanamaz. İnkâr bir olumsuzlama ve ret, imân bir olumlama ve kabuldür. Bilmemek, tanımamak ve tanımak istememek de bir inkâr türüdür. Fakat imân bilmeyi, tanımayı gerektirir. İmân ağacının kökü bilmeyi de içeren "marifet"tir. Bilmek ve tanımak, iradi ve bilinçli bir yöneliştir. Zaten irade ve bilincin olmadığı yerde, imân da yoktur. İmân, özgür iradeye dayalı bir seçimdir. Bundan dolayıdır ki, zor yoluyla imân, imân değildir. Çünkü imân ağacının gövdesi kalp ile tasdiktir. Kalp ile tasdik olmadan dil ile ikrar, mü'min değil münafık üretir. Münafık gizli kâfirdir ve Kur'an'a göre kâfirden de daha aşağıdadır.

2. *İmân sevgiye benzer, inkâr ise nefrete.* Sevgi pozitif bir şeydir, nefret negatif. Sevgi insanı artırır, nefretse insana hiçbir şey katmaz. Tıpkı bunun gibi, imân özü itibarıyla pozitif bir değerdir, inkâr ise negatiftir. İmân, tıpkı sevgi gibi insanı zenginleştirir, inkâr ise nefret gibi insanı yoksullaştırır. İmân artmak, inkâr eksilmektir. İmân değer katar, inkârsa değer yıkar.

3. *İmân hatırlamak, küfür unutmaktır.* Hatırlamak geri kazanmaktır, unutmaksa kaybetmek ve azalmaktır. İmân eden, vicdanında peşinen var olan hudurî bilgiyi hatırlamış sayılır. Fıtrat altyapısına uygun bir üstyapı edinmiştir. Tabir caizse, fıtrat cıvatasının dişlisine uygun bir somun geçirmiştir. Altyapıyla üstyapı arasındaki bu uyum ve kenetlenme hali, insandaki kişilik yırtılmasını ve iç kopmaları önler. İmân varoluşsal emâneti hatırlamaktır, inkârsa unutmaktır.

4. *İmân bir bağlanış, inkârsa bir kopuştur.* Bağlanmak kişiyi "emin" kılar. Bu yüzden imân varoluşsal güvenliğin garantisidir.

5. *İmân, sebattır.* Sahibinin kendi yerinde iskânını sağlar. Yerinde iskân eden, sükunet bulur. İnkâr ise, savruluştur. İnkâr eden yol almaz, dolaşır. Kopuş, sahibini güvenlikten mahrum eder. Sahte bir özgürlük hissi uyandırsa da, bunun gerçek bir özgürlük olmadığı çok geçmeden anlaşılır. Çünkü inkar, "özü gürleştirmez", aksine özü çürütür, kurutur. Özü gürleştirmeyen şeyin verdiği özgürlük hissi, uyuşturucunun verdiği mutluluk hissi kadar sahte, geçici ve zararlıdır.

6. *İmân haddi bilmek, küfür haddi aşmaktır.* İmân, bir kendinde olma halidir. Kendinde olmayan, kendini kaybeder. Kendini kaybeden, haddini bilmez. Haddini bilen kendini bilir, kendini bilen Rabbini bilir. İmân kendini bulmaktır, inkâr kendini kaybetmektir.

7. *İmân şükürdür, inkâr nankörlük.* Teşekkür ekmeğin değil, ekmeği verenin hakkıdır. Sahipsiz nimet olmaz. Bir şey nimetse, mutlaka sahibi vardır. Nimeti fark eden, nimetin sahibini arar. Nimetin sahibini bulan, O'na teşekkür eder. Nimeti fark etmemek, nankörlüktür.

8. *İmân vefâdır, inkâr vefâsızlık.* Allah'a vefa göstermeyen, hiç kimseye vefâ göstermez. En büyük vefakârlık, En Büyük Olan'a vefakârlıktır.

9. *İmân yüzünü dönmektir, küfür sırt çevirmek.* Nura yüzünü dönen, gözünü aydın eder. Nura sırtını çeviren, hayatı kendisine zindan eder.

10. *İmân, kaynağa yönelmektir.* Allah göklerin ve yerin nurudur. Allah'a imân, nurun kaynağına yönelmektir. İnkâr ise bir yere yönelmek değil, bir yönelişi reddetmektir. Yüzünü nura dönenin yüzü ak, alnı açık, gözü aydın, nurdan çevirenin yüzü kara, gözü kapalı, gönlü kara olur.

11. *İmân ilgidir, küfür kayıtsızlık.* İmân eden, varoluş anlam ve amacına ilgi duymuş, inkâr eden varoluş anlam ve amacına kayıtsız kalmış olur. İmân edenin sahip çıkacağı bir değer vardır. Bunun için hassas ve müteyakkızdır. İnkâr, negatif tabiatı gereği, sahibi için bir değer değildir. Dolayısıyla korunması ve titizlenilmesi de gerekmez. Bu ise kayıtsızlığı getirir.

12. *İmân, bilinci bilinç üstüne bağlar. İnkâr ise bu bağı koparır ve bilinci bilinçaltına mahkûm eder.* Allah'a imân, bilinci aşan

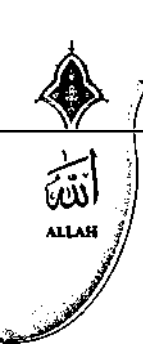

bir hakikate imândır. Hiçbir bilinç ve idrak Allah'ı kuşatamaz, fakat Allah her bilinç ve idraki kuşatır. İmân etmek, bilincin miracıdır. Ona ufuklar açar ve kanatlandırır. İnanan bir bilinç, maddi âlemin katı ve kesif dünyasından manevi âlemin şeffaf ve latif dünyasına kanat çırpar. İmân, soyuta olan ilgiyi artırır ve bu da insandaki soyutlama yeteneğini geliştirir. İnsan aklının gelişmişliği, soyutlama yeteneğiyle ölçülür. Her tür soyutlamanın bir sınırı vardır. Sınırsız olan tek soyutlama, mutlak ve aşkın yaratıcı olan Allah'a ilişkin tefekkürdür. Dolayısıyla Allah'a imân, insan idrakine sonsuz ufuklar açan ve onu son durağı olmayan bir tekâmül yolculuğuna çıkaran itici bir güçtür. İnkâr ise bilincin bilinç üstü ile bağını koparır. Bu durum, bilincin bilinçaltına mahkûm olmasıdır. Böyle bir bilinci, içgüdüler ve ayartıcı benlik yönetmeye başlar. Allah'a kul olmaktan kaçınan, kendini bilinçaltı aracılığıyla yöneten güdülerin elinde köle olarak bulur. İşte Kur'an'ın, "nefsini ilâh edinmek" dediği budur.

Allah'a imân imânın ilk şartıdır. Diğer tüm şartlar, bu şarta bağlıdır. Zaten Allah'a imân etmeden ahirete ve nübüvvete imân söz konusu olamaz. İşte bunun için, Allah'a imânın tüm icaplarını bir cümlede özetleyen kelime-i tevhîd, imânın şiarıdır.

2.5. Kelime-i tevhîd: Yüzde yüz Allah

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ ۝

"Ve** (sen, ey muhatap), **unutma ki Allah'tan başka ilâh yoktur!" *(Muhammed 47:19)*

Kelime-i tevhîd, imân edilecekler listesinin altına atılan imzadır.

Kelime-i tevhîd, hakikatin tek cümle halinde itirafıdır.

Kelime-i tevhîd, sözün özüdür.

Kelime-i tevhîd, bütün kelimelerin akleden kalbidir. Söz ruhunu ondan alır. Her kelime, her cümle, her metin, ona yakın olduğu oranda değerli bir kelam, ondan uzak olduğu oranda değersiz bir laftır.

Kelime-i tevhîd, varlık hakikatinin süzülüp, kalıba dökülerek dile konulmuş biçimidir. Nefes-i ilâhînin sırrıdır. İnsan bu

kelimeyi söylerken iki kez *h* (O) der, O'ndan başka tapılmaya layık hiçbir mabudun olmadığını söylerken, ta ciğerden bir *h* (O) sesi gelir, yalnızca O'nun olduğunu söylerken de, ta ciğerden bir "O" sesi gelir. Canlıların yaşadığını isbat eden nefes, aynı zamanda bu hayatı var edene bir atıf olup çıkar.

Her şey, *lâ* (yok) ile *illâ* (ancak) arasında olup biter. Tüm varlık, kendi dilince tevhîd getirir. Var olmak, tevhîd getirmek olur. Güneşin doğuşu, arzın dönüşü, yıldızların ipileyişi, gülün açışı, bülbülün ötüşü, ırmağın şırıltısı, rüzgarın efiltisi, ormanın uğultusu, hep bir nefes alıp verme, hep bir tevhîd getirmedir. Gönül kulağıyla kainatı dinleyen, kelime-i tevhîdden başka bir ses duymaz. Gönül gözü ile varlığı temaşa eyleyen, kelime-i tevhîdden başka bir şey görmez. Tüm sentetik boyalar dökülür, tüm sırçalar kavlar, tüm yaldızlar soyulur, geriye Allah'ın boyası kalır:

صِبْغَةَ اللّٰهِ ۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً ۚ ﴿١٣٨﴾

"Allah'ın boyası... Allah'tan daha güzel kim boyayabilir?" *(Bakara 2:138)*

Lailâhe illallah derken, hiç dudak harfleri kullanılmaz. Dudaklar hiç birbirine değmez. Kapalı bir süreç değildir kelime-i tevhîd. Kemale doğru ilerleyen ucu açık bir süreçtir.

Lâilâhe illallah, ağzın içinde başlayıp ciğerde biten bir ses dizgesine sahiptir. Tevhîdin insanın iç dünyasında yer etmesi de, tıpkı dildeki süreci gibi dıştan içe doğru işleyen yapıdadır. Tıpkı Allah'ın varlığının belgelerinin insanoğluna gösterileceğini ifade eden ayette (41:53) âfâk ayetlerinin, enfus ayetlerinden önce gelmesi gibi, kelime-i tevhîdin ses düzeni de dıştan içe, görünenden görünmeyene doğru işler. Sözün tam burasında, "İmân ettik" diyen bedevilerin henüz imân etmediklerini, imânın boğazlarından aşağı geçmediğini söyleyen ayeti hatırlayalım (49:14). İmânın boğazdan aşağı geçmesi, tevhîdin ağızda kalmayıp ciğere işlemesi gibidir.

Lailâhe illallah içerisinde, bir tek noktalı harf bulunmamaktadır. Bunun anlamı, kelime-i tevhîdin tali değil asli seslerden oluşmuş olmasıdır. Kelime-i tevhîdin sesleri nasıl asli seslerse, tevhîdin kendisi de insan için öylesine aslidir. Asla göz ardı

edilemez ve ihmale gelmez. Tevhîd, insanın Allah karşısındaki esas duruşudur. Muvahhid olmak, klas duruşa sahip olmaktır.

Nefyi ve isbatı ile kelime-i tevhîd noktasız harflerin temsil ettiği sesler kadar net ve açıktır. Nasıl ki, bu harf gurubu için "ya, noktası düşer veya unutulur da, bu karışıklık anlamın karışmasına yol açarsa" kaygısı yersizse, kelime-i tevhîdin taşıdığı mananın karıştırılma kaygısı da, o kadar yersizdir. Çünkü *lailâhe illallah*, hiçbir art niyetlinin yanlış okuma ve anlamasına fırsat vermez. Tevhîd kelimesinin noktasız olması, içinde bir nokta kadar dahi şirke/ayrılığa/kopuşa yer bulunmadığına işaret sayılmıştır.

Lailâhe illallah, mânâsında taşıdığı değer itibarıyla, bütün bir maddi evrenden daha ağır ve değerlidir. Bir elmas düşününüz ki, bütün bir maddi evreni satın alacak kıratta olsun. İşte kelime-i tevhîd, bütün bir maddi evreni satın alacak o elmastır. Allah Rasûlü bunun için kelime-i tevhîdi "gökler ve yerlerden ağır/değerli" olarak nitelemiştir. Aslında, gökler ve yerlerle kıyaslanmayacak kadar büyük ve görkemli olan cennetin anahtarı olması hasebiyle, kelime-i tevhîd, elbette gökler ve yerlerden kıymetlidir.

Lailâhe illallah'ın ilk yarısını oluşturan *lailâhe* (hiçbir tanrı yoktur) cümleciği nefy, ikinci yarısını oluşturan *illallah* (yalnızca Allah vardır) cümleciği isbattır. Nefy bir olumsuzlama ve değillemedir, isbat ise olumlama ve kanıtlamadır. Ne ki kelime-i tevhîd, muhatabın zihnine bir bütün olarak, nefiy değil isbat cümlesi olarak nakşolur. Her ne kadar kelime-i tevhîdin lafzı nefy ile başlıyorsa da, tasavvurda pekiştirilmiş bir isbat suretinde karşılık bulur. *La* olumsuzluk edatı *illa* (in+lâ) ile birlikte geldiğinde, birinci *lâ* ikinci *lâ*'yı etkisiz kılar. Geriye, tekit için kullanılan *in* edatı kalır. Zaten, "Mutlak varlığın isbatını tasavvur etmek, mutlak yokluğun nefyini tasavvur etmekten önce gelir; zira ikincisi imkansızdır" itirazını, *lâilâhe illallah*'ın mânâsına dair bir risale yazan Zerkeşi şöyle cevaplamıştır: "Kelime-i tevhîdin başında gelen *lâilâhe* nefyi, aslında *illallah* isbatını güçlendirme amacını taşır".[1]

Kelime-i tevhîdin bu özelliği, başka dillere çevrildiği zaman, sadece tasavvurda değil lafızda da ortaya çıkmaktadır. Dilimizde gerek "Allah'tan başka ilâh yoktur" şeklinde, gerek

[1] Bedrüddin Zerkeşi, *Ma'na lâilâhe illallah*, s. 81

"Ilâh, yalnızca Allah'tır" şeklinde karşılık bulsun, bu açıkça görülmektedir. Kelime-i tevhîdin lâfzî karşılığı olan "Ilâh yoktur, yalnızca Allah vardır" tercümesi, hem kaynak dil hem de hedef dil açısından, makbul ve ideal bir karşılık değildir.

Mamafih, nefyin isbattan önce gelmesinin birçok nüktesi vardır. Bunlar:

1. *Tevhîdin inşası, şirkin imhası ile mümkündür.* La süpürgesiyle kalbi şirkten temizlemeden, tevhîd sultanı kalbe konuk olmaz.

2. *Eğer "evet"inizin güçlü, kayıtsız, şartsız ve mutlak olduğunu ifade etmek istiyorsanız, bunun en etkili yolu, söze "hayır" ile başlamaktır.*

3. *Allah'a imân kalbin tevbesidir.* Tevbe, doğruya yöneliştir. Doğruya yönelmek için, önce yanlıştan vazgeçmek gerekir. Nefyin önce gelmesi, yanlıştan vazgeçmenin, doğruya yönelmekten önce gelişine benzer. Mecelle kuralı "zararlıyı def etmek, yararlıyı celbetmekten evladır" sözü de, kelime-i tevhîd ile inşa olmuş bir aklın eseridir.

4. *Sadece tezini isbat eden bir ifade, tek ucu açık bir ifadedir.* Art niyetlilerin elinde istismar edilebilir. Açık uçtan o ifadeye nüfuz ederek, istedikleri ilaveyi yapabilirler. Çıkaramasalar da, ekleyebilirler. Buna engel olmak ve kötü niyetlilerin umutlarını kesmek için, iki ucu da kapalı olması gerekir. İşte nefy ve isbat yöntemi, ifadenin iki ucunu da kapatan bir yöntemdir. Bu, tevhîd konusunda vahyin ve onun sahibi Allah'ın titizliğinin en beliğ ifadesidir.

5. *Allah demek yetmez, illallah (yüzde yüz Allah) demek şart.* Çünkü Allah demek, tek başına şirki dışlamaz. Ama vahiy *illallah*'ın da yetmeyeceğinde ısrar eder. Bize kelime-i tevhîdi öğreterek, tevhîdi isbatta aşırı titiz davranmamızı emreder. Şirke başkaldırmamızı ve ısrarla "yok" (*lâ*) dememizi emreder. Zira muvahhid kişi "yok"u ne kadar güçlü söylerse, "var"ın varlığına olan imânı o kadar artar. İşte kelime-i tevhîd, bunun için "yok" ile başlar.

İlâhî vahdet, insan lisanında tevhîd kelimesiyle billurlaşır. Bütün bir kâinat, tevhîdin şuursuz şahididir. Düşünen ve konuşan canlı olan insandan, tevhîdin şuurlu şahitleri olması istenir. Kelime-i tevhîdin kelime-i şahadete dönüştüğü nokta burasıdır.

2.6. Kelime-i şahadet: Var olmak, şahit olmaktır

Biz bu cihana, sahip olmak için değil, şahit olmak için geldik.

Var olmak şahit olmaktır, şahit olmak var olmaktır.

1. *Şahadet, tanık olmaktır:* Allah'a tanık olmak, O'nun varlığına ve birliğine, rahmetine ve merhametine, hakimiyyetine ve hikmetine, azametine ve izzetine, melekûtuna ve kudretine, meveddetine ve velayetine, nimetine ve hidayetine, ekberiyetine ve ulviyetine tanık olmaktır.

2. *Tanık kılmaktır:* kendi yaratılış ve hilkatini O'na tanık kılmak, ubudiyyet ve ibadetini, ilmini ve irfanını, servetini ve sıhhatini, hayatını ve mematını, nihayet canarını ve canını O'na tanık kılmaktır. Vahyin talim ettirdiği şu andı, ancak böyle bir tanıklığa hazır olanlar okuyabilirler:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾

"De ki: Benim namazım ve niyazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi olan Allah'a armağan olsun!" *(Enâm 6:162)*

Eşhedu en-lâilâhe illallah, ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve Rasuluh:

"Ben şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur; yine şahadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve O'nun elçisidir."

Önce sen varsın.

Dikkat et! "Ben" diyerek giriyorsun söze. Allah'ın birliğine tanık olma şerefine nail oluyorsun. Bu şahitliğin büyük mahkemede dikkate alınacak. "Ben şahadet ederim ki.." diye söze başlamak için, ilk lazım olan şey "ben" diyebilecek birinin var olmasıdır.

Sen var mısın?

Zira "ben" diye söze başlamak, iki peşin hükmü gerektirir:

Birincisi "ben, varım".

İkincisi "ben, benim".

Şu halde, kelime-i şahadet, önce senin kendine şahit olman

demektir. Önce kendi varlığını hissetmen demektir. Allah'ın birliğine şahit olmadan önce "ben idrakine" sahip olman demektir. Bu bir itiraftır. Bu varlığın dile gelişi, dilde ifşasıdır.

Kelime-i şahadetin başındaki "ben", şahit olan nefistir. Şahit olmak, özne olmaktır. Nesneler şahit olamazlar, ancak özneler şahit olurlar. Zira *şahit* olmak, *fail* olmaktır. Allah'ın birliğine şahit olan insan, önce özne olmalıdır. Özne olmak kendini bilmek, kendinin farkında olmaktır. Kendini bilmeyenden Allah'a şahit olması beklenmez. Kendinin farkında olmayandan Allah'ın farkında olması beklenmez. Kendini bilen ve kendinin farkında olan, Rabbini bilmeye aday demektir.

Ben şahadet ederim ki...

Şahit olunan Allah, kendini varlıkta ifşa etti. Şahit olan insan, şahitliğine "ben" diyerek başladı. *"Ben şahadet ederim ki.."* demek, aslında *"Benim varlığım O'nun varlığına şahittir ki.."* demektir. Bunun zımni açılımı şudur: Varoluşumun şahit olduğu hakikate dilimle de şahadet ederim ki... Halimin şahadetine kavlimle de katılarak derim ki...

Allah Rasûlü'nün tahiyyatta kelime-i şahadeti okurken parmak kaldırdığı sahih rivayetlerle sabittir[1]. Adeta Allah Rasûlü, bu mucizevî sünnetiyle, kimliğine yaratılıştan atılan hilkat imzasını göstermiştir. Her insanın yaratılıştan parmağının ucuna atılan bu ilâhî imza, "ben"i temsil eden bir kimlik belgesidir. "Ben şahadet ederim ki..." diye şahadet getiren bir mü'min, parmak kaldırmakla, bir nevi kimlik ibrazında bulunmaktadır. Zımnen: "Allah'ım! Senin varlığına ve birliğine şahit olan ben, işte parmağının ucuna şu hilkat imzasını attığın kişiyim. En büyük tanıklığımda, senin verdiğin kimliği ibraz ediyorum!" demektedir.

Şahadette kalkan parmak, adeta bir vericinin anteni gibi, insanın en uç noktasıdır. Şahadet kelimesi, maveraya iletilen bir mesajdır. İlâhî esmânın tecellîleri kesintisizdir. Bu tecellîleri sürekli bir iletiye benzetebiliriz. Mü'min, şahadetiyle, bu iletiyi aldığına dair bir beyanda bulunmuş olur. Allah'ın birliğinin açık belgelerini okuduğunu şahadetle beyan eder ve bununla İslâm dairesine girmiş olur.

[1] Ebu Davud, *Sünen*, I: 259, b. 87

O artık Müslüman'dır, çünkü şahittir. Şahit olmuş, şahit olur olmaz da kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Bu teslimiyet belgesinin altına kelime-i şahadet imzasını atmıştır. O artık, Allah'ın, O'nun birliğinin ve esmâsının şahididir. Allah'ı esmâsıyla bize tanıtan vahyi getiren büyük elçinin şahididir. Bu şahadet zımnen, Allah'tan başkasına kulluk etmeme, kula kul olmama, yalnız Allah'a kul olma ve Allah'a ait nitelikleri Allah'tan başkasına yakıştırmama sözünü içerir. Buna özetle şirkten uzak durma da diyebiliriz.

2.7. Şirk: Büyük zulüm

Kur'an, şirk için "büyük zulüm" der. Bu gerçek, Hz. Lokman'ın lisanında şöyle dile gelir:

وَإِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ ۖ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

"Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle diyordu: "Yavrucuğum, Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırma; çünkü her tür ilâhlık yakıştırma gerçekten de korkunç bir zulümdür!" *(Lokman 31:13)*

Vahye muhatap olan herkes, Lokman'ın çocuklarıdır. Ve tüm zamanların mü'minleri bir ailenin fertleri, peygamberler de bu büyük imân ailesinin kendi zamanlarındaki babalarıdır.

Şirk neden zulmün en büyüğüdür? Şu ayeti de dercettikten sonra, bu sorunun cevabına geçelim:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

"Kuşkusuz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar. Zira Allah'a ortak koşan kimseler, (O'na) iftira ederek korkunç bir günah işlemiş olurlar." *(Nisa 4:48)*

Şirk en büyük zulümdür, çünkü insanın ruhsal bağımsızlık sürecinin önündeki en büyük engeldir. Zira şirk, tüm insani

vasıfları ve ruhi yücelme çabalarını boşa çıkarır. Bu da, ahlaki davranış kalıplarının kırılmasıyla sonuçlanır. Şirki, Allah'tan başkasına tanrılık yakıştırmak olarak tanımlarsak, bu durum kişinin vehim ve hevasına tapınması anlamını taşır. Şirk, bu anlamıyla bumerang etkisi yaparak, şirk koşanı vurur. Çünkü insan, tanrılık vehmettiği şeyin ruhunu satın almasına izin verir. Kendi icat ettiği sahte tanrıya benliğini satanlar, Allah'la ilişki kurma fırsatını kaçırmış olurlar. Dahası, kendilerini, elleriyle atadıkları sahte tanrı karşısında nesneleştirmiş olurlar. Nesneleşme insanın iç enerjisini tüketir. Manevi bir AİDS gibi, ruhun direnç ve savunma mekanizmalarını kırar, onu her tür saldırıya açık ve savunmasız hale getirir. Bu ise insanın kendi kendisine yapabileceği en büyük kötülüktür. İşte şirkin büyük zulüm olmasının sebebi budur.

Şirk zulmünü işleyenin durumu, beynini darı sarıp, her tavuk gördüğünde başını elleri arasına alarak "beni yeme!" diye kaçan delinin durumu gibidir. Önce Allah'a ait bir niteliği Allah'tan başkasına yakıştırır. Bu birinci zulümdür. Çünkü Allah'ın hukukuna tecavüz etmeye yeltenmiş, O'nun sıfatlarında tasarruf etme cüretinde bulunmuştur. Allah, şirk koşan kimsenin bu zulmünden zarar görmeyeceğine göre, bu zarar kendisine dönecek, kendisini vuracaktır. İkinci aşama, Allah'a ait niteliği, tanrılıktan hiçbir şey taşımayan bir varlığa yakıştırmaktır. İneğe tanrılık yakıştıranların halini düşünün. İneğin bundan haberi bile yoktur. Bu ineğe de zulümdür. Çünkü ineğe tanrılık yakıştıran, inekten tanrılık bekleyecektir. Bu ise hayvana yapılmış bir eziyettir. Veya Allah'tan isteyeceği bir şeyi insandan isteyen birini düşünün. Beceremeyeceği, yapamayacağı bir şeyi birinden istemek, ona zulümdür. Bu da ikinci zulümdür. Bu zulümlerin üçüncüsü ise, kişinin kendi kendisine zulmüdür. Zira şirk koşanın bu zulmünden şirk koştuğu Allah zarar görmez, zarar gören tek kişi kendisi olur. Burada da görüldüğü gibi şirk, üç kez zulüm anlamına gelir.

Allah'ın şirki affetmemesinin nedeni, insana olan sevgisidir. Şirk, Allah'ın kuluna olan büyük sevgisine en ağır ihanettir. Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar, sadece şirk nesnesine kötülük etmekle kalmazlar, eşyayı kendi yerinden etmek suretiyle hadlerini aşarak kendilerine de kötülük etmiş olurlar. İbn Mes'ud bu ayetle, ***"Allah tüm günahları affeder"*** (39:53) ayetinin arasını şöyle telif etmiştir:

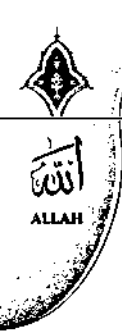

"Şirki ancak tevbe ile affeder, diğerlerini affetmesi tevbeye bağlı değildir."[1]

2.8. Seküler şirk

Şirkin bir türü de, Allah'tan bağımsız bir hayat alanı olduğunu tasavvur etmektir. Bütün bir varlık âleminde Allah'tan bağımsız bir tek alan yoktur. Hayat alanı da öyledir. Allah hayata müdahildir. Allah'ın hayata müdâhil olmadığını düşünmek şirktir. Allah'tan bağımsız bir alan olduğu zehabına kapılanın önünde iki kapı vardır: Allah'ın müdahil olmadığını düşündüğü o alanda, ya Allah'tan başkalarına tanrılık yakıştıracak veya kendisi tanrılık taslayacaktır. Zaten, birinci tür şirk, ikincisine mülhaktır. Zira başkasına tanrılık yakıştıran, gerçekte kendini ilâhlaştırmış olur.

Günümüzde şirkin bu türü, seküler düşüncenin yaygın olduğu çevrelerde revaç bulmaktadır. Seküler düşünce, hayatın bazı alanlarına Allah'ın müdahil olmadığını düşünmekle kalmamakta, bu zehabını hayata geçirmek için, Allah'ı hayattan soyutlamaya kalkışmaktadır. Bunun sonu bellidir: Allah'tan, yani kutsaldan arındırılan hayat alanının hızla kokuşması ve o alanda yaşayan herkesi ve her şeyi amansız biçimde çürütmesidir. Allah'tan koparılmış bir hayat, ruhunu yitirmiş bir ceset gibi kokuşur. Bu kokuşmayı gizlemek için mumyalama yöntemini kullanmak, ölüleri diriltmez, sadece ölü yüzü pudralama anlamına gelir. İşte şu ayet bu şirk türünü dile getirir:

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾

"Gökte de ilâh olan, yerde de ilâh olan yalnızca O'dur; ve O sonsuz hikmet sahibidir, her şeyi bilendir!" *(Zührûf 43:84)*

Allah'ın gökte ilâh oluşuna -mecburen ve naçar- boyun eğmek, fakat Allah'ın insanoğluna emânet ettiği şu ilâhî misafirhanedeki hayatı Allah'tan koparmaya, O'ndan kaçırmaya, O'ndan çalmaya çalışmak!.. Hırsızlık kötüdür. Fakat dayalı döşeli evinizi kendisine açtığınız, her bir ihtiyacını eksiksiz karşıladığınız, mükellef sofralarda ağırladığınız misafirin eşyanızı çalmaya, evinizi gasbetmeye kalkışması daha kötüdür. İnsan, dünya adlı şu misafirhanede

[1] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 39:53'ün tefsirinde.

Allah'ın konuğudur. O öyle bir hane sahibidir ki, sadece hane O'na ait değil, misafirin kendisi de, hayatı da O'na aittir. Hal böyleyken, Allah'ın müdahil olmadığı bir hayat alanı düşlemek, ilâhî emânete kaç kez ihanet sayılmalıdır, varın siz hesap edin!

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ۝

"Allah hiçbir nankör haini sevmez" *(Hac 22:38).*

Allah, Müslüman hayatının merkezinde yer alır. Mü'min kişi, hayatın her anında Allah'la beraberdir. Yaşadığı hayatın nesnesi değil öznesi olmayı, ancak bu sayede becerebilir. Mü'min kişi bilir ki, hayatın süvarisi olmak, ancak Allahlı bir hayatla mümkündür. Yoksa hayatın atı olmak zorunda kalır. Bu yüzden asla Allah yokmuş gibi düşünmez, yaşamaz, konuşmaz. Zira Allah yokmuş gibi konuşmak günahtır. İşte bu yüzdendir ki, Müslüman aklı, hayatın her alanında Allah'lı yaşar, Allah'lı düşünür, Allah'lı konuşur. Acının zirvesinde "Allah!" der. Allah davası uğrunda can vermek için saldırgan düşmanın üzerine yürüdüğünde "Allah!.. Allah!." der. Can havliyle gücünü toplaması gerektiğinde "ya Allah!" der. Heyecanlandığında "Allahu ekber" der. Bir işe girişirken "bismillah" der. Karar verdiğinde "biiznillah" der. Hayran olduğunda "maşaallah" der. Üzüldüğünde "la havle vela kuvvete illa billah" der. Kızdığında "fesübhanallah" der. Arzuladığında "inşaallah" der. Özür dilediğinde "Estağfirullah" der. Her halde "elhamdülillah" der. Yemin ederken "vallah-billah" der.

İslâm'ın inşa ettiği hayatın yapı taşları olan bu dil, İslâmi hayat tasavvurunun merkezinde Allah'ın yer aldığının en çarpıcı göstergesidir. Bu dil, aynı zamanda, şirkten uzak durmak için gösterilen hassasiyetin ifadesidir. Bu dili üreten akıl, Allah'tan bağımsız bir hayat alanı olmadığını, işte bu şekilde ifade etmiştir.

Tüm şirk türleri özünde, insanın kendi kendisine yettiği düşüncesinden neşet eder. İnsanın kendi kendine yettiğini sanması, şeytani bir düşüncedir. Çünkü bu, vahim bir kendi kendini aldatma türüdür. Zira bilinen bir hakikattir ki, insan kendi kendisine yetmez. Hatta bu konuda diğer canlılardan daha zayıftır.

Bir insan yavrusu annesine, diğer memelilerden daha fazla muhtaçtır. İnsan kendi bedenine dahi söz geçiremez. Küçük

evren insanın bedeninde insanın bilincinden bağımsız olarak birçok sistem tıkır tıkır işler. İnsan uyur bu sistemler uyumaz. İnsan bayılır, bu sistemler yine çalışır.

İnsan bir aileye, bir sosyal çevreye ihtiyaç duyar. İhtiyaçlarını karşılamak için yere muhtaçtır, göğe muhtaçtır, ekmeğe muhtaçtır, suya muhtaçtır. Ezcümle insan, enfüs ve afakta kendi kendine yetmeyeceğinin sayısız örnekleriyle kuşatılmıştır. İnsan, daha yaratılmışlardan bile bağımsız yapamıyorsa, Yaratan'dan bağımsız nasıl yapacaktır? İnsan mahlûksuz bile yaşamını sürdüremiyorsa, Haliksız nasıl sürdürecektir? İşte bu yüzden şirk, insanın kendi kendisine yettiğini sanmasıdır.

Şirkin tevbesi, şirkten vazgeçmektir. Şirkten vazgeçen, tevhîde yönelir. Şirkten vazgeçmek istiğfar, tevhîde yönelmek tevbedir. Tevhîde yönelmek, imâna yönelmektir. İmân ağacının kökü ise "marifettir". İmân edilecek husus hakkındaki tüm bilgiler, işte bu köke müteallikdir.

2.9. Allah'ın varlığını isbata kalkışmak abestir

Esmâ-i hüsnâ Allah'ın varlığını isbat etmeyi değil, Allah'ın hayata müdahil olduğunu isbat etmeyi amaçlar. Şairin dediği gibi, O'nun varlığı isbata muhtaç değildir, zira her zerre O'nun varlığını haykırmaktadır:

Varlığın bilme ne hacet kürre-i âlem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

Allah'ın varlığını mantıkla isbata kalkışmak, aklın altından kalkacağı bir iş değildir. O'nun varlığını isbat için girişilmiş her akıl yürütme, ister istemez mantığın ve dilin katı duvarlarına toslayacaktır. Allah'ın varlığını var olan her zerrede hisseden bir insan, "Allah vardır" demeyi bile O'na saygısızlık olarak görür. Allah'ın varlığını isbat için yapılacak en iyi konuşma sükûttur. Bu konuda konuşacak olana söylenecek bir çift söz bile zaittir. Ona yapılacak uyarı, işaret parmağını kaldırıp dudaklara dokundurmaktır. İnsan sessizliği dinlese, sessizliğin bile Allah'ın varlığını haykırdığını duyacaktır.

Allah, varlığı var eden mutlak eylemin ta kendisidir. Bu eylemi hücrelerinde hisseden, hiçbir mantıki isbata ihtiyaç duymaz.

O'nun varlığını aklen ve mantıken isbat konusunda katlanılan her zahmete, tebessümle mukabele eder. Zira Ziya Paşa'nın dediği gibi

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzî bu kadar sıkleti çekmez

Allah'ın varlığını tartışan mantık, daha "yok"un varlığının tartışılamayacağı gerçeğinden bile habersizdir. Yok'un ne dilde, ne zihinde ve ne de vicdanda bir karşılığı yoktur ki tartışılsın. Dilde karşılığı olmayan dile gelmez, zihinde karşılığı olmayan düşünülemez. Bir şey ki dile gelmez ve düşünülemez, yokluğu da tartışılamaz. Yok, ne *mevcud*'a dâhildir, ne *vücud*'a sahiptir, ne de *vicdan*'a yansır. Dilde, zihinde ve vicdanda bir karşılığı olmayanı tartışmak imkânsızdır. Dile, zihne ve vicdana gelmeyenin yok olduğunu söylemek, hiçbir şey söylememektir. Hatta "yok yoktur" demek gibi bir mantıksızlıktan bile mahrum kalmaktır. İşin erbabı bir batılı ilâhîyatçı şöyle der: "Fiziksel körlerin, renklerle ilgili dili gülünç saymaları için nedenleri yoktur; Tanrı'ya karşı kör olan eleştiriciler, anlayamadıkları bir tecrübeyi eleştirmek için, şu yukarıdakilerden daha çok nedene sahip değillerdir."[1]

Bu anlamda Allah'ın hakiki şahidi yalnızca Allah'tır. Nasıl ki Allah'ı hakkıyla ancak Allah bilirse, Allah'a hakkıyla ancak Allah şahit olur. Bu ilâhî şahadet, insanda, ancak yaşayan bir imânla yankı bulur. O kendi mutlak varlığını, o beşeri imânın içinden esmâsının tecellîleriyle ulaştırır. Yani, bir bakıma tıpkı vahiy gibi inzal eder. İnzal olana sadakat göstermek, insani sorumluluğun bir gereğidir. O tecellîler karşısında imân sahibi hayret makamındadır. Bu makamın ehline yaraşan, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in dediğini demektir:

El-'Aczu 'an derki'l-idrâki idrâkun
Ve'l-bahsu 'an sırr-i zatillahi işrâkun
("O'nu idrakten aciz olduğunu bilmek, O'nu idrak demektir
O'nun zatının sırrını araştırmak, bir tür şirke girmektir")

Allah bilgi nesnesi kılınamayacak kadar yüce olduğundan,

[1] Frederick Ferre, *Din Dilinin Anlamı*, 143.

bilgimiz onu kuşatamaz (Krş. 20:110). Kuşatamadığı için de O "bilgi nesnesi"ne dönüştürülemez. Böyle demekle O'nun bilinemez değil, insan bilgisi tarafından kuşatılamaz olduğunu söylemiş oluruz. Fakat o esmâsıyla ve esmâsının varlıktaki tecellîleriyle bilinir. O zatıyla idrakin ötesinde bir el-Bâtın, sıfatlarıyla göz önünde bir ez-Zâhir'dir. O'nun her yönüyle bilinebilir ve kavranabilir olduğunu söylemek, O'nun hiçbir biçimde bilinemez olduğunu söylemekle aynı kapıya çıkar.

Dilin katı dinamiği, insanın aşkın ve sonsuz olandan söz etmesine izin vermez. Sonuçta Allah hakkında insanın söyleyebileceği şeyler dilin imkânlarıyla sınırlıdır. İşte burada dilin sınırlı imkânlarını aşan bir üst imkân devreye girer: Tefekkür. Allah'ı tefekkür, daha farklı ve dilin sınırlı imkânlarıyla kıyaslanmayacak kadar büyük imkânlar sunar. Bir saatlik tefekkürün, bir ömürlük nafile ibadete bedel olmasının sırrı da burada yatmaktadır. Zihin eylemden kat kat daha yoğundur. Dil bilincin hızına asla yetişemez. Akleden kalbin deveranını durdurmaya, o kalbin sahibi olan insanın dahi gücü yetmez. Ancak Allah kalplere tasarruf eder ve onları sabit kılar.

Âlim ancak Allah'ın esmâ ve sıfatı konusunda âlim olur. Allah'ın zatı konusunda âlim olan yalnızca Allah'tır. En olgun akıl, Allah'ı bilmekten aciz olduğunu bilen akıldır. Allah ancak bildirdiği kadar bilinir: Peygamberler, Allah'ın sıfatlarını sevdiği ve sevmediği söz ve davranışları kendiliklerinden bilemezlerdi. Şayet bilselerdi, Allah onların hakikatini nasıl biliyor ise, onlar da Allah'ın hakikatini bilirlerdi. Bunu yapan da ilâh olurdu. Hâşâ, onlar bu iddiadan uzaktırlar. Onlar Allah'ı O'nun bildirdiği gibi bildiler.

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ﴿٤٢﴾

"Helak olanlar açık bir delil ile helâk olsun, yaşayanlar da açık bir delil ile yaşasın diye..." *(Enfal 8:42)* İşbu hakikatten dolayıdır ki, Allah Rasûlü şöyle demiştir:

لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ.

"Sana övgüler sayıp döksem, asla baş edemem; sen, kendini övdüğün gibisin!"[1]

[1] Müslim, *Sahih*, I, 352, h.n. 486.

2.10. Cahiliyye'nin "uzak" Allah tasavvuru

Kur'an'ın Allah'ın varlığını isbatlamaya ihtiyaç duymadığı gerçeği, sadece tarihselci bir yaklaşımla açıklanamaz.

Evet, Kur'an'ın ilk muhatabı olan cahiliyye Arap toplumu Allah'a inanıyordu. O'nu yaratıcı olarak kabul ediyor, evren üzerindeki tasarrufunu tasdik ediyordu. Fakat bu, Kur'an'ın indiği çevrenin tamamının, Allah'ın varlığını kabul ettiği anlamına gelmez. Aksine biz iyi biliyoruz ki, sokaktaki müşrik Mekkeliden ayrı olarak, bir de aristokrat sınıf vardı. Bu sınıfa mensup bir dizine kadar ekâbir, "dehrilik" adı verilen ateist bir düşünceye mensuptu. Eline bir parça toprak alıp da

وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾

"Ne yani! Şimdi biz ölüp, iskelet haline gelip, toza toprağa karıştıktan sonra, tekrar diriltilecek miyiz?" diyen Mekkeli kodaman bunlardandı *(Vakıa 56:47)*. Mekkelilerin bir kısmının, Allah inancıyla birlikte, belli belirsiz bir ahiret inancına sahip olduğunu yine Kur'an'dan öğreniyoruz. Meleklerin sureti olarak taptıkları putların ahirette şefaatçi olacaklarına inanmaları, buna delalet eder (53:26).

Sözün özü, Mekke toplumu kahir ekseriyetle Allah inancına sahipti. Kendilerini, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığına, yağmuru Allah'ın yağdırdığına, güneş ve ay üzerinde Allah'ın tasarruf ettiğine inanıyorlardı (29:61, 63; 31:25; 39:38).

Onları müşrik yapan inkârları değil, Allah tasavvurlarındaki yamukluktu. Allah'a inanıyorlar, fakat inandıkları Allah'ın "uzak" olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünce, kendilerini O'na yaklaştıracak aracı arayışına itti. İşte bu arayış sonucunda melekler ve cinler gibi görünmeyen varlıkların, Allah katında kendileri lehine aracılık yapacağı düşüncesine saptılar. Onları Allah'ın kızları veya haremi olarak tasavvur ediyorlardı. Putlarını yaptıkları melekleri memnun ederlerse, onlar da Allah katında kendilerini kayıracaktı.

Kur'an'ın defaatle yerden yere vurduğu Cahiliyye insanının şefaat anlayışının oturduğu çerçeve buydu (39:3; 10:18). Allah tasavvurundaki bu sapma, putçuluğu getirdi. Putlara, Allah'a yakın olduğuna inandıkları meleklerin yeryüzündeki simgesi olarak tapıyorlardı. Üç büyük puta (Lat, Menat, Uzza)

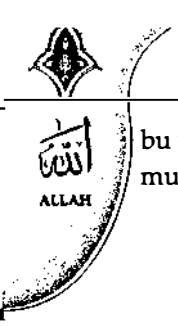

bu yüzden dişil isimler koymuşlardı (53:19-22). Cahiliyye toplumu, putlara tapınış amaçlarını şöyle açıklıyordu:

مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ ۝

"Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye.." *(Zümer 39:3)*

Bu, onlardaki sapmanın temelinde, uzak Allah inancının yattığının açık bir deliliydi. Bundan dolayı Kur'an inkârcı muhatapların akidevi sapmasını ***şirk*** olarak adlandırdı. Bu kavram, Allah'ı inkâr etmeyi değil, O'na ortak koşmayı ifade ediyordu. Enbiya 22 gibi bazı ayetlerde yapılan kıyas, Allah'ın varlığını isbat sadedinde değil, şirk sadedinde gelmişti. Müşriklerin putlara tanrılık yakıştırması, Kur'an tarafından şöyle ele alınır:

مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ۚ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝

"Sizin O'nun dışında taptığınız her şey, sadece ve sadece sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden ibarettir. Allah bunlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. *(Varlıkların konumları hakkındaki)* ***nihai yargı, yalnızca Allah'a aittir: O size, kendisinden başkasına asla kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte bu, dosdoğru olan tek dindir; fakat insanların çoğu bundan habersizdir."*** *(Yusuf 12:40)*

Onlar ve ataları Allah'a ait nitelikleri, gerçekte o niteliklere sahip olmayan varlıklara takmaktaydılar. Dolayısıyla takılan isim, o ismin kendisine takıldığı müsemmaya uymadığı için ortada kalmakta, müsemmasız isim durumuna düşmekteydi. Çünkü isim taktıkları varlıklar, o isimlerin hakiki sahibi değillerdi ve olamazlardı da. İsimle müsemma uyuşmayınca, gerçekte onlar Allah'a ait isimleri yakıp yakıştırdıkları varlıklar yerine, içini boşalttıkları ve karşılıksız koydukları "isimlere" tapmış oluyorlardı. Hakikatte ise bu, kendi heva ve heveslerine tapmaktan başka bir şey değildi. Sonuçta onların taptığı, içi boş, hiçbir hakikati olmayan isimlerdi. Tanrılık yakıştırılan putlar, gerçekte

birer sahte özneydiler. Gerçek özne ise, onlara tanrılık yakıştıranlar, yani kendileriydi. Bu tavır, her tür şirkin bir aldanma ve aldatma olduğunu ortaya koyuyordu.

Müşrikin taptığı sahte tanrı, kendi atadığı tanrıydı. Önce tanrısını atamak, sonra da ona taptığını iddia etmek.. İşte yaman çelişki buydu. Bununla, iki büyük yanlışı birden işliyorlardı:

1. Allah'a ait bir niteliği, O'ndan, keyiflerince çekip alabilecekleri vehmine kapılmak.

2. Allah'a ait bu niteliği, istediklerine takma yetkisini kendilerinde görmek.

Zaten ayette de, isim takma (*tesmiye*) işi onlara izafe edilmekteydi. Bu onların nasıl kırılgan bir tanrı tasavvuruna sahip olduklarını gösteriyordu. Gerçekte bu yaptıklarının adı "tanrı atamak" idi. Yaratıcının kendileri üzerindeki tasarrufu konusunda oldukça cimri davranırken, O'nun hakkında tasarrufta bulunma konusundaki bu aşırı cüret ve cömertlikleri, onlara şirk gibi affedilmez bir cürüm işletmekteydi.

Allah tasavvurundaki her tür beşeri sapmanın temelinde, uzak Allah tasavvuru yattığı için, Kur'an "kuluna şah damarından daha yakın" bir Allah tasavvuru inşa etmeyi amaçladı. Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğunu söylemek, insanın tarih içindeki yürüyüşünü "Allah'a doğru yürüyüş" olarak takdim eden kadim mistik geleneklerin hilafına, "Allah ile birlikte yürüyüş" olduğunu söylemektir. Kur'an bunu söylemekle, insanın tarih içinde Allah ile birlikte yürüdüğünü, Allah ile beraber olup yol aldığını söylemiş olmaktadır. Zaten nübüvvet ve Risâlet tarihi de bunun delilidir.

Bunun içindir ki Kur'an mü'mince bir hayatın merkezine duayı yerleştirdi. Duayı, bir günün eklem noktaları olan beş vakitte eda edilen bir ibadete dönüştürdü. Çünkü duaya yapılan her vurgu, Allah-insan ilişkisinin doğrudan ve aracısız tabiatına yapılan bir vurgu anlamına geliyordu. Duada kul Allah'la diyaloga giriyor, şah damarından yakın olana "Allah"ım!" diye sesleniyor, yalvarıyor, yakarıyordu.

Allah Rasûlü, uzak Allah tasavvurunun yol açtığı sapmaya karşı namazı bir kalkan olarak okuyordu. "Namaz mü'minin miracıdır" hadisi, işte bu okumanın bir sonucuydu. Miraç, kulun Allah'a manevi olarak yaklaşmasını ifade ediyordu. Allah kuluna zaten yakındı. Sorun, kulun Allah'a yakın olup olmadığıydı. Bu ise, namazla her gün beş kez hatırlatılıyordu. Allah'ın kendisine şah damarından daha yakın olduğunu bu yoğunlukta hisseden birinin, şirk tuzağına karşı ne kadar uyanık ve teyakkuz halinde bulunduğunu söylemeye bile gerek yok.

Sözün özü, bir Allah inancına sahip olmak yetmiyor. Cahiliyye toplumunun gömüldüğü karanlık bunun en büyük delili. Bu Allah inancının selim ve sahih bir tasavvura yaslanması gerekiyor. İşte bu tasavvuru da, vahiy inşa ediyor. Vahyin inşa ettiği tasavvurların başında, Allah tasavvuru geliyor. Vahiy bize, Allah tasavvurunu inşa amacıyla, sadece kendisini nasıl okuyacağımızı değil, kâinatı, olayları ve insanı nasıl okuyacağımızı da öğretiyor. İşte burada söz, Kur'an'ın bizi ve hayatımızı inşasına gelip dayanıyor.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Allah tasavvurunu vahiy inşa etmelidir

Sual şu: İçkin ve sınırlı bir varlık olan insan, aşkın ve sınırsız bir varlık olan Allah hakkında nasıl konuşur? Bu büyük işe nasıl cüret eder? Diyelim ki cüret etti, peki ne kadar isabet kaydeder? Varlık evreninin en küçüğü hakkında yanlış konuşmak dahi kişiyi güvenilmez kılıyorsa, ya varlığı var eden Allah hakkında yanlış konuşmanın konuşan üzerindeki yıkıcı etkisi nice olur?

Kur'an, Allah hakkında bilir-bilmez konuşmayı açıkça yasaklar:

وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

"Allah, hakkında bilginiz olmayan şeyi kendisine atfetmenizi yasaklamıştır." *(Araf 7:33)* Yine vahiy, Allah hakkında bilmeden konuşmanın şeytan işi bir sapma olduğunu dile getirir (2:169). Allah'ı tartışma konusu yapmanın, ne büyük bir cüret ve haddini bilmezlik olduğunu hatırlatır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ۝

"Ne ki, yine de insanlar içerisinden, her hangi bir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışan ve haddini bilmez her cins şeytanın peşine takılan kimseler çıkabilmektedir" *(Hac 22:3)*

İnsan Allah hakkında bilerek ne kadar, nereye kadar konuşabilir ki? Konuşulan Halık, konuşan mahlûktur. Konuşulan mutlak, konuşan mukayyettir. Konuşulan sonsuz, konuşan sonludur. Konuşulan mükemmel, konuşan yetersiz...

Bu bir problemdir. Bu problemin en sağlıklı çözümü Allah'ı yine kendi dilinden öğrenmektir. Vahiy, Allah'ı öğreneceğimiz ve tanıyacağımız en sağlıklı adrestir. Çünkü vahiy ilâhî kelamdır. Zaten Allah hakkında bilgiye dayalı olmadan konuşup tartışmayı kınayan ayetin yer aldığı sûrede, benzer bir ifadeyle gelen bir başka ayet bu sorunun çözümünü sunmaktadır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ۝

"İnsanlar içerisinden herhangi bir bilgiye, bir rehberliğe ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışan kimseler çıkabilmektedir." *(Hac 22:8)*

Allah hakkında konuşmak için kişi mutlaka, "bir rehber ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmalıdır". Çünkü Allah ve Allah hakkındaki hiçbir şey, üzerinde spekülasyon yapılacak bir mevzu değildir. Bu tür bir tavır, sahih Allah tasavvurunun yara almasına neden olur. Bu Allah'a saygısızlıktır. Bu konuda yapılacak her türlü polemik, insanın mutlak karşısındaki ciddiyetine gölge düşürür. Zira, Allah hakkında yapılacak hiçbir akıl yürütme, hiçbir polemik ve tartışma, sahibini sahih ve kesin bilgiye götüremez. Bu en iyi ihtimalle bir zandır ve Allah hakkında yakin bilgi dururken zanların peşine düşmek, zanların en kötüsüdür. Kur'an bu durumu "Allah hakkında kötü zan besleme" olarak niteler ve onlar için "fenalığın girdabını boylasınlar" der (48:6,12).

Hac sûresinin 8. ayetinde geçen Allah'ı bize tanıtan "rehber" Allah Rasûlü, "aydınlatıcı bir kitab" ise Kur'an'dır. Allah, vahiy yoluyla zatı hakkında insana bilgi sunmuştur. Şu halde insan, Allah'ı kendi tanıttığı gibi tanımak zorundadır:

وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا ﴿١٨٠﴾

"O'nun güzel isimleri vardır: O'na onlarla dua edin!"

(Araf 7:180)

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

"Allah'ı, siz bilmiyorken size bildirdiği gibi anın!"

(Bakara 2:239)

وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ ﴿١٩٨﴾

"Artık O'nu, size gösterdiği gibi anın!" *(Bakara 2:198)*

O kendisini nasıl bilmemiz gerektiğini bize öğretmiştir. Çünkü insanı O yarattığı gibi, yarattığı insana *beyan* yeteneğini de o vermiştir (96:5). Ayette geçen *ta'lim-i beyan*, "bir şey hakkında düşünme ve düşündüğünü ifade etme yeteneği"dir. Allah hakkında, kendisi hakkında, diğer varlıklar hakkında tasavvur ettiklerini, düşündüklerini, inandıklarını, anladıklarını ifade etme yeteneğinin tümü bu kapsama girer.

Allah tasavvurumuzu kim inşa etti? Kur'an bunların içinde ne kadar yer tutuyor? Kur'an'ın inşa etmediği bir Allah tasavvuru, birini kendisi dururken başkasından öğrenmek değil midir? Biz bir insan olarak başkalarının bizi bizden tanımasını isterken, Allah'ı tanımada kendi kelamına başvurmamak, ilâhî kelamı O'nu tanıma konusunda göz ardı etmek, ne derece hakkaniyetlidir?

Bize düşen Allah'ı önce kendi kelamından tanımaktır. O'nu tanıma konusunda kelamını bir tarafa bırakıp da başka kaynaklara yönelmek, Allah'ı tanımak değil tanımlamaya kalkmaktır ki, bu büyük bir cürettir. Sadece cüret değil, aynı zamanda cinayet derecesinde bir cürümdür. Tüm inanç sapmalarının temelinde Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak yerine, O'nu –hâşâ- teslim almaya kalkışmak yatar. Allah'ı vahye başvurmadan tanımaya kalkışmak, vahye güvensizlik anlamına gelecektir. Bu, doğrudan Allah'a güvensizliktir. Böyle bir tanıma süreci daha baştan kaybedilmiş bir süreçtir. Sonuç Allah hakkında yapılan ileri geri konuşmalara bir yenisini eklemektir. Tanımakla tanımlamak arasındaki fark, hakikatle yalan arasındaki fark kadardır. Zira tanımak tanınacak zatı özne bilmek, tanımlamak ise nesneleştirmektir. Bundan Allah'a sığınmak gerekir.

Tarımak anlamayı, tarımlamak rol verme ve imaj biçmeyi önceler. Bütün bunlar kulun Allah karşısında haddi aşması anlamına gelir. Şu halde, Allah'ı bilmek, tarımak ve anlamak için en sağlıklı yol vahyin kılavuzluğuna başvurmaktır. Vahiy esmâ-i hüsnâ ile bize bu kılavuzluğu bihakkın yerine getirecektir.

3.2. Allah Kur'an'da zatı hakkında konuşuyor

Genellikle sanıldığı gibi, Kur'an'ın konusu Allah değil, insandır. Buna rağmen, Allah, Kur'an vahyinin inşa ettiği varlık tasavvurunda merkezde yer alır. O âlemlerin Rabbidir. Her şey fani, yalnızca O'nun zatı bâkîdir. Her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O bir şeyin olmasını dilediği zaman ona "Ol!" demesi yeterlidir, o da hemen oluş sürecine giriverir. O, Rahmet ve şefkatiyle her şeyi kuşatmıştır. Her iradeli varlık, O'nun dileği ve izni sayesinde dileyebilen bir varlık olmuştur.

Kur'an konusu insan olan bir vahiydir, dedik. Fakat Kur'an'da Allah'a doğrudan veya dolaylı atıfta bulunmayan bir tek pasaj bulmak imkânsızdır. Ne ki Kur'an, Allah'tan söz ettiği her yerde, sözü getirip bir biçimde insanla ilişkilendirir. Allah'a ilişkin her ifadenin bağlamı insanla alakalıdır. Bu anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü vahiy Allah'ın vahyidir. Hatip Allah, muhatabı da insandır. Hatip zatından bahseder. Fakat O kendi zatından söz ederken dahi, bununla muhataba bir şey söylemek ister. Bir öğüt ve hatırlatma olan Kur'an vahyi, bu amacını Allah'tan söz ederken de göz ardı etmez. Allah kendi zatından söz ederken de, vahyin "öğüt" ve "uyarı" fonksiyonu ön plandadır. İşte bu nedenledir ki, Kur'an'ın Allah'tan söz etmesi, nüzûl içinde nüzûl, ikram içinde ikramdır. Allah gibi aşkın ve mutlak hakikatin, insanın "şimdi ve burada"sındaki tecellîlerine insanın dikkatini çeker.

Bu anlamda vahyin Allah'tan bahsetmesi tamamen işlevseldir. Bunu sadece insanın ruhunda zaman ve mekân üstü bir etki bırakmak için değil, aynı zamanda aktüel hayatına müdahil bir Allah tasavvuru yerleştirmek için yapar. Çünkü Allah hakkındaki ifadeler, insanda ahlaki çağrışımlar uyandırmak ve insanı belli bir hedefe yöneltmek için vardır. Bundan dolayı Kur'an'da sıfatlar hariç, Allah kavramı binlerce defa geçmesine rağmen, ilgi merkezi insan ve davranışlarıdır. İlâhî kudret ve insan iradesi tartışmaları

dahi işlevselidir. Kur'an'ın amacı, insan zihnini ve davranışını Allah karşısında tamamen güçsüz görüp içine düşülebilecek aşırı ümitsizlik ile, başına buyruk sanıp öznel isteklerini ahlaki buyruk yerine ikame şeklindeki isyan tavrının oluşturduğu ahlaki sınırlar alanında gerilim halinde tutarak, bu nihilist uçlara gitmesini engellemek ve ona en yüksek ahlaki yaratıcılık düzeyini kazandırmaktır.

3.3. Kur'an'ın Allah'ı tanıtmada kullandığı yöntem

Kur'an Allah'ı tanıtırken nefy ve isbat yöntemini kullanır. Nefy ve isbat yönteminin en beliğ ifadesi olan kelime-i tevhîd, aynı zamanda Allah hakkında düşünme ve konuşmanın istikametini de göstermektedir. Bu yön içkinden aşkına, fizikten metafiziğe, mukayyetten mutlaka doğrudur. Kelime-i tevhîd, insan zihninin soyutlama yeteneğini, yani akleden kalbin miracını öngörür. Tevhîd kelimesini açıklayan ***"Hiçbir şey O'nun gibi değildir"*** *(42:11)* ifadesinde de bu yön açıkça görülür. Önce her şey O'na benzemekten nefy edilir, sonra O'nun benzersizliği isbat edilir. Bu isbat mantıki bir isbat olmaktan çok, varoluşsal ve zaruri bir sonuç olarak zuhur eder.

Bazı sûre ve ayetler Allah'ın kimliğinde yoğunlaşır. Adeta "Allah kimdir?" sorusunun cevabını verir. İhlas sûresi bunun en güzel örneğidir (112:1-4). Yine *ayete'l-kürsi* adıyla anılan ayet bunun örneğidir (2:255).

Bazen Allah'ın bir tek sıfatı, koca bir sûre boyunca açılır. Bunun en dikkat çekici örneği Rahmân sıfatını açan Rahmân sûresidir. Sûre, müşrik muhatapların Allah'ın "Rahmân" oluşunu kabullenmek istemeyişlerinin altında yatan gerçek nedeni açıklar. Bu neden, Allah'ın insan hayatının her alanına müdahil oluşudur. Müşrik akıl, varlığına inandığı Allah'a ortaklar koşarken kendisine gayr-ı meşru bir mazeret bulmuştu: "uzak Allah" inancı. Bu tasavvur, söz konusu akla ortak koşma mazereti üretiyordu. Madem Allah uzaktı, O'na yakın olmak için aracılar gerekti. Rahmân sıfatı, Allah'ın hayatın her alanına müdahalesini ifade ediyordu. Zaten kendi içlerinden bir insanı peygamber göndermesi de bu İsmin bir tecellîsi idi. Onlar Rahmân ismine itiraz etmekle, Allah'ın hayata aktif müdahalesine itiraz etmiş oluyorlardı. İçlerinden birinin peygamber seçilmesine ve onun eliyle gelen vahye itirazları da yine aynı sebebe dayanıyordu.

Müşrik aklın "uzak tanrı" tasavvurunu, Kur'an şiddetle reddetti. Bu aklın Allah'a iftirasını ret için, Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesini temsil eden esmâ-i hüsnâyı muhataplara bildirdi. Allah'ın her şeyi bilen bir Alîm, her şeyi gören bir Basîr, her şeyi işiten bir Semî, herkesin rızkını veren bir Rezzak, sınırsız rahmet kaynağı olan bir Rahmân ve Rahîm olduğunu sık sık tekrarladı. Bununla yetinmeyip Allah'ın kullarına şah damarından daha yakın olduğunu ifade etti. Bununla muhatabında hayata her an müdahil olan bir Allah tasavvuru geliştirmeyi amaçladı.

3.4. Allah kimdir?

Kur'an, baştan sona, muhatabında muhkem bir Allah tasavvuru inşa eder. Allah, zatıyla mutlak gaybdır. İnsan idrakini aşan mutlak hakikattir. Sıfatlarıyla varlığa tecellî eder ve O'nun esmâsının tecellîleri varlık aynasında görünür. Şimdi Kur'an'da Allah tasavvurumuzu inşa eden ayetlere geçelim.

1. *Allah kendini tanıttığı gibidir:*

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۝١ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۝٢ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ ۝٣ وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ كُفُوًا اَحَدٌ ۝٤

"De ki: O bir tek Allah'tır.

O, tüm varlığın sebebi olan Mutlak Varlıktır.

O, doğmamış ve doğrulmamıştır.

Hiçbir şey O'na eş ve denk olmamıştır." *(İhlas 112:1-4).*

"O öyle bir Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur; O aklın kavrama kapasitesini aşan hakikatleri de, akledilebilen gerçekleri de bilendir; O Rahmân'dır, O Rahîm'dir.

O öyle bir Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur; O varlığın mutlak sahibidir, kutsalın kaynağıdır, bizzat kurtuluştur, güvenin ve güvenliğin merkezidir, mutlak otorite sahibidir, üstünlüğü tartışılmaz olandır, her daim hükmünü yürütendir, büyüklükte sınır tanımayandır. Yüce Allah, onların ilâhlık yakıştırdıkları her şeyden beri ve münezzehtir.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِيْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ۝٢٢

اَللّٰهُ
ALLAH

هُوَ اللّٰهُ الَّذِی لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ۚ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِی السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır: İdrak edilemeyen ve edilebilen her şeyin âlimi sadece O'dur; O özünde merhametli, işinde merhametlidir.

O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır: varlığın mutlak hakimidir, kutsalın kaynağıdır, mutlak kurtuluş ve huzurun membaıdır, güven ve iman verendir, *(iyi ile kötüyü belirlemede)* ***mutlak otorite sahibidir, mutlak üstün ve yüce olandır, her şartta iradesini yürütendir, büyüklüğünde sınırsız olandır.***

Eşsiz yüce olan O, onların şirk koştukları her şeyin ötesindedir, aşkındır.

O Allah'tır; mutlak yaratıcıdır, var ettiğinin ilk örneklerini yaratandır, yarattığı ilk örneklere sûret giydirendir.

En güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler Allah'a mahsustur: Göklerde ve yerde olan her şey O'nun adına hareket eder: zira O'dur her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet eden." *(Haşr 59:22-24)*

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ اَلْحَیُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾

"Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır." *(Âl-i İmran 3:2)*

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

"Allah, kendisinden başka ilâh bulunmayandır; en güzel nitelikler, tüm mükemmellikler O'na mahsustur."
(Tâhâ 20:8)

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ اَلْمِصْبَاحُ فِی زُجَاجَةٍ ۖ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّیٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِیٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُورٌ عَلٰى نُورٍ ۗ يَهْدِی اللّٰهُ

لِنُورِهِ مَنْ يَشَآءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾

"Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun sembolü, içinde kandil bulunan bir ışık mahalli gibidir. O kandily, kristal bir fânus içindedir. Öyle bir fanus ki, sanki inci gibi (parıldayan) bir gezegen. O kandil, doğuya da batıya da ait olmayan mübarek bir zeytin ağacından elde edilmiş bir yakıtla tutuşturulur. Öyle ışıltılı bir yağ ki, neredeyse ateş değmeden bile ışık saçacak: Nûr üstüne nûrdur! Allah isteyeni, nurunun (peşine takarak) doğru yola iletmeyi diler." (Nûr 24:35)

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

"Allah odur ki, sizi yaratmıştır, sonra size rızık vermiştir; sonra sizi ölüme sürükleyecek ve en sonunda yeniden diriltecektir. İmdi, ortak koştuklarınız arasında, bütün bunlardan her hangi birini yapacak kimse var mı? O yüceler yücesi, onların şirk koştukları her şeyin ötesinde, aşkın bir varlıktır. (Rum 30:40)

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾

"Allah, başlangıçta sizi güçten yoksun yaratan, bu yoksunluğun ardından sizi güçlü kuvvetli kılan, bu güçlü kuvvetli dönemin ardından sizi (tekrar) zayıflığa ve ak saçlılığa mahkum edendir: O dilediğini yaratır; zira O her şeyi bilendir, mutlak kudret sahibidir." (Rum 30:54).

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَآءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

"Allah, zatından başka ilâh olmayandır; mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır. Ne gaflet basar O'nu, ne de uyku. Göklerde ve yerde olan her bir şey O'nundur. O'nun izni olmaksızın katında şefaat edecek olan kimmiş bakayım? O, kullarının önünde/açıkta olan şeyleri de, ardında/gizli olan şeyleri de bilir; oysa onlar, O dilemedikçe, O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar. O'nun sonsuz Kudret ve otoritesi gökleri ve yeri kaplamıştır, üstelik onları görüp gözetmek O'na ağır gelmez. Gerçekten, yüce ve azametli olan, yalnızca O'dur." *(Bakara 2:255)*

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ۝٨٧

"Allah –ki O'ndan başka ilâh yoktur- geleceğinde asla şüphe olmayan kıyamet gününde elbette sizi bir araya toplayacaktır. Kim, Allah'tan daha doğru sözlü olabilir? "
(Nisa 4:87)

2. *Allah kendi kendisine yetendir, O'na muhtaç olan sizsiniz:*

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ اِلَى اللّٰهِ ۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ ۝١٥

"Ey insanlık ailesi! Allah'a muhtaç olanlar sizlersiniz; Allah'a gelince: O, kendi kendine yeten sonsuz zenginlik sahibidir, (bilakis) her şey O'na hamd ile memurdur."
(Fatır 35:15)

3. *Allah kuluna yeter:*

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ۖ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ۝٣٦

"Hiç Allah kuluna yetmez mi de, onlar seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar?" *(Zümer 39:36)*

4. *Şeref ve itibarın kaynağı Allah'tır:*

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ ۜ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۖ وَمَكْرُ اُولٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ۝١٠

"Kim kalıcı şeref ve itibar arıyorsa, iyi bilsin ki bütün bir şeref ve itibarın kaynağı Allah'tır. O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise güzel işlerdir."

(Fatır 35:10).

5. *Her iş döner dolaşır Allah'ın dediğine varır:*

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهٗ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ ؕ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿١٢٣﴾

"Göklerin ve yerin gizli gerçekleri Allah'a aittir; ve sonunda her iş döner dolaşır Allah'ın (dediğine) varır: şu halde yalnız O'na kul ol ve O'na güvenip dayan; zira senin Rabbin, yaptıklarınız karşısında asla duyarsız kalmaz.

(Hûd 11:123)

وَمَنْ يُّسْلِمْ وَجْهَهٗۤ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ؕ وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ ﴿٢٢﴾

"Ama kim de, aktif iyi bir insan olarak bütün varlığıyla Allah'a teslim olursa, işte o kopmaz bir halkaya sımsıkı yapışmış olur: En nihayet her iş döner dolaşır, sonucunu takdir etmesi için Allah'a varır." *(Lokman 31:22)*

6. *Allah asla zulmetmez:*

وَمَاۤ اَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ ﴿٢٩﴾

"Benim, asla kullara zulmetme ihtimalim bulunmamaktadır." *(Kâf 50:29)*

وَمَا ظَلَمْنٰهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوْۤا اَنْفُسَهُمْ ﴿١٠١﴾

"Biz onlara asla zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmettiler." *(Hûd 11:101)*

7. *Allah kimsenin yaptığını yanına kâr bırakmaz:*

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَزِيْزٍ ذِى انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

"Değil mi ki Allah izzet ve azamet sahibidir, kimsenin kötülüğünü yanına kâr bırakmayandır." *(Zümer 39:37)*

8. *Allah'tan değil Allah'a kaçınız:*

فَفِرُّوٓا إِلَى ٱللَّهِ ۝٥٠

"Allah'a kaçınız" *(Zâriyat 51:50)*

فَٱعْلَمُوٓا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۝٢

"İyi bilin ki siz Allah'ı asla atlatamazsınız" *(Tevbe 9:3)*

9. *Size bir tek öğüdüm var: Allah'a karşı esas duruşunuzu bozmayın:*

قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَٰحِدَةٍ ۚ أَن تَقُومُوا۟ لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَٰدَىٰ ۝٤٦

"De ki: Size bir tek öğüdüm var: İster tek başınıza ister başkalarıyla birlikte olun, asla Allah'a karşı esas duruşunuzu bozmayın." *(Sebe' 34:46)*

10. *Mutlak otorite Allah'tır:*

قُلِ ٱللَّهُمَّ مَٰلِكَ ٱلْمُلْكِ تُؤْتِى ٱلْمُلْكَ مَن تَشَآءُ وَتَنزِعُ ٱلْمُلْكَ مِمَّن تَشَآءُ ۖ وَتُعِزُّ مَن تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَآءُ ۖ بِيَدِكَ ٱلْخَيْرُ ۖ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝٢٦

"De ki: "Ey mutlak otorite sahibi olan Allah'ım! Sen dilediğine otorite verirsin, dilediğinden de otoriteyi çeker alırsın; dilediğini Azîz eder, dilediğini de zelil edersin; hayrın tamamı senin elindedir, çünkü Sen her bir şeye kadirsin."

(Âl-i İmran 3:26)

إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا ۗ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٥٤

"Kuşkusuz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı aşamada yaratan; ve sınırsız güç ve kudret makamına kurulan Allah'tır. O'dur gündüzü aralıksız kovalayan geceyle örten; güneşi, ayı, yıldızları emrine âmâde kılan O. Bakın, yalnız O'na aittir bütün yaratılış ve mutlak buyruk. Alemlerin Rabbi Allah, ne yüce bir bereket kaynağıdır."

(A'raf 7:54)

11. *Hiç kimse insana Allah'tan daha sevgili olmamalıdır:*

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ
اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"De ki: "Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensubu bulunduğunuz kitle, kazandığınız mallar, kötüye gitmesinden kaygı duyduğunuz ticaret ve hoşunuza giden konutlar, Allah'tan, O'nun Elçisi'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, Allah'ın buyruğu gerçekleşinceye kadar bekleyin. Şu kesin ki Allah, sorumsuzca davranan bir toplumu doğru yola yöneltmez. *(Tevbe 9:24)*

3.5. "De ki: O, Allah'tır.."

Kur'an'da 2697 kez kullanılan Allah ismi, kullanım sıklığıyla şanına yaraşır bir yer tutmuştur.[1]

Allah'a atfen kullanılan açık ve gizli zamirler bunun dışındadır. Eğer sayıya Allah'a atfen kullanılan açık ve gizli zamirleri de dâhil edersek, sayı 6000'i geçer. Kur'an'ın amacı lâfzî bir inşadan çok, manevi bir inşadır. Bu yüzden muhatabının Allah tasavvurunu inşayı amaçlar.

Allah tasavvurunu inşa eden sûre ve ayetler, Allah Rasûlü'nün Kur'an içerisinde en çok dikkat çektiği ve üzerinde durmaya teşvik ettiği sûre ve ayetlerdir. Bunlar adeta ilâhî bir "kartvizit" mesabesindedir. Allah'a yönelen kulun, "Ey Allah'ım! Seni tanımak istiyorum!" duasına sunulmuş bir k ırşılık niteliğindedir. Bunların başında İhlâs sûresi gelir. Bu sûrede, Allah Teâlâ, zatı hakkında bilgi verir. Yani İhlâs sûresi, Allah'ın Allah hakkında konuştuğu bir sûredir.

İhlâs sûresi, *kul* ("de ki") diyerek söze girer. Sûrenin söze

[1] M. Fuat Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Mufehres li-elfâzi'l-Kur'an.*

"de ki" emriyle girmesi, anlama birçok şey katar. Bunları maddeler halinde sıralayalım:

1. Bu bir emirdir. Muhatabın zihnini, bu mesajın emretmeye müstahak yüce bir makamdan geldiğine hazırlar.

2. Bu talim ve terbiyeyi amaçlayan bir emirdir. Allah hakkında bize bir "ikrarı" talim ettirir. Dil ile ikrar, imânın, marifet ve kalp ile tasdikten sonraki üçüncü basamağıdır. Vahyin terbiyesine teslim olan birine düşen, ilk iki basamağı çıkmış olmaktır.

3. *Kul* (de ki) emri, bir şeyi yapmamızı değil, dememizi ister. Çünkü Allah hakkında doğru tasavvuru dile getirmek, yapmanın, yani salih amelin ta kendisidir.

4. Bir tek "de ki" emriyle, tüm sûre haber türünden inşa türüne taşınmıştır. Eğer baştaki *kul* emri olmasaydı, İhlâs sûresi haber cümlelerinden oluşan bir sûre olacaktı. Fakat baştaki bu emir, sûrenin belagat çatısını değiştirmiştir. *Kul* ile sûrenin haberden inşaya taşınması, muhataba, "Seni inşa edeceğim, hazır mısın?" uyarısıdır.

5. Emir kipiyle gelmiş olmasının bir başka anlamı da, ele alınan konunun kişisel tercih ve bireysel yorumlara açık olmayan bir konu olduğunu gösterir. Bu konuda insanın doğrudan ilâhî inşaya muhtaç olduğuna delalet eder. Üstelik bu inşa, Allah tasavvuru gibi en yüksek düzeyde bir inşadır.

6. *Kul* (de ki) emri, aynı zamanda karşı ileti isteyen bir hitap biçimidir. Muhataptan "emir tekrarı" istenmektedir. Emir tekrarı, çok hassas olan ve yanlış anlaşılması durumunda muhatabın çok büyük ziyana uğrayacağı meselelerde istenir.

7. *Kul* (de ki) emri, muhatabın yanlış anlama ihtimali olan hususlarda istenir. Daha önceki yanlış anlamalara gönderme yapan ve onları zımnen kınayan bir vurgusu da vardır.

8. *Kul* (de ki) emri, muhataba bu konudaki yanlış anlamaları hiç eğip bükmeden, lafı dolandırmadan, doğrudan ve açıkça reddetme görevini yükler. Bu zımni göreve, ayrıı konuda tavizsiz olma vurgusu da dâhildir.

9. Sûrenin *kul* (de ki) ile başlaması, tevhîdi bilmenin ve buna inanmanın yetmediğini, bunu dile getirmek ve hatta haykırmak gerektiğini zımnen ifade eder.

10. Sûrenin ***kul*** (de ki) ile başlaması, "Allah hakkındaki yanlış tasavvurlar, sükutla geçiştirilemeyecek kadar önemlidir" imasını bünyesinde taşır.

11. Sûrenin ***kul*** (de ki) ile başlaması, Allah'ı doğru bilme, tanıma ve anlamanın vazgeçilmez unsurları olan esmâ-i hüsnânın önemine yapılmış örtülü bir vurguya sahiptir.

İhlâs sûresinde "de ki" emrinden sonra gelen cümlenin açılımı şudur: "O, Allah'tır, bir tektir".[1] Muhataptan itiraf etmesi istenen ilk cümle budur. Bu bir itiraftır, çünkü bunu söylemek sadece dıştan bir telkin değil, aynı zamanda içten bir telkindir de. Fıtrata nakşedilen varoluşsal bilginin telkinidir bu.

Bir şeyin adını söylemek, onun varlığını peşinen kabullenmektir. Vahiy, "Allah vardır" demez. Bunu demeyi zait görür. Varlık diye bir şey varsa, O'nun varlığını isbata ihtiyaç yoktur. Hâşâ, "Allah yoktur" demek için bile, var olmak gerekir. İnkârcının varlığı bile, Allah'ın varlığını haykıran bir delildir. Vahiy, bütün bir varoluş âlemini O'na atıf olarak sunar. Zaten bütün bir varlığa "âlem" denmesinin nedeni de budur. Zira bütün bir varlık, O'nun varlığına atıf yapan bir 'ilm'in 'alameti'dir. Alameti inkâr malumu inkar, malumu inkar ilmi inkar, ilmi inkar âlimi inkardır.

Kur'an O'nun varlığını isbata ihtiyaç duymaz. Şairin şu beyti, adeta Kur'an'ın bu konudaki üslubunu özetler:

Varlığın bilme ne hacet küre-i âlem ile
Yeter isbatına halk ettiği bir zerre bile

Eylemin varlığı, öznenin varlığını zorunlu kılar. Sanatın varlığı, sanatkârın varlığını zorunlu kılar. Eserin varlığı, müessirin varlığını zorunlu kılar. Âlemin varlığı, Âlim'in varlığını zorunlu kılar. Eylem, sanat, bilgi ve âlemin varlığı, özne, sanatkâr, müessir ve bilenin varlığının alameti, işareti, ayetidir. Vahyin tamamı "ayetlerden" oluşur, tıpkı varlığın tamamının "ayetlerden" oluştuğu gibi. Kur'an, kendi birimlerine verdiği "ayet" ismini, varlık bütününü oluşturan parçalara da verir. *Ve sonuçta kelam kavli bir varlık, varlık fiili bir kelam olur.*

[1] Allah lafzının haber oluşuyla ilgili bkz. Ferra ve Ahfeş; *Me'âni'l-Kur'an.*

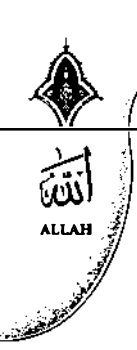

3.6. Allah adına, Allah'ın adıyla

Kur'an'a göre "Allah'ın adı", hayatın her alanında insanın önüne çıkan duvarlarda açılan kapıdır. Dahası, kapalı kapıları ardına kadar açan mükemmel ve muhteşem bir anahtardır. Kur'an'dan ilk indirilen ayet, aynı zamanda ilk emirdir: ***"Yaratan Rabbin adına/adıyla oku!"***

İlk vahiy olan "oku!" emri, insanın bilme ve bildirme, öğrenme ve öğretme, anlama ve anlamlandırma, kavrama ve dile dökme, tanıma ve tanımlama yeteneklerinin tümünü kapsar. Vahiy muhataptan sadece "okumasını" değil, "Allah adına okumasını" istemektedir. Hatta emrin vurgusu "okumaya" değil, "Allah adına/adıyla okumaya"dır. Çünkü tüm akletme faaliyeti zaten bir okumadır. Gören, işiten, dokunan, tadan, düşünen, öğrenen insan, ister-istemez okuma işini zaten yapmaktadır. Fakat yanlış okumaktadır. Yani, yanlış anlamakta, anlamlandırmakta, bilmekte ve bildirmektedir.

Doğru okumanın en garantili anahtarı Allah adına okumaktır. Bu ilâhî emir, zımnen şöyle bir uyarı taşır: İnsan hakikati referanssız kavrayamaz. Bir şeyi kim adına okuyorsanız, ona referansla anlıyor ve anlamlandırıyorsunuz demektir. Allah adına okumak, varlık kitabını Allah'a referansla anlama ve anlamlandırmaya çalışmaktır. İnsanı ancak, bu tür bir okuma hak ve hakikate ulaştırır. Gerçekte varlık kitabını Allah'tan başkası adına okumak, varlığı sahte ve ait olmadığı bir referansla okumaya çalışmaktır. Bu tür bir okuma ise, batıl bir okumadır. Referansı yanlış olan okuma ve anlamanın kendisi de yanlıştır. "Allah adına oku" emri insanadır. Bu emir, insanın yeryüzünde halife (kalfa) oluşuna zımni bir atıf içerir. Allah adına okuyan, O'nnun adına anlar ve anlamlandırır. Bu bir kitap olan hayatı, O'nun adına/adıyla inşa etme görevine tekabül eder

Allah adına okumak, okumaya konu olan her şeyin kutsal ve aşkınla olan irtibatını keşfetmektir. Çünkü Allah'ın adı kutsal ve yücedir (55:78). Kutsal ve yüce olan bir İsim adına okumak, okuyan herkesi ve okunan her şeyi O kutsal ve yüce olandan yola çıkarak anlamaya çalışmaktır. Allah adına okuma emri, Allah'ın her an hayata aktif ve aktüel müdahalesini görme emridir. O hayatın ve varlığın ışığıdır. Her yerde O vardır. O'nun hayatın ve varlığın her alanındaki varlığını, ancak "O'nun adı" ile bakan

bir göz görür, O'nun adıyla işiten bir kulak duyar, O'nun adıyla işleyen bir akıl akleder, O'nun adıyla bilen bir bilinç kavrar, O'nun adıyla hisseden bir yürek fark eder. Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesi bir kilitse, "Allah'ın adı" bu kilidi açan anahtardır. İşbu nedenle, O'nun adı hayatı kuşatmalı, eylemler O'nun adıyla değer kazanmalıdır. Allah'ın adıyla değer kazanan eylemler, O'na yükselir ve salih amel olmayı hak ederler (35:10).

Bir çok ayet, muhatabından, O'nun yüce adını yüce tutmayı emreder (56:74, 96; 69:52). Bu yaygın anlamada olduğu gibi "O'nu yüceltme emri" değildir. Zaten emir de "O'nu" yüceltme değil, "O'nun adını" yüceltme emridir. Zira O zaten yücedir. Fakat O yüce ve aşkın olan zatını bilsin ve anlasın diye, esmâsıyla insan bilincine tenezzül ve tecellî buyurmuştur. İnsanoğlu, O'nun kendisine olan bu lutfunu istismar etmemelidir. Salt teşbihçi (antropomorfizm) yaklaşım istismardır. Allah'a dair isim ve sıfatların her tür kişileştirilmesi ve cisimleştirilmesi istismardır. O'nun yaratılmışlardan biriyle birleştiği, onun içine girdiği gibi ittihat ve hulul cinsinden her türlü panteizm istismardır.

O'nun zatına dair sınırlı bilgileri insanoğluna "adı ile" indirmesi, insanı akli bir tembelliğe sürüklememelidir. İnsan bu İlâhî *inzâle*, akleden kalbinin *miracı* ile cevap vermelidir. Bu ilâhî lutfun karşılığı ancak böyle bir şükür olur. Şu halde, birçok ayette geçen "O'nun adını yüceltme/yüce tutma" emri, "O'nun kendini size tanıtmak içinesmâ ve sıfatıyla bilincinize tenezzül buyurmasına karşılık, siz de O'nun adını yüceltin!" Anlamına alınmalıdır. O zaten yüce ve aşkındır. Buna rağmen esmâsıyla sizin içkin dünyanıza tenezzül buyurmuştur. Siz O'nun adını O'nun zatına yakışır şekilde anın. Siz o adı yüce tutmakla, aslında O'nun adını değil kendinizi yüceltmiş olursunuz. O'nun esmâsının tecellîlerinden ruhunuza ve akleden kalbinize iki kanat takarak, ruhunuzu ve akleden kalbinizi yüceltmiş olursunuz. Bu aşağı ve düşük hayatın (*el-hayatu'd-dunyâ*) kayıtlarından, ruhunuzu ve bilincinizi bir nebze kurtarmış olursunuz.

İşte bu amaca ulaşmak için "Allah'ın adı" hayatınızın her anında ve alanında olmalıdır.

O sizden sabah akşam "adının anılmasını" ister (76:25).

Mabedlerde yalnız O'nun adı anılmalıdır (24:36).

O'nun adı dillerden düşmemelidir (56:96; 87:1).

İnsan O'nun adını tesbih ederek bilincini gergef gibi ince işçilikle dokumalı, katı dünyanın kayıt ve kuyudatından bu sayede kurtulup yücelmelidir. Hayvanlar bile O'nun adına boğazlanmalı, başkası adına boğazlananın eti yenilmemelidir (6:121).

Çünkü can –bu hayvan canı bile olsa- O'nun Hay isminin bir tecellîsidir ve değerlidir. Alınan can hayvan canı bile olsa, Allah'ın adını anarak O'ndan izin alınmalıdır. Tüm kurbanlar O'nun adına kesilmelidir (22:34).

Dahası, işbu hassasiyetten dolayı, av köpekleri bile O'nun adı anılarak salıverilmelidir (5:4).

3.7. Allah'ın sıfatlarının tasnifi

Hiç kuşkusuz, doğru bir Allah inancı, sahih bir Allah tasavvuru üzerine bina edilir. Sahih bir Allah tasavvurunu ise vahiy inşa eder. Vahiy, bu tasavvuru inşada, sadece isim kalıbıyla gelen esmâ-i hüsnâ'ya yer vermemiştir. Bunun yanında, kısa veya uzun cümleler ve pasajlarla Allah hakkında çeşitli nitelemeler ve açıklamalarda bulunmuştur. Allah zatını insana tanıtırken, başta mecaz olmak üzere, dilin tüm imkanlarını kullanmıştır. Zaten, sembolik ve metaforik bir dil kullanılmadan insanın Allah'ı anlaması imkansızdır. Bazılarının "haberi sıfatlar" başlığı altında tasnife tabi tuttuğu Kur'an'da geçen "yüz" (*vech*), "göz" (*'ayn, a'yun*), "el" (*yed*), "oturmak" (*istiva*), "inmek" (*nüzûl*) ve hadislerde geçen "parmak" (*ısba'*), "ayak" (*kadem*), işte bu tür bir anlatımın örnekleridir.

Vahyin tümüne dağıtılmış olan Allah tasavvurunu inşaya yönelik verileri tasnif etme işini kelamcılar üstlenmişlerdir. Kelamcılar Allah'ın sıfatlarını tasnife tabi tutarken, bir tür "istinbat" yöntemini kullanırlar. O yüzden de, vardıkları sonuçlar tartışmaya açıktır. Fakat, bir o kadar da öğretici ve açıklayıcıdır.

Beyan Bilgi Sistemi'nin bir parçası olan İslâm kelamcıları, Allah'ın sıfatlarını tasnif konusunda da farklı yöntemler izlemişler ve farklı sonuçlara varmışlardır. Bunun nedeni bellidir. Kimi kelamcıların önceliği Müslümanların Allah tasavvurunu inşa iken, kimilerinin önceliği de İslâm dışı inançlara karşı vahyin Allah tasavvurunu savunmak olmuştur. Yine de, İslâm kelamının en kalın çizgisini temsil eden Sünni kelamcıların üzerinde ittifak oluşturduğu bir tasniften söz edilebilir. Matüridi ve Eş'ari'nin ellerinde

sistemleşen bu tasnife göre Allah'ın sıfatları üç başlık altında toplanır: 1. Selbî/tenzîhî sıfatlar. 2. Subûtî sıfatlar, 3. Fiîlî sıfatlar.[1]

1. *Selbî/tenzîhî sıfatlar*: Allah'tan nefyedilmesi gereken sıfatlar bu başlık altında tasnif edilmiştir. Bu sıfatlar, Allah'ın aşkınlığını ifade eder. Bu başlık altında sıralanan sıfatlar, Allah'ın ne olmadığını dile getiren sıfatlardır. Allah, acz, eksiklik, yaratılmışlık, muhtaçlık, yetersizlik gibi tüm noksanlardan beridir. Kur'an'da, ***"Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"*** (42:11) gibi ayetler, tenzihi bir üsluba sahiptir. Allah Rasûlü namazda kıraat esnasında tenzihi bir ayet okuduğunda Allah'ı "Sübhanallah" gibi kelimelerle tenzih ve tesbih ederdi[2]. Selbî sıfatların tesbitinde Şûrâ sûresinin 11. ayeti esas kabul edilmiştir. Kelam alimleri bu başlık altında altı sıfata yer vermişlerdir:

Vücud: Mutlak varlık, yokluğu düşünülememek, varlığı kendiliğinden olmak.

Kıdem: Mutlak önsüz, varlığının başlangıcı olmamak, zaman ötesi olmak.

Bekâ: Mutlak sonsuz, varlığının sonu olmamak, zamana konu olmamak.

Vahdaniyet: Mutlak bir, tek, ortağı, eşi, şeriki bulunmamak.

Muhalefetun li'l-havâdis: Yaratılmışlara benzememek.

Kıyam bi nefsih: Kendi kendine yetmek, başkasına muhtaç olmamak.

2. *Subûtî/Zâtî sıfatlar*: Allah'ın zatına nisbet edilen sıfatlardır. Bu sıfatlara "zâtî" denmesi, bizatihi Allah'ın zatına ait olduğunu ve O'nun zatıyla kaim bulunduğunu ifade etmek içindir. Mesela "ilim" sıfatı insana da atfedilebilir. İnsanın bilgisi zâtî olmadığı için öğrenerek bilir, aklını yitirince de bildiğini kaybeder, fakat Allah'ın bilmesi zâtîdir. O kendiliğinden bilir ve bilgi O'na dışarıdan gelmez, bizzat O'nun zatına aittir ve tüm bilenler O'nun sayesinde bilirler.

Hayat (el-Hay): Diriltici diri olmak, diriliği özünden olmak, mutlak ölümsüz olmak.

[1] Bkz. Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, A. Kârî şerhi, *Beyrut* 1404/1983, s. 301-302; Matüridi, *Kitabu't-Tevhîd*, Neş. Fethullah Huleyf, *D. Meşrik*, 1986, Beyrut, s. 44-48, 65; Eş'ari, *el-Lüma'*, neş. R. J. McCarthy, *Beyrut* 1952-53, s. 6-8, 10-14.
[2] İbn Mace, *İkame*, 179

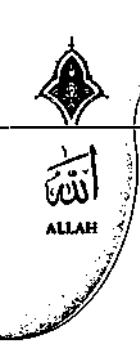

İlim(el-Alîm): Özünde bilen olmak, mutlak bilgi ile bilmek, bilgisi zatına ait olmak.

Sem'(es-Semî'): İşitmesi zâtî olan, işitmek için sese, kulağa, araca muhtaç olmayan.

Basar(el-Basîr): Görmesi zâtî olan, görmek için ışığa, göze, araca muhtaç olmayan.

İrâde (Mürîd): Dileyen, dilemesi zâtî olan, iradesi mutlak olan.

Kudret (el-Kadîr): Güç yetiren, zatında kadir olan, güç için vasıtaya gerek duymayan.

Kelâm (Mütekellim): Konuşması zâtî olan, sese, dile, nefese, kelimeye, yazıya muhtaç olmadan konuşan.

Tekvîn (Mükevvin): Yaratan, yapan, edip-eyleyen, tüm fiili sıfatların kendisine bağlı olduğu zati sıfat. Tüm yapıp ettiklerini, zatına ait ve zatıyla kaim bir yetenekle yapıp eden.

3. *Fiili sıfatlar*: Allah'ın kainatla olan ilişkilerini ifade eden sıfatlar, bu başlık altında tasnif edilmiştir. Bunların Allah'ın zatıyla kaim olup olmadığı hakkında İslâm kelamcıları ihtilaf etmiştir. Bizce, fiîlî sıfatları, zâtî sıfatlardan ayıran şey, Allah'ın zatıyla kaim olmamasıdır. Belki özü itibarıyla tüm fiili sıfatlar, zâtî olan Tekvin sıfatının yansımalarıdır. Bu durumda fiîlî sıfatlar Allah'ın zatıyla kaim değil, fakat bu sıfatların kendisinden neşet ettiği Tekvin sıfatı Allah'ın zatıyla kaimdir. Zaten *fiil* sürekli yenilenmeyi ifade eder, hem değişmeyi, hem kesilmeyi, hem gelişmeyi kabul eder.

Halk: Yaratmak, var etmek, oluşturmak.

İnşa: Yarattığını inşa etmek, düzene koymak, terkip etmek.

İbda': Hiç yoktan yaratmak, icad etmek, yokluktan varlık çıkarmak.

İmate: Ölümü yaratmak, ölümü takdir etmek.

Terzuk: Rızkı yaratmak, rızkı tayin ve takdir etmek.

Ten'im: Ödüllendirmek, nimet vermek, nimetten lezzet almayı temin etmek.

Ta'zib: Cezalandırmak, kimsenin yaptığını yanına kâr koymamak.

4. ALLAH TASAVVURUMUZUN KODLARI

4.1. *Bismillah*: Allah adına-Allah adıyla başlamak

Allah, o kadar hayatımızın içindedir ki, O'nsuz bir işe girişmek, bir adım atmak, bir nefes almak mümkün değildir. Bu bir hakikattir. Bu hakikat insan bilincinde ne kadar yer ederse, insan kendisini o kadar güven ve huzur içinde hisseder. Besmele, Allah'ın hayata her an müdahil olduğu hakikatinin dilde ifşasıdır.

Bismillahirrahmanirrahim.

Bu cümle hem "Rahmân, Rahîm Allah adıyla", hem de "Rahmân, Rahîm Allah adına" anlamına gelir. Birinci manada, "kim ile/kim sayesinde?" sorusunun cevabı öne çıkar: "Allah'ın adıyla/O'nun sayesinde." O ad "Allah"tır. O'nun sırf adı bile tüm kapıları açar. O'nun adı yeter. O'nun adı dile gelsin, gerisi gelir. Başka bir isim-sıfatla değil de Allah adıyla başlamak, en büyüğün en büyük adıyla başlamaktır. Allah adı, tüm mükemmelliklerin kendisinde birleştiği has isimdir. Allah isminin Rahmân ve Rahîm isimleriyle nitelenmesi, eylem üreten özne insanın Allah'ın rahmeti sayesinde bu konuma geldiğini hatırlatmaktır. İkinci manada "ne ve kim adına?" sorusunun cevabı öne çıkar: "Allah adına". Bu manada insanın neyi niçin yaptığının bilincinde olup olmadığı test edilir. Kim adına yaptığını bilen, ne yaptığının farkındadır. Dahası, adına yaptığı Zat'ın farkındadır. Allah adına bir şey yapmak, "hilafet" bilincidir. Yaptığını Allah adına yapan, O'nun çizdiği sınırları gözeteceğini taahhüt etmiştir. O'nun rızasına uygun davranacaktır.

O'nun adını anmak her işin başı olmalıdır. *Bismillahirrahmanirrahim* diyerek besmele çekmek, "Rahmân Rahîm olan Allah adına" işe girişmektir. İnsandan sadır olan her meşru ve bilinçli eylemin başı, besmele olmalıdır. Rahmân Rahîm isimleri, O'nun sonsuz sevgi, şefkat ve merhametini ifade eder. Bunun anlamı, "eğer O'nun sevgi ve rahmeti olmasaydı, bilinçli eylem olmazdı, bir eylemi mümkün kılan hayat olmazdı, eylemi bilinçli kılan akıl ve irade olmazdı, bütün bunların şahsında birleştiği insan olmazdı" demektir. Besmele, işte bu nedenle zikirdir. Besmele ahde ve misaka sadakattir. Bu yüzden besmele, sadece "Allah'ın adıyla" yapmak değil, aynı zamanda "Allah adına" yapmaktır.

Besmele sadece son vahyin talimi değil, tüm vahiylerin talimidir ve tarihi insanlıkla yaşıttır. Nuh peygamber gemisini besmeleyle yüzdürmüştür (11:41). Süleyman peygamber kraliçe Belkıs'a yazdığı mektuba "O'nun adıyla" başlamıştır (27:30). İşte bundan dolayıdır ki, açıktan veya üstü örtülü bir biçimde, O'nun adını anmayı yasaklayanlardan daha zalim biri düşünülemez (2:114).

Bir işe başlarken besmele çeken kimse bununla şunları yapmıştır:

1. *Hamd veşükür*: Yaptığı işi Allah sayesinde yaptığını hatırlamış, O'nun adını anarak ikram sahibine teşekkür etmiştir. Eğer okunan Kur'an'sa, onu okumaya besmeleyle başlamak, Kur'an'ın kaynağını hatırlamak ve onu gönderene hamd etmek anlamına gelecektir. "Eğer şükrederseniz, artırırım" (14:7) ayeti gereğince, besmele o nimetin bereketini celb edecektir. Bu nimet Kur'an gibi muhteşem bir nimetse, bunun artırılması oransal ve fiziksel değil, manevi bir şekilde olacaktır. Bu da Kur'an'ın, yüreğe, zihne, hayata daha fazla ışık saçması, daha fazla yerleşmesidir.

2. *Bağlanma* (ilsak): Nasıl Kur'an'ın anahtarı besmele ise, besmelenin anahtarı da başındaki "be" edatıdır. Besmele'nin başındaki "be" edatı, ilsak içindir. İlsak, iki şeyi birbirine bağlamak, iki taraf arasında ilişki kurmak için köprü, geçit, bağlantı yapmak demektir. Peki bu bağlantı neyi sembolize etmektedir? Bu bağlantı, İnsanın Allah'a olan bağını sembolize eder. Besmele ile insan içkini aşkına, dünyayı ahirete, bedeni rûha, bilinçaltını bilinçüstüne, ednâyı a'lâya, ûlâyı ukbâya, geçiciyi kalıcıya, eşyayı kutsala bağlamış olur. Bu anlamda besmele, insanın Rabbi ile iletişime geçmek için kullandığı Allah tarafından verilmiş bir parola, bir şifredir. İnsan, maveraya bu şifre sayesinde ulaşır ve ötelere sesini bu sayede duyurur.

3. *Sekülarizmi red*: Besmele çeken biri, Allah'ı işine karıştırmış, dahası işini Allah'lı kılmıştır. Bu, aynı zamanda Tevhîd'in ameli bir boyutudur. Hayatını besmeleli hale getiren biri, hayatına Allah'ı şahit tutmuş, özetle hayatı ibadete dönüştürmüş demektir. Çünkü Allah'ın razı olmayacağı şeylere besmele çekilmez. Bu Allah'la istihza etmek anlamını taşır. Şu halde, hayatı besmeleli geçen biri, hayatını ibadete dönüştüren biridir.

4. *Dua*: Besmele, aynı zamanda Allah'a çıkartılmış bir davetiyedir. Bir işe başlarken besmele çeken biri, "Allah'ım! Bu işi senin yardımın olmadan yapamam, senin verdiğin imkân, güç ve kuvvet sayesinde bu işe başladığımı biliyorum, bu işten umduğum amaca ulaşmak için de sana, yardımına ihtiyacım var!" demiş olmaktadır. Besmele, bu anlamıyla bir duadır.

5. *Zikir*: Zikrin en geniş anlamının "geriye dönük tefekkür", "unutulan gerçeği hatırlama" olduğu göz önünde tutulursa, besmele, "unutmakla malul" olan insanın sahip olduğu tüm değerlerin kaynağını hatırlaması anlamına gelir. Zikrin amacının Allah ve ahlak bilincini insanda yerleştirmek olduğu hatırlandığında, besmelenin işlevi daha bir anlaşılmış olur.

Kur'an okurken besmeleyle başlamak, bu anlamların yanında "Kur'an'ı Allah adına okumak" anlamını taşır. İlk muhatap için Kur'an'ı Allah adına okumak, onu Allah adına iletmekle eş anlamlıdır. Çünkü Kur'an Allah'tandır ve onu iletmekle görevlendirilen Peygamber, Allah adına bu görevi yapacaktır. Zaten, elçi olmak budur. Ona itaatin Allah'a itaat olarak nitelendirilmesinin mânâsı da budur. Kur'an'ı Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla okumak ise, vahyin ilâhî rahmetin bir eseri olduğunu ifade eder.

Besmele, Kur'an'dan ilk inen ayet olan "Rabbin adıyla oku!" emrinin yerine getirilmesidir. Ayet "Rabbin adıyla oku!" diye emretmişken, besmelenin "Rab adıyla" değil de "Allah adıyla" olması anlamlıdır. Bu, Rab niteliğini taşımaya layık tek varlığın, Allah olmasıyla açıklanabilir. Kur'an'da geçen "Rabbim Allah'tır" (40:28) gibi ifadeler, bu hakikati dile getirir.

Allah adıyla/adına okumak yetmez. Hayvanı boğazlarken Allah'tan başkası adına kesmemek şarttır (2:173; 5:3; 6:145). Çünkü can Allah'ın emânetidir. Bu emânet ancak, meşru bir amaçla ve Allah'ın izniyle alınabilir. Hayvan keserken O'nun adını anmak, bir tür O'ndan izin talebidir.

4.2. *Haşyetullah*: Allah kaygısı-Allah sevgisi

Sevgiyi kavrayan herkes, Allah'ı bir gülü koklama rahatlığıyla kavrar. Sevgiyi anlayan herkes, Allah'ı anlamakta acze düşmez. Fakat sadece aklın kavradıklarıyla yetinen kimselere, Allah kendini açmaz. Onlar için elin uzanamayacağı, gözün görmeyeceği, kulağın duymayacağı yerdedir.

Allah sevgisi, sevginin zirvesidir. İnsan Allah'tan başkalarına da sevgi besleyebilir. Fakat hiçbir şeyi Allah'ı sever gibi sevmemelidir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ۝

"İnsanlar içerisinde Allah'tan başka bir takım varlıkları Allah'a eşdeğer görüp, onları Allah'ı sever gibi sevenler de var. Oysaki imân etmiş olanların Allah'a olan sevgileri her şeyden daha güçlüdür. Kendi kendine kötülük edenler, azaba uğratıldıkları zaman görecekleri gibi, keşke tüm kudretin sadece Allah'a ait olduğunu ve azabı en şedîd olanın yalnızca Allah olduğunu görselerdi."

(Bakara 2:165)

Allah'tan başkasını Allah'ı sever gibi sevmek, sevgiyi tutkuya dönüştürür. Sevgi özgür kılar, tutku tutuklar.

Sevginin kaynağı Allah'tır. Allah'tan başkasını Allah'ı sever gibi sevmek, sevginin kaynağına ihanettir. Bu durum, sevenin sevdiği karşısında nesneleşmesi sonucunu doğurur. Bu ise, kişinin kendine zulümdür. Allah dışında bir şeyi Allah gibi sevmemiz onu asla Allah etmez, fakat bizi ona kul eder. Bu durum, tıpkı zakkum gibi, sevgiyi zehirler. Rengi ve kokusu çekicidir, fakat yediğiniz zaman zehirlenirsiniz. Bu zehirli sevgi, bizi, Allah'a ait sevgiyi kendisine peşkeş çektiğimiz o şey karşısında kul eder. Eğer o şey insansa, kula kul olmuş oluruz. Eşya ise, eşyaya kul olmuş oluruz. Sevgi kalbin gıdasıdır. Kalbin gıdası zehirlenirse, kalp de zehirlenir. Bu, sevenin kendi elleriyle kendini zehirlemesidir.

Allah'ı, O'na yaraşır bir sevgiyle seven, bu sevginin üzerine titrer. Kur'an, böylelerine *muşfikûn* adını verir. Yani, Allah sevgisini yitirme korkusuyla tir tir titreyenler. "Onlar, O'nun yüceliği karşısında derin bir saygıyla titrerler" (21:28) derken, kastettiği kimseler bunlardır. Aslında "Allah korkusu" adı verilen de budur: İlâhî sevgiyi yitirmekten korkmak. "Ya Allah beni sevmezse!", "Ya O'nun sevgisini yıpratırsam!" diye tir tir titremek. Bu korkunun Kur'an'da kullanılan en yaygın adı *haşyet*'tir. *Haşyet*, korkulanın büyüklüğünden, *havf* korkanın aczinden ve zaafından dolayı duyulan korkudur. Dolayısıyla haşyet, bildiğimiz anlamda bir korku değil, Allah'ın yüce makamına karşı duyulan tazim, hürmet, sevgi ve bağlılığın bileşimidir.

Peki, buna rağmen Kur'an niçin yalnız Allah'tan korkmamızı ister:

إِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

"Kendi dostlarından korkmanızı telkin etmek için size musallat olan şeytan işte budur. O halde onlardan korkmayın, sadece benden korkun, gerçekten inanıyorsanız eğer." *(Âl-i İmran 3:175)*

Yine:

الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللهَ وَكَفَى بِاللهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾

"Allah'ın mesajlarını tebliğ edenler, O'ndan korkanlar ve Allah'tan başkasından da asla korkmayanlardı: zira Allah hesap görücü olarak yeterdi." *(Ahzab 33:39)*

Sebebi açık; Allah dışında kendisinden korktuğumuz her şey, korkumuzu istismar eder de ondan. İnsanın korkusunu bir tek Allah istismar edip insan aleyhine kullanmaz. Çünkü insanı korkutarak elde edeceği hiçbir şey yoktur. O hiçbir şeye muhtaç değildir. İnsana yalnız Zatından korkmayı emretmesi, aslında İnsanı korkusuzlaştırmanın en emin yoludur. Çünkü yalnız O'ndan korkan, korkunun efendisi olur. O'ndan başkasından korkan, korkusunun esiri olur.

Vahyin korkuya ilişkin ayetlerinin amacı, muhatabını korku konusunda terbiye etmek, onda bir *korku ahlakı* geliştirmektir.

Mesela Kur'an'da korku ile sınavdan söz edilir, özellikle de açlık korkusuyla sınavdan (2:155). Bu konu, korku ahlakı çerçevesinde dile getirilir. Açları bir ekmek doyurur, fakat açlık korkusu çekenleri dünya doyuramaz.

Sevgiyi yitirme korkusuyla titreyenler, Kur'an'ın *evliyaullah* dediği sınıfa girer.

4.3. *Evliyaullah*: Allah'ın evliyası

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

"Allah, imân edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Küfreden kimselerin velileri ise tagutlardır; onları aydınlıktan çıkarıp, karanlıklara iterler. İşte onlar ateşin sakinleridirler, onlar orada kalıcıdırlar."

(Bakara 2:257)

Allah, inkâr edenlere karşı imân edenlerin velisi, dostudur. Allah kendisine imân edip güvenenlere, imân ve güvenlerinin karşılığı olarak vahiy ışığını göndermiştir. Eğer yüzlerini bu ışığa çevirip gözlerini açarlarsa, bu ışık sayesinde hakikati görebileceklerdir. Bu da, karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşmak anlamına gelir.

Gerçek dost, aydınlığa çağırandır. Mü'minler, Allah'ın dostluğuna mazhar olmuşlardır. Dostluk tek taraflı değil, çift taraflı bir ilişkidir. Rıza tek taraflı olmaz. Sadece "Allah razı olsun!" demek yetmez, "Sen de Allah'tan razı ol!" demek şarttır. Allah'tan razı olmayandan Allah neden razı olsun? Kur'an'da bir çok ayet, rızanın tek taraflı değil, çift taraflı bir eylem olduğunu isbat eder (5:119; 9:100; 58:22; 98:8).

Mü'min Allah'ın dostluğuna cevap verecekse, Allah'la ilişkisini emir-komut düzeyinden muhabbet-velayet düzeyine çıkarmalıdır. Bu da Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın yanında, O'nun davasını dava edinmekle olur. Allah'a dost olmanın gereği budur. Allah'la dost olanlar, O'nun tenezzül buyurarak indirdiği vahyini yüceltirler. *İ'lâ-yı kelimetullah* budur. Vahyi yüceltmek, sözlerin en yücesini, insanlığın başına taç etmektir.

Çünkü vahiy, şu kâinat korosunda çatlak ses çıkaran insana "Haydi sen de koroya katıl" çağrısıdır. Bu kâinat korosu, bestesi ve güftesi Allah'a ait olan ezeli bir ilâhîyi söylemeye devam etmektedir. Vahiy insanoğlundan, işte bu ilâhîye bilinçli olarak katılmasını istemektedir. İnsanın katılması istenen bu kozmik ilâhîye Kur'an *tesbih* adını veriyor.

4.4. Tesbih: *Subhânallah*

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۚ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

"Yedi gök ve yer, onlarda yaşayan her bilinçli varlık O'nun sonsuz yüceliğini dillendirirler; daha da öte, *(lisân-ı hal ile)* ***onun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dahi bulunmamaktadır; ve fakat siz onların ululayan dilini anlamamakta*** *(ısrarcısınız)****; buna rağmen O, size hep hoşgörü göstermekte, sürekli bağışlayıcı davranmaktadır.***

(İsrâ 17:44 Krş. 59:1; 62:1, 64:1)

Habs mastarı, "tutmak hareketsiz bırakmak, durdurmak" anlamına gelir. Dilimizdeki hapis, mahpus, hapishane hep aynı kökten gelir. Kelimeyi ters döndürüp okuduğumuzda, anlam da ters döner ve *sebh*, "sürekli hareket"i ifade eder. Enbiya 33'te bu anlam öne çıkmıştır. Tesbih kelimesinin kök anlamı işte budur. Bütün bir kâinatın *tesbih* halinde olduğunu söyleyen Kur'an, aynı zamanda bütün bir kâinatın "hareket halinde" olduğunu söylemiş olmaktadır. Bu ise, mucizevî bir ihbardır. Yukarıdaki ayetin bize duyurduğu hakikat şudur: Varlık tesbih halindedir, tesbih etmeyen var olamaz. Tesbih, kâinat korosunun hep bir ağızdan seslendirdiği kozmik ilâhînin öteki adıdır.

Subhânallah, varlığın hareket ve gelişim-değişim yasasını koyanın Allah olduğunun beşer diline konulmuş ifadesidir. Otuz üç, insan ömrünün kameri yıl üzerinden tam bir çevrimini ifade eder. Bu çevrim, 33 yılda tamamlanır. Otuz üç, aklın kemale ulaşma yaşını ifade eder. Tıpkı 40 yaşının, ruhun kemal yaşını ifade ettiği gibi. Cennetliklerin hep 33 yaşında olacaklarını ifade eden

haberi, bu çerçevede anlamak gerekir.[1] Belki de; ***"Olgunlaşınca, ona derin bir muhakeme yeteneği ve sıra dışı bir bilgi bahşettik"*** (12:22) ayetindeki "olgunlaşınca"yı İbn-i Abbas, Mücahid ve Katade'nin "33 yaşına gelince" şeklinde anlamalarının temelinde yatan düşünce de budur. Namazlardan sonra çekilen 33 *subhânallah*, insan ömründeki tüm hareket, değişim ve gelişimin kaynağında Allah olduğunun ikrarıdır. Yani, insanın evrensel koroya katılmasıdır.

Yaratılmışlar dünyasındaki değişim ve gelişimin kaynağında değişmeyen bir Allah'ın bulunduğu gerçeğinin dile dökülüşüdür. Halık sabit, mahlûk değişkendir. Halık tek, mahlûk çoktur. Halıkı teklikten çıkarmak tevhîde aykırıdır, mahlûku tek yapmak ise kesrete aykırıdır. İlki *tevhîdi* yok eder, ikincisi *adaleti* yok eder. İlki şirktir, ikincisi zulümdür. Belki *subhânallah* ile insana, kendi türünün meydana geliş yasası üzerinden, o yasanın sahibi Allah hatırlatılmaktadır.

Subhânallah diyen insan, mahlûkat içerisindeki şeref ve ayrıcalığını borçlu olduğu Allah'a minnet ve şükranlarını ifade etmiş olur. Bu tesbihin kavlî olarudır. Bir de fiîlî olaru vardır ki, o, Allah'ın koyduğu değişim ve gelişim yasasını insanın bilinçli ve iradeli olarak uygulayıp, kemale ulaşma yolunda gayret göstermesidir. Tesbihin kalbî olaru ise, sürekli hareket halinde olan ve bir kararda durmayan kalbi, O'na havale etmek ve yasasını koyduğu kalbe hükmetmesi için Allah'ı hatırdan çıkarmamaktır. Kur'an bu duruma "zikir" adını vermektedir.

Tesbih-tahmid-tekbir üçlüsünün tesbih ile başlamasının hikmeti, tesbihin tüm varlığı kapsaması olsa gerektir. Tesbih, bütün bir yaratılmışlar âleminin ortak faaliyetidir. Var olan her şey tesbih halindedir. Tesbih zincirinden kopan, varlıktan yokluk âlemine düşmüş demektir. Tesbih, insanı, canlı ve cansız varlıklar âleminin bir üyesi yapar. Fakat insan şuurlu varlıklar âlemine terfi edebilmek için, hamd mertebesine yükselmesi icap eder. Çünkü hamd, şuurlu varlıkların tesbihidir. Her hamd tesbihi içerir, her tesbih hamdi içermez.

[1] Beğavi, *Tefsir*, 1, 907.

4.5. Tahmid: *Elhamdulillah*

Kur'an'ın tâcı olan Fatiha sûresi *elhamdulillah* ile başlar. Namaz kılan bir mü'min günde onlarca kez Fatiha okumakla, onlarca kez *hamd* etmiş olur.

Hamd'i tek bir kelimeyle Türkçeye çevirmek, neredeyse imkânsızdır.

Hamd kelimesinin asli mânâsı "övgü, senâ"dır. Fakat "övgü", tek başına hamd kelimesini karşılamaz. Çünkü övmek methetmektir. İnsan, kendisinden aşağı olan şeyleri de över, hatta dağı taşı dahi övebilir. Her medih sahici değildir, bazen hak etmediği halde methedilir. Çünkü methiye, içerisinde dalkavukluğu barındırabilir. O halde "övgü" *hamd*'i kısmen karşılasa da asla tam karşılayamaz. İtiraf edelim ki, hamd, Kur'an'a has bir ıstılahtır. Kanaatimizce, başka hiçbir dilde bu kavramı tam olarak karşılayacak bir sözcük bulunmamaktadır. Hamdi bize öğrettiği için de, Allah'a hamd olsun.

El-Hamdu lillahi rabbi'l-alemin cümlesi Allah'a ait bir ifade olarak alınırsa, Allah'a ait bir özelliğin bildirimi olarak anlaşılır. Kelimenin belirlilik takısı taşıması (*el*) ve cümlenin isim cümlesi olarak gelmesi, bu anlamı pekiştirir. Bu durumda anlam, "övgü ve teşekkür (hamd) önce de sonra da O'na aittir. Övülmüş olmak onun sıfatıdır, isterse insanlar övgülerini ve şükürlerini dile getirmesinler" şeklinde olur.

Lillahi'deki *lam* özne için ihtisas ve mülkiyet, yüklem için istiğrak anlamı taşır.

İhtisas, şu iki manada anlaşılabilir:

1. *Hamd yalnızca Allah'a mahsustur.* Bu mana *elhamdulillah*'ın ilk mânâsıdır. Hamd, sadece yaratana hasredilmesi gereken bir teşekkür şeklidir. Allah'tan başka hiçbir şey hamde layık değildir. Allah olmak, hamde müstahak olmak demektir. Kul olmak da, hamde mecbur ve mahkum olmak demektir. Allah'tan başkasına veya başkalarına hamd etmeye kalkmak, Allah'tan rol çalmaya kalkmaktır. İnsan Allah'tan çalmaya kalktığı rolü, ya kendisine veya bir başka varlığa yakıştırmaya çalışır. Bu haddi aşmaktır. Zaten hamd etmek bu açıdan haddini

bilmektir. Kişi ne kadar haddini biliyorsa, o kadar Rabbini bilir. Ne kadar Rabbini biliyor, tanıyor ve anlıyorsa, o kadar hamd eder.

2. *Allah'ı gereği gibi ancak Allah övebilir.* Bu mana, *elhamdulillah*'ın iç içe geçmiş manalarından en derin olanıdır. Kişi hamdde derinleşerek bu manaya ulaşır. Allah'ı, ancak eksiksiz ve noksansız tanıyan kimse tam övebilir. Peki, O'nu eksiksiz ve noksansız, yani layık olduğu gibi kim tanıyabilir? Elbette bu sualin cevabı bellidir: Allah'ı layıkıyla ancak yine kendi tanır. Çünkü O'nun zatını, hiçbir yaratılmış idrak edemez. O'nun sırrına, ancak O erer. Allah Rasûlü'nün diliyle "O, kendini övdüğü gibidir". Kimse O'nu layıkıyla övüp, sena edemez. Akıllar O'nu bilmekte yaya kalır. İdrakler O'nu anlamakta bitap düşer. Bilinçler onu künhüyle kavramaktan acizdir.

Lâm'ın mülkiyet için olması şu manadadır: Hamd, O'nun mülkiyetindedir. Yani, hamdlerin tümü her türü ve şekliyle Allah'a aittir. Hamd, Allah'ın kulu üzerindeki hakkıdır. Hamdin mülkiyeti Allah'a ait olduğu gibi, hamd etmesi istenen kul da Allah'ın mülküdür. Allah'ın mülkü olan insandan, bu mülkiyetin farkında olduğunu beyan etmesi istenmektedir. Hamd etmek, işte bu beyanı ortaya koymaktır. İnsandan, hal diliyle kendi hamdlerini îfâ eden bütün bir varlık korosuna bilinçli bir varlık olarak katılıp bu koronun lideri olması istenmektedir.

Fatiha'nın tek isim cümlesi bu ilk cümledir. Bir cümlenin isimle başlaması, o cümlede ifade olunan hakikatin zaman dışı ve sabit bir hakikat olduğuna delalet eder. Çünkü isimler, pek ender haller dışında, zamana ilişkin ipucu taşımazlar. Bu cümle, belagat açısından bir olayı haber veren "ihbar cümlesi"dir. Haber verdiği şey, öncelikle tüm övgü ve senaların Allah'a ait olduğu gerçeğidir. Ne ki, bu cümle aynı zamanda, zımnen bir şeyi emreden "inşa cümlesi"dir. Çünkü, verdiği haber aynı zamanda insana "Ey insan! Sen de tüm mükemmellikleri yalnızca Allah'a izafe etmeli, O'nun dışında hiçbir şeye mükemmel gözüyle bakmamalısın" demektedir.

Hamd, sadece verilen bir nimete karşı insanın teşekkürü değildir. Bu, şükürdür.

Şükür, bazı dilcilere göre "keşfetmek, ortaya çıkarmak ve fark etmek" anlamına gelen "kşr" kelimesinin münkalib halidir. Bir güzelliği ortaya çıkarmak anlamına gelir. Memeleri sütle dolu olan deveye *nakatun şekiratun* denilir. Her halükarda şükür, verilen bir emeğin karşılığını ödemek, bahşedilen bir nimeti amacına uygun istihdam etmektir.

Su verince yeşermesi, toprağın şükrüdür. Gözetilince kokması, gülün şükrüdür. Gülü görünce ötmesi, bülbülün şükrüdür. Güneş ısıtarak, ay ışıtarak, arı balıyla, tavuk yumurtasıyla şükreder. İnsanın şükrü de kendisine verilen nimetleri yerli yerince kullanmasıdır. Hamd ile şükür arasındaki fark da budur. Hamd yalnızca Allah'a yapılır, şükür ise Allah başta olmak üzere size emek veren herkese: "...bana ve anne babana şükret..." (31:14) Birine şükür verdiği nimet kadar olacağı için, Allah'a şükür de O'nun verdiği nimetle mütenasip olmalıdır. Eğer bu orantı gözetilirse, insanın Allah'a şükretmekten başka bir şeye zamanı kalmaz. Şükür nimeti artırır, nankörlük nimeti azaltır:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ۝

"Eğer şükrederseniz artırırım, yok nankörlük ederseniz, iyi bilin ki azabım şiddetli olacaktır." *(İbrahim 14:7)*

Şükür, "nankörlük" anlamında küfrün zıddıdır. Şükretmeyenler nankördürler. İnsanı nankörlüğe düşüren nimet körlüğüdür. Elinde sayısız nimet varken, elinde olmayanlara bakan insanların şükretmekte zaafa düştükleri bir gerçek. Şu halde, sabırla şükür arasında doğrudan bir ilişki var. Sabırla dua ve namaz arasındaki ilişki ise müsellemdir. Tabi ki, sabrın "direniş" demeye geldiğini biliyorsak.

Bütün bu izahların ardından, hamd ile şükrü birbirinden ayıran derin fark sanırım anlaşılmıştır. Bu farkı ancak şöyle izah edebiliriz: Allah insana bir nimet verdiğinde şükreder, ancak o nimeti aldığında hamd eder. İşin özü burada yatıyor. Çünkü:

1. O nimeti Allah bir lütûf ve ihsan olarak verdi. Kimse gözünü, kalbini, aklını, annesini, babasını hepsinden öte varlığını bedelini ödeyerek kazanmış değildir. Ömür boyu yaptıklarını verse bununla bir akıl alamazdı. O halde insana verilen nimetler, bir hak değil lütuftur. Lütfunu artırıp eksiltmek, lütuf sahibinin bileceği bir şeydir. Onun için hamd edilir.

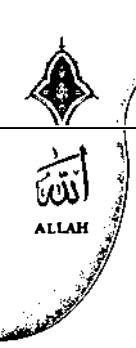

2. Nimeti alan, verenin kendisidir. Dilerse yeniden ve daha iyisini verme gücüne sahiptir. Onun için hamd edilir.

3. İstese daha büyüğünü alırdı, mahrumiyetimiz çok daha büyük olabilirdi. Daha büyüğünü almadığı için hamd edilir.

4. İnsanın yalnızca varlıkla sınanmadığı, yoklukla da sınandığı bilinciyle hamd edilir. Veren de, alan da O olduğu için hamd edilir.

5. Parçayı gören insan, bütünü gören ise yalnızca Allah'tır. Parçayı görene düşen, bütünü görene teslim olmaktır. Parçada kötü görünüp acı veren, bütünde güzel durup ebedi mutluluğun vesilesi olabilir. Parçaya kilitlenen parçalanır. Bütünü görene teslim olan, parçanın ıstırabından emin olur ve parçalanmaktan korunur.

İşte hamdin yalnızca Allah'a has kılınmasının özünde, bu derin manalar yatar. Hepsinden öte, hamde yüklediğiniz mana, Allah inancınızı ele verir. Bu nedenle hamdde tevhîd, tevhîd inancının bir parçasıdır.

4.6. Hamd nasıl edâ edilir?

"Elhamdülillah" demek dilin hamdidir. Kalbin hamdi îman, organların hamdi taat, aklın hamdi tefekkür, hayatın hamdi onu Allah yolunda geçirmektir. Gözün hamdi hakkı görmek, kulağın hamdi hakkı duymak, elin hamdi hak için kalkmak, el-Hakk'a açılmak ve hak için inmek, ayağın hamdi hak için yürümektir.

Hamd, Allah'ın verdiği nimete kulun ödediği bir karşılık değildir ve olamaz da. İşin gerçeği, hamd edebilmenin kendisi de Allah'ın bir ihsanıdır. O'ndan aldığınız bir şeyi O'na vermekle, hangi nimetin şükrünü ödemiş olabilirsiniz ki? Sadece borcunuz artar. Evet, hamd bir ödeşme değildir. Allah'a olan borcumuzu asla ödeyemeyeceğimizi, bunu ödemek için aldığımız her nefesin yeni bir borç, yaşadığımız her saniyenin yeni bir kredi olduğunu bilip, O'na hayranlık duyma halidir. Bu hayranlık en güzel ifadesini *elhamdulillah* cümlesinde bulur.

Bu cümle, Kur'an'da sık tekrar edilen bir ifadedir. Kur'an okuyan, aynı zamanda sık sık hamd etmiş olur. Namazın her rekatında Fatiha sûresi okunduğu için, namaz kılan her mü'min hamd etmiş olur. Mushafın, "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun" ayetiyle başlaması, vahyin, ilâhî rahmetin bir eseri

olduğunu ifade eder. Aynı zamanda vahiy, Allah'ın Rabliğinin bir tecellîsidir. Çünkü Rab olmak, bir şeyi yokluktan varlık âlemine çıkarıp onu kademe kademe kemaline erdirmektir. Fatiha'nın ilk ayeti, zımnen, "âlemler içerisinde müstesna bir yeri olan insanı terbiye amacıyla, ona vahiyle tenezzül buyuran Allah'a hamd olsun" anlamına gelir. Zira vahiy, yolunu kaybeden insan için bir yol haritası, bir hidayet rehberidir. Hidayet ise insanın hamd etmesi gereken en büyük nimettir (7:43). Yine, Allah'ın peygamber göndermesi hamd edilecek bir nimettir.

Kur'an, insanın hamd etme sorumluluğunu sadece vahiy ve nübüvvetle sınırlı tutmaz. İnsan, kendisine böylesine muhteşem bir misafirhane hazırladığı için de hamd etmeyi bilmelidir: ***"Hamd tümüyle gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur."*** (6:1) Bu ayet, Allah'tan bağımsız bir alan olmadığına bir atıftır. Tıpkı karanlık ve aydınlık gibi, varlık ve yokluğun, imân ve küfrün, iyi ve kötünün dahi O'ndan bağımsız bir 'varoluşu' düşünülemez. Tevhîd inancında, "kötülük İlâhına" (Ehrimen) yer olmadığına Kur'ânî bir îmâ taşır.

Kur'an'a göre, Allah'ın birliği, eşsiz ve benzersiz oluşu, yani tevhîd, insan için bir hamd gerekçesidir (17:111). Bu, kâinata kaosun değil düzenin hâkim olmasının garantisidir. Zalim toplumların kökünün kazınması hamd gerekçesidir (6:45). Bu Allah'ın zulme müdahalesidir. Aynı zamanda adaleti desteklemesidir. Salih bir evlada kavuşmak hamd vesilesidir (14:39). Cehaletten sıyrılıp ilim ve irfana ulaşmak hamd vesilesidir (39:29).

Allah Rasûlü helâdan çıkınca hamd ederdi. Yeni bir elbise veya ayakkabı giyince hamd ederdi. Su içince ve yemek yiyince hamd ederdi.

Allah Rasûlü aksıran kimsenin *elhamdulillah* demesini, bunu duyanın da *yerhamukellah* (Allah sana rahmet etsin) demesini, aksıranın buna *yehdîkumullah* (Allah size hidayet etsin) demesini tavsiye etmiştir[1]. Aksırma faaliyeti sırasında kalp bir anlığına durur. Bu durma biraz uzasa, baygınlığa, biraz daha uzasa ölüme yol açar. Ne ki kalp, bu kısa molanın ardından çalışmasına devam eder. Her aksırmanın ardından tavsiye edilen hamd, adeta

[1] Buhari, 5, 2298, h. Nu. 5870

kalbi durduktan sonra çalıştıran, hayatı ve ölümü yaratan Allah'ı hatırlamaktır. O'na teşekkür borcunu îfâ etmektir.

Namazlardan sonra Allah Rasûlü'nün tavsiye ettiği tesbihat arasında *subhanallah*'tan sonra 33 *elhamdulillah* yer alır. 33 sayısının hikmeti ve yorumu üzerinde yukarıda durduk. Burada tekrarın sırrı ve hikmeti üzerinde duralım.

Bazı cümle ve ifade kalıplarının tekrarına *tesbih* adı verilir. Tesbih konusunu *subhanallah* başlığı altında işlemiştik. Tesbihata konu olan ifade kalıplarının tekrarı, aslında bir iç telkindir. Telkin, insan yüreğinde ne zaman ve nerede kopacağı belli olmayan iç fırtınaların teskin edilmesinde en etkili yöntemlerden biridir. Kendini teskin etme mekanizmasını oluşturamayanlar, kendilerini tutamazlar. Kendilerini tutamayanlar, kendi kendileri için bir tehdit haline gelirler. İç telkin, yürek okyanusunda kopacak ani ve tehlikeli fırtınaların yıkıcı etkisini asgari düzeye indirmenin ve hatta yok etmenin en kullanışlı yöntemlerinden biridir.

Kişinin kendi ruh dünyasında güzelliklerin iz bırakması ve yer etmesi için kullanılan etkili bir yöntem olan tekrar, hafızaya bir hakikati hakketmenin de en etkili yöntemlerinden biridir. Esasen ısrar ve tekrar, öğrenmenin kadim iki yöntemidir. Israrsız ve tekrarsız bir eğitim, hafızasız ve kararsız nesiller yetiştirir. Bu fikirsizliktir. Çünkü fikir, düşüncenin karar kılmış ve istikrar bulmuş halidir. Hamd etme insanda istikrar bulmuş bir kalp fiili halini alınca, o insan en ağır acılar altında dahi kendini teselli edecek enerjiyi üretir. Çünkü hamd edebilme yeteneğine sahip olmak, en kötü şartlarda dahi, iç enerji sağlayacak bitimsiz bir güç merkezine sahip olmak demektir. Çünkü hamd, sabrın kemalidir.

Müslüman hayatının köşe taşlarından biri olan hamdin yegane muhatabı Allah'tır. Hamd, işte bunun için Allah'a mahsustur. Hamd etmek için hamdin muhatabını bilmek gerekir. Tekbir, işte bu bilginin en beliğ ifadesidir. Hamdden sonra tekbirin gelmesi, şuurun kemalinin tekbir olduğunu gösterir. Zira tekbir, bir hüküm cümlesidir. Ve bu cümle, insanın özgür muhakemesinin bir sonucu olduğunda, gerçek işlevini îfâ eder.

4.6. Tekbir: *Allahu ekber*

Vahyin iniş sürecinde ilk sıralarda yer alan Müddessir sûresinin giriş ayetleri şöyledir:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۝ قُمْ فَأَنذِرْ ۝ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝

"Ey** (yalnızlıklara) **bürünmüş olan! Kalk ve uyar! Ve Rabbin; sen yalnız O'nu tekbir et!" *(Müddessir 74:2-3)*

Vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber, vahyi insanlara iletme emrini, ilk bu ayetlerle aldı. İçine kapanan Nebi'ye, dışa açıl emri geldi. Yalnız olmadığı vurgulanıyor, yalnızlık duygusundan sıyrılma vaktinin geldiği söyleniyordu. Yalnızlığın sevdirildiği ilk dönemde içine seslenmiş, iç dünyasını kaldırmış ve uyandırmıştı. Şimdi ise dışına seslenme vaktiydi. Uyuyan insanlığı uyarıp, ona yolcu olduğunu hatırlatacaktı. Hayatın şerefli yolcusu insana, Allah'a giden yolda rehberlik yapacaktı. Kıyama kalkmalıydı. Kıyama kalkmadan, kıyama kaldıramazdı. O sadece kendisi için kalkmayacaktı. Kalkarken, bütün bir insanlığı kaldıracak bir sedâ salacaktı şu gök kubbeye. Zira onun Rabbi, ona "uyar!" emri vermişti.

Geniş kitleler, derin bir gaflet uykusuna dalmıştı. Uyanıklar, uyuyanların sırtına binmişti. Onları madden ve manen yoksullaştırmışlardı. Bunun için de o uyanıklar, berikilerin uyanmalarını istemiyorlardı. Onları uyandırmak, en zehirli yılanları uyandırmaktan daha tehlikeli olabilirdi. Zira bu iş, onların uyuşukluğunu geçim kapısı yapanların hışmını çekebilirdi. Fertlerin uyanıklığına bile tahammül edemeyenler, başkalarının uyandırılmasına ve uyarılmasına nasıl tahammül edeceklerdi? İşte böyle bir ortamda uyarmak, dünyanın en zor işiydi. Bu ağır yükü taşımak için, dize derman, göze fer, gönle ferman gerekti. O ferman, yedi kat göğün ötesinden geldi:

"Kalk ve uyar!"

Bu emrin sahibi olan Allah, insanın da sahibiydi. Emri veren makam ile insanı yaratan makam aynı idi. İnsanı yaratan "kalk ve uyar" diye emretmişse, kalkıp uyaracak dermanı da yaratırdı. Yarattığı insanın kapasitesini, O'ndan iyi kim bilebilirdi? Değil mi ki O, kimseye götüremeyeceği bir yükü yüklemezdi? Eğer O bir yük yüklerse, o kimseye onu götürecek dermanı, enerjiyi ve takati de yüklerdi?

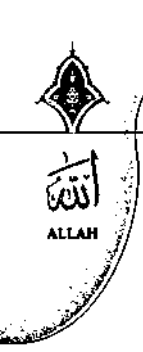

"Kalk ve uyar!" fermanı gelir de, sınırsız güç kaynağının adresi gösterilmez olur mu? İşte bir sonraki ayet, sınırsız güç kaynağının adresini gösteren ayetti: "Rab". O kaynak, ırak değildi. O kaynak yabancı değildi. O kaynak, şefkat ve merhametiyle bütün bir varlığı kuşatan "Rab" idi. "Âlemlerin Rabbi" idi. Şimdi, Faran dağlarının ortasındaki bu vadiye vahyini indiren "âlemlerin Rabbi", onu vahyin inşasından geçirerek "âlemlere rahmet" kılacaktı. Âlemlere rahmet olmak için, âlemlerin yükünü taşıyacak bir yürek gerekiyordu. Dağların çekemediği bir yükü taşıyacak bir yürek...

O yüreğe bu gücün kaynağını gösteren ferman geldi:

Ve rabbeke fe kebbir!

Bu emir Allah Rasûlü'nün dilinde en güzel şekliyle ifadesini buldu: *Allahu ekber!*

Bu ifade, ism-i tafdil olarak, "Allah en büyüktür" anlamına gelir. Allah'ın bütün bir varlığın zirvesi olduğu ifade eder. O varlık hiyerarşisinin tepesi, hâkimler hakimi, yüce hükümranlık makamının tek sahibidir. O'nun büyüklüğü ne kemmiyyete ne keyfiyyete sığar. Fakat yine de O, her şeyin en büyüğüdür. O, kendisinden büyüğü tasavvur ve tahayyül edilemeyendir. Allah'ın büyüklüğü, ölçülebilir ve hesap edilebilir, kıyaslanabilir ve bilinebilir bir büyüklük değildir. Aksine, kıyas kabul etmez ve tasavvur edilemez bir büyüklüktür. Tıpkı şairin dediği gibi, O öyle bir büyüktür ki, "büyük" tasavvurumuzun içini dolduran her şey, O'nun büyüklüğü yanında hiçbir şey ifade etmez. Tasavvur edilebilir her büyük sonludur, O'nun büyüklüğü ise sonsuzdur. Her büyük, O'nun büyüklüğü yanında çok küçük kalır:

Büyüksün ilâhî büyüksün büyük!
Büyüklük yanında kalır çok küçük!

Ekber'e "sıfat" anlamı vererek onu *kebîr* mânâsıyla eşitleyen görüşe göre *Allahu ekber*, "Allah büyüktür" anlamına gelir. Aynı kökten gelen *Kibriyâ* vasfı, onun hem zâtî hem de varoluşsal mükemmelliğini ifade eder. Bu sıfat Allah'tan başka hiç kimse

için kullanılamaz. Şeref, şân, nam, nişan, izzet ve azamet olarak mutlak yüceliğe ve erişilemezliğe delalet eder. Zaten kelimenin kökeni olan *el-kibr*, "küçük" anlamına gelen *es-suğr*'un zıddıdır. Allah Rasûlü, bazı rivayetlere göre, tekbiri *Allahu ekber kebîra* şeklinde tatbik etmiştir. *Ekber kebîrâ* şeklindeki bu kullanım, *el-ekber*'deki belirlilik takısının vurgusunu içinde taşır. Bu da yine mutlak büyüklük ve azameti ifade eder.[1]

1. *Tekbir, Allah'ın büyüklüğünü bilmektir:* Allahu ekber, tekbirin kavli olanıdır. Fakat tekbir sadece kavli olandan müteşekkil değildir. Zaten, vahyin inşa ettiği akılda, hiçbir hakikat sırf söze hasredilemez. Kaldı ki, Müddessir sûresinin 3. ayetinde emredilen bir şeyi okumak, dile getirmek, söze dökmek değil, bir şeyi fiîlî olarak yapmak, yerine getirmektir. Çünkü ayetteki emir *kebbir* şeklinde fiil kalıbıyla gelmiştir. Allah Rasûlü, bu emri namaza tatbik etmiş ve başlangıcı teşkil eden sözlü tekbir namazın ilk farzı olmuştur. Bu sınırda da kalmamış, namazın her rüknü arasındaki geçişlerde tekrar edilen bir parola-komuta dönüşmüştür. Adeta namaz, bütünüyle bir tekbir faaliyeti halini almıştır. Zaten namazdaki kıyam, en büyüğün huzurunda, kulun esas duruşunu temsil eder. Namazın rükûları, en büyük olana boyun eğmeyi ifade eder. Namazın secdeleri, en büyük olana kayıtsız şartsız teslim olmayı ifade eder.

Tekbir emrinin, özünde bir söylem değil bir eylem olduğunu açıkça ifade eden ayetlerden biri de şudur:

وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

"(Allah) sizi doğru yola ulaştırdığı için O'nu tekbir etmenizi (ister): zira sizden beklenen, şükretmenizdir."

(Bakara 2:185)

Bu ibare, oruçla ilgili bir ayetin sonudur. Demek ki ibadetler, birer fiîlî tekbir hükmündedir. Allah'ı tekbir sadece *Allahu ekber* demek değil, aynı zamanda O'nun emirlerine uymaktır. Zira Allah'ın en büyük olduğuna imân etmek, onun emir ve yasaklarına uymayı gerektirir. En büyük emir, en büyükten gelen emirdir. İşte ilâhî emirler ve yasaklara uymak, bu anlamda birer fiîlî tekbir hükmündedirler. Ağzıyla Allahu ekber deyip de, ilâhî emir ve yasaklara uymayan kişi; ağzıyla söylediğini eylemleriyle yalanlıyor demektir.

[1] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 125-131.

2. *Tekbir teşekkürdür:* Ayetin son kısmı, tekbirin de bir teşekkür olduğunu ifade eder. *Tekebbür* teşekküre mani, *tekbîr* teşekkürü hâvidir. *Tekebbür* ile *tekbir* birbirinin zıddıdır. Nimeti idrak etmeyen, nimetin sahibini aramaz. Nimetin sahibini bilmeyen, nimeti fark edemez. İnsan nimetin değerini ne kadar takdir ederse, nimetin sahibinin büyüklüğünü o kadar takdir eder. Tersi de geçerlidir. İşte Kur'an ***"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler"*** (6:91) derken, bu durumu kast etmektedir. Bu ayetten anlıyoruz ki, tekbir takdirdir.

Allah Rasûlü'nün bayram namazlarında fazladan tekbir almasının nedeni de, nimetin kadrini bilmekle alakalıdır. Bayramlar sevinç anlarıdır. Ramazan bayramı bir aylık manevi bir çabanın karşılığını temsil eder. Kurban bayramı, fedakârlık sembolü olan Hz. İbrahim'in adayış ve adanış hatırasının canlı tutulmasının yanında, onun imân soyuna mensubiyetin sevincini yaşayıp şükrünü eda etmektir. Ramazan bayramı şu soruyu sordurmalıdır: "Eğer bir aylık orucun bedeli bayram gibi bir sevinçse, bütünü Ramazan kılınmış bir ömrün bedeli nedir?" Elbet bu sorunun cevabı bellidir: Cennet!

Onun için Allah Rasûlü, cennetteki sevincin çok küçük bir provası olan bayramları tekbir ile süslememizi tavsiye etmiştir. Bayramları tekbir ile süslemek, cennet gibi bir ödül karşısında mü'minin Allah'a teşekkürünün en güzel ifadesinin tekbir olmasıyla izah edilir. Vaat edilen cenneti önünde bulan mü'minin ağzından çıkan Allahu ekber, cenneti karşısında bulan mü'minin teşekkürüdür. Bayram tekbirleri, "Bu, benim yaptıklarımın bedeli olamaz. Olsa olsa en büyük olan Allah'ın ödülü olabilir" anlamını hatıra getirir. Bayramlar mü'minin kalp damağına sürülmüş bir parmak cennet tadıdırlar. Mü'min o tadın peşini takip ederse, o tadın bitimsiz kaynağına ulaşır.

Tekbir, bu anlamda Müslüman coşkusunun ifadesidir. Mü'min sevincini ve coşkusunu tekbir ile ifade eder. Bu kendisini sevindiren şeyi Allah'tan bağımsız algılamamasıyla alakalıdır. ***"Ve işte O, evet O'dur güldüren de, ağlatan da"*** (53:43) ayetini içselleştirmesidir. Belki cenaze namazlarındaki ziyade tekbirler de, bu ayetin ikinci kısmı olan "ağlatan" ifadesiyle alakalıdır. Bu boyutuyla tekbir sabrın anahtarıdır. En büyük kayıplar bile mü'minin Allah'la olan bağını zayıflatamaz. Aksine onu Allah'a daha da yaklaştırır. Teselliye en çok ihtiyaç duyduğu

anlarda *Allahu ekber* diyerek, tesellinin gerçek kaynağını hatırlar. O andan itibaren "kayıp" kayıp olmaktan çıkar "ğayb" olur. Tıpkı ahiret gibi, cennet gibi, Kevser gibi... Cenaze namazlarında aldığımız tekbirler, her yaratılmışın bir ömrü olduğunu, ölümsüz olanın "en büyük" olan Allah olduğunu ifade eder.

3. *Tekbir Allah karşısındaki küçüklüğünü ve aczini itiraftır:* Kendini büyük görmek, Allah'ın büyüklüğünü takdir edememekten kaynaklanır. Allah'ın büyüklüğünü bilen, kendi küçüklüğünü bilir. Zaten Allah'ın büyüklüğünü kavramanın yolu budur. Tekbir cümlesi, aslında vahyin inşa ettiği Müslüman tasavvurunun beliğ bir ifadesidir. Bu cümleyle kendini dışa vuran tasavvur, aklın eline "büyük" kavramını doğru yüklenmiş bir halde teslim eder. Bu tasavvurda "büyük" Allah'tır. Bu nedenle de yüceltme ve tazim yalnızca Allah'a tahsis edilmelidir. O'nun büyüklüğü karşısında, her hangi bir varlığın büyüklük taslaması "tekebbür", dolayısıyla "kibir" anlamına gelir. Bu anlamdaki her kibir, İslâm ahlakçılarınca şirkin bir türevi olarak nitelenmiştir. Zira her tür şirk, "büyük" tasavvurunun alt-üst oluşundan kaynaklanır. Tasavvur, içini doğru inşa ettiği büyük kavramını aklın eline verince, akıl doğru hükme ulaşır. Bu hüküm dilde tasdike dönüşür. Allahu ekber cümlesi, vahyin inşa ettiği tasavvurun dildeki tasdikinden başka bir şey değildir.

Tekbir, yalnızca Allah'ı ululama değildir. Allahu ekber diyen kimse, Allah karşısındaki acziyyetini de itiraf etmiş olur. Bu açıdan tekbirin çıkış noktası ben'in kendini idrak etmesidir. Kendini bilmek, Allah karşısındaki acziyyetini bilmektir. Kendini bilmek, kendinde ve âgâh olmaktır. Kendini bilmek, kendi kendine yetmediğini bilmektir. Tekbir bu açıdan, hem kendini bilmeyi, hem Rabbini bilmeyi birlikte ifade eder.

4. *Tekbir tesbihtir:* Namazların ardından çekilmesi tavsiye edilen tesbihatın üçüncü halkasını oluşturan tekbir, aynı zamanda tesbihtir. Tesbih, iradesiz ve cansız varlıkların tekbiridir. Onlar, Allah'ın yüceliğini cevherlerindeki hareketle ifade ederler. Tekbir ise, şuurlu varlık olan insanın en ulvî tesbihidir. İnsanın tesbihinin tekbir suretinde tecellî etmesi, Allah'ın büyüklüğünü kendi küçüklüğünden yola çıkarak kavrayabilecek ve anlayabilecek bir yetenekle donatılmasındandır.

ALLAH

İşte bu sebeple insanın tesbihini Kur'an, aklın, bilincin ve hafızanın işe dâhil edildiği bir kökten türetilmiş olan *zikr*ile ifade eder.

4.7. *Zikrullah*: Allah'ın zikri

Kur'an zikr kelimesini iniş sürecinde ilk defa kendisi için kullanır:

كَلَّآ إِنَّهُۥ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَن شَآءَ ذَكَرَهُۥ ﴿٥٥﴾

"Hayır, hayır! Elbette bu bir Hatırlatma'dır (tezkira); artık dileyen onu hatırda tutsun." *(Müddessir 74:54-55)*

Kur'an, zikri sadece kendine atıfla kullanmaz. Asıl Allah'a atıfla kullanır ki, konumuzla doğrudan ilgisi olan bu kullanımdır.

Zikrullah terkibi, hem Allah'ı zikretmeyi ifade eder, hem de Allah'ın zikretmesini. Yani zikrullah çift yönlü bir anlam taşır ve Allah'ın tıpkı sevgi gibi hem verip hem istediği değerler arasında yer alır. O'nun Vedûd sıfatı nasıl ki hem "kullarını çok seven" hem de "kullarının sevgisini isteyen" anlamına geliyorsa, *zikrullah* terkibi de hem Allah'ın kullarını anmasına, hem de kullar tarafından anılmasına delalet eder. İşte şu ayet, bu terkibin açılımı hükmündedir:

فَٱذْكُرُونِىٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُوا۟ لِى وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Şu halde, beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim. Ve bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin." *(Bakara 2:152)*

Bu âyetle, bir önceki 151. ayet arasında doğrudan bağlantı vardır. Hatta bazı dilciler ve müfessirler bu iki âyetin başlarında yer alan edatları gerekçe göstererek, ikisini de birbiriyle harmanlamışlardır. Bu durumda şu anlama ulaşılır: "Tıpkı, içinizden size ayetlerimi okuyacak, sizi arındıracak, size Kitab'ı ve hikmeti öğretecek bir elçi göndererek sizi andığım gibi, siz de Beni anın..." (Razi, Tefsir) Bundan farklı olarak dilci Ferra, 151. Ayetin, bu ayetin cevabı olarak okunabileceğini söylemiştir.

Zikr lugatta "anmak, hatırlamak, hatırdan çıkarmamak, düşünmek, öğüt almak, ibret almak" anlamlarına gelir. Zikir, unutmanın, gafletin, aymazlığın ve aldırmazlığın zıddı olarak kullanılır (18:63,28). Esasen "z-k-r" kökünden türetilmiş tüm

sözcüklerin etimolojik kökeni, önceden varolup üzeri küllenmiş bir hakikatin küllerini sıyırıp ortaya çıkarmak, yani hatıra getirmektir. Hatırda olmayan bir şeyi değil, önceden hatırda olup da unutulmuş, ya da aldırmazlık sebebiyle terk edilmiş, ya da üzeri örtülmüş hakikati. Bu nedenle vahyin diğer bir adı da zikirdir.

Zikr'in bir anlamı da "şeref, onur ve itibar"dır. Vahyin *zikr* sıfatıyla anılması, muhatabına şeref, onur ve itibar kazandırdığı içindir. Şu ayette zikir bu anlamda kullanılmıştır: ***"Ve bu (vahiy) şüphesiz senin ve halkın için bir şeref, onur ve itibardır** (zikrun)"* *(43:44)*

Zikr, Kur'an'da, sadece Kur'an'ın değil tüm ilâhî vahiylerin ortak sıfatı olarak kullanılır. Yani *zikir*, ilâhî kelam'ın sıfatıdır. Vahye *zikr* adı verilmesinin sebebi açıktır: aslında vahyin amacı, insana yeni bir şey söylemek değil, insanın ve tabiatın doğasında olan hakikatleri ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle vahiy *müfesser* (tefsir edilen) edilgen bir nesne-metin olmaktan daha çok *müfessir* (tefsir eden) etken bir özne-metindir. Vahiy, tabiatın, eşyanın ve insanın tefsiridir. Aslında ayetleri tefsir etmek, bir tür tefsirin tefsiri mesabesindedir.

Peygamberlerin görevi, Kur'an'da "hatırlatma" (*tezekkür*) olarak geçmektedir. ***"Öyleyse hatırlat, zira sen hatırlatıcıdan başka bir şey değilsin."*** *(88:21)* Burada zikir "hatırlatma" anlamında kullanılırken, yine peygamberlerin görevini hatırlatan bir başka ayette zikir "öğüt ve nasihat" olarak kullanılır: ***"Eğer öğüdün fayda verecekse, durma öğüt ver."*** (87:9)

1. *Zikir kaygıdır*: Kişi, önemsediği, kendisi için değerli ve yakın olan şeyler için kaygı duyar. Kaygı duymadığınız şey, öncelikle gündeme almadığınız şeydir. "Neyi zikrediyorsunuz?" sorusuyla "Neyi kaygı ediyorsunuz?" sorusu aynı kapıya çıkar. Kişinin kaygısı ne ise, zikri de o olur. Tıpkı, "dervişin fikri ne ise zikri de odur" sözünde olduğu gibi. Kaygısı Allah olanın zikri Allah olur. Kaygısı Allah olan kimseyi, Allah da kaygı eder. Allah'ın kaygı ettiği kimse, Allah'ın unutmadığı, sürekli gözetip kolladığı kimsedir.

Allah'ın dinini, kitabını, mesajını ve dâvâsını kaygı edinmek, Allah'ı kaygı edinmektir. Peygamber dilinde *'ayâlullah* (Allah'ın hane halkı) olarak nitelenen insanları kaygı edinmek de Allah'ı kaygı edinmektir.

Bölümün başında zikrettiğimiz Bakara 152. ayet neyin tefsiridir?

Bu âyet, Allah-insan ilişkisini tefsir eden bir ayettir. Bu ayette Allah'ı anmak, ayetin ait olduğu örnek olay içerisinde İbrahim'in duasına tekabül etmektedir. O teslimiyetini isbat edip, fiîlî, fikrî, kalbî ve kavlî dua ederek Allah'ı zikretti. Allah da onun duasını kabul edip Kâbe'yi ibadet merkezi, Hz. Muhammed'i de peygamber seçerek onu zikretti. O teslim oldu, Allah da onu "Halil" (dost) seçti. O Kâbe gibi dünyanın en mütevazı eserini yaparak Allah'ı zikretti, Allah da onun yaptığı Beyt'i binlerce yıldan beri insanlığın en kutsal merkezi yaparak onu zikretti. O Allah'ı çöllerde andı, Allah onun ayağının değdiği çölleri, mü'minlerin mânâ okyanusuna çevirdi. O İsmail'ini kurban vererek Allah'ı andı, Allah da İsmail'in soyundan son peygamberi göndererek, onu andı.

Allah'ın kulunu anmasının şartı, kulun Allah'ı anmasıdır. Tıpkı Hz. Peygamber'in Allah'a atfen söylediği şu hadiste olduğu gibi: "Allah der ki: Kulum benim nasıl yapacağımı umarsa ben öyle yaparım ve ben onun yanındayım. O beni gizlice özden anarsa, ben de onu özden anarım. Eğer o beni çevresine yad ederse, ben de onu meleklerime yad ederim. Eğer o bana bir karış gelirse ben ona bir kulaç varırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak varırım" (Buhari, Müslim).

Allah'ın ***"Beni anın ki, Ben de sizi anayım"*** kelamını Razi tefsirinde şöyle açıklar:

"Bana itaat edin ki, Ben de size rahmet edeyim."

"Beni dua ile davet edin ki, Ben de davetinize icabet edip, duanızı kabul edeyim."

"Beni ibadet ile ululayın ki, Ben de sizi nimet ile yücelteyim."

"Siz Beni dünyada hatırlayın ki, Ben de sizi ahirette hatırlayayım."

"Siz Beni tenhalarda anın ki, Ben de sizi kalabalıklarda anayım."

"Siz Beni saadet anında anın ki, Ben de sizi felaket anında anayım."

"Siz Beni kendisine mutlak itaat edilecek tek otorite kabul ederek anın ki, Ben de size yardım ederek sizi anayım."

"Siz Beni doğruluk ve ihlâs ile anın ki, Ben de sizi ebedi kurtuluşa ulaştırayım.

"Siz, önden Benim rububiyyetimi tasdik edin ki, ben de ardından sizin ubudiyyetinizi rahmetimle kabul edeyim."

2. *Zikir dilde olur.* Esasen "zihnî bir faaliyet" olmakla birlikte sonuçları bedende, dilde, hafızada ve insanın hayatının her boyutunda kendini gösterir. Zikrin kelimelere dökülmesi "dilin zikridir" ki Kur'an'da bu "tesbih" olarak isimlendirilmiştir. Tesbih'i zikirden ayıran şey de budur. Mesela şu ayetlerde hem "zikir", hem de "tesbih" ayru cümlede birlikte anılmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾

"Ey İmân edenler! Allah'ı çok çok zikredin ve O'nu sabah akşam tesbih edin." *(Ahzab 33:41,42 Ayrıca bk. 3:41)* "İsimlerin farklılığı, anlamın farklılığına delalet eder" kuralı gereğince, aynı cümle içerisinde bu iki terimin de yer alması, kelimelerin farklılığını gösterir.

3. *Zikir zihinde olur.* Zikrin zihinde ortaya çıkmasına tezekkür, tedebbür, tefakkuh ve taakkul süreçlerinin tümünü birden kapsayan tefekkür adı verilir. *Tezekkür*, geçmişin birikimine zihnî bir yolculuktur. *Tedebbür*, geçmişten alınan dersle geleceğe yönelik zihni yolculuktur. Tedbir bu yolculuğun meyvesidir. *Tefakkuh*, geçmiş ve gelecekten bağımsız olarak hale ilişkin çözümler üreten zihni faaliyettir. Fıkıh ilminin ilm-i hâl olması bundandır. *Taakkul*, bu üçü arasında bağ kurmaktır. *Tefekkür* ise bütün bu aşamaları kapsayan düşünme faaliyetidir. Bu faaliyet sonucunda geçmiş ve gelecek, içkin ve aşkın, fizik ve metafizik arasındaki harika ilişkinin sırrının keşfedildiği, tevhîdî düşünce ortaya çıkar.

4. *Zikir eylemde olur.* Eyleme dönüşmüş zikir, organlarda ortaya çıkar. Salih olma özelliğini kazanan her amel, zikrin eyleme dönüşmüş biçimidir. Kur'an'a göre, zikre dönüşmüş en büyük eylem namazdır: "Çünkü namaz insanı her türlü içgüdüsel ayartmalardan ve kötülükten korur. Lakin, Allah'ın zikri (olması, namazın) en büyük boyutudur. Allah sizin neyi nasıl yaptığınızı çok iyi biliyor." (29:45)

5. *Zikir bilinçlilik halidir.* Zikir kavramının din dili içerisindeki hakim konumu göz önüne alındığında, bu kavramın bir mü'minin tüm maddî ve manevî faaliyetleriyle çok yakından ilgili olduğu hemen anlaşılır. Bu ilişki, yapılan her insani faaliyetin bir bilincin ürünü olmasına verilen önemi vurgulamaktadır. Yani, her davranışın illet ve gayesinin önceden belirlenmiş olmasının gerekliliğine çekilen dikkattir. İnsanın tüm faaliyetlerinin

ontolojik hakikate uygunluğunu ölçmesi için, değişmez değerlere bir göz atıştır zikir. Zikrin, kurgulamanın zıddına bir hatırlama olması bu yüzdendir. Zikir, imânın dört rüknünden marifete tekabül eder. Kişinin zikri marifetiyle orantılıdır. Marifetin başı zikir, sonu şükürdür. Zikretmeyen şükredemez, şükretmeyen ise nankördür. Onun için ayet şükre atıfla son bulur.

Kur'an'da, içerisinde *zikr* geçen bir çok ayet, doğrudan vahyi gösterir. İlâhî vahye yamuk bir gözle bakanlardan söz eden şu ayet buna örnektir:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾

"Kim Rahmân'ın uyarı dolu mesajına** (zikri'r-Rahmân) **kusurlu bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytani** (öteki kişilik) **musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir" (Zuhruf, 36). Ayetin bağlamı (bkz. 31. ayet) vahiydir. Dolayısıyla ayetteki *zikr*'in "vahiy" anlamına geldiği açıktır.

Yine, şu meşhur ayet bunlardandır:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَعْمٰى ﴿١٢٤﴾

"Fakat kim de benim uyarıcı mesajlarımdan** (zikrî) **yüz çevirirse, iyi bilsin ki onun hayat alanı daraldıkça daralacak ve Kıyamet Günü, Biz o kimseyi kör olarak kaldıracağız." *(Tâhâ 20:124)*

Vahiyden yüz çevirenin maîşet daralması, "ekonomik" alana indirgenmiştir. Bu anlam daralmasını vakıa doğrulamamaktadır. *Maişet* kelimesinin Türkçe'de anlam kaymasına uğradığı göz önüne alınırsa, doğru anlama ulaşılır. Kelimenin formu, bu daralmaya zaman ve mekânın da dâhil olduğunu gösterir ki, buna Taberi de dikkat çeker. Bizce bu daralma, maddi olmaktan çok, Kur'an'ın genel söylemine uygun olan manevi daralmadır. Bu daralmanın bilinç ve düşünce üzerindeki olumsuz etkilerini, yukarıda naklettiğimiz Zuhruf, 36. ayet çok güzel ifade etmektedir.

Yine zikirle ilgili olup, sonraki asırlarda anlam genişlemesine maruz kalan ünlü bir ayet de şudur:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

"Bakınız; *(akleden)* ***kalpler, yalnızca Allah'ın zikri (vahyi) ile tatmin olur!"*** *(Ra'd 13:28)* Bu ayetin hem iç hem dış bağlamı, vahiyle ilgilidir. Doğal olarak, buradaki *zikrullah*'ın "Allah'ın vahyi" anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Zira hemen önceki ayette, inkârcıların mucize talebi dile getirilmiştir. Bu ayette ise vahyin mucize oluşuna zımni bir atıfla, Kur'an gibi bir ebedi mucize ile tatmin olmanın yolunun, onu akleden bir kalp ile okuyup, anlayıp, inanıp, yaşamaktan geçtiği vurgulanmıştır.

Evet, akleden kalpler ancak Allah'ın zikri ile, yani ilâhî vahiy ile tatmin olur. Çünkü ilâhî vahiyle tatmin olmayan, ya onu akleden bir kalp ile okumuyor veya kalbi günahla kararmış ve vicdanı küfür perdesiyle örtülmüş demektir. Kalplerin ancak Allah'ın vahyi ile tatmin olacağını söyleyen bu ayet, şeytani mesajlardan aynı tatmini bekleyenlerin hüsrana uğrayacağını îmâ eder. Çünkü Kur'an, şeytanın da kendi dostlarına 'vahyettiğini' bildirir (6:121). Muhatabını saptıran her türlü mesaj bu türdendir.

Vakıa, bu ve bunun gibi ayetlerde geçen *zikr*, Allah'ı hatırlamak gibi derin bir anlamı da beraberinde taşır. Zaten vahiy, Allah'ın kelamıdır. İlâhî kelamla meşgul olmak, insana öncelikle Allah'ı hatırlatır. Zaten mesajın sahibini hatırda tutmadan, mesajın önemi kavranamaz. Mesajın, sahibini göz ardı eden biriyle, sahibini sürekli hatırda tutan biri üzerindeki etkisi hiç aynı olur mu? Buradan yola çıkarak, şu anlama ulaşmamız gayet doğaldır: Kalpler, ancak Allah'ı hatırlamakla tatmin olur. İnsanın içinde kopan fırtınalar, ancak Allah ile sükûnet bulur. Bulanık akıllar, Allah ile durulur. Süleyman Çelebi'nin asırları aşan mevlidindeki o ölümsüz mısralarla söylersek:

Bir kez Allah dese aşk ile lisan
Dökülür cümle günah misl-i hazan
İsm-i pâkin pâk olur zikreyleyen
Her murada erişir Allah diyen

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ ﴿١٩١﴾

"Onlar ki, Allah'ı, ayakta, otururken ve yatar vaziyetteyken anarlar." *(Âli İmran 3:191)* ayeti, mü'min insana, Allah'ı her anında hatırdan uzak tutmamasını ihtar eder. Zira insan hayatı, bu üç konumdan müteşekkildir. Bunların dışında bir tabii konum yoktur. Bunun anlamı, Allah'ı hayat boyu anmak, Allah'tan gafil bir nefes geçirmemektir.

4.8. *Estağfirullah*: İlâhî mağfirete sığınmak

Teğabun sûresinin 14. ayetinde Kur'an'da geçen "af" ile ilgili kelimelerin üçü yan yana kullanılır: *'af, sahf* ve konu başlığımızın türetildiği kök olan *ğafr*. *'Af*, azarlasa dahi cezalandırmadan vazgeçmektir. *Safh*, azardan da cezadan da vazgeçmektir. *Ğafr*, ayıbın üzerini örtüp hiç olmamış kabul etmektir. İşte bu kök üzerine "talep" ön eki olan *ist* ilavesiyle gelen *istiğfar*'ın anlamı budur: "Allah'tan hata ve kusurlarının üzerini örtmesini, onları yapılmamış kabul etmesini istemek".

Bu türden bir bağışlanma talebi, yalnızca Allah'a yapılır. Zira:

1. *Kime karşı işlenmiş olursa olsun, her kötülük son tahlilde Allah'a karşı işlenmiş sayılır.* Bu bazen doğrudan olur, bazen dolaylı. Çünkü her kötülük, Allah'ın verdiği imkânı kötüye kullanmaktır. Bu ise emânetė ihanettir. Bundan dolayı da, kötülükten dolayı özür dilenmesi gereken ilk merci, kötüye kullandığı imkânı insana emânet eden Allah'tır.

2. *Sonsuz ve mutlak bağışlayıcılık vasfı yalnızca Allah'a aittir.* Kur'an'da Allah'a, *ğ-f-r* kökünden tam üç isim nisbet edilir. Hepsi de isim sığasıyla gelir: *Ğâfir, Ğafûr* ve *Ğaffâr*. Ğâfir, bağışlayıcılık niteliğinin varlığına delalet eder. Ğafûr, bağışlayıcılık niteliğinin her türü kapsadığına delalet eder. Bir çeşit günahı bağışlayana Ğafûr denilmez, her çeşit günahı bağışlayana Ğafûr denilir. Ğaffâr'a gelince: bütün günahları bir seferliğine bağışlayana Ğaffâr denmez, bütün günahları tekrar tekrar sınırsızca bağışlayana Ğaffâr denir.[1]

3. *Ne kadar af dilenilirse o kadar şeref kazanılan tek merci, Allah'ın kapısıdır.* O hep affeden, başkasının affına muhtaç olmayandır. O'nun dışında af dilediğimiz herkes, affa muhtaçtır. O'ndan, sadece kötülük yapınca mağfiret istenmez, kötülük

[1] Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna*, s. 41.

yapmadan da mağfiret istenir. Bu tür bir talep, kötülük yapmaktan korunma talebi yerine geçecektir. İşte insanı kötülük yapmaktan tam anlamıyla koruyacak yegâne merci Allah'tır. Çünkü O, sadece Ğâfir değil, aynı zamanda Ğaffâr'dır.

Kur'an'da Allah Rasûlü'ne yönelik "hatan için mağfiret dile" (40:55; krş. 47:19) gibi bire bir emirler, "hatadan koruma talebinde bulun" anlamını da içerir. (Rağıb, Müfredat) Bu aynı zamanda vahyin muhataplarının peygamber tasavvurunu inşasıdır. Bu inşa peygamberlerini ilâhlaştıran Hıristiyan ifratını da, onları taşlayan Yahudi tefritini de dışlar. Kur'an Hz. Peygamber'den sadece kendisi için mağfiret dilemesini istemez. Aynı zamanda ona, mü'minler için de Allah'tan mağfiret dileme yetkisi verir (2:129, 151; 3:163; 9:103; 62:2).

Aklını ve şahsiyetini vahyin inşa ettiği Allah Rasûlü, Allah'tan gafil alınan bir tek nefes için bile Allah'tan mağfiret dilediğini şöyle dile getirir: "Ara ara içimde anlık bir gaflet hissettiğim için, günde 100 kez (bir rivayette: 70 kez) Allah'tan af dilerim." (Buhari ve Müslim).

Bu *istiğfar*'ın, insanda Allah bilincini nasıl diri tuttuğunun da nebevî bir örneğidir. Vahyin, her mü'minin kulağına küpe olması gereken;

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنَىٰ وَفُرَادَىٰ ﴿٤٦﴾

"De ki: Size bir tek öğüdüm var: İster tek başınıza ister başkalarıyla birlikte olun, asla Allah'a karşı esas duruşunuzu bozmayın." *(Sebe' 34:46)* emri, ancak böylesi diri bir şuurla yerine getirilebilir. Ve böyle bir şuur, ancak Allah'tan gafil alınan her nefesi istiğfar ile kontrol altına alma hassasiyetiyle kazanılabilir.

İstiğfar, "Az nimeti az sanına, kimden geldi ona bak/ Az günahı az sanına, kime karşı ona bak!" mısralarında anlamını bulan bir duyarlıkla yapılmalıdır. Bu duyarlıkla yapılan istiğfar, insanın iç dünyasında çok hassas alarm sistemlerinin inşasına vesile olur. Bu sistem sayesinde insan günaha karşı donanımlı ve hazırlıklı olur. Bırakın günahın içine düşmeyi, daha ona yaklaşırken sistem çalışır ve sahibini uyarır. Bu uyarı, bazen insanın bu dünya hayatını, bazen de ebedi hayatını kurtarır.

4.9. *İnşaallah*: Allah yokmuş gibi konuşmamak

İslâm'ın hayat görüşünün kendisinde billurlaştığı kodlardan biri de, *inşaallah* kavramıdır. Yalınkat olarak "Allah dilerse" anlamına gelir. Bu manada birçok vurgu bir arada bulunur.

1. *Dua vurgusu vardır. İnşaallah* diyen, arzusunu ve talebini dile getirmiştir. Yani *inşaallah*, dua vurgusu taşır.

2. *Allah'a tevekkül vurgusu vardır. İnşaallah* diyen kimse, olmasını arzu ettiği işi, son tahlilde Allah'a havale etmektedir. Bu ise, *inşaallah*'ın tevekkül vurgusuna delalet eder.

3. *Allah'a güven vurgusu vardır. İnşaallah* diyen kişi, zımnen şunu demiş olur: "Eğer Allah dilemezse, demek ki hakkımda hayırlı olan bu değilmiş".

4. *Sabır vurgusu vardır.* Zımnen, "eğer Allah dilemezse, ona da razıyım, isyan edecek değilim" vurgusunu taşır.

İnşaallah demek, Allah yokmuş gibi konuşmamaktır. Vahyin inşa ettiği bir akıl, en sıradan meselelerde dahi, Allah yokmuş gibi konuşmaz. Eğer yağmur beklentisini dile getirecekse, "inşaallah" der. Eğer kazanç bekliyorsa, "inşaallah" der. Eğer, başarı umuyorsa, "inşaallah" der. Bu Müslüman aklının en temel düsturu olan Allah'tan bağımsız bir alan olmadığı inancının bir tezahürüdür. İnşaallah demekle, hayatın tüm ayrıntılarına kadar Allah'ın müdahalesi altında olduğu bilincini dışa vurur.

Hz. Musa, "bir kul"a kendisi hakkında söz verirken Allah yokmuş gibi konuşmaktan sakınır:

قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ۝٦٩

"(Musa) dedi ki: "İnşaallah beni dirençli biri olarak bulacaksın." *(Kehf 18:69)*

Yine Hz. Musa, Medyen'de Hz. Şuayb peygamber gözetiminde eğitime tabi tutulurken, kendisi hakkında muhatabına garanti verir. Fakat bunu yaparken Allah yokmuş gibi konuşmaz. Daha doğrusu, Kur'an onun diliyle bize Allah yokmuş gibi konuşmamamızı öğütler:

سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ۝٢٧

"İnşaallah sen beni hep dürüst ve erdemli davranan biri olarak bulacaksın." *(Enbiyâ 28:27)*

Hz. Musa'nın dilinden bize verilen öğüdün benzerinin, Hz. İbrahim'in kurbanlık oğlu Hz. İsmail üzerinden de verildiğini görüyoruz:

قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ۝

"(Oğul) "Babacığım!" dedi, "sana emredileni yap; inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın!" *(Sâffât 37:102)*

Dikkat edilirse, bu örnekte de kişinin kendisi hakkında muhatabına güven telkin ederken "garanti" veremeyeceği de öğretilmektedir. Çünkü hiç kimse kendi nefsi hakkında bir başkasına "garanti" veremez, tıpkı Hz. Yusuf'un (veya Azîz'in karısının) dilinden verilen öğütte olduğu gibi:

وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ben kendimi temize çıkarıyor değilim; çünkü, Rabbimin rahmeti(yle koruması) dışında, kuşku yok ki insan benliği, kötülüğün daniskasını işletebilir; şu da var ki Rabbim, rahmeti sınırsız bir bağışlayıcıdır." *(Yusuf 12:53)*

İlâhî kelam, inşaallah'ı Allah'a nisbetle de kullanır:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ۝

"Doğrusu Allah, gördüğü rüyayı gerçekleştirmek suretiyle Elçisini tasdik etmiştir: Elbet Allah dilerse, Mescid-i Haram'a güven içerisinde, başlarınız tıraşlı veya kısa kesilmiş olarak ve asla korkuya kapılmadan gireceksiniz: çünkü O sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan ayrı olarak yakında gerçekleşecek bir fetih takdir etmiştir."

(Fetih 48:27).

Hülasa inşaallah, vahyin inşa ettiği aklın kodlarından biridir. Hayatın her alanına her an müdahil olan aktif ve aktüel bir

Allah inancının ifadesidir. Mü'min "geleceğim, yapacağım, kazanacağım, başaracağım" türünden hangi temennide bulunursa bulunsun, mutlaka bunun Allah'la ve Allah'lı olacağı bilincindedir. Bu yüzden de Allah yokmuş gibi konuşmaktan uzak durmak için konuşurken *inşaallah*'lı konuşur.

4.10. *Maşaallah*: Hayret makamı

Maşaallah, "Allah'ın yaratıcı iradesiyle gerçekleşen şey" anlamına gelir. Hayret makamında kullanıldığında "bu gördüğüm şey, ancak Allah'ın yaratıcı iradesiyle gerçekleşir" vurgusunu taşır.

İnsanın Allah karşısında, Allah'ın muhteşem sanatı, üstün siyaseti, görkemli yaratışı karşısında alacağı tek vaziyet vardır: Hayranlık. Bu makama "hayret makamı" adı verilir. İnsan Allah'a yaklaştıkça, O'nun esmâsının varlıkta yansıyan tecellîlerini daha iyi fark eder. Bunun sonucunda da hayreti artar.

Hayret etmek, fark etmektir. İlâhî sanatın büyüklüğünü bilmeyen, fark etmez. Fark etmeyen, hayret de etmez. Olağan içinde gizlenmiş sayısız mucizeyi fark etmeyen, olağanüstü arar. Hayret makamında olan bir akıl, hayran olmak için olağanüstünün peşine düşmez. Zira fark etmeyenlerin olağan gördüğünün içinde gizlenmiş sayısız mucizeyi fark eder. Fark ettiği her bir mucize hayretini artırır. Hayreti arttıkça basireti ve feraseti artar. Basireti arttıkça hayreti artar.

İşte, İslâm terbiyesinde yaygın bir yeri olan mâşâallah ifadesi, Allah'a olan hayranlığı dile getirir. Maşaallah lafzı Kur'an'da kalıp olarak bir çok yerde kullanılır. Hayret makamında kullanıldığı ayet şudur:

وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ ۝

"Oysaki senin** (gözalıcı) **bağına giren kişinin "Maşaallah** (bu ancak Allah'ın yaratıcı iradesiyle gerçekleşir), **güç de kuvvet de sadece Allah'a aittir" demesi gerekmez miydi?"

(Kehf 18:39)

Ayette *maşaallah*'ın, *la havle vela kuvvete illa billah* (güç de kuvvet de sadece Allah'a aittir) ifadesiyle kullanılması dikkat

çekicidir. Ayet, göz kamaştırıcı bir bağa giren kimsenin, gördükleri karşısında "şaşkın" değil, "hayran" kalması gerektiğini ifade eder. Allah'ın yaratışı karşısında kulun takınması gereken tavır şaşkınlık değil, hayret olmalıdır. Zira Allah'ın güç ve kudretini bilen bir mü'minin gözleri, hiçbir güzellik karşısında kamaşmaz. Hiçbir tecellî karşısında şaşkın düşüp kendini kaybetmez. Ancak hayran olur. İmânı artar ve Allah'ın sonsuz gücünü dile getirir.

Müslüman geleneğinde, görülen her göz kamaştırıcı güzellik karşısında mü'min hayretini Maşaallah ile ifade eder. Bu, görülen şeydeki güzelliğin kendiliğinden olmadığının ifadesidir. Bu, görülen her güzelliğin arkasındaki asli sebebin Allah olduğunun ifadesidir. Bu, görülen her güzellik üzerinden, o güzelliğin asli sahibine yapılmış bir tefekkür ve teşekkürdür. Zaten her tefekkür bir teşekkür değil midir?

Maşaallah demek, Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneş üzerinden onların yaratıcısına zihni bir intikal gerçekleştirdiği gibi, sanat üzerinden sanatçıya, fiil üzerinden faile, eser üzerinden müessire intikal etmektir.

4.11. *Ru'yetullah*: Allah'ı görmek

Ru'yetullah "Allah'ı görmek" anlamına gelir. Bu mesele, iki başlık altında ele alınır: Dünyada Allah'ı görmek, ahirette Allah'ı görmek.

1. *Dünyada Allah'ı görmek*: İslâm kelam okullarının tümü, Allah'ın dünyada görülemeyeceği üzerinde ittifak etmişlerdir. Sonradan gelen bazı âlimlerin Allah'ın rüyada görülebileceğine dair çelişkili görüşleri bu görüş birliğini ortadan kaldırmaz. Dünyada Allah'ın görülemeyeceğine dair bu genel hüküm, temelde "görme" adını verdiğimiz faaliyetin beşeri ve maddi/fiziki olmasıyla açıklanır.

Görme faaliyeti, gören bir göze, görülen bir cisme ve o cisimden çıkıp veya o cisme yansıyıp göze kadar ulaşan ışığa dayanan beşeri ve fiziki bir olaydır. Bu işleme omurgalılarda beyin ve o beyne iletilen imgeler de dâhil olur. İnsan gözü, görme işlemini sınırlayarak yapar. Bir yerde, görmek sınırlamaktır. Göz

sınırlamadan göremez. Gözün görmesi için görme yeteneğinin var olması yetmez, aynı zamanda görme mesafesi içinde bir görülen bir nesne ve onunla göz arasında yol alan ışık dalgaları da olmalıdır.

Esasen, insana verilmiş her yetenek gibi, görme yeteneği de, insanı hayrette bırakan bir mucizedir. Tıb, nöroloji, optik, felsefe vs. gibi ilimler görme mucizesini bütün boyutlarıyla açıklamaktan acizdir. Bu mucizevî faaliyet, ancak ilâhî emir ile açıklanabilir. Karşında bir insan görürsün. Ne gözün o insana gitmiştir, ne o insan gözüne girmiştir. Ne var ki gördüğün şey, o insanın göz tarafından çekilmiş fotoğrafı da değildir. Çünkü sen baktığında o insanın fotoğrafını değil kendisini görürsün. Gözünü yumduğunda ise, onu beyninin içinde değil, olduğu yerde, kendi konumunda algılar ve tasavvur edersin. Yani idrak edilen şey dıştadır ve o orada olduğu halde idrak edilmektedir. Ve bu harici idrake dair tüm açıklamalar işin özünü açıklamaktan uzaktır.

İnsan dünyada bu göz ile Allah'ı göremez. Aslında ahirette Allah'ı görmesi de dünyada görmesine benzemez. Bu iki âlem farklıdır. Bu âlem sebepler dünyası, öte âlem ise "ğayb" âlemidir. Bu iki âlemde gerçekleşen faaliyetlerin mahiyetleri de farklıdır. Görme de bunlardan biridir. Rüyada Allah'ın görülebileceğini söyleyenler, rüyada görmenin fiziki ve fiili bir görmeden farklı olduğuna dayanmışlardır. Fakat rüya, her ne kadar bir yanıyla gözün devreye girmediği bir görme olarak fizik dışı bir görme olsa da, bir yanıyla da beyin işin içine dâhil olduğu için beşeri nitelik taşır. Allah ise, beşeri nitelikteki bir görüşün ötesindedir.

Necm 17'de "göz şaşmadı ve haddi aşmadı" denilerek Allah Rasûlü övülmektedir. Burada kendisine gösterilenin ötesinde, "Dünyada görülmesi mümkün olmayacak gaybi bir hakikati veya Zât-ı İlâhî'yi görmeye kalkışmadı" şeklinde anlaşılabilir. Her halükarda bu ayette gözün haddi aşma, sınırı ihlal edebilme yeteneğine atıf yapılmaktadır. Fakat Allah Rasûlü bu konudaki sınırı koruduğu için övülmektedir. Bu ayetlerde gördüğünün asli suretiyle gelen vahiy meleği olduğu göz önüne alınırsa, bu kısıtlı müşahede için bile sınırlar konulmuştu. Bu müşahede kısıtlı ve sınırlıydı, çünkü o Rabbini değil, "Rabbinin büyük ayetlerinden bazılarını görmüştü" (53:18).

Allah Rasûlü'nden bu konuda "iyi bilin ki sizler, ölünceye kadar asla Rabbinizi göremeyeceksiniz" hadisi nakledilmiştir (Müslim). İmam Mâlik bu hadisi şerh sadedinde şöyle söylemiştir: "Çünkü dünyada gördüğümüz göz fanidir. Fani olan bir organ ile Baki olan Allah görülemez. Ne var ki ahirette durum bundan farklıdır."[1]

2) *Ahirette Allah'ı görmek*:

Allah'ın ahirette görülmesi konusunda İslâm âlimleri iki farklı görüş serdetmişlerdir. Çoğunluğu oluşturan Sünni ulema Allah'ın ahirette kayıtsız şartsız görüleceğini savunurken, Mutezile okuluna mensup olan ulema, Hariciler ve Mürcie'den bazıları bunun aksini savunmuşlardır. Allah'ın ahirette de görülemeyeceğini savunanlar, ahiret hayatında da dünya hayatındaki kanunların cari olduğu görüşüne dayandırmışlardır.

Her iki kesim de, kendi görüşünü desteklemek için Kur'an ayetlerinden delil getirmişlerdir.

Allah ahirette görülebilir diyenlerin Kur'an'dan getirdikleri deliller şu ayetlerdir:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾

1. ***"Yüzler vardır o gün pırıl pırıl, Rabbine bakacak..."*** *(Kıyamet 22-23)* Karşıt görüş sahipleri, bu ayetteki "Rabbine" kelimesine bir muzaf takdir ederek "Rabbinin ödülüne, mülküne bakacak" şeklinde anlarlar. Yine muhalif görüşe mensup bazıları *ila* edatını herf-i cer olarak değil "nimetler" anlamındaki *el-âlâ* kelimesinin tekili olarak alır ve "Rabbinin nimetine" sonucuna ulaşırlar (İbn Atıyye). Yine bu kesimden bazıları birini "görmek" ondan "ummak" ve bir şeyler "beklemek" olduğunu söylerler. Ne var ki bu durumda, *ilâ* cer harfinin olmaması gerekir. Elmalılı buna şu yerinde itirazı getirir: "Halbuki amacına ulaşmayan bir bekleyişin sonucu neşe değil, hayal kırıklığı ve elem olacağından burada intizar mânâsı doğru olmaz"[2]

كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾

[1] Molla Aliyyu'l-Kari / Ali b. Sultan Muhammed el-Kari, *Mirkatu'l-Mefatih*, I, 122.
[2] Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5483.

2. ***"Yoo! Şüphesiz onlar, O Gün Rablerinden elbette mahrum kalacaklar"*** *(Mudaffifin 83:15)*. Ayeti yalın haliyle anlayacak olursak, buradaki mahrum (mahcub) kalmadan maksat, O'nu görmekten mahrum kalmaktır. Demek ki, O'nu görecekler de olacaktır.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ رَبِّهٖ... ۝١١٠

3. ***"Kim Rabbine kavuşup karşılaşmayı umarsa.."*** *(Kehf 18:110)* Bu ayetteki "karşılaşma", Allah'ı görme anlamına gelir. Doğaldır ki, bu ayetin içinde yer aldığı bağlam "Hesap Günü" ile ilgili bağlamdır ve burada "görme" değil, Allah'a hesap verme söz konusudur.

وَلَمَّا جَآءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ اَرِنِىٓ اَنْظُرْ اِلَيْكَ ۭ قَالَ لَنْ تَرٰىنِى وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ ۝١٤٣

4. ***"Ve Musa tayin ettiğimiz vakitte tesbit ettiğimiz yere gelince Rabbi de onunla konuştu.*** *(Musa)* ***"Rabbim! Göster bana zatını, göreyim seni!" dedi.*** *(Allah)* ***"Asla göremezsin beni!" dedi. "Fakat şu dağa bir bak; eğer o yerinde kalırsa, sen de Beni ancak o zaman görebilirsin!" Ve Rabbi dağa tecellî eder etmez, onu toza dumana çevirdi. Musa ise baygın, düştü kaldı. Kendine geldiği zaman dedi ki: "Şanın pek yücedir senin! Tevbe ederek sana yöneldim ve ben*** *(bu gerçeğe, yaşayarak)* ***inanan ilk kişiyim."*** *(A'raf 7: 143)*

Ahirette görülebilir diyen çoğunluk Hz. Musa'nın ***"Rabbim göster bana zatını, göreyim seni"*** demesini, Allah'ın görülmesinin aklen mümkün olduğuna bir delil olarak almışlardır. Hz. Musa bu talebine ***"Asla beni göremezsin"*** (7:143) cevabını almıştır. Bazı âlimlere göre bu red, sadece o zaman, zemin ve muhatap için geçerli, kimine göre de sadece dünya hayatıyla sınırlıdır. Alimlerin çoğunluğuna göre Allah'ın ahirette görüleceğini söyleyen ayetler, (75:23 gibi) bu reddin sadece dünya ile sınırlı olduğunu gösterir. "Şanın pek yücedir senin! Tevbe ederek

sana yöneldim ve ben (bu gerçeğe, yaşayarak) inanan ilk kişiyim" ifadesi, böyle bir talebin şer'an yasak olduğunu gösterir. Hz. Musa aklen caiz oluşuna dayanarak bunu istedi, fakat şeran yasak olduğunu öğrendiğinde tevbe edip af dileyerek vaz geçti.[1] Şu da var ki, Hz. Musa'nın bu itirafı zaten inandığı Allah'ın varlığı ve birliğine ilişkin değil, O'nun insan tarafından görülemez oluşunadır. Bizzat yaşayarak öğrendiği bu tecrübî inanç konusunda Hz. Musa'nın bir ilki temsil ettiği elbette tartışılamaz.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ

5. ***"İyi davrananlara en iyi karşılık, hatta daha fazlası vardır"*** *(Yunus 10: 26).* Bu ayetteki "daha fazlası" (*ziyâde*) ibaresi, farklı yorumlara konu olmuştur. Bir yoruma göre "daha fazlası", cemal-i ilâhi'nin görülmesidir. Bu meyanda bir de hadis nakledilmiştir. Bu hadiste "iyi karşılık" cennet ile, "daha fazlası" ise Cemal-i İlâhî ile açıklanmaktadır. Ayetin ru'yetullah ile alakalı olmadığını savunanlar, Hz. Ali'nin "daha fazlası" ile cennette inciden mamul bir odanın kastedildiği yorumunu delil gösterirler. Hasan Basri'ye göre "ödüle yapılan kat kat ilave", Mücahid'e göre "Allah'ın bağış ve hoşnutluğunun ziyadeliği" kastedilmektedir. Mutezile bu yorumu savunurken, delil olarak da benzer bir muhteva taşıyan Fatır 30 ayetini gösterir. Buna ilaveten şu akli delili de savunurlar: bir şeyin fazlası vaat ediliyorsa, fazlalık, vaat edilen o şeyin kendi cinsinden olmalıdır.[2]

Allah'ın ahirette görüleceğini savunan çoğunluk, bu görüşlerine sahih senetle nakledilmiş bir çok hadisi delil göstermişlerdir. Sadece buhari bu meyanda 11 hadis nakletmiştir. Bunlardan en ünlüsü şu meşhur hadistir:

أَمَا إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا الْقَمَرَ

"Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi, ahirette Rabbinizi göreceksiniz."[3] Bu ve buna benzer birçok hadisin de açıkça gösterdiği gibi Allah Rasûlü, bu konudaki ayetleri Allah'ın ahirette görüleceği şeklinde anlamış ve açıklamıştır.

[1] Aliyyu'l-Kârî, Mirkat, VI, 116.
[2] Razi, *Tefsir*, 17/61-64.
[3] Müslim, 1/249.

Buna karşılık beşer olması sebebiyle insan tarafından Allah'ın ahirette de görülmeyeceğini savunanlar, Kur'an'dan şu delilleri getirmişlerdir:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

1. ***"Hiçbir beşeri görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz, fakat O her türlü beşeri görüş ve tasavvuru çepeçevre kuşatır. Yalnızca O'dur latif olan, her şeyden haberdar olan."*** *(Enam 6: 103)* Ru'yetullah'ı savunan görüş, bu ayeti sadece dünyaya hasreder. Fakat bu ret ahiret için geçerli değildir. Yine onlara göre, İbn Abbas, Katade ve Atıyye el-Avfi'nin de savunduğu idrak ile ruyet aynı şey değildir. Bütün bu itirazlar ışığında, ayetin "idraki" reddettiği fakat ru'yet'i reddetmediği sonucuna ulaşılmış olmaktadır.

Ru'yetullah'ı reddeden görüş, ayetin sonunda yer alan Latif'i kesif'in zıddı olarak, "görülemez, şeffaf" anlamına almışlardır. Buna itiraz eden muhalif görüş sahipleri bu anlamın Allah için caiz olmadığını, kesafetin zıddı anlamına letafetin (şeffaf) eşya ile ilgili bir vasıf olduğunu, Latif isminin anlamının "sınırsız lütûf ve kerem sahibi" anlamına geldiğini savunmuşlardır ki, bu diğerinden daha tutarlı bir yaklaşımdır.

Bu ayetin olumsuzladığı şeyin "görme" değil, "kuşatma" olduğunu söyleyen muhalif görüş, burada nefyedilenin mutlak görme değil, bir tür görme olduğunu savunmuştur. Bunu da şu ilkeye dayandırmıştır: "Özelin isbatı, genelin isbatı anlamına gelir. Fakat özelin olumsuzlanması, genelin olumsuzlanması anlamına gelmez."[1] Burada olumsuzlanan görme, sadece bir durum ve belli bir düzlemdeki (beşeri düzlem) görmedir. Bu da dünyada geçerli olan "beşeri hayat" ile sınırlıdır. Fakat ahiret farklı bir durum ve düzlemdir. Ahiret, zamanın ve mekânın başka bir zaman ve başka bir mekânla değiştirildiği bir konumdur.[2]

قَالَ لَنْ تَرَانِي ﴿١٤٣﴾

[1] Razi, *Tefsir*, XIII, 105.

[2] Bütün bu deliller ve değerlendirmeleri için bkz. Razi, *Tefsir*, 6:103'ün tefsirinde c. XIII, s. 103-109.

3. ***"Beni asla göremezsin"*** *(Arof 7:143)* Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebine Allah'tan gelen bu cevap dünya ve ahiret hayatının tamamını kapsar. Buna delil olarak da *len* edatı gösterilir. Onlara göre *len* edatı "ebedilik" ifade etmektedir. Buna ise ***"asla bir sineği bile yaratamazlar"*** *(Hac 22:73)* ifadesindeki *len* edatının "ebedilik" ifade ettiğini delil getirirler. Buna karşı çıkanlar ise, ayetin devamındaki ***"dağın yerinde durma"*** şartını gösterirler.

Sözün özü:

وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾

"Orada size canınız ne çekiyorsa o var, orada siz ne arzu ediyorsanız o sizin" *(Fussilet 41:31)* ayeti, orada dünyadaki sınırların kalkacağını ifade eder. İnsan, meraklı tabiatının gereği olarak Rabbini görmek ister. Hz. Musa'nın bunu talep etmesi ve bu talebin de Allah'ın kitabına dahil edilerek ebedileştirilmesi, insan tabiatındaki bu eğilime işaret içindir. İnsan, tabiatı icabı meraklıdır. En büyük merakı, en büyük olana karşı duyar, duyması gerekir. Allah'ı görmeye olan merakı da bu cümledendir.

Hem aklen, hem naklen, hem de eşyanın tabiatı icabı Allah'ın dünyada görülemeyeceği açıktır. Bunun gerekçelerini yukarıda dile getirdik. Dünyada bu ihtimal olmadığına göre, insanın bu merakını gidermesi ahirete kalacak demektir. Kur'an bu konuda insanın bu varoluşsal merakını gidereceğine dair açık veya kapalı ifadeler içerir. Kıyame sûresinin 23. ayeti bunların başında gelir. Bu ayeti zorlama yorumlarla anlamının dışına taşımak, "mutlak tenzih"e dayalı yaklaşımın aşırılığı sayılabilir. Bu Allah'ın, yücelik ve azametine bir şey katmayacağı gibi, insana bütün vahiylerin vaat ettiği "sonsuz mutluluk" ve "sınırsız güzelliği" sınırlandırır. İşte ***"Orada size canınız ne çekiyorsa o var, orada siz ne arzu ediyorsanız o sizin"*** (41:31 Krş. 36:57) diyen ayet, ahiret hayatının dünya hayatından mahiyet açısından farklı olduğunu gösterir. O hayatın ebedi oluşu, insanın dünyada tabi tutulduğu yasaların orada kalkacağının göstergesidir. Bu da ruh kuşunun beden kafesinden kurtulunca, eğer emânete ihanet etmemişse, özgürleşeceğini ve onu "üfleyen" kaynakla kendisi arasındaki perdenin kalkacağını gösterir. Allah Rasûlü'ne nisbet edilen bir

haberde Müslümanlar'ın dünyada Cuma gününü haftalık bayram olarak seçmesinin gerekçesini izah sadedinde, cennetliklerin Cemalullah'ı Cuma günleri temaşa edecekleri ifade edilir.[1]

Özetle, dünyada Cemalullah'ın hayaliyle kulluk etmek ve ahirette ona nail olmayı istemek anlaşılabilir bir şeydir. Mutluluğun zirvesi olan bu talebe İlâhî kelam olumlu cevap vermiş ve Kur'an bunu vaat etmiştir. Bu vaat dünya hayatından çok farklı bir düzlem olan ahirette gerçekleşecektir. Bunun nasıl gerçekleşeceği bizce meçhuldür. Sünni kelamcıların bu konuda söyledikleri de, İbn Rüşd'ün dediği gibi zayıf delillere ve zorlama yorumlara dayanır. İbn Rüşd, Ru'yetullah'ı Allah'ın Nur ismine bağlı olarak izah etmenin daha doğru olacağını ifade eder (el-Keşf, 102-108). Allah Rasulü Miraç'ta Rabbini gördüğünü soranlara "O bir nurdur, ben O'nu nasıl ve nereden görebilirim ki?" cevabını vermişti. Bu cevap sadece dünyada Allah'ın görülememe gerekçesini değil, ahirette görülebilme mahiyetine de atıf yapmaktadır. Bu konuda söylenecek son söz: Ahiret âlemi de, Allah'ın zatı da insan idrakini aşan ve mahiyetini asla tasavvur dahi edemeyeceğimiz hakikatlerdir. Dolayısıyla biz idraki aşan bir hakikat olan ahiret âlemine ilişkin bir eylem olan Ru'yetullah'ı bu dünyaya ait kavramlarla izah edemeyiz.

5. ALLAH'A DUA

5.1. Allah'tan istemenin esası, usulü ve âdâbı

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝

"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım isteriz." *(Fatiha 1:4)*

Fatiha'da bize kıldığımız namazların her rekatında tekrarlatılan bu tevhîdi ilke, şöyle de Türkçeleştirilebilir: "Yalnız sana kulluk ederiz, zira yalnız senden yardım isteriz." Yani biz, kulluğumuzu kime hasrediyorsak, yardımı da O'ndan isteriz.

[1] İbn Kayyım el-Cevziyye, Zadu'l-Mead, I, 408-410.

İnsanca var olmak, dua etmektir.

Onun için Kur'an öyle der: ***"Eğer duanız olmasaydı, Rabbinizin ne işine yarardınız!"***

Bu ayete bakarak diyebiliriz ki: İnsan, dua etmek için yaratıldı. İnsanın Allah karşısındaki esas duruşu, dua halidir. Namaz anlamına gelen *salât*, aynı zamanda "dua" demektir. Hayatın namazla donatılması, hayatın günde beş kez duayla donatılmasıdır. Günün eklem yerlerine duanın yerleştirilmesidir.

Dua, sadece insanın Allah karşısındaki acziyetini ifade etmez, aynı zamanda diğer mahlûkat karşısındaki izzetini de ifade eder. Çünkü dua "istemek"tir. Ne isteyeceğini bilmeyen, dua edemez. İrade ve idrak sahibi olmayan ne istediğini bilemez. İstemek, meşietten pay almaktır. İstemek, şuur sahibi olmaktır. İstemek insan olmaktır. Ve dua işte bu yüzden bir ayrıcalıktır.

Haddini bilen dua eder. Çünkü haddini bilen yetersizliğini bilir. Haddini bilen Rabbini bilir. Haddini bilen insan, kulluğunu bilir. Kulluğun en güzel ifadesi duadır. Duanın zamanı ve mekânı yoktur. Her yerde ve her zaman dua edilir. Her hal ve şartta dua edilir.

Dua kalbin Allah'la konuşmasıdır. Dua diller üstü bir dildir. Kalbin dilidir dua eden. Kalp duaya durunca, değil sadece dil, her bir hücre ona katılır. İnsanın bütün varlığı "istemek" olur. Böyle bir duanın kendisi bizzat icabettir. Bütün hücreleri istemek kesilen birinin duasının kabul olup olmadığı merak edilmez. Çünkü böyle bir hal, kabul olmuş bir duanın ta kendisidir. Böylesine dua eden bir yüreğe sahip olmak, tüm duaların getireceği her şeyden daha üstününe sahip olmaktır. İnsan, dua ile istemeden önce, duayı istemelidir. Bunu istemek, Allah'la konuşan bir kalp istemektir.

Ta yürekten yapılmış bir dua, insanın iç enerjisini istediği alana yoğunlaştırması demektir. İnsan bütün benliğiyle bir şeyi ister ve o alana yoğunlaşırsa, duanın yarısı tutmuş demektir. Diğer yarısı da İlâhî desteğe kalmıştır.

Dua aklın bitip aşkın başladığı bir haldir. İnsan dua ederken akıl modundan aşk moduna geçer. Geçerse, gereği gibi dua edebilir. Geçerse, dua kalbin Allah'la konuşması olur. Şah damarından

yakın olan merkez, şah damarından yakın olanla temasa geçer. Orada söz biter, öz başlar. Orada tedbir biter, takdir başlar. Orada ceset biter, ruh başlar. O makam talep makamıdır. Böyle yapılmış bir dua dergâh-ı ehadiyyete varır. Tıpkı Hz. İbrahim'in, İmran'ın kadını Hz. Hanne'nin, Hz. Zekeriyya'nın duası gibi. Hz. Zekeriyya, bahçıvan kılındığı Hz. Meryem'e bakıp içindeki evlat hasreti yekindi, tüm hücreleriyle "istemek" kesildi ve "Rabbim!" dedi, "Katından bana temiz bir nesil ver! Şüphesiz sen duayı işitensin!" Duayı aşk halinde etmişti. Anında kabul edildi ve kendisine bildirildi. Bu kez Hz. Zekeriyya şöyle sordu: "Rabbim, benim nasıl bir oğlum olabilir? Şu kesin ki, ben ihtiyarlık çağımdayım, karımsa kısır!"

Oysa Allah'tan evlat isterken de aynı durumdaydı. Ama durumuna bakmadan isteyen kendisiydi. İsteği kabul edilince "Ama bu nasıl olabilir ki?" diye soran da kendisi. İki tavır da aynı kişiden sadır oldu, fakat aynı yerden değil. O duayı aşk modunda yaptı, soruyu akıl modunda sordu. İşte dua böyle olmalıydı.

Allah Rasûlü duayı "ibadetlerin beyni/iliği" olarak tavsif eder. Evet, dua ibadetlerin özüdür, iliğidir, beynidir. İbadetler, aslında duanın çeşitli halleridirler. Zekât ibadeti servetle dua, oruç ibadeti bedenle dua, cihad ibadeti canla dua, iyiliği emir kötülükten nehiy ibadeti lisanla dua, ilim ibadeti zihinle duadır.

Vahyin hayatımızın her halini ve anını dua ile donatması, duanın dinin ve vahye dayalı dindarlığın merkezinde yer alması, İslâm'ın inşa ettiği Allah tasavvurunun bir neticesidir. Çünkü bu Allah tasavvuru "uzak" değil, "yakın", hatta "şah damarından daha yakın" bir Allah inancıdır. Allah tasavvurları yamuk olan Mekke müşriklerini dua ederken görmüyoruz. Aslında onları putlara taptıran hangi tasavvursa, dua etmekten uzak tutan da aynı tasavvurdu. İşte Allah'ın "yakın" olduğunu beyan eden şu ayet, bu tasavvuru yerle bir eder:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

"Eğer kullarım sana Benden soracak olurlarsa, iyi bilsinler ki Ben çok yakınım. Bana dua edenin çağrısına hemen karşılık veririm. Öyleyse onlar da Bana karşılık versinler ve Bana inansınlar ki, hak yoluna yöneltilsinler." *(Bakara 2:186)*

Bu ayet, sadece duayı talim etmez, aynı zamanda duanın gerekçesini de ele verir. Aynı zamanda, "uzak" Allah tasavvurunun özünde kişinin kendisinden uzaklaşmasının yattığını îmâ eder. Kulun şah damarından yakın olanı fark etmesi için kendine gelmesi, özüne dönmesi, içine yönelmesi gerekir.

Duayı ellerimizle yaparız. Çünkü her şeyi ellerimizle işleriz. Ellerimiz, Allah'ın yarattığı bir çift fiziki duadır. Onlarla işlediğimiz her şey, duamızın bir parçasıdır. Dua ederken kaldırdığımız ellerimizle, aslında "Ya Rab! Bu ellerle yaptım!" demiş oluruz. "Ya Rab! Elimden geleni yaptım, gelmeyen konusunda sana sığınıyorum!" demiş oluruz. "Ya Rab! Ellerim bana yetmedi! Tut ellerimi, bırakma beni!" demiş oluruz.

5.2. Dua

Allah'ım!
Ey âlemlerin Rabbi!
Ey sevgiyi sevgiyle yaratan!
Ey seven, sevdiren ve sevindiren!
Ey rahmetin sonsuz kaynağı!
Ey merhametlilerin en merhametlisi!
Ey gönüllerin mutlak hakimi!

Ey zatını hamd ile azîz olduğum!
Ey zatını hamdden âciz olduğum!
Ben, layıkıyla övemem Seni!
Sen, övdüğün gibisin kendini!
Seni, layıkıyla ancak Sen tanırsın!
Seni, layıkıyla ancak Sen översin!
Hamd'im Sana mahsustur, senâ'm Sanadır!
Umudum, korkum ve sevdam Sanadır!
Özümü Sana çevirdim, Sana tutundum!
Elimi Sana açtım, gönlümü Sana sundum!
Beni kovmaz diye kapına geldim!
Affı boldur diye affına geldim!

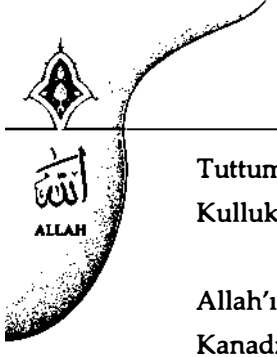

Tuttum günahımdan yüzüme perde!
Kulluk edemedim lutfuna geldim!

Allah'ım!
Kanadı kırık bir kuş gibiyim.
Uçsam uçamıyor, göçsem göçemiyorum.
Yarım bırakılmış bir düş gibiyim.
Yardan da serden de geçemiyorum.
Menzile erememe korkusu sardı benliğimi
Kolum kanadım kırık, gönlüm bin pare!
Ey kalpleri evirip çeviren, ey gönüller sahibi!
Yaraları saran, dağılanı toplayan Sensin!
Varlığım Senin varlığının şahidi!
Varlığım Senin Rahmetinin şahidi!

Allah'ım!
Ey Vedûd olan!
Hem seven, hem de sevilmeyi dileyensin.
Ey varlığı sevgi olan, ey sevginin sonsuz kaynağı!
Biz var ettiğini severiz, Sen sevince var edersin!
O sonsuz hazinenden bizim için de bir sevgi var et!
O sonsuz sevgi selinin içine bizi de kat: sev bizi!
Sen seversen sevdirirsin: sevdir bizi!
Sevdiğini cennetinle sevindirirsin: sevindir bizi!

Allah'ım!
Varsın, bütün kâinat varlığının aynası.
Birsin, bütün mevcudat birliğinin şâhidi.
İnanmışız: her ne ki tek, o Yaratan'dır.
Biliriz ki: her ne ki çift, o yaratılandır.
Her şey Sana muhtaç, hiçbir şeye muhtaç değilsin Sen.
Ehad'sin, Vahid'sin, Samed'sin Sen.

Allah'ım!
Maddedeki her atomun tesbih ettiği Sensin.
Nefes alan her canlının zikrettiği Sensin.
Akıl emânet ettiğin her varlığın aklettiği Sen,
Duyan ve duyuran her duyunun hissettiği Sensin.
Kadrü kıymet bilenlerin şükrettiği Sen,
Varlığı nimet bilenlerin hamd ettiği Sensin.

Allah'ım!
Yalnız senden yardım diler yalnız sana sığınırız.
Seni sığınak, barınak, tutamak bilir *Ya Allah* deriz.
Şeytandan sana sığınır *e'ûzu billah* deriz
Her işe seninle başlar *bismillah* deriz.
Nimet verdiğinde gönülden şükrederiz.
Versen de alsan da *elhamdülillah* deriz.
Hayran kaldığımızda *maşaallah,*
Pişman olduğumuzda *estağfirullah* deriz.
Sevindiğimizde *Allahüekber,*
Üzüldüğümüzde *innâ lillah* deriz.
Canımız sıkıldığında *fe-sübhanallah,*
İlendiğimizde *kâtelehumullah* deriz.
Zafer kazandığımızda *nasrun minallah,*
Rızık kazandığımızda *er-rizku 'alallah* deriz.
Bir işi arzu ettiğimizde *inşaallah,*
Bir işi başardığımızda *biiznillah* deriz
Güçlük karşısında *la-havle ve-la kuvvete illa billah,*
Söz verdiğimizde *v'Allah* ve *billah* deriz.

Allah'ım!
Ben kulum, Sen Allah'sın.
Ben isteyenim, Sen verensin.
Ben susayanım, Sen suvaransın.
Ben muhtacım, Sen ihtiyaç giderensin.

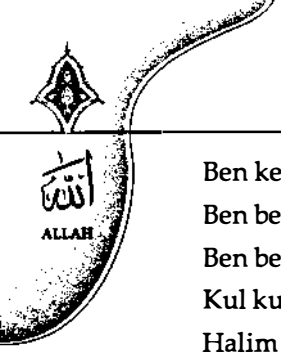

Ben kendine yetmeyen, Sen her şeye yetensin.
Ben beni bilmeyen, Sen beni benden iyi bilensin.
Ben bende olmayan, Sen şahdamarımdan yakın olansın.
Kul kulca ister, Sen Allah'ça verensin.
Halim arzuhalimdir, duruşum duam.
Sensizsem neyim var, Senliysem ne gam?

Allah'ım!
Benliğimin yaktığı ateşte yakma beni!
Beni nefsime kul etme, kul et nefsimi Sana!
Bir lahza dahi bana bırakma beni!
Sen bana yetersin, yetmem ben bana.
Bilmediğimi bildir, görmediğimi göster!
Sen bildirmezsen bilemem, göremem göstermezsen.
Gönlüme huzur, gözlerime nur, dizime derman ver!
Sen "Ol!" deyince olur, olmaz "Ol!" demezsen.
Canana can, cana canan, kalbe ferman ver!
Al işte ellerim, uzattım sana!
Ne olur, ne olur bırakma beni bana!
Sen bana yetersin, yetmem ben bana!
Allah'ım, ellerimi bırakma!

Allah'ım!
İmânı olanın imkânı tükenmez.
İmândan ve Kur'an'dan ayırma!
Kur'an'dan mahrum olana ışık erişmez.
Kitaba uyanlardan kıl, kitabına uyduranlardan kılma!
Kur'an'ı bizden razı, bizi Kur'an'dan razı kıl!
Hesap Günü'nde Kur'anı şahit kıl, şekvacı kılma!
Kur'an'ı bize aç, bize Kur'an'ı aç!
Susuz yüreklere vahyi ellerimizle saç!
İnsanlık zaman çölünde bu suya muhtaç Ya Rabbi!
Allah'ım!

Sorunlarımızın elinde imânımızı kar gibi eritme!
İmânımızın elinde sorunlarımızı kar gibi erit.
Bizi dünyalıklarımızın altında at etme.
Dünyalıklarımızı altımızda Burak et!
Sahip olduklarımızın bize sahip olmasına izin verme!
Aklımızı ak, aşkımızı ak, yüzümüzü ak eyle!
İmtihan potasında bizi cevher et, bizi cüruf etme!
Bize götüreceğimiz yükü yüklet!
Götüremeyeceklerimizi yükletme!
Kahrından lütfuna sığınırız Allah'ım!
Celalinden cemaline sığınırız Allah'ım!
Senden Sana sığınırız Allah'ım!
Yalnız Sana sığınırız Allah'ım!

Allah'ım!
Beni Allah'la aldatanlardan etme!
Allah'la aldatanlara aldananlardan etme!
Şeytanın eylemlerimizi süslemesine izin verme!
Şeytanın süslediği eylemlerimize izin verme!
Bana Hz. Adem'in tevbesini, Hz. Nuh'un direncini ver!
Hz. İbrahim'in imânını, Hz. İsmail'in teslimiyetini ver!
Hz. Yakub'un dirayetini, Hz. Yusuf'un iffetini ver!
Hz. Musa'nın celadetini, Hz. Harun'un sadakatini ver!
Hz. Davud'un sadasını, Hz. Süleyman'ın gayretini ver!
Hz. Eyyub'un sabrını, Hz. Lokman'ın hikmetini ver!
Hz. Zekeriyya'nın hizmetini, Hz. Yahya'nın şehâdetini ver!
Hz. Meryem'in adanmışlığını, Hz. İsa'nın safiyetini ver!
Ve Hz. Muhammed'in muhabbetini ver Ya Rab!

Allah'ım!
Bana eşyanın hakikatini göster!
Bana hakikate itaat, batıla isyan liyakati lütfet!
Dininin derdini derdim kıl, özel dertlerimi satın al!

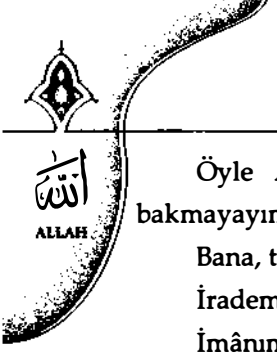

Öyle Azîz dertlere müptela kıl ki, dermana dönüp bakmayayım!

Bana, tadına doyum olmayan kerim acılar yaşat!
İrademi inayetsiz, bilgimi hikmetsiz bırakma!
İmânımı gayretsiz, sadakatimi mesnetsiz bırakma!
Mizacımı fıtratsız, ahlakımı nezaketsiz bırakma!
Hayatımı muhabbetsiz, ahiretimi cennetsiz bırakma!
İmânımı aklımın elinde esir etme!
Aklımı hissiyatımın elinde rezil etme!
Hissiyatımı şehvetimin elinde zelil etme!

Allah'ım!
Ağlamayan gözden, sızlamayan özden,
kızarmayan yüzden Sana sığınırım.
Şirkten, küfürden, müşrikten,
Cahilden, gafilden, kâfirden Sana sığınırım.
Harama dayalı servetten,
hak edilmemiş şöhretten Sana sığınırım.
Korkaklıktan, pısırıklıktan,
kıskançlıktan Sana sığınırım.
Hasetten, fesattan, kesattan, nifaktan,
fısktan, fücurdan Sana sığınırım.
İftiradan, ihanetten,
cimrilikten, kincilikten Sana sığınırım.

Allah'ım!
Bırakma bizi!
Tut elimizi!

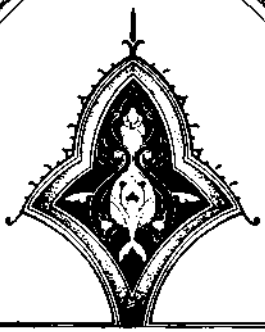

الرب

ER-RAB

Terbiye Eden
Terbiyesinde Eşsiz
ve Benzersiz Olan

الرب

ER-RAB

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Rabb mastarı, "terbiye etmek" yani, "ıslah etmek, yetiştirmek, bakmak, göz kulak olmak" mânâsına gelir. Terbiyenin tarifi ise şudur: Bir şeyi basit halinden kemal noktasına doğru aşama aşama inşa edip geliştirmek. *Rabbu'l-veled*, "çocuğu terbiye eden kişi" mânâsındadır. Toprağı terbiye edip ıslah eden yağmuru taşıdığı için, yağmur yüklü buluta *rabâb* denir. Deriyi tabaklamak deriyi terbiye etmektir. Bu yüzden, *rabebtu'l-edîm* "deriyi tabakladım" mânâsına gelir.

Bu kök anlam genişleyerek "sahip olmak, babalık etmek" mânâsına ulaşır. Zira terbiye eden babalık etmiş olur. Babalık eden ise büyük ve üstün olandır. Aynı dil ailesinden Aramice ve Akadca'da da *rab* "ulu, büyük, efendi, rehber" anlamına gelir. Kelimenin aslının Aramice veya Akadca olması da muhtemeldir.[1] Anadili Aramice olan Hz. İsa'nın daveti sırasında kullandığı "baba" (*Rabb*) mecazı da bu manaya bir göndermedir. Teslisçi Hıristiyanlık bu mecazı hakikate hamlettiği için tevhîdden sapmıştır. *Rabbu'd-dâr* "ev sahibi" anlamına gelse de, aslında "aileye bakmakla yükümlü olduğu için ailenin büyüğü olmayı hak etmiş olan kişi" vurgusunu taşır. *Rabîb* ve *rabîbe*, terbiye altına alınan "üvey oğul ve üvey kız" demektir. *Râbbe*, terbiyesi altına evlat verilen "üvey anne" için kullanılır.

Kelime aynı yolu izleyerek "yönetmek, toplamak, çoğaltmak" anlamına ulaşır. Zira büyük olan başa geçer ve yönetir, yöneten ise toparlar ve bir araya getirir. *Er-ribbe*, on bin kişilik cemaat için kullanılır. *Er-rabrab* "yaban ineği sürüsü için" kullanılır. Kök kelimede iki *bâ*'nın birbirine girmesi (*r-b-b*) manaya da yansır ve "bir şeyin bir şeye ilavesi" vurgusunu katar. İlk kelimenin harekesi *kesra* (ِ) olup da başını eğerse, bu, manaya aynen yansır. *Ribbî*, "rabbe boyun eğen" demektir. Fakat ilk kelimenin harekesi *damme* (ُ) olur da başını kaldırırsa, bu kez de, "az ve nadir" olana delalet eder. İhtimal bildiren *rubbe* edatı bunu gösterir.

[1] Arap dilinin söz dağarcığını ilk kez derleyerek Arapçanın ilk ansiklopedik lügatini meydana getiren Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *r-b-b* maddesine *Kitabu'l-'Ayn*'ında yer vermemiştir. Bu da kelimenin akraba bir dilden Arapça'ya geçmiş olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Rab terbiye edendir

Rab ismi Allah'ın hem eşsiz terbiyesini, hem mahlûkatı terbiyeye cevap verecek şekilde yaratmasını, hem de onlar üzerinde yönetici ve otorite olmasını ifade eder. *Rabb* kelimesinde biri kelimenin kendisinden, diğeri kullanımından kaynaklanan iki mübalağa unsuru vardır. Kelimenin kendisinden kaynaklanan mübalağa unsuru *ba* harfinin tekerrürüdür. Kelimenin kullanımından kaynaklanan mübalağa unsuru aslı mastar olduğu halde ism-i fail yerine kullanılmasıdır. Arapçada masdarın özne yerine kullanılması, *failin o fiildeki kemaline* delalet eder. Rab isminin içerdiği mananın "en"lerini taşıması bu yüzdendir. Bazı âlimler Rab ismini *seyyid* (efendi), *mâlik* (sahip), *muslih* (ıslah eden), *ma'bud* (ibadet edilen), *mudebbir* (yöneten) ve daha başka isimlerin eşanlamlısı olarak görmüşlerdir.[1] Ne var ki, her türlü eşanlamlılık iddiası, "isimlerin farklılığı mananın farklılığına delalet eder" kuralına aykırıdır. Taberi ve Kurtubi gibi bazı müfessirler de Rab ismini *seyyid, mâlik* ve *muslih* manalarına hamletmişlerdir. Fakat esmâ-i hüsnâda eşanlamlılık iddiası asla tutarlı değildir.

Şöyle ki: Allah sadece insanların değil, yerlerin ve göklerin de Rabbidir. Oysaki taşın *seyyid*'i olmaz. Öte yandan Allah'ın *mâlik* vasfı, Rab ismine değil el-Melik ismine nisbet edilir. Hepsinden öte, eğer *rabb* ile *mülk* arasında zorunlu bir anlam bağı olsaydı, Nas sûresinin başında "insanlığın Rabbi" denildikten sonra ayrıca bir de "insanlığın meliki" denilmezdi. *Muslih*'e gelince... Islahtan söz etmek için, önce o şeyin ifsadından söz etmek gerekir. Rab bozulanı ıslah eder. Hatta "bozuluşa O'nun izin vermesi, bu ismin tecellîsi içindir" de denilebilir. Fakat *rab* sadece "bozulanı ıslah eden" mânâsına hasredilemez. Zira O'nun rububiyyeti bozulmayan için de tecellî eder. Özetle, bu manalar olsa olsa Rab isminin asli değil tali manaları olabilirler. Rab isminin asli mânâsı "terbiye eden"dir.

Bu lugâvî çerçeveden çıkan sonucu, Allah'ın rububiyyetini

[1] Kurtubi, *el-Esnâ*, I, 391-92; Taberi, *Tefsir*, I, 91-92; Isfahani, *Müfredat*, ilgili md.

الرب
ER-RAB

anlama babında, Kur'an'daki referanslarını da göstererek şöyle sıralayabiliriz:

1. Terbiye ve bakımını üstlenen, ihtiyacını da giderir (Şuara 26:77-80; Kureyş 106:3-4).

2. Terbiye eden, terbiye ettiğini denetimi ve gözetimi altında tutar (Nisa 4:1; Maide 5:117).

3. Terbiye eden, terbiye ettiğinin büyüğü ve otoritesidir (Şûrâ 42:10).

4. Terbiye edenin, terbiye ettiği üzerinde hakkı vardır (Fecr 89:15-17).

5. Terbiye ettiğinden itaat ve kulluk beklemesi de O'nun hakkıdır (En'am 6:164).

6. Her varlık en sonunda kendini terbiye edenin huzurunda toplanır (En'am 6:38). İnsanların ruhlarını çağırınca, ruhların bu çağrıya icabet ederek 'vefa' göstermeleri (*teveffi*) de O'nun Rab oluşunun bir tecellîsidir.

Allah'ın rab oluşunun sırrı, Allah isminin öz mânâsında saklıdır. O sır, "sevgi"dir (Krş: Hud 11:90). Anne-baba evladının terbiye ve bakımını görev sorumluluğuyla üstlenir. Bakıcı bebeğin terbiyesini ücret karşılığı üstlenir. Öğretmen talebenin terbiyesini memur olduğu için üstlenir. Fakat Allah kulunun terbiyesini onu sevdiği için üstlenir. İmânına ve inkârına, evliyalığına ve eşkıyalığına, itaatine ve isyanına, iyiliğine ve kötülüğüne, sadakatine ve ihanetine bakmaz. Bu yüzden Rabbin rububiyyet hakkını inkâr, O'nun sevgisine ihanet demektir.

2.2. Terbiyenin nicelik ve niteliği üzerine

Terbiye, kendi içinde ikiye ayrılır:

1. Doğrudan terbiye.

2. Dolaylı terbiye.

Doğrudan terbiye, bir araç ve vasıta kullanmadan terbiyedir. Dolaylı terbiye ise bunun tersidir. Allah'ın terbiyesi her ikisini de kapsar. Dolaylı terbiye de kendi içinde ikiye ayrılır:

1. İyi terbiye.

2. Kötü terbiye.

Allah'ın terbiyesi her zaman ve her durumda iyi terbiyedir. İlâhî terbiyeye aykırı her terbiye, terbiye etmek değil terbiyesiz etmektir.

İyi terbiye hiç bitmeyen ve süren terbiyedir. Zira insan *mükemmel* olmaz, olsa olsa *kâmil* olur. *Kemal* 'devam eden bir süreci' ifade eder. *Mükemmel* ise 'tamamlanmış bir süreci' ifade eder. İnsan terbiyesinde tamamlanmış bir süreçten söz edilemez. Dolayısıyla terbiye ölünceye kadar devam eder. Zira Rab isminin tecellîsi sınırlı ve sonlu değil, sınırsız ve sonsuzdur. İlâhî rububiyyet, mahlûkat ailesine dâhil bir şeyin bir noktada dondurulmasına izin vermez. Rububiyyetin tecellîlerinin bir süreç olduğu ve dondurulamayacağı hakikati sadece insan terbiyesinde değil, taşın ve toprağın terbiyesinde de geçerlidir.

İslâm mimarisi işbu nedenle kapalı ve tamamlanmış bir süreç iddiasını reddeder. Bu mükemmelliktir. Oysaki mükemmellik iddiası kemale doğru yürüyüşten vazgeçmektir. İslâm mimarisinde bir mimari eser 'samed' değildir. Samed, ne içine bir şey giren, ne içinden bir şey çıkan, milim eksik ve fazlası olmayan, mükemmel olan demektir. O Allah'tır. Rönesans mimarisinin aksine İslâm mimarisi süreç içinde şekilden şekle giren, ilave ve eksiltme kabul eden bir eserdir. Aileye yeni bir üye katılır, binaya ilave bir oda dahil olur. Aileden üyeler çıkar, binanın bir kısmından vazgeçer. Yani yapı genişler veya küçülür. Tıpkı insanın bir ömür içinde geçirdiği devreler ve evreler gibidir. Bu da terbiyenin ucu açık ve asla noktalanmayacak bir süreç olduğu hakikatini yansıtır.

İslâm'ın resme soğuk bakmasının sebebi de, rububiyyetin tecellîlerinin dondurulamayacağı hakikatinden yola çıkılarak anlaşılmalıdır. Resmin, insanın eşyayı ele geçirme tutkusunun bir yansıması olduğu hakikati bir yana, eşyayı dondurması ve ona 'samed' muamelesi yapması, ilâhî rububiyyetin hakikatiyle çatışmaktadır. Oysaki rububiyyetin tecellîleri süreklidir. Onu bir yerde ve bir noktada dondurma iddiası, bir yerde rububiyyetin tecellîsine ayna olmaktan vazgeçme teşebbüsüdür. Bu ise Rab olan Allah'tan kopma arzusunu tazammun eder.

الرب
ER-RAB

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Rab sıfatı Kur'an'dan ilk nazil olan ayette geçer:

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِىْ خَلَقَ ۚ ۝١

"Oku yaratan RABBİN adına!" *(Alak 96:1)*

Besmele, bu ayette verilen emrin ifasıdır. Bu yüzden besmelede geçen Allah lafzı esmânın imamesi olarak başta yer alır. Başta yer alması gereken Allah isminin konumu, ilk nazil olan değilken, "Kur'an'ın anası" olduğu için nüzûl sıralamasında başta yer alan Fatiha'nın konumuna benzer. Kaldı ki, nüzûlde dördüncü sırada yer alan Fatiha ilk nazil olan tam sûredir. Mamafih, gerçekte esmâ-i hüsnânın ilk isim-sıfatı Rab ismidir. Zira "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır" denilen hadiste, tüm diğer isimler Allah'ın ismine izafe edilerek Allah ismi onların üzerinde ve dışında tutulmuştur. Şu durumda Rab ismi hem Kur'an'ın nüzûl sürecinde ilk geçen isim/sıfat, hem de Mushaf'ın ilk ve son sûresinde yer alan isim/sıfattır.

Rab isminin Kur'an'daki sayısal üstünlüğü, onu Allah isminden sonraki ilk sıraya yerleştirmemizi gerektiren bir başka husustur. 2697 kez geçen Allah isminden sonra sayı olarak ikinciliği 962 kez geçen Rab ismi alır. Bunun dışında dört yerde "devlet başkanı" mânâsında Hz. Yusuf dönemindeki Mısır Meliki için kullanılmıştır. Yusuf 23'te ise, Hz. Yusuf, içinde bulunduğu zor şartlar gereği tevriyeli olarak kullanır. Kendisi Allah'ı kastederken, muhatap kralı kastettiğini sanmıştır.[1] Naziat 24'te Firavun kendisi için kullanmış, En'am 164'te de Allah'tan başka Rab aranmaması gerektiği dillendirilirken kullanılmıştır. Rabbin çoğulu *erbab* ise dört yerde gelir. Hepsi de birden fazla rab edinmeyi kınayan bir bağlamda yer alır. "Rabbe boyun eğen, Rab adamı" anlamında dört yerde de *ribbiyyûn* ve *rabbaniyyûn* kullanımı vardır.

Günümüz yazılı ve sözlü edebiyatında yaygın kullanımda olan esmâ-i hüsnâ listesi, Tirmizi ve İbn Mace rivayetlerine dayanır. Hayreti mucip bir durumdur ki, bu iki listede de, Kur'an'da Allah isminden sonra sayısal olarak ikinci sırada yer

[1] Bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, Yusuf 23'ün notu.

alan Rab ismi geçmez. Bu durum, tedavülde olan bu iki listenin sahih hadise sonradan ilave edildiği (*müdrec*) görüşünde olan muhaddisleri doğrular niteliktedir.[1]

3.1. Sayılarla Rab ismi

Rab isminin Kur'an'da geldiği hiçbir yerde *el* takısıyla gelmemesi dikkat çekicidir. Bunun yerine çoğunlukla, isim tamlamasında tamlanan (muzaf) olarak gelir. Çeşitli isim ve zamirlere izafe edilir. En çok da tekil ikinci şahıs zamiri olan muhatab zamirine (*rabbu-ke*: senin rabbin) izafe edilir. 242 yerde gelen bu formun 200'den fazlası doğrudan Hz. Peygamber'e hitap eder. 243 yerde çoğul zamiriyle "onların Rabbi, sizin Rabbiniz" şeklinde, 178 yerde de "Rabbim, Rabbimiz" şeklinde dua ve yakarış makamında gelir. Dikkat çekicidir ki, bunların ikisi hariç hiçbirinde *yâ* (:ey) nida ünlemi kullanılmaz. O iki istisnadan biri Furkan 30, diğeri de Zuhruf 88'dir. Bu iki yerde de, Hz. Peygamber'in kıyamete ertelenmiş şikâyeti dile getirilmekte ve muhatapları uyarma amacı taşımaktadır. Oysaki Kur'an'da Allah'tan kullara yönelik nidalarda *yâ* ünlemi kullanılmaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: *Yâ*/ey ünlemi daha çok habersiz birini uyarmak, ya da uzak birine duyurmak içindir. Rab ise her şeyden haberdardır ve insana şahdamarından yakındır.[2]

Kur'an'da Rab isminin tamlanan (muzaf) olarak gelişi, Rabbin kuluna olan sevgi ve şefkatinin açık bir ifadesidir. Zira tamlamada Rab tamlanan konumundadır ve kulun kendini Rabbine değil de, Rabbini kendine izafe etmesini ifade eder. Kuldan "Rabbimin kuluyum" yerine "Benim Rabbim/bizim Rabbimiz" demesi istenir. Bu kulun Rabbini ne kadar benimserse, terbiyesinden o kadar istifade edeceğini gösterir. Adeta Allah'ın rububiyyetinin tecellîsi, her kulun Rabbini kendisine izafe edecek kadar yakınlaşmasının sonucudur. Bu, kulu Allah'a en çok yaklaştıran sıfatın Rab sıfatı olduğunu gösterir. Aynı zamanda Allah'ın rububiyyetinin tüm tecellîlerini, kulun benimsemesi gerektiğini ima eder. Rabbinden şefkat tokadı dahi yese, "Benim Rabbim değil mi?" demesini bilir.

Rab isminin tüm isim tamlamalarında tamlanan olarak gelişinin daha temel bir nüktesi vardır. O da şudur: terbiye eden

[1] Bkz: *GİRİŞ*, ilgili bölüm.
[2] *Hayat Kitabı Kur'an/Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 664.

الرب

ER-RAB

Rabbin rububiyyeti terbiye edilen bir *merbûb*'un varlığını gerekli kılar. Rab, *merbûb*'suz olmaz. Allah'ın terbiye etme vasfının tecellîsi için, terbiye edilecek şeylerin varlığı gereklidir. Bu nedenledir ki, Rabbin rububiyyeti merbub olmadan anlaşılamaz. İnsan O'nun rububiyyetinin en büyük medarı ve mazharıdır. İlâhî terbiyenin yansıdığı en büyük ayna insan aynasıdır.

Allah ismi ulûhiyetin zati-aşkın yönünü ifade ederken, Rab ismi ulûhiyetin fiili-içkin yönünü ifade eder. Kur'an'da 30 sûrede Allah ismi hiç gelmezken, Rab isminin gelmediği sûre sayısının 20'de kalmasını böyle açıklayabiliriz. İlk inen 20 sûrede Allah ismi sadece 27 kez geçerken, Rab ismi 46 kez geçer.[1] Bu, ilk muhatap olan Mekkeli inkârcıların Allah'ın ulûhiyetiyle değil de rububiyyetiyle sorunu olduğunu gösterir. Belki aynı sorunun âhir zamanda tüm insanlığın sorunu olduğunu gösterir. Onlar Allah'ın gökte ilâh oluşunu reddetmiyorlardı. Fakat yerde Rab oluşunu ve hayatlarına her an müdahil oluşunu reddediyorlardı. Kur'an onları kesin bir dille reddetti: ***"Gökte de ilâh olan yerde de ilâh olan yalnızca O'dur"*** dedi *(Zuhruf 84)*. Esasen, Firavun'un reddettiği de Allah'ın ulûhiyeti değil Rububiyyeti idi. Onun için inkârını "Ben en büyük ilâhınızım" şeklinde değil de, "Ben sizin en büyük Rabbinizim!" şeklinde dile getirdi (Nazi'ât 24). İçerisinde hiç Allah ismi geçmediği halde 36 kez Rab ismi geçen Rahmân sûresinde yer alan şu ayet, rububiyyetin varlık üzerine her an tecellî ettiğinin ilâhî bir ifadesiydi: ***"O her an hayata ve varlığa dair her işe müdahildir."*** *(Rahmân, 29)*

Nâs sûresinde rububiyyet, uluhiyyetten önce gelir. Zira rububiyyet canlı cansız, şuurlu şuursuz, mü'min münkir her varlığa şamildir. Fakat uluhiyyet sadece şuurlu varlık olan insana şamildir. O inkâr edenlerin de rabbidir, fakat yalnızca imân edenlerin ilâhıdır. Aynı sûrede Rab ile İlâh ismi arasında Melik ismi yer alır.

[1] Allah ismi ilk yirmi arasında bulunan Duha, Şerh, Kalem, Leyl, Fecr, Kadr, 'Asr, 'Âdiyat, Kevser, Tekasür, Mâ'ûn, Kâfirûn, Tebbet, Fîl, Kureyş, Kari'a, Felak, Nâs ve 'Abese sûrelerinde hiç geçmez. Fatiha, 'Alak, Tekvir, A'la, Şems ve Tîn'de birer kez, İhlas'ta iki kez, Müddessir ve Buruc'ta üçer kez, Necm'de altı kez ve Müzzemmil'de 7 kez geçer. Rab ismi ise 'Asr, Tekasür, Mâ'ûn, Kâfirûn, Tebbet, Kari'a, İhlas, 'Abese ve Tîn sûrelerinde geçmez. Fatiha, Şerh, Tekvir, Leyl, Kadr, Kevser, Fîl, Kureyş, Felak, Nâs, Şems ve Burûc sûrelerinde birer kez, 'Alak, Müddessir, A'la, 'Âdiyât'ta ikişer kez, Duha'da üç kez, Müzzemmil'de dört kez, Necm'de beş kez, Fecr'de yedi kez, Kalem'de dokuz kez geçer.

Rububiyyetin kemali melikiyettir, melikiyyetin kemali uluhiyyettir. Uluhiyyet, bu ikisini kendisinde birleştiren zatın hakkıdır.

Bu ismin kullanıldığı 94 sûrenin içeriğine bakıldığında, hepsinde de ilâhî terbiyenin Allah'ın şefkat ve merhametinin bir ifadesi olduğu açıkça görülür. Muaz hadisinde Allah Rasûlü'nün Muaz b. Cebel'e "Ya kulların Allah üzerindeki hakkı nedir?" diye sormuş ve dillere destan cevabı kendisi vermişti: "Kullarına azap etmemesidir".[1] Hz. Ömer'in naklettiği olayda da aynı hassasiyeti görüyoruz: Rasulullah annelerinden ayrı kalmış çocukların arasında dolaşan bir kadının bir çocuğu bağrına basıp emzirdiğini görür. Yanındakilere: "Ne dersiniz, başkalarının çocuğuna bu kadar merhametli olan şu kadın kendi öz yavrusunu ateşe atar mı?" der. Oradakiler: "Hayır!" cevabını verince, sözünü şöyle tamamlar: "Allah'ın kullarına olan şefkati, bu kadının yavrusuna olan şefkatinden çok daha büyüktür."[2]

Kur'an'da Rab ismi hiç *el* takısı almaz. Fakat bu durum, Rab isminin hiç belirli formda gelmediği anlamını taşımaz. Dilde bir ismi belirli yapmanın yollarından biri de, onu isim tamlamasında tamlanan (muzaf) olarak kullanmaktır. 962 kullanımın kahir ekseriyetini teşkil eden *Rabbî, Rabbunâ, Rabbuke, Rabbuhum* gibi tüm formlarda Allah ismi, izafetten dolayı belirlilik vasfını kazanmış olur. Tek başına geldiği üç yerde de belirsiz formda gelir. Bunlardan biri olan En'am 163'te Allah için kullanılmaz. Sebe 15 ve Yâsin 58'de ise *Rabbun* şeklinde gelir. Bu, diğer kullanımların da tek başına gelmesi halinde belirsiz geleceğini gösterir. Rab isminin belirsiz olarak gelmesi, onun rububiyyetinin tecellîlerinin bilinenle sınırlı olmadığını ifade eder. Yani, onun rububiyyetinin tecellîlerine akıl sır ermez. Ebeveyn üzerinden evladı, evlat üzerinden ebeveyni terbiye eder. Zalim üzerinden mazlumu, mazlum üzerinden zalimi terbiye eder. Mü'min üzerinden inkârcıyı, inkârcı üzerinden mü'mini terbiye eder. Hekim üzerinden hastayı, hastalık üzerinden yakınlarını terbiye eder...

Rab isminin belirsiz gelmesi, Rabbin rububiyyet tecellîlerinin malum bir illete, malum bir zümreye, malum bir

[1] Müslim, *İmân* 1.10, 1/58; Buhari, *Rikak* 84.37, 5/2384.
[2] Buhari, *Edeb*, 18; Müslim, Tevbe, 22.

الرب
ER-RAB

zaman ve mekâna, malum bir tarif ve tavsife sığmayacağını ima eder. O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Onun göğü mü'mini de gölgeler münkiri de, O'nun güneşi kuzuları da ısıtır kurtları da, onun havasını mazlumlar da solur zalimler de, onun yağmurundan güller de istifade eder dikenler de...

Rab isminin en beliğ tarifini yine Kur'an'ın kendisi yapar. Hz. Musa ile Firavun arasında şu diyalog geçer:

قَالَ فَمَنْ رَّبُّكُمَا يٰمُوسٰى ۝ قَالَ رَبُّنَا الَّذِيْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰى ۝

— Kimmiş bakayım sizin Rabbiniz ey Musa?

— Bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir? *(Tâhâ 20: 49-50)*

Bu, işte bu! Rab o zattır ki, önce eşyanın yaratılışını takdir edecek. Bu takdir ediş bir *i'tâ*, yani bir "bahşetme"dir. Arap dilinde "verme, bahşetme", sesleri benzeyen fakat yazılışı benzemeyen iki fiille ifade edilir. Biri *i'tâ* (*ayn-te-ya*) diğeri *îtâ* (*elif-te-ya*). Tahmin edileceği gibi iki verme arasında fark vardır. Buradaki gibi Allah'ın vermesinde kullanılan *i'tâ* verilmesi zor olanı gönüllü olup olmadığına aldırmadan vermek. Allah için bu kimsenin veremeyeceği şeyleri şuurlu veya şuursuz, canlı veya cansız, mü'min veya münkir, evliya veya eşkıya diye ayırmadan vermek. *Îtâ* ise, "gönülden gelerek, isteyerek vermek". Zekât verme bu sonuncu fiil ile gelir. Zira zekat gönüllü olarak verilmelidir.

Evet, Allah eşyaya yaratılışını, yani hilkatini bahşedecek. O hilkat içinde fıtratı da olacak. Kuzunun hilkatiyle kurdun hilkati, rüzgârın hilkatiyle suyun hilkati, insanın hilkatiyle meleğin hilkati bir olmayacak.

Sual: Hilkatini bahşetmek demek, ne demektir?

Cevap: Yaratılış amacını bahşetmek, Kur'an diliyle "tesviye etmek" demektir. Yaratılış amacını yükledikten ve onu bu amacı gerçekleştirecek donanımla donattıktan sonra onu yaratılış amacı istikametine sokacak.

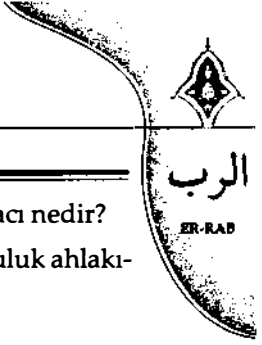

Sual: İnsan özelinde nedir, insanın yaratılış amacı nedir?

Cevap: Emanete sadakati, hayatı inşayı, sorumluluk ahlakını, borçluluk bilincini kapsayan kulluktur.

Sual: Kulluğun kemali için ne lazımdır?

Cevap: Esmânın en yüksek düzeyde tecellî ettiği bir ayna olmak lazımdır. Ayetin sonundaki "yaratılış amacına yöneltme" anlamına gelen hidayet işte tam da budur. Akıl da, vahiy de, peygamber de, hep bunun için vardır.

3.2. Birlikte geldiği diğer isimler

Kur'an'da, esmâ-i hüsnâdan bir ismin diğer bir isimle birlikte kullanılması asla tesadüf sayılamaz. Bir isim diğer bir isimle yan yana anılıyorsa, bu ikisi arasında bir münasebet ve müşareket olduğuna delalet eder. Yan yana anılan iki isim ya nesnesi üzerindeki *ezvac* (eşlilik) tecellîsini, ya da *ezdad* (zıtlık) tecellîsini gösterir. Yan yana gelen isimler bazen birbirini teyit eder, bazen tekit eder, bazen tavzih eder, bazen teşrih eder, bazen tefsir eder, bazen tekmil eder, bazen tamim eder, bazen tahsis eder. Bazen de bunların birkaçına birden delalet edebilir.

Rab ismi ile yan yana anılan iki isim vardır. *Rahîm* ve *Ğafûr* isimleri. Rahîm ismi Yâsin sûresinin 58. ayetinde arasında hiçbir harf ve kelime olmaksızın yalınkat Rab ile birlikte kullanılır:

سَلَٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ۝٥٨

"Rahîm olan Rabbinden gelen sözlü bir kurtuluş beratıdır bu vahiy" *(Yâsîn 36:58)*

Ayette geçen Rahîm ismi Rab ismi ile birlikte bir sıfat tamlaması oluşturur. Yani "O nasıl bir Rab?" sualine verilmiş zımni bir cevaptır: "O Rahîm bir Rabdir". Bununla söylenen şudur: O yarattıklarını terbiye eden bir Rabdir. Yarattıklarını isterse rahmetiyle, isterse gazabıyla terbiye eder. İsterse lutfuyla, isterse kahrıyla terbiye eder. İsterse cemaliyle, isterse celaliyle terbiye eder. Fakat O yarattıklarını terbiyesini reddetmedikleri ve O'nun rububiyyetine ihanet etmedikleri sürece rahmetiyle terbiye eder.

الرب
ER-RAB

Zira o Rahîm bir Rabdir. Zira O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır (A'raf 156). Varlık O'nun rahmetini bir zırh gibi kuşanmıştır. O'nun gazabından yine onun kuşattığı rahmet zırhı korur. Bu yüzden insan O'nun gazabından rahmetine, kahrından lutfuna, celalinden cemaline sığınır.

Rab ismi ile yan yana kullanılan ikinci isim Ğafûr ismidir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bu kullanım da yine sıfat tamlaması olarak gelir ve her iki isim de yine belirsiz formdadır:

كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ۝١٥

"Rabbinizin size bahşettiği rızıktan nasiplenin, ama O'na olan şükrünüzü de eda edin! (İşte) size tarifsiz güzellikte bir yurt ve tarifsiz bağışlayıcı bir Rab!" *(Sebe' 34:15)*

Burada da yine "O nasıl bir Rabdir?" sualinin cevabını buluyoruz: "O Ğafûr bir Rabdir"; yani tarifsiz bağışlayıcılığı olan yine tarifsiz bir terbiye edicidir.

Neden Rab Ğafûrdur?

Zira terbiyeye muhtaç olan kusurludur. Zaten kusurlu olmasa terbiyeye muhtaç olmazdı. Terbiyeye muhtaçtı ki terbiye ediliyordu. Terbiye ederken elbet terbiyecisine karşı da kusur işleyecektir. Verilen ilâhî emeği üzerinde göstermemek bile başlı başına bir kusur sayılmalıdır. Hele terbiye nesnesi insan gibi irade ve akıl sahibi bir varlıksa, kusurlu olmak işin tabiatı icabıdır. O zaman terbiyecinin bağışlayıcı olması, Rab olmanın şanındandır. İşte bu nedenle *rabbun ğafûrun*'dur.

Bu bahisten insan eğitim ve öğretimiyle ilgilenen herkese düşen bir pay vardır. O pay, eğiten ve öğreten herkesin eğittiği ve öğrettiklerine merhametli ve bağışlayıcı yaklaşmasıdır. Zira eğitim ve öğretimin temeli merhamettir. Bunun için Rahmân sûresinin başında "O Kur'an'ı öğretti" ayetinden önce *er-Rahmân* ismi anılır. Zira merhamet öğretmenin zeminidir.

Rahîm ve Ğafûr sıfatları, Rab ile aynı cümle içinde veya ardışık cümle olarak da kullanılır. Mesela, Mekke'de müşriklerin ağır işkencesi altında kendilerine dayatılan sözü takiyye yaparak söylemek zorunda kalan ve daha sonra da hicret eden mü'minlerden bahseden ayet şöyle biter:

إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٠﴾

"Çünkü senin Rabbin, o (ağır acının) ***ardından elbette tarifsiz bağışıyla, eşsiz rahmetiyle muamele edecektir."***

(Nahl 16:110)

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Mekke dönemi mü'minler için sadece bir zulüm ve kahır dönemi değil, terbiye ve talim dönemidir de. Allah mü'minleri Mekke okulunda inkârcılar eliyle terbiye etmiştir. Bu terbiye sırasında dayanılmaz işkence ve acılara maruz kalanlara, onların istediklerini sureta da olsa söyleme (takiyye) izni vermiştir. Bu izin onun Rahîm ve Ğafûr bir Rab olduğunun en bariz göstergesidir.

Rabbin rububiyyetinin hep mağfiret ve merhametle tecellî ettiği hakikati yalnızca işkence altında inleyen mü'minler için geçerli değildir. Ondan çok daha öte, putperest Mısırlıların inek tanrısına tapacak kadar sapmış olan İsrailoğulları için de geçerlidir. Onlar Hz. Musa gibi bir önderin rehberliğinde idiler. Firavun'un zulmünden ilâhî yardımla kurtuldular. Allah'ın yardımını defalarca gördüler. Fakat yine de saptılar. Öyle ki, düşmanlarının putlarına tapmaya kadar vardırdılar işi. Bu halleriyle aşağılık maymunlara dönmüştüler. İşte onların bu halini beyan eden bir pasajın içinde, sapkın İsrailoğulları'nın bu suçtan cezalandırılacağını söyleyen bir ayetin sonunda Rab ismiyle birlikte onun Ğafûr ve Rahîm isimleri de anılır:

... إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

"..unutma ki Rabbin cezalandırmada çok dakiktir; bununla beraber O, tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır." *(A'raf 7:167)*

Rabbinden gördüğü bunca iyilik ve ikrama böylesine nankör davrananlara karşı terbiyesinde rahmet ve bağışıyla muamele eden bir Allah'tır O. Bu ayetten ve daha başka birçok ayetten anlaşılan şudur ki, O'nun cenneti terbiyesine teslim olanlara verilmiş bir ödül olduğu gibi, cehennemi de terbiyesini tamamlamamış olanlara bir yoğun bakım ünitesidir. Allahu a'lem. Onun terbiyesinde Rahîm ve Ğafûr oluşu, bizi bu sonuca götürmektedir.

الرب
ER-RAB

3.3. Allah Âlemlerin Rabbidir

Esmâ-i hüsnâdan "âlemlere" muzaf olan tek isim Rab ismidir. Kur'an'da *Rabbu'l-'âlemîn* (âlemlerin Rabbi) tamlaması tam 42 kez geçer. Rab ismine has bu kullanım, bu ismin diğer isimlerden farklı boyutunu da gözler önüne serer. Neden "âlemlerin İlâhı", "âlemlerin Rahmânı", "âlemlerin Halıkı", "âlemlerin Rezzakı" vs. olarak gelmez de, tam 42 kez "âlemlerin Rabbi" olarak gelir? Bu sorunun cevabı önemlidir.

Kur'an'daki bu üslup, Allah'ın sıfatları içinde bütün bir varlığı eşit miktarda bire bir ilgilendiren tek sıfatın Rab sıfatı olduğunu gösterir. "Âlemlerin Rabbi" dedikten sonra, "O şunun da Rabbi midir?", "Bunun da Rabbi midir?" diye sormaya lüzum yoktur.

Burada "âlemler" ile ne kastedilmiştir?

Açıktır ki, Kur'an'da "âlemler" (*âlemin*) lafzı her kullanıldığı yerde aynı manaya gelmez.[1] Mesela Hz. Meryem'in 'âlemlerin kadınları arasından seçildiğini' bildiren Al-i İmran 42. ayetteki *'âlemîn*'in kapsamı Hz. Meryem'in kendi çağıyla sınırlıdır. Zaten bir kadın veya erkeğin *seçiminden* söz ediliyorsa, bu iki şeyi peşinen içerir:

1. Kendi zamanı.
2. Kendi türü.

Efendimizin "Cennet ehli kadınların en faziletlileri Huveylid kızı Hatice, Muhammed kızı Fatıma, İmran kızı Meryem ve Müzahim kızı ve Firavun'un karısı Asiye" hadisi de bunu teyit eder. Zira eğer Meryem'in seçildiği "âlemlerin" kapsamına tüm zamanlar ve mekânlar girseydi, en erdemliler arasında onun adının hizasında başka adlar anılmazdı. Al-i İmran 33. ayetteki "âlemler" de böyledir: "Şüphesiz Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler içinden seçerek üstün kıldı". Bu ayette ikisi fert ikisi aile olmak üzere dört farklı zaman ve mekânda yaşamış dört unsurun seçiminden söz edilmektedir. Eğer Âdem'in seçildiği "âlemlere" tüm zamanlar dâhil olsaydı, ayrıca Nuh'un seçiminden söz etmek gereksizdi. Zira Âdem de Nuh da "insanlık" âlemine mensuptur. Demek ki

[1] 'Âlemîn kelimesinin yabancı kökeni konusunda ayrıntılı bir açıklama için bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, Enbiya 107, not 8.

Âdem'in seçimi kendi çağdaşları arasından bir seçimdir. Zaten Âdem'in seçimi de, canlılar içinde en kâmil tür olan beşerin seçilip ruh üflenerek insan kılınmasıyla ilgili süreci ifade eder.

Aynı şekilde Kur'an, birçok peygamberin kendi âlemleri arasından seçiminin nakledildiği bir pasajın sonunda:

وَإِسْمَٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾

"İsmail'i, Elyesa'yı, Yunus'u ve Lut'u da (seçtik). Ve biz onlardan her birini âlemlere üstün kıldık" der *(En'âm 84-86)*. Bu ayette geçen "âlemler" ile "kendi çağlarında yaşayan tüm insanlar" kastedilmiştir. Yani 'âlemler içerisinden seçilmenin' mânâsı kendi çağında yaşayan tüm insanlar arasından seçilmektir. Peki, Hz. Peygamber aleyhisselamın âlemlere rahmet olarak gönderildiğini beyan eden Enbiya 107. ayette geçen "âlemlerin" kapsamı nedir? Bu suale "Bütün bir mahlûkattır" cevabı verenler olmuştur. Fakat bu aşırı yorumun önünü tıkamak için Kur'an'ın Tercümanı lakaplı sahabi İbn Abbas "Peygamber melekleri ve hayvanları uyarmak için gönderilmedi, oysaki bunlar da mahlûkata dâhildir" demiştir.

Fakat Rab ismine izafe edildiği tüm bağlamlarda "âlemler" ile kastedilen, tüm mertebeleriyle bütün bir mahlûkattır. Yani, Allah dışında her şey buradaki "âlemlerin" kapsamına girer. Mesela Fatiha'nın girişinde geçen "Hamd bütün âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" ayetindeki "âlemler" ile bütün bir mahlûkat kastedilmiştir. Zira adı geçen ayetteki "âlemlerin Rabbi" ifadesinin tefsirini yine Kur'an'ın kendisi yapmaktadır:

رَبُّ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ ﴿٢٤﴾

"O göklerin, yerin ve bunlar arasındaki her şeyin Rabbidir" *(Şu'ara 24)*. Kur'an'da "gökler ve yer" kalıbı bütün bir evreni, "bunlar arasındaki her şey" ibaresi de evrende yer alan görünür görünmez, bilinir bilinmez, hacimli hacimsiz, canlı cansız, şuurlu şuursuz her bir varlığı kapsar. Yani Allah'ın "âlemlerin Rabbi" olması, bütün bir yaratılmışlar evreninin Rabbi olmasını ifade eder. Bu hakikati şu ayet ne güzel açar:

الرب
ER-RAB

إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

"Kuşkusuz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı aşamada yaratan ve sınırsız güç ve kudret makamına kurulan Allah'tır. O'dur gündüzü aralıksız kovalayan geceyle örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine âmâde kılan O... Bakın, yalnız O'na aittir bütün yaratılış ve mutlak emir: âlemlerin Rabbi Allah en yüce, en ulvi bereket kaynağıdır." *(A'raf 7:54)*

Âlemlerin Rabbine kul olanlar, rakamlara değil berekete talip olurlar. Bereketi elde etmek için başvuracakları mübarek kapıyı iyi bilirler. O kapı Allah'ın kapısıdır.

Âlemleri oluşturan her bir unsur üzerinde rububiyyetin tecellîsi aynı değildir. İlâhî rububiyyet, melekût âleminde farklı mülk âleminde farklı tecellî eder. Ruhlar âleminde farklı nefisler âleminde farklı tecellî eder. Madenler âleminde farklı, bitkiler âleminde farklı tecellî eder. Hayvanlar âleminde farklı, insanlar âleminde farklı tecellî eder. Yıldız, gezegen, toprak, su gibi kesif ve özgül ağırlığı olan varlıklar üzerinde ayrı, ruh, melek, cin, şeytan gibi latif ve özgül ağırlığı olmayan varlıklar üzerinde ayrı tecellî eder. Fakat O'nun rububiyyeti bilinen bilinmeyen, görünen görünmeyen tüm âlemleri kuşatır. Zira ***"O, her şeyin Rabbidir"*** *(En'âm 164).*

Kâinatta madde ve enerjinin birbirine geçiş kanunları, O'nun rububiyyetinin bir tecellîsidir. Gazdan sıvıya, sıvıdan katıya, katıdan sıvıya, katıdan gaza, katıdan enerjiye geçiş kanunları da öyle. Bir kilo maddenin içine birkaç dünyayı birden patlatacak enerjiyi sığdırmak, O'nun rububiyyetinin tecellîsidir. Milyarlarca galaksi içine trilyonlarca yıldız sistemi dizmek ve bütün bunlara birer yörünge tayin edip, her birini kendi yörüngesinde deveran ettirmek O'nun rububiyyetinin eseridir.

Değil görünmeyen ve bilinmeyen, şu âlemin en bilindiği sanılan maddi boyutunun dahi sırları henüz tam anlamıyla çözülmüş değildir ve çözüleceğe de benzememektedir. Bu da O'nun

rububiyyetinin 'tarifsizliğini' (*Rabbun*) gösteren en güzel delildir. Milyarlarca galaksi ve bunlarda yer alan trilyonlarca yıldız sisteminin her birine bir kimlik veren âlemlerin Rabbi, bütün bu sistemlerde yer alan toprağa taşa, kurda kuşa, kuruya yaşa da bir kimlik vermiştir. Sadece kimlik vermekle kalmamış onların yaratılışlarını takdir etmiş, sonra da yaratılış amacına yöneltmiştir:

قَالَ رَبُّنَا الَّذِىٓ اَعْطٰى كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰى ۝

(Musa) dedi ki: "bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir."

(Tâhâ 50)

Âlemlerin Rabbi, bitkiler âleminin de Rabbidir. Her bir türe yaratılış amacı verilmiştir. Onların üreme ve çoğalma yasalarını o koymuştur. Her bitki ailesine onun kendisinden çoğaldığı bir âdem takdir etmiştir. Tıpkı turunç bitkisinin portakalın, limonun, mandalinanın, greyfurdun, bomalinin âdemi olduğu gibi... Tam olarak ne olduğunu bilemesek de, âlemlerin Rabbinin meyvelerin çekirdeğine yerleştirdiği kimlik kartına bakarak ayvanın, elmanın, armudun, muşmulanın âdeminin aynı olduğu sonucuna varıyoruz.

Bitkilerin üreme kabiliyeti de O'nun rububiyyetinin bir tecellîsidir. Kimi bitkiler döllenmeyince üreyemez. Döllenmek için erkeğinin ayağına da gidemez. Âlemlerin Rabbi rububiyyetinin gereği olarak rüzgârı, bazı sinek türlerini, arıları bu işe memur etmiştir. Bu da rububiyyetinin bir tecellîsidir. Bitki bizim varlığımızın farkında olmasa da, bitkiyi yaratanın bizim varlığımızın farkında olması bizim için yeterlidir. Ağaçlar meyveyi insan yesin diye değil, âlemlerin Rabbi sayesinde bünyelerine yerleştirilen "neslini devam ettirme" saikıyla verirler. Gül, insan koklasın diye değil, bünyesine yerleştirilen neslini devam ettirme saikıyla açar. Fakat âlemlerin Rabbi meyveye besin olma ve güle kokma yeteneği verdiği gibi insana da beslenme ve koklama yeteneğini vermiştir. Gülün neslini sürdürmek için sadece tohuma ihtiyacı vardı kokuya değil. Fakat güle kokma yeteneğini veren de insana koklama yeteneğini veren de Rab olan Allah'tır. Bütün bunları bir araya getirmesi de yine onun rububiyyetinin tecellîsidir.

İnsan, cenneti hatırlatan tabii güzellikleri görünce Allah'ın hangi sıfatını hatırlar? Bu sualin doğru cevabının "Rab sıfatı" olduğunu şu ayet beyan eder:

الرب
ER-RAB

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ۝

"Doğrusu bu yurtlarında bir nice ibret bulunan Sebe halkı için de geçerliydi: Sağdan ve soldan boylu boyunca uzanan cennetler** (gibi bir tabiat, hal diliyle sanki şöyle seslenivordu): **Rabbinizin size bahşettiği rızıktan nasiplenin, ama O'na olan şükrünüzü de eda edin! (İşte) tarifsiz güzellikte bir yurt ve tarifsiz bağışlayıcı bir Rab!" *(Sebe' 34:15)*

Âlemlerin Rabbi hayvanlar âleminin de rabbidir. Bu âlemin sakinleri de rububiyyetin sonsuz tecellîlerini bünyelerinde taşırlar. Her biri nasıl üreyeceğinin, nasıl doğacağının, nasıl hayatını idame ettireceğinin, nasıl korunacağının, nasıl besleneceğinin içgüdüsel bilgisiyle doğar. Her bir türün fıtratına "yaratılış amacı" yazılmıştır. Hay isminin tecellîsinin canlı tanığı olan bu âlemin sakinleri, rububiyyetin tecellîsini, oluşturdukları besin zinciri üzerinden de isbat ederler. Üremeleri gibi, beslenmeleri de rububiyyet yasalarına bağlıdır. Ormanların kralı aslandır. Fakat hiçbir tarihte aslanların besin kaynakları olan hayvan türlerinden bir türün kökünü kuruttuğu duyulmamıştır. Esasen hayvanlar âlemine mensup hiçbir canlı türü, beslendiği hiçbir canlı türünün soyunu kurutmamıştır. Bu rububiyyetin canlı tecellîsidir. Eğer Rabbin rububiyyeti tecellî etmeseydi, ormanlar aslandan geçilmez, avlarının köküne kıran girerdi. Değil mi ki: ***"Bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir?"*** *(Tâhâ 50)*

Âlemlerin Rabbi, hayvanlar âleminin sadece büyük üyelerinin değil, küçük üyelerinin de Rabbidir. Mesela adı Kur'an'da geçen sivrisinek (*ba'ûda*): ***"Allah bir sivrisineği ya da ondan daha küçüğünü misal vermekten hayâ etmez. İmân edenlere gelince: onlar iyi bilirler ki o Rableri katından gelen hakikattir. Küfre saplananlara gelince: "Allah bu örnek ile ne demek istedi?" derler."*** *(Bakara 26)* Ayetin diliyle "Rablerinden gelen hakikat" olan vahiy, Rablerinin rububiyyetinin tecellîsi olan varlıklar üzerinden insanı eğitiyor. Ne muhteşem! Sinek der

geçeriz. Hatta dudak bükeriz. Belki bazı bilmezlerimiz, "Allah her şeyi yarattı da bunu niye yarattı" bile der.

Bazı bildiriler vardır, onlar özel insanlar için yazılır. Onlardan az çoğaltılır. Fakat bazı bildiriler de vardır, onların herkese ulaşması istenir. Bu yüzden çok çoğaltılır. Sivrisinekler de çok çoğaltılan rububiyyet tecellîsi türüne girer. "Rabden gelen hakikat", sadece sivrisinekten bahseden ayet değildir. Aynı zamanda sivrisineğin kendisi de âlemlerin Rabbinin canlı ayetidir. Göz mahallinde, bal peteği gibi, en az yüz gözcük vardır. Her birinin ayrı merceği, ışığı kıran ayrı bir cihazı, ayrı açısı, ayrı mekanizması vardır. Vücudu yüzlerce kıl ile kaplıdır ve her bir kıl en ufak harekete ve havaya duyarlı bir reseptör işlevi görür. 48 dişli bir bıçak gibi olan ağzı, ameliyat bıçağı işlevine sahiptir. Kan emeceği damara cerrahi müdahale yaparak girer. Kan aldığı kılcal damara, kanın pıhtılaşmasını önleyen enzimi etkisizleştirmek için daha işin başında kimyasal bir sıvı zerk eder. O sıvı aynı zamanda narkoz yerine geçer ve o bölgeyi uyuşturur.

Bu küçük cerrahlar vücut hacimlerinin altı katı kan emebilirler. Bu bir insanın bir dikişte 200 litre su içmesine bedeldir. Bir kalbi vardır, kanatlarına bağlı kalpçik şeklinde iki organı daha vardır. Bu sayede saniyede 500 kez kanat çırpar. Eğer insan kolları bir makine yardımıyla bu sayıda çırpılsaydı, bir-iki saniye içinde tüm kaslar ve lifler yanarak kol yerinden kopardı. Bir sivrisineğin beş mini tahlil laboratuarı vardır: Koku, ısı, nem, titreşim ve kan. Sivrisineklerin görünen küçük zararlarının yanında görünmeyen büyük yararları olduğundan hiç tereddüdümüz yok. Bunu söylemek için elimizde yeterli veri olmasa da, onları yaratanın "âlemlerin Rabbi" olması yeterlidir. Bu yararlardan en küçüğü kanı temizleyerek bedava hacamat yapmaları, en büyüğü ise, cenneti dünyada arayanların zevkinin en doruk noktasında varlıklarını belli ederek "Burası cennet değil" mesajı vermeleridir. Değil mi ki: ***"Bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir?"***

(Tâhâ 50)

Bütün bu bilgiler ışığında şu ayeti yeniden okumak lazım:

الرب
ER-RAB

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾

"Siz ey insanlık! Bir misal veriliyor, şimdi onu dinleyin: Allah dışında yalvarıp yakardığınız o varlıkların hiçbiri asla bir sinek bile yaratamazlar; bu iş için hepsi bir araya toplansa dahi... Dahası, eğer sinek kendilerinden bir şey kapıp kaçacak olsa, ondan onu dahi geri alamazlar: Zira almak isteyen de aciz, kendisinden alınmak istenen de!" *(Hac 22:73)*

Yere göğe, dağa taşa, kuruya yaşa, kurda kuşa, böceğe sineğe hikmet nazarıyla bakana düşen, Hz. İbrahim'in dediğini demektir:

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

"Rabbi ona 'teslim ol' dediğinde, karşılığı şu oldu: Âlemlerin Rabbine teslim oldum" *(Bakara 131)*

Zira Allah'ın hakkını teslim etmenin en emin yolu, Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmaktan geçer. Müslüman olmak da zaten budur. İşte Kur'an bu hakikati, tüm muhataplarına "de ki" emriyle şöyle talim ettirir:

قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

"De ki: "Hiç şüphe yok ki yegâne rehberlik Allah'ın rehberliğidir ve biz âlemlerin Rabbine kayıtsız şartsız teslim olduk." *(En'âm 6:71)*

Korktuğumuz için âlemlerin Rabbine teslim olmadık. Teslim olduğumuz için O'nun sevgisini yitirmekten korktuk. Tıpkı, kardeşi tarafından ölümle tehdit edildiğinde, şöyle diyen Habil gibi: ***"Beni öldürmek için el kaldırsan bile, ben seni öldürmek için elimi oynatmayacağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım."*** *(Maide 28)* Değil mi ki o âlemlerin Rabbidir, insana "korku terbiyesini" en güzel kazandıran da O'dur. Zira korku terbiyesinden geçmeyenler, kendi korkularının kulu olurlar. Korkuya kul olanlar, Allah'a kul olamazlar. Allah'a kul

olanlar, Allah'tan başkasından O'ndan korkar gibi korkmazlar. Böyle yapınca da, korkunun değil Allah'ın kulu olurlar.

Korkunun kulu olmak iradenin intiharıdır. Bir tek âlemlerin Rabbi, zatına duyulan korkuyu kulunun terbiyesi için onun lehine kullanır. O'nun dışındaki varlıklar, korkuyu korkanın aleyhine kullanır ve istismar eder. Korkuyu istismarının en büyük zararı, âlemlerin Rabbinin insana en büyük ikramı olan iradeyedir. Evet, irade varlık ağacının soylu meyvesi olan insana rabbani bir ikramdır:

وَمَا تَشَآءُونَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۝٢٩

"Zaten âlemlerin Rabbi Allah** (size irade vermeyi) **dilememiş olsaydı, siz hiçbir şey dileyemezdiniz." *(Tekvir 81:29)*

Amenna. Fakat O bizim dilememizi diledi. Bu yüzden irade verdi. O'nun irade vermesi, dilememizi istemesinden başka bir anlama gelmez. Değil mi ki, vermeyi dilemeseydi, dilemeyi vermezdi. Madem dilemeyi verdi, O'nun dileği irademizi kullanmamızdır. Bunun için de iradeyi kullanacak akıl ve muhakeme yeteneği verdi. Onunla da yetinmedi, üzerine bir de vahiy gönderdi ki, irade emânetini ihanet etmeden kullanmanın yolunu yordamını öğrenelim.

Evet, vahiy ve vahiylerin tacı olan Kur'an da O'nun rububiyyetinin bir tecellîsiydi:

تَنْزِيلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِينَ ۝٨٠

"O âlemlerin Rabbinden indirilmedir." *(Vakıa 56:80)*

Biz bu ayeti "O âlemlerin Rabbinden inmiş bir gök sofrasıdır" şeklinde de anlayabiliriz. Zira ayetteki tenzil kelimesinin türevi olan *nüzûl*, uzaktan gelen hatırlı misafirin önüne çıkarılan mükellef ziyafet sofrası mânâsına gelir. Zaten Kur'an, üzerinde rububiyyet tecellîlerini barındıran gök sofrası değil midir?

Âlemlerin Rabbi, ruhlar âleminin de Rabbidir. Âlemlerin Rabbinin sofrasından ruhunu doyuran bahtiyar kulların andı bellidir. Bu ant, insanlık tarihiyle yaşıt olan Rabbani vahyin tüm zamanlarda geçerli olan düsturunu yansıtır:

قُلْ اِنَّ صَلَاتِى وَنُسُكِى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتِى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝١٦٢

الرب
ER-RAB

"De ki: 'Benim tüm istek ve arzum, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a armağan olsun!" *(En'âm 6:162)*

Bu andı içenler ve bu ant üzere hayat emânetini asli sahibine teslim edenler, ebedi saadete nail olurlar. Ebedi saadete nail olanların son durağı, Rahîm olan Rabbin ikramı olan cennettir. Zira onlar imân etmiş ve salih amelde bulunmuşlardır. Böylelerinin cenneti görünce atacakları sevinç çığlığı ve hayranlık ifadeleri içinde geçen vasıf yine "âlemlerin Rabbi" vasfı olacaktır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ ۚ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ۝ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۚ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

"İmân edip salih amel işleyenlere gelince: Rableri onları, imânları sayesinde, ayaklarının altından nehirler çağlayan nimetlerle dolu cennetlere ulaşan yola yönelteceketir. Orada onların nidaları "muhteşemsin ey Allah'ım!" olur; ve kendilerine "Mutluluklar!.." diye mukabele edilir. Nihayet onların son nidası yankılanır: Elhamdü lillahi Rabbi'l-'âlemîn!" *(Yunus 10:9-10)*

3.4. Allah arşın Rabbidir

'Arş, "taht" mânâsına gelir. Evin tavanı ve çardak türü gölgelikler için de kullanılır. Lâfzen *yüksek mekânı*, mecazen *yüksek makamı* ifade eder. Esasen *'a-r-şe* harflerinden oluşan tüm kombinezonlar iştikâk-ı ekberde yükseklik ve yücelik ifade ederler. Şiire söz tahtının sultanı olduğu için *ş'ir* denmiştir. İnsanın en yukarısında olduğu için "saç"a *şa'r* denmiştir. İnsani eylemin arşını oluşturduğu için "bilinç"e *şu'ûr* denmiştir. Daima yüceltildiği için "sembol" değerlere *şi'âr* denmiştir.

Arş Kur'an'da Allah için kullanıldığı hemen her yerde otorite ve hükümranlıktan kinaye olarak kullanılır. Arş da "âlemler" kelimesi gibi, esmâ-i hüsnâ içinde yalnızca Rab ismi ile izafet terkibi içinde kullanılır. Altı yerde *rabbu'l'arş* (arşın Rabbi), bir yerde *'arşu Rabbik* (Rabbinin arşı), bir yerde *'arşuhu* (O'nun arşı), bir yerde *zu'l-'arş* (arş sahibi) şeklinde gelir:

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

"Göklerin ve yerin Rabbi –arşın Rabbi- onların yakıştırdığı her şeyden münezzehtir." *(Zuhruf 82)*

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾

"Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, muazzam arşın Rabbidir" *(Neml 26)*

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾

"De ki: Hem yedi göğün, hem de muazzam arşın Rabbi kimdir?" *(Mü'minun 86)*

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

"Ama bakın, Allah *(sizin tasavvur ettiğinizden)* ***çok daha yüce ve uludur; mutlak otorite ve aşkın gerçeklik sahibidir; O'ndan başka ilâh yoktur, kerim arşın Rabbidir."***

(Mü'minun 116)

لَوْ كَانَ فِيهِمَآ اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, (gökler ve yer) ***kaos içinde mahvolurdu: işte bu nedenle O her şeyden yüce olan Allah, O arşın Rabbi, onların yakıştırdıkları her şeyin ötesindedir."*** *(Enbiya 22)*

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"De ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yok, ben hep O'na güvenmişimdir; çünkü O muazzam arşın Rabbidir." *(Tevbe 129)*

وَانْشَقَّتِ السَّمَآءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَآئِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

الرب
ER-RAB

"Ve gök parçalanmış olacak, zira o gün tüm direncini yitirmiş olacak. Melekler** (kainatın) **enkazı başında duracak; ve onların da üstünde o gün Rabbinin arşını sekizi taşıyacak." *(Hakka 16-17)*

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۝

"Yine O** (bile) **gökleri ve yeri altı aşamada yaratmıştır; O'nun arşı** (nın tecellîsi olan hayat) **su üzerinde kaimdir.** (Bütün bunları) **hanginizin eylem ahlakı konusunda daha iyi olduğunu sınamak için yaptı." *(Hûd 7)*

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ۝ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ۝

"En şerefli arşın sahibidir; dilediği her şeyi yapabilendir" *(Burûc 15-16)*

Kur'an'daki bu kullanımlar, Allah'ın otorite ve hükümranlığını kullanmasının rububiyyetiyle ilgili olduğunu gösterir. Yani O, otoritesini tecziye etmek için değil terbiye etmek için kullanan bir Rabdir. Allah için kullanılan el-Kerîm ve el-Azîm sıfatları arş için de kullanılır. Belli ki, makamın keramet ve azameti makamın sahibinden gelmektedir.

İbn Kayyım "Arşı Allah'ın kendi nefsine izafe etmesi arşın azametine delalet eder" der.[1] Her tür "azamet" söylemi gibi bu da yeterince açıklayıcı değildir. Allah'ın arşı rububiyyetine izafe etmesinin daha özel bir sebebi olmalıdır. O da, arşın "en yüce makam" olmasıdır. Zira Allah zatına ait otoriteyi, yarattıklarını *terbiye etme* istikametinde kullanmaktadır. Arşı zatına izafe etmesinin gerçek sebebi bu olsa gerektir

En yüce tahta kurulan mutlak otorite sahibi bir zata kimse hesap soramaz. O hükmünü her hal ve şartta yürütür. O otoritesini dilerse kahır dilerse lütuf ile yürütür. Dilerse celal dilerse cemal ile yürütür. Onu o makamdan indirecek ne bir rakibi, ne bir şeriki vardır. Mutlak hükümranlık makamını kahhariyyetine, cebbariyyetine, azametine izafe etmek yerine rububiyyetine izafe

[1] *Esmâullahi'l-Husnâ*, s. 293.

etmesi şefkat ve merhametinin bir ifadesidir. Arşın Rabbi, tüm otoritesini kullarını terbiye etmek için kullanmayı murat etmiştir. Terbiye etmek emek vermektir. Arşın Rabbi kullarına emek vermek ve verdiği emeği kulları üzerinde görmek istemektedir.

Bu nedenledir ki, hz. insanın şeref ve haysiyetine yönelik her türlü saldırı, arşın Rabbinin emeğini görmezden gelmektir. İnsanın izzet ve şerefini ayaklar altına almaya, değil başkalarının, bizzat kendi kendisinin dahi hakkı yoktur. Arşın Rabbinin, sadece insanların birbirlerinin şeref ve haysiyetine yönelik saldırılarına değil, insanın kendi şeref ve haysiyetine yönelik saldırısına da rızası yoktur. Yani insan arşın Rabbinin başkalarına verdiği emeğe de, bizzat kendine verdiği emeğe de saygısızlık edemez.

Bu açıdan bakınca, insandan umut kesmek, insanın hatasına bakıp onun üzerini çizmek, arşın Rabbinin emeğinin üzerini çizmek demeye gelir. Arşın Rabbinin bir kez peygamber göndermekle yetinmek yerine binlerce kez peygamber göndermiş olması, kendi emeğine saygı göstermesinin bir ifadesidir. O kendi emeğine bu kadar saygı duyarken, yarattığı, yaşattığı ve terbiye etmek için emek verdiği insanın Rabbinin emeğine saygı duymaması kaç kat zulümdür?

İnsanın, değil başkalarından, kendi hata ve günahlarına bakıp kendisinden umut kesme hakkı bile yoktur. Bu arşın Rabbinin emeğine saygı göstermemektir. Dahası bu, varlığı mutlak otoritesiyle çekip çevirenin hak eden ve kendisine sığınan insanı çekip çevireceğine, değiştirip dönüştüreceğine inanmamak anlamına gelir. Oysaki arşın Rabbi için bu çok kolaydır. Zira arşın Rabbi, kalpleri evirip çeviren yegâne otoritedir. Yeter ki, O'nun dememizi telkin ettiği şu ikrarı canı gönülden tasdik edelim:

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"De ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yok, ben hep O'na güvenmişimdir; çünkü O muazzam arşın Rabbidir." *(Tevbe 9:129)*

3.5. Allah göklerin ve yerin Rabbidir

Allah sadece "yüce ve mutlak hükümranlık makamı" anlamına gelen arşın Rabbi değildir. Aynı zamanda O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin de Rabbidir:

الرب
ER-RAB

رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖ ۚ هَلْ تَعْلَمُ لَهٗ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

"O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin rabbidir: O halde yalnız O'na kulluk et ve O'na kulluk ederken dirençli ve sebatlı ol! Hem, adı O'nunla birlikte anılmaya değer başka biri mi var?" *(Meryem 19:65)*

Kur'an'daki "Gökler, yer ve bu ikisi arasındakiler" tabiri, "âlemlerin" açılımıdır. *'Âlemîn*, "bütün mahlûkat, kâinat ve içindekiler" anlamına gelir. Mecazen "gökler" varlık hiyerarşisinde insanüstü varlıkları, "yerler" insan altı varlıkları, "bu ikisi arasındakiler" de insan ve diğer iradeli varlıkları temsil edebilir. Her halükarda ilâhî buyruk açıktır: Kâinattaki her şey ister istemez O'nun terbiyesine boyun eğmiştir. O insanı Rububiyyetinin şaheseri yapmayı dilemiştir. Ancak irade verdiği insanın da bunu dilemesini beklemektedir. İnsan bunu kendi iradesiyle dilediği an, O'nun şaheseri olmayı hak edecek, O'nun rububiyyeti insan üzerinde ve insan üzerinden tecellî edecektir. İmtihan terbiyenin olmazsa olmazıdır. O'nun rububiyyetinin üzerinde tecellî ettiği tarihi örnekler bunun şahididir. Onlardan biri de Mağara Arkadaşları'dır. Onlar göklerin ve yerin Rabbinin kendi Rableri olduğunun bilinci içinde imtihanlarını vermişler ve O'nu razı etmeyi başarmışlardır:

...اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوْا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَّرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اِذْ قَامُوْا فَقَالُوْا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَّدْعُوَا مِنْ دُوْنِهٖۤ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَاۤ اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾

"Şu bir gerçek ki, onlar Rablerine imân etmiş gençlerdi; ve Biz de onların doğru yolda olma bilincini artırmış ve yüreklerini** (imânda) **sabit kılmıştık.** (Küfre) **başkaldırdıkları zaman** (aralarında) **şöyle konuşmuşlardı: Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Asla O'nu bırakıp da ilâh diye başkalarına kulluk etmeyiz! Doğrusu eğer böyle yaparsak, asıl o zaman haktan uzaklaşıp haddi aşmış oluruz." *(Kehf 18:13-14)*

Evet, göklerin ve yerin Rabbinin kendisinin de Rabbi olduğunu inkâr eden gerçekten haddi aşmış olurdu. "Kim gibi" sualine Kur'an ibretlik örnekler sunmuştu. Bunlardan biri de Firavun idi. Firavun'un sorunu Allah'ın rububiyyetiyle idi. Zira

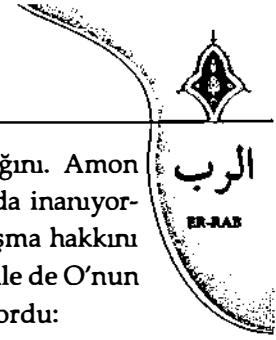

kendisi de biliyordu kâinatı kendisinin yaratmadığını. Amon kültü çerçevesinde bir yaratıcı tanrının varlığına o da inanıyordu. Fakat göklerin ilâhının kendi hayat tarzına karışma hakkını ve kurallar koyma hakkını inkâr ediyordu. Bu nedenle de O'nun terbiyesinin en büyük vasıtası olan vahyi inkâr ediyordu:

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ اَنْزَلَ هٰٓؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ بَصَآئِرَ ۚ وَاِنِّىْ لَاَظُنُّكَ يٰفِرْعَوْنُ مَثْبُوْرًا ۝

*"(Musa) **dedi ki: "Doğrusu** (muhatabına) **basiret kazandıran bu** (vahyi), **göklerin ve yerin Rabbi dışında kimsenin indiremeyeceğini sen de çok iyi biliyorsun; ve ben de ey Firavun, senin artık iyice tükenip bittiğini düşünüyorum."***

(İsra 17:102)

Bu çarpıcı gerçeği, çağının en güçlü devletinin liderinin yüzüne söyleyebilme cesaretini gösteren kişi kimdir? Elindeki asasından başka silâhı olmayan Hz. Musa'dır. O, Firavun'un nazarında ikinci sınıfa mensup kaçak bir suçludur. Fakat hakikatte o, Allah'ın terbiyesinden geçmiş bir mü'mindir. Rabbani terbiyeden geçmiş olmanın gereğini yapıyor. Kendisine dokunanın ölüm cezasına çarptırıldığı, kendilerini yeryüzündeki tanrı olarak tanıtan bir Firavun'un yüzüne beraber "senin tükenip bittiğini düşünüyorum" diyebiliyor.

Aynı şeyi ondan çok daha önce imân ve soy atası Hz. İbrahim yapmıştı. Ateşe atılmakla neticelenen imtihanı sırasında, Rabbinin terbiyesine pazarlıksız teslim olmuştu. Başına geleceklere aldırmadan yoldan çıkmış kavmini uyarırken, göklerin ve yerin Rabbinin kendini koruyacağından öylesine emindi ki, karşısındakiler onun bu özgüveninin kaynağını anlamakta zorluk çekiyorlardı:

قَالُوْٓا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللّٰعِبِيْنَ ۝ قَالَ بَلْ رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الَّذِىْ فَطَرَهُنَّ ۖ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِّنَ الشّٰهِدِيْنَ ۝

*"**Dediler ki: "Sen** (bunları söylerken) **gerçekten ciddi misin, yoksa bize** (şakacıktan) **bir oyun mu oynuyorsun?** (İbrahim) **"Asla!" dedi, "Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları O yaratmıştır; ve ben de bu gerçeğe tanıklık etmek için** (size gönderilen) **biriyim"** (Enbiya 55-56)*

الرب

ER-RAB

Madem O göklerin ve yerin Rabbidir, o halde insanoğlunun O'nun terbiyesini, terbiyesinin ifadesi olan vahyi ve peygamberliği reddetmesi O'na bir zarar vermez. Tüm insanlar Allah'a şirk koşarak O'nu inkar etseler, O yine Rabdir. Onun rububiyyeti insanın davranışlarında görünmese ne olur ki? Varlığın her zerresinde görünüyor ya! Dolayısıyla, O'nun rububiyyetini reddedenler, O'na değil sadece kendilerine zarar vermiş olurlar. Zira:

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

"Göklerin ve yerin Rabbi –arşın Rabbi- onların yakıştırdığı her şeyden münezzeh ve beridir." *(Zuhruf 43:82)*

Onun göklerin ve yerin Rabbi olması, gök ve yer cisimleri arasından kendisine Rab olmaya elverişli varlıklar arayan insana bir uyarıdır: Ey kendisine göklerden ve yerden sahte Rabler tedarik etmeye kalkışan zalim insan! Yıldıza, aya, güneşe rab diye bakma. Göklerin sonsuz derinliklerinde rab arama. Rabbi göklerde arayan, Rabbin mutlaklığını takdir edememiş demektir. Yine Rabbi yeryüzünde ve oradaki sayısız varlık arasında da arama! İnsandan, denizden, dağdan, ırmaktan, ormandan, bilumum canlı ve cansız varlıklardan rab olmaz. Onlar olsa olsa Rabbin rububiyyetine muhtaç yaratıklardır ve yaratıcılarına boyun eğmek zorundadırlar.

Allah sadece göklerin, yerin ve o ikisi arasındakilerin Rabbi değildir. Aynı zamanda doğunun ve batının da Rabbidir:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

"Rabbinin adını an ve bütün varlığını O'na vakfet! O doğunun da batının da Rabbidir !" *(Müzzemmil 73:8-9)*

İbadet için bir yöne yönelmek sadece sembol kabilindendir. Rab olan Allah kullarını ibadetin yönü üzerinden de terbiye eder. Tıpkı sadr-ı İslâm'da dostu da düşmanı da kıble üzerinden terbiye ettiği gibi. Yine O doğudakilerin de Rabbidir, batıdakilerin de. Bu yüzden tüm yönler Rab olan Allah'ın kudret elindedir. Doğunun ürettiği değerler de Batının ürettiği değerler de doğuya ve batıya değil, gerçekte âlemlerin Rabbine aittir. İlâhî terbiye

sadece doğuya ve batıya ayrı ayrı tecellî etmekle kalmaz, doğu ve batıda kendi içinde de farklı rububiyyet tecellîleri bulunabilir. Batıda iki batı, doğuda iki doğu bulunabilir. Biri iyiliği diğeri kötülüğü temsil edebilir. İyilik ne sadece doğunun, ne de sadece batının hususiyetidir. Tıpkı ayetin dediği gibi:

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

"O iki doğunun da Rabbidir, iki batının da Rabbi: O halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz?"

(Rahmân 17-18)

Ama kötülük de öyle. O da sadece batıya veya doğuya, sadece kuzeye veya güneye hasredilemez. Ayetlerde doğu ve batı tekraren geçtiği halde kuzey ve güneyin o kadar tekrarlanmaması, insanların istikamet tayininde hep "ışığı" esas almalarındandır. Doğu gün ışığının doğduğu yer, batı gün ışığının battığı yerdir. Aslolan ışıktır ve ışığın kaynağı gerçekte doğu veya batı, ya da güneş veya ay değildir. Işığın gerçek kaynağı Allah'tır; "göklerin ve yerin nuru olan Allah". Bu kaynağa sırtını dönen isterse güneşin bağrına girsin, isterse güneşi bağrına alsın, onun gönlü karanlıktadır. İçi kararmış bir toplum, gözden çıkarılmış bir toplumdur:

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾

"Artık bundan ötesi yok! Gündoğumu ve günbatımı noktalarının tümünün Rabbi olan** (Zatıma) **yemin ederim ki: Elbet Biz kadiriz onları kendilerinden daha hayırlı bir toplumla değiştirmeye." *(Me'âric 40-41)*

3.6. İnsanın ve insan soyunun Rabbidir

Hazreti insan, Rab olan Allah'ın şaheseridir. Varlık ağacının hem tohumu hem meyvesidir. Rabbin rububiyyetinin tecellîsi kâmil manada insanda tecellî eder. Bu anlamda Rab ismi, esmâ-i hüsnâ içerisinden insanla en çok alakalı olan isimdir. Âdemoğlunun mükerrem kılınması rububiyyetin tecellîsidir.

الرب
ER-RAB

Âlemlerin Rabbinin mükerrem kıldığı âdemoğlu, âlemler içinde müstesna bir âlemdir. Göklerin ve yerin Rabbi, gökleri ve yeri başka bir varlığın değil sadece insanın emrine musahhar ve âmâde kılmıştır. Gökleri ve yerleri emrine âmâde kıldığı insanın sadece hayatı değil, ölümü de onun rububiyyetinin bir tecellîsidir:

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ۝ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝

"Eğer inandığınız değerlerden mutmain olsaydınız, *(yakinen bilirdiniz)* ***ki O göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin yegâne Rabbidir. O'ndan başka ilâh yoktur; hayatı ve ölümü yaratan*** *(Allah)* ***sizin de Rabbinizdir, önden giden atalarınızın da Rabbidir."*** *(Duhân 44:7-8).*

O'nun rububiyyeti sadece insan tekinde tecellî etmez, aynı zamanda insan soyunda da tecellî eder. İnsan tekini basitten mürekkebe doğru olgunlaşabilen bir tabiata sahip kılan Allah, insan soyunu da böyle bir tabiata sahip kılmıştır. İnsanın hem uzun zamanlar boyunca yaşadığı elementer beşeri gelişim süreci, hem canlılar âleminin bir üyesi olduğu beşeri süreç, hem anne karnında yaşadığı embriyolojik gelişim süreci, hem de doğumdan sonra yaşadığı maddi ve manevi gelişim süreci, Kur'an'da hep Allah'ın Rab ismine isnat edilir. ***"O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?"*** *(Rahmân 13)*

1. ***Elementer gelişim süreci:***

Kur'an insanın elementer sürecini, tüm diğer canlılarla ortak bir kökene bağlar. Bu sürecin başlangıcını da gezegenlerin ilk oluşum sürecine kadar götürür.

Beşerin elementer gelişim süreci Kur'an'da farklı lafızlarla ifade edilir: "Topraktan", "çamurdan", "kurutulmuş çamurdan", "pişirilmiş balçıktan", "süzülmüş konsantre balçıktan"... Bu farklı lafızların her biri, aslında beşerin elementer gelişim sürecindeki bir aşamaya tekabül etse gerektir. Bu onun rububiyyetinin bir gereğidir. Zira terbiye etmek, "bir şeyi basit halinden ideal haline doğru aşama aşama ıslah ederek geliştirmek" demekti. Şu ayet elementer ve beşeri gelişin süreçlerine Rabbin rububiyyetinin nasıl yansıdığının şahididir:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ ﴿١١﴾

"Ve Allah sizi topraktan yaratmıştır; sonra bir damlacık hayat suyundan... Sonra size birbirinize eş olacak cinsel bir kimlik vermiştir: Hiçbir dişi ne O'ndan habersiz hamile kalabilir, ne de doğum yapabilir." *(Fâtır 11)*

Yine şu ayet de öyle:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾

"Sizi toprak türünden yaratması, O'nun mucizevî işaretlerinden biridir; sonra siz bir süreç içinde beşer olarak gelişip kişilik kazandınız." *(Rûm 20)*

İnsan soyunu kastederek "siz" diye başlayan şu ayet insan oğlunun tüm gelişim süreçlerini bir arada dile getiren belagat şahikası bir ayettir:

"Sizi önce toprak türünden, sonra bir damlacık hayat suyundan, sonra da döllenmiş yumurta hücresinden yaratan O'dur; sonra bebek olarak meydana gelmenizi (dilemiştir); sonra olgunluk çağına erişmeniz ve ardından da yaşlanmanız için (yasa koymuştur)." *(Mü'min 67)*

2. ***Beşeri gelişim süreci:***

İnsanlık insanlaşmadan önce beşer idi. Beşer iki şeyden müteşekkildi: Cisim ve can. Allah beşeri yeryüzünün halifesi (kalfası) olarak seçti ve bu seçimin ardından üçüncü bir unsur devreye girdi: Üflenen ruh. İnsan Rabbinden üflenen bu ruhla beraber vicdan, akıl ve iradeye kavuştu. Yani insan oldu. Ayetten de açıkça anlaşılacağı gibi bu da O'nun Rab oluşunun bir tecellîsi idi:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ﴿٣٠﴾

"Hani senin Rabbin melaikeye "Ben yeryüzünde bir halife tayin edeceğim" dediği zaman da şöyle sormuşlardı:

الرب
ER-RAB

Yeryüzüne fesat çıkaran ve kan dökmekte olan birini mi tayin edeceksin; üstelik biz seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken?" *(Bakara 30)*

Melekler nereden bilmişti insanoğlunun kan dökeceğini ve fesat çıkaracağını?

Allahu âlem, melekler gaybı bildikleri için söylemiyorlardı bu sözü. Onlar insanoğlunu, ruh üflenmeden önceki beşer haliyle görmüşlerdi. Kan döküyor, fesat çıkarıyordu. Ruh üflenip akıl ve irade verildikten sonra daha tehlikeli hale geleceğini düşündüler. Fakat üflenen ruh ile bahşedilen irade ve akıl sayesinde kendilerini geçme potansiyeli olduğunu düşünmediler. Oysaki Rabbin rububiyyeti insanda en yüksek seviyede tecellî ediyor, bu tecellî ile beşer insana, vahşi "insî"ye dönüşüyordu. İşte meleklerin insana secde ile emrolunması da, hakkını vermesi halinde insanı meleklerin de ötesine taşıyan akıl ve iradenin kaynağı olan bu ruh idi:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السّٰجِدِينَ ﴿١١﴾

"Doğrusu SİZ'i yarattık, sonra SİZ'i biçimlendirdik, ardından meleklere dedik ki: "ÂDEM'e secde edin! Hemen secde ettiler, İblis hariç: o secde edenler arasında yer almadı."

(A'raf 7:11)

Ayette "SİZ'i yarattık, SİZ'i biçimlendirdik" diye devam eden üslubun birden "ÂDEM'e secde edin"e getirilmesi çok dikkat çekicidir. Ayet açıkça Âdem'i bir fert olarak değil bir tür olarak takdim etmekte, "siz Âdem'siniz, Âdem de sizsiniz" demektedir. Beşer içerisinden Âdem(oğlu)na ruh üflenerek halife tayin edilmesi de O'nun rububiyyetinin bir tecellîsidir. "O ruhu beşere neden üflemiştir?" sualinin konumuzla doğrudan alakası var. Üflenen ruhun hayatın ruhu olan o 'sır' mı, meleklerin ruhu Cebrail mi, sözün ruhu vahiy mi olduğu tartışmasına girmeden, bu suale, Kur'an'daki konuyla ilgili müstesna ayetlerden biri ile cevap verelim:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى وَمَآ اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

"Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: "Ruh Rabbimin (akıl sır ermez) ***işlerindendir ve size bu konuda çok sınırlı bir bilgi verilmiştir."*** *(İsra 17:85)*

Yukarıdaki sualin cevabı ayetteki "Rabbimin" kelimesinde saklıdır. Evet, Ruh hangi vurgusuyla olursa olsun Allah'ın rububiyyetiyle ilgilidir. İçinde ruh olan her şey, ilâhî terbiye ile bir biçimde alakalıdır. Bu anlamda vahiy de ruhtur, Cebrail de ruhtur, insanı irade ve akıl sahibi kılan cevher de ruhtur. Bu ruh Rabbin üflediği *ruh-u menfuh*'tur. Rabbin rububiyyetinin tecellîsi olduğu için Rab çağırınca, Rabbinin çağrısına icabet eder. Yani, "vefa" göstererek *teveffi* eder. Tıpkı, sahibine alıştırılan kuşları terbiyecisi çağırınca uçarak ona varmaları gibi.[1]

3. ***Embriyolojik gelişim süreci:***

İnsanın anne karnındaki yaratılış süreci de O'nun Rab isminin bir tecellîsidir. Başta kadın yumurta hücresinin yabancı bir madde olan erkek spermini reddetmeyip onu bağrına basması bugün dahi tıbbın açıkladığı bir husus değildir. Dolayısıyla rububiyyetin mucizesi, daha embriyolojik sürecin ilk noktasında böyle başlar. Ve mucizeler serisi embriyolojik süreç boyunca birbirini kovalar:

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ﴿١٤﴾

"En sonunda onu, karar kılacağı** (rahimde) **yer tutan bir hayat tohumu kıldık; daha sonra o hayat tohumundan döllenmiş hücreyi yarattık; hemen sonra döllenmiş hücreden cenini yarattık; ve ceninden de kemikleri yarattık; en sonunda kemiklere kas giydirdik; sonuçta, onu bağımsız bir varlık olarak inşa ettik." *(Mü'minûn 13-14)*

İnsanın maddi ve manevi her türlü halinde O'nun rububiyyetinin tecellîlerini şu Kur'an pasajından daha iyi ne izah edebilir:

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾

[1] Bu konuda Hz. İbrahim üzerinden verilen çok ibretamiz bir misal için bkz: Bakara 260 ve *Hayat Kitabı Kur'an*, ilgili not.

الرب

ER-RAB

"En nihayet** (varlık bilgisinin) **son, en son sınırı Rabbine aittir. Ve elbet ağlatan da O'dur, güldüren de O. Dahası elbette öldüren de O'dur, hayat veren de O. Yine erkek ve dişi çiftleri yaratan da kesinlikle O'dur; rahme atıldığı zaman bir meni damlasından** (yaratan)**... Ve elbet öteki hayatı yaratmak da O'na düşer. Yine zengin eden de O'dur,** (rızkı) **sınırlayan da O." *(Necm 42-48)*

Bütün bu sayılanların en başında O'nun esmâsından Rab isminin zikredilmiş olması asla tesadüf değildir. Zira bütün bu haller insanın Allah tarafından terbiye edilmesinin bir gereğidir.

4. ***Doğumdan sonraki maddi manevi gelişim süreci:***

Bu süreç, insanın mükellef olma sürecidir. Rabbin rububiyyetinin varlık içerisinde en fazla göründüğü alan da, insanın doğumdan ölüme kadar olan sürecidir. Bu sürecin rububiyyetle doğrudan ilgisi sadedinde, önce Rab isminin iki kez geçtiği bir ayet yer alıyor ve arkasından şu ayet geliyor:

...ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا۟ شُيُوخًا ۚ وَمِنكُم
مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوٓا۟ اَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

"... Sonra bebek olarak meydana gelmenizi** (dilemiştir). **Sonra olgunluk çağına erişmeniz ve ardından da yaşlanmanız için** (yasa koymuştur)**: Ne ki kiminize ölüm daha erken tattırılır, kiminize de sonu yasayla belirlenmiş bir süreye ulaşmanız için** (zaman tanınır) **ki, belki aklınızı başınıza alırsınız." *(Mü'min 67)*

Doğumdan sonraki maddi manevi gelişim sürecinde her organın yaratılış amacına uygun olarak gelişmesi için terbiye edilmesi şarttır. Mesela insan gözü ve insanın görme yetisi. Göz, yaratılış amacını gerçekleştirmek ister. Bunun için de göreceği bir şeyler arar. İnsan görecek bir şey bulamadığı zaman, göz kendine döner ve korkar. Zira göz amacını gerçekleştirememiş, aradığını bulamamıştır. Karanlık bu yüzden korkutucudur. Değilse bizatihi karanlık korkulacak bir şey değildir. Karanlık görünmezliği, görünmezlik bilinmezliği, bilinmezlik ise korkuyu getirir. Zaten *havf* de *haşyet*'in zıddına cehaletten kaynaklanan

korkudur. Göz görme terbiyesi alamazsa, görme yeteneği körelir ve giderek tamamen kaybolur. Mesela, yeni doğan bir bebeğin gözlerini 6 ay zifiri karanlıkta bırakın veya bağlayın, bebek görme yetisini kaybedecektir. Ondan sonra açsanız da bir daha göremeyecektir. Oysaki anne karnında da görmüyordu, fakat oradaki göremeyişi bu hassayı kaybettirmemektedir. Zira onu yaratan, görme terbiyesi için süreci doğumla başlatmıştır.

Konuşma hassası da öyledir. Her insan konuşma potansiyeliyle doğar. Fakat bu potansiyeli kuvveden fiile geçirmek için mutlaka terbiye gerekir. Zira konuşmayı sağlayan sadece akıl, mantık, ses telleri, dil, damak gibi konuşma araçları değildir. Bütün bunlar olmasına rağmen, bir insanı doğar doğmaz bir ormana bıraksanız, 20 yaşına gelse de konuşamaz. Ancak ormanda duyduğu sesleri taklit eder. Zira konuşmak sadece konuşma altyapısına sahip olmakla değil, aynı zamanda konuşma terbiyesinden geçmekle mümkündür. Bu söylediklerimiz basit konuşma için böyledir. Sohbet geleneğinin çocukları olan Müslümanlar, sohbet sayesinde konuşmalarını daha da ileri düzeye taşırlar. Ne kadar iyi dinlerlerse, o kadar iyi konuşurlar. Sohbet sayesinde ilkel düzeyde konuşmaktan kaliteli konuşmaya geçerler. Esasen konuşma terbiyesi bu şekilde bir ömür sürer gider.

4. RUBÛBİYYETİN TECELLÎLERİ

4.1. "Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?"

Anne ve bebek ilişkisini ele alalım: Aşerme denilen hadise, hem anne hem de rahmindeki bebek için mucizevî bir koruma sistemidir. Dolayısıyla rububiyyetin annedeki tecellîsidir. Zira annenin aşerdiği neyse, rahimdeki bebeğin ona ihtiyacı vardır. Rahîmdeki bebeğin neye ihtiyacı varsa, annenin canı onu istemektedir. Aslında annenin aşerdiği şey gıdanın kendisi değil, içerdiği vitamin, enzim, mineral her ne ise odur. Bazı annelerin canı kil yemek ister. Hâlbuki kil yenilen bir şey değildir. Fakat bu istek, bebeğin minerale ihtiyacı olduğunu gösterir. Mesela diyelim ki anne kışın ortasında karpuz, dut veya erik istedi. Aslında istediği karpuz, dut veya eriğin kendisi değil, onlarda bol miktarda bulunan a, b ve c vitaminidir. Hangi meyvede hangi vitaminin olduğunu uzmanları bilir. Anneler anne adayı olunca

vitamin ve mineral uzmanı olmazlar. "Peki, aşeren annenin canı bunu nasıl bilmektedir?" diye sorarsanız, cevabımız açıktır: Rab olan Allah'ın rububiyyetinin tecellîsi sayesinde.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

"O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" *(Rahmân 55:13)*

Rubûbiyyetin annedeki tecellîlerinden biri de anne sütüdür. Bu mucizevî süreç, "ağız" da denilen ilk sıvı ile başlar. Bu sıvı bağışıklık sistemi henüz gelişmemiş olan yeni doğan için birebir ilaç mesabesindedir. Anne sütü de öyledir. Hem besleyici, hem koruyucu, hem tedavi edicidir. Tıbbın ve teknolojinin son derece geliştiği günümüz dünyasında, anne sütüne eş değer bir mama üretmek hâlâ imkânsız görünmektedir. Öyledir, çünkü anne sütünün değerleri sabit değildir. Bebeğin gelişimine paralel olarak değişmekte ve gelişmektedir. Bebek dört haftalık iken sütün muhtevası farklı, sekiz haftalık iken daha farklıdır. Mucizevî bir biçimde bebeğin o andaki ihtiyacı ne ise, sütün muhtevası da ona göre değişmektedir. Burada soru şudur: Sütün muhtevasını bebeğin ihtiyacına göre ayarlayan kimdir? Cevap kısa ve nettir: Rab olan Allah.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

"O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" *(Rahmân 55:13)*

Bunlar Rab isminin sadece annedeki maddi tecellîleridir. Bir de Rab isminin hem anne hem babadaki manevi tecellîleri vardır. Ebeveynin evladını terbiye sorumluluğunu yerine getirmesi, bu tecellîden ne kadar istifade ettiğine bağlıdır. Rab olan Allah anne babaya ***"Siz ey imân edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz!"*** *(Tahrim 6)* diye emrederken, evlada da ***"Bana şükredin anne babanıza şükredin"*** *(Lokman 14)* ve ***"senin Rabbin .. ana babaya iyilik etmeyi emreder. Eğer onlardan biri ya da ikisi senin yanındayken yaşlanırsa, sakın onlara "üf" bile deme ve onları azarlama! Aksine onlara gönül okşayıcı sözler söyle!"*** *(İsra 23)* diye emreder. Bütün bu emir ve yasaklar da Rabbin rububiyyetinin bir ifadesidir. Ebeveynin evladını terbiye etmesi,

Rabbin rububiyyetine fiili bir teşekkürdür. Tabii ki tersi de geçerli: Evladını terbiye etmemesi, Rabbin rububiyyetine fiili bir nankörlüktür.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

"O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" *(Rahmân 55:13)*

Mucizelerle iç içe geçmiş bu gelişim süreçlerini yaşayan insanda Rabbin rububiyyetinin en keskin tecellîsi âkıl-baliğ olma hadisesidir. Tüm varlık Rabbani terbiye karşısında nesne iken, sadece insan akil-baliğ olduğunda Rabbani terbiye karşısında öznedir. Bu devrede bir yandan terbiye olurken, bir yandan da terbiye eder. Âkıl-baliğ olma evresine delalet ettiğine inandığımız ünlü *misak ayetinde* esmâ içerisinden sadece Rab isminin kullanılması tesadüf değildir:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ
أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا ﴿١٧٢﴾

"Ve Rabbin âdemoğlunun sulbünden onların nesillerini çıkardığı her zaman, onları kendileri hakkında tanık kıldı: "Ben değil miyim sizin Rabbiniz?" Onlar da "Kesinlikle" dediler, "buna biz şahidiz". *(A'raf 7:172)*

Başka değil, bizim Rabbimizin kim olduğu sorulmaktadır. Bu cevap isteyen bir soru değil, tasdik isteyen bir sorudur. O'nun Rabliğine şahit olmak, rububiyyetini fark etmekle alakalıdır. Şeksiz şüphesiz O, Âdem'in de Şeytan'ın da, İbrahim'in de Nemrutun da, Musa'nın da Firavunun da Rabbidir. Fakat bu hakikati birinciler ikrar ederken ikinciler inkâr etmiştir. İnkâr edenlerin inkârı Allah'ı Rab olmaktan çıkarmaz, fakat onları ilâhî terbiyenin nankörleri durumuna düşürür. İşbu nedenle mü'minin şahadeti, sadece Allah'ın varlığına ve birliğine şahadet değil, O'nun rabliğine de şahadettir. Başta vahiy olmak üzere kâinatta okunacak her şeyi okumaktan murad, bu şahadeti pekiştirmektir. İnsanlığın son çevriminde Kur'an suretinde tecellî eden ilâhî vahyin şöyle başlaması boşuna değildir:

الرب
ER-RAB

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ ۝ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝ اِقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ۝ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝

"Oku yaratan Rabbin adına! O insanı sevgi ve alakadan yarattı. Oku! Zira Rabbin sonsuz kerem sahibidir; O insana bilgiyi kalemle kaydetmeyi öğretti, o insana bilmediklerini öğretti." *(Alak 96:1-5)*

İlk inen ayetlerde muhatabın dikkati doğrudan O'nun rububiyyetine çekilmektedir. Zira bu kelimelerle inmeye başlayan vahiy de O'nun terbiyesinin bir tecellîsidir. O yarattığı şaheseri kendi başına terk etmediğini, kaldırıp atmadığını böyle beyan etmiştir. Öğrenme ve öğretmeye dair bu ilk ayetler, öğretmen ve öğrencide daha yoğun tecellî ederler. Bu ayetlerin ilk muhatabı olan Nebi, "ben öğretmen olarak gönderildim"[1] derken, ilk ayetlerinden itibaren vahyin kendine yüklediği vazifeyi dile getiriyordu.

"Oku!" diye başlayan vahiy, muhatabının aşama aşama kemale doğru ilerlemesini murad etmekte, bunun için gerekli olan rehberliği de yapmaktadır. Buna karşılık bizden istediği tek şey vardır: kulluk. Kulluk, "kölelik" değildir. Zira hiçbir efendi kölesinin iradesini tam kapasite kullanmasından hazzetmez. Fakat Allah, verdiği iradeyi kulunun tam kapasite kullanmasından hoşnut ve razı olur. İnsanın Rabbe kul olması, Allah'ın insan üzerindeki Rablik hakkıdır. Bu hakikat, şu ayetin Rab ismiyle gelmesinden de anlaşılır:

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝

"Ey insanlık! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki takvaya ulaşabilesiniz!"

(Bakara 2:21)

Rab olan Allah, insanı kulluğu üzerinden terbiye eder. O'nun için namaz kılarız. O bizi namaz üzerinden terbiye eder. Namazı bir imtihan kılar. Namaza karşı hassasiyetimiz üzerinden sınar bizi. Namaz içinde gelen vesvese de o imtihanın bir parçası olur. Namaz kıldığımız için kalbimizi karartan gurur

[1] İbn Mâce, *Sünen, Mukaddime* 17.

kibir gölgesi imtihanın bir parçası olur. O'nun için infak ederiz. O yaptığımız infak üzerinden bizi terbiye eder. Bazen yardım yaptığımız kişiyi başımıza musallat ederek terbiye eder, bazen kendisi sayesinde infak yaptığımız servetimiz üzerinden terbiye eder. Bakalım, "merhametten mazarrat doğar" diyen basiretsizler arasına girecek mi, diye sınar. O'nun rızası için iki mü'minin arasını bulmaya çabalarız. Bu salih amelimiz üzerinden bizi terbiye eder. Arasını bulma çabası içine girdiğimiz kimselerle imtihan eder bazen. Elhasıl, itaatimiz, ibadetlerimiz, iyiliklerimiz, salih amellerimiz üzerinden bizi terbiye eder. O'nun için yaptığımızı zannettiğimiz kulluğu, O sonsuz rububiyyetiyle bizi terbiye etmede kullanarak, nasıl Rahîm bir Rab olduğunu gösterir.

İnsan Rab olan Allah'a kulluk etmekle, ondan bir karşılık bekleyecek durumda değildir. Zira O'na yaptığı kulluk, alacağına karşılık değil aldığına karşılıktır. Çünkü insan, başta varlığı olmak üzere her şeyini Rabbe borçludur. Kulluk etmesi borcunu ödemesi anlamına da gelmez. Zira kulluk ederken alacağı her nefes, yaşadığı her an, kullukta kullandığı her organ, kalbinin her atışı yeni bir borçtur. Borç borçla ödenmez. O halde Allah'ın istediği kulun borcunu ödemesi değildir. Borçlu olduğunun bilincinde olması ve itiraf etmesidir. Eğer kul borcunu itiraf ederse, Allah ödemiş kabul edecektir. Din, "borç" anlamına gelen *deyn*'den türetilmiştir. Dindarlık, borçluluk bilincidir. Müslüman olmanın tarifi ise bellidir: Allah'ın hakkını Allah'a teslim etmenin tek yolunun Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmaktan geçtiğini bilmek. Bunu bilenler, Rabden başka sığınak, tutamak, barınak aramazlar. Zira Rabbin hem dış dünyasında hem kendi iç dünyasında kuluna yettiğini bilirler:

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِىٓ اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ۝

"Vakti geldikçe insana, kâinatın uçsuz bucaksız ufuklarında ve bizzat kendi iç dünyasında mesajlarımızı göstereceğiz. Ta ki bu vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu herkes için ortaya çıksın. Her şeye şahit olan senin Rabbin (insana) yetmedi mi?" *(Fussilet 41:53)*

Bu soruya, vahyi O'nun rububiyyetinin en büyük tecellîsi olarak bilen her mü'minin vereceği tek cevap vardır: Yetti de arttı bile ya Rabbi! Bu hakikati ikrar eden her mü'mine düşen "Rab adamı" (*Rabbânî*) olmaktır. "Rab adamı" olmanın şartı, Rabbin kelamını layıkıyla öğrenip onu başkalarına da öğretmektir. Rabbin rububiyyetinin en büyük tecellîsi olan vahiy böyle buyurmaktadır:

"Allah'ın kendisine vahiy, hüküm ve peygamberlik verdiği hiç kimse, bütün bunların peşinden topluma "Allah'ın peşi sıra bana da kulluk edin!" demez. Aksine "İlâhi kelamı derinliğine öğrenip onu başkalarına da öğreten Rab adamları olun!" der *(Al-i İmran 3:79; krş: Maide 5:44)*

O'nun rubûbiyyetinin muhteşem tecellîleri karşısında gözleri kamaşan insanoğlunun söyleyebileceği en güzel sözü, bize yine O öğretmektedir:

"Hamd, bütün âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." *(Fatiha 1:1)*

4.2. Rab tüm peygamberlerin dilindeki isimdi

Allah'ın beşere ruh üfleyip onu Âdem kılması, başka değil, yalnızca rububiyyetinin bir tecellîsi idi. Onun içindir ki, bu ilâhî iradenin nasıl gerçekleştiğinin anlatıldığı Kur'an pasajında Allah'ın Rab ismine atıf yapılıyordu:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ ﴿٣٠﴾

"Hani senin Rabbin melaikeye "Ben yeryüzünde bir halife tayin edeceğim" demişti..." *(Bakara 2:30)*

Âdemoğlunu yeryüzünde halife tayin eden Rab olan Allah olduğu için, insanlığın sembol atası Âdem'ın işlediği günah da Rab olan Allah'a karşı işlenmiş sayılmaktaydı:

وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾

"Âdem Rabbine karşı geldi ve iğvaya kapıldı" *(Tâhâ 20:121)*

Âdem rabbine karşı gelmişti. Zira ona, "Şu ağaca sakın yaklaşmayın" talimatı da terbiye amaçlıydı. Emri dinleseydi ilâhî rububiyyet farklı tecellî edecek, bu kez rabbani emri dinlemesinin bir ödülü olarak yeryüzüne halife tayin edilecekti. İlâhî emri dinlemedi ve yeryüzü cennetinden çıkartıldı. Fakat Âdem işlediği günaha tövbe etmesini bildi. O tövbeyi kelimelerle etmişti. Peki, kimden almıştı kelimeleri? Elbette rububiyyetine karşı kusur işlediği rabbinden:

فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ ﴿٣٧﴾

"Âdem Rabbinden aldığı bir takım kelimelere sarıldı, Allah da onun tövbesini kabul etti." *(Bakara 2:37)*

Evet. Kelimelerin Rabbi, hz. insanı rububiyyetinin tecellîsi olan kelimelerle temizliyordu. Varlık ağacının yaratılması Rabbin tecellîsidir, o ağacın en asil meyvesi olan insanın halife tayin edilmesi Rabbin tecellîsidir. Halife tayin edilen insanın sınanması Rabbin tecellîsidir. Sınavı kaybeden insanın tövbesi Rabbin tecellîsidir. Tövbenin kabul edilmesi Rabbin tecellîsi idi. Bu kadar tecellî karşısında sanki insanın her bir hücresi şu hakikati haykırıyordu:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلْإِنسَٰنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ ٱلْكَرِيمِ ﴿٦﴾

"Sen ey insanoğlu! Bu kadar cömert olan Rabbine karşı bu küstahça gururun ne?" *(İnfitâr 82:6)*

Hz. Nuh, ilâhî terbiyenin en büyük tecellîsi olan vahyin gölgesi altına insanları çağırmış, fakat insanlar nefislerinin güneşi altında erimeyi tercih etmiştiler. Bu mübarek nebinin ömürlük çağrısı küçük bir cemaat hariç yankı bulmayınca, ellerini kaldırıp Rabbe şöyle dua etmişti:

قَالَ رَبِّ إِنِّى دَعَوْتُ قَوْمِى لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَآءِىٓ إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾

"(Nuh) dedi ki: Rabbim! Ben kavmimi gece gündüz davet ettim! Ne ki benim davetim onları uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadı!" *(Nûh 71:5-6)*

Hz. Nuh'tan sonra Hz. İbrahim, Rabbani terbiyenin en büyük tecellîsi olan vahye memur edildi. Kavmine: ***"Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir"*** demişti *(Enbiya 56)*. O zaman karşısına: ***"Rabbi hakkında İbrahim'le tartışan biri"***

الرب
ER-RAB

çıktı. O güç ve iktidarla şımarmış her küstah yönetici gibi, Rabbin rububiyyetini kabul etmemekte direnen Nemrut idi. Hz. İbrahim, "benim Rabbim hayat veren ve öldürendir" dedi. O cevap verdi: "Ben de hayat verir ve öldürürüm!" *(Bakara 258)* Nemrut küstahça kibrinin ateşine öylesine yanmıştı ki, İbrahim'i yakmaya kalktı. Fakat o kendisinin ateşin Rabbi olmadığını, dahası ateşin de bir Rabbi olduğunu unutmuştu. Rabbi onu birçok etkili sınavdan geçirdi ve o hepsini de yüz akıyla verdi *(Bakara 124)*. En sonunda yeryüzünün ilk mabedini yeniden imar ve inşa etme şerefi ona bahşedildi. O Beytullah'ı inşa edince, tüm mabetlerin işlevinin ilâhî terbiye olduğu gerçeğini hatırlatırcasına şöyle yalvardı:

رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَّارْزُقْ اَهْلَهٗ مِنَ الثَّمَرٰتِ ﴿١٢٦﴾

"Rabbim! Burasını emin bir belde kıl! Onun sakinlerinden Allah'a ve ahiret gününe inananları türlü ürünlerle rızıklandır." *(Bakara 2:126)*

Yusuf kıssasında anlatılanlar da rububiyyetin bir tecellîsi idi. Hz. Yakub, rüyasını tabir ederken oğlu Yusuf'a "seni *Rabbin* seçti" diyor ve ekliyordu: ***"Gerçekten de senin Rabbin her şeyi bilir, her hükmünde tam isabet eder."*** *(Yusuf 6)* Zindana atıldığında ***"Rabbim! Mahpusluk onların beni davet ettiği (günahtan) daha hayırlıdır"*** der *(Yusuf 33)*. Hz. Yusuf, başından geçen bütün hadiselerin arkasında Rabbani terbiyeyi gördüğü için, kıssanın sonlarında şöyle dua eder:

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِىْ مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِىْ مِنْ تَاْوِيْلِ الْاَحَادِيْثِ ۚ فَاطِرَ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ تَوَفَّنِىْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِىْ بِالصّٰلِحِيْنَ ﴿١٠١﴾

"Rabbim! Doğrusu bana iktidarı sen bahşettin! Yine Sen öğrettin bana olayların doğru yorumunu! (Ey) gökleri ve yeri yoktan var eden: Hem bu dünyada hem öte dünyada yârim, yardımcım Sensin! Canımı varlığımı Sana adamış biri olarak al ve beni iyiler arasına kat!" *(Yusuf 12:101)*

Rabbi, oğlu Yusuf'un kaybı üzerinden hem baba Yakub'u, hem kıskançlık krizine tutulan kardeşleri terbiye edecekti. Tabi ki

Rabbani terbiyenin merkezinde Hz. Yusuf'un kendisi vardı. Kıssada anlatılanlar baştan sona ilâhî terbiyenin kodlarını barındırıyordu. Ve Yusuf'un yaşadıkları üzerinden Kur'an vahyinin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber terbiye edildi. Zımnen ona şöyle deniliyordu: Ey Mekke'nin Yusuf'u! Düşman kardeşlerin senin canına kasdetseler de, Yusuf'u atıldığı kuyudan çıkarıp Mısır'a sultan eden Rabbin, seni de Mekke kuyusundan çıkarıp Medine'ye sultan edecek!

Tıpkı Hz. Yusuf gibi, onun uzak torunlarından Hz. Musa da fark etmişti Rabbinin üzerindeki rububiyyet tecellîsini. İlâhî terbiyeden geçiyordu. Mısır sarayında prens olarak büyümüş, Habeşistan üzerine sevk edilen orduya komutan olmuştu. İlâhî terbiyenin boyunduruğu altına girebilmesi için olağan üstü bir şeyler olması lazımdı. Yoksa onu saraydan koparıp bir bilge muallimin rahle-i tedrisine almak kolay değildi. Elinden çıkan kaza cinayetinden sonra, bütün bu olan bitenin Rabbin rububiyyetinin bir tecellîsi olduğunu ima eden şu duayı yapmıştı:

قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ﴿١٦﴾

"Rabbim!" dedi, "ben kendime kötülük ettim! Ne olur beni affet!" *(Kasas 28:16)*

رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

"Rabbim! Bahşettiğin nimet hakkı için, suçlu ve haksız kimselere bundan böyle asla arka çıkmayacağım!" *(Kasas 28:17)*

Benzer bir yakarışı, kaçak olarak geldiği Medyen'de, bir subaşında sürü sahibi kızlarla karşılaşınca da yapacaktır:

رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾

"Rabbim! Bana bahşetmiş olduğun bu tür bir hayra öylesine muhtacım ki!" *(Kasas 28:24)*

Nihayet Hz. Peygamber'e Mü'minun sûresinin sonunda şu dua telkin edilir:

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

الرب
ER-RAB

"İmdi (ey bu vahyin muhatabı): "Rabbim!" de, "Bağışla! Merhamet et! Zira merhamet edenlerin en hayırlısı Sensin!"
(Mü'minun 29:118)

4.3. Sapmış kavimler rububiyyeti inkâr ediyorlardı

İlâhî terbiyeyi reddetmek, helâke mahkûm olmak demekti. Bu yüzden helâk olan kavimler, Allah'ın rububiyyetini reddettiler. Allah'tan bağımsız bir hayat alanı oluşturmaya teşebbüs ettiler. O alanın kurallarını kendi heva ve heveslerine göre belirlediler. Sonuçta ahlaki kokuşmaya yol açtılar. Toplumsal çürüme ayyuka çıkınca, Allah her biri içerisinden peygamberler seçti. O peygamberler aracılığıyla rububiyyetinin en büyük tecellîsi olan vahyi gönderdi. O vahiyde bireysel ve toplumsal kurtuluş reçeteleri vardı.

İnsanlık tarihinde **risâlet**in kendisiyle başladığı Nuh aleyhisselamın kavmini doğru yola yöneltmek için gösterdiği şu destanî gayret, aynı zamanda sapkın kavmin probleminin kaynağını da belgeliyordu:

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ
جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

*"(Nuh) **dedi ki: "Ey kavmim! Ben sapıtmış değilim, aksine ben âlemlerin Rabbi tarafından seçilen bir elçiyim. Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyor ve öğüt veriyorum. Çünkü ben Allah'tan gelen vahiy sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum. Ne yani, sizi uyarsın, sorumluluğunuzu hatırlatsın ve bu sayede rahmete nail olasınız diye içinizden bir adam eliyle Rabbinizden size bir bildiri gelmesinde şaşılacak ne var?"*** *(A'râf 7:61-63)*

Hz. Nuh'un dilinden nakledilen bu pasajda, esmâ-i hüsnâdan Rab isminin kullanış sıklığı hayli dikkat çekici. Bu bir tesadüf değildi. Zira sapkın kavmin sorunu Allah'ın varlığı ve birliğiyle değil, Allah'ın rububiyyetiyle idi. Aynı durum Hud peygamberin gönderildiği Âd kavmi için de geçerliydi:

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ أُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ
عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ﴿٦٩﴾

"(Hud) dedi ki: "Ey kavmim! Ben aklı kıt biri değilim; bilakis ben âlemlerin Rabbinden bir elçiyim. Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum. Zira ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. Ne yani, sizi uyarsın diye içinizden bir adam eliyle Rabbinizden size bir bildiri gelmesine niçin şaşıyorsunuz?" *(A'râf 7:67-69)*

Semud kavminin sorunu da aynıydı.

Hz. İbrahim'in gönderildiği kavmin Allah'ın rububiyyetiyle sorunlu olduğunu, Hz. İbrahim'in temsili bir yöntemle hakikat arayışını dile getiren şu ayetler ortaya koymaktadır:

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا ۖ قَالَ هٰذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ
﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ
مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَا أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّا
أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾

"Ve gece kararduğında bir yıldız gördü ve haykırdı: "Benim Rabbim bu! Fakat yıldız batınca dedi ki: "Ben batanları sevmem." Sonra ayın doğuşunu görünce "İşte Rabbim bu!" dedi. Fakat o da batınca dedi ki: "Doğrusu eğer Rabbim beni doğru yola iletmeseydi, ben de kesinlikle sapıtan kimselerden olurdum. Nihayet güneşin doğuşunu gördü ve "Benim Rabbim bu, (zira) bu en büyüğü!" dedi. Fakat o da kaybolunca "Ey kavmim!" diye seslendi, "ben sizin şirk koştuğunuz şeylerde yokum!" *(En'am 6:76-78)*

Lut kavmi de Rabbin rububiyyetiyle sorunluydu. Hz. Lut'un sözlerini nakleden ayetlerde geçen Rab ismi, azgın kavmin kadınları bırakıp erkeklere gitmesinin, zımnen ilâhî terbiyeyi red olarak görüldüğünün deliliydi:

الرب
ER-RAB

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾

"İnsanlar içerisinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Bu şekilde Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bir yana bırakıyorsunuz? Yoo, siz basbayağı sınırları çiğneyen bir toplumsunuz!" *(Şu'ara 26:165-166)*

Şuayb aleyhisselamın gönderildiği Eyke ahalisi de aynı yanlış tasavvura sahipti. Fakat Rabbin rububiyyetine karşı küstahça savaş açma konusunda kendi rabliğini ilan eden Firavun'dan daha azgını bulunamazdı. Kur'an'ın naklettiği şu pasajda Rab isminin kullanım sıklığı bize bu konuda kimin nerede durduğunu hülasa ediyordu:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾ وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ ﴿٢٨﴾

"Firavun, "bana bırakın, Musa'yı ben öldüreyim" dedi ve ekledi: "O Rabbine yalvara dursun; ama ben asıl onun sizin hayat tarzınızı değiştirmesinden ve ülkede düzenin bozulmasından korkuyorum!" Musa dedi ki: "Ben kibre kapılıp Hesap Günü'ne inanmayan herkesten benim de Rabbim sizin de Rabbiniz (olana) sığınırım!" Firavun'un yakın çevresinden olup da imânını gizleyen mü'min bir adam şöyle çıkıştı: "Bir adamı sırf "Rabbim Allah'tır dediği için, üstelik size Rabbinizden hakikatin apaçık delillerini getirdiği halde öldürecek misiniz?" *(Mü'min 40:26-28)*

Allah'ın rububiyyetini reddetmekte ısrar eden toplumlar kaçınılmaz helâk sürecine girdiler ve sonunda helâk oldular. Bu helâki haber veren pasajların Rab ismine atıfla bitmesi, söz konusu helâklerin de rububiyyetin bir tecellîsi olduğunu ihsas eder *(En'âm 45)*. Zira dünyada terbiye olmayanı Rab, cehennem yoğun bakım ünitesinde terbiye edecek, cennet için yarattığı hz. insanın zayi olmasına izin vermeyecektir.

Kendilerini Hz. Musa ve Hz. İsa gibi iki mübarek İslâm peygamberine nisbet eden Yahudi ve Hıristiyanların da Allah'ın rububiyyetiyle sorunu vardır. Bu sorun, helâk olan kavimlerin veya Nemrut ve Firavun'unki gibi inkâr sorunu değildir. Belki daha beter biçimde, insanın insanı Rab edinme sorunudur. Şu ayet bu vahim sapmayı beyan eder:

اِتَّخَذُوٓا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ ۚ وَمَآ اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوٓا اِلٰهًا وَاحِدًا ۚ ۝٣١

"Allah'ın peşi sıra, hahamlarını ve rahiplerini –tabii ki Meryem oğlu Mesih'i de- rabler edindiler. Oysaki tek bir ilâhtan başkasına asla kulluk etmemekle emrolunmuşlardı." *(Tevbe 9:31)*

Kur'an Yahudileşen Musevileri ve Hıristiyanlaşan İsevileri tevhîd ortak paydasında bir araya gelmeye çağırır:

قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـًٔا وَّلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللّٰهِ ۭ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ۝٦٤

"De ki: Ey kitap ehli! Sizinle aramızdaki şu ortak ilkeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceğiz, O'ndan başka hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayacağız, Allah'ın yanı sıra başka birilerini rabler olarak kabul etmeyeceğiz! Ve eğer yüz çevirirlerse o zaman deyiniz ki: Şahid olun ki biz, kesinlikle O'na teslim olduk!" *(Al-i İmran 3:64)*

Arap müşriklerinin en büyük problemi de Rabbin rububiyyeti idi. Değilse onlar Allah'ın varlığına inanıyorlardı. Kendilerini, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığına, yağmuru Allah'ın yağdırdığına, güneş ve ay üzerinde Allah'ın tasarruf ettiğine inanıyorlardı:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ۚ ۝٦١

"Ve eğer dönüp sorsan o (müşriklere): "Gökleri ve yeri yaratan kimdir; ve güneşle ayı emre âmâde kılan kimdir?" diye, hiç kuşkun olmasın ki "elbette Allah'tır" diyecekler."

(Ankebut 29:61)

الرب
ER-RAB

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ ﴿٨٧﴾

"Onlara "Hem yedi göğün, hem de mutlak hükümranlık tahtının yegâne Rabbi kimdir?" diye sor, "Allah'tır" diyecekler." *(Mü'minun 23:86-87)*

Onlar Rabbin rububiyyetini göklere hasrediyorlar, fakat o rububiyyetin yeryüzünde ve insanın gündelik hayatında tecellîsine karşı çıkıyorlardı. Bu tavırlarının arkasında, hayatlarını Allah'tan kaçırma isteği yatıyordu. Hesabını verebilecekleri bir hayat yaşamak istemiyorlardı. Allah'ın istediğini yapmak yerine canlarının istediğini yapmayı tercih ediyorlardı. Bir yandan Allah'a inanırken öte yandan onun hayata müdahil olmasını reddetmeleri, derin bir tutarsızlıktı. Bu tutarsızlık başları sıkıştığında ayan beyan ortaya çıkıyor, gizlenemez bir hal alıyordu:

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

"Hem ne zaman insanoğlunun başına bir iş gelse, Rabbine yönelerek ondan yalvar yakar yardım ister; ama O'nun sayesinde bir nimete kavuşunca da, O'na önceden yalvardığını unutur ve başka varlıkları O'na eş ve denk saymaya başlar: böylece başkalarını da O'nun yolundan saptırır. *(Bu gibilere)* ***de ki: "Nankörlüğünle az bir keyif sür; ama şunu da iyi bil ki, sen ateşe layık birisin."*** *(Zümer 39:8)*

إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾

"Başınıza ne zaman iş gelse, hemen O'ndan imdat dilersiniz. O daha sonra üzerinizden darlığı çekip alacak olsa, o zaman da içinizden bir gurup hemen Rablerine şirk koşmaya başlar." *(Nahl 16:53-54)*

İki ayette de esmâ-i hüsnâdan Rab isminin kullanılması, başa gelen işin Allah'ın terbiyesinin bir parçası olduğuna

işaret eder. Şu nokta dikkat çekicidir: İnsan başına bir musibet gelince Allah'a yönelmekte, o musibet kalkıp genişliğe kavuşunca Allah'a sırtını dönmektedir. Soru şudur: Gerçekte musibet hangisidir? Kişinin 'zarar' olarak gördüğü o musibet mi, yoksa musibetsizlik mi? Birincisi insanı Allah'a yaklaştırıyor, ikincisi ise insanı Allah'tan uzaklaştırıyor. Bu sualin cevabı bellidir: Kişiyi Allah'a yaklaştıran dert, kişiyi Allah'tan uzaklaştıran dermandan iyidir. Şöyle diyen Yunus'un kastı da bu olsa gerek:

Derman arardım derdime
Derdim bana derman imiş
Burhan arardım aslıma
Aslım bana burhan imiş

Risâlet, ilâhî rububiyyetin tecellîsine vasıta olan bir kurumdur. Rasuller rububiyyetin en büyük tecellîsi olan vahyi iletmeye memurdurlar. Bunun karşılığında insanlardan hiçbir ücret istemezler. Onlara sadece şöyle demeleri emredilmiştir: ***"Benim ecrimi takdir etmek sadece âlemlerin Rabbine düşer."*** *(Şu'ara 109)* Zira nübüvvet ve Risâlet görevleri, Rabbin rububiyyet alanına dâhildir. Ebedi risâletin davetçileri için de aynı şey geçerlidir. Onlar da rububiyyetin tecellîsinde üstlendikleri rolün karşılığını yalnızca Allah'tan beklerler. Esasen bu rolün kendisi bir ödüldür. İlâhî rububiyyetin tecellîsinde rol alan bir bahtlı kişinin başkaca bir ödül beklemesine gerek yoktur. Fakat O Rab kerim bir rabdir. Kulunu salih amelle ödüllendirir, döner kulunun yaptığı salih ameli de ödüllendirir.

5. RABB OLAN ALLAH'A DUA

ٱدْعُوا۟ رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾

"Rabbinize alçak gönüllü olarak ve derin bir acziyet duygusu içinde yalvarın! Şüphesiz O haddi aşanları sevmez."
(A'raf 7:55)

الرب

ER-RAB

Rabbimiz!

Ey Âlemlerin Rabbi!

Ey arşın Rabbi!

Ey göklerin ve yerlerin Rabbi!

Ey bu ikisi arasındakilerin Rabbi!

Ey doğuların ve batıların Rabbi!

Ey dağın taşın Rabbi!

Ey kurdun kuşun Rabbi

Ey mü'miniyle kâfiriyle bütün bir insanlığın Rabbi!

Ey benim Rabbim, bizim Rabbimiz!

Hamdimiz Sana mahsustur;

Zira insan sana mahsustur.

Rabbimiz, seni tesbih eder, seni tekbir eder, seni tazim ederiz!

Sana Âdem'in diliyle yalvarıyoruz:

رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخَاسِرِيْنَ ﴿٢٣﴾

"Rabbimiz! Biz kendi kendimize zulmettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle kaybedenlerden oluruz!" *(A'raf 7:23)*

Bizi bağışla ya Rabbi!

Bize acı ya Rabbi!

Sana Nuh aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

قَالَ رَبِّ اِنِّيْٓ اَعُوْذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِيْ بِهٖ عِلْمٌ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِيْ وَتَرْحَمْنِيْٓ اَكُنْ مِّنَ الْخَاسِرِيْنَ ﴿٤٧﴾

"Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şey istemekten sana sığınırım! Eğer beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, büsbütün kaybedenlerden olurum!" *(Hud 11:47)*

Bizi bağışla ya Rabbi!

Bize merhamet et ya Rabbi!

Sana İbrahim aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا ﴿٣٥﴾

Rabbim! Ailemi yerleştirdiğim bu mekânı emin bir mekân kıl!" *(Bakara 2:126)*

Sana Yusuf aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُوْنَنِيْٓ اِلَيْهِ ۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنِّيْ كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِّنَ الْجٰهِلِيْنَ ﴿٣٣﴾

"Rabbim! Benim için hapis yatmak, bunların beni çağırdıkları günahtan daha hayırlıdır! Sen zalimlerin tuzaklarına karşı beni korumazsan, hilelerine kapılır da kendini bilmezlerden biri olup çıkarım!" *(Yusuf 12:33)*

Bizi zalimlerin tuzaklarına karşı koru ya Rabbi!

Bizi onların hilelerine kapılanlardan etme ya Rabbi!

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِيْ مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِيْ مِنْ تَاْوِيْلِ الْاَحَادِيْثِ ۚ فَاطِرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ تَوَفَّنِيْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِيْ بِالصّٰلِحِيْنَ ﴿١٠١﴾

"Rabbim! Doğrusu bana iktidarı Sen bahşettin! Yine Sen öğrettin bana olayların doğru yorumunu! (Ey) gökleri ve yeri yoktan var eden! Hem bu dünyada, hem de öte dünyada yârim, yardımcım Sensin! Canımı varlığını Sana adamış biri olarak al ve beni iyiler arasına kat!" *(Yusuf 12:101)*

Sana Musa aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

رَبِّ اِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ فَاغْفِرْ لِيْ ﴿١٦﴾

"Rabbim! Ben kendime kötülük ettim! Ne olur beni affet!" *(Kasas 28:16)*

رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِّنْ قَبْلُ وَاِيَّايَ ۚ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَآءُ مِنَّا ۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ ۚ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَآءُ وَتَهْدِيْ مَنْ تَشَآءُ ۚ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغٰفِرِيْنَ ﴿١٥٥﴾

"Rabbim! Dileseydin bu zalimleri ve beni daha önceden helâk ederdin. Şimdi içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizleri de helâk eder misin? Bu Senin sınamandan başka bir şey değil; onunla dilediğini sapıklığa

الرب
ER-RAB

terk eder, dilediğini de doğru yola yöneltirsin! Sensin bizim velimiz: O halde bizi bağışla, bize merhamet et! Çünkü Sen bağışlayanların en hayırlısısın!" *(A'raf 7:155)*

Sana İmran'ın kadınının diliyle yalvarıyoruz:

رَبِّ اِنِّی نَذَرْتُ لَكَ مَا فِی بَطْنِی مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّیْ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ ۝

"Rabbim (adağımı) benden kabul et! Çünkü Sen her şeyi işitensin, her şeyi bilensin!" *(Al-i İmran 3:35)*

Sana Zekeriyya aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

رَبِّ اِنِّی وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّی وَاشْتَعَلَ الرَّاْسُ شَیْبًا وَّلَمْ اَكُنْ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِیًّا ۝

"Rabbim! Benden iş geçti, kemiklerim eridi, başa ak düştü, fakat Rabbim; Sana dua edip de eli boş kaldığım hiç olmadı!" *(Meryem 19:4)*

Ellerimizi boş bırakma ya Rabbi!

Sana mü'minlerin diliyle yalvarıyoruz:

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ رَبَّنَآ اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَیْتَهٗ وَمَا لِلظّٰلِمِیْنَ مِنْ اَنْصَارٍ ۝ رَبَّنَآ اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِیًا یُّنَادِیْ لِلْاِیْمَانِ اَنْ اٰمِنُوْا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا ۟ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَیِّاٰتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ۚ ۝ رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَّنَا عَلٰی رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا یَوْمَ الْقِیٰمَةِ ؕ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِیْعَادَ ۝

"Rabbimiz! Bütün bu gökleri ve yeri anlamsız ve amaçsız yaratmadın! Yücelikte eşsizsin! Bizi ateşin azabından koru!

"Rabbimiz! Sen kimi ateşe mahkum edersen, kesinlikle onu rezil rüsva etmiş olursun; ve o zalimler asla bir yardımcı da bulamazlar!

"Rabbimiz! Biz, "Rabbinize imân edin!" diye imâna çağıran bir davetçi duyduk ve hemen imân ettik!"

"Rabbimiz! Bizim günahlarımızı bağışla!

Kötülüklerimizi ört! Ve canımızı erdemlilerle birlikteyken al!"

"Rabbimiz! Elçilerin aracılığıyla yaptığın vaadi bize bahşet ve Kıyamet Günü bizi mahcup etme! Çünkü sen vaadinden asla caymazsın!" *(Al-i İmran 3:191-194)*

Sana Taif dönüşü kan revan içinde kalıp âlemlere rahmet olduğu halde âlemler içinde gidecek bir karış yer bulamayan Muhammed aleyhisselamın diliyle yalvarıyoruz:

"İlâhi!
Kuvvetimin tükendiğini Sana arz ediyorum!
Gücümün azaldığını,
insanların gözünde küçük düştüğümü Sana şikayet ediyorum!
Ey merhametlilerin en merhametlisi!
Ey âlemlerin Rabbi!
Sensin ezilmişlerin Rabbi!
Sensin benim Rabbim!
Beni kimlerin eline bıraktın!
Bana gaddarlık yapan yabancıların eline mi?
Yoksa davamı ipotek edecek bir düşmana mı?
Eğer Sen bana gücenmedinse,
Kesinlikle bunlara aldırmıyorum.
Lakin iyiliğin beni rahatlatacaktır.
Senin nuruna sığınırım.
Karanlıkları aydınlatan nuruna...
Gelecek azabın, bana ulaşacak öfkenden
Kaçıp kurtulacak bir sığınak arıyorum.
Sana sığındım, yeter ki razı ol!
Güç ve kuvvet sendendir, yalnız senden![1]

"Allah'ım! Rabbim sensin! Senden başka kulluk edecek kapım yok!"[2] Amin!

Tüm dualarımızın sonu *"Âlemlerin Rabbi* olan Allah'a hamdolsun!" demektir.

---

[1] İbn Hişam, *Sira II*, 29-30.
[2] Tirmizi, *Sünen*, 3633.

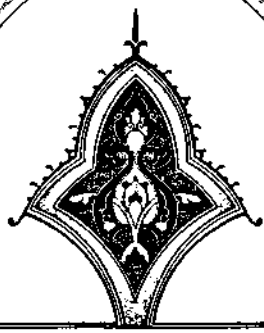

اَلرَّحْمٰنُ

ER-RAHMÂN

Rahmetin Sonsuz
Kaynağı Özünde Sonsuz
Rahmet Sahibi Olan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

1.1. Rahm, rahmet ve merhamet

Er-Râhmân, "özünde rahmet sahibi, mutlak rahmetin menbaı" anlamına gelir.

Rahm kökünden türetilmiştir. Dilcilere göre *ruhm*, *rahmet* ve *merhamet* birbirlerinin yerine kullanılır.[1] Kur'an'da *ruhm* ve *merhamet* birer yerde geçer ve insan için kullanılır.[2] Kur'an'ın kullanımındaki bu farklılığı esas alırsak, *merhamet*'in *rahmet*'le ayrı anlama gelmediğini söylemek daha isabetli olacaktır. Merhamet bizce, "kazanılmış ve/veya verilmiş rahmet" vurgusunu taşımaktadır.

Merhamet, muhtaç ve güçsüz olana vicdan sahibinin meyletmesidir. Yani merhamet özünde bir meyil ve cazibedir. Cezbeden *merhum* (merhamete muhtaç olan), cezbedilen *râhim*'dir (merhamet eden). Merhamete muhtaç olan vicdanı tahrik eder, vicdan kalbi tahrik eder, kalp sahibini tahrik eder. Bu silsile tahrikler sayesinde merhamet eden imkânını merhamete muhtaç olan ile paylaşır.

Özetle merhamet, vicdanın kalp kulağına okuduğu ezandır. Zıddı "öfke" mânâsındaki *ğadab*'dır. *Merhamet*'in Arap dilindeki yakın anlamlıları "acıma hissi, yufka yüreklilik" mânâsındaki *rikkat*, "birinin acısına ortak olmak" mânâsındaki *te'âtuf* ve "şefkat" mânâsındaki *re'fet*'tir. Kadın doğurganlık organına, cenini büyük bir merhamet ve şefkatle koruyup esirgediği için *rahm* adı verilmiştir.[3] Rahmet ve merhamet sahibi olan, rahmete muhtaç olana ikram ve iyilik eder.

Bütün bunlar rahmeti insandan yola çıkarak tarif etmektir. İnsan merhamet ederken bir beklentiye sahip olmayabilir. Zira merhamet Rahmân olan Allah'ın vicdana tecellîsidir. Fakat

[1] *Mekâyîs*, s. 498.
[2] Bkz: Kehf 18:81 ve Beled 90:17.
[3] Allah Rasûlünün Rabbini okuduğu bir hadiste Rahmân ismi ile kadın rahmi arasında şöyle bağ kurulur: Abdurrahmân b. Avf'tan: Rasulullah'tan işittim. O diyordu ki: "Allah dedi ki: Ben Allah'ım. Ve Ben Rahmân'ım. Rahmi yarattım ve ismimden ona pay verdim. Kim o bağı gözetirse Ben de onu gözetirim, kimde o bağı keserse Ben de onunla ilişkimi keserim." (Tirmizi, Sünen, 1924)

merhametini eyleme dönüştüren insan mutlaka bir beklentiye girer. Bu beklenti maddi ya da manevi, dini ya da dünyevi, hissi ya da fiili olabilir. Rahmet Allah'a isnat edildiğinde elbet bütün bu beşeri vasıflarından soyunacak ve mutlak bir nitelik olarak isbât-ı vücut edecektir. Rahmetin mutlak kaynağı olan Rahmân'ın rahmeti, ne bir beklentiye karşılıktır, ne de bir tahrike ihtiyaç duyar.

Rahmet Kur'an'da Allah için kullanıldığında bir duygu türü, bir hissediş ve bir kalp fiili olarak kullanılmaz. Doğrudan var etme, yaşatma, belayı def etme, hüznü alıp güven verme, nimet verme, lütuf ve ikram gibi vurgular kazanır. Dolayısıyla Allah için kullanılan rahmet, insan için geçerli olan "acıma", "yufka yüreklilik" ve "acısını paylaşma" gibi duygu türlerine giren anlam alanından daha çok, "esirgeme", "gözetme", "koruma", "kollama", "ikram etme" ve "yardım etme" gibi eylem türlerine giren anlam alanına yakındır.

Rahmet ve merhamet, muhataba, sevgiden kaynaklanan bir koruma hissiyle muamele etmektir. Dolayısıyla *er-Rahmân*, doğrudan "seven" mânâsını taşımaz. Zira merhamet sevginin kendisi değil sonucudur. Sevgi ise merhametin kaynağıdır. Zaten ayrıca Allah'ın "çok seven" mânâsına gelen *el-Vedûd* ismi bulunmaktadır. Dahası, Allah isminin tüm kombinezonları "sevgi" mânâsına gelir.[1] "Mutlak sevginin kaynağı olduğu için sonsuz rahmet eden Zat" anlamına geldiği daha iyi anlaşılır. Bu durumda *er-Rahmân* "özünde merhametli" demektir. Bu, O'nun fiillerindeki merhametinin zatından kaynaklandığı anlamına gelir.

1.2. er-Rahmân "Sıfat-ı Has"tır

Allah ismi nasıl *ism-i has* ise, Rahmân ismi de bizce *sıfat-ı has* olarak isimlendirilmelidir. Esmâ-i hüsnâ içinde bu sıfat sadece Allah için kullanılır.[2] Bunun için tıpkı Allah ism-i hassı gibi Rahmân sıfat-ı hassı da ikil ve çoğul formda gelmez. Fakat Rahîm ismi sıfat-ı hâs olmadığı için, Kur'an'da Allah Rasûlü ve mü'minler için de kullanılır. "Allah falana rahmet etsin" demek,

[1] Bkz: el-vedûd, s 270

[2] Müfessir İbn Cerir et-Taberi, Rahmân isminin mahluka nisbet edilemeyeceği konusunda âlimler arasında görüş birliği olduğunu nakleder ve kendisi de bu görüşe katılır (*Câmiu'l-Beyan* I, 87-88).

"Allah falana Rahmân ve Rahîm isimleriyle tecellî etsin" demektir. Rahmân isminin sıfatlar içinde sıfat-ı hâs olması, onu tüm sıfatlar içinde özel bir yere oturtmaktadır. Şu ayet Rahmân sıfatının sıfatlar içinde çok özel bir yeri olduğunu ifade için kâfidir:

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ ؕ اَيًّا مَّا تَدْعُوْا فَلَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ۚ ﴿١١٠﴾

"İster Allah diye yalvarıp yakarın ister Rahmân diye: O'na hangi biriyle yalvarırsanız yalvarın, ama unutmayın ki en güzel nitelikler ve tüm mükemmellikler O'na mahsustur." *(İsrâ 17:110)*

İster ona ismiyle yalvarıp yakaralım, ister sıfatıyla, fark etmez. Yeter ki sadece O'na yalvarıp yakaralım, O'ndan başkasına değil. Allah ismiyle yalvarırsak, has ismiyle yalvarmış oluruz. Rahmân ismiyle yalvarırsak, has sıfatıyla yalvarmış oluruz. Allah ismi onun sevginin membaı oluşuna delalet eder, Rahmân ismi ise O'nun merhametin membaı oluşuna delalet eder. Sevgi merhametin tohumu, merhamet sevginin meyvesidir. Her meyve tohumunu içinde taşır. Ayet de zımnen bunu söylemiş olur: "İster Allah diye yalvarıp yakarın ister Rahmân diye..."

Bu ayet, Allah ismi ile Rahmân sıfatını birbirinin yerine kullanabileceğimizi söylüyor. Bu, Rahmân sıfatını diğer sıfatlardan ayıran Kur'ani bir göstergedir. Elbet bu, Rahmân sıfatının Allah ismiyle eşdeğer olduğu anlamını vermez. Fakat bu ayet Rahmân sıfat-ı hassını Allah ism-i hassının hemen yanı başına yerleştirir. Adeta "Allah kimdir?" sorusuna verilecek muhtemel cevapların ilkinin "O Rahmân'dır" olmasını ister. Ayet aynı zamanda Rahmân sıfatını isim derecesine yükseltir. Tıpkı Allah ismi gibi, mesela Rahmân sûresinde Rahmân isminin müstakil olarak gelmesi de bunu teyit eder.

Yine Rahmân isminin sıfatlar içindeki müstesna konumu, izafet veya cer harfleri aracılığıyla başka kelimelerle bağlantılı olmamasından da anlaşılmaktadır. Bu tür bağlantılar ismin değişiklik kabul edebileceğinin göstergesidir. Rahmân ismi bu niteliğiyle diğer sıfatlardan ayrılmıştır. Rahmân ve Rahîm isimleri bir kardeş sıfat gibi birlikte geldiklerinden, bu ikisinin birlikte her hangi bir mahlûka verilmesinin caiz olmadığı sonucuna varılmıştır. Bakara 163. ayet bu görüşü teyit eder.

1.3. Rahmân ve Rahîm

Rahmân ve Rahîm isimlerinin manaları aynı olamaz. Mânâsı aynı olan iki ismin bir cümle içinde yan yana anılmalarının bir mânâsı olmaz. Dolayısıyla aynı kökten gelen bu iki isim arasında az veya çok bir mana farkı bulunuyor olması esastır. Bu iki ismin ayrı ayrı gelmesi nasıl ki mana farkına delalet ederse, birlikte gelmesi de mana benzerliğine delalet eder.

Rahmân ve Rahîm isimlerinin her ikisi de *rahmet* kökünden türetilmiş Arapça kelimelerdir.[1] Sıfat-ı müşebbehe olan Rahmân, süreklilik ve değişmezlik bildirir. Mübalağa ile ism-i fail olan Rahîm ise oluş ve yenileniş bildirir. Dolayısıyla Rahmân Allah'ın zatına dönük bir sıfat, Rahîm fiiline dönük bir sıfattır.[2] Bir başka ifadeyle Rahmân rahmet *edene* dönük bir sıfat, Rahîm rahmet *edilene* dönük bir sıfattır. Dolayısıyla birincisi isme yakın ikincisi fiile yakındır. İbn Abbas, *Rahmân*'a "Rahmet sahibi" (*zu'r-rahme*), *Rahîm*'e "rahmet eden" (*râhim*) mânâsı verir.[3] Bu da vardığımız sonucu destekler.

Bizce Rahmân ismi zata bakıyor, Rahîm ismi fiile bakıyor; tıpkı zata bakan hamd ve fiile bakan şükür gibi. Rahmân rahmetin failine dönük yüzünü vasfediyor, Rahîm rahmetin mef'ulune

---

[1] Rahmân'ın Arapçaya İbraniceden girdiğini iddia eden dilciler olmuştur. Sa'leb ve İbnu'l-Enbari (*ez-Zahir'de*) bunlardandır. Razi de bu görüşe katılır. Fakat bu görüş tartışmaya açıktır. Hatta İbraniceye Arapçadan geçmiş olması da gayet mümkündür. Sa'leb'in gerekçesi Müşriklerin Rahmân'ı inkârıdır. Ona göre Müşrikler bu kelimeyi ve anlamını bilmedikleri için inkâr etmektedirler (Razi, *Esmâ*, s. 151-152). Bu iddiaya Taberi şiddetle karşı çıkmakta ve bunu söyleyeni "kıt akıllılıkla" suçlamaktadır. Ayrıca Taberi, Cahiliyye şiirinde Rahmân'ın kullanıldığına dair örnekler de sunmaktadır. Kaldı ki kelimenin iştikakı belli, kalıbı belli, çekimi belli, mânâsı bellidir. Yabancı kökenli kelimelerde bunlardan bir ya da bir kaçı belirsizdir (Bkz: Zeccaci, *İştikâk*, s. 42).

[2] Muhammed Abduh çoğunluğun tercihi olan bu görüşe "delil yetersizliği" gerekçesiyle itiraz eder. Ona göre doğru olan tam tersidir. Yani Rahmân fiile dönük olarak azalan ve çoğalan bir sıfatken, Rahîm zata dönük değişmez ve sabit olanı ifade eder. Bunu da şöyle açıklar: Fu'lân vezni fa'al vezni gibi mübalağa ifade eder. Tıpkı *ğarsân* (çok eken), *atşân* (çok susayan), *ğadbân* (çok kızan) sıfatları gibi sonradan anz olan vasıflar için kullanılır. Fâil vezni ise 'alîm, hakîm gibi öze ait değişmez vasıflar için kullanılır (el-*Menar*). Müfessir Âlûsî de Cuveyni'den buna yakın bir görüş nakleder (*Rûhu'l-Ma'ânî*, 105) Fakat Kur'an'ın bu iki ismi kullanımı Abduh'un yaklaşımını doğrulamamaktadır. Arap dilinin en güvenilir ilk kaynağı Kur'an'dır. Dil kuralları Kur'an'ın nüzûlünden çok sonra konmuştur. Bu yüzden de lugâvî bir ihtilafta hakem Kur'an olmalıdır. Elmalılı da bu itirazın yersiz olduğunu söyler. Zira dilde fa'lân vezninin fa'îl vezninden daha şiddetli mübalağa anlamı taşıdığı bilinen bir hakikattir (Zeccaci, *İştikâk* s. 40).

[3] Zeccaci, *İştikâk* s. 39.

dönük yüzünü vasfediyor.[1] Rahmân O'nun merhametin membaı oluşuna, Rahîm merhamet membaı olan Allah'tan varlığa sunulan fiili rahmete delalet ediyor. Bu hakikat iki ismin cümle içinde kullanımında da kendini göstermektedir. *Rahmân* ismi geçişsiz bir kök üzerine bina edilir, cer harfleriyle geçişli yapılmaz. Dolayısıyla fiil özelliği kazanmaz. Fakat *Rahîm* ismi böyle değildir. Cer harfleriyle geçişli yapılarak eylemin bir parçası haline gelir.

Taşıdığı anlamın şiddet ve doluluğu açısından *Rahmân Rahîm*'den daha öndedir. İbn-i Cinni'nin koyduğu "harfteki fazlalık manadaki fazlalığa delalet eder" kuralı da bunu destekler. Mübalağa unsuru birincisinde ikincisinden daha fazladır. Rahmân, "Rahmette en ileri olanı" ifade eder.

Mübalağa anlamının, mastar olan *rahm*'in sonuna *elif* ve *nun* eklenerek elde edilmesi manidardır. Zira *elif* ve *nun* "ikil form" demeye gelen *tesniye*'nin alametidir. Bu da kelimeye "iki kat" (*dı'fâni*) mânâsını katar. Aklına gelen en yüksek merhametin iki katı demektir. Yani, en yüksek, en büyük, en mükemmel merhameti aklında tut, onu ikiyle çarp. Tabi ki aklına gelen en yüksek merhametin ikiyle çarpılmış hali de aklına geldiği için, onu da ikiyle çarp. O sonuç da aklına geldiği için onu da ikiyle çarp... Böyle sonsuza kadar devam eder gider. Dolayısıyla *rahm* mastarına *elif-nûn* eklenerek elde edilmiş bir mübalağa formu olan *er-Rahmân*'ın mânâsı, insan aklının ve havsalasının alamayacağı kadar büyük, sonsuz ve mutlak merhamet demeye gelir.

Rahmân ve Rahîm isimlerinin manalarının ayrı olduğunu söyleyenler olmuştur. Fakat bu görüşü Kur'an desteklemez. Aksine, Kur'an'daki kullarımından yola çıkarak bu iki isim arasında fark olduğunu açık ve net olarak anlarız. Bu farklar şöyle sıralanabilir:

1. Rahmân, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sıfatlar içinde Allah yerine ulûhiyete ikinci bir isim olarak kullanılan tek sıfattır. Bu özelliğiyle diğer sıfatlardan ayrı olarak sıfat-ı hastır. Kullanıldığı çoğu yerde isim makamında kullanılır. Sıfat olarak kullanıldığı yerler oldukça azdır. Rahîm ise geldiği her yerde sıfat tamlaması içinde gelir ve mutlaka niteleyen konumunda bulunur. İki yer hariç her yerde Allah ismini niteler.

[1] İbnu'l-Kayyım, *Esmâ* s. 208.

2. Rahmân ismi her geldiği yerde *el* takısı ile *er-Rahmân* biçiminde gelir, Rahîm ise galibiyetle *el* takısı olmadan kullanılır.

3. Kur'an'ı kerimde Rahmân ismi Allah'tan başka hiçbir varlık için kullanılmaz. Fakat Rahîm Hz. Peygamber için de kullanılır (Tevbe 128).

4. Rahmân ismi cer harfleriyle geçişli yapılmaz, cümle içinde fiil işlevi görmez. Rahîm böyle değildir.

5. Rahmân ismi geneldir, Rahîm ismi özeldir. Rahmân ismi insanlara verilmezken Rahîm ismi insanlara verilebilir.

Bu iki isim arasındaki fark şöyle bir formülle ifade edilmiştir: Rahmân isimlendirildiği varlık açısından Allah'a özel, tecellîsi açısından tüm varlığa geneldir. Rahîm ise isimlendirildiği varlıklar açısından genel, tecellîsi açısından sadece mü'minlere özeldir. Kur'an'da Rahmân'ın rahmeti mü'minlere tahsis edilmezken, Rahîm'in rahmeti mü'minlere tahsis edilmektedir.[1]

Rahmân'ın rahmetinden mü'min de yararlanır kâfir de, muti de yararlanır asi de, veli de yararlanır şaki de, güller de yararlanır dikenler de, kuzular da yararlanır kurtlar da. Rahîm'in rahmeti ise sadece mü'minler içindir.

"Er-Rahmân dünyada, Rahîm ahirette rahmet edendir" denilmiştir. Fakat Allah'ın her hangi bir isminin tecellîsinin belli bir zamana, mekâna ve boyuta hasredilmesi doğru olmasa gerektir. Kaldı ki Rahmân isminin Kur'an'da en çok geçtiği üç bağlam vardır. Bunlardan biri de ahirettir.[2] O sadece dünyada değil, ahirette de Rahmân olandır.

İrfan ehli demiştir ki: Rahmân *iftikar* (ihtiyaç) ehlinin zikridir, Rahîm *iftihar* ehlinin zikridir. Allah'ın celaline ve azametine şahid olan, kendi küçüklüğünü ve muhtaçlığını görüp telaşa düşer, tedbiri şaşar. Ona olan ihtiyacının şiddetiyle "Ya Rahmân!" der. Fakat cemalinin sayısız tecellîlerine ve ihsanının

[1] Bkz: Araf 156, Ahzab 43 ve Tevbe 117

[2] Mesela Fatiha 2; Kâf 33; Yâsin 51, 52; Meryem 69, 85; Tâhâ 108, 109 ve daha başka ayetlerde Rahmân ismi hep ahiret bağlamında kullanılır.

büyüklüğüne şahit olunca da iftihar eder, sevince gark olur, bu sevincin şiddetiyle "Ya Rahîm!" der.

Allah dünyada örttüğü günahlardan dolayı Rahmân'dır, ahirette affettiği günahlardan dolayı Rahîm'dir.

Abdullah b. Mübarek der ki: Rahmân isteyen kimseye verendir. Rahîm ise, "Niçin Benden istemedi?" diye istemeyen kimseye kızandır.[1]

Haris el-Muhasibi der ki: Rahmân belaları defeden ve ayıpları örtendir, Rahîm kalpleri aydınlatan ve içleri nurlandırandır.

Rahmân öğretendir, Rahîm öğretilen şeyi öğrenene ödül verendir. Birincisinin delili ***"O Rahmân ki Kur'an'ı O öğretti"*** *(Rahmân 1-2)* ayetidir, ikincisinin delili ***"Rahîm olan Rabden bir selamet sözüdür"*** *(Yâsin 58)* ayetidir.

Rahmân cehennemden kurtaran, Rahîm cennete nail kılandır.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"

Rahmet muhabbetin rahminde neşvünema bulur. Sevgi varoluşun sebebi, rahmet varoluşun gayesidir. İnsan ilâhî sevgi sayesinde var olmuş, ilâhî rahmete nail olmayı gayesi bilmiştir.

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ۚ

"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" *(A'raf 7:156)*

Bu ayet bunun delilidir.[2] Bir şeyi kuşatmak için önce o şeyin olması gerekir ki, kuşatma gerçekleşsin. Rahmeti varoluşun gayesi

[1] İbn Mübarek bu okumayı şu hadis ışığında yapmış olsa gerektir: *"Men lem yes'elullahe yağdabu 'aleyh* (kim Allah'tan istemezse, Allah ona gazaplanır)" (Tirmizi, 3373)

[2] Ayrıca bkz: "Rabbimiz! Rahmet ve ilimce her şeyi Sen kuşattın!" (Mü'min 7)

olarak görüşümüzün gerekçesi budur. Fakat bu gaye tıpkı tohum gibidir. Tohum bir ağacın hem ilk sebebi hem son gayesidir. Zira bir ağaç varoluş sürecine tohumla başlar ve bu sürecin sonunda meyve suretinde tohum verir. Bu takdirde tohum ilk illet midir son gaye midir? Her ikisidir. Hem illettir, hem gayedir. Rahmet de tıpkı tohum gibidir. Hem varlığın illeti, hem gayesidir. Allah Rasûlü "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" ayetini, Allah'ın rahmetini okuduğu bir hadisinde, yine ilâhî dilden şöyle tefsir etmiştir:

"Allah varlığı yaratmaya hükmettiğinde, kendi katında bir kural ve ilke koydu ve dedi ki: "Şüphe yok ki rahmetim gazabımı geçmiştir." Öyle ki, bu (ilke) arşın da üzerinde O'nun katında bulunmaktadır"[1]

Rahmet Allah'ın zatının bir özelliğidir. Bu özelliği Rahmân ismi temsil eder. Rahmân'dan tecellî eden rahmet varlığın ilk sebebi olur. Rahmân yokluğa rahmetiyle tecellî edince varlık hâsıl olur. Varlık, işte bu yüzden "nefes-i Rahmân"dır. Bu sayede ilâhî rahmet varlığın tohumu olmuş olur. İlâhî rahmet varlığı hem batınından hem zahirinden, hem içinden hem dışından kuşatmış olur. İlâhî rahmetin bütün bir varlığı kuşatmasından ne inkârcı müstesnadır, ne de cehennem müstesnadır. Ayetteki "her şey" içine bunlar ve daha fazlası da girer. Hatta ilâhî gazab da girer. Zira gazabın kendisi Allah'a nisbet edilmesine rağmen ilâhî gazabın bırakalım "her şeyi" bazı şeyleri dahi "kuşattığına" dair bir nassın varlığını bilmiyoruz.

"O halde gazabın varlığının gerekçesi nedir?" denilirse, cevabımız yine aynı olacaktır: "Rahmettir". Bu yüzden gazap, musibet, keder, elem "şer" olarak adlandırılamaz. Eşya özünde rahmetle kuşatıldığı için şer içermez. Fakat eşyadan şer hâsıl olabilir. Bu da ya onun *mâ hulika leh*'i (yaratılış amacı) dışına çıkmasından veya çıkarılmasından kaynaklanır, ya da oluş sürecini tamamlayıp kemâle ulaşamamış olmasından kaynaklanır. Bu da gösteriyor ki, rahmet varoluşun cevherine nüfuz etmiştir.

Eşya Allah'ın rahmetiyle kuşatılmış olduğu için, eşya var olmadan bile O'nun rahmetine muhataptır. Bir şeyi rahmetine

[1] Buhari, 7554; Müslim, 2751.

muhatap kıldığında o şey var olur. Eşya da O'nun rahmetinden kendine düşen payı almak için kendi varoluşu için daha var olmadan duacıdır. Var edilen "her şey" Rahmân'ın rahmetiyle kuşatılmak için var oldu, var olan her şey varoluş gayesini gerçekleştirme yolundaki çabası ve başarısı oranında Rahîm'in rahmetine nail oldu. İşbu nedenle Rahmân'ın rahmetine nail olmak için hiçbir şart yoktur. İyilik kötülük, sevap günah, hayır şer, yarar zarar da buna dâhildir. Kaldı ki bunlar birer arazdır. Rahmân'ın rahmetine nail olmak için arazın hallerinden bir halin varlığı şart olmadığı gibi, cevherin varlığı bile şart değildir. Dolayısıyla Rahmân'ın rahmetine nail olmak için ödülü hak etmek de şart değildir. Ödülü hak edenler Rahîm'in rahmetinden fazladan bir pay alacaklardır. Fakat Rahmân'ın rahmeti "her şeyi kuşatmıştır". Rahmân olan Allah, her şeyi kuşatan rahmetiyle eşyayı var ederken –haşa- asla yanlış bir yola sapmamıştır. O, dosdoğru bir yol üzeredir; tıpkı Kur'an'ın dediği gibi:

مَا مِنْ دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝

"Hiçbir canlı yoktur ki, O onun denetimini elde tutmamış olsun: kuşkusuz benim Rabbim dosdoğru bir yol üzeredir." *(Hud 11:56)*

Evet, Rahmân olan Allah sırat-ı müstakim üzeredir. Kendisi sırat-ı müstakim üzre olanın, yaratışı da sırat-ı müstakim üzeredir. Zira "O, Rahmeti kendisine ilke edinmiştir". O'nun rahmeti kendisine ilke edinmesi hakikati, rahmetinin her şeyi kuşatmış olma hakikatiyle birleşince, ortaya muhteşem bir tablo çıkmaktadır: Yaratılmış her şey "rahmete nâil olan" anlamında *merhûm*'dur. Her merhum Rahmân olanın tecellîsinin ekranıdır. Biz O'nun Rahmâniyyetini varlık ekranında temaşa ederiz. Ve biliriz ki, merhum olmadan rahmetin tecellîleri görünmez. Yani Rahmân'ın rahmeti kendisini varlıkta ifşa eder. İşbu yüzden ilâhî rahmetin kendisinde göründüğü varlık O'nun rahmetinin şahididir. İnsanın *eşhedu en-la ilâhe illallah* (Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka kulluk edilmeye layık hiçbir varlık yoktur) diyerek Rahmân'ın varlığına ve birliğine şahitlik etmesi, Rahmân'ın kendi rahmetini insan ekranında seyretmesidir. O bundan hoşnut ve razı olmaktadır. Zira bu şahadet, ilâhî emeğe insani bir teşekkürdür.

O'nun rahmeti her şeyi kuşattığı için, insanoğlunu çevreleyen varlık insanın emrine âmâde kılınmıştır. Eşyanın insanın emrine âmâde kılınmasına "teshir" adı verilir. Kur'an'da insana musahhar kılındığı ifade buyurulan şeyler arasında yıldızlar, güneş, ay, gece, gündüz, bulutlar, denizler, nehirler, kuşlar ve kurbanlık hayvanlar, yani "gökte ve yerde olan her şey" sayılır.

Aslında "gökte ve yerde olan her şey"in emre amâde kılınması, "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" ilâhî hitabından bağımsız anlaşılamaz. İlâhî rahmet yaratılan her şeyi kuşattığı içindir ki, eşya insana boyun eğmektedir. Bunun bir başka ifadesi, varlığın beynini temsil eden meleklerin insana secde etmesidir. Eğer O'nun rahmeti olmasaydı, gökte ve yerde olan her şey insanın emrine âmâde olmaz, bunun sonucunda da insan yeryüzünde yaratılış amacına uygun bir hayatı inşa edemez, yani halifelik görevini ifa edemezdi.

Allah'ın rahmeti olmasaydı insan sadece yeryüzündeki halifelik görevini yapamamakla kalmaz, aynı zamanda insan olmanın kaçınılmaz sonucu olan kusur ve hatalarıyla da başa çıkamazdı. Hele ki Allah Rahmân'dır. O'nun Rahmân oluşu, sadece merhametli oluşunu göstermez. Bir zata merhametli dediğimiz zaman, O'nun her zaman herkese merhametli davranacağı garantisini vermiş olmayız. Genellikle merhametli davrandığı gözleminden yola çıkarak galip zannımızı söyleriz. Fakat o zat bu tavrını değiştirebilir. O güne kadar merhametli davrandığı halde, ondan sonra merhametli davranmaktan vazgeçmiş veya vazgeçecek olabilir. Fakat Allah kendi rahmeti hakkında konuşurken açık kapı bırakmamakta, ihtimale yer vermemektedir. Allah'ın rahmeti o kadar garanti, o kadar kesindir ki, boynuna hiçbir borç olmayan ve hiçbir şeyi kendisine farz kılmayan Allah rahmeti boynuna borç bildiğini ve kendine farz kıldığını açık ve net olarak kelamında buyurmaktadır.

2.2. "O kendisine rahmeti ilke edinmiştir"

Başlık bu ayetin çevirisidir. Ayetin lâfzî karşılığı şudur:

كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۝

"O kendi nefsine rahmeti yazmıştır". *(En'âm 6:12)*

Ayetin çağrışımlarının tamamını bir çeviriyle vermek neredeyse imkânsızdır. Bu çağrışımlar içinde mutlaka olması gereken vurgu şudur:

"O rahmeti kendisine farz kılmıştır".

Zira *'alâ nefsihi* ibaresi, "bir şeyi kendisine vecibe kılmayı, o konuda taahhüt altına girmeyi" ifade eder. Allah dışında hiçbir varlık Allah'a sorumluluk yükleyemez. Allah'ın yarattığı hiçbir şeye karşı yükümlülüğü yoktur ve borçlu da değildir. "Oruç size yazıldı", "savaş size yazıldı" diyen ayetler, orucu ve kişinin haklarını savunmak için savaş yapmayı mü'min kullarına farz kılan ayetlerdir. Bu emirler genellikle "oruç size farz kılındı", "savaş size farz kılındı" diye anlaşılır. Bu iki ayetle ara başlığa çıkardığımız rahmet ayeti ayru formda gelmiştir. Rahatlıkla bu ayeti de "O rahmeti kendisine farz kılmıştır" şeklinde çevirebiliriz. Allah kullarına dilediğini farz kılar, ama kulları Allah'a hiçbir şeyi farz kılamaz. Fakat bu ayette Allah kendi zatına rahmeti farz kıldığını buyurmaktadır. "Allah'a bir şeyin farz olması" münasip ve müeddeb bir çeviri olmaz diye biz ayeti "O rahmeti kendisine ilke edinmiştir" şeklinde çevirdik. Fakat ayetin lafzının koyduğu yalınkat mana yukarıdaki gibidir.

Sual: Allah rahmeti neden üzerine farz kılmıştır?

Cevap: Zira O Rahmân'dır. Özünde merhametli olan işinde de merhametli olur. Rahmeti zatının ayrılmaz vasfı edinen, her işinde ve eyleminde o rahmeti gösterir.

Peki, O'nun kendisine farz kıldığı o rahmete hangi varlıklar muhataptır dersiniz?

Bu sualin cevabını bulmak için uzağa gitmeğe hacet yok. En'âm 12. ayetin bizzat kendisi bu sualin cevabıdır:

"Sor (onlara): "Kime aittir göklerde ve yerdeki her şey?"

"Cevap ver: "Rahmeti kendisine ilke edinmiş olan Allah'a!"

Tıpkı A'raf 156. ayet gibi En'âm 12. ayet de ilâhî rahmetin kapsamına ***"göklerde ve yerde olan her şeyi"*** almaktadır. Bu takdirde Rahmân'ın rahmetine yalnız şuurlu ve iradeli varlıklar

değil, bütün bir varlık evreni muhataptır. Ayetin başı, bu ayette zikredilen rahmetin Rahmân sıfatına mı Rahîm sıfatına mı ait olduğu sorusunu da cevaplamaktadır. Bu ayetteki rahmet, Allah'ın Rahîm değil Rahmân sıfatına dair bir okumadır. Zira varlığın tamamını kuşatan bir rahmetten söz edilmektedir. İlâhî rahmetin kuşatıcı olanını ise Rahmân ismi temsil etmektedir. Buradan şu çıkmaktadır: Rahmân'ın rahmetine taş da muhtaçtır toprak da, yer de muhtaçtır gök de, kurt da muhtaçtır kuzu da, kış da muhtaçtır yaz da, kar da muhtaçtır ateş de...

Tabi ki O'nun rahmetine en çok muhtaç olan insandır. Zira insan iradeli bir varlıktır ve hata yapabilme yeteneğine sahiptir. Yeryüzünde yaşanabilir bir hayat için, merhamet, olmazsa olmazdır. Bu, sadece Allah'ın insana merhameti için değil, insanın insana merhameti için de geçerlidir. Ve insanın insana merhameti, yine Rahmân olanın merhametinden bir cüzdür. Allah Rasûlü de hadiseye böyle bakmış ve Allah'ın rahmâniyyetini şöyle okumuştur:

"Allah rahmeti yüz birim kılmıştır. Doksan dokuz birimini kendi katında tutmuş, bir birimini yeryüzüne indirmiştir. Mahlûkatın birbirine gösterdiği merhamet bu bir birim sayesindedir. Bir hayvanın yavrusuna yönelik bir tehlikeyi bertaraf etmesi için kendini siper etmesi bile bu kabildendir."[1]

Selman Farisi'nin rivayet ettiği şu hadis, Allah Rasûlü'nün Allah'ın rahmâniyyetini okuyuşuna bir başka örnek teşkil eder:

"Allah gökleri ve yeri yarattığı gün yüz birim rahmet yarattı. Bu rahmetin her birini gökle yer arasında tabakalar halinde dizdi. O rahmetten birini de yeryüzüne tahsis etti. Annenin çocuğuna ilgisi, vahşi hayvanların birbirleriyle olan ilişkileri ve kuşların birbiriyle olan ilişkisi işte bu rahmet sebebiyledir. Kıyamet günü olduğu zaman, bu rahmet en mükemmel haliyle zuhur edecektir."[2]

Allah Rasûlünün Rahmân'ın rahmetine dair bu okuması, rahmâniyyetin tecellîsinin sadece dünyada kalmadığını, belki en büyük tecellîsinin ahirette olacağını göstermektedir. Eğer

[1] Müslim, 2752; biraz farklı bir lafızla Buhari 6000. Bu rivayetin farklı lafızlarla gelen birçok varyantı olsa da, tercümesini sunduğumuz bu rivayet anların bir ortalamasını vermektedir.
[2] Müslim, 2753.

Rahmâniyyetin en büyük tecellîsi ahirette görülecekse, bu tecellî sadece mü'minleri değil münkirleri de, sadece cennetlikleri değil cehennemlikleri de kuşatsa gerektir. Zira rahmâniyyet, kapsam alanına, mü'mini ve münkiri, evliyası ve eşkıyası ile bütün bir insan türünün girdiği bir rahmet türüdür.

2.3. Neden Kur'an'da Allah için "âdil" ismi yer almaz?

Allah'ın sıfatları mutlaktır. Gücün mutlak olduğu ve sınırlanmadığı bir yerde "adalet" olmaz. Adalet esasen beşeri ve mahlûka ait bir durumdur. Zira ifrat ve tefrite sapmaya açık olan bir varlığın bilinçli veya bilinçsiz dengeyi tercih etmesini ifade eder.

Kur'an'da *adl* kökünden isim, fiil ve mastar, tüm türevleriyle birlikte 28 kelime yer alır.

Adalet ne isim (ism-i fail, mübalağa vezinleri), ne de mastar olarak, Allah'a ne izafe edilir, ne isnat edilir, ne de nisbet edilir.

Bir yerde fiil olarak Allah'a isnat edilir: İnfitar 7: *Ya eyyuhe'l-insan... fe 'adeleke...* Bu da bildiğimiz 'adalet' mânâsını taşımaz. Bu insanın yaratılırken fıtraten '*dengeli* bir varlık' olarak yaratıldığını ifade eder.

Yine En'am sûresinin 115. ayetinde "*Ve temmet kelimetu rabbike sıdkan ve adlen* cümlesinde de *adlen*" kelimesi Allah'a nisbetle kullanılmaz.

Burada "Rabbin kelimesi" terkibine nisbetle kullanılır. Yani *sıdk* ve *adl* olan Allah'ın *kelimeleridir.* Yani sadık ve adil Kur'an'ın iki sıfatıdır. Dil kuralına göre "kelime"nin hali olarak gelen bu iki masdarın takdiri *sadıkaten* ve *'âdileten* şeklindedir.[1]

Esmâ-i hüsnâ arasına *Adil* ismini veya *Adl* mastarını yerleştirenler, buna sıhhat açısından şüpheli olduğunda erbabının ittifak ettiği rivayetleri delil olarak gösterirler.

Kur'an'da *Âdil* veya her hangi başka bir isim formunda Allah'a isnat edilen bir kullanım yoktur. Sebebi açıktır:

[1] Ebu Ali Farisi'den nkl. Razi, Mefatih, XIII, s. 131.

Allah insana adaleti farz kılar: ***"Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve yakınlara vermeyi emreder"***. Zira insan *zalim* ve *zalûm*'dur. Zulüm yapma ihtimali olana adalet emredilir. Bu anlaşılabilir bir şeydir. İnsana adaleti farz kılan Allah kendisine rahmeti farz kılmıştır *(En'am 12)*. Zira Allah Rahmân ve Rahimdir. Adalet herkese ve her şeye hak ettiği kadarını vermek, fazla ve eksik vermekten kaçınmaktır. Oysa rahmet, hak ettiğinden fazlasını vermektir.

Sözün özü: Kur'an Allah'a "Adil" ismini ne açıktan ne ima en, ne doğrudan ne dolaylı asla vermez.

Allah'ın hakkaniyetine bazıları "Adalet-i mahz/Adalet-i tâm" adını vermişlerdir. Bu konuda Kur'an'ın edebiyle edeplenmeyi doğru buluyorum. Kur'an'ın söylemediği bir şeyi Allah hakkında söylemeyi uygun bulmuyorum. Fakat böyle diyenlerin ne demek istediği açık: İlâhî tasarrufları kullar kendi ölçülerine vururlarsa adl-i ilâhî kullara cevr-i cebbari görünür.

2.4. Rahmân'ın rahmeti olmasaydı

Allah'ın rahmeti olmasaydı merhamete bu kadar muhtaç olan insan ne yapardı?

Allah'ın rahmeti olmasaydı insan bu kadar hata potansiyeliyle hangi kapıya kul olurdu?

Allah'ın rahmeti olmasaydı insanın kahrını kim çekerdi?

Allah Rahmetinden pay vermeseydi, hangi bebeği annesi karnında nasıl taşır, bakar, emzirir, büyütürdü?

O Rahmân olmasaydı hangi kuş yavrusunu beslerdi?

O Rahmân olmasaydı, gökler, susuz toprakların duasına yağmuruyla nasıl ve neden icabet etsindi?

Sual: Tabiatta görülen zararlı nesne ve olaylar sonsuz ilâhî rahmetle nasıl izah edilir?

Cevap: Varlığın özünde şer yoktur. Zira Allah "Hayır"dır.[1] Hayırdan hayır tecellî eder. Şer gibi görünenler, ya insanın bilinçli

[1] Taha 20:73.

yaptıklarından kaynaklanır, ya onun hayrını bilememekten ve görememekten kaynaklanır ya da kötü kullarımından kaynaklanır. Bazı nesne ve olaylar vardır ki, yaratılış amacı hayır olduğu halde o amacı gerçekleştirirken "yan hasar" da diyebileceğimiz bir zarar da verebilirler. Bu esasen onun zararlı olduğu anlamına gelmez. Eğer onun cüzi zararı göz önüne alınıp o yok edilse büyük hayrından da mahrum kalınır. Kangren olan bir organın kesilmesi zarar gibi görünür. Fakat bu cüzi bir zarardır. Cüzi zarar karşılığında külli hayır elde edilmektedir. Kangren olan organ kesilince tüm hayat kurtulacaktır. Eğer böyleyse, bu şer olarak adlandırılabilir mi?

İnsan sevdiğine sahip olmayı hayır, sahip olmamayı şer olarak görür. Fakat bu hakikatte de böyle midir? Eğer böyle olsaydı, insanın dün sevdiğinden bugün nefret edebilmesini, bugün nefret ettiğini yarın sevebilecek olmasını nasıl açıklardık? İnsanın arzusu her zaman hayırdan yana olmadığı gibi, mahza hayrın ne olduğunda bazen isabet edemeyebilir. Şer bildiğinde hayır, hayır bildiğinde şer olabilir. İşbu yüzden bir insanın, "bu olayın içinde de rahmetin tecellîsi olabilir mi?" diyebileceği bir durum olamaz, olmamalıdır. İlâhî rahmet her şeyin içinde her durumda vardır. Bazen bizim tarafımızdan açık seçik bir biçimde görünür, bazen de görünmez.

İnsan her istediğinin olmasını hayır, her istediğinin olmamasını şer zanneder. Fakat bir insana bela olarak her istediğinin olması yeter. Bunun için Hz. Ali: "Ben O'nun Allah olduğunu her istediğimi vermemesinden bildim" der. Zira insan bazen iyilik istiyorum zannederek belasını ister. Bu da sadece parçada odaklanıp bütünü göremediği içindir. Bütünü tüm boyutlarıyla ayrıntılı olarak gören Allah'tır. Parçayı gören insana düşen bütünü gören Allah'a teslim olmak ve bu şekilde O'nun hakkını O'na teslim etmektir.

En şer gibi görünen olaylarda bile Rahmân'ın rahmeti tecellî eder. Uç bir örnek olarak Nuh Tufanını verebiliriz. Evet, tuğyan olan yerde tufan olur. Bu Allah'ın sünnetidir. Fakat bu şerdir diyebilir miyiz? Elbette diyemeyiz. Bu hayırdır. Hem de bir hayır içinde kaç hayır, bir rahmet içinde kaç rahmet vardır:

1. Mü'minler için rahmettir, zira tufan onlar için necat ve saadet olmuştur. İmânlarının gününü sadece ahirette değil dünyada da görmüşler, rahmet-i Rahmân'a ermişlerdir.

2. Kâfirler için rahmettir. İnkâr edenler için tufan görünürde felaket olmuşsa da, onların tuğyanına son vererek azaplarının çoğalmasına mani olmuştur. Zira ömürleri uzadıkça tuğyanları da çoğalacak, o çoğaldıkça azapları da çoğalacaktı.

3. Tufandan hemen sonraki nesiller için rahmettir. Zira küfrün kökü kazındığı için, en azından tufanı müteakip beş on nesil, inkârın etkisinden uzak imânın etkisine yakın bir hayat sürmüştür.

4. Gelecekteki imân davetçileri açısından rahmettir. Zira tufan küfrün kökünü kazıdığı halde yeryüzünden küfür, isyan ve tuğyan kalkmamıştır. Bunun Allah'ın değişmez sünneti olduğu bir kez de tufan gibi yaşanmış bir örnek üzerinden hatırlatılmıştır. Böylece imân davasının takipçilerine küfürden, isyandan, tuğyandan tamamen arınmış bir dünya düşlemenin Allah'ın iradesine aykırı olacağı öğüdü verilmiştir. Bu da bir rahmettir.

5. Tüm gelecek nesiller için rahmettir. Zira kurtulanları ve helak olanlarıyla birlikte tufan gelecek nesiller için ibret-i âlem olmuştur. Bu yönüyle bütün bir insanlığın ortak hafızasına mal olmuş ve bütün bir insanlığa öğüt ve rahmet olmuştur.

6. Tüm insanlık için rahmettir. Zira insanoğlu yeryüzündeki varlığını garanti sansa da, tufan üzerinden bunun garanti olmadığını öğrenmiştir. İnsan hayatının yeryüzündeki tek garantisi Allah'tır. İnsan soyunu tufandan kurtarması, O'nun insanlığa olan rahmetinin eseridir (Yâsin 36:41-44).

Özetle tufan, topluma aldırılan manevi bir gusül abdesti olup çıkmıştır.

Tufan hakkında yaptığımız bu tahlil, geçmiş kavimlerin helâki için de aynen geçerlidir. Onların helâki hem kurtulan mü'minler, hem helâke uğrayan münkirler açısından rahmettir. Kurtulanların Allah'a itaat ve ibadetle sevapları artmış, helâk olanların ise günah ve isyanları daha fazla artmamıştır. Bu da onların azaplarının artmamasına vesile olmuştur.

İlâhî rahmet tabiatta da caridir. Yılan çoğumuza soğuk bir hayvan olarak görünür. Hatta bazılarımız ondan şiddetle ürker ve korkarız. Fakat yılanların yaşama alanlarında birçok hayırlı işi

üstlendiklerini, onların soyu kesilmeden anlayamayız. Allah'ın onlar üzerinden tecellî eden rahmetinden haberi olmayanlar bir bölgede yılanın soyunu kuruttuklarında bölgenin besin zincirinde bir halka yok olduğu için bazı haşerat türü olağanüstü üreyip etrafa ciddi zararlar verdiği görülmüştür. Bunu telafi için yılanın soyunu kurutanlar yılan çiftlikleri kurup yeniden yılan yetiştirme yoluna gitmekten başka çare bulamamışlardır.

Belki bu vadide en uç örnek domuzdur. Domuzun etinin insana vahiy tarafından haram kılınması ayrı, domuzun bir tür olarak varlığının rahmet olması ayrıdır. Domuzun varlığını rahmet kılan sadece harika bir doğa çöpçüsü olması değildir. Allah'ın domuz eti yasağı üzerinden insanların imânlarını sınaması da bu rahmetin bir parçasıdır.

Deprem hepimize korkutucu bir felaket olarak görünür. Oysa insanoğlu depremlerin ekmeğini yemektedir. Bir kez insana zarar veren deprem değil, barınma mekânlarını dağların yamaçları dururken verimli ovalara yapan insanoğlunun kendisidir. Toprağın hakkı tohumdur, taşın hakkı ev. Verimli toprakların üzerine yapılan evler, toprağın hakkını gasp etmektir. Depremler sırasında toprak hakkını alır. Yeryüzünün hemen tüm doğal sıcak su kaynakları bir depremin arınağanıdır. Yerküre, bağrında bulundurduğu cehennemi ortamın etkisiyle stres ve basınç üretir. Fay hatları düdüklü tencerenin düdüğüdür. Depremler bu düdük içerisinden atılan fazladan stres ve basınçtır. Eğer yerküre bu basıncı boşaltmasaydı, patlardı. İşte asıl zarar ve felaket o olurdu. Depremler yorgun toprakların dinç topraklarla yer değiştirmesidir.

Depremlerin manevi faydaları maddi faydalarından daha büyüktür. Her deprem yeraltından gelen bir vahiydir. Bu vahye kulak verenler, onunla hidayete kavuşurlar ve bu da depremin ürettiği bir manevi rahmet olur. Yine her deprem insanoğluna gücünün sınırlarını hatırlatan bir uyarıcıdır. Hal diliyle; "Ey insan! Aklını başına al! Allah'ın gücü karşısında senin gücün sınırlıdır!" mesajı verir. 45 senede biriktirdiğinin 45 saniyede yerle bir olduğunu gören insan, aklını başına alır da geçici olandan kalıcı olana yönelirse, deprem onun için bir felaket değil bir saadet ve rahmet olur.

Sözün özü: Rahmet bahsinde tüm sırların çözüldüğü yer ahirettir. Dünyada bize şer gibi görünen bazı olgu ve olayların ne büyük hayırlar barındırdığını ve ne büyük hayırlara vesile olduğunu tümüyle öğreneceğimiz yer de ahirettir.

Eğer rahmetin tüm sırrına erseydik ölürdük, onun için ölünce ereceğiz.

3. KUR'ÂNİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla Rahmân ismi

Rahmân ismi, Kur'an'ın iniş sürecinde sıfat olarak Rab'dan sonra ikinci, isim olarak Allah ve Rab'dan sonra üçüncü sırada yer alır. Kur'an'dan nazil olan ilk tam sûre olan Fatiha'nın ikinci ayetinde geçer.

Allah'a nisbet edilen *rahmet* kavramı 30 yerde fiil formunda gelir. Farklı kalıplar kullanılır. Geldiği her yerde rahmetin faili açık ya da kapalı olarak Allah'tır. İsim formu olan *rahmet*, 100'den fazla yerde gelir. İster tek başına ister isim tamlamasında niteleyen olarak gelsin, geldiği her yerde Allah'a izafe edilir. *Merhamet* ve *ruhm* mastarları sadece birer yerde, o da insana nisbetle kullanılmıştır. Aynı kökten gelen ve kadın doğurganlık organını ifade eden *rahm* ise geldiği 10 yerde de çoğul formu olan *erhâm* şeklinde gelir. İki yerde ise *erhâm* "akrabalık bağı" anlamında kullanılmıştır.

Rahmân ismi besmeleyi Fatiha'nın ilk ayeti saymayan görüşe göre 56 kez, besmeleyi Fatiha'nın ilk ayeti sayan görüşe göre 57 kez kullanılır. Eğer Kur'an'dan iktibasla sûrelerin başında yer alan besmeleler de dâhil edilirse, Allah için kullanılan Rahmân isminin sayısı 170'e çıkar.

Rahmân isminin Kur'an'ın 23 yıllık nüzûl sürecindeki geçiş zaman aralıkları ve dağılımı şöyledir:

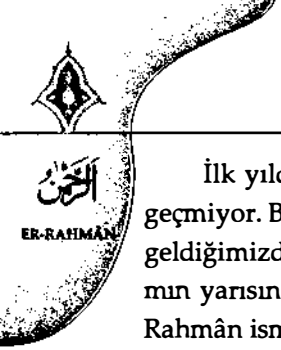

İlk yılda bir kez geçiyor.[1] İki, üç ve dördüncü yıllarda hiç geçmiyor. Beşinci yılda yeniden bir kez görünüyor.[2] Altıncı yıla geldiğimizde durum birden değişiyor. Kur'an'daki kullarumın yarısına yakını bu yılda kullarılıyor. Bu yılda tam 27 kez Rahmân ismi geçiyor.[3] Yedinci yılda iki kez,[4] sekizinci yılda iki,[5] dokuzuncu yılda beş kez geçiyor.[6] 10. yılda hiç geçmiyor. 12. yılda Enbiya ve Zuhruf sûrelerinde 11 kez geçen Rahmân ismi bir kez daha zirve yapıyor. Gerisi diğer yıllara dağılmış durumda.

Rahmân isminin nüzûl sürecindeki geçiş sıklığından şu sonuçları çıkarabiliriz: İsim belli yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu biraz da sûrelerde anlatılan konudan kaynaklanmaktadır. Fakat tekrar adedi değişse de vahyin nüzûl sürecinin tamamına yayıldığı görülmektedir. En yoğun kullarum Mekke döneminin orta dilimine denk gelen altıncı yıldır. Bu yılın özelliği işkence ve baskının doruğa çıktığı yıl olmasıdır. İşkence ve baskı altında insanlar daha fazla kusur işlerler. Rahmân olan Allah'ın rahmeti bunun için bu kadar sık hatırlatılmış olsa gerektir. Rahmân ismi, geçtiği yerlerde en çok Allah, Peygamber ve ahiret bağlamında yer alır.

Rahmân ismi en çok Meryem sûresinde geçer ve 16 kez yer alır. Zuhruf sûresinde 7 kez geçer. Taha, Yâsin, Mülk ve Enbiya sûrelerinde 4'er kez geçer.

Kur'an'da 114 kez kullarulan rahmet mastarının Rahmân ve Rahîm isimleriyle birlikte aynı cümle içinde geçmemesi, kaydedilmesi gereken bir nottur. Bu da, "bir yerde Allah'a nisbet edilen bir rahmet varsa, orada ayrıca öznenin Rahmân ve Rahîm olduğunu söylemeye gerek yoktur; bu kendiliğinden anlaşılmalıdır" şeklinde okunabilir.

Rahmân ismi, tedavülde olan ve muhaddislerin hadisin aslına sonradan ilave edilmiştir (müdrec) dedikleri Tirmizi ve İbn Mâce listelerinde yer almaktadır. Allah Rasûlü'nün dilinden aktarılan birçok rivayette Rahmân ismi Allah'a nisbetle kullanılmıştır.

---

[1] Fatiha 2.
[2] Kâf 33.
[3] Yâsîn 11, 15, 23, 52; Furkan 59, 60, 60; Rahmân 1; Meryem 18, 26, 44, 45, 58, 61, 68, 69, 75, 78, 85, 87, 88, 91, 93, 96; Tâhâ 5, 90, 108, 109.
[4] Nebe' 37, 38.
[5] Şu'arâ 5; Neml 30.
[6] Ra'd 30; Mülk 3, 19, 20, 29.

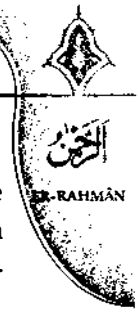

3.2. Birlikte geldiği diğer isimler

Rahmân ismi beş ayette Rahîm ile birlikte,[1] diğer yerlerde tek başına kullanılmıştır. Besmeleyi Fatiha'dan bir ayet sayan görüş muteber kabul edilecek olursa, Rahmân'ın Rahîm ile geçtiği yer sayısı altıya çıkar.

Rahmân isminin yanına en çok yakışan isim hiç şüphe yok ki Rahîm ismidir. İkisi de aynı köktendir. Bu iki isim bir hakikatin iki kanadına işaret etmektedir. Rahmân, Allah'ın zatındaki rahmeti, Rahîm ise Allah'ın fiilindeki rahmeti ifade eder. İlâhî rahmet bu iki isim sayesinde arştan arza nüzûl eder. Rahmân ismi kaynaktaki sonsuz rahmeti, Rahîm ismi hedefe ulaşan kuşatıcı rahmeti gösterir. İlâhî rahmetin tüm cevelanı Rahmân ile Rahîm ismi arasında olup bitmektedir. Rahmân bir nehrin yatağından doğuşuna, Rahîm o nehrin okyanusa dökülüşüne benzetilebilir. Debisi sonsuz olan ilâhî rahmet ırmağı, bu iki sıfat arasında ilânihaye akar durur.

"İster Allah diye ister Rahmân diye yalvarıp yakarın" (İsra 110) diyen ayet, Allah ismi ile Rahmân sıfatının birbirinin yerine kullanılacak kadar yakın durduğuna delalet eder. Rahmân sıfatının Allah ismini nitelediği müsellem bir hakikattir. Besmele ve Fatiha'da bu bariz biçimde görülür. Allah ism-i hassının tüm esmâ tesbihinin imamesi olduğu açıktır. Rahmân sıfat-ı hassı ise Kur'an'ın tüm sûrelerinin başında yer alır. Bunu ilgili bahiste inceleyeceğimiz için geçiyoruz.

Rahmân ismi genellikle bağımsız ve mücerret olarak gelmektedir. Bu özelliğine rağmen Rab ismi ile yakınlığı dikkat çekicidir. Rahmân isminin "Rab kimdir?" sorusunun cevabı gibi gelmesi, bu yakınlığın bariz bir göstergesidir. Mesela şu ayetler:

وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ ۝

"Unutmayın ki Rabbiniz o Rahmân'dır." *(Tâhâ 20:90)*

رَبِّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ ۝

[1] Rahmân ile Rahîm'in birlikte geldiği yerler: Fatiha 2; Bakara 163; Neml 30; Fussılet 2; Haşr 22.

"Göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbi olan Rahmân..." *(Nebe' 78:37)*

Tersi de söz konusu. Bazen de Rab ismi "Rahmân kimdir?" sorusunun cevabı gibi gelmektedir:

وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبِّي ﴿٣٠﴾

"Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir." *(Ra'd 13:30)*

Evet, Rab olan mutlak rahmetin membaıdır. O sonsuz gücüne rağmen merhametiyle terbiye etmektedir. Rahmân olan da Rabdir. Zira terbiyeye mani olan bir merhamet yararsız, merhametsiz bir terbiye ise zararlıdır. Allahın rububiyyeti Rahmân ismi eşliğinde tecellî eder, Rahmâniyyeti ise Rab ismi eşliğinde tecellî eder. Rahmân ve Rab isimlerinin etkileşimi, bize eğitim ile merhamet arasındaki kopmaz ilişkiyi göstermektedir. Merhametsiz eğitim de, eğitime mani olan merhamet de makbul değildir. Rahmâniyyetin tecellî ettiği bir eğitim sistemi merhamet üzerine bina edilmelidir. Öğretme işini üstlenen her kişi merhameti listesinin başına yazmalıdır.

3.3. Allah Rahmân olandır

Kur'an "Allah kimdir?" muhtemel sorusuna birçok yerde cevap verir. Fakat verdiği bu cevaplar içerisinde ikisi vardır ki çok özeldir. Bunlardan biri İhlâs sûresidir. Diğeri ise Haşr sûresinin son ayetleridir. Bu sonuncusunda cevap şöyle gelir:

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾

"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır: İdrak edilemeyen ve edilebilen her şeyin âlimi sadece O'dur; O Rahmân'dır, O Rahîm'dir." *(Haşr 59:22)*

Bu ayette Allah'ın her şeyin âlimi olması ifade edildikten sonra Rahmân ve Rahîm oluşunun hatırlatılması boşuna değildir. Her şeyi bilme vasfı genelde insanın aleyhine sonuçlar doğurur. Zira her şeyi bilen zat, insanın sadece dışarı vurduğu kötülükleri değil, içinde sakladığı kötücül duyguları, kötü fikirleri, kötü hisleri de bilir. Ayetin Rahmân ve Rahîm ismi ile bitmesi,

Allah'ın Alîm oluşunu insanın aleyhine değil lehine döndürmektedir. O'nun her şeyi bilen oluşu, özünde merhamet sahibi bir Rahmân ve işinde merhamet sahibi bir Rahîm oluşunun üzerine temellendirilmiştir. Dolayısıyla insan O'nun her şeyi bilen vasfını tek başına tasavvur etmemeli, o vasfın sahibinin Rahmân ve Rahîm olduğunu da bilmelidir.

Benzer bir ayet de Bakara sûresinde yer alır:

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

"Ve sizin ilâhınız bir tek ilâhtır; O'ndan başka tapılmaya layık hiçbir varlık yoktur, sadece O Rahmân, O Rahîm vardır." *(Bakara 2:163)*

Bu ayetler "Allah kimdir?" muhtemel sorusunun cevabıydı. Cevabın içinde "Rahmân ve Rahîm" isimlerinin yer alması, Rabbimizin zatını sonsuz merhametiyle tanımamızı istemesidir. Bir kimsenin birçok vasfı, birçok meziyeti, birçok sıfatı ve niteliği olabilir. Fakat muhataplarının kendisini bu birden çok sıfatlar içinden bazılarıyla tanımasını ister. Bundan memnun olur. Allah da zatını Rahmâniyyet ve Rahîmiyyetiyle tanımamızı istemektedir. Bundan hoşnut olmaktadır.

Muhtemel sorulardan biri de "Kur'an'ı kim indirdi?" sorusudur. Aslında asıl soru bu değildir. Zira bir mü'min Kur'an'ı Allah'ın indirdiğine imân etmiştir zaten. Fakat burada asıl soru, "Kur'an'ı Allah hangi vasfıyla indirdi?" sorusudur. Öyle ya, O'nun Rahmân sıfatı da var, Kahhar sıfatı da, Settar sıfatı da var Cebbar sıfatı da... "O'nun vahyi hangi sıfatıyla indirdiğinin ne önemi var?" diyecek olana, "Çook" cevabını vermek elzemdir. Zira o vahyi hangi sıfatla indirmişse, vahiy de o sıfatın tecellîsine medar olur. Okuyalım:

تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٢﴾

"O Rahmân ve Rahîm olan tarafından indirilmedir." *(Fussilet 41:2)*

Demek ki vahyin inişi Allah'ın rahmetinin bir eseridir. Vahyin mahza rahmet olduğunu Kur'an'ın kendisi söyler:

الرَّحْمٰن
ER-RAHMÂN

"İşte size Rabbinizden hakikatin açık belgesi, hidayet ve rahmet gelmiştir."

Rahmet sadece Kur'an'ın sıfatı değildir. Tevrat ve İncil'in de dâhil olduğu tüm vahiylerin sıfatıdır.[1] Vahiyler ilâhî rahmetin tecellîsidirler, zira vahiylerin gayesi hidayettir. Hidayet ise mahz-ı rahmettir. Bu yüzdendir ki, Fatiha'da her mü'min her gün onlarca kez Allah'tan hidayeti ister. Bunun anlamı şudur: Ey insan, eğer Allah'tan sadece bir şey isteme hakkın olsa, o hakkı hidayet istemede kullan!

Fatiha sûresi mahz-ı rahmet olan Kur'an'ın görkemli kapısıdır. O kapının sahibi, zatını bu sûrede Rahmân ve Rahîm oluşuyla tanıtır:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝١ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝٢

*"Hamdin tümü âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur; (O Allah ki) **Rahmân'dır, Rahîm'dir.**"* *(Fatiha 1:1-2)*

Fatiha Allah ile kul arasındaki diyalogdur. İlk üç ayeti kulluğun tek adresi olan Allah'ı tanıtır. Dördüncü ayeti kulun Allah'a verdiği sözdür. Son üç ayeti duadır. Fatiha'nın namazın olmazsa olmaz bir parçası kılınması, aslında namazın kul ile Allah arasındaki sohbet olmasından dolayıdır. Fatiha'nın bu özge sohbetin temeli olduğunu Hz. Peygamber şöyle beyan eder:

"Kul "Hamd olsun âlemlerin Rabbine" dediği zaman Allah der ki:

—"Kulum bana hamd etti."

Er-Rahmân er-Rahîm dediği zaman Allah der ki:

—"Kulum beni sena etti."

Kur'an'da Rahmân hep bağış ve af konusunda gelmez. Bazen de azap ile ilgili ayetlerde gelir. Hz. İbrahim'in babasını uyardığı yer buna bir örnektir:

يَا اَبَتِ اِنِّي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ۝٤٥

[1] Bkz: Hud 17, 28; Ahkaf 12.

"Ey Babacığım! O rahmet kaynağından gelecek bir azabın sana dokunmasından endişe ediyorum; işte o zaman Şeytan'ın bir dostu da sen olmuş olursun!"

(Meryem 19:45)

Yine Yâsin sûresinde kıssası anlatılan mü'min zatın dilinden aktarılan şu ayet de öyle:

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً إِن يُرِدْنِ ٱلرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَّا تُغْنِ عَنِّى شَفَٰعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنقِذُونِ ﴿٢٣﴾

"Onu bırakıp da başka ilâhlar edineyim, öyle mi? Eğer Rahmân bir zarar vermeyi dileyecek olursa, ne onlar bana zerre kadar şefaat edebilir, ne de beni kurtarabilirler."

(Yâsin 36:23)

Rahmet ile azabın bir yerde kullanılmasının iki sebebi olabilir:

1. Ya cezalandırmasında da, tıpkı Rab isminde işlendiği gibi bir terbiye ve bir rahmet olduğunu.

2. Ya da mücerret bir sıfat olarak kullanıldığını düşünmemiz gerekir.

Bu iki ihtimalden birincisi doğru olandır. Rahmân'ın cezalandırmasının nasıl rahmet olacağını Nuh tufanı örneğini işlerken beyan etmeye çalışmıştık.

3.4. Besmelede Rahmân ismi

Besmelede Rahmân ismi Allah isminin sıfatı olarak kullanılır. Yine Fatiha'nın ikinci ayetinde [1] ve Neml sûresinin 30. aye-

[1] Fatiha'daki besmeleyle ilgili üç ayrı görüş vardır: 1) Besmele Fatiha sûresinin bir ayetidir. Başta İmam Şafii olmak üzere bazı imamlar bu görüştedir. 2) Fatiha'daki de dâhil hiçbir sûredeki besmele o sûreden bir ayet değildir, sûreden bağımsız bir ayettir. Başta İmam Ebu Hanife olmak üzere bazı imamlar da bu görüştedir. İmam Ebu Hanife'ye göre besmelesiz olarak da Fatiha yine yedi ayettir ve birinci ekolün tek ayet saydığı son eyeti, İmam Ebu Hanife'nin mensup olduğu ekol *-ğayri'l-ma'dubî* den sonrasını müstakil bir ayet olmak üzere- iki ayet sayar. 3) Besmele ne Fatiha'dan bir ayettir, ne de müstakil bir ayettir, sûrelerin arasını birbirinden ayırmak için Kur'an'dan (Neml 30) bir iktibastır. Bizim tercihimiz de bu son görüştür. Darakutni'nin, Allah Rasûlü'nün cemaatle kıraatın açıktan okunduğu namazlarda besmeleyi açıktan okuduğuna dair hiçbir sahih rivayetin bulunmadığını söylemesi bunu teyit eder (İbn

tinde Rahmân ismi Allah isminin sıfatı olarak kullanılır. Rahmân ismi Allah isminden başka her hangi bir isme sıfat olarak gelmez. Rahmân isminin Allah isminin sıfatı olarak gelmesi de gösterir ki, Rahmân bir sıfattır.

Dolayısıyla Rahmân isminin Allah isminin yerine geçemeyeceği, tüm özelliğine rağmen onun sıfatı olduğu açıktır. Fakat bu öyle bir sıfattır ki, diğer hiçbir sıfat Rahmân gibi müstakil olarak gelmez. Rahmân sûresinin başında tek ve müstakil bir ayet olarak gelişi bunun delilidir.

Besmele, "Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla" diye çevirdiğimiz *bismillahi'r-Rahmâni'r-Rahîm*'in kısaltma adıdır. Bu cümle Kur'an'dan bir iktibastır. Besmelenin insanlıkla yaşıt olduğunu Hz. Nuh'un gemisini yüzdürürken kullanmasından anlıyoruz.[1] Hz. Süleyman, Sebe melikesi Belkıs'a yazdığı mektuba "Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla/adına" diye başlar.[2] Allah Rasûlü, namazlarda Fatiha'yı okurken önce içinden besmele çeker sonra Fatiha'yı okurdu. Nasıl ki "Fatihasız namaz, namaz olmaz" ise, besmelesiz Fatiha da Fatiha olmaz. Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber, Kur'an'ı kendi kafasından ve "kendi adına" değil Allah tarafından ve "Allah adına" tebliğ etmektedir. Besmele öncelikle bu hakikati ifade eder. Üstelik O Allah'ın sıfatlarının en önünde Rahmân ve Rahîm isimleri gelmektedir.

Besmele bu vasfıyla Tevbe sûresi hariç Kur'an'ın tüm sûrelerinin başında yer alır. İşlevi sadece iki sûreyi birbirinden ayırmak değil, vahyin muhatabına hem Allah'ın sonsuz rahmetini, hem de vahyin ilâhî rahmetin bir tecellîsi olduğunu hatırlatmaktır. Besmele yalnız sûrelerin başında kullanılmamış, Allah Rasûlü tarafından her işin başında kullanılması tavsiye edilmiş ve bizzat kendisi tarafından da uygulanmıştır. Rasulullah

---

Teymiyye, *Tefsir*). Hepsinden öte, bir ibarenin ayet olup olmadığının Müslüman âlimler arasında tartışma konusu olması, o ibarenin sübutunun kati olmadığının delili olarak yeter. Zira baştan sona sûrelerdeki tüm ayetlerin sübutu katidir. Eğer besmelenin ne Fatiha'dan bir ayet, ne de müstakil birer ayet olmadığını savunan bir görüş varsa ve bu görüşü savunanlar da Müslüman ataritelerse, bu durumda "sübutun katiliği" söz konusu edilemez. Sübutu kati almayan ise sûreye mal edilemez. (Ayrıca bkz: *Hayat Kitabı Kur'an, Fatiha*, not 1) Burada "Fatiha'nın ikinci ayetinde" dememizin gerekçesi budur.

[1] Hud 41.

[2] Neml 30.

"Besmelesiz başlayan her iş akamete uğrar" buyurmuştur. Zira bir işe besmeleyle başlamak, şu beş şeyi söylemektir:

1. Allah'ım! Senin varlığının ve hayata müdahil oluşunun bilincindeyim.
2. Allah'ım! Bu işi, verdiğin akıl, irade ve imkân sayesinde yapıyorum.
3. Allah'ım! Desteğin olmasaydı ben bu işi yapamazdım.
4. Allah'ım! Senden bağımsız bir varlık alanı olduğunu düşünmüyorum.
5. Allah'ım! Beni desteğinden mahrum etme!

Besmelenin mü'minin hayat alanını böylesine kuşatması boşuna değildir. Bu, her şeyi kuşatmış olan ilâhî rahmetin mü'minin hayatına da yansımasıdır. İlâhî rahmet her şeyi kuşatır da, insan eylemlerini kuşatamaz mı? Kuşatır kuşatması da, insan "sıradan bir şey" değil, "irade ve akıl sahibi bir hazret" olduğu için, kendi iradesiyle rahmeti tercih etmelidir.

Bilinçli bir biçimde *bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm* diyen kişi, cevherini ve arazını, özünü ve vasfını, mahiyetini ve hüviyetini, vücudunu ve mevcudunu, enfüsünü ve afakını, içini ve dışını ilâhî rahmetin kuşatmasına açmış demektir. Zira besmeledeki Rahmân, Allah'ın zatındaki rahmeti, Rahîm ise vasfındaki ve fiilindeki rahmeti ifade eder. Rahmân isminin tecellîsi besmele çeken mü'minin zatınadır, Rahîm isminin tecellîsi besmele çeken mü'minin vasfına ve fiilinedir. Zira Yaratanın zatından sudur eden yaratılanın cevherine, Yaratanın fiilinden sudur eden yaratılanın arazına tecellî eder.

3.5. Müşriklerin Rahmân'ı inkârı ve Rahmân sûresi

اَلرَّحْمٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ۝ خَلَقَ الْاِنْسَانَ ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝ اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۝ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۝

"Rahmân?!
Kur'an'ı O öğretti,
İnsanı O yarattı,

İnsana kendini ifade etmeyi O öğretti.

Güneşi ve ayı mükemmel bir hesapla yörüngelerinde hareket ettiren de (O).

Yıldızlar ve ağaçlar (O'nun emrine) boyun eğerler."

(Rahmân 55: 1-6)

Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biriyle başlayan tek sûre Rahmân sûresidir. Müşriklerin ***"Rahmân da neymiş?"*** *(Furkan 60)* inkârına cevap sadedinde gelir. Bu cevabı anlamak için müşriklerin tavrını bilmek gerekir.

Müşrikler Rahmân ismine başından beri soğuk bakmışlar, ısrarla onu kullanmaktan kaçınmışlar, hatta nefret etmişlerdir. Mekke'de inen Furkan sûresinde, onların bu tavrı dile getirilir. ***"İster Allah diye ister Rahmân diye yalvarıp yakarın.."*** *(İsrâ 110)* diyen ayet de, Mekke müşriklerinin bu tavrına bir reddiye iması taşır. Bu tavır sonuna kadar sürmüştür. Hicretin 6. yılındaki Hudeybiye anlaşması sırasında da bu tavra şahit oluruz. Mekke heyetinin başkanı Süheyl b. Amr, Hz. Peygamber'in anlaşmanın kâtibi olan Hz. Ali'ye yazdırdığı besmeleye karşı çıkarken aynı tavrı sürdürür: "Rahmân da neymiş? '*Bismikallahümme*' yaz!" der.

Mekke müşriklerinin bu tavrını Rahmân kelimesine yabancı olduklarına yoranlar olmuştur. Onlara göre Rahmân ismi ehl-i kitabın dili olan İbraniceden alınmıştır. Dilci Sa'leb ve İbnu'l-Enbari bu görüştedirler. Râzî de bu görüşe katılır. Fakat Taberi bu görüşü savunanları "aklı kıt olmakla" suçlar. Arapların öteden beri Rahmân ismini kullandıklarına dair Cahiliyye şiirinden örnekler getirir.[1] Gariptir ki, bazı oryantalistler de bu çürük teze sarılmış ve buradan yola çıkarak Kur'an'ın kaynağının Kitap Ehli olduğu tezine meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır. Fakat Cahiliyye şiirindeki örnekler ve kelimenin türetildiği Arapça köken bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Kaldı ki yalancı peygamber Müseylime'nin "Yemame'nin Rahmânı" diye anılması, bu ismin Araplar arasında kullanıldığının bir başka göstergesidir.

İşte Rahmân sûresinin ilk ayetleri, Cahiliyye insanının Rahmân'ı inkârına bir cevaptır. Onlara güneşle ayın, yerle göğün, geceyle gündüzün, ırmakların, denizlerin ve dağların

[1] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, I, 86.

insanın emrine musahhar kılındığı söylenmektedir. Eğer kendilerini çevreleyen tabiata rahmet nazarıyla baksalardı, Rahmân'ın rahmetini görürlerdi.

Mekke müşriklerinin Rahmân'ı inkâr ettiklerini Hudeybiye'den yıllar önce Mekke'de inen Ra'd sûresi de söyler:

وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ ۚ ﴿٣٠﴾

"Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar" *(Rad 13:30).*

Onların Rahmân olan Allah'a karşı çarpık tasavvurlarını en güzel resmeden sûre Zuhruf sûresidir. Bu sûrede şöyle buyrulur: ***"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin hayatlarını sor soruştur; bak bakalım, hiç Rahmân'dan başka tapınılacak ilâhlar tayin etmiş miyiz?"*** (45) Aynı sûrede müşriklerin önce kızları Rahmân'a isnad edip, Rahmân'ın verdiği kız çocuğuyla müjdelenince de öfkeden kudurdukları dile getirilir (17, 81). Mekke müşriklerinin içinde bulundukları şirki kader saymaları, Rahmân'a iftira etmekti (20). Zira bizzat Kur'an'ın tanıklığıyla küfür ve şirkin kendisi Rahmân'ı inkâr demekti (45).

Soru: Cahiliyye müşriklerinin Rahmân ismine böylesine tepki göstermelerinin gerçek sebebi nedir?

Cevap: Cahiliyye insanının putlara yer açan ve meşruiyet kazandıran "uzak tanrı" tasavvurudur. Onlar Allah'a inanıyorlar, fakat O'nu uzak bilip aracılar vazediyorlardı. Rahmân olan Allah asla insana uzak kalamazdı. Zira Rahmân olan bir zat, Rahmâniyyetini her an izhar etmek ve rahmete muhtaç olanla yakından ve aracısız ilgilenmek durumundaydı. Bu takdirde müşriklerin putları boşa çıkmış oluyordu. Kabullenemedikleri şey de işte buydu. Esasen onlar insanın tarihte "Allah ile beraber" yürüyüşüne itiraz ediyorlardı. Değilse, tek başına "Allah'a doğru" yürüyüşüne o kadar da keskin itirazları yoktu.

Rahmân sûresi Mekkî'dir. İlâhî rahmetin tecellîlerini dile getirir. 31 kez tekrarlanan "O halde Rabbinizin hangi bir nimetini inkâr edebilirsiniz" ayeti, aslında hiçbiri de birbirinin tekrarı olmayan bir vurguya sahiptir. Zira tekrarlanan her ayetteki "nimet", ayetin hemen öncesinde dile gelen farklı nimetlerdir. Söz konusu ayetteki *kuma* zamirinin insan ve cinleri kasdettiği tevili yapılmıştır. Muhtemeldir ki bununla insanın görünen ve görünmeyen boyutu veya dünya ile ahiret boyutu kastedilmiş olabilir.

الرَّحْمَٰنُ
ER-RAHMÂN

Rahmân ismiyle başlayan sûrenin 31 kez "Rabbin nimetine" atıf yapması, Rabbin rububiyyetinin Rahmâniyyetinden ayrı değerlendirilemeyeceğinin göstergesidir.

Sûrede Rahmân isminin ardından gelen "Kur'an'ı O öğretti" ayeti, vahyin Rahmân'ın insanlığa en büyük rahmeti olduğunu gösterir. Ayette iki şeyden söz edilmektedir: Kur'an ve öğretmek. Kur'an ayrı bir rahmet, öğrenme yeteneği ayrı bir rahmet, Rahmân'ın öğretmesi ise daha farklı bir rahmettir. Bu rahmetler insanın yaratılışından bile önceliklidir. Evet, insanın yaratılışı da büyük rahmettir, fakat eğer vahiy ve öğrenme yeteneği olmasaydı insan "beşer" olmaktan "insan" olmaya yükselemezdi.

İç sesi ruha safa veren sûrede cennete dair öyle muhteşem tasvirler yapılır ki, imân gözüyle bakan bir mü'min adeta cenneti görür gibi olur. Mutlak ve kalıcı güzelliği böylesine tasvir eden sûrenin zirvesi, Allah'tan başka hiçbir şeyin sonsuz olmayacağını dile getiren şu muhteşem pasajdır:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

"Oradaki her varlık fanidir; Baki kalacak olan azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zatıdır:

O halde Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?" *(Rahmân 55:26-28)*

Sûrenin 26. ayetini, İslâm Medenîyet havzasında mezar taşlarına yazmak adet haline gelmiştir.

3.6. Rahmân isminin en çok geçtiği sûre

Meryem sûresinde *Allah* ismi sadece iki kez geçerken *Rahmân* ismi 16 kez geçer. Kur'an'da Rahmân isminin en çok geçtiği sûre Meryem sûresidir. Bu vasfıyla sûreye "Rahmân sûresi" dense yeridir. Bunun nedenini sûrenin muhtevasında aramak gerekir.

Sûrede Hz. İbrahim, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. Harun ve Hz. Muhammed'den söz edilir. Bu isimler bağlamında değinilen olağanüstü ilâhî yardımlar, ilâhî rahmetin bir eseri olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bu isimler birbirine rahmet olmuştur. Hepsi de Hz.

İbrahim'in neslinden olan diğer isimler, ataları Hz. İbrahim için birer rahmet vesilesidirler. Ayrıca iki kardeş olan Musa ve Harun birbirleri için, hısımlık ilişkisi olan Zekeriyya ve Meryem birbirleri için, baba-oğul Zekeriyya ve Yahya birbirleri için, anne-oğul Meryem ve İsa birbirleri için rahmet olmuşlardır. Bu da Rahmân'ın bir tecellîsidir.

Bu isimlerin hepsi de, sıra dışı hayat serüvenlerinde, Rahmân'ın rahmetini defalarca müşahede etmişlerdir. Hz. İbrahim önce babasıyla sınanmıştır. Babasına ***"Şeytan'a değil Rahmân'a kulluk et!"*** dediği bu sûrede yer alır *(44-45)*. Sonra kavmiyle sınanmış, sonra ateşle sınanmış, sonra eşiyle sınanmış, en sonunda evladıyla sınanmıştır. Fakat sınayan Rahmân olunca sınavları başarıyla vermiş ve en sonunda Rahmân'ın rahmetine ermiştir.

Hz. Zekeriyya önce çocuksuzlukla sınanmış, sonra eşinin yeğeni Meryem ile sınanmış, en sonunda evladı ve canıyla sınanmıştır. Onun oğlu Hz. Yahya'nın adını Allah koymuştur. *Yahya,* "O yaşayacak" mânâsına gelir. Bu nasıl bir takdirdir ki, Allah'ın adını "O yaşayacak" mânâsına gelen *Yahya* koyduğu bu mübarek peygamber, genç yaşında, ahlakdışı bir fetva talebine cevaz vermediği Kral Herodes tarafından kurbanlık koç gibi boğazlanacaktır. Bütün bunların içindeki rahmeti görmek için, Rahmân'ın nuruyla bakan bir göz lazımdır. Hikmet bellidir: Allah'ın yaşamaktan kasdettiği şey farklı, tek dünyalıların kasdettiği şey farklıdır. Allah'ın "hayat" dediği şey, biyolojik yaşamdan çok öte bir şeydir.

Sûreye adını veren Meryem, sûrenin asıl kahramanıdır. O annesi Hanne'nin daha doğmadan adadığı bir hak adağı, bir canlı vakıftır.[1] Rahmân'ın rahmetinden en büyük payı Rahmân'a adananlar alır. Meryem'in hayatını anlatan Meryem sûresinde Rahmân isminin en çok geçmesinin sırrı da burada yatar.

Meryem, kendisine müjde için gelen melekten *Rahmân'a* sığınmıştır (18). Çünkü O mutlak rahmetin kaynağıdır. Melek de O'nun rahmetinin bir eseridir ve O'nun rahmetini Meryem'e iletmek için gelmiştir. Meryem *Rahmân'a* oruç adamıştır (26). Kendini adadığı için İsa ile ödüllendirilen Meryem, adayışlarını ameliyle de sürdürmüştür.

[1] Bkz: *Adayış Risalesi*, Mustafa İslâmoğlu, Düşün yay, İstanbul.

Meryem'in kıssasının ardından sûrede peygamberler geçit resmi yaparlar: Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsmail, Hz. İdris...

Bunlar *Rahmânın* ayetleri okunduğunda secdeye kapananlardır (58).

Dikkat buyurun: "Rahmân'ın ayetleri"...

Neden?

Çünkü konusu ister cennet ister cehennem, ister gazab ister azab, ister müjde ister uyarı olsun, hepsi de rahmetin farklı bir boyutunu temsil eden ayetlerdir onlar. Değil mi ki 'Cenneti vaad eden de *Rahmân'dır'* (61), *Rahmân'a* asi olanları cehennemde toplayacak olan da (69). Fakat O cezalandırmada acele etmez. Rahmetiyle affeder, kul O'nun affını istismar eder, döner bir daha affeder. Bu böyle devam eder gider. Zira sapana mühlet veren de *Rahmân'dır* (75). Buna rağmen yine de küstahlaşırsa insan, ona "*Rahmân* katında bir sözleşme mi yaptı?" diye sormak vacip olur (78). Beri yandan "muttakiler *Rahmân*'ın huzurunda ağır konuklar olarak toplanacaklardır" (85). Ve Hesap Günü'nde "*Rahmân* ile yaptığı imân sözleşmesine sadık kalanlar dışında hiç kimse şefaate nail olamayacaktır" (87).

Bir de "*Rahmân* çocuk edindi" iftirasında bulunanlar var (88). Bu iftira o kadar ağırdır ki, iftiranın şiddetinden "neredeyse gökler paramparça olacak, yer yarılacak ve dağlar toz duman olacaktı" (90) "*Rahmân*'a bir oğul isnad etmek ha!" (91) "İyi ama, *Rahmân*'ın oğul edinmesi olacak şey değil ki!" (92) Bu iftira karşısında gök kubbe çatırdamıyor, yer yarılmıyorsa, bu da Rahmân'ın rahmetinin eseridir. Fakat kesin olan bir şey var: En sonunda herkes *Rahmân'ın* huzuruna gelecektir (93).

Sûre son pasajında müthiş bir ifşada bulunarak perdeyi kapatır: Sevgiyi var eden Rahmân'dır. Bu hakikat sûrede şöyle dile gelir: "İmân eden ve salih amel işleyenler için *Rahmân* çok özel bir sevgi var edecektir" (96). Sevgiyi Rahmân verirse, merhamet o sevginin meyvesi, sevgi o merhametin tohumu olur.

4. RAHMÂNİYYETİN TECELLÎLERİ

4.1. Allah'ın otoritesi rahmâniyyetin tecellîsidir

Kur'an'da arş Allah ve Rab ismine isnad edildiği gibi Rahmân ismine de isnad edilir:

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ۝

"O Rahmân mutlak hükümranlık makamına ('arş) kurulmuştur." *(Tâhâ 20:5)*

Bunun anlamı açıktır: Rahmân'ın hükümran olması, hükmettikleri üzerinde otorite kurmak için değil, rahmetine onları muhatap kılmak içindir. O yüce makamını otoritesini pekiştirmek için değil, rahmetiyle her şeyi kuşatmak için kullanmaktadır.

اَلَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ۛ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبِيرًا ۝

"Gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri altı evrede yaratıp, sonra da mutlak hükümranlık makamına kurulan O'dur. O Rahmân'dır: Haydi o halde, (isteyeceğini) O her haberin hangi kaynaktan ne maksatla çıktığını bilenden iste." *(Furkan 25:59)*

Gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri yaratanın sıfatı Rahmân olunca, o rahmet gökleri, yeri ve bunlar arasındaki her şeyi ister istemez kuşatacaktır. Onun hükümranlık makamını temsil eden *'arş*'a kurulması da, rahmet tahtına kurulması ve her hükmünü rahmetle icra etmesi demektir. Böylesine bir rahmetin kaynağı olan Allah dururken insanın başkasından rehberlik istemesi ne büyük bir dalalettir. Hele ortada vahiy gibi ilâhî bir rehberlik varken...

4.2. Vahiy rahmâniyyetin tecellîsidir

Vahiylerin tümü Rahmân olan Allah'ın rahmâniyyetinin bir tecellîsidir. Zira vahiy hidayettir. Hidayet, ilâhî rehberliktir. İnsanlık Allah'ın rehberliğine muhtaçtır. Eğer bu hayat yolunda insan yolunu kaybederse, bunun en büyük zararı kendisine olacaktır. Şu ayet, vahyin Rahmâniyyetin tecellîsi olduğunun güzel bir delilidir. Zira her ilâhî mesajın, Rahmân'ın katından geldiğini söylemektedir:

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ۝

"Onlara Rahmân'ın katından yeni bir hatırlatıcı mesaj gelse, kesinlikle ondan yüz çevirirler." *(Şuara 26:5)*

Vahyin sadece kendisi rahmâniyyetin bir tecellîsi değil, muhteşem indirilişi de Rahmâniyyetin bir tecellîsidir:

حٰمٓ ۝ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝

"Hâ-Mîm! Muhteşem bir indiriliş; O Rahmân, O Rahîm katından!" *(Fussılet 41:1-2)*

"Muhteşem indiriliş" ile kastedilen vahyin kendisinden daha çok, vahyin 23 yılda peyderpey indirilmesi olsa gerektir. Zira "tencim" adı verilen bu süreç, vahyin sadece hayata dair bir şey değil, bizzat hayat olduğunu gösterir. Evet, vahiy hayattır ve yaşanan hayatın içine inmiştir. 23 yıllık iniş sürecinde bir nesli elleriyle inşa etmiş ve inşa ettiği o nesil eliyle de yeryüzünde model bir cemaat ve ümmet inşa etmiştir.

Tâhâ sûresinin girişi de vahyin rahmâniyyetin tecellîsi olduğuna şahitlik eder:

طٰهٰ ۝ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقٰى ۝ إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ۝ تَنْزِيلًا
مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ۝ الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ۝

"Ey insan! Biz bu ilâhî hitâbı sana zorluk çekip mutsuz olasın diye indirmedik; yalnızca Allah'ın sevgisini yitirmekten korkan kimselere bir uyarı olsun için indirdik. Yeri ve yüce gökleri yaratan Zat tarafından indirilmedir bu! O Rahmân'dır; mutlak hükümranlık makamına sadece O kurulmuştur." *(Tâhâ 20:1-5)*

Pasajın başı Kur'an'ın Hz. Peygamber'e meşakkat çektirmek için indirilmediğini söylerken, sonu Rahmân'ın arşa istiva ettiğini ifade etmektedir. Başla son arasında ne gibi bir irtibat vardır?

İrtibat açıktır: Rahmân arşa istiva etmiş, yani hükümranlık makamına kurulmuştur. Vahiy ise aynı arştan inmiştir. Dolayısıyla vahiy Rahmân'ın rahmetine boyanmıştır. Sözün

özü: Rahmân'ın arşından inen Kur'an nasıl olur da seni meşakkate sokmak ister? Değil mi ki Kur'an kendisine inananlar için hem bir rehber, hem de bir rahmettir:

إِنَّ هٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝
وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝

"Hiç şüphesiz bu Kur'an İsrail oğullarının üzerinde ihtilafa düştükleri birçok konuya açıklık getirmektedir. Çünkü o da inananlar için bir rehber ve bir rahmettir."

(Neml 27:76-77)

Sadece Kur'an rahmet değildir elbet. Vahiylerin tümü rahmettir. Tıpkı Tevrat'ın rahmet olduğu gibi:

أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ۝

"(Musa), üzerinde Rablerinin** (sevgisini yitirmekten) **korkanlara rehberlik eden ve rahmet vaad eden öğretiler yazılı levhaları aldı." *(A'raf 7:154)*

Hiç şüphe yok ki, Hz. Nuh'a Allah katından bahşedildiği ifade edilen rahmet vahiydir.[1] Yine Hz. Salih'e Allah katından bahşedildiği ifade edilen rahmet de vahiydir.[2] Şu halde, vahye sırt dönmek rahmete sırt dönmektir. Vahye yönelmek ise Rahmân'ın rahmetine yönelmektir. Tabi ki vahyi yalanlamak kişinin kendisine yaptığı en büyük zulüm, bunu yapan da en büyük zalimdir.[3]

Vahye yamuk bakmanın cezası, vahye sırt dönmenin cezasından daha az değildir. Rahmân'ın ayeti, böyle birinin "Şeytan'ın uydusu" olacağını söylüyor. Bu uyarının kendisi de öğüt alacaklar için bir rahmet olup çıkıyor:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ۝ وَإِنَّهُمْ
لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ۝

[1] Hûd 28.
[2] Hûd 63.
[3] En'âm 155, 157.

"Kim Rahmân'ın uyarı dolu mesajına kusurlu bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytani** (öteki kişilik) **musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir; artık o onları doğru yoldan çıkarır; berikiler de zanneder ki, kendileri doğru yoldadırlar." *(Zuhruf 43:36-37)*

Vahiy rahmâniyyetin bir tecellîsi olur da, o vahyi alma ve ulaştırma görevi olan nübüvvet ve **risâlet** olmaz mı? Genelde peygamberlik özelde Hz. Peygamber'in peygamberliği Rahmân'ın insana merhametinin bir ifadesidir. Bunun en güzel ifadesi, Hz. Peygamber'in risâletine dair şu ayettir:

وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

"İşte bu yüzden** (Ey Peygamber), **Biz seni bütün insanlığa sadece bir rahmet olarak gönderdik." *(Enbiya 21:107)*

Değil mi ki Hz. Muhammed'i elçi seçen Rahmân'dır?[1] Varlığı rahmetiyle var edenin seçtiği peygamberin "âlemlere rahmet" olmasından daha doğal ne olabilir?

4.3. Melekler rahmâniyyetin tecellîsidir

Hem meleklerin varlığı, hem de yaptıkları işler Rahmân'ın rahmetinin tecellîleridir. Rahmetin tecellîsi olan melekleri tanrı edinmek Allah'ın rahmetini istismar etmenin en çirkin yoludur. Şu ayet bu hakikati ifade eder:

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

"Onlar, Rahmân tarafından yaratılmış varlıklar olan melekleri dişi olarak tasavvur ettiler: Yoksa onların yaratılışına tanık mı oldular? Onların bu yalancı şahitlikleri kaydedilecek ve** (bu yüzden) **sorgulanacaklar." *(Zuhruf 43:19)*

4.4. Ahiret rahmâniyyetin tecellîsidir

Bazı âlimler Rahmân isminin "dünyada herkese Rahmet eden", Rahîm isminin ise "ahirette yalnız mü'minlere rahmet

[1] Ra'd 30.

eden" mânâsına geldiğini söylerler. Bu yaklaşımın yanlış olan tarafı Rahmân ismini dünyaya hasretmektir. Bunu Kur'an doğrulamaz. Hatta tersine, Rahmân ismini ahiretle ilgili bağlamlarda kullanır:

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ۝

"Eyvah! Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?" diyecekler** (ve cevabı kendileri verecekler): **"Rahmân'ın vaad ettiği bu olsa gerek; demek ki gönderilen elçiler doğru söylemişler." *(Yâsîn 36:52)*

Bu ayette Rahmân ismi zikredilse de, ayetin muhtevasının Rahmân'ın rahmetiyle doğrudan alakalı olmadığı düşünülebilir. Bu düşünce elbet yanlıştır ve burada Hesap Günü'nün varlığının da Rahmân'ın rahmetinin bir tecellîsi olduğu zımni gerçeği vurgulanmaktadır. Fakat şu ayetin muhtevası her halükarda Rahmân olan Allah'ın ahiretteki rahmetiyle alakalıdır. Zımnen ahirette gerçek şefaatçinin Allah olduğu ifade edilmektedir:

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ۝ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ۝

"Hesap günü onların** (tümü), **kendisine karşı yanlış yapamayacakları bir davetçiye tabi olmak durumundadırlar: Artık bütün sesler o Rahmân'ın azametinden dolayı iyice kısılmıştır. Öyle ki, boğuk bir uğultu dışında hiçbir ses işitemeyeceksin. İşte o gün kendisine o Rahmân'ın geçit verdiği ve sözünden razı olduğu kimselerden başkasına şefaatin hiçbir yararı olmayacaktır." *(Tâhâ 20:108-109)*

Ayet, rahmeti sonsuz olan Rahmân dururken rahmete sürekli muhtaç olan insandan şefaat ummayı zımnen kınamaktadır. Zira herkes O'nun rahmetine muhtaçtır, fakat O kimsenin merhametine muhtaç değildir. En merhametli insanın dahi merhameti sınırlı, Rahmân'ın rahmeti ise sınırsızdır.

Bu hakikat bir başka yerde daha farklı bir üslupla ifade edilir:

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَٰٓئِكَةُ صَفًّا ۖ لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾

"Bütün ruhların ve meleklerin saf saf dizildiği gün kimse ağzını açamayacak; ancak Rahmân'ın izin verdikleri müstesna; onlar da sadece doğruyu söyleyecek."

(Nebe' 78:38)

4.5. Cennet ve cehennem rahmâniyyetin tecellîsidir

Cennet Rahmân isminin mi Rahîm isminin mi tecellîsidir?

Elbette Rahmân isminin tecellîsidir. Zira cennet mutlak zattan yansıyan zati ve daimi bir tecellîdir. Böyle bir tecellî ancak zata dönük bir sıfatın tecellîsi olabilir. O da Rahmân'dır. Rahîm fiile dönük bir sıfattır. Bu sıfatın tecellîsi de fiil gibi artan ve eksilen, yenilenebilen ve kesilebilen bir yapıdadır. Oysaki cennet mutlak güzelliğin üretildiği merkezdir. Cennet için Kur'an'da kullanılan *'adn* sıfatı, "kalıcı güzelliğin *madeni*" oluşunu ifade eder. Bu yüzden cennet oluş ve bozuluş yasalarına tabi değildir.

Cennetin Rahmâniyyetin tecellîsi olması gayet kolay anlaşılır. Fakat cehennemin Rahmâniyyetin tecellîsi olması zor anlaşılır. Öncelikle "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" ayetindeki 'her şey'e cehennem dâhil midir, değil midir?" suali sorulmalıdır. Cevap bellidir: Dâhildir. O halde bu nasıl anlaşılmalıdır?

1. Cehennem bir adalet unsuru olarak rahmettir. Zira cehennemin varlığı ilâhî adaletin bir gereğidir. Adalet ise şer değil mahza hayırdır. Şer suyu getirenle testiyi kırarın bir tutulmasıdır. Ondan daha da ötesi, cehennemin tek kat değil kat kat olması da adalettir. Zira kâfirler dahi kendi içlerinde tasnif edilmiş, mesela nifakı küfrüne perde kılana, "cehennemin en dibi" layık görülmüştür.

2. Cehennem bir uyarı aracı olarak rahmettir. Zira dünya hayatında insanlar cehennemle uyarılmaktadır. Sorumsuz davranışın feci akıbeti olarak takdim edilen cehennem, insanın kendisine zarar vermesini engelleyen bir korkuluk işlevi görmektedir.

3. Cehennem varlığı itibarıyla rahmettir. Zira cehennem dünyada şifa bulmayan insanın ahirette alındığı yoğun bakım ünitesidir. Ne kadar acı verici olursa olsun, tedavi şer değil hayırdır.

4. Cehennem kâfirin varlığını garanti altına aldığı için rahmettir. Zira var olmak rahmete nail olmaktır. Biri "Allah yok" dedi diye Allah yok olmaz. Fakat Allah birine "yok" derse o yok olur. Cehennemin varlığı, Allah'ın zatını inkâr edenlere "Yok ol!" Demeyeceğinin garantisidir ve böyle olduğu için rahmettir.

Hz. insana zihni ve dili ihanet edip şöyle dedirtebilir: "Ben var olmak istemedim ki! Kimse bana var olur musun diye sordu mu?"

Bu ve buna benzer tüm cümleler kendi içinde çelişkilidir, tutarsızdır. Zira insanın böyle diyebilmesi için önce var olması gerekir. Yok olanın itirazı da olmaz. Kurulacak bu tür cümlelerin içinde geçen "ben, bana, istemedim, var olmak" gibi tüm kelimeler ancak var olunca söylenebilecek kelimelerdir. Yok olanın, ne "var" diyecek bir varlığı, ne "ben" diyecek bir benliği, ne reddedecek bir iradesi, ne itiraz edecek bir aklı, ne bunu dile getirecek bir dili olur. Hakikat buyken biri çıkıp da böyle derse, o zaman da bu En Büyük Olana yapılmış en büyük nankörlük ve vefasızlık olur.

4.6. İbadetler rahmâniyyetin tecellîsidir

İbadet kulun Rahmân'a ikramı değil, Rahmân'ın kula ikramıdır. O kendisine ibadeti kuluna farz kılsa ve nasıl yapacağını kullara bıraksa, hiçbir kul mesela nasıl namaz kılınacağını kendiliğinden bulamazdı. Onun insandan ibadeti zatına hasretmesini istemesi insanın çıkarınadır. Zira insan kulluğunu gerçek kapıya yöneltmezse, kul olacağı binlerce sahte kapı bulmaya kalkacaktır. Tarih bunun şahididir.

İbadetler Allah'ın kula ikramıdır. Bu yüzden ibadet için kul ayrı bir ödül beklememelidir. Zira ibadetin kendisi bir ödüldür. Ödülün ödülü beklenmez. Eğer ibadetimize ecir veriyorsa, bu da O'nun Rahmâniyyetinin bir tecellîsidir. İşte ibadetin rahmet olduğunu söyleyen ayet:

وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۝

"Şu halde, namazı hakkını vererek kılın, zekâtı gönülden gelerek verin ve Rasûlü izleyin ki rahmete mazhar olmayı umabilesiniz." *(Nur 24:56)*

4.7. İmtihanlarımız rahmâniyyetin tecellîsidir

Dünya imtihan dünyasıdır. Hayat imtihan sahasıdır. İnsan, Rab olan Allah'ın dersine girmiş bir öğrencidir. Hakikat buyken, "madem O Rahmân'dır, neden insanın acı çekmesine razı oluyor?" sorusu boştur.

Bir çocuk hastalansa, acı ilacı içmek zorunda olsa. Annebabası ona ilacı içirmek ister. Fakat o buna direnir ve hoşlanmaz. Damağını esas aldığı için ona kötü ve zararlı görünür. Oysa şifası ondadır. Asıl onu içmezse zarar görecektir. Fakat o bunu bilmez. Allah'ın kuluna muamelesi de buna benzer. Allah kuluna şefkat tokadı atar. Bunu kul zarar ve kötülük olarak algılar. Oysaki onda kendisi için rahmet saklıdır. Bazen de insan başına gelenlerden dolayı Rabbini suçlar. Fakat gerçekte suçlu olan kendisidir. Rabbi onu arıtmakta ve damıtmaktadır.

Bir şeyin içindeki büyük hayra nail olmak için, bazen dışarıdan öyle görünen küçük şerre katlanmak gerekir. Eğer o küçük şerden dolayı o şeye sırt dönersek, onun içinde taşıdığı büyük hayra da sırt dönmüş oluruz. Doğum sancısı bir gerçektir ve acı verir. Annelerden doğum sancısını başka ağrı ve acılarla kıyaslaması istense, belki de asla kıyaslanamaz olduğunu söyleyeceklerdir. Fakat bu büyük ve emsalsiz sancı, evlat gibi elde edilecek büyük sonuç karşısında küçülecektir. Eğer aklı erse ve elinde olsaydı, hiçbir bebek anne karnındaki konforu bozup, o korkunç acıyı yaşamak ve o muazzam riski alma pahasına dünyaya gelmek istemezdi. Fakat hayata gelip şahsiyet sahibi bir varlık olmanın devleti karşısında doğarken yaşadığı o acı ve risk anılmaya değer bile bulunmayacaktır.

Hastalıklar, başa gelen felaketler de böyledir. İnsan imtihanlarının altında eziliyorsa, bu –hâşâ- onu imtihan edenin değil kendi kusurudur. Ya imtihanın dışındaki küçük zarara takılıp içindeki büyük karı görememiş, ya da şimdi ve burada yaşadığı küçük bir acıyı gözünde büyütüp yarın elde edebileceği büyük ecri gözden kaçırmıştır. Zira Rahmân olan Allah şöyle buyurmuştur: ***"Elbet her zorlukla beraber tarifsiz bir kolaylık vardır! Evet, her zorlukla beraber tarife sığmaz bir kolaylık hep vardır!"*** (Şerh 5-6)

Bu müjdeyi lugâvî yoruma tabi tutan Allah Rasûlü; "bir zorluk iki kolaylığa asla galip gelemez" der. Efendimizin bu yorumu şu dil kuralına dayanır: Belirlilik formuyla gelen bir isim tekrar edilirse ikisi bir sayılır, belirsiz gelen tekrar edilirse ikisi ayrı ayrı sayılır. Zorluk (*el-'usr*) belirli gelerek tek sayılmış, "kolaylık" (*yusr*) belirsiz gelerek çift sayılmıştır. Ayetteki bu lugâvî nükte, yine Allah Rasûlü'nün dilinden dökülen "Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği" hakikatiyle örtüşmektedir.

Servetin varlığı ve yokluğu da bir imtihandır. İnsanlar varlığını her durumda iyi, yokluğunu her durumda kötü sanırlar. Fakat hakikatte durum böyle değildir. İçinde Rahmân ismi geçen şu ayet bunu ifade eder:

وَلَوْلَآ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾

"Ve eğer bütün insanlar** (küfür ve nankörlükte ittifak etmiş) **tek bir toplum halini almayacak olsaydı, Rahmân'ı inkâr eden şu kimselerin konaklarını gümüşten damlarla ve üzerinde gösteriş yapacakları seyir teraslarıyla donatırdık." *(Zuhruf 43:33)*

Muhammedî davetin ilk muhatabı olan mü'minler için Medine döneminin bir rahmet dönemi olduğunda hiçbir tereddüt yok. Zira Medine dönemi, bir devlet ve iktidar, bir fetih ve ikbal dönemiydi. Fakat aynı nesil için Mekke dönemi de rahmâniyyetin bir tecellîsi idi. Zira Mekke medresesi okumasaydılar, Medine mezuniyetine nail olamazlardı. Mekke'deki düşman ortam mü'minleri eğitti. Sabretmeyi ve direnmeyi öğrendiler. Mahrumiyetin bir nimet olduğunu fark ettiler.

Bu manada kâfirlerin ve münafıkların varlığı da mü'minler için rahmâniyyetin bir tecellîsi oldu. Zira mü'minler kâfirlerle sınandılar. Onların ölçüsüz saldırıları, mü'minlere ölçülü olmanın değerini öğretti. Aynı zamanda imânın ne büyük nimet olduğunu imânsızlara bakarak daha iyi fark ettiler. Yine münafıkların varlığı da mü'minler için rahmâniyyetin bir tecellîsi oldu. Zira münafığın varlığı mü'minler arasında kalbinde hastalıklı olanlarla olmayanları seçip ayıran bir ölçü cihazı işlevi

gördü. Münafığın tutuşturduğu fitne ateşine atlayanlarla atlamayanlar seçilip ayrıldı.

4.8. *Beytullah* olan vicdan rahmâniyyetin tecellîsidir

Vicdan mekândan münezzeh olan Allah'ın evidir. Zira vicdan 'beytullah'tır.

Vicdan "hep bulunan, daima var olan, sürekli kendi varlığını hissettiren" mânâsına gelir. Yoğun hissiyata ve duygu hassasiyetine tekabül eder. İnsana yaratılıştan yerleştirilmiş manevi bir göstergedir. İyi ve doğru olanı gösterir. Hissiyatın kaynağını ifade eden *vecd* mastarından türetilmiş bir mübalağa veznidir. Sonradan kazanılmış olan "husuli bilgi" ile değil, önceden verilmiş olan "huduri bilgi" ile alakalı bir melekedir. Vicdan akılla ulaştığımız sonuçları sunduğumuz onay merciidir. Akıl kendisine verilen sonradan elde edilmiş bilgi ile çalışır. Fakat vicdan çalışmak için ihtiyaç duyduğu bilgiyi bizzat kendisinde bulur. Akıl aldanır, vicdan aldanmaz. İdrakin hissiyat altyapısını oluşturan vicdan pasif ve atıl olduğu zaman tıpkı akıl gibi yok sayılır. Nasıl ki "akılsız" derken deliyi değil aklını kullanmayanı kastediyorsak, "vicdansız" derken de vicdanı olmayanı değil vicdanının sesini dinlemeyeni veya vicdanını körelteni kastederiz.

Vicdan Rahmân olan Allah'ın zatından tecellî eder, merhum olan insanın zatında isbat-ı vücud eder. İnsan vicdanı yok edemez, ancak vicdanın sesini duymamak için kalbinin kulağını sağır, gözünü kör, dilini lal eder. Bizi nerede, kim ve neye karşı olursa olsun mazlumdan yana ve zalime karşı olmaya ikna eden vicdanımızdır. Vicdan daima mağdurdan yana haksızlığa karşıdır. Vicdan güçsüze, zayıfa, ezilene merhameti emreder. Vicdan aktif değil de atılsa, ancak o zaman insan mazluma merhamet etmeyebilir.

İnsandaki merhametin Allah'ın rahmetinden bir dal olduğunu söyleyen Hz. Peygamber, insanlara merhamet etmeyene Allah'ın da merhamet etmeyeceğini söyler.[1] Bu iki hadisi bir arada düşündüğümüzde, ikinci hadisin açılımı şöyle olmaktadır:

[1] "*Men lâyerhami'n-nâse la-yerhamuhullah*" Buhari, 6013; Müslim, 2319.

Varlığını ve sahip olduğu tüm merhameti Allah'ın rahmetine borçlu olan insan bu rahmeti insanlardan esirgerse, Allah'ın fazladan rahmetine nail olamaz. Hatta mevcut merhametini de yitirir. Zira merhamet merhameti üretir. Merhametsizlik ise başka merhametsizlikleri üretir. Efendimiz bu durumu "Allah'ın kalpten merhameti sıyırıp alması" olarak nitelendirmiştir. Hz. Aişe şahit olduğu bir olayı şöyle anlatır:

"Bir adam Rasulullah'ın çocukları öptüğünü görünce şöyle dedi: "Siz çocukları öpüyor musunuz? Oysa biz onları hiç öpmeyiz." Allah Rasûlü onun bu sözüne şu cevabı verdi: "Allah senin kalbindeki merhameti sıyırıp almışsa ben ne yapayım!"[1]

Dünyanın en güzel merhamet hikâyelerini Allah Rasûlü anlatmıştır. İşte onun dilinden biri müsbet diğeri menfi iki merhamet hikâyesi:

"Fahişe bir kadın, sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında dönen bir köpek gördü. Susuzluktan neredeyse ölecekti. Kadıncağız ayakkabısını çıkararak başörtüsüne bağladı ve onunla su çekti (ve köpeği suladı). Bu yüzden Allah'ın mağfiretine uğradı."[2]

"Bir kadın eve hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme gitti. Kediyi hapsederek yiyecek vermemiş, yeryüzünün haşeratından yemesi için de bırakmamıştı."[3]

4.9. Allah herkese Rahmân'dır

Allah yalnızca mü'minlere karşı değil kâfirlere karşı da Rahmân'dır. Bu hakikati ifade eden şu ayetin üslubu hayli dikkat çekicidir:

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ ۗ

"De ki: Sizi O Rahmân olana karşı gece ya da gündüz kim koruyacak?" *(Enbiya 21:42)*

Ayetin "de ki" dedikleri inkârcılardır. İnkârcılara hitap eden ayet, onları uyarırken dahi Allah'ın Rahmân ismiyle

[1] Buhari, 5998; Müslim, 2317.
[2] Buhari, 3321.
[3] Müslim, 2242.

uyarıyor. Bununla bize bir ders veriyor: Günah üzere gördüğünüz kimseleri uyarırken dahi Allah'ın Rahmân olduğunu asla aklınızdan çıkarmayın. Zira Rahmân'ın rahmetine sadece imân edenler değil, inkâr edenler de muhtaç. Onların başı dara düşse, onlara yetişecek olan da yine Rahmân'dır:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِىَ اللّٰهُ وَمَنْ مَّعِىَ اَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُّجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٩﴾

"De ki: "Hiç düşündünüz mü? Allah beni ve benimle beraber olanların ölümünü takdir etse, ya da bize rahmet edip** (yaşatsa; ikisi de hayırlıdır). **Fakat** (söyler misiniz), **inkâr edenleri acıklı bir azabın pençesinden kim kurtaracak?"

"De ki: "**(İşte kurtaracak olan) **O Rahmân'dır. Biz O'na imân ettik ve O'na güvendik.** (Size gelince): **Kimin apaçık bir sapıklıkta olduğunu günü gelince öğreneceksiniz."

(Mülk 67:28-29)

4.10. Mü'minde Rahmân'ın tecellîsi:

Rahmân ismi mü'minde tecellî edince, şefkat ve merhamette güneş gibi olur. Onun ışığından yalnız kuzular değil kurtlar da yararlanır, yalnız güller değil dikenler de yararlanır, yalnız kendi inancından olanlar değil olmayanlar da yararlanır.

Rahmân ismi mü'minde tecellî ettiğinde, mü'minin merhameti hesabi değil hasbi olur. Zira merhamet onun özüne sinmiş olur. Merhameti özüne sindiren, artık istese de merhametsiz davranamaz. Merhamet ettiği kimselerin olumlu veya olumsuz karşılık vermeleri onun duruşunu değiştirmez. Merhametine mazhar olmuş kimselerin kötülükleri bile onu merhametten vazgeçiremez. Mesela Rahmân isminin tecellî ettiği bir mü'mine, kimse "merhametten mazarrat doğuyor" dedirtemez. O merhameti öylesine içine sindirmiştir ki, merhamet ettiğinden gördüğü vefasızlığı ve kötülüğü bile, merhametinin sınanması cümlesinden sayar.

Verilen nimet hassaten Rahmân isminin tecellîsi olursa, o nimet verilen kişinin tabiatına uygun olmayan ve hoşuna

gitmeyen unsurlarından arındırılarak verilir. Kişi o nimetten bu sayede haz duyar. Mesela ibadetler Rahmân'ın rahmetinin eseridir. Fakat mahza hayır olan ibadetten herkes haz duymaz. Haz duyanlar için o nimet iki kere nimettir: Hem nimet olmak açısından, hem de tena'um olma (nimetin tadını alma) açısından. Bunlar, Kur'an'ın diliyle Rahmân'ın has kullarıdır:

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾

"Rahmân'ın has kulları olan kimseler, yeryüzünde vakarlı bir tevazu ile yürürler ve cahillerle muhatap olduklarında "Selam!" der geçerler." *(Furkan 25:63)*

Rahmân'ın has kullarının Rahmân'ın isyankâr ve kendini bilmez kullarına karşı böyle olgun davranmaları boşuna değildir. Zira onları bu davranışa sek eden bir iç mekanizmaya sahiptirler. Onun adı 'haşyet'tir. Haşyet, sıradan bir korku değildir. Sıradan korkular Kur'an'ın dilinde *havf* olarak isimlendirilir. Bu korkanın güçsüzlüğünden ve cehaletinden dolayı duyduğu korkudur. *Haşyet* ise, korkulanın makamının yüceliğinden dolayı duyulan bilgiye dayalı ürpertidir. Rahmân'ın rahmetinin büyüklüğünü kul ne kadar fark ederse, O'na duyduğu haşyet de o kadar büyük olur:

إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ ۖ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

"Sen, sadece ilâhî uyarıya tabi olan ve idraki aşan bir hakikat olmasına rağmen O Rahmân'a karşı haşyet duyan kimseyi uyarabilirsin: O halde bu gibileri tarifsiz güzellikte bir ödülle müjdele." *(Yâsin 36:11)*

"5. Raşit halife" unvanı da verilen Emevi sülalesinin yıldız ismi Ömer b. AbdülAzîz, Rahmân'ın has kullarından haşyet sahibi bir devlet başkanıydı. Bir bayram günü namazgâhta namaz kıldırdıktan sonra ellerini senâya açtı ve şöyle dua etti:

"Allah'ım bana merhamet et! Zira Sen diyorsun ki: "Allah'ın rahmeti ihsan sahibi olanlar için pek yakındır!" *(A'raf 56)* Eğer ihsan sahibi olanlar arasında değilsem, ben oruç tutanlardanım. Ve sen şöyle buyuruyorsun: ***"Oruç tutan erkekler***

ve oruç tutan kadınlar için Allah sınırsız bir mağfiret ve büyük bir ödül hazırladı" *(Ahzab 25)* Eğer ben oruç tutanlardan sayılmayacaksam, ben mü'minlerdenim. Zira sen buyuruyorsun ki: ***"Allah mü'minler için daima rahmet sahibidir."*** *(Ahzab 43)* Eğer bununla da kabul görmezsem, ben bir şey de mi değilim ya Rabbi! Ve sen buyuruyorsun ki: ***"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"*** *(A'raf 156)* Eğer ben bir şey de sayılmayacaksam, o zaman rahmetinden mahrum kalarak musibete uğramışım demektir. Ve Sen buyuruyorsun ki: ***"Onlar ki başlarına bir musibet geldiğinde "biz Allah'a aitiz ve yine O'na döneceğiz"*** *(Bakara 156)* derler"[1]

4.11. Rahmâniyyetin kâinat ve tabiatta tecellîsi

Varlık ilâhî rahmet sayesinde var olmuştur. Yine varlık ilâhî rahmet sayesinde ayakta durmaktadır. Kâinattaki muhteşem düzen, Kur'an'a göre Rahmân'ın rahmetinin delilidir:

اَلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا ۭ مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفٰوُتٍ ۭ فَارْجِعِ الْبَصَرَ ۙ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُوْرٍ ۝ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَّهُوَ حَسِيْرٌ ۝

"O, yedi göğü eşsiz bir uyum içinde yaratmıştır; Rahmân'ın yaratışında bir düzensizlik göremezsin; haydi, çevir gözünü de bir bak bakalım: bir kusur ve başıboşluk görecek misin? Sonra tekrar tekrar çevir gözünü de bir bak; bakışın yılgın ve bezgin bir şekilde sana geri dönecektir."

(Mülk 67:3-4)

Rahmân'ın rahmeti kainata tecellî edince kaos kozmosa dönmektedir. Demek ki eğer o rahmetini bir an kesse, o zaman kozmos kaosa döner, yıldızlar ve galaksiler tesbihinin dizili olduğu cazibe ipliği kopar, kâinatın düzeni kaybolur, âlem anarşi içinde kalırdı. Gece ve gündüzün oluşumunu bile Rahmân'ın bu rahmetine borçlu olduğumuzu yine vahiyden öğreniyoruz.[2]

Rahmân'ın rahmeti yalnızca kozmik cisimler dünyasındaki uyumda görünmemektedir, hayatı ortaya çıkaran bir "rahm"

[1] Razi, *Esmâ* s. 167-168.
[2] Kasas 73.

olmaktadır. Büyüt canlı hayat, o rahmin merhametli bağrında neşvünema bulmaktadır. Eğer insan Kur'an'ın şu içten çağrısına gönül kulağını verirse, bu hakikati görecektir:

فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

"Haydi, (ey insan); dön de bir bak Allah'ın rahmetinin sonuçlarına! Ölü toprağa nasıl da can veriyor! İşte bunu yapan ölüleri diriltenin ta kendisidir: Zira O'nun güç ve kudreti her şeye yeter." *(Rûm 30:50)*

Kâinatın yasaları da Rahmân'ın rahmetinin eseridir. Hava, su ve ısı dinamiğinin yasaları bunlar arasındadır. Göğe hikmet nazarıyla bakan, her kuşun uçuşunda Rahmân'ın rahmetini görür:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ۚ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ۝

"Onlar, üzerlerinde saflar halinde kanat çırpıp uçan kuşları düşünmezler mi? Onları O Rahmân'dan başka havada tutan biri yok. Şüphesiz O her şeyi görmektedir." *(Mülk 67:19)*

Günümüz insanı, rahmetin bu türünü görmede eskilerden daha şanslıdır. Zira kendisini uzun mesafelere kısa zamanda taşıyan uçakların uçmasına imkân veren de aynı yasalardan başkası değildir.

5. RAHMÂN OLAN ALLAH'A DUA

Ya Rahmân!
Ey Rahmetin sonsuz kaynağı!
Ey Rahmeti her şeyi kuşatmış olan!
Ey rahmeti zatına ilke edinen!
Ey rahmetine hayran olduğum!
Ey rahmâniyyetine kurban olduğum!

Yokluğa rahmetle nazar eden Sensin!
Varlığı rahmetle var eden Sensin!
Rahmeti zatına yâr eden Sensin!
Bizi de rahmetine yâr et ya Rahmân!

Rahmet ummanından tek zerre yeter
Günah okyanuslarını temizlemeğe
Cennetin tohumu rahmetmiş meğer
Bizde de bir rahmet var et ya Rahmân!

Âmin!

اَلرَّحِيمُ

ER-RAHÎM

Daima Merhamet Eden
İşinde Çok Merhametli Olan

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Er-Rahîm, "işinde çok merhametli olan, en büyük rahmetin faili olan" demektir. *Rahm* kökünden türetilmiştir. Bu köke ilişkin bahis er-Rahmân isminde geçmiştir.[1]

Er-Rahîm *fa'îl* veznindendir. Mübalağa ifade eden bu vezin Arap dilinde hem özne, hem nesnedir. Yani hem ism-i fâildir, hem de ism-i mef'uldür. Allah için kullanıldığında ism-i fail olarak kullanılır.

İsm-i fail, adı üstünde, "failin ismi" demektir. Faili fail yapan işlediği 'fiil'dir. Bir fiilin sahibine isim olabilmesi için, onun o fiili sürekli icra etmesi, yani 'meslek' haline getirmesi lazımdır. Kalıbın mübalağa vurgusu taşıdığı da göz önüne alındığında, bu, daha bir böyledir. Rahmetin Allah'a isim/sıfat olması, O'nun rahmeti 'meslek edinmesi' anlamına gelir. Buradaki 'meslek edinmenin' insani manada değil, mecazen olduğu hakikati unutulmamalıdır.

Faîl vezni daha çok duyu ve duygular alanında kullanılır. Rahmet ve merhamet de bir duygudur. Bu kalıptan gelen Kerîm, Hakîm, 'Alîm, Halîm, 'Azîm, Semî', Basir ve daha birçok isim bu cümledendir.

Merhamet, Kur'an'da kullanıldığı tek yerde insan için kullanılır. Bu da *rahmet* ile *merhamet* arasında fark olduğuna delalet eder. Buna göre *merhamet* "kazanılmış ve/veya verilmiş rahmettir" tesbitini Rahmân ismini işlerken yapmıştık. Tabi ki bu sonuç insandaki merhamet için geçerlidir. Bu durumda, *Rahîm* için tercih ettiğimiz "işinde çok merhametli olan" cümlesi içindeki *merhamet*'in izahı nasıl yapılacaktı? Yani Allah için "kazanılmış ve/veya verilmiş rahmet" söz konusu olabilir miydi?

Bunun iki muhtemel açıklaması var:

1. *Rahîm* isminde tezahür eden "merhamet", kaynağını Rahmân isminden alır. Zira Allah'ın işindeki merhamet, zatındaki rahmetten kaynaklanır. Bu nedenledir ki, işindeki merhamet zatındaki rahmetten neş'et eder. Yani Allah'ın zatındaki rahmaniyyet, fiilindeki Rahîmiyyetin faili olmuştur. Bir bakıma,

[1] Bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 3, not:4

Zat-ı ilâhînin rahmaniyyetinin ilk tecellîsi, Rahîmiyyetinin temsil ettiği fiiline yöneliktir.

2. *Rahîm* kalıbı hem fail hem mef'ûl anlamına kullanılabilir. Rahîm'in "çok merhamet eden" anlamının yanında, "çok merhamet edilen" anlamına da açık olduğu hatırlanmalıdır.[1] Zaten yalınkat ism-i fail kalıbı olan *rahîm* (رحيم) ile *râhim* (راحم) arasında bir fark olmalıdır. *Rahîm*'in mânâsını *râhim* ile aynı saymak, iki kalıp arasındaki farkı yok saymaktır ki, bu dilin genel kurallarına aykırıdır.

Kalıbın her iki manaya da açık olmasının Allah için kullanılan Rahîm ismine yansıması, ibadete karşılık inayet, duaya karşılık icabet, miraca karşılık nüzûle benzer. Tıpkı "kulum bana bir karış gelirse ben ona bir kulaç varırım" hadisinde olduğu gibi, Rahmete muhtaç olanın hali, Rahîm'in merhametini tahrik eder. Rahîm vasfındaki edilgenlik, bir kulaç varmak için kulundan bir karış gelmesini beklemesindeki "ilk hareket" ile eşanlamlıdır. Yani Rahîm kalıbındaki faillik ve mef'ullük, bu ismin tecellîsi olan rahmet türünün etki-tepki, sebep-sonuç yasaları çerçevesinde işlediğini gösterir. Aynı zamanda bu kalıptaki çift boyut, rahmet eden fail ile rahmet edilen mef'ulün, rahmet üzerinde buluştuğunu gösterir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç, Rahîm isminin hem öznesi hem nesnesi itibarıyla bilinçli bir varlık olmasıdır. Bu isim, muhatabın bilinçli olarak yaptıklarından dolayı celbedilen rahmete delalet etse gerektir. Bilinçli olmayandaki rahmet, "merhamet" adını almayı hak etmediği için ona *rahîm* adı verilemez.

İsm-i fail vezinleri geçişliliği kabul ederler. Yani failin yaptığı iş mef'ul üzerinde kalır. "Allah Ahmed'e rahmet etti" dediğimiz zaman, fail olan Allah'ın rahmet fiili Ahmed üzerine geçmiş, Ahmed de bundan etkilenmiş demektir. Bu şu demektir: Allah kuluna rahîmiyyetiyle muamele ettiği zaman, o kul sadece lûtfa nail olmuş olmaz, aynı zamanda Allah'ın rahîmiyyetinden bir paya da sahip olmuş olur. Rahîm'in eylemi olan rahmet işinin mef'ul üzerinde kalması bu demektir.

Bu sonucu Kur'an'da kullanılan *erhamu'r-râhimîn*[2] (rahmet edenlerin en merhametlisi) ve *hayru'r-râhimin*[3] (rahmet

[1] Kurtubi, *el-Esnâ*, s. 406.
[2] Bkz: Yusuf 64.
[3] Bkz: Mü'minun 18.

edenlerin en hayırlısı) ifadeleri de teyit eder. Kurtubi bu bahiste aynen şunu söyler: "Bu (ibare), bu vasıfta ortaklığın cevazına ve bu niteliğin kuldaki icrasına dair ilâhî izne delalet eder."[1] Evet, aynen öyledir. Allah rahîm vasfını kullarıyla paylaşmaya izin vermektedir. Ne var ki, Allah'ın rahîmiyyeti ile kulların rahîmiyyeti arasında fark vardır. Bu fark, Allah ile kul arasındaki fark kadardır.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Allah rahmet edince varlık var olur

İbn Sina'ya göre *rahmet,* insanın tabiatıyla uyumlu olan alışkanlıklarına aykırı bir durum karşısında gösterdiği infialdir. Hemen arkasından da bu tarifin insan için olduğunu ve Allah için geçerli olmadığını ilave eder.[2] İlâhî rahmeti insani merhametten ayıran temel fark da bu tarifte gizlidir. İlâhî rahmet bir etkiye tepki değildir. Bu, ilâhî rahmeti tahrik eden durumların olmadığı mânâsına gelmez. Fakat ilâhî rahmet sadece tahrik edilince tecellî etmez, tahrik edilmeden de tecellî eder. İnsani merhamet ise böyle değildir. O bir "infial"dir ve mutlaka bir etkiye tepki olarak galeyana gelir. Mesela insan var olmayan bir şeye merhamet edemez. Fakat Rahmân ve Rahîm olan Allah var olmayan bir şeye rahmet eder ve o şey onun rahmet etmesi sayesinde yokluktan varlığa çıkar.

Rahîm'in tecellîsi fiili rahmettir. Biri birine fiilen rahmet edecekse, bu sadece ona acımakla olmaz. Sadece acımak 'rahmete dair' olabilir, ama 'rahmet' olarak adlandırılamaz. Zira sadece acıyan, ama harekete geçip imkânlarını kullanmayan kimseye Rahîm adı verilemez. Rahîm, merhameti kendisini eyleme götüren kimseye denir. Zira Rahîm mübalağa ile ism-i faildir. İşi merhametinin göstergesi olan zat demektir. Üstelik bu işi bir kez değil, her hal ve şartta daima yapan vurgusu taşır. Zaten merhamet 'gösterilen'

[1] Kurtubi, *el-Esnâ*, s. 402.
[2] *Ta'lîkât*, s. 434.

bir şeydir. Onun için dilimizde 'merhamet göstermek' tabir edilir. Görünmeyen merhametin merhamet edilene faydası yoktur.

Birine merhamet göstermek onu küçümsemek anlamına gelir mi? Modern zihnin böyle bir algı yanlışı vardır. Bu sual bu açıdan önemlidir.

Merhamet sahipleri içinde merhamet duyduğunu küçümseyenler de olabilir. Fakat bu, her merhametin, merhamete muhtaç olanı küçümsediği anlamına gelmez. Unutmamalı ki her duygu kirlenebilir. Bunun sorumlusu o duygunun kendisi değil, onu kirleten öznedir. Bu yaklaşım, merhameti daha baştan problemli bir duygu türü olarak mahkûm etmektir. Böyle bir yaklaşım, merhamet gibi, insanın en soylu ve en asil duygularından birine iftira etmek anlamına gelir. Bu açıdan adalet duygusuyla merhamet duygusu birbirinden bağımsız değildir. Merhametini kaybedenin adalet hassasiyetinin hâlâ var olup olmayacağı hayli tartışmalıdır.

Bir annenin en çok merhamet duyduğu kişi yavrusudur. Zira her çocuk annenin merhametine sudan da ekmekten de daha muhtaçtır. Anne çocuğunun bu ihtiyacını bilir ve ona merhamet duyar. Fakat hiçbir anne çocuğunu küçümsemez ve değersiz görmez. Aksine, her anne için çocuğu çok değerlidir. Bu açıdan merhamet duymak ile değer vermek zıt kutuplarda bulunmaz, aynı gözede buluşur.

Rahîm olan Allah'ın merhameti, kulunu küçümsemesinin bir sonucu değildir. Aksine kuluna değer vermesinin bir sonucudur. Başta insan olmak üzere, görünen ve görünmeyen iradeli varlıklar için "ağır ve değerli iki varlık" anlamına gelen *sakalân* vasfını O vermiştir. İnsan Allah'ın şaheseridir. Allah rahmetinden en büyük payı, yarattıklarının en mükerremi olan insana ayırmıştır.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla Rahîm ismi

Rahîm ismi, Kur'an'ın nüzûl sürecinde sıfat olarak Rab ve Rahmân'dan sonra üçüncü sırada yer alır. Kur'an'ın ilk nazil

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

olan tam sûresi Fatiha'nın 2. ayetinde Rahmân sıfatından sonra gelir. Has isim olan ve esmâ-i hüsnâ tesbihinin imamesini teşkil eden Allah isminin de dâhil olduğu listede, 4. sırada bulunur.

Rahîm ismi Kur'an'da 95 yerde gelir. Bir yerde ise Hz. Peygamber için kullanılır.[1] Eğer Kur'an'dan iktibasla sûrelerin başında yer alan besmelelerdeki de dâhil edilirse, Allah için kullanılan Rahîm isminin sayısı 208'e çıkar.

Dört ayette *erhamu'r-râhimîn* (rahmet edenlerin en merhametlisi) şeklinde terkip olarak gelir.[2] Bunların dördünde de bir peygamberin duası sadedinde yer alır. Bu peygamberler Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Eyyub'tur.

Hz. Yakub evlat acısıyla sınanmış, Hz. Yusuf hem kardeşlerinin kıskançlığı ve Züleyha'nın iftirasıyla, hem de iktidar ve güçle sınanmıştır. Hz. Musa'nın sınavı daha doğumunda başlamış ve vefat edinceye kadar sürmüştür. Hz. Eyyub ise hastalıkla sınanmıştır. Hepsi de Allah'ın "rahmet edenlerin en merhametlisi" olduğu hakikatini, yaşadıkları sınavlarla bizzat tecrübe etmişlerdir. Buradan, *erhamu'r-râhimîn* ifadesinin, gönülden gelen bir dua içinde etkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira duanın gücüne inanan kelimelerin gücüne inanıyor demektir. Ve kelimeler, Adem(oğluna) öğretilen *ta'limu'l-esmâ*'nın sermayesidir.

İki ayette *hayru'r-râhimîn* (merhamet edenlerin en hayırlısı) şeklinde gelir. İkisi de Mü'minun sûresinde yer alır.[3] İlkinde Hz. Nuh'un kavmini Allah'a teslimiyet yolu olan İslâm'a davet sadedinde gelir. İkincisinde mü'minlerin dünyada ettikleri dua sadedinde gelir. Bu da, yukarıdaki kalıpta olduğu gibi duada müessir olduğuna delalet eder.

"Rahmet sahibi" mânâsına gelen *zu'r-rahme*, Kur'an'da iki yerde kullanılır. İkisi de Mekkî sûrelerde yer alır.[4] Kehf 58'deki kullanım, inkârcılarla ilgili bir bağlamda gelir ve hemen ardından şu cümle yer alır: "Eğer işledikleri yüzünden onları cezalandıracak olsaydı, azabı başlarına hemen musallat ederdi." Buradan da anlaşılır ki, Allah'ın Rahîmiyyetinden, Allah'ın vahyinden yüz

[1] Tevbe 128.
[2] A'raf 151; Yusuf 64, 92; Enbiya 83
[3] Mu'minun 23, 109.
[4] Kehf 58; En'am 133.

çevirenler de istifade etmektedir. Böylelerinin istifadesi işledikleri yüzünden hemen cezalandırılmamalarıdır. *Zu'r-rahme*'nin kullanıldığı ikinci yer olan En'am 133'te de yine 'gafillerle' ilgili bir bağlamda kullanılır. Hatta ayetin hitabı tüm insanlığa yönelik gibidir. Zira ibarenin devamındaki cümle şudur: "O dilerse tıpkı sizi başka insanların soyundan var ettiği gibi, sizi ortadan kaldırıp sonra da dilediğini sizin yerinize geçirir."

"Engin rahmet sahibi" mânâsına gelen *zû rahmetin vasi'atin* ibaresi ise sadece Mekkî olan En'am 147. ayette gelir. Peygamberi yalancılıkla itham edenlerden söz eden bu ayette Allah'ın engin rahmet sahibi olduğunun vurgulanması manidardır. Adeta ilâhî rahmet, insanın saadet anahtarı olan hidayeti tercih etmesi için bir teşvik primi gibi sunulur.

3.2. Birlikte geldiği isimler

Rahîm ismi Kur'an'da beş yerde Rahmân ismiyle birlikte kullanılır.[1]

Bu kullanımlara bakıldığında, vahyin iniş sürecinin tümüne yayıldığı görülür. Hepsinde de Rahmân önce gelir. Tersi bir tertiple kullanıldığı vaki değildir. Bu, Rahmân'ın Rahîm'e nazaran daha asli ve daha kapsamlı olduğunu gösterir. Besmelede geçen üç ismin *Allah-Rahmân-Rahîm* şeklinde sıralandığı hatırlanacak olursa, Rahmân isminin ilâhî rahmetin Allah'ın zatına bakan yüzü, Rahîm isminin ilâhî rahmetin varlığa bakan yüzü olduğu görülür. Birincisi has isim, ikincisi has sıfat, üçüncüsü ise failin ismidir.

Rahîm, Azîz ile birlikte 13 yerde gelir. Hepsi de Mekkî sûrelerde yer alır. Bunun dokuzu Şuara sûresinde gelir.[2] Tümü de muhatapları tarafından yalanlanan peygamberler sadedinde gelir. Ayrıca Rum 5'te mü'minlere yardım bağlamında, Yâsin 5'te vahyin inişi bağlamında, Duhan 42'de ahiret bağlamında ve Secde 6'da Allah'ın tanıtımı bağlamında kullanılır. Hepsinde de *el-Azîz* ve *er-Rahîm* şeklinde belirlilik takısıyla gelmiştir.[3]

Hepsinde de Azîz önce gelir. Bunun hikmetini, Azîz ve Rahîm isimlerinin geçtiği bağlamlarla birlikte düşünmek gerekir.

[1] Bunlar: Fatiha 2; Neml 30; Fussılet 2; Bakara 163; Haşr 22.
[2] Şuara 9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217.
[3] Bunun tahlili için bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, s.818, not:10

Bu, genellikle inkârcılara karşı peygamberlerin mücadele verdiği bir bağlamdır. Bu durumda Rahîm'den önce Azîz'in gelmiş olması şu vurguya sahiptir: Allah'ın kullarına olan merhameti, bir annenin evladına olan merhameti gibi duygusal bir saikla, bir yöneticinin tebaasına karşı merhameti gibi görev saikıyla vs. izah edilemez. Zira Allah Azîz'dir, "üstün ve yüce"dir. Merhametine muhatap etmese de yüceliğinden zerrece bir şey kaybetmez. Merhamete muhtaç olanların bu durumunun devam etmesi onun üstün ve yüce konumunu zerre kadar etkilemez. Fakat O buna rağmen Rahîm'dir.

Rahîm, Ğafûr ile birlikte 64 yerde gelir.[1] Üçte biri Mekkî, üçte ikisi Medenî sûrelerde yer alır. Biri hariç diğerlerinin tümünde Ğafûr Rahîm'den önce gelir. Bunun gerekçesi için, bu iki ismin kullanıldığı bağlamların genel karakterine bakmak icap eder. Buna baktığımızda, genellikle ilâhî hükümlerin ifası sırasında oluşabilecek kul kusur ve hataları bağlamında geldiğini görüyoruz. Söz konusu bağlamlarda Ğafûr ismi, kulluk yürüyüşü sırasında kulunun kusurlarını Allah'ın bağışlayacağını ifade eder. Hemen ardından gelen Rahîm ismi ise, ilâhî bağışın illetinin merhamet olduğunu ifade eder.

Bu iki ismin çok kullanıldığı bağlamlardan biri de doğrudan günahkâr mü'minlerin ele alındığı bağlamlardır. Bu bağlamlardaki isimler için de söylenecek şey, bir üstte söylediklerimizin ayrısıdır.

Sebe' sûresinin 2. ayetinde, Rahîm ismi Ğafûr'dan önce gelir. Ayetin bağlamı Allah'ın rahmetinin kâinattaki tezahürleriyle ilgilidir. Sıralamanın bu şekilde olmasının bu bağlamla bir alakası olsa gerektir.

Raûf ile birlikte sekiz yerde gelir. İkisi Mekkî sûrelerde,[2] gerisi Medenî sûrelerde yer alır.[3] Bunlardan beşi *lâm* te'kid edatı (*le-raufun rahîm*) ile gelir. Rauf ismi "şefkat", Rahîm ismi "merhamet" demektir. Mana olarak ikisi birbirini zaten

[1] El-Ğafûr er-Rahîm şeklinde gelir: Yunus 98, 107; Hicr 49; Kasas 16; Zümer 53; Şura 5; Ahkaf 8. er-Rahîm el-Ğafûr şeklinde: Sebe 2. Ğafûrun Rahîmun şeklinde: Bakara 173, 182, 192, 199, 218, 226; Al-i İmran 31, 89, 129; Nisa 23, 25, 96, 100, 106, 110, 129, 152; Maide 3, 34, 39, 74, 98; En'âm 54, 165, 145; A'râf 152, 167, Enfal 69, 70; Tevbe 5, 27, 91 ve 102; Hûd 41; Yusuf 53; İbRahîm 36; Furkan 6, 70; Neml 11, 18, 110, 115, 119; Nûr 5, 22, 33, 62; Ahzab 5, 24, 50, 59, 73; Fussilet 32; Fetih 14; Hucurât 5, 15; Hadid 28; Mücadile 12; Mumtehane 20.

[2] Nahl 7, 47.

[3] Hac 65; Bakara 143; Tevbe 117; Nûr 20; Hadid 9; Haşr 10

pekiştirmektedir. Bir de pekiştirme *lam*'ı geldiğinde, te'kit üç katına çıkmaktadır. Biri hariç, tümünde bağlam mü'minler, özellikle de Allah'ın affına yönelen mü'minlerdir. Hac 65'teki *Raufun Rahîm* ise bütün bir insanlık bağlamında yer alır. Bu iki isim birlikte geldiği sekiz yerde de belirsiz formda gelir. Bunun anlama yansıyan yönünü ilgili bölümde işlediğimiz için burada durmuyoruz.[1] Rauf'un Rahîm'den önce gelmesi, tıpkı Rahmân ismi gibi, ilâhî şefkatin yönünün Allah'ın zatına dönük olduğunu gösterir. Dahası, bu şefkatin mahlûkat üzerinde tecellîsinin, çoğunlukla Allah'ın Rahîm sıfatı üzerinden gerçekleştiğini gösterir.

Raûf ve Rahîm bir yerde Hz. Peygamber hakkında gelir.[2] Bu iki ismin Hz. Peygamber hakkında birlikte kullanılması, onun eylemindeki merhametin içindeki şefkatten neş'et ettiğini gösterir.

Rahîm, Vedûd ile birlikte bir yerde gelir.[3] Orada Şuayb peygamberin inkârcı kavmine Allah'ın insana olan şefkat ve sevgisini hatırlatma sadedinde yer alır. Bu makamda Rahîm ismi Vedûd'dan önce gelir. Zira kâfirlere dair bu bağlamda, yanlış olandan vazgeçmek Rahîm ismiyle alakalı, doğru olana yönelmek ise Vedûd ismiyle alakalıdır. Bilinen bir hakikattir ki yanlıştan vazgeçmeyen doğruya yönelemez. Yanlıştan vazgeçen Rahîm'in rahmetine, doğruya yönelen ise Vedûd'un sevgisine mazhar olur. Şu ayet bunu teyit eder:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

"İmânda sebat eden, o imânla uyumlu bir hayat yaşayan kimseler var ya; o Rahmân onlar için tarifsiz bir sevgi (vudd) var edecek." *(Meryem 19:96)*

Rahîm ismi Rab ile birlikte bir yerde gelir: ***"Rahîm olan Rabbin sözüyle gelen tarifsiz bir mutluluktur bu!"*** *(Yâsin58)*

Cennet bağlamında yer alan bu ayet "Nasıl bir Rab?" sualine "Rahîm olan bir Rab" cevabını vermektedir. Zira merhamet en çok terbiye edene yakışır.

---

[1] Bkz:304
[2] Tevbe 128.
[3] Hud 90.

Rahîm ismi Berr ile birlikte bir yerde gelir.[1] Berr, "mutlak iyi" demektir. Mutlak iyinin sonsuz merhamet sahibi olması veya sonsuz merhamet sahibi olanın mutlak iyi olması, hem iyiliği hem de merhameti mükemmelleştirmektedir.

Rahîm ismi Tevvâb ismi ile birlikte dokuz yerde gelir. Dikkate şayandır ki hepsi de Medenî sûrelerde yer alır ve bu iki isim bir arada Mekkî sûrelerin hiçbirinde yer almaz.[2] Bu sonucun akla getirdiği ilk nükte, iktidarla sınanmanın muhalefetle sınanmak gibi olmadığıdır. Mü'minler Mekke'de muhalefette idiler. Ellerinde devlet, servet, güç, iktidar, kurum, ordu vs. gibi hiçbir imkân olmadığı için hatayı da az yapıyorlardı. Fakat Medine'de devlet, güç ve iktidara kavuştuklarında ahkâm ayetleri birbiri ardına indi. Bu yoğun emir ve nehiy karşısında hata yapma ihtimalleri arttı. İşte bu noktada onlara Allah'ın "tövbeleri çokça kabul eden" bir *Tevvâb* olduğunun sıkça hatırlatılması gerekiyordu.

Tevvâb ve Rahîm isimleri hepsi de mü'minlere hitap eden bağlamlarda yer alır. Tüm ayetlerde açıkça ya da zımnen muhatabı tövbeye davet vardır. Hepsinde de Tevvâb ismi Rahîm isminden önce gelir. Bu "Tövbe edenin tövbesini en yüksek düzeyde kabul eder"; fakat sadece tövbeyi kabul etmekle kalmaz tövbe edene bir de Rahîm ismiyle yönelerek onu merhametine muhatap kılar.

Özetle Rahîm ismi *Rab, Azîz, Vedûd* ve *Berr* isimleriyle birlikte sadece Mekkî sûrelerde geçer. *Rahmân, Ğafûr* ve *Ra'ûf* isimleriyle birlikte Hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde geçer. Tevvâb ismi ise sadece Medenî sûrelerde geçer.

3.3. Allah bütün insanlığa Rahîm'dir, ama...

Rahîm isminin, kapsamı genel olan Rahmân isminden farklı olarak mü'minlere özel rahmeti ifade ettiği yaygın bir kanaattir. Bu kanaati doğrulayan ayetler vardır. Fakat Rahîm isminin tecellîsinin sadece mü'minlere has olduğunu söylemeye aşağıdaki türden ayetler engeldir. Fakat işin bir de 'ama'sı vardır. Önce ayeti okuyalım:

[1] Tûr 28.

[2] Bakara 37, 54, 128, 160; Nisa 64; Hucurat 12; Tevbe 104, 118

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

"Kullarıma haber ver: Ben, evet Ben Ğafûr'um, Rahîm'im! Ama unutma ki, elem ve ıstırap veren azap da benim azabımdır!" *(Hıcr 15:49-50)*

İlâhî bağış ve rahmet isim olarak geliyor. Fakat iş azaba gelince, ayette *Muazzib* (azab edici) gibi bir isim göremiyoruz. Bu da Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği hakikatini bir kez daha teyit ediyor.

İşin 'ama'sına gelince...

Allah'ın bütün insanlığa Rahîm olduğu sonucunu çıkardığımız ayette Rahîm tek başına değil, önünde Ğafûr ismiyle geliyor. Bu önce mağfiret sonra merhamet demektir. Mağfirete nail olmak için *istiğfar* gerekir. Zira *istiğfar*, "mağfiret talep etmek" mânâsına gelir. Yani: Allah bütün insanlığa Rahîm'dir, ama bütün insanlık içinden Rahîm'in merhametini hak edenler, önce Allah'a yönelip O'ndan af ve mağfiret dilemelidirler. Allah insanın hataları için kendisinden af dilemesinden hoşnut olmaktadır. Kullarını azabına muhatap kılmamak için her türlü delili kulu lehine kaydetmektedir. Değil mi ki:

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ ﴿١٤٧﴾

"Eğer şükreder ve imân ederseniz, Allah size azab edip de ne yapsın?" *(Nisa 4:147)*

Hıcr 49-50. ayet için yaptığımız yorumun bir benzeri şu ayet için de geçerlidir:

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

"Göklerdeki ve yeryüzündeki her şey Allah'a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır; fakat Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Al-i İmran 3:129)*

"Allah Rahmeti onu görür gibi davrananlara (*muhsinûn*) pek yakındır" (A'raf 56) cümlesi ilk bakışta mü'minlere tahsis edilmiş bir ilâhî rahmetten söz ediyormuş gibi görünse de, ayetin tamamı ve ait olduğu pasajın muhatabı tüm insanlardır.

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

Allah'ın tabiat için koyduğu yasalar insana hayatı kolaylaştırmaktadır. Bu yasaların Allah'ın Rahîm isminin bir tecellîsi olduğunu vahiyden öğreniyoruz:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ ۚ وَيُمْسِكُ السَّمَآءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ ۚ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ۝

"(Ey insan!) ***Görmez misin ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için bir yasaya bağlayan; ve*** *(buna)* ***bağlı olarak denizde seyreden gemileri emrinize âmâde kılan; ve gök*** *(cisimlerinin)* ***O izin vermedikçe yeryüzüne çarpmasına*** *(yasalarıyla)* ***engel olan Allah'tır: Şüphe yok ki Allah Raûf'tur, Rahîm'dir."*** *(Hac 22:65)*

Allah'ın bütün insanlığa Rahîm olduğunu söyleyen bir başka ayette, akışkanlar dinamiği ile Rahîm ismi arasındaki bağa dikkat çekilir.[1]

Allah Rasûlü, Allah'ın insanlığa olan rahmetini şöyle okur:

Muaz b. Cebel anlatıyor: "Ben Peygamber'in hayvanının terkisinde idim. Benimle Onun arasında semerin arka kaşından başka bir şey yoktu. Bana: "Ya Muaz!" diye seslendi. Ben, "Buyur Ya Rasulallah, sana icabetim de itaatim de sınırsızdır!" dedim. Sonra (uzun) bir müddet (sessizce) gittik. Yine: "Ya Muaz!" diye seslendi. "Buyur Ya Rasulallah, emrine hazır ve nazırım!" dedim. Sonra (uzun) bir müddet daha (sessizce) gittik. Sonra tekrar: "Ya Muaz!" diye seslendi. Ben tekrar: "Başım gözüm üstüne buyur Ya Rasulallah" diye cevap verdim. "Bilir misin, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir?" diye sordu. Ben "Allah ve Rasûlü en iyi bilendir" dedim. Dedi ki: "Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayarak O'na kulluk etmeleridir." Sonra bir zaman daha (sessizce) gittik. En sonunda yine: "Ya Muaz!" dedi. Ben yine: *"Lebbeyk Ya Rasulallah ve sa'deyk"* dedim. "Bilir misin, bunu yapan kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?" buyurdu. Ben yine Allah ve Rasulu daha iyi bilir" dedim. Bu kez o cevapladı: "Kulların Allah üzerindeki hakkı, onlara azab etmemesidir."[2]

[1] İsra 66.

[2] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, no: 20987.

3.4. Mü'minlere Rahîm'dir - Mü'minler de Rahîmdir

Rahîm isminin en büyük tecellîsi salih amel sahibi mü'minler üzerinedir. Bu isim, salih amel sahibi mü'minleri gören özel bir merhamete delalet eder:

قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ۖ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ۚ ﴿١٥٦﴾

"(Allah) buyurdu ki: "Dilediğim kimseyi azabıma hedef kılabilirim, fakat rahmetim her şeyi kuşatmıştır. En sonunda sorumlu davranan ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödeyen kimselere paylaştıracağım; zira onlar ayetlerimize imân etmişlerdir." *(A'raf 7:156)*

Ayette, ilâhî rahmetin her şeyi kuşatmış olduğu vurgulanıyor. Bir şey daha vurgulanıyor: Bu rahmetten aslan payını takva sahibi ve zekât veren mü'minlerin alacağı. Rahîm isminin mü'minlere has bir tecellîye delalet ettiği bu ayette zımnen yer alır. Fakat şu ayet bu hakikati hiçbir tereddüde yer vermeyecek açıklıkta ifade eder:

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾

"O sizi melekleri eşliğinde üzerinize indirdiği** (vahiyle) **destekleyip dimdik ayakta tutar ki, bu sayede sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarsın: Zira O mü'minler için Rahîm'dir." *(Ahzab 33:43)*

Sual: Mü'minler için Rahîm olmak ne demektir?

Cevap: Rahîmiyyetin mü'minlere has bir tecellîsi olduğunu söylemektir.

Ayetin bütünü dikkate alındığında, Allah'ın mü'minlere has bu rahmetini vahyin temsil ettiği görülür. Esasen vahiy Rahîm olan Allah'ın rahmetinin bir tecellîsi olarak yalnız mü'minlere değil mü'min olmayanlara da açıktır. Fakat kişinin vahiy rahmetinden istifade etmesi ona imân etmesiyle mümkündür. Hiç

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

kimse imân etmese de vahiy yine Rahîmiyyetin bir tecellîsi olarak orada durmaktadır. Fakat bu rahmetten pay almanın şartı, ona imân etmektir. Bu ayet de gösteriyor ki, Rahîm isminin mü'mine has tecellîsi, mü'minin imân ettiği vahiyden istifade oranına bağlıdır. Yani Rahîm isminin tecellîsine medar olmak, sadece "verilmiş olan" ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, "hak edilmiş olan" ile de bağlantılıdır. Bu da Rahîmiyyetin tecellîsinin, istikameti "Allah'tan kula" olan tek yönlü bir *ilgiye* değil, Allah-kul arasında istikameti çift taraflı olan bir *ilişkiye* bağlı olduğunu gösterir. Zaten Rahîm isminin kalıp olarak hem etken hem edilgen olması da buna delalet eder. Rahîmiyyetin tecellîsinde kulun amelinin tahrik edici payını şu ayet güzel ifade eder:

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

"Doğrusu şu ki: Allah, Peygamber'e, hicret edenlere, zorluk demlerinde kendi imkânlarını onlarla paylaşan Ensar'a, üstelik içlerinden bir kısmının kalbinin kaymaya yüz tuttuğu bir durumun ardından tövbeleri kabul eden vasfıyla yöneldi ve onların tövbelerini kabul etti; zira O, onlara karşı Rauf'tur Rahîm'dir." *(Tevbe 9:117)*

Yukarıya aldığımız üç ayetten yola çıkarak, Rahîm isminin ahirette yalnızca mü'minlere tahsis edilmiş bir rahmeti ifade ettiği sonucuna varanlar olmuştur.[1] Fakat tümevarım yöntemiyle yaptığımız bir okuma bu sonucu teyit etmemektedir. Bu ayetlerden Allah'ın Rahîmiyyetinin mü'minlere has bir tecellîsi olduğu sonucu çıkar, fakat O'nun Rahîmiyyetini sadece mü'minlere mahsus olduğu sonucu çıkmaz.

Nitekim konusu mü'minler olan başka ayetlerde de ilâhî rahmete atıf yapılır. Mesela suizan, tecessüs, arkadan çekiştirme ve gıybeti yasaklayan Hucurat 12, Tevvâb ve Rahîm ismi ile biter. Bunun anlamı, Rahîmiyyetin mü'minlere tahsis etmek değil, bu günahlara bulaşmış mü'minleri tövbeye davet etmektir. Zira Rahîm olan Allah tövbe edenlere rahmetiyle muamele edecektir. Yine mü'minlerin

[1] Bkz: Rağıb, *Müfredat*, s. 347-348.

mallarını haksız yere yemeyi yasaklayan Nisa 29. ayet de Rahîm ismi ile biter. Burada da bu günaha bulaşan mü'minlere Allah'ın rahmeti hatırlatılarak zımnen tövbeye davet edilmektedir. Benzer bir durum Hz. Zeyneb ve Zeyd olayının anlatıldığı Ahzab 43 için de geçerlidir. Özetle Rahîm ismini sadece bir zümreye (mü'minlere) veya bir zaman ve mekâna (ahiret) tahsis etmemizi gerektiren bir delil bulunmamaktadır. Fakat rahîmiyyetten mü'minlere özel bir pay olduğu da su götürmez bir gerçektir.

Allah'ın rahmetinden söz edilen yerlerde bu rahmetin bir tecellîsi olarak *imân, İslâm, nübüvvet, Kur'an, mağfiret, cennet* gibi manevi nimetler gösterilir. Yine Allah'a nisbet edilen rahmet ile ilgili bağlamlarda bu rahmetin tecellîsi olarak yağmur, rızık ve çeşitli nimetler şeklinde dünyevi ihsana atıf yapılır.

Bütün bu delillerden anlaşılmaktadır ki, Rahîm isminin mü'minlere has bir tecellîsi vardır. Öyleyse bu özel tecellî, mü'minin ahlakında da karşılık bulmalıdır. Yani, Allah'ın rahîmiyyetinin nasıl mü'minlere has bir tecellîsi varsa, mü'minin merhametinin de mü'minlere has bir boyutu olmalıdır. Zira Allah'ın özel rahmetini celbeden imân, mü'minin de özel merhametini celbetmelidir.

İlâhî rahîmiyyet mü'minin ahlakına yansırsa, o mü'min mü'min kardeşlerinin hiçbir hatasına onların imânını kurban etmez. Aksine imânı hep elde var bir olarak alır. Rahîmiyyetin ahlakında tecessüm ettiği bir mü'mine göre imân Ağrı dağı, hatalar çakıl taşıdır. Kur'an Rahîm sıfatını yalnızca Hz. Peygamber'e vermez, onunla birlikte tüm mü'minlerin de bu sıfatla sıfatlanmasını ister. İşte şahidi:

مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ۝٢٩

"Muhammed Allah'ın elçisidir ve onun safında olanlar, hakkı inkâr edenlere karşı kararlı ve ödünsüz, birbirlerine karşı ise çok Rahîmdirler." *(Fetih 48:29)*

Ayette geçen *ruhamâ'* kelimesi, *rahîm*'in çoğuludur. Hem merhamet edenler hem de merhamet edilenler mânâsının her ikisini birden kapsar. Belki bunun açılımı şudur: "Allah'ın kullarına merhamet ettikleri için Allah'ın rahmetine nail olanlar bunlardır."

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

4. RAHİM OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ

4.1. "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"

Hz. Muhammed aleyhisselamın peygamberliği ilâhî rahmetin insanlığın son çeyreğindeki en büyük tecellîsidir. Zira o "âlemlere rahmet" olsun diye gönderilmiştir.[1] Fıtratı, karakteri, seciyesi, vicdanı, imânı, ihsanı, irfanı, teslimiyeti, hikmeti, adaleti, gayreti, hizmeti, himmeti, merhameti, muhabbeti, şecaati, celadeti ile "âlemlere rahmet" olma vazifesini bihakkın ifa etmiştir.

Onun gönderilişinin rahmet olduğunu ifade eden bir başka ayet de şudur:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ﴿٣٢﴾

"Yine dönüp dediler ki: "Bu ilâhî mesaj şu iki şehrin en büyük (adam)larından birine inmeli değil miydi?" Ne yani, Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?"

(Zuhruf 43:31-32)

Evet, peygamberlik Rabbin rahmetidir. Rahmân ve Rahîm olan Rab o rahmeti kime isterse ona verir. Vahiy de O'nun rahmetidir. Vahiy rahmetini, bu rahmetin ilk muhatapları olan peygamberler aracılığıyla muhataplarına ulaştırır. Allah Rasûlü, âlemlere hitap eden ilâhî bildirinin âlemlere rahmet olan peygamberidir.

Onun "âlemlere rahmet" olması, bir merhamet abidesi olmasını gerektirir. Zira onu Rahmân ve Rahîm olan Allah, mahza rahmet olan Kur'an ile eğitmiştir. Rahmân ve Rahîm'in mahza rahmet olan Kur'an ile eğittiği Hz. Peygamber, bu eğitim sayesinde serapa rahmet kesilmiştir.

Rahmân ve Rahîm isimleri en kâmil manada Hz. Peygamber'de tecellî etmiştir. Bütün bir peygamberlik hayatı bu tecellînin canlı şahididir. Onun insanların hidayet ve imânı için gösterdiği olağanüstü çaba, sadece vazife sorumluluğuyla

[1] Bkz: Enbiya 107.

açıklanamaz. Onu bazen, içinde dolup taşan bir merhamet okyanusunun coşkun dalgalarına kapılmış gibi görürüz. Bir insanı daha ebedi felaketten ebedi saadete çıkarma iştiyakı onda kendi varlığını tehdit edecek boyutlara geldiği olur. İşte şu ayet Allah Rasûlü'nün insanların hidayeti için yanıp tutuştuğu böylesi bir duruma şahitlik etmektedir:

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ۝٣

"Mü'min olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin." *(Şu'arâ 26:3)*

Bunun adı, Allah'ın kulları helâk olmasın diye, kendini helâk etmektir. Yine şu ayette öyle:

فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

"Şu halde onların imâna ermesi için duyduğun arzu seni yıpratmasın; çünkü Allah onların neler yapmakta olduklarını biliyor." *(Fatır 35:8)*

Bu ilâhî belge, Âlemlere rahmet olanın şefkat ve merhametinin ulaştığı zirveyi göstermektedir. Âlemlere rahmet olma yolunda gösterdiği bu üstün çaba ve feragat sonunda Rabbi onun göğsüne, zatına isim edindiği iki sıfatı bir çift madalya gibi takacaktır. O madalyalar "Raûf" ve "Rahîm" sıfatlarıdır. 23 yıllık peygamberlik sürecinin en sonunda inen Tevbe sûresinin yine en sonunda yer alan şu iki ayet, Allah Rasûlü'nün âlemlere rahmet oluşuna Âlemlerin Rabbi'nin şahitlik etmesinden başka bir şey değildir:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ۝١٢٨ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ۝١٢٩

"Doğrusu (ey insanlık)! Size kendi türünüzden bir elçi gelmiştir. Sizin kurtuluşu olmayan ebedi bir belaya çarptırılmanız onun çok zoruna gider; mü'minlere karşı şefkat pınarı (raûf) ve merhamet abidesi (rahîm) olduğu için üzerinize hassasiyetle titrer. (Bu gerçek ortadayken) yine de onlar yüz çevirirlerse, de ki "Allah bana yeter, O'ndan başka

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

ilâh yok, ben hep O'na güvenmişimdir; çünkü O en yüce hükümranlık makamının Rabbidir." *(Tevbe 9:128-129)*

Hz. Peygamber, mü'minlere karşı çok özel bir şefkat ve merhamet duymaktadır. Fakat ayetlerdeki hitab bütün bir insanlığadır. Zira 128. ayetin başında "size kendi türünüzden bir elçi gelmiştir" buyrulmuştur. Buradaki "siz"e imân eden ve etmeyeniyle herkesin girdiğine ise 129. ayetin başındaki "yine de onlar yüz çevirirlerse, de ki.." ibaresi şahittir. Dolayısıyla onun şefkat ve merhametinin özel muhatabı her ne kadar mü'minler ise de, genel muhatabı bütün bir insanlıktır.

Bu şefkat ve merhamete Uhud'da şahit oluyoruz. Düşmanın kılıçları âlemlere rahmet olanın eteklerine kadar ulaşmıştır. Bir ara savaşın seyri olmak ya da olmamak anına gelip dayanır. Yüzü yarılmış, dişi kırılmıştır. Bunun üzerine Allah Rasûlü, kendisine bütün bu zulümleri reva gören düşmana şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar!"[1]

Bu bir cümlede nebevi merhamet tam dört kez dile gelmiştir:

Allah'tan onların affını istiyor.

Onlar için istiğfar ediyor.

Bilmedikleri için mazur görülmelerini istiyor.

Onları "kavmim" diyerek kendisine nisbet ediyor.

Allah Rasûlü'nden mü'minlere lanet okuması istendiğinde şöyle der:

"Ben lanet için gönderilmedim, rahmet için gönderildim."[2]

Bütün bir insanlığa rahmet olan Hz. Peygamber, mü'minlere karşı çok daha özel bir şefkat ve merhamet beslerdi. Hz. Ali, "harp kızışıp da ortalık ana-baba günü olunca biz Rasulullah'ın arkasına sığınarak kendimizi düşmandan sakınırdık" diyor.[3] Sahabenin en cesurunu bile savaşın en çetin anında kanatları altında koruyacak kadar merhametli bir peygamber.

[1] Müslim, 3352.
[2] Müslim, 2599.
[3] Nesâî, *Sünen*

Uhud, yenilerek öğrenmenin savaşıydı. Savaş konseyinin çoğunluğunu genç sahabiler oluşturuyordu. Allah Rasûlü onlarla istişare yaptı. İstişarenin konusu şuydu: düşmanı şehirde karşılayıp savunma savaşı mı yapmalı, yoksa dışarı çıkıp meydan savaşı mı? Allah Rasûlü ve tecrübeli konsey üyeleri savunma savaşından yana idiler. Fakat savaş konseyinin genç üyeleri meydan savaşından yana görüş bildirdiler. Savaşın seyri bilindiği gibi sonuçlandı. İşte bu istişareye atıf yapan ve Rasulullah'ın şefkat ve merhametini tescil eden şu ayet, bu olayın ardından indi:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Ama eğer onlara karşı katı yürekli davransaydın, kesinlikle senden uzaklaşırlardı: Şu halde onları affet, bağışlanmaları için de dua et ve yönetim işinde onlarla istişare(ye devam) et! Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a güven! Çünkü Allah kendisine güvenenleri sever."

(Al-i İmran 3:159)

Hicretin 4. yılında Necid şeyhi Âmir b. Mâlik (Ebu Bera) Allah Rasûlü'nden kabilesini irşad için bir muallimler heyeti göndermesini rica etti. Allah Rasûlü Suffa adı verilen medresesinde yetiştirdiği yaklaşık 70 kadar öğretmeni irşad için gönderdi. Yolda Meune Kuyusu yakınında pusuya düşürüldüler ve tek kişi hariç hepsini şehid ettiler. Allah Rasûlü'nü bu olay öyle derinden yaralamıştı ki, tam bir ay her namazın son rekatında göz yaşları içinde kunut duası okudu. Nasıl yanmasındı ki, kızı Hz. Fatıma Hayber esirleri arasından bir yardımcı vermesini isteyince, "ben onları Suffa ashabına ayırdım" diyerek öz kızını bile geri çevirecekti.

Allah Rasûlü, Mekke'nin fethi ardından Halid b. Velid'i 350 kişilik bir birliğin başında, Mekke'nin güneyinde yaşayan Cezime b. Amir kabilesine gönderdi. Halid onlardan silâhlarını bırakıp Müslüman olmalarını istedi. Tartışmalardan sonra silâhlarını bırakmaya rıza gösterdiler ve Müslüman olduklarını ifade etmek üzere "döndük" anlamında *saba'na* dediler. Ancak onların bu sözleriyle

net bir tavır ortaya koymadıklarını düşünen Halid, daha önceki düşmanlıklarını da hesaba katarak kendilerini esir alıp askerleri arasında taksim etti, ertesi sabah da öldürülmelerini emretti. Süleym oğullarına mensup askerler emri yerine getirerek otuz kadar esiri öldürdü. Muhacir ve Ensara mensup sahabilerse Müslüman oldukları hükmüne vararak esirlerini serbest bıraktılar.

Bu gelişmeleri Mekke'ye kaçıp gelen bir esirden öğrenen Hz. Peygamber çok üzüldü. Halid'in onların Müslüman olup olmadıklarını tespit hususunda acele ettiğini söyleyerek kızdı. Kendisine tekmil vermeye gelen Halid'in yüzüne bakmadı. Olaydan duyduğu derin üzüntüyle ellerini açıp *"Allah'ım, ben Halid'in yaptığından beriyim!"* diye teberride bulundu. Hz. Ali'yi Cezime kabilesine gönderip öldürülenlerin diyetlerini ödetti. Uğradıkları maddi zararı fazlasıyla tazmin ederek gönüllerini aldı. Allah Rasûlü'nün bu tepkisi engin merhamet ve şefkatinden kaynaklanıyordu.

Benzer bir olay, tekil bir örnek olsa da, Üsame b. Zeyd'in savaş içinde kelime-i tevhîdi söyleyen hasmını öldürmesinde de yaşandı. Hicretin 8. yılında, Müslümanlara karşı o güne kadar birçok kez savaşmış olan Beni Mürre üzerine Allah Rasûlü bir müfreze gönderdi. Allah Rasûlü, evlatlığı olan Zeyd b. Harise'nin oğlu Üsame'yi torunu gibi severdi. İşte bu Üsame de o müfrezedeydi. Üsame, Mirdas b. Nehik isimli bir düşmanla göğüs göğüse çatışmaya girdi. Kılıcını tam kaldırmıştı ki adam pes edip "La ilâhe illallah" dedi. Ne var ki Üsame'nin kalkmış kılıcı orada durmadı ve adamın boynuna indi. Medine'ye gelince Üsame olayı Hz. Peygamber'e anlattı. Rasulullah hiddetlenerek "demek sen ey Üsame, lailâhe illallah diyen birini öldürdün ha!" diye sitem etti. Üsame "O canını kurtarmak için öyle dedi" deyince, Allah Rasûlü "Kalbini yarıp da baktın mı?" diye kızdı. Üsame Rasulullah'ın bu tavizsiz tepkisi üzerine "keşke o günden sonra Müslüman olsaydım" diye hayıflanacaktır. Allah Rasûlü'nün bu olaydaki tavrı da o engin şefkat ve merhametinin eseridir.

Allah Rasûlü oğlu İbrahîm'in vefatında ağlamıştı. Sa'd b. Muaz ona bu durumun sebebini sorunca şöyle dedi: "Bu Allah'ın kullarının kalbine yerleştirdiği merhamettir. Allah kulları arasından merhametli olanlara rahmet eder."[1]

[1] Buhari 7377.

Allah Rasûlü'nün Allah'ın kullarına olan merhametini, amcası Hz. Hamza'nın katili olan Vahşi b. Harb'e muamelesinde görüyoruz.

"Ebu Deseme" künyeli Vahşi, Habeş asıllı bir köle idi. Önce Bedir'de Müslümanlarca katledilen Tuayme b. Adiy'in kölesi idi, sonra onun yeğeni Cübeyr b. Mut'im'in kölesi oldu. Tuayme'yi Bedir'de Hz. Hamza öldürmüştü. Yeni efendisi Cübeyr, amcasına mukabil Hamza'yı öldürmesi karşılığında kendisini özgürlüğüne kavuşturacağını vaat etmişti. Bunun üzerine Vahşi, Hz. Peygamber'in çok sevdiği amcası Hamza'yı Uhud savaşında vahşice öldürmüş ve başta ciğeri olmak üzere iç organlarını çıkarmıştı. Mekke'nin fethinden sonra kısa bir tereddüdün ardından Medine'ye gelerek Müslüman oldu. Rasulullah ona amcasını nasıl katlettiğini anlattırdıktan sonra "gözüme görünme! Bana amcamı hatırlatıyorsun." dedi. Rasulullah'ın vefatından sonra Humus'a göçtü ve orada yaşadı. Alkole müptela oldu. Birkaç kez içki cezasına çarptırıldı. Yemame savaşına katılarak yalancı peygamber Müseylime'ye öldürücü darbeyi vuran iki kişiden biri oldu. Bunu kastederek "Cahiliyyede insanların en hayırlısını öldürdüm, İslâm'da ise insanların en şerlisini öldürdüm" itirafında bulundu.[1]

Vahşi'nin bu renkli hayatı, onu sadece hayattayken ilgi odağı haline getirmekle kalmamış, öldükten sonra da rivayetlerin ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Onun Müslüman oluş rivayetleri arasında, şu tür bir rivayete de rastlıyoruz. İşte İbn-i Abbas'tan nakledilen rivayet:

Allah Rasûlü Vahşi'ye gelip Müslüman olması için haber gönderdi. O gönderdiği mukabil haberde kendisinin şirk koştuğunu, cinayet işlediğini ve zina ettiğini, yani günaha battığını, bütün bunlara rağmen kendisi için hâlâ bir yol olup olmadığını sordu. Muhtemelen bu söyledikleriyle, yaklaşık o günden 15 sene önce inmiş olan Furkan sûresinin 68. ayetini kastediyordu. Allah Rasûlü buna karşılık Furkan 70. ayeti hatırlatmalarını istedi:

[1] Buhari VII; 36, 37.

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

"Ancak kim Tevbe eder, yürekten imân eder ve salih amel işlerse, Allah işte böylelerinin kötü gidişatını iyi gidişata tebdil edecektir: Hem zaten Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır." *(Furkan 25:70)*

Vahşi bu kez ayetteki şu iki şarta takılmıştı: Tevbe etmek ve salih amel işlemek. "Muhtemelen bunlara gücüm yetmeyecek" diyordu. Allah Rasûlü, "bir âdem bir âlem" diyen yaklaşımıyla onun ilâhî rahmetin dışında kalmasına razı olmuyordu. Bu kez şu ayeti ulaştırdı:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

"Kuşkusuz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; fakat dileyen kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlamayı diler. Zira Allah'a ortak koşan kimseler, (O'na) iftira ederek korkunç bir günah işlemiş olmaktadırlar."

(Nisa 4:48)

Vahşi bu kez "Allah'ın beni affedip affetmeyeceğini nereden bilebilirim ki!" dedi. Allah Rasûlü son olarak, olaydan 10 küsür yıl önce Mekke'de inmiş olan şu ayeti hatırlattı:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

"(Allah'ın şu müjdesini) ilet! Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden asla umut kesmeyiniz! Allah bütün günahları affedebilir; çünkü O, evet O'dur Ğafûr olan, O'dur Rahîm olan." *(Zümer 39:53)*[1]

Rivayet zinciri tartışmalı da olsa Sünni Müslümanlar arasında rağbet gören bu tür rivayetler, Şii Müslümanlar tarafından

[1] Taberani ve Heysemi, VII, 100.

emevi uydurması olarak eleştirilmiştir. Emevilerin ve yandaşlarının Yezid gibileri dururken eski bir Habeşli köleyi savunmak için özel gayretler sarf edecekleri kanaatine katılmak mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, Furkan 68 ve Zümer 53. ayetlerin bağlamlarına ilişkin Buhari ve Müslim rivayetleri, her ne kadar isim geçmiyor olsa da, yukarıdaki rivayeti teyit eder yöndedir.

Vahşi Müslüman oluşunu şöyle anlatır:

"Mekke'nin fethinden sonra Mekke'ye gelerek Rasulullah'ı gördüm. Bana dedi ki: "Sen Vahşi misin?" Ben cevap verdim: "Evet" Hamza'yı sen mi öldürdün?" dedi. "Öyle oldu" dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü dedi ki: "bana yüzünü göstermemen mümkün mü? Ben de çıkıp gittim. Rasûlullah'ın vefatından sonra yalancı peygamber Müseylime ortaya çıktı. Belki bu herifi öldürürüm de günahımı öderim, diye düşündüm. Müslümanlarla birlikte Yemâme'ye gittim ve bildiğiniz gibi Müseylime'yi öldürdüm."

Allah Rasûlü'nün hayatı bütünüyle onun engin şefkat ve merhametiyle âlemlere rahmet oluşunun şahididir. Bu şahitler arasına onun merhamete ilişkin şu hadislerini de katabiliriz:

"Aşağıdakilere siz merhamet edin ki yukarıdakiler de size merhamet etsin."[1]

"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."[2]

4.2. Peygamberlerde Rahîmiyyetin tecellîleri

Rahîmiyyetin peygamberlerde tecellîlerini, Kur'an'da anlatılan peygamber kıssalarında görüyoruz.

Tufandan kurtuluş Allah'ın imân edenlere has rahmetinin bir eseridir:

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا ﴿٧٢﴾

"Nihayet, katımızdan bir rahmet eseri olarak onu (Nuh) ve onunla birlikte olanları kurtardık." *(A'raf 7:72)*

[1] Ebu Davud 4941; İbn Mace 1924.
[2] Buhari 6013; Müslim 2319.

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

Şu halde tufan, tuğyan edenler için bir felaket, imân edenler için ise bir necat ve saadettir. Aynı şeyi Âd kavminin başına gelen bela sırasında Hz. Hûd ve ona inananların kurtuluşunu dile getiren ayette de görüyoruz:

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

"Ve** (cezalandırma) **talimatımız geldiğinde, Hud'u ve inançlarıyla birlikte onun yanında yer alanları katımızdan bir rahmetle kurtardık; dahası onları (ahiretin) ağır ve berbat azabından kurtardık." *(Hud 11:58)*

Evet, Hûd peygamber ve inananları azgın kavmin başına gelen beladan Allah'ın rahîmiyyeti sayesinde kurtulmuşlardır. Fakat rahîmiyyetin asıl tecellîsi, onların imânları sayesinde kurtuldukları ahiretin ağır ve alçaltıcı azabıdır.

Hz. Yakub'da rahîmiyyetin tecellîsini görüyoruz. Kıskançlık krizine tutulup Yusuf'u kuyuya atan kardeşler Mısır'dan daha fazla tahıl almak için Bünyamin'i de istediklerinde, Hz. Yakub şöyle der:

هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

"Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi mi size güveneceğim?" Neyse ki Allah en hayırlı koruyucudur: Zira O, merhametlilerin en merhametlisidir." *(Yusuf 12:64)*

Bu ayette Allah'ın "merhametlilerin en merhametlisi" olarak anılmasının üç gerekçesi olabilir:

1. Önceden ortadan kaybolan ve akıbeti meçhul olan Hz. Yusuf.

2. Onu kıskançlıkla ortadan kaybeden ve bu davranışlarının vicdan azabını her geçen gün daha büyük hisseden kıskanç kardeşler.

3. Bu ricayı kıramayarak göndermek zorunda kalacağı Bünyamin.

Tüm ihtimallerde Yakub peygamberin engin şefkat ve merhameti kendini belli etmektedir.

Rahîmiyyetin daha büyük tecellîsini kendisine kötülüğün en büyüğünü yapan kardeşlerini engin bir hoşgörüyle bağışlayan Hz. Yusuf'ta görüyoruz:

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۖ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

"Bugün size kınayıp ayıplama yok" dedi** (Yusuf); **Allah sizi affeder, zira o merhametlilerin en merhametlisidir."

(Yusuf 12:92)

Ayete göre, Hz. Yusuf'ta rahîmiyyet iki kat tecellî ediyor. Hem kendisi affediyor, hem de Allah'tan kardeşlerinin affını istiyor. Zira kardeşlerin işlediği suç sadece kul hakkını ihlal değil, Allah hakkını da ihlaldir. Ayetin sonundaki "merhametlilerin en merhametlisi" ifadesi, hem Hz. Yusuf'un insani merhametini, hem de Allah'ın sonsuz ve mutlak ilâhî merhametini dile getiriyor.

Hz. Nuh ve Lut için tecellî eden ilâhî rahmet, Hz. Şuayb için de tecellî ediyor. Sapkın kavim helâke uğrarken, Hz. Şuayb ve ona imân edenler Rahîmiyyetten özel bir paya nail oluyorlar:

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا ﴿٩٤﴾

"Derken emrimizin** (infaz) **vakti geldi. Şuayb'i ve onunla aynı inancı paylaşan kimseleri katımızdan bir rahmet sayesinde kurtardık." *(Hûd 11:94)*

Hz. Musa'nın olayların görünen yüzü dışında bir de görünmeyen yüzü olduğunu hatırlatan bilge âlim kul ile karşılaşması da ilâhî rahmetin bir eseridir:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

"Sonunda orada, kendisine katımızdan bir rahmete nail kılarak** (ilmimizden) **bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular." *(Kehf 18:65)*

Hikmet ilâhî rahmettir. Hikmet hakikatin eşyanın sadece görünen yüzüyle sınırlı olmadığını bilmektir. Hikmet olayları, illetleri, gayeleri ve o olaylar içinde yer alanların niyetleri ile

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

beraber değerlendirmektir. Bu ise kişiye Allah katından verilmiş bir rahmettir.

Hz. Süleyman, melike Belkıs'a yazdığı mektuba "Rahmân Rahîm Allah'ın adıyla" başlar.[1] Burada birkaç incelik vardır:

Muhatabına şefkat ve merhametle davranma.

Muhatabına Allah'ın rahmetini hatırlatma.

Muhatabına Allah'ı rahmet ve merhametin membaı olarak tanıtma.

Hz. Eyyub hastalıkla imtihan edilmiş bir nebi idi. İmtihanını çekerken aklına Allah'ın celal sıfatları değil, cemal sıfatları ve rahmeti geldi. O zor şartlar içinde, Rabbinin merhametlilerin en merhametlisi olduğu hakikatini dile getirdi:

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِن ضُرٍّ ۖ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا
وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾

"Hani o Eyyub bir zamanlar, "bu dert gelip beni buldu, ama Sen merhametlilerin en merhametlisisin!" diye Rabbine yalvarmıştı! Biz de onun duasını kabul etmiş ve onu bizar eden dertten kurtarmıştık; dahası katımızdan bir rahmet ve gereği gibi kulluk edenlere bir öğüt olmak üzere, ona yakınlarını bir kat daha artırarak geri vermiştik."

(Enbiya 21:83-84)

Mesaj açık: Eğer sen imtihanın sırasında merhametlilerin en merhametlisine yalvarırsan, Allah katından özel bir rahmete nail olursun. Bu rahmet içinde rahmettir. Zira rububiyyetin tecellîsi olan her imtihan, sabredilirse rahmettir. İmtihanın muhatabını Allah'a yönetmesi ikinci rahmettir. Allah'a yönelen kuldan musibetin kaldırılması üçüncü rahmettir. Hz. Eyyub örneğinde görüldüğü gibi, bu imtihanın sonunda nimetin artırılması dördüncü rahmettir.

İlâhî merhamet Hz. Meryem'in hayatında İsa olarak tecellî etmiştir. Onun için olsa gerek, Hz. İsa gazabı hak edenler için

[1] Neml 30.

dahi merhamet dilenmiştir.[1] Hz. İsa'ya, sağındaki solundaki günahkârları kastederek "Sen iyi adamsan, bu günahkârlarla işin ne?" demeye getiren Yahudi din adamlarına, "hasta olmayanların hekime ne ihtiyacı olur?" demiştir.

Diocletien döneminde Roma'nın putlarına tapmayı reddeden bir avuç mü'min için içinde imânlarını yaşayacakları bir mağaraya sahip olmak da Rahîmiyyetin tecellîsidir. Tıpkı Kur'an'ın dediği gibi:

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ ﴿١٦﴾

"İmdi, madem siz onlardan ve Allah dışında taptıkları her şeyden uzaklaştınız; o halde şu mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetinden size bir pay ulaştırsın." *(Kehf 18:16)*

4.3. Şeytan'ın varlığı Rahîm olan Allah'ın tecellîsidir

Rahîm, bir mübalağa ile ism-i fail formudur. Bir özneye bu adın verilmesi için mutlaka rahmet eylemini kendisine 'meslek' edinmelidir. Yani her yaptığı işin arka planında rahmet bulunmalı, tüm bilinçli eylemlerinin temelini rahmet oluşturmalıdır. Rahîm'in rahmeti fiilen tezahür eder. Bu ismin tecellîsi için merhamete muhtaç bir merhum (rahmet edilen kişi) olmalıdır. Merhamete muhtaçlığın birden çok sebebi vardır. Bunlardan biri acziyet ve zayıflık ise, diğeri hata, kusur ve günahtır.

İnsan mükemmel değildir. Kul kusurludur. Her tür hata, kusur ve günah Rahîm'in rahmetinin tecellîsine vesiledir. Hata, kusur ve günah rahîmiyyetin doğrudan bir tecellîsi sayılmazlar. Fakat Rahîm olanın rahmeti günah, hata ve kusur işlendiğinde ortaya çıkar. Bu yüzden, hata, kusur, noksan ve günah Rahîm isminin tecellîsine medar olur. Şu ayet, kulun kusuruyla ilâhî rahmet arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır:

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾

[1] Bkz: Maide 118.

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

"(Salih) "Ey kavmim!" dedi, "niçin iyi olan dururken kötü olanın çabucak gelmesini istiyorsunuz? Niçin Allah'tan af dilenmiyorsunuz? Belki ilâhî rahmete nail olursunuz." *(Neml 27:46)*

Süreci sondan başa doğru sıralayacak olursak: İlâhî rahmete nail olmak için Allah'tan af dilenmek gerekir. Allah'tan af dilenmek için de affı gerektiren bir günah ve suç işlemiş olmak gerekir. Ayette Salih peygamber yoldan çıkmış kavmini gözden çıkarmıyor. Onlara "kavmim" diye hitap ediyor. Oysaki o kavim kendisine "peygamberim" demiyor. Buna rağmen o onlara "kavmim" diyor. Çünkü kendisi o anda peygamber olarak seçildiyse, bunun sebebinin o kavim olduğunu biliyor. Kavmini hedef almıyor, kavminin küfrünü hedef alıyor ve kavmini küfür kirinden temizlenmeye davet ediyor. Kavmine çamura düşmüş altın muamelesi yapıyor adeta. Sözün özü: Günahkâra değil günaha nişan alıyor.

Benzer bir yaklaşımı Kur'an mü'minlerin hataları için de sergiliyor. Cahiliyyenin çarpık evlatlık kurumunu ilga ederken, çocukları gerçek babalarına nisbet etmeye, sahte ve uydurulmuş nesepler düzüp koşmamaya çağırıyor. Çünkü bu yöntem insanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan İslâm'ın beş emniyetinden biri olan nesil emniyetini yok ediyor. İşte bu düzenlemenin yapıldığı ayet, şöyle bitiyor: "..bu konudaki yanılgılarınızdan dolayı size bir vebal yoktur; fakat asıl kalbinizdeki kasıt belirleyicidir: zaten Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."[1]

Allah'ın çok bağışlayan ve çok merhamet eden olduğunu hatırlatarak biten ayet, bir çırpıda tüm sebep ve sonuçlarıyla sökülüp atılamayacak veya değiştirilemeyecek toplumsal bir meselede 'vakıayı' görüyor. "Yanılgılarınızdan dolayı size bir vebal yoktur" diyerek muhataplarına yanılma ve hata payı bırakıyor. Belirleyici olanın 'kasıt' ve 'maksat' olduğunu söylüyor.

Her tür küfür, şirk, günah, hata ve kusur söz konusu olduğunda ilk akla gelen saptırıcı unsur Şeytan'dır. Bu noktada şu soru gündeme gelmektedir: Şeytan'ın şeytanlaşmasına izin verilmesinde de ilâhî rahmetin bir tezahürü aranabilir mi?

Şeytan'ın varlığının hikmeti, iradenin tahrikidir. İrade insana verilmiş en büyük lütuftur. Zira insanı insan yapan seçme

[1] Ahzab 5.

yeteneğidir. Seçimden söz edebilmek için sadece "iyi"nin varlığı yetmez, "kötü"nün varlığı da gereklidir. Kötünün varlığı halinde iyiyi seçmek bir meziyettir. İnsanın yaratılış gayesi olan imtihan ancak böyle gerçekleşir. Şeytan, imtihan dünyası için olmazsa olmaz bir unsurdur. İmtihanın bir sırrı da, insandaki gizli potansiyeli açığa çıkarmaktır. Bütün bu süreçte Şeytan'ın varlığı önemli bir rol oynar. Doğrudan değilse de, bu yönüyle Şeytan'ın varlığı, dolaylı olarak rahîmiyyetin tecellîsine medar olur.

Şeytan insanın ötekisidir. Bu açıdan Şeytan Allah'ın değil Âdem'in hasmıdır. Değilse o Allah için tart edilmiş ve kovulmuş bir kuldur. İlâhî senaryoda melun ve matrut kimliğiyle rol almış ve kötünün simgesi olmuştur. Şeytan'ın şeytanlaşmasına izin veren Allah, insandaki ötekileştirme potansiyelini en iyi bilendir. İnsan, 'ene'si gereği, mutlaka birilerini ötekileştirir. Allah Şeytan'ın varlığına izin vererek, insanın kendi cinsini ötekileştirmesinin önüne geçmeyi murad etmiştir. Eğer Şeytan olmasaydı, insan kendi türünün içinden birilerini şeytanlaştırırdı. Hoş, Şeytan'ın varlığına rağmen, insanoğlu bu yanlışı yine yapıyor. Fakat Şeytan'ın varlığı, kendi türünü ötekileştiren insana mazeret bırakmıyor. Şeytan'ın varlığı, dolaylı olarak, asıl bu yönden rahîmiyyetin tecellîsidir.

Şeytan'ın oyuncağı olup da hayatını israf eden kullarına Allah şöyle hitap eder:

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝

"Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden asla umut kesmeyiniz! Allah bütün günahları affedebilir; çünkü O, evet O'dur Ğafûr olan, O'dur Rahîm olan." *(Zümer 39:53)*

Bu ayet, Allah'tan umut kesmenin her sapmadan daha büyük sapma olduğuna delalet eder. Allah'tan umut kesmemek demek, Allah'ın rahmetinden umut kesmemektir. Demek ki ilâhî rahmet, kendisinden umut kesmeyen herkese bir biçimde ulaşacaktır. Şeytan, Allah'tan umut kestiği için Şeytan olmuş ve "umut kesen" mânâsına gelen *İblis* ismini almıştır. Allah'ın rahmetinden umut kesmek, bir başına yoldan sapmak demektir.

الرَّحِيمُ
ER-RAHÎM

Tıpkı Hz. İbrahîm'in Lut kavmi için gönderilen meleklere dediği gibi: "Yoldan sapanlar dışında Rabbinin rahmetinden kim umut kesebilir ki!" (Hicr 56) Bu durumu, belki şu ayet daha güzel özetler:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

"Allah'ın mesajlarını ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya: işte bu gibiler benim rahmetimden umudunu kesenlerdir ve işte onları can yakıcı bir azap beklemektedir." *(Ankebut 29:23)*

5. RAHİM OLAN ALLAH'A DUA

Günahtan dönmek kişinin kendine merhametidir.
Bizi kendimize merhametli kıl ya Rahîm!

Hataları affetmek başkalarına merhamettir:
Bizi başkalarına karşı merhametli kıl ya Rahîm!

Merhamete sahip olmak en büyük ödüldür;
Bizi kullarına verdiğin merhamet ödülü eyle ya Rahîm!

İyiliğin kendisi en büyük kazançtır;
İyiliği kazanç kapısı edenlerden eyleme ya Rahîm!

Bizi cahile ilmiyle merhamet edenlerden kıl!
Bizi zelile izzet vererek merhamet edenlerden kıl!
Bizi asiye davetle merhamet edenlerden kıl!
Bizi fakire malıyla merhamet edenlerden kıl!
Bizi büyüklere saygıyla merhamet edenlerden kıl!
Bizi küçüklere sevgiyle merhamet edenlerden kıl!
Bizi canlılara şefkatle merhamet edenlerden kıl!
Bizi merhametini hak edenlerden kıl!
Yâ Rahîm!

المالك

EL-MALİK

Varlığın Mutlak Sahibi Olan

المالك

EL-MALİK

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Mâlik, "mülkün mutlak sahibi" demektir. Kelime "mutlak" vasfını başındaki *el* takısından alır. İsmin türetildiği kök *m-l-k* harfleridir.

M-l-k harflerinden oluşabilecek kombinezonların sayısı altıdır: *M-l-k, m-k-l, l-m-k, l-k-m, k-m-l* ve *k-l-m*. Arap lisanında bunların biri hariç diğerleri tedavülde olan kelimelerdir ve hepsi de ortak bir anlama sahiptir: *Kuvvet* ve *şiddet*.[1]

Emleke 'acînehu, "Özne hamurunu iyice yoğurdu" anlamına gelir. Yoğurma işlemi sırasında güç kullanıldığı ve yumrukla şiddet uygulandığı için böyle denilmiştir.[2] "Servet, mal, makam ve iktidar" sahibine güç ve kudret kazandırdığı için *mulk* adını almıştır. *Lekme* "yumruk", *mulakim* "boksör" anlamına gelir. *Melek*, "güçlü ve şiddetli" varlık olduğu için veya "eşyanın gücünü" temsil ettiği için bu adı almıştır. Çöl yolcusunu hayata bağlayan güç ve kudret olduğu için, yanında taşıdığı suya da *el-melek* adı verilir. Bir şeyin *kemâl* hali, o şeyin en güçlü ve en gelişmiş durumunu ifade eder. İnsanda iz bırakan güçlü söze *kelâm* adı verilir, iz bırakmayan sözün karşılığı *kavl*'dir.

Hz. İbrahim *kelimât* (kelimeler) ile sınanmıştır.[3] Onun sınandığı "kelimeler" Nemrud'un ateşi, gurbet, yeğeni Lut'un kavminin belaya çarptırılması, evlattan mahrumiyet, eşinin kıskançlığı, Hacer ve İsmail'in hasreti ve nihayet evladını kurban etmekle sınanmasıdır. Bütün bunlar "şiddetli, etkili, iz bırakan" imtihanlar olduğu için *kelimât* olarak adlandırılmıştır.

Beşer iken ilâhî müdahale ile insanlığa terfi eden Âdem'e *kelimât* (kelimeler) verilmiştir.[4] Bu sayede Âdem meleklerin kendisine secde ettiği bir güç ve kudrete mâlik olmuştur. Âdem'e verilen *kelimeler*, konuşma, düşünme, akletme ve eşyaya isim koyma yeteneğini ifade etmekteydi. Yani *ta'limu'l-esmâ'* (isimlerin öğretilmesi) âdemoğluna Allah'ın lutfettiği bir güç ve kudrettir.

[1] İbn Cinni, *el-Hasâis* I, 13 vd.
[2] İbn Faris, *Mekâyis*, ilgili md.
[3] Bkz: Bakara 124.
[4] Bkz: Bakara 37.

Dilin sermayesi olan kelimelerin kendisi de bir güç ve kuvvet vasıtası değil midir? Vahyin insanlık tarihine vurduğu silinmez damgayı başka nasıl izah edebiliriz? Bu sayede sözün gücü, gücün sözüne galip gelmiştir.

Mâlik ismi, sahibinin *mulk* ve *milk*'in öznesi olduğunu gösterir. Milk, "mülk edinme ve velayetini üstlenme" anlamına gelir. *Milk*'in mi *mulk*'e, *mulk*'un mi *milk*'e mastar olduğu tartışmalıdır. *Milk, mim*'in kesra olan harekesinden de anlaşılacağı gibi, ancak bir özneye izafe edildiğinde anlam ve değer kazanan şeylere delalet eder. *Mulk* ise, *mim*'in damme olan harekesinden de anlaşılacağı gibi, doğrudan "hükümranlık ve otoriteye" delalet eder. Bunda mâliki *milk* üzerine *melîk* kılan tam tasarrufun payı büyüktür. Bir mübalağa vezni olan *melekût*'un türetildiği *melk* ise, *mim*'in fetha olan harekesinden de anlaşılacağı gibi, failin fiilinin mefule geçişine delalet eder.

Burada Mâlik sıfatının medarı olan fiil, *milk* ve *mulk*'üyle bütün bir varlıktır. Bu da, Allah'ın mülkü olan kulunu mülk sahibi kılmasına ve mâlikiyyetini "mülk sahibi" (*memluk*) olan kulları üzerinden yürütmesine delalet eder. Bu yüzden Yâsin 83'te *melekût* doğrudan Allah'a değil, "Allah'ın eli"ne, yani 'kudretine' nisbet edilir. Hakeza En'am 75'te, mülkünü, yine mülkü olan kulu İbrahim'e göstermesi kabilinden zikredilir. Bu ise ilâhî *melekût*'un zata değil sıfat ve fiile baktığını, doğrudan ve aracısız değil dolaylı gerçekleştiğini ifade eder. İnsan'ın yeryüzünde "halife" olmasının amacı, Mâlik'in melekûtunu gerçekleştirmektir. "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder" ayetinde dile gelen "Allah'a yardım" da O'nun melekûtunu gerçekleştirmeye yardımdır.

"Hükümdar, kral" anlamındaki *melîk*, *milk*'ten türetilmiştir. Bir şeyi ayakta tutan otoriteye de *milâk* adı verilir. Mülk, şuurlu varlıklar üzerindeki tasarruf için kullanılır. Milk ise şuurlu bir öznenin kendisine boyun eğdirip tam tasarrufu altına aldığı her şey için kullanılır. Köleye hiçbir şeye mâlik olamadığı ve efendisinin mutlak tasarrufu altında olduğu için *milk-i yemin* denilir. Milkin *milk*'i de *mulk*'ü de olmaz, fakat mülkün milki de mülkü de olabilir. İnsan Allah'ın mülküdür. Allah'ın mülkü olan insan *milk*'e de *mulk*'e de sahip olabilir. Fakat tabi ki insanın

milk ve mülk sahibi olması hakiki değil mecazi olur. Zira gerçek mâlikin mülkü verince de elinden çıkmaz. Gerçek mâlik, mülküne muhtaç olmaz. Gerçek mâlik mülkünü bir bedel karşılığı elde etmez. İnsan böyle değildir. Verince elinden çıkar, mülküne muhtaçtır ve her mülkü elde etmenin bir bedeli vardır.

Allah'ın insana mülk ve milk vermesi, mülkünü mülküne vermesidir. İnsan da onun mülkü, insana verdiği de.

Hacda söylenen telbiyede *inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mulk* (şüphesiz hamd de, nimet de, mülk de sana aittir) cümlesindeki *mulk* bu anlamdadır. Namaz tesbihatında duadan önce söylenen *lailâhe illallahu vahdehu la-şerike leh, lehu'l-mulku..* (Allah'tan başka ilâh yoktur, bir tek O vardır; O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur) ifadesindeki *mulk* de bu manadadır. *El-mulk*, "emir ve yasak, hak ve sorumluluklar konusunda toplum üzerinde yetki kullanmak" mânâsına gelir. *Melik*, bu yetkiyi kullanan ve dağıtan kimsedir. Kur'an'da Allah için "insanların meliki" mânâsına gelen *meliki'n-nas* ifadesi kullanılır, fakat "eşyanın meliki" ifadesi kullanılmaz.

El-Mâlik *ism-i fâil* dir. Allah için hem mutlak tasarrufu altına aldığı şeylerin (*milk*) varlığına ve yokluğuna karar vermeyi, hem varlığına karar verdiği şeyler üzerinde otorite olmayı (*mulk*), hem de milk ve mülkünden istediğini istediğine verip hükümranlığını onlar üzerinden tecellî ettirmeyi (*melekût*) ifade eder.[1]

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Gerçek Mâlik mülke muhtaç olmayandır

Allah'ın el-Mâlik olması, mülkü altındaki her şeyin varlığı hakkında karar ehliyet ve liyakatine sahip olmasıdır. Gerçek mâlik mülkünü başkasından almaz, onu yaratır.[2]

[1] *Melekut İncil* de de benzer bir anlamda kullanılır: "*Melekutun gelsin!*" (Matta 6:10)
[2] Mülke mâlik olmakla yaratan olmak arasındaki kopmaz bağ için bkz: Maide 17; Hadid 5; Şûrâ 49.

O'ndan başka hiçbir mâlikin ne böyle bir yetkisi, ne ehliyeti, ne de liyakati vardır. Hiçbir mülk sahibi, hiçbir sultan, hiçbir karar mercii, mülkiyeti altında bulunan şeyin var edicisi değildir. O şeyi var etmede karar mercii olmadığı gibi, yok etmede de etkili ve yetkili değildir. Aksine mal-mülk, devlet ve iktidar sahipleri bütün bu şeylere muhtaçtırlar. Onu elde ederken bedel ödedikleri gibi, onu elde tutmak için de bedel öderler. Elden gidince, güç ve kudretleri eksilir veya elden çıkar.

El-Mâlik olan Allah mülküne muhtaç değildir. O sadece mülkü üzerinde tasarrufta bulunmaz, mülkünün varlığı ve yokluğu üzerinde de tasarrufta bulunur. Allah'ın Mâlik olması, mülkün varlığına bağlı değildir. Zira mülkü var edip yok eden de bizzat Allah'tır. Allah dışında bütün mâliklerin 'mâlik' sıfatına sahip olması için mülkün önceden var edilmiş olması şarttır. Allah dışında hiçbir mâlik mülkünün var edicisi olmadığına göre, bu kimselerin mâlik olması hakiki mâlikiyyet değil mecazi mâlikiyyettir. Zira gerçek mâlik mülküne muhtaç ve mecbur olmaz. Aksine mülk var olmak için de varlığını sürdürmek için de el-Mâlik olan Allah'a muhtaç ve mecburdur.

Burada şu soru akla gelebilir: Allah'ın esmâsından olan Mâlik ism-i fail olduğuna göre, Mâlik'in faili olduğu fiil nedir?

Cevap, Mülkünü memlûkü arasında dolaştırmaktır. Yani mutlak mülkün hakiki sahibi olarak, insanlara mal, servet, makam, iktidar, otorite vererek ve alarak onları sınamaktır. Otoritenin temerküz ettiği kuruma 'devlet' adı verilir. Devlet de Mâlik olan Allah'ın mülkünden emânet ettiği bir imtihan aracıdır. Zaten *devlet "tedavülde* olan, elden ele geçen, dolaşımda bulunan" demektir. Bu açıdan servet de devlettir ve Kur'an servetin bazı ellerde birikip devlete dönüşmesini önleme sadedinde şöyle der:

فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

"Artık** (savaş gelirleri) **Allah'a, yani Rasûlüne, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir:

bunu böyle yaptık ki, servet** (sırf) **zenginleriniz arasında dolaşan bir devlete dönüşmesin! Ve Rasul size** (savaş gelirlerinden) **ne verirse onu alın, sizi neden nehyederse ondan uzak durun! Ve Allah'a karşı sorumlu davranın: İyi bilin ki Allah'ın cezalandırması pek şiddetlidir." *(Haşr 59:7)*

Mülk Allah'a mahsustur. Bu yüzden, bu ayette olduğu gibi, milk ve mülkünü kulları arasında paylaştıran da Allah'tır. Burada Rezzak ismi gündeme gelmektedir. Rezzak olan Allah rızkı kulları arasında paylaştırmaktadır. Kuşlar rızıklarına doğru uçarlar. Bunu mülkün sahibi Allah'ın içlerine yerleştirdiği güdüler sayesinde yaparlar. Kullar ise rızıklarını ararlar. Bunu el-Mâlik olanın kendilerine verdiği irade sayesinde yaparlar. Zira kendilerine ilâhî takdirde ne kadar pay ayrıldığını bilmemektedirler. Bunu ancak var güçlerini harcayınca öğrenirler. Bu konuda Allah'ın koyduğu *kader* (:ölçü) budur.

Sual: Mülkün mutlak sahibi Allah değil de kullar olsaydı ne olurdu?

Bu suale Kur'an cevap versin:

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ۝

"Yoksa onlar Allah'ın mülküne ortak olduklarını mı sanıyorlar: Eğer öyle olsaydı, insanlara zırnık bile vermezlerdi." *(Nisa 4:53)*

Zekât, infak ve sadaka konusundaki ilâhî emir ve teşvikleri bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

2.2. Servet mülkiyet değil emânettir

Kur'an'da mülk Allah'a isnad edileceği zaman mutlaka tahsis *lâm*'ı ile gelir. Bu mülkün gerçek mâlikinin sadece ve sadece Allah olduğunu gösterir. Yine Allah'ın mülkte ortağı ve şeriki olmadığı vurgulanır.[1] Bu da bizi, ilâhî hâkimiyet ve otorite anlamında mülkün tevhîd akidesinin temelini oluşturduğu sonucuna götürür.

[1] Bkz: İsra 111.

"Ben sizin en büyük rabbinizim"[1] diyen firavun, mülkün emânet olduğunu unutup onu mülkiyet saymış, bu yüzden hakikate karşı böylesine küstahlaşabilmiştir. Nemrud'u nemrud yapan da emânet edilen mülkü mülkiyet sanmasıdır: "Sırf Allah kendisine mülk verdi diye Rabbi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye baksana?"[2]

Mülkiyet meselesi insanın en büyük imtihan alanlarından biri, belki birincisidir. İnsan mal-mülk, iktidar ve servet ile sınanmaktadır. Belki de bu zaafını bildiği için, Şeytan Âdemoğlu'nu aldatırken ona "tükenmez bir mülk" vaad etmiştir.[3] En büyük kavgalar ve savaşlar bu mesele etrafında yaşanmakta, birbiriyle savaşan karşıt ideolojiler mülkiyete bakış açılarına göre mevzi almaktadırlar. İktidar kavgaları yüzünden insanlık ağır bedeller ödemiş ve ödemeye devam etmektedir. Bütün bu yaşananlara rağmen, insanlığın önüne bu meselenin çözümünde vahyin sunduğu formül ayarında bir formül konulamamıştır. Vahyin formülü bellidir:

Servet ve iktidar mülkiyet değil emânettir. Tüm problemler, servet ve iktidarı mülkiyet görmekten neşet etmektedir. Zira servet ve iktidarı mülkiyet olarak gören biri, onun üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip olduğu vehmine kapılmaktadır. Bu vehim sahibini hak etmediği ve asla edemeyeceği bir konumu elde etmenin savaşını vermeye sürüklemektedir. Bu savaş hemen daima kirli, kanlı, tecavüzkâr, hadsiz ve hudutsuz, haksız ve vicdansız bir savaş olmaktadır. Bu meseleyi kökten halletmek, insanın servet ve iktidar tasavvurunu tashih ve yeniden inşa etmekle mümkündür. Kur'an'ın öğütlediği gibi servet ve iktidara mülkiyet değil emânet olarak bakmak, bu büyük insanlık meselesinin çözümünde anahtar mesabesindedir.

'Sahip olma' duygusu doğuştandır. Bu duygunun kişinin 'ben idraki' ile doğrudan alakası olsa gerektir. Ben idraki, insanı şahsiyet yapan sırdır. Bu idrak olmasaydı, insan diğer canlı türleri gibi ait olduğu türe mensup şahsiyetsiz bir birey olur çıkardı. Ben idrakine sahip olmak için can sahibi olmak yetmez, ruh sahibi olmak gerekir. Zira bu idrak, *ruh-u menfuh* (üflenmiş ruh) sayesinde insanda tebarüz ve temayüz eder.

[1] Bkz: Nazi'ât 24.
[2] Bkz: Bakara 258.
[3] Bkz: Tâhâ 120.

İnsandan, ben idrakine sahip olmasını Allah istemektedir. Şahadet kelimesi bu yüzden "ben" diye başlar:

"*Eşhedu*: Ben şahadet ederim ki..."

Allah insandan bu idraki, başta akıl ve irade olmak üzere verilen emânetlere 'sahip çıksın', onları 'zayi etmesin' diye ister; onlar üzerinde mülkiyet iddia etsin, onların emânet olduğunu inkâr etsin diye değil. Mesela vahyin yerdiği taklitten insan ancak bu idrak sayesinde kurtulur.[1] Ne var ki, insan bazen *ben idrakine sahip olmak* ile *bencil olmak* arasındaki muazzam farkı göz ardı eder. Oysaki bunlardan ilki ne kadar makbul ise, ikincisi o kadar merduttur. Allah insandan *ben idrakine sahip olmasını* ne kadar istiyorsa, *bencil olmasını* da en az o kadar istemiyor.

'Ben' demek, ancak, senin ve 'o'nun olduğu yerde bir anlam kazanır. Bu yüzden ben idraki, insanı, başkasının varlığını tanımaya götürür. Bir ben, başkası olmaksızın idrak edilemez. Bu da mecburen başkasının varoluşunu, kendi varoluşu kadar anlamlı bulmak demektir. Daha esaslı bir ifadeyle, kendi varoluşunu başkasının varoluşu üzerine temellendirmek demektir.

Başkasını fark edemeyen bir 'ben'in varacağı nokta ben idraki değil, bencilliktir. Bencillik başkalarını yok saymak üzerine, ben idraki başkalarını fark etmek üzerine inşa edilir. Başkalarını fark etmek nasıl *varoluşsal barışıklık* haliyse, başkalarını yok saymak da *varoluşsal küskünlük* halidir.[2] Dolayısıyla ben idrakine sahip olanlar 'o' ve 'sen'i fark ettikleri için 'biz' olurlar ve paylaşırlar. Benciller ise asla paylaşmazlar. Bunun da temelinde servet ve iktidarı mülkiyet sanma gafleti yatar.

Mülkün hakiki mâlikini unutan şu üç şeyden biri olur:

1. Ya Şeytan gibi olur, bencillik yaparak *ene* (ben) der.

2. Ya Firavun gibi olur, saltanata saparak *lî* (benim mülküm) der.

3. Ya Karun gibi olur, mülkiyet iddiasında bulunarak *'ındî* (benim katımda) der.

Şeytan ben idrakine sahip olsaydı, bencillik yapmazdı.

[1] Bkz: Kasas 42.

[2] Bkz: *Ne Yapmalı-Nasıl Yapmalı-Kiminle Yapmalı* s. 154-160.

Sahip olamadığı için 'o'nu (Âdem'i) tahkir etti ve enaniyyet göstererek şöyle dedi: "Ben (*ene*) ondan hayırlıyım".[1]

İktidarı mülkiyet sanmanın sembolü olan Firavun, el-Mâlik olan Allah'ın yerine kendini koyarak mülkü kendisine tahsis etti ve "Mısır bana mahsus (*lî*) bir mülk değil midir?" dedi.[2]

Serveti mülkiyet sanmanın sembolü olan Karun, "Herkes iyi bilsin ki bu servete ben kendi bilgim ve becerim sayesinde (*'ındî*) ulaştım" dedi."[3]

Ey insan! Allah Âdem'i Azazîl'in karşısına çıkarmasaydı, Azazîl iblisliği tercih edip Şeytan olmayacaktı. O halde seni imtihan için senin karşına çıkardığı âdeminin ne olduğunu düşün ve bencillik edip şeytanlaşma!

Ey insan! Firavun, firavun olarak doğmadı. Emanet olan mülke mülkiyet olarak bakınca "bana mahsus" dedi ve lanetli Firavun oldu. Senin önüne de imtihan mülkünü çıkarınca, emânet olduğunu unutup da mülkiyet sanıp firavunlaşma!

Ey insan! Karun, servetle sınanmadan önce Musa'ya Harun gibiydi. Servetle sınanınca emâneti mülkiyet sandı, Karun oldu. Sen de servetle sınanınca emâneti mülkiyet sanıp karunlaşma!

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Mâlik ve Melik farkı

Esmâ-i hüsnâdan olan Mâlik ismi Kur'an'da iki yerde geçer: Biri Fatiha'nın 3. ayeti, diğeri Âl-i İmran sûresinin 26. ayetidir.

Fatiha'daki *mâlik*'i bâzı kariler *melik* olarak okumuşlardır.[4]

---

[1] Bkz: Sâd 76.
[2] Bkz: Zuhruf 51.
[3] Bkz: Kasas 78.
[4] Yedi ünlü kıraat imamından Asım, Kisai ve Ya'kub *mâlik* okumuş, diğerleri *melik* okumuşlardır. Elimizdeki mushaflarda Asım'ın kıraati esas alınmıştır. Ayetteki kıraat farkı bundan müteşekkil değildir. Ebu Hayyan, hareke farklılıkları da dahil Fatiha'daki *mâlik* kelimesinin 14 farklı şekilde okunduğuna dikkat çeker ve her birini tek tek gösterir (*Bahru'l-Muhît*). Bazı Şafiiler, içinde Emevi parmağının bariz bir biçimde görüldüğü *Melik* kıraatını öylesine ciddiye almışlardır ki, namazın ilk rekatında Mâlik öbür rekatında *Melik* okumuşlardır.

المالك
EL-MALİK

İbn Şihab ez-Zühri, Fatiha'daki *mâlik* kelimesini ilk *melik* okuyanın Emevilerin Medine valisi Mervan olduğunu söyler[1] Hz. Enes, Hz. Bera b. 'Âzib ve Zühri'den gelen rivayetlerde Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve daha başka sahabiler hep *mâlik* olarak okumuşlardır.[2] Melik okuyuşunun dayanağı olan Ümmü Seleme rivayetinin ravilerinden olan İbn Cüreyc, Emevilerin azatlı kölesidir.[3] Bu da göstermektedir ki, bazı karilerin tercih ettiği *melik* okuyuşu, bir takım siyasi mülahazalarla sonradan tedarik edilmiş bir okuyuştur. Kelime, Efendimiz ve sahabe tarafından *mâlik* olarak okunmuştur. Buna göre Mâlik ismi esmâ-i hüsnâda, sıfatlar esas alındığında, Kur'an'ın nüzûl sürecine göre Rab, Rahmân ve Rahîm'in ardından 4. sırada yer alır. Zira Fatiha'nın nüzûl sürecindeki yeri Kur'an'ın başıdır.[4]

Kur'an'da bu kökten Allah'ın üç ismi yer alır: *Mâlik, Melik, Melîk.*

Mâlik ile Melik arasındaki fark zahirdir. Bu farkın ne olduğuna dair muhtelif şeyler söylenmiştir. Bazı âlimler Melik'in Mâlik'ten daha kapsamlı ve üstün olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerini şöyle delillendirirler:

"Bir tek evin sahibine *mâliku hazihi'd-dar* (bu evin mâliki) denilir, fakat *meliku hazihi'd-dâr* (bu evin meliki) denilmez. Bir hayvanın sahibi için *mâliku hazihi'd-dabbe* (bu hayvanın mâliki) denilir, fakat *meliku hazihi'd-dabbe* (bu hayvanın meliki) denilmez. Allah zatını *mulk*'ün Mâlik'i olmakla övmüştür, fakat *milk*'in Mâlik'i olmakla övmemiştir. Melik, *mulk*'ten türetilmiştir. Mâlik, *milk*'ten türetilmiştir.[5] O halde Melik Mâlik'ten daha yüksek bir makamdır. Melik vasfı Allah için yalın halde kullanılmıştır, fakat Mâlik vasfı bir başka şeye (din günü, mülk) izafetle gelmiştir. Bu da Melik'in Mâlik'ten daha üstün ve kapsamlı olduğunu gösterir. Her melik mâliktir, fakat her mâlik

[1] Ebu Davud, 4/37; Tirmizi 4/258. Mâlik ve *melik* okuyuşuna dair tüm rivayetler için bkz: es-Sicistani, *Kitabu'l-Mesahif*, I, s. 388-396.
[2] Age, I, s. 392.
[3] Ebu Davud, 4/37; Tirmizi, 4/257. Sicistani'nin *Kitabu'l-Mesahi*'inin bir başka nüshasında bu rivayetteki *melik, mâlik* olarak geçmektedir. Bkz: I, s. 394.
[4] Bu konuda açıklayıcı bir not için bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 1.
[5] Allah sadece mülkün *Melik*'i değil, *Mâlik*'idir de. Âl-i İmran 26 bunun delilidir. Dolayısıyla Kur'an bu lugâvî tesbiti doğrulamamaktadır.

melik değildir. Yani her mâlik hüküm sahibi değildir. Allah insanların meliki, eşyanın mâlikidir." [1]

Buna karşılık Mâlik Melik'ten daha kapsamlı ve güçlüdür diyenler şu delilleri getirmişlerdir:

"Mâlik tam ve noksansız kudreti çağrıştırıyor, Melik ise öyle değil. Zira "falanca beldenin mâliki" denildiği halde "falanca beldenin meliki" denilmiyor. Bir kimse bir ülkenin meliki (kralı) olsa, o oranın bir kısmı üzerinde gücünü kullanabilir, her hususta gücünü kullanamaz. Meliki olduğu yeri kendi malı sayamaz, oradaki evleri yıkamaz, oranın mâlikleri hilafına satamaz vs. Fakat biri bir beldenin mâliki dense, o oranın üzerinde alma-satma, hibe etme, yıkıp yapma da dâhil tüm tasarruflara sahiptir."[2]

İbn Kayyım der ki: Melik ile Mâlik arasında fark vardır. Mâlik, sadece fiilinde tasarruf sahibi olandır. Melik ise hem fiilinde hem de emrinde tasarruf sahibi olandır.[3]

Sözün özü: Mâlik fiile, Melik ise isme daha yakındır. Mâlik milkin sahipliğini, Melik mülk üzerindeki otoriteyi ifade eder, fakat mülk Melik'e olduğu gibi Mâlik'e de izafe edilir. Mâlik sahip olmakla, Melik hâkim olmakla alakalıdır. Mâlik'in milki genellikle somuttur, Melik'in mülkü genellikle soyuttur. Mâlik'in nesnesi yalnızca nesnedir, fakat Melik'in nesnesi aynı zamanda özne de olabilir. Zira malın malı olmaz, ama insanın malı olabilir. İnsan malıyla birlikte Allah'ın mülkü, mal ise insanın mülküdür.

Sözün özü: Allah *mâlik-i mümellik*'tir. Zira başkasını mülk sahibi kılan Mâlik'e *mâlik-i mümellik* denir.

3.2. "O din gününün Mâlik'idir"

Kur'an'ın önsözü mesabesinde olan Fatiha sûresi tüm hamdleri Allah'a mahsus kılarak başlar. Bu övgü türüne giren her şeyin, varlığın ilk anından son anına kadar, ister bilinçli ister

[1] Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, s. 173-174.
[2] A.y.
[3] Esmâ, s. 98.

bilinçsiz bir halde yapılsın, gideceği mecburi adres Allah'tır. Ardından Allah'ın iki rahmet sıfatı gelir: *er-Rahmân, er-Rahîm.* Adeta bununla, insana tüm hamd ve senasının tek adresinin neden Allah olması gerektiği öğretilir: Çünkü Allah Rahmân, Rahîm olandır. Zatında rahmet sahibi, fiilinde merhamet sahibi olan böyle bir Rabbe hamd edilmez mi?

Sûrenin girişindeki hamd ile 3. ayetindeki Mâlik ismi arasında hoş bir irtibat vardır. Allah'ın milkin ve mülkün sahibi olduğunu hatırlatan isim ve sıfatların geldiği birçok yerde *hamd* de gelir. Bu kemale ziyadedir. Mükemmel olma vasfını gösterir. Zira mülk, hamd yoksa noksandır. Hamd, mülk yoksa aczdir.[1] Hamd mülk ile birlikte kemalin son noktasıdır, mükemmelliktir. Her mükemmellik sadece Allah'a aittir.

Burada bir nükte vardır. Kur'an kendisini *mesânî* olarak niteler.[2] Bunun en özlü karşılığı "çifterli, çift kutuplu" demektir. Bu kelime Kur'an'ın üslubunun anahtarıdır. Bir müjde mi geldi, ardından bir uyarı mutlaka gelir. Dünyadan mı söz edildi, ardından ahiretten söz açılacak demektir. İşte Fatiha'da da bu özelliği görürüz. Allah'ın Rahmân ve Rahîm olduğu söylendikten sonra söz Hesap Günü'ne getirilir ve adeta "O Rahmân ve Rahîm'dir, ama Hesap Günü'nün de Mâlik'idir" uyarısı yapılmış olur.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝

"O din/hesap gününün Mâlik'idir." *(Fatiha 3)*

Mâlik, öznenin ismidir. Özne bu ismi, yaptığı bir eylemden dolayı almıştır. O eylemin ne olduğunu ismin kendisi ele vermektedir. O eylem, milk edinme eylemidir. Eğer *mâlik* yerine *melik* okuyuşunu tercih edersek, öznenin eylemi mülkü üzerinde tasarrufta bulunma eylemi olur.

Din Günü, 'hesap günü'dür. Zira o gün alacak verecek, hak ve sorumlulukların hesabı görülür. Din Günü, *deyn* (borç) günüdür.[3] Din kelimesi de "borç" anlamına gelen *deyn*

[1] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Esmâullâhi'l-Husnâ*, s. 286.
[2] Bkz: Zümer 23.
[3] Ebu Ubeyde'ye göre "din günü", "ceza (karşılık) günü"dür (*Mecazu'l-Kur'an*). Yine İbn Manzur, ansiklopedik lügati *Lisanu'l-'Arab*'ta "din günü"nü "ceza (karşılık) günü" ile karşılar. Bunlann hepsi de din'in *deyn* kökünü esas alan karşılıklardır.

kelimesinden türer. Din Günü, hasat günüdür. Kişi yaptıklarının hasadını o gün devşirir. Bunun sonunda yolu ya cennete uzanır, ya da cehenneme. İnsan mâlik olduklarının hesabını Din Günü'nde Mâlik-i hakikiye verir. Varlığının, hayatının, aklının, iradesinin, tercihlerinin, dininin, imânının, inkârının, ilminin, servetinin, hülasa nesi varsa onun hesabını...

Din Günü, dünyada kendini *mâlik* sananların hepsinin *memluk* olduklarını anladıkları gündür. Rahmân ve Rahîm olan Rabbin terbiyesini reddedenler, kendilerini ellerine emânet ettiklerinin mutlak mâliki sananlar, Din Günü'nde Vahid ve Kahhar sıfatlarının tecellîsinin muhatabı olurlar. O gün şu kısa diyalog yankılanır hakikatin haşyetiyle titreyen yüreklerde:

- لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ

- لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

"—Bugün mülk kime aittir?"

"—Vahid ve Kahhâr olan Allah'a!" *(Mü'min 40:16)*

Evet, bu gerçek ahiretin tek gerçeğidir. Dünyada eline emânet edilen mülke emânet olarak değil de mülkiyet olarak bakanlar, ahirette gerçeği görecek ve ikrar edeceklerdir. Fakat iş işten geçmiş olacaktır. Hâlbuki Allah, iş işten geçmeden bu gerçeği daha bu dünyada görmesi için ayetlerini seferber etmişti:

وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ﴿٧٣﴾

"Ve sur borusu çalındığında, mülkün yalnız O'na mahsus olduğu anlaşılacaktır." *(En'am 6:73)*

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذِ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ ﴿٢٦﴾

"Mutlak mülk ve otorite hak olan o günde rahmetin mutlak kaynağı olan (Allah'a) mahsus olacak." *(Furkan 25:26)*

Soru: Hesap Günü, Allah'ın mülkün Mâliki olması, niçin özel olarak vurgulanmıştır?

Bu sualin doğru cevabını bulmak için, müşriklerin çarpık şefaat anlayışlarını göz önünde bulundurmak şarttır.

المالك
EL-MALİK

Müşriklerin ahiret konusunda birbirinden farklı görüşler taşıdıklarını Kur'an'dan öğreniyoruz.[1] Sokaktaki sıradan müşrikin ahiretin varlığına karşı tavrı ikircikliidir. Kesin inanmasalar da kesin inkâr da etmemektedirler.[2] 'Ve tabi ki eğer varsa, Allah'a yakın olduğuna inandığımız ve O'na aracı kılarak taptıklarımız bizi Hesap Günü kayıracaktır' diye inanmaktadırlar. Onların bu şefaat inancını kökten reddeden ayetin, bu meseleyi "mülkün Allah'a mahsus olduğunun" vurgulandığı bir bağlamda ele alması hayli manidardır:

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۝

"De ki: Şefaat yetkisi tamamıyla ve sadece Allah'a mahsustur; göklerin ve yerin mülkü de O'na mahsustur."

(Zümer 39:44)

Ayetin açılımı şudur: Göklerin ve yerin mülkü nasıl ki Mâlik olan Allah'a aitse, şefaat yetkisi de O'na aittir. Dolayısıyla, her gün Fatiha'da okuduğumuz *mâlik-i yevmi'd-dîn* ayeti, ilk muhatapların ve ahirette Allah dışında kayırıcı edinen tüm muhatapların çarpık şefaat anlayışlarını ret sadedinde gelmektedir. Allah'ın Mâlik olarak hatırlatılmasının gerçek nedeni budur. Bu anlamı pekiştiren birçok ayetten işte sadece biri:

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔا وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ۝

"O gün, hiçbir insanın bir başka insana asla fayda sağlamayacağı bir gündür; zira o gün talimat vermek tamamen Allah'a mahsustur." *(İnfitar 82:19)*

Din Günü'nün Mâlik'i o gün yalnızca karar vermeyecek, verdiği kararın infazına da bizzat nezaret edecektir. Bunu da Kur'an'dan öğreniyoruz:

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهٗٓ اَحَدٌ ۝ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهٗٓ اَحَدٌ ۝

"İşte o gün hiçbir kimse O'nun tattırdığı can yakıcı mahrumiyeti tattıramaz ve hiçbir kimse O'nun zaptettiği gibi zaptedemez." *(Fecr 89:25-26)*

[1] Bkz: Nebe' 3.
[2] Bkz: Casiye 32.

Allah sadece Hesap Günü'nün Mâlik'i değildir. O aynı zamanda bu dünya ve bu dünya mülkünün de Mâlik'idir. Âl-i İmran 26. ayet bu hakikati ifade eder.

3.3. "O mülkün Mâlik'idir"

Kur'an'ın mülkü Allah'a isnad ettiği her yerde tahsis *lâm*'ı kullanması, "mülk Allah'a mahsustur" anlamına gelir. Bu açıdan mülk *hamd*'e benzemektedir. Zaten ikisinin ayrı ayrı ayette ve ayrı ayrı tahsis *lâm*'ı ile birlikte kullanılması da bunun delilidir:

لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

"Mutlak mülk O'na mahsustur, övgülerin tamamı da O'na mahsustur; zira O her şeye kadirdir." *(Teğabun 64:1)*[1]

Sual: Mülkün de Hamdin de O'na mahsus olduğunun bir arada zikredilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Açıktır ki, mülk ve mutlak hükümranlık Allah'a mahsus olduğu için hamdimizi de yalnız O'na yöneltmemiz istenmektedir.

---

1. Mülkü zatına tahsis eden Allah'a hamdolsun; bu sayede bizi kullara kul olmaktan korudu.

2. Mülkü zatına tahsis eden Allah'a hamdolsun; bu sayede bizi eşyaya kul olmaktan korudu.

3. Mülkü zatına tahsis eden Allah'a hamdolsun; bu sayede kulları kendimize kul edinmekten bizi korudu.

4. Mülkü zatına tahsis eden Allah'a hamd olsun; bu sayede bizi yalnız kendisinden istemekle ödüllendirdi.

5. Mülkü zatına tahsis eden Allah'a hamd olsun; bu sayede bizi kullara el açmaktan korudu.

Allah'ın mülkün mâliki olduğunu söyleyen ayet Medine'de nazil olmuştur. Önce bize esmâ zincirinin bir halkası olan el-Mâlik ismini hediye eden bu ayeti ve devamını okuyalım:

[1] Ayrıca bkz: Mülk 1 ve Tâhâ 120.

المالك
EL-MALİK

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

"De ki: Ey mutlak mülk sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden de çekip alırsın; dilediğini Azîz eder dilediğini de zelil edersin; hayrın tamamı senin elindedir: çünkü Sen her bir şeye kadirsin! Geceyi uzatıp gündüzü kısaltırsın, gündüzü uzatıp geceyi kısaltırsın! Ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarırsın. Ve dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin!" *(Âl-i İmran 3:26-27)*

Bir önceki başlık Fatiha 3 hakkındaydı ve orada Mâlik ismi Hesap Günü'ne izafe edilmekteydi. Hesap Günü ahirete ait bir boyuttur. Burada ise Mâlik ismi mülke izafe edilmektedir. Burada izafe edilen mülk dünyadaki mülktür.

Bu mülk ile kastedilen öncelikle daha önce kendilerine kitap verilmiş olan İsrâiloğullarına Allah'ın emânet ettiği vahiy ve iktidardır. Bunu, yukarıdaki ayetlerin hemen önünde gelen pasajdan açıkça anlamaktayız. İsrailoğulları, kendilerine emânet edilen vahyi taşıma ve yaşama sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmediler. Bunda emâneti mülkiyet sanmalarının rolü büyüktü. Onun için kendilerini "Tanrı'nın oğulları ve ahbabı" olarak gördüler. Allah'a ve insanlığa karşı sorumluluklarını astılar. İlâhî vahyin kendilerine emânet edilmesini bir sorumluluk değil ayrıcalık olarak gördüler. Çağlarının milletleri içinden vahyi taşımakla görevlendirilmek üzere seçilmiş olmalarını, Allah nazarında kayırılmış olma ile tevil ettiler. Bu zihni sapma sonucunda Yahudileştiler. Kendilerini kutsayıp başkalarını yok saydılar. Kapalı havza toplumu haline geldiler. Hakikate ait olmak yerine hakikate sahip olmaya kalktılar. "Olmayı" değil "görünmeyi" önemsediler. Bunun sonucunda Hz. Peygamber'in risâletini inkâr ettiler, ona gelen Kur'an'ı inkâr ettiler. Nasıl ki Azazîl ben idraki yerine bencilliğe sapıp Âdem'i tahkir edip iblisleştiyse, Yahudiler de aynısını yaptılar.

Böyle bir tavır sadece hakikate, vahye, peygambere hakaret değildi, aynı zamanda Allah'a hakaret idi. Zira Allah'ın,

mülkünde mutlak mâlik olduğunu inkâra dayanıyordu. Eğer tasavvurda Allah'ın el-Mâlik olduğuna imân etselerdi, O'nun mülkünde dilediği tasarrufu yapmasını gayet doğal karşılarlardı. Fakat bunu yapamadılar. Çünkü O'nun el-Mâlik oluşunu içlerine sindiremediler. İşte bu ayet Allah'ın el-Mâlik oluşunu dosta düşmana bir kez daha haykırıyor.

Bu tarihi örnek üzerinden tüm muhataplarına şunu söylüyor:

1. O mülkün mutlak sahibidir. İktidarın da, servetin de, otoritenin de gerçek sahibi O'dur; O dilediğine dilediği kadar bunlardan verir. Buna razı olmayan O'nun mülkünde Mâlik oluşunu reddediyor demektir.

2. Peygamber ve vahiy gibi kulun dahli olmayan hususlarda Allah'ın seçimine razı olmamak, O'nun mülkün mâliki olduğunu kabul etmemek demeye gelir.

3. el-Mâlik olan Allah dilediğini Azîz eder, dilediğini zelil eder. Fakat O bunu yaparken Zatı için koyduğu bir sünneti takip eder, ilkeli davranır. Bu yüzdendir ki kimi Azîz kimi zelil edeceğini bildirmiştir.

4. O'nun, "mülkünü vermesi hayır, vermemesi şer" olarak adlandırılamaz. O'nun vermesi de alması da verdiği ve aldığı kimseler için imtihandır. İmtihan kazananına hayırdır, kaybedenine şerdir. Fakat bu şer asla Allah'a izafe edilemez. Zira ayetin açıkça söylediği gibi "Hayrın tamamı senin elindedir." Şer, olsa olsa insanın tercihine izafe edilir.

5. Allah her bir şeye kadirdir. Kadir olmasını anlamak için el-Mâlik ismini anlamak şarttır. O şerri dileme kudretine rağmen, hep yed-i kudretinde tuttuğu hayrı dilemiştir.

Onun mülkün mutlak mâliki olduğunu bilenler, tüm dünyalıkları mülkiyet değil emânet bilirler. İşte bu talihlilerden bir bedeviye sürüsünün kime ait olduğunu sonmuşlar. Cevaben "Allah'ın elime verdiğidir" demiş.

Abbasi halifesi Harun er-Reşid'e veziri sorar: Ey mü'minlerin emiri eğer ulaşamasaydınız, bir bardak suya ne verirdiniz? Halife cevap verir: "Devletimin yarısını verirdim." Vezir tekrar sorar, "Peki içtiğiniz bir bardak suyu çıkaramasaydınız,

onu çıkarmak için ne verirdiniz?" "Devletimin geri kalan yarısını"... Vezir cevabı yapıştırır: "Desenize ey emir, tüm iktidarınız bir bardak suya eşittir."

Şakik Belhi, kendisini cahiliye hayatından kurtarıp tövbesine vesile olan olayı şöyle anlatır: Kıtlık senesiydi. Millet yokluktan kırılırken bir delikanlının neşeli ve şen şakrak hali dikkatimi çekti. "Bu ne neşe? İnsanlar kıtlıktan kırılırken bu kadar şen-şakrak olmaya utanmıyor musun?" dedim. Bana şu cevabı verdi: "Neden üzüleyim ki? Benim efendim buraların ağasıdır, her ihtiyacımı nasıl olsa karşılıyor!" Bu söz kafama dank etti. Kendi kendime dedim ki: "Bu bir kulun kölesi olduğu halde, efendisi köy ağası olduğu için endişe duymuyor da, ya benim Rabbim *mâliku'l-mülk* olduğu halde, bana endişe duymak yakışır mı?" Bunun üzerine kendime geldim ve tövbe ettim.

4. EL-MALİK OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ

Esmâ-i hüsnâdan her biri, Allah'a manen yakınlaşmak isteyen kullar için meşru birer vesiledirler. El-Mâlik ismi şerifi de kulun ruhani yolculuğunda bir duraktır. Her ilâhî isim gibi, el-Mâlik isminin de kendine has bir tecellîsi vardır. Bu ismi 'ihsâ'[1] liyakat ve ehliyeti kesbeden her kul, bu isim üzerinden yansıyan ilâhî tecellîye medar olur ve böylece Allah Rasûlü'nün müjdesine nail olur.

Allah'ın Mâlik ismi kulda tecellî edince, o kul emânete mülkiyet gözüyle bakmaktan kaçınır. Bilir ve inanır ki, mülk Allah'a aittir. Kulun sahip oldukları ise, Mâlik olan Allah'ın kendisine emânet ettikleridir. Kul iyi bilir ki, o emânetler kendisinden önce de başkalarının elindeydi. Onlar geçip gittiler, fakat sahip oldukları emânetler geriye kaldı. Servetlerinden, mülklerinden, meskenlerinden, mallarından, makamlarından, iktidarlarından hiçbir şeyi giderken yanlarında götüremediler. Kendi bedenleri de dâhil, en çok sevdiklerini dahi bu dünyada bırakmak zorunda kaldılar.

[1] Esmâyı '*ihsa*' etmenin hakikati için bkz: Bu eser, Giriş bölümü.

Firavunlar dünya durdukça duracak piramitler yaptırdılar, göz kamaştırıcı hazinelerini lahitlerine koydurdular, fakat bunların hiçbiri başlarına geleni onlardan savmaya yetmedi. Karunlar öldü, hazineleri kaldı. Dünyanın hazineleri onlardan ölümü savamadı.

Allah'ın Mâlik ismi kulda tecellî edince o kul sadece emânete mülkiyet gözüyle bakmamakla kalmaz, aynı zamanda mâlik olması gerekenlere gerçekten mâlik olur. Sahip olması gerekenlere gerçekten sahip olur. Ait olmaması gerekenlere ait olmaktan Şeytan'dan kaçar gibi kaçınır. Zaten sahip olması gerekenler ait olmaması gerekenlerdir. Mesela ayartıcı benlik olan 'nefis', şehvet, hırs, öfke, servet kulun ait olmayıp mâlik olması gerekenlerin başında gelir. Bunların hepsine Mâlik olmak, Allah'ın emânet ettiği en büyük lütuf olan iradeye Mâlik olmakla mümkündür. İrade, vicdan ve akıl gibi ancak kullanılınca var sayılan, kullanılmadığı zaman yok hükmünde olan bir nimettir. Bu yüzden Kur'an'da geldiği 140 yerin tümünde fiil olarak gelir, hiç isim olarak gelmez.

İradesine Mâlik olan kul nefsine, şehvetine, öfkesine de Mâliktir. Bunlara Mâlik olmak düşünce ile alakalı olmaktan çok duygu ile alakalıdır. Duygularını terbiye etmemiş olan, ne kadar bilirse bilsin nefsine ve nefsin yönlendirdiği güdülerine sahip ve Mâlik olamaz. Düşünce akılla, duygu kalple ilgilidir. Düşünceyi besleyen bilgi aklı terbiye eder. Akla Mâlik olmanın alametlerinden biri de terbiye edilmiş bir akıldır. Fakat bilgi duyguları terbiye etmekte yeterli değildir. Zira insanın duyguları düşüncesinden çok daha güçlüdür. Eğer duygularını dizginleyemezse, bilgisi ne kadar çok olursa olsun, insan güdülerinin etkisi altına girer. Şu halde insana duygularını terbiye eden bilgiden çok daha güçlü bir şey lazımdır. İşte o şey imândır. İmânın işlevi düşünceden çok daha güçlü olan duyguları terbiye etmektir. İşte o zaman insan güdülerine ait olmaktan korunup güdülerine Mâlik olur.

Şimdi "Mâlik olmak mı-ait olmak mı" ikilemine medar olan alanları tek tek ele alalım.

4.1. Nefse mâlik olmak mı, ait olmak mı?

Mâlik isminin tecellîsini irade, imân ve sorumluluk bilinciyle hak eden kulun sahip olduklarının başında ayartıcı benliği, yani galat-ı meşhur söyleyişle 'nefsi' gelir. Mâlik isminin tecellîsine medar olan kul, tüm ayartıcılığına, tüm desise ve vesveselerine rağmen nefsine ait olmaz. Zira nefsine ait olan bir kul, artık nefsine sahip olamaz. Egosu kendisini ele geçirmiştir. Nefsinin uydusu haline gelmiş, ayartıcı güdülerinin etrafında tavaf etmeye başlamıştır.[1] Nefsinin yörüngesine giren biri kendini Mâlik isminin tecellîsinden mahrum bırakmış demektir.

Nefsine mâlik olan biri, nefsine ait olmayan biridir. Onun için özgürlüğün tarifi nefsin istediklerini yapmak değil, yapmamaktır. Zira o kul, nefsine mâlik olduğu, ona boyun eğdirdiği, onu tutsak ettiği kadar özgür olduğunu bilir. Böyle biri dünyanın hiçbir servetiyle satın alınamaz. Allah'ın satın aldıkları, kulların satın alamadıklarıdır. Kullara satılanlar kullara kul olanlardır. Kula kul olanların kulluğunu Allah kabul etmemektedir. Böyleleri isterlerse dünyanın kralı olsunlar, aslında köledirler. Onlar dünyayı yönettiklerini sanırlar. Fakat onları güdüleri ve egoları yönetmektedir. Tıpkı böyle bir hükümdar ile bir âlim arasında geçen şu diyalogda olduğu gibi:

—Dile benden ne dilersen.

—Benim kölelerimi kendisine efendi eden kişiden ben ne dileyebilirim ki?

—Senin kölelerin benimse efendim olduğunu iddia ettiklerin kimdir?

—Hırs ve nefstir. Ben hırsı ve nefsi kendime köle ettim. Bakıyorum ki, benim köle ettiklerim senin efendilerin olmuş. Ben, kölelerimin kölesi olan birinden ne isteyeyim ki?

4.2. Şehvete mâlik olmak mı, ait olmak mı?

Mâlik isminin tecellîsini hak eden kul, şehveti kökünden söküp atan kimse değildir. Bu hem mümkün değildir, hem de talep

[1] Krş: "Kim Rahmân'ın vahyine tavukkarası bir gözle bakarsa, ona bir tür şeytani (öteki kişilik) musallat ederiz de, kendisi onun uydusu haline gelir." (Zuhruf 36)

edilen şey değildir. Zira şehvet Allah'ın insana büyük bir ihsanıdır. O olmasa insan hayatını idame ettirmek için üreme, yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamazdı. Dünyaya dönüp bakmazdı. Dünyayı imar ve inşa etmez, medineler ve Medenîyetler kurmazdı. Mâlik isminin tecellî ettiği insan şehveti sıfırlayan değil, şehvete sahip olup, şehvete ait olmayandır.

Oruç ibadeti, Mâlik isminin tecellîsini içinde gizler. Zira oruç Kur'an lisanında *savm* ile karşılanır. *Savm*'ın Arapça karşılığı ise 'tutmak' mânâsına gelen *imsak*'tır. Evet, oruç kendini tutmaktır. Yani şehvetine ait olmak yerine, şehvetine sahip olmaktır. Oruç ile mü'min kişiye şehvetine nasıl mâlik olacağının talimi yaptırılır.

Namaz ibadeti içinde de Mâlik isminin bir tecellîsi gizlidir. Zira Kur'an'da "namaz insanı belli başlı her tür çirkinlik ve kötülükten alıkoyar"[1] buyurulur. Demek ki namaz insana güdülerine mâlik olmayı, onlara ait olmamayı öğretmektedir.

Allah'ın koyduğu zina yasağını en güzel uygulayanlar Mâlik isminin kendisinde tecellî ettiği kullardır. Bu tecellî ile şehvetlerine mâlik olurlar ve değil zina yapmak, vahyin 'zinaya yaklaşmayın' emrine uyarak tehlikeli bölgeye yaklaşmazlar bile.

Yusuf şehvetine mâlik idi, *melike* (kraliçe) Züleyha ise şehvetine mâlik değil, şehvetine ait idi. Onun için kraliçe Züleyha sarayda esir, mahkûm Yusuf zindanda hür oldu; işin hakikatine bakılırsa, hakiki kral şehvetine mâlik olan Yusuf idi. Hz. Yusuf öz gayretiyle Allah'ın Mâlik isminin tecellîsini hak etmişti. Kur'an vahyi onun şehvetine karşı verdiği bu asil mücadelenin kıssasını, gelecek nesillere bir örnek olarak nakletmiştir.

4.3. Öfkeye mâlik olmak mı, ait olmak mı?

Mâlik isminin tecellîsini hak eden kul, gazaplanmayan kul değildir. Zira öfke ve gazap yaratılıştan insana verilmiş bir savunma mekanizmasıdır. Eğer insan bu duygu türünden mahkûm olsaydı, kendini savunamaz, zulme karşı direnemez, hakkını arayamaz, kendini koruyamazdı.

Mâlik isminin tecellîsini hak eden kul öfkesine mâlik olan kuldur; öfkesine ait olan kul değildir. Bu yüzden efendimiz

[1] Bkz: Ankebut 45.

"Gerçek pehlivan, öfkelendiğinde öfkesini yenendir" buyurur. Kur'an muttakilerin vasıflarını sayarken "Onlar öfkelenmezler" demek yerine, "öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanların hatalarını bağışlarlar" der.[1]

Öfkesine ait olan duygularına hâkim olamaz. Duygularına hâkim olamayanı, aklı ve iradesi değil güdüleri yönlendirir. Güdülerinin yönlendirdiği kimsenin yapmayacağı yanlış yoktur. O artık zıvanadan çıkmıştır. Her yaptığı bir bumerang gibi gelir kendisini yaralar. Zira yaptığını akıl terazisinde tartamaz. Öfke atına binmiş, fakat irade dizginlerini de elinden kaçırmıştır. O atın onu götüreceği yer, hiçbir yerdir.

4.4. Servete mâlik olmak mı, ait olmak mı?

Mâlik isminin tecellîsini hak eden kul fakir kul değildir. Bu anlamda bir fakirlik övünülecek bir şey de değildir. Hz. Ömer "eğer fakirlik insan olsa, onu öldürürdüm" der. Hz. Bağdatlı Cüneyd, *fakr*'ı şöyle tarif eder: "*Fakr* senin hiçbir şeye sahip olmaman değil, dünyalara sahip olsan da hiçbir şeyin sana sahip olmasına izin vermemendir."

Şu örnek, bu söylediklerimizi açıklayıcı mahiyettedir: Hz. Aişe Abdurrahman b. Avf hakkında: "Servetinin çokluğundan dolayı cennete sürünerek girmesinden korkarım" der. Abdurrahman b. Avf şu cevabı verir: "Vallahi cennete koşarak gireceğim; Allah sabah yaptığım yüz birim infakı, aynı günün akşamında bin birim olarak bana iade ediyorsa, bunda benim ne kusurum olabilir?"

İnsanın servete mâlik olup ait olmadığının en kesin ölçüsü şudur: Ele girmesiyle elden çıkmasının bir olması.[2] Mâlik olan Allah kimi zaman vererek sınar, kimi zaman alarak sınar. Verince de alınca da razı olan kuldan O da razı olur. Peygamberler tarihi bunun en güzel örneğidir. Baba ve oğul Davud ve Süleyman peygamberler sultan oldular ve varlıkla sınandılar, baba ve oğul Zekeriyya ve Yahya peygamberler kurban oldular yoklukla sınandılar. Birinciler başarılı, ikinciler başarısız değildi. Hepsi de kendi sınavında

[1] Bkz: Âl-i İmran 134.

[2] Krş: "Böyle takdir etmiştir ki elden kaçırdıklarınıza üzülmeyesiniz, ele geçirdiklerinize de (aşırı) sevinmeyesiniz: Zira Allah hiçbir kendini beğenmiş şımarığı sevmez." (Hadid 23)

başarılıydı. Sultan olan Hz. Davud'u başarılı kılan iktidar (mülk) sahibi olması değildi, Kur'an'ın söylediği gibi iktidarı (mülk) dengeleyici hikmet sahibi olmasıydı: "Ve davud Calut'u öldürdü, bunun ardından Allah da ona iktidar (mülk) ve hikmet verdi".[1]

Servete Mâlik olmak, servete emânet olarak bakmakla mümkündür. Servete mülkiyet olarak bakanlar servete ait olurlar. Servete ait olanlar servetlerini paylaşamazlar. İnfak edemezler. Sahip olsalardı verebilirlerdi. Onlar artık servetlerinin efendisi değil kölesi olmuşlardır. Oysaki servet muhteşem bir köle berbat bir efendidir. Servetinin efendisi olanlar, "verdiğin senindir" şiarıyla hareket ederler. Zira Allah için vermek, vermek değil almaktır. Onlar kendilerine emânet edilen serveti paylaşmakla hem servetlerine Mâlik olmuşlar, hem de emânete sadakat göstermişlerdir. Böylece kat kat lutfa nail olma liyakati kesbetmişlerdir.

Servete emânet olarak bakan gerçek Mâlikler servetin hakkını gözetirler. Servetin hakkı beştir:

Helal kazanmak. Zira helal, sadık, haram haindir.

Paylaşmak. Zekât, infak ve sadakanın özü paylaşmaktır. Bunlar nimetin şükrüdür. Zekât, ödenmesi gereken bedeli ödemektir. Sadece servetin değil, ömrün, ilmin, makamın, şöhretin, sıhhatin de zekâtı vardır. Zekât sadece kazandıklarından vermek değil, bazı kazanç kalemlerinden vazgeçmektir.

Serveti elde edince şükretmek, kaybedince hamdetmek. Bu ise, bir şeyin ele girmesiyle elden çıkmasını bir tutan bir tasavvura sahip olmaktan geçer.

Servete mülkiyet değil, emânet olarak bakmak.

Servete ait değil, servete sahip olmak.

Celaleddin Rumi'nin insan-dünya ilişkisi hakkında yaptığı şu güzel benzetme, ne demek istediğimizi açıklayıcı mahiyettedir. Rûmî der ki: Dünyalıklar bir deniz, kalp ise bir gemidir. Eğer denizin suyu mesabesinde olan dünyalıklar gemi olan kalbin içine girerse gemi batar, yok geminin dışında durursa gemi menzil-i maksuda doğru yol alır.

[1] Bkz: Bakara 251.

Bu hakikati bilenlerin şiarı "el kârda gönül yarda gerek" olmuştur. Yine bu hakikati bilenlerin duası "Ya Rabbi! Elimizde çok eyle, gönlümüzde yok eyle!" olmuştur. Zira Allah "bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır"[1] ki, birini Allah'a diğerini de dünyalıklara tahsis edebilsin. Böyle bir seçimin, Allah'ın 'gayretine' dokunmasından korkulur. Hz. Nebi'nin Allah'ın gayretini okuyuşunu hatırlamanın tam sırasıdır: "Saad kıskançtır, ben Saad'dan kıskancım, Allah benden kıskançtır." (Müslim)

Kulun yönünü servete dönmesi, sırtını Allah'a dönmesi anlamına gelir. Zira varlık hiyerarşisinin zirvesinde nasıl ki Allah bulunursa, bu hiyerarşinin en aşağısında da dünya bulunur. Dünya isminin "en aşağı" mânâsına gelmesi de bundandır. İnsan "varlık hiyerarşisi" (*meratibu'l-vücud*) içerisinde tüm dünyalıklardan çok daha yüce bir noktadadır.

Bir insanı Allah'tan kendi cinsine mensup birine olan ilgisi alıkoyuyorsa, bu çok büyük bir felaket değildir. Zira bu onu Allah'tan uzaklaştırmaz, olsa olsa aynı mesafede tutar. Fakat bir insanı Allah'tan dünyalıklara olan ilgisi alıkoysa, bu onu Allah'tan uzaklaştırır. Zira varlık hiyerarşisinde dünya en aşağıda durmaktadır. Dünyalıklara yüzünü dönen Rabbine sırtını dönmüş olacaktır. Bu yüzden ilgiyi insandan Allah'a yöneltmek, maldan Allah'a yöneltmekten çok daha kolaydır.

[1] Bkz: Ahzab 4.

5. EL-MALİK OLAN ALLAH'A DUA

Allah'ın Mâlik olduğunu bilen, Allah'tan başkasına dua etmez.

Ey Mülkün hakiki Mâliki!
Ey yerlerin ve göklerin Mâliki!
Ey meleklerin ve cinlerin Mâliki!
Ey görünenlerin ve görünmeyenlerin Mâliki!
Ey sahip olduklarımın Mâliki
Ey benim Mâlikim!

Ey otoritesi önünde tüm otoritelerin baş eğdiği Zat
Ey dünyanın tüm meliklerinin kendisine memluk olduğu Zat

Ya Mâlikelmulk!
Mâlik olan sensin, bizi memluke muhtaç eyleme!
Hakiki sahip sensin, bizi mecazi sahibe muhtaç eyleme!

Ne dilendikse senden dilendik, bunu bir şeref bildik,
Senden gayrisine el açtırma, başkasına dilendirme!
Biz senin mülkünüz, sahip olduklarımız da senin mülkündür,
Bizi mülkümüzün elinde oyuncak eyleme!
Emanet sahibiyiz, mülkiyet sahibi değiliz,
Emanete sadık olanlardan kıl, hainlerden eyleme!

Ey mülkün hakiki Mâlik'i!
Ey kâinatın tek Melik'i
Bizi servete ait olanlardan eyleme
Servete sahip olanlardan eyle!

Elimizde yoluna sarf etmek için çok eyle,
Gönlümüzden sil süpür yok eyle!

Bizi malımızın altında at eyleme!
Bizi malımızın sırtında süvari eyle!

Bizi malımıza mal etme!
Bizi sana hakiki kul et!

Âmîn!

الأكرم

EL-EKREM

En cömert

En büyük kerem sahibi

الأكرم

EL-EKREM

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Ekrem, "en cömert, en büyük kerem sahibi" demektir. *Kerem*, hem yapılan izzet ve ikramın üstünlük ve yüceliğine, hem de ikram edenin şeref ve izzetine delalet eder. "En büyük kerem ve cömertlik sahibi" karşılığı, ikram eden zatın büyüklüğünü olduğu kadar, ikram etme potansiyelinin büyüklüğünü de ifade eder.

Nitekim *kerem*'in lügat mânâsında bu çift boyutluluk saklıdır. *Kerem*, hem özünde olan bir şeyden dolayı, hem de ahlaki bir haslete sahip olduğu için şeref, kalite ve üstünlük sahibi olmaktır. Yağmur getiren buluta *kerume's-sehabu* denilir. Bitki örtüsü kaliteli olan yere *'ardun mekrametun* denilir. Kendisine karşı suç işleyenin suçunu affedip cezasından vazgeçmek "ahlâki kerem" (*el-kerem fi'l-hulk*) olarak adlandırılır. *Kerîm*, "çok hoşgörülü olan" (*safûh*) mânâsına gelir.[1] *Kerem*, lugatta "karşılıksız vermek" anlamına gelir. Fakat ıstılahta tüm güzellik, iyilik, hayır ve bağışı kapsar.

El-Ekrem, *kerem* kökünden bir "üstünlük adılı"dır (ism-i tafdil). İsm-i tafdil kalıbı taşıdığı mananın en'lerini ifade eder. Söz konusu manada öznenin o niteliğe sahip olan herkesten üstün olduğunu ifade eder. Fakat bu ismin geçtiği 'Alak 3. ayette ism-i tafdilden çok mübalağa vurgusu vardır. Zira burada "falandan daha keremlidir" (*el-ekrem men keza*) denilmeyip, mutlak olarak "Senin Rabbin Ekrem'dir" buyrulmuştur. Böylece "O en cömerttir" derken bir kıyas yapılmaması gerektiği ima edilmiştir. O her türlü kıyas ve karşılaştırmadan bağımsız olarak en cömert, en iyi, en kaliteli, en şerefli, en hoşgörülü, en faziletlidir. Başka hiçbir *kerîm* kendisiyle boy ölçüşemez. O keremde de eşsiz ve benzersiz, mutlak ve mükemmeldir.

Allah için kullanıldığında Ekrem, "keremin kemal mertebesine sahip olup, kullarına cömert davranan, nankörlüklerine rağmen onlara hoşgörülü davranan, tövbelerini kabul eden, cömertliğinde nihayet olmayan" mânâsını taşır.[2]

[1] İbn Faris, *Mekâyis*, V, 171-172.
[2] Zemahşeri, *Keşşaf* IV, 223.

Ekrem, "yaptığı ikramı sayarak yapmayan" zata denir. Allah da yaptığı iyiliği sayarak yapmaz. Onun için el-Ekrem sadece "en büyük kerem ve cömertlik sahibi" anlamına gelmez, aynı zamanda "hadsiz ve hudutsuz kerem ve cömertlik sahibi" anlamına da gelir. Ekrem isminde "mutlak kerem" mânâsı kelimenin asli özelliğidir. Zira ismin başındaki belirlilik takısı (*el*), Kur'an'daki asli kullanımında mevcuttur. İsmin başındaki bu *el*, el-Ekrem olan Allah'ın insan aklının bir meseleyi düşünürken mecburi olarak başvurduğu sınırlamaların tümünden beri ve azade olduğu vurgusunu taşır.

El-Ekrem isminin içinde kullanıldığı 'Alak 3. ayet, kerem'in sadece Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. Ayet *ve rabbuke'l-ekrem* şeklinde değil de, belirsiz olarak *ve rabbuke ekrem* şeklinde gelebilirdi. Eğer böyle gelseydi 'hasr' ifade etmezdi. Bu takdirde, "akla gelebilecek ve gelemeyecek tüm iyilikler" mânâsına gelmesi gerekmezdi. Fakat *el-Ekrem* bu manaya gelir ve mükemmel keremi ifade eder.

Sual: Bu durumda, kerem sahibi insanların varlığını yok mu sayacağız?

Cevap: Elbette hayır. Fakat bu konuda en iyileri de dâhil, kerem sahibi her insanın kereminin mecazi olduğunu bileceğiz. Zira her kerem sahibi, el-Ekrem olan Allah'ın kereminden verdiğini ikram etmektedir.

---

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

Zatını Rahmân ve Rahîm olarak tanımlayan bir Rabbin kerem sahibi olmasından daha tabii bir şey olamaz. Zira özünde rahmet işinde merhamet sahibi olan Allah'ın rahmetinin kemali, kereminin tecellîsi iledir.

O'nun el-Ekrem olması, keremiyle yokluğa tecellî edince varlığın vücuda gelmesidir. Bir başka ifadeyle: Allah yokluğa kerem edince, varlık var olur. Mevcudatın vücuda gelmesi, ilâhî ekremiyyetin bir göstergesidir. Varlık vücuda gelmek için onun keremine muhtaç olduğu gibi, var olmayı sürdürmek için de onun keremine muhtaçtır.

Varlık, varlığı hak ettiği için var olmaz. Zira bir şeyi hak etmek için önce var olmak gerekir. Varlık Allah'ın keremi sayesinde var

olur. Zaten var olmak için hiçbir irade, talep, gayret, bedel ve ücret ödemeden var olmak, ancak var edenin keremiyle açıklanabilir.

Mesela suyun varlığını ele alalım: Atomu yaratması O'nun keremindendir.

Atomlara kimlik vermesi onun keremindendir. Eğer kimlik vermeseydi eşya arasındaki farklar oluşmazdı.

Hidrojen atomuna oksijen atomunu kendine çeken bir cazibe vermesi, oksijen atomuna da bu cazibeye kapılıp bağlanma yeteneği vermesi O'nun keremindendir.

İki hidrojen bir oksijen atomunun bileşiminden (h^2o) su molekülünü yaratması O'nun keremindendir.

Suya sıvı, katı ve gaz haline dönüşebilme kabiliyetini vermesi O'nun keremindendir.

Suyun rahmi olan toprağı yaratması O'nun keremindendir.

Su ile buluşan toprağı cennete çevirmesi O'nun keremindendir. Suyu bulutlara çıkarıp onu dilediği yere nazil etmesi, O'nun keremindendir.

Depremlerle yerkabuğunu oluşturan kayaların arasında dev su depoları var etmesi onun keremindendir.

O depoları rahmetle doldurması onun keremindendir.

Yeryüzünün ve insanın üçte ikisini su kılması onun keremindendir.

Suyun moleküllerini insanı hissedecek hassasiyette yaratması O'nun keremindendir.

Suyu hayat, suyu canlı, suyu mucize kılması O'nun keremindendir.

Her ikram sahibinin keremi Allah'tandır, fakat Allah'ın keremi kendi zatındandır. O bir başkasının kendisine verdiğini ikram etmez, bizzat yarattığını yine yarattığına ikram eder. Bu yüzden O'nun ikramı birinin bir başkasına ikramı değil, yaratanın yarattığına ikramıdır. Onun dışında "Ekrem" adını alanlar, sadece onun yarattıklarını ve ihsan ettiklerini ikram edebilirler. Kendilerinden daha az ikram edene kıyasla "Ekrem" adını almayı hak ederler. Allah dışındaki tüm ikram sahipleri için *Ekrem* ismi ancak mukayese için kullanılabilir, fakat Allah için

kullanıldığında her türlü kıyastan beri ve ârî olarak "eşsiz ve benzersiz ikram sahibi" mânâsına gelir.

Başkaları ikram etmek için önce ikrama mazhar olmak zorundadırlar. Kendilerine ikram edilenden ikram etmeye mahkûmdurlar. Zira ikram ettiklerini kendileri yaratmamışlardır. Ellerindeki azalırsa ikramları da azalır, ellerindeki tükenirse ikramları da tükenir. Fakat Allah öyle değildir. Bunun için de ekremiyyetinin haddi hududu yoktur. Ekremiyyetinin tecellîsi için ne aracılara ne de araçlara muhtaçtır. Ne zamana, ne imkâna muhtaçtır.

Ekrem sıfatı, başkalarına ikram edecek özneler yetiştirmekle alakalı olarak da kullanılmıştır. Arap dilinde "cömert çocuklar yetiştiren" kimseye *ekreme'r-racul* denilir.[1] Zira cömert bir evlat yetiştiren baba, fidan yetiştiren bahçe, fabrika yapan fabrika gibidir. İki kat ödül sahibidir. Hem kendi yetiştirdiği evlat ödüldür, hem de evladın yaptığı iyilikler ödüldür. Zira kerem sahibi evlat ebeveynin yaşayan amelidir. Allah Rasûlü'nun "üç kişinin ölünce defteri kapanmaz" hadisi bunun delilidir. Hz. Nebi, bu üç kişi arasında salih evlat yetiştiren kişiyi de anar.[2]

Her kerem sahibinin keremi bir 'hesaba' dayanır. Fakat el-Ekrem olanın keremi mahza keremdir. Birine karşılığını almak üzere bir şey veren kerem sahibidir, fakat el-Ekrem değildir, çünkü ikramı daimi değildir. Ya alacağı bedelin hatırına, ya şerrini def etmek için, ya hayrını celbetmek için, ya muhatabının övgü ve sevgisini kazanmak için, ya dünyalık bir beklenti için, o da olmazsa ahirete ilişkin bir beklenti için ikram eder. Karşılık sadece maddi bir karşılık değildir, övgü, mevki, makam, göze girmek gibi manevi beklentiler için vermek de ikram değildir. Nice kerem sahibi vardır ki, keremine karşılık bulamazsa keremini keser. Keremini kesmeyen çok azdır. Bu sonuncular öncekilerden daha kerimdir. Bunlar içinden de niceleri vardır ki, kerem ve iyiliğine karşılık beklemezler, fakat kötülük de beklemezler. İyiliklerine karşılık kötülük gelirse, bu kez onlar da keremden vazgeçerler. Vazgeçmeyen insan yok denecek kadar azdır. O azın azı da, bunun tekrarı halinde vazgeçer. Fakat Allah

[1] Mekâyis, s. 172.
[2] Bkz: Müslim 1631.

الأكرم
EL-EKREM

keremine karşılık sonsuz defa kötülük yapan kula sonsuz defa iyilik etmekten vazgeçmez. İşte el-Ekrem olmak budur.

El-Ekrem olan Allah'ın ikramı şu iki sebepten "mahza kerem"dir:

1. Kerem sahibi insanlar keremi öğrenirler. El-Ekrem keremi birinden öğrenmiş değildir.

2. Kerem sahibi insanlar kereme mazhar olmuşlardır. Allah kimsenin keremine mazhar olmadan –zira buna zerrece ihtiyacı yok- en büyük kerem sahibi olmuştur.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

El-Ekrem ismi Kur'an'da bir tek yerde, 'Alak sûresinin 3. ayetinde gelir. Sıfat değil has isim olan Allah ism-i şerifini dışarıda tutarsak, el-Ekrem sıfat-ismi, Rab, Rahmân, Rahîm ve Mâlik isimlerinin ardından nüzûl sürecinde 5. sırada yer alır.

Bu ismin türetildiği *k-r-m* kökünden üç isim yer alır Kur'an'da: *el-Ekrem, el-Kerîm, Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm.* Kur'an'ın nüzûl sürecinde, Zu'l-Celali ve'l-İkram ismi ilk kez Rahmân 27'de, el-Kerim ismi ilk kez İnfitar 6'da geçer. Bu iki isim nüzûl cetvelindeki yerine göre, sırası geldiğinde işlenecektir.

Söz konusu üç isimden Zu'l-Celâli ve'l-İkram isminin farkı açıktır. Esmâ içerisinde kalıp olarak yer alan tek Kur'ani isim budur. Kalıp olduğu için parçalanamaz. Geriye kalan el-Ekrem ile el-Kerîm arasındaki fark da zahirdir. Bu iki ismin manaları arasında fark olmak durumundadır, zira önümüzde iki farklı kelime bulunmaktadır. *Ekrem* bir ism-i tafdil kalıbı iken, *Kerîm* mübalağa ile ism-i fail kalıbıdır. Kerîm hem fail hem de mef'ul anlamını içerir. İki ismin müşterek tarafı mübalağa anlamı taşımalarıdır. Kurtubi'nin de isabetle vurguladığı gibi el-Ekrem Allah'ın zatıyla ilgili, el-Kerim fiiliyle ilgilidir. Bu yönüyle Rahmân ve Rahîm esmâsına benzer. Allah zatında Ekrem, fiilinde Kerim'dir.

Sözün özü: Birini kerim kılmak Ekrem'in işidir.

3.1. Âdemoğlu kat kat ikrama mazhar kılınmıştır

Kur'an'a göre ilâhî ikrama mazhar olan birden çok varlık vardır. Mesela melekler ilâhî ikrama mazhar kılınarak

mukramûn'dan olmuşlardır.[1] Yine ilâhî vahyin evi olan sayfalar ilâhî ikrama mazhar olarak *mukerrem* olmuşlardır.[2] Fakat ilâhî ikrama mazhar olup mükerrem kılınan varlıklar arasında âdemoğlu tüm diğer ikrama mazhar varlıkların en üstünde yer alır. Kur'an bu hakikati şöyle dile getirir:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ۝٧٠

"Doğrusu Biz âdemoğluna kat kat ikram ederek onu üstün ve şerefli kıldık." *(İsra 17:70)*

Melekler Âdem'e, yani âdemoğluna secde etmişlerdir. Meleklerin secdesi, elbette bir ibadet secdesi değil, itaat ve inkıyat secdesidir. Bu, onların âdemoğlunun üstünlüğünü kabul etmeleri anlamına gelir. Dolayısıyla insanın mazhar olduğu ikram, meleklerin mazhar olduğu ikramdan kat kat üstündür.

Kitaplar ve sahifeler âdemoğluna inzal edilmiştir, âdemoğlu kitaplar ve sahifelere değil. Dolayısıyla ilâhî vahiy insana nazil olmuştur. İnsan tüm vahiylerden önce nazil olan fiili vahiydir ve bu yönüyle vahiylerin en önünde bulunur.

Kur'an âdemoğlunun ilâhî ikrama mazhar oluşunu dile getirirken, *kerreme* (kat kat ikram etti) fiilini Allah için kullanılan *nâ* (Biz) azamet zamirine isnat eder (*kerrem-nâ*). Bu, insanoğluna yapılan ilâhî ikramın, diğer varlıklara yapılan ilâhî ikramlardan farklı olduğunu gösterir. Bu fark insanın hem maddi hem de manevi boyutu için geçerlidir.

Maddi boyutta insan maddi âlemin en gelişmiş üyesidir. Kat kat ikrama mazhar olmuştur. Sinir sistemi, kan dolaşımı sistemi, solunum sistemi, üreme sistemi, sindirim sistemi, boşaltım sistemi ve daha bir yığın sistem bilinçdışı olarak yaratılış amacını mucizevî bir biçimde yerine getirmektedir. Bu sistemlerin birbirleri arasında paralel ve çapraz bağlar vardır. Bu bağlar sayesinde büyük resmi oluşturan her parça birbiriyle mucizevî denilebilecek bir biçimde haberleşmektedir.

Bedenin yapıtaşı hücreler, moleküller ve kromozomlar insanın havsalasının alamayacağı kadar bilgi taşımaktadır. Her

[1] Bkz: Enbiya 26 ve Zariyat 24.
[2] Bkz: Abese 13.

biyolojik varlıkta olduğu gibi insan türünü oluşturan bireylerin özgün kimliği nesiller boyu genlerle taşınmaktadır. İnsan bedenini diğer canlıların bedenlerinden kat kat üstün kılan bu ayrıcalık, insanın manevi tarafı söz konusu olduğunda daha bir belirgin hale gelmektedir. İnsanı insan eden o müstesna boyutu ise, üflenen ruh temsil etmektedir.

Vicdan, akıl, irade, idrak, muhakeme hep ruhun eylemleridir. Bütün bunların cevheri ruhtur. Ruh ise, Kur'an'ın haber verdiği gibi ilâhî Zat tarafından 'üflenmiş'tir. "İkram ettik" (*kerremnâ*) fiilinde dile gelen en büyük ikram da budur.

Peki, her biri emsalsiz bir ikram olan vicdan, akıl, irade, idrak ve muhakeme gibi değerler içinde insanı insan eden hangisidir?

Elbette akıldır. Akıl olmadan diğerleri ya olmaz ya da işe yaramaz. Bir menkıbe anlatılar: Allah Âdem'in tövbesini onu yeryüzüne halife tayin ederek ödüllendirdiği zaman üç şey sunmuş: Din, ahlak, akıl. Âdem bu üçü içerisinden aklı almış. Akıl sayesinde hem din hem ahlak sahibi olmuş. Zira akıl olmasaydı din olmazdı, ahlak olmazdı, muhakeme olmazdı. Bunlar olmayınca vicdan ve irade de işe yaramazdı. Akıl olmasaydı insan bilgiyi alamaz, üretemez ve iletemez, yani öğrenemez ve öğretemezdi. Bu yüzdendir ki Kur'an'da el-Ekrem isminin geçtiği tek ayet, insanın okuma, akletme, öğrenme ve öğretme yeteneğiyle ilgili bir pasajın içinde gelir. Zira öğrenme yeteneği Allah'ın insana en büyük ikramıdır.

3.2. "Oku ki, Rabbin el-Ekrem'dir"

Âlemlerin Rabbi tarafından indirilen ezeli ve biricik hakikat insanlığın son çevriminde Kur'an suretinde bir kez daha tecellî etti. İnsanın mutluluk reçetesini bünyesinde taşıyan bu çok özel tecellînin 23 yıllık süreci şu ayetlerle başladı:

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ ۚ ۝ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۚ ۝ اِقْرَاْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُ ۙ ۝ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۙ ۝ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ۝

Oku yaratan Rabbin adına;
O insanı sevgi ve alakadan yarattı.

الأكرم

EL-EKREM

Oku! Zira Rabbin el-Ekrem'dir;
ki O (bilgiyi) kalemle (kaydetmeyi) öğretti;
O insana bilmediklerini öğretti. *('Alak 96:1-5)*

Tüm zamanların en büyük olayı insanın yaratılmasıdır. İnsanlık tarihinin en büyük olayı ise Kur'an'ın nüzûlüdür. Bu büyük olay, işte bu ayetlerle başladı. 23 yıllık nüzûl sürecini başlatan bu ilk pasajın konusunu öğrenmek için, anahtar kelimelere bakmak gerekir. Bu pasajın anahtar kelimelerinin sayım dökümünü yaptığımızda *üç çift fiil, iki çift isim* ve *üç tek isim* ile karşılaşırız.

Çift fiiller: iki kez "Oku!" emir fiili, iki kez "yarattı" fiili, iki kez "öğretti".

Çift isimler: iki kez "Rab" ismi, iki kez "insan" cins ismi.

Tek isimler: 'Alak, el-Ekrem ve kalem.

Tahlil: Üç çift fiil birbiriyle sebep sonuç ilişkisine sahiptir. Buna göre okumak yaratmanın gayesi, öğrenmek okumanın gayesidir. Başka bir ifadeyle: Allah insanı okusun diye yarattı, öğrensin diye "Oku!" dedi. İnsan onun rububiyyetinin kemal tecellîsidir. Yaratılma, okuma ve öğrenme süreçlerinin tamamı Allah'ın Rab sıfatının tecellîsidir.

Ayetteki *el-insan* ile insan türünün tamamı kastedilmiştir. Tüm sürecin temelinde, insanın kendisinden yaratıldığı *'alak* vardır. O halde sadece insana has olan bu *'alak* ile insanın anne karnındaki gelişme sürecinin bir parçası olan embriyo kastedilmiş olamaz. Zaten embriyo anlamında kullanılan dört kelimenin dördü de, *'alak* şeklinde değil *'alaka* şeklinde gelir. Oysaki ayette "O insanı *'alak*'tan yarattı" buyrulur. Allah insanı da hayvanı da embriyo'dan yaratmıştır. Şu halde buradaki *'alak* diğer ayetlerde geçen *'alaka*'dan daha başka bir şeydir.

Sual: 'Alak sûresinde geçen *'alak* tam olarak nedir?

Cevap: Bu suale Arapçanın en değerli iştikak lügatlerinden biri nin sahibi olan İbn Faris şu cevabı verir: *el-Hubbu'l-lazım li'l-kalb* (kalb için gerekli olan sevgi).[1]

[1] Mekâyis, ilgili madde.

Ve biz de, Allah'ın insanı kendisinden yarattığı şeyi insan ve hayvanıyla tüm canlıların ortak olduğu embriyolojik süreçlerde aramak yerine, onun "sevgi ve ilgi" olduğunu anlamış oluruz.[1] Allah'ın insanı sevgiden yarattığının delili Allah isminin iştikakıdır. Lafz-ı celalin tüm kombinezonlarının ortak mânâsı sevgidir.[2] İnsanı sevgiden yaratarak ona ikram eden Allah, ikramını bu noktada bırakmamış, onu öğrenme yeteneğiyle donatmış, ikramını daha da ziyade kılarak ona öğrenme araçları ve onu kullanacak yeteneği de ikram etmiştir. İşte "kalem" ismi o araçları temsil eder.

Şu halde ilk inen beş ayet içinde el-Ekrem olan Allah'ın kaç ikramı sayılmaktadır? Bunu sayarak bitiremeyiz. O halde biz, sadece el-Ekrem'in içinde geçtiği "Oku! Zira Rabbin el-Ekrem'dir" ayetine müteallik ikramlardan ilk aklımıza gelenleri sıralamaya çalışalım:

1. İnsana tenezzül edip onu muhatap alması ikramdır.

2. İnsanı okuyup öğrenme melekeleriyle donatmış olması ikramdır.

3. Okumanın Rabbin rububiyyetinin tecellîsi olması ikramdır.

4. Okuması halinde bunun artarak devam edecek olması ikramdır.

5. Zatının hiçbir çıkarı olmadığı halde insana okumayı emretmesi ikramdır.

6. İnsanın arzusuna bırakmayıp emretmesi ikramdır.

7. Bu emrin "Oku!" şeklinde olması ikramdır.

8. İnsanı bilgi yoluyla karanlıklardan aydınlığa çıkarması ikramdır.

9. Sana "Oku!" emrini veren Rabbinin el-Ekrem olması ikramdır...

Oku!

Okuyup da ne olacak deme!

Unutma, sana "Oku!" diyen el-Ekrem'dir!

Mutlaka bu emrin ucunda büyük bir ikram vardır. O sana ikram etmek için seni tahrik etmektedir. Zira bu O'nun sünnetidir. Oku ki, el-Ekrem'in ikramı sende tecellî etsin!

[1] Bu konuda ayrıntılı bir not için bkz: *Hayat Kitabı Kur'an/Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 1297.

[2] Bkz: *Hayat Kitabı Kur'an/Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 127, not:3

Peki, Allah insandan neyi okumasını istemektedir?

Cümlede "oku!" emrini veren bellidir: Allah. Muhatap bellidir: İnsan. Fiil bellidir: Okumak. Cümlede belli olmayan tek şey mef'ul, yani tümleçtir: Okunacak olan ne? Mef'ul belirtilmediğine göre, burada okuma hiçbir şeyle sınırlanmıyor demektir. Zaten bu okuma da bildiğimiz manada bir metin okuması değildir. *İkra'* kelimesinin kök mânâsı olan *icmâ'* mânâsı ilk akla gelen şeydir:

"Parçaları birleştir, bağ kur, parçadan bütüne ulaş!"

Bu yöntemle Yaratanı oku, yaratılanı oku, kâinatı oku, tabiatı oku, eşyayı oku, hadisatı oku, insanı oku... Elhasıl okunabilecek her şeyi oku. Rabbin rububiyyeti ancak bu sayede gerçekleşir. Dahası bu sana, Ekrem olan Allah'ın en büyük ikramıdır. Ve bu büyük ikramı Ekrem olan Allah, daha başlangıçta beşere ruh üfleyip onu âdemoğlu kılınca yapmıştı. Ayeti bir daha hatırlayalım:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ ۝

"Doğrusu Biz âdemoğluna kat kat ikram ederek onu üstün ve şerefli kıldık." *(İsra 17:70)*

Ayette âdemoğlunun kerim kılınmasının ayrıntısını el-Kerim ismini işlediğimiz yere bırakarak, burada şunu söylemekle iktifa edelim: Bir şeyin kerim kılınması (*tekrîm*), başkasına ikram edecek bir yeteneğin kendisine ikram edilmesidir. İnsanın bilgiyi elde etme, üretme ve iletme yeteneği sadece kendisiyle sınırlı bir ikram değil, başkalarına da ikram ettiği bir ikramdır. Âdem'e isimlerin öğretilmesini ifade eden *ta'limu'l-esmâ*, yani âdemoğluna eşyaya isim verme yeteneğinin bahşedilmesi, o ikramın başında gelir.[1] İnsan bu sayede tüm yaratılmışların en şereflisi olma imkânını elde ederek, bu ilâhî ikramı katlayabilir.[2]

Kur'an bilgiyi, Âdem'e melekleri secde ettiren bir unsun ve âdemoğlunun ayrıcalıklı vasfı olarak takdim ederken, Hıristiyanlık bilgiyi, Âdem'i cennetten kovduran unsur olarak görür. Hıristiyan ilâhîyatının yorumuna göre, insanlığın atasının yediği yasak elma "bilgiyi" sembolize etmektedir. Bu yorumun

[1] Bkz: Bakara 2:31.
[2] Bkz: Beyyine 7.

temelinde Kitab-ı Mukaddes'teki şu cümlenin yer aldığı zannedilir: ***"Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye. Fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin."*** *(Tekvin 2, 16-17)*

Fakat aslında bu zihniyetin temelinde Hıristiyanlık kisvesi altına gizlenen Yunan-Roma putperestliği vardır. Eski Yunan'dan gelen Prometheus efsanesi vardır. Prometheus insanlardan ateşi esirgeyen tanrı Zeus'tan ateşi çalar. Zira Prometheus'un tanrısı Ekrem sıfatını taşımamaktadır. Bu efsanedeki Zeus'un yerini kilisenin üçü bir arada Tanrı'sı, ateşi çalan Prometheus'un yerini Âdem; çalınan ateşin yerini, bilgiyi sembolize eden "elma" almıştır. Bu yoruma göre, Âdem'i cennetten kovduran "bilgi"dir. İki bakış açısı arasındaki fark yerle gök kadardır.

İslâm'a göre imân ağacı dört unsurdan oluşur: Kökü marifet, dalları ikrar, gövdesi tasdik, meyvesi ameldir. Bilgi imân ağacının kökünü temsil eder. Kur'an'a göre ilim imâna alamet olan bilgiye denir, imâna alamet olmayan bilgi ilim değil, malumattır, bilgidir, veridir, datadır. Bu yüzden Kur'an "kulları içinde Allah'tan layıkıyla ancak âlimler haşyet duyar" buyurur.[1]

Bilginin sermayesi Allah'ın insana ikramıdır. İnsan bilgiyi emânet değil mülkiyet olarak gördüğünde, sermayeyi kendisine emânet edenin emeğini inkâr etmiş olur. Allah'ın Ekrem olduğuna imân eden, onun ikramına nankörlük edemez.

4. EKREM OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ

Hazreti insan, varlıkların en mükerremidir. İnsanın kerameti haktır. Zira insan keramet sahibidir. Bu hakikat en keskin ifadesini "Biz âdemoğlunu mükerrem kıldık"[2] ayetinde bulur.

Kur'an kerameti "aklın izahta zorlandığı, tabiat kanunlarıyla açıklanamayan harikulade hal" anlamında hiç kullanmaz. Keramet, bu mânâsıyla sünnette ve sahabenin dilinde de hiç kullanılmaz. Aksine Kur'an'a göre keramet, Allah'ın insana lutfettiği üstün yetenek ve meziyetler ile bunları ortaya çıkaran donanımdır. Müslüman olmayanlarda da olağanüstü hallerin görülebileceği bilinen bir gerçektir. Kur'an Allah'ın insanı

[1] Bkz:
[2] Bkz: Nisa 4:70.

mükerrem kıldığından söz ederken, aynı zamanda her insana ulaşabileceği bir hedef göstermektedir:

İnsan olmak.

İnsan bu hedefe ulaşmak için Allah'ın kendisine yaptığı ikramı önce bilecek, sonra bunu kullanacaktır. Bu kullanım o ikramın şükrü olacak ve Allah da şükrü eda edilen bu nimeti artıracaktır. Bu ikram, beşeri fıtratın üzerine üflenen ruhla gelen insani yeti ve yeteneklerdir. Vicdan, akıl, irade, idrak de bunlara girer.

Bu insani yeti ve yeteneklerin insanda ideal bir şuur durumu oluşturmasına Kur'an 'takva' adını verir. Bu sayede insan "sorumluluk bilincine" ulaşır. Bu bilinç insanı Kur'an'ın *salih amel* dediği "sorumlu davranışa" götürür. Nitekim büyük İslâm ârifi Haris el-Muhasibi; "keramet, takvadan ibarettir" der. O bu yaklaşımla, "keramet istikamettir" diyenleri de doğrulamış olur. Şu ayet kerametin takvadan ibaret olduğunu söylemiyor mu:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ﴿١٣﴾

"Sizin en kerem sahibi olanınız, en çok takva sahibi olanınızdır." *(Hucurât 49:13)*

4.1. İnsan takva sayesinde "ekrem" olur

Âdemoğlunun mükerrem kılındığını söyleyen Nisa 70. ayetle mü'minlerin en kerem sahibi olanının en takva sahibi olanı olduğunu söyleyen Hucurat 13. ayet arasındaki vech-i münasebet açıktır. O da, âdemoğluna ikram edilen insani yeti ve yetenekler atıl halden aktif hale geçince, insan keramet kazanır. İnsanın hemcinsleri arasındaki üstünlük ölçüsü, bu yüzden takvadır. Zira takva tümüyle insanın kendi akıl, irade ve çabasına bağlıdır.

Eğer insan "ekrem" olmak istiyorsa, el-Ekrem olan Allah'ın kendisine en büyük ikramı olan ruh-u menfuh ile üflenen insani yeti ve yeteneklerini geliştirmesi, vicdan, akıl, irade sayesinde sorumluluk bilincini geliştirmesi ve bu bilinçle ahlaki davranışlar ortaya koyması gerekmektedir.

Takva, işbu yüzden el-Ekrem olan Allah'ın ikramına yapılmış kâmil bir teşekkürdür. Zira her nimetin şükrü kendi cinsinden olur. El-Ekrem'in kereminden insana yaptığı ikramın şükrü de kendi cinsinden olur. Bu insanı 'ekrem' yapan *takva*'dan

الأكرم
EL-EKREM

başkası değildir. Muttaki bir insan, ilâhî keremin kendisinde en çok tecellî ettiği insandır. El-Ekrem ismi tecellîsi olan takva arttıkça, kişinin ekremiyyeti de artar. Ve bu adeta el-Ekrem olanın Allah'ça ikramına, "ekrem" olma liyakati kesbeden insanın insanca verdiği bir karşılıktır.

"Sorumluluk bilinci" anlamında takva sahibi olan bir kul, emânet üzerinde tir tir titrer. Emanete ihanet etmekten korkar. Bu liyakate ulaştığı zaman sadece varlıkla sınandığında bunu bir ikrama dönüştürmekle kalmaz, yoklukla sınandığında da bunu ilâhî bir ikrama dönüştürmesini bilir. Varlık takva sahibinin şükrünü artırır, yokluk sabrını artırır. Her ikisi birden hamdini artırır.

Tersi de geçerlidir. O zaman ilâhî ikram muhatabına derman değil dert olur. Elindeki emânetin çoğalmasını bir 'hak ediş' olarak değerlendirir ve imtihan olduğunu unutur. Bunu unutunca emânetin sahibi emânetini geri aldığında derin bir boşluğun ve terk edilmişliğin içine düşer. Esasen düştüğü bu durum, kendi tasavvurunun kendisine kazdığı çukurdur. En iyisi bu hakikati Kur'an'dan dinlemek:

فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾ وَأَمَّا
إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿١٦﴾ كَلَّا ﴿١٧﴾

"Ve insana gelince... Ne zaman Rabbi onu** (varlıkla) **sınayıp ona ikram edecek ve nimetlere gark edecek olsa, hemen** (Allah'ın kendisini desteklediğini düşünerek) **"Rabim bana ikram etti" der. Ne zaman da Rabbi onu darlıkla sınayıp onun geçim alanını sınırlandıracak olsa, bu kez de "Rabbim beni zelil etti" der. Asla, böyle yapmayın..."

(Fecr 89: 15-17)

Allah'ın ikram ettiği kişi, bunun bir hak ediş değil bir imtihan olduğunu bilirse, el-Ekrem'in tecellîsi olan o ikramı "Ekrem" olma yolunda kullanır. Mesela, yukarıdaki ayetlerin devamındaki şu azarın muhatabı olmak istemez:

بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾
وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾ كَلَّا ﴿٢١﴾

"Bilakis siz yetime ikram göstermiyorsunuz, yoksulu doyurmaya birbirinizi teşvik etmiyorsunuz, emeksiz kazancı haram helal demeden boğazınıza geçiriyorsunuz; dahası ölçüsüz bir sevgiyle malı çok seviyorsunuz. Aman ha böyle yapmayın!.." *(Fecr 89:17-21)*

Kişi el-Ekrem olanın ikramını takva sayesinde "ekrem" olmak için istihdam eder ve ekrem olursa, ona Allah en büyük ikram olarak cenneti vaat etmektedir; tıpkı Yâsin sahibine yaptığı gibi.[1] El-Ekrem'in tecellîsi olan ilâhî ikramlar cenneti verince de bitmemekte, bu kez el-Ekrem'in ikramı cennette de sürmektedir:

فَوَاكِهُ وَهُم مُّكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾

"Onlar** (cennette) **tarifsiz bir ikrama mazhar olacaklar."

(Saffat 37:42)

أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

"İşte cennette sınırsız ikrama nail olacak olanlar onlardır." *(Me'aric 70:35)*

Bütün bu ayetler, el-Ekrem isminin tecellîsinin, bu ismin nitelediği Zat gibi sonsuz olduğunu göstermektedir.

Var olmak onun ikramıdır. Varlık içinden seçilip canlı kılınmak el-Ekrem'in ikramıdır. Canlılar içinden seçilip ruh üflenmek olun ikramıdır. Takva ile bu ilâhî ikrama karşılık verecek bir yeteneğe sahip olmak O'nun ikramıdır. Bunun sonucunda cennete kavuşmak O'nun ikramıdır. Cennet içinde sonsuz ikrama nail olmak O'nun ikramıdır.

Sözün özü:

يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾

"Sen ey insan! Böylesine kerim olan Rabbine karşı neden bu kadar gururlusun?" *(İnfitar 82:6)*

---

[1] Bkz: Yâsin 36:27.

الأكرم
EL-EKREM

5. EL-EKREM OLAN ALLAH'A DUA

Ya Ekrem!
Ya Ekreme'l-Ekremîn!
Ey cömertliği sonsuz olan!
Ey üstün ve şerefli olan!
Ey keremiyle kullarına ikram eden!

Senin keremin hadsiz ve hudutsuzdur.
Senin keremin eşsiz ve benzersizdir.
Her cömertlik sahibi sayarak verir,
Sen ise sayısız verirsin.
Herkes Senin yarattıklarından ikram eder,
Sen ikram edeceğini yaratırsın!

Ya Ekreme'l-Ekremîn!
Yaratırken mükerrem kıldığın âdemoğullarındanız!
Sonsuz ikramına şükürden aciziz,
Cehlimiz, gafletimiz ve nankörlüğümle malulüz;
Kereminle bizi bağışla ya Rabbi!
Ya Ekreme'l-Ekremîn!
Kerem ettin bize okumayı öğrettin;
Fakat gözlerimiz eşyanın hakikatine kör,
Kulaklarımız gerçeğin sesine sağır,
Dillerimiz hakkı söylemekte lâl!

Gönül gözümüzden perdeyi kaldır ya Rabbi!
Kulağımızı hakikatin sesine aç ya Rabbi!
Dilimizden düğümü çöz ya Rabbi!
Takva'yı kerametimiz kıl ya Rabbi!
Bizi takva ile Ekrem olanlar arasına kat ya Rabbi!
Senin sonsuz cömertliğini cennet bilmişiz,
Bizi engin kereminle kuşat ya Rabbi!

Âmin!

الإله

EL-İLÂH

Uluhiyyetin Kaynağı
Eşsiz Ve Benzersiz Mabud

الإله
EL-İLÂH

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-İlâh, eğer "ibadet etti-ibadet eder" manalarındaki *elehe-ye'lehu* (veya *ye'luhu*) köküne nisbet edilirse, "eşsiz ve benzersiz mabud" veya "ibadete layık olan mutlak tanrı" mânâsına gelen isimleşmiş bir mastardır.

Kelimenin formu mastar olmakla birlikte mânâsı ism-i mef'ul (*ma'bûd*) mânâsıdır. *Teellehe*, "birine kulluk etmek" anlamına gelir. El-İlâh, eğer *elihe-ye'lehu* köküne nisbet edilirse, kelimenin babı değişir ve ilk harfinin aslının *vav* olduğu ve *vilâh*'tan türetildiği anlaşılır. Bu takdirde *el-İlâh*'ın mânâsı "her şeyin kendisine hayran olduğu Zat" veya "her şeyin sevgisini celbeden Zat" mânâsına gelir. Eğer *lâhe-yelûhu-liyâhen* köküne nisbet edilirse *el-İlâh* "göze görünmez olan" veya "hiçbir bakışın kuşatamadığı ilâh" manalarına gelir. "Bir yerde sakin olmak" *elihtu* ile ifade edilir. Bu takdirde *el-İlâh*, "mutlak sükûnetin-sekînetin kendisinde bulunacağı ilâh" anlamına gelir.[1]

İlâh ismi Kur'an'da hiç "el-İlâh" şeklinde belirlilik takısıyla gelmemiştir. Fakat dilcilerin açıklaması dikkate alındığında, Allah ismi şerifini İlâh isminin belirli formu olarak görmek de mümkündür.[2] Allah'a atfen kullanılan her sıfatın lâfzen değilse de manen mutlak olduğu ve belirlilik takısını bu yüzden hak ettiği ilkesi hatırlanmalıdır.

İlâh isminin Allah'ın sıfatlarından biri olduğu tartışma götürmez Kur'ani bir gerçektir. Zira Kur'an'da doğrudan Allah ismini niteleyen bir sıfat olarak gelmektedir: *Allahu ilâhun* (Allah ilâh olandır).[3]

İlâh isminin Kur'an'da çok azı tekil ekserisi çoğul gelen ve Allah dışındaki sahte tanrıları gösteren bir sıfat olarak kullanıldığı doğrudur. Fakat bunun dışında tartışmasız Allah'ı gösteren bir sıfat olarak kullanıldığı da doğrudur. Hatta bu ikisini bir arada görebiliriz: "Başka hiçbir ilâh yoktur, sadece O İlâh vardır".[4] Bu ayetteki birinci "ilâh" ile Allah dışında ilâhlık yakıştırılan sahte tanrılar, ikinci "ilâh" ile Allah kastedilmektedir.

[1] *Mekâyis*, I, 127; *Müfredât*, s. 82-83.
[2] Allah has isminin ilâh sıfatının iştikakını da kapsayan kök formlarının sayım-dökümü için Allah ismine bkz.
[3] Nîsâ 4:171.
[4] Mâide 5:73.

Yukarıdaki ayetler de gösteriyor ki, *İlâh* ismi gerçekte Tanrı'ya ait bir isimdir. Fakat vahyin nüzûl ortamında şirkin yaygın bir sapma oluşundan dolayı, *ilâh* ismi muhatap müşrikler tarafından kendi ilâhları için de kullanılmıştır. Bu yüzden Kur'an'da cins isim olarak kullanılan ilâh ismi, tanrılık yakıştırılan sahte ilâhlar için de kullanılır. Aslında bu kullanım hakiki değil mecazi sayılmalıdır. Zira sahte tanrılara ilâh denmesi bir tür istiaredir. Allah'a atfen kullanılan İlâh ismi "ödünç" alınarak sahte tanrılar için de kullanılmıştır. Bu kullanımla ima edilen bir hakikat da şudur: Şirk, özünde Allah'tan rol çalmaya kalkışmaktır. Zira gerçek İlâh "O"dur. O'ndan başkasını "ilâh" diye isimlendirmek, isimlendirileni İlâh yapmaz. Sadece bu tasavvurun sahibini, gerçek İlâh'ın hakkına tecavüz suçunu işlerken suçüstü yapar.

Kur'an'ın bu sapmayı dile getirirken sahte tanrılara da 'ilâh' ismini kullanmış olması, bu konuda bize de ilâhî bir kolaylıktır. Bu kelime, sahte tanrılara nisbetle kullanıldığında, orada bir uluhiyyet tevhîdinden sapma ve şirk batağına saplanma olduğunu anlamış oluruz.

Kur'an İlâh ismini, Allah dışındaki varlıklar için doğrudan kullanmaz. Bunlar, ya müşriklerden nakil ve hikâye edilen sözler içinde geçer, ya da Kur'an o tür "ilâh" kullanımlarını *ilâhuk* (ilâhın), *âlihetekum* (ilâhlarınız) gibi zamirler yoluyla müşrik akla nisbet eder. Aslında sahte tanrılara "ilâhlar" denmesinde hep bir "yakıştırma ve iddia" iması vardır. Yani "Allah'tan başka taptıkları ilâhlar" (11:101) ayetindeki imayı açtığımızda "Allah'tan başka ilâhlık yakıştırdıkları sahte tanrılar" sonucu çıkar. Zira şirk İlâh olmayan bir şeye ilâhlık yakıştırmaktır. Dolayısıyla müşrikin ilâh ilan ettiği şey, "sanal ilâh" olmaktan öte gitmez. Bu işlemin kendisi Allah'tan rol çalma teşebbüsüdür. Bu işlem asla başarılamaz. Bunu yapan kişi Allah'a zarar veremez, sadece kendisine ve çevresine zarar verir. Bu büyük günahı işleyen Allah'ın hakkına tecavüz etmiş sayılır ve suçüstü yakalanır.

Yine Kur'an'ın hiçbir yerinde bu isim dua makamında "İlâhî!" veya "İlâhenâ" şeklinde gelmez. Bu şekilde gelen ibarelerde yalruzca "Rab" ismi kullanılır. Bu da Rab ismine has bir özelliktir ve sırrı bu ismin mana ve mefhumunda aranmalıdır. Beş ayette zikir ve dua makamında kullanılan *Allahumme* formunu

الإله
EL-İLÂH

İlâh ismi altında değil Allah ismi altında ele almak daha doğrudur. Bu beş kullanımdan biri olan Enfal 32'de "Allahümme" nidasının müşriklerin dilinden nakledilmesi manidardır.

İlâh ismi, yalın halde geldiği yerlerde genellikle nefy ve isbat olarak gelir. Tıpkı *lâ ilâhe illa hû*'da olduğu gibi.[1] Yine Tevbe 31. ayetteki bu örnekte görüldüğü gibi ilâh sıfatı, tıpkı Allah has ismi gibi Allah'ı gösteren *huve* zamirine dönmektedir. Yine Maide 73'te *mâ min ilâhin illallah* denilmeyip *mâ min ilâhîn illa ilâh* denilmesi, bu ismin Allah'ın sıfatlarından biri olarak Kur'an'da kullanıldığının bariz bir delilidir.

Kur'an'daki İlâh sıfatı, Türk dilindeki "Tanrı" cins isminin bire bir karşılığıdır. Nasıl ki bu sıfatın Farsçadaki karşılığı "Hüdâ", İngilizcedeki karşılığı "God", Fransızcadaki karşılığı "Dieu" ise, Türkçedeki karşılığı da "Tanrı"dır. Şu bir gerçektir ki "Tanrı" karşılığı Allah isminin yerini asla tutamaz. Zira Allah has isimdir, ilâh gibi cins isim değildir. İlâh isminin çoğulu vardır, fakat Allah isminin çoğulu yoktur. Asla "Allahlar" denilemez. Fakat tıpkı "tanrılar" denilebildiği gibi, "ilâhlar" da denilebilir.

2. NAZARI GERÇEVE

2.1. Uluhiyyet tevhîdi

Tevhîd, hakikate arız olan her türlü sahtelikten insanın inancını arındırmasıdır. İnsan tevhîde yatkın yaratılmıştır. Zira fıtratı tevhîd nakışıyla işlenmiştir.

"Bir olanı bir bilmek" mânâsındaki *tevhîd*, İslâm akidesinin omurgasıdır. Bu omurga kaydığında, bunun olumsuz etkisi hem inançta hem de amelde görülür. Zıddı şirk'tir. *Tevhîd* birin birliğine sadakat, *şirk* birin birliğine ihanettir.

Yalınkat anlamı "birlemek" olan *tevhîd*'in birlenen (Allah) üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Zira o zaten tek ve mutlak, eşsiz ve benzersiz birdir. İnsanların tümü şirki tabiat haline getirseler, O'nun birliği bundan zerrece etkilenmez. Şu halde etkilenen biri vardır. O da "birlenen" Allah değil, "birleyen" insandır. Tevhîd zaten Samed olan ve mürekkep olmayan Allah'ı

[1] Tevbe 9:31.

–hâşâ- dağılmaktan korumaz, fakat insanın kendisini, bilincini, iradesini, aklını ve vicdanını dağılmaktan korur.

Tevhîd üç başlık altında ele alınabilir:

1. Uluhiyyet tevhîdi: Karşılığı 'imân'dır.

2. Rububiyyet tevhîdi: Karşılığı 'İslâm'dır.

3. Ubudiyyet tevhîdi: Karşılığı 'salih amel'dir.

Bu üç başlığın son ikisi birincisine bağlıdır. Zira Uluhiyyet tevhîdi olmadan, ne rububiyyet tevhîdi olabilir ne de ubudiyyet tevhîdi olabilir. Tıpkı imânsız bir İslâm'ın ve salih amelin olmayacağı gibi.

Uluhiyyet tevhîdinin akli tutamağını Kur'an Enbiya sûresinin 22. ayetinde verir:

لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ۚ ﴿٢٢﴾

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, *(gökler ve yer)* ***fesada uğrayıp mahvolurdu."***

(Enbiya 21:22)

Eğer kaotik bir kâinatta değil de kozmik bir kâinatta yaşıyorsak, bu sadece bir düzen sağlayıcının varlığının değil, aynı zamanda birliğinin de delilidir. Zira birden fazla olsaydı, en küçükten en büyüğe kadar bu kâinat kozmostan (düzenden) mahrum, kaosa (keşmekeşe) mahkûm olurdu.

2.2. Oluş rububiyyetin bozuluş uluhiyyetin tecellîsidir

Yaratılmış her şeyin tabi olduğu oluş ve bozuluş yasaları, Allah'ın rububiyyet ve uluhiyyetinin tecellîleridir. Bozuluşu İnşikak sûresi, oluşu İnfitar sûresi temsil eder. Allah'ın rububiyyeti varlığı murad eder. Zira terbiye edilen *merbub* olmadan, terbiye eden *Rabbin* rububiyyeti tecellî etmez. Oluş bu muradın eseridir. Allah'ın uluhiyyeti yokluğu murad eder. Zira O'nun birliği, O'ndan gayrisinin faniliğine ve fena bulup yok oluşuna sebep olur. Bozuluş bu muradın eseridir.

Rububiyyetin tecellîsi olan oluş süreçlerini en güzel şu ayet ifade eder:

الإله
EL-İLÂH

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ۝

"O her an iş başındadır." *(Rahmân 55:29)*

Uluhiyyetin tecellîsi olan bozuluş süreçlerini en güzel şu ayetler ifade eder:

لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۝

"O'ndan başka ilâh yok! Her şey yok olacak, sadece O'nun Zatı baki kalacak." *(Kasas 28:88)*

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ۝ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ۝

"Oradaki herkes ve her şey yok olacak; sadece azamet ve ihtişam sahibi Rabbinin zatı baki kalacak."

(Rahmân 55:26-27)

Uluhiyyet ve rububiyyetin tecellîsi bazen eş zamanlı, bazen art zamanlı olarak tüm mahlûkatı kuşatmıştır.

Atomun çekirdeğindeki negatif kutup (nötron) uluhiyyetin, pozitif kutup (proton) rububiyyetin tecellîsidir.

İnsanın nefes verişi uluhiyyetin, alışı rububiyyetin tecellîsidir.

Kış uluhiyyetin, yaz rububiyyetin tecellîsidir.

Gece uluhiyyetin, gündüz rububiyyetin tecellîsidir.

İnşikâk uluhiyyetin, İnfitâr rububiyyetin tecellîsidir.

Varoluş rububiyyetin, yokoluş uluhiyyetin tecellîsidir.

Doğum rububiyyetin, ölüm uluhiyyetin tecellîsidir.

Varlık rububiyyetin, yokluk uluhiyyetin tecellîsidir.

Bu iki ismin tecellîsi eş zamanlı veya art zamanlı olarak her şeyde her zaman sürüp gider...

Tevhîdin yukarıda saydığımız üç boyutu, bütün maddi ve manevi hayatımızda tezahür eder. Mesela vahiy üzerinde tevhîdin bu üç mertebesi şöyle tecellî eder: Levh-i Mahfuz (korunmuş anakart) da denilen "lahuti hafıza" uluhiyyetin, onun Allah Rasûlü'nün kalbinde lafızlara bürünmüş olarak tezahürü

rububiyyetin, o kitabın elimizde tuttuğumuz mushafa dönüşmesi de ubudiyetin konusudur.

Allah'ın ehadiyyeti vahidiyyetinin önünde, uluhiyyeti ehadiyyetinin önündedir. Zira ehadiyyeti vahidiyyetine, vahidiyyeti uluhiyyetine dönüktür. Uluhiyyeti ise zatına dönüktür. Onun içindir ki "ilâhınız vahid olan İlâh'tır"[1] buyurulur. Bu ayette Vahid ismi İlâh isminin sıfatı olarak gelir. Cümlede İlâh ismi Vahid isminin kendisine döndüğü asıl olarak görünür.

2.3. İslâm'da ve Hıristiyanlıkta ulûhiyet inancı

Kur'an'daki uluhiyyet inancı ile Hıristiyanlıktaki uluhiyyet inancı arasında fark vardır. Bu fark vasıf değil mahiyet farkıdır. Kur'an'ın vazettiği ulûhiyyet inancında Halık ve mahlûk, Yaratan ile yaratılan arasında mahiyet farkı vardır. Yaratan mutlak, yaratılan mukayyettir. Yaratan baki, yaratılan fanidir. Yaratan eşsiz ve benzersiz, yaratılan eşli ve benzerlidir. Yaratan mutlak tek, yaratılan çifttir. Yaratan mükemmel, yaratılan nakıstır. Yaratan ile yaratılan üç açıdan farklıdır:

1. Zat açısından Halık ile mahlûk farklıdır. Zira Allah zatında mutlaktır

2. Sıfat açısından Halık ile mahlûk farklıdır. Zira Allah sıfatında eşsiz ve benzersizdir.

3. Fiil açısından Halık ile mahlûk farklıdır. Zira Allah'ın fiilinde ortağı yoktur.

Hıristiyanlıkta ise uluhiyyet inancı Yaratan ile yaratılan arasında geçişliliğe açıktır. Bir başka ifadeyle 'lâhut' ile 'nâsut' arasında mahiyet farkı yoktur. Zaten baba-oğul-kutsal ruh'tan oluşan üçleme (teslis) inancı, ancak böyle bir felsefi arka plan üzerine bina edilebilirdi.

Kur'an mahlûkatın başlangıcını *kun* (ol) emrine dayandırır: "O bir şeyi murad ettiği zaman, ona ol (*kun*) der."[2] Bu ayetteki "ona" (*lehu*) ibaresinden, varlığın yaratılmazdan önce bir mayasının olduğuna ve Allah'ın varlığı o özden yarattığı sonucuna

[1] Bakara 2:163.
[2] Yâsin 36:82.

varanlar olmuştur. Fakat ayette kastedilen mana, "yoktan var etme" olsa gerektir. Ayetteki "o" zamiri, "Allah'ın irade ettiği şey"e döner. Dolayısıyla o var etmeden varlığın maya olarak O'nun var etmesinden bağımsız var olduğu söylenemez. Eğer varlığın var edildiği bir mayadan söz edilecekse, o *ilâhî iradedir*.

Ayetteki cümlenin devamı daha önemlidir: *fe-yekûn* (o da oluş sürecine girer). Bu bir *muzari* fiildir. Üç zamanı birlikte temsil eder: Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman. Yani: "Olur, olmaktadır, olacaktır." Cümlenin başındaki *iza* zaman zarfı, muzari fiile gelecek vurgusu katar. *İza* şartının cevabının fiil olarak gelmesi, eylemin 'tekrarlanarak yenilendiğine' (teceddüd) ve 'sürekliliğine' (istimrar) delalet eder. Bu, varlığın ilk başlangıcına dair Allah'tan başka kimsenin veremeyeceği bir haberdir. O muazzam 'an'a dair bu mucizevî ibarenin doğru anlamının "Ol der, o da oluş sürecine girer" olduğunu gösterir. Bu mucizevî bilgiyi "Ol dedi, oldu" şeklinde anlamak, metnin söylemediğini söylemektir. Çarpıtma kaynak düzeyinde başladığında, varıp durduğu yerde ne cinayetlere yol açacağını kestirmek bile mümkün olmaz. Mevcut durumda bu Kur'ani ifadenin hangi yanlış anlamalara mesnet yapıldığı görülünce, ayeti doğru okumanın önemi bir kez daha anlaşılacaktır.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla İlâh ismi

İlâh kelimesi, Kur'an'da 96 yerde yalın halde gelir. 17 yerde ise çeşitli bitişik zamirlere muzaf olarak gelir. 2 kez ikili formda, 33 kez de çoğul olarak kullanılır.

Dikkat çekici olan bu kökten hiç fiil gelmemiş olmasıdır. İbadet etmeye ilişkin eylemler çoğunlukla *elehe* fiili yerine *'abede* fiili üzerinden yapılmıştır.

İlâh ismi, Nisa 171'de açıkça Allah ism-i celilinin sıfatı olarak gelmekte ve onu tanımlamaktadır: *innema Allahu ilâhun* (Sadece Allah İlâh'tır).

İlâh ismi Kur'an'ın 23 yıllık nüzûl sürecinde nisbeten dengeli bir dağılım gösteriyor. İlk beş yılda sadece 3 kez geçerken,

altıncı yılda bu sayı birden 14'e çıkıyor. Onuncu yıl Ilâh isminin en çok geçtiği yıl. Bu yılda 30 kez geçiyor. İlâh ismi hiç tartışmasız Mekkî sûrelerde yoğunlaşıyor. Medenî sûrelerde 8 rakamıyla en çok kullanım sıklığı hicretin birinci yılında. Üçüncü yılda 5 kez geçerken, dört ve beşinci yıllarda 2'şer kez, altıncı yılda 3 kez geçiyor. Yedi ve sekizinci yıllarda kullanılmayan ilâh ismi, dokuzuncu yılda 2 kez geçiyor.

23 yıllık nüzûl sürecinde en çok altıncı yıl ile on ikinci yıl arasında geçiyor. Bu altı yıllık süre zarfında tam 97 kez geçiyor. Bu yıllar Mekke boykot yıllarının da dâhil olduğu yıllar. Bu yılların özelliği, inkârcı Mekkelilerin, Muhammedi davete karşı saldırılarını şiddetlendirdikleri yıllar olması. Ilâh ismi bu mücadelede anahtar bir kavram olarak öne çıkıyor. Zira müşriklerin ilâh ismini şirk ile özdeşleştiren yamuk tasavvurlarını, vahiy ısrarla reddediyor. Onun yerine tek ilâhın "O" olduğunun altını kalın çizgilerle çiziyor. Bunu bazen "O'ndan başka ilâh yoktur" formuyla, bazen "Onlar başka bir ilâha yalvarıp yakarmazlar" formuyla, bazen de "Allah kendisinden başka ilâh olmayandır" formuyla dile getiriyor. Bazen "Allah ile birlikte başka ilâhlar, öyle mi?" derken, bazen de "O'ndan başka bir ilâhınız yoktur" diyor. Bu hakikat bir yerde "Biricik İlâh O'dur" şeklinde dile gelirken, bir başka yerde de "Allah ile beraber hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayın" şeklinde dile geliyor.

Kur'an'ın hiçbir yerinde bu isim dua makamında "İlâhî!" veya "İlâhenâ" şeklinde gelmez. Bu şekilde gelen ibarelerde yalnızca "Rab" ismi kullanılır. Bu da Rab ismine has bir özelliktir ve sırrı bu ismin mana ve mefhumunda aranmalıdır.

3.2. İlâhınız tek bir İlâh'tır

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ

"İlâhınız tek bir İlâh'tır" cümlesi, Bakara sûresinin 163. ayetinde yer alır. Bu hakikat, *lâ ilâhe illallah* (Allah'tan başka ilâh yoktur) cümlesinde en beliğ ifadesini bulan Kelime-i Tevhîd'in İlâh ismiyle söylenmesinden başka bir şey değildir. Tevhîd

الإله
EL-İLÂH

kelimesi Kur'an'dan bir iktibastır.[1] *Lâ* süpürgesi ile başlayan bu cümle, tevhîde ermek için muhatabına önce inanç enkazını *lâ ilâhe* ile temizlemesini, ardından da gönül arsasına tevhîd binasını *illallah* ile inşa etmesini öğretir. Tevhîd kelimesini *Allah* has isminde işlediğimiz için burada ayrıntısına girmeyeceğiz.

Başlığa çıkardığımız ayette ikinci İlâh ismi, açıkça Vahid olan Allah'a nisbet edilmektedir. İhlâs sûresinin ilk ayetinde *Allahu ahad* şeklinde geldiği halde Kur'an'ın hiçbir yerinde *Allahu vâhid* şeklinde gelmemiş olması manidardır. Bunun yerine burada *ilâhun vahidun* şeklinde gelmektedir. Demek ki *Ahad* vasfı *Allah* isminin sıfatı, *Vâhid* vasfı ise *İlâh* sıfatının sıfatıdır. Sıfat alan sıfat isme terfi edeceği için, Vahid sıfatını alan İlâh isme terfi etmiş olur. Bu, Allah'ın birliğini ifadede, *Ahad*'in *Vahid*'den daha güçlü olduğunu gösterir. Tabi ki Allah'ın ahadiyyetinin vahidiyyetinden yüce olduğunu da...

İlâh ism-i şerifi Maide sûresinin 73. ayetinde *lâilâhe illallah*'taki Allah makamında kullanılmaktadır: *Ve mâ min ilâhin illâ ilâh.* "İlâh'tan başka hiçbir ilâh yoktur" mânâsına gelen bu ayetteki ikinci *İlâh* açıkça Allah'ı göstermektedir.

Bu dile gelişler de göstermektedir ki, İlâh ismi Kur'an'da Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Bazen kendisi esmâ-i hüsnâdan bir başka ismi sıfat almakta, bazen de kendisi sıfat olarak kullanılmaktadır.

Uluhiyyet tevhîdine delalet eden İlâh ismi, hemen birçok yerde Kelime-i Tevhîd'de olduğu gibi nefy ve isbat sadedinde gelir. Bunun beliğ şekli Maide 73'teki kullanımdır. Bu ayette olumsuzlanan da ilâhtır, isbat edilen de.

Burada "Aynı isim nasıl hem nefyedilip hem de isbat edilir?" diye bir sual akla gelebilir.

Bu sualin cevabı için metnin üç boyutunu tek tek ele almak lazımdır: lafız, mana, hakikat.

---

1. *Lafız*: Ayette iki adet ilâh lafzı geçmektedir. İkisi lâfzen aynı olsa da mana olarak aynı değildir.

[1] Muhammed 47:19.

2. *Mana*: Birinci *ilâh* lafzı nefyedilmektedir, ikinci *İlâh* ise isbat edilmektedir. Şu halde birincisi Allah'tan başkalarına yakıştırılan sahte ilâhlığı ifade ederken, ikincisi Allah'ın *İlâh*'lığını ifade etmektedir.

3. *Hakikat*: Manada farklı olsa da hakikatte tek ilâh vardır. Nefyedilen hakikatte ilâh isminin kendisi değil, o ismin Allah'tan başka varlıklara yakıştırılmasıdır. Zira hakikatte Allah'tan başka İlâh yoktur. Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlar, bunu yapmakla Allah'ın hukukuna tecavüze yeltenmişlerdir. Onların bu tavrı ilâhlık yakıştırdıklarını hakiki İlâh yapmaz, fakat kendilerini kula ve eşyaya kul yapar. Bu sonucun da en büyük zararı bunu yapanların kendilerinedir. Kur'an bu sapmayı şiddetle reddeder ve der ki: "Allah ile beraber başka bir ilâh, öyle mi?!"[1]

Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıranlar, ilâh ilan ettiklerini Allah'la eşit makamda görmezler. Buna rağmen onların yaptığı yine de açık bir şirktir. Kur'an bu yaman çelişkiyi bu tür bağlamların hemen hepsinde yer alan *min dûnillah* ibaresiyle dile getirir.

3.3. Allah'ın 'dûnundan' ilâhlar edinmek

Dûn zarfı Arap dilinde hem 'yakın ve beri taraf' hem de 'aşağı ve ast' mânâsına gelir. Bu çifte anlamıyla hem 'mekâna' hem de 'makama' delalet eder. Kur'an'da 140 yerde kullanılan *dûn* zarfı kullanıldığı birçok yerde Allah'ın "astlarından/yakınından" ilâhlar ve şefaatçiler edinmek, onlara kulluk edip yalvarıp yakarmak, evliya ve dost edinmek sadedinde gelir.

Dûn zarfının makam olarak "aşağı" anlamını ifade etmesi, vahyin ilk muhatabı olan müşriklerin şirk koştukları ilâhlarını Allah ile eş değer görmediklerinin delilidir. Müşriklere göre de, ilâhlık yakıştırdıkları Azîzler, veliler, salih zatlar, melekler, cinler ve daha başka şeyler Allah'a eş, hatta Allah gibi değildi. Zaten bunu kendileri de açıkça ifade ediyorlardı: "Eğer onlara gökleri ve yeri kim yarattı, güneşe ve aya kim boyun eğdirdi?" diye sorsan, "Elbette Allah" cevabını alırsın."[2] Şu ayet de şahit: "Eğer onlara "Gökten yağmuru yağdıran ve onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?" diye sorsan, "Elbette Allah'tır" derler."[3]

[1] Neml 27:60.
[2] Ankebut 29:61.
[3] Ankebut 29:63.

الإله
EL-İLÂH

Soru: Müşrikler makam olarak Allah'ın aşağısında olduğuna inandıkları; yani, O'nunla aynı makam ve mevkide olmadığına inandıkları kimseleri, niçin Allah'a ortak koşarlar?

Bu sualin cevabı, *dûn* zarfının ikinci mânâsı olan 'yakın'da gizlidir. Zira onlar Allah'a yakın, Allah nezdinde hatırlı, Allah'ın dostu ve velisi olarak gördükleri görünür görünmez varlıkların kendilerini Allah nezdinde kayıracağına, Allah'a yaklaşmalarına vesile olacağına inanıyorlardı. Yani, Allah'a O'na yakın olmak için şirk koşuyorlardı. Bir başka ifadeyle, Allah'a Allah için şirk koşuyorlardı. Zaten bu hakikati Kur'an açıkça ifade etmektedir:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ ۝

***"O'nun dışındaki-aşağısındaki bir takım kimseleri veliler edinenler "biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz** (derler)."* *(Zümer 39:3)*

Bu ayetin ve benzer ayetlerin haber verdiği hakikat şudur:

1. Müşrikler, Allah'ı en büyük ilâh olarak kabul ediyorlardı.

2. Şirk koştukları hiçbir kimseyi, Allah'a denk ve eşit olarak görmüyorlardı.

3. Allah'a yakın olduğuna inandıkları kimseleri şirk koşuyorlardı.

4. O kimselerin de Allah'a denk değil Allah'ın astı (*dûn*) olduğunu itiraf ediyorlardı.

5. Timsallerini (put) yaptıkları söz konusu kimselere, onlar kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ve dua ediyorlardı.

Şirk koşmak, sadece Allah'a yakın olarak bilinen kimselerin kendilerine veya onları temsil eden şeylere tapınmak değildi. Kur'an açıkça Allah'tan başkasına yapılan duayı da "şirk koşma" kapsamına dâhil ediyordu:

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝

"Ve asla Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarıp yakarma! O'ndan başka İlâh yok. Her şey yok olacak, sadece

O'nun zatı bâkî kalacak. Nihai hüküm yalnızca O'na aittir: Sonunda hepiniz O'na döndürüleceksiniz!" *(Kasas 28:88)*

Allah dururken kuldan istemenin arkasında hangi dürtülerin yattığını şu ayetten öğreniyoruz:

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

"Allah'tan başkasına yalvarıp yakaran kimseler, gerçekte ortak koştuklarına uymuş olmuyorlar, sadece kendi zanlarının peşinden gidiyorlar ve yalnızca sürü güdüsüyle hareket ediyorlar." *(Yunus 10:66)*

3.4. İyileri ilâhlaştırmak

Buraya kadar okuduğumuz ayetler açıkça gösteriyor ki, vahyin nüzûl ortamı müşrikleri Allah ile birlikte başka ilâhlar da ediniyorlardı. Onlar zor zamanlarda o ilâhlardan yardım istiyor ve dua ediyorlardı.

Cahiliyye insanı sadece melek ve cinleri temsil eden putlara tapmıyorlar, aynı zamanda geçmiş zamanda ölüp gitmiş velilere de tapıyorlardı. Mesela Nûh sûresinde anılan beş put, geçmiş zamanlarda yaşamış beş veli idi. Önce ayeti okuyalım:

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾

"Nuh dedi ki: "Rabbim! Onlar bana karşı çıktılar! Onlar öyle birilerinin peşine takıldılar ki, mal ve çocukları aldanıştan başka bir şeylerini artırmadı; üstelik *(senin yoluna)* ***tuzak üstüne tuzak kurdular ve dediler ki: "Ilâhlarınızı sakın ola terk edeyim demeyin; ne Vedd ve Süva'ı, ne Yeğus ve Ye'uk'u, ve ne de Nesr'i terk etmeyin."***

(Nûh 71:21-23)

الإله
EL-İLÂH

Bunlar birer put ismi. Hz. Nuh'un gönderildiği toplum bunlara tapıyor. Rivayetlerden öyle anlaşılıyor ki, biçim ve muhteva değiştirerek de olsa, bu putların isimleri bir kült olarak nesilden nesle taşınmış. Bazıları değişerek de olsa, Hz. Peygamber zamanına kadar varlıklarını sürdürmüşler. Şimdi, bu putların geçmişte ve ayetin indiği çağda hangi kabilenin totemi olduğunu, aslının neye dayandığını dile getiren bir Buhari rivayetine bakalım. İbn Abbas bu ayetin yorumunda diyor ki:

"Önceleri Nuh Kavmine ait olan bu putlar, sonradan Arapların putları haline geldi. *Vedd*, Kelb kabilesinin Dumetu'l-Cendel'deki putuydu. *Suva'*, Huzeyl'in putuydu. *Yeğûs*, önce Murad kabilesinin putuydu, daha sonra Sebe ile birlikte Cevf'te yer alan Beni Ğatîf'in putu oldu. *Ye'ûk*, Hemedan'ın putuydu. *Nesr*'e gelince; o da Zi'l-Kelâ soyundan gelen Hımyerlilerin putuydu. Bunlar, Nuh kavmine mensup salih insanların isimleriydi. Onlar öldükleri zaman, Şeytan onların toplumuna, onların hayattayken oturdukları mekânları kutsal adak yeri edinmelerini öğütledi. Her birinin adını o kutsal adak yerlerine verdiler. (Önceleri) bunu yapıyorlardı, fakat tapınılmıyordu. Ta ki, o nesiller de geçip gitti, makamlar hakkındaki gerçek bilgi unutuldu, (sonraki nesiller tarafından) ibadet edilmeye başlandı."[1]

Haberdeki bazı kapalı noktaları aydınlatan bir rivayeti Taberi'nin tefsirinde buluyoruz:

"Bu isimler âdemoğullarından salih bir topluluktu. Onların izini takip eden bağlıları vardı. Bu salih zatlar ölünce, onların bağlıları şöyle dediler: "Keşke onların suretlerini yapsak; onları hatırladığımız zaman, daha bir şevkle ibadet yaparız." Ve başladılar suretlerini yapmaya. Onlar öldüler, yeni gelen nesiller onların izinden gitti. İblis onları "eski nesiller onlara tapıyorlar, onların yüzü suyu hürmetine yağmur yağıyordu' düşüncesini fitleyerek ayarttı. Bu kez onlar da tapmaya başladılar." [2]

Rivayetler, bu putların bir zamanlar salih birer insan olduklarını gösteriyor. Bu salih insanlar, kendilerini sevenler

[1] Buhari, *Tefsir*, 1873.
[2] *Üç Muhammed*, s. 76-78.

tarafından aşama aşama yüceltilerek sonunda "tanrılık" mertebesine çıkarılacaklarını elbette bilemezlerdi. Fakat onların takipçileri, sevgilerini tabi oldukları salih üstatlarını *üreterek* değil *tüketerek* ifade etme yolunu seçtiler.

Hz. İsa'nın Hıristiyanlar tarafından ilâhlaştırılması da bu başlık altında incelenebilir. Zira Hz. İsa bir peygamber idi. Bu açıdan sadece "iyi" değil, iyilerin iyisi idi. Fakat iyilerin iyisinin ilâhlaştırılması elbet iyi değildi. Bilakis kötünün en kötüsüydü. Bu sapma bu noktada kalmadı. Yahudileşen İsrailoğullarının din adamlarına yaptığını, ayru izi takip eden Hıristiyanlar da kendi ruhban sınıfına yaptı. Kur'an bu konuda şöyle buyuruyordu:

اِتَّخَذُوٓا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ ۚ وَمَآ اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهًا وَاحِدًا ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝٣١

"Allah'ın dışında/astında hahamlarını ve rahiplerini –tabi ki Meryem oğlu Mesih'i de- rabler edindiler. Oysaki tek bir İlâh'tan başkasına asla kulluk etmemekle emr olunmuşlardı. O'ndan başka İlâh yok; ve O onların şirk koştukları her şeyden beri ve yücedir." *(Tevbe 9:31)*

Allah'a inanmakla birlikte, "O'na yakındır" gerekçesiyle birilerini ilâhlaştırmak için ille de onu put yapıp tapmak gerekmez. Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilâhlaştırmalarının anlamını şu rivayet çok güzel açıklar:

"Adiy b. Hatem Hz. Peygamber'in bu ayeti okuduğunu duyunca "ama biz onlara tapmıyorduk ki" diye itiraz eder. Hz. Peygamber şu cevabı verir: "Siz onların haram kıldığını haram, helal kıldığını da helal bilmiyor muydunuz? İşte bu onları rab edinmektir."[1]

3.5. İlâhlaştırma üzerinden statü ve nüfuz sağlamak

Peki, uluhiyyet tevhîdini yok eden ve uluhiyyette şirk koşmak gibi insanı kula ve eşyaya kul eden bu korkunç sapmanın gerekçesi nedir?

[1] Tirmizi, 3095 ve İbn Hanbel.

الإله
EL-İLÂH

Kur'an bu sualin de cevabını veriyor:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾

"Onlar Allah'tan başkalarını, kendilerine statü ve nüfuz sağlamak için ilâhlaştırırlar." *(Meryem 19:81)*

"Nasıl yani?" diye sual edilebilir.

Şöyle: Allah'a yakın olmak için, Allah'a yakın olduğuna inanılan kimselere veya onların timsallerine ilâhî niteliklerden birini yakıştırmanın, O'na kulluk anlamına gelecek bir tavır takınmanın veya ona ibadet etmenin arkasında, bunu yapan kişinin kendisine şeref ve onur devşirmek istemesi yatmaktadır. Ayet metninde bu kelime *'ızzen* (izzet) olarak geçer. Peki, şirk koşan kimse şirkinden nasıl bir izzet devşirmeyi umabilir?

İki şekilde:

1. Yukarıda verilen beş put örneğinde olduğu gibi, toplumda sevilen ve sayılan, evliya ve salihinden kabul edilen veya Hz. İsa örneğinde olduğu gibi peygamber olan zatları yüceltirmiş görüntüsü altında özünde kendini yücelterek yapar bunu. Bu kibrin ve büyüklenmenin en sütreli biçimidir. Zira doğrudan yapılması halinde kibirli olmakla suçlanması mukadder olan niceleri, bu yolla egolarını yüceltirler. Aşırı yüceltme dengesizliğine alet ettikleri hatırlı ve saygın isimler üzerinden, statü ve nüfuz devşirirler. Onların gölgelerinden geçinirler. Büyüklerin gölgesini daha da büyütürmüş gibi yaparak, kendilerini büyütürler. Hatta muhaliflerine, manipüle ettikleri o gölgeye sığınıp saldırırlar. Saldırdıklarından taş gelecek olsa, bunu kendilerine değil gölgesine sığındıkları hatırlı ve saygın isimlere atılıyormuş gibi takdim ederler.

2. Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştırarak şirk koşma teşebbüslerinin tamamında, şirk koşan kişi sureta 'tapar' gibi görünse de, gerçekte *'tanrısını atayan kul'* konumundadır. Zira şirk nesnesine tanrılık yakıştıran fail/özne kendisidir. Allah'a şirk koştuğu kişiyi yüceltirmiş gibi yapıp gerçekte kendisini yüceltmektedir. Tüm aşırı yüceltme ve ilâhlaştırma teşebbüslerinin arkasında yatan gizli duygu "kişinin kendi hevasını yüceltme" duygusudur. Bu nedenle şirk bulaşmış her yüceltme, zahirde başkasını

yüceltme gibi görünse de, hakikatte nefsini yüceltmedir. Ayette buyrulduğu gibi, başkasına peşkeş çekmek için Allah'tan rol çalma teşebbüslerinin tümü, gerçekte kendine statü ve nüfuz devşirme girişimidir. Yukarıdaki Meryem 81. ayetle bu sapmanın maskesini sıyıran Kur'an, bir başka ayetinde bu sapmanın adını şöyle koyar:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ ﴿٤٣﴾

"Hevasını ilâh edinen kimseye bakmaz mısın?"

(Furkan 25:43)

Bu hevasını ilâh edinmektir, zira Allah'ın uluhiyyetine el uzatmaya cüret etmiştir. Bu cüreti ancak hevasını ilâh edinen biri gösterebilirdi.

Kur'an'a göre Allah'tan başkasına yalvarıp yakararak şirke bulaşanların bir başka gerekçesi, onların yardımına mazhar olacaklarını sanmalarıdır:

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ ﴿٧٤﴾

"Onlar, kendilerine yardım ederler ümidiyle Allah dışında/astında/altında ilâhlar edindiler." *(Yâsîn 36:74)*

Önce Allah dışındaki varlıklara ilâhlık yakıştırıp sonra da onlardan yardım beklemek, karşılıklı menfaate dayalı bir sahte kulluk biçimiydi. Bunun özünde "ben sana ilâh dedim, bunun karşılığını da senden beklerim" tavrı yatıyordu. Tabi ki bu batıl itikat, insanın kendi aklını, iradesini, onurunu ve kerametini tahkir ve tezyifinden başka bir şey değildi. Bu sapma türü, baştan sona tutarsızlık ve çelişkilerle doluydu. Bunları şöyle sayabiliriz:

1. Kendi atadığı sahte tanrıya kul olmak. Bu bir memurun amirini ataması gibi bir çelişkidir.

2. "Allah'a ulaşma" gerekçesiyle Allah'tan rol çalmaya kalkışmak.

3. Yalvarıp yakaracağı sahte bir ilâha yetki aktarımına kalkışmak.

Peki, bu yolla umduklarını bulabilecekler miydi?

Kur'an bu yöntemin hiçbir işe yaramayacağını söyler:

الإله
EL-İLÂH

فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً ۖ بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ ۚ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

"Bari Allah dışında ilâhlık yakıştırdıkları, kendilerini O'na yaklaştırsın diye yardım etselerdi ya! Ne gezer! Onları tanımadılar bile. Bu onların kendi uydurdukları şeylerle kendilerini kandırmalarının sonucuydu."

(Ahkaf 46:28)

ءَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

"Eğer Rahmân bir zarar vermeyi dileyecek olsa –ki dilemediği açık-, ne onlar bana zerre kadar şefaat edebilir, ne de beni kurtarabilirler." *(Yâsîn 36:23)*

فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ ۖ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿١٠١﴾

"Rablerinin (helâk) emri geldiğinde, Allah dışında/astında yalvarıp yakardıkları ilâhları onların başından hiçbir şeyi savamadı; üstelik bunlar kendi çöküşlerini hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı." *(Hûd 11:101)*

4. İLÂH OLANIN TECELLÎLERİ

4.1. "İnsanların ilâhı"

Sual: Allah'ın zatını *ilâhi'n-nâs*[1] (insanların/insanlığın ilâhı) olarak adlandırması, -hâşâ- Allah'ın mı, insanın mı şerefini artırır?

Cevap: Elbette her şereflinin şerefini kendisinden aldığı Allah'ın şerefini artırmaz, olsa olsa insanın şerefini artırır. Zira İlâh olan Allah zatını insana izafe etmiştir. Bununla insana tenezzül buyurmuş ve lutfetmiştir. Fakat bu ayet üzerinden ezeli bir hakikati de insana hatırlatmıştır. Hatırlatılan o hakikat insanlığın kulluk edeceği tek hakiki İlâh'ın Allah olduğudur.

[1] Nâs 114:3.

Neden böyledir? Bu suale verilecek cevapların ilki şudur: Çünkü insanı o yaratmıştır. İlâh olmak yaratanın hakkıdır. Ve yaratmak, İlâh olan Allah'ın bir tecellîsidir. Zira kulluk edilen (*İlâh*) olmak için kulluk edenin (*me'lûh*) bulunması icap eder. Fakat Allah bir sıfata sahip olmak için, o sıfatın nesnesine mahkûm ve mecbur değildir. Böyle bir mecburiyet, ancak yaratılmışlar için mevzuubahis olabilir. O yaratandır ve yarattığına muhtaç değildir. Bu durumda tapınan (me'luh) olmadan da Allah İlâh olma vasfına sahipti. Ve Allah bu vasfını tecellî ettirecek bir muhatap murad ettiğinde, zatına kulluk edecek görünen ve görünmeyen varlıklar yarattı. İnsan o varlıklar içerisinde 'ahsen-i takvim' niteliğiyle kulluk etmek için en güzel kıvamda yaratılan varlık olarak zuhur etti.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ۝

"O sizi bir tek canlı varlıktan yaratmış, ondan da eşini meydana getirmiştir; yine O her iki cinsten dört tür hayvanı sizin yararlanmanız için emre âmâde kılmıştır; O sizi de annelerinizin karınlarında üç kat karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir. İşte Rabbiniz olan Allah budur; mutlak hâkimiyet O'na aittir: O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Böyleyken nasıl (gerçeğe) bunca mesafeli duruyorsunuz?"

(Zümer 39:6)

Ya şu ayetteki ilâhî siteme ne demeli:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ۝

"Siz ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın! Allah'tan başka sizi gökten ve yerden sürekli doyuracak bir yaratıcı mı var? O'ndan başka ilâh yoktur: Şu halde nasıl böylesine savruluyorsunuz?" *(Fâtır 35:3)*

الإله
EL-İLÂH

Kendisinden başka kulluk edilecek kapı ihdas edenlere vahiy, duygusal ve düşünsel açıdan nasıl olup da böylesine korkunç bir savrulma yaşadıklarıru soruyor. Yaratıcının ilâh oluşu hakikatine nasıl olup da böylesine kör ve sağır davranabildiklerini soruyor. Zımnen, Allah'tan başkalarına ilâhlık yakıştırmak için bırakın sahicisini bir tek sahte gerekçe dahi bulamazsınız demeye getiriyor. Değil mi ki O, insan türüne akıl ve idrakin kendisine açıldığı görme ve işitme yeteneği vermiştir. Allah'ın verdiği imkanları Allah'a karşı kullanmak?.. Bu nasıl bir savruluş? Bu nasıl bir cüret? Bu nasıl bir nankörlük? Ya insanı insan eden bu duyuları vermemiş olsaydı? Veya verdikten sonra almış olsaydı. Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِهٖ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

"De ki: Tutun ki Allah işitme yeteneğinizi ve görme duyularınızı elinizden aldı ve kalplerinizi de mühürledi; peki, onları size Allah'tan başka hangi ilâh geri verebilir? Bak, mesajlarımızı nasıl da her boyutuyla açıklıyoruz? Fakat hâlâ onlar katı bir önyargıyla diretiyorlar."

(En'am 6:46)

Allah sadece insanı yaratmakla kalmadı, onu üstün yetilerle donattı. Bununla da kalmadı, insanı çevreleyen âlemi onun emrine âmâde kıldı. Tıpkı şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِضِيَآءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾

***"De ki: "Hiç düşündünüz mü: Eğer Allah geceyi üzerinizde Kıyamet Günü'ne kadar baki kılsaydı, Allah'tan başka size ışık getirebilecek ilâh kimdi? Hâlâ** (bu sese) **kulak vermeyecek misiniz?" De ki: "Hiç düşündünüz mü: Eğer Allah*

gündüzü üzerinizde Kıyamet Günü'ne kadar baki kılsaydı, Allah'tan başka size bağrında dinlendiğiniz geceyi getirebilecek ilâh kimdi? (Hâlâ) bu gerçeği görmeyecek misiniz?"

(Kasas 28:71-72)

4.2. "Allah'la beraber başka bir *ilâh* ha?!"

İnsan sonsuz nimetleriyle kendisini içinden ve dışından kuşatan gerçek İlâh'ı bırakıp da, O'ndan başka her hangi bir varlığa kulluk etme anlamına gelecek bir tavra sapıyorsa, bu sadece vahyi değil, aklı da yalanlamak anlamına gelir. Zira vahiy arştan inen akıl, akıl ise insana emânet edilen fiili vahiydir. Kula ve eşyaya kulluk demeye gelen her tür tavır "Allah ile birlikte başka bir ilâh edinmek" olarak damgalanacaktır. Bu hakikati en çarpıcı biçimde dile getiren Kur'an pasajı şudur:

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ
ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ
جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلٰلَهَا أَنْهٰرًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ
حَاجِزًا أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ
وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَمَّنْ
يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلٰهٌ مَعَ
اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾ أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

"(Allah) değilse kimdir gökleri ve yeri yaratan? Dahası, gökten sizin için su indiren? Üstelik onunla sizin bir tek ağacını bile yetiştiremeyeceğiniz, içinden su çıkan göz bebeği seçkin bahçeler yeşertmişiz.

"Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Yoo, onlar yoldan sapmış bir toplum olmalı.

"(Allah) değilse kimdir yeryüzünü dinlenme yeri kılan ve vadilerinden ırmaklar akıtmış olan; ve kalkmaz

الإله
EL-İLÂH

kımıldamaz dağlar inşa etmiş olan; ve iki (farklı) su kütlesi arasına bir engel yerleştirmiş olan?

"Hâlâ Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Yoo, onların çoğu (nereden bakacaklarını) bilmiyorlar?

"(Allah) değilse kimdir dua ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan ve sıkıntıyı giderecek olan; ve sizi yeryüzünün halifeleri yapacak olan?

"Allah'la beraber başka bir ilâh, öyle mi?! Öğüt alanlarınız ne kadar da azınlıkta kalıyor!

"(Allah) değilse kimdir karanın ve denizin zifiri karanlıklarında yol bulmanızı sağlayan? Ve rüzgârları rahmetinin önü sıra müjdeci olarak gönderen?

"Allah'la beraber başka bir ilâh ha?! Allah, onların ortak koştukları her şeyden aşkın ve yücedir.

"(Allah) değilse kimdir yaratılışı ilk defa başlatan ve onu tekrar tekrar yenileyen? Dahası, kimdir sizi gökten ve yerden rızıklandıran?

"Allah'la beraber başka bir ilâh ha?!

"De ki: "Eğer sözünüzün arkasında duruyorsanız, haydi delilinizi getirsenize!" (Neml 27:60-64)

O Allah olduğu halde delilli konuşuyor. Delil olarak da insanı çevreleyen ve insanın asla varlığını inkâr edemeyeceği varlık dünyasına ait olan 'kevni ayetleri' getiriyor. İnsanı yaratarak ve yeteneklerle donatarak kat kat lutfeden Allah, nankörlük yapma eğilimindeki insanlara bir kez daha kelamıyla lutfediyor. Allah ile birlikte başka ilâh edinmekten kendisi zarar göreceği için değil. Elbette insan zarar göreceği için. Zira insanın kula ve eşyaya kul olması, kendisine vereceği en büyük zarardır. Bu zarar sadece insanın enerjisini tüketip onu özne iken nesneleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda insanı ahiret saadetinden de mahrum ediyor. Yani insan ilâhlık yakıştırdıklarının hayrını göremezken, hakiki İlâh'ın rahmetinden de mahrum kalıyor. Tıpkı şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ

وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

*"De ki: "Allah dışında (kendilerinde tanrısal güç) **vehmettiklerinizi çağırın. Ne göklerde ne de yerde onların zerre kadar bir gücü yoktur; üstelik onlar bu ikisinin** (yönetiminde) **bir ortaklığa da sahip değiller; dahası O onlar arasından kendisine bir yardımcı da atamamıştır. O'nun nezdinde, kendisi lehine izin verdikleri dışında hiç kimse için şefaat fayda vermez: Nihayet kıyametin dehşeti** (ilâhî ödülü tevdi edecek olanların) **kalplerinden giderilince,** (ödüllendirilenler) **soracaklar: "Rabbiniz sizin hakkınızda ne buyurdu?" Berikiler: "Hak neyse onu: Zaten mükemmel olan da, büyük olan da sadece O'dur" diyecekler."** (Sebe' 34:22-23)*

4.3. "O gökte de İlâh olandır, yerde de İlâh olandır"

Zuhruf sûresinin 84. ayeti böyle der.

Peki, neden böyle der?

Nedeni açık: O'nu senâların ilâhı olarak kabul ettiği halde, yeryüzüne, yani hayata karıştırmayan karanlık (seküler) aklı red için. O'nu senâların ilâhı bilmek, yani yücelerde çok çok yücelerde bir yerlerde var olduğuna inanmak. O kadar yücelerde ki, "uzakta", ulaşılamayan ve erişilemeyen bir yerde...

Uzak Tanrı tasavvuru, vahyin ilk muhatabı olan müşrik aklın Tanrı tasavvurudur. Tüm problemin kaynağı budur. Zira şahdamarından yakın olanı uzak bilmek Allah'ı insandan uzaklaştırmıyor, fakat insanı Allah'tan uzaklaştırıyor. Bu kez O'nu yakın kılmak için vasıta arayışına girmek gerekiyor. Yaman çelişki burada başlıyor: Önce uzaklaştırılıyor, sonra yakın olmak için aracılar peydahlanıyor. Tapınılan o putlar, sanemler, vesenler, totemler, görünür görünmez sahte yarı-tanrılar hep uzak Tanrı tasavvurunun eseri.

O'nun gökteki İlâh'lığına hiçbir itirazı olmayan, itiraz ne kelime, buna inanmakta bir beis görmeyen bu akıl, sıra O'nun yerde de İlâh olduğunu kabullenmeye gelince yan çiziyor. Bunu

الإله
EL-İLÂH

kabullenmekte zorlanıyor. Ne demek onun "yerde de İlâh olması"? Hayata müdahil olması demek... Her an şimdi ve burada olması demek... Kur'an'ın dili eskilerin ifadesiyle "her anda bir şanda olması", yani "her an iş başında olması" demek... Ve insanın Allah'a yürümesinin yanında Allah ile beraber yürümesi demek...

Hayattan Allah'ı koparmak, hayattan anlamı koparmak demektir. İnsan bunu sorumluluktan kaçmak için yapar. Sorumluluktan, yani kendisinden...

İnsan sorumluysa insandır. Dahası insan, sorumlu olduğu kadar insandır. Sorumsuz sayılması için aklını kaybetmesi, kendini kaybetmesi lazım. Bu takdirde ne teklife muhatap olur, ne cezai ehliyeti kalır. Şu halde insana sorumluluk yüklemek, aynı zamanda ona şeref bahşetmektir. Allah'ın yaptığı da budur.

Ayetin ikinci yarısı, Allah'ın insanın hayatına olan müdahalesini ifade eder: "..yerde de *İlâh* olandır."

5. İLÂH OLANA DUA

İlâhî!
Eşsiz ve benzersiz mabud Sensin!
İbadete layık olan Sensin!
Hiçbir bakışın kuşatamadığı Sensin!
Her bakışı kuşatan Sensin!
Gökte de İlâh olan, yerde de İlâh olan Sensin!

Yâ İlâhe'l-âlemin!
Uluhiyyetinin önünde yere kapanıyoruz;
Tevhîdin hakikatine erdir bizi!
İlâh olarak Seni, yalnız Seni tanıyoruz;
İşte Sana uzattık, tut elimizi!

İlâhi!
Bize eşyanın hakikatini göster!
Bize kulluğun tadını tattır!
Gönlümüzü şirk zincirlerinden azad eyle!
Bizi hevasını ilâh edinenlerden eyleme!
Âmin!

اَلْوَكِيلُ

EL-VEKÎL

Sonsuz Güven Veren
Tek Koruyucu Otorite

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Vekîl, vav-kef-lâm harflerinden türetilmiştir. *Vekele*, "güvendi, dayandı, itimat etti, sığındı" anlamına gelir. *Vekâlet*, "İşini başka birine güvenmek ve ısmarlamak" demektir. İşini göremeyen zayıf kimseye *el-vekel* denilir.

Tevekkül, bir işte acziyet gösteren birinin o işi daha iyi yapan birine dayanıp onu kendisine vekil kılmasıdır. *Vekîl* olan, kendisine tevekkül edeni koruma konusunda tam ehliyet ve liyakat sahibi olandır. Onu her türlü düşmana karşı savunmaya, her türlü tehlikeden korumaya, onun rızkını vermeye yeterlidir. Vekîl, kişinin işini ısmarladığı zattır. Vekîl, kendisine havale edilen ve vekâlet verilen zattır. Vekâlet veren ya acizdir, ya da rahatını bozmamak için işini yapacak birini istihdam etmek istemektedir.

Avukat kelimesi yaygınlaşmadan Türkçede "avukat" yerine "vekil" kullanılırdı. Zira dava sahibi hakkını almak veya kendisine yönelik bir haksızlığı başından savmak için avukatı vekil kılmıştır. Milletvekilleri için de "vekil" kullanılır. Zira kendisini seçenlerin hak ve hukukunu korumak için millet ona vekâlet vermiştir.

Vekîl, ait olduğu kalıp gereği hem fail hem de mef'uldür. Fail anlamıyla "vekîl olan", mef'ul anlamıyla "vekîl kılınan" demektir.

Allah *el-Vekîl* dir. Bunun tam açılımı şudur: Sonsuz güven veren tek koruyucu otorite. O özünde *el-Mu'min* dir. Mutlak güven verir ve güvenilmeyi ister. Güven verdiği için, kulundan kendisine güvenmesini ister. Yani, kulunun vekîli olmak ister. Kulu tevekkül edip O'na vekâlet verdiğinde, O fiilen kulunun "koruyucu otoritesi" olur. El-Vekîl'in başındaki *el* takısı, O'nun Vekîl olma fiilinde mutlaklığına delalet eder. Aynı zamanda Vekîl, mübalağa ile ism-i fail kalıbıdır. Bu kalıp, failinin bu işi çok iyi yaptığını gösterir. *El* takısıyla üstün öznelik (mübalağa) vasfı bir öznede birleşince, öznenin o fiilde rakipsiz, eşsiz ve benzersiz olduğu sonucunu verir. Vekîl'in açılımındaki "sonsuz" ve "tek" sıfatlarının sebebi budur.

Vekîl, aynı vezinden olan tüm sıfatlar gibi zattan çok fiile dönük bir sıfattır. Üstelik hem fail, hem de mef'ûl anlamı var. Yani Vekîl isminin tecellîsi için kulun önce bir şeyler yapması şart. Sonsuz güven veren tek koruyucu otorite olan el-Vekîl'in koruyup kollaması için O'nu vekil edinen kişinin tevekkül etmesi gerekir.

Bu bir bakıma vekâlet vermektir. Kulun tevekkülü Allah'ın Vekîl sıfatını tahrik eder. İşte o andan itibaren Vekîl sıfatı artık mef'ul olmaktan çıkmış fail olmuştur: Kendini tahrik eden görece faile Vekîl isminin tüm azametiyle tecellî eden mutlak fail...

Allah'ın özneliği ile kulun özneliği arasında çok büyük fark vardır. Allah mutlak özne, kul ise mukayyet öznedir. Tüm özneleri özne eden Allah iken, kul kendi özneliğinin bile sahibi değildir. Olsa olsa emânetçisidir. Zira kulun özneliği bahşedilmiş bir özneliktir. İstismar edildiğinde hesabının sorulacağı bir özneliktir. Bahşedildiği için her an geri alınma ihtimali olan özneliktir. Allah'ın özneliği böyle midir ya? O mutlak, sınırsız, öncesiz, sonrasız, eşsiz ve benzersiz öznedir.

Bazı âlimler *el-Vekîl* ile yine esmâ-i hüsnâdan olan *el-Kefîl*[1] sıfatını eşanlamlı zannetmişlerdir. Bu "isimlerin farklılığı mananın farklılığına delalet eder" kuralına aykırıdır. Elbette bu iki sıfat Kur'an'da farklı formlarla yer aldığı için iki ayrı sıfattır. Fakat her iki sıfatın da iki harfi müşterektir: *Kaf* ve *lâm*. Bu ise tıpkı *sad* ve *mim* harfleri müşterek olan *samed, samt, savm* kelimeleri arasındaki ortak anlamda olduğu gibi her iki sıfatı ortak bir manada buluşturmaktadır. O mana da vekâlet ve kefaletin birleştiği 'niyabet'tir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Vekîl edinmede tevhîd

Vekîl sıfatının Kur'an'daki kullanımından yola çıkarak tereddütsüz şu tesbiti yapabiliriz: Bu sıfat doğrudan tevhîd ile alakalıdır. Bunun anlamı açıktır: Allah Vekîl sıfatında sadece eşsiz ve benzersiz değil, aynı zamanda tek ve biriciktir. Zira Kur'an'a göre Vekîl sadece Allah'tır. Hz. Peygambere "ben vekil olamam" dedirtilir:

قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

[1] Nahl 16:91.

"De ki: Ey insanlık! İşte Rabbinizden size hakikat ulaşmıştır. Artık kim doğru yolu tercih ederse, hiç şüphesiz o bu tercihi kendisi için yapmış olacaktır; kim de yoldan saparsa, hiç şüphesiz onun sapma tercihi kendi aleyhine olacaktır: ama benim sizin tercihiniz üzerine Vekîl olma imkân ve ihtimalim bulunmamaktadır." *(Yunus 10:108)*

Hz. Peygamber *âlemlere rahmet olur*, fakat *her hangi bir insan için vekîl olamaz*. Eğer vekîl olma yetki ve ehliyetine sahip olsaydı, kendisine tevekkül etmek caiz olurdu. İnsanlar hidayet ve dalaletleri konusunda onu vekil kılabilirlerdi. Fakat Rabbimiz açık ve net olarak Nebi'sini bu amaçla göndermediğini buyurmaktadır:

وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ۝٥٤

"Biz seni onlara inanç dayatan bir Vekîl olarak göndermedik." *(İsra 17:54)*

اِنَّمَآ اَنْتَ نَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ ۝١٢

"Sen sadece bir uyarıcısın, her şeye Vekîl olan sadece Allah'tır" *(Hûd 11:12)*

Farklı ifadelerle birçok yerde tekrarlanan bu hakikat, tevekkül fiilinin tek muhatabının Allah olduğunu gösterir. Allah'tan başka kimsenin vekîl olma yetkisi yoktur. Vekîl sıfatının açılımıyla söylersek: Allah'tan başka kimse bir başkası için Allah'ın verdiği gibi bir güvence veremez, insan üzerinde koruyucu otorite olamaz, ne kendisi ne başkaları için garanti veremez. Tevekkülde tevhîdi şu ayetler güzel beyan eder:

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ۝٤٨

"Yalnız Allah'a tevekkül et, zira Vekîl olarak Allah yeter." *(Ahzab 33:48)*

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۥ ۝٣

"Kim Allah'a tevekkül ederse, O o kimseye yeter." *(Talak 65:3)*

2.2. Âlemlere rahmet olur da kimseye Vekil olamaz

Hz. Peygamber'in gök kubbede ilk söylendiği andan bugüne dek yankılanan şu sayhası, Vekîl ismi üzerinden tevhîd akidesine gösterdiği titizlik olarak okunmalıdır:

"Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Nefsini Allah'ın elinden satın al! Vallahi Allah'tan sana gelecek bir şeyi senin başından savamam!"[1]

Hz. Peygamber'in yakınlarına yaptığı bu uyarının nasıl anlaşılması gerektiğini yine Kur'an'dan öğreniyoruz. Ona "sen sevdiğini hidayete eriştiremezsin, fakat Allah dileyip hak edenin hidayetini diler"[2] buyuran Rabbimiz, Hz. Peygamber'in neden insanlara vekîl olamayacağını, 'irade özgürlüğü' sadedinde açıklamaktadır:

فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَمَآ اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيْلٍ ﴿٤١﴾

"Artık kim doğru yolu seçerse bu kendi lehinedir; ama kim de saparsa sadece kendi aleyhine sapmış olur; ve sen onlara asla Vekîl değilsin." *(Zümer 39:41)*

Sual: Peki, peygamberin insanlara vekîl olması Kur'an tarafından özgür irade sadedinde reddediliyorsa, Allah'ın vekîl olması kulların özgür seçimlerine rağmen mi gerçekleşmektedir? Yani Allah insanın seçimine bakmaksızın ona vekîl mi olmaktadır?

Cevap: Elbette hayır. Şu ayet bu "hayır"ın nedenini çok güzel açıklar: "Hevasını ilâhı edinenin durumunu göz önüne getirsene bir!

اَفَاَنْتَ تَكُوْنُ عَلَيْهِ وَكِيْلًا ﴿٤٣﴾

"Şimdi** (söyle)**; sen böyle birinin Vekîl'i olabilir misin?" *(Furkan 25:43)*

Allah'ı vekîl edinmeyen birine Hz. Peygamber'in vekîl olması hem yasaktır, hem imkânsızdır. Zira o kimse Allah'ı vekîl edinmemekle yoldan çıkmış, kişisel heva ve hevesini vekîl edinmiştir. Bu hevasını ilâh edinmenin bir başka ifadesidir. Eğer Allah'ın kendisine yeteceğine gönülden inansaydı, Allah'ı vekîl

[1] Buhari, *Menakıb* 65.12, 2/1298; Müslim, *Tefsir* 89,1/192.
[2] Kasas 28:56.

edinecekti. Allah'ı vekîl edinseydi, başka vekil aramayacaktı. Tıpkı, İsrailoğulları üzerinden şu ayette emredildiği gibi:

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي اِسْرَآئِيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ۝

"Biz, Musa'ya kitabı vermiş ve onu İsrailoğulları için bir doğru yol haritası kılarak** (demiştik ki)**: "benim dışımda her hangi bir Vekîl edineyim demeyin!" *(İsra 17:2)*

Bütün bu ayetlerden anlaşılmaktadır ti, Allah'ı vekîl edinme, bir tevhîd bahsidir ve akideye taalluk eder. Allah'tan başkasını ilâh edinmek nasıl yasaklanmışsa, Allah'tan başkasını vekil edinmek de öyle yasaklanmıştır.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla Vekîl ismi

Vekîl, Kur'an'da hem Allah için hem de insan için kullanılır. Allah'tan başkaları için kullanımı iki başlık altında toplanabilir.

1. "Bekçi, koruyucu, gözetici, şahit" anlamlarına gelen kullanım. Bu anlamlardaki kullanımların esmâ-i hüsnâ ile ilgisi doğrudan değil dolaylıdır. Mesela Musa-âlim kul kıssasında âlim kulun ağzından "Allah bu söylediklerimize vekîl olsun"[1] cümlesi "Allah bu söylediklerimize şahid olsun" mânâsındadır.

2. Vekîl sıfatını insandan olumsuzlamak için kullanım. İşbu maddeye giren kullanımlar konumuzla doğrudan ilişkilidir. Birinci maddenin dışındaki tüm kullanımlar bu türdendir. Bu türe giren kullanımların hepsinde de insanın Vekîl olmadığı ve olamayacağı sadedinde gelir.[2]

Vekîl sıfatı 14 ayette doğrudan Allah için gelir. Bunlardan 8'i Mekkî sûrelerde 6'sı Medenî sûrelerdedir. İlk yılda Müzzemmil 9 olmak üzere tek yerde kullanılır. 2. ve 10. yıllar arasında hiç Allah için kullanılmaz. 10. yılda birden kullanım sıklığı tavan yapar ve tam 5

[1] Kasas 28:28. Ayrıca krş: Zümer 39:41 ve Secde 32:11.
[2] En'am 6:66, 107; İsra 17:68, 86; Furkan 25:43.

kez gelir. 11. yılda 2 kez gelir. Hicri 3. yıla kadar kullanılmıyor. 3. yılda bir kez kullanılıyor. Hicri 5. yılda bir kez daha zirve yaparak 5 kez geliyor. Mekkî yıllar içerisinde 10. yıl, Medenî yıllar içerisinde 5. yıl dönüm noktalarıdır. Allah'ın güven veren tek koruyucu otorite olmasının bu dönüm noktalarında hatırlatılması hayli manidardır.

Vekîl sıfatı Kur'an'ın nüzûl sürecinde ilk kez Müzzemmil sûresinin 9. ayetinde geçer. Nüzûl sıralaması açısından sıfatlar içerisinde 7. sırada yer alır.

İlginç olan bir nokta da şudur: Vekîl ismi geldiği hiçbir yerde bir başka ilâhî isim ve sıfata bitişmemiştir. Bu isim, geldiği her yerde müstakil gelmiştir. Bunun sebebi Vekîl isminin kendisine manaca yakın olan Kefil, Hafiz, Kâfî, Mü'min, Rab, Şehîd gibi isimlerin mânâsını içinde barındıran cami bir isim olması olsa gerektir. Bu tezimiz isabetliyse, bu yüzden (mesela *vekilun hafizun* veya *vekilun şehidun* gibi) bir başka sıfattan mana katkısı almamıştır.

3.2. *"Hasbunallahu ve ni'me'l-Vekîl"*

"Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl'dir."

Vekîl ismini Müslüman hayatının kodlarından biri haline getiren bu mübarek cümle, ümmet-i Muhammed'in dilinden Kur'an'ın nüzûlünden bugüne dek hiç düşmemiştir. Tüm mazlumların, mağdurların, mahrumların, çaresiz dertlere müptela olan hastaların ve tek sığınağı, korunağı, barınağı, tutamağı Allah olanların tesbihi olan bu cümle, 'bittim anı' dediğimiz o anlardan birini yaşayan Hz. Peygamber ve arkadaşlarının dilinden nakledilir:

اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ ۚ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا
مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ
فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

"Onlar, yara almalarına rağmen Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına uydular; bunlardan iyilikte sebat gösterenleri ve sorumluluk bilincini kuşananları muazzam bir ödül beklemektedir. Onlar ki, malum insanlar kendilerine, "bakın, düşmanlarınız size saldırı için toplandı, onların (gücünden) korkun!" demişlerdi de, işte bu onların imânını

artırmış ve şöyle cevap vermişlerdi: "Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl'dir." *(Al-i İmran 3:172-173*

Bu pasaj Uhud savaşının hemen ertesinde yaşananlarla ilgilidir. Uhud'dan görece bir zaferle dönen Mekke müşrikleri, daha yolda Müslümanların kökünü neden kazımadıklarına dair pişmanlıklarını ifade etmeye başladılar. Geri dönüp yarım kalan işi bitirmeyi düşünüyorlardı. Allah Rasûlü bunu haber alınca, ani bir manevrayla müşrik ordusunu takip etme kararı aldı. *Uhud'da, ardında savaşmış olanlardan başkasının kendisiyle gelmesine izin vermedi. Eğer Allah Rasûlü tevekkülü elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'ın takdirine bırakmak olarak anlamasaydı, düşmanı takibe bir fazla insanın katılması için gayret ederdi. Fakat böyle yapmadı. Aksine, Uhud'a katılmayanların takibe katılmasını yasakladı.* Düşmanı takip etme şerefi, dün savaşa katılanların hakkıydı. Sorumluluğunu yerine getirmeyenlerin bu hakkı kullanması emeğe haksızlık olurdu.

Düşmanı takip eden ordu içerisinde bir gün önceki savaşta yara alan 70 sahabi de vardı. Al-i İmran 172. ayette sözü edilen yaralılar bunlardı. Bunlar arasında öyle ağır yaralılar vardı ki, yolda yürümeye takatleri yetmediği için sırtta taşınıyorlardı. Mesela Abduleşhel oğullarından iki kardeş Abdullah b. Sehl ve Rafi b. Sehl Uhud'da yaralanmışlardı. Abdullah'ın yarası çok ağırdı. Fakat Allah Rasûlü'nün düşmanı takip emrinden geri kalmak da istemiyorlardı. Binekleri de yoktu. Yarası dizlerinden olan Rafi yürümekte zorlanınca, ondan daha ağır yaralı olan kardeşi Abdullah onu sırtına aldı. Allah Rasûlü'nün müfrezesine ancak yatsıdan sonra kavuşabildiler. Yine Useyd b. Hudayr'ın bazısı ağır 7 yarası vardı. Tufeyl b. Numan'ın 13 yarası vardı. Hıraş b. Sımme'nin 10, Ka'b b. Mâlik'in 19, Kutbe b. Amir'in 9 yarası vardı. Buna rağmen düşman takibine katıldılar.

Allah Rasûlü de yaralıydı. Dişi kırılmış, yüzü yaralanmış, alnı yarılmış, alt dudağı yırtılmış, sağ omuzu darbe yemiş, iki dizinden yara almıştı. Bineğinden inip evine girmesi ve namaza gelmesi için kollarına iki kişinin girmesi gerekmişti. Rasulullah ve mü'minler bu hallerine rağmen düşmanı takip için Medine'ye sekiz mil uzaklıktaki Hamrau'l-Esed'e kadar geldi. Müşrikler Mekke'ye daha yakın mesafede idiler. Mekke ordusuna komuta

eden Ebu Süfyan, Medine'ye erzak satın almaya gelen Abdulkays oğullarına şöyle dedi:

"Gidip ona söyleyin: Biz hepimiz topluca onun ve arkadaşlarından hayatta kalanların kökünü kazımak için geliyoruz."

Hz. Peygamber bu haberi alınca şöyle dedi: *Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl.* Allah Rasûlü, yapabileceğinin son sınırına dayanmış, oradan ötesi için de Allah'ı vekîl kılmıştı. Bunun üzerine yukarıdaki ayetin de içinde bulunduğu Al-i İmran 172-179. ayetler nazil oldu.

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl demek, özünde Şeytan'a galip gelmekti. Şeytan'ın insan üzerinde hiçbir gücü yoktu. Fakat Şeytan insanın zaaflarını yine kendisine karşı kullanıyordu. Bu zaafların biri de korku idi. Bu ayetlerin indiği ortamda mü'minlere karşı korkuyu kullanmıştı. Bunu yukarıdaki ayetin devamından öğreniyoruz:

إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

"Başkası değil, işte o Şeytan'dır kendi dostlarıyla sizi korkutan. O halde onlardan korkmayın, sadece benden korkun, gerçekten inanıyorsanız eğer." *(Al-i İmran 3:175)*

Allah Rasûlü *hasbunallah ve ni'me'l-vekîl* demekle, korkuya teslim olmayıp korkuyu teslim alma dirayeti göstermiş oldu. Allah'ı vekîl edinmek, her tür korku ve kaygıdan emin olmaktı. İnsan "Allah bana yeter" dediği anda, her şey değişir. Bu, kendi kendine yetmediğinin itirafıdır. Bu, acziyetin itirafıdır. Bu, kulluğun itirafıdır. Bu, insan olmanın itirafıdır. Bu, Allah'a bağlanmaktır. Bu, Allah'ın yardımını çağırmaktır. Bu, Allah'tan imdat dilemedir. Bu, Allah'a yönelmektir. Bu, Allah'a sığınmaktır. Bu, Allah'ı zikretmektir. Bu, Allah'a güvenmektir. Bu, Allah'a teslim olmaktır. İnsan "Allah bana yeter" dediği andan itibaren Allah'ın yardımını almaya başlamıştır. Bu tevekkül hali, yardım alınacağının değil, yardım alındığının göstergesidir.

Aslında, Allah Rasûlü'nün burada gösterdiği örnek tavrın arkasında bir başka örneklik yatıyordu: Hz. İbrahim. Değil mi ki Kur'an Hz. İbrahim'de mü'minler için "güzel bir örneklik" olduğunu söylüyordu. Hz. Peygamber kendisine Hz. İbrahim'i model almıştı. Uhud'un ardından gösterdiği bu soylu tavrın İbrahimi modelin yeniden üretilmesi olduğunu kendi dilinden öğrenecektik. Buhari'nin naklettiği bu haberde Allah Rasûlü, tıpkı başı dara

düşen Hz. İbrahim'in Vekîl olan Allah'a tevekkülde bulunması gibi, kendisi de onun izini izlemiş ve tevekkülde bulunmuştu.[1]

Rivayet edilir ki, Hz. İbrahim ateşe atılırken Hz. Cebrail gelir ve "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorar. Hz. İbrahim ona şu cevabı verir: "Sana mı? Sanaysa, yok." Cebrail, "O zaman isteğini Allah'a doğrudan ilet" der. İbrahim aleyhisselam: "O'nun halimi bilmesi dua olarak bana yeter (*İlmuhu bi-halî hasbî an suâli*)" der. Bunun üzerine Allah ateşe emreder:

يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَٰهِيمَ

"Ey ateş! İbrahim'e serin ve selametli ol!"

Bazı yorumcular şöyle der: Eğer Allah ateşe yalnızca "İbrahim'e serin ol!" buyursaydı, ateşin soğuğu Hz. İbrahim'i dondururdu. Bu nedenle sadece "serin ol" demekle yetinmedi, "selametli ol" diye ilave etti.

Burada bize göre bir nükte daha var: Allah İbrahim'e veya onun vücuduna "yanma" diye emretmedi. Mucizesini koyduğu yasalar çerçevesinde gerçekleştirdi ve ateşe "yakma" diye emretti. Bununla sadece İbrahim'in Rabbi değil, ateşin de Rabbi olduğunu gösterdi. Aynı zamanda Allah'a teslim olmuş şuurlu varlık olan insan ile Allah'ın yasasına teslim olmuş şuursuz tabiat varlıkları arasındaki dayanışmaya harika bir örnek verdi.

3.3. *Hasbunallah* demek ne demektir?

Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl'dir...

Bu cümle, bittim noktasına dayanan insanın Rabbine çıkardığı imdat çağrısıdır.

İnsan biter. Bitmeyen insan olur mu? Eğer insan bitmeseydi, peygamberler bitmezdi. Onların her birinin de bir "bittim noktası" olduğuna göre, herkes biter. Asıl olan, Allah yolunda bitmek ve bittikten sonra da "Allah bana yeter, O ne güzel vekîldir" diyebilmektir.

Ne muhteşemdir vahyin şu vurgusu: *EleysAllahu bi-kâfin abdeh*: "Hiç Allah kuluna yetmez mi?"

[1] Buhari, 4563.

Allah da yetmezse ne yeter kuluna?

Elbet yeter. Yeter yetmesine de, burada kula düşen bir şey var: Kendini Allah'a ısmarlamak. Buna, "kendini Allah'a bırakmak" da diyebiliriz. Kur'an'ın ifadesiyle "Allah'ı kendine vekîl kılmak". İşte *hasbunallah ve ni'me'l-vekîl*, kişinin Allah'ı kendine vekil kılmasının ifadesidir.

İnsan öyle imtihanlar yaşar ki, yeryüzünde hiçbir avukat onu savunamaz. Veya yeryüzünün hiçbir avukatına kendini ısmarlamaz. Zira o varlığını Allah'a ısmarlamıştır. "Allah bana yeter, O ne güzel vekîldir" diyen Hz. İbrahim işte o adanmışlardandı. Onun yolunu izleyerek aynı teslimiyeti gösteren Hz. Muhammed de o adanmışlardandı. Bu nedenle başları dara düştüğünde kimsenin yardımını istemediler. Kimseye el açmadılar. Kimseye sığınmadılar. Kimseden imdat dilemediler. Biliyorlardı ki Allah el-Vekîl'dir. Vekîl olan Allah kuluna yeter de artar bile. Yeryüzünün tüm vekilleri/avukatları birleşse kimseyi Allah'a karşı savunamazlar. Fakat birinin vekili Allah olursa, ona Allah savunursa, ona hiç kimse zarar veremez.

Hayat denizi her zaman sakin değildir. Bu denizde bazen fırtınalar kopar. Bazen insan Âdem gibi yasakla sınanır. Bazen Habil ve Kabil gibi infak ile sınanır. Bazen insan Hz. Nuh gibi karada gemi yapmakla sınanır. Bazen Hz. Nuh gibi evladıyla sınanır. Bazen Hz. İbrahim gibi babayla, eşle, evlatla sınanır. Bazen Yakub gibi sevgi ve şefkatle, bazen kıskanç kardeşler gibi hasetlik ve nefretle sınanır. Bazen Yusuf gibi iffetle ve zindanla sınanır. Bazen Musa gibi sarayla, Asiye gibi işkenceyle sınanır. Gün olur insan Davud ve Süleyman gibi sultan olmakla, gün olar Zekeriyya ve Yahya gibi kurban olmakla sınanır...

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl...

Bazen bu cümle, çaresiz bir derde duçar olan bir hastanın tek dermanı olur. Yeryüzünün tüm eczanelerini arasanız, onun derdine derman olacak bundan daha iyi ilaç bulamazsınız. Bunu kendisi de bilir. Zira tüm ilaçlar denenmiş, tıbbın imkânları tüketilmiş, başvurulmadık hekim kalmamıştır.

İşte böylesi bir anda hastanın başvuracağı tek hekim vardır: *Allah.*
Tek ilaç vardır: *Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl.*
Tek muska vardır: *Yürek.*

Eğer Vekîl olana tevekkül ederse, o hastalığın içindeki şifayı ancak o zaman görebilir. Şifa bulmanın tek yönteminin hastalıktan kurtulmak olduğu bir vehimdir. Bu vehimden ancak o zaman kurtulur. O zaman fark eder hastalığın içinde bir şifa olabileceğini. Bunu fark ettiğinde o şifayı aramaya başlar. Hastalığın içinde gizlenen o şifayı bulduğunda hastalığı kendisi için bir dert olmaktan çıkar, bir derman olur, hatta bin derman olur. Derdini anlamaya başlar. Bu onu derdini sevmeye götürür. Derdine sevdikçe, derdine katlanmak bir yana, derdini derman bilir. Şu mısralar böyle bir yüreğin terennümüdür:

Derman arardım derdime, derdim bana derman imiş
Burhan arardım aslıma, aslım bana burhan imiş
Hatta derdine âşık olur ve Seyrani gibi der:
Ey tabîb elden gelirse yaremi gel emleme!
Yâr elinden gelmedir bu yareyi merhemleme!

Ve kendi kendine şunu telkin edecek noktaya gelir: Ey nefsim! Derdinin değerini bil ve keyfini çıkarmaya bak! Zira sen sıhhatini kaybettin ama Rabbini buldun. Eğer durum buysa, kayıpta değil kazançtasın. Şu halde üzülmek niye? Dövünmek niye? Savrulmak niye? Çözülmek niye?

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl...

Bazen bu cümle zulme ve haksızlığa uğramış bir mazlum ve mağdurun hayata tutunduğu tek dal olur. Hakkını alacak güçten yoksundur. Elinden geleni yapmış, yine de zalimin zulmünü önleyememiştir. Tutunduğu dallar eline gelmiş, başvurduğu kapılar yüzüne kapanmıştır. İşte o anda Allah'ın hep açık olan kapısını hatırlamalı ve tevekkül etmelidir. Kendi kendine, "Allah'ın var neye muhtaçsın, Allah'ın yok neyin var?" demelidir. "Allah bana yeter, O ne güzel Vekîl'dir" dediği andan itibaren hayat

denizinin fırtınası bitecek, hırçın dalgaları durulacak, gönlü bir umman gibi büyüyecek ve teslim olmanın huzurunu tadacaktır. O artık Allah'ı avukat tutmuştur. Kimsede zerrece hakkını koymayacağına imân etmiştir. Tek dünyalı değil, çift dünyalı biri olmanın iç huzuruyla kendi küllerinden yeniden doğacak ve bu imânla hayata yeniden asılacaktır.

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl...

Tüm çaresizliklerin çaresi, tüm köşeye sıkışmışlıkların önünde açılan kapıdır. İnsan tam bittiğini hissetmeye başladığında, gündüzleri kararıp geceye döndüğünde, etrafındaki herkes dağıldığında, en yakınları dahi kendisini terk ettiğinde, kendisini terk etmeyen bir dostun varlığını hisseder ve "Allah bana yeter, O ne güzel vekîldir" der. İşte o anda Vekîl olan Allah'ı yakınında bulur. O kadar yakınındaki, içinde, ta içinde, şahdamarından daha yakın bir yerde bulur.

Meğer içinde dolu olanı görmesi için, etrafının boşalması lazımmış. Bunu anlar ve kaybetmediğini, aksine kazandığını görür. Bu kez yüreğinin uçsuz bucaksız derinliklerinde bu sözü haykırır:

Hasbunallah...

İşte o an, onun adı da büyük halkalarını Hz. İbrahim'in, Hz. Muhammed'in oluşturduğu o altın zincire mütevazı bir halka olarak eklenir. O halkada olmanın verdiği sevinç, kendisine 'çaresizlik' tarifini değiştirtir. Hatta çaresizlik denilen şeyin bir yanılsama olduğunu, gerçek çareye götüren bir yol olduğunu bilir.

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl...

Bazen bu cümle yoklukla, yoksullukla, fakirlikle, borçla sınananların zenginlik sırrıdır. Ellerinden geleni yaparlar, tüm kapıları yoklarlar, imkânları tüketirler, olanca gayret ve çabayı harcarlar, fakat içinde bulundukları maddi yokluk ve darlığı bir türlü aşamazlar. İşte o zaman, "Allah bize yeter, O ne güzel vekîldir" inancı, onları sıkıştıkları yerden kurtaracak bir anahtar olur. Önlerindeki aşılmaz duvar, bu anahtar sayesinde birden ardına kadar dayalı 'hacet kapısı' oluverir. O kapıdan geçince rızkın sadece sayılan ve yığılanlardan, ele gelen ve boğazdan geçenlerden ibaret olmadığını anlar. Maddi rızıktan daha büyük rızıklar olduğunu görür. Hatta tüm dünyaları verse satın

alamayacağı manevi rızıkların varlığını keşfeder. Adına fakirlik, yoksulluk, yokluk denilen o hal sayesinde o rızıklara ulaştığını görür ve candan yürekten bir daha el-Vekîl olana sarılır.

O artık yoksul değil varsıldır. O artık fakir değil zengindir. Dünyası azalmış fakat ahireti artmıştır. Servetini yitirmiş, fakat imânını kazanmıştır. Malından olmuş, fakat bilgelikle dolmuştur. Dünyanın fakiri, fakat ahiretin zenginidir. Parası yok, fakat kanaat ve sabrı çoktur. Vekîl olan Allah sayesinde zenginlik ve fakirlik, varsıllık ve yoksulluk tarifi değişmiştir. Bedenini zayıflatan yoksulluk, ruhunu besleyen bir varsıllığa dönüşmüştür. Elinde eksilene değil, kalbinde artana bakıp şükretmeye başlamıştır. Cüzdanında olmayana üzülmek yerine, vicdanında olana sevinmiştir. Tabağına girmeyene aldırmamış, zira cennette önüne konulacak olanın kokusunu almış ve onunla sermest olmuştur.

Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl...

Zalimler, mazlum bir insanın özgürlüğünü elinden alıp çelik bir kafese kapatsalar, dünyayı başına zindan etseler, oradan çıkacak hiçbir imkân bırakmasalar...

Böyle biri çaresiz midir?

Eğer Allah'ın Vekîl olduğuna imân etmişse, çaresiz değildir. Kapatıldığı o çelik kafesten ancak Vekîl olana tevekkül ederek çıkar. *Hasbunallah* anahtarıyla ruhunu kafesten kurtarır ve özgürleşir. Bu sayede dünyaları aşarak âlemden âleme geçer ve maveraya uzanır. Kafesteki bedenine tebessüm eder, bedenini kafese tıkmakla kendisini özgürlükten mahrum edeceğini zannedenlere zavallı gözüyle bakar. Zira kendisinin bedeni, zalimlerinse ruhu kafestedir. Tıpkı Yusuf ile kıskançlık krizine tutulan kardeşler gibi. Yusuf'un bedeni kuyudayken ruhu Rabbine miraç ediyordu, kıskançlık krizine giren kardeşlerin ruhu ise kıskançlığın körkuyusunda kıvranıyordu. Tıpkı Yusuf ile Züleyha gibi. Yusuf zindanda hür, Züleyha sarayda esirdi.

Sual: "Bize yeter" mânâsına gelen *hasbunâ*'daki "biz" zamirinin kapsamına kimler girer?

Cevap: Fatiha'daki "bizi hidayete ulaştır" mânâsına gelen *ihdinâ*'daki "biz" zamirine kimler girerse onlar girer. Aslında

hasbunallah ve ni'me'l-vekîl deki *nâ* zamiri, tevekkülün cemaat haline delalet eder. Eğer imtihan İslâm cemaatinin top yekûn maruz kaldığı bir sınav ise, tevekkül de cemaat halinde olmalıdır.

Allah sadece bu dünyada Vekîl değil, ahirette de Vekîl'dir:

هَآ أَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ جَٰدَلْتُمْ عَنْهُمْ فِى الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا فَمَن يُجَٰدِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَٰمَةِ أَمْ مَّن يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ۝

"Hadi siz bu dünya hayatında (hainleri) savundunuz diyelim, ya kıyamet günü Allah'a karşı onlar için kim mücadele edecek, ya da onlara kim vekil olacak?" *(Nisa 4:109)*

4. VEKİL OLAN ALLAH'IN TECELLÎLERİ

4.1. Hilafet ve Vekîl isminden neşet eden vekâlet

Halife, hem "bir başkasına vekâlet eden kimse", hem de "bir başkasına vekâlet veren kimse" anlamına gelir. İnsanın bir başkasına vekâlet vermesi, önceki nesillerin yerlerini sonraki nesillere bırakması anlamına gelir. *Halife*'nin çoğulu *halaif* olarak gelir. *Halif*'in çoğulu ise *hulefa* olarak gelir. Bu ikisi arasında fark vardır. İyinin yerine vekâlet edene *halife*, kötünün yerine vekâlet edene de *halif* denir.

Kur'an Allah'ın insanı *halife* atadığını ifade eder. Bu, hemen yukarıdaki lugâvî tahlile göre, iyinin yerine ve iyi olsun diye yapılan bir atamadır. Zaten meleklerin 'itiraz' tarzı da bunu teyit eder:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۝

"Hani, senin Rabbin melaikeye "Ben yeryüzünde bir halife tayin edeceğim" dediği zaman da şöyle sormuşlardı: "Yeryüzünde fesat çıkaran ve kan dökmekte olan birini mi atayacaksın?" Üstelik biz Seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken." *(Bakara 2:30)*

Kur'an'ın hiçbir yerinde halife tekil veya çoğul olarak Allah'a izafetle kullanılmaz. Yani "Allah'ın halifesi" anlamına

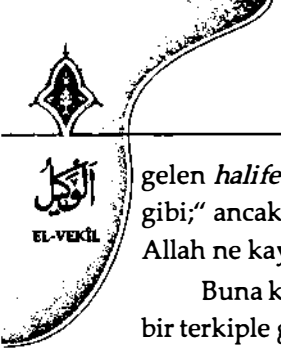

gelen *halifetullah* terkibi yer almaz. Kadi Ebu Ya'la'nın dediği gibi;" ancak kayıp olan veya ölen birinin halifesi olunur. Oysaki Allah ne kayıp olur, ne de ölür."[1]

Buna karşın, En'am 165'te "yeryüzünün halifeleri" şeklinde bir terkiple gelir. Bunun anlamı açıktır: İnsanın halifeliği Allah'ın yerine niyabet ve vekâlet eden değil, Allah'ın kendisine yeryüzünü emâneten imar ve inşa için verdiği bir "kalfa"dır. Allah'ın insanı yeryüzünün halifesi kılması, onu bu görevi yerine getirecek bir donanımla mücehhez kılmasını gerektirir. İnsan ancak üstün bir donanımla hilafet vazifesini bihakkın yerine getirebilir.

4.2. Nur dinamiği ve esmânın insana tecellîsi

İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan bu donanım, -tabir caizse- nur dinamiğiyle çalışır. Ahsen-i takvim olan insanın hilafet görevini yerine getirebilmesi için mücehhez kılındığı donanımı çalıştıran nur dinamiğinin kaynağında esmânın tecellîsi bulunur. Esmâ-i hüsnâyı oluşturan her bir isim, insandaki bir manevi fakülteyi çalıştırır. Esmâ-i hüsnâyı oluşturan her bir isim, insandaki bir potansiyel gücü harekete geçirir, insanın içine yaratılıştan ekili bir tohumu çimlendirir, insanın içindeki bir enerjiyi ortaya çıkarır, bir manevi dinamoyu faal hale getirir. İnsan varoluş amacını, ancak esmâ-i hüsnânın tecellîleri varlığında makes bulunca tam gerçekleştirebilir. Allah'ın el-Vekîl isminin tecellîsi de insanın hilafet görevine yöneliktir.

Vekîl olan Allah, insanı yeryüzüne halife kılmıştır. Her ne kadar insan "Allah'ın halifesi" değilse de, yeryüzünde kullandığı yetkiyi kendisine bu görevi veren Allah adına kullanmaktadır. Bir mü'minin her işin başında çekmeyi edep haline getirdiği "Allah'ın adıyla başlarım" mânâsındaki *besmele*, aslında yeryüzünde kimin adına yetki kullandığını hatırladığına dair bir beyandır. Bu anlamıyla hilafet bir bakıma vekâlettir. İnsan "Mutlak Vekîl" olan Allah'ın verdiği yeryüzü vekâletini bihakkın yerine getirirse, dünyanın varisi değil ama cennetin varisi olacaktır. Kul ebedi saadetin öteki adı olan cennete, ancak Allah'ın rehberliği sayesinde ulaşır. İşte insan bu yüzden Allah'a tevekkül etmek, yani hayat yolculuğunda O'nu vekîl edinmek durumundadır:

[1] Ebu Ya'la, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, s. 15.

وَمَا لَنَآ أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنَا سُبُلَنَا ﴿١٢﴾

"Bize yollarımızı bulmada rehberlik ettiği halde, neden Allah'a tevekkül etmeyelim ki?" *(İbrahim 14:12)*

İnsan, atıldığı şu hayat denilen okyanusta boğulmamak istiyorsa Allah'a tevekkül etmek zorundadır. Bu hem dünyası hem ahireti için şarttır. İnsanın tevekkülünden Allah'ın hiçbir çıkarı yoktur. Zira o muhtaç değildir. Fakat insanın tevekkülünden çıkarı olan insandır. Allah insansız yapar, fakat insan Allah'sız yapamaz. Allah için insan alternatifsiz değildir, fakat insan için Allah alternatifsizdir. Bu hakikat içinde Vekîl isminin geçtiği şu ayette dile gelir:

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَّن كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِندَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

"Göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'a aittir ve Vekîl olarak Allah yeter. Ey insanlar! Eğer o dilerse sizi top yekûn ortadan kaldırır, yerinize daha başkalarını getirir. Zira Allah'ın bunu yapmaya gücü yeter. Kim bu dünyanın nimetlerini isterse, iyi bilsin ki bu dünyanın da ahiretin de nimetleri Allah'a aittir ve Allah her şeyi işitendir, her şeyi tarifsiz görendir." *(Nisa 132-134)*

Şu ayet de bu hakikati ifade eder:

فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

"Eğer onlar bu hakikatleri inkâr ediyorlarsa, iyi bilsinler ki Biz (çoktan) onların yerine başka bir topluluğu vekil kıldık: onlar asla bu hakikatlerin inkârcısı olmazlar."

(En'âm 6:89)

4.3. Tevekkülün hakikati nedir?

Tevekkül, tıpkı *tefekkür, tedebbür, taakkul, tezekkür* gibi *tekellüf* veznindendir. Tekellüf vezni, adından da anlaşılacağı gibi "külfet, emek ve zahmete" delalet eder. Yani, bir isim veya fiil bu vezinden geldiği zaman, orada tahakkuk eden 'nimet' her ne ise, onun arkasında mutlaka bir 'külfet'in var olduğuna işaret eder.

Tevekkül, "birini vekil kılma, birine vekâlet verme" demektir. Tevekkül, taabbüddür. Yani tevekkül, kulluktur. Bir mü'minin tevekkülü sadece Allah'adır. Allah dışında birine tevekkül, şirkten bir şubedir. Bu nedenle Allah'tan başkasına tevekkül vahiy tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Bunun içindir ki, Kur'an'da tevekkül fiil formunda 40 yerde gelir. Bunların istisnasız tümünde de tevekkül eden fail insandır. Tevekkül edilen mef'ul ise sadece Allah'tır. İnsanın tevekkülünün muhatabı olan Allah'ın bu konudaki isminin hem fail hem de mef'ul anlamını birlikte taşıyan Vekîl formunda gelmesinin sebebi de bu çift yönlü hakikat olsa gerektir. Tüm gereklerini yerine getirip külfetine katlanarak insan Allah'ı vekîl edinecek, Allah da elinden geleni yapan ve 'bittim' diyen insana vekîl olacak. Bu anlamıyla Mü'minin tevekkülünün tek adresi Allah'tır:

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ۝

"Allah'a tevekkül et, zira Allah Vekîl olarak yeter."

(Ahzab 33:3)

Sual: Niçin tevekkülün tek adresi Allah'tır?

Cevap ayetin içindedir: Zira Allah Vekîl'dir. Vekîl olan dururken, başkasına tevekkül etmek, Allah'tan başkasına el-Vekîl sıfatını vermektir. Bunun anlamı, Allah'tan başkasına tanrılık yakıştırmaktır. Böyle bir şey, Allah'tan rol çalmaya teşebbüstür. Bu şeni teşebbüste bulunan hiç kimse Allah'tan rol çalamaz. Zira buna gücü yetmez. Fakat suçüstü yakalanır ve el-Vekîl olan Rabbinin vekâletinden mahrum kalır. Zaten bu en büyük beladır.

Tevekkül, Kur'an'a göre, güçlü bir imânın kalpteki tezahürüdür. Tevekkülün makarrı da tıpkı imân gibi kalptir. Bu yönüyle tevekkülü bir kalp ameli saymak icap eder. Şu ayet tevekkül ile imân arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çeker:

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِيْنَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيٰتُهٗ زَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُوْنَ ۝

"Gerçek mü'minler şu kimselerdir ki, Allah hatırlatıldığı zaman kalpleri ürperir, kendilerine O'nun ayetleri okunduğu zaman imânları güçlenir ve daima Rablerine tevekkül ederler." *(Enfal 8:2)*

4.4. Gerçek mütevekkilin nitelikleri nelerdir?

Tevekkül'ün *tekellüf* vezninden geldiğini, bunun da elde edilen nimetin arkasındaki 'külfete' delalet ettiğini söylemiştik. Bu lugâvî gerçeği, Kur'an defalarca tasdik eder. Tevekkül, "Allah'ı vekil kılmak" demektir. Bu bir nimet, hem de en büyük nimettir. Her nimetin bir külfeti olur. Bu manevi nimetin külfeti de manevidir. İşte mü'minleri tevekküle davet eden şu ayetler, aynı zamanda bu nimetin külfetine de dikkat çekiyor:

فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ
لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾ وَٱلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ ٱلْإِثْمِ
وَٱلْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا۟ هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا۟
ٱلصَّلَوٰةَ ۖ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٨﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ
ٱلْبَغْىُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾

"Size verdiğimiz her şey, şu dünya hayatının kısa vadeli bir hazzıdır; ama Allah katında bulunan daha değerli, daha kalıcıdır. Bu imân eden ve Rablerine tevekkül eden kimseler için böyledir: İşte onlar büyük günahlardan ve hayâsızca davranışlardan kaçınırlar. Dahası öfkeli zamanlarında bile affetme** (erdemini) **gösterirler. Yine onlar Rablerinin davetine koşarlar. Namazı hakkını vererek eda ederler. Toplumsal işlerini aralarında şûrâ ile hallederler ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden harcarlar. Yine onlar, haksız bir saldırıya muhatap olduklarında, meşru müdafaa için dayanışma sergilerler." *(Şûrâ 42:36-39)*

Bu pasaj, tevekkülün bir "koyuverme" ve "boş verme" olmadığının Kur'ani delilidir. Allah'ı vekil kılmak demeye gelen tevekkül, asla kulun sorumluluğunu Allah'a yıkması demek değildir. Zaten kula sorumluluğu Allah vermiştir. Allah'ın verdiği sorumluluğu tevekkül adı altında Allah'a iade etmeye kalkmak, en hafifinden Allah'a saygısızlıktır. Tevekkül, bu pasajda da görüldüğü gibi, o konuda tüm sorumluluklarını yerine getirdikten sonra sonucu Allah'a havale etmektir. Tevekkül, esbaba tevessül ettikten sonra neticeyi Allah'a havale etmektir. Şûrâ sûresinin

yukarıdaki ayetlerinde mütevekkil kimselerin özellikleri sıralanmaktadır. Bu özellikler aynı zamanda tevekkülün nimetine ermek için katlanılması gereken külfetlerden başkası değildir. Bunları maddeler halinde sıralayalım:

1. Büyük günahlardan kaçınırlar.
2. Hayâsızca davranışlardan kaçınırlar.
3. Öfkeli zamanlarında bile affederler.
4. Rablerinin davetine koşarlar.
5. Namazı hakkını vererek eda ederler.
6. Toplumsal işlerini aralarında şûrâ yoluyla hallederler.
7. Rızık olarak verdiklerimizden karşılıksız harcarlar.
8. Haksız bir saldırıya karşı mazlumla dayanışma içine girerler.

Bu sekiz madde Allah nazarında mütevekkil olma liyakatini haiz olanların nitelikleridir. Aynı zamanda bu maddeler, Allah'ı vekil kılan kimsenin nail olmak istediği nimete karşılık ödemesi gereken 'külfet'tir.

Enfal sûresinin girişinde, mü'minlerin özellikleri sayılır. Namaz ve zekât gibi bildiğimiz özelliklerin öncesinde, dikkatimizi çeken bir özellik daha vardır: Tevekkül. Dilerseniz, Kur'an'dan okuyalım:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ
زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ۝ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۚ لَهُمْ دَرَجَاتٌ
عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝

"Gerçek mü'minler şu kimselerdir ki; Allah hatırlatıldığı zaman kalpleri ürperir, kendilerine O'nun ayetleri okunduğu zaman imânları güçlenir ve daima Rablerine tevekkül ederler. İşte onlardır hakkıyla imân edenler! Rableri katında saygınlığı olan rütbeler, sınırsız bir bağış ve görkemli bir rızık onları bekler." *(Enfal 8:2-4)*

Bir başka ayette, "cenneti hak etmek isteyen ne yapsın?" sualinin cevabı verilir: Önce sabretsin, sonra tevekkül etsin. Sabır, direniştir. Yani, başına gelen musibetlere direnmeyen tevekkül etmekten söz etmesin. İşte o ayet şu ayettir:

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

"(Cenneti hak eden) kimseler** (önce) **sabrettiler, ondan sonra Rablerine tevekkül ederler." *(Nahl 16:42)*

Tevekkül sadece insanın ahiretine Allah'ı vekîl kılması demek değildir. Allah dünyada da kulundan tevekkül beklemektedir. Allah'ın insanın önüne serdiği nimetler, çoğu kez kulun tevekkülünün sınanmasıdır. Karun gibi, "Bu bana benim maharetim sayesinde verilmiştir" derse, o zaman Karunlaşır.

Karunlaşma, emâneti mülkiyet zannedip servetle şımarmadır. Hakkıyla mütevekkil olan kimsenin hali, eline giren ve çıkana göre değişmez. Eline girmesiyle çıkması onun için müsavi olduğunda, o hakiki mütevekkil sayılacaktır. Zaten tevekkül eden varlığa sevinmez, yokluğa yerinmez. Mütevekkilin derdi 'sahip olmak' değil, 'olmak'tır. Mütevekkil bilir ki insan bu cihana sahip olmak için değil şahit olmak için gelmiştir. Bu olgunluğa eren rızık kaygısı taşımaz. Bu da tevekkülün şanındandır:

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّن مِّن دَابَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ ﴿٦٠﴾

"Onlar ki sıkıntılara karşı göğüs gerdiler ve hep Rablerine tevekkül ederler. Nice canlılar vardır ki, rızkının sorumluluğunu yüklenmez; onların rızkını da sizinkini de Allah verir." *(Ankebut 29:59-60)*

Dikkat edilirse, tevekkül edenler Allah'ı vekil kılmanın nimetine ermek için bir külfete katlanıyorlar. Önce sıkıntılara göğüs geriyorlar, ondan sonra tevekkül ediyorlar. Tevekkülün kanunu da, edebi de budur.

4.5. Kur'an'ı anlamada tevekkül

Kur'an'ı okumanın ve anlamanın şartlarını yine Kur'an'dan öğreniyoruz. Kur'an okumaya hazırlık sadedinde Kur'an'ın bize bildirdiği ilk talimat *istiaze*'dir: "Kur'an okuyacağın zaman öncelikle kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın."[1]

[1] Nahl 16:96.

İşte "kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınırım" anlamındaki *euzu billahi mine'ş-şeytani'r-racim* cümlesi, bu emrin dildeki yansımasıdır. Gerçekte emir bu cümleyi söyleme emri değil, sığınma işini yapma emridir. Yani bir kalp/akıl fiili emredilmektedir. Zira istiaze ile emrolunmamızın maksadı, Kur'an'ı doğru anlamak için zihne abdest aldırmaktır. Esas olan anlamdır. Akleden kalbin Şeytan'ın saptırıcı etkisinden kurtulması için alınması gereken bir iç tedbirdir istiaze.

İstiaze ile tevekkül arasında doğrudan bir bağ vardır. Esasen istiaze bir tevekkül çeşididir. Zira istiaze kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınmak, tevekkül ise Allah'ı vekîl kılmak veya işini Vekîl olan Allah'a ısmarlamaktır. Nasıl ki istiaze Kur'an okuyan mü'mine arız olacak saptırıcılardan onu korumayı amaçlıyorsa, tevekkül de aynı amaçla kullanılabilir. Bunu yine Kur'an'dan öğrenmekteyiz:

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

"Onlar "baş üstüne" derler, ama yanından uzaklaştıklarında, içlerinden bir güruh gece boyunca senin dile getirdiğinden farklı işler çevirirler. Ama Allah onların gece karanlığında çevirdikleri işleri kaydetmektedir. Şu halde işine bak ve Allah'a tevekkül et; zira dayanak olarak Allah yeter. Onlar Kur'an'ın mânâsı üzerinde kafa patlatırcasına derinliğine durmuyorlar mı? Eğer o Allah dışındaki bir kaynaktan gelmiş olsaydı, elbette onda bir yığın çelişki ve tutarsızlık bulurlardı." *(Nisa 4:81-82)*

4.6. *Mütevekkil* ile *mütevâkil* arasındaki fark

Mütevekkil, elindeki imkân kendisini Allah'tan koparmayan ve kendisine Allah'ı unutturmayan insandır. Tevekkül ille de elde olmadığı, imkân tükendiği zaman yapılmaz. Tevekkül sahibi her türlü imkân elinde olsa bile yine de işini Allah'a ısmarlayıp, ona sonsuz güven veren tek koruyucu otorite olarak inanmaya devam eder. Zira mütevekkilin gerçek imkânı imânıdır, elindeki malı ve melali değil.

Mütevâkil, elindeki imkâna aldanıp Allah'ı vekil kılmayan kimseye verilen addır. O hevasına uymuş ve dünyanın geçici nimetlerinin sahte cazibesine kapılmıştır. Onların fani olduğunu unuttuğu için, sabit olmayan, daim olmayan ve kâmil olmayan nimetlere verilen Kur'ani isim olan *meta'ı,* sabit, daim ve kâmil cennet nimetlerine verilen isim olan *na'îm* zannetme yanlışına düşmüştür.

Tevekkülün yerini tevâkül aldığında insan kendi kendisini aldatmaya başlar. İç güvenliğinde zaaflar meydana gelir. Artık yüreği Şeytani sızmalara açıktır. Esasen elindeki imkânlara aldanıp Allah'a tevekkül etmeyen kimse, Şeytan'ın boy hedefi haline gelir.

Böyleleri sapmalarına Şeytan'ı mazeret gösteremezler. Zira Şeytan'a davetiye çıkaran kendileridir. Şeytan'ın sahnesini izlemek için bilet almışlar, Şeytan da onlara oyununu izletmiştir. Elinde olanın gururuna kapılan mütevakiller bu durumun iç dünyalarına verdiği zararı görür de yeniden Allah'a yönelerek onu Vekîl kılarlarsa, bu durumda Şeytan'ın onlar üzerinde hiçbir yaptırım gücü kalmaz. Aynen Kur'an'ın söylediği gibi:

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

"(Şeytan'ın) imânda sebat gösterenlerin ve Rablerine tevekkül edenlerin üzerinde etkin bir gücü yoktur."

(Nahl 16:99)

Ya şu muhteşem ayetlere ne demeli:

"Hani bir zamanlar meleklere "Âdem'e secde edin!" demiştik de, iblis dışında tümü secde etmişti. O dedi ki: "Şimdi ben, çamurdan var ettiğin birine secde edeceğim, öyle mi?" (Bu itirazına) ***şunu da ekledi: "Bula bula şuncağızı mı buldun bana üstün tutacak? Eğer bana Kıyamet gününe kadar izin verecek olursan, çok azı dışında onun soyunun ağzına gem vurup, tümünün ipini elime geçireceğim."*** (Allah) buyurdu ki:

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾
وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ
وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ
عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

"Defol, git! Onlardan her kim seni izlerse, şu kesin ki, tümünüzü bekleyen bir ceza olarak Cehennem, yaptıklarınızın mükemmel bir karşılığı olacaktır! Ve onlardan gücünün yettiklerini yoldan çıkar; atlarını ve adamlarını sal üzerlerine, servet ve evlat edinirken onlara ortak ol! Dahası onlara vaatlerde bulun! –Nasıl olsa Şeytan'ın vaadi aldatmadan başka bir şey ifade etmez.- Ama unutma ki (gerçek) kullarım üzerinde senin etkin bir gücün olmayacaktır: zira senin Rabbin Vekîl olarak yeter." (İsra 17:63-65)

4.7. Vahyin Hz. Peygamber'de tevekkül inşası

Vahyin inşa ettiği bir insanın Allah'ı nasıl vekîl edineceğini, baştan sona Kur'an vahyinin inşa ettiği Hz. Peygamber'den öğreniyoruz. Hz. Peygamber'in nasıl tevekkül ettiğine dair örneklere geçmeden önce, onda hakiki tevekkülü inşa eden ve tevekküle davet eden şu ayetleri okuyalım:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ۝ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ۝

"Sen ey Peygamber! Allah'a karşı sorumlu davran! (Açıktan) inkâr edenlere ve ikiyüzlü davrananlara uyma! Unutma ki Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir. (Sadece) Rabbinden sana bildirilene uy! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Ve yalnızca Allah'a tevekkül et! Zira Vekîl olarak Allah yeter."

(Ahzab 33:1-3)

Hz. Peygamber, Rabbinden aldığı bu emirleri bihakkın hayatında uygulayarak nasıl tevekkül edileceğini göstermiştir. Zira o aynı vahiy tarafından mü'minlere "güzel örnek" olarak takdim edilmiştir. İlâhî inşanın ilk muhatabı olarak ortaya yaşanabilir bir örneklik koymuştur. Onun ortaya koyduğu örnekliğin bir boyutu da "Allah nasıl vekîl kılınır?" sorusunun cevabıdır. Bu suale cevap olacak nebevi uygulamayı Rabbimizin hüsn-i kabul ile kabul ettiğini biz yine Kur'an'dan öğreniyoruz:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ ۖ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ ۚ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Ama eğer onlara karşı katı yürekli davransaydın, kesinlikle senden uzaklaşırlardı: Şu halde onları affet, affedilmeleri için dua et ve yönetim işinde onlarla istişare(ye devam) et! Artık kararını verdiğin zaman da, Allah'a tevekkül et! Çünkü Allah kendisine tevekkül edenleri sever."

(Al-i İmran 3:159)

Burada bir nokta gerçekten dikkat çekicidir: Siyasal ve sosyal sistemin danışma yöntemiyle götürülmesi demeye gelen "şura" ve bunun fiili olan "müşavere" eyleminin geçtiği iki ayet var. Biri Şura 38 ve diğeri Al-i İmran 159.

Bu iki ayette de şura ve müşavere tevekkül etme eylemi ve tevekkül eden kimseler bağlamında gelmektedir. Buradan yola çıkarak şu tesbit yapılabilir: işlerini danışma ve istişare yoluyla yerine getiren toplumlar, böyle yapmakla gerçek anlamda bir tevekkül sergilemiş olmaktadırlar. Esasen istişare ve şura yöntemi, özünde bir Allah'ı vekil kılma yöntemidir. Ayetlerin içinde bulunduğu bağlamın bize ima ve ihsas ettiği hakikat budur.

Hz. Peygamber vahiy geldikten sonra ortaya koyduğu gayret ve emekle âlemlere rahmet olmayı hak etmiş bir insanlık sadakasıdır. Onun insanlık üzerindeki bu muazzam emeğini takdir eden Rabbimiz, onu *rauf* ve *rahim* sıfatlarıyla anarak ödüllendiriyor:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ۖ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"Doğrusu (ey insanlık)! Size kendi türünüzden bir Elçi gelmiştir ki o pek azîzdir: Sizin zorlanmanız ona pek ağır geliyor, üzerinize hassasiyetle titriyor; çünkü o mü'minlere karşı şefkat pınarı bir raûf, merhamet abidesi

bir rahîmdir. *(Bu gerçek ortadayken)* ***eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yok, ben hep O'na tevekkül etmişimdir; çünkü O en yüce hükümranlık makamının Rabbidir."*** *(Tevbe 9:128-129)*

Gönderiliş gayesi hidayet rehberliği olan Hz. Peygamber'in görevini bihakkın yerine getirdiği vahiy tarafından tescil ediliyor. Fakat Hz. Peygamber'in Allah tarafından tescilli bu gayreti 'başarı odaklı' ve 'kazanma garantili' bir gayret değildir. Hoş, "başarı nedir?", "kazanmak nedir?" sorularının Allah nezdindeki cevabı da kullarınkinden çok farklıdır. İşte bu noktada tevekkül gündeme geliyor. Ayetin sonunda, Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olmakla neticelenen bu gayretinde, tevekkülün işgal ettiği merkezi yere dikkat çekiliyor. Tevekkül burada 'meyveye' değil, 'emeğe' odaklanmayı temsil ediyor. Tevekkül burada 'sonuca' değil, gayrete odaklanmayı ifade ediyor. Tevekkül burada Allah'ın emirlerine, "al gülüm-ver gülüm" pazarlığından azade bir biçimde, hiçbir hesap ve kitap yapmadan teslim olmayı ifade ediyor.

4.8. Hz. Peygamber'in tevekkülü

Kur'an vahyinin ilk inşa ettiği şahsiyet Hz. Muhammed aleyhisselamın şahsiyetidir. Onu vahiy nasıl inşa ettiyse, o da etrafını öyle inşa etmiştir. O mü'minlere "güzel bir örnek" olarak sunulmuştur. Onun örnekliği hayatın her alanında olduğu gibi tevekkül alanında da geçerlidir.

Hz. Peygamber'in siretinde bir dönüm noktası teşkil eden Taif seferi, onun tevekküldeki örnekliğinin de zirvelerinden birini teşkil eder.

Mekke'deki son yıllarıdır. Baskı şiddetlenmiş, artık imân davası için bir sığınak arayışı başlamıştır. Hicret, imkânların tükendiği yerden imkânların üretileceği yere göç etmektir. Hz. Peygamber de hicreti düşünmektedir. İşte, Mekke'ye bir günlük mesafedeki bölgenin sayfiye kenti olan Taif, bir alternatif olarak görülmüştür.

Hz. Peygamber Taif'e bu umutlarla geldiğinde, hiç beklemediği bir tepki ile karşılaşmıştır. Taif'in kodamanları onu çocuklara ve kölelere taşlatmıştır. Allah Rasûlü Utbe ve Şeybe b. Rebia'nın bahçesine sığınarak bu belayı savuşturmuştur. Fakat o an tam bir

"bittim" anıdır. Zira Taif'ten taşlanarak çıkarılmış, çıktığı Mekke'de ise can güvenliği kalmamıştır. Sözün özü, âlemlere rahmet olana âlemler içinde bir kişilik yer yok gibi görünmektedir. O an tam bir çaresizlik anıdır. O an, Hz. Nuh'un "Rabbim, ben mağlup oldum! Sen yardım et!" dediği ana benzemektedir. Hz. Peygamber işte bu çaresizlik anında ellerini açar ve şöyle dua eder:

"Allah'ım!
Kuvvetimin zayıfladığını Sana arz ediyorum!
Gücümün azaldığını Sana arz ediyorum!
İnsanların beni küçük düşürmelerini Sana arz ediyorum!
Ey merhametlilerin en merhametlisi!
Sen zayıf bırakılanların Rabbisin!
Sen benim Rabbimsin!
Beni kimlere havale ettin!
Bana surat asan uzak diyarların sakinlerine mi?
Yoksa davamı rehin alacak bir düşmana mı?
Eğer gazabın bana yönelmediyse, bütün bunlara aldırmıyorum!
Fakat senin lutfun beni rahatlatacaktır!
Gazabının bana inmesinden ya da kahrının beni bulmasından,
karanlıkları aydınlatan cemalinin nuruna sığınırım;
Dünya ve ahiret hayatını tanzim eden nuruna!
Hoşnutluk Sana yaraşır, yeter ki razı ol!
Güç ve kuvvet yalnız Senindir!"[1]

Bu duada Allah Rasûlü Rabbine naz makamında "beni kime havale ettin!", yani "bana kimi vekil tayin ettin!" (*ilâ men tekilunî*) diye yakınıyordu.

Anlaşılan o ki, Allah'ın Nebi'si de kendi içinde bir nefis mücadelesi veriyordu. Bittim noktasında bir yandan "Beni kime havale ettin?" diye yakınıyor, ama hemen arkasından kendisini toparlayıp "Eğer gazabın bana yönelmediyse, bütün bunlara aldırmıyorum" diyordu. Aslında soruyu soran da, cevabı veren de kendisiydi. Yüreğinin sol tarafından gelen "beni kime havale ettin?" sorusuna, yine yüreğinin sağ tarafından gelen sesle cevap veriyordu. Aslında onun birçok vesileyle ettiği şu dua, böylesi "bittim" anlarında bir mü'minin nasıl diken üstünde olması gerektiğini öğretiyordu:

[1] İbn Hişam, *Sîra*, I, 420.

"Allah'ım! Beni bir lahza dahi kendimle baş başa bırakma!"[1]

Bir başka kaynakta, bu duasının gerekçesini de izah eden şu ilaveyi buluyoruz:

"Eğer sen beni bana vekil kılıp kendimle baş başa bırakırsan beni zayıf ve çıplak bırakmış, hataya ve günaha terk etmiş olursun!"[2]

Hz. Peygamber'in Taif'teki tevekkülünü, benzer bir "bittim noktası" olan Sevr'in tepesindeki mağarada da görüyoruz. Nasıl ki onun Taif'e gitmesi elinden gelenin son sınırına dayanması anlamına geliyorsa, onun hicret sırasında Sevr'e çıkması da elinden gelenin son sınırına dayanmasıdır. Oradan öte kul tedbiri bitmiş ve iş el-Vekîl olan Allah'a kalmıştır. İşte o bittim noktasında yaklaşan düşmanın ayak sesleriyle Allah Rasûlü'ne bir zarar gelir endişesi taşıyan Hz. Ebubekir'i şöyle teselli ediyordu:

"Endişelenme ey Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir ki?"

Şu ayetler işte bu olayın vahyin dilinde ölümsüzleşmesidir:

إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ۚ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

"İnkârda direnenler onu sürüp çıkardıkları zaman (Muhammed sadece) iki kişiden biriydi. Hani o ikisi mağaradayken, o arkadaşına "Kaygılanma, Allah bizimle beraberdir!" demişti de, bunun üzerine Allah ona katından bir sükûnet indirmiş ve onu sizin göremediğiniz güçlerle takviye etmişti. Böylece inkârda ısrar edenlerin davasını alçalttı, Allah'ın davasıysa en yüce olma konumunu korudu. Çünkü Allah'tı her işinde mükemmel olan, her hükmünde üstün hikmetler ulunan." *(Tevbe 9:40)*

Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayet nakledilir: "Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, Allah kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırırdı."[3]

[1] Nesâi, *Sünen*, VI, 147.
[2] Beyhaki, *Şu'abu'l-İmân*, II, 322.
[3] Tirmizi, 2344.

Burada kastedilen elbette yan gelip yatmak değildir. Zaten kuşlar da yan gelip yatarak rızıklanmamaktadır. Aksine, rızıklarını her türlü çetin tabiat şartlarına rağmen aramaktadırlar. Onlar rızıklarını arayınca rızıkları da onları aramaktadır. Tabi ki sonunda arayan aradığını bulmaktadır.

Allah Rasûlü'nün tevekkül anlayışını, bir bedeviye verdiği cevap çok güzel açıklamaktadır. "Devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim, bağlamadan mı tevekkül edeyim?" diye soran zata, Rasulullah ***"Önce bağla sonra tevekkül et!"*** buyurmuştur.[1]

İbn Abbas der ki: "Yemenliler hacca azıksız ve hazırlıksız geliyorlar, ardından da "Biz tevekkül ehliyiz" diyorlardı. Tabi ki Mekke'ye gelince acıkıp susuyorlar ve insanlardan dileniyorlardı. Allah bunun üzerine, "azık hazırlayınız; şunu da unutmayınız ki azıkların en hayırlısı takvadır" ayeti nazil oldu. Bu ayetin açılımı şuydu: Azıklı olarak geliniz ve insanlardan dilenerek onlara yük olmayınız. Onlara bu şekilde eza ederek günahkâr olmaktan sakınınız.

4.9. Diğer peygamberlerin tevekkülü

Hz. İbrahim'in tevekkülü:

Hz. İbrahim Rabbine teslim olup tam bir tevekkülle yöneldiğinde, bunun bir gereği olarak Kâbe'nin temellerini yükseltti. Zira elinden geleni yapmak tevekkül ve teslimiyetin edebindendi:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

"İbrahim İsmail ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken şöyle yalvardılar: Rabbimiz! Kabul buyur bizden! Yalnız sensin tüm duaları işiten ve gönüllerdekini bilen de yalnız sen! Rabbimiz! Bizi kayıtsız şartsız Sana teslim olanlardan eyle! Soyumuzdan da Sana teslim

[1] İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, V, 161.

olacak önder topluluklar var et! Bize nasıl kulluk yapacağımızı göster ve bizi affet! Hiç şüphe yok ki Sen tevbeleri çokça kabul edensin, rahmetle muamele edensin

(Bakara 2:127-128)

Hz. Yakub'un tevekkülü:

Hz. Yakub da tevekkülü tedbirsizlik ve boş vermişlik olarak anlamadı. O elinden gelen her tedbire başvurdu. Çocuklarına, dikkat çekmemeleri için farklı kapılardan girmelerini emretti. Bu tedbirin en incesiydi. Fakat tedbiriyle gururlanarak Allah'ı unutmadı. Aksine tedbirini aldıktan sonra Allah'a tam bir tevekkülle tevekkül etti:

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"(Yakub) dedi ki: "Yavrularım! (Şehre) tek bir kapıdan girmeyin! Farklı farklı kapılardan girin! Ben Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam; zira nihai karar yalnızca Allah'a aittir: O'na tevekkülüm tamdır; tevekkül edecek olan herkes de artık yalnızca O'na tevekkül etsin."

(Yusuf 12:67)

Hz. Şuayb'in tevekkülü:

Hz. Şuayb gücünün son sınırına kadar toplumu düzeltmeye çalışmış ve kendisini bu ulvi göreve adamıştır. Fakat o hidayetin de kendi elinde değil Allah'ın elinde olduğunu bilmektedir. Tüm çabasını gösterdikten sonra sonucu Allah'a bırakmıştır. İşte şu ayet bunun delilidir:

وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾

"Sizi sakındırdığım konulara girmem, size sadece muhalefet etme arzumdan kaynaklanmıyor. Aksine tüm arzum, gücümün yettiğince düzeltmeye çalışmaktan ibarettir. Başarım ise yalnızca Allah'a bağlıdır. Sadece O'na tevekkül ettim ve yalnızca O'na yöneldim." *(Hûd 11:88)*

Mü'minlere tevekkül emri:

Uhud imtihanı sadedinde inen pasajlar içerisinde yer alan şu ayet, elden geleni ortaya koymanın tevekkülün olmazsa olmaz bir parçası olduğunun delilidir:

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah yardım ederse, artık yenemez sizi hiç kimse; ama eğer sizi terk ederse, ondan sonra kim yardım eder size? Şu halde mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler."

(Al-i İmran 3:160)

Aynı hakikat Bedir bağlamında indirilen şu ayet için de geçerli:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَإِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

"Allah'a tevekkül eden herkes şunu bilmeli: Her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet eden yalnızca Allah'tır." *(Enfal 8:49)*

Tevekkül bahsini, tarihte yaşanmış bir örnekle sonlandıralım:

Anlatılır: Ahmed b. Hadraveyh ölüm döşeğindeyken, 70 bin dirhem borcu vardır. O sırada alacaklıları gelir ve isterler. Ellerini açarak Rabbine şöyle yalvarır: "İlâhî! Ruhum alacaklılarımın ellerinde rehindir! Eğer ruhumu almayı murad etmişsen, alacaklılarıma haklarını ver. O sırada kapı vurulur. Kapıyı vuran zat kapıyı açan alacaklıya Ahmed b. Hadraveyh'in borcunu öder. Hadraveyh kısa bir süre sonra teslim-i ruh eder.[1]

[1] Kurtubi, *Şerhu Esmâ*, s. 305.

5. VEKİL OLAN ALLAH'A DUA

Ya Vekîl

Bize öyle bir tevekkül ver ki,

Senden başkasından korkmayalım!

Bize öyle bir tevekkül ver ki,

Senden başkasına sığınmayalım!

Bize öyle bir tevekkül ver ki,

Senden başkasına kul olmayalım!

اَلْغَفُورُ

EL-ĞAFÛR

Eşsiz Bağışlayıcı

Günahları Sınırsız Bağışlayan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Ğafr, dilde "örtmek, kapatmak, setretmek" demektir. Başa geçirilen zırha, başı düşmanın silâhına karşı "örterek" koruduğu için *miğfer* denmiştir. *Meğafir* bir bitki çeşididir. Yaraların üzerini "örterek" iyileştirdiği için bu isim verilmiştir. Yeri "örtecek" kadar sayıları çok olan kalabalığa *cem'u'l-ğafîr* denilir. Baş yağı başörtüsüne değmesin diye başa sarılan "örtüye" *ğıfâra* denir.

Ğafr kökü yalınkat "örtme" işini değil "korumak için örtme" işini ifade eder. *El-ğafr*, "bir şeyi kirlenmekten korumak için örtmek" mânâsına kullanılmıştır. *Vasbuğ sevbeke feinnehu ağferu li'l-veseh* cümlesi "elbiseni boya, zira bu onun kirini örter/onu kirden korur" mânâsına gelir. *Ğafr*'ın bütün kök manaları bizi iki kelimenin önüne getirip bırakmaktadır: "Örtmek" ve "korumak". İkisi birlikte "korumak için örtmek" mânâsını verir. Örten Allah, örtülen günah ve korunan da kul olunca, bu işe dilimizde "bağışlamak" karşılığı uygun düşmektedir.

Yukarıdaki örnek kullanımlarda mânâsı belirginleşen kök mana esas alındığında *mağfiret*, hem koruma hem de örtmeye delalet eden çift boyutlu bir mana içerir: "günahların üzerini örterek kişiyi azaptan korumak".

Ğufrân, Allah'ın kulu azaptan korumak için günahlarını örtmesidir. Günahların üzerini örterek kulu azaptan koruma işinin failine *ğâfir*, bu fiilde çok iyi olana ve bu fiili çok iyi yapana da *ğafûr* denir. Zira *ğafûr* mübalağa ile ism-i fail kalıbıdır. Bu sıfatı almaya hak kazanan, bağışlama işini kendisine meslek edinmelidir. Üstelik bu işi en iyi yapmalıdır. Bu da yetmez. Sadece bir günahı/suçu bağışlayana değil, her çeşit günahı her durumda bağışlayana *Ğafûr* denir.

Kur'an'da bağışlamaya dair üç kök kullanılır: *'Af, safh, ğafr.*

'Af: Suçlunun suçunu yüzüne vurmaktan ve azarlamaktan değil, suçun cezasından vazgeçmektir.

Safh: Suçlunun suçunu yüzüne vurmak hariç, hem azarlamaktan hem de suçun cezasından vazgeçmektir.

Ğafr: Suçlunun suçunu yüzüne vurmaktan da, onu bundan dolayı azarlamaktan da, cezasından da vazgeçmektir. Öyle

vazgeçmek ki, "sen suç işledin, ben affettim" bile dememek. Hiç işlememiş gibi saymak. Sadece bununla kalmayıp, onu hiç işlememiş hale getirmek. Günahın pasını gönlünden, kirini aklından, sonucunu ömründen, kaydını defterinden silmek... Bunu ancak Ğafûr olan Allah yapar.

Bazı isimler, Allah için sıfat olarak kullanıldıkları gibi fiil olarak da kullanılırlar. Ğafûr isminin fiil formları (*ğafera, yağfiru, iğfir*) Allah için kullanılır. Bu da şu anlama gelir: Mağfiret sadece "Allah'ın isimleri" bahsine değil "Allah'ın fiilleri" bahsine de girer. Bu da Ğafûr isminin Allah'ın zatına dönük olmaktan çok, fiiline dönük bir sıfat olduğunu gösterir.

Mağfiret ile *sevab* arasında dikkat çekici bir mana ilişkisi vardır. *Mağfiret* nasıl ki "örtmek" kök mânâsından geliyorsa, *sevab* da "vücudu örten elbise" mânâsındaki *sevb*'den geliyor. Demek ki *sevab*, günahın üzerini kapatan bir 'elbise' hükmündedir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Mağfiret günaha müştaktır

Feûl kalıbı sadece fail değil, aynı zamanda mef'ul kalıbıdır. Kalıbın bu özelliği, Ğafûr ismini nesnesinden bağımsız düşünemeyeceğimiz anlamına gelir. Yani birinin günahları çokça bağışlayan özelliğine sahip olması için, ortada günahı bağışlanacak birilerinin olması lazımdır. Bağışlanan (*mağfur*) olmadan, bağışlayan (*ğafûr*) sıfatına sahip olmanın fiili bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla Allah'ın Ğafûr isminin tecellîsi için, günah işleme kapasitesine sahip bir varlığın bulunması gerekir. Ancak o zaman bağışlama fiili gerçekleşir.

Ğafûr, mağfuru talep eder. Öznenin bağışlamak gibi bir niteliği varsa, özne bu niteliğini fiile dökmek isteyecektir. Bağışlama niteliği ancak bağışlananın olması durumunda fiile dökülür. Ğafûr olan Allah'tır. Allah Ğafûr ismiyle tecellî etmeyi murad ettiği zaman, mağfuru talep ediyor demektir. Mağfur, yani "bağışlanan" kişi kuldur. Kulun bağışlanması için "kusur" gerektir. Kusursuz olanın bağışlanması söz konusu edilemez. Kirlenmesi söz konusu olmayanın temizlenmesi nasıl gerekmezse, günah işlemesi düşünülemeyenin bağışlanması da gerekmez.

Sözün özü: Ğafûr isminin tecellîsi için günahın varlığı gereklidir.

Tam bu noktada insanın sembol atası Âdem'in işlediği günah akla gelmektedir. Muvakkat cennetinde Âdem'in imtihana tabi tutulmasının sırrı, ilâhî mağfiretin mağfura olan talebi olsa gerektir. Âdemoğlunun günah işleme potansiyeliyle yaratılmış olmasının asli sebebi, ilâhî mağfiretin tecellîsine medar olmaktır. Böylelikle hem irade sınanmış olacak, hem insanın kendisi seçiminin sonuçlarını görecek, hem de ilâhî mağfiret bilkuvve halden bilfiil hale, potansiyel halden kinetik hale geçecektir.

Allah'ın yaratışındaki kemal süreci böyle tamamlanacaktır. Günahın mümkün olmasının ardında yatan hakiki sebep bu olsa gerektir. Bu yüzden arifler şuna benzer şeyler söylemişlerdir: Ğafûr'un mağfireti, mağfurun günahına müştaktır. Bir başka ifadeyle: mağfiret günaha âşıktır. Öyle ki, mağfiretin varlığı günahın varlığını gerekli kılar.

Allah'ın sınırsız bağış sahibi oluşunu Allah Rasûlü de böyle okumuş olsa gerek ki, sahih senetle bize kadar ulaşan bir hadisinde şöyle buyurur: "Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah sizi helâk eder, yerinize günah işleyen mağfiret edeceği kimseler yaratırdı."[1] Bu peygamberi okuma, insandan önce de sonra da ilâhî ğufrana muhatap sorumlu ve iradeli bir varlığın hep olduğuna ve olacağına delalet eder. Bu sayede Allah hem mağfiretini tecellî ettirir, hem kuluna kul olmanın kusurlu olmak demeye geldiğini hatırlatır, hem de kibrin bir çeşidi olan *ucubtan* muhafaza eder.

Ğafûr'un ğufranı günahı örterek insanı azaptan uzaklaştırır. Kâfirin küfranı ise, nimeti örterek insanı şükürden uzaklaştırır. Her ikisi de "örtmek" anlamında buluşan *el-ğafr* ve *el-kufr* arasındaki mahiyet farkı açıktır. Birincisi olan mağfiret azaptan insanı koruyan bir örtü, ikincisi olan küfür ise iradenin iç sesi olan vicdanın üzerini örten bir örtü. Birinci örtü sahibinin yüzünü Allah'a döndürürken, ikinci örtü sahibinin yüzünü Allah'tan çevirmektedir. Allah'a dönene Allah da bağışıyla döner. Allah'tan dönen ise döndüğü yerde mahrumiyet ve terk edilmişlik içinde kalakalır. İşte bu *'azab*'ın ta kendisidir. Zira *'azab*, kelime anlamı itibarıyla "mahrumiyet ve terk edilmişlik" demektir.

[1] Müslim, 2748.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. *Ğâfir–Ğafûr–Ğaffâr* ve *zâlim–zalûm–zallâm*

Kur'an'da bu kökten üç isim kullanılır: *Ğâfir, Ğafûr, Ğaffâr.* Allah'ın bağışıyla ilgili bu üç isim, esasen Kur'an'da aynı vezinle geçen üç çeşit zulme karşılıktır: *Zâlim, zalûm, zallâm.*

Zâlim'in zulmünün panzehiri Ğâfir'in mağfiretidir.

Zalûm'un zulmünün panzehiri Ğafûr'un mağfiretidir.

Zallâm'ın zulmünün panzehiri Ğaffâr'ın mağfiretidir.

Ne var ki, Kur'an'da *zallâm* geldiği 5 yerde de kula isnad edilmez. Sadece Allah'tan zulmü nefyetmek için kullanılır. Bunun nüktesi de şu olsa gerektir: Hiçbir kul istese de *zallâm* olamaz. Sınırsız, sonsuz, eşsiz ve benzersiz zulüm işlemesi için onu işleyecek olanın da sınırsız, sonsuz, eşsiz ve benzersiz olması lazım. Bu vasıflar ise Allah'a mahsustur. Fakat Allah da zulmetmekten beridir.

Ğâfir, basit ism-i faildir ve 'bağışlayan' mânâsına gelir. Bu bağış, nitelik ve nicelik açısından çokluğu ve tekrarı içermez. Sadece Ğafir olanın ikinci defa işlenen günahı bağışlama garantisi olmadığı gibi, birden fazla çeşit günahı mükerreren bağışlama yeteneğinden de söz edilemez.

Ğafûr, bir çeşit günahı değil, her çeşit günahı türüne ve cinsine bakmaksızın sonsuzca ve sınırsızca bağışlamayı ifade eder.

Ğaffâr ise, bir çeşit günahı bir kere değil sonsuz defa işlese yine de bağışlamayı ifade eder.

Ğafûr bağışlamanın çokluğunu ve kapsamlılığını, Ğaffâr bağışlamanın sınırsız, eşsiz ve benzersizliğini ifade eder. Manaları açısından Ğafûr ismi Ğaffâr isminden daha kapsamlıdır.

Ğâfir ismi müstakil olarak değil, *ğâfiru'z-zenb* terkibi içinde bir kez geçer. Bu kökten ayrıca *hayru'l-ğafirin, zu mağfirah, vasiu'l-mağfirah* gibi terkip içinde diğer kullanımlar da mevcuttur.

Ğafiru'z-zenb terkibinin içinde gelen *Ğafir,* iki sebepten esmâ-i hüsnâdan müstakil bir isim sayılamaz:

1. Bu isim hiç terkip dışı bir sıfat veya tek başına bir vasıf olarak gelmemektedir. İlk kıstasımız bir ismin müstakil ve bağımsız bir isim olarak kullanılıp kullanılmadığıdır. Aynı kökten

müstakil ve mutlak olarak gelen Ğafûr ve Ğaffâr gibi isimler olmasaydı, terkip içinde de gelse bu müstakil bir isim sayılırdı. Fakat bu kökten müstakil iki isim vardır.

2. Bu kökten gelen müstakil isimler, mübalağa ile ism-i fail olmaları hasebiyle basit ism-i fail olan Ğâfir isminin mânâsını her ikisi de içinde barındırmaktadır. Bir zat Ğafûr ise, o zaten Ğâfir'dir. Ğâfir olmayan Ğafûr ve Ğaffâr hiç olamaz. Bu durumda Ğafûr ve Ğaffâr olanı Ğâfir ismiyle anmak makamda tenzil olur. İşte bu nedenle, *GİRİŞ*'te bir usul belirledik.[1] Buna benzer durumlarda eğer terkip içinde kullanılan basit ism-i failin mübalağalısı Kur'an'da müstakil ve mücerret olarak gelmişse, terkip içindeki o ismi esmâ listemizde müstakil bir isim olarak almadık. O ismi, müstakil ve mücerret gelen mübalağa kipine mülhak saydık.[2] Bu yüzden Ğafûr ve Ğaffâr esmâ listemizde müstakil isimler olarak yer alırken, *ğafiru'z-zenb* terkibi içinde geçen basit ism-i fail kalıbına mensup bu isim müstakil ve mücerret olarak kullanılmadığı ve mübalağa ile ism-i fail kalıpları basit ismi faili içerdiği için esmâ listemizde müstakil olarak yer almadı.

Buna rağmen, Ğafûr ve Ğaffâr varken Ğafir isminin terkip içinde de olsa kullanılmasının hikmeti nedir?

Bu suale şu cevabı verebiliriz: Ğâfir, Ğafûr ve Ğaffâr isimlerinin her üçünün de medlulü ayrı zattır: Allah. O'nun Ğaffâr olduğu anlaşıldığında kendiliğinden Ğafûr ve Ğâfir olduğu da anlaşılmış olur. "Şu zat günahları bütünüyle ve tekrar tekrar bağışlayabilir" denildiğinde, onun hem bağışlayan bir özne (Ğâfir) hem de tek çeşit değil her çeşit günahı bağışlama gücüne sahip bir özne olduğu anlaşılmış ve hatta ifade edilmiş olur. Bunların üçü de ayrı özneler değildir, tek bir öznedir. Bir özne bütün günahları her çeşidiyle ve sonsuz kez affetme gücüne sahipse bu gücünü istediğinde bazılarına bir kez kullanır, bazılarına bir çeşit günahta kullanır, bazılarına tekrar tekrar kullanır. Kime nasıl kullanacağının bilinmemesinin hikmeti, insanın günahtan kaçınması ve korunması için bir teşviktir. Böyle olmasa, sadece "Ğaffâr" ismi kullanılıp Ğâfir ismi kullanılmasaydı, insan Allah'ın bağışlayıcılığını istismar edebilirdi.

[1] GİRİŞ, s.95

[2] *Ğâfiru'z-zenb*'e benzer diğer terkiplerde geçen diğer isimler için bkz: Giriş, s: 95

3.2. Sayılarla Ğafûr ismi

Ğafûr ismi Kur'an'da 81 kez geçer. Bunlardan 11 tanesi *el-Ğafûr* şeklinde belirli, geri kalanı *Ğafûrun* şeklinde belirsiz gelir. Bu 11 yerde Ğafûr ismi bir başka ismin sıfatı olarak değil, Allah hakkında mutlak vasıf olarak gelir. Mesela: "Kullarıma haber ver: elbet Ben, evet Ben Ğafûr'um, Rahîm'im"[1] ayetinde olduğu gibi. Bu gibi ayetlerin tümünde Ğafûr sıfatı isim-sıfat olarak kullanılır.

Nüzûl yıllarına göre Ğafûr isminin geçiş zamanı ve sıklığı şöyle:

İlk geçtiği yer, vahyin nüzûl sürecinin birinci yılına yerleştirilen Müzzemmil sûresinin 20. ayetidir. 1, 4, 8 ve 13. yıllarda 1'er kez kullanılır. 2, 3, 5 ve 7. yıllarda hiç gelmez. 6. yılda 6 kez kullanılır. 9. yılda 3, 10. yılda 9, 11. yılda 11, 12. yılda 4 kez gelir. Böylece Mekke döneminde toplam 37 kez geçer. Medine dönemi daha kısa olmasına rağmen Ğafûr ismi Mekke döneminden daha sık kullanılır. Hicri 1. yılda 9, 2. yılda 3, 3. yılda 8, 5. yılda 17, 6. yılda 9, 8. yılda 3, 9. yılda 5 kez geçer. Böylece Medine döneminde toplam 54 kez geçer.

Kur'an'da toplam 81 kez geçen Ğafûr isminin beşte ikisi Mekkî sûrelerde, beşte üçü ise Medenî sûrelerde yer alır. Mekke döneminde ismin zirve yaptığı yıl 11. yıldır. Bu yıl boykot sonrası ve hicret öncesine tesadüf eder. Tabir caizse "bittim yılıdır" ve mü'minler meçhul bir geleceğin endişesini ta yüreklerinde yaşamaktadırlar.

Medine döneminde ismin zirve yaptığı yıl hicretin 5. yılıdır. Ğafûr ismi bu yılda 17 kez kullanılır. Bu, tüm vahiy sürecindeki en yüksek kullanımdır. Bu yılın başında gerçekleşen Hendek savaşının, Muhammedi davetin dönüm noktalarından biri olduğu hatırlanmalıdır. İstediklerini elde edemeden bir sabah Medine'yi terk eden müttefik ordularının ardından Hz. Peygamber o tarihi sözünü söyleyecektir: "Artık sıra sizde". 5. yıldaki kullanım sıklığının nedeni, iktidar grafiğinin Müslümanlar lehine yükselişe geçtiği bir dönemin başlangıcı olmasıdır. Bu dönemde Müslümanların birçok hatalar yapacakları ve Allah'ın mağfiretine çok daha fazla ihtiyaç duyacakları sonucunu çıkarabiliriz.

Nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listesinde sıfat olarak 8. sırada yer alır. Allah ism-i has olduğu için bu sayıya dâhil

[1] Hicr 49.

değildir. Ğafûr, kendisinden önce yer alan *Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik, Ekrem, İlâh* ve *Vekil* den sonra gelir. İlk geçtiği yer vahyin ilk yılında nazil olan Müzzemmil sûresinin 20. ayeti, son geçtiği yer vahyin son yılında nazil olan Tevbe sûresinin 102. ayetidir.

3.3. Birlikte geldiği diğer isimler

Ğafûr, İsra 25. ayette olduğu gibi nadiren tek başına geliyor. Ğafûr isminin mutlak kullanımı, ismin müstakil bir sıfat olduğunu teyit etmektedir. Çoğunlukla ise başka isim ve sıfatlarla birlikte gelmektedir. Ğafûr isminin birlikte geldiği isim *Allah*, sıfatlar ise *Rahîm, Halim, Afuv, Rab, Şekur, Azîz* ve *Vedûd* dur. Bunları ve birlikte geliş hikmetlerini tek tek ele alalım.

Allah:

Allah ismiyle birlikte onun sıfatı olarak tam 61 kez kullanılıyor. Dikkat çeken husus, bu 61 kullanımın hiçbirinde de Allah'ın sıfatı olarak gelen Ğafûr ismi tek başına kullanılmayıp mutlaka bir başka sıfatla birlikte kullanılıyor. Allah has isminin sıfatı olarak gelen Ğafûr ismi çoğu zaman ardına arkadaş olarak Rahîm ismini alıyor. Halim ve Şekur ismi de Ğafûr sıfatına bitişen sıfatlar. Fakat Afuv ve Azîz ismiyle birlikte geldiğinde, bu kez onların ardından geliyor. Bunların hepsinde de değişmez vasıf, Allah ism-i hassının iki sıfatın başında gelmesi.

Allah, Ğafûr ve Rahîm'dir. Allah, Ğafûr ve Halim'dir. Allah, Ğafûr ve Şekur'dur. Bu terkiplerde Rahîm, Halim ve Şekur sıfatları Ğafûr'dan sonra gelerek, ilâhî rahmet, hilim ve şükre karşılık vermenin, ilâhî ğufran ile ayrılmaz bir vasıf olduğu vurgulanmış oluyor. Ardı ardına sıralanan sıfatlardan Ğafûr'un, Rahîm, Halim ve Şekur'dan önce gelmiş olması bağlamda geçen olaylarla açıklanabilir. İlâhî mağfiret bu bağlamlarda ardından gelen üç ismin vesilesi olmuştur.

Allah, Afuv ve Ğafûr'dur. Allah, Azîz ve Ğafûr'dur. Afuv ve Azîz isimleri, Ğafûr'dan önce gelmişlerdir. Bu da yine bağlamla ilgili bir biçimde okunabilir. Afuv ve Azîz isimleri Ğafûr isminin vesilesi olmuşlardır. Yani insanın tercih, dua ve talebi bir sıfatın tecellîsine medar olabileceği gibi, sıfatlar da daha başka sıfatların tecellîsine medar olabilmektedir.

Rahîm:

Rahîm ismi en sık birlikte geldiği sıfat budur. Zira tam 73 yerde Ğafûr ismi Rahîm ismiyle birlikte geliyor. Genellikle *Ğafûrun Rahîmun* şeklinde geliyor. Bazen her ikisi de marife geliyor: *el-Ğafûr er-Rahîm*.

Ğafûr olana rahmet yaraşır, Rahîm olana mağfiret yaraşır. Ğafûr ile Rahîm isimleri birleştiğinde, birbirini teyit eder ve her iki fiilin de etkisi artar. İlâhî mağfiret ilâhî rahmetle buluşur ve rahmet deryası coştukça coşar.

Bir tek yerde bu sıra tersine dönüyor ve *er-Rahîm el-Ğafûr*[1] şeklinde geliyor. Bu bağlamla alakalıdır. Sebe sûresi hamd ile başlayan bir sûredir, Hamdin sebebi de mağfiretin sebebi de ilâhî rahmettir.

Bir yerde *el-ğafûru zu'r-rahme* şeklinde geliyor.[2] *Zû* sahiplik ekiyle gelen kullanımlar fiili isme yaklaştırmak için masdarı kullanan kalıplardır. Şeklen olmasa da bu kalıp mana olarak *el-Ğafûru'r-Rahîm* vurgusuna sahiptir.

Ğafûr ile Rahîm isimleri hangi formda gelmiş olursa olsunlar, birlikte geldiği yerlerde, tümünün ortak hikmeti şudur: Merhametsiz bir otorite de suçu bağışlayabilir. Fakat bağışladığını bağışının altında ezip mahveder. Suçlu suçun cezası altında ezilmekten kurtulur, fakat bu kez de bağışın büyüklüğü karşısında ezilir. Ne var ki, Ğafûr olan Allah aynı zamanda rahmet sahibidir: Bağışladığını ezmez veya ezerek bağışlamaz. Öyle ki "Sen günah işledin ama Ben bağışladım" bile demez. Bağışladığını bile hissettirmez. İşte Ğafûr isminin Rahîm ismiyle birlikte gelmesinin hikmeti budur.

Halîm:

Ğafûr ismi 6 yerde Halîm ismi ile birlikte geliyor. Bunların dördünde *Ğafûrun Halîmun* şeklinde geliyor.[3] İki yerde ise bu sıralama tersine dönerek *Halîmen Ğafûran* şeklinde geliyor.[4]

---

[1] Sebe 34:2.
[2] Kehf 18:57.
[3] Bakara 2:225, 235; Al-i İmran 3:155; Maide 5:101.
[4] İsra 17:44; Fatır 35:41.

Hikmeti, günahları sınırsız bağışlayan Ğafûr'un, aynı zamanda cezalandırmada acele etmeyip fırsat tanıyan bir Halim olduğunu hatırlatmaktır. Zira bir otoritenin bağışlamasına muhatap olmak, bağışlanan için tanınan hata yapma kontenjanını azaltır. Bağışlayan otoriteyi, hatanın tekrarı halinde daha büyük ceza vermeye sevk eder. Bağışlayanın otoritesi artar, bağışlananın hatırı ise azalır. Bu da, hatanın tekerrürü halinde bağışlanan cezanın da, yeni cezanın üzerine ekleneceği anlamına gelir. Fakat Ğafûr olan Allah'ın aynı zamanda Halim olması, Allah'ın bağışlamasının kulların bağışlamasına hiçbir cihetle benzemediğini, bunun Allah'ça bir bağışlama olduğunu ve Allah'a has olduğunu gösterir. Bağışlanan bu bağışı istismar etse, hatasını tekrar etse dahi, Ğafûr olanı hep Halim olarak bulacaktır. Yani günahları sınırsız bağışlayan Ğafûr'u, aynı zamanda cezalandırmada acele etmeyen bir Halim olarak bulacaktır.

Yukarıdaki hikmet, *Ğafûrun Halimun* sıralaması için geçerlidir. Bir de bunun tersi olan *Halimen Ğafûran* sıralaması var. Bunun hikmeti de şudur: Cezalandırmada acele etmeyen, sabrediyor demektir. Otoritenin yönetimi altındakilerin suçlarına karşı sabrı ne kadar uzarsa, sabır taşı çatladığında cezalandırması da o kadar acımasız olur. Yani, suçluya karşı hilim ile muamele süresi uzadıkça, kontenjanın dolması halinde cezalandırmanın şiddeti artar. Fakat bu, Halim olan Allah için geçerli değildir. O Halim'dir. O'nun hilmini istismar etmeye kalktı diye, kulunu acımasızca cezalandırmaz. Bir fırsatını aramaz. Bir bahaneye bakmaz. Hilminden sonra, mağfiretinden pay almak için kendisine yönelene ğufranıyla yönelir. "Kırdığı kırkıncı ceviz" demez, kırk birinci cevizi kırmamış olmasını bağışlanması için bahane sayar.

'Afuv:

Ğafûr ismi 4 yerde 'Afuv ismiyle birlikte *'Afuvvun Ğafûrun* şeklinde geliyor.[1] Hepsinde de 'Afuv ismi Ğafûr'dan önce geliyor.

'Afuv, Allah'ın affediciliğine delalet eden bir sıfat, Ğafûr ise bağışlayıcılığına. Af, suçlunun suçunu yüzüne vurmaktan ve onu azarlamaktan vazgeçmemekle birlikte cezalandırmaktan

[1] Hac 22:60; Mücadile 58:2; Nisa 4:43, 99.

vazgeçmektir. Ğafr ise hepsinden vazgeçmektir. Buna göre Ğafûr isminin tecellîsi olan *mağfiret*, Afuv isminin tecellîsi olan *aftan* üç kat daha büyük ve öndedir. Bu iki sıfatın birlikte gelmesi, Allah'ın affının mağfiretin şartlarını taşıyacağı anlamına gelir. Yani Allah kulunu sadece Afuv isminin tecellîsi olan affına muhatap kılmaz, onunla beraber Ğafûr isminin tecellîsi olan mağfiretine de muhatap kılar.

Rab:

Ğafûr ismi Rab ismini niteleyen bir sıfat olarak 8 yerde geliyor. Bir yerde mücerret olarak *Rabbun Ğafûrun* şeklinde geliyor.[1] Diğerlerinde *Rabbuna, Rabbi* gibi bitişik zamirler alarak geliyor ve tümünde de kendisinden önceki Rab isminin sıfatı olarak, kendisinden sonraki Rahîm ve Şekur sıfatlarının ismi olarak geliyor. Her halükarda Ğafûr ismi Rab isminin sıfatı olarak gelmektedir. Bu haliyle Rab ismi Allah ismine benzemektedir.

Rab olan Allah'ın Ğafûr olması demek, ilâhî terbiyenin bağışlayıcılık temelinde yükseldiğini gösterir. Allah'ın rububiyyeti mağfiretinden ayrı düşünülemez. Zaten bir terbiye ki, içinde bağışlayıcılık yoksa o terbiye her an zulme dönüşmeye hazır demektir. Zira sadece elindekini terbiyeye odaklanmış bir terbiyeci, eğer bağışlama yeteneğine sahip değilse, o terbiye, terbiye edilenin çıkarına değil demektir. Rab olan Allah'ın sonsuz bağış sahibi olması, terbiye sürecinde yapılan tüm hata, kusur, günah ve yanılmaları, terbiye edilenin lehine değerlendireceği anlamına gelir. Bütün bu zaafları da onun terbiyesi için istihdam edecek demektir.

Şekur:

3 yerde Şekur ismi ile birlikte *Ğafûrun Şekurun* şeklinde geliyor.[2]

Ğafûr ve Şekur'un ikisi de aynı vezindendir. Biri diğerini sonsuz bağışlama yeteneğiyle bağışlamışsa, ondan gelecek teşekkürü tabiatıyla küçümser. Otorite, suçunu affettiği bir suçlunun teşekkürüne değer vermez. Fakat Allah böyle yapmayacağını Ğafûr isminin ardından Şekur ismini zikrederek buyuruyor. Yani, sayısız defa bağışına muhatap olan pür-taksir kullarının teşekkürüne değer veriyor. Bırakın "onun teşekküründen ne

[1] Sebe' 34:15.
[2] Fâtır 35:30, 34; Şûrâ 42:23.

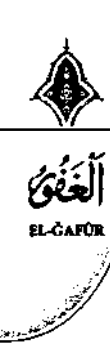

olacak" tavrını, "teşekkür etse ne olur, etmese ne olur" tavrını aksine teşekkürüne en güzel şekilde karşılık vereceğini Şekur isminden anlıyoruz. Zira Şekur, "şükre ziyadesiyle karşılık veren" anlamına geliyor.

Azîz:

'Azîz ismi ile birlikte *'azîzun Ğafûrun* şeklinde geliyor.[1] Bir başka yerde *el-'Azîzu'l-Ğafûr* şeklinde belirli formda geliyor.[2]

Azîz ismi, üstün ve yüce olan, izzet ve şeref sahibi anlamına geliyor. Ğafûr ismiyle birlikte geldiği iki yerde de Ğafûr'un önünde yer alıyor.

Bunun hikmeti şudur: Allah'ın mağfireti, şeref ve şan kazanmak için değildir. İnsanlar otorite olduklarında, bağışlama yeteneklerini otoritelerini pekiştirmek için kullanabilirler. Veya yönetimleri altındakiler nezdinde şeref ve şan kazanmak için, bağışlama yolunu tercih edebilirler. Zira insanlar nezdinde gerçek güç cezalandırma değil, bağışlamadır. Sultanlar, krallar ve imparatorlar cezalandırmak için her türlü şart oluştuğu halde bağışlayarak sultalarına sulta, güçlerine güç katarlar. Bu onları yönettikleri nezdinde hem daha güçlü hem de daha sevimli yapar. Fakat Allah'ın bağışlamak için bütün bunlara zerre kadar ihtiyacı yoktur. Zira O özünde Azîz olandır. Zaten yüce ve üstündür. Her şeref sahibi şerefini O'ndan alır. Dolayısıyla Ğafûr isminden önce gelen Azîz ismi, ilâhî mağfiretin arkasında hiçbir çıkar hesabı olmadığını, sıfatın tecellîsinin, Allah'ın özünde rahmet ve işinde merhamet sahibi olmasından kaynaklandığını gösterir.

Vedûd:

Ğafûr ismi bir yerde Vedûd ismi ile birlikte *el-Ğafûru'l-Vedûd* şeklinde geliyor.[3]

Bu gerçekten dikkat çekici bir kullanımdır. Ğafûr da Vedûd da aynı kalıpta gelmiştir. Hem fail hem mef'ul manalarını içeren *fe'ûl* veznindendirler. Vedûd ismi çift boyutlu yapısıyla hem "en çok seven" hem de "en çok sevilen" veya "sevgiden en büyük payı isteyen" anlamına gelir. Ğafûr'un çift boyutlu yapısının

[1] Fatır 35:28.
[2] Mülk 67:2.
[3] Buruc 85:14.

manaya yansıması daha farklıdır: Mağfiretini kulun mağfiret talebine (=*istiğfar*) bağlı kılan demektir.

Vedûd ismi Ğafûr'dan önce gelseydi, bundan "ilâhî mağfiretin sebebi ilâhî sevgidir" sonucu çıkardı. Fakat Vedûd sonra gelmiş. Bu diziliş şu yoruma izin verir: Suç işleyen bağışlanır. Suçluları bağışlamak, bağışlayanın onları sevdiğine delalet etmez. Hatta çoğu zaman bağışlayanlar bağışladıklarına acırlar, fakat onları sevmezler. Otoritenin bağışına muhatap olmuş bir suçlu, bağışlayanın gözünde suçludur, zavallıdır, acizdir. Fakat Ğafûr olan Allah, bağışına muhtaç kullarına böyle bakmaz. Onları sever, üstelik çok çok sever. Sadece sevmekle kalmaz, onların sevgisini ister. Onların en büyük sevgisinin zatına yönelmesinden hoşnut ve razı olur.

Kulların kusurlu olmaları, Allah'ın nazarında hazreti insanın değerini düşürmez. Zira ilâhî şaheser olan insanın değeri Allah'ın emeğinden kaynaklanır. Onu mahza iyi olan (*hayr*) Allah yaratmıştır. Mahza iyinin yarattığı da iyidir. Kulun kötülük yapması onu 'pis' yapmaz, olsa olsa 'kirli' yapar. Kirlenen temizlenir. Tevbe ve istiğfar bunun için vardır. Abdullah b. Mes'ud'dan naklen "tevbe eden o günahı hiç işlememiş gibidir" [1] diyen Allah Rasûlü, bu hakikati kasdetmiş olsa gerektir.

3.4 Ğafûr olan Allah'ın sonsuz ğufrânı

Ğafûr ismi, sıradan bir bağışı ifade etmez. İsmin kalıbının da beyan ettiği gibi, çok ve sınırsız bağışı ifade eder. Bu ismin sınırsızlık belirten mübalağa kalıbıyla gelmesi, kulların günah, hata ve kusurda sınır tanımamasına bir mukabele olsun içindir.

Bir yanda çok günah işleme kapasitesine sahip insan, öte yanda çok affeden bir Allah vardır. Bir yanda günahta sınır tanımayan bir insan, öte yanda bağışta sınır tanımayan bir Allah vardır. Bu hakikati şu ayetten daha güzel ne ifade eder:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

[1] "التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لا ذَنْبَ لَهُ" (İbn Mace, 4250).

اَلْغَفُورُ
EL-GAFÛR

"(Allah'ın şu müjdesini) ilet: "Ey hadlerini aşıp kendilerini israf eden kullarım! Allah'ın rahmetinden asla umut kesmeyiniz! Allah bütün günahları mağfiret edebilir: çünkü O, evet O'dur Ğafûr, O'dur Rahîm!" (Zümer 39:53)

Allah Rasûlü'nün yıllar sonra gerçekleşecek olan Mekke'nin fethinin ardından Müslüman olmak isteyen fakat işlediği günahların çokluğu yüzünden Allah'ın mağfiretinden umut kesen Vahşi b. Harb'i ikna sadedinde okuması için haber gönderdiği ayetlerden biri de budur. Bu ayette nükteler vardır.

1. *Nükte:*

Ayette Allah'ın rahmetinden umut kesecek kadar günaha batmış kullar için "kullarım" lafzı geçmektedir. Rabbimiz onları zatına izafe ederek onlara "kullarım" diye hitap etmektedir. Küfre de düşseler, şirke de düşseler, günah da işleseler, umut da kesseler, insanlar Ğafûr ve Rahîm olan Allah'ın kullarıdır. İnsanın üzerinde Allah'ın emeği vardır. Kim bir şeye ne kadar büyük emek verirse, o şeyde o kadar gözü olur. İnsan Allah'ın şaheseridir. İnsanda büyük emeği vardır. Allah'ın emeğinin üzerine titremesinden daha tabii bir şey olamaz. Onun için ayetteki şirke, küfre ve günaha gömülmüş insanlara "kullarım" denmesi, ilâhî şefkat ve rahmetin büyüklüğüne delalet eder.

2. *Nükte:*

Allah'ın günahların tamamını affedebilme yetkisi asla tartışılamayacak bir şeydir. Allah'ın iradesini sınırlayacak hiçbir güç yoktur. Ayrı şey, Allah'ın affetme iradesi için de geçerlidir. Elbette Allah'ın affı yine Allah'ın koyduğu kurallar ve yasalar içinde gerçekleşmektedir. Bir sonraki ayet "Allah'a yönelin!" (*enîbû*) ve "O'na teslim olun!" (*eslimû*) emriyle, dolaylı da olsa Allah'ın affını kulun talebine ilişkin sebeplere atıf yapar. Onun için bu ayetteki *ya'firu* fiilini "mağfiret eder" şeklinde değil de, bir sonraki ayet ışığında "ma'firet edebilir" şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

3. *Nükte:*

Yine *yağfiru* fiilinin muzari fiil olması, Allah'ın gelecekte mağfiret edeceğine de delalet eder. Fakat "Allah günahların tamamını affedebilir" cümlesi ayet içerisinde, hiçbir kayıt ve şarta

tabi tutulmamıştır. Bu da ilâhî mağfiretin tahakkukunun aslen hiçbir kayıt ve kuyudata tabi tutulamayacağı sonucunu verir. Fiildeki gelecek sadece dünyayı değil, ahireti de kapsar. Söz konusu ahiret sadece cehenneme girmeden öncesini değil, girdikten sonrasını da kapsasa gerektir.

4. *Nükte*:

Ayet, "rahmetimden ümit kesmeyiniz" şeklinde değil, "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz!" şeklinde gelir. *Rahmet* doğrudan ism-i has olan Allah ismine izafe edilmiştir. Bunun anlamı, Allah'ın özünde rahmet sahibi oluşu ve rahmetin zata ait bir nitelik oluşudur. Dolayısıyla kulun duruşu, durumu, eylemi, inkârı, şirki, nankörlüğü ve günahı meselesi, Allah'ın mağfireti mevzubahis olduğunda, asli değil tali bir unsurdur. Esas olan Allah'ın rahmetidir. Zira ayette rahmet doğrudan Allah ismine izafe edilmiştir.

Yunus'a "*Taştı Rahmet deryası / Ğark oldu cümle âsî*" dedirten de bu hakikat olsa gerektir.

5. *Nükte*:

Ayette "günahları affeder" denilseydi, maksat hâsıl olurdu. Bu ibareden de tüm günahları affedeceği sonucu çıkardı. Fakat bununla yetinilmeyip *cemî'an* pekiştirmesiyle "*bütün* günahları affeder" denilmiştir. Burada, bu ayetin, "muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bunun dışında kalan her şeyi, (bağışlanmayı) dileyen kimse için bağışlamayı diler"[1] ayetiyle çelişki arz edip etmediği sorusu akla gelebilir. İbn Mes'ud, "Allah şirk dışındaki her günahı tevbesiz de affedebilir, fakat şirki tevbe ile affeder" açıklamasında bulunur. Bu tefsir iki ayeti birbiriyle telif eden en güzel yorum olsa gerektir.

Bu ayeti teyit eden bir durum da, Ğafûr sıfatının Kur'an'da hiçbir kayıt, şart ve sınır olmaksızın gelmesidir:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

[1] Nisa 4:48.

اَلْغَفُورُ
EL-GAFÛR

"Allah, düşünmeden yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz; fakat kalplerinizin aldığı tavırdan sorumlu tutacaktır; ama Allah Ğafûr'dur, Halim'dir.

(Bakara 2:225)

Ayetin sonunda Allah has isminin sıfatı olarak gelen Ğafûr ismi müstakil olarak gelmiştir. Bu Ğafûr isim-sıfatının mutlaklığına delalet eder. Belirsiz olarak gelmesi, ilâhî bağışın hiçbir tarif ve tanıma sığmayacak kadar nihayetsiz, eşsiz ve benzersiz olduğuna delalet eder. Allah'ın Ğafûr oluşu, bu ayet bağlamında düşünürsek, boşboğazlık sonucu yapılan yeminlerle ilgili değildir. Zaten o konuda kulun sorumlu tutulmayacağı açıkça söylenmiştir. Ayette Ğafûr ismine vurgu yapılmasının asıl sebebi, akleden kalbin aldığı kasıtlı tavır (*taammüd*) ile alakalıdır. Yani kalbin taammüden işlediği suçlar sebebiyle Allah'ın ğufranı hatırlatılmaktadır.

Mağfiretin sahibi (*zû mağfirah*) olan Allah, mağfiretini sebepsiz olarak da tecellî ettirebilir. Kur'an'da ilâhî mağfiretle ilgili ayetlerin tüme varım yöntemiyle okunması, bizi bu neticeye götürmektedir. Fakat ilâhî mağfiretin bir de kulun talebine bağlı olarak gerçekleşen tecellîsi vardır. İlâhî esmâdan olan Ğafûr sıfatı bu tecellîye ilişkin bir isimdir.

Ğafûr hem ism-i fail hem de ism-i mef'ul manalarını bünyesinde birlikte taşır. İsm-i fail mânâsı açıktır: Sınırsız bağışlayan. İsm-i mef'ul mânâsı elbette "sınırsız bağışlanan" olamaz. Allah için bağışlanmak asla düşünülemeyecek bir şeydir. Şu halde Ğafûr'un ism-i mef'ul mânâsının doğru karşılığı şudur: Kul Ğafûr isminin tecellîsine mazhar olmak istiyorsa, bu ismi tahrik etmelidir. Mağfiretin hakiki faili olan Ğafûr, bu fiili mef'ul üzerinde gerçekleştirmek için, fiilin nesnesinden mesaj beklemektedir. Zira mağfiret fiilinin nesnesi insandır. İnsan ise iradeli bir varlıktır. İradeli varlık olan insan mağfireti murad etmelidir. Bunun adına *istiğfar* denilir.

Kulun istiğfarı, sadece *estağfirullah* demek değildir. İstiğfarın, yani Allah'tan mağfiret talep etmenin birçok yolu vardır. Şimdi vahyin ışığında o yolları görelim.

4. MAĞFİRETİN TECELLÎSİ İÇİN KUL NE YAPMALI?

4.1. Ğafûr olan Allah'a *istiğfar* etmeli

Allah demek anlam demektir. İnsan Allah'sız yapamaz. O halde insan sürekli Allah'a dönük yaşamalıdır. Allah'a dönük yaşamarun bir biçimi de sürekli Allah'tan mağfiret dilemektir.

Allah'tan bağışlanma dilemenin gerekçesi günah işlemek değil, kul olmaktır. Zira kul kusursuz olmaz. Kul olmak mükemmel olmamaktır. Mükemmellik Allah'a mahsustur. Kul olmak, noksan olmaktır. Tam olmak Allah'a mahsustur. Kul olmak, muhtaç olmak, kendi kendine yetmemektir. Kendi kendine yetmek, Allah'a mahsustur. Kul kusur ettiğinde Allah'a istiğfar etmelidir. Kul olmanın edebi budur.

Kulun kusur ettiğinde ilk yapması gereken şey *istiğfar* etmektir. İstiğfar, *istif'al* babından bir mastardır ve başındaki üç ziyade harf talep ifade eder. Yani, *istiğfar*, "mağfiret taleb etmek" mânâsına gelir. İstiğfarın hakikati, acziyetini kabul, suçunu itiraf, noksanını bilmek, ta gönülden duyulan pişmanlık ve bunun öze ve söze yansıtılmasıdır. Bu hakikati en güzel ifade eden ayetlerden biri, içinde mü'min muhataplara *istiğfar* çağrısı bulunan şu hitaptır:

وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"İmdi Allah'tan mağfiret dileyin: İyi bilin ki Allah, Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Müzzemmil 73:20)*

Bu cümlelerin sonunda yer aldığı Müzzemmil sûresinin 20. ayeti, "Kur'an'ın gecenin bir yarısında her hücreye yedire yedire okunması" anlamına gelen "gece tertili"dir. Bu, genellikle namaz içinde ifa edilen Kur'an'ı anlama ibadetidir. Gece tertili, sûrenin 2 ve 3. ayetlerindeki emirden de anlaşılacağı gibi, saatler boyu sürüyordu. Tabi ki çok ağır bir uygulamaydı. Bu emri uygulamaya çalışan bir kısım sahabi, devrilmemek için kendini evinin direğine bağlıyordu.

Mü'minlerin, bu büyük imân hamlesine karşı düşman çevreden yönelecek olan ağır hücumlara karşı direnebilmeleri için böyle ağır bir eğitimden geçmeye ihtiyaçları vardı. Gecenin abidi olmalıydılar ki, gündüzün mücahidi olabilsinler. Fakat bu yine de onlara ağır geldi. Aynı ayetin ortalarında Allah yüklerini hafifletti ve "sizin onun üstesinden gelemeyeceğinizi bilmiş ve size rahmetiyle yönelmiştir" buyurdu. Ama onlar Allah'tan ısrarla mağfiret talep etmeliydiler. Esasen istiğfar emri de bir lütuftu.

Sual: Allah bağışlayacaksa, *istiğfar* gibi bir gönül protokolüne ne gerek var?

Cevap: Rabbimiz her ilâhî tasarrufu insanın kemal yolculuğunda mesafe alması için bir fırsat olarak istihdam eder. İnsanın Allah'tan mağfiret dilemesi de, esasen en büyük lütuf olan ilâhî terbiyenin bir parçasıdır. İstiğfarın ilâhî terbiyenin bir parçası olarak istihdam edilmesinin en büyük sonucu, kulu kusurlarından arındırmasıdır. Zira insanın işlediği her günah, esasen kendine karşı yaptığı zulümdür. Şu halde insanın günahına yaptığı her istiğfar da, kendisine zulümden vazgeçmesi, yani kendisine karşı iyiliktir. Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾

"Fakat kim kötülük yapar ya da kendine zulmeder ama Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı Ğafûr, Rahîm olarak bulacaktır." *(Nisa 4:110)*

Allah'tan mağfiret dileme demeye gelen istiğfar için hiçbir sınırlama yoktu. İnsan en büyük günah olan şirk başta olmak üzere, her tür küfür, günah, isyan, tuğyan, nisyan, günah, hata ve kusur için Allah'ın kapısına yönelebilirdi. Öyle ya, başka gidecek kapı mı vardı? Ğafûr'un kapısı dururken kimin kapısına gidilebilirdi ki? Şu ayette, Allah'ın "hâlâ O'ndan mağfiret dilemeyecekler mi?" dediği kimseler, Allah nazarında en büyük günah olan şirk suçunu irtikâp etmiş kimselerdi:

اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۥ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧٤﴾

"Hâlâ Allah'a yönelip O'ndan mağfiret dilemeyecekler mi? Zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Maide 5:74)*

Sual: Ğafûr ismi taşıdığı çift boyutlu mana gereği yalnızca istiğfar edenlere tecellî edecekse, hasbelkader bu çağrı kulağına erişmemiş olanlar, bu ismin tecellîsinden mahrum mu kalacaklardır?

Cevap: Meleklerin yeryüzündeki kullar için istiğfar ettiğini haber veren şu ayet, bu gibi bihaber kulların da Ğafûr isminin tecellîsinden meleklerin istiğfarı sayesinde istifade edeceklerine bir delil olsa gerektir:

تَكَادُ السَّمٰوٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَلَآ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝

"Neredeyse gökler en tepesinden parçalanırcasına sarsılır; melekler ise Rablerinin sonsuz yüceliğini hamd ile dile getirir ve yeryüzünde yaşayan herkes için mağfiret dilenir. Bakın, şüphesiz Allah, evet yalnız O'dur Ğafûr, O'dur Rahîm." *(Şura 42:5)*

Ve meleklerin istiğfarı sayesinde ilâhî mağfiretin kapsama alanı dışında kimse kalmaz.

Kur'an'ın istiğfar çağrısından kimse azade değildir. Buna âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber de dâhildir. Allah Rasûlü Medine'de kendisine getirilen bir davayı haksız taraf lehine hükme bağlayacakken, hemen ilâhî uyarıya muhatap olmuştur. Katade b. Numan'ın Zırhını Çalan Übeyrik Oğullarından Ebu Tı'me isimli biri suçu bir Yahudinin üzerine yıkmaya çalışmış. İşte bu olayda Allah Rasûlü'nü uyaran şu ayet inmiştir:

اِنَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَآ اَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَآئِنِينَ خَصِيمًا ۝

"Biz sana insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm verebilesin diye hakikatin ifadesi olan bu vahyi indirdik; sakın hainlere taraftar olma!" *(Nisa 4:105)*

Hz. Peygamber'in şu hadisi bu gibi durumlar için söylenmiş olsa gerektir:

"Ben de sizin gibi bir beşerim. Ben hata da ederim, isabet de ederim."

İşte bu uyarının ardından Hz. Peygamber istiğfara davet edilmiştir. İşte o ayet:

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ۝١٠٦

"Ve Allah'tan mağfiret dile! Çünkü Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nisa 4:106)*

Hz. Peygamber, sadece kendisi için Allah'tan mağfiret dilenmeye davet edilmiyor, aynı zamanda mü'minler için de mağfiret talep etmeye davet ediliyor:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ۚ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝٦٢

"Mü'minler, ancak Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne yürekten inanıp güvenen kimselerdir; onunla toplumsal bir iş görüşmek için bir araya geldiklerinde, onun iznini almadıkça asla ayrılmazlar. Şüphesiz senden *(farklı bir görüş geliştirmek için)* ***izin alanlar*** *(da)*, ***Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne yürekten inanıp güvenen kimselerdir. İşte bu yüzden, onlar senden bazı işleri için izin isterlerse onlardan uygun gördüklerine bu izni ver; Allah'tan da onlar için mağfiret dile: Şüphe yok ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."*** *(Nur 24:62)*

Hudeybiye anlaşmasının ardından, vahiy mü'min muhataplarını şirki tercih eden eşlerine yol vererek aile birliğini sonlandırmalarını ister. Bu çağrı, vahyin inanç özgürlüğüne verdiği bir önem olarak okunmalıdır. İslâm toplumunda ailenin üzerinde yükseldiği temel imândır. Amaç Müslüman ailenin inşasıdır. İslâm'ın yükselen değer olduğu bir ortamda, bu emrin istismarını önlemek için "bağlılık yemini" tedbiri alınır. İşte bu tedbirin emredildiği ayetin sonunda da Allah Rasûlü'ne mü'minler için Allah'tan mağfiret dilemesi emredilir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Sen ey peygamber! Ne zaman mü'min kadınlar sana gelir de Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına, çalmayacaklarına, zina etmeyeceklerine, çocuklarını katletmeyeceklerine, elleri ve ayakları arasında yalan düzüp koşarak iftira atmayacaklarına, (dinin) değerler sistemi konusunda sana isyan etmeyeceklerine dair biatlarını sunarlarsa, onların biatlarını kabul et ve Allah'tan onlar için mağfiret dile. Unutma ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Mumtehane 60:12)

Hz. Yusuf, kıskançlık krizine tutulup kendisine onca eza ve cefayı yapan kardeşleri için Allah'tan mağfiret talebinde bulunuyor:

قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

"Sizin için Rabbimden mağfiret dileneceğim" dedi, "çünkü O, evet O'dur Ğafûr, O'dur Rahîm." *(Yusuf 12:98)*

Buradan anlaşılıyor ki, erdemin en yüksek mertebesi, kendisine karşı yapılan hatayı sadece affetmekle yetinmeyip, hata sahibini Allah'ın da affetmesi için yalvarmaktır. Hukukunu çiğneyeni affetmekle kalmayıp, bir de onu Allah'ın affetmesi için yalvarmak... İşte bu Ğafûr isminin kuldaki en büyük tecellîsidir. Bu peygamberlerin ahlakıdır ve mü'minler içerisinden lider olanlar, bu ahlakla ahlaklanmalıdırlar.

4.2. Umut etmeli, tevbe etmeli

Mağfiretin tecellîsi için kulun Allah'tan ümit kesmemesi ve O'na yönelip teslim olması gerektiğini Zümer sûresinin 53 ve 54. ayetleri bağlamında önceki konuda ele almıştık. Umut imârun çocuğudur. Çocuğunu öldüren anasını ağlatır. Allah'tan umut kesmek küfür addedilmiştir. Zira Allah'tan umut kesmek

zımnen başta Ğafûr olmak üzere, Allah'ın rahmet sıfatlarından birçoğunu inkâr anlamına gelir. Bu meyanda Ğafûr sıfatına imân, Allah'tan hiçbir zaman umut kesmemeyi gerektirir.

Allah'tan umut kesmemenin göstergesi Allah'a yönelmektir. Bu hakikat Kur'an'da tevbe ile ifade edilir. Tevbe genellikle *ilâ* cer harfi ile kullanılır ve "bir şeye/birine yönelmek" demektir. Bir şeye yönelmeye karar veren, doğaldır ki bir başka şeyden dönecektir. İşte o da istiğfardır. Yani istiğfar yanlıştan yüz çevirmek, tevbe doğruya yönelmektir.

Tevbe "dönüş" mânâsına gelse de, Kur'an'da Ra'd 30'da geçen *metâb* kelimesinde olduğu gibi "dönüşüm" vurgusunu da içerir. Zaten tevbe, sadece sıradan bir yön değiştirme değil, bir gönül istikameti değiştirme değil midir? Hatta gerçek tevbe bir tasavvur ve bilinç yenilemedir. Zira ucu günaha varan yolculuk, ta başlangıcında bir sapma açısıyla başlamış demektir. İşte o sapma açısı tasavvur ve bilinçteki açıdır ve o düzelmeden tevbe gerçekleşmez. Böyle bir tevbenin sonucu sadece bağışlanma garantisi değil, sahibinin kötü gidişatının iyiye tebdili de Kur'an'ın şahadetiyle garanti kapsamındadır:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝

"Ancak kim tevbe eder, (yürekten) inanır ve sorumlu davranırsa, Allah işte böylelerinin kötü gidişatını iyi gidişata tebdil edecektir: hem zaten Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Furkan 25:70)

Ama böyle bir tevbenin olmazsa olmaz şartı, derin ve içten bir pişmanlıktır. Zaten kalbin tevbesi budur. Kalp tevbe etmeden, organlar tevbe edemez:

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوٓا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ama önce kötülük işleyip de ardından pişmanlık duyarak Allah'a güvenle yönelenlere gelince: Kuşkusuz senin Rabbin -hele de böyle bir tevbeden sonra- Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Araf 7:153)*

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ancak bunun ardından tevbe edip kendilerini düzeltenler bunun dışındadır; iyi bilin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nur 24:5)*

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Fakat bütün bunlara rağmen, Allah kendine yönelmeyi dileyenin yönelişine mukabele edecektir; zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:27)*

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Bu zulmü işledikten sonra kim tevbe eder ve kendini düzeltirse, elbet Allah da onun tevbesini kabul eder; zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Maide 5:39)*

Bu ayetlerin hepsi de günahtan sonra tevbeden söz ediyor. Tek ortak noktaları bu değil. Bu ayetlerin asıl dikkat çekici ortak noktaları hepsinin de ilâhî esmâdan iki isimle bitmesi manidardır. O isimler Ğafûr ve Rahîm isimleridir.

Ğafûr olan Allah'ın mağfiretinin kasıtsız ve cahillikle işlenmiş günahları kapsaması aşikârdır. Zaten şu ayetler de bu hakikati ifade ederler:

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Mesajlarımıza yürekten inanan kimseler sana geldiğinde de ki: "Selam olsun size! Rabbiniz, rahmeti kendi zâtı için prensip edinmiştir. Haberiniz olsun ki, sizden biri bilmeden bir kötülük işler ve ardından tevbe edip kendini düzeltirse, kesinlikle O'nu Ğafûr ve Rahîm olarak (bulacaktır)."

(Enam 6:54)

اَلْغَفُورُ
EL-GAFÛR

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

***"Sonuç olarak şunu aklından çıkarma ki, Rabbin, bir cahillik ederek kötülük işleyen ama bunun ardından tevbe edip Allah'a yönelerek kendisini düzeltenden yana tavır koyar. Çünkü senin Rabbin, öylesi bir** (tevbenin) **ardından Ğafûr ve Rahîm olduğunu mutlaka** (gösterecektir)."*

(Nahl 16:119)

Fakat ilâhî mağfireti sadece cahillikle işlenmiş kasıtsız günahlara hasretmek doğru değildir. Yukarıdaki ayetlerde günahın bu iki vasfının zikredilmiş olması bağlamla alakalı olsa gerektir. Bu genellenemez. Yeter ki insan tevbe etsin. Tıpkı şu ayette görüldüğü gibi:

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

"Neticede Allah sözüne sadık kalanların sadâkatlerini ödüllendirmek, ikiyüzlü davrananları da isterse cezalandırmak ya da** (tevbe ederlerse) **tevbelerini kabul etmek için** (böyle yapmıştır)**: çünkü Allah zaten Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Ahzab 33:24)*

Bir de şu ayet:

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

"Bir de ilkin iyi olan işini, kötü olan ötekisiyle karıştırıp** (en sonunda) **günahını itiraf eden berikiler var. Allah'ın onların af taleplerini kabul etmesi beklenir; çünkü Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:102)*

Tevbe, hevayı terk edip Allah'a yönelmekse, elbette Allah'ın koyduğu sınırları gözetmek, O'nun emir ve yasaklarını uygulamak da tevbenin gereklerinden sayılacaktır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ve (bu) yasak (kapsamındaki) aylar çıktığında, artık müşrikleri tuttuğunuz yerde öldürün; yakalayın, çepeçevre kuşatın, onları her gözetim noktasına kurulup gözetleyin! Fakat eğer onlar tevbe eder, namazı istikametle eda eder ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödemeyi kabul ederlerse, işte o zaman bırakın yakalarını Unutmayın ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:5)*

Fakat tevbenin kabulünün olmazsa olmaz şartı imândır. İmânsız bir tevbeden elbette söz edilemez:

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝

"Bundan dolayıdır ki Allah ikiyüzlü erkeklere ve kadınlara, Allah'tan başkasına ilâhlık yakıştıran erkeklere ve kadınlara azap edecek; inanan erkeklerin ve kadınların tevbelerini de kabul edecektir: zira Allah zaten Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Ahzab 33:73)

Allah Ğafûr ismiyle günahları bağışlar, Tevvâb ismiyle tevbeleri kabul eder, Ekrem ismiyle cömertliğini sınırsızca sunar. Bunları söyleyen ayet, onun cezalandırmasının da pek şiddetli olduğunu dile getirir. Fakat bu gazap cümlesi iki rahmet cümlesi arasında gelerek adeta Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığı hakikatini ifşa eder:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ۝

"(O) günahları bağışlayan, kendine yönelenin yönelişini kabul eden, cezalandırması çetin, keremi de sınırsız olandır: O'ndan başka ilâh yoktur ve tüm yolların sonu O'na çıkar."

(Mü'min 40:3)

اَلْغَفُوْر
EL-GAFÛR

Bu bahiste Hıristiyanlıktaki günah çıkarma ile islamdaki tevbe arasındaki mahiyet farkına bir atıf yapmak şarttır. Hıristiyanlıktaki "günah çıkarma" (absolusyon) papazlar huzurunda yapılan bir itiraf işlemidir. Tabiatıyla günahı affeden de papazın kendisidir. Bu uygulama Pavlus tarafından İseviliğe sokulmuştur. Kilisenin daha sonra imaj düzeltmek için adını "Tanrıyla barışma" koyduğu bu uygulamada papaz, Allah adına günahı affetme yetkisi kullanmaktadır. Dolayısıyla bu, Kilise'yi tanrı adına yetki kullanan bir kurum mertebesine çıkarmaktadır. Esasen günah çıkarma sapmasının temelinde yatan saik de budur.

İslâm'daki tevbe ile, Hıristiyanlıktaki günah çıkarma arasındaki mahiyet farkı şöyle özetlenebilir:

1. İslâm'da tevbe doğrudan Allah'a yapılır, Hıristiyanlıkta ise günah çıkarma papaza yapılır.

2. İslâm'da tevbenin kabulü veya reddi Allah'a aittir, Hıristiyanlıkta ise papaza aittir.

3. İslâm'da tevbeyi Allah'ın kabulü, tevbekârın samimiyetine dayanır. Samimiyet ise kalpte olan bir şeydir ve kalplerin özünü yalnız Allah bilir. Hıristiyanlıkta ise tevbenin kabulü için itiraf yeterlidir. Samimiyet aranamaz, zira samimiyet test edilemez. O kalpte olan bir şeydir.

4. İlk iki maddeden dolayı, huzurunda günah çıkartan bir günahkârı affettiğini söyleyen her papaz, Allah'tan rol çalan konumundadır. Bu suretle kendini Tanrı adına yetkilendirmeye kalkmıştır. Papazın günahkârı affettiğini söylemesi, mahkûmun mahkûmu azad etmesine benzemektedir.

5. İlk iki maddeden dolayı günahkâr Hıristiyan, papazın Allah'tan çalmaya kalkıştığı rolü kabullenmektedir. Bu ise günahkârın Allah'a yönelmesinin ve gerçek tevbesinin önündeki en büyük engeldir. Bütün bu hakikatlerin ardından, Kur'an'ın sorduğu şu soruyu tekrar etmek gerekiyor: "Allah'tan başka günahları kim *bağışlayabilir* ki?"[1]

[1] Al-i İmran 3:135. ومن يغفر الذنوب الا الله

4.3. Takvaya ermeli

Ğafûr isminin tecellîsine mazhar olmak için, mağfirete muhatap olmak isteyen kulun ilâhî mağfireti tahrik etmesi, ismin çift anlamlı yapısında saklı olan bir mana idi. İşte ilâhî mağfireti tahrik eden hususlardan biri de kulun Allah'a yönelik takvasıdır.

Takva, en kısa tarifiyle "sorumluluk bilinci" demektir. Bu bilincin en yüksek derecesi, varlığın zirvesi olan Allah'a karşı duyulan sorumluluktur. En aşağı derecesi ise, varlığın en alt tabakasına karşı duyulan sorumluluk bilincidir.

Allah'ın mağfiretine nail olmak için sorumluluk bilinciyle hareket etme çağrısı şu ayette kitap ehline yapılmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾

"Siz ey** (Allah'a) **imân eden** (ehl-i kitab!) **Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve O'nun** (tüm) **peygamberine de imân edin ki, O size rahmetinden iki kat versin! Yine size aydınlığında yürüyeceğiniz bir nûr bahşetsin ve size mağfiret etsin: Zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Hadid 57:28)*

Takvanın ilâhî mağfireti celbeden unsur olması anlaşılabilir bir şeydir. Zira takva, mağfiretin kaynağına yönelik samimiyet mesajıdır. Bu mesaj sayesinde kul ilâhî mağfireti istismar etmeyeceğini iletmiş, buna da kendisine bir iç disiplin kazandıran takvasını şahit göstermiş olur. Eğer takva adlı bu iç disiplin sağlanırsa, bu "sorumlu davranış" anlamına gelen salih amele dönüşecektir. Tıpkı şu ayette dile geldiği gibi:

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

"Şu hâlde, ganimet olarak ele geçirdiklerinizin helâl ve temiz olanlarını kullanın ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: unutmayın ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Enfal 8:69)

Aynı hakikat, bu kez de eşler arası ilişki bağlamında vurgulanmaktadır:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

اَلْغَفُوْرُ
EL-GAFÛR

"Ne kadar arzu etseniz de, eşleriniz arasında adâleti tam gerçekleştiremeyeceksiniz. Hiç değilse, sadece birine yönelerek diğerini boşluktaymış gibi bırakıp dışlamayın. Eğer arayı bulur ve sorumluluğunuzun bilincinde olursanız, iyi bilin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." (Nisa 4:129)

4.4. Haşyet duymalı

Ğafûr olan Allah'ın mağfiretine nail olmanın bir yolu da O'na karşı *haşyet* duymaktır. *Haşyet,* sıradan bir "korku" değildir. Sıradan "korku"ya Kur'an'da *havf* denilmektedir. *Haşyet,* korkulanın azameti ve makamının büyüklüğünü bilmekten dolayı duyulan bir iç ürpertidir. Esasen *haşyet,* Allah'ın sevgisini kaybetme korkusuyla teyakkuz halinde bulunmaktır.

Sıradan korku olan *havf* öznenin cehaletinden kaynaklanır. İnsanlar bu yüzden karanlıktan *havf* ederler. Zira karanlığın gerisinde bilinmezlik vardır. İnsanlar görünmeyen varlıklardan da bunun için korkarlar. Zira görünmezliğin arkasında bilinmezlik vardır. *Haşyet* ise öznenin ilminden kaynaklanır. Bu yüzden Allah'tan en çok *haşyet* duyanlar, âlimlerdir:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

"Allah'a kulları içinde yalnızca âlimler haşyet duyarlar: çünkü Allah Azîz'dir, Ğafûr'dur." (Fatır 35:28)

Sual: Sihirbazların gördüğünü Firavun da gördüğü halde neden Firavun imân etmedi de sihirbazlar imân ettiler?

Cevap: Onlar âlim oldukları için, gördükleri mucizenin gerisindeki gücün kudretini görmüşler ve onun mağfiretine sığınmışlardı. Sonunda Ğafûr olana ulaşan haşyetleri sayesinde bağışlandılar. Nihayet imânları ilâhî vahiy tarafından ölümsüzleştirildi ve insanlığa örnek olarak takdim edildi.

4.5. Kötülüğü iyiliğe dönüştürmeli

Ğafûr olan Allah'ın mağfiretini talep etmenin bir başka yolu da kötülüğü iyiliğe dönüştürmektir. Esasen bunun adı "fiili tevbe"dir. Eğer tevbe sadece sözde kalır ve eyleme yansımazsa, o tevbenin şartları yerine gelmemiş demektir. Zira bir günahın

tevbesi, ondan yüz çevirmektir. Dahası, o günahın olumsuz sonuçlarını izale etmektir. Bu da yetmez, o günahın tahribatı kadar tamirat yapmak ve kötülüğü iyiliğe tebdil etmektir:

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١﴾

"Fakat daha sonra, o kötülüğün ardından gidişatlarını iyi yönde değiştirirlerse, unutmasınlar ki Ben Ğafûr'um, Rahîm'im!" *(Neml 27:11)*

Kendi gidişatını kötüden iyiye tebdil edenin halini de Allah kötüden iyiye tebdil etmeyi vaat etmektedir:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُو۟لَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾

"Ancak kim tevbe eder, (yürekten) inanır ve sorumlu davranırsa, Allah işte böylelerinin kötü gidişatını iyi gidişata tebdil edecektir: hem zaten Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Furkan 25:70)*

Diyelim ki bir insan ömrünün bir kısmında batıl bir hayat yaşadı. Bu hayatın tevbesi "tevbe ya Rabbi!" demek değildir. Allah'a yöneldiği andan itibaren, geri kalan hayatını iyiliğe vakfetmektir. Böyle yaparsa, o zaman tevbesi makbul olur.

Diyelim ki bir insan ömrünün bir döneminde aktif kötü idi. Etrafına şerri dokunur, zarar verir, kötülüğü yayar, iyiliği engellerdi. Allah hidayet nasip etti ve iyi oldu. Bu tevbe yeterli değildir. Zira tevbe, günahın kötü sonuçlarını izale etmeli, tevbeden sonraki iyilik hali, en az tevbeden önceki kötülük hali kadar aktif olmalıdır. *Aktif kötü günlerin, ayların, yılların tevbesi pasif iyi günler, aylar, yıllar olamaz.* Ya ne olur? Aktif iyi günler, aylar, yıllar olur. Tevbekarın iyilik için aldığı risk en az kötülük için aldığı risk kadar olmalıdır ki, ikincisi birincisine tevbe olsun. Bunu yapana şu ilâhî müjde verilmektedir:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا۟ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٍ ثُمَّ تَابُوا۟ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوٓا۟ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٩﴾

"Sonuç olarak şunu aklından çıkarma ki, Rabbin, bir cahillik ederek kötülük işleyen ama bunun ardından tevbe edip Allah'a yönelerek kendisini düzeltenden yana tavır koyar. Çünkü senin Rabbin, öylesi bir (tevbenin) ardından Ğafûr, Rahîm olduğunu mutlaka (gösterecektir)." (Nahl 16:119)

Zaten tevbenin kabulünün şartlarından biri de, kötülüğü iyiliğe tebdil edip durumunu düzeltmektir. Bu hakikati vahiy şöyle dile getirmektedir:

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوْبُ عَلَيْهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝

"Bu zulmü işledikten sonra kim tevbe eder ve kendini düzeltirse, elbet Allah da onun tevbesini kabul eder; zira Allah tarifsiz bir bağışlayıcı, eşsiz bir merhamet kaynağıdır."
(Maide 5:39)

4.6. Sabırla direnmeli

Ğafûr olan Allah'ın sınırsız bağışından pay almanın bir yolu da sabır göstermektir. Sabır Kur'an'da dört ayrı edatla kullanılır:

1. *Sabera-'an* "hakta direnmek".
2. *Sabera-'alâ* "bela ve sıkıntıya göğüs germek".
3. *Sabera-li* "ibadet, hayır, hak ve adalette sebat etmek".
4. *Sabera-bi.* 'Asr sûresinde olduğu gibi *sabera-bi* şeklinde kullanıldığında bu üç anlamın üçünü de kapsar.

Konumuzla bağlantılı ilginç bir ayrıntıya burada dikkat çekmekte yarar var: Arkasından ilâhî mağfiretin ödül olarak verildiği durumlarda sabır kelimesi doğrudan ve edatsız kullanılmaktadır. Bununla adeta, dolaysız sabrın karşılığı dolaysız mağfirettir mesajı verilmektedir. Buna örnek gösterebileceğimiz üç ayetin üçü de Allah'ın Ğafûr ve Rahîm esmâsıyla son bulmaktadır.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِيْنَ هَاجَرُوْا مِنْۢ بَعْدِ مَا فُتِنُوْا ثُمَّ جٰهَدُوْا وَصَبَرُوْٓا ۙ اِنَّ رَبَّكَ مِنْۢ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝

"Sonra yine unutma ki Rabbin, ağır işkence altında (kendilerine dayatılanı kabul ederek) vartaya düşürülmelerinin ardından hicret edenleri, (Allah yolunda) tüm çabasını harcayan ve sabredenleri gözetecektir; evet, çünkü senin Rabbin, o (ağır acının) ardından elbette Ğafûr'dur, Rahîm'dir." (Nahl 16:110)

وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٢٥

"Fakat sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır: Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nisa 4:25)*

وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوْا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٥

"Ama eğer sen kendilerine çıkıp gelinceye kadar sabretselerdi, elbet bu kendileri için daha hayırlı olurdu: ne ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Hucurat 49:5)*

4.7. Hicret ve cihad etmeli

Ğafûr olan Allah'ın sınırsız mağfiretinden pay almanın yollarını gösteren Kur'an, hicret ve cihadı da bu yollar arasında sayar. Zira hicret, Allah için imkânların tükendiği yerden imkânların üretileceği yere göç etmektir. Bir bakıma hicret, Ğafûr olanın yolunda, Ğafûr olanın rızası için mağfirete yürümektir.

Cihad da hicretten farklı değildir. Zira kulun Allah yolunda var gücünü seferber etmesi demeye gelen cihad, esasen Allah'ın mağfiretine nail olma çabasından başka bir şey değildir. Zira her şeye gücü yeten Allah'ın kulun çabasına ihtiyacı yoktur. Öyleyse, kulun çabasından çıkarı olan, çaba gösteren kulun kendisidir.

Şu ayetler bu hakikatleri beyan etmektedir:

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِيْنَ هَاجَرُوْا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوْا ثُمَّ جٰهَدُوْا وَصَبَرُوْٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝١١٠

"Sonra yine unutma ki Rabbin, ağır işkence altında (kendilerine dayatılanı kabul ederek) vartaya düşürülmelerinin ardından hicret edenleri, (Allah yolunda) cihad eden ve sabredenleri gözetecektir; evet, çünkü senin Rabbin, o (ağır acının) ardından elbette Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nahl 16:110)*

اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۙ اُولٰٓئِكَ يَرْجُوْنَ رَحْمَتَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٢١٨

اَلْغَفُوْرُ
EL-GAFÛR

"Şüphe yok ki imân edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler var ya; işte ancak onlar Allah'ın rahmetini umabilirler: Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Bakara 2:218)

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

"Şu halde, içinizden (servetçe) bolluk ve rahatlık içinde olan kimseler, yakınlara, muhtaçlara ve Allah dâvâsı uğruna hicret edenlere yardım etmekten geri durmasınlar; onları affedip hoş görsünler! Hem Allah'ın sizi bağışlaması hoşunuza gitmez mi? Nitekim Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Nur 24:22)

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

"Kim de Allah yolunda hicret ederse, kendisine birçok alternatif mekânlar ve imkânlar bulur. Ve her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek üzere evinden çıkar da, ardından ölüm gelip onu bulursa, artık onun ödülü Allah'a aittir; zaten Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nisa 4:100)*

4.8 İyiliği çoğaltmak için bedel ödemeli

Ğafûr olan Allah'ın sonsuz bağışından pay almanın bir yolu da, hak ve hayr yoluna bedel ödemektir. Bu bedel bazen manevi, bazen maddi olur. Bazen emekten, bazen kazançtan olur. Allah Rasûlü'nü sevmenin de bir bedeli olacağını, hatta bu sevginin kendisinin bizzat bir bedel olarak görülebileceğini vahiyden öğreniyoruz. Üstelik bunu öğrendiğimiz ayet, bu bedelin karşılığının Allah'ın mağfiretinden pay almak biçiminde gerçekleşeceğini ima edercesine Ğafûr ve Şekur ismiyle son buluyor:

ذٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

"İşte bu, Allah'ın imân eden ve o imâna uygun eylem üreten kullarına verdiği müjdedir. De ki** (ey Peygamber)**: "Bu davete karşılık sizden bir ücret istemiyorum; sadece** (Allah'a) **yakınlık hususunda tam bir ilgi ve sevgi (uyandırmak) istiyorum!" Her kim bir güzelliği bedel ödeyerek gerçekleştirirse, biz ona daha fazla güzellikler bahşederiz: şüphesiz Allah Ğafûr'dur, Şekur'dur." *(Şura 42:23)*

Allah'a sadakatin fiili bir göstergesi olan sadaka, Allah'ın mağfiretinden pay almak için ödenen bedellerden biridir. Sadaka, ilâhî bir emânet olan servete mülkiyet muamelesi yapmayan mü'minin emânete sadakatinin isbatıdır. Bu sadakati sadakayla isbat edenler, infak sayesinde hem nifak mikrobuna karşı aşılanmış olacaklar, hem de daha önceden bulaşmış bir hastalık varsa, ondan arınmış olacaklardır. Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Siz ey imân edenler! Elçi ile özel görüşme talep ettiğinizde** (münafıklardan seçilmeniz için)**, görüşmenizden önce bir sadaka veriniz; bu sizin için daha hayırlı ve daha** (iç) **arıtıcıdır; yok eğer buna** (imkân) **bulamazsanız, iyi bilin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir. *(Mücadile 58:12)*

Bir müşrik, şirki uğruna Allah'a karşı açılan savaşa katılsa dahi, onun ilâhî mağfiretten pay alma ihtimali yaşadığı sürece hep var olacaktır. Tabi ki, şirkinden döner, bilincini yeniler, Allah'a yönelir ve yeni duruşunu namazla tescilleyip tevbesinin bedelini de zekât ile öderse:

اَلْغَفُوْرُ
EL-GAFÛR

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ve (bu) yasak (kapsamındaki) aylar çıktığında, artık müşrikleri tuttuğunuz yerde öldürün; yakalayın, çepeçevre kuşatın, onları her gözetim noktasına kurulup gözetleyin! Fakat eğer onlar tevbe eder, namazı istikametle eda eder ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödemeyi kabul ederlerse, işte o zaman bırakın yakalarını Unutmayın ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:5)*

Allah yolunda samimi bir niyetle ödenen bedel, Allah'a yakın olmanın vesilesidir. Allah'a yakın olma vesilesi olsun diye bedel ödeyenler, eğer bunu samimi olarak yapıyorlarsa, umduklarına kavuşacaklardır. Bunun garantisini vahiy vermektedir:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Bedevi Araplar arasında Allah'a ve Âhiret Günü'ne imân eden, (Allah yoluna) harcadığı her şeyi Allah katında bir yakınlık ve Elçi'nin dua ve desteğini alma vesilesi bilenler de var: Bakın, işte bu onların yakınlığına gerçek bir vesile olacaktır (ve) Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır: çünkü Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:99)*

4.9 Peygamberi izlemeli

Ğafûr'un mağfiret deryasından pay almanın yollarından biri de, Hz. Peygamber'i izlemektir. Peygamberi izlemek, Allah'ı seviyor olmanın isbatı olarak gösterilmiştir ayette. Eğer kul Allah'a olan sevgisini Peygamber'i izleyerek isbat ederse, bunun karşılığında iki ödül alacaktır. Bunlardan birincisi Allah'ı sevmesinin ödülü olarak Allah da onu sevecektir. İkincisi ise peygamberi izlemenin ödülü olarak günahların bağışlanmasıdır. Günahları bağışlayacak olan izlenen Peygamber'in kendisi

değildir. Zira O'nun günah bağışlamak gibi bir yetkisi yoktur. Günahları bağışlayacak Ğafûr olan Allah'tır. İşte o ayet:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِىْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوْبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٣١

"De ki: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın! Zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Al-i İmran 3:31)*

Ayette "izlemek" mânâsını *ittiba* kelimesi vermektedir. Kur'an'da *ittiba* çağrısı Allah'a değil elçisine yapılır. Zira *ittiba*, "örneklik" ile doğrudan alakalıdır. Kur'an insana ne Allah'ı ne de melekleri örnek gösterir. Kur'an insana yine insan türünden gönderilen Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed aleyhimesselam gibi elçileri örnek gösterir. Örneklik (*teessi*) ile izlemek (*ittiba*) arasında doğrudan bir bağ vardır. Zaten *ittiba* etmenin mümkün olmadığı birini örnek göstermenin pratik bir yararı yoktur. Aynı şey tersi için de geçerli. Örnek gösterilen birine *ittiba* edilmiyorsa, örnek alınmamış demektir. Demek ki, Kur'an *ittiba* etmeyi "örnek almak" anlamında kullanmaktadır.

Fakat iş "itaat etmeye" gelince farklılaşmaktadır. Kur'an muhataplarını itaate çağırdığı birçok yerde sadece Allah'a itaate değil, Allah'a ve Rasûlü'ne itaate çağırır. Rasule itaatin göstergesi onu izlemektir. Zira o insandır ve yeryüzünde yürür. Yeryüzünde yürüyenler iz bırakırlar. Fakat Allah'a itaatin göstergesi Allah'ı izlemek değildir. Zira Allah yeryüzünde yürümez ve iz bırakmaz. Dolayısıyla, Allah'a itaatin göstergesi de O'nun elçisini izlemektir. Bu gerçek imânın alametidir. İsbat edilmiş böylesi bir imân insanın sıradan amellerini bile ibadete dönüştüren bir iksirdir. İşte şu ayette "zayi edilmeyeceği" müjdelenen ameller bunlardır. Ve bu müjdenin ardında yatan da kişinin ödediği bedel değil, Allah'ın mağfireti sonsuz bir Ğafûr olmasından başka bir şey değildir:

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِىْ قُلُوْبِكُمْ وَاِنْ تُطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝١٤

الْغَفُورُ
EL-GAFÛR

"Bedeviler "imân ettik" dediler. De ki "Henüz imân etmiş sayılmazsınız, lakin 'teslim olduk' diyebilirsiniz, zira imân kalplerinize girmiş değil. Ama eğer Allah ve Rasûlü'ne itaat ederseniz, Allah amellerinizin zerresini zayi etmez: çünkü Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Hucurat 49:14)

İlâhî mağfiretin amellerin bedeli olmaktan çok Ğafûr olan Allah'ın ödülü olduğunu, zayıfların, hastaların ve yoksulların üzerinden sorumluluğu kaldıran ve onlara Allah'ın Ğafûr olduğunu hatırlatan şu ayetten öğreniyoruz:

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩١﴾

"Zayıflar, hastalar, infak edecek bir şey bulamayan yoksul kimseler için, Allah'a ve Rasûlü'ne karşı samimi oldukları sürece bir sorumluluk yoktur; iyilik yapanları sorumlu tutacak bir gerekçe de yoktur. Zira Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:91)*

İlâhî mağfirete nail olma açısından Son Elçi'yi izlemekle Allah'ın diğer elçilerini izlemek arasında bir fark yoktur. Yeter ki Allah'ın elçileri arasında ayrım yapmasın ve onların tümüne imân etsin:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

"Fakat Allah'a ve elçilerine inanan ve onlar arasında hiçbir ayrım yapmayanlara gelince: Zamanı geldiğinde Allah onlara ödüllerini tam olarak verecektir; çünkü Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nisa 4:152)*

4.10. Zorda ve darda kalınca sınırı aşmamalı

Ğafûr olanın mağfiretinden pay almanın bir yolu da, insanın başı sıkışınca, kendisine tanınan kolaylık ve ruhsatları kullanırken haddi aşmaması ve zaruret sınırını geçmemesidir.

Eğer kişi zaruret nedeniyle kendisi için gevşetilip mubah kılınan haram sınırlarını çiğnemede ihtiyatlı olursa, bu durumda o Ğafûr'un mağfiretini celp edecektir:

قُلْ لَّآ اَجِدُ فِىْ مَآ اُوْحِىَ اِلَىَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَّطْعَمُهٗٓ اِلَّآ اَنْ يَّكُوْنَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَّسْفُوْحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيْرٍ فَاِنَّهٗ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٤٥﴾

"De ki: "Bana vahyedilenler içerisinde leş ya da akan kan veya domuz eti –ki o katıksız pistir-, yahut amacından saptırılarak Allah'tan başkası adına kesilen kurban dışında, yemek isteyen için yasak olan hiçbir şey göremiyorum. Fakat çaresiz kalan kimse, hakka tecavüz etmeden ve zaruret sınırını aşmadan (yemişse), unutma ki Rabbin Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Enam 6:145)

Şu ayetler de aynı hakikati dile getirir:

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١١٥﴾

"O size yalnızca leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen** (hayvanı) **haram kılmıştır! Fakat mecbur kalan kişi, haddi aşıp zorunlu miktarı geçmeden** (yemişse), **bilsin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nahl 16:115)*

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٧٣﴾

"O, size yalnızca leşi, kanı, domuz etini ve üzerine Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanı haram kıldı. Kim bunlara mecbur kalırsa -iştahı kabarmadan ve haddi aşmadan- ona bir günah yoktur: Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Bakara 2:173)*

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوْذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيْحَةُ وَمَآ اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا

اَلْغَفُورُ
EL-GAFÛR

ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝٣

"Ölü hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler; bir de boğulan, dövülerek öldürülen, düşerek ölen, boynuzlanarak öldürülen ya da henüz canlıyken kestikleriniz hariç vahşi bir hayvan tarafından parçalanan hayvanlar ve putperestçe semboller üzerine kesilenler, ayrıca attığınız zarla geleceğe ilişkin kehanette bulunmak size haram kılınmıştır. Bütün bunlar birer sapmadır. Bugün, inkâra saplananlar, dininiz(i terk edeceğiniz)den umutlarını tamamen kesmişlerdir: O hâlde, onları gözünüzde büyütüp de saygınlaştırmayın! Yalnız Beni tazim edip, Bana saygı duyun! Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım; ve (Allah'a) teslimiyeti sizin için hayat tarzı olarak benimsedim. Günaha gönüllü koşmaksızın kim hayatî bir zaruretten dolayı zorda kalırsa, iyi bilsin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Maide 5:3)*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝١٤

"Siz ey imân edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar var. Her ne kadar affedici, hoşgörülü ve bağışlayıcı olsanız da, yine de onlara karşı dikkatli olun! Fakat bilin ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Teğabun 64:14)

Aynı durum, insanın hâkim olamadığı ve yönetemediği duyguları için de geçerlidir. Mesela, evli olmayan ve evliliğe mani bir hal olmayan bir kadına duyulan evlenme arzusu gibi. Bu arzudan dolayı kişinin kınanamayacağını buyuran ayet, bu konuda münasip olan davranışı vaz ederken, bir yandan da Allah'ın bağışının sınırsız olduğunu hatırlatmaktadır:

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَن تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا ۚ وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

"Ve bu gibi kadınlara evlenme arzunuzu ima etmekte, ya da böyle bir arzuyu içinizde taşımanızda da bir vebal yoktur. Nasılsa Allah sizin onlara karşı hissettiğiniz duyguları açacağınızı bilir. Lâkin onlarla meşru bir biçimde konuşmak yerine, duygularınızı gizlice açma yoluna gitmeyin; dahası, belirlenmiş süre tamamlanmadan evlilik bağını kurmaya kalkmayın! Zira iyi bilin ki Allah içinizde sakladıklarınızı bilir: öyleyse O'ndan sakının! Ve yine iyi bilin ki Allah Ğafûr'dur, Halim'dir." *(Bakara 2:235)*

4.11. Hataları hoş görüp bağışlamalı

Ğafûr oların sonsuz bağışından daha büyük pay almayı istemek her kulun arzusudur. Bu arzu sadece meşru değil, aynı zamanda Allah'ın hoşlandığı da bir şeydir. Fakat Allah'tan hatalarının bağışlanmasını isteyen kula düşen ilk şey, kendisine karşı yapılan hataları bağışlamak olmalıdır.

Hoş görülmeyi uman, önce kendisi hoş görmelidir. Affedilmeyi uman, önce kendisi affetmeyi bilmelidir. Allah'ın sonsuz mağfiretinden büyük pay isteyen, başkalarının kendisine karşı yaptığı haksızlıkları affetme âlicenaplığı gösterebilmelidir. Zira Allah'ın Ğafûr isminin kuldaki tecellîsi budur.

Ğafûr isminin kulda tecellîsine dair en güzel örneklerden biri, Hz. Ebubekir'in kahramanı olduğu şu olay olsa gerektir:

Hz. Aişe'ye zina iftirası atıldığında, bu iftiraya inanıp yayanlar arasında Mıstah b. Usâse de vardı. Mıstah Hz. Ebubekir'in teyzesinin oğluydu. Yetim olarak büyüdüğü için, Hz. Ebubekir ona sürekli yardım etmişti. Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra da Hz. Ebubekir bakmaktaydı. Onun Aişe'ye yapılan iftiraya inanıp yayması üzerine, Hz. Ebubekir "ne sen bendensin,

ne de ben sendenim" diyerek onunla arasına mesafe koydu, yardımı kesti. Hz. Ebubekir'in bu kararı üzerine şu ayet indi:

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

***"Şu halde, içinizden** (servetçe) **bolluk ve rahatlık içinde olan kimseler, yakınlara, muhtaçlara ve Allah dâvâsı uğruna hicret edenlere yardım etmekten geri durmasınlar; onları affedip hoş görsünler! Hem Allah'ın sizi bağışlaması hoşunuza gitmez mi? Nitekim Allah Ğafûr'dur, Halim'dir."*

(Nur 24:22)

Allah Rasûlü, Hz. Ebubekir'i çağırtarak bu ayeti okudu. Rasulullah ayetin "Allah'ın sizi bağışlaması hoşunuza gitmez mi?" cümlesine gelince, Hz. Ebubekir "*Belâ ya Rab! İnni uhibbu en tağfira lî.* Elbette ey Rabbim! Ben, beni bağışlamandan hoşnut olurum!" dedi. Oradan ayrılıp evine gittikten sonra Mıstah'ı çağırttı. "Allah'ın indirdiği başın ve gözüm özürinedir" dedi ve o günden sonra Mıstah'a daha önce yaptığı yardımın iki katını yapmaya başladı.[1]

Ayetin Allah'ın Ğafûr olduğunu hatırlatarak son bulması iki nükteyi içinde taşımaktadır.

Birinci nükte: Allah Ğafûr'dur, Ğafûr olan Allah'ın mağfiretine nail olmak istiyorsanız siz de insanların size karşı yaptıkları hataları bağışlayın!

İkinci nükte: Ğafûr olan bir Allah'ın kulları olarak siz de insanların hatalarına karşı bağışlayıcı olun ki, bu isim sizin ahlakınızda tecellî etmiş olsun.

Allah'ın Ğafûr sıfatı kendisinde tecellî eden kul, bağışlama ve hoşgörü açısından insanların en önde gidenidir. Allah Rasûlü şöyle buyurur: "Gelmeyene git, zulMedenî affet, vermeyene

[1] Razi, *Mefatihu'l-Ğayb*, XXIII, 162.

ver."[1] Yine Allah Rasûlü başkalarının ayıplarını örtme konusunda şöyle der: Kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da dünya ve ahirette onun kusurunu örter."[2]

4.12. İbadetle mağfireti celbetmeli

İbadetler, istiğfardır. İbadetler, Allah'ın sonsuz bağışından daha fazla pay istemektir. Zira ibadetler insanı Allah'a döndürür. Zaten tevbe de Allah'a yönelmek değil midir? İbadetlerin Allah'a yaklaştırıcı tesiri, kulu ilâhî ğufranın çekim alanına sokar. Kul, o çekim alanına girince, ilâhî mağfiretin kuşatıcılığını ta yüreğinde hisseder. O hissi sürekli kılmanın gayretine düşer. O gayret, onu Ğafûr olanın mağfiretinden daha fazla pay talep etmeye yöneltir.

Allah Rasûlü'nün, namazın önünde ve sonunda istiğfar getirdiğine dair rivayetler vardır. Bu, zımnen şöyle demek gibidir: "Allah'ım! Sana kulluk ettiğimizi iddia ederken dahi Senden özür diliyoruz. Zira Sana kulluğumuz kusurdan beri değil. Senin kusursuz Allah'lığın karşısında bizim kusurlu kulluğumuzun ne kıymeti var! Bu kulluğu şanına yaraşır bulmaktan hayâ ederim! Ne ki elimden gelen de budur! Ben acizim, yetersizim, noksanım! Çünkü insanım! Sen noksanıyla birlikte kulluğumu kabul et! Yüzüme çarpma!"

Beri yandan, Allah Rasûlü'nün namazların önünden ve ardından getirdiği istiğfar, ibadetin bir istiğfar çeşidi olduğu nüktesini de hatırlatır. İbadetler ilâhî mağfireti celbeden birer fiili istiğfar cümlesindendir. İşte bunun için namaz ve zekâttan söz eden şu ayet Allah'ın Ğafûr ismiyle son bulmaktadır:

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ve (bu) yasak (kapsamındaki) aylar çıktığında, artık müşrikleri tuttuğunuz yerde öldürün; yakalayın, çepeçevre kuşatın, onları her gözetim noktasına kurulup gözetleyin!

[1] Ahmed b. Hanbel.
[2] Müslim, Birr 58.

اَلْغَفُوْرُ
EL-GAFÛR

Fakat eğer onlar tevbe eder, namazı istikametle eda eder ve arınıp yücelmek için ödenmesi gereken bedeli ödemeyi kabul ederlerse, işte o zaman bırakın yakalarını. Unutmayın ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Tevbe 9:5)*

Cahil sofuluğun en tipik özelliği, ibadetin aracını amaçlaştırmaktır. Bu durumda ibadetin amacı da araçlaşmış olacaktır. Mesela namazın ve abdestin şekli unsurlarını maksadının önüne geçirmek, namazın aracını amaçlaştırmak anlamına gelir. Bu durumda "*Ve le-zikrullahi ekber.* Ve Allah'ın (sizi) zikretmesi, en büyük amaçtır" hakikati göz ardı edilmiş olmaktadır. Şekilperest dindarlığın en büyük sıkıntısı, bizzat Allah tarafından sunulmuş ruhsatlar sözkonusu olduğunda ortaya çıkar. Buna verilecek en güzel örnek teyemmümdür.

Teyemmüm, suya ulaşılamayan veya ulaşılması durumunda sıhhate zarar vermesi muhtemel olan durumlarda sunulmuş bir ilâhî ikramdır. İnsan abdestin şeklini amaç haline getirirse, Allah'ın sunduğu bu ikramı elinin tersiyle itme gafletine düşer. Hatta bunu namazı terk etme pahasına yapar. Teyemmüm yaptığında kendini abdestsiz hisseder. Bu his imânın kontrolünden çıkıp, şeytanın kontrolüne giren hevai bir histir. Sahibinin gözünde aracı amaçlaştırmıştır. Bunun temelinde, ibadetin bize Allah tarafından verilmiş bir emânet değil, bizim tasarrufumuza geçmiş bir mülkiyet olduğu yanılgısı yatar. Bir başka yanılgı da, ibadetlerin kabulünde Allah'ın rızasının belirleyici olduğu hakikatinin yerini, bizim rızamızın belirleyici olduğu zehabının almasıdır. Bu, bir haddi aşma ve maksattan şaşma durumudur. Belki teyemmüm gibi ruhsatların teşri kılınması da, bizi bu tür niyet sapmalarından korumak ve kusursuz kulluk iddiasının en büyük kusur olduğunu hatırlatmaktır. İçinde teyemmümün yer aldığı ayetin Allah'ın Ğafûr ismiyle bitmesi, hayli manidardır:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَآئِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ۝٤٣

"Siz ey imân edenler! Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüpken de -seyahat** (gibi yıkanmayı güçleştiren hâller) **hariç- yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın! Fakat eğer hastaysanız ya da yolculuk yapıyorsanız veya ihtiyaç giderdikten sonra yahut kadınlarla birlikte olmuşsanız ve üstelik su da bulamıyorsanız, o zaman temiz bir toprak alıp yüzlerinizi ve ellerinizi onunla meshedin! Unutmayın ki Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Nisa 4:43)*

İbadetin istiğfar olduğuna, istiğfarı ibadetin içine taşımayı emreden hac hakkındaki şu ayet şahittir:

ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Ardından insanların çağlayıp geldikleri yerden siz de çağlayıp gelin ve Allah'tan günahlarınıza mağfiret dileyin! Doğrusu Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir." *(Bakara 2:199)*

Ayrıntıcı dindarlık da, tıpkı gösterişçi dindarlık gibi manevi bir hastalıktır. Arka planında 'mükemmellik' iddiası vardır. Bu iddianın şeytani bir iddia olduğunu söylemeye bile hacet yok. Zira Şeytan insanoğlunun atasını "iki melek olmak veya ebedileşmek" sloganıyla aldattı. Bu esasen mükemmelleşme tuzağı idi. Verilen emirle yetinmeyip sözde hassasiyetmiş gibi sunulan ayrıntı talebinin en tipik örneği, İsrailoğullarının, kesmeleri emredilen inek meselesinde içine düştükleri zor durumdur. Ayrıntıcılık hastalığı, dışarıdan dindarlık hassasiyeti gibi görünse de, özünde haddini bilmezlikten kaynaklanan bir vesvesedir. Allah'ın Ğafûr ismiyle sonlanan şu ayet, işte bu hastalığa dikkat çekmektedir:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۝

"Siz ey imân edenler! Açıklanması hâlinde sizi zora sokabilecek şeyler hakkında soru sormayın! Nitekim Kur'an iniyorken onlar hakkında soru sorarsanız size açıklanır.** (Açıklanmadığına göre), **Allah onlarla sizi mükellef tutmamıştır. Allah Ğafûr'dur, Halim'dir." *(Maide 5:101)*

İbadetlerin, ilâhî mağfiretten daha fazla pay istemek olduğuna Allah Rasûlü'nün şu hadisi delildir:

Ebu Hureyre'den: "Namazlar iki namaz arasındaki günahlar için keffarettir. Cumalar iki Cuma arasında işlenen hatalar için keffarettir. Ramazanlar iki Ramazan arasında işlenen hatalar için keffarettir."[1]

İşte bu konuda Sadr-ı İslâm'da yaşanmış bir başka örnek:

Amr b. As, hicretinin ardından hicretin 7. yılında Müslüman olmak için Allah Rasûlü'ne geldi. Aralarında şu konuşma geçti:

-Uzat elini biat edeyim!

-Ne oldu ki ey Amr!

-Bir şart koşmak istiyorum.

-Neyi şart koşacaksın?

-Benim için mağfiret dilemeni.

-Bilmiyor musun ki İslâm kendisinden öncesini siler. Hicret de öyle; o da kendisinden öncesini siler. Hac da öyle; o da kendisinden öncesini siler.[2]

5. ĞAFÛR OLAN ALLAH'A DUA

5.1. Peygamberlerin mağfiret duası

Tuğyan olan yerde tufan olurdu. Bu bile mağfireti sonsuz Rabbin rahmeti idi. Zira tufan içtimai bir necasetten taharet idi. Bu da ilâhî bir lütûf idi. Hz. Nuh bunun bilincinde olarak Tufan'ın ardından Rabbini anıyordu. Burada dikkat çekici olan onun Rabbini Ğafûr ve Rahîm isimleriyle anması idi:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرٖىهَا وَمُرْسٖىهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

"Sonunda (Nûh) "Haydi, ona binin!" talimatını verdi; "yol alması da, demir atması da Allah'ın adıyla olsun: gerçek şu ki, benim Rabbim elbette Ğafûr'dur, Rahîm'dir."

(Hud 11:41)

Peygamberler insanlığın şefkat ve merhamet abideleriydiler. Onların şefkat ve merhamet açısından en önde gelenlerinden

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*.
[2] Müslim, 121.

biri Hz. İbrahim idi. Hz. İbrahim, davetini Allah adına yaptığının bilincindeydi. Bunun için davet vazifesini şahsileştirmedi. Kendisine davet etseydi, davetine karşı isyan edene kızması gerekirdi. Fakat davetine karşı çıkanları, Allah'ın kahrına ve gazabına değil, mağfiretine ve rahmetine havale etti:

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ ۖ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي ۖ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾

"Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar: Artık kim bana uyarsa işte o bendendir; kim de bana karşı çıkarsa biliyorum ki Sen Ğafûr'sun, Rahîm'sin!" *(İbrahim 14:36)*

Allah Rasûlü de Uhud'da dinmez bir öfkeyle varlıklarını ortadan kaldırmak için saldıranlara karşı şöyle dua etmişti:

"Allahümmağfir li-kavmi! İnnehum la ya'lemun. (Allah'ım kavmimi bağışla! Zira onlar bilmiyorlar.)"

Hz. Yusuf kıskançlık krizine tutulmuş kardeşleri tarafından suikaste uğramıştı. Başına gelenlere rağmen, onları bağışlaması için Allah'ın Ğafûr ismine sığındı:

قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي ۖ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

"Sizin için Rabbimden mağfiret dileneceğim" dedi, "çünkü O, evet O'dur Ğafûr, O'dur Rahîm." *(Yusuf 12:98)*

Musa b. İmran henüz peygamber değildi. Fakat Rabbi onu peygamberliğe hazırlıyordu. Bunun için saraydan kurtarılması lazımdı. *Saraydan Musa'yı çıkarmak kolaydı, fakat sarayı Musa'nın kalbinden çıkarmak zordu.* Bunu ancak gönülleri elinde tutan Allah yapabilirdi. Öyle de oldu. Musa elinden çıkan kaza cinayeti sonucu bir Mısır yerlisinin ölümüne sebep oldu. Üstelik bunu "bizden" gerekçesiyle bir İbrani'yi savunurken yapmıştı. Haksızdı. Kendinden yardım isteyen ırkdaşını kayırmak için onun hasmına attığı bir yumruğun ölümüne sebep olması, Musa'nın vicdanını sızlattı. İşte şu ayette dile gelen, sızlayan o vicdanın sesidir:

اَلْغَفُوْرُ
EL-GAFÛR

قَالَ رَبِّ اِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی فَغَفَرَ لَهٗ اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ ۝

"(Musa) "Rabbim!" dedi, "ben kendime kötülük ettim! Ne olur beni affet!" Bunun üzerine Allah onu affetti: Çünkü O, evet O'dur mutlak bağış sahibi, sonsuz merhametin kaynağı da O'dur." *(Kasas 28:16)*

Vicdan Ğafûr olan Rabba seslenir de, O bu sesi duymaz mıydı? Duydu ve affetti.

Bir gün Hz. Ebubekir Allah Rasûlü'ne şöyle der: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana, kendisiyle Rabbime dua edeceğim bir dua öğret!" Allah Rasûlü şu duayı öğretir: "Allah'ım! Ben nefsime çok zulmettim! Günahları ancak Sen affedersin! Beni katından bir mağfiretle bağışla! Bana merhamet et! Zira yalnızca Sensin Ğafûr olan, Sensin Rahîm olan!"[1]

İstiğfarın efendisi (*seyyidu'l-istiğfar*) olarak nakledilen şu dua meşhurdur:

"Allah'ım! Rabbim Sensin! Senden başka ilâh yoktur! Beni Sen yarattın ve ben Senin kulunum! Ben gücümün yettiğince Sana verdiğim söz üzereyim! Yapıp ettiklerimin şerrinden Sana sığınırım! İşte günahımdan yüz çeviriyorum! Beni bağışla! Şu bir gerçek ki günahları yalnız Sen mağfiret edersin!"[2]

Cahiliyye şiirinde otorite olan Asmai nakleder: Bir Bedevi Allah Rasûlü'nün kabrinin başı ucunda durur ve şöyle dua eder:

"Allah'ım! Bu senin Rasûlündür! Ben de senin kulunum! Şeytan ise senin düşmanın! Eğer Sen beni affedersen, Rasûlün sevinir, bu kulun kurtulur, düşmanın ise öfkelenir! Yok, Sen beni bağışlamazsan, Rasûlün üzülür, bu kulun helâk olur, düşmanın da sevinir. Elbet Sen cömertsin; Rasûlünü üzmezsin, bu kulunu helâk etmezsin, düşmanını sevindirmezsin!"

---

[1] "اَللّٰهُمَّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی ظُلْمًا كَبِيرًا وَإِنَّهٗ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاغْفِرْ لِی مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِی إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ" (Buhari ve Müslim).

[2] اَللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّی لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِی وَ أَنَا عَبْدُكَ وَ أَنَا عَلٰى عَهْدِكَ وَ وَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ وَأَبُوءُ بِذَنْبِی فَاغْفِرْ لِی فَإِنَّهٗ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ (Buhari ve Nesai)

5.2. Ya Ğafûr!

Ey Ğafûr olan Allah'ım!

Ey sonsuz mağfiretin kaynağı!

Ey ğufranına payan olmayan Zat!

Bağışından bizi de nasibdar eyle!

Sen mağfiret membaısın, biz pür-taksiriz.

Sen mükemmelsin, biz muhtacız.

Sen bağışlayansın, biz bağışına mahkûmuz.

Sonsuz mağfiretinden bize de bir pay ver ya Rab!

Senin mağfiret denizinin büyüklüğü yanında,

Tüm günahların bir kuşun gagasındaki çamur kadar hükmü yok!

Senin ğufranından bir zerre yeter,

Bizi sonsuz mağfiretinden mahrum eyleme ya Rab!

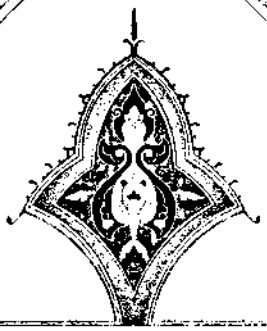

الأعلى

EL-A'LÂ

Yüce

Mutlak Üstün ve Yüce Olan

الأعلى
EL-A'LÂ

1. I UGÂVÎ ÇERÇEVE

El-A'lâ, "yüce, yüksek ve yukarıda olan" mânâsına gelen *'ulv* kökünden türetilmiştir. ***"Alçak ve aşağıda olan"*** mânâsındaki *suflî*'un zıddıdır. Hûd 82'de zıt anlamlar birlikte kullanılmıştır. *'Ulvî*, "yüce", *suflî* "alçak" demektir. *'Uluv*, olumlu anlamda kullanıldığında "yükseklik, yücelik, üstünlük ve irtifa" mânâsına gelir. Olumsuz kullanıldığında "üstünlük taslama, büyüklenme, küstahlık, kibirlilik" mânâsına gelir.

İlletli bir fiil olan kelime, iki tür yazılır:

1. Üçüncü harfi *elif* ile yazılan *'alâ-ya'lû-'uluvven* köküdür. Bu kök, çoğunlukla somut ve *mekân üstünlüğüne* delalet eder. Bu kökten türeyen kelimeler, ekseriyet kaydıyla, hem övülen hem de yerilen hal ve davranışlarda üstte, önde ve ileride olma halini ifade eder.

2. Üçüncü harfi *yâ* ile yazılan *'aliye-ya'lâ-'alâen-'aliyyun* köküdür. Bu kök çoğunlukla soyut anlamda kullanılır ve *makam üstünlüğüne* delalet eder. Yukarıdakinin aksine sadece övülen hal ve davranışlarda üstte olma halini ifade eder.[1]

İsti'lâ gibi her iki mananın birleştiği kelimeler vardır. *İsti'lâ*, bazen zorla üstün gelmeyi istemek ve galebe çalmak gibi yerilen, bazen de zorlu bir sürecin ardından hak ederek üstün gelmek gibi övülen manada kullanılır.

'Alâ edat olarak, "üstünde, üzerinde, üzerine, ilaveten, karşısında, yanında, için, içinde, göre, ..ya doğru, ..ya karşı, ..ya, ..ya göre, ..dan, ..da" manalarına gelir. Yaygın olan *'Alî* ismi de "yüksek, yüce, üstün" mânâsına gelir.

A'lâ, "üstünlük adılı" anlamına gelen ism-i tafdildir. Bu kalıp taşıdığı mananın 'en'lerini ifade eder. Yani olumlu vurgusuyla "en yüce, en yüksek, en üstün" mânâsına gelir. Kur'an'da farklı terkipler içinde kullanılır. Mesela *el-ufuku'l-a'lâ* "en yüce

[1] Mesela Firavun'a nisbet edilen, (Kasas 28:4; Yunus 10:83) Firavun ve yandaşlarına nisbet edilen (Mu'minun 23:46; Neml 27:14), İblis'e nisbet edilen (Sâd 38:75), Karun'a nisbet edilen (Kasas 28:83), Allah'tan başka muhayyel sahte ilâhlara nisbet edilen (Mu'minun 23:91), Yahudileşen İsrail oğullarına nisbet edilen (İsra 17:4) *'alâ*'lar hep yergi bağlamında gelmiştir ve *elif*'li köke nisbet edilmiştir. Allah için kullanılanlar ise hep *yâ*'lı köke nisbet edilmiştir (Hac 22:62; Nisa 4:34; Neml 17:63; İsra 17:43) Rağıb, *Müfredat*, ilgili md.

ufuk", *el-meselu'l-a'lâ* "en üstün örnek, numune, ilk örnek" anlamlarına gelir. Allah Rasûlü'nün son sözü olan *er-refiku'l-a'lâ* "en yüce dost" da benzer bir kullanımdır.

El-A'lâ, doğrudan Allah'a isim olarak kullanıldığı iki ayette de (87:1; 92:20) belirlilik takısıyla ve mücerret sıfat olarak kullanılmıştır. Bu durumda A'lâ ismi, asla "...dan daha üstün" şeklinde iki şey arasındaki üstünlük kıyasına dayalı bir mana olarak anlaşılamaz. Zira Allah'ın büyüklüğünü aklen kıyaslayacak bir şey yoktur. Böyle bir kıyas, kıyas kabul etmez bir kıyas olur. *A'la*'daki *tafdil* (üstünlük) mânâsı zorunlu olarak ya mübalağa veya sıfat olarak anlaşılmalıdır.

Allah'ın esmâsına dair mübalağa formları, gerçekte mübalağa değil, dilin kifayetsizliğini ifade eder. Buna doğrudan mübalağa yerine "acziyyetten mübalağa" demek daha doğru ve edebe uygun olur. A'lâ ismi mübalağa vurgusuyla Ekrem isminde olduğu gibi "sonsuz üstün ve yüce", sıfat vurgusuyla Ekber isminde olduğu gibi "Mutlak üstün ve yüce olan" mânâsına gelir. "Mutlak üstün ve yüce" anlamı "hep üstün ve yüce" ya da "tek üstün ve yüce" vurgularını içerir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Yön sınırlı ve sonlu varlıklar için geçerlidir

Allah'ın "mutlak üstün ve yüce olan" mânâsına gelen A'lâ ismiyle müsemma olması, ona "yön" (cihet) isnat edildiği anlamına gelmez. Zira yön, yaratılmış olan bileşik ve mürekkep varlıklar için geçerlidir. Allah Samed'dir. Mürekkep değil mutlaktır. Eşya ise bileşik ve mukayyettir. Mukayyet olan sınırlıdır. Yön olgusu da zaten görecedir. Yönün değişmez bir niteliği varsa, o da göreceliliğidir. Zira yönü olmak, sınırı olmakla bire bir alakalıdır. Sınırlı ve sonlu olan her şeyin bir yönü olur. Şu halde yön (cihet) sahibi olmak için, mutlaka iki şeye sahip olmak gerekir:

1. Boyut
2. Sınır

Bu ikisinin birleşimi "sınırlı bir boyuta" sahip olmaktır. Sınırlılık yalnız yönün kendisine nisbet edildiği eşya için değil,

o eşyaya nisbet edilen yön için de geçerlidir. Zira eğer bir yön sınırlı olmasaydı, o zaman biden fazla yönden söz edemeyecektik. Yani üst ve alt, ön ve arka, sağ ve sol diyemeyecektik. Bir şeye bu cihetlerden birini nisbet ettiğimizde, mutlaka yönü sınırlandırmış oluruz. Üst dediğimizde, biliriz ki 'üst' ön ve arka, sağ ve sol ile sınırlanmıştır. Zaten sınırlanmış olmasa, o zaman yönler karışır ve bir yönden söz etmek abes olurdu. Bir şeye "o üstte" dediğimizde, artık onu üst dediğimiz cihetin sınırları içinde tasavvur ederiz. Tersi bir durum, sınırsızlıktır. Sınırsızlığın olduğu yerde yönden söz edilemez. Eşyanın olduğu yerde bir sınır vardır. Zira eşyanın olduğu yerde bir mekân vardır.

Eşya mutlak boşlukta var olmaz. Zira mutlak boşluk, mekânın ve hareketin olmadığı yerdir. Ve mutlak boşluk, mutlak yokluktur. Bu ise imkânsızdır. Her *kevn* (oluş) bir *mekân* (oluşum yeri) ister. Her *sakin*, bir *mesken* ister. Şu halde, oluşum yeri olan her oluşun bir yönü vardır.

Eşyanın iç boyutları olan uzunluk, genişlik ve derinlik, mekânı olan uzay içinde altı yöne işaret ederler.

Yön iki şeye nisbetle tayin edilir:

1. *Eşyanın kendisine nisbetle tayin edilir.* Mesela yüzü veya başı olan eşya gibi... Yüzün geldiği yer ön, yüzün gelmediği yer arkadır. Başın geldiği yer üst, ayağın geldiği yer alttır. İnsan ve hayvan gibi hareketli eşyalarda yön değişebilir. Ayaklar yukarıda, baş aşağıda olabilir. Böyle olduğu zaman, mutlaka bir zarfla bunu ifade etmek gerekir. Bu ifade edilmediği zaman, biliriz ki yüz dendiğinde o şeyin önünden, baş dendiğinde o şeyin üstünden söz ediliyordur. Her canlı için bu kuralın geçerli olmaması, yönün itibari oluşunun bir başka delilidir. Aynı şey iki kutup noktasında bulunan iki insanın birbirine konumu için de söylenebilir. İkisinin de ayakları yerde başları göktedir, fakat bu yeryüzüne nisbetle böyledir. Fakat uzaya nisbetle onlar birbirine ters yönde durmuş konumdadırlar. Bazı şeylerin tabiatları bir yönde olmayı gerektirir. Mesela ısı ve hava, latif tabiatları icabı üstte ve yukarıda olmayı talep ederler. Su ve toprak da kesif tabiatları icabı aşağıda olmayı talep ederler.

2. *Bazen de eşyanın düzlem içindeki konumuna nisbetle tayin edilir.* Bizim gördüğümüz katı bir cisme "ön-arka, üst-alt, sağ-sol" gibi yönler tayin etmemiz kabilindendir. Bu bakımdan eşyaya tayin

edilen yön, o eşyanın zatına ait bir vasıf değil bizim ona nisbet ettiğimiz görece bir niteliktir. Biz ona kendimize göre bir cihet nisbet ediyoruz demektir. Ona bizim baktığımız yerin tam tersinden bakan kişi ise, yine o şeye kendisine göre bir yön tayin edecek demektir. Bir şeyi, onun önündekini esas alan biri arkada tasavvur eder, arkasındaki şeyi esas alan biri onu önde tasavvur eder. Gerçekte o şeyin hakiki konumunu bizim onu nisbet ettiğimiz yer ve yön hiç etkilemez. O konulduğu yerdedir.

Mesela dağların tepesi yücedir. Fakat bu eteğinden bakan insana göredir. Eğer insanın dağın tepesinden, eteğinden bakan kendisini seyretme imkânı olsaydı, o da ona cüce görünecekti. Oysa o dağın yüce dediğimiz tepesi vahye göre "dünya"dır. En aşağı ve yakın âleme aittir. Makam olarak ona bakan insan o dağdan da, tüm dağlardan da kat kat yücedir.

2.2. Mekânî yön – makâmî yön

Yön ikiye ayrılır:

1. Mekânî yön.

2. Makâmî yön.

Mekânî yön, varlığın maddi konumuyla alakalıdır. Makâmî yön varlığın değeriyle alakalıdır. Allah için "yüce, üstte, yukarıda" demek, mekânî hiçbir îmâ taşımaz. Zira Allah mekândan münezzehtir. O, nerede anarsan oradadır. O, insana şahdamarından yakındır.

Yeryüzündeki her şey onu gösteren birer işaret parmağıdır. Şöyle tasavvur edelim: Yuvarlak olan yeryüzündeki her şey onu gösteren bir şahadet parmağı ise, bu parmakların tamamı hangi ciheti, hangi yönü göstermektedir? Eğer hâlâ dünyanın tepsi gibi düz ve güneş sisteminin sabit merkezi olduğunu tasavvur eden Batlamyus teorisi geçerli değilse, bu sorunun tek bir cevabı vardır. Allah'ı gösteren birer şahadet parmağı olan eşyanın topluca gösterdiği yön "her yön ve her yer"dir.

A'lâ ismi bu açıdan makâmî bir mana taşır, asla mekânî bir mana taşımaz. Allah'ın makam olarak her şeyden yüce ve üstün

olduğuna delalet eder. Bu üstünlük, aynı zamanda mekândan ve zamandan da üstün ve yüce olmak demektir. Zira o mutlak ve sonsuz varlıktır. Zaman ve mekân ise mukayyet ve sonlu varlıklar için geçerlidir. Cihet ve yön de sınırlı ve sonlu varlıklara nisbet edilir. Mutlak ve sonsuz varlığa yön nisbet edildiğinde, bu zorunlu olarak "aşkınlık" ve "yücelik" anlamını ifade eder.

Mülk sûresinin 16. ayetinde "*Semâda olanın* sizi yere geçirmeyeceğinden emin misiniz?" buyurulur. Yine "daha sonra O arşa istiva etti"[1] ayeti de bu cümledendir. Bu ayetlerdeki *semâ* ve *'arş*'ı lâfzî mânâsında anlayacaksak, peki şu ayetleri nasıl anlayacağız:

"Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir."[2]

"Tasalanma! Allah bizimle beraberdir."[3]

"Biz insana şah damarından daha yakınız."[4]

"..secde et ve Rabbine yaklaş!"[5]

Eğer ilk ayetleri lâfzen anlamakta ısrarlıysak, tutarlılık adına, bu ayetleri de öyle anlamamız icap etmez mi? Tabi ki bu ayetlerin tümünü birden lâfzen anlamak önümüze, ilk ayetlerle diğer ayetler arasında çelişki olduğu sonucunu çıkaracaktır. Bu ise Kur'an'a ve Allah'a iftiradır. Yok, Mülk 16'daki *semâ*'yı tevil etmeye karşı çıktığımız halde Hadid 4'teki "beraberliği" tevil ediyorsak, bu durumda tutarsızız demektir.

Şu lugâvî bir hakikattir ki, *semâ* kelimesi sadece mekân olarak *'arz*'ın (yeryüzü) mukabili olan "gök"ü değil, aynı zamanda makam olarak "yüce ve üstün" olanı ifade eder. Kaldı ki, Mülk 16'daki "Semâda olan" ile Allah'ın verdiği cezayı infazla görevli melek de kastedilmiş olabilir. Öte yandan Allah'ın arşa istiva etmesi, onun sonsuz hükümranlığına delalet eder.

Bütün bunlar bir yana, Allah'a mekân izafe edip onu "gökte" telakki eden bir akla şu sorunun sorulması kaçınılmazdır: "Allah'ın olmadığı bir alan mı var?"

---

1 "ثم استوى على العرش" Secde 32:4.
2 "وهو معكم أين ما كنتم" Hadid 57:4.
3 "لا تحزن إن الله معنا" Tevbe 9:40.
4 "ونحن أقرب إليه من حبل الوريد" Kâf 50:16.
5 "واسجد واقترب" 'Alak 96:19.

Daha ruh, akıl, can gibi latif mahlûkatın mekânlarını dahi gösteremezken, Allah'a mekân biçmek hangi akla hizmettir? Mekânı ve zamanı yaratan mekâna ve zamana nisbet edilemez. İnsan aklı bir şeyi mekânsız ve zamansız algılayamadığı için, Allah'a da bir zaman ve mekân isnad etmeye kalkmıştır. Akıl aşkın ve mutlak olana miraç edeceğine, aşkın ve mutlak olanı içkinleştirmeye kalkarak haddini aşmış olur.

Özetle Allah'ın A'lâ ismi, hiçbir mekânî îmâ taşımaz. Onun mutlak üstün ve yüce oluşu, makâmî bir üstünlük ve yüceliktir.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla A'lâ ismi

A-l-y/v kökünden Kur'an'da üç isim yer almaktadır: *A'lâ, Mute'âl, 'Alî.*

A'lâ ism-i şerifi, esmâ-i hüsnâdandır. A'lâ 1 ve Leyl 20 ayetlerinin de açıkça delalet ettiği gibi Kur'an'da Allah'a nisbetle isim formunda müstakil ve mutlak olarak kullanılan bir sıfattır.

Mute'âl ism-i şerifi de esmâ-i hüsnâdandır. Kur'an'da sadece bir kez Ra'd sûresinin 9. ayetinde geçer. Geçtiği yerde de lam-ı tarifle müstakil ve mutlak isim olarak kullanılan bir sıfattır.

'Alî, ilk defa Lokman sûresinin 30. ayetinde geçen ve daha sonra defalarca gelen esmâ-i hüsnâdan bir isimdir. Kur'an'da Allah'a nisbetle isim formunda müstakil ve mutlak olarak kullanılan bir sıfattır.

Bu üç sıfat da esmâ-i hüsnâ listemizde müstakil olarak nüzûl sırasındaki ilk kullanıldığı yer ve zaman geldiğinde işlenecektir.

A'la ismi Kur'an'da toplam 9 kez kullanılmıştır. Bunlardan 5'i Allah dışındaki varlıklar için kullanılmıştır. Bunlar arasında Cebrail için kullanımda olduğu gibi olumlu olarak da, Firavun için kullanımda olduğu gibi olumsuz olarak da geçer. 2'si doğrudan Allah'ın sıfatı olarak kullanılmış. Diğer 2'si de Allah ile ilgili bir vasıf olarak kullanılmış.

الأعلى
EL-A'LÂ

Doğrudan Allah'a ait bir sıfat olarak kullanıldığı iki ayet de, vahyin ilk yılında nazil olmuş sûrelerin içerisinde yer alıyor. Birincisi bu ilâhî isimle isimlenmiş olan A'lâ sûresinin ilk ayeti. İkincisi ise yine ilk yılda nazil olan Leyl sûresinin 20. ayeti. Bu sûrelerin nüzûl sırası, ilk tertipleri göz önüne alarak yeniden oluşturduğumuz gerekçeli nüzûl tertibinde 9 ve 10. sıralara denk düşmektedir.

3.2. *Ef'âl-i hüsnâ*'dan bir fiil: *Te'âlâ*

Her ilâhî isim, aynı zamanda fiil olarak da gelmez. Fakat esmâ-i hüsnâdan bazı isimler vardır ki, onlar fiil olarak da gelir. *A'lâ* nasıl esmâ-i hüsnâdan ise, Kur'an'da kullanılan *tealâ* fiillerinin tamamı da *'ef'âl-i hüsnâ'*dandır. Kullanıldığı 14 yerde de Allah için gelir.

Te'âlâ tekellüf babından ise de, bu kalıbın tekellüf vurgusu beşer için kullanıldığında geçerlidir. Allah için tekellüf düşünülemez. Yani Allah, yücelmek için külfet çekmez. Zira O'nun yücelmesi bir süreç, zaman ve mekân içinde gerçekleşmez. O özünde, hep, daima ve mutlak yücedir. O yücelikte eşsiz ve benzersizdir.

Birçok otorite Allah hakkında kullanılan *te'âlâ* fiilinin, geldiği babın karakterine uygun olarak 'tekellüf' değil 'mübalağa' olarak anlaşılması gerektiğini söylemişlerdir. Fakat biz kalıbın asli mânâsının Allah hakkında kullanılan *te'âlâ* fiili için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Ne var ki bu tekellüf, –hâşâ- öznesi Allah olan bir tekellüf değil, öznesi insan olan bir tekellüftür.

Bu durumda yalınkat "O yüceltildi" mânâsına gelen *te'âlâ* fiili, Allah için "O'nun yüceliği, fiilinde dahi, ancak büyük bir külfetle idrak edilebildi" mânâsına gelir. Zımnen bu mananın devamı şudur: Sadece fiilinde bile O'nun yüceliğini idrak için bu kadar büyük külfet gerekiyorsa, esmâsının müsemması olan zatındaki yüceliğini idrak etmenin imkansızlığını var sen hesap et ey insan!

Bu nükte karşısında bize de A'lâ sûresinin ilk ayetinde verilen ilâhî emre "can baş üstüne ya Rab!" demek düşüyor: *Sübhane rabbiye'l-a'lâ!..*

3.3. "A'lâ olan Rabbini tesbih et!"

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ۝

"A'lâ olan Rabbin adına/adıyla hareket et!" *(A'lâ 87:1)*

Bu ayet bir emir cümlesidir. Doğrudan emir fiille başlar. Bu emri vahyin ilk muhatabı olan Allah Rasûlü'ne hasretmek asla doğru değildir. Zira vahiy bir kişiye hitap etmiyor, tüm mü'min muhataplarına emrediyor. O halde bu emrin muhatabı vahyin kaynağının Allah olduğuna inanan herkestir:

"(Ey muhatab!) A'lâ olan Rabbin adına/adıyla hareket et!"

Sebbih emir fiiline "tesbih et!" karşılığı tek seçenek değil. Bu emir bir sözü söyleme emrinden çok daha kapsamlı ve kuşatıcıdır. Asıl, bir fiili yapma emridir. O fiilin aslı olan *sebeha*, Arap dilinde özel bir kategori oluşturan fiiller gurubuna girer. Bu guruptaki fiillerin tersi, mananın da tersini veren bir kategori teşkil ederler. İşte sadece birkaç örnek:

Sebeha-habese (hareket etti - hapsedip hareketsiz bıraktı)

Rahene-nehera (rehin aldı, tuttu - bıraktı, saldı)

Ketebe-beteke (birleştirdi - ayırdı)

Redde-derre (Reddetti, yalıtkan oldu - geçirgen, iletken oldu)

Sebeha kelimenin tersi mananın da tersini veren bu guruptan bir fiil olarak "hareket etti" kök anlamına gelir. Zaten bu sûreyle aynı zaman diliminde nazil olan Müzzemmil sûresinin 8. ayetinde de buna benzer bir emir vardı: "Bütün varlığını O'na vakfet!"

"A'lâ olan Rabbin adına hareket et!" Emri, muhataba adanacağı kapıyı göstermektedir. O kapı Rabbin kapısıdır. Öyle bir Rab ki, O Rab yücelikte sonsuz, eşsiz, benzersiz, sınırsız ve mutlaktır. Mutlak üstünlük ve yücelik o Rabbin sıfatıdır. Üstünlük ve yücelik sıfatıyla nitelenen isim Rab ismidir; yani eşsiz ve benzersiz "terbiye eden" zat. Mutlak üstün ve yüce olan Rabbin terbiyesi de mutlak üstün ve yüce bir terbiye olacaktır.

الأعلى
EL-A'LÂ

Sual: "Neden A'lâ olan Rab adına hareket edecekmişim?"
Cevap: Hemen arkadan gelen ayette saklıdır:

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ ۝ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ ۝

"Öyle bir (Rab) ki, (tüm mahlûkatı/insanı) O yarattı ve yaratılış amacını gerçekleştirecek bir donanımla donattı." *(A'lâ 87:2-3)*

Yaratan özne Rab, öznenin fiili "yaratmak". Fakat yaratmanın nesnesi yok. Eğer 4. ayetteki "bitki örtüsü" (*mer'â*) buradaki yaratmaya dâhil sayılacaksa, bu durumda "Rabbin yarattığı her şey" kastedilmektedir. Müfessir Zeccac yaratmanın nesnesini "insan" olarak okumuş. Fakat ayet *sebbih* (tesbih et) ile başladığına göre, sadece şuurlu ve akıllı varlıklar değil, şuursuz ve akılsız varlıklar da buradaki yaratmanın nesnesidir. Zira *tesbih* Kur'an'da tüm varlıklar için kullanılır. Sadece akıllı varlıklar için kullanılan ise *zikr*'dir. Burada *tesbih* kullanılmıştır. Bu da A'lâ olan Rabbin yaratmasına konu olan şeyin tüm yaratılanlar olduğuna delalet eder.

Konumuzun nirengi noktasını Rabbin A'lâ olması teşkil etmektedir.

Sual: Rabbin A'lâ olması ve A'lâ olan Rabbin tesbih edilmesi ne demektir?

Rabbin A'lâ olmasından ne anlaşılması gerektiği, muhatabın durumuna göre değişir.

1. Allah'tan başkalarına Rablik vasfı yükleyenler için mesaj şudur:

Birincisi: Allah'tan başkasına Rablik yakıştırmakla onu yüceltmiş olmazsınız. Zira yüce ve üstün olan Allah'tır. Bunu yapan kimse Allah'ın hakkına tecavüze yeltenmiş olur. Bu ise en büyük küstahlıktır. Böyle yapan, kendi tanrısını kendisi atamaya kalkarak, tanrısının amiri olma ve tanrısını memuru yapma gibi iki yönlü bir cinayete teşebbüsten suçüstü yakalanmış olur.

İkincisi: Allah'tan başkasına Rablik yakıştırmakla Allah'ı aşağılamış olmazsınız. Zira o A'lâ olan, mutlak sınırsız ve yüce olan, yücelikte eşsiz ve benzersiz olan bir Rabdir. O'nun yüceliğine hiçbir yaratılmışın değil eli, aklı bile uzanamaz ki, O'nu makamından indirsin. Bu küstahça günaha teşebbüs eden, sadece

kendini alçaltmış olur. Her kendini alçaltma teşebbüsü, insanın Allah'tan uzaklaşmasıyla neticelenir.

Üçüncüsü: A'lâ olan Rabbe ortaklar bulmaya kalkışmanız, O'nun üstün ve yüceliğine zerre kadar halel getirmez. Zira O mutlak ve sonsuz yücedir. Yücelik O'nun zatına ait bir özelliktir. Tüm insanlık sapsa da O'nun yüceliğini inkâr etse, O yüceliğinden zerrece bir şey kaybetmez. Fakat bunu yapan kendi kendisini alçaltmış ve aşağılamış olur.

2. Allah'ı Rab olarak tanıyan ve O'na öylece imân eden mü'minler için mesaj şudur:

Birincisi: Rab olarak imân ettiğiniz Allah aşkın ve mutlak bir yaratıcıdır. Allah'ın rububiyyetine imân, aynı zamanda O'nun *ulviyetine* imândır. Rab olan Allah'ın rububiyyeti, terbiyelerin en üstün ve en yüce olanıdır. Bu terbiyeye karşı çıkan, terbiyelerin en yüce ve en üstün olanına karşı çıkmış olur. Bu terbiyeye göre hareket eden de, en yüce ve en üstün terbiye ile hareket etmiş olur. A'lâ olan Rabbin terbiyesine teslim olan bir mü'min, terbiyenin de zirvesine çıkmış bir mü'mindir.

İkincisi: O'nun ulviyetini temsil eden A'lâ sıfatına imân eden her mü'mine düşen, Onu tesbih etmektir. O'nu tesbih etmek, O'nun aşkın ve mutlak oluşunu kabul etmektir. O'nu tesbih etmek, akıllı akılsız tüm varlıklar için, onun her şeye yaratılıştan koyduğu ölçü üzere hareket etmek ve her şeye yaratılıştan takdir ettiği amacı gerçekleştirmektir. A'la 3. ayet tam da bunu söylemektedir: "O ki, her şeye yaratılıştan bir ölçü ve amaç takdir etti; sonra (o ölçüye uyarak amacına ulaşacak) istikamete yöneltti."[1]

Tam bu noktada pasajın son ayetleri gündeme gelmektedir:

وَالَّذِىٓ أَخْرَجَ الْمَرْعَىٰ ۝ فَجَعَلَهُۥ غُثَآءً أَحْوَىٰ ۝

"O ki, tüm bitki örtüsünü çıkardı; sonra onu kapkara-kupkuru bir hale soktu." *(A'lâ 87:4-5)*

Canlı tabiat içerisinde en ömürsüzü otlar ve çayırlardır. Kur'an'ın *mer'a* (mera) dediği bu alanlara Allah'ın Rab isminin tecellîsi çok ani olmaktadır. Bir bakmışsınız dün yemyeşil bir cennet gibi baharı müjdeleyen meralar, can çekişme halini

[1] A'lâ 87:3.

yaşayan biri gibi sapsarı kesilmiş, ölümü hatırlatan bir yasa bürünmüş. Bir müddet sonra o yeşilliğin yerinde hiçbir şey kalmamış, hatta o çayır çimenin sararan dalları bile...

Bu ilâhî çevrimin çöle yansıyan boyutu çok daha keskin ve ibret verici olmaktadır. Dün cenneti hatırlatan cennet yeşili meralar, kısa bir zaman içinde ölümcül bir çöle dönebilmektedir. Bu Allah'ın rububiyyet tecellîlerinin en keskin tezahürlerinden biridir. Çölün cehennemi andıran o korkunç sıcağı altında, tüm canlı organizmaların bir daha ebediyen geri gelmeyecek şekilde yanıp kavrulduğunu sanırsınız. Zannedersiniz ki, bu cehennemi sıcakta en sağlam biyolojik varlık dahi varoluşunu sürdüremez. Çöl sıcağı öyle cehennemi bir sıcaktır ki, bir daha ebediyen burada bir yeşillik görüleceğine ihtimal veremezsiniz. Fakat kâfi miktarda bir yağmur yağsa, iklim Allah'ın izniyle hayata yol verse, bir daha tek bir ot yeşillenmez sandığınız o cehennemi sıcakları görmüş çöl birden bire bahara dönüşüverir. Sanki o cehennem sıcaklarına maruz kalan orası değilmiş gibi, bağrında sakladığı bin bir çeşit bitki örtüsünü cömertçe sergilemeye başlar. Bu tohumların çölün bağrında nasıl saklandığını, birden bire nereden çıkıp da kumları kuşatan bir cennete dönüştüğünü asla anlayamazsınız.

Pasajın bu son ayetleri, mü'mine neden Allah adına hareket etmesi gerektiğini, işte sergilediği bu tabiat kesiti üzerinden vermektedir. Demektedir ki, cenneti andıran meraları çöle çeviren, zamanı gelince de çölü cennete çeviren Allah'ın yüceliğini düşün. Ot gibi, çayır çimen gibi gayet kısa ömürlü ve en basit canlılar için yasalar koyan Rab, insan gibi ilâhî bir şaheseri başıboş bırakmış olabilir mi?

Üçüncüsü: Rabbin ulviyetine imân edene düşen, O'nu tesbih etmek, yani O'nun adına hareket etmektir. Rab adına hareket etmek, Allah'a karşı esaslı duruşu bozmamak, klâs duruşunu takınmak demektir. Kulun Allah'a karşı esaslı duruşunu namaz temsil eder. Bu yüzden, A'lâ sûresinin ilk ayetindeki emir ilk olarak "yüce olan Rabbin adına namaz kıl!" şeklinde anlaşılabilir. Bu anlayışı, benzer mana taşıyan Rûm 17. ayet de destekler. Bu da, Allah'tan başkalarına Rablik yakıştıran ilk muhatapları ret anlamı içerir. Yani, "müşrikler gibi ibadetin içeriğini boşaltıp ibadeti oyun, oyunu ibadet haline getiren bir yaklaşımla değil, ibadetin hakkını vererek ve yöneldiğin zatın en yüce olan Allah olduğunu unutmadan ibadet et!" iması taşır.

Ferra *sebbih isme rabbik* demek ile *sebbik bismi rabbik* demek arasında fark olmadığını söylemiş. Bu doğru değil. Elbette ikisi arasında fark vardır. Zira ikincisinde cümle yapısal bir ilave almaktadır. Ayette geçen ibare *sebbih isme rabbik*'tir ve "Rabbinin ismini tesbih et!" anlamına gelir. Bunun mefhumu açıktır: "O'nun adını O'na yakışmayan manalardan uzat tut!" Fakat eğer ayet *sebbih bismi rabbik* şeklinde gelseydi, bu durumda mana "Rabbini adıyla tesbih et!" olurdu.

Sözün özü, ayetin zımni açılımı şudur: "Allah'ı O'nun kendisine koymadığı ve O'na yakışmayan isimlerle anmaktan uzak durarak, O'nu kendi zatı için koyduğu adlarla tesbih et!"

Ebu Müslim Isfahani'nin de isabetle tercih ettiği gibi bu ayette *isim* ile sıfat, hatta vasıf kast edilmektedir. Bu durumda ayet "Rabbini mutlak üstün ve yüce olan vasfıyla tesbih et!" anlamına gelir. Zaten ayet de "Rabbinin ismini tesbih et!" diye değil, zımnen "Rabbini A'lâ vasfıyla tesbih et!" vurgusunu taşımaktadır. Bu vurguyu taşıdığını, Allah Rasûlü'nün bu ayet indikten sonra verdiği şu talimattan da çıkarabiliriz:

"Bunu namazlarınızın secdelerine koyunuz."

Allah Rasûlü "'Azîm olan Rabbini tesbih et!" emrini içeren Vakıa 74. ayet için de "bunu namazlarının rükûuna koyunuz" emrini vermişti. Verdiği bu emri bir sünnet olarak da uygulayan Allah Rasûlü, namazının secdesinde *sübhane rabbiye'l-a'lâ* (A'lâ olan Rabbimi tesbih ederim) diyerek tatbik etti.

Hz. Ali'nin ve İbn Ömer'in, ayeti *subhane'l-a'lâ* (A'lâ olanın şanı pek yücedir) diye okudukları rivayet edilir.[1] Eğer durum böyleyse, bu ayetteki emri lâfzî anlamda anladıkları ve okurken tatbik ettikleri mânâsına gelir. Ki bu, Kur'an'ı onunla diyaloga girerek ve canlı bir biçimde okuma sünnetinin bir devamı olarak anlaşılmalıdır. Allah Rasûlü de Tîn sûresinin son ayetini okurken yaptığı gibi, kimi inşaî ayetleri okuduktan sonra, Kur'an'la diyaloga girip o ayetin istediği cevabı hemen veriyordu.[2]

[1] Razi, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXXI, 125.
[2] Bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 1275.

Allah Rasûlü'nün emri sünnetinde tatbik ediş şekli dikkate değerdir. Eğer hadislerin lâfzen değil mana ile rivayet edildiği hakikatini bir an göz ardı edecek olursak, bu rivayetin lafzı üzerine şöyle bir yorum yapabiliriz: Ayet *sebbih isme rabbike'l-a'lâ* (A'lâ olan Rabbinin adını tesbih et!) diye emrediyor. Fakat Allah Rasûlü bu emri *subhane rabbiye'l-a'lâ* (A'lâ olan Rabbimin şanı ne yücedir) şeklinde tatbik ediyor. Oysa ayette Rabbin 'isminin' tesbih edilmesi emredilmiştir. Bu emrin tam karşılığı "A'lâ olan Rabbimin ismini tesbih ederim" olmalıdır. Fakat Allah Rasûlü tatbikatında *ism*'i anmamış, doğrudan Rabbin ulviyetini anmıştır.

İsm'in kök anlamlarından birinin *sumuv* (ululuk, yücelik) olduğunu hatırda tutarak diyebiliriz ki: Allah Rasûlü bu ayeti böyle tatbik etmekle, "A'lâ olan Rabbinin ismini tesbih et!" emrinin esasen "A'la olan Rabbini tesbih et!" mânâsına geldiğini vurgulamış olmaktadır. Zira esas olan bazı kelimeleri dille söylemek değil, onların taşıdığı anlamı akleden kalbe nakşetmektir. Rasulullah'ın uygulamasına göre, Allah'ı belli kelimelerin dil ile tekrarından ibaret bir "anma" değildir kastedilen.

Kastedilen o kelimelerin taşıdığı mananın imânın makarrı olan kalpte karar kılıp istikrar bulması ve oradan da imâna, irfana, ikana, takvaya ve salih amele dönüşmesidir. İşte Allah Rasûlü'nün "Allah'ın 99 ismi vardır; kim onu *ihsâ* ederse, kendini cennete girdi bilsin!" Mânâsındaki hadisinde *ihsa* etmenin mahiyeti de budur. Eğer Allah Rasûlü A'lâ sûresinin ilk ayetindeki ilâhî emri böyle anlamamış olsaydı, bu ayeti tatbikatı *subhane rabbiye'l-a'lâ* şeklinde değil *subhane'smi rabbiye'l-a'lâ* (Rabbimin yüce olan adını tesbih ederim) şeklinde olurdu.

3.4. "A'lâ olan Rabbinin rızasını kazanmak için..."

Önce Kur'an'da A'lâ isminin Allah'a doğrudan izafe edildiği ikinci ayetin geçtiği pasajı okuyalım:

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ ﴿١٢﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ ﴿١٣﴾ فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ
﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٦﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾
الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ
رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ﴿٢١﴾

"Elbet doğru yolu göstermek sadece Bizim işimizdir; ama işin gerçeği öteki hayat da, bu hayat da Bizim mülkiyetimizdedir. İşte sizi çılgınca kışkırtılmış bir ateşe karşı uyarmış bulunuyorum! Oraya sadece sorumsuzluğun zirvesinde olan bir azgın girer; o ki, *(vahyi)* ***yalanladı ve*** *(hakikate)* ***sırt döndü. Ama yüce ve yüksek bir sorumluluk bilinciyle hareket eden kimse, o*** *(ateşten)* ***uzak tutulacak; o ki, malını gönülden verir ve arınıp gelişir; (bu yaptığı her hangi birinden gördüğü bir hayra karşılık değildir; sadece A'lâ olan Rabbinin rızasını kazanmak içindir. İşte böyle biri, kesinlikle zamanı gelince*** *(gördüğü karşılıktan)* ***fazlasıyla memnun olacaktır."*** *(Leyl 92:12-21)*

Leyl 20'de A'lâ ismi, tıpkı A'lâ 1'de olduğu gibi zamire muzaf Rab isminin sıfatı olarak gelir. İsmin kullanıldığı ayetin içinde yer aldığı pasaj, cennet veya cehennemle sonlanan iki farklı hayatı resmetmektedir.

Pasajda birbirine zıt iki hayat tarzı, yine birbirinin zıddı kavram çiftleriyle anlatılmaktadır. Olumsuz tip *eşkâ* olarak nitelenir. Bu tipin işlediği fiil Allah'a ihtiyacı olmadığı tavrını ele veren *istiğna*'dır. Yani "sorumsuzluğun zirvesinde olan bir tiptir" bu. Olumlu tip ise *etkâ* olarak nitelenir. Yaptığı fiil her şeyini Allah'a borçlu olduğunu bilenlerin takınmak zorunda olduğu *ittika* fiilidir. Şakavetin zirvesindeki tipi böyle yapan, varlığın zirvesi olan Allah'a karşı sorumsuz davranmasıdır. Takvanın zirvesindeki tipi böyle yapan ise varlığın zirvesi olan Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olmasıdır.

Evet, Allah varlığın zirvesidir, zira o *el-A'lâ*'dır. *Eşkâ, etkâ* ve *A'lâ* kelimelerinin üçü de ism-i tafdil formundadır. Adeta bu kelimeler üzerinden şu mesaj verilmektedir: A'lâ olan Allah'a duyulan sorumluluk sorumluluğun en büyüğüdür (*etkâ*); O'na yapılan sorumsuzluk sorumsuzluğun en büyüğüdür (*eşkâ*).

Allah indinde eşkıya, Allah'a karşı sorumsuz davranan kimsedir. En yüce ve büyük olana karşı yapılan eşkıyalık en büyük eşkıyalıktır. Allah'a karşı yapılan eşkıyalığın tarihteki sembolü Firavun'dur. Kur'an Firavun'u Firavun yapan en büyük küstahlığın Allah'ın A'lâ ismini kendisine yakıştırması olduğunu beyan eder.

3.5. Firavunlaşma: A'la isminde ortaklık iddiası

فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَىٰ ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ ﴿٢١﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ
فَنَادَىٰ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٤﴾

"Nihayet** (Musa Firavun'a) **o büyük mucizevî belgeyi gösterdi. Fakat o yalanladı ve sert çıktı. Sonra hışımla orayı terk etti. Derken** (adamlarını) **topladı ve bağırıp çağırdı; üstelik bir de "ben sizin en büyük Rabbinizim" dedi."

(Nazi'ât 79:20-24)

Firavun *ene rabbukumu'l-a'lâ* (ben sizin en büyük Rabbinizim) demekle, sadece Allah'a karşı küstahlık yapmakla kalmıyor, aynı zamanda kendisine de tanrılık yakıştırmış oluyordu. Bu iddiasını Allah'ın "en üstün ve yüce olan" vasfına ortak çıkarak dile getiriyordu.

Firavun tarihte kalmış bir şahsiyet olabilir, fakat firavunluk tarihte kalmamıştır. Firavunluğun tipik özelliği küstahlık ve haddini bilmezliktir. Zaten Kur'an da onu bu tavrından dolayı böyle nitelendiriyordu:

إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

"O haddini bilmez küstahlardan biriydi." *(Duhan 44:31)*

وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ ﴿٨٣﴾

"Firavun yeryüzünde küstahça böbürlenen biriydi."

(Yunus 10:83)

فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾

"(Firavun ve onun önde gelen çevresi) öteden beri küstahça böbürlenip tepeden bakan bir güruhtular."

(Mu'minun 23:46)

Hepsi de A'lâ ile aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilen Firavun'un küstahlığı ve had bilmezliği, vahiy tarafından tekrar tekrar vurgulanır. Bu vurgu ile biz vahyin çağdaş muhataplarına vermek istediği dolaylı öğüt açıktır: Allah'tan rol çalma teşebbüsü, sadece bu teşebbüsü yapanın kendisine zulmü değil,

aynı zamanda başkalarına da zulmüdür. Zira tarihteki en aşırı zalimler, Allah'ın hukukuna tecavüze yeltendikleri her seferinde kulların hukukuna da tecavüz etmişlerdir.

Şu halde sözün burasında hemen bir tesbiti yapmak kaçınılmaz olmaktadır: Allah'ın el-A'lâ sıfatına imân, kişiyi Firavunlaşmaya karşı koruyan en büyük zırhtır.

Mutlak üstün ve yüce olan Allah'ın el-A'lâ sıfatını kendisine yakıştıran Firavun'un zulmü anaların rahmine kadar uzanmıştı. Bu zulmün en büyük mağduru İsrailoğulları idi. İsrailoğullarının Firavun'a düşmanlıkları firavunluğa da düşman oldukları anlamına gelmiyordu. Onlar Firavun'u yerinden edebilselerdi, kendileri firavunluk yapacaklardı. Nitekim zaman bu gerçeği gösterdi. Hz. Musa ve Harun firavunluğa düşman olurken, onların öncülüğünde Firavun'un zulmünden kurtulan İsrailoğullarının büyük çoğunluğu firavunluğa değil sadece Firavun'a düşman olduklarını gösterdiler. Zira fırsat bulur bulmaz Firavun'un alamet-i farikası olan *'uluv* (küstahça böbürlenme) işini onlar da üstlendiler:

وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ۝

"Ve İsrailoğullarına vahiy yoluyla** (şunu) **bildirdik: "Mutlaka yeryüzünde iki kez bozgunculuk çıkartacak ve küstahça böbürlenip** (le-ta'lunne 'uluvven) **büyüklük taslayacaksınız." *(İsra 17:4)*

İsrailoğulları tarihi bu ayetin şahididir. Ayette bir yoruma göre MÖ 7. yüzyılda Kudüs'ü yerle bir eden Asur ve 100 yıl sonraki Babil soykırımları kastedilmektedir.

Esasen Allah'ın el-A'lâ sıfatına ilişkin her rol çalma teşebbüsü, vahye göre bir şeytanlaşmadır. Zira Şeytan "kendini herkesten üstün görme hastalığına" tutularak *'âlîn*'den olmuştu. Ayetteki *'âlîn*'i, Allah'ın el-A'lâ sıfatına ortak çıkma teşebbüsü olarak okuyabiliriz:

قَالَ يَٰٓإِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ ۖ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ ٱلْعَالِينَ ۝

"(Allah) ***"Ey İblis!" dedi, "ellerimle yarattığım*** *(beşerin)* ***emrine âmâde olmaktan seni alıkoyan şey nedir?*** *(Başkasına boyun eğmeyecek kadar)* ***kibirli misin, yoksa kendini herkesten üstün gören bir küstah*** *(mine'l-'âlîn)* ***mısın?"***

(Sâd 38:75)

Firavunlaşma veya iblisleşme ile sonuçlanan bu süreç, aslında ben idrakinin yerini bencilliğin alması sürecidir. Ben idraki sahibini Allah karşısında haddini bilmeye götürür. Allah karşısında haddini bilen mutlak üstün ve yüce olanın Allah olduğuna imân eder. Ben idrakine sahip olan birinin yapacağı A'lâ olan Rabden rol çalmak değil, A'lâ olan Rabbe şahit olmaktır. Bunu yaptığı anda insan, mahlûkatın en yücesi olma konumuna yükselir ve mahlûkatın eşrefi ve ahseni olur. Allah'ın varlığına ve birliğine kendi iradesiyle bilinçli bir biçimde şahit olmak insan için şereflerin en büyüğüdür.

Ben idrakinin tersini bencillik oluşturur. Bencillik eğer terbiye edilmezse, ayartıcı benlik sayesinde güç tutkusuna dönüşür. Güç tutkusuna kapılan biri, güç ahlakından yoksundur. Bu, giderek güce tapınma sonucunu doğurur. Yunan-Batı aklı, güce tapınmanın tipik bir örneği olarak zikredilebilir. Eski Yunan aklın gücünü putlaştırdı. Roma otoritenin gücünü putlaştırdı. Bu ikisinin varisi olan Modern Batı ise bilim ve teknolojiyi putlaştırdı.

Bütün bunların ardında yatan gücün putlaştırılmasıdır. Bu hastalığın panzehiri ise Allah'ın el-A'lâ olduğuna selim bir kalp ile imân etmektir.

3.6. Firavunlaşmaya karşı *i'la-yı kelimetullah*

Kur'an, temelinde güç tutkusu yatan firavunlaşma ve iblisleşmenin karşı kutbuna, *i'lâ-i kelimetullah*'ı yerleştirir.

Kur'an'da Allah Rasûlü'nün davet hayatındaki en zor günlerden biri hicret sırasında Sevr dağında saklanmasıdır. Yanında Hz. Ebubekir olduğu halde bu dağdaki bir kaya kovuğuna gizlenen Rasulullah'ın hayatı söz konusuydu. Fakat onun tek endişesi *i'lâ-i kelimetullah*, yani "Allah'ın adını yüceltme" davasıydı. Kendisi için zerre kadar endişe etmiyor, bu konuda aşırı bir endişe sergileyen Hz. Ebubekir'i "korkma ey Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir ki!" diye teskin ediyordu. İşte bu anı ölümsüzleştiren şu ayet, "Allah'ın A'lâ ismine imân edene ne yapmak düşer?" Sorusunun cevabını da vermektedir:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

"Eğer ona destek vermezseniz, unutmayın ki ona Allah yardım edecektir. İnkârda direnenler onu sürüp çıkardıkları zaman** (Muhammed sadece) **iki kişiden biriydi. Hani o ikisi mağaradayken, o arkadaşına "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir!" demişti de, bunun üzerine Allah ona katından bir sükûnet indirmiş ve onu sizin göremediğiniz güçlerle takviye etmişti: Böylece inkârda ısrar edenlerin davasını alçalttı, Allah'ın davası ise en yüce oldu. Çünkü Allah Azîz'dir, Hakim'dir." *(Tevbe 9:40)*

İ'lâ-i kelimetullah, "Allah adını yüceltmek" demektir. Elbette, Allah'ın adı zaten yücedir. Dolayısıyla insanoğlunun yüceltmesine O'nun ihtiyacı yoktur. Fakat Allah adını yüceltmeden çıkarı olan taraf zaten yüce olan Allah değil, insanın kendisidir. Zira insanın değeri, ancak Allah karşısındaki haddini bilince ortaya çıkmaktadır.

Allah davasını yüceltmek, görünüşte Allah'ın zaten yüce olan adını mevki-i muallâsında tutmaksa da, hakikatte Allah'ın yardımını istemektir. "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve sizi ayaklarınız üzere sabitkadem tutar"[1] ayeti bu hakikati ifade etmektedir. İnsan Allah'ın yardımı olmadan ayakta kalamaz. Eğer Allah'ın yardımını celbetmeyi başarırsa ne olur. Şu olur: "Eğer Allah size yardım ederse, artık size hiç kimse galip gelemez."[2]

4. A'LÂ OLAN ALLAH'IN TECELLİSİ

4.1. Üstün olmak ve korku terbiyesi

[1] Muhammed 47:7.
[2] Al-i İmran 3:160.

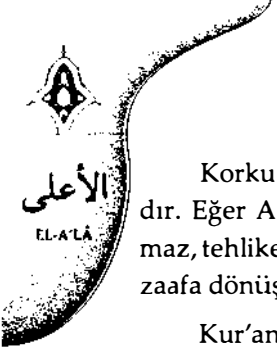

Korku fıtri bir güdüdür. Bir yönüyle korku ilâhî bir ikramdır. Eğer Allah insana bu ikramı yapmasaydı, insan tedbir almaz, tehlikelere karşı korunamazdı. Her fıtri güdü gibi korku da zaafa dönüşebilir. Buna mani olmak için korku terbiyesi şarttır.

Kur'an'ın korkudan söz eden tüm ayetleri, insana doğuştan verilen bu güdünün sapmasını ve sahibini saptırmasını önleme amacı taşır. Vahiy, fıtri yeteneklerin tümünün terbiyesinde olduğu gibi korku terbiyesinde de dengeli bir yol tutar. Güdüyü yok etmeyi değil, kontrol altına almayı öğretir. Korkuyu yok saymak yerine, korkuyu yönlendirip onu kemale ulaşmada itici bir güç olarak kullanmayı öğretir. Bunun en başında "Allah korkusu" gelir.

Allah korkusunu *haşyet* kelimesi ifade eder. *Haşyet*, korkanı zelil eden cehalete dayalı beşeri korkuyu değil, korkanı Azîz eden bilgiye ve sevgiye dayalı ulvi korkuyu ifade eder. Beşeri korku genellikle *havf* kelimesi üzerinden ifade edilir. Kur'an'da bu kelime dışında bir de *vehn* kelimesi kullanılır.

Vehn, hem maddi hem de manevi zayıflığı ve zaafı ifade eder. Bu kelime Türkçede "zayıflık, güçsüzlük, tembellik, uyuşukluk, pısırıklık, ödleklik" karşılığı kullanılmaktadır. *Havf* anlamındaki korkuyla alakası, ikisinin sonucunun da aynı kapıya çıkmasıdır. O kapı zaaf kapısıdır. *Havf* de *vehn* de, insanın aklının dumura uğramasına, tedbirinin şaşmasına, elinin ve kolunun dökülmesine ve güçsüzleşmesine sebep olmaktadır.

Vehn illetine tutulan kimselerin temel problemi, Allah'ın mutlak üstün ve yüce olduğu hakikatini ifade eden A'lâ ismine imânda zafiyet göstermeleridir. O en üstün ve yüce olandır. Bizi korkutan her şeyden daha üstün ve yüce... O'nun gücü de, kuvveti de, kudreti de en büyüktür. Allah'tan başkasından Allah'tan korkar gibi korkmak insanı zaafa (*vehn*) sürükler. Sonuçta o kişi A'la olanın tecellîsinden mahrum kalır. Fakat A'lâ olan Allah'a imân ederse, onu hiçbir şey korkutamaz. Bu takdirde A'lâ olana imân etmenin karşılığını, bu ismin tecellîsi üzerinden alır. Kendisi de insanlar arasında en üstün (*a'lâ*) olur. Tıpkı şu ayetin müjdelediği gibi:

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ۝

"Ne vehn'e kapılın ne de mahzun olun! Eğer gerçekten inanıyorsanız, insanların en üstünü siz olursunuz." *(Âl-i İmran 3:139)*

İmânın ahlaki karşılığı "güven" demektir. Allah'a imân Allah'a güven anlamına gelir. Allah'a layıkıyla imân sadece Allah'a güvenmek değil, Allah'ın insanı başka şeylere karşı güvenceye alması anlamına da gelir. Hz. Musa'ya Firavunun büyücüleri önünde verilen şu güvence işte o türdendir:

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾

"Musa yüreğinde büyük bir korku hissetti. Ona "Korkma!" dedik, "Şüphe yok ki sonunda üstün gelecek olan sen olacaksın." *(Tâhâ 20:67-68)*

Yukarıdaki ayetlerden ve açıklamalardan, bir mü'minin A'lâ isminin tecellîsine medar olmasının onu hemcinsleri arasında "üstün ve yüce yaptığı" sonucu çıkmaktadır. A'lâ olan Allah'a duyduğu güvenle kendisini güvenceye alan bir mü'min asla zaafa düşmemelidir. Sahip olduğu imân onu en aktif özne yapacaktır. Bu özgüvene sahip olanların varlığı, barışın tesisi ve devamı için de bir garantidir. Tıpkı ayetin dediği gibi:

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

"Artık zaaf göstermeyin, ama siz üstün durumdaysanız barışa davet edin! Çünkü Allah sizinle beraberdir; ve O sizin emeklerinizi asla zayi etmeyecektir." *(Muhammed 47:35)*

4.2. Göklerde ve yerde en üstün örnekler O'na aittir

Allah mutlak üstün ve yücedir. Üstün ve yüce olanın işi de yücedir. Zira üstün ve yüce olanın bu vasfı yaptığı işe de yansır. Eğer o Allah gibi bir yaratıcı ise, Allah'ın mutlak üstün ve yüceliği yarattıkları üzerinde de tecellî edecektir. Bunun anlamı şudur: O'nun yarattığı her şey, kendi alanında üstün ve yüce bir yaratılış modeli taşır. Bu ister sivrisinek ister insan olsun, ister damla ister deniz olsun, ister habbe ister kubbe olsun böyledir. Şu ayet, Allah'ın mutlak üstün ve yüce vasfının yarattıklarında nasıl temsil edildiğini dile getirmektedir:

تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ ﴿٤﴾

"Göklerde ve yerdeki en güzel örnekler O'na aittir: Azîz ve Hakim olan da O'dur." *(Tâhâ 20:4)*

İnsan A'lâ olan Allah'ın üstün yaratışına şöyle bir baksa, hemen döner ve İmam Azam Ebu Hanife'nin tesbihatında dediği gibi der:

سُبْحَانَ مَنْ تَحَيَّرَ فِي صُنْعِهِ الْعُقُولُ
سُبْحَانَ مَنْ عَجَزَ عَنْ إِدْرَاكِ كُنْهِهِ الْفُحُولُ

"Ey yüce sanatı karşısında Akılların hayran olduğu Zat! Seni tesbih ederim!

Ey yaratışının sırrına nail olmada idraklerin aciz kaldığı Zat! Seni tesbih ederim!"

Allah'ın yaratışındaki üstünlük ve yücelik, ancak A'lâ oluşuyla açıklanabilir. Yaratışında öyle üstün ve yücedir ki, dakik bir gözle varlığı okuyan insan, "daha iyisi olamazdı" der.

Mesela güneşe nisbetle dünyanın konumu. Dünyanın güneşe olan mesafesi öylesine hassas bir ölçüme sahiptir ki, mevcut mesafeden biraz daha yakın olsa, yeryüzü yanıp kavrulacağı için hayat kalmazdı. Mevcut mesafeden biraz daha uzak olsa, yeryüzü donup buz keseceği için hayat kalmazdı. Veya mesafe ayru olsa da, güneş bugünkü hacminden daha büyük veya daha küçük olsa hayat kalmazdı. Ya da, ikisi de aynı olsa, fakat güneşteki nükleer yanma şiddeti bugünkü değerlerde olmasa yine hayat olmazdı. Yahut da nükleer yanma yerine mesela karbon yanma olsaydı, yine yeryüzünde hayat olmazdı.

Yeryüzü kendi ekseni etrafında dönse de içindeki mağma ters yönde dönmese, bu kez dünyayı yörüngesinde tutmak mümkün olmazdı. Bu da yeryüzünde hayatın sonu demeye gelirdi. Merkez kaç gücüyle çekim gücü öyle ince hesaplanmıştı ki, bu ince hesap üzerine yeryüzü bir yörüngede deveran edebiliyordu. Eğer bu iki güç arasında momentum olmasa da, optimal bir denge kurulmasaydı, yeryüzünde yine hayat olmazdı. Herhalde sözün tam burasında Rahmân sûresinin berceste ayetlerini hatırlamanın tam sırası:

"Şu halde Rabbinizin hangi nimetini yalanlayabilirsiniz?"

Şu ayet de yukarıdaki hakikati hatırlatıyor:

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"Ve sadece, O'dur her şeyi yoktan var eden, sonra bu (yaratışı) tekrarlayacak olan: Bu O'nun için çok kolaydır; zira göklerde ve yerdeki en güzel örnekler O'na aittir: Azîz olan da Hakim olan da O'dur." *(Rum 30:27)*

A'lâ olan Allah'ın bu sıfatı bütün yarattıklarında tecellî etmişse, biz de O'nu O'na yaraşır bir şekilde anmalı değil miydik? Şu ayet bu hakikati hatırlatıyor:

وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"En yüce en güzel nitelemeler Allah'a layıktır. Zira O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet sahibidir." *(Nahl 16:60)*

Ayet, meleklerin "Allah'ın kızları" olduğu yakıştırmasını yapan bir topluma hatırlatmadır. Üstelik bu toplumun kendisi kız çocuğunu hor ve hakir görmektedir. Hatta bu yüzden kız çocuklarını diri diri toprağa gömmektedir. Bu yaman çelişkiye dikkat çeken Kur'an, muhataplarını suçüstü yapmaktadır. Asıl bize verdiği öğüt şudur: İyi ve güzel, aklımıza her ne geliyor, onların "en"leri Allah'a yakışır.

İşte böylece, Allah tasavvurumuz, O'nu idrak etmedeki olanca aczimize rağmen, "en iyi" üzerinden inşa edilmektedir.

4.3. Nebi'nin son sözü: *er-Refiku'l-a'lâ*

Refiku'l-a'lâ terkibini çok özel kılan şey, Allah Rasûlü'nün ağzından vefat etmeden önce çıkan son söz olmasıdır. *Es-Sira* ve *Tabakat* gibi siyer kaynakları, Buhari ve Müslim gibi hadis kaynakları, Rasulullah'ın son sözünün *er-refiku'l-a'lâ* olduğunda müttefik görünüyorlar. Fakat bu sözün önünde yer alan edatta bir ittifak yok. İşte farklı versiyonlar:

Bel refiku'l-a'lâ.
Maa'r-refiku'l-a'lâ.
Fî'r-refiku'l-a'lâ.
İle'r-refiku'l-a'lâ.

Allah Rasûlü'nün son sözünün başındaki edatlar, rivayetten rivayete değişmektedir. Bunun sebebi, sanırım sadece rivayetlerin mana ile nakledilmesi değildir. Bir sebebi de, bu sözün nasıl anlaşılması lazım geleceği konusundaki anlayış farklılıkları olsa gerektir.

الأعلى
EL-A'LÂ

Bazıları Allah Rasûlü'nün son sözü olan *refîkı'l-a'lâ* ile "üstün ve yüce olan Allah'ı" kasdettiği yorumunda bulunmuş, bazıları da bununla "Allah katındaki yüce dostları" kasdettiği yorumunda bulunmuştur.

Esasen Allah Rasûlü'nün son nefesinde mübarek dudaklarından çıkan bu söz, bir ömür Fatiha'da yaptığı duanın karşılığından başka bir şey değildir:

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ ۝

"Bizi dosdoğru yola yönelt! Nimet verdiklerinin yoluna..." *(Fatiha 1:5-6)*

Fatiha 6. ayette geçen "nimet verilenlerin" kimliği Kur'an'da açıklanmaktadır. Üstelik Nisa 69'daki bu açıklama, Hz. Peygamber'in dünyadaki son kelamı olan *refîku'l-a'lâ* terkibinin ana kelimesi olan *refîk* ile bitmektedir:

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ رَفِيقًا ۝

"Allah'a ve Peygamber'e itaat eden kimseler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerin ardında saf tutanlardır. Bunlar ne güzel refiktirler." *(Nisa 4:69)*

Şu halde Allah Rasûlü'nün "Allah'ın rızasına nail olmuş yüce dostların katına/yanına" anlamına gelen son sözünü, "Allah'ın yanına" şeklinde anlamak Kur'an ile uyuşmamaktadır. Efendimiz, son sözüyle tercihini, ilâhî ikrama mazhar olan yüce katın seçkin kulları arasına kavuşmaktan yana yapmaktadır.

Onları en yüce katın sakinleri ve dostları yapan şey, elbette A'lâ olan Allah'ın en yüce nimetleridir. Peygamberler, Allah'a verdiği ahde sadık kalan *sıddıklar*, hayatını imânına şahit kılan *şehidler* ve varlıklarını toplumun ıslahına adayan salih amel sahibi *salihler*, bu özellikleri sayesinde A'lâ olan Allah'ın aliyyülâlâ nimetlerine nail olmayı hak etmişlerdir. Onlar Rablerinin A'lâ ism-i şerifine imân etmişler, dünyanın geçici zevklerine

aldanmayıp ahiretin en üstün ve kalıcı nimetlerinin peşine düşmüşler, sonunda onu hak etmişlerdir.

Allah Rasûlü'nün de son arzusu, onların yanında olmaktır. O mübarek dudaklarından dökülen son sözüyle, Rabbinden "yüce dostların katında" bir makam istemiştir. Zaten bundan yıllar önce Rabbi ona "gece yarıları uykusunu bölüp kendine has bir nafile kılmasını" emrederken, bunun karşılığında "övülmüş bir makama" kavuşmayı umabileceğini de vahiyle hatırlatmıştır:

وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾

"Ve gecenin bir vaktinde uykuna ara vererek, sana özgü bir nafile olarak namaz kıl; umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama yüceltir." *(İsrâ 17:79)*

Allah Rasûlü'nün son nefesinde dudaklarından dökülen bu son arzusu, işte vefatından yaklaşık 13 yıl önce inmiş olan İsra sûresinin 79. ayetinde müjdelenen söz konusu "övülmüş makam" olsa gerektir. Zira yüce dostlar, A'lâ olan Allah'a sadakatleri sayesinde yüce bir makamda âlemlerin Rabbinin konuğu olarak ağırlanmaktadırlar.

Şu ayetlerde yer alan "yüce cennet"in, o yüce dostların yerleştiği ahiret yurdu olduğunda hiç kuşku olmasa gerektir:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

"Karnesi sağ tarafından verilen kimseye gelince... O (sevinçle) şakıyacak: "Hey millet! Alın işte okuyun karnemi! Kesinlikle ben, hesabımla yüzleşeceğime gönülden inanmıştım. O kendini mesut ve bahtiyar eden bir hayatın içinde bulacak; yüce bir cennette *(fî cennetin 'âliyeh)*. ***Hemen yakınında amellerinin meyveleri... Kendilerine "Bu günler için geçmişte peşinen takdim ettiklerinize karşılık yiyin, için, afiyet olsun!" denilecek."*** *(Hâkka 69:19-24)*

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ ۝٨ لِّسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ۝٩ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ۝١٠

"Bazıları da vardır o gün; nimete gark olmuştur; sonuçta gayretinin meyvesinden hoşnut ve razı olmuştur; kendini tarifsiz bir Cennet'te, yüce bir makamda bulmuştur."

(Ğaşiye 88:8-10)

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ ۝٧٥

"Ama kim de sahibine erdemli işler yaptıran bir imân ile kavuşursa, işte yüce makamlar onların olacaktır."

(Tâhâ 20:75)

Allah'ım! Ne olur bizlere de onlar arasına katılacak bir liyakat lutfet!

4.4. *Mele-i A'la* ve *'Illiyyûn*

Mele-i a'lâ ve *'illiyyûn*, Allah'ın el-A'lâ sıfatıyla doğrudan değilse de dolaylı ilgisi olan Kur'ani kavramlardandır.

Mele-i a'lâ ifadesi ilk kez Saffat sûresinde geçer:

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ۝٦ وَحِفْظًا مِّن كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ ۝٧ لَّا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ وَيُقْذَفُونَ مِن كُلِّ جَانِبٍ ۝٨

"Şüphesiz Biz, yerin en yakın göğünü yıldızların güzelliğiyle süsledik; üstelik onları her isyankar Şeytan'ın tasallutundan koruduk ki, yüce katın sakinlerini** (mele-i a'lâ) **dinleme girişiminde bulunamasınlar ve her yandan yüz geri edilsinler."

(Saffat 37:6-8)

Aynı ibare yine benzer bir bağlam içerisinde Sâd sûresinde de geçmektedir:

مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ۝٦٩ إِن يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ۝٧٠

"(De ki) "(İnsanın yaratılışını) tartıştıkları zaman, o yüce toplulukta** (mele-i a'lâ) **olup bitenler hakkında bir bilgiye sahip değilim; ne var ki bana, sadece apaçık bir uyarıcı olduğum bildirilmektedir."

(Sâd 38:69-70)

Bu iki ayette de mele-i a'lâ ifadeleri, vahye kaynağında vakıf olan "melekler âlemini" çağrıştırmaktadır.

'Illiyyûn'a gelince...

Kur'an'da iki kez geçen bu kelimenin ikisi de aynı pasajda yer alır:

كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْأَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿١٩﴾ كِتَٰبٌ مَّرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

"Kesinlikle evet! İyilerin kaydı da 'Illiyyûn'da** (arşivlenecek). **'Illiyyûn nedir, bilir misin sen? O sayısal değerlerle koruma altına alınmış bir kayıttır; onu Allah'a yakın olanlar izleyebilir." *(Mutaffifin 83:18-21)*

Bazı müfessirler *'ılliyyûn* "en yüce cennetin adıdır" demişlerdir. Bazıları "Cehennem'in en alçak kademesi olan *Siccîn*'in mukabilidir" demişlerdir. Buna karşılık, en yüce cennetin sakinlerinin adı olduğu da söylenmiştir. Rağıb şu açıklamayı yapar: "Bu Arapça dil kurallarına daha uygundur. Zira *'ılliyyûn* kelimesi, akıllılar için kullanılan bir çoğul türüdür. Tekili *'ılliyyun*'dur. "Elbet Ebrar, işte o topluluk arasındadırlar" mânâsına gelir."[1]

Rağıb'ın bu tahlilinde dil açısından haklılık payı olabilir. Fakat ayetin hemen devamında zaten "Ve *'ılliyyûn*'un ne olduğunu sen nerden bileceksin!" denilmektedir. Yani *'ılliyyûn*'un medlulünün öyle lugâvî ve akli delaletle bilinemeyeceğini, bu konuda dirayetin yetmeyeceğini açıkça söylemekte ve hemen ardından şu cevabı vermektedir: *Kitabun merkûm.* Yani her halükarda *'ılliyyûn*'un "rakamlanmış bir kitap" olduğu ifade ediliyor. Buradaki *kitab*'tan kasıt "kayıt"tır. *Merkum* sıfatı, bu kaydın "rakamlarla koruma altına alınmış bir kayıt" veya "rakam sistemiyle yapılmış ve koruma altına alınmış bir kayıt" olduğunu gösterir.

Bu ayet bugünkü *dijital kayıt sistemini* akla getirmektedir. Kelimenin kök mânâsı olan *'aliy* ile ilgisini şöyle kurabiliriz: *Ebrar*'a dâhil olan cennetliklerin sicillerinin kaydı en yüce katta, en yüksek güvenlik altında ve en yüksek şahsiyetlerin bulunduğu katta arşivlenecek. Veya 21. ayetin da katkısıyla: *ebrar* adı verilen bu sınıfın en yüce cennet katındaki hayatı kayıt altına alınacak ve o kaydı Allah'a en yakın olanlar izleyebilecek.

[1] *Müfredat*, s. 583-584.

الأعلى
EL-A'LÂ

Onların en üstün ve vahyin kaynağına en yakın olanı elbette vahiy meleği Hz. Cebrail'dir. Bu nedenle olsa gerek, onun Allah Rasûlü'ne asli suretinde görünüşünün anlatıldığı Necm sûresinde onun *ufuku'l-a'lâ*'da, yani "en yüce ufukta" olduğu dile getirilir.[1]

5. A'LÂ OLAN ALLAH'A DUA

Ey A'lâ olan Allah'ım!
Ey üstünlük ve yüceliğine payan olmayan Rab!

Bizi davana sadık kalanlardan eyle!
Bizi adını yüceltenlerden eyle!

Bizi adınla yücelenlerden eyle!
Sana karşı yücelik taslayan firavunlaşır,
Bizi kendini bilenler zümresine ilhak eyle!

Senin yüceliğini görmeye kalkan gözler kamaşır,
Biz acizleri yüce dostlar katına dâhil eyle!

[1] Necm 53:7.

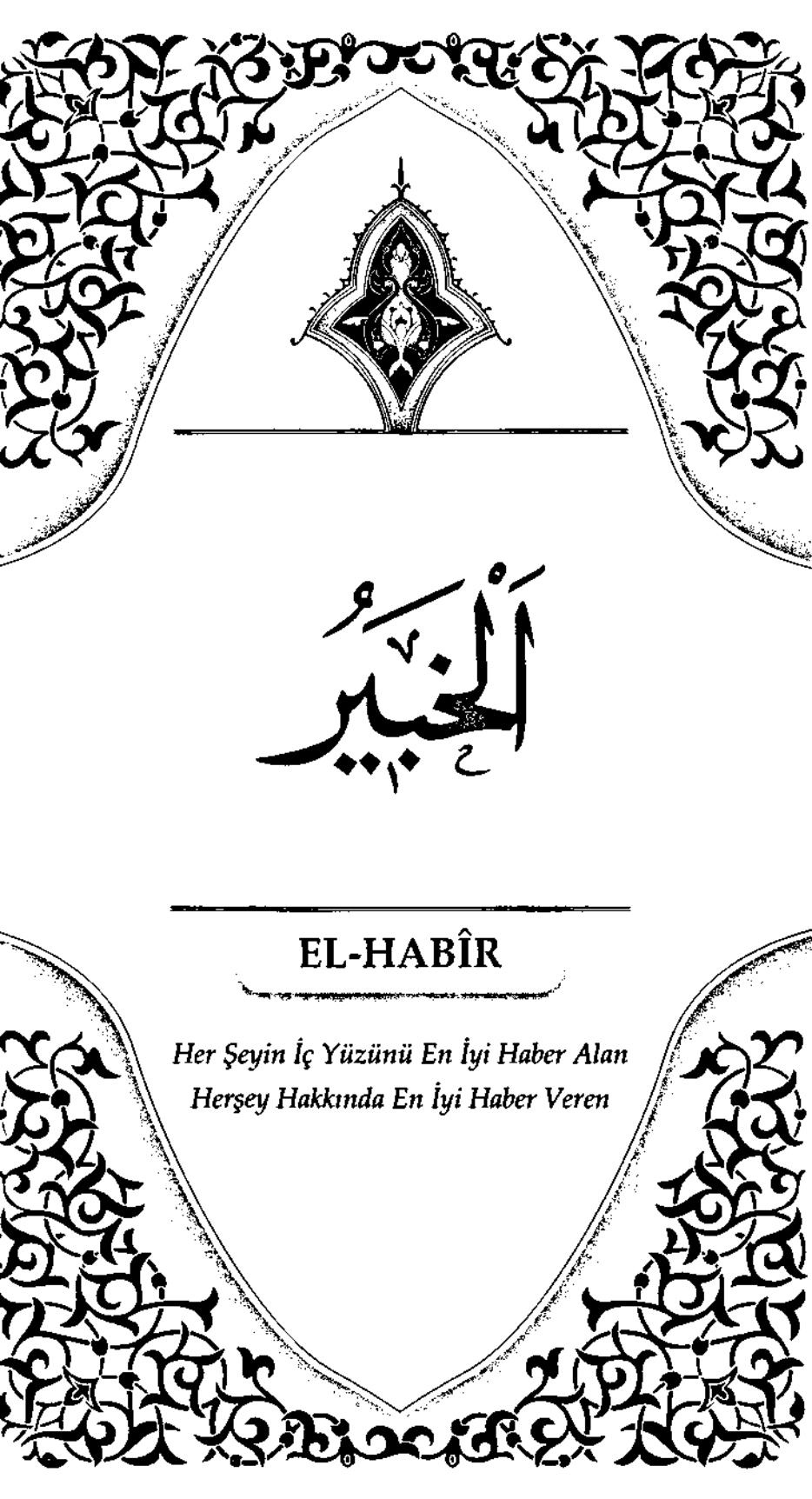

اَلْخَبِيرُ

EL-HABÎR

Her Şeyin İç Yüzünü En İyi Haber Alan
Herşey Hakkında En İyi Haber Veren

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

1.1. Haber: şeylerin özüne ilişkin bilgiyi aktarmaktır

H-b-r (خ ب ر) kökü iki asli anlama delalet eder:

1. Şeylerin habere konu olan bilgisine delalet eder. Bu bilgi ya görünmez şeyler hakkındaki bilgidir, ya da görünen şeylerin görünmeyen yanları hakkındaki bilgidir. Her halükarda ***dikkat ve uz görüş*** (uzmanlık) gerektiren bilgidir. Devenin ağzından gelen köpüğe ***habîr*** denir. Zira devenin içinden haber verir. Meyveli ağaca ***el-hâbir*** denir. Zira meyve ağacın kimliğine dair haber verir. Üzeri ağaçlarla dolu ve sulak araziye ***el-habîr*** denir. Zira su ve ağaç toprağın görünmez tarafından bize haber verir.

2. Şeylerin yumuşaklığına, içine nüfuz edilebilen gevşekliğine, çoğalıp dağılabilir, seyrelip yayılabilir niteliğine delalet eder. ***El-huberâ'*** "yumuşak ve gevşek toprak" mânâsına gelir. Çiftçiye, toprağı yumuşatıp görünmeyenin görünür kılınmasına katkıda bulunduğu için ***el-habîr*** denir. Yumuşak bitkilere de ***el-habîr*** adı verilir. Yine aynı niteliğinden dolayı devetüyüne de ***el-habîr*** denilir. Bir işe eli yatkın uzmana ***el-habîr*** denir. Zira eli o işe yumuşamış ve uyumlu hale gelmiştir.[1]

Bu iki asli mana arasındaki münasebet açıktır: Şeylerin görünmez yanına dair bilgi almak için içine nüfuz edilebilir olmalıdır. "Yumuşak ve gevşek olmak", içine nüfuz edilebilir olmaktan kinayedir. Bir şey hakkındaki bilgimiz, o şeyin görünmezine dair haberler geldikçe 'artar', 'çoğalır', 'dağılır' ve 'yayılır'. Zaten haber de artabilen, çoğalabilen ve dağılabilen bir şeydir.

H-b-r kökünün bu iki asli delaleti, Latîf ve Habîr isimlerinin her ikisinde birden ifadesini bulmuştur. Bu iki ismin Kur'an'da birlikte gelmesinin bir nüktesi de bu olsa gerektir.

H-b-r kökü, *Kur'an'da hiç fiil olarak gelmez.*

Bu gerçekten de dikkat çekici bir durumdur. Kur'an'ın dile ilişkin bu tarzı şöyle yorumlanabilir: *Haber*'e konu olan bilgi

[1] *Mekâyis*, İlgili md.

şeylerin değişen ve gelişen arazlarına dair değil, değişmeyen ve sabit cevherlerine yönelik bilgidir. Bunun için de gerçek haber, ancak bilgisi artıp eksilmeyen, sabit ve daim olan el-Habîr'in verdiği haberdir. Şöyle de denilebilir: Kur'an her bakanın baktığı yerden farklı görünen şeylere *haber* adını vermemektedir. Dolayısıyla günden güne değişen, azalan ve çoğalan şeyler *haber* adını almayı hak eden bir bilgi türü değildir. Asıl *haber* adını almayı hak eden bilgi türü, eşyanın cevherine ilişkin, şeylerin özü ile alakalı olan bilgidir.

El-Habîr, Allah'ın güzel isimlerinden vahiyle sabit bir isimdir.

Habîr, bir mübalağa kalıbıdır. Kalıbın kendisi mübalağa ifade etse de, Allah için kullanıldığında bu mübalağa 'acziyyet itirafı' vurgusu kazanır. Zira insan dili Allah'ın el-Habîr sıfatını tam olarak ifade etmekten acizdir. Hangi sıfatı kullanırsak kullanalım, Allah'ın haber alma ve verme vasfını layıkıyla ifade etmiş olmayız. Zira insan dilinin sınırlı imkânları buna izin vermez. Allah'ın mutlak nitelikleri hakkında her kelime kifayetsiz kalır. İnsanoğlu Allah'ı anarken bile esasen acziyyetini ifade etmiş olur.

Allah için kullanılan el-Habîr iki anlama gelir:

1. Fail anlamı: "Haber alan" (*hâbir*) mânâsına gelir. Bu sıradan bir haber alma durumu değil, bir şeyin iç yüzünden tüm ayrıntısıyla ve en iyi bir biçimde haberdar olma durumudur. Şu ayet Habîr isminin bu vurgusunu çok güzel ifade eder: "Sizi kendi haberlerinizle sınayacağız."[1]

2. Mef'ul anlamı: "Haber veren" (*muhbir*) mânâsına gelir. Bu haber verme, sıradan bir haber verme durumu değil, bir şeyin kimsenin göremediği ve bilemediği iç yüzünden ve görünmezinden haber verme durumudur. Şu ayet Habîr isminin bu anlamını çok güzel ifade eder: "(Ey insan!) Sana hiç kimse her şeyden haberdar olan (Allah'ın) verdiği gibisinden bir haber veremez."[2]

Allah'ın haber vermesi, kelamıdır. Allah hiç kimsenin asla bilemeyeceği mutlak gaybdan haber verir. Ahirete dair, ruha

[1] Muhammed 47:31
[2] Fâtır 35:14.

dair, yaratılışın başlangıcına dair, ruhun mazisi ve istikbaline dair vahiy ile verilen haberler bu türdendir.

Habîr, mef'ul vurgusuyla "ğayba dair en sadık haberi veren" demektir.

1.2. Habîr ile 'Alîm arasındaki farklar

Habîr ismi 'Alîm ismi ile iki sebepten dolayı aynı manada değildir:

Birincisi, Kur'an'da bu ikisi ayrı ayrı Allah'a nisbet edilmektedir. Lafızları farklı olup mânâsı aynı olan iki isim düşünülemez. Zira "isimlerin farklılığı manaların farklılığına delalet eder" kuralı, dilin değişmez kurallarındandır.

İkincisi, bu iki isim *el-'Alîm el-Habîr* şeklinde aynı ayette yan yana gelmektedir.[1] İki ismin aynı ayette üstelik yan yana kullanılması, onların manalarının farklılığına delalet eder. *Habîr*'i *'Alîm*'den ayıran iki nokta vardır:

1. Bilmeye konu olan bilginin bilinenin iç yüzüne ve gizli saklısına dair olmasıdır. Böyle bilgiye *hibra*, bilene ise *habîr* denir. Yani, gaybı bilen *Habîr*'dir. *'Alîm* olmak için bilginin gizli saklı olması şart değildir. Fakat *Habîr* olmak için bilginin gizli saklı olması ve onu bilmesi şarttır. Bu gizli saklıya, olan, olmakta olan ve olacak olan şeyler, tüm zaman ve mekânlarıyla girer.

'Alîm Allah'ın insanların akıl ve duyular yoluyla bildikleri her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen demektir. Habîr ise insanların akıl ve duyular yoluyla bilemediklerini de bilen mânâsına gelir.

2. Habîr olanın, ismine konu olan bilgiyi, bilgi nesnesinin görünmezine nüfuz ederek elde etmesidir. Alîm ismine konu olan bilgi için böyle bir şart yoktur. Zira bir bilginin Alîm ismine konu olabilmesi için, bilinenin var olması gerekli değildir. Fakat Habîr ismine konu olabilmesi için bilgi nesnesinin var olması gereklidir.

Sözün özü: el-Habîr ismi fail mânâsıyla, hiçbir şey gizli kalmayacak şekilde bilen, hareket eden her zerreden bile haberdar olan, kendisinden hiçbir bilgi saklanamayan, bilgi nesnesinin en gizli saklısına muttali olan mânâsına gelir.

[1] Tahrîm 66:3.

El-Habîr ismi, mef'ul mânâsıyla hiç kimsenin bildiremeyeceği türden ğaybi haberleri bildiren, bildirdiği haberlerde zerrece şüphe bulunmayan, O'nun bildirmemesi halinde o haberlere asla ulaşma imkânı olmayan, en doğru haber kaynağı demektir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Ğayb'ın mahiyeti üzerine

Habîr ismi ile ğaybı bilmek arasında doğrudan bir bağ vardır. En'âm sûresinin 73. ayeti bunun delilidir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ۝

"Gökleri ve yeri gerçek bir amaca mebni olarak yaratan O'dur. O ne vakit "Var ol!" derse, (varlık) hemen varoluş sürecine girer: O'nun sözü (sanal değil) tahakkuk eden bir gerçekliktir. Ve sur çalındığında, otorite yalnızca O'na ait olacaktır. O ğaybı da şehâdeti de bilen zattır; zira O Hakim ve Habîr olandır." *(En'âm 6:73)*

Ayet varlığın var oluşuyla ilgilidir. Varoluşun başlangıcına ilişkin bilginin şahadet alemine girdiğini bu ayetten çıkarabiliriz. Bu takdirde, varlığın var olmadan önceki hali de ğayb olarak nitelenmiş olmaktadır.

Ğayb, göze nisbet edildiğinde "görülemeyen", akla nisbet edildiğinde "akledilemeyen", idrake nisbet edildiğinde "idrak edilemeyen" manalarına gelir.

Gayb varlıkların mahiyetine nisbetle üçe ayrılır:

1. *Zatı da eseri de zahir olan*: Beş duyu aracılığıyla bilinir. Bu bilgiye mahsusat denir. Maddi varlıkları bilme bu şıkka girer.

2. *Zatı ğayb eseri zahir olan*: Akıl aracılığıyla bilinir. Bu bilgiye ma'kulat denir. Allah'ın varlığını bilme bu şıkka girer.

3. *Zatı da eseri de ğayb olan*: Nakil aracılığıyla bilinir. Bu bilgiye sem'iyyat denir. Ahiretin varlığını bilmek bu şıkka girer.

Ğayb, bilginin konusu olarak ikiye ayrılır:

1. *Hakiki ğayb*: Buna "mutlak ğayb" da denilmiştir. Allah'tan başkasının bilemeyeceği ğaybi bilgidir. Bu konularda bilgiyi ancak Habîr olan Allah verir. Allah'ın verdiği ğaybi ihbarlar, miktarı kadar ğayb olmaktan çıkar ve 'bildirilen bilgi' alanına dâhil olur.

2 *İzafi ğayb*: Buna "Mukayyet ğayb" da denilmiştir. Bazı yaratılmışların fıtrat, yetenek, bilgi ve kazanımlarına göre bilebileceği ğaybi bilgidir. Peygamberler böyledir. Kur'an bu hakikati şöyle ifade eder: "Ğaybı sadece O bilir ve O ğaybına kimseyi bütünüyle asla muttali kılmaz; ancak elçilerden razı olduğu kimseler müstesna".[1]

Buradaki elçi veya elçiler ile "elçi melek" kastedilmiş olsa gerektir. Bu durumda vahyin mahiyeti peygamber için ğaybın konusu iken, vahiy meleği için bilginin konusu olmaktadır. Yok eğer kastedilen elçilere peygamber de dâhil ise, bu takdirde Allah'ın ğaybın bir kısmını peygamberlere açtığına delalet eder. Mesela vahiy meleği sair insanlar için ğaybın konusu iken, peygamberler için ğaybın konusu değildir.

Ğayb mahiyeti itibarıyla üç çeşittir:

1. *Cüzi ğayb*: Mahlûkat arasında sadece akıllılar bu ğaybı bilir: Mesela kişinin ne yediğini, ne zaman nerede olduğunu, ne zaman uyuduğunu, ne zaman uyandığını, rüyasında ne gördüğünü, neyi düşündüğünü, kalbinden neyi geçirdiğini kişinin kendisi bilir, başkası bilemez. Bu bilgiler kişinin kendisine açık, başkalarına gizlidir. Bu kısma giren bilgilere ğayb denmesi mecazîdir, hakiki değildir. Zira hakiki ğayb mutlak ğaybdır.

2. *Mutecezzi ğayb*: Sadece bilme zahmetine katlanan erbabının, araştırdığı miktarını bileceği ğaybdır. Mutlak Habîr olan Allah şu ayetlerde, mutecezzi gayba muttali olmanın yolunu gösterir:

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾
وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

[1] Cin 72:26-27.

"Bakmazlar mı yağmur yüklü bulutlara** (veya deveye), **nasıl yaratıldı? Ve göğe, nasıl yükseltildi? Ve dağlara, nasıl dikildi? Ve yere, nasıl döşenip yayıldı?" *(Ğaşiye 17-20)*

Mutecezzi ğayb, bölünebilen ğayb demektir. Bütünü ğayb gibi görünen bir şeyin araştırılan kısmı ğayb olmaktan çıkar. Bu kısma giren ğaybı bilmek için külfete katlanmak gerekir. Onun için tekellüf babından gelmiştir.

Mütecezzi ğayb üçe ayrılır.

Birincisi: ihtisas sahiplerinin bilgisi gibi sadece kişinin araştırma zahmet ve külfetine katlandığı kadar bilgisi dâhiline giren ğaybdır.

İkincisi: Melekler ve peygamberler gibi kendisine Habîr olan Allah'ın ğaybın bir kısmını bildirdiği mahlûkatın bilgisidir.

Üçüncüsü: Kendisine diğer varlıklara vermediği bazı yetenekler verdiği mahlûkatın bilgisidir. Bazı canlıların yüksek yetenekleri sayesinde depremden haberdar olmaları bu cümledendir. Bu kısma giren bilgilere ğayb denmesi de hakiki değil nisbidir.

3. *Külli ğayb*: Bu ancak Habîr olanın bileceği ğaybdır. Habîr olan Allah'tan başka bu ğayb türüne muttali olan kimse olamaz. Bu kısma giren ğayb içinde ahiret gibi tümüyle yalnızca Allah'ın bilgisine açık olan hakikatler başta gelir. Fakat kısmen bize açık olan bazı hakikatler vardır ki, tümüyle sadece Allah'a ayandır. Hayat, ölüm, yokluk, varlık, tüm yönleriyle sadece Allah'a açıktır. Tıpkı şu ayette buyurulduğu gibi: "Hiçbir beşeri görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz, fakat O her türlü beşeri görüş ve tasavvuru çepeçevre kuşatır. Zira O Latîf'tir, Habîr'dir."[1]

El-Habîr ismi, yaratılmışlar için ğayb olanın Allah için ğayb olmadığına delalet eder. Allah'ın zatı mahlûkat için mutlak ğaybtır. Fakat O, Kur'an'da buyurduğu gibi kendi zatının şahididir.[2] Zatına şahid olan Allah, yarattığına elbette şahit olacaktır. Yaratılanın yaratandan bilgi kaçırması düşünülemez. O'nun Habîr olması, ğayb kategorisinin Allah için geçerli olmamasıdır.

[1] En'âm 6:103.
[2] Âl-i İmran 3:18.

2.2. Ğayb "kayıp" değildir

Kayıp, nesnenin kaybolduğu durumlar için geçerlidir. Kayıp durumunda, elimizde üzerinde akledecek bir nesnemiz bulunmamaktadır. Kaybolmuş ve yitmiştir. Kaybolduğu için hala varlığını sürdürüp sürdürmediğini bilmemekteyiz. Kaybolan bir şeyin var oluşunu sürdürüp sürdürmediği ihtimale açıktır. Varlığını koruyor da olabilir, korumuyor da. Dolayısıyla "kayıp" hakkında konuşmak spekülasyona açıktır. Bir başka ifadeyle kayıp hakkında konuşmak yarı yarıya olmayan, vücudiyeti gözden kaybolduğu gibi mevcudiyeti varlık âleminden kaybolmuş olma ihtimali bulunan bir şey hakkında konuşmaktır.

Ya ğayb hakkında konuşmak öyle midir? Ğayb hakkında konuşmak kayıp hakkında konuşmaya benzer mi? Elbette benzemez.

Bir kere ğaybi hakikatler, varlığı hakkında şüphe duyulmayan hakikatlerdir. Bu yüzden "kayıp" hakkında bazı durumlarda düşünülemezken, "ğayb" hakkında her daim düşünülebilir. Zira ğayb mahsusat âlemine ğaybdır. O beş duyumuzun algı alanı dışındadır. Görülemez, dokunulamaz, işitilemez, koklanamaz. Ğaybın mahsusat alanımızın dışında olması makulat alanımızın dışında olduğu anlamına gelmez. O yüzden Kur'an Allah'ın ğayb olduğunu söyler. Ğayba inanmanın imârun olmazsa olmazı olduğunu söyler. Ahiret hem zatı hem de eseri itibarıyla ğaybtır.

Kayıp olan bir şey varlık itibarıyla ortada olmadığı için görülemez. Ğayb öyle değildir. Mesela Allah ğaybdır. Fakat onun ğayb olması varlığından mahrum olmamızdan değil, varlığının şiddetine maruz kalmamızdan kaynaklanmaktadır. Onun için ârifler "O zuhurunun şiddetinden gaiptir" demişlerdir. Bu çok yüksek voltajlı bir ışığın gözü kör etmesine benzer. Oysaki ışık görmenin yarısıdır. Görme işleminde göz ne kadar önemliyse, ışık da o kadar önemlidir. Fakat ışık çok yoğun gelince gören göz kör olur. İşte ârifferin Allah'ın ğayb oluşunu açıklama babında "O zuhurunun şiddetinden gaiptir" demeleri böyle anlaşılmalıdır.

Ğaybın akledilebilirler dünyasına dâhil olması, ancak imân ile mümkündür. Bu açıdan küfür ***kayba***, imân ***ğayba*** delalet eder. Zira küfür önyargıdır, imân ise ön bilgidir. Küfür negatiftir, imân pozitif. Küfür "yok"un isbatı, imân "var"ın isbatıdır.

Vahiy, ğaybın varlığını imânımızın olmazsa olmaz umdesi saymakla, esasen ğaybı akledilebilirler (makulat) âleminin konusu haline getirir. Zira vahiy muhatabını 'makul' olana imân etmeye çağırır, 'makul olmayana' değil. Bu yüzden de bilginin kalpte istikrar bulmuş hali olan marifeti imân ağacının kökü mesabesinde görür. Vahyin ğaybı imân önbilgisi sayesinde akledilebilirler arasına almasının sebeplerinden biri, fıtri dinin makarrı olan vicdanı, ahlakın kaynağı yapmak istemesidir.

Akledilebilir alanda başlama noktası bilginin nesnesi (akledilen) değil, bilginin öznesidir. Yani "bilinen" şey değil, "bilen" kimsedir. Eğer bilen ve akleden özne kendisine şahit değilse, ğayb ona sadece "ğaib" değil, aynı zamanda "kayıp"tır da. İşbu noktada, tam da Yunus'un mısralarını hatırlamanın tam yeridir:

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmedin
Ya nice okumaktır

"İlim ilim bilmektir" esasen bir "bilgibilim" (epistemolojik) meselesidir. Bu mısra farklı bir söyleyişle "bilmek, bilmeyi bilmektir" mânâsına gelir. Yani, şeylerin bilgisine sahip olmadan önce, "Doğru bilgiye nasıl erişirim?" sualinin cevabını bilmek. Yunus'un bu mısralarda dert edindiği şey, esasen Kur'an'ın ilk inen pasajı olan Alak sûresinin ilk beş ayetinde mesele edindiği şeyle benzerdir.

Sözün özü: Ğayb "kayıp" değildir, aksine belki gördüklerimizden daha kesin gerçektir. Zira gördüğümüzü sandığımız öyle şeyler vardır ki, bazen gözümüz bizi yanıltır. Gözümüzün bizi yanıltmasına sudaki değneğin kırık olmasını misal verebiliriz. Gördüğümüzün bizi yanıltmasına, aslı milyonlarca sene önce yok olduğu halde, ışığı hâlâ bize gelmeye devam eden 'kayıp' yıldızları misal verebiliriz. Aslında ışığını gördüğümüz yıldızın yerinde yeller esmektedir, ama biz onu ışığına bakarak var saymaktayızdır.

Gayba imânın insanın akıl ve idrak kapasitesini artıran bir boyutu vardır. Dr. Valerie Hunt'un en şaşırtıcı buluşlarından birisi de, bir kimsenin yetenek ve becerilerinin, enerji alanında bulunan belirli frekanslarla ilişkili olduğudur. Bir kişinin şuurunun

başlıca odağı maddi dünya ise, enerji alanı frekansları daha düşük olma eğiliminde olup 25 cps dolaylarındadır. Öte yandan, manevi nitelikler taşıyan bireylerin frekansları 400 ile 800 cps arasında değişmektedir. Aşkın bilgi kaynaklarına kanal olabilen kişiler bu frekansları tümüyle aşmakta ve 800 ile 900 cps arasındaki dar bir bant üzerinde çalışmaktadırlar.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Habîr ismi, esmâ-i hüsnâ listemizin isim olarak 11., sıfat olarak 10. sırasında yer alır. Has isim olan Allah ismini dışarıda tutarsak, Kur'an'ın nüzûl sürecinde *Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik, Ekrem, İlâh, Vekîl, Ğafûr* ve *A'lâ* sıfatlarının ardından gelir. Nüzûl sürecinde ilk geçtiği yer Adiyat sûresinin 11. ayetidir.

3.1. Nüzûl sürecinde sayılarla Habîr ismi

Habîr ismi Kur'an'da 45 kez kullanılır. Bunların tümü Allah'ın sıfatı olarak gelir. Kelimenin tüm türevlerinin Kur'an'daki kullanım sayısı 53'tür. Bu rakam dikkate alındığında, toplam sayı içerisinde Habîr isminin hayli yekûn tuttuğu görülecektir.

Habîr ismi 6 ayette belirlilik takısıyla el-Habîr şeklinde gelir. Bu yerlerde müstakil olarak gelir ve mutlak olarak Allah'a nisbet edilir.

Vahyin ilk yılında hiç kullanılmaz. 2. yılda bir kez 'Âdiyat 11'de gelir. Bu Kur'an'ın nüzûl sürecindeki ilk kullanımdır. 3, 4 ve 5. yıllarda kullanılmaz. 6. yılda dört kez gelir. İkisi Furkan, ikisi de Fatır sûresinde yer alır. Mekke döneminde Habîr isminin en çok geçtiği yıl vahyin 11. yılıdır. Bu yılda inmiş olan En'am ve Lokman sûrelerinde üçer kez, Sebe' sûresinde bir kez olmak üzere toplam 7 kez geçer. Habîr isminin Mekke döneminde en çok kullanıldığı 11. yılın özelliği, Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yönelik müşrik komplo ve suikast planlarının yavaş yavaş düşünülmeye başlandığı yıl olmasıdır.

Mekke döneminin 12. ve 13. yıllarında ve Medine döneminin tüm yıllarında Habîr ismi istisnasız kullanılır. Medine döneminde en çok geldiği yıl hicretin 5. yılıdır. Bu yılda Münafıkûn sûresinde bir kez, Nisa sûresinde dört kez, Mücadile sûresinde üç kez ve Ahzab sûresinde iki kez olmak üzere toplam 10 kez

kullanılır. Bu durumda vahyin tüm nüzûl süreci boyunca en çok kullanıldığı yıl hicretin 5. yılı olmaktadır.

Bunun birden çok sebebi vardır. İlki, münafıkların en azgın oldukları yıl olmasıdır. Münafığa böylece Allah'ın Habîr olduğu hatırlatılmaktadır. İkincisi, mü'minlere emredilen hukuki kuralların birbiri ardınca uygulamaya konulduğu yıl olmasıdır. Habîr ismi, bu kuralları uygularken, kalbi duruşlarının da ilâhî gözetim altında olduğuna işaret etmektedir.

Habîr isminin Kur'an'ın nüzûl sürecinde son kullanıldığı yer, 9. yılda nazil olan Tevbe sûresinin 16. ayetidir.

3.2. Birlikte geldiği diğer isimler

Allah:

Allah ile birlikte O'nu niteleyen bir sıfat olarak 27 kez kullanılır. Bazen iki sıfat birlikte bazen tek sıfat olarak gelir. Mekke ve Medine dönemlerine eşit yayılmıştır. Cümle içinde hangi yan unsurlarla birlikte kullanılmış olursa olsun, 27 yerde de "Allah Habîr'dir" vurgusu vardır. Bu kullanımların tümü de, Allah'ın ism-i has, diğer tüm isimlerin ise o has ismin sıfatı olduğunun açık bir göstergesidir. Habîr ismi de, söz konusu bu sıfatlara dâhildir. Allah ile aynı cümlede geldiği 27 yerde de Habîr ismi hep belirsiz formda gelir. Bu da onun Allah'ın sıfatı olarak kullanıldığının bir başka lugâvî göstergesidir.

Basir:

Basir ile birlikte 5 kez gelir. Bunlar Fâtır 31, İsra 17, 30, 96 ve Şûrâ 27'dir. Dikkat çekici olan husus, bunların hepsinin de Mekkî sûrelerde yer almış olmasıdır. Bu kullanımların hepsinde de Habîr ve Basîr belirsiz olarak gelir. Bunun sebebi açıktır: Bizim bilmediğimiz türden akıl sır ermeyen bir haberdar olma ve görmeden söz edilmektedir. Bu belirsizlik hem haberdar olma ve görmenin eşsiz ve benzersizliğine, hem de sınırsız ve limitsiz oluşuna delalet eder. Habîr hepsinde de Basîr'den sonra gelir.

Habîr olanın Basîr olması kaçınılmazdır. Her şeyin iç yüzünden haberdar olanın görmemesi düşünülemez. Üstelik bu görme bizim bildiğimiz türden görme organına, ışığa ve hatta görülenin varlığına bağlı bir görme değildir. Keyfiyetini bilmediğimiz yaratıcıya has bir görmedir.

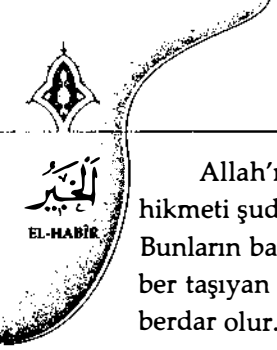

Allah'ın haberdar olmasının görme ile pekiştirilmesinin hikmeti şudur: Bir şeyden haberdar olmanın birçok yolu vardır. Bunların başında haber taşıyan aracı kullanmak gelir. Allah haber taşıyan aracı kullanarak haberdar olmaz. Bizzat görerek haberdar olur. Zira o aynı zamanda Basîr'dir. Yani O haberi dolaysız ve aracısız alır. Dolayısıyla O'nu haberci ve aracı üzerinden atlatmak, şaşırtmak ve aldatmak mümkün değildir.

Latîf:

Latif ile birlikte 5 kez gelir. Bunlar nüzûl sırasına göre Mülk 14, Lokman 16, En'âm 103, Hac 63, Ahzab 34 ayetleridir.

Geldiği her yerde hem Latîf hem de Habîr ismi belirsiz olarak kullanılmıştır. Bu Allah'ın haberdar olmasının ve Latîf olmasının hem eşsiz ve benzersiz oluşuna, hem de sınırsız ve limitsiz oluşuna delalet eder. Yani onun Latif ve Habîr oluşu hiçbir zihnin tam algılayamayacağı, hiçbir dilin kelimeleriyle tam ifade edilemeyecek niteliklerdir.

Latîf isminin Habîr ile birlikte gelmesi Latîf ismine bağlı olarak iki manaya gelebilir:

Birincisi: *Letafet*'ten, karşı konulamaz bir sızışla her yere ve her şeye "ta içinden nüfuz eden ve sızan" mânâsına. Yani, bununla ifade edilen zımni gerçek şudur: O'nun haberdar olması için, eşyanın katı sureti asla engel teşkil etmez. Zira haberdar olmak için aracı kullanmaya O'nun ihtiyacı yoktur. O Latîf'tir. Hiçbir eşya O'nun ta iliğine işleyen nüfuzuna karşı koyamaz. Dolayısıyla O'nun aldığı ve verdiği haberin çarpıtılmış olma ihtimali bulunmaz.

İkincisi: *Lutuf*'tan, lutfunun bir ifadesi olarak. Yani, onun şeylerin özünden haberdar olma vasfı, Allah'ın –hâşâ- şeylerin iç yüzüne olan merakından kaynaklanmamaktadır. Aksine, eşyanın görünmezinden haberdar olma vasfı O'nun lutfundan kaynaklanmaktadır. İnsan bazen sevdiğinin iç yüzünü bilmediği için sever ve lütûfta bulunur. Eğer bilse onu sevmezdi. Fakat Allah insanın içini bildiği halde yine de sever ve lutfeder.

El-Hakîm:

Hakîm ile birlikte üç kez gelir. Bunlardan ikisi En'âm sûresinin 18 ve 73. ayetlerinde, sonuncusu Sebe sûresinin 1. ayetinde. Bu iki ismin birlikte geldiği tüm ayetler Mekkî sûrelerde yer alır. Üçünde de

Allah'ın mutlaklığını zihinlerinde sınırlayan müşrik akla meydan okuma vardır. Hepsinde de Hakîm ve Habîr isimleri belirli olarak gelirler. Bu belirlilik, O'nun haberdar oluşunun mutlaklığına delalet eder. Aynı zamanda O'nun Habîr isminin eşyadaki tecellîlerinin muhakeme yoluyla bilinebileceğine delalet eder.

Hakîm vasfı Habîr vasfından önce gelmiştir. O'nun her şeyin iç yüzünden haberdar olması, hükmünde tam isabet etmesi mânâsına gelen hikmetinin bir gereğidir. Bu hikmeti, imân ile *kalb-i selime* ulaşanlar, tefekkür ile *akl-ı selime* ulaşanlar ve edeb ile *zevk-i selime* ulaşanlar kavrarlar.

'Alîm:

'Alîm ile birlikte dört yerde gelir. Gediği bu yerler Lokman 34, Nisa 35, Hucurat 13, Tahrim 3 ayetleridir. Bu sûrelerin biri Mekkî üçü Medenîdir. İlk üçünde belirsiz olarak, sonuncusunda belirlilik takısıyla gelir.

'Alîm ile Habîr isimlerinin aynı ayet içerisinde yan yana gelmeleri, bu iki ismin manalarının aynı olduğunu iddia edenleri yalanlar. Böyle bir iddiada bulunmak, *'alîmun habîr* şeklinde nazil olan ayet metnini *'alîmun 'alîm* şeklinde veya *hakîmun hakîm* gibi anlamak olacağı için, abestir.

'Alîm ismi ile Hakîm ismi arasındaki farkları ***LUĞAVİ ÇERÇEVE/Habîr ile 'Alîm arasındaki farklar*** başlığı altında işlediğimiz için burada girmiyoruz. Sadece bir şeyi ilim ile bilmek için o şeyin varolması gerekmediğine, fakat haber ile bilmek için o şeyin var olması gerektiğine atıf yapmakla yetiniyoruz.

3.3. "Yaratan/yarattığını bilmez mi?"

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِۦٓ ۖ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ۗ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

"İnancınızı ister gizleyin, ister açığa vurun; unutmayın ki O göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir. Bakın, yaratan bilmez mi hiç? Zira O ilmiyle Latif'tir, Habîr'dir."

(Mülk 67:13-14)

Yaratan bilir elbet. Ayetteki *men halaka* ibaresi, *ya'lemu* fiilinin ham faili hem mef'ulüdür. Fail olarak "yaratan kimse", mef'ul olarak ise "yarattığı kimse" mânâsına gelir. Bu yüzden ayet her iki anlamı da gören bir yapıdadır: "Yaratan kimse bilmez mi hiç?" veya "O yarattığını bilmez mi hiç?" manalarına gelir.

Bu sualin cevabı açıktır: elbette, kesinlikle, illa ki bilir...

Neden cevap böyle olmak zorundadır?

Zira ayet Latîf ve Habîr isimleriyle bitiyor. Zımnen: Bir Zat ki, bu iki vasfa sahip olsun da bilmesin, bu olacak şey mi?

"Yaratan bilmez mi?" sorusunun tümlecinin ne olduğu hemen önceki ayette geçmektedir: Söz, yani "inanç". Kişi ister içinde gizlesin inancını, isterse açığa vursun Allah onu bilir. Zira O göğüslerin en mahrem sırlarını bilendir.

"Göğüslerin en mahrem sırrı" başkalarına ğayb olandır. Fakat Allah için ğayb yoktur. Her şey Allah'a ayan açıktır. İnsan eğer kalkar da "ben de görür, ben de haber alırım" derse, iyi bilsin ki gördüğü gözü ve haber aldığı araçları yaratan, sadece gördüğü gözü değil, o gözün ardındaki aklı, sadece aklı değil, o aklın ardındaki tasavvuru çepeçevre kuşatan Allah'tır:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ۝

"Hiçbir beşeri görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz, fakat O her türlü beşeri görüş ve tasavvuru çepeçevre kuşatır: Zira O Latîf'tir, Habîr'dir." *(En'âm 6:103)*

O'nun zatı, insanın sadece göz ufkunu aşmaz, aynı zamanda tasavvur ve tahayyül ufkunu da aşar. O'nun bakışları idrak etmesi demek, o bakışların ardında yatan gizli niyetten haberdar olması demektir. İşte bu hakikatin Kur'ani bir ifadesi:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ۝

"Mü'min erkeklere söyle, bakışlarını (yasak) olandan çevirsinler ve iffetlerini korusunlar; tertemiz kalabilmeleri için en uygun davranış şekli budur: unutmasınlar ki Allah, ortaya koydukları her bir şeyden haberdardır." *(Nur 24:30)*

Habîr isminin geçtiği bu ayet, ancak Allah'ın insanın kalbini okuduğunu söylemektedir. Zira insanın bakışının altında sadakat mi ihanet mi yattığını, ancak o insanın kalbini okuyan bilir. O da Habîr olan Allah'tır.

Allah Rasûlü eliyle kalbini göstererek "takva buradadır" diyordu. İşte "göğüslerin özünü bilen" Allah, kişinin yaptığını ne için yaptığını da bilir. Zira ahlaki davranışın referansı bizzat o davranışın kendisi değil, o davranışı insana telkin eden kalbi duruştur. Kur'an o duruşa "takva" adını veriyor. Bir adam yolda giderken eline bulaşmış pisliği ağlayan bir yetimin başına silse ve o yetim de başının şefkatle okşandığını zannederek ağlamasını keserek sevinse, bu sonuç o adamın davranışını ahlaki kılmaz. Aldığı sonuca rağmen o davranış "ahlaksız" bir davranıştır. Fakat söz konusu davranışa dışarıdan şahit olup da işin iç yüzünü bilmeyen biri bu davranışı "ahlaki" ve "iyi" olarak nitelendirmekte tereddüt etmeyecektir. Öyleyse bu tür bir davranışın gerçek kıymet hükmünü ancak davranışın sahibinin kalbini okuyan biri verebilir. O da Habîr olan Allah'tır. İşte bu nedenle takvayı üstünlük ölçüsü olarak koyan ayet Habîr ismiyle son bulur:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾

"Elbet Allah katında en üstününüz, O'na karşı sorumluluk bilinci en güçlü olanınızdır. Şüphe yok ki Allah 'Alîm'dir, Habîr'dir." *(Hucurât 49:13)*

Allah'a karşı sorumluluk bilinci demeye gelen takvaya mükerreren davet eden şu ayet de Allah'ın Habîr ismine atıf yapmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Siz ey imân edenler! Allah'a karşı sorumlu olduğunuzu bilin! Şimdi herkes** (kendisine) **malum olmayan bir yarın için ne hazırladığına bir baksın! Ve** (bir kez daha) **Allah'a karşı sorumlu olduğunuzu bilin! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." *(Haşr 59:18)*

Bir başka ayette karı koca arasındaki geçimsizliğin anlaşma yoluyla çözümlenmesi tavsiye edilmekte ve insan fıtratındaki bencilce kıskançlığa atıfta bulunularak şöyle denilmektedir: "Eğer iyilik yapar ve sorumlu davranırsanız, iyi bilin ki Allah yaptığınız her şeyden *haberdardır.*"[1]

Göğüslerin özünü bilen ve gönüllere nazar eden Allah, kimin kim ile velayet ilişkisine girdiğini de en iyi bilendir. İnsanın Allah'tan Rasûlünden ve mü'minlerden başkasını gönülden dost edinip edinmediği gizli bir bilgidir ve bunu ancak Habîr olan bilir.

Sual: Peki, Allah bildiği halde niçin sınar?

Cevap: Elbet kişinin kendisini kendisine göstermek için sınar. İster ki, kul da kendisinin gerçek yüzünü bilsin ve Allah'a karşı mazereti kalmasın:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"Yoksa siz, Allah'ın içinizden kendi yolunda tüm çabasını seferber edenleri; Allah'tan, O'nun elçisinden ve inananlardan başkasına can yoldaşı edinmeyecek kimseleri seçip ayırmadan, karma karışık bir halde bırakılacağınızı mı sandınız? Oysaki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." *(Tevbe 9:16)*

3.4. "Beş bilinmeyen" mi, "Üç bilinmeyen" mi?

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

"Son Saat'in bilgisi sadece Allah katındadır: Yağmuru yağdıran O'dur; rahimlerde yer tutanı O bilir; oysaki hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Dahası hiç kimse yarın hangi mekânda öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah'tır her şeyi bilen ('Alîm), her şeyden haberdar olan (Habîr)."

(Lokman 31:34)

[1] Nîsâ 4:128.

Bu ayet, yanlış bir isimlendirmeyle "beş ğaybi bilgi" (*muğayyebât-ı hamse*) diye adlandırılır. Bu adlandırma İbn-i Ömer'den nakledilen bir rivayete dayandırılır. Ayette sayılan beş husus bu rivayette de nakledilmiştir. Ne var ki, İbn-i Ömer'den nakledilen bu rivayetin başından ciddi yol kazaları geçmiştir. Zira bu rivayet, aynı isme nisbetle birbirinden farklı lafızları olan beş ayrı versiyona bölünmüştür.

Bunlardan ikisinde Hz. Peygamber'in, "ğaybın anahtarı beştir" dediği nakledilir ve Lokman sûresinin bu ayetine atıf yapılır. Ne var ki, diğer üç rivayette bu ayete hiç atıf yapılmayarak, çok temel bir husus atlanır. Atlanan şey, rivayetin Kur'an'daki referansı olan ayettir. Artık esası ve temeli kaybolan rivayetin usulü, cerh ve tadili tali bir mesele olmaya mahkûmdur. Başından böylesine kaza geçen bu üç rivayette Efendimizin ağzından "beş şeyi Allah'tan başka kimse bilemez" sözü nakledilir. Bunlar şöyle sıralanır:

1. Yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilemez.
2. Rahîmlerde olanı Allah'tan başka kimse bilemez.
3. Kişinin nerede öleceğini Allah'tan başka kimse bilemez.
4. Yağmurun ne zaman yağacağını Allah'tan başka kimse bilemez.
5. Yarın ne kazanılacağı ve/veya kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilemez.[1] Hatta İbn-i Abbas'a dayandırılan bir rivayette, bu beş şeyi ne meleğin ne de peygamberin asla bilemeyeceği, bunları bildiğini iddia edenin Kur'an'a ters düştüğü için Kur'an'ı inkâr etmiş olacağı görüşü nakledilir.[2]

Aynı rivayetten dallanıp budaklandığı belli olan bu son üç rivayetin aslının, Lokman 34'e doğrudan atıf yapan diğer iki rivayet olduğu açıktır. İşte Buhari'de yer alan o iki rivayette, Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeyler sayılmaz, sadece doğrudan ayete atıf yapılır.[3]

Ayette ise Allah'tan başkasının bilemeyeceği ve yalnız Allah'ın bileceği buyurulan şeyler şunlardır:

[1] Buhari, *İstiska* 29; *Tefsir* 13:1; *Tevhid* 4; İbn Hanbel, *Musned* II, 24.
[2] Hâzin, *Tefsir*, III, 220.
[3] Buhari, *Tefsir* 6:1; 31:2; İbn Hanbel, 2/122.

1. Kıyametin zamanı.

2. Kişinin yarın ne kazanacağı.

3. Kişinin nerede öleceği.

Zira ayette "yağmur yağdıran O'dur" buyurulmaktadır. Bu cümlede yağmur konusundaki bilgiyi ne Allah'tan başkasından nefyeden, ne de sadece Allah'a hasreden bir mana yoktur. Yani ayette "Yağmurun ne zaman nereye yağacağını kimse bilemez" gibi bir nefiy mânâsı veya "yalnızca Allah bilir" gibi bir hasr mânâsı yoktur.

Aynı şey bir sonraki "rahimlerde yer tutanı O bilir" cümlesi için de geçerlidir. Bu maddenin geçtiği cümlenin tam çevirisi budur. Bu bir isbat cümlesidir, nefiy cümlesi değil. "Rahîmlerde yer tutanı O bilir" gibi sade ve açık bir isbatta bulunmaktadır. Oysaki ayette hemen ardından gelen iki husus, olumsuzlayan bir cümle tipidir. O cümleler; "hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez" ve "hiç kimse yarın hangi mekânda öleceğini bilemez" şeklinde gelmektedir. Yani, kimin yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini sadece Allah'ın bilebileceğini söylemektedir.

Eğer yağmur konusu da aynı bilinemezler serisine dâhil olsaydı, bu iki şık da aynen diğerleri gibi "Yağmurun yağacağını kimse bilemez" veya "yalnız Allah bilir" şeklinde bir nefiy veya hasr cümlesiyle gelirdi. Keza, rahimlerde olan konusu da diğerleri gibi ğayba ve bilinemeze dair olsaydı "rahimlerde yer tutanı O bilir" şeklinde değil de "rahimlerde yer tutanı kimse bilemez" veya "yalnız O bilir" şeklinde gelirdi.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, "beş bilinmeyen" olarak rivayetlerde formüle edilen husus, esasen bir tek rivayetin aslının yolda kaza geçirmesi sonucu ortaya çıkmış bir yanlış anlamadır. Rivayetin aslının Efendimizin bu ayete bir atfı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat rivayet, sözün kendisine atfedildiği asıl olan ayetten koparılmış, bu da yaygın bir yanlış anlamaya zemin oluşturmuştur. Rivayet Kur'an mihengine vurulacağına, ayet başından hayli yol kazası geçmiş rivayete arz edilerek Kur'an'ın hakkı yenilmiştir.[1] Rivayetin otoritesi ile "hakikatin otoritesi" çatıştırılmış ve bu çatışma yeni nesillerin vahyi anlamalarının önüne aşılmaz bir dağ gibi konulmuştur.

[1] Bkz: *Hayat Kitabı Kur'an/Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 815.

3.5. Habîr olan, her şeyden haberdar olandır

Habîr olan Allah her şeyden haberdardır. O'nun Habîr ismi, koyduğu yasalarda tecellî eder. İnsanı imtihana tabi tutması da bu yasalardan biridir:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَآ اٰتٰىكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ ۝٢٣

"Böylece O** (insanı imtihana tabi tutmuştur) **ki, elden kaçırdıklarınıza** (aşırı) **üzülmeyesiniz, ele geçirdiklerinize de** (aşırı) **sevinmeyesiniz. Nitekim Allah kendini beğenmiş hiçbir şımarığı sevmez." *(Hadid 57:23)*

Sahi, bir servetin ele girmesi mi hayırlı, elden çıkması mı? Bunu Habîr olandan başka kim bilebilir? Bu yüzden haset hastalığı, Allah'ın Habîr ismine imânda kusurdur. Zira haset eden kimse, zımnen Allah'a –hâşâ- "Sen kime, neyi, ne kadar vereceğini bilememişsin" demiş gibi olur. Oysaki Habîr olan Allah'tır. O kime neyi, ne kadar vereceğini, insanın verince veya alınca nasıl davranacağını bilir.

Soru: Peki, bilir de niçin sınar?

Cevap: Kişinin kendisi de bilsin diye.

İnsanın tabi tutulduğu tüm imtihanların amacı budur. Hastalık ve sıhhat, yoksulluk ve varsıllık, güçsüzlük ve güçlülük, muhalefet ve iktidar, mağduriyet ve mahkûmiyet, makam ve şöhret hepsi insan boyunun ölçüsünü alsın diyedir. Bu yüzden Kur'an'da Allah'a nisbetle kullanılan ve lâfzî anlamı "bilmesi için, bilsin diye, bilmek maksadıyla" gibi kelimeler, "kendisi bilsin diye" veya "seçip ayırmak için" mânâsında anlaşılmalıdırlar. Şu ayette olduğu gibi:

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِيْنَ جَاهَدُوْا مِنْكُمْ ۝١٤٢

"Yoksa Allah içinizden cihad edenleri ve** (yolunda) **direnenleri seçip ayırmadan cennete girebileceğinizi mi sanıyorsunuz?" *(Al-i İmran 3:142)*

Varlık ve yokluk arasındaki farkı bildiği gibi, sadece varlığın varoluşunu değil, yokluğun mahiyetini de o bilir. Gaybı

bilmek ile Habîr ismi arasında doğrudan bağ vardır. Bu bağı en güzel ifade eden ayetlerden biri şudur:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ۝

"Gökleri ve yeri gerçek bir amaca mebni olarak yaratan O'dur. O ne vakit "Var ol!" derse, *(varlık)* ***hemen varoluş sürecine girer. O'nun sözü*** *(sanal değil)* ***tahakkuk eden bir gerçekliktir. Ve sur çalındığında, otorite yalnız O'na ait olacaktır. O gerçekliğin algılanamayan kısmını da, algı kapsamına giren kısmını da bilendir: O Hakîm'dir, Habîr'dir."*** *(En'âm 6:73)*

Vahyin koyduğu ahlaki ve hukuki kuralların İslâm cemaatinde cari olması, Allah'ın esmâsına hakkıyla imân etmekle mümkündür. Sonunda Habîr ismi kullanılan ayetlerin bir kısmı, İslâm cemaatinin uyması gereken ahlaki ve hukuki kurallarla ilgilidir. Özellikle de bu kurallar içerisinde bir boyutu gizli olan ve sahibinden başka kimsenin bilemeyeceği durumlarla alakalıdır.

Mesela ölen kimsenin geriye bıraktığı eşe evlilik teklifi yapılmasıyla ilgili ahlaki ve hukuki düzenlemede, dul kalan eşin hamile olup olmaması belirleyici rol oynar. Özellikle gebeliğin ilk aylarında bir kadının hamile olup olmadığını dışarıdan birileri bilemez. Ortada kişinin gizlemesine müsait bir bilgi vardır. Bu yüzden Habîr gelmiştir. Vahiy bu ahlaki kurala riayete davet ettiği ayetin sonunda, Allah'ın Habîr ismini hatırlatır:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ۝

"İçinizden ölen kimselerin geriye bıraktığı eşler dört ay on gün kendilerini gözetlesinler. Bu süreyi tamamladıklarında kendileri için gerekli olan şeyleri meşru olmak kaydıyla yapmalarında size her hangi bir vebal yoktur. Ve Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." *(Bakara 2:234)*

Şahitlikte insanın yalan mı doğru mu söylediği insanın kendisinin bileceği bir bilgidir. Tabi ki şahitlik yaparın doğru söyleyip söylemediğini kendisinin yanında bir de Habîr olan Allah bilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

"Siz ey imân edenler! Allah için hakkı ayağa kaldırarak adaletin timsali olun ve birilerine olan nefretiniz sizi adaletten sapmaya sevk etmesin! Âdil olun, bu Allah'ın koruması altına girmenin en kestirme yoludur. Artık Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

(Maide 5:8)

Habîr isminin mânâsı "her şeyden en iyi haberdar olan/en iyi haber veren" mânâsındadır. Buradaki "her şey" arasına girmeyen hiçbir şey yoktur. Mesela dağlar... Evet, o insanlığın daha yeni öğrendiği ve ilgili bilim dalının "kıtasal sürüklenme" (*continental crif*) adını verdikleri dağların hareket halinde olduğundan da haberdardır. Zira bu yeryüzünün görünen kısmına dair değil, görünmeyen kısmına dair bir bilgidir. Bu yönüyle Habîr isminin kapsamına girer:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ۚ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

"Hareketsiz ve sabit sandığın dağların kayıp giden bulutlar (gibi) gittiğini görürsün. Her şeyi mükemmel bir nizama bağlayan Allah'ın sanatıdır bu. Şüphe yok ki, yaptığınız her şeyden haberdar olan da yine O'dur." *(Neml 27:88)*

Hac 63 Yerin bağrında yağmur yağınca ne yeşereceğini yağmur yağmadan önce kim bilebilir? Kim olacak, tabi ki Habîr olan Allah:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾

"(Ey insan!) ***Görmez misin ki gökten su indiren Allah'tır. İşte bu sayede yer yeşillenmektedir: zira Allah Latîf'tir, Habîr'dir."*** *(Hac 22:63)*

Bir insan O'nun her şeyden haberdar olan bir Habîr olduğuna hakkıyla imân ederse, duasının kıblesini O'na çevirmelidir. Bu isme imân etmenin edeplerinden biri budur:

اَلَّذِی خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَیْنَهُمَا فِی سِتَّةِ اَیَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰی عَلَی الْعَرْشِ ۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبِیْرًا ۝

"Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı evrede yaratıp sonra da mutlak hükümranlık makamına kurulan O'dur. O sınırsız rahmet kaynağıdır. Haydi o halde, *(isteyeceğin her şeyi)* ***O sonsuz rahmetin kaynağı olan Habîr'den iste!"*** *(Furkan 25:59)*

3.6. *Sun' – 'amel – fiil*: Habîr olan hepsini bilir

Nûr sûresi 30. ayette Habîr olanın bildiği insani eylem *sun'* kökünden türetilen bir fiil olan *yasna'ûn* şeklinde gelir: "Şüphesiz Allah ortaya koyduğunuz her şeyden *haberdardır.*"

Yine Nûr sûresinin 53. ayetinde Habîr olanın bildiği insani eylem, *'amel* kökünden türetilen bir fiil olan *ta'melûn* şeklinde gelir: "Allah yaptıklarınızdan ayrıntısıyla *haberdardır.*" Yine Mücadile sûresinin 13. ayetinde de böyle gelir.

Neml sûresinin 88. ayetinde Habîr olanın bildiği insani eylem, *fi'l* kökünden türetilen *tef'alûn* şeklinde gelir: "Şüphesiz Allah işlediğiniz her şeyden *haberdardır.*"

Bu üç fiil de çoğu zaman "yapmak" diye dilimize çevrilse de, tabi ki birbirinin aynı olan 'yapmayı' ifade etmez. Aralarında vurgu farkları vardır. Zira zaten farklı köklerden türemişlerdir.

Sun' sadece "bilinçli yapılan eylemler" için kullanılır. İçinde maharet, ustalık ve sanat olan yapmadır. Bilinçsiz, maharetsiz, basit ve mekaniki yapılan eylemlere *sun'* kökünden gelen fiiller kullanılmaz. Kur'an'da Allah için kullanılır.[1] Yine hayvanların ve cansızların hareketleri *sun'* ile ifade edilmez, *fiil* ile ifade edilir. Her *sun' fiil*'dir fakat her *fiil sun'* değildir.

[1] Neml 27:88.

Amel, sahibinin külfetine ve sorumluluğuna katlandığı eylemler için kullanılır. Bilinçli varlıklar *amel* işler. Mesela "salih amel" insana nisbet edilir, fakat ne Allah'a, ne meleğe, ne de hayvana asla nisbet edilmez. "Allah'ın ameli" denilemez, zira Allah eyleminde külfet çekmez ve yaptığından dolayı sorgulanamaz. "Meleğin ameli" denilemez, zira melekler "kötü yapma"dan beridirler. Onlar kendilerine verilen emri yerine getiren sorumsuz varlıklardır. "Hayvanın ameli" denilemez, zira bilinçsizdir.

Fi'l (fiil), hem bilinçli hem de bilinçsiz eylemler için kullanılır. Bu yüzden Allah'a da nisbet edilir, insana da nisbet edilir, cansız varlıklara da nisbet edilir. "Allah'ın ameli" denilemez fakat "Allah'ın fiili" veya "Allah'ın sanatı" denilir. En geniş kullanım alanı bu üçlü içerisinde fiildir.

Sözün özü: Allah insanın yaptığını neden ve niçin yaptığını bildiği gibi, nasıl yaptığını da bilir. Niyet ve gizli sebeplerini bildiği gibi, yaptıkları arasındaki hiç kimsenin göremediği nitelik ve nicelik farklarını da bilir.

Mesela insan namaz kıldı. Onu dışarıdan gören herkes namaz kılıyor biliyor. Fakat Allah onun namazını alışkanlık eseri mi, bir robot mekanikliği içinde mi, yoksa gayet bilinçli ve derin bir idrak içinde mi kıldığını bilir. İnsan yaptığı işe, Allah'ın kendisine bahşettiği beceri ve mahareti katarak mı yapıyor, yoksa baştan savma ve sellemehüsselam mı yapıyor? Habîr olan Allah bunu da bilir? Bilir ve insanın eylemlerini ona göre bereketlendirir veya bereketlendirmez, ecir verir veya vermez.

3.7. Habîr ismine imânın edebi

Allah kulun sırrına vakıftır. Kul Allah'ın sırrına vakıf değildir. Tıpkı Hz. İsa'nın Rabbine münacatı sırasında söylediği gibi:

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ﴿١١٦﴾

"Sen benim sırrıma erersin, fakat ben senin sırrına eremem." *(Mâide 5:116)*

Kulun Allah'ın sırrına vakıf olmaması kulu gayrete getirmelidir. Zira kullar "dur bakalım Allah ne yapacak!" derken, Allah da "dur bakalım kul ne yapacak!" der. Allah'ın bilmesi

demek, bildiği her şeyi murad etmesi demek değildir. Allah'ın izin vermesi demek, izin verdiği her şeyden razı olması demek değildir. Dolayısıyla kulun Allah'ın sırrına vakıf olamaması kulu çabaya sevk etmelidir. Zira kul Allah'ın kendisi için neyi ne kadar takdir ettiğini bilmemektedir. Kulun "Demek ki Allah'ın takdir ettiği miktar buymuş" diyebilmesi bunun için kolay değildir. Bunu diyebilmek için gücünün bittiği yere kadar gayret etmesi lazımdır. "Cihad"ın gerçek mânâsı da budur.

Allah'tan bilgi kaçırmaya kalkmak Habîr'e imânda noksanlıktır.

Sual: Kul Habîr olan Allah'tan bilgi kaçırabilir mi?

Cevap: Hayır, kaçıramaz. Fakat kaçırmaya kalkabilir. Bu takdirde suçüstü yakalanacaktır. Üstelik asla başaramayacağı bir iştir bu.

Ancak O'nun Habîr olduğunu unutan günah işlerken sağına soluna bakar. Allah'ın Habîr olduğuna inanan biri, hiç yaptığı her hangi bir kusur ve günah için "Kimin haberi olacak ki?" diyebilir mi? Böyle diyen birinin en büyük problemi, Allah'ı –hâşâ– unutan ve uyuyan bir ilâh olarak tasavvur etmektir. Bu tasavvur tam da Cahiliyyenin tanrı tasavvurudur. Bu tasavvur Allah'ın Habîr ismine imân etmemiş birinin tasavvurudur.

Oysaki "Ayete'l-kürsî" diye anılan Bakara sûresinin 255. ayetini her namazın ardından okuma geleneğinin temelinde, günde beş vakit uyumayan ve unutmayan bir Allah inancının tazelenmesi yatar. Ayete'l-kürsî şöyle başlar:

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ۚ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ ۝

"Allah, kendisinden başka ilâh olmayan, mutlak diri, hayatın ve varlığın kaynağı ve dayanağıdır; ne gaflet basar O'nu, ne de uyku tutar." *(Bakara 2:255)*

Ayete'l-kürsi ile "uyumayan ve unutmayan" bir Allah inancını diri tutan bir mü'min, sadece elini ve dilini kontrol altında tutmakla kalmaz, duygularını ve düşüncesini de kontrol altında tutar. Sadece dışına çekidüzen vermekle yetinmez, içine de çekidüzen vermeye gayret eder. Mü'minde bu terbiyeyi oluşturmak için Kur'an şöyle der:

وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ ۝

"Siz içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah sizi ondan dolayı hesaba çekecektir." *(Bakara 2:284)*

Dahası da var:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ۝

"Bilmediğin şeyin peşinden gitme! Çünkü kulak, göz ve gönül; bütün bunlar *(Hesap Günü)* ***ondan dolayı sorguya çekilecektir."*** *(İsra 17:36)*

Habîr ismine inanan mü'min, kalbinin de sınanacağını bilir. Evet, kalpler de sınanır. Kalplerin sınanması, duyguların ve düşüncelerin sınanmasıdır. Tıpkı ayetin "İşte onlar Allah'ın kalplerini takvaya dair sınava çektiği kimselerdir"[1] ayetinde buyurulduğu gibi.

Allah'ın Habîr ismine imânda Rasulullah'ı her hususta olduğu gibi en önde görüyoruz. Onun "Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzre sabit kıl!" duası, esasen Habîr olup kalplerin özünden haberdar olana karşı takındığı bir edep idi. Habîr ismine imân Rasulullah'ta zımnen "Habîr olduğundan her daim haberdarım ya Rab!" münacatına dönüşmüş olmalı ki, dudaklarından "beni kendimle bir lahza baş başa bırakma!" gibi hassasiyeti yüksek bir dua dökülebilmişti.

Habîr olana layıkıyla imân eden sürekli ilâhî gözetim altında olduğunu bilir. Sürekli ilâhî gözetim altında olduğunu bilen, inanç, duygu ve düşünce dünyasına yönelecek gizli tehditlere karşı uyanık ve müteyakkız olur.

Habîr olan Allah'a layıkıyla imân eden, günahın sadece açığından değil gizlisinden de uzak durur. Zira gizli sıfatı Habîr olmayan için geçerlidir. Habîr olana hiçbir şey gizli kalmaz.

Habîr olana layıkıyla imân eden, iyiliklerini başkasına gösterme gibi bir riya hastalığına yakalanmaz. Zira riyâ "gösteriş" için yapılandır. Habîr olana imân eden için başkasının görüp görmemesi, bilip bilmemesi müsavidir.

[1] Hucurât 49:3.

Habîr olana layıkıyla imân eden, kibre kapılmaz. Zira O, kişinin gerçek değerini bilir. Allah'ın Habîr olduğunu göz ardı etmeden bir insan kibirlenemez, tekebbür gösteremez. Kibir olduğundan büyük görünmektir. Allah Habîr iken, insanın olduğunun dışında görünmeye kalkması, bu isme imânda zaafının olması demektir.

Habîr olana layıkıyla imân eden kendini kontrol altında tutar. Zira her halinden Habîr'in haberdar olduğunu bilir. Öfkesine hâkim olur. Haklıysa, mazlumsa, mağdursa, bağırmasa da duyan, ortalığı kırıp dökmese de haberdar olan bir Allah olduğunu bilir.

Habîr olana imân eden niyet okumak gibi zor bir işe girişemez.
Habîr olana imân eden tecessüs edemez.
Habîr olana imân eden gıybet edemez.
Habîr olana imân eden iftira edemez.

Habîr isminin iki tür tecellîsi vardır:

Manevi tecellîsi:

Başta vahiy meleği Cebrail olmak üzere bazı melekler Habîr isminin tecellîsidirler. İnsana haber taşırlar, insandan haber taşırlar. Habîr olanın haberdar olmak için melek de dâhil hiçbir aracıya ihtiyacı yoktur ve olamaz da. Fakat dünyadaki insanın doğrudan Allah'tan haber alması Kur'an'ın ifadesiyle "olacak şey değildir": ***"Hiçbir ölümlüyle Allah'ın*** *(yüz yüze)* ***konuşması olacak şey değildir."*** *(Şûrâ 42:51)* Bu Allah'ın sünnetidir. Sınırlı bir varlık olan insanın takati ancak bu kadarına yetmektedir. Bu yüzden peygamberlik kurumu da Habîr isminin bir tecellîsidir.

Ruh Habîr isminin manevi tecellîsidir. Vahiy ruhtur, vahiy meleği ruhtur, beşeri insan eden ve Allah tarafından üflenen ruhtur. Hangi manada olursa olsun, ruh, bulunduğu yere hayat verir, gittiği yere hayatı da götürür. Ruhtan haber vermek hayattan haber vermektir.

Akıl Habîr isminin manevi tecellîsidir. Nasıl ki vahiy Habîr isminin tecellîsi olan meleğin yedeğinde geliyorsa, akıl da bu ismin daha üst bir tecellîsi olan ruhun yedeğinde gelir. *Melek vahyi, ruh aklı taşır.*

Maddi tecellîsi:
Ses Habîr isminin maddi tecellîsidir.
Renk Habîr isminin maddi tecellîsidir.
Koku Habîr isminin maddi tecellîsidir.
Işık Habîr isminin maddi tecellîsidir.
Isı Habîr isminin maddi tecellîsidir.

Beş duyumuz bu tecellîler sayesinde çalışır. Bize dışımızdaki dünyadan haber veren bu unsurlar, aşağıda Habîr İsminin Kevni Tecellîleri başlığı altında ele alınacaktır.

4.1. Habîr isminin kelami tecellîsi: Vahiy

Tüm ilâhî vahiyler Habîr isminin bir tecellîsidir. Zira vahiyler Allah'tan insana ulaşan haberlerdir. Tüm vahiylerin mührü olan Kur'an vahyi de, Habîr olan Allah tarafından gönderilmiştir. Kur'an bu hakikati şöyle beyan eder:

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكِيْمٍ خَبِيْرٍ ۝

"Elif-Lâm-Râ! Öyle bir kitaptır ki bu, Hakim ve Habîr olan (Allah) tarafından, ayetleri şüpheden arındırılmış ve hayatta karşılığı olan doğru hükümlerle sabitlenmiş, dahası çok boyutlu ve anlaşılır kılınmıştır." *(Hud 11:1)*

Haberlerin en büyüğü, en büyük hakkındaki haberlerdir. Bunlar Allah hakkındaki ayetlerdir. Bu açıdan Kur'an sadece Allah'tan gelen haber değil, aynı zamanda Allah hakkında gelen en sahih haberdir. İhlâs sûresi, Haşr sûresinin son ayetleri ve Bakara sûresinin 255. ayeti gibi sûre ve ayetler, Habîr olan Allah'tan ve Allah'a dair haberlerdir. Allah hakkında en sahih haber, Habîr olan Allah'ın verdiği haberdir. Bu yüzden marifetullahın kaynağı vahiy olmalıdır. Vahiyle inşa olmadan marifete erme iddiası içi boş bir iddia olacaktır.

Habîr olan Allah'ın en büyük haberi olan Kur'an vahyi sadece umumi haberler vermez, bazen hususi haberler de verir. Bunun en tipik örneklerinden biri Tahrim sûresinin ilk ayetidir:

الْخَبِيرُ
EL-HABİR

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

"Sen ey Peygamber! Eşlerin**(den bir kısmının) **rızasını kazanmak için neden Allah'ın helal kıldığı şeyi kendine haram ediyorsun? Yine de Allah çok bağışlayıcıdır, sınırsız merhamet kaynağıdır." *(Tahrim 66:1)*

Bu ayet, Allah'ın haber vermemesi durumunda hiçbirimizin bilemeyeceği Rasulullah ile ilgili çok özel bir konudan söz etmektedir. Ayet adeta Allah'ın Habîr isminin Rasulullah üzerindeki özel bir tecellîsidir. Bu öylesine açıktır ki, olayın detayına giren 3. ayet, Habîr ismine dolaysız atıfla biter:

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ۝

"Hani, bir gün Peygamber eşlerinden birini bir hadiseden** (dolayı) **sırrına ortak etmişti; fakat eşi bu sırrı ifşa edip Allah da onu Peygamber'e bildirince,** (Peygamber) **o hadisenin bir kısmını** (diğer eşine) **de anlatmış, ama bir kısmından hiç söz etmemişti. Nihayet** (Peygamber sır tutmayan) **eşine yaptığı** (yanlışı) **bildirince, "bunu sana kim bildirdi?" demişti.** (Peygamber de) **"Bunu bana Alim ve Habîr olan bildirdi" demişti." *(Tahrim 66:3)*

İnsanın ezeli mazisi ve ebedi istikbali hakkındaki haberleri de Kur'an'dan öğreniyoruz. İnsanın ilk yaratılış süreçlerinden ve ahiretten bahseden tüm ayetler bunun delilidir.

Kâinatın başı ve sonu hakkındaki haberleri de Kur'an'dan öğreniyoruz. Bu tür haberleri öğrenebileceğimiz başkaca sahih bir kaynak da bulunmamaktadır.

4.2. Habîr isminin kevni tecellîleri

Habîr isminin maddi-kevni tecellîleri atom içi haberleşme ile başlar. Atomların birbirleriyle haberleşmeleri kelimenin tam

anlamıyla bir mucizedir. Bu, ilâhî hükümranlığın zerreden kürreye kadar her bir varlığı kuşattığının bariz bir göstergesidir.

Hücreler birbiriyle haberleşirler. Doku bu sayede oluşur. Hücrenin ve hücrenin ait olduğu dokunun ve onun ait olduğu organın sıhhati bu haberleşme sayesinde sağlanır. Habîr isminin tecellîsine sırt çeviren bir hücre, hemcinsleriyle haberleşmeyi kestiği andan itibaren bir ura dönüşür.

Bitkiler haberleşirler. Onların haberini taşıyan bazen bir arı olur, bazen bir rüzgâr. Bitkiler öyle haberler verir ki, onu ancak melekler duyabilir. Bitkilerin verdiği bazı haberler ise sadece Allah'a ayandır. Bitkilerin ölürken seslerini duyabilseydik, ağzımıza bir tek bitki koyamazdık. Demek ki, duymamamız da bir nimet. Bitkiler yaydıkları görünmez ışık (*hale, aura*) ile, hayatları, canlılıkları, sağlıkları, kimyevi yapıları hakkında bilgi verirler. Bitkilerin risâleti olan bu görünmez ışığı algılayan bir alete sahip olan, bütün bu bilgileri eksiksiz alır.

Bitkiler sadece kendilerinden haber vermezler, kendilerine yaklaşan nesneler hakkında da haber verirler. İnsanların yaydıkları görünmez ışıkla bitkilerin yaydıkları görünmez ışık karşılıklı haberleşirler ve birbirlerini etkilerler. İnsanların yeşillikler arasında dolaşırken duydukları huzur, bu haberleşmenin olumlu sonucudur. Habir isminin tecellîsine medar olan bitkiler, aynı zamanda şahittirler. Onların dilinden anlayan biri, faili meçhul bir cinayeti bitkilerin davranışlarından yola çıkarak çözebilir. Bitkiler, bakıcısının başına bir iş geldiğini anlayabilir. Özetle bitkiler, her varlık gibi şahittirler.

Hayvanlar haberleşirler. Hiçbir hayvan anlamsız ses çıkarmaz. Fakat onu biz anlamayabiliriz. Kuş lisanını konuşmak ve karıncaya söz geçirmek için Süleyman'ca bir lisana ihtiyaç vardır. Büyük keramet karıncada değil Süleyman'dadır. Zira o Habîr isminin her varlıkta bir tecellîsi olduğuna inanıyordu ve sonuç inandığı gibi tecellî etti.

Kene neredeyse kör denecek kadar görme duyusu zayıf bir hayvandır. Fakat Habîr isminin kenedeki tecellîsi çok daha farklı olmuştur. Genelde hayvanların yaşadığı mekânların tavanını mesken tutar ve avını bekler. Aşağıdan geçen canlıdan sülfürik asit kokusunu aldığında, asıldığı yerden kendisini

aşağıya bırakır. Sonuç tam isabettir. Aldığı haber doğru çıkmış ve kanlı canlı bir varlığın bünyesinde kendine yaşayacak bir yer bulmuştur.

Sesler Habîr isminin tecellîsidir. Sesi ileten ses dalgaları mekanik ve elektromanyetik olmak üzere iki ana guruba ayrılır. Mekanik dalgalar yayılmak için bir zemine ihtiyaç duyarlar. Bu zemin ortam taneciklerine sahip hava ve su gibi maddelerdir. Bu yüzden uzay boşluğunda mekanik ses iletilemez. Zira ortam tanecikleri yoktur.

Elektromanyetik dalgalar yayılmak için bir ortama ihtiyaç duymazlar. Habîr isminin uzay boşluğundaki tecellîsi elektromanyetik dalgalardır. Sesi ileten dalgalar Habîr isminin tecellîsi olduğu gibi sesin kendisi de Habîr isminin tecellîsidir. Her ses, ulaştığı kulağa sahibinin kimliğine dair haberler verir. Tanıdığımız insanlar bize ses verdiklerinde, kendilerini görmesek de, onları sesinin tınısından tanırız. Zira sesin de bir kimliği vardır.

Televizyon, radyo, telefon, telgraf, internet, uydu haberleşme sistemleri gibi ne kadar modern iletim ve iletişim aracı varsa, hepsi de Allah'ın Habîr isminin tecellîsi olan mekanik ve elektromanyetik dalgaları kullanırlar. Eğer Allah ses ve görüntü için dalgalarla taşınma yasalarını koymamış olsaydı, hiçbir modern haberleşme aracı keşfedilemezdi.

Enstrümanlar birbirlerinden çıkardıkları sesin kimliği yüzünden kolayca ayrılırlar. Hatta kulağımıza ulaşan bir nağmenin notalarını ses sayesinde çıkarabiliriz. Sesin Rabbi sese 7 birimlik bir kimlik koymuştur.

Ritim Habîr isminin tecellîsi olan sese atılan ilâhî imzadır. Yürüyen insanın ayaklarının sesi bir ritim oluşturur. Bir at yürürken ve koşarken nal sesleri bir ritim oluşturur. Bir devenin yürürken çıkardığı ses karmaşık değil düzenlidir. Devenin yürüyüşündeki ritimler "aruz Vezinleri"nin kaynağıdır. Böcekler bir ritme göre yürür, yılan bir ritimle sürünür, mikroskobik canlıların kuyruk hareketleri tam anlamıyla ritmik hareketlerdir. İnsan kalbi bir ritimle atar, cırcırböcekleri bir ritimle öter. Kâinatta ritimsiz hiçbir doğal ses yoktur. Ve her birinin ritmi, Allah'ın Habîr ismiyle o sese attığı imzadır. Bu imza ile sesin sahibi kendisinden haberdar eder. Bu ritim sayesinde biz o sesin sahibini diğerlerinden ayırt ederiz.

Habîr isminin tecellîsi olan sesin nasıl bir mucize olduğu, en iyi yarasada tezahür eder. Bir yarasa türü saniyede iki milyon sesi değerlendirme kapasitesine sahiptir. Günümüzde kullanılan sonar ve radar sistemleri yarasalarınki yanında oyuncak olarak nitelenebilir. Yarasalar, havada uçan bir böcekten veya sinekten, sonar sistemi sayesinde en ince detayına kadar haberdar olur. Bu haber avın uçuş hızını, uçuş yönünü, kanat çırpış gücünü, kanat çırpma aralıklarındaki güç düşüş ve yükselişlerini de kapsar.

Renkler Habîr isminin tecellîsidir. Tabiatta hiçbir doğal renk olmamış olsun ki, bir mesaj taşımasın. Esasen renk dediğimiz mucizevî olay, eşyanın kendisi hakkında verdiği haberden başkası değildir. Işık rengin anasıdır. Işık olmadan renk olmaz. Işığın varlığı yetmez, farklı renkler oluşması için ışığın dalga boyunun da farklılaşması gerekir. Işığın dalga boyundaki farklılaşma, sadece farklı renkleri ortaya çıkarmaz, aynı zamanda aynı rengin farklı tonlarını da ortaya çıkarır. Yeşilin envai çeşidini, kırmızının envai çeşidini, mavinin envai çeşidini bu sayede fark ederiz. Yüz kızarması, göz kararması, bet-beniz atması, insan biyolojisinin renkleri kullanarak verdiği mesajdır. Anne kuş yavrusunun besin ihtiyacını, gagasının renginden yola çıkarak anlar. Yani yavru kuş gaga rengiyle, anne kuşa "acıktım" mesajı verir.

Eşya sadece görünen renkleriyle değil, görünmeyen renkleriyle de Habîr isminin tecellîsidir. Eşyanın yaydığı görünmez bir ışık halesi vardır. Ecnebiler buna "aura" diyorlar. Lisanımızdaki karşılığı "ayla", Arap lisanındaki karşılığı "hale"dir. Nur dinamiğinin neticesi olan bu görünmeyen ışık, "Kirlian Fotoğrafçılığı" adı verilen bir yöntemle görüntülenebilmektedir. Bu yöntemle görüntülenen şeyin ölü mü canlı mı, sağlıklı mı sağlıksız mı olduğu, o şeyin görünmez enerjisinin renginden çıkarılabilmektedir. Hatta görme yeteneği aşırı gelişmiş bazılarının bu renkleri çıplak gözle gördüğü isbatlanmıştır. Bu yeteneğe sahip biri, işaretlenmemiş mıknatısın kutuplarını her seferinde tam isabetle teşhis etmiştir. Bunu nasıl yaptığı sorulduğunda, Allah'ın Habir isminin gizli tecellîsi olan eşyanın gizli renkleri olduğu bir kez daha anlaşılmıştır:

"Kuzey kutup her zaman mavi, güney kutup her zaman kırmızımsı bir renk yayar."

Kokular Habîr isminin tecellîsidir. Koklama yetisi, bu tecellîyi fark etsin diye bahşedilmiştir. Kokulu çiçeklerin her birinin kimliği

kokusunda saklıdır. Çiçeğin kokusu, varlığını ve kimliğini haber verir. Gül, sümbül, hanımeli, yasemin... Anadan doğma âmâ biri, bu çiçekleri birbirinden sırf koklayarak ayırt edebilir.

Besinler tazeliklerini, bayatlıklarını ve hatta çürümüşlüklerini kokularıyla haber verirler. Kötü kokular "dikkat" diyen uyarı levhaları hükmündedir. Allah'ın Habîr isminin tecellîsinin her durumda bir lütuf olduğu hakikati, sadece güzel kokular üzerinden değil, hoş olmayan kokular üzerinden böyle gerçekleşmiş olur.

Habîr isminin tecellîsi koku, renk, ses, ısı gibi beş duyumuza hitap eden unsurlardan ibaret değildir. Canlı ve cansız tüm eşya farklı düzeylerde duyularla algılanamayan dalgalar yaymaktadırlar. Bu dalgalar elektromanyetik dalgalardan çok daha farklı özellikler göstermektedir. Bu dalgaların frekans ve kırılma açıları, her elementin çekirdeğindeki parçacık sayısıyla doğru orantılıdır. Bir maddenin kimliğini yaydığı radyasyona bakarak tanımak mümkündür. Hatta hastalığı bu yolla teşhis etmek mümkündür.

Bütün bunların da ötesinde, fiziki olmayıp metafizik olan bir nice haber taşıyıcı vardır ki, biz onların varlığından bile haberdar değiliz.

4.3. Habîr isminin imândaki tecellîsi

Habîr isminin kuldaki tecellîsi, iyi ahlak ve ilâhî rızaya uygun olanı araştırmak, bunun sırrına ermeye çabalamaktır.

Kul kalbine arız olan hastalıkları Habîr isminin tecellîsi ile bilebilir. Kin, haset, buğuz, ihanet, nifak, riya, kibir, cimrilik gibi manevi hastalıkları kalp haber verir. Zira bu tür hastalıklar kalbi kararttır, insanın Allah ile olan ilişkisini zayıflatır, gönül telini paslandırır ve titretmez olur. İşte bütün bu durumlar da birer haberdir.

Riya hastalığının en derin sebeplerinden biri de Allah'ın Habîr olduğuna layıkıyla inanamamaktır.

Habîr isminin tecellîsine mazhar olan insan kendinden haberdardır. O kendini unutmaz, O kendini kaybetmez. O kendini koyvermez. O kendini kontrol eder. O nefsinin emrine girmez, nefsini emri altına alır.

Allah'ın Habîr ismine tam inanmadan kişi ihsana ulaşamaz. Zira Allah Rasûlü'nün dilinde ihsanın tarifi "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O

seni görüyor." Allah'ı görüyormuş gibi imân etmenin şartlarından biri de, O'nun her şeyden en ince ayrıntısına kadar haberdar olduğuna imân etmektir.

5. HABİR OLAN ALLAH'A DUA

Ey Habîr olan Allah'ım!
Ey her şeyden en iyi haberdar olan!
Ey her şeyden en iyi haberdar eden!
Ey haberi hiç kimsenin haberine benzemeyen!
Ey hiç kimsenin vermediği haberi lutfedip veren!
Ey ben bende değilken beni benden haberdar eden!
Ey bizi zatından haberdar eden!

Sana dair Senden gelen haberlere imân ettik,
Kabul eyle ya Habîr!
İnsana dair Senden gelen haberleri kabul ettik,
Sırrına erdir ya Habîr!
Seni görür gibi kulluk etmekte kusur ettik,
Bizi ihsana erdir ya Habîr!
"Perde kaldırılsa imânım artmaz" diyemedik,
Bizi ikana erdir ya Habîr!

Ey Habîr olan Allah'ım!
Her ses Senin Habîr isminin tecellîsidir,
Bize hakikatin sesini duyacak bir gönül kulağı ver!
Her renk Senin Habîr isminin tecellîsidir,
"Sıbğatallah" aşkına, bizi en güzel boyana daldır!
Gönül Yusuf'u imânın tesellisidir,
Kaybolan Yusuf'un kokusunu gönül burnuna ulaştır!
Âmin!

اَلْمَلِكُ

EL-MELİK

Eşsiz Yönetici

Mülkünde Mutlak Otorite Sahibi Olan

اَلْمَلِكُ
EL-MELİK

1. LUĞAVİ ÇERÇEVE

El-Melik, "mülkünde mutlak otorite sahibi olan" demektir. Zımnen "kâinatın ve içindekilerin mutlak erk kullanan eşsiz yöneticisi" anlamına gelir. Melik'in mülkünde otorite sahipliği kayıtsız ve şartsız, sınırsız ve limitsiz, eşsiz ve benzersizdir. Kelime "mutlak" vasfıru başındaki *el* takısından alır. İsmin türetildiği kök *m-l-k* harfleridir.

M-l-k harflerinden oluşabilecek kombinezonların sayısı altıdır: *M-l-k, m-k-l, l-m-k, l-k-m, k-m-l* ve *k-l-m.* Arap lisanında bunların biri hariç diğerleri tedavülde olan kelimelerdir ve hepsi de ortak bir anlama sahiptir: *Kuvvet* ve *şiddet.*[1]

Emleke 'acînehu, "özne kişi, hamurunu iyice yoğurdu" anlamına gelir. Yoğurma işlemi sırasında *güç* kullanıldığı ve yumrukla *şiddet* uygulandığı için böyle denilmiştir.[2] "Servet, mal, makam ve iktidar", sahibine güç ve kudret kazandırdığı için *mulk* adını almıştır. *Lekme* "yumruk", *mulakim* "boksör" anlamına gelir. *Melek*, "güçlü ve şiddetli" varlık olduğu veya eşyanın gücünü temsil ettiği için bu adı almıştır. Çöl yolcusunu hayata bağlayan güç ve kudret olduğu için, yanında taşıdığı suya da *el-melek* adı verilir. Bir şeyin *kemâl* hali, o şeyin en güçlü ve en gelişmiş durumunu ifade eder. İnsanda iz bırakan güçlü söze *kelâm* adı verilir, iz bırakmayan sözün karşılığı *kavl* dir.

Hz. İbrahim *kelimât* (kelimeler) ile sınanmıştır.[3] Onun sınandığı "kelimeler" Nemrud'un ateşi, vatandan ayrılık, Yeğeni Lut'un gönderildiği kavmin belaya çarptırılması, evlattan mahrumiyet, eşinin kıskançlığı, Hacer ve İsmail'in hasreti ve nihayet evladını kurban etmekle sınanmasıdır. Bütün bunlar "şiddetli, etkili, iz bırakan" imtihanlar olduğu için *kelimât* olarak adlandırılmıştır. Beşer iken ilâhî müdahale ile insanlığa terfi eden Âdem'e *kelimât* (kelimeler) verilmiştir.[4] Bu sayede Âdem meleklerin kendisine secde ettiği bir *güç* ve *kudrete* Mâlik olmuştur.

Âdem'e verilen *kelimeler*, konuşma, düşünme, akletme ve eşyaya isim koyma yeteneğini ifade etmekteydi. Yani

[1] İbn Cinni, *el-Hasâis I*, 13 vd.
[2] İbn Faris, *Mekâyis*, ilgili md.
[3] Bkz: Bakara 124.
[4] Bkz: Bakara 37.

ta'limu'l-esmâ' (isimlerin öğretilmesi) Âdemoğluna Allah'ın lutfettiği bir *güç* ve *kudrettir*. Dilin sermayesi olan *kelimelerin* kendisi de bir güç ve kuvvet vasıtası değil midir? Vahyin insanlık tarihine vurduğu silinmez damgayı başka nasıl izah edebiliriz? Bu sayede sözün gücü, gücün sözüne galip gelmiştir.

Melik ismi, sahibinin *mulk*'ün öznesi olduğunu gösterir. *Mulk* mastarı, ikizi olan *milk* mastarından farklı olarak, *damme* olan harekesinden de anlaşılacağı gibi, nesnesi üzerinde sabit otorite oluşuna delalet eder.[1] Melik olan, mülk üzerinde kurduğu otorite ile anılan demektir. Melik isimdir. İsm-i fail olan *Mâlik*'ten *Melik*'i ayıran yön de burasıdır. Mâlik, genellikle şuursuz ve akılsız varlıkları ifade eden *milk*'in sahibi iken, Melik, şuurlu varlıkları da kapsayan bütün bir varlığın otoritesini ifade eder. *El-Mulk*, "emir ve yasak, hak ve sorumluluklar konusunda toplum üzerinde kullanılan yetki alanını" ifade eder. *Melik*, bu yetkiyi kullanan ve dağıtan kimsedir. Kur'an'da Allah için "insanların meliki" mânâsına gelen *meliki'n-nas* ifadesi kullanılır, fakat "eşyanın meliki" ifadesi kullanılmaz. Aynı nedenden dolayı o "din gününün Melik'i" değil "din gününün Mâlik'i"dir.[2] Zira dünyada O'nun mülkü olan iradeli varlıklar bile, hesap gününde O'nun milk-i yemininde olacak, o gün tüm iradeler O'nun mutlak iradesinin kahredici otoritesi önünde sanki hiç iradesi olmayan varlıklara dönecektir:

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذِ الْحَقُّ ۚ

"Mutlak hâkimiyet o gün yalnızca mutlak gerçek olan Allah'a ait olacak." *(Furkan 25:26)*

2.1. Gerçek Melik mülke muhtaç olmayandır

Melik de, *Mâlik* de Allah'ın sıfatıdır. Fakat Melik zati sıfatı, Mâlik fiili sıfatıdır.

[1] Bu iki mastar hakkında ayrıntılı açıklama için bkz: Bu eser, el-Mâlik, s. 338

[2] Bazı ünlü kıraat imamlarının tercihi olan melik-i yevmiddin (Fatiha 1:3) okuyuşunun Allah Rasûlü'ne ve sahabeye değil Emevi hanedanının Medine valisi Mervan'a ait olduğuna dair rivayetler ve kaynakları için bkz: Bu eser, el-Mâlik, s. 345

Bir sıfat ya zatidir ya fiilidir. Eğer sıfatın sahibi o sıfatı bizatihi varlığı yüzünden almışsa, o sıfat "zati sıfat" türüne girer. Eğer fiili yüzünden almışsa, o zaman da "fiili sıfat" türüne girer. Zati sıfatlar isme yakındır ve öznesinde o özelliğin sabit ve daim olduğunu ifade ederler. Fiili sıfatlar ise öznenin fiiline yakındır. Öznedeki o sıfatın, nesnenin hal ve gidişatına göre değişeceğine delalet eder. Şöyle ki: Kulun durumu ne olursa olsun, kul kendi halinde nasıl bir değişiklik gerçekleştirirse gerçekleştirsin, Allah kulları üzerinde daima el-Melik, yani "tartışılmaz otorite"dir. Fakat kul kendi halini değiştirirse, Mâlik'in o kula tecellîsi de farklılaşır.

Allah'ın Melik isminin tecellîleri Yaratan'ın zatından yaratılanın zatınadır. Allah'ın Mâlik isminin tecellîleri ise, Yaratan'ın fiilleri ve sıfatlarından yaratılanın fiilleri ve sıfatlarınadır.

Melik, kendisinin zatında ve sıfatında kendi dışındaki her varlıktan müstağni olduğu, fakat kendisi dışındaki tüm varlıkların zat ve fiil, var olma ve varlığını idame ettirme bakımından kendisinden müstağni olamadıkları zattır. Allah dışındaki her şey Melik olan Allah'ın *memluk*'üdür. Memluk varlığını Melik'e borçlu olduğu için, *memlûk*'ün sahip olduğu her şey de O'nundur.

Memleketler meliklerin (kralların) mülkü sanılır. Oysa kral kral olmak için bir devlete muhtaçtır. Muhtaç olan nasıl melik/kral olabilir. Demek ki dünyada melik denilenler, aslında Mâliki olduklarının memluküdürler. O halde iktidar mülkiyet değil emânettir. Gerçek melik mülke de muhtaç olmayandır. Hiçbir şeye muhtaç olmayan tek zat vardır: Allah.

Âlimler ilimlerinin hakiki değil, sadece mecazi meliki olabilirler. Gerçek melik değildirler. Zira gerçekten ilmin meliki olan ilme muhtaç olmaz, bilakis ilim varlığını ona muhtaç olur. Oysaki insanlar ilimlerinin meliki olmaları için ilme muhtaçtırlar. Onun için de ilmi öğrenirler. İnsanlar öğrendikleri ilmi öğrettikleri için öğretene 'muallim' denilir. Oysa Allah için 'muallim' ismi caiz değildir. Zira Allah öğretmek için öğrenmeye muhtaç değildir. Muhtaç olan melik olamaz. O halde ilim mülkiyet değil emânettir.

Canlı varlıklar canlarının hakiki meliki değil, sadece mecazi meliki olabilirler. Zira canları kendilerini terk etse ona dur

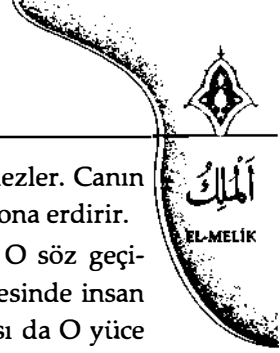

diyemezler. Canı nakledemezler. Cana söz geçiremezler. Canın gerçek Melik'i Allah'tır. O hayat verir ve hayatları sona erdirir.

İradenin gerçek Melik'i de Allah'tır. İradeye O söz geçirir. Bir varlığı iradeyle O donatır. Bu donanım sayesinde insan dileme yeteneği kazanır. İnsanın irade sahibi olması da O yüce iradenin bir iradesidir. Mülkü olan insana zimmetlediği irade emânetine ne yaptığının hesabını da O sorar.

2.2. Sınırlı insan sınırsız erk kullanmaya kalkarsa çıldırır

Allah'ın el-Melik ismi, kâinatta mutlak erk ve iktidar kullanma yetkisini Allah'a hasreder. Bu isim zımnen, insanın mutlak erk ve iktidar kullanmaya kalkışmasını Allah'ın alanına tecavüz olarak tescil eder. el-Melik O'dur, insan el-Melik olamaz. Neden? Çünkü el-Melik olan Allah dışında, mutlak erk ve iktidar yetkisi kullanmaya kalkmak insanı tiranlaştırır. Kendinde böyle tanrısal bir yetki görmeye başlayan tiran çıldırır. Bunun nedeni açıktır: İnsan n'oksan doğası gereği mutlak erki nasıl kullanacağını bilemez. Zira mutlak erk ve iktidar yetkisi "sınırsız ve sorumsuz bir yapabilme gücü" demektir. İnsan ise sınırlı yeteneklerle donatılmış sorumlu bir varlıktır. Sınırlı yetenekle sınırsız erk kullanmaya kalkışmanın sonu sınır tanımaz bir zalimlikle neticelenir. Her nemrutlaşma ve firavunlaşmanın arkasında böyle bir süreç gizlidir. Bu yapılan, "Tanrı'dan rol çalmaya kalkışmak"tır.

Allah'ın vahiy ile zatına El-Melik ismi şerifini hasretmesi, insanoğlu erk ve iktidar yetkisi kullanırken haddini bilsin, sınırını aşarak kendi türünün başına bela olmasın diyedir. Yani el-Melik ismini zatına hasretmekle, Allah insanlığa olan şefkat ve merhametini bir kez daha göstermiştir. El-M'elik isminin içinde geçtiği "insanlığın Meliki'ne (sığınırım)" (Nâs 114:3) ayetinde kendisinden el-Melik olana sığınılan *el-vesvâsi'l-hannâs* budur. Söz konusu tiran tipi öyle dehşet bir vesvesecidir ki, vesvesesinin ilk kurbanı kendisidir. Artık tiranı kimse durduramaz. Zira o kendisini kâinatın kralı sanmak gibi bir dalalete düşmüştür. Tanrı olmadığı halde tanrı gibi davranmak, bunu yapanı tanrı kılmaz, oysa olsa sinsi bir şeytan, gaddar bir diktatör kılar. İşbu yüzden, diktatörlük gerçek bir şirktir. Zira her diktatör ve tiran, el-Melik olan Allah'tan rol çalmaya kalkan bir zavallıdır.

Ayetteki *hannâs*'ın "sinsi ve silik" mânâsına gelmesi boşuna değildir. Zira tiranlar ve diktatörler, dünyanın en süfli ve adi tipleridir. Mutlak olmadıkları halde mutlak erk kullanmaya kalkarlar. Bunun için, güdülerini tatminde sınır tanımazlar. En ahlaksız ve müptezellerden daha ahlaksız ve müptezel olmalarının sebebi budur. Dur diyecek kimse yoktur. Sınırsız iktidar yetkisi kullanma hırsı, onda sınırsız bir ahlaksızlığa dönüşür. Arzusu kanundur. Bu onun başını döndürür. Kitlelerin güç ve iktidar karşısındaki bilinçsiz perestişi onu zıvanadan çıkarır. Her şeyi mülkü, herkesi böcek gibi görmeye başlar. Dresten, Hiroşima, Nagazaki, Vietnam, Kamboçya, Sabra ve Şatila, Srebrenitsa, Bağdat, Gazze katliamları bu aklın eseridir. Esasen bu durum, bırakın mutlak iktidar yetkisini, iktidarsızlığın ta kendisidir. Ahlaksız güç iktidarsızlığını, şiddet perdesinin ardına saklar. Evet, kendisini mutlak erk sahibi gören her tiran, aslında iktidarsız ve korkaktır. Yani sinsi ve siniktir.

Hannâs kelimesinde "sinik, korkak, iktidarsız" manaları da gizlidir. Çünkü kullandığı mutlak otorite ile sınırlı yetenekleri arasındaki farkın fark edilmesinden korkar. Güç ve ihtişama kul köle derekesinde bağlı ve zebun olduğunun anlaşılmasından korkar. İçindeki canavarı tatmin etmek için zulmettiklerine aynı zamanda ne kadar mahkûm olduğunun anlaşılmasından korkar. İslâm ordusu komutanının elçisi olarak imparatorluk başkomutanı Rüstem'e gelen Rebi b. Amr'a, Rüstem sorar: "Sizi buralara kadar getiren şey nedir?" Rebi b. Amr şu tarihi cevabı verir: "Allah bizi, insanları kula kul olmaktan kurtarıp onları Allah'a kul etmek için gönderdi." Rebi b. Amr bununla karşısında burnundan kıl aldırmayan komutanın da kula kul olduğunu ima ediyordu. Zira o güce ve ihtişama tapıyordu.

2.3. Ulus devletlerin "el-Melik" olma iddiası

Modern zamanlarda el-Melik ismi şerifini haksızca kendine mal etme işi, özel kişiler değil, tüzel kişilik olan devletler ve hükümetler tarafından icra ediliyor. Modern ulus devletin gönlünde yatan aslan el-Melik olmak, yani mutlak erk ve otorite kullanmaktır.

Bu bir tanrılık ya da yarı tanrılık iddiasından farksızdır. Durum böyle olunca, iktidarı ele geçirenler devleti gücün ve

servetin mutlak otoritesi kılmak için yarışıyorlar. Silâh, para, bilgi, insan devletin mülkiyetine giriyor. Bunların temerküz ettiği yer, güç tutkunlarının ve tiran adaylarının iştahını kabartıyor. Toplumun sinek tabiatlıları hep oraya konuyor. Bu yoğun talep hem iktidarı kirletiyor, hem kavgayı körüklüyor. Merkezi ele geçirme kavgası, kavganın merkezi haline geliyor. Kavga merkeze yerleşince, merkezde kalmak için geriye tek çıkar yol kalıyor: Kavgayı körüklemek ve huzuru kundaklamak...

Şu halde yapılması gereken ilk hayırlı şey, güç ve servet temerküzünü önlemektir. El-Melik ilâhî ismine ortak çıkma küstahlığına götürecek hiçbir iktidar temerküzüne izin vermemektir. Nefs-i hayvaninin iştihasını kabartacak her türlü iktidar yığınını dağıtmak, mutlak erkin araçları olarak kullanılacak alanlara el-Melik'e imân eden emânet ve liyakat ehli insanların nezaret etmesini sağlamaktır.

Böyle bir erkin aklı küçülür ve egosu büyür. Büyüyen egosu ruhunu ve vicdanını istila eder. Artık o en tehlikeli delidir. Kendini tanrı zanneden delinin yeri tımarhanedir. Fakat böyle bir deli eline iktidarı geçirmişse, ülkeyi tımarhaneye, arkasına takılanları da o tımarhanenin delilerine çevirir. Bir toplumun Allah'ın gazabına uğraması bu olsa gerektir.

Bu korkunç akıbete duçar olmamanın yolu, el-Melik isminin Allah'a has olduğuna imân edip bu imânın gereğini yapmaktan geçer.

3. KUR'ANÎ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla Melik ismi

Melik ismi, esmâ-i hüsnâ listemizin ism-i has olan Allah dışında 11. sıfatıdır. Zira ünlü hadiste "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır" denilerek "Allah" ismi bu doksan dokuzun dışında tutulmuştur. Kur'an'da nüzûl sırasına göre bu sıfattan önce Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik, Ekrem, İlâh, Vekîl, Ğafûr, A'lâ ve Habîr sıfatları gelmiştir. Bunların ardından Melik sıfatı gelir.

İlk geldiği yer, Mekke döneminin 3. yılında indiği tahmin edilen Nâs sûresinin 2. ayetidir.

Kur'an'da tekil olarak 12 yerde gelen kelime, bunların beşinde Allah'ın sıfatı olarak kullanılır. Bunlar nüzûl sırasına göre Nâs 2, Tâhâ

114, Mu'minun 116, Cum'a 1 ve Haşr 23 ayetleridir. Geriye kalan 7 yerde, melik kelimesi "kral, yönetici, lider" anlamında kullanılır.

3.2. Mâlik, Melik ve Melîk farkı

Kur'an'da bu kökten Allah'ın üç ismi yer alır: *Mâlik, Melik, Melîk.*

Mâlik *milk*'in sahibidir.
Melik *mülk*'ün sahibidir.
Melîk *melekût*'un sahibidir.

Mâlik ile Melik arasındaki fark zahirdir. Bu farkın ne olduğuna dair muhtelif şeyler söylenmiştir. Bazı âlimler Melik'in Mâlik'ten daha kapsamlı ve üstün olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerini şöyle delillendirirler:

"Bir tek evin sahibine *mâliku hazihi'd-dar* (bu evin mâliki) denilir, fakat *meliku hazihi'd-dâr* (bu evin meliki) denilmez. Bir hayvanın sahibi için *mâliku hazihi'd-dabbe* (bu hayvanın mâliki) denilir, fakat *meliku hazihi'd-dabbe* (bu hayvanın meliki) denilmez. Allah zatını *mülkün mâliki* olmakla övmüştür, fakat *milkin mâliki* olmakla övmemiştir. Melik, *mulk*'ten türetilmiştir. Mâlik, *milk*'ten türetilmiştir.[1]

Şu halde *melikiyyet* makamı, *mâlikiyyet* makamından daha yüksek bir makamdır. Melik vasfı Allah için yalın halde kullanılmıştır, fakat Mâlik vasfı bir başka şeye (din günü, mülk, servet) izafetle de kullanılmıştır. Bu da Melik'in Mâlik'ten daha üstün ve kapsamlı olduğunu gösterir. Her melik mâliktir, fakat her mâlik melik değildir. Yani her mâlik hüküm sahibi değildir. Allah insanların meliki, eşyanın mâlikidir." [2] Endülüslü müfessir Kurtubi, dil üstadları Ebu Ubeyde ve Müberred'in de bu görüşte olduğunu söyler.

Buna karşılık Mâlik Melik'ten daha kapsamlı ve güçlüdür diyenler şu delilleri getirmişlerdir:

[1] Allah sadece mülkün meliki değil, mâlikidir de. Âl-i İmran 26 bunun delilidir. Dolayısıyla Kur'an bu lugâvî tesbiti doğrulamamaktadır.
[2] Kurtubi, *el-Esnâ*, s. 367; Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât*, s. 173-174.

"Mâlik tam ve noksansız kudreti çağrıştırıyor, Melik ise öyle değil. Zira "falanca beldenin mâliki" denildiği halde "falanca beldenin meliki" denilmiyor. Bir kimse bir ülkenin meliki (kralı) olsa, o oranın bir kısmı üzerinde gücünü kullanabilir, her hususta gücünü kullanamaz. Meliki olduğu yeri kendi malı sayamaz, oradaki evleri yıkamaz, oranın mâlikleri hilafına satamaz vs. Fakat biri bir beldenin mâliki dense, o oranın üzerinde alma-satına, hibe etme, yıkıp yapma da dâhil tüm tasarruflara sahiptir."[1]

İbn Kayyım der ki: "Melik ile Mâlik arasında fark vardır. Mâlik, sadece fiilinde tasarruf sahibi olandır. Melik ise hem fiilinde hem de emrinde tasarruf sahibi olandır."[2]

Sözün özü: Mâlik fiile, Melik ise isme daha yakındır. Mâlik milk sahipliğini, Melik mülk üzerindeki otoriteyi ifade eder. Fakat *mülk* Melik'e olduğu gibi Mâlik'e de izafe edilir. Mâlik sahip olmakla, Melik hâkim olmakla alakalıdır. Mâlik'in milki genellikle somuttur, Melik'in mülkü genellikle soyuttur. Mâlik'in nesnesi yalnızca nesnedir, fakat Melik'in nesnesi aynı zamanda özne de olabilir. Zira malın malı olmaz, ama insanın malı olabilir. İnsan malıyla birlikte Allah'ın mülkü, mal ise insanın mülküdür.

Sözün özü: Allah *mâlik-i mümellik*'tir. Başkasını mülk sahibi kılan Mâlik'e *mâlik-i mümellik* denir.

"O yüceltildi" anlamına gelen *te'âlâ* fiili[3] hepsi de Allah için olmak üzere Kur'an'da 14 yerde kullanılır. Ef'âl-i hüsnâdan olan bu mübarek fiil iki yerde el-Melik ismiyle birlikte gelir. Yani Kur'an'da toplam beş kez geçen el-Melik ismi iki yerde bu fiille birlikte kullanılmıştır. Aynı şekilde iki yerde el-Melik ismi, Kuddus ismi ile birlikte zat-ı ilâhîyi tenzih maksadıyla kullanılır.[4] Bu ayetler de göstermektedir ki, el-Melik ismi Allah'ın zati sıfatıdır ve O'nun tüm yaratılmışları kapsayan mutlak otoritesini ve kâinattaki eşsiz krallığını ifade eder.

---

[1] A.y.
[2] Esmâ, s. 98.
[3] *Te'âlâ* fiili hakkında ayrıntılı bir tahlil için bkz: *A'lâ*, s. 490
[4] Haşr 59:23; Cum'a 62:1.

اَلْمَلِكُ
EL-MELİK

3.3. Allah: İnsanlığın Melik'i

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ۙ ۝١ مَلِكِ النَّاسِ ۙ ۝٢ اِلٰهِ النَّاسِ ۙ ۝٣ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ
الْخَنَّاسِ ۙ ۝٤ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ۙ ۝٥ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ۝٦

"(EY muhatab!) De ki: "Sığınırım ben Rabbine insanlığın; Melikine insanlığın; İlâhına insanlığın: Sinsi ve sinik vesvese kaynağının şerrinden; o ki, sürekli kalplerine fısıldıyor insanların; ister görünmeyen-bilinmeyen, ister görünen-bilinen türden." *(Nâs 114:1-6)*

İnsan, Allah'ın şaheseri ve varlık ağacının şerefli meyvesidir. İnsan, en güzel kıvama erecek potansiyelde yaratılmış, kıvamını kendisi bulsun diye hayat yarışında yolun başına getirilip bırakılmıştır. Artık tercih kendisinindir: İster huzuru, ister gururu seçer. İster cenneti, ister cehennemi seçer. İster saadeti, ister felaketi seçer. İster islamı, ister isyanı seçer.

İnsan fıtraten Medenî bir varlıktır. Varlığını devam ettirmek için yekdiğerine muhtaçtır. Öyle ki, canlılar içinde en zahmetli bebelik dönemi insana aittir. Diğer canlıların yavruları kendilerine bakan biri olmadan da varlığını idame ettirebilir. Fakat insan yavrusu ettiremez. Allah insanı böylesine etrafına bağımlı kılmıştır.

Belki bunun hikmetlerinden biri insanın ötekileştirmeye yatkın tabiatıdır. İnsan kendi türüne bu kadar muhtaç olmasaydı, ötekileştirme cinayetinde çok daha ileri giderdi. İnsan hemcinslerini ötekileştirmesin diye Allah Şeytan'ın şeytanlaşmasına izin verdi. Onu insanın "düşman ötekisi" ilan etti. İnsana Şeytan'ı hasım olarak gösterdi. Günahıyla aynılaşmaması için, insana Şeytan gibi bir imkân bahşetti. İnsanı bu yolla temizlenmeye ve arınmaya teşvik etti. Günahı Şeytan'a atfederek, insana arınma imkânını gösterdi. Bu sayede insanın günahını bir kir gibi görmesini sağladı. Kirlenen temizlenirdi, insan da temizlenmeliydi.

İnsan hemcinslerini ötekileştirmek şöyle dursun, onlarla *ünsiyet* kurdukça insanlığını artırabilir. İnsana "insan" adı biraz da bu yüzden verilmiştir. Zira insan "ünsiyet kuran" bir varlıktır. *İnsan* kelimesinin kökeni olan *enise*, "samimi oldu, ilişki kurdu, sıcak davrandı" anlamına gelir. İyi insan sever ve sevilir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle "sevmeyen ve sevilmeyende hayır yoktur".

İnsan'ın Allah'la, kendisiyle ve kâinatla ilişkisini sağlıklı kurabilmesinin ön şartı "ben idrakine" sahip olmasıdır. Bu yüzden şahadet kelimesi "ben" (*eşhedu*) ile başlar. "Ben" demeden insan Allah'a şahit bile olamaz. Ben idraki ile bencillik karşı kutuplarda durur. İnsan ben idrakine ulaştığı kadar bencillikten uzaklaşır, bencilliğe kapıldığı kadar ben idrakinden uzaklaşır.

Ben idrakine ulaşmak için ilk şart bir "sen" ve "o"nun varlığının farkına varmaktır. "Sen" ve "o" yoksa "ben" demenin gereği de yoktur. "Ben" deme ihtiyacını insan, ötekinin olduğu yerde duyar. İşte o zaman insan "biz"in farkına varır. Fark eder ki "biz", "ben"den daha büyüktür. Fark eder ki, "biz" olmadan "ben" olmaz. İnsanı fark eder, ötekini fark eder, ötekine olan ihtiyacını fark eder, öteki olmadan var olamayacağını, ben idrakine sahip olamayacağını, hayatta tutunamayacağını, beka problemini aşamayacağını fark eder. İşte o zaman "insan topluluğu" olan *nâs*'ın farkına varır. Kendisini insan yaratan Allah'ın, insanı da *nâs* olacak şekilde donattığının farkına varır.

Allah karşısında haddini bilen insana düşen, "ben"lik iddiasından uzak durup "biz"liğe karışmaktır. Zira insanın "biz"e karışmaması "teklik" iddiasına kapı açar. Teklik iddiası kendi kendine yettiğini sanmaktır. Kendi kendine yettiğini sanmak, şirktir. Nâs sûresinin ilk üç ayeti, bu tesbitler ışığında şu anlama gelir: İnsan Allah'ın rububiyyet, melikiyyet ve uluhiyyetinin tecellîsine medar olmak istiyorsa, benlik ve bencillikten sıyrılıp "biz"e karışmalıdır. O zaman haddini ve değerini bilmiş olur. O zaman Rabbini bilmiş olur.

Nâs yalınkat "insanlar, halk, topluluk, toplum" demektir. Aslı, "havada asılı bir şeyin ileri geri sallanması" anlamına gelir. *İnsan* kelimesinin çoğulu olan *unâs*'ın kısaltmasıdır. Bütün bir insanlık ailesinden tutun, o aileyi oluşturan en küçük insan öbeğine varana dek, her cins ve büyüklükte insan topluluğunu ifade eder. Adeta ayetin açılımı şudur: "'İnsanlar' deyince muhatabın aklına ne geliyorsa, Allah o topluluğun da Rabbidir".

Nâs sûresinin 2. ayetindeki *en-nâs* kelimesi belirli gelmiştir. Bu belirlilik "cins" içindir. Şu halde ayette kastedilen *nâs*'ın karşılığı bütün bir insanlıktır. Ayette Allah, bütün bir insanlık ailesinin Melik'i olduğunu ifade buyurmaktadır.

Nâs sûresinin ilk üç ayetinde *nâs* kelimesi üç kez tekrarlanmaktadır. Bu, Allah'ın insanlığa verdiği öneme ve değere işaret

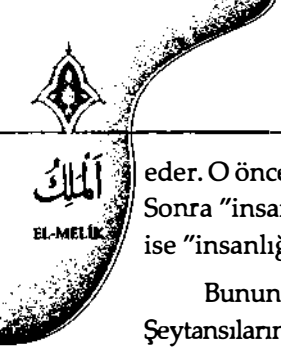

eder. O önce kendisini "insanlığın Rabbi" olarak takdim etmiştir. Sonra "insanlığın Melik'i" olarak takdim etmiştir. Üçüncüsünde ise "insanlığın İlâhı" olarak takdim etmiştir.

Bunun ilk hatırlattığı hakikat şudur: Eğer insanlık Şeytan ve Şeytansıların güdümüne girmek istemiyorsa, Rab, Melik ve İlâh sıfatlarının ortak tecellîsine medar olmalı, bu tecellî ile kendisini görünür görünmez, bilinir bilinmez, ins ve cin şeytanlarından korumalıdır.

Rab-Melik-İlâh...

Bu üç sıfatın peşi peşine "insanlığa" (*nâs*) izafe edilmesi, her hangi bir zaman diliminde insanlığın topyekûn sapıtmasına karşı, bu üç ilâhî ismin koruyucu kalkan olduğu imasını içerir.

Sual: Kime karşı koruyucu kalkandır?

Cevap: Elbette sûrede dile gelen görünen ve görünmeyen varlıkların sinsice sapan ve saptıran unsurlarına karşı.

İnsanlık birbiriyle ünsiyeti artırdıkça, sapıkların etkisi azalacak demektir. Nâs ne kadar büyürse, rububiyyet, melikiyyet ve uluhiyyetin tecellîsi de o kadar çoğalacak demektir. "Allah'ın ipine sımsıkı sarılın" ayeti bu hakikati ifade eder. "Mü'minler yalnızca kardeştirler" ayeti de öyle. Allah Rasûlü'nden nakledilen "Allah'ın eli cemaatin üzerindedir" hadisinin ifade ettiği hakikat de bundan başkası değildir.

Melik oluşunu, Rab ve İlâh oluşunun ortasında zikretmiştir. Rab en öz mânâsıyla terbiye edendir. Rab sıfatı halıktan çok mahlûka dönük bir sıfattır. Terbiye edilen yoksa terbiye işe yaramaz. Dolayısıyla Rab sıfatının tecellîsi varlığa bağlıdır. Fakat İlâh sıfatı bunun tam tersidir. Varlığa bağlı değildir. Mahlûka değil Halik'ın zatına dönüktür. Doğrudan zatı gösterir. Allah oluşu Ilâh oluşudur. Zati sıfattır. Varlık olmasa da O ilâhtır. Rab ile İlâh ismi arasında yer alan Melik'e gelince...

Melik bir yönüyle Rab gibi mahlûka dönük, bir yönüyle İlâh ismi gibi Halık'a dönüktür. O mülkün Melik'idir, kainatın büyük, tek büyük, en büyük, hep büyük mutlak otoritesidir, yöneticisidir, sultanıdır, hükümdarıdır, kralıdır, padişahıdır. Bir Melik ki, aynı zamanda hem Rab hem de İlâh ise, orada iktidar ve otoritesinin, mülk ve devletinin, haşmet ve kudretinin, kahr ve azametinin sınırı yok demektir.

Allah'ın Melikiyyeti Rububiyyet ve Uluhiyyetinin ortasında geldi. Bu sıralama arzdan arşa doğrudur. Mülk âleminden melekût âlemine doğrudur. Rab terbiye eder, Melik yönetir. Bu ikisinde Allah'tan insana ikram vardır. Bu yüzden Rab ve Melik'in tecellîleri terbiye ve mülk olarak insana ulaşır. Fakat İlâh'a gelince iş değişir. İlâh zata dönük bir sıfattır. Rab ve Melik'in tecellîlerine karşılık İlâh'a taabbud gerekir. İşte rububiyyetin tecellîsi ile arzda başlayan süreç, uluhiyyete atıf yapan üçüncü ayetle kemaline ulaşarak arşta sona erer.

3.4. El-Melik ve sahte melikler

Onun melikiyyeti, hiçbir kralın gücüyle ve iktidarıyla kıyaslanamaz.

Krallar zulüm ile de yönetir adalet ile de, ama Allah asla zulmetmez, sadece hak ve hakkaniyetle yönetir.

Krallar ölür, Allah ölümsüzdür.

Devletler yıkılır, Allah'ın mülkü sonsuzdur.

İmparatorluklar dağılır, Melik olan Allah'ın mülkünde zeval yoktur.

Krallar herkesi dize getirir, Melik olan Allah kralları dize getirir.

Kralların gücü tebaasına yeter, Melik olan Allah'ın gücü kralların tümüne yeter.

Krallar varlığını el-Melik'e muhtaçtır, bedenleri de O'nun mülküdür.

Her kral devletini el-Melik'in mülkünde kurar.

Her kral var olandan verir, el-Melik vermeyi dileyince yoktan var eder.

Krallar kral olmadan önce mülk onundu, olunca O'nun, olduktan sonra da O'nundur.

Krallar tebaaya muhtaçtır, el-Melik hiçbir varlığa muhtaç değildir.

Kralların krallığı dünyada, o da sınırlı olarak geçerlidir; el-Melik'in krallığı, dünyada da ahirette de geçerlidir.

Her kralın gücünün ve ordusunun bir sınırı vardır, el-Melik'in gücünün ve ordusunun bir sınırı yoktur.

Krallar krallığı kendilerinden öncekinden alır, sonrakine devrederler; el-Melik'in iktidarının, öncesi de sonrası da yoktur.

Krallar otoritelerini paylaşmak zorundadırlar, el-Melik otoritesini kimseyle paylaşmaz.

El-Melik dilediğine mülkü verir dilediğinden mülkü alır, fakat bu güce hiçbir kral sahip olmamıştır. Eğer olsaydı kendi krallığının zevalini önlerdi.

El-Melik'in hükmüne kâinattaki herkes ve her şey tabiidir.

Krallar hem yer hem yedirir, el-Melik yemeye muhtaç değildir, fakat varlığı o doyurur.

Krallar korkar ve korunurlar, el-Melik için korku ve korunma söz konusu değildir.

Allah'ın insanlığın Melik'i olması, kralların ve yönetimlerin tanrılaşmasını red içindir. Hatta tek kişi ve zümre yönetimini ret içindir. Zira yaratan ile yaratılanı ayıran teklik ve çokluktur. Yaratan tasarrufunda tek ve bir, yaratılanlar ise tasarruflarında çok ve hep beraberdir. Bu yüzden iktidar etme yetkisinin '*nâs*'tan alınıp tek kişiye verilmesi ilâhî yasaya aykırıdır. Zira yönetimde teklik, Allah'a nazire yapmaya kalkışmaktır. Yaratılışla en uyumlu yönetim tarzı, *nâs*'ın ortak iradesine dayalı yönetim tarzıdır. Bunun tersi yöneticinin kendini tanrılaştırmasıyla sonuçlanır. İnsanlık tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur.

3.5. "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olma iddiası

Eski Mısır'da Firavunlar kendilerini "Tanrının oğlu" ilan etmişlerdi. Firavun, *İsis-Osiris-Horus* teslisini oluşturan üç tanrıdan Horus'la eşdeğerdi. Firavun'a dokunulamazdı. Dokunanın cezası ölümdü. Zira tanrıya dokunan yaşayamazdı. Esasen, Eski Mısır tanrılarının hemen hepsi Mısır'ın eski yöneticilerinden başkası değildir.

Aynı şey Sümer tanrıları için de geçerliydi. Sümer tanrılarının hemen hepsi Eski Sümer yöneticileriydi. Sümerlerde Hükümdarlığın gökten indiğine inanılırdı. Krala iktidar yetkisini tanrı Anu verirdi. Hammurabi yasalarının giriş kısmında, kendisini tanrı Anu ve Enlil'in görevlendirdiği kayıtlıdır. Kral Marduk'a

tanrılar sınırsız yetki vermiştir. Sümerlerin 2. hanedanı olan Erek Hanedanı'nın 5. kralı olan Gılgamış'ın nasıl efsanevi bir yarı tanrıya dönüştüğü incelenmeye değer bir konudur.[1] Kral Gılgamış'ın tanrılaşması, halkın gerçeklik algısını tahrif eden, perde oldukları hakikatin boşluğunu sahte metafizik imal ederek kapatan şarlatan din adamlarının marifetidir. Sahte metafizik imalatçıları sadece Kral Gılgamış'ı değil, hizmetçisi ve sır ortağı Enkidu'ya varana dek çevresini de tanrılaştırarak halkın tapındığı putlar arasına katmıştır.

Yöneticileri tanrılaştırma sürecinin başlangıcı, hiç şüphesiz güç sahiplerinin haddini bilmez tutumlarıydı. Bu tutumun paradoksal bir biçimde nasıl acımasız bir zulme ve kıyıma dönüştüğünü, arkeolojik bir bulguya dayalı şu bilgi notu çok daha iyi ifade eder: "Ur kentinin Sümer ülkesinde egemenliğini kuran Birinci Hanedan'ın hemen öncesine ait olan bir kral mezarı bulunmuştur. Bu mezardaki bir odada bulunan kemiklerin ve gömü armağanlarının durumundan çıkan sonuç şudur: *Ölen kral ile birlikte onun sevgili eşleri, müzisyenleri, eğlendirme hizmeti verenler, odabaşı ve benzeri kimselerden oluşan saray çevresi de kurban edilerek gömülmüşlerdir.*"[2]

Putunu kendi yapıp kendi tapanlara veyl olsun!

Akkad kralı Naram-Sin (mö 2190-2154) kendini tanrı ilan etmişti. Zaten "sin" Akkad dilinde tanrı demekti.

Asur ve Babil'de de krallar tanrı adına iktidar kullanırdı. Kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayarlardı. Bu gelenek onlardan hepsi de "key" ön adlı Pers Krallarına geçmişti.

Çinlilere göre kral göklerin kralının yerdeki temsilcisidir. Hatta bazı hanedanlara mensup krallar tanrılaştırılmıştı. MÖ 2. yüzyılda yaşayan Qin Hanedanı'na mensup imparator Qin Shi Huang'ı buna misal verebiliriz. Yine Sui Hanedanından imparator Guan Yu, tapınılacak kadar tanrılaştırılmıştı.

Hindistan'da yönetici ile tanrılar arasındaki sınır hepten yok olmuştur.

[1] Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 37.
[2] L, Woolley; History Unearthed'den nkl: S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 39, not a.

Zerdüştlükte, *Ahura-Mazda* "hükümdar tanrı"dır. Pers kralları Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayılırdı. İranlı Abbasi veziri İbnu'l-Mukaffa, bu düşünceyi İslâm siyasetine taşıyan şahıs olarak bilinir. Daha sonraki dönemler yaygınlaşan, Müslüman hükümdarların "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" (*zıllullah fi'l-ard*) anlayışının kökeni de Zerdüşt dinidir.

Orta Asya kavimlerinde, Hunlarda, Moğollarda ve Eski Türklerde Han ve Kağan tanrının temsilcisi sayılırdı.

Amerika kıtasında İnka imparatorları, tıpkı Mısır firavunları gibi "tanrının oğlu" olarak görülüyor, öldükten sonra imparatorun ruhu tanrısal ruhlar arasında sayılıyordu. Halk bu ruhları tapınılacak varlık olarak görüyordu.

Japonya'da kralın (Mikado) güneş tanrısının soyundan geldiğine inanılırdı. Kral aynı zamanda başrahip idi. Kullandığı iktidar tanrısal iktidardı. Şinto dini mensuplarınca, bazı imparatorların Tanrıça soyundan geldiğine inanılıyordu. Bu iddiayı Japon İmparatoru ancak 1945 gibi çok yakın bir zamanda reddetmek durumunda kalmıştır.

Makedonyalı İskender, Mısır'ı aldıktan sonra kendini "Tanrı'nın Oğlu", Babil'i aldıktan sonra Tanrı ilan etmiş ve önünde tazim edilmesini istemişti.

Roma'da imparator, Jüpiter'in temsilcisiydi. Jül Sezar kendini yarı tanrı, hatta en sonunda düpedüz tanrı ilan etmişti. Kendisine *Divius Julius* (İlâhi Julius) dedirtiyordu. Tiberius (14-37), Caligula (37-41), Claudius (41-54), Hadrianus (117-138), Commodus (161-192) ve daha başkaları da tanrılık veya yarı tanrılık iddia eden Roma imparatorlarıdır.

Mısır Fatımi Halifesi Kaim Bi-Emrillah, bugün Dürzîlerin temsil ettiği inançta, tanrının yeryüzündeki sureti olarak görülüyor ve Tanrı'nın ona hulul ettiğine inanılıyordu.

Bunların hepsi de istisnasız zalim ve haddini bilmez insanlardı. Etraflarındaki insanları böcek gibi görür, onların canlarının, mallarının ve namuslarının kendi mülkiyetlerinde olduğuna inanırlardı. İnsanlık tarihindeki bu çizgiden insanlığın çıkaracağı ders açıktı: İnsan Allah'tan mutlak otorite olma vasfını (el-Melik) çalmaya kalkınca, kendi türünün başına bela olur.

3.6. Melik olan Allah'tan rol çalmaya kalkmak

Bütün bu kadim gelenekler ve onların modern uzantıları da göstermektedir ki, yöneticiler Allah'tan rol çalmaya kalkışmışlar, halklarından kendilerini tanrılaştırmalarını istemişlerdir. El-Melik ismine imân, insanlığın bu kadim sapmasını önlemenin en garantili yoludur. El-Melik ismine imândan mahrum olan yığınlar, kendi zalimlerini kendileri peyda etmişler, kendileri gibi sıradan insanları elleriyle başlarına bela etmişlerdir.

Devlet'in, Thomas Hobbes'un ifadesiyle nasıl "*leviathan*'a/canavara" dönüştüğünü şu hikâye güzel anlatır. Konfüçyüs, Thai dağının eteklerinde gezerken ağlayan bir kadın görür. Öğrencilerinden Tze-Lu kadına neden ağladığını sorar. Kadın, "çok acı çekiyorum, bu çevrede bir kaplan var önce kayınbabamı parçalayıp yedi, sonra kocamı, şimdi de oğlumu öldürdü," der. Konfüçyüs; öyleyse neden bir başka yere gitmiyorsun der, kadın şöyle cevap verir: "Çünkü burada zorba bir devlet yok."

Hilafet devletinden saltanat devletine geçişte Müslüman yöneticilerin Allah'ın el-Melik ismine ortak çıkmaya kalkışmasının temelinde, din ile devletin (*din u devlet*) ikiz ilan edilerek kutsanması yatar. Devletin din ile kutsanarak yöneticinin kutsanması sürecinin ümmet-i Muhammed tarihindeki arka planı şöyledir:

İbn-i Mukaffa, Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur'un başdanışmanı ve ünlü *el-Edebu's-Sağir* kitabının da yazarıdır. İslâm tarihinde Sasani modelini İslâm devlet yönetimine taşıyan şahıs İbn-i Mukaffa'dır. O, bu kitabında, ahlak anlayışının "yöneticiye itaat" demeye geldiğini ortaya koyar. İbn Mukaffa'ya göre ahlak "itaat ahlakı"dır. Bu aynı zamanda "adalet" kavramının "itaate" dönüştüğü noktadır. "Devlete itaat" modeli ise Sâsâni tarihinden kopya edilmiştir.

Sasani devletinin kurucusu I. Ardeşir'dir. Bu isim, İbn Mukaffa'da din-devlet ilişkisinin mücessem timsalidir. Adalet kavramının mücessem timsali ise bizde "Nuşirevan" diye bilinen Kisra Enu Şirvan'dır. (*Enu/Anu*'nun Sümer krallarının temsil ettiği Sümer tanrısının ismidir.) Pers'in son büyük hükümdarıdır. Makedonyalı İskender'in fethi öncesinde Pers İmparatorluğu dağılmanın eşiğine gelir. İskender, Pers topraklarının büyük çoğunluğunu alır ve devlet Pers hanedanı ve beyler arasında

parçalanarak beylikler dönemi başlar. Pers'in yerini alacak olan devlete adını veren Sâsân, bu paramparça ülkeyi tekrar bir araya getiren bir din adamıdır.

Sâsân'ın oğlu, Pers beyliklerinden birinin beyidir. Miladi 226 yılında onun oğlu I. Ardeşir, tıpkı Ertuğrul oğlu Osman Bey gibi güçlü bir temel atar ve birliği sağlar. Sâsâni devletinin fiili kurucusu bu isimdir. Lakabı da "toparlayan kral"dır. Bu birliği sadece askeri güçle sağlamaz I. Ardeşir, asıl din adamlarıyla sözleşme yapıp, onları devlet yönetimine katarak sağlar. Zerdüştlüğü devletin resmi dini ilan eder. Tapınakları devletin koruması altına alır. Din ve devlet tek bir elde toplanmıştır. 15 yıl süren iktidarında yaptığı dini, siyasi, sosyal reform ve bütünleştirmeler sayesinde Pers halkının gözünde efsanevi bir kişilik kazanır. Kendisinden sonra gelecek yöneticilere bıraktığı "Ardeşir Devri" diye tarihe geçen döneme damgasını vuran krallara bıraktığı siyasi vasiyetnamesinde, devletin birlik içerisinde ve güçlü bir biçimde ayakta durmasını bir tek esasa bağlar: "Din".

Vasiyetnamesinde Ardeşir der ki: "Şunu aklınızdan hiç çıkarmayın ki, din ve devlet ikiz kardeştirler. Biri olmadan diğeri ayakta duramaz. Çünkü din, devletin temeli ve orta direğidir. Dahası, bir devlet dini koruduktan sonra ancak devlet olur. Devlet için nasıl bir temel atıcı lazımsa, din için de bir koruyucu gerekir. Çünkü koruyucusu olmayan şey zayi olur, temeli olmayan şeyse yıkılır." İşte bu *Sasani din-devlet ilişkisi* "Abbasi modeli" olarak ortaya çıkar. Maverdi bu tezi olgunlaştırır. Devleti dinin koruyucusu ilan eden bu tarzı İslâmileştirir. Oysa ki, "Dinin korunması"nın devletin eline bırakılması I. Ardeşir'in vasiyetidir ve Maverdi'den önce hiçbir İslâm âlimi, "dinin korunmasını" devlet görevleri arasında sayan bir satır yazmamıştır. Müslümanların Peygamber'den beri gelen imâni bilinçlerine göre, dinin koruyucusu Allah'tır, başkası değil:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝

"Mesajı biz indirdik, koruyacak olan da biziz"

(Hicr 15:9)

Fakat İbn Mukaffa ile başlayıp Maverdi ile zirvesine ulaşan bu model, "Allah'ın koruduğu dinin" yerine, "devletin koruduğu dini" geçirmiştir.

Tabi ki, Allah dini o dinin saliki olan ümmet eliyle korur. Ne var ki, bu modelde ümmetin yerini devlet almıştır. Bu ise şu büyük tehlikeyi doğurmuştur: Devlet ve devleti yönetenler, zulüm ve haksızlıklarını meşrulaştırmak için dini sütre olarak kullanmışlardır. Onların zulüm ve haksızlıklarına karşı çıkanları da "dine karşı çıkmak" ile suçlamışlardır. Giderek din ve devlet o kadar iç içe geçmiştir ki, artık dine ait olanla devlete ait olan seçilip ayrılamaz hale gelmiştir. Tabi ki bu çarpık ilişkinin kabarık faturasını, çoğu kez din ödemek zorunda kalmıştır. Zira devlet dini sahiplenince, onu gerçek sahibi olan Allah'tan ve Allah'ın ona yardımı kendilerine emrettiği ümmetten de korumaya (!) kalkışmışlardır. Ümmet devletin zulmüne karşı dine sığınınca, zalim yöneticiler, "din benim yanımda, dolayısıyla seni elimden kimse alamaz" tavrı sergilemişlerdir.

Bizans'ın ilk kudretli imparatorlarından Justinyanus, yukarıda ana hatlarını aktardığımız Sasani devlet modelini aynen alır ve Bizans'a uyarlar. Onun zamanında "önce devlet" sloganı egemen olur. Teba ne olursa olsun, fakat devletin hatırı hoş olsun tavrıdır bu. Bu tavır İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı'ya da sirayet edecektir.

Nebevi siyasetten bir sapma olan bu durum, İslâm tarihinde saltanatın İslâmileştirilmesi neticesini doğurmuştur.

İmam Azam Ebu Hanife, ölümü pahasına devlette baş kadılık görevi almamakta direnmesinin arka planında yatan kaygı bu idi. Sanırım Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur eliyle öldürülen İmam, bu yüzden, "beni gasp edilmemiş bir toprağa gömün" vasiyetinde bulunmuştu.

Bu süreç dine değil devlete yaramış, devlet dini kullanarak kendisini "dokunulmaz" kılmıştır. Yani Allah'ın el-Melik isminden rol çalması yetmiyormuş gibi, bir de el-Kuddus isminden rol çalmaya kalkmıştır.

3.7. Melik, Kuddûs ve Azîz olandır

Kur'an'ın tümünde yalnızca beş yerde Allah için kullanılan Melik ismi, bunların ikisinde Kuddus ismi ile birlikte gelir. Bunlardan ilki Cuma sûresindedir:

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝

"Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm olan Allah adına hareket ederler." *(Cuma 62:1)*

Bu ayette dört isim yan yana zikredilmektedir: *Melik, Kuddûs, Azîz, Hakîm.* Bu dört isimden ilki Melik ismidir ki, Allah'ın mülkünde mutlak otorite sahibi oluşuna delalet eder. Kuddus, Allah'ın mukaddes ve dokunulmaz oluşuna, aynı zamanda kutsallığın kaynağı oluşuna delalet eder. Azîz üstün ve yüce oluşuna, Hakîm ise, her hükmünde tam isabet sahibi oluşuna delalet eder.

Bu dört ismin ortak yanı tenzihe delalet etmeleridir. Yani Allah'tan rol çalmaya kalkanlar en çok bu dört ismin alanında bu işe girişirler. Ya otoritesine ortak olmaya, ya kendiliklerinden sahte kutsallıklar üretmeye, ya tekebbür yoluyla kendini olduğundan büyük göstermeye, ya da hüküm koymada O'na ortak olmaya kalkışırlar. Bu dört ismin yan yana gelmiş olmalarının sebebi budur.

Kuddus isminin Melik ismiyle birlikte geldiği ikinci yer bir esmâ-i hüsnâ sûresi olan Haşr sûresidir:

هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝

"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O Melik'tir, Kuddûs'tur, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Azîz'dir, Cebbar'dır, Mütekebbir'dir. Eşsiz yüce olan O, onların şirk koştuğu her şeyin ötesindedir, aşkındır." *(Haşr 59:23)*

Cuma 1 ile Haşr 23 ayetlerinde Melik ismine komşu esmâdan ikisi müşterektir: Kuddûs ve Azîz isimleri... Haşr 23. ayette bunlara ilave edilen başka isimler de vardır. Melik yine başta, Kuddûs ise onun hemen ardından gelmektedir. Bu ikisinin birlikte gelmesi, O'nun mutlak otoritesinin dokunulmazlığına delalet eder. O mülkünde öyle hükümrandır ki, tüm insanlık (*nâs*) ona isyanda birleşse, O'nun hükümranlığını gene sarsamaz. Diğer isimlerin Melik ismi ile münasebeti ise şöyledir:

Selam isminin Melik ile münasebeti: Gerçek bir otorite, mülkü altında bulunanların nihai barış ve huzurunu garanti edebilmelidir.

Mü'min isminin Melik ile münasebeti: Gerçek bir otorite, mülkü altında bulunanların nihai emniyet ve güvenliklerini garanti edebilmelidir.

Müheymin isminin Melik ile münasebeti: Gerçek bir otorite, mülkü altında bulunanlara otoritesini uygulayabilmeli ve hükümranlığında zaaf göstermemelidir.

Cebbâr isminin Melik ile münasebeti: Gerçek bir otorite, mülkü altında bulunanlara istediğini yaptırabilecek bir güç ve kudrete Mâlik olabilmelidir. Melik olan Allah buna muktedirdir. Fakat O iradesine insanı zorlamak yerine, insana irade vererek onu imtihan etmeyi murad etmiştir. İradesiz varlıkları ise koyduğu yasalara boyun eğdirmek suretiyle Cebbar ismini onlar üzerinde tecellî ettirmiştir.

Mütekebbir isminin Melik ile münasebeti: Gerçek bir otorite, mülkü altında bulunan her şeyden büyük ve üstün olmalıdır. Melik olan Allah, Mütekebbir'dir. O'na karşı insanın tekebbürü bu yüzden şirk sayılır. Ayetin sonunun dediği gibi, O bu şirkten asla zarar görmez. Zararı O'na karşı büyüklenen insan görür.

Yukarıdaki ayetlere benzer bir biçimde, O'nun çocuk sahibi olması reddedilirken 'mülkünde' ortağı olmadığına atıf yapılır:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِى الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ ۝١١١

"Ve de ki: "Övgülerin tamamı** (kendisi için) **çocuk edinmeyen, mülkünde/otoritesinde O'na ortak olacak hiçbir varlık bulunmayan, güçsüzlük ve düşkünlükten dolayı bir yâr ve yardımcıya ihtiyaç duymayan Allah'a aittir."

(İsrâ 17:111)

Bu dünyada böyledir.

Peki, ya ahirette?

Ahirette de otorite tamamen O'na aittir. Kur'an bu hakikati şöyle dile getirir:

"O gün onlardan hiç kimse Allah'tan hiçbir şeyi saklayamadan (gerçek yüzleriyle) ortaya çıkarlar:

"- Bugün mülk/otorite kime aittir?"

"- Elbette Vahid ve Kahhar olan Allah'a aittir!" *(Mü'min 40:16)*

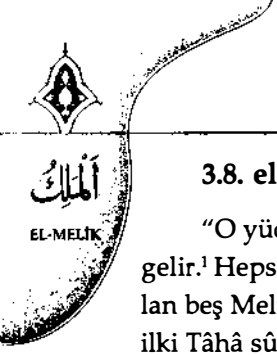

3.8. el-Melik olan Allah *te'âlâ*'dır

"O yüceltildi" mânâsına gelen *te'âlâ* fiili Kur'an'da 14 kez gelir.[1] Hepsi de istisnasız Allah için kullanılır. Kur'an'da kullanılan beş Melik isminden ikisi *te'âlâ* fiili ile birlikte gelir. Bunların ilki Tâhâ sûresinde yer alır:

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ﴿١١٤﴾

"Allah te'âlâ, hakiki Melik'tir." *(Tâhâ 20:114)*

Tersinden söylersek, "Allah dışında Melik'lik iddia edenler, hakiki melik değildirler" anlamına gelir. İşte bu nedenle Allah'ın yüceltilmesi gerekmektedir. *Te'âlâ* fiilinin bu makamda gelmesinin mânâsı budur. Tabi ki fiilin "O yüceltildi" anlamına gelmesi, -hâşâ- O'nu insanın yücelttiğini ifade etmez. O zaten yüce ve eşsizdir. O'nu yüceltmek, tıpkı "Siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder" ayetindeki "yardımın" mahiyetine benzer.

Gerçekte denilmek istenen şey, insanın yüceltilmesidir. Zira insan Allah'a ne kadar yakın olursa, o kadar yücelir. Akılların büyüklüğü soyutlama yeteneğiyle orantılıdır. Soyutlamak özgürleşmektir. Zira insan, mahkûmu olduğu zaman ve mekânın zindanından ancak soyutlayarak kurtulabilir. Bir aklın ilâhî esmâyı anlamaya çalışması, soyutlama kapasitesinin zirvesine tırmanmasıdır. *Te'âlâ* fiilinin ait olduğu kalıbın tekellüf kalıbı olmasının hikmeti de budur. Yani, külfet ve zahmet etmeden *Melik te'âlâ* hakkıyla kavranamaz.

Bu fiilin Melik sıfatıyla birlikte kullanıldığı ikinci ayet Mü'minun sûresindedir:

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

"Allah te'âlâ, hakiki Melik'tir; O'ndan başka ilâh yoktur; sınırsız lütuf ve merhamet arşının Rabbi de O'dur."

(Mü'minun 23:116)

Melik isminin geçtiği bu ayetin, *kerîm* sıfatıyla son bulması pek manidardır. Ayetteki *kerîm* sıfatı ilk bakışta *'arş*'ın sıfatı olarak

[1] Te'âlâ fiili hakkında müstakil bir başlık için bkz: bu kitap, el-A'lâ, 490

göze çarpmaktadır. Ayetteki "kerim 'arş" terkibi, "cömertlikte rakip tanımayan makam" anlamına gelir. Fakat *kerîm* vasfının *'arş*'a izafe edilmesi mecaz olur. Zira "bu taht kerimdir" demek, tahtın sahibinin kerim olduğunu söylemektir. Kaldı ki, Kerîm sıfatını dil mantığı açısından Allah'a izafe etmek de gayet mümkündür. Şu durumda, her iki halde de Kerim Allah'a izafe edilebilir.

Sual: Melik olanın Kerim olması ne demektir?

Cevap: Melik olanın Kerîm olması, mutlak otorite sahibi olduğu halde otoritesini keyfi olarak kullanmaması demektir. Otoritesini kullanının aleyhine değil lehine kullanması demektir. Otoritesinin büyüklüğü kadar cömertliğinin de büyük olduğunun hatırlatılması demektir.

Özetle Allah'ın kâinatın kralı olması, insanoğlu için eşsiz bir nimettir.

3.9. Kur'an'da kıssası geçen melikler

Kur'an "melik" ismini insan yöneticiler için kullanırken, insanı şaşırtan bir titizlik sergiler. Bu sıfatı iki zümreye vermez. Bu iki zümre, söz konusu titizliğin iki ucunu gösterir:

1. Melik sıfatını kendini tanrılaştıran yöneticilere vermez. Onların "mülk"e egemen olduğunu söyler, fakat onları "melik" ismine müsemma kılmaz.

2. Melik sıfatını peygamberlere vermez. Oysaki Davud ve Süleyman peygamberlerin "kral" oldukları tarihen sabittir.

Mesela Nemrud'a "melik" demez. "Allah'ın mülk verdiği kimse" der. Muhtemelen o Allah'tan rol çalmaya kalktığı için ona "melik" vasfını vermez. Aksine onun beşerliğine bakmadan tanrılığa kalkıştığını kınayan bir dille aktarır:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ ءَاتٰهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرٰهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝

"Sırf kendisine mülk/iktidar verildi diye Rabbi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye baksana! O zaman İbrahim demişti ki: "Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir". O cevap verdi: "Ben de hayat verir ve öldürürüm." İbrahim: "Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen de onu batıdan getir!" demişti de, küfre gömülen o herif dona kalmıştı. Evet, Allah zulme gömülmüş bir topluma asla rehberliğini bahşetmez." *(Bakara 2:258)*

Firavunlar için de "melik" ismini kullanmaz. Bunun tek istisnası Hz. Yusuf'un zamanındaki Mısır yöneticileridir. Kur'an söz onlara geldiğinde Firavun yerine *melik* unvanını kullanır.[1] Mucizevî bir nazma sahip olan Kur'an'ın böyle bir üslup kullanmasının altında mutlaka bir sebep aranmalıdır. Yani eğer Kur'an Hz. Yusuf zamanının yöneticilerine genel üslubunun dışına çıkarak "melik" adını veriyorsa, orada mutlaka bir sebep aranmalıdır.

Ve o sebep aranınca tarihi gerçek ortaya çıkmıştır. O da şudur: Hz. Yusuf zamanının yöneticileri 15. Sülaleyi oluşturan yöneticilerdir. Bu yöneticiler sair Mısır yöneticilerinin mensubu bulunduğu Afrika kökenli tanrılık iddia eden Firavun'lar soyuna mensup değildirler. Bunlar Sami kökenli Hiksos Hanedanıdır. *Hik-Şasu* bir okuyuşa göre "çoban-kırallar" anlamına gelmektedir. Muhtemelen, tıpkı "Memlukler, Kölemenler" gibi Çoban-Krallar ismi de onların kökenine işaret etmektedir. Bir okuyuşa göre de "yabancı ülkelerin hükümdarları" mânâsına gelen *Hekau-Kasut* kökünden gelmektedir. Bu da en az diğeri kadar işin aslını gösteren bir köken bilgisidir.

Bu krallar Arap yarımadasının kuzeyinden gelen Sami kökenli fatihlerdir. Mısır bu dönemde Sami kökenli Hiksosların eline geçmiş ve onlar tarafından yönetilmiştir. Hz. Yusuf'un sarayda bu kadar kolay hüsnü kabul görmesinin arkasında yatan sebeplerden biri de bu tarihi hakikat olsa gerektir.

Kur'an *mulk* kelimesini Yusuf sûresinin 101. ayetinde "devlet" anlamında kullanır.

Kusursuz gemilere el koyan melik:

[1] Bkz: Yusuf 12:43, 50, 54, 72, 76. ayetler.

Kehf sûresinin 79. ayetinde sağlam gemilere el koyan bir melikten söz edilir: "Çünkü onların peşinde her (kusursuz) gemiye zorla el koyan bir *melik* bulunuyordu." Melik isminin Kur'an'da genellikle olumlu kullanıldığı göz önüne alındığında, buradaki kullanım bu genel kuralın bir istisnasını mı oluşturmaktadır?

Bizce hayır. Zira ayette geçen "kral" (*melik*) olumsuz hiç bir sıfatla yan yana anılmamaktadır. Sadece gemilere "zorla" el koyduğu söylenmektedir. Sebebi de verilmemektedir. Bugün bile tüm devletlerde olağanüstü durumlarda, savaş, seferberlik ve afet hallerinde devletin özel ve tüzel vasıtalara el koyma yetkisi kanunla belirlenmiştir. Bu ayette, zorla el koymanın böyle meşru bir sebebe dayanıp dayanmadığı söylenmiyor. Fakat "melik" dendiğine göre, Kur'an'ın mucizevî nazmı gereği bunun böyle olduğunu varsaymamız, ilâhî kelamın belagatine daha uygun görünüyor. Kaldı ki, Kehf 79 ve Neml 14'teki çoğul kullanımdan (*mulûk*) yola çıkarak, Kur'an'ın meliklerin/kralların zulmünü dışlamadığı, sadece kendini tanrılaştıran yöneticilere "melik" adını vermekten imtina ettiği sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

Melik Tâlût:

İsrailoğulları, Kudüs yakınlarındaki kabri günümüzde bile ziyaretgâh olan Samuil peygamberden, kendilerine bir kral tayin etmesini isterler. Samuil peygamber de Talut'u onlara kral atar. Kaynaklarımızda, Talut'a "uzun boylu" olduğu için veya "yetenekleri gelişmiş" olduğu için bu adın verildiği nakledilir.

Tâlût'un melik olarak seçilmesi şu ayetlerde anlatılır:

"Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerinin, peygamberlerinden birine, "bize bir kral tayin et ki Allah yolunda savaşalım" dediklerini görmedin mi? O da dedi ki: "Ya size savaş emredildikten sonra savaşmaktan geri durarak isyan ederseniz?" Cevap verdiler: "Biz yurdumuzdan ve çoluk-çocuğumuzdan ayrı düşürülmüşken neden savaşmayalım?" Oysaki savaşmak onlara emredilince, pek azı dışında hepsi yüz çevirdiler. Allah, gerçek zalimlerin kim olduğunu çok iyi bilmektedir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوٓا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ
الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ

اَلْمَلِكُ
EL-MELİK

اصْطَفٰىهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهٗ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ۖ وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهٗ مَنْ يَّشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٤٧﴾

"Peygamberi onlara "işte, Allah size Talut'u melik tayin etti" deyince şöyle karşı çıktılar: "Biz yönetime ondan daha layıkken ve ona büyük bir servet de verilmemişken, nasıl olur da o bizim üzerimize otorite** (mülk) **sahibi olabilir ki?" Cevap verdi: Çünkü Allah onu seçti; ilimde kuşatıcı bir derinlik ve fiziki üstünlük sahibi kıldı. Ve Allah mülkü dilediğine bahşeder: Zira Allah sınırsız güç sahibidir, her şeyi bilendir." *(Bakara 2:-247)*

Bir nükte: Eğer yöneticilikte nesep şartı olsaydı, Samuil peygamber kral seçmek yerine kendisi kral olurdu. "İmamlar Kureyştendir" rivayeti, bu açıdan da Kur'an'a arz edilmelidir.

Hz. Davud ve Süleyman'ın krallık yaptıkları tarihen sabit bir hakikattir. Fakat Kur'an bu iki peygambere "melik" (*kral*) adını vermez. Buna mukabil, Hz. Davud'a mülk ve yeryüzünde hilafet görevi verildiği ifade edilir.[1] Hz. Süleyman'a ise ilim verildiği ve babasına varis kılındığı buyurulur.[2]

Daha da dikkat çekici olanı, Kur'an'ın "melik" sıfatının dişili olan "melike" sıfatını Sebe kraliçesi için dahi kullanmamasıdır. Oysaki Sebe yöneticisi Belkıs devletin kraliçesi idi. Kur'an'ın Belkıs'a "melike" dememek için çok özel bir dil kullandığı dikkatten kaçmamaktadır.[3]

4.1. Mülk sûresi

Allah'ın Melik sıfatı, mülkün sahipsiz olmadığını ifade eder. Ya mülk sahipsiz kalsaydı? O zaman ortada mülk kalır mıydı? Bu hakikati en iyi öğreneceğimiz sûre Mülk sûresidir. Mülk sûresi, aynı zamanda Allah'ın Melik isminin tecellîlerine dikkat çeker:

[1] Bkz: mülk için Sâd 38:20; hilafet için Sâd 38:26.
[2] Bkz: Neml 27:15-16.
[3] Bkz: Neml 27:23.

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝١ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ۝٢

"Mülk mutlak biçimde kudret elinde bulunan (Melik) ne yüce, ne ulu bir bereket kaynağıdır; ve O her şeye kadirdir. O ölümü ve hayatı hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için yaratmıştır. O mutlak üstün ve yüce olandır, eşsiz ve benzersiz bağışlayandır." *(Mülk 67:1-2)*[1]

Ölüm ve hayat...

Bu ikisi Melik olan Allah'ın en büyük tecellîsidir. Zira insanlık tarihinde en azgın otorite dahi, varlık âleminde ölümü ve hayatı yaratabileceğini iddia etmemiştir, edemez de. Eğer Nemrutlaşacak kadar gözü dönmüşse, tıpkı Nemrud'un Hz. İbrahim'e karşı yaptığı gibi lafazanlık yapar. İki kölesinden birinin boynunu vurdurup diğerini salıvermeyi "ölümü ve hayatı yaratmak" olarak takdim etmeye kalkar.

Bir otoritenin, mülkünde mutlak otorite sahibi olabilmesi için, ölüm ve hayatı yaratması gerekir. Ancak o zaman el-Melik olur. Zira mülkün gerçek sahibi olmak, onu elde etmek için hiç kimseye muhtaç olmamaktır. Melik olan Allah, hükümranlığını yürüttüğü mülkü kimseye borçlu değildir. Fakat her Mâlik mülkünü O'nun yaratmasına borçludur. Kimse O'nun yaratmadığını mülk edinemez. Fakat o mülk edinmek istediğinde yaratır.

Mülk edinmek için irade sahibi bir varlık olmak şarttır. İradeli bir varlık olarak insan mülk edinebilir. Fakat bu mülkiyet mecazidir, hakiki değildir. Zira hakiki mülk elden çıkmaz. Oysaki insanın Mâlik olduğu her mülkün bir sonu vardır.

Mülkiyetin hakiki olabilmesi için mülk üzerinde otorite olduğunu iddia eden iradeli varlığın kendine Mâlik olması şarttır. Oysa insan kendine dahi Mâlik değildir. Kalbi dursa çalıştıramaz, aklını yitirse arayıp bulamaz, canından olsa geri getiremez. Şu halde insanın mülkiyet iddiası mecazidir. Zira insanın kendisi Melik olan Allah'ın mülküdür.

[1] Zuhruf sûresinin 85. ayetiyle karşılaştırınız.

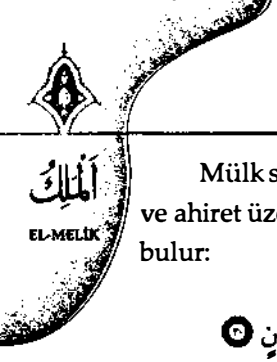

Mülk sûresi bu hakikati ölüm ve hayat, gökler ve yer, dünya ve ahiret üzerinden verir. Sûre en sonunda şu manidar ayetle son bulur:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِيْنٍ ۝٣٠

"De ki: "Hiç düşündünüz mü? Eğer suyunuz** (yeryüzünden) **tamamen çekiliverse, size tertemiz kaynak sularını kim getirecek?" *(Mülk 67:30)*

Su, Mâlik olan Allah'ın mülkünde misafir ettiği insana ikramıdır. İnsan da onun mülkü, insanın kaldığı dünya misafirhanesi de, o misafirhanede içtiği su da...

4.2. Evlat da mülkün sahibinin tecellîsidir

Nasıl ki ölüm ve hayat, yer ve gök, Melik olan Allah'ın mülkü olan insan için yarattığı mülkleri ise, evlat da O'nun mülküne verdiği mülküdür:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ يَهَبُ لِمَنْ يَّشَآءُ اِنَاثًا وَّيَهَبُ لِمَنْ يَّشَآءُ الذُّكُوْرَ ۝٤٩ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَّاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَّشَآءُ عَقِيْمًا اِنَّهٗ عَلِيْمٌ قَدِيْرٌ ۝٥٠

"Göklerin ve yerin mülkü** (Melik olan) **Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocuğu bağışlar ve dilediğine de erkek çocuklar bağışlar; veya** (dilediğine) **kızlar ve erkekleri birlikte bağışlar; dilediğini de çocuktan mahrum eder: Çünkü O her şeyi bilendir, her şeye güç yetirendir."

(Şûrâ 42:49–50)

Modern gen teknolojisinin ilerlemiş olması, evladın O'nun Melik isminin tecellîsi olarak mülküne ikram ettiği mülkü olduğu hakikatini değiştirmez. Aksine O'nun Melik isminin tecellîlerinin sınırsız olduğunu gösterir. Zira gen teknolojisi de, O'nun mülkü için koyduğu yasalar sayesinde keşfedilmiş bir teknolojidir. Ve daha O'nun mülkünde gizlediği ne mülkleri vardır.

4.3. İrade ve ibadetler melik olan Allah'ın tecellîleridir

Allah el-Melik, yani mutlak yönetici, kâinatın eşsiz ve benzersiz, ortaksız ve rakipsiz, ebedi ve ezeli kralı, sultanı, padişahı, yöneticisidir. Krallar köle edinmişlerdir, zira kölelerine muhtaçtırlar. Fakat Allah köle edinmez. Zira O muhtaç değildir. İnsan Allah'ın kölesi değil, kuludur. Zira insana iradeyi veren ve insandan o iradeyi tam kapasite kullanmasını isteyen Melik olan Allah'tır. Oysaki hiçbir efendi kölesine irade vermez. Vermişse zaten o an köleliği biter ve o da efendi olur. Hele iradesini tam kapasite kullanmasını asla istemez. Oysaki Allah kulundan bunu ister.

Hiçbir efendi kölesini kendisini tercih edip etmemede özgür bırakmaz. Allah ise kulunu kendisini tercih edip etmemede özgür bırakmıştır.

Hiçbir efendi kölesi iradesiyle hareket etti diye sevinmez. Fakat Allah kulunun iradesini tam kullanmasından hoşnut ve razı olur.

İnsan Melik olan Allah'a kul olunca kendine "Mâlik" olur. Eline, diline, gözüne, kulağına, aklına ve kalbine Mâlik olur. İşte Melik'in kula tecellîsi budur.

Hırsına yenilene hırsı Mâlik olur, hırsını yenen hırsına melik olur.

Öfkesine yenilene öfkesi melik olur, öfkesini yenen öfkesine melik olur.

Şehvetine yenilene şehveti kral olur, şehvetini yenen şehvetine kral olur.

Oruç ibadetinde Melik isminden bir tecellî gizlidir. İnsan Melik'e kul olur ibadetlerle ona yaklaşırsa, Melik'in tecellîsinden daha çok pay alır. Kul Allah için oruç tutar. Aslında oruç tutmakla kendini tutar, güdülerine Mâlik olur.

Namaz ibadetinde Melik isminden bir tecellî gizlidir. Namaz kılarak ahlak dışı ve aklın kötü gördüğü şeylerden uzaklaşır. Bu kulun güdülerine Mâlik olması, kendine sahip olmasıdır. Yani namaz sayesinde Melik kul üzerinde tecellî ederek, nefsinin kölesi değil, nefsinin efendisi yapar.

Zekât ibadetinde Melik isminden bir tecellî gizlidir. Zekât vermek, adı üstünde bir "verme" eylemidir. Kim verir? Sahip olan verir. Şu halde tersi de doğrudur: Eğer biri servetinden veremiyorsa, o servetinin sahibi değildir. Aksine serveti onun sahibidir. Zekât vermek, servetine ait değil servetine sahip olduğunu göstermenin en güzel yoludur. İşte Melik isminin zekât ibadetinin içindeki tecellîsi budur.

Cihad ibadetinde Melik isminden bir tecellî gizlidir. Zira Allah davası uğrunda kişinin var gücünü sarf etmesi, gücünün meliki olduğunu gösterir. Aynı zamanda içgüdülerinin meliki olduğunu gösterir. Zira güdülerinin mülkiyeti altına giren kimse, cihad ibadetini eda edemez.

4.4. Hz. Peygamber'in Melik ismini okuyuşu

Allah'ın kimi peygamber seçeceğine dair açık ve gizli itirazlara Kur'an'ın verdiği cevapların çoğunda, göklerin ve yerin mülkünün/otoritesinin Allah'a ait olduğu dile getirilir. Bununla, "O mülkünde dilediği gibi tasarruf eder" denilmek istenmektedir. Hz. Peygamber'in peygamber olarak seçilişini dile getiren şu ayetler de bu cümledendir:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ۝ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ۝

"Bütün insanlığa bir uyarı olması için, kuluna iyi ile kötünün arasını kesin hatlarla ayıran vahyi indiren** (Allah) **ne yüce bir bereket kaynağıdır. O** (Allah) **ki göklerin ve yerin mülkü/otoritesi yalnızca O'na aittir. O çocuk edinmemiştir, mülkünde O'na herhangi bir ortak da bulunmamaktadır: Zira her şeyi O yaratmış ve** (bütün bunları) **ölçüsünü kendi koyduğu yasalara bağlamıştır." *(Furkan 25: 1–2)*

Allah'ın Melik isminin en büyük tecellîsini Hz. Peygamber'in ahlakında görüyoruz. Hz. Peygamber'e nisbet edilen "Allah beni kul peygamber olmak ile melik peygamber olmak arasında muhayyer bıraktı. Ben kul peygamber olmayı seçtim" mealindeki hadis, onun tercihinin ifadesidir (*Nesaî*). Rivayetin bazı varyantlarının

devamında bu tarihten sonra Rasulullah'ın kralların yemek yiyiş tarzı olarak bilinen tarzda bir daha asla yemek yemediği zikredilir.

Bir başka hadis ise şöyledir: "Kıyamet günü Allah'ın gayzını en çok üzerine celbeden en kötü adam, *meliku'l-emlak* adı verilenlerdir, zira Allah'tan başka Melik yoktur."[1]

Allah Rasûlü kıyamet günü Allah'ın şöyle nida edeceğini ifade eder: "Ben melikim, ben Deyyan'ım" (Buhari ve Müslim).

"Üç kişi vardır ki, Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onları aklamayacak ve onların yüzüne bakmayacak ve onlar acıklı bir azaba mahkum olacaklar: Zina eden ihtiyar, yalanı huy edinen yönetici (*melik*) ve kibirli fakir."[2]

Bir gün karşısında titreyen bir bedeviye, "Ne titriyorsun be adam! Ben de senin gibi kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum" demişti.

Sual: Hz. Peygamber Allah'ın Melik ismini nasıl okurdu?

Cevap: Bu suale cevap olabilecek bazı hadisler var. İşte bunlardan bir kaçı:

İbn Ömer Nebi'den nakletti: "Allah kıyamet günü yeryüzünü kabzasında kavrar, gökleri sağ eliyle dürer, ondan sonra der ki: "Melik benim! Nerede yeryüzünde meliklik taslayanlar?"[3]

Fetih günü, Müşrik Mekke'nin reisi Ebu Süfyan, Müslümanları tarassut ederken yakayı ele verir. Rasulullah'ın arzusu üzerine, dar bir geçitten Mekke'ye girmekte olan İslâm ordusunu göreceği bir tepeye yerleştirilir. Orada bulunan İbn-i Abbas ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"-Ey Fadl'ın babası! Kardeşinin oğlunun saltanatı (mülk) pek bi büyümüş!"

"-O saltanat değil ey Ebu Süfyan, o nübüvvettir, nübüvvet!"

Muaviye b. Ebu Süfyan, devletin dizginlerini eline geçirdikten sonra, "vallahi ben Müslümanların ilk melikiyim" itirafında bulunacaktır.

---

[1] Bkz: Müslim 2143.
[2] Müslim, 107; Ahmed 9600.
[3] Buhari 3812, 6519; Müslim 2787.

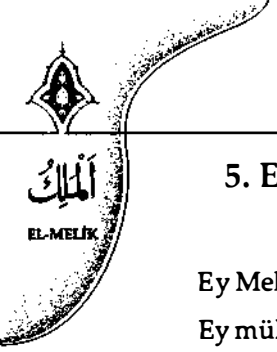

5. EL-MELİK OLAN ALLAH'A DUA

Ey Melik olan!
Ey mülkünde mutlak otorite sahibi olan!
Ey otoritesi önünde varlık secdeye duran!
Ey kâinatı melikiyyeti sayesinde ayakta tutan!

Sen milkin Mâliki, mülkün Melikisin
Sen Sana sığınan insanın Melikisin
Sen görünür görünmez iradeli varlıkların Melikisin
Sen benim Melikim ve Mâlikimsin.

Melikiyyetinin tecellîlerini üstümüzden kesme ya Rabbi!
Biz de Senin mülkünüz, Mâlik olduklarımız da...
Bizi mülkümüzün mülkü etme ya Rabbi!

Amîn!

الأحد

EL-EHAD

Mutlak Bir

Sonsuz Tek

الأحد

EL-EHAD

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Ehad, Allah'ın mutlak ve sonsuz, eşsiz ve benzersiz, sınıfsız ve sınırsız, hadsiz ve hudutsuz, sayısız ve rakamsız 'tekliğini' ifade eder.

Bir görüşe göre, *ehad*'in aslı *vahad*'dir, *vav* harfi *hemze*'ye dönüşmüştür.[1] Bir başka görüşe göre *ehad*'in aslı *evhad*'dir. Dişili *ihdâ* gelir. İsm-i tafdil kalıbındandır. Tek'lik hususunda en üstün ve önde olmayı, eşsiz ve benzersiz olmayı, rakipsiz olmayı ifade eder. *Evhad* ve *ihdâ* isim olarak çok kullanıldığı için, kullanım kolaylığı olsun diye *vav* düşürülmüş, geriye *ehad* kalmıştır.[2]

Uhud dağına, yek pare ve bölgede cesametiyle eşsiz ve tek olduğu için *Uhud* ismi verilmiştir.

Ehad ile *evhad* arasında fark vardır. *Ehad* öznesinin zatında mutlak ve sonsuz tekliğini ifade ederken, *evhad* öznesinin her hangi bir alanda o alanda mahir olan benzerlerinden daha üstün olduğunu ifade eder. Nitekim insana *vahid* denilemez, fakat *evhad* ismi verilebilir. Anadolu fütüvvet ruhunun mimarlarından ahiliğin kurucusu sayılan Evhadüddin Kirmani, bu isimle anılan bir ariftir.

Allah'ın Ehad ismini *ehadiyyet* mastarı temsil eder. Fakat *vahdâniyyet* mastarı Ehad isminin mefhumuna *vahdet* mastarından daha yakındır. Zira *vahdet* mastarı Vahid isminin mefhumuna daha uygundur. Vahdaniyet Allah'tan başka bir şey için kullanılmaz. *Vahdânî*'daki *elif-nûn*, tıpkı Ehad'deki *elif* gibi 'tek' ve 'en' vurgusuna sahiptir.[3] *Vahdet* mastarı ise *vahdâniyyet* mastarından farklı olarak herkes ve her şey için kullanılabilir.

el-Ehad olan, cins, tür, organ, parça, madde, suret, cevher, araz, şekil, renk ve benzerleri gibi mahlûkata ait tüm nitelemelerden uzak ve müstağni olan "tek"tir.

Bu teklik azlık ve çokluğun ötesinde bir tekliktir. Hesaba, kitaba, ölçüye, tartıya gelmez.

Bu teklik, tüm sayıların ve rakamların, yanında anlamsız kaldığı bir tekliktir.

---

[1] Rağıb, *Müfredat*, s. 66-67.
[2] El-Askeri, *el-Furuk*, s. 153-154.
[3] Krş: Rahmân'daki *elif-nun*'un işlevi için bkz: er-Rahmân, 264

Bu teklik, ikincisi ve üçüncüsü düşünülemeyecek bir tekliktir.

Bu teklik aşkın ve namütenahi bir tekliktir.

el-Ehad olan yalnızlıktan ve beraberlikten, ötekinden ve berikinden münezzehtir.

Kur'an'da iki şekilde kullanılır:

1. *Nefy için*: Az ya da çok, toplu ya da dağınık bilinçli varlıkların tümünü kapsar. "Evde ***hiç kimse*** (*ehad*) yok" dendiğinde, bir kişi de, iki kişi de ve daha fazlası da, toplu olarak da dağınık olarak da hiç kimse yok anlamına gelir.

2. *İsbat için*: Bu da üç kısma ayrılır:

ı) 10'lu sayılara 1 eklenmesiyle elde edilen rakamlarda: *Ehade 'aşera* (on bir) gibi.

ıı) Sonuna zamir geldiğinde veya isim tamlamasının öğesi olarak kullanıldığında "ilkinki, önceki, beriki" anlamına *zarf* vurgusu kazanır ve çekimli hale gelir: *emma ehadukuma*[1] (fakat ikinizin ilkine gelince) ayeti buna örnektir. Yine *yevmu'l-ehad* (ilk gün, pazar) buna bir başka örnektir.

ıı) Sadece Allah için mutlak isim olarak kullanılır: İhlâs sûresinin girişindeki *kul huvallahu ehad* ayetinde olduğu gibi.

Ehad ismine en yakın isim *Vahid* ismidir. Vahid ismi ile alakalı tüm bahisler nüzûl tertibinde bu ismin ilk geçtiği yer olan 45. sırada işlenecektir. Ehad ismi ile Vahid ismi arasında bazı müşterek bahislerde Vahid ismine bakılmalıdır.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

Allah'ın vahdeti, sayısal vahdet değildir. Sayısal vahdet, azlık ve yalnızlıktır. Azlıktır, zira bir ikiden azdır, üçten daha azdır, dörtten çok daha azdır. Yalnızlıktır, bir ikiye göre yalnızdır, üçe göre daha yalnızdır, dörde göre çok daha yalnızdır. Sayısal vahdette, bir olan şeyin yanına ondan bir daha konulabilir. Zira o şeyin birliği mutlak birlik değildir. Ondan bir daha olması mümkündür. Bu tür bir vahdet kesrete açık bir vahdettir.

Fakat Allah'ın birliği sayısal birlik değil, sayı ötesi 'teklik'tir. Allah'ın varlığının tekerrürü düşünülemez. Mutlak tekin ikincisi

[1] Yusuf 12:41.

الأحد
EL-EHAD

muhaldir. Çünkü Allah'ın birliği, sonsuz ve sınırsız, eşsiz ve benzersiz birliktir. Allah'ın vahdaniyyeti, kesrete açık bir birlik değildir. O'nun birliği tüm zamanları ve tüm mekânları kuşatan bir tekliktir. O'nun birliği sonsuzdur. Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz:

Evren hakkında iki tür bakış açısı vardır: Birincisi sonsuzdur, ikincisi sonludur. Evren için "sonsuzdur" demek, bu evrenin dışında başka bir evrenin varlığı imkânsızdır demektir. Zira bir şeyin sonsuz olduğunu söylemek, o şeyden bir daha olmasının imkânsızlığını söylemektir. Evrenin dışında başka evren veya evrenlerin varlığının mümkün olabilmesinin ilk şartı, evrenin sonlu olmasıdır. Ki zaten son veriler de bunu doğrulamış, evrenin genişlediğini, dolayısıyla sonlu bir tabiatta olduğunu göstermiştir.

Allah'ın ehadiyyeti sonsuzdur. Bu birlik, sayılar üstü bir birliktir. Hz. Ali'nin ne daha önce ne daha sonra bir başkasının yapmadığı tesbitle O'nun birliği sayısal birlik değildir:

"Allah tekdir, sayıdaki rakamla değildir."[1]

"O belirli bir sınırla sınırlandırılamaz, belirli bir sayıyla sayılamaz."[2]

"O'na işaret eden O'nu sınırlar, O'nu sınırlayan sayıya sokar."[3]

"Kim O'nu (zattan bağımsız bir nitelikle) över ve vasfetmeye kalkarsa, O'nu sınırlamış olur. O'nu sınırlayan, O'nu sayıya sokmuş olur. O'nu sayıya sokan, O'nun ezeli ve öncesiz olduğunu iptal etmiş olur."[4]

"O'ndan başka birlikle vasfedilen her şey azdır, kimsesizdir."[5]

O'nun 'mutlak bir' olmasına *vahdet-i hakka-i hakikiyye* (hakiki hak vahdet) denilmiştir.

Ehad, Allah'ın zatının tekliğini niteleyen bir isimdir ve doğrudan zata döner. Rab, Rahîm, Ğafûr sıfatları gibi tecellîsi için

[1] Nehcü'l-Belağa, *Hutbe* 150.
[2] Nehcü'l-Belağa, *Hutbe* 184.
[3] Nehcü'l-Belağa, *Hutbe* 1.
[4] Nehcü'l-Belağa, *Hutbe* 150.
[5] Nehcü'l-Belağa, *Hutbe* 63.

bir mefulün varlığı gerekmez. Zıddı "çift"tir. Teklik Yaratana, çiftlik/çokluk yaratılana mahsustur.

Allah'ın ehadiyeti vahdaniyetinin, vahdaniyeti vahidiyyetinin ötesindedir. Müşterek unsurdan arınmışlığı ifade eder. Ne zatında, ne sıfatında, ne zihinde ve tasavvurda bölünmeyi kabul eder.

Allah Ehadiyetinde öylesine gayurdur ki, bu ilâhî gayretin neticesi olarak bütün bir mahlukat 'çift' yaratılmıştır. Bu 'çift' yaratılış bazen biri olmadan diğerinin varlığı düşünülemeyecek çiftleri ifade eden 'ezvac', bazen birinin varlığı halinde diğeri düşünülemeyecek çiftleri ifade eden 'ezdad' (zıtlar) şeklinde tezahür eder. Fakat hangi sınıfa girerse girsin, hepsinde de müşterek nokta 'tek' olmamaktır. Zira teklik Allah'a mahsustur. Ehadiyyetin tecellîsi, işbu sebeple taşıdığı manayı öznesinin dışındaki her şeyden olumsuzlayan (*selbi*) bir tecellîdir. Bu yüzden Ehad ismi de Allah'ın selbi sıfatları arasında yer alır.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Ehad ism-i şerifi nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listemizde ism-i has olan Allah ismi hariç 12. sırada yer alır. Kur'an'da 43 yerde tek başına gelir. 21 yerde ise çeşitli zamirlere bitişik olarak (*ehadukum, ehadukuma* gibi) gelir.

Kur'an'daki tüm kullanımlar içinde sadece bir yerde Allah için kullanılmıştır. O da İhlas sûresinin ilk ayetidir. Gerisi ya "hiç biri/hiç kimse" anlamında olumsuzlama için, ya da "..den biri" anlamında çok içinden birini seçmek için gelmiştir.

Kur'an'da aynı kökten iki isim yer alır: Ehad ve Vahid isimleri. İkisi de esmâ-i hüsnâdandır. Her iki isim de aynı kökten olmasına karşın ayrı anlam vurgularına sahiptir. Bu yüzden iki ismi, tek isimmiş gibi telakki etmek doğru olmayan bir tutumdur.

3.1. Ehad ve Vâhid farkı

Kökü bir olsa da kalıpları farklı olan Ehad ve Vahid, Kur'an'da isim olarak yer alan esmâ-i hüsnâdandır. Dilin en temel kurallarından biri "isimlerin farklılığı mananın farklılığına delalet eder" kuralıdır. Bu kural gereği bu iki mübarek isim arasında elbette fark vardır. Bu iki ismi birbirinin müteradifi

الأحد
EL-EHAD

saymak, iki ayrı ismi tek isim saymak olur ki, bu kabul edilemez. Eğer Ehad ile Vahid ayrı olsaydı, ortada iki ayrı isim değil, tek isim olur ve onun da tek bir lafzı olurdu.

Bu iki isim arasındaki farkları şöyle özetleyebiliriz:

1. Ehad isim, Vâhid ism-i faildir. İsimler o ismi alan zata dönüktür, ism-i failler ise o zatın fiiline dönüktür. Ehad, Allah'ın zatında tekliğini, eşsiz ve benzersizliğini ifade eder. Vahid ise, Allah'ın sıfatlarında ve fiillerinde eşsiz ve benzersizliğini ifade eder. Zat sabit olduğu için isimler de sabittir. Bu yüzden Ehad isminin tecellîsi artmaz ve eksilmez. Fakat fiiller sabit olmadığı için ism-i failler de sabit değildir. Bu yüzden Vahid isminin tecellîsi, ilâhî fiile bağlı olarak değişkenlik gösterir.

2. Ehad Allah'ın zatından "benzerini", Vahid "ortağı" nefyeder. Bunun açık delili, bu ismin kullanıldığı tek yer olan İhlâs sûresinde "Hiçbir şey O'na denk ve benzer olmamıştır" ayetinin yer almasıdır. Zıddı *mesîl*'in karşılığı olan 'benzer'dir. Buna karşılık Vahid ismi, Allah'ın zatından 'ortağı' nefyeder. *Vâhid* "bölünmeyen, hesaba ve kitaba, ölçüye ve mizana gelmeyen bir" anlamına gelir. Zihnin kuşatmakta acze düştüğü biri ifade eder. Zıddı *şerîk*'in karşılığı olan "ortak"tır. Vâhid ismi, çokluğu Allah'ın zatından nefyeder.

3. Ehad O'nun bir ebeveyne, Vahid bir eşe-yoldaşa muhtaç olmadığını ifade eder. O sadece nitelikleri itibarıyla eşsiz ve benzersiz değil, aynı zamanda varlığı itibarıyla da eşsiz ve benzersizdir. İşte bu manayı Ehad ismi ifade eder. Vahid ismi ise O'nun bir eş, arkadaş, yoldaş, yardımcıya muhtaç olmamasını ifade eder.

4. Ehad ismi dolaylı, üstü kapalı ve gizli şirki, Vahid ismi doğrudan şirki olumsuzlar. Eski Mısır, Hind ve Hıristiyan teslislerine benzer türdeki şirk türü birincisine örnektir. Mecusi, Sabii ve Mekke müşriklerininki gibi şirk türleri ise ikincisine örnektir.

5. Ehad sadece Allah'a hastır, Vahid başkaları için de kullanılabilir. Tekliğin ifadesi olan Ehad ismi mutlak vasıf olarak başkası hakkında kullanılamaz, sadece Allah hakkında kullanılır.

6. Allah'ın ehadiyyeti, celal sıfatlarının tümüne birden delalet eder. Hepsi de zati sıfatlar olan celal sıfatları, Allah'ın mükemmelliğine delalet eder. O ehadiyyetinde de mükemmeldir. Vahid ismi ise başka varlıklar için de kullanılabilir.

7. Ehad Allah'ın zatında tek bir oluşunu, Vahid Allah'ın sıfat ve fiilinde bir oluşunu ifade eder. Bu yüzden Ehad mutlak olarak kullanılır, Vahid ise itibari olarak da kullanılabilir. *Fulan lâ yukavimuhu vahid* (falancaya bir kişi direnemez) dediğimizde, iki kişi direnebilir" mânâsı çıkabilir. Ama *fulan lâ yukavimuhu ehad* (falancaya hiç kimse direnemez) dediğimizde bu mana çıkmaz.

8. Ehad olumsuzlamada, Vahid ise olumlamada kullanılır. Bir şey ehad ile olumsuzlandığında, "hiç kimse" gibi istisnasız bir olumsuzlama anlaşılır. Ehad ile kurulan cümle böyle değildir. Asla türün tümünü kapsamaz.

9. Ehadiyyet hiçbir durumda bütünün parçası için ve sayı için gelmez, vahidiyyet ise bu ikisi için de gelebilir.

3.2. *Kul huvallahu ehad*

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝١ اللَّهُ الصَّمَدُ ۝٢ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝٣ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ۝٤

İhlas sûresi, *kul* ("de ki") diyerek söze girer. Sûrenin söze "de ki" emriyle girmesi, anlama birçok şey katar. Bunları maddeler halinde sıralayalım:

1. Bu bir emirdir. Muhatabın zihnini, bu mesajın emretmeye müstahak yüce bir makamdan geldiğine hazırlar.

2. Bu talim ve terbiyeyi amaçlayan bir emirdir. Allah hakkında bize bir "ikrarı" talim ettirir. Dil ile ikrar, imânın marifet ve kalp ile tasdikten sonraki üçüncü basamağıdır. Vahyin terbiyesine teslim olan birine düşen, ilk iki basamağı çıkmış olmaktır.

3. *Kul* (de ki) emri, bir şeyi yapmamızı değil, dememizi ister. Çünkü Allah hakkında doğru tasavvuru dile getirmek, yapmanın, yani amelin, hem de salih amelin ta kendisidir.

4. Bir tek "de ki" emriyle, tüm sûre haber türünden inşa türüne taşınmış olur. Eğer baştaki *kul* emri olmasaydı, İhlas sûresi haber cümlelerinden oluşan bir sûre olacaktı, fakat baştaki bu emir, sûrenin belagat çatısını değiştirmiştir. Cümle yapısı "haber" değil "inşa", yani emirdir. *Kul* ile sûrenin haberden inşaya taşınması, muhataba, "seni inşa edeceğim, hazır mısın?" uyarısıdır.

5. Emir kipiyle gelmiş olmasının bir başka anlamı da, ele alınan konunun kişisel tercih ve bireysel yorumlara açık olmayan

الأحد
EL-EHAD

bir konu olduğunu gösterir. Bu konuda insanın doğrudan ilâhî inşaya muhtaç olduğuna delalet eder. Üstelik bu inşa, Allah tasavvuru gibi en yüksek düzeyde bir inşadır.

6. *Kul* (de ki) emri, aynı zamanda karşı ileti isteyen bir hitap biçimidir. Muhataptan "emir tekrarı" istenmektedir. Emir tekrarı, çok hassas olan ve yanlış anlaşılması durumunda muhatabın çok büyük ziyana uğrayacağı meselelerde istenir.

7. *Kul* (de ki) emri, muhatabın yanlış anlama ihtimali olan hususlarda istenir. Daha önceki yanlış anlamalara gönderme yapan ve onları zımnen kınayan bir vurgusu da vardır.

8. *Kul* (de ki) emri, muhataba bu konudaki yanlış anlamaları hiç eğip bükmeden, lafı dolandırmadan, doğrudan ve açıkça reddetme görevini yükler. Bu zımni göreve, aynı konuda tavizsiz olma vurgusu da dâhildir.

9. Sûrenin *kul* (de ki) ile başlaması, tevhîdi bilmenin ve buna inanmanın yetmediğini, bunu dile getirmek ve hatta haykırmak gerektiğini zımnen ifade eder.

10. Sûrenin *kul* (de ki) ile başlaması, "Allah hakkındaki yanlış tasavvurlar, sükûtla geçiştirilemeyecek kadar önemlidir" imasını bünyesinde taşır.

11. Sûrenin *kul* (de ki) ile başlaması, Allah'ı doğru bilme, tanıma ve anlamanın vazgeçilmez unsurları olan esmâ-i hüsnânın önemine yapılmış örtülü bir vurguya sahiptir.

Şu sual önemlidir: İkisi de aynı sûrede ve ardı ardına geçtiği halde, neden *Samed* ismi el takısı ile gelmiştir de, *Ehad* ismi el takısı olmadan gelmiştir?

Bu sualin en güzel cevabı şu olsa gerektir: Burada Ehad ismi üç özellik taşır:

İsbat için gelmiştir.

Tekil olarak gelmiştir.

İsim tamlaması içinde değil, yalınkat gelmiştir.

Bu üç özellikle birlikte şu uçsuz bucaksız kâinatta Ehad diye anılan, anılması düşünülen ve kendisini "ehad" diye adlandırabilecek bir tek varlık bulunmamaktadır. Fakat Samed böyle değildir. Arap, ikramını gördüğü reisini "samed" diye

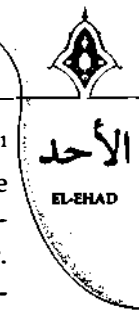

isimlendirir. Bu yüzden *es-Samed* belirlilik takısıyla gelmiştir.[1] Bununla verilen mesaj: Allah'ın "Samed" sıfatı, sizin reislerinize verdiğiniz "samed" sıfatına benzemez. Fakat Ehad sıfatı belirsiz gelmiştir. Zira hiçbir yaratılmış için bu sıfat kullanılmamıştır. Bu yüzden de karışma ihtimali yoktur. Zira "ehad" adını alacak kişinin anasız-babasız doğduğunu isbat etmesi, türünün bir başka örneğinin daha bulunmaması gerekir. Bu da Allah dışında muhaldir. Bu sıfat Allah dışındaki bir varlığa ancak olumsuzlama sadedinde kullanılır, başka değil. Zaten Kur'an'da Allah için kullanıldığı tek yer hariç diğerleri böyledir.

3.3. Allah'ın ehadiyyetine imânın edebi

Sual: "De ki" emri ile başlayan sûrenin emrettiği şey nedir?

Cevap: Allah'ın hassaten "Ehad" olduğunu muhatabın söylemesidir.

Sual: Peki, emir ile murad edilen şey muhatabın "Allah Ehad'dir" demesinden ibaret midir?

Cevap: Asla! Eğer böyle olsaydı, bu emri konuşamamak gibi engeller yüzünden yerine getiremeyenler, hitaptan istisna tutulurdu. Demek ki "Allah Ehad'dir" deme emrinden maksat, Allah'ın ehadiyyetine kemal-i edeple imândır.

Bir şeyi söyleme emri, imâna taalluk eden hususlarda, kalpte olanı dile dökme emridir. Esasen dile dökülen bu emrin kökleri, hem zihinde hem de kalptedir. Zihindeki kökü, Allah'ın ehadiyyetinin zihinde tasavvur düzeyinde algılanmasıdır. Kalpteki kökü ise, kalpte imân düzeyinde kök salmasıdır.

Allah'ın Ehad olduğu kalpte imân düzeyinde kök salar, zihinde tasavvur düzeyinde algılanır ve birincisi insanın hayatında ikincisi lisanında tezahür ederse, o insan şu edeplerle edeplenir:

1. Ehad olan Allah dışında hiç kimseyi ve hiçbir şeyi biricik ve alternatifsiz görmez. Herkesin yerini dolduracak biri, her şeyin yerine geçecek başka bir şey mutlaka vardır.

[1] Krş: İbn Teymiyye, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VII, 244.

الأحد
EL-EHAD

2. Ehad olan Allah'tan rol çalmaya kalkarak kendini tek ve biricik görmez. Kendini tek ve biricik görmek bir hastalıktır. Kendini tek ve biricik gören kişi kendini vazgeçilmezliğine inandırmaya başlar. Bu hastalık ileri safhalarında öyle bir noktaya gelir ki, o kişi kendisinin sadece kullar için değil Allah için de vazgeçilemez olduğunu düşünmeye başlar. Kim ki Allah için vazgeçilmez olduğunu düşünür, Allah ondan vazgeçer. Bunu da kendisine bir şekilde gösterir, fakat iş işten geçmiş olur.

3. Kendini vazgeçilmez sanan haddini bilmezlerin zulüm ve baskıları onun Allah'ın ehadiyyetine imânını sarsamaz. Onları Allah'a havale etmeyi ve işine bakmayı bilir. İnanır ve bilir ki, mezarlıklar kendini vazgeçilmez sananların çürümüş cesetleriyle doludur.

4. Peygamber de olsa, Azîz de olsa, sevdiklerine vazgeçilmez payesi vererek Allah'ın Ehad ismine karşı edebini kaybetmez, Rabbine karşı terbiyesini muhafaza eder. Sevdiklerini ölçülü ve dengeli sever. Ölçüsüz ve dengesiz sevginin zehirleneceğini ve sevileni de zehirleyeceğini aklından çıkarmaz.

5. Ehad olan Allah'ın hakkını her hakkın üzerinde, O'nun sevgisini her sevginin üzerinde, O'na olan saygıyı herkese olan saygının üzerinde tutar. En yüksek sevgi O'nun sevgisi olmalıdır. En büyük amaç sevgi, en büyük lezzet rızadır. Aşk Allah için kullanılmaz. Zira hissi ve uzvi sevgidir. Fakat muhabbet ve meveddet Allah için kullanılır.

6. Allah'ın ehadiyyeti konusunda titizlendiği gibi, eşyanın ve insanın kesreti konusunda da titizlenir. Halıkın ehadiyyeti nasıl O'nun hakkı ise, mahlukut kesreti de onun hakkıdır. Zira bu kanunu Ehad olan Allah koymuştur.[1] Bu hakkı teslim eder. Akılların, kalplerin, eylemlerin, insanların bir araya gelmesi için gayret göstermek, bu hakkı teslim etmenin bir gereğidir. İstişaredeki berekete, cemaatteki rahmete ancak vahdetle nail olunur. Vahdeti sağlamak, kesreti kabul etmekten geçer.

7. Ehad olan Allah'ın yarattıklarında mutlaka ortak bir öz olduğunu bilir. Zira sayısız çeşitlilikteki bu yaratılmışlar âlemi,

[1] İnsanların çift yaratılışı için bkz: Nebe 78:8. Hayvanların çift yaratılışı için bkz: Şura 42:11. Bitkilerin çift yaratılışı için bkz: Taha 20:53. Her şeyin çift yaratılışı için bkz: Zariyat 51:49.

Ehad olan Allah'ın eseridir. Mesela Ehad olan Allah insana ruhundan üflemiştir. İnsan denilmeye layık herkesin "ruh-u menfuh" taşıdığı ve Allah'ın emeğine muhatap olduğu bir hakikattir. Bu hakikati bilen insandan umut kesmez, insanı atmaz, insanı harcamaz. Diğer varlıkların da buna benzer ortak noktaları Ehad isminin bir tecellîsidir. Bu isme imânın edebi, o tecellîleri keşfederek kesretteki vahdeti bulmak ve varlığın tüm farklılığına rağmen her birinin ehad olan yaratıcısını gösterdiğini keşfetmektir.

3.4. Ehad olan ehak olandır

Fatiha'daki "Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileniriz" (Fatiha 1:4) ayeti, kulluk ve duaya ehak olanın, Ehad olan Allah olduğunu beyan eder.

O tekdir, kulluğun ve ibadetin adresi de tek olmalıdır. Bu Allah'ın tekliğine kulun kulca teşekkürüdür. Zira eğer O tek olmasaydı, ne olurdu sorusunun cevabı açıktır:

لَوْ كَانَ فِيهِمَآ اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا ۚ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, *(gökler ve yer)* ***kaos içinde mahvolurdu. İşte bu nedenle O her şeyden yüce olan Allah, O mutlak otorite sahibi, şirk koşanların yakıştırdıkları her şeyin ötesindedir."***

(Enbiya 21:22)

Fatiha 4, zımnen şu anlamı taşır: "Kulluğunu kime hasretmişsen, isteğini de ona yönelt." İnsan kulluğu Allah'a has kılmalıdır. Zira Allah Ehad'dir. Allah tek iken, kulluk nasıl çift olabilir? O halde kulluk da tek olmalıdır. Eğer kulluğun adresi tek ise, duanın adresi de tek olmalıdır. Zira kişi istemek için kul olduğu kapıya yönelmelidir. Eğer kişi tek kapıya kul olduğu halde duasında başka kapılar arıyorsa, ya kulluk ettiği kapıyı tanımıyor ya da güvenmiyor demektir.

Haşyet Allah'ın hakkıdır. Haşyet, sıradan korku değildir. Sıradan korkuya havf denilir. Haşyet korkulanın yüceliğinden dolayı duyulan korku, havf korkanın zayıflığından dolayı duyulan korkudur. Haşyetin kaynağında korkulan hakkındaki bilgi, havfin kaynağında ise korkulan hakkındaki cehalet yatar. İşte bu manalarıyla haşyet de yalnızca Ehad olanın hakkıdır:

الأحد
EL-EHAD

وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ ۗ

"Onlar Allah'tan başka kimseden korkmazlar."

(Ahzab 33:39)

3.5. Ehad olan evla olandır

Sevgide öncelik Allah'ın hakkıdır:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ۗ

Fakat insanlar içinde öyleleri var ki, Allah'tan başka bir takım varlıkları Allah'a eşdeğer rakip güçler olarak görüp onları Allah'ı sever gibi severler. Oysaki imân edenler en çok Allah'ı severler." *(Bakara 2:165)*

Ayet imân edenler Allah'tan başkasını sevmezler demiyor. Allah'tan başkasını sevmeyi olumsuzlamıyor. Burada olumsuzlananşey, Allah'tan başkasını Allah'tan daha çok sevmektir. Ehad olan, sevgide evla ve ehak olandır. Allah Rasûlü'nü bir yakınından dolayı uyarmak için indiği söylenen şu ayet, zımnen Allah Rasûlü'nün hidayete ermemiş birine olan sevgisini reddetmemektedir:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۗ

"Şüphesiz ki sen sevdiğin herkesi doğru yola yöneltemezsin; fakat Allah** (isteyenin) **doğru yola yönelmesini diler: Zira o kimin doğru yola girmek istediğini çok iyi bilir." *(Kasas 28:56)*

Tıpkı sevgide olduğu gibi korkuda öncelik de Allah'ın hakkıdır:

فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً ۚ

"Ama onlara savaşmaları emredildiği zaman, içlerinden bir gurup Allah'tan korkarcasına, hatta daha da büyük bir korkuyla insanlardan korkmaya başladılar." *(Nisa 4:77)*

Oysaki kendisinden korkulmaya (havf) Allah daha evla idi.

4. EHAD OLAN ALLAH'A DUA

Ey Ehad olan Allah'ım!
Ey Samed olan Allah'ım!
Ey tekliğinde şüphe bulunmayan Allah'ım!
Ey birliği mutlak olan Allah'ım!

Bize mutlak ve sonsuz tekliğinin hakikatini duyur!
Bizi eşsiz ehadiyyetinin şuuruna erdir!
O ehadiyyetin ki ey âlemlerin Rabbi!
Erkek-dişi gibi her yaratılan çift varlığını ona borçlu,
Aydınlık-karanlık gibi her yaratılan zıt varlığını ona borçlu,

Ya Ehad!
Ehadiyyetin hürmetine imânımızı bütünle!
Ehadiyyetin hürmetine kişiliğimizi bütünle!
Ehadiyyetin hürmetine hayatımızı bütünle!
Ehadiyyetin hürmetine ümmetimizi bütünle!

Amîn!

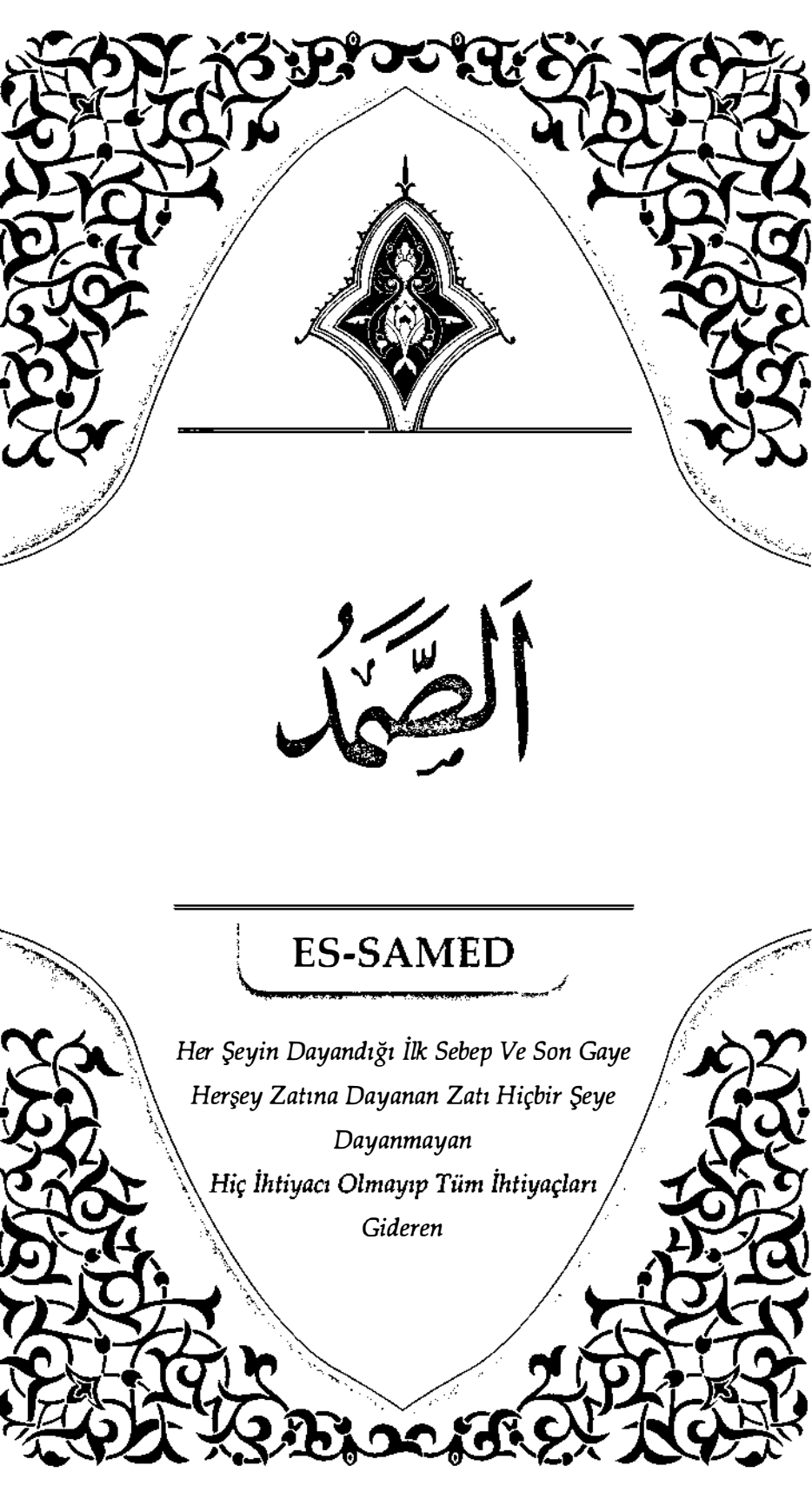

اَلصَّمَدُ

ES-SAMED

Her Şeyin Dayandığı İlk Sebep Ve Son Gaye

Herşey Zatına Dayanan Zatı Hiçbir Şeye Dayanmayan

Hiç İhtiyacı Olmayıp Tüm İhtiyaçları Gideren

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

1.1. Arap dilinde iştikak çeşitleri

Es-Samed, Allah'ın her şeyin kendisine dayanıp yaslanacağı mutlak ve sonsuz, eşsiz ve benzersiz dayanak olduğunu ifade eder. Aynı zamanda kendi zatıyla kaim ilk sebep ve son gaye, öncesiz ilk ve sonrasız son, eksilme ve artmadan münezzeh mutlak tam mânâsına gelir.

"Sırtını sağlam kayaya yasladı" deyiminde ifadesini bulan mânâsıyla, kişinin sırtını yaslayınca asla yıkılmayacağı en sağlam dayanak mânâsına gelir. Samed öyle bir dayanaktır ki, her şey kendisine yaslanıp dayansa da, kendisi hiçbir şeye ve hiç kimseye asla yaslanıp dayanmaz. Samed isminin mânâsı bu yolu izleyerek şu gâî manaya ulaşır: Her şeyin ve herkesin kendisine muhtaç olup kendisinin hiçbir şeye ve hiç kimseye ihtiyaç duymadığı, hem kendi zatına hem de herkese ve her şeye yeten, mükemmel ve müstağni zat.

İlk etapta fark edileceği gibi, Samed isminin mânâsını değil tek bir kelimede, neredeyse tek bir cümlede bile ifade etmek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi, bu kelimenin kök mânâsına ilişkin şu etimolojik kazıyı yapınca anlaşılabilir.

Tüm dünya dilleri, kelime yapılarından yola çıkarak ikiye ayrılırlar:

1. *Bükümlü ve çekimli diller*: Bu dillerde kelimelerin türetimi, bir kökün farklı kalıplara sokulması suretiyle yapılır.

2. *Sondan ekli diller*: Bu dillerde kelimelerin türetilişi, kökün sonuna ilave edilen eklerle yapılır.

Arapça birinci türe giren dillere verilebilecek en tipik örnektir.

Arap dilinde kelimelerin türetilişiyle ilgilenen ilmin adı olan *İştikak İlmi* temel bir yer tutar. İştikak ilmine göre Arap dilinde iştikak üçe ayrılır:

1. *Küçük iştikak* (*el-iştikaku'l- asğar*): Kök harfleri ve harf sıraları aynı olan kelimeler bu guruba girer: *Ketebe, katib, mektub, mekteb* gibi.

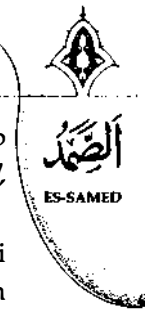

2. *Orta iştikak* (*el-iştikaku'l-evsat*): Kök harfleri aynı olup harf sıraları farklı olan kelimeler bu guruba girer: *Kelam, kemal, melek, lekme* gibi.

3. *Büyük iştikak* (*el-iştikaku'l-ekber*): Üç kök harfinden ikisi birbirinin aynı olup, üçüncü harfin ise mahreçleri birbirine yakın olan kelimeler bu guruba girer. Buna gösterilebilecek en güzel örneklerden biri *samed* kelimesidir.[1]

Kelimenin kök harfleri *sad-mim-dal*'dir. Bu kelimenin kök mânâsını bulmak için, iki harfi bu kelimeyle aynı olan kelimeleri tesbit etmek gerekir. Mesela "susmak" mânâsına gelen *samt, sad* ve *mim* harflerinde *samed* ile ortaktır. Ağızdan "bir şey çıkmadığı için" susmaya *samt* denilmiştir. Yine "oruç" mânâsına gelen *savm*, iki harfinde *samed* ile ortaktır. Ağızdan "bir şey girmediği için" oruca *savm* denilmiştir. Yine "sağır" mânâsına gelen *summ*, iki harfinde *samed* ile ortaktır. Kulaktan "bir şey girmediği için" *summ* denir. Değeri eksilmeyip sabit kaldığı için altın ve gümüşe *sâmit* adı verilmiştir.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi *samed* iki harfinde müşterek olan tüm kelimeler, "içine bir şey almayan ve içinden bir şey çıkarmayan, değeri sabit olan, yerinden oynamayan, varlığını kendi dışındaki bir başka şeye borçlu olmayan, kendi dışındaki bir başka şeye dayanmayan" anlamlarını bünyesinde toplar.

1.2. Samed isminin manaları

Samed kelimesi "güçlü ve mukavemetli oldu" (*şiddet*) ve "dağınık olmayıp yekpare oldu" (*cem*) mânâsındaki *samede* fiilinden türetilmiştir. Rağıb, kelimenin kökenini "bir şeye yönelmek" (*kasd*) olarak verir. Bu anlamda ism-i mef'ul (*mesmud*) vurgusu daha baskındır ve anlamı "kendisine yaslanılan" olur. Bu mana bazı hadislerde de görülür. Bu da göstermektedir ki, *samed* çift vurgulu bir kelimedir. Arapça'da *sumud* "direniş" mânâsına gelir. *Samed* ile harfleri aynı fakat harf sıraları farklı olan *saddam* kelimesi, "kendisiyle çarpışanı dağıtacak kadar sabit duran" mânâsına gelir. İçi dolu olup kendi ağırlığına dayandığı ve başka bir şeye dayanmadığı için "tek parça büyük kayaya" da *samed* denilir.

[1] Krş: İbn Teymiyye, *el-Tefsiru'l-Kebir*, VII, s. 324; ayrıca bkz: *Hayat Kitabı Kur'an*, İhlas sûresi, 2. ayetin notu.

اَلصَّمَدُ
ES-SAMED

Bütün bu anlam kümesi ışığında Allah için kullanıldığında Samed, hiçbir şeye muhtaç olmayan, yemek içmek de dâhil içine hiçbir şey almayan ve içinden hiçbir şey çıkarmayan, yani *ölümlü bir beşere benzemeyen* demektir. Yine var olmak için bir başkasına dayanmayan, fakat kendisine dayanılan demektir. Kendisi başkalarına muhtaç olmayıp kendisine muhtaç olanların ihtiyacını karşılayan toplum liderine de *samed* denilir. Bu yüzden olsa gerektir ki, İhlâs sûresinde yalnız Allah için kullanılan Ehad ismi belirsiz geldiği halde, insanlar için de kullanılan Samed ismi belirlilik takısıyla *es-Samed* biçiminde gelmiştir.

Samed ismi öncelikle Allah'ın yemek ve içmek de dâhil her tür beşeri ihtiyaçtan münezzeh olduğunu ifade eder. Hz. Meryem ve İsa'nın ilâhlığını red bağlamında Kur'an şöyle buyurur: "O ikisi yemek yiyordu." (Maide 75) Bu ayetle Hz. Meryem ve İsa'nın ilâh olmadıkları hem hakikaten, hem telmihen vurgulanmaktadır. Hakiki vurgu, yiyip içtikleri vurgusuna sahip, telmih ise yiyip içen def-i hacete de çıkacağı için, "ihtiyaç da gideriyorlardı" vurgusunu sahiptir. Oysaki tanrı olanın içine gıda girmez. Zira buna ihtiyaç duymaz. İçine gıda girmeyen, ihtiyaç gidermek için ayakyoluna da çıkmaz.

Samed'in mânâsını en güzel açıklayan yine Kur'an'dır. Bu ismin geçtiği tek yer olan İhlâs sûresinin 3 ve 4. ayetleri Samed isminin açıklamasıdır:

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ۝

"O doğurtmamış ve doğurulmamıştır. Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır." *(İhlâs 102:3-4)*

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Samed ismi hem zata hem fiile dönüktür

Allah Samed'dir. Bu mübarek isim Allah'ın eksiksiz gediksiz, noksansız fazlasız olduğunu ifade ettiği gibi, bünyesine bir şey almaktan ve bünyesinden bir şey vermekten de münezzehtir mânâsına gelir.

Samed isminin bu mânâsı ışığında Kur'an'da insana üflendiği ifade buyurulan *ruh-ı menfuh*'a bakacak olursak, üflenen ruhun

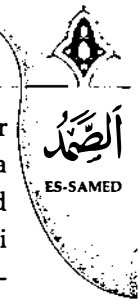

"Allah'tan bir parça" olduğunu düşünmenin Samed ismini inkâr etmek demeye geldiği açıkça anlaşılır. Eski Yunan'dan Stoacılara atfedilen bu görüşün tarihi çok daha eskilere kadar gider. Samed ismine imârın gereği, Allah'ın bir şeye ve birine girdiği yolundaki *hulûl* türünden tüm sapmaları ve Tanrı'nın biriyle birleştiği yolundaki *ittihad* türünden tüm sapmaları reddetmektir.

Fatımi halifesi Hâkim Bi-emrillah bu türden bir sapmanın odağına oturtulmuştu. Allah'ın ona girdiği (*hulul*) inancı, bugün Dürzîlik adıyla yaşayan inanç gurubunu doğurmuştur. Buna benzer daha başka inanç grupları da bulunmaktadır. Hz. Ali'ye Allah'ın hulul ettiğine dair aşırı inançlar da bu guruba girer.

Samed ismi, taşıdığı çift boyutlu mana ile hem zata, hem fiile bakar.

Birinci mana "hiçbir şeye muhtaç olmayan, hiçbir şeye dayanmayan" mânâsıdır. İkinci mana ise "her şeyin kendisine dayandığı, herkesin kendisine muhtaç olduğu" mânâsıdır.

Birinci mana tenzihe, ikinci mana teşbihe delalet eder.

Birinci mana zata dönüktür, ikinci mana fiile dönüktür.

Birinci mânâsıyla Samed selbi ve zati bir sıfat iken, ikinci mânâsıyla sübuti ve fiili bir sıfattır.

Samed ismi birincisi *selbî* (olumsuzlayan) ikincisi *subuti* (olumlayıp isbat eden) olmak üzere çift boyutlu bir mana taşısa da, esasen vurgu birincisinedir. Bunun en açık delili Kur'an'dır. Kur'an'da Samed isminin geçtiği tek yer İhlâs sûresinin 2. ayetidir. 4 ayetlik bu sûrenin son iki ayeti kendisinden önce geçen Samed isminin tefsiri mahiyetindedir. Bu iki ayet de göstermektedir ki, Samed ismi, *lâ ilâhe illallah* cümlesinde ifadesini bulan tevhîd kelimesinin ilk yarısına tekabül eden selbî bir vurguya sahiptir.

Allah'ın selbî sıfatları, Allah'ın ne olduğunu değil ne olmadığını söyleyen sıfatlardır. Buna "bir hakikati değilleme yöntemiyle ifade etmek" denilir. Bu yöntem, Allah gibi mutlak ve sonsuz bir varlığın tanınmasında başvurulması gereken temel bir yöntemdir. Zira insan aklı sonsuz ve mutlak olanı kavramaktan acizdir. Aklın idrakte aciz kaldığı hakikatler hususunda, değilleme yöntemi, akla sunulmuş bir çıkış yoludur. Bu yöntemi en güzel ifade eden söz şu vecizedir:

اَلصَّمَدُ
ES-SAMED

Kullu mâ hatara bi-bâlik / Fallahu ğayru zalik
(Her ne ki aklına geliyor / O Allah değildir)

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Samed ismi şerifi nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listesinde 13. sırada yer alır. Bu isimden önce *Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik, Ekrem, İlâh, Vekil, Ğafûr, A'la, Habir, Melik* ve *Ehad* isimleri yer alır. Allah ismini bu listenin dışında tutmamız, "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır" hadisine istinadendir. Bu hadiste, tüm sıfatlar Allah ismine nisbet edilerek ism-i zat olan Allah ismi esmâ-i hüsnâ tesbihinin imamesi sayılmıştır.

Samed ismi kendisi gibi Kur'an'da sadece bir yerde Allah için kullanılan Ehad ismi ile birlikte Mushaf'ta 112. sırada yer alan İhlâs sûresinde geçer. Tabi ki bu isim de Kur'an'da sadece bir kez geçer. İhlâs sûresi, tesbitimize göre nüzûl sıralamasında 25. sırada yer alan bir sûredir.

3.1. İhlâs sûresi

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۝ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۝ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ ۝ وَلَمْ يَكُنْ لَّهُ كُفُوًا اَحَدٌ ۝

"(Ey muhatab!) De ki: O Allah'tır; bir tek, eşsiz-benzersizdir. Allah Samed'dir. O doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır."

(İhlâs 112:1-4)

İhlâs sûresi, bütünüyle sadece Allah'tan söz eden Kur'an'ın tek sûresidir. Kevser sûresi de bütünüyle Rasulullah'tan söz eden sûredir. İkisi birlikte, iki şehâdeti oluşturur. İhlâs ve Kevser sûreleri arasında nasıl *şahadeteyn* sadedinde bir ilişki varsa, Kafirun ve İhlâs sûreleri arasında da Tevhîd Kelimesi sadedinde bir ilişki vardır. Kafirun sûresi tevhîd kelimesinin ilk yarısı olan *la ilâhe*'yi, İhlâs sûresi ise ikinci yarısı olan *illallah*'ı temsil eder.

Allah Rasûlü buyurur ki:

"Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki, "*kul huvellahu ehad* sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir."

Bu hadis şöyle anlaşılabilir: Kur'an'ı üç ana başlığa ayıracak olsak, üçte biri ahkâm, üçte biri ahiret, üçte biri de Allah hakkındadır. Bu sûre Allah hakkında olduğu için Kur'an'ın üçte birine denk sayılmıştır.

İhlâs sûresinin iniş sebebi olarak, Mekke müşriklerinin Allah Rasûlü'ne sorduğu "Kim senin ilâhın ey Muhammed!" Sorusu gösterilir. Sûrenin ***kul*** (de ki) ile başlaması da, böyle bir sorunun sorulduğuna dolaylı bir delildir. Bu takdirde sûrenin başındaki "de ki" lafzı, "sorularına şu cevabı ver" vurgusunu taşır.

Allah Rasûlü'ne nasıl bir Tanrı'ya kulluk ettiğini soran kimselere cevabı yine Allah vermektedir. İlk bakışta böyle bir soru garip ve saçma görünmektedir. Böyle bir soruya biz olsak, cevaba değmeyeceğini düşünür muhatap almaya tenezzül etmeyiz. Fakat Âlemlerin Rabbi Allah'ın kullarına şefkat ve merhameti, yoldan sapmış kullarının zatı hakkındaki böylesine garip soruları dahi cevapsız bırakmayacak kadar engindir. Birliği ve sıfatları hakkında kuşkuya dayalı böyle bir soruyu cevaplamaya değer bulması, O'nun Rahmân ve Rahîm oluşunun bir başka delilidir.

3.2. Doğrudan ve dolaylı şirki ret

Bu soruyu soran Mekke müşriklerinin Tanrı tasavvurları hayli bulanık ve karışıktır. Şirk ideolojisi her hangi bir kitabi kaynağa dayanmadığı için kendi içinde de birçok tutarsızlık ve çelişki barındıran renklerle doludur. Müşriklerin çoğunluğu Allah'a en büyük ilâh, putlara da ona ulaşmada yardımcı unsurlar olarak inanıyorlardı. Zümer sûresinin 3. ayeti bu hakikati beyan eder. Müşrikler içerisinde, servetle şımarmış bir azgın azınlık vardı ki, onlar ilkel bir materyalizm türü olan "dehriliğe" mensup idiler. Yemen kaynaklı bu ilkel materyalizme inananlar, sayısı bir düzine civarında bir azınlığı oluşturuyordu.

Putlara Allah'ın astları olarak bakan geniş kitlenin putlara yaklaşımı da farklılık arz ediyordu. Bunlardan bir kısmı kimi putları Allah'ın haremi olarak görüyordu. Allah'a ulaşmanın ve onun gönlünü hoş etmenin yolunun haremini memnun etmekten geçtiğini düşündükleri için, putlara tazim gösteriyorlardı. Üç ünlü putun isimleri olan *Lât, Menat, Uzza*'nın üçünün de dişil isimler olmasının nedeni bu idi. Allah'ın, bunlardan bir kısmıyla yazı, bir

kısmıyla da kışı birlikte geçirdiğine inanıyorlardı. Diğer bir kısmı, putlara Allah'ın cinlerle evliliğinden olan kızları olarak inanıyordu. Mesela Süleym, Huzaa ve Cuheyne kabilelerinin inancı bu idi.

Bütün bu batıl inançların ortak noktası, en büyük ilâh olarak inandıkları Allah'ın "erkek bir tabiata" sahip olduğu idi. Taptıkları putlara ister Allah'ın haremi, isterse kızları olarak baksınlar, neticede Allah'ı bir "erkek" olarak tasavvur ediyorlardı. Bu sûre onların bütün bu sapık inançlarına kökten bir red içermektedir.

İhlâs sûresi aynı zamanda Hıristiyan şirkine de kökten bir ret içermektedir. Zira muvahhid İsevilikten farklı olarak kadim pagan kültürlerinin yeniden bedenlenmiş şekli diyebileceğimiz Hıristiyan teslisi, müşriklerin şirkinin bir başka formda yeniden üretilmesinden başka bir şey değildi.

Hıristiyan teslisi, *Baba-Oğul-Kutsal Ruh* üçlemesine dayanıyordu. Buna "üç cevher/esas" (*uknum*) diyorlardı. İlk cevher Baba idi. O Tanrı idi ve *Zorunlu Varlık'ı* temsil ediyordu. İkinci cevher "Oğul" idi. O ise İsa idi ve *aklı/ilmi* temsil ediyordu. Üçüncüsü ise Kutsal Ruh idi ve o da *irade ve sevgiyi* temsil ediyordu. Kutsal Ruh'un Yunanca karşılığı *Heraklit* idi. Bu üçüncü cevherin işlevi taşırmak ve kışkırtmaktı. Bu üçten her biri ilâhlık tabiatına sahipti.

Bu üç cevher ilâhlık tabiatına sahip olma yönünden bir, fakat cevher olma yönünden üç idi. Baba oğul değil, oğul baba değil, kutsal ruh ise baba da oğul da değildi. Ama üçü birlikte bir Tanrı idi. Tanrı bu üçünün tabiatının bileşkesiydi. Oğul Kutsal Ruh'un gücü ile Meryem'in bedenine hulul etmiş, Meryem'in rahmi ona 'mahal' olmuş, onun cesediyle cesetlenmiş ve onunla birleşmişti. Hıristiyan ilâhîyatı, anlatılması ve anlaşılması imkânsıza yakın olan bu teslis tezinin içinden, ancak "Tanrı'nın kudretinin sınırsızlığına" sığınma kurnazlığı yaparak çıkabilirdi ki, o da bunu yaptı. Tanrı bunu istemişse buna mani bir hal olamazdı. Sonuçta İsa Mesih hem tam bir Tanrı, hem de tam bir insan olmuştu. Ona ilâhî sıfatları da beşeri sıfatları da atfetmek caizdi. Teslis inancına göre "İsa Tanrı'dır" demek ile "İsa Tanrı'nın oğludur" demek aynı şeydi.

Teslis inancı, özetle "birin üç-üçün bir" olduğunu, imânın temeline yerleştirme çabasından başka bir şey değildi. Ne kadar mugalâta yaparsa yapsın, hiçbir aklın hiçbir sözle izah

edemeyeceği pagan kökenli bu tezi kilise ispatlamakta acze düşünce, "doğma" olarak ilan etmekten başka çare bulamadı. Teslis garabetini izah edemeyen kilisenin geriye söyleyeceği tek şey kalmıştı: "İlâhî sır". O da öyle yaptı ve bu uçuk tezi sorgulamadan imân edilmesi gereken "ilâhî sır" ilan *etti*.

3.3. Ehad ve Samed esmâsının birbiriyle münasebeti

İhlâs sûresi esmâ-i hüsnâdan iki ismi barındırır ki, bu iki isim Kur'an'da yalnızca bu sûrede yer alır. Bunlar *Ehad* ve *es-Samed* isimleridir. Ehad ismini bir önceki bölümde işledik. Burada Samed isminin geçtiği ayeti ve hemen arkasından gelen bu ismi açıklayıcı ayetleri ele alacağız.

İhlâs sûresinin ilk iki ayetinde, sadece Müşriklerin şirki değil Hıristiyanların şirki de reddedilir:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ۝ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۝

"De ki: O Allah tekdir.

Allah Samed'dir." *(İhlâs 112:1-2)*

Bir önceki bölümde Ehad ismini işlerken söylediklerimize ilave olmak üzere, şu suale cevap vererek başlayalım: Allah ismi niçin hem Ehad hem de Samed ile birlikte tekrar edilmiştir?

1. Allah isminin tekrarı iki sıfatın birbirinden tamamen farklı hakikatleri beyan ettiğine delalet eder. Ehad ismi *ehadun* şeklinde belirsiz gelmişken Samed ismi *es-samed* şeklinde belirli gelmiştir. Zira ilki hiç kimse için kullanılmazken, ikincisi Arap dilinde insanlar için kullanılmaktadır. Bunun bir başka nüktesi de, Allah'ın Ehad oluşuna akıl sır ermez, fakat Samed oluşu "samed" sıfatı verilen insanlara bakılarak bir nebze de olsa anlaşılabilir.

2. Allah isminin tekrarı, Ehad ve Samed isimlerinin birbirinden bağımsız olarak tecellî ettiğini gösterir. Bu yüzden birinin diğeri üzerine bağlaçla atfı caiz değildir.

3. Allah isminin tekrarı, Allah'ın bu iki sıfatını anlamak için, ehadiyyetinin samediyyeti ile birlikte, samediyyetinin de ehadiyyeti ile birlikte düşünülmesi lazım geldiğini ifşa eder.

اَلصَّمَدُ
ES-SAMED

Kur'an'da Samed isminin geçtiği tek ayet budur. Allah'ın Ehad olması, Eşsiz ve benzersiz, mutlak ve sonsuz tek olması anlamına gelir. Allah'ın "tek" oluşunu vurgulayan bir manaya sahiptir Samed ismi. Zira Samed isminin kök anlamında "parçalanmaktan münezzeh bütün", "noksanlıktan münezzeh tam" vurgusu vardır. Bu "tamlık" ve "bütünlük" vurgusu, Ehad isminin vurgusu olan "teklik" vurgusunu daha bir pekiştirmektedir.

3.4. Allah'ın Samed oluşu neyi ifade eder?

İbn-i Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Allah Rasûlü, "Ya Rasulallah, Samed nedir?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Tüm ihtiyaçlarda kendine başvurulan yüce zat."

Allah'ın Samed oluşunun anlamı o kadar zengin, o kadar geniştir ki, bu konuda söylenecek söz asla tüketilemez. İşte bu konuda söz söyleyenlerin sözlerinden bir demet:

İbn-i Mes'ud: Ululukta zirveye ulaşmış zat.

Said b. Cübeyr: Her sıfatında ve fiilinde kâmil zat.

Süddi: Musibetler anında yalnızca kendisinden yardım istenen zat.

Huseyn b. Fadl el-Beceli: Dilediğini işleyen, istediği gibi hükmeden, hiç kimsenin işine ve hükmüne karşı çıkamadığı zat.

Efendimize atfedilen yorum da dâhil bu Samed tarifleri Allah'ın zatıyla ilgili ve içeriği olumlu tarifler. Bir de değilleme yöntemiyle (selbi) yapılan tarifler var.

Übey b. Ka'b: Ölmez, varis edinmez, varis olmaz, göklerin ve yerin mirası O'nundur.

İbn-i Abbas: Kendisinde boşluk olmayan zat.

İmam Cafer: Her zaman galip olup, hiçbir zaman mağlup olmayan zattır.

Ebu Hüreyre: Hiç kimseye muhtaç olmayan zat.

Katade b. Diame: Yedirir yemez, suvarır içmez, doyurur doyurulmaz; yarattıklarının yok olmasından sonra baki kalan tek zattır.

Hasan Basri: Kendisine zeval olmayan zat; O'nun için mekân, yer, zaman, renk, araz, taht yoktur; ins ve cin değildir.

İbn Keysan: Herhangi bir sıfat ile nitelenmeyen zat.

Ebu Mâlik: Uyumayan ve unutmayan zattır.

Mukatil b. Hayyan: Her tür ayıptan münezzeh zat.

Rebi b. Enes: Hiçbir afetin arız olmadığı zat.

Bütün bu tariflerden de anlaşılacağı gibi Samed isminin mânâsı değil öyle üç-beş kelimeyle, üç-beş cümleyle dahi ifade edilemeyecek kadar geniştir. Bu yüzdendir ki biz bu bölümün başında bu mübarek ismin altına üç ayrı mana yazmak zorunda kaldık.

3.5. İhlâs'ın son ayetleri Samed ismini tefsir eder

Samed ismine değilleme yoluyla mana veren ikinci gurubun yaklaşımını, Samed isminin tefsiri demek olan İhlâs sûresinin 3 ve 4. ayetleri desteklemektedir:

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝٣

"O doğurtmamıştır ve doğrulmamıştır." *(İhlas 112/3)*

Lem yelid, çoğunlukla "doğurmamıştır" şeklinde anlaşılmakta ve öylece çevrilmektedir. Bu her açıdan yanlıştır.

1. Vakıa açısından yanlıştır: Zira bu ayet Allah'ın "anneliğini" değil, "babalığını" reddetmektedir. Açıktır ki ne doğrudan şirk koşan müşrikler ne de dolaylı şirk koşan Hıristiyanlar Allah'a "analık" değil "babalık" (ve "kocalık") isnat etmektedirler. Allah için tasavvur ettikleri cinsiyet "erkek" cinsiyetidir. Bu yüzden *lem yelid* ibaresi "doğurmamıştır" şeklinde anlaşılıp çevrilemez. Zira baba değil, anne doğurur. Oysaki Allah'tan nefyedilen hususu, Hıristiyanların "babalık" iddiası, müşriklerin ise "babalık" ve "kocalık" iddiasıdır.

2. Dil açısından: *Lem yelid* fiili eril bir fiildir. Karşılığı "doğurmamıştır" değildir. Zira doğuran anne olur, anne ise eril değil dişil bir kalıpla gelir. Bu fiilin doğru karşılığı "doğurtmamıştır" şeklinde olmalıdır. Eğer bu fiil ile dişili nefyetme kastedilseydi, *lem telid* gelmesi lazımdı. O zaman "doğurmamıştır" diye çevrilebilirdi. Bu da gösteriyor ki, bu ayet Allah'a yapılan "babalık" ve "kocalık" iftirasını reddetmektedir. Zaten bu sûrenin nüzûl ortamında Allah'a "analık" isnat eden bir inanç çevresi de bulunmamaktadır.

Ayet, "O doğurtmamıştır" diyerek, "baba" mecazını hakikate hamleden tüm inanç sapmalarını hizaya gelmeye davet etmektedir. Bunun anlamı, "O asla baba olmamıştır" demektir. Hıristiyan üçlemesinin ilki olan "baba" inanışını reddeder. Ayetin devamındaki "doğmamıştır" itirazı ise, teslisin ikinci rüknü olan "oğul" inanışını reddeder. Aynı zamanda Mekke müşriklerinin putları Allah'ın cinlerden olma kızları ittihaz eden inançlarını reddeder.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ۝

"Ve hiçbir şey O'na asla denk ve benzer olmamıştır."

(İhlâs 112:4)

Sûrenin bu son ayeti de tıpkı 3. ayet gibi Samed isminin açıklamasıdır. Başındaki *vav* bağlacı, bir önceki ayetin konusunun devam ettiğini gösterir. O konu, Samed isminin tefsiridir. Kur'an kendi kendini tefsir ederek bu ayette Samed'in mânâsını değilleme yöntemiyle şerh eder. Buna göre Samed, "hiçbir şeyin kendisine denk ve benzer olmadığı zat" demektir.

Ayette iki şey Allah'tan nefyedilmektedir: Birincisi "denklik"tir.

Evet, hiçbir şey Allah'a denk ve eş olamaz. Yani insanların samedi olabilir. O samedler insanların ihtiyaçlarını giderebilir. İnsanların ihtiyaç sahipleri onlara başvurabilir. Fakat onlardan hiçbirinin samed oluşu Allah'ın *es-Samed* oluşuna denk değildir. "Denk" olması bir yana, "benzer" bile değildir.

İşte ayette nefyedilen ikinci şey de budur: "Benzerlik".

Birinin birine benzerliğini nefyetmek, birinin birine denkliğini nefyetmekten daha ileri, daha üst düzey, daha derin bir olumsuzlamadır. Zira bir zat için "bunun benzeri" yoktur demek, aynı zamanda "bunun dengi yoktur" demeyi içerir. Zira birini benzeri olmaktan tenzih ettiğinizde, onu zaten dengi olmaktan da tenzih etmiş olursunuz. Çünkü birinin benzeri yoksa, dengi haydi haydi yok demektir.

4. SAMEDİYYETİNİN TECELLÎLERİNE MAZHAR OLMAK

4.1. Bu tecellîye mazhar olan azla yetinir

Fakir iki çeşittir:

1. Tembel fakir.

2. Müstağni fakir.

Birincisi yerilmiştir. Başkalarına yük olur, çalışmaz. İkincisi ise dünyadan müstağnidir. Bu ise övülmüştür. Bu manada fakrın tarifi, "sen her şeye sahip olsan da, hiçbir şeyin sana sahip olmasına izin vermemendir" şeklinde yapılmıştır.

Müstağni fakir, fakirliği 'yoksulluk' ve 'yoksunluk', 'zillet' ve 'miskinlik' olarak değil, dünyaya eyvallah etmeme ve özgürleşme, izzet ve onur olarak görür. Zira müstağni fakir konfora esir, servete köle olmaz. Konforun kendisini esir almasına izin vermez. Bu açıdan kendisini zengin sayan birçoklarından daha zengindir. Müstağni fakire "ihtiyaçlarını say" deyince alacağınız ihtiyaç listesiyle, zengin sanılan kimseye "ihtiyaçlarını say" deyince alacağınız listeyi karşılaştırınız. Göreceksiniz ki, hırslı zenginin ihtiyaç listesi müstağni fakirin ihtiyaç listesinden çok daha uzun olacaktır.

Sonuç bellidir: Hangisinin ihtiyacı çoksa, gerçek fakir odur.

Şu halde zengin ve fakir diye kime denir? Bu tanımı tekrar yapmak lazımdır.

Tembel fakir, tembelliğin adını tevekkül koymuştur. Allah'tan istemenin şartlarına riayet etmez. Yani Allah'ın koyduğu ***"insan için ancak çalıştığının karşılığı vardır"*** *(Necm 53:36)* yasasına uymaz. Bu yüzden başkalarına yük olur. Tembel fakirin en büyük yoksulluğu gayret ve himmet yoksulluğudur. Belki ümit ve itimat yoksulluğudur. Maddi yoksulluğunu manevi yoksulluğuna perde olarak kullanır.

Müstağni fakir Samed olan Allah'a itimad ettiği için müstağnidir. Açlık çekse bile *açlık korkusu* çekmez. Zira Allah rızka kefildir. Rezzak olan Allah'tır. Müstağni fakir, yerin ve göğün mülkünün hakiki sahibinin Allah olduğunu bilir. Bu cihana sahip olmak için değil, şahit olmak için geldiğini bir an bile aklından çıkarmaz. Onun hedefi sahip olmak değil "olmak"tır.

Fakir iki çeşit olduğu gibi zengin de iki çeşittir:

1. Hırslı zengin.

2. Kanaat zengini.

اَلصَّمَدُ
ES-SAMED

Hırslı zengin gerçekte zengin değildir. Gerçek zengin ihtiyaçlarını tamamlamış olan kimsedir. Hırslı zengin elindekiyle yetinmez. Aksine elinde olanı görmez bile. Gözü hep başkalarının elinde olana dikilmiştir. Onları da ister. Elinde olanı görmediği için fakirden daha fakir gibi davranır. Elinde var olanı görmediği için "yok" der. O "yok" dedikçe, var olan da yok olur.

Kanaat zengini ise gerçekte sayısız servete Mâlik olduğu için zengin değil, gerçek ihtiyaçlarını bildiği için zengindir. Bakışı şükre ayarlı olduğu için varı görür ve sorulunca varı sayar. O "var" dedikçe varlığı artar. Nankörlüğü küfür bilir. Yok demeye dili varmadığı için, yokun adını "hayır" koyar. Bilir ve inanır ki bazı servetin yokluğu hayırlıdır. Ait olmak mı, sahip olmak mı ikileminde, o ikincisini seçmiştir. Asla mala ait olmaz. O, "Allah'a aidiz" şahadetinde bulunmuştur bir kere.

Hırslı zengin Allah'ın samediyyetine dayanmaz. Onun tek dayanağı malıdır. Hem malına dayanır, hem de malın dayanılamayacak kadar çürük bir destek olduğunu bilir. Desteğini daha da sağlamlaştırmak için hep daha çoğunu ister. "Bu yeter" demez, diyemez. Eğer Samed olan Allah'a dayansa bu zavallı duruma düşmeyecektir. Fakat o bu haliyle samediyyetin tecellîsinden de mahrumdur.

Kanaat zengini ise Allah'ın samediyyetine tam itimat eder. Bu ismin tecellîsine medar olur. Allah'a dayandığı için, başka bir dayanak ve sığınak aramaz. Hele servet gibi çürük bir dayanağa hiç dayanmaz. Bilir ki servet berbat bir efendi, harika bir köledir. O Allah'a dayanmıştır. O'nu Samed bilmiştir. Bu yüzden herkes telaş içindeyken o sakin, herkes açlık korkusu çekerken o emin, herkes şikâyet ederken o şükredendir.

Hırslı zengin ahmak zengindir. Zira ahmak zengin, kazandığını götüremeyen, götüremeyeceğini kazanmak için ömrünü harcayandır. Sahip olmak için kendini vermiş, kendini verdiği için ortalıkta servetinin sahibi kalmamıştır.

Akıllı zengin ise kazandığını götüren, götüreceğini kazanandır.

Dünyalıklar, öldükten sonra götürülemeyecek kazançtır. Bu yüzden gerçek servet sayılamazlar. Olsa olsa mecazen servet denilebilir. Gerçek servet ölünce götürülen servettir ki, o takva

ve salih ameldir. İşte gerçek zengin odur. Dünyanın en zenginleri listesinin ön sıralarında yer alanları ahiretin dilencileri olarak görmek hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Yine dünyanın en fakirleri sayılan kimseleri ahiretin en zenginleri arasında görmek de şaşırtıcı olmayacaktır. Zira onlar arasında takva ve salih ameliyle öne geçmiş nice ahiret zenginleri bulunmaktadır.

4.2. Bu tecellîye mazhar olan ihtiyaç giderir

Allah hiçbir şeye muhtaç olmadığı halde her ihtiyacı gideren Samed'dir. O kullarının ihtiyacını bazı kulları eliyle giderir.

Samed olan Allah bazen kullarının diliyle kullarının ihtiyacını giderir. Onların dili hakkın dili olur. Hakikatin dile geldiği ağızlar, Allah'ın Samed isminin tecellîsi olurlar. Gerçek, insanlara o ağızlar tarafından hatırlatılır. İnsanların gerçeği duyma ve bilme ihtiyacı o diller aracılığıyla karşılanır.

Samed olan Allah, bazen kullarının eliyle başka kullarının ihtiyacını giderir. Onların eli hakkın eli olur. Allah Teâlâ muradını o eller aracılığıyla gerçekleştirir. "Attığın zaman (hakikatte) sen atmadın, fakat Allah attı" ayetinde söylenen hakikat buydu. Evet, atan kuldu. Fakat kula atma idrakini, iradesini, kudretini ve araçlarını veren Allah idi. Kul "ben attım ben vurdum" derse hakiki faili unutmuş olurdu. Zaten bunu demesin diye Allah bazen kişinin avını attığı yerden düşürmezdi. Kul şu köşeye nişan alıp atar, fakat av öbür köşeden gelirdi. Elbette atılan boşa gitmemiş, gelen de beleş gelmemişti. Fakat Allah kuluna "Ben attım, ben vurdum" dedirtmemek için böyle yapardı.

Allah'ın birilerini başka birilerine muhtaç etmesi de samediyyetinin tecellîsidir. Ne muhtaç ettikleri bundan dolayı yerinmeli, ne de onları kendilerine muhtaç ettiği insanlar bundan dolayı üstünlük taslamalıdır. Her iki kesim de birbiriyle imtihan edilmektedir.

Bir insan başkalarının ihtiyacını ne kadar gideriyorsa, Samed ismi o insanda o kadar fazla tecellî ediyor demektir. Efendimizin "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır" hadisi, esasen Samed isminin tecellî ettiği insanlar hakkında söylenmiştir. Onlar "insanların en hayırlısı" olma niteliğini,

insanların ihtiyaçlarını gidermeleri sayesinde kazanmışlardır. Bu ise samediyyetin kulda tecellîsinden başkası değildir.

5. SAMED OLAN ALLAH'A DUA

Hz. Peygamber bir adamı duasında şunları söylerken işitti: "Allah'ım! Senden istiyorum. Çünkü ben şehâdet ederim ki Sen, kendisinden başka kulluğa layık hiçbir ilâh olmayan, Ehad ve Samed olan, doğmayan ve doğurtmayan, hiç kimse ve hiçbir şey kendisine eş ve benzer olmayansın!" Bunun üzerine (Nebi şöyle dedi): "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, o Allah'tan dua edildiği zaman icabet edilen, istenildiği zaman verilen en büyük ismiyle istedi."[1]

Ya Allah, ya Ehad, ya Samed!

Sen Samed'sin: Her şeyin dayandığı ilk sebep ve son gaye Sensin.

Sen Samed'sin: Sen her şeyin kendisine dayandığı zatsın.

Sen başkalarına dayanmaktan münezzehsin.

Sen Samed'sin: Sen hiçbir şeye ve hiç kimseye ihtiyacı olmayansın.

Sen her şey ve herkes kendisine muhtaç olansın.

Sen Samed'sin: Öncesiz ilk ve sonrasız sonsun.

Eksilme ve artmadan münezzeh mutlak tamsın.

Bizi samediyyetinin sırrına erdir!

Bizim tek dayanağımız ve sığınağımızsın!

Bizi namerde değil merde dahi muhtaç eyleme!

Muhtaçların ihtiyacını bizim elimizle gider!

Dağılmışımızı topla, bizi âleme ibret eyleme!

Amîn!

[1] Ebu Davud, 1493; Tirmizi, *Deavat* 63; İbn Hibban, *Sahih* 888.

EL-‘AZÎZ

Sonsuz Şeref Kaynağı

Gücü Mükemmel Şerefi Yüksek Olan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-'Azîz, çok şerefli ve hep değerli olan, mükemmel, en yüce izzet ve şerefin sahibi olan otorite demektir. Sahibinin üstünlükte eşi ve benzeri bulunmadığını ifade eder. *el-'Azîz*, her izzet sahibinin izzet ve şerefinin sonsuz ve mutlak kaynağıdır.

O'ndan mahrum olan gerçek şeref ve izzetten de mahrum olur. O'na kul olan, kulluğu kadar izzet ve şerefe nail olur. El-Azîz'e kul olan üstünlük taslamaz. Onun tevazuu üstünlüğüdür. Nefsine kul olan üstünlük taslar, fakat bu onun hakikatte alçaklığına delalet eder.

El-'Azîz'in kendisinden türediği *'azze* senântik yolculuğu sırasında kazandığı dört anlam katmanına sahiptir:

1. Kelimenin kök anlamı "şiddet, güç ve kuvvet"tir. El-'Azîz, bu açılardan mükemmelliği, eşsiz ve benzersizliği ifade eder.

2. Kelime bir sonraki durakta "galip gelme" ve "üstün olma" anlamını kazanır. 'Azîz olan daima galip ve üstündür, hiç mağlup olup yenilmez.

3. Kelime bu yolu izleyerek "az bulunduğu ve ender olduğu için izzet ve şeref sahibi olmak" anlamlarına ulaşır. Az bulunduğu için değerlidir, pahası pek yüksektir.

4. Bu anlam yolculuğunun son durağında kelime "destek olma" karşılığını da anlam alanına dâhil eder. Yâsin sûresinin ***"o ikisini bir üçüncüyle destekledik*** *('azzeznâ)"* *(36:14)* ayetinde bu anlamda kullanılır.

El-'İzze, insanın yenilgisine mani olan hal. Kürek işlemeyen ve içine su çekmeyen sert araziye *ardun azâzun* denilir. Şu ayetteki kullanımı bu anlamdadır:

أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۝

"Yoksa onlar izzet ve şerefi o (kafirlerin) yanında mı arıyorlar? Ama bakın, izzet ve şeref tümüyle Allah'a aittir." *(Nisa 4:139)*

'İzzet iki anlamda birden kullanılır:

1. Övgü anlamında: Kelime yalınkat geldiğinde genellikle övgü ve yüceltme anlamı kastedilir.

2. Yergi anlamında: Bu anlamda kullanılacağı zaman genellikle *'alâ* edatı ile birlikte gelir. Şu ayette olduğu gibi:

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ۝

"Bilakis küfürde ısrar eden o kimseler üstünlük taslıyorlar ve tarifsiz bir nefret içine gömülmüşlerdir" *(Sâd 38:2).*

Burada yerilen izzet, "hakka ve hakikate karşı üstünlük taslamak" anlamına kullanılmaktadır. Bu hak edilmiş bir üstünlük değil, "zorlama" bir üstünlüktür. Meme deliği dar olup sütün zor çıktığı deveye *nâkatun 'azûz* denmesinin sebebi de budur. Hem sütü sağanın ona güç eriştiği, hem de süt veren hayvana bu iş çok güç geldiği için böyle denmiş olmalıdır. Yani ortada bir "zorlama" vardır. "Şiddetli geçen yıla" *el-'azzâ'* denmesinin sebebi de insanları zorladığı için olsa gerektir.

Burada iki şey birbirinden ayrılmaktadır: İzzetli olmak ve izzet taslamak. Birincisi üstünlük ve meziyet, ikincisi ise alçaklık ve zillettir. Allah Rasûlü bu gerçeği şöyle ifade eder: "Allah'tan kopuk olan her izzet zillettir."[1] Bu, müşriklerin, putların katında izzet ve şeref aramalarına benzemektedir: "Onlar Allah'tan başkalarını kendilerine statü ve nüfuz (*'izzen*) sağlamak için ilâhlaştırırlar" (Meryem 19:81). *'İzzet*, sahte ve kof üstünlük gösterisi mânâsına şu ayette de kullanılır: "Kendisine ne zaman Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!" denilse, tasladığı büyüklük tutkusu (*izzet*) onu derhal günaha sürükler" (Bakara 2:206).

Üstünlük adılı (ism-i tafdil) *e'azz* gelir ve "en üstün, en yüce" demektir. Dişili *'uzzâ*'dır ki, bu aynı zamanda Cahiliyye Araplarının taptığı ünlü üç puttan biridir. Putun ismi olan *'Uzzâ*, "en üstün, en yüce dişi" mânâsına gelir.

'Azîz, mübalağa ile ism-i fail formudur. "Çok üstün olan", "pek yüce bir izzet ve şerefin sahibi" anlamına gelir. İnkârcı kavmin Şuayb peygambere söylediği: "Eğer ailenden (hatırını saydıklarımız) olmasaydı, seni kesinlikle taşa tutardık; zira senin bize her hangi bir üstünlüğün yok (*ve mâ ente 'aleynâ bi-'azîz*)"[2]

[1] Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, s. 466. Hadisin senedi zayıftır.
[2] Hûd 11:91.

sözünde, *'azîz* "üstün" mânâsında kullanılmıştır. Krallıklarda "yönetici" için de *'azîz* kullanılmıştır. Zira krallık rejimlerinde yönetici yönettiklerinden "üstün" kabul edilirdi. Yusuf sûresindeki *imraetu'l-'azîz* (Azîzin karısı)[1] ve Hz. Yusuf'un kardeşlerinin yöneticiye hitap ederken kullandıkları *yâ eyyuhe'l-'azîz* (Ey saygın yönetici!)[2] ifadeleri buna örnektir. *'Alâ* harfi cerri ile kullanıldığında *'azîz* "zorluk, zor gelmek, zoruna gitmek" anlamına gelir. Şu ayette bu manada kullanılmıştır: "Sizin sıkıntıya düşmeniz onun zoruna gider (*'azîzun aleyhi*)" (Tevbe 9:128).

El-'Azîz şeklinde sadece Allah için kullanılır. "Şeref ve izzetinde eşsiz ve benzersiz, sonsuz ve mutlak olan" anlamına gelir. El-'Azîz, mutlak üstün olan ve asla alçalmayan, şerefini hiçbir makama, merciye, konuma, desteğe, alete edevata borçlu olmayan, bizatihi ve kendiliğinden üstün olan, şerefinin başlangıcı ve sonu olmayan eşsiz ve benzersiz üstün demektir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

'Azîz ismi, kalıbı gereği hem "şerefte eşsiz ve benzersiz olan" anlamına ism-i fail, hem de "üstün kılınmada ve bilinmede eşsiz ve benzersiz olan" anlamında ism-i mef'ul mânâsına sahiptir. Bu çift yönlü mana 'Azîz isminin tecellîsinin çift yönüne delalet eder.

Bu yönlerden biri Allah'ın eşsiz ve benzersiz şerefidir. Bu şeref, kul olan Azîzlerin başkalarına galip gelerek elde ettiği 'edinilmiş şeref' ile karıştırılmamalıdır. Zira Allah'ın izzetinin öncesi ve başlangıcı yoktur. O izzetini birilerine galip gelerek elde etmemiştir. O'nun benzeri yoktur ki eşi olsun. Eşi ve benzeri olmayınca, O'na izzetinde rakip de yoktur. Bu yüzden O mutlak izzet ve şeref sahibidir.

Edinilmiş her izzet korunmaya muhtaçtır. İzzeti edinmek bir bedel ister, onu korumaksa ayrı bir bedel ister. Bu kullar için böyledir. Fakat Allah için bu muhaldir. Zira O izzetini edinmek için bir bedel ödememiştir ki, onu korumak için bir bedel ödesin. Bazı dini geleneklerin Allah'ın rakibi olarak lanse ettikleri Şeytan dahi, O'nun izzetine yemin etmektedir: ***"Fe bi-izzetike:***

[1] Yusuf 12:30, 51.
[2] Yusuf 12:78, 88.

Senin izzetine yemin olsun ki..." *(Sâd 38:82)* Allah'ın Azîz oluşunu Şeytan bile itiraf etmek zorunda kalmaktadır. Demek ki, Allah'ın üstünlükte eşsiz ve benzersiz oluşunu itiraf etmeyen insanlar, Şeytan'dan da aşağı bir derekeye düşmüşlerdir.

'Azîz isminin çift boyutlu mânâsından ikincisi ise mef'ul mânâsıdır: "Azîz kılınmada ve bilinmede eşsiz ve benzersiz olan". O eşsiz ve benzersiz izzetini itiraf etmemizi istemektedir. O'nun bizden dileği zatını azîz bilmemizdir. Öyle Azîz ki, hiçbir şeyi ve hiç kimseyi O'nun izzetine eş ve denk tutmamalıyız. İzzetinde O'na şirk koşmamalıyız. Bu, O'nun izzetini tasdik etmektir. Bu tasdik tevhîdin bir parçasıdır. Bu manada O "çok azîz kılınan"dır. 'Azîz isminin içinde taşıdığı ikinci mana budur. İsm-i mef'ul mânâsı olan bu ikinci mana, bizim O'nu Azîz kıldığımız anlamına değil, el-'Azîz olanı Azîz bildiğimiz mânâsına gelir.

Buraya kadar söylediklerimiz 'Azîz sıfatının zata dönük yüzüdür. Bir de fiile dönük yüzü vardır ki, bu yüzünde 'Azîz isminin mahlukattaki ve insandaki tecellîsini görürüz. Bu isim, zata dönük yanıyla Allah'ın zatının şerefini, fiile dönük yanıyla Allah'ın sıfatının kemalini ifade eder.

Evet, O istediğini Azîz eder. Bir kulunu Azîz edeceği zaman O'na el-'Azîz ismiyle tecellî eder. Bu tecellîye mazhar olan kul önceleri "kitap nedir imân nedir bilmeyen" bir yetim iken, O Azîz edince "âlemlere Rahmet" olur. O sonsuz izzetiyle bir şehre tecellî eder. O şehir cennet gibi bir tabiata, zümrüt gibi ormanlara, gürül gürül akan ırmaklara, atlas gibi sahillere sahip olmadığı, simsiyah volkanik kayalarla kaplı tepelerin ortasındaki bir çukura gömülü olduğu halde, onu "şehirlerin anası" ve "emin belde" vasıflarına sahip Mekke kılar. O bir "evi" Azîz edeceği zaman, o eve *el-'Azîz* ismiyle tecellî eder, o ev yeryüzünün göbeği, arzın kalbi, insanların binlerce yıldır uğruna en sevdiklerini terk edip ziyarete koştukları Kâbe olur.

Şeref ve izzeti O'ndan başkalarının nezdinde arayanlar, sadece aradıklarını bulamamakla kalmazlar, aynı zamanda haysiyetsizlik ve zilletle cezalandırılırlar. Zira hiçbir kul, kendisinden şeref isteyene kendisini geçecek bir şeref payesini bahşetmez, edemez. Şeref bahşedeceğine rakip olmayacak kadar bahşeder. Fakat Allah için bu söz konusu değildir. Zira Allah'ın ne hasmı ne rakibi vardır.

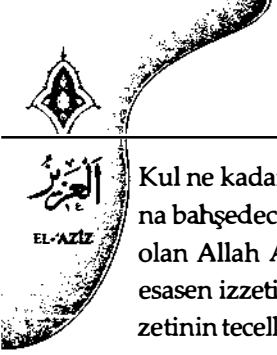

Kul ne kadar şerefli olursa olsun kuldur. Bu yüzden Allah'ın kuluna bahşedeceği şeref ve izzet gibisini hiç kimse bahşedemez. 'Azîz olan Allah Azîz ettiği gibi zelil de eder. Fakat O'nun zelil etmesi esasen izzetinin tecellîsinden kulunu mahrum etmesidir. O'nun izzetinin tecellîsinden mahrum olmak, zaten kişiye zillet olarak yeter.

İmam Gazzali, kendisinde şu üç sıfat bulunmayan 'Azîz ismiyle nitelenemez der:

1. Emsali az bulunmalı.
2. Kendisine şiddetle ihtiyaç duyulmalı.
3. Kendisine ulaşmak zor olmalı.

Şöyle devam eder: "Zira emsalsiz nice şeyler vardır ki, değeri büyük olmadığı gibi yararı da küçüktür. Böylelerine de Azîz denilemez. Yine değeri büyük, faydası çok ve emsali az nice şey vardır ki, kendilerine ulaşmak zor olmadığı için bunlara da "Azîz" denilemez. Mesela güneş gibi... Elbette güneşin emsali yoktur. Dünya da böyledir. Onun da emsali yoktur. Bu ikisinin faydası da çoktur ve kendilerine şiddetle ihtiyaç vardır. Böyle olmakla birlikte bu ikisi "Azîz" olarak isimlendirilemezler. Çünkü her ikisini de seyretmek zor değildir. İnsan onları her an görüp müşahede eder. Bundan başka üç mananın her birinin birer kemal ve birer de noksanlık halleri vardır. Emsalinin az bulunuşundaki kemal bir tek oluşuna bağlıdır. Benzerinin olması muhal olmalıdır ki Azîz olsun. Mesela güneşi ele alalım. Her ne kadar kâinatın bizim görebildiğimiz kısmında güneş bir tek ise de, bu bizim gözümüzün ulaşabildiği yere nisbetledir. Muazzam kâinatın başka yerlerinde kemalde ve nefasette bizimkine benzer başka güneşlerin varlığı mümkündür."

Gazzali bu üç şartı koşmuş olsa da, bizim Medenîyetimizde "ekmek" ve "su" Azîz olarak adlandırılmıştır. Bu onların azlığından değildir. Aksine çok bulunsa da, çokluğu değerinden bir şey azaltmadığı için Azîzdirler. Su her yerde vardır, ama onun her yerde olması onun değerini eksiltmez. İnsanlar ona hayati ihtiyaç duyarlar. Bunun için de su ikram edene "su gibi Azîz ol" derler.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Kur'an'a göre esmâ-i hüsnâ listemizde 'Azîz isim-sıfatı, esmâ tesbihinin imamesi olan Allah ismi hariç, 14. sırada yer alır. Bu isim-sıfattan önce şu isim-sıfatlar yer alır: *Rab, Rahmân, Rahîm, Mâlik, Ekrem, İlâh, Vekil, Ğafûr, A'lâ, Habîr, Melîk, Ehad* ve *Samed*.

3. 1. Nüzûl sürecinde sayılarla 'Azîz ismi

'Azîz ismi Kur'an'da Allah'a nisbetle 88 yerde gelir. Vahyin 23 yıllık iniş sürecinde ilk yıldaki tek kullanım hariç Mekke döneminin ilk yedi ve Medine döneminin son dört yılında kullanılmaz. Bu gerçekten dikkat çekici bir durumdur. Bir başka dikkat çekici durum da bu sıklıkta gelen mübarek 'Azîz isminin hiç tek başına gelmemesidir.

Bu ismin 23 yıllık nüzûl sürecine göre dağılımı şöyledir: 1. yılda Buruc sûresinin 8. ayetinde olmak üzere 1 kez gelir. Vahyin 2, 3, 4, 5, 7. yıllarında ve hicretten sonraki 7, 8, ve 10. yıllarda hiç gelmez. Buna göre, Buruc sûresindeki tek kullanım ve hicri 9 yıldaki iki kullanım hariç, vahyin ilk ve son yıllarında 'Azîz ismi kullanılmamaktadır.

En çok geldiği yıl vahyin 8. ve 11. yılıdır. Bu yıllarda inen ayetlerde 11'er kez geçer. 8. yıldaki kullanımın kahir ekseriyeti Rahîm ismiyle birlikte gelir. Bunun sebebi bellidir: Boykot döneminin zirvesi 8. yıldır ve ağır imtihanlar altında inleyen mü'minlere Allah'ın 'Azîz ve Rahîm olduğu hatırlatılmaktadır. İkinci zirve olan 11. yılda 11 kez, onun ardından gelen 10. yılda ise 10 kez gelir. Bunların yarıya yakınında Hakîm ismi ile birlikte gelir. Bu yıllar da hicret öncesine denk gelen zor ve kor yıllardır. Allah'ın izzeti yanında hikmeti de hatırlatılarak mü'minler teskin edilir.

Hicret sonrasında en çok geldiği yıllar hicri 1. ve 3. yıllardır. Hicri 1. yılda 9 kez, 3. yılda ise 8 kez gelir. Hicretin ilk yılı muhalefetten iktidara geçiş yılıdır ve bu açıdan Medine'deki en zor yıllardan biridir. İmânın içtimai iktidarının kurulduğu yıldır. Kuruluş yılı olmanın tüm zorluklarını barındırmaktadır. 'Azîz isminin Medine'deki ikinci zirvesi olan 3. yıl ise, Uhud yılı olarak bilinen yıldır. Müslümanlar, bu yılda aldıkları yenilgi yüzünden "bu başımıza nereden geldi" diye nefis muhasebesi yapmışlar ve cevabını Allah'tan almışlardır: "(Bu başınıza) sizin kendi yüzünüzden (geldi)". Bunun zımnen verdiği ders şudur:

Allah 'Azîz'dir, sizin yenilmeniz O'nun yenildiği anlamına asla gelmez. Zira O asla yenilmez. Üstünlük ve galibiyetinizi 'Azîz olan Allah'a borçlu olduğunuzu sakın aklı zdan çıkarmayın. Asıl yenilgi, bu hakikati unutmaktır. Bu hakikati unuttuğunuz gün, görünürde yenseniz dahi hakikatte yenik sayılırsınız.

3.2. Birlikte geldiği diğer isimler

Azîz ismi Kur'an'da 88 yerde Allah'a nisbetle gelir. Bunların hepsinde de esmâ-i hüsnâdan bir başka isimle birlikte gelir, tek başına hiç gelmez. 'Azîz ismi esmâ-i hüsnâdan 11 isimle birlikte gelir. Bu isimler *Hakîm, Rahîm, 'Alîm, Zu'ntikam, Kaviy, Ğaffâr, Ğafûr, Hamîd, Vehhâb, Muktedir* ve *Cebbâr* isimleridir.

Hakîm:

'Azîz ismiyle birlikte gelen isimler arasında Hakîm ismi sayı bakımından rakipsizdir. Kulla ldığı 88 yerin 46'sında Allah'ın Hakîm ismi ile birlikte gelir. Hem belirli (*el-'azîzu'l-hakîm*) hem de belirsiz (*'azîzun hakîmun/'azîzen hakîmen*) formda gelir. Bu, O'nun izzet ve hikmetinin hem akıl sır ermez niteliğine, hem de eşsiz ve benzersizliğine bir atıftır. Mesela hırsızlık cezasına dair Maide 38, belirsiz gelen 'Azîz ve Hakîm ile biter. Bu şöyle yorumlanabilir:

1. Suçların cezalandırılmasından O'nun bir çıkarı yoktur, tek çıkarı olan sizsiniz. Zira O Azîz'dir.

2. Bunun faydaları saymakla bitiremezsiniz (nekiralık).

Birlikte geldiği diğer isim olan Hakim ise şöyle yorumlanabilir: O hırsızlığın cezasız kalmamasını istiyorsa, bunun temelinde adaleti sağlama hikmeti yatar. Çünkü hikmet adalet, adalet hikmettir.

Bu iki ismin birlikte gelişi şu çağrışımları yapar: Allah çok üstün ve pek değerlidir, sonsuz izzet ve sınırsız şerefin kaynağıdır, fakat kaynağı olduğu bu izzet ve şereften kullarına pay verirken hikmetli davra r. Sonra, Allah'ın Azîz olması kullarına tenezzül etmeyeceği anlamına gelmez. Zira O ay zamanda Hakîm'dir de. Azîz olduğu için kimse O'na hesap soramaz. Fakat O hesap sorulamazlığını keyfiliğine mesnet yapmaz. O prensip ve ilkeli bir Allah'tır. 'Azîz olduğu kadar Hakîm'dir de. Bu mübarek iki ismin birlikte kulla ldığı her yerde, istisnasız 'Azîz ismi önde gelir.

İstikamet, zattan sıfata, arştan arza, yukarıdan aşağıya doğrudur. O'nun izzeti zatına bakar, hikmeti ise mahlûkatına.

Birlikte zikredilen 'Azîz ve Hakîm isimleri, genellikle Allah'ın liyakat kesbedenleri nasıl Azîz ettiğinin örnekleri bağlamında gelir. Mesela *el-'azîzu'l-hakîm* diye biten Bakara 129 buna misaldir. Medine ve çevresindeki Yahudiler, sırf kendi ırklarından gelmedi diye Hz. Peygamber'e karşı tavır almışlardır. Onlara Hz. İbrahim'in duası hatırlatılır:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

"Rabbimiz! Onlar arasından kendilerine Senin mesajını okuyacak, ilâhî kelamı ve hakikate mutabık hüküm vermeyi öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder. Çünkü yalnızca Sen, evet Sensin el-'Azîz olan, el-Hakîm olan" *(Bakara 2:129).*

Birini seçerek yüceltmek 'Azîz olan Allah'ın kudret elindedir. O Hz. Peygamber'i Azîz kılmayı murad etmişse, O'nun iradesinin önüne kendilerini "Allah'ın seçkin dostları ve oğulları" olarak gören tüm Yahudiler gerilse, yine de O'nun iradesi üstün ve galip gelir. Zira O 'Azîz'dir.

Bir başka örnek de şu ayettir: ***"Eğer hakikatin apaçık belgeleri size geldikten sonra ayaklarınız kayarsa, Allah'ın akıl sır ermez bir 'Azîz ve Hakîm olduğunu unutmayın"*** *(Bakara 2:129).* Allah bir önceki ayette nasıl âlemlere rahmet Hz. Muhammed'i Azîz kıldığını beyan etmişse, bu ayette de Kur'an'ı Azîz kıldığını beyan etmektedir. O'nun 'Azîz ismiyle tecellî ederek Azîz kıldığını dünya âlem birleşse zelil edemez.

Bir örnek daha:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

"Eğer onlara azap edersen (bu Sana kalmıştır); zira onlar (benim değil) Senin kullarındır. Yok, onları bağışlarsan (bu da Sana kalmıştır); şüphe yok ki Sen, evet sensin el-'Azîz olan, el-Hakîm olan" *(Maide 5:118).*

Yani: Bağışlarsan da azap edersen de, hüküm Senindir. Sen bundan ne fayda ne zarar görürsün. Zira Sen Azîz'sin, üstünsün. Fakat bu, Senin keyfi davranacağın anlamına asla gelmez. Sen otoriteni asla yanlı ve yanlış kullanmazsın. Senin hükmün hükümlerin en isabetlisidir. Zira Sen Hakîm'sin. Eğer insan bu ayetin başını hatırlayıp da sonunu okurken dalsa, kendiliğinden ayeti Ğafûr ve Rahîm isimleri ile bitirirdi. Fakat Rabbimiz bu ayeti bu iki isimle değil, 'Azîz ve Hakîm isimleri ile bitirdi. Hikmeti saymakla bitmez. Biz ilk akla gelenleri hatırlatalım: O'nun affının kaynağı acziyet değildir. Veya cezalandırmayı unuttuğu için değildir. Veya "şimdi affetmezsek başımıza iş çıkarır" diye değildir. Veya "affedersek işimize yarar, kullanırız, bize borçlu olur, sözümüzden çıkmaz, emrimize âmâde olur" diye değildir. Veya "iyi bir imaj bırakalım" diye değildir. Ya nedir? O'nun affının kaynağı, kudretinin kemalini ifade eden izzetidir. Zira O 'Azîz'dir.

Allah neden 'Azîz ve Hakîm'dir?

Bu sualin cevabı, bu iki isimle birlikte biten ayetlerde açıkça verilmiştir: Vaadini gerçekleştireceği için (31:9; 34:27). İnananlara ahirette güzellikler vereceği vaadini gerçekleştireceği için (40:8). Kendisi zatını böyle tanımladığı için (27:9; 3:62). Vahyi indirdiği için (45:2; 42:3, 39:1; 46:2). Erişilmez tüm yücelikler O'na mahsus olduğu için (45:37). Her şeyi bildiği için (64:18; 29:42). Her şeyi çok kolay yaptığı ve en güzel niteliklere sahip olduğu için (30:27). Kişinin tercihine göre hidayet ve dalaletine hükmettiği için (14:4). Gökte ve yerdeki her şey O'nun emrine âmâde olduğu için (61:1; 62:1; 59:1, 24; 57:1). Rasul gönderdiği için (62:3; 2:129). İnananlara dünyada yardım vaat ettiği için (3:127). Yarattıklarına şekil verdiği için (3:6; 59:24). Tek ilâh olduğu için (3:6, 18, 62). Rahmet kapısının tek sahibi olduğu için (35:2). Günahları bağışlayan olduğu için (60:5).

Rahîm:

Kur'an'da 13 yerde Rahîm ismi ile gelir. Bunların dokuzu Şuara sûresinde yer alır. 'Azîz isminin Rahîm ile birlikte gelmesi hayli anlamlıdır. O çok üstündür, üstünlüğü sonsuz ve mutlaktır. Fakat böylesine üstün olmasına rağmen yine de kullarından rahmetini esirgemez. Üstün olduğu kadar da rahmet ve merhamet sahibidir. Bu iki isim geldiği her yerde *el-'azîzu'r-rahîm* şeklinde belirlilik takısıyla gelir. Bu belirlilik hem O'nun

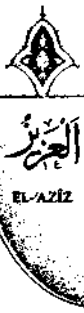

izzet ve rahmetinin mutlaklığına, hem de bu iki ismin eşyadaki tecellîlerinin muhakeme yoluyla bilinebileceğine delalet eder.

Hepsinde de 'Azîz önce Rahîm sonra gelmiştir. Bu, üstünlüğünün bir delilinin de rahmeti olduğunu ifade eder. Bu iki ismin birlikte geldiği tüm ayetler Mekkî sûrelerde yer alır. Bununla verilen mesaj şu olsa gerektir: Ey Mekke okulunun kahır sınıfında okuyan mü'minler! Allah'ın 'Azîz ve Rahîm olduğunu asla aklınızdan çıkarmayın!

Bu iki ismin bir arada geldiği ayetler, insanoğlunun hakikatten sapmasına atıf yapan ayetlerdir. Bunlar iki ima birden içerirler: 'Azîz ismine nisbetle sapanın 'Azîz olan Allah'a hiçbir zarar veremeyeceğine ima, Rahîm ismine nisbetle Rahîm olan Allah'ın rahmet kapılarının ardına kadar açık olduğuna ima. Şu ayet buna misaldir: "Peki, şimdi onlar yeryüzüne bakıp da orada her çiftin iyi ve yararlı olanını bitirdiğimizi hiç mi görmezler? Elbet bunda da alınacak bir ders mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır. Ne ki senin Rabbin el-'Azîz, er-Rahîm olandır." (Şu'arâ 26:7-9)

Peygamber kıssaları ve ümmetlerin helâki şöyle biter: *Ve inne rabbeke lehuve'l-'azîzi'r-rahîm* (Şuara 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191). Buradan anlaşılır ki, sadece onun ödüllendirmesi değil cezalandırması da rahmetinin eseridir. Tıpkı Kur'an'ın "fetih istiyorlardı, işte fetih" dediği türden bir rahmet bu.

Allah neden 'Azîz ve Rahîm'dir?

Bu sualin cevabı, bu iki isimle sonlanan ayetlerde açıkça verilmiştir: Görüneni ve görünmeyeni tek bilen olduğu için (32:6; Yeryüzü nimetlerini herkese sunduğu için (26:9). Geçmiş kavimlerde inananları kurtardığı için (26:68, 122, 175). Ahirette yaşanacakları önceden bize bildirdiği için (26:104; 44:42). İbret maksadıyla helâk olan kavimleri bize bildirdiği için (26:140, 159, 175, 191). Güvenilecek tek merci olduğu için (26: 217). Vahyi bize indirdiği için (36:5), yardım ettiği için (30:5).

Alîm:

Beş yerde bu iki isim birlikte gelir: En'am 96; Neml 78; Ğafir 2; Fussılet 12; Zuhruf 9. 'Azîz olan aynı zamanda 'Alîm ise, bunu bilmek insana muazzam bir güven verir. Zira 'Alîm olsa da 'Azîz

olmasa, her şeyi biliyor olması bir şeyi değiştirmez. Eğer 'Azîz olsa da 'Alîm olmasa, izzet sahibi olmasının bir yararı olmaz. Ama 'Azîz olan aynı zamanda 'Alîm de olunca, bu insana büyük bir güven verir. Bu iki isim geçtiği her yerde belirlilik takısıyla gelir. Bu, el-'Azîz ve el-'Alîm isimlerinin hem mutlaklığına, hem de bu isimlerin tecellîlerinin akletme yoluyla bilinebileceğine delalet eder.

'Azîz ismi 'Alîm ile birlikte, genellikle varlık için Allah tarafından konulmuş yasalar bağlamında gelir. İlk isim bu yasaların üstünlüğüne delalet eder. İkinci isim ise "Neden öyle?" muhtemel sualine cevap sadedinde gelir: Zira bu yasaları her şeyi bilen Allah koymuştur. Mesela şu ayet: "O'dur tan yerini ağartan ve geceyi dinlenme vakti, güneşi ve ayı zamanı tayin ölçüsü kılan. Bunlar *el'Azîz* ve *el-'Alîm* tarafından tayin ve tesbit edilmiştir" (En'am 6:96).

'Azîz ve 'Alîm'in birlikteliğinden çıkan bir sonuç da şudur: Yüksek cisimler anıldıktan sonra kelam şöyle sona erer: *zalike takdiru'l-'Azîzi'l-'alim*: işte bu 'Azîz ve 'Alîm olanın takdiridir" (Yâsin 36:38; Fussılet 41:12; Zuhruf 43:9).

Allah neden 'Azîz ve 'Alîm'dir?

Bu sualin cevabı da bu iki isimle biten ayetlerdedir: Kainatı yaratıp bir sistem kurduğu için (36:38; 43:9; 41:12; 6:96). İlâhî kelamı indirdiği için (40:2). İhtilafları ortaya serdiği için (27:78).

Zu'ntikam:

Dört yerde 'Azîz ismi *zu'ntikam* vasfı ile birlikte gelir: Al-i İmran 4; Maide 95; İbrahim 47 ve Zümer 37. 'Azîz ismi *zu'ntikâm* vasfı ile birlikte geldiğinde 'Azîz'in "galibiyet ve otorite" vurgusu öne geçer. Hepsinde de 'Azîz önce gelir. Esasen Kur'an'a göre esmâ-i hüsnâ listemizde *Müntakim* ismi müstakil olarak bulunduğu için, bu ismin *zû* "sahiplik" edatıyla birlikte kullanılan mastar ismini ayrı bir isim saymadık. Bu kurala, Kur'an'daki esmâyı tesbit ederken titizlikle uyduk. Fakat 'Azîz isminin bahusus Müntakim ismiyle değil de *zu'ntikam* vasfıyla gelmiş olması nükteden hali değildir. Bir kez, Azîz olanın "intikam sahibi" de olduğu hatırlatılarak kullar uyarılmaktadır: Eğer O'nun izzetini istismar etmeye kalkarsanız, unutmayın ki O aynı zamanda "intikam sahibi" vasfına da Mâliktir. O'nun intikamı "yaptıklarının acısını kullarına tattırmak" anlamına gelir. Muntakim yerine Zu'ntikam gelmesinin bir başka sebebi de, intikamının izzeti gibi

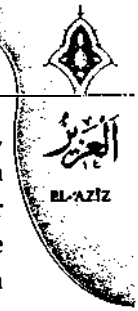

zannedilmemesi içindir. Bu nedenle, izzetinden farklı olarak, intikamı bir isim-sıfat olarak almayıp mastar suretinde zatına nisbet etmiştir. Allah'ın bir niteliği zatına isim değil de mastar suretinde nisbet etmesi, nisbet ettiği o husus ile arasına mesafe koyması anlamına gelir. Yani Allah'ın "intikam sahibi" oluşuyla "izzet sahibi" oluşu zatına nisbetle aynı mesafede değildir.

Kaviy:

Altı yerde bu iki isim birlikte gelir: Hûd 66; Hac 40, 74; Hadid 25; Mücadile 21 ve Ahzab 25. *Kaviy* ismi 'Azîz ismini teyit etmektedir. Esmâ-i hüsnâya dâhil bazı sıfatlar mana yönünden birbirine yakındır. Bu açıdan esmâ-i hüsnâ listesindeki bazı isimlerin birbiriyle akrabalığı inkâr edilemez. 'Azîz ile Kaviy ismi de birbirine mana akrabalığı olan isimlerdendir.

Çok üstün ve izzet sahibi olanın güçlü ve kuvvetli olması şart değildir. Fakat Allah, hem çok üstün ve şerefli, hem de güç ve kuvvet sahibidir. Şeref ve asalet, arsızları cesaretlendirir. En büyük şerefin sahibi ve kaynağı olan Allah, 'Azîz olduğu kadar Kaviy olduğunu da bildiriyor ki, kullar arsızlık yapmak için cesaret bulmasın. Zira bu cesaret sonucunda yaptıkları yine kendilerine zarar verecektir.

Ğaffâr:

Bu isimle birlikte Kur'an'da tek yerde gelir: "Siz beni hem Allah'ı inkâr etmeye, hem de (tanrısal bir nitelik taşıdığı) hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri O'na ortak koşmaya çağırırken, bense sizleri el'Azîz ve el-Ğaffâr olan Allah'a çağırıyorum" (Mü'min 40:42).

Hicretin hemen arefesinde inen bu ayette, çok üstün ve pek değerli olan Allah'ın her çeşit günahı tekraren affetme vasfına sahip olduğu ifade buyruluyor. 'Azîz sıfatına sahip biri hiç kimsenin işlediği hiçbir günahtan zarar görmez. Elbette el-'Azîz olan Allah hiç görmez. O halde bu, kullarının günah ve hatalarıyla hiç ilgilenmediği anlamına mı gelir? İşte el-'Azîz ile birlikte gelen el-Ğaffâr, bu soruya "hayır" cevabını veriyor. Aksine Allah merhameti gereği kullarının her çeşit hatasını tekrar tekrar bağışlayan bir 'Azîz'dir.

Ğafûr:

Bu isim iki yerde birlikte gelir: Fâtır 28; Mülk 2. Yukarıda Ğaffâr ismiyle ilgili açıklamamız, Ğafûr ismi için de geçerlidir.

Bu ismin ilk geçtiği ayet şudur: "Şüphe yok ki, kulları içinde Allah'tan en çok haşyet duyanlar âlimlerdir. Yine şüphe yok ki Allah 'Azîz'dir, Ğafûr'dur" (Fatır 35:28). Bu ayetin 'Azîz ismi ile bitmesi şu vurguyu taşır: Kulların hiçbiri Allah'tan haşyet duymasa Allah'ın izzet ve şerefine zerre kadar halel gelmez; zira O mutlak üstünlük sahibidir. İkinci ismin Ğafûr gelmesi ise, O'nun bilgi eksikliğinden kaynaklanan hata ve kusurları bağışlayacağına delalet eder.

Hamîd:

Bu isim 'Azîz ile birlikte üç yerde geçer: İbrâhim 1; Sebe' 6 ve Burûc 8. Zira hamd üstün ve değerli olanın hakkıdır. En büyük hamd en üstün ve en değerli olanın hakkıdır. Aynı zamanda kendisine yapılan hamde en büyük ve en iyi karşılığı, en üstün olan verir. Onun için Allah 'Azîz ve Hamîd'dir. Kullanıldığı üç yerde de belirli formda gelir. Bu O'nun Hamîd oluşunun tecellîlerinin akletme yoluyla bilinebileceğine delalet eder. Yine üçü de Mekkî sûrelerde gelir. Her mü'minin kendi hayatının Mekke dönemlerinde 'Azîz olan Allah'a Hamdi eksiltmemesini ima eder. Zira hayatının Mekke'sinde hamd etmeyen, Medine'sinde hamd etmez. Kaldı ki şükür sadece Allah verince yapılır, fakat hamd verince de alınca da yapılır.

Allah neden 'Azîz ve Hamîd'dir?

Bu sualin cevabını da bu iki ismin birlikte geçtiği ayetlerde bulmaktayız: İmân edilmeye layık tek varlık olduğu için (85:8). İnananları karanlıktan aydınlığa yönelttiği için (14:1).

Vehhâb:

Sadece bir yerde birlikte gelir: "Yoksa 'Azîz, Vehhâb olan Rabbinin hazineleri onların katında mı?" (Sâd 38:9). Her dönemdeki inkârcı akla hitap eden bu ayette 'Azîz isminin Vehhâb ile birlikte gelmesi, ilk ismin tecellîsi hususunda Allah'ın sonsuz cömertliğine bir gönderme taşır. Allah insanı izzetiyle izzet ve şeref sahibi kılmıştır. Fakat insan kendi şerefini beş paralık etmede pek hırslıdır. Allah insana rağmen insanın şeref ve haysiyetini savunmaktadır.

Neden bu iki ismin birlikte geldiği sorusuna yukarıdaki ayetten yola çıkarak, "şüphe duyanlara bile lütufla yaklaştığı için" cevabını verebiliriz.

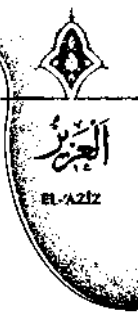

Muktedir:

Tek yerde bu isimle birlikte kullanılır: "Bütün ayetlerimizi yalanladılar: Bunun üzerine Biz de, 'Azîz ve Muktedir olan biri nasıl enselerse, işte onları öylece enseleyip yakaladık" (Kamer 54:42). Çok üstün, pek değerli, şeref ve izzetin kaynağı olan bir zat eğer iktidarsız ise, bu onun izzetine zeval geldiği mânâsına gelir. Allah zatını Muktedir ismiyle vasfederek iktidarına asla zeval gelmeyeceğini, mutlak üstünlüğünün mutlak iktidarıyla birlikte olduğunu ifade buyurmaktadır. Bu mü'mine sevinç, münkire korku vermelidir.

Cebbâr:

Esasen bu ismin Cebbâr ile birlikte geldiği Haşr sûresinin 23. ayeti, esmâ-i hüsnâdan birçok ismin birlikte anıldığı meşhur ayettir. İşte o ayet: "O Allah ki, O'ndan başka ilâhlığa layık hiçbir vaklık yoktur: O el-Melik, el-Kuddûs, es-Selam, el-Mu'min, el-Muheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir'dir" (Haşr 59:23).

'Azîz olan Allah'ın ayru zamanda el-Cebbâr olduğunun hatırlatılması, irade ile imtihan edilen insana, iradesini doğru kullanması yönünde bir uyarıdır. Zira irade ilâhî bir emânettir. Eğer Allah dileseydi insana istediğini zorla yaptırırdı. Zira O Cebbâr'dır. Fakat bunu dilememiş, insana emânet ettiği iradeye en çok O hürmet göstermiştir. Bu bir imtihandır. İnsan emânet edilen iradeyi nasıl kullanacak? Bu Allah'ın merak ettiği bir şey değildir. Zira O 'Alîm'dir, her şeyi bilir. Bu insanın bilmesi gereken bir şeydir. İnsan kendi kendisini irade terazisinde tartmalı ve ne kadar çektiğini kendisi de görmelidir.

3.3. "İzzet, bütünüyle Allah'a mahsustur"

Kur'an üç ayetinde izzet ve şerefi bütünüyle Allah'a hasreder. Bu ayetlerin nüzûl sırasına göre ilki şudur:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ
يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

"Kim kalıcı şeref ve itibar arıyorsa, iyi bilsin ki şeref ve itibar ('izzet) bütünüyle Allah'a mahsustur. O'na sadece güzel sözler yükselir, o sözleri yücelten ise imâna uygun

eylemlerdir. Gizliden gizliye çirkin entrikalar tasarlayanlara gelince: Onları şiddetli bir azap beklemektedir; bu gibilerin tuzakları da hiçe çıkacaktır. *(Fatır 35:10)*

Ayetin söylemi geneldir. Bu ayetin iniş nedeninin, şeref ve itibarı putlarda arayan müşrikler olduğu rivayetleri vardır. Fakat hitap tüm insanlaradır. Ayetin nüzûl ortamını oluşturan cahiliyye toplumunun tüm değerlerinin temelinde, adına *murûet* ve *ird* dedikleri "şeref yasası" diye çevirebileceğimiz bir değerler sistemi yer alırdı. Bu sistemde en çok önemsenen şey insanın şeref ve haysiyeti idi. Fakat onlar şeref ve haysiyetin kaynağı olan Allah'a şirk koştukları için, geleneksel değerler de oldukça yozlaşmıştı. Zaten ayetin sonu gizliden gizliye entrikalar tasarlayanların varlığına dikkat çekmektedir. Kur'an onlara gerçek şeref ve haysiyetin kapısını bu ayetle gösterdi. Ayet *muruet* ve *ird* gibi görkemli ve tumturaklı adlar koymakla insanın şeref ve haysiyet kazanamayacağını ifade etmektedir. Bu adların altının ona uygun eylemlerle doldurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Daha da öte, bütün bu değerler dizgesinin temelinde Allah'ın olduğunun, şeref ve izzetin kaynağının tek olduğunun kabul edilmesi şartını koşmaktadır.

Yukarıdaki ayet gibi, şeref ve itibarı tümüyle Allah'a hasreden bir başka ayet de şudur:

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝

"Şu halde onların lafları seni üzmesin; çünkü şeref ve itibar ('izzet) bütünüyle Allah'a mahsustur: O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir" *(Yunus 10:65).*

'Azîz olan Allah, elçisinin şeref ve itibarının kendi garantisi altında olduğuna işaret etmektedir. Dikkat çekici olan, her iki ayette de şeref ve itibarın Allah'a mahsus olduğu değil, "bütünüyle" Allah'a mahsus olduğunun vurgulanmasıdır. Burada vurgu, Allah'a izzetinde şirk koşmamaktır. Bu tevhîdin bir parçasıdır. Bütünüyle Allah'a mahsus olan izzet yalnızca Allah'tan talep edilmeli, başka hiç kimseden talep edilmemelidir.

Aynı vurgu şu Medenî ayette de yapılır:

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

"Mü'minleri bırakıp da kâfirlerin dostluğuyla** (onur) **duyanlar, şeref ve itibarı onların yanında mı arıyorlar? İyi bilin ki şeref ve itibar bütünüyle Allah'a mahsustur"

(Nisa 4:139).

İlk iki ayetle üçüncüsü arasındaki fark, sadece Allah'ın 'Azîz ismine koşulan şirk unsurunun değişmesidir. Son ayette hedefe konulanlar, şeref ve itibarı kâfirlerin dostluğunda arayan şaşkınlardır. Onlara, doğru şeyi yanlış adreste aradıkları hatırlatılmaktadır.

Şeref ve itibar demeye gelen izzetin 'bütünüyle' Allah'a mahsus olduğunu ifade eden bu üç ayeti, şeref ve itibarın Allah, Rasûlü ve mü'minlere ait olduğunu ifade eden şu ayetle nasıl telif edeceğiz? Önce o ayeti serdedelim:

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَآ اِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

"Onlar, "şehre döndüğümüzde şerefli olan** (biz)**ler şerefsiz olanları oradan elbet sürüp çıkaracaktır" diyorlar. Ama izzet ve şeref Allah'a, O'nun Rasûlüne ve mü'minlere aittir: Gel gör ki münafıklar bunu bile bilmiyorlar"

(Munâfikun 63:8).

Bu suale doğru cevap vermek için bu ayetin inişine sebep olan olayı özetlememiz gerekecek:

Altıncı yılın Şaban ayının ikisinde (Miladi 17 Aralık 627) Hz. Peygamber Mustalik oğullarının kendisine karşı kuvvet topladığını haber alarak sefere çıkar ve *el-Mureysi'* denilen bir su kaynağında onları mağlup eder. Söz konusu su kaynağının başında Ensar ve Muhacir'den iki genç su sırası kavgasına tutuşurlar. Bunu vesile bilen münafık elebaşı Abdullah b. Ubey kavgayı körükleyecek sözler eder. Bu sözler içerisinde, bir münafık inkârcının izzet ve şeref tasavvurunu ele veren şu cümle de vardır: "Besle kargayı oysun gözünü! Fakat Allah'a yemin olsun ki eğer Medine'ye dönersek, kesinlikle Azîz ve üstün olanlar zelil ve alçak olanları oradan çıkaracaktır."[1]

[1] Elebaşının bu sözünün ثمن كلبك يأكلك أما والله لإن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأزل

Bu sözleri münafık elebaşından bizzat işiten kendi kabilesi mensubu genç sahabi Zeyd b. Erkam, Allah Rasûlü'nü bilgilendirir. Zeyd yaşı küçük olduğu için Bedir'e katılmasına izin verilmeyenlerdendir. İlk katıldığı sefer bu gazvedir. Hz. Peygamber önce inanmak istemez. "Belki ona kızgınlığından böyle söylüyorsun? Belki yanlış duymuşsundur? Belki sana öyle geldi?" gibi ihtimalleri sayar. Hakaretinin Peygamber'e ulaştığını duyan İbn Ubey yemin billah ederek böyle bir şey söylemediğinde ısrar eder. Zeyd'i yalancı çıkarır. Oradakilerden bazıları da onu destekler. Hatta Buhari'nin yer verdiği bir rivayette, Zeyd'in şöyle dediği nakledilir: "*Fe-kezzebeni rasulullah ve saddekahu*. Bunun üzerine Rasulullah beni yalanladı, onu tasdik etti." Hz. Peygamber durumun nezaketinden dolayı hemen dönüş emri verir.

Herkes henüz çok genç olan Zeyd'i suçlamakta, yalan yanlış haberler taşımakla itham etmektedir. Bu ithamlardan bunalan Zeyd eve kapanır ve şöyle dua eder: *Allahümme enzil 'alâ nebiyyike mâ yusaddiku hadîsî*. Allah'ım! Peygamberine, sözümü doğrulayan bir şeyler indir!"[1] Çok geçmeden Munâfıkun sûresi indirilir. Bunun ardından Rasulullah Zeyd'in kulağını tutarak şöyle der: "*Vefet uzneke ya ğulam*. Ey delikanlı, kulağın vefalıymış!"

Şeref ve izzetin Allah'a, Rasûlü'ne ve mü'minlere ait olduğunu söyleyen ayetin nüzûl sebebi budur. Ayet münafık elebaşının izzet ve şeref tasavvurunu reddedip yerine doğru bir izzet ve şeref tasavvuru yerleştirmektedir. Abdullah b. Ubey'ye göre şerefin kaynağı kabile, aşiret, servet ve evlattır. O kendini Medine'nin sahibi görmekte, muhacirleri ise 'sığıntı', dolayısıyla 'zelil ve düşkün' olarak telakki etmektedir. Kur'an ise izzetin Allah'a ait olduğunu söylemektedir.

İzzetin Allah'a, Rasûlü'ne ve mü'minlere ait olduğunu söyleyen ayet ile, izzetin tümünün Allah'a ait olduğunu söyleyen ayetler arasında bir çelişki yoktur. Zira Munâfıkun 8. ayet, ondan önce inmiş olan diğer üç ayet ışığında anlaşılmak zorundadır. Bu durumda ayetin açılımı şu olur: İzzet ve şeref bütünüyle Allah'a mahsustur; Allah'ın elçiliğini yapan Peygamber bu izzetten en büyük payı alan insandır; Allah'a ve O'nun elçisine imân eden mü'minler de, insanlık içerisinde bu izzet ve şereften en büyük payı alan topluluktur.

son kısmını Kur'an iktibas etmiştir: Munâfıkun 63:8.

[1] Vakıdi, *Meğazi*, II, 416-7.

İzzet ve şeref imândadır. Zira imân insanı Allah'a bağlayan bağdır. İnsan Allah'a bağlanınca, bağlandığının izzetiyle izzetlenir, şerefiyle şerefyap olur. Allah'ın izzetinden O'na yakınlığı derecesinde kullar da istifade eder. Hz. Peygamber kulları arasında Allah'a en yakın olandır. El-'Azîz olan Allah'ın izzetinin en büyük tecellîsine mazhar olan insan odur. Diğer insanlar da ona yakınlığı nisbetinde o şereften hissedar olurlar.

Yukarıdaki hadiseden öyle anlaşılmaktadır ki, münafık elebaşının izzet anlayışı, Firavun'un sihirbazlarının Allah'a teslim olmadan önceki izzet anlayışlarıyla örtüşmektedir. Onlar da öyle dememişler miydi: "Ve onlar da halatlarını, sopalarını (sahneye) bıraktılar ve dediler ki: Firavun'un izzeti sayesinde galip gelecek olan elbette biziz, biz!"[1] Fakat ilimleri sayesinde Hz. Musa'nın gerçek bir elçi, *Âsâ-yı Musa*'nın da gerçek bir mucize olduğunu anlayınca, gerçek izzet ve şerefin "Firavun'un izzeti" değil "Allah'ın izzeti" olduğunu da anlamış oldular. Firavun onların ellerini ve ayaklarını kesip tümünü asmakla tehdit ettiğinde "Olsun, ziyanı yok! Nasıl olsa biz erinde geçinde Rabbimize döneceğiz"[2] dediler. Bu olay, imânın sahibine nasıl bir izzet ve şeref kazandırdığının tarihi bir örneğidir.

Münafıkların elebaşının zillet ve alçaklığa gömülüp gittiği halde kendini Azîz mü'minleri zelil sanması, nifakın, sahibinin bilincini nasıl ters döndürdüğüne ibretlik bir örnektir. Münafıkların cehennemin en derin tabakasında olduğunu söyleyen ayet,[3] nifakın küfürden daha şedit olduğunu da söylemiş oluyor. Bunu izzet tasavvuru üzerinden gözlemliyoruz. Zira "nankör" anlamında *kâfir* olan Şeytan bile Allah'ın izzet ve şerefi üzerine yemin etmekte, "*Fe bi-'izzetike*: Senin izzetine yemin olsun ki..."[4] demektedir. Şu halde Allah'ın 'Azîz ismini tasdik etmemek demeye gelen bir tavır içine giren bazı insanlar, Şeytan kadar bile olamamakta, belki Şeytan onlara besmele ile yaklaşmaktadır.

[1] Şu'arâ 26:44.
[2] Şu'arâ 26:50.
[3] Nisa 4:145.
[4] Sâd 38:82.

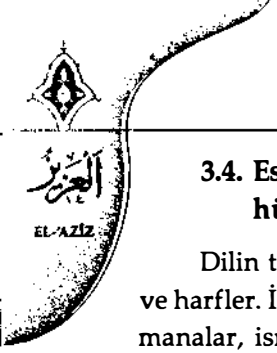

3.4. Esmâ-i hüsnâdan olan el-Azîz'in ef'al-i hüsnâdaki karşılığı

Dilin tüm söz dağarcığı üç kısımdan oluşur: İsimler, fiiller ve harfler. İsimler, sübut ve devam bildirirler. İsimlerin taşıdığı manalar, ismin sahibinde (*müsemma*) yerleşik ve daimidirler. Geçici ve arızi değildirler. Fakat fiiller bunun tersidir. Fiiller, adı üstünde, fiilin sahibinin faaliyetini ifade eder. Daim ve sabit değil, kesintili ve azalıp artan yapıdadırlar.

Allah'ın isimleri vardır. Bir kelimenin Allah'a isim olması için iki şart vardır:

1. Onu Allah zatına isim olarak seçecek. Bu da Allah'ın kitabında bulunmasıyla sabit olur. Diğer rivayetlerle gelen isimler zan ifade ederler. Bir ismin esmâ-i hüsnâdan olduğu zan ile sabit olmaz.

2. İsim formunda gelecek, fiil formunda değil. Fiil formunda gelen kelimeleri isme tebdil etmek sağlıklı bir yol değildir. Bu yolu tercih edenler, bunu bir usule bağlı olarak değil keyfi olarak yapmışlardır. Keyfiliğin asla bulaşmaması gereken alanların başında esmâ-i hüsnâ bahsi gelmelidir.

Allah'ın nasıl isimleri varsa, fiilleri de vardır. Bunlara da, *esmâ-i hüsnâ*dan iktibasla *ef'âl-i hüsnâ* (Allah'ın güzel fiilleri) diyebiliriz. İsim isimdir, fiil fildir. Fakat esmâ-i hüsnâdan bazı isimler vardır ki, o ismin Kur'an'da bir de fiil karşılığı bulunmaktadır. Yani esmâ-i hüsnâdan olan bir mübarek isim, aynı zamanda *ef'âl-i hüsnâ* içerisinde de karşılık bulmuştur. Elbet bu her isim için değil, bazı isimler için geçerlidir. Bunlardan biri de el-'Azîz ismidir. Bu mübarek ismin ef'âl-i hüsnâ'daki karşılığını şu ayette buluyoruz:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

"De ki: "Ey mutlak iktidar sahibi olan Allah'ım! Sen dilediğine iktidar verir, dilediğinden de iktidarı çeker alırsın; dilediğini Azîz eder, dilediğini de zelil edersin. Hayrın tamamı senin elindedir: Çünkü sen her bir şeye kadirsin"

(Al-i İmran 3:26).

Ayette geçen *tu'izzu* fiili, "sen Azîz edersin" anlamına gelir. Bu fiil ile *'Azîz* ismi aynı köke mensup iki kelimedir. Esmâ-i hüsnâdaki her isimde karşımıza çıkmayan bu durum elbette farklı bir sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıfa giren isimleri çift kutuplu isimler olarak nitelendirebiliriz. Bir kutbu Allah'ın zatına bakarken, diğer kutbu Allah'ın fiiline bakmaktadır. Sadece bakmamakta, bizzat Allah'ın kitabının şahitliğiyle *ilâhî fiiller* arasında zikredilmektedir.

Fiil formu, artma, eksilme ve yenilenme (*teceddud*) özelliğine sahiptir.

Sual: Bu, Allah'ın dilediğini Azîz ettiğini ifade eden ayet bağlamında neyi ifade eder?

Cevap: Allah dilediğini Azîz eder, dilediğini de zelil. Fakat buradaki dileme tek yönlü değil, çift yönlüdür. İnsan Azîz olmayı dileyecek ve hak edecek ki, Allah'ın izzet verme konusundaki iradesi harekete geçsin. Eğer insan irade ve eylemleriyle izzeti değil de zilleti tercih ederse, Allah'ın iradesi de o yönde gerçekleşmekte ve insan zelil olmaktadır. Gerçekte Azîz olma da zelil olma da kişinin kendi tercihine bağlı olmaktadır. Fakat nihai tahlilde kişiyi kendi tercih ve çabasına bağlı olarak Azîz ve zelil eden Allah'tır.

Ef'âl-i hüsnâ'dan olan *tu'izzu* fiili, insanın izzetinin artıp eksileceğine delalet eder. Eğer insan izzet ve şerefini yükseltecek eylemler ortaya koyarsa, Allah'ın 'Azîz isminin tecellîsi de artar; yok eksilirse, o zaman Allah'ın 'Azîz isminin tecellîsi de eksilir.

4. AZİZ İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. İnsan 'Azîz'in izzetinden pay almıştır

Allah 'Azîz'dir. O, hem zatında, hem sıfatında, hem de fiilinde 'Azîz'dir. Zatında 'Azîz olan, sıfatında da 'Azîz olur. Zira zatının izzeti, sıfatında kendini gösterir. Sıfatında kendini gösteren izzeti, fiilinde tecellî eder. Bu nedenledir ki zatındaki mutlak izzetten dolayı, 'Azîz sıfatını kendine isim edinmiş, 'Azîz isminin tecellîsi de Kur'an'da bizzat efal-i hüsnâdan bir fiil olarak zikredilmiştir.

Esmâ-i hüsnâya dâhil her şerefli isimde olduğu gibi, 'Azîz isminin en büyük tecellîgahı ilâhî şaheser olan insandır.

Bunun böyle olması gayet doğaldır. Zira insan yeryüzünün halifesidir. Allah onu en güzel kıvamda yaratmış ve kat kat ikrama mazhar kılmıştır. O yeryüzünde yaratılış amacına uygun bir hayatı inşa etmekle görevlidir. Halifelik (kalfalık) görevini yapmak için bir takım sıfatlarla donanması şarttır. İşte insan için şart olan bu sıfatlar, Allah'ın mutlak sıfatlarının insandaki tecellîsi biçiminde kendini gösterir. İnsan bu sıfatlara medar olmuş, aynalık yapmıştır. İnsanda yansıyan bu sıfatların referansı âlemlerin Rabbi Allah'tır. Bu sıfatlardan biri de 'Azîz sıfatıdır.

Allah Âdem'i beşer cinsi içerisinden seçmiş ve onu yeryüzünde halife tayin etmiştir. Bu ilâhî seçimde, insanı meleklerden üstün kılan unsur *ta'limu'l-esmâ* olmuştur. Eğer insana Allah tarafından isimler öğretilmişse, bu isimlerin başında esmâ-i hüsnâ gelmelidir. İnsana isimlerin öğretilmesi, eşyaya isim verme yeteneğiyle donatılması şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum isabetlidir.

Buna ilave edilebileceğimiz bir başka yorum da şudur: İnsana isimlerin öğretilmesinden maksat, esmâ-i hüsnânın tecellîlerine nasıl mazhar olunacağının öğretilmesidir. Bu ilâhî öğretim sayesinde insan esmânın tecellîlerinden en büyük paya mazhar olmuştur. Öğretilen o isimlerden biri de 'Azîz ismidir.

Beşerlikten ilâhî seçim sayesinde insanlığa terfi eden hazreti insan, ait olduğu varlık mertebesinin en şerefli üyesidir. Zira o, Kur'an'da, görünen ve görünmeyen varlık çiftleri için kullanılan "ağır ve değerli varlık çifti" (*sakalân*) sıfatının muhatabıdır. İlâhî izzetten en büyük pay bu ağır ve değerli varlığın hakkıdır. Fakat bu payı hak etmek için yapması gereken görevler vardır. İnsan bu görev ve sorumlulukları yerine getirdiğinde, yani takva ehli olduğunda, 'Azîz isminden en büyük payı almaya hak kazanacaktır. Nasıl ki Allah varlığın el-'Azîz'i ise, insan da yaratılmışların en Azîzi olacaktır. Hilafet görevini yerine getirirken, bu izzeti bir sermaye olarak kullanacaktır. Zira zelil olan halife olamaz, halife olan ise zelil olmamalıdır.

4.2. İzzeti 'Azîz olan Allah'ta aramak

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾

"İzzet ve şerefin kaynağı olan Rabbin, insanların idrak evrenlerinin çok ötesinde aşkın bir yüceliğe sahiptir"

(Sâffât 37:180).

Allah, kitabında zatını "İzzetin Rabbi" (*rabbu'l-'izze*) olarak tanıtmaktadır. İzzetin Rabbi olması, sadece mutlak izzet ve şerefin sahibi olmasıyla izah edilemez. Aynı zamanda izzet ve şerefin kaynağı oluşuyla da izah edilmelidir. Bu, izzet ve şeref sahibi her varlığın izzet ve şerefini O'na borçlu olduğunu gösterir.

Hal böyleyken sahip olduğu izzet ve şerefi kendinden bilen, izzet ve şerefin kaynağına nankörlük etmiş olur. O kaynağa sadık kalan her insana düşen, gerçeği itiraf etmektir. Gerçeği itiraf eden, tevazu gösterir. Mü'min Allah'a olan ihtiyacının ne kadar farkına varırsa, o kadar boyun eğer. Ne kadar boyun eğerse o kadar izzete nail olur. Ne kadar izzete nail olursa o kadar Azîz olur.

Tersi de geçerlidir: İnsan Allah'a olan ihtiyacının farkına varmazsa, Allah'a karşı kafa kaldırır. Allah'a kafa kaldırdıkça egosuna boyun eğer. En sonunda, egosu tarafından esir alınır. Bu zillet ve şeref yoksunluğu halidir.

Allah Rasûlü'nün, sabah namazlarında rükûdan doğrulunca yaptığı kunut sırasında okuduğu dualar arasında zikredilen şu iki cümle ne muazzamdır:

"*İnnehu la yezillu men valeyte ve lâ ye'izzu men 'âdeyte*: Şüphesiz Sana dayanan zelil olmaz ve Sana düşmanlık eden azîz olmaz."

Her kim Allah'tan izzet ve şeref isterse, Allah'a karşı mahviyet ve mahcubiyet, kullara karşı tevazu ve alçak gönüllü olsun. Bu el-'Azîz olan Allah'tan istediği izzet ve şerefi istismar etmeyeceğine dair hal beyanıdır. Bu izzet ve şeref istemenin edebidir. Bu isteğinde samimi ve halis niyetli olduğunu kul böyle izhar eder. Eğer böyle yaparsa, kul iyi bilmelidir ki izzetin kaynağı olan Allah ona sonsuz, eşsiz ve benzersiz izzetinden bir pay verecektir.

Allah Rasûlü şöyle buyurur: "*Mâ nakasat sadakatun min malin, ve mâ zâdallahu 'abden bi-'afvin illâ 'izzen, ve mâ*

tevâda'a ehadun lillahi illa rafa'ahullah: Sadaka maldan hiçbir şeyi noksanlaştırmaz; Allah, başkalarına af ve hoşgörü ile yaklaşan bir kulun ancak izzet ve şerefini artırır; ve her kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir."[1]

Yücelten Allah'tır: "Kim izzet ve şeref arıyorsa, iyi bilsin ki izzet ve şerefin tümü Allah'a aittir."[2] Allah'ı bırakıp da başkalarının yanında izzet aramak, Allah'ın 'Azîz ismine layıkıyla imân etmemektir. 'Azîz ismine imân eden izzeti başka yerde aramaz. Hele küfürde inat edenlerin yanında hiç aramaz:

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

"Mü'minleri bırakıp da kâfirleri can dost ve müttefik edinen kimseler; izzet ve şerefi onların yanında mı arıyorlar? Fakat şunu iyi bilsinler ki izzet ve şerefin tümü Allah'a aittir." *(Nisa 4:139)*

4.3. Mü'minlere karşı zilletli, kâfirlere karşı izzetli olmak

Kâfir, Allah'a nankörlük eden kimsedir. Allah'a nankörlük eden kimse, Allah'tan uzaklaşmış demektir. Allah'tan uzaklaşanın izzet ve şerefi kalmaz. Mü'min kimse eğer izzet ve şeref arayacaksa, bunu arayacağı yer Allah'ın kapısıdır. Bunu bulan mü'minlere karşı zillet sahibi ve alçakgönüllü, kâfirlere karşı izzet sahibi ve tavizsiz olmalıdır:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۚ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

"Siz ey imân edenler! İçinizden her kim dininden dönerse, iyi bilsin ki Allah zaman içerisinde onun yerine

[1] Muslim, 2588.
[2] Fatır 35:10.

başka bir topluluk getirir; O onları sever, onlar da O'nu; mü'minlere karşı zillet sahibi ve alçakgönüllü, kâfirlere karşı izzet sahibi ve tavizsiz davranırlar; Allah yolunda tüm çabalarını sergiler, kınayıcının da kınamasından korkmazlar. İşte bütün bu özellikler Allah'ın hak edene bahşetmeyi dilediği lutfudur; zira Allah engin (lütuf) sahibidir, her şeyi ayrıntısıyla bilendir" *(Maide 5:54).*

Ayet zımnen izzetin sahibi ve kaynağı olan Allah'tan izzet ve şeref istememiz, bunu da hak etmemiz gerektiğini ifade buyurmaktadır.

Ayetin dikkat çektiği bir başka nokta, mü'minlere karşı alçakgönüllülüğün (*zillet*) kâfirlere karşı tavizsizlikle (*izzet*) tamamlanacağı hakikatidir. Bu ikisi birbirinden ayrılamaz. İmân, mü'mine karşı toprak gibi olmayı, kâfire karşı yalçın kaya gibi olmayı gerektirir. Mü'minin yalçın kaya gibi olması gereken kimse, ayette, adıyla sanıyla "kâfir" olarak gelmiştir. Her kâfirin gayr-ı müslim olduğu fakat her gayr-ı müslimin kâfir olmadığı unutulmamalıdır. Kâfir, kendisine açık ve net olarak ulaşan ve tevile açık olmayan bir imân umdesini yine tevil edilemeyecek netlikte ve açıklıkta inkâr eden demektir. Böyle bir kâfire karşı gösterilecek izzet, bencilce bir gurur olmamalı, mü'mince bir onur olmalıdır. Bencilce bir gurur, kökü Allah'a değil egoya dayalı sahte üstünlük duygusudur. Mü'mince bir onur ise, kökü Allah'a imândan beslenen sahici bir izzettir. Bu izzet imânı ondan mahrum olanlardan kıskanmaz, aksine imânı ondan mahrum olanlara ulaştırmak için çırpınır. Bu izzet imâna dayalı bir özgüvenin eseridir, cemaat asabiyetine dayalı sözde güvenin eseri değil.

Bütün bu nasların açık çağrısı şudur: Ey izzet ve şeref arayan kişi! Aradığını bulacağın tek kaynak 'Azîz olan Allah'tır. Onun dışındaki her Azîz izzetini O'na borçludur. O'nun dışındaki her Azîz izzetini kaybedebilir. İzzeti mutlak ve sonsuz, eşsiz ve benzersiz olan sadece O'dur.

'Azîz odur ki, kendisinden istenmeyince kızar. İnsan ise kendisinden istenince kızar. Şu halde Allah'a dua, O'nu tAzîz etmenin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Kişi Allah'ın izzetinin ne kadar farkındaysa, o kadar dua eder. Ne kadar dua ederse, o kadar Allah'ı tAzîz etmiş olur.

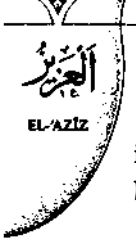

4.4. İlâhî izzetin Allah'ın kitabında tecellîsi

'Azîz olan Allah'ın sonsuz ve mutlak, eşsiz ve benzersiz izzet ve şerefi, tüm haşmet ve azametiyle vahiyde tecellî eder. Değil mi ki 'Azîz olanın vahyi de Azîzdir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾

"Şüphesiz onlar, kendilerine ulaştığı halde bu ilâhî uyarıyı inkâr edenlerdir: çünkü o, elbette pek Azîz ve şerefli bir kitaptır" *(Fussilet 41:41).*

Azîz Kitap, el-'Azîz olandan gelen kitaptır.

El-'Azîz'in izzet ve şerefinden onda bir pay vardır. Bu yüzdendir ki Allah'ın sözü, tüm sözlerin en üstünüdür. Allah'ın kitabı tüm kitapların en Azîzidir. Her sözün üstünde bir söz, her kitabın üstünde bir kitap yer alır. O Allah'ın sözü ve kitabıdır. Azîz kitap izzetini onu okuyanlardan almaz. Bu nedenle onu kimse okumasa, herkes ona sırt dönse bile, yine de o Azîzdir. Ona sırtını dönen, izzet ve şerefe sırtını dönmüş olur. Kendini izzet ve şereften yoksun bırakmış olur.

Azîz kitap, okuyanı, anlayanı ve yaşayanı Azîz eden kitaptır.

Kur'an, sadece el-'Azîz olandan geldiği için Azîz değil, aynı zamanda okuyana izzet ve şeref kattığı için Azîzdir. Kur'an, kendisini Azîz bileni Azîz eyler. İndiği günden bu güne kadar bu hakikatin yüz milyonlarca şahidi vardır. Muhammedi davete icabet eden ilk kutlu nesil bunun şahidi olmuşlardır. İnsanı şeref ve haysiyetinden mahrum eden cahiliyyenin bağrından kopan bu nesil, Kur'an'a tutunarak nesillerin en Azîzi olma liyakatini kazanmışlardır.

Kur'an, zillete gömülüp gitmiş bir çağın içinden izzet ve şeref sahibi olmakla kalmayıp, tıpkı Kur'an gibi dünyaya izzet ve şeref taşıyan nesiller yetiştirmiştir. Eşkıyadan evliya, ölüden diri çıkarmıştır.

Gıfar kabilesinin eşkıyası iken Rebeze'nin evliyası olan Ebu Zer buna örnektir. Ebu Cehil'in oğlu ve küfrün önderi iken boynuna astığı mushafı, yarini kucaklayan bir âşık gibi gözyaşlarıyla

kucaklayacak bir noktaya gelen, en sonunda canını hayatına şahit kılarak imânını taçlandıran Ebu Cehil'in oğlu İkrime, buna örnektir.

Zamanının en ünlü eşkıyası iken, müşterilerini soymak için girdiği bir handa "İmân edenlerin, Allah'ı ve indirilen hakikati anınca, ta kalplerinde ürperti duymalarının vakti hâlâ gelmedi mi?"[1] ayetini duyarak, "geldi ey Rabbim!" diyen ve zamanının en ünlü arifi ve âlimi haline gelen Fudayl b. İyaz buna örnektir. Ve şu an yaşadığımız dünyada süfli ve zelil bir hayat sürerken, Kur'an'ın eteğine tutunduğu için izzet ve şeref kazanan nice mü'min bu hakikatin zamanımızdaki örnekleridir.

4.5. İlâhî izzetin Allah'ın elçilerinde tecellîsi

Peygamberler Azîzdirler. Zira insanlar hakikati öğrenmede onlara muhtaçtırlar. Onlar olmadan hakikati öğrenemezler. Peygamberler çok şerefli bir sorumluluk üstlenmişlerdir: Nübüvvet ve Risâlet. Allah'ın elçisi olmak, en şerefli olan el-'Azîz adına, en şerefli mesajı, mahlûkatın en şereflisine taşımak için elçi seçilmektir. Bundan büyük şeref ve onur olabilir mi?

Allah Âdem'i beşer içinden seçti ve Azîz kıldı. Âdemoğlunun şahsında Âdem'e ruhundan üfleyince, Âdem meleklerin secdesine muhatap olacak kadar şereflendi.

Hz. Nuh'u âdemoğulları içinden seçti ve risâletle görevlendirdi. Bu, Hz. Nuh'u insanlık içerisinde müstesna bir şerefin muhatabı kıldı. İnkârcı kavmin tuğyanı, onun şerefine zerrece halel getiremedi. 'Azîz olan Allah elçisinin şerefini koruyarak, tuğyanı tufan ile temizledi. Bu süreçte, Hz. Nuh imânın izzetinden sonuna kadar taviz vermedi.

Hz. İbrahim Allah'a elçi olma şerefine nail olmuştu. İmânın ona kazandırdığı izzet, zamanın yöneticisini çığırından çıkarmıştı. Nemrud'un ateşte yakmak istediği, İbrahim'in kendisi değil, imânından kaynaklanan izzeti idi. Nemrud'un gözüne batan bir türlü anlayamadığı bu izzet idi. Kendisi zamanının en büyük kralı olduğu halde, İbrahim'in gösterdiği şerefli tavrın binde birini kendi inancı için gösteremezdi. Nemrud, imândan kaynaklanan izzet ve şerefi ateşte yakamayacağını tecrübesiyle öğrenmiş oldu.

[1] Hadid 57:16.

Hz. Yusuf, Hiksos hanedanının yönettiği Mısır sarayına bir köle olarak dâhil oldu. Sahnede Azîz sarayın efendisiydi, fakat gerçekte Azîz sarayın kölesi olan Yusuf idi. Hz. Yusuf ile köle olduğu zamanlarda arkadaşlık etmiş olan muvahhid bir köle, onu Mısır'ın Azîzi olarak görünce tanıdı ve şöyle dedi: "Köleyi kulluğu sayesinde Azîz eden, Azîzi (Züleyha'yı kastediyor) de isyanı sebebiyle köle eden Allah'ın şanı ne yücedir." Yusuf imânının izzeti sayesinde Mısır'ın zindanında hür, Züleyha ise şehvetinin zilleti yüzünden sarayda köle idi.

Hz. Musa'yı Firavun karşısında korkusuz kılan, imânın ve risâletin izzeti idi. Hz. Musa'nın tavrında görülen bu izzet, göreni etkileyecek çaptaydı. Firavun'un büyücüleri, kendilerinin karşısında tir tir titredikleri Firavun'un karşısında, onu böylesine korkusuz ve cesur kılan şeyin ne olduğunu anladıklarında iş bitmişti. Hepsi de oracıkta başlarına neyin geleceğini bile bile imânlarını açıkladılar ve Firavun'un darağacına gözlerini kırpmadan yürüdüler. İşte onların Musa'da görüp de hayran kaldıkları şey, imânın izzeti idi.

4.6. Azîz Nebi

Kur'an, peygamberler içinde sadece Hz. Peygamber için "Azîz" ismini bir sıfat olarak kullanır. *'Alâ* edatıyla birlikte kullanılan bu sıfatın nasıl okunması gerektiği konusu yoruma açıktır. Ona geçmeden ayeti okuyalım:

لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

"Doğrusu** (ey insanlık)! **Size kendi türünüzden bir elçi gelmiştir ki, o pek Azîzdir. Sizin zorlanmanız ona pek ağır geliyor; üzerinize hassasiyetle titriyor; o mü'minlere karşı bir şefkat pınarı bir rauf, merhamet abidesi bir rahimdir"

(Tevbe 9:128)

Klasik yoruma göre *'azîzun 'aleyhi mâ 'anittum* cümlesinin tamamı sıfattır. Fakat cümlenin yapısı *'azîzun* kelimesini bağımsız bir sıfat, *'aleyhi mâ 'anittum* cümlesini de ayrı bir sıfat olarak okumaya müsaittir. Zaten meallendirmedeki tercihimiz de budur. Zımnen mânâsı şudur: *Öyle bir elçi ki, o 'Azîz'dir, pek yüksek bir izzet ve onura sahiptir, pek değerli ve üstün meziyetlidir;*

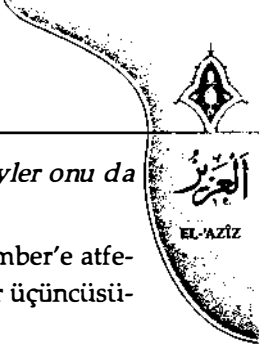

sizi zorlayan şeyler ona pek ağır gelir, sizi üzen şeyler onu da üzer, sizin yükünüz onun belini ikiye büker...

Eğer ayeti böyle okursak, bir ayette Hz. Peygamber'e atfedilen sıfat raûf ve rahîm'den ibaret değildir. Buna bir üçüncüsünü de eklemek gerekecektir ki, o da *Azîz* sıfatıdır.

Hz. Peygamber kelimenin tam anlamıyla bir Azîzdir. Onun yüksek izzetinin kaynağı ikidir. Birincisi: yaratılışından gelen yüksek ahlakın verdiği izzettir. İkincisi: Risâlet zincirinin son halkası olmasından dolayı kendisine vahiyle bahşedilen izzet.

Ona Mekke ve civarında *el-emîn* lakabının verilmesi ilk kaynağından aldığı izzete delalet eder. Fakat o asıl izzete el-'Azîz olan Allah'ın Azîz kitabı sayesinde kavuşmuştur. Vahyi almazdan önce yüce bir ahlaka sahipti. Buna Kur'an şahittir.[1] Fakat yine aynı Kur'an onun için, o dönemde "kitap nedir imân nedir bilmezdin; fakat Biz o (Kur'an'ı yol gösteren) bir ışık kıldık"[2] demektedir. Yani pasif iyi, Kur'an ile aktif iyi olmuştur. Hem de öyle aktif ki, önceleri *kendine rahmet* iken, risâletten sonra *âlemlere rahmet* olmuştur. Önceleri *hasenat ehli* iken, risâletten sonra *salihat ehli* olmuş, yaptığı ameller insanlığın ıslahına ve salahına medar olmuştur.

Hz. Peygamber Azîzdir. Onun Azîz oluşu Kur'an'ın söylediği anlamdadır. O Allah'ın tescil ettiği Azîzliğine rağmen, mü'minlere karşı şefkat pınarı ve merhamet abidesi olmuştur.

Bir gün huzuruna giren gariban birinin korkudan titrediğini görür ve şöyle der: "Sakin ol! Ben sadece kurutulmuş et yiyen Mekkeli bir kadının oğluyum." Gariban bir bedeviyi böyle teskin eden Azîz Nebi, Mekke'deki zor yıllardan birinde, kimsenin beklemediği bir haşmetle kendisine karşı küstahlaşan Ebu Cehil'in üstüne yürüyecek ve "ben seni kahretmek için gönderildim" diyecektir.

Peygamberlik gelmeden önceki hayatında kimseye muhalefet ettiği duyulmamış olan Azîz Nebi, "kalk ve uyar" emrini alınca öyle bir kalkış kalktı ki, ondan sonraki ömrünün 23 yılında onu kimse oturmaya ikna edemedi. Davasından vazgeçmesi için Kureyş'in, amcası Ebu Talib üzerinden yaptığı baskılar ve ayartıcı tekliflere verdiği cevap, onun Azîz oluşunun dünyalar durdukça duracak şahididir:

[1] Kalem 68:4.
[2] Şûrâ 42:52.

"Vallahi ey amca! Güneşi sağ elime ayı da sol elime koysalar yine de ben Allah'tan aksine bir emir gelinceye kadar davamdan vazgeçmem."

Bu imânın izzetidir. Dünyanın en halim selim insanını böylesine dağlardan ağır bir daha yükünün altında dimdik tutan şey, el-'Azîz olana duyduğu sarsılmaz güvendir. Zaten *imânın* ahlaki anlamı da "güven" değil midir?

O her şeyde olduğu gibi izzeti anlamada da doğru bir tasavvur inşa eder. Bu cümleden olarak, Allah Rasûlü şöyle buyurur: "Mü'minin kendini zelil etmesi doğru olmaz." Dediler ki: "Ya Rasulallah, insan kendisini nasıl zelil eder?" Dedi ki: "Güç yetiremeyeceği bir imtihana kendisini maruz kılarak."[1]

Hz. Aişe anlatıyor: Bir gece karanlıkta Rasulullah'ın yataktan kaybolduğunu fark ettim. Ellerimle yokladım, elim ayak tabanına değdi, belli ki o secde halinde idi. Şöyle dua ediyordu:

"Allah'ım!
Kahrından rızana sığınırım.
Cezandan affına sığınırım.
Senden Sana sığınırım.
Ben Seni hakkıyla övemem;
Sen kendini övdüğün gibisin."[2]

Allah'ın sonsuz izzetine imânın ne demek olduğunu Allah Rasûlü'nün bu duasından öğreniyoruz.

4.7. İlâhî izzetin mü'minde tecellîsi

Allah Rasûlü'nün izzeti, onun elleriyle yetiştirdiği kutlu arkadaşlarına da yansımıştı. Zira onlar izzet ve şerefin doğru kaynağını keşfetmişlerdi. Bunların başında gelen Rasulullah'ın Kur'an mektebinin ilk ve en büyük talebesi Hz. Ali şöyle diyordu:

[1] Tirmizi.
[2] Müslim: اللهم أعوذ برضاك من سخطك وبمعافاتك من عافيتك وأعوذ بك منك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك

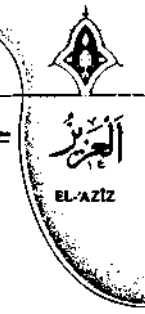

Kefânî fahran en tekûne lî Rabben
Ve kefânî 'izzen en ekûne leke 'abden
Ve ente kemâ uhibbu
Fec'alnî kemâ tuhibbu
(Senin bana Rab oluşun bana iftihar olarak yeter!
Benim Sana kul oluşum, bana izzet ve şeref olarak yeter!
Ve Sen benim tam da sevdiğim gibi bir Allah'sın,
Sen de beni tam sevdiğin gibi bir kul eyle!)

Hz. Ali, izzet ve şerefin, onur ve haysiyetin Allah'a kullukta aranması gerektiğini söylüyor. Bunu sadece söylemiyor, yaşadığı hayatla bunun nasıl olacağını isbat ediyor. Kur'an evinin çocuğu Hz. Ali, hutbelerinden birinde şöyle diyordu:

"O, rahmetinin genişliğine rağmen düşmanlarına karşı intikamı şiddetli olan, intikamının şiddetine rağmen dostlarına karşı rahmeti geniş olandır. O zatına galip gelmeye kalkışanı mağlup eden, zatına düşmanlık edeni mahveden, muhalefet edeni zelil eden, düşmanlık edeni yenen, zatına dayanana yeten, zatından isteyene veren, ona ödünç verene borcunu ödeyen, zatına şükredeni ödüllendirendir."[1]

İmânın izzetinin tüm çağlardaki mücessem timsali olan Hz. Hüseyin, bu izzeti takınmayanlara "*Heyhat mine'z-zilleh*: Zillete razı olanlara yazıklar olsun!" diye haykırıyordu.

İmânın izzetinin en güzel numunelerini bu ümmetin izzet sahibi alimlerinde görüyoruz.

Hasan Basri'ye bu halk nezdindeki bu izzet ve şerefe nasıl nail oldun diye sormuşlar. O şöyle demiş: "İki şeyle: 1. İnsanların dünyasına tenezzül etmemem. 2. Onların benim ilmime duyduğu şiddetli ihtiyaç.

İmam Ebu Hanife, Emeviler döneminde de Abbasiler döneminde de ilmin izzetinden taviz vermediği için eza ve cefa gördü. Emeviler'in Kûfe valisi İbn Hubeyre ona kadılık görevi teklif edince, "değil kadılık, o Vasıt mescidinin kapılarını saymamı

[1] *Nehcü'l-Belağa*, Abduh Şerhi, 88. hutbe, s. 235.

istese onu bile yapmam!" diyecek bir izzete sahipti. Ebu Cafer Mansur'un baş kadılık teklifini ilmin izzetini iktidarın zulmüne çiğnetmemek için reddetti. Bundan dolayı ahir ömründe atıldığı hapishanede işkence gördü ve şehit oldu.

Abbasi halifesi Harun Reşid, kendisine nasihat edecek bir âlim getirilmesini istedi. İmam Mâlik'e durumu ilettiler ve halifenin kendisini çağırdığını söylediler. İmam Mâlik, "benim ona ihtiyacım yok" dedi; "Eğer onun bana ihtiyacı varsa, buyursun!" Bir konuşmasında İmam şöyle dedi: "İlmin ayağına gidilir, ilim ayağa getirilmez." Bu söz halifeye iletilince, o şöyle mukabele etti: "O doğru söylemiş, ben ona gideceğim."

İkinci neslin izzet sahibi âlimlerinden biri de Ata b. Ebi Rebah idi. Siyahtı, burnu kesikti, çolaktı, kıvırcık saçlıydı, şaşıydı, topaldı. Binlerce öğrenci ve devlet erkânı önünde diz çöküyordu. Onun imzasının bulunmadığı fetva geçmiyordu.

Süfyan Sevri, çok muhtaç duruma düşmüştü. Kendisine sultana gidip biraz yardım istemesini söylediler. Cevabı şu oldu: *"Ben dünyalığı Allah'tan bile istemedim, nasıl olur da sultan gibi zayıf ve muhtaç birinden dünyalık isterim?"*

Azîz âlimlerimizden biri de Abdullah b. Mubarek'tir. Harun Reşid yazlık olarak kaldığı Rakka'ya gittiği bir sırada, Abdullah b. Mübarek de oradan geçiyordu. O geçerken izdihamdan ortalık toza dumana karıştı. Bunu merak edip olayı öğrenen Halife'nin eşi, şöyle dedi: "Vallahi, emiru'l-mü'minin Harun değil İbn Mübarek'tir. Zira halk sopa ve kamçılarla Harun'u karşılarken, onu gönüllü olarak karşılıyor". Sultanlara kaftan diken terzi İbn-i Mübarek'e, "ben bu işle zalimlere yardım etmiş oluyor muyum?" dedi. Cevaben: "hayır, sen düpedüz zalim olmuş oluyorsun; sana iğne iplik satan zalimlere yardım etmiş oluyor" dedi.

Abbasi Halifesi Me'mun, iki şehzadesini okutması için Ferra'yı görevlendirmişti. Çocuklar bir seferinde hocalarının ayakkabısını dizmek için nizalaşmışlar, sonunda her ikisi de bir tekini koymak üzere anlaşmışlardı. Bir gün halife Ferra'ya sordu: "Dünyanın en güçlü insanı kimdir?" Ferra "Sizsiniz" dedi. Me'mun "Hayır. En güçlü insan şehzadelerin ayakkabısını dizmek için yarıştıkları kişidir" dedi.

Horasan Valisi Halid b. Ahmed ez-Zehebi, çocuklarına ders vermesi için İmam Buhari'nin Horasan'a gelmesini istedi. Buhari, "İlim kimsenin ayağına gitmez, kendileri isterlerse ders halkamıza katılabilirler" deyip isteğini reddetti. Bunun üzerine sürgün edildi ve sürgünde vefat etti.

Çağının en Azîz âlimlerinden İzz b. Abdüsselam öldüğünde Sultan Zahir Baybars der ki: "İşte şimdi sultan oldum". Hutbelerinde sultanı çok ağır tenkit ederdi. Sultan sürgün kararı çıkardı. Kendisine sultanın elini öpüp af dilemesi tavsiyesinde bulunanlara şöyle dedi: "Değil onun elini öpmek, ona elimi bile öptürmem". Baş vezir Fahreddin Osman bir mescidin üst tarafında bir eğlence yeri inşa ettirir. İzz, arkadaşlarıyla birlikte o yeri yıkmaya giderler. Alim, hem yıkar hem de azl fetvası verir. Kral Salih bu fetva üzerine baş vezirini görevden azletmek zorunda kalır.

Dimyati, zamanın hükümdarına öğüt verince, sultan bahşiş istiyor sandı. Dimyati: "Eğer senin yoksa ben sana vereyim" dedi. Kendisi bahçesinde sebze meyve yetiştirir, kimseden maaş almazdı.

Said Nursi, İttihatçıların mahkemesinde idamla yargılanırken, "zalimler için yaşasın cehennem" şiarını kendisini yargılayan paşanın yüzüne beraber söylemekten çekinmez.

Seyyid Kutub, kendisini idama mahkûm eden çağdaş Firavun Nasır'dan özür dilemesi halinde canının bağışlanacağı söylendiğinde: "Bir mü'min bir zalimden asla özür dilemez!" diye reddeder ve canını imânının izzetine şahit kılar.

---

5. EL-AZİZ OLAN ALLAH'A DUA

Yâ Allah! Yâ 'Azîz!
'Azîz ve Hakîm olan, 'Azîz ve Rahîm olan Sensin.
'Azîz ve Zuntikam olan, 'Azîz ve Kaviy olan Sensin.
'Azîz ve Ğaffâr olan, 'Azîz ve Ğafûr olan Sensin.
'Azîz ve Hamîd olan, 'Azîz ve Vehhâb olan Sensin.
'Azîz ve Muktedir olan, 'Azîz ve Cebbar olan Sensin.

Yâ Allah! Yâ 'Azîz!
Sen 'Azîz'sin, izzet ve şeref Sendendir.
Sen 'Azîz'sin, güç ve kuvvet Sendendir.
Sen 'Azîz'sin, destek ve üstünlük Senin elindedir.
Sen 'Azîz'sin, kudret ve ihtişam Senin elindedir.

Yâ Allah! Yâ 'Azîz!
Sen bir yetimi Azîz edersen o "âlemlere rahmet" olur.
Sen bir evi Azîz edersen, o "beytullah" olur.
Sen bir şehri Azîz edersen, o "şehirlerin anası" olur.
Sen bir canlıyı Azîz edersen, o insan olur.

Ya Allah! Ya 'Azîz!
Zilletten sana sığınırız.
Meskenetten sana sığınırız.
Tekebbürden sana sığınırız.

Ya Allah! Ya Azîz!
Bize imânın izzetini ver, küfrün zilletinden koru!
Bizi Kur'an'ın izzetiyle izzetlendir, Şeytan'ın zilletinden koru!
Ümmetimize izzet ver, ümmetimizi zilletten kurtar!

Senin Azîz ettiğini kimse zelil edemez,
Senin zelil ettiğini kimse Azîz edemez.

Amîn!

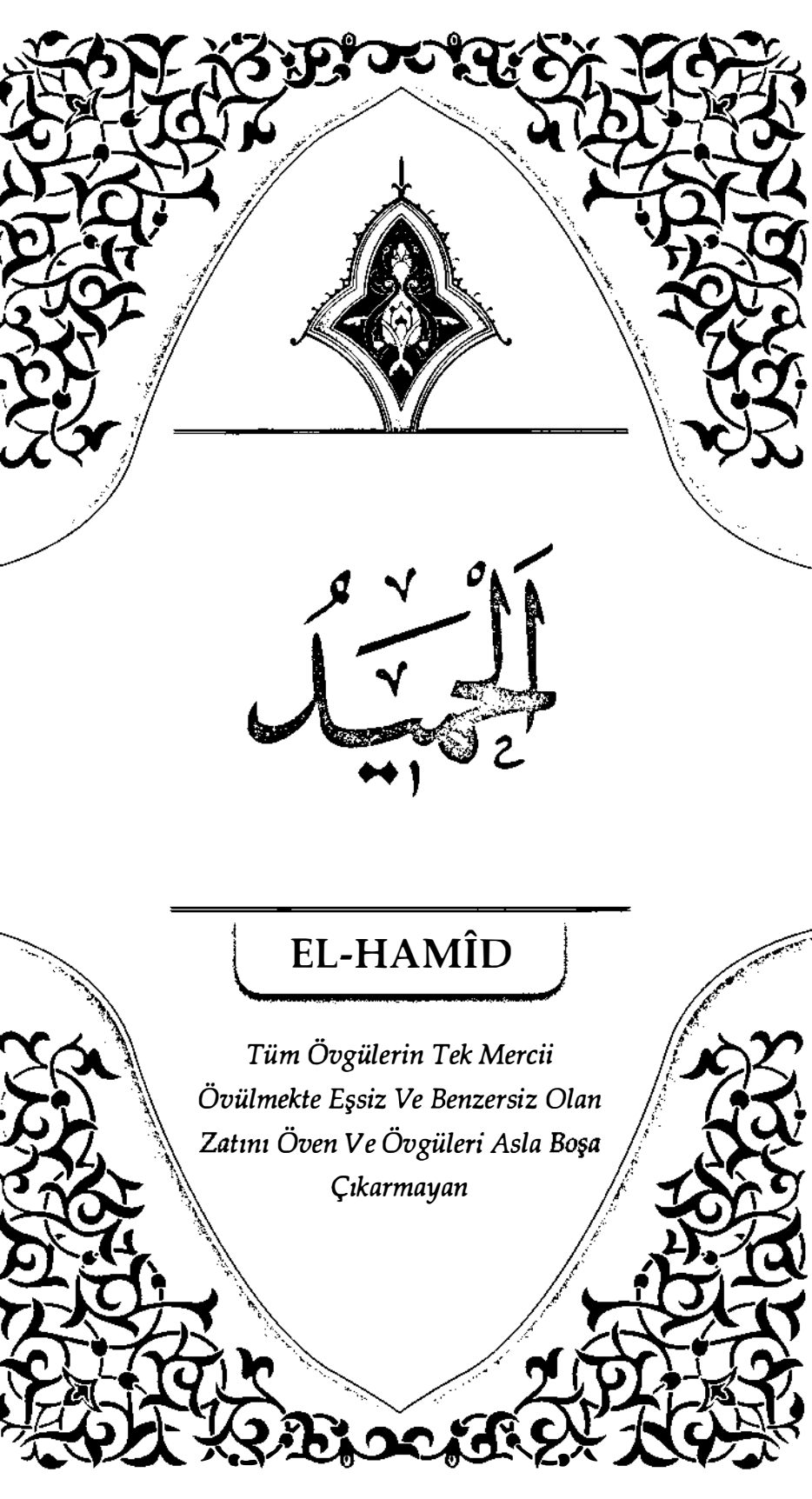

الْحَمِيدُ

EL-HAMÎD

Tüm Övgülerin Tek Mercii
Övülmekte Eşsiz Ve Benzersiz Olan
Zatını Öven Ve Övgüleri Asla Boşa
Çıkarmayan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Hamîd, tüm hamd ve övgülerin tek ve mutlak mercii, övülmekte eşsiz ve benzersiz olan, tüm eşsiz ve benzersiz övgüleri fazlasıyla hak edendir. Her varlığın övgüsünün zorunlu adresi, zatına yapılan övgüleri asla boşa çıkarmayan, zatını övene hakkıyla karşılık veren, öveni övdüğüne asla pişman etmeyip, aksine, daha fazla övmediğine pişman eden mânâsına gelir. Yani, kendisini övenin "Boşuna övmemişim, keşke daha fazla övseydim, keşke tüm varlığımı O'nu övmeye adasaydım" diyeceği zat.

El-Hamîd'in kendisinden türetildiği *hamd*, "övgü ve sena" mânâsına gelir. "Yergi" mânâsındaki *zemm*'in zıddıdır. *Hâmid* "öven", *ahmed* "en övülen", *mahmûd* "övülmüş", *muhammed* "çok övülen, övülmüş hasletleri çok olan" demektir.

Terim olarak *hamd*, iradeye dayalı bir güzelliği veya güzel bir fiili, güzel bir biçimde faili yüceltme maksadıyla anmaktır. Bu nedenle hamd daha çok dile nisbet edilmişken şükür kalbe nisbet edilmiştir. Tesbihatta *elhamdülillah*'ın olması, hamdin dil ile söylenmesinin emredilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Hamîd, iki manaya birden gelir:

1. Mübalağa ile ism-i fail (*hâmid*) mânâsında bir sıfattır ve "çok öven" mânâsına gelir. Allah sadece zatını değil, kulları içinden iyileri de över. Zatını layıkıyla ancak O över. O'nu O'nun gibi hiç kimse övemez. Mahlûkatı içinden hak edenleri de layıkıyla ancak O över. O kimi övmüşse o övgüye layıktır. Gerçek hamd O'nun övdüğünü övmek, yerdiğini yermektir.

2. Mübalağa ile ism-i mef'ul (*mahmûd*) mânâsında bir sıfattır ve "çok övülmüş" mânâsına gelir. Kâinatta bilinen bilinmeyen, görülen görülmeyen bütün varlıkların övgüsü O'na gider. Sadece bu değil, O'nun yarattığı her ne övülürse övülsün, bu övgülerin tamamı da O'na gider. Eseri övmek, hakikatte müessiri övmektir. Fiili övmek, gerçekte faili övmektir. Sanatı övmek, hakikatte sanatkârı övmektir.

Sual: Eğer *hamîd*'in bir mânâsı da ism-i fail olan *mahmûd* ise, neden *mahmûd* gelmeyip de *hamîd* gelmiştir?

Cevap: *Mahmûd,* "övenleri bulunduğu için övülen" mânâsına gelir. Oysaki *Hamîd,* "övgüye değer olduğu için övülen" mânâsına gelir. *Hamîd,* hiç kimse övmese de bizatihi kendi nefsinde övülmüş olduğunu ifade eder, fakat *mahmûd* da bu vurgu yoktur.

Esasen Türkçe'deki "övmek" kelimesi, hamd kelimesinin tam karşılığı değildir. Hamdi bire bir karşılayacak bir kelime de yoktur. Bu karşılık naçar harcı kullanılmaktadır. Hamîd, başkaları onu övdüğü için övgüye layık olanı değil, övülmeye layık olduğu için övüleni ifade eder. el-Hamîd olmak için:

1. Övülen vasıfların onda sabit olması.

2. Hiç kimse övmese de, o kendi zatında övgüye layık olması.

3. Övene iyiliğini, övdükten sonra değil övmeden önce yapmış olması.

4. Yaptığı iyiliği bilinçli ve iradeli olarak yapmış olması.

5. Her tür övgünün fevkinde ve ötesinde olması.

6. Yüceliğinden ve övgüye muhtaç olmamasından dolayı övmenin övülene değil, övene lütuf olması lazımdır.

El-hamdu lillah, Allah'ı tüm üstün vasıflarla övmek demektir. Hamd *medih*'ten daha özel, *şukr*'den daha geneldir.

Medih ile hamd arasında fark vardır: *Medih,* ister iradeli ister iradesiz olsun, her şey için kullanılır. Mesela bir insan da, bir kedi de, bir bina da methedilir. İnsanın kendi iradesi dâhilinde olmayan boyu ve yüzü de methedilir. Fakat *hamd* yalnızca iradeli olarak yapılanlar için kullanılır. *Hamd*'de hamd edenin makamı küçük, hamd edilenin makamı büyüktür. *Medih*'te bu şart yoktur. Metheden methedilenden büyük de küçük de olabilir. Hamd, daima alan tarafın verene yaptığı övgüdür. Medihte ise bu şart yoktur. Her *hamd* medih ve övgüdür, fakat her *medih* ve *övgü* hamd değildir.

Hamd ile şükür arasında fark vardır: Hamd, yerme (*zemm*) ve kınamanın (*levm*) zıddıdır. Şükür, inkâr (küfür) ve nankörlüğün zıddıdır. Şükür, nimet sahibini yüceltme amacıyla verdiği

nimeti itiraf etmektir. Şükür yalnızca verilen nimete bir karşılık olarak yapılır. Hamd ise verilse de, verilmese de, verilip geri alınsa da yapılır. Hamd kerîm olanı bu sıfata sahip olmasından dolayı anmaktır, fakat şükür kerîm olanı yaptığı kerem üzerinden anmaktır. İnsan, yaptığı iyi şeyler sebebiyle kendisini hamd edip övebilir, ama kendisine şükredemez. Zira şükür borç ödeme gibidir. Kişi kendi kendisine borçlanmaz ki borç ödesin. Hamd, hamd eden kulun varlığı içindir, şükür ise nimetin varlığı içindir. Hamd hikmet gereğidir, şükür nimet gereğidir. Her şükür hamddir, fakat her hamd şükür değildir.

Allah Rasûlü, "Hamd, şükrün zirvesidir" buyurmuştur. Bu, hamdin şükürden çok daha yüce ve büyük olduğunu gösterir.

Hamd birini övmektir, *ihmad* ise birini övgüye layık bulmaktır.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Kim neyi överse övsün O'nu övmüş olur

Kul kendisini övse, gerçekte el-Hamîd'i övmüş olur. Zira kul varlığını O'na borçlu olduğu gibi, övülmeye layık her şeyini O'na borçludur.

Kul kulu övse, gerçekte el-Hamîd'i övmüş olur. Zira öven de övülen de O'nun mülkü ve eseridir. Bir eseri öven, onu meydana getireni övmüştür.

Kul bir nesneyi, bir zamanı, bir mekânı, bir anı, bir bitkiyi, bir hayvanı övse, bu övgülerin tamamı O'na gider. Zira övülen hiçbir şey yoktur ki, O yaratmamış olsun.

Kul el-Hamîd olan Allah'ı övse, bu üç kere hamd, üç kere övgü olur.

1. Allah'a hamd ettiği için O'nu övmüş olur.

2. Kendisi Allah'ın eseri olduğu için hamd etmiş olur.

3. Hamd ederek Allah'ın övgüsüne mazhar olduğu için hamd etmiş olur.

Hamd dört şeyin toplamıdır: Şükür, rıza, ceza ve kaza.

1. *Şükür ile hamd*: Şükür hamdin başlangıcıdır. Şükür mertebesinde kalan hamd, hamd değildir. Hamdi şükürden ibaret olan, Allah'ı sadece eline geçen ile anıyor demektir. Bu tüccarın hamdidir. Hamd şükürden ibaret olursa, sadece verilenle sınırlı kalır. Şükrü aşan hamd rıza haline intikal eder.

2. *Rıza ile hamd*: Rıza hali, hamd halidir. Kul Allah'tan razı olmuştur. Sadece O'nun vermesinden değil, vermemesinden de razı olmuştur. Bu hale sahip olan kul, Allah'ın vermemesine de hamd eder. Bu halde kalırsa hamd, hamdde kemal gerçekleşmiş olmaz. Bir ileri safhası cezaya hamddir.

3. *Cezaya hamd*: Hırsızlık yaptığı için kesilen koluna bakıp, "beni senden kurtaran Allah'a hamdolsun" diyen sahabinin hamdi işte bu hamddir. Cezaya hamd makamı, cezanın ödül mü mükâfat mı olduğuyla ilgilenmez. Onun ilgilendiği, Allah'ın kendisiyle ilgilenmesi hakikatidir. Ceza, ödül de olsa bela da olsa, neticede Allah kendisiyle ilgilenmektedir. Zira kulun başına hiç musibet gelmemesi, Allah'ın o kuldan ilgisini kesmesidir. O bunu bildiği için, başına gelen sağanak gibi belaları hamd ile karşılar. Buna gerekçe olarak da, "rabbim benimle ilgileniyor ya, gerisi ne gam" der.

4. *Kazaya hamd*: Kazaya hamd, Hamdin kemalidir. "Olanda hayır vardır" diyenin hamdi işte bu hamddir. "Mevla görelim netmiş/Netmişse güzel etmiş" diyenin hamdi bu hamddir. Olup biten her şeyin arkasında âlemlerin Rabbinin kudret parmağını görür ve "Neylerse güzel eyler" der. Bu hamdin en beliğ ifadesi şudur:

El-hamdulillahi 'alâ kulli hal, sive'l-kufri ve'd-dalal: "Küfür ve dalaletin dışında her şeye hamd olsun."

2.2. Hamdin üç hali

Hamd üç şekilde olur:

1. *Lisanın hamdi*: Bu dil ile hamddir. Bu Hamdin söz halidir. Tesbih de denilir. Kur'an "Elhamdülillah de" diyerek bunu emreder. Zira dil aklın ve kalbin aynasıdır. İnsanın içinde ne varsa diline o gelir. Allah Rasûlü'nün Hz. Fatıma ve Ali'ye tavsiyesi olan ve mü'minlerin namazlardan sonra yapmayı adet haline getirdikleri tesbihatın ikincisinin ***elhamdülillah*** olması, bu emrin nebevi uygulamasından başka bir şey değildir.

2. *Organların hamdi*: Bu, eylemlerle hamddir. Bu, hamdin eylem halidir. Fiili hamddir. Dilde olan Hamdin haldeki tezahürüdür. Hakkı görmek, gözün hamdidir. Hakkı işitmek, kulağın hamdidir. Hakkı tutup kaldırmak, elin hamdidir. Hakka yürümek ve batıldan kaçmak, ayağın hamdidir. İradeyi doğru kullanmak iradenin hamdi, aklı doğru kullanmak aklın hamdidir.

3. *Kalbin hamdi*: Bu gönül ile hamddir. Hamdin duygu halidir. Kalp hamde durursa, kul Rabbinden razı olmuştur. Hamd halinde olan bir kalp, Allah'ın övdüğünü över ve buna hamd eder. Allah'ın sevdiğini sever ve buna hamd eder. Allah'ın yerdiğini yerer ve buna hamd eder. Sevmesi ve nefreti Allah içindir. Öfkesi ve rızası Allah içindir. Bu duyguların tümü, kalbin hamdi olur.

2.3. Hamdin üç dili

Hamdin dili üçtür:

1. *Beşeri dil*: Bu cahilin dilidir. O, sadece Allah verince hamd eder. Ve hamdini de sadece diliyle yapar. Allah'ın nimetlerini görünce hamd aklına gelir. Görmeyince gelmez. Cahilin Hamdi, eliyle tutup, gözüyle gördüğünedir. Eline geçene ve midesine girenedir. Bu tip yemediğine hamd etmeyi aklından geçirmez. İstediğinin verilmemesine hamd etmeyi düşünemez. Allah'ın yasaklarına hamd etmek aklına gelmez.

2. *Akli dil*: Bu âlimin dilidir. O Hamdi sadece diliyle yapmaz, aklıyla, haliyle ve ameliyle de yapar. Nimeti bilmek aklın hamdidir. Âlim, eylemleri güzelleştirmenin hamd olduğunu bilir. Âlim sadece verince hamd etmez, vermeyince ve alınca da hamd eder. Bilir ki veren O'dur. O'nun sadece vermesi değil, vermemesi de nimettir. Zira vermesinin mi vermemesinin mi hayırlı olduğunu en iyi O bilir. Vermediyse, vermemesi hayırlıdır. Buna hamd edilmelidir. Hz. Ali, "ben O'nun Allah olduğunu her istediğimi vermemesinden bildim" der. İnsana her istediğinin verilmesi bela olarak yeter. O'nun alması da beş açıdan hamd sebebidir:

1. O vermiştir O almıştır. Verenin almasından daha tabi ne olabilir?

2. İsterse aldıktan sonra yeniden verebilir.

3. Daha iyisini vermek için almış olabilir.

4. Alması verilmesinden daha hayırlı olabilir.

5. Ahirette ebedisini vermek için dünyada geçicisini almıştır.

3. *Rabbani dil*: Bu arifin dilidir. Arifin hamdinde dil, akıl ve halin dışında kalp de hamde katılmıştır. Duygusu sürekli hamd halindedir. Arif Fatiha'nın ilk ayeti olan *el-hamdu lillahi rabbi'l-âlemîn* derken, "Allah'ı, layıkıyla ancak Allah över" şeklinde anlar. Cahilin hamdi maddi, âlimin hamdi akli, arifin hamdi kalbidir. İlâhî nurun kalbine yansıyan şavkına hamdetmekten eline giren ve elinden çıkanla ilgilenmez bile. Âlim bildiğine hamd eder, arif hamd ettiğine hamd eder.

2.4. Hamdin üç mertebesi

Hamdin üç mertebesi vardır:

1. *Allah'ın kendi zatını hamdi*: Allah zatını över. *Elhamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn* ayeti, lâfzen, "mutlak hamd sadece âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" anlamına gelir. Bunun en derin mânâsı "Allah'ı layıkıyla ancak Allah över" demektir. Allah'ı hakkıyla övmek, kullar için mümkün değildir. Zira hiçbir kul Allah'ı zatıyla bilemez. Allah zatıyla bilinmeden de, hakkıyla övülmüş olmaz. Allah Rasûlü Müslim'in naklettiği şu duayı yaparken bunu kasdetmiş olmalıdır: "Allah'ım! Seni ben layıkıyla asla övemem, Sen ancak kendi zatını övdüğün gibisin."

2. *Başkalarının Allah'ı hamdi*: Kâinatta kim neyi övüyor olursa olsun, nihayetinde övülen Allah'tır. Zira övülen her ne ise, onun yaratıcısı Allah'tır. Zorunlu olarak tüm övgüler de Allah'a aittir. Başkalarının Allah'a hamdi iki türlüdür. Birincisi gönüllü hamddir. Bu mü'minin iradeli hamdidir. Bu tür bir hamd ibadetin zirvesidir. İkincisi zorunlu hamddir. İşbu hamd, yukarıda söylediğimiz hamddir. Herkim neyi överse övsün, nihai tahlilde Allah'ı övmüş olur.

3. *Hamdin hamdi*: Hamdin en küçüğü verilene hamd etmek, hamdin en büyüğü hamd ettiğine hamd etmektir. Zira nimetin varlığı bile hamd için yetmemektedir. Nimetin içinde yüzüp de hamd etmeyenlerin varlığı bunun isbatıdır. Hamd etmek, ilâhî bir lütuftur. Bu lutfa nail olan, önce hamd ediyor oluşuna hamd etmelidir. Hamde hamdetmek, kulun hamd edebildiği için hamd etmesidir. Hamdin zirvesi, hamd edebildiğine hamd etmektir. Böyle yapmakla kul, hamd edenin kendisi olmadığını, bunun Allah'ın

kuluna bir ihsanı olduğunu bilmiş olur. "O bana hamd etmeyi vermeseydi, ben hamd edemezdim" demiş olur. Hamde hamd, hamd etmeyi en büyük nimet olarak görenlerin hamdidir.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Nüzûl sürecinde sayılarla Hamîd ismi

Kur'an'da Hamîd ismi 17 kez gelir. Vahyin 1. yılında tek yerde kullanılır: Buruc 8. Vahyin 2, 3, 4 ve 5. yıllarında hiç gelmez. 6. yılda bir kez, Fâtır 15'te gelir. 7, 8, 9. yıllarda gelmez. 10. yılda üç kez gelir: Hûd 73, İbrahîm 1, 8. Hakeza 11. yılda da üç kez gelir: Lokman 12, 26 ve Sebe' 6. Vahyin 12. yılında iki kez gelir: Fussılet 42 ve Şûrâ 28. Vahyin 13. yılında iki kez gelir: Hac 24 ve 64. Hicri 1. yılda iki kez gelir: Teğabun 6 ve Bakara 267. Hicri 2. yılda bir kez gelir: Hadîd 24. Hicri 3, 4, 7, 8, 9. yıllarda hiç gelmez. 5. ve 6. yıllarda birer kez gelir: Nisa 131 ve Mumtehane 6.

Peygamberliğin ilk ve son yıllarında ikişer kez gelmesine karşın, yoğunluk peygamberliğin tam ortasına gelen yıllardır. 17 kullanımdan 12'si nübüvvetin 10-15. yılları arasında indirilmiş olan sûrelerde yer alır. En yüksek kullanım 10 ve 11. yıllara denk gelir ve üçer isim yer alır. Bu yıllar hicret öncesindeki zor yıllardır.

Kur'an'da 42 kez hamd mastarı yer alır. Bu hamdlerin 22'si doğrudan Allah'a nisbet edilir. Bu en büyük rakamdır. Bu ayetler hamdin Allah'a ait ve mahsus olduğunu beyan eder. Bunlar içerisinden yedisi hamdin, "âlemlerin Rabbi Allah'a mahsus olduğunu" beyan eder. Üçü hamdin gökleri ve yeri yaratana, biri karanlıkları ve aydınlıkları var edene mahsustur der. İsra 111, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur der. Kehf 1, hamdin kuluna kitabı indiren Allah'a mahsus olduğunu söyler. Kasas 70 dünyada hamdin O'na mahsus olduğunu, aynı ayet Sebe' 1 ahirette de hamdin O'na mahsus olduğunu söyler. Rum 18 ve Sebe' 1 göklerde ve yerde hamdin O'na mahsus olduğunu dile getirir. Fatır 1, hamdin melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler kılana ait olduğunu söyler. Zümer 74 ise hamdin, vaadini gerçekleştiren ve bizi cennette dilediğimiz yere konmak üzere bu yurdu varis kılana mahsus olduğu vurgulanır. Teğabun 1'de ise hamd mülkün sahibi ve her şeye gücü yetene aittir.

Hamd kökünden her hangi bir fiil Allah hakkmda hiç kullanılmamıştır. Kur'an'da fiil olarak tek yerde geçer. O da, "yapmadıkları şeylerle övülmek isteyen kimseler" hakkındadır.[1] İsm-i mef'ul kalıbıyla *mahmûd* şeklinde bir yerde, o da Allah Rasûlü'ne gece namazı ile ulaşacağı makama teşvik sadedinde, "övülmüş makam" (*makamen mahmuden*) terkibi içinde kullanılmıştır.[2]

3.2. Birlikte geldiği diğer isimler

Hamîd ismi Kur'an'da, tek bir yerde özel isim olarak başka bir isme bitişmeksizin gelir: *İlâ sıratı'l-hamîd*: "Sonsuz ve her tür övgüye layık olanın yoluna..."[3] Geri kalan tüm kullanımlar, şu isimlerle birlikte gelir: *Ğanî, 'Azîz, Mecîd, Veli, Hakîm.*

Ğanî:

On yerde Hamîd ismi Ğanî ismi ile birlikte gelir. Hepsinde de *ğaniyyun hamîd* şeklinde belirsiz olarak gelir. Hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde gelir. Ğanî olan, "zengin" olandır. Ğanî Allah olunca, ismin vurgusu "zenginliğinde sınır olmayan" olur. Tabi ki sınırsız zengin olan, sınırsız verendir. Sınırsız Ğanî olanın hakkı, sınırsız hamddir. Bu yüzden Ğanî ismi Hamîd ismi ile birlikte zikredilmiştir. Ganî isminin Hamîd'den önce gelmesinin sebebi de budur.

Ğanî isminin "kendi kendine yeten" mânâsından yola çıkarak, şu nükteye ulaşabiliriz: O kendi kendine yeter. Siz hamd etmeseniz O'nun hiçbir şeyi eksilmez. Fakat sizin hamd sizliğiniz, Allah'ın nazarında sizi eksiltir. Belirsiz gelmesi, zenginliğinin sınırları nasıl bilinemezse, varlığın O'na olan övgüsünün sınırları da tayin ve tesbit edilemez vurgusunu taşır.

'Azîz:

Üç yerde Hamîd ismi 'Azîz ismi ile birlikte gelir.[4] Hepsinde de *el-'azîzu'l-hamîd* şeklinde belirlilik takısıyla gelir. Hepsi de Mekkî sûrelerde yer alır.

---

[1] Âl-i İmran 3:188.
[2] İsrâ 17:79.
[3] Hac 22:24.
[4] Burûc 85:8; İbrahîm 14:1; Sebe' 34:6.

'Azîz üstün ve yüce olandır. En üstün ve yüce olan kimse, hamd onun hakkıdır. Şu halde hamd Allah'ın hakkıdır. O'nun izzet ve şerefinin yüceliği, hamde muhtaç olmadığını gösterir. Fakat O 'Azîz olmasına rağmen kullarından hamd bekliyor, onlara, "Bana hamd edin" diyor ve hamdi öğretiyorsa, bu O'nun kerem ve ihsanındandır. Bununla O kullarına ikram etmek istiyor, kulunu övgüye değer kılmak istiyordur.

'Azîz olan Allah, kulu tarafından övülmekle övünmez. Fakat kul Rabbini övmekle ne kadar övünse yeridir. İşte Allah'ın Hamîd isminin kuldaki tecellîsi böyle gerçekleşir. Esasen kul Allah'ı övdüğünde, Allah da kulu över. Bu, 'Azîz olan Allah'ın izzet ve şerefine zerrece bir şey katmaz. Fakat kulun izzet ve şerefine çok şey katar.

Mecîd:

Sadece Mekkî olan Hûd 73'te *hamidun mecîd* olarak gelir. Söz konusu ayette melekler Hz. İbrahim'in kısır eşine çocuğunun olacağı müjdesini vermiş, onun şaşkınlığını ifade etmesi üzerine de şöyle demişlerdir: "Onlar dediler ki: "Sen Allah'ın emrini garip mi karşılıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun ey hane halkı; şüphesiz O'dur Hamîd olan, O'dur Mecîd olan."

Bağlamı göz önüne alındığında, ayetin sonunda yer alan Hamîd ismi, Hz. İbrahim'in eşine bu müjdeden dolayı şaşırması değil Allah'a hamd etmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Mecîd ise, Allah'ın ululuğunu ifade eder. *Hamidun mecîd*'in açılımı şudur: Sonsuzca övgüye layık olan O, övgüye muhtaç olmayacak kadar da uludur. Seni şaşırtan şey, O'nun için hiçbir şeydir. İki ismin de belirsiz gelmesinin bağlamla yakın bir alakası vardır. O'nun öyle işleri vardır ki, onlara akıl sır ermez. O'nun kudretine hudut çizilmez. Siz de sadece aklınızın erdiği işleri için değil de, aklınızın ermediği işleri için de O'na hamd edin.

Velî:

Sadece Mekkî olan Şûrâ 28'de *el-veliyyu'l-hamîd* olarak gelir: "Ve O, (insanlar) tüm umutlarını yitirdikten sonra yağmurunu indirir ve rahmetini yayar: zira O'dur el-Velî, O'dur el-Hamîd."

Allah insanın velisidir, gerçek dostudur. İnsan da Allah'ın dostu olmalı, O'nu veli edinmelidir. Allah'ı veli edinen yalnız

O'na hamd eder. Allah gibi bir dostu olan, başı darda kaldığında, sığınacak yer aramaz. Doğrudan Allah'a sığınır. Zaten hamd ile başlayan Fatiha'nın 4. ayeti, "Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileniriz" şeklindedir. Dostluğunu celbetmek için birini övmesi gerekiyorsa, Allah ona yeter. Zira O Hamîd olandır.

Hakîm:

Sadece Mekkî olan Fussılet 42'de *hakîmun hamîd* şeklinde belirsiz olarak gelir: "Hiçbir anlam ve amacından saptırma çabası ona ne önünden açıkça, ne de ardından gizlice ilişemez: O Hakîm'dir, Hamîd'dir."

Hakîm olan, yaptığı her işi en isabetli, en iyi ve mükemmel yapandır. Övülmek, her işi mükemmel yapanın hakkıdır. O dururken başkasını övmek, O'nun hakkını başkasına vermeye yeltenmektir.

Nasıl ki Hamîd ismi diğer isimler ile birlikte geliyorsa, *hamd* masdarı da *mülk* masdarıyla birlikte gelir. Mülk geldiği her yerde hamd gelir. İbn Kayyım bunun gerekçesini şöyle açıklar: "Bu kemale ziyadedir. Mükemmel olma vasfını gösterir. Zira mülk hamd yoksa noksandır. Hamd, mülk yoksa acziyettir. Hamd mülk ile birlikte kemalin son noktasıdır, mükemmelliktir."[1]

3.3. Hamd hakkında üç ilâhî emir

Kur'an'da hamd hakkında üç emir vardır:

1. *Allah'a hamd etmek*: "O halde Rabbini hamd ile tesbih et"[2] gibi ayetlerde emredilen budur. Bu, hamdin öncelikle bir hal olduğunu gösterir. Elbette hamd kalp fiillerindendir. Bu aynı zamanda hamdin ubudiyet/kulluk olduğunu gösterir. Bundan başka, hamdi dil ile söylemek de ayrıca emredilmiştir.

2. *Hamdi dil ile söylemek*: " 'Elhamdülillah' de"[3] gibi ayetlerde emredilen budur. Bu kalpteki hamdin dile gelmesidir. Allah kulun kalbinde olan hamdin dile gelmesini istemektedir.

[1] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Esmâullahi'l-Husnâ*, s. 286.
[2] Hicr 15:98. Ayrıca bkz: Tâhâ 20:130; Furkan 25:58; Mü'min 40:55; Kâf 50:39; Tûr 52:48; Nasr 110:3.
[3] Neml 27:59. Ayrıca bkz: İsrâ' 17:111; Mü'minun 23:28; Neml 27:93; Ankebût 29:63; Lokman 31:25.

Bu hamdin tesbihe dönüşmesidir. Bunun bir hikmeti de, "zihinden dile gelmiyorsa, bari dile gelsin ki, oradan zihne düşsün" mantığını taşımasıdır. Bu da Rabbani terbiyenin bir parçasıdır.

3. *Hamdi Allah'a tahsis etmek*: Bu emir hem kalp fiili olarak, "Dünyada da ahirette de hamd O'na mahsustur"[1] gibi ayetlerle, hem de lisan fiili olarak "de ki" emriyle birlikte, "De ki: Hamd Allah'a mahsustur"[2] gibi ayetlerle emredilen hamddir. Bu yalnız Allah'a hamd etmeyi gerektirir. Hamdin tevhîdin bir parçası olduğunu gösterir.

Namaz ibadeti, bu üç hamdin de kendisinde buluştuğu cami bir ibadettir. Kul namazda hem hal olarak hamd eder. Namazın kendisi kulun hamd halidir. Hem kal olarak hamd eder. Namazın her rekâtında okuduğu Fatiha'nın ilk ayeti kavli hamddir. Hem de niyetiyle hamdi Allah'a tahsis ederek hamd eder. Böylece kul Kur'an'da geçen üç emri de yerine getirmiş olur. İşte şu ayette geçen hamd emri, namazın içinde ifa edilen hamddir:

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ۝

"O halde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et! Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki ondan razı olduğun belli olsun." *(Tâhâ 20:130)*

Namazlardan sonra çekilmesi adet haline gelen ve Allah Rasûlü'nün verdiği evrat olan üçlü tesbihatın ikincisi *elhamdulillah*'tır. Mânâsı "Hamd tamamıyla ve en mükemmel haliyle yalnız Allah'a mahsustur" demektir. Hz. Peygamber bu tesbihatı mübarek kızı Fatıma'ya tavsiye etmiştir. Değirmen çekmekten dolayı su toplayan ellerinin halini eşi Hz. Ali'ye gösterince, "Tam zamanı, Hayber'den esirler geldi, eğer babana halini arz edersen belki sana da bir yardımcı düşer" der. Hz. Fatıma bu taleple babasına gelince, Allah Rasûlü onun su toplayan avuçlarının içini öpmüş ve Hayber esirlerini Suffa ehline ayırdığını,

[1] Kasas 28:70.
[2] Neml 27:93.

fakat yarında ondan daha hayırlı bir şey olduğunu söylemiş ve mü'minlerin namazlardan sonra çekmeyi adet haline getirdikleri tesbihatı tavsiye etmiştir.

Subhanallah... Elhamdulillah... Allahu ekber...

Teşbihten tenzihe doğru yapısıyla, kalbi bir seyr-i süluk olan bu tesbihatın ikinci halkası hamddir. 33 kez tekrar edilmesi, esasen sayı sınırlamasına değil, kulun Allah'a hamd borcunun sonsuzluğuna delalet eder. Zira 33 rakamı, ay yılında bir tam çevrimi ifade eder. Ay takvimi kendi çevrimini 33 yılda tamamlar. Bu sonsuzluğu ifade eder. Cennette erkeklerin yaşının 33 olduğunu söyleyen rivayetin vurgusu da, esasen budur. Cennetteki hayatın sürekliliğini ifade eder. Hz. Ali, Allah Rasûlü'nün bu tavsiyesini ömrünün hiçbir döneminde terk etmediğini söyler. Onun hayatının ölümkalım günü hatırlatılarak "Sıffîn'de de mi ey mü'minlerin emiri!" diyen kişiye, "Evet, Sıffîn'de de terk etmedim" diyecektir.

3.4. *Elhamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn*

Kur'an'da beş sûre hamd ile başlar: *Fatiha, En'âm, Kehf, Sebe, Fâtır.* Fatiha sûresindeki hamd, doğrudan "âlemlerin Rabbi olan Allah'a" nisbet edilir. Bu, hamdin, hem yaratıcının has ismi olan Allah'a hem de O'nun en büyük sıfatı olması hasebiyle Kur'an'da Allah isminden sonra en çok geçen sıfat olan Rabbe isnadıdır.

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝١

"Hamd, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." *(Fatiha 1:1)*

Açılımı: Hamd, en mükemmel haliyle ve tamamıyla bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.

Zımnen: Allah, mutlak, sonsuz, eşsiz ve benzersiz bir tek ilâh olması hasebiyle bütün hamdlerin zorunlu adresidir. Bu, O'nun ulûhiyyet hakkıdır. O aynı zamanda âlemleri yaratan, terbiye edendir. Âlemlerin Rabbi olması hasebiyle âlemleri oluşturan her ne varsa, hepsinin hamdinin tek mercii de yine O'dur. İnsan, O'nun yarattığı bütün âlemlerin en değerli unsurlarından biridir. Bu hakikat, insanın hamdinin de diğer hamdlerin üstünde olmasını gerektirir. İnsanın hamdi, cemadattan, nebatattan

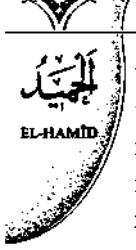

ve hayvanattan farklı olmalıdır. Zira insan, bu sınıflardan üstündür. İnsan, âlemler içerisinde hamdini irade ve aklıyla yapan müstesna bir varlıktır. Bu özelliği, insanı tüm hamd edenler içerisinde ayrıcalıklı bir makama yükseltmektedir. Bu yüzden insana Rabbi nasıl hamd edeceğini öğretmektedir:

El-hamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn.

Bu talimatın başında gizli bir "*kul*: de ki" emri vardır. Bununla haber inşaya taşınmış, ilâhî hitap muhatabına zımnen, "ben seni inşa edeceğim" mesajını vermiştir. Akleden bir varlık olarak insandan kalbindeki hamdi dile getirmesi istenmektedir. Bu, sadece konuşma nimetinin değil, akletme, irade, şuur ve tercih nimetinin de hamdidir.

El-Hamdu'deki *el* takısı, mahlûkatın hepsine ait tüm hamd türlerinin Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. Hamddeki belirlilik, hem tüm hamd türlerini ifade eder, hem de hamdin her yerden herkes tarafından görülecek bir bayrak gibi en yüksek, en yüce ve belirgin olanını ifade eder.

Lillahi'deki lam farklı vurgular taşır. Tahsis vurgusuyla, tüm hamdlerin Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. İstihkak vurgusuyla, tüm hamdlerin en yücesine Allah'ın müstahak olduğunu ifade eder. İstiğrak vurgusuyla, en kapsamlı hamdin Allah'a hamd olduğunu ifade eder.

Fatiha'nın bu bir tek ayetinde İslâm itikadının üç rüknü olan tevhîd, nübüvvet ve ahiret bir araya gelmiştir:

1. Tevhîd: Ayetteki tevhîd vurgusunu *lâm* temsil eder. Zira bu *lâm* hamdde tevhîde delalet eder.

2. Nübüvvet: Ayetin başındaki gizli "*kul*: de ki" emri nübüvvete delalet eder. Zira nübüvveti temsil eden Hz. Peygamber "de ki" emrinin doğrudan muhatabıdır. Allah kelamını onun diliyle insanlığa duyurmuştur.

3. Ahiret: Ayetteki âlemler içerisinde en başta dünya ve ahiret âlemleri gelir. Onun için hamd sadece dünyada değil, ahirette de Allah'a mahsustur. Kur'an'da cennetliklerin cenneti görür görmez yapacakları hamd buna örnektir.

Bütün mahlûkata ait tüm hamdler, en yüce şekliyle Allah'a mahsustur ve buna ancak Allah müstahaktır. Bunun Allah'ın

fiiline ilişkin gerekçesi O'nun rububiyyeti ise, Allah'ın zatına ilişkin gerekçesi de O'nun rahmetidir. Bu nedenle ayetin hemen ardından "Rahmân, Rahîm" isimleri gelir. Ve ardından tevhîd, adalet ve nübüvvetten sonra vahyin dördüncü rüknü olan adalete ilişkin bir ayet gelir: "O Hesap Günü'nün Mâlik'idir".

Hamd Allah'ı övmek, hamdin kemali Allah'ın övdüğünü övmektir. Allah'ın övüp de Allah'ın övdüğünü övmeyenler Allah'ı da övmüş olmazlar. Allah'ın övdüğünü övmek yetmez. Allah'ın yerdiğini de yermek gerekir. Allah bir fiili övmüşse, o fiili kul da övmedikçe Allah'a hamd etmiş olmaz. Allah'ın övdüğü bir fiili övmek bir yana yeren biri, dilinden dökülen her *elhamdülillah*'ı zımnen yalanlıyor demektir.

3.5. Kur'an'a göre hamd nedir?

Hamd Rabbe dua, yalvarış ve yakarıştır.

Şu ayet bu hakikati ifade eder: "İyice yaşlanmışken, bana İsmail ve İshak'ı veren Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir."[1] Mü'min sûresinin 7 ve 65. ayetlerinde de hamd dua makamında gelir.

Hamd duanın lokomotifidir. Fatiha 1'de gelişi de bunu teyit eder. Fatiha'nın son yarısı duadır. İlk yarısı ise o duanın girizgâhıdır. Bu girizgâh da hamd ile başlar. Burada da hamd duanın lokomotifidir. Duayı bu lokomotif çekerek menziline eriştirir.

Duasına hamd ile başlayan kul, Rabbine zımnen şunları söylemiş olur:

Önceki verdiklerini unutmadım ve onlardan dolayı hamd ediyorum.

İstediklerimi hak ettiğim zannıyla istemediğimi, lutfuna mağruren istediğimi, hamdimi öne alarak beyan ediyorum.

Sana hamd ederek başlıyorum; istediğimi versen de vermesen de, Sana hamdimin değişmeyeceğini böylece beyan ediyorum.

[1] İbrahim 14:39.

Duama hamd ile başlayarak, bana verdiklerinin en büyüğünün hamd olduğunu ifade ediyorum.

İşte bu yüzden hamd duanın ta kendisidir. Hamd eden aynı zamanda dua etmiş olur. Hamd eden sadece dua etmiş olmaz, aynı zamanda duasının karşılığını peşinen almış olur.

Hamd tesbihtir, Allah adına hareket etmedir:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ۝٩٨

"Öyleyse Rabbini hamd ile tesbih et ve O'nun huzurunda secde edenlerden biri ol!" *(Hicr 15:98)*

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۝٤٤

"O'nun ululuğunu hamd ile tesbih etmeyen bir tek nesne dahi bulunmamaktadır ve fakat siz onların ululayan dilini anlamamakta ısrarcısınız." *(İsrâ' 17:44)*

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ ۝٥٨

"Nihayet ölümsüz olan O mutlak diri zata yaslan ve hamd ile O'nu tesbih et!" *(Furkan 25:58)*[1]

Tesbih, kelimenin kökeninin de ifade ettiği gibi "Allah adına hareket etme" demektir. Yaratılış amacına uygun hareket eden her şey, Allah adına hareket etmiş olur. Zira O'na yaratılış amacını yükleyen Allah'tır. Allah adına hareket eden her şey ise hamd etmiş olur.

Hamd Allah'ın emrine itaattir.

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ۝٥٢

"O sizi o gün çağıracak, siz de** (ister istemez)* ***O'nu hamd ederek bu çağrıya uyacaksınız. Üstelik** (dünya hayatında)* ***çok kısa bir süre oyalandığınızı kesinkes bileceksiniz." *(İsrâ 17:52)*

Bu ayetin de gösterdiği gibi, hamd Allah'ın emrine itaattir. Ayetteki emir ilâhî huzura celp emridir. Bu emre itiraz mümkün değildir. Fakat O'nun huzuruna gönüllü çıkmak dururken

[1] Ayrıca bkz: Rum 30:18; Secde 32:15; Kâf 50:39; Teğabun 64:1.

gönülsüz çıkılmamalıdır. O'nun huzuruna gönüllü çıkacak olanlar, dünyada iken hamd ehli olanlardır. Zira kulun dünyadaki hamdi, ahirette iradeye dönüşecektir. Bu irade, Allah'ın çağrısına sahibini "lebbeyk" diyerek koşturan bir iradedir. Dünyada hamdsiz olanlar, ahirette ilâhî huzura zorla celp edilecekler. Zira onlar dünyada hamd etmediler ki, o ahirette iradeye dönüşsün.

Hamd mağfiret talep etmedir.

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

"Hatan için mağfiret talep eyle ve sabah akşam hamd ile Rabbinin yüceliğini an!" *(Mü'min 40:55)*

Sadece dua ederken değil, Allah'tan bağışlanma talep ederken de kul hamd etmeli. Eğer böyle yaparsa, hamdi, aynı zamanda istiğfarı olur. Hamdi istiğfarı olan kul, istiğfar edebildiğine de hamd eder. İstiğfar kulun kusurunu bilmesidir, hamd ise kulun Allah'ın kusursuzluğunu bilmesidir.

Hamd sabırdır.

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾

"Öyleyse artık onların söyleyeceklerine karşı sabırlı ol! Bir de güneşin doğuşundan ve batıştan önce Rabbinin aşkın olan yüce zatını *(namaz kılarak)* ***hamd ile an!"***

(Kâf 50:39)

Sabır ile *hamd*, birbirine çok yakışan iki kul fiilidir. Sabır hamdin bidayeti, hamd sabrın nihayetidir. Hamd edip de sabretmeyen, kendi hamdini yalanlamış olur. Sabredip de hamd etmeyen, emek zahmet büyüttüğü ağacın meyvesini yemeyen biri gibidir.

Hamd Allah'tan hoşnut ve razı olmaktır.

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

"Güneşin doğumu ve batımından önce Rabbinin aşkın olan yüce zatını *(namaz kılarak)* ***hamd ile an! Yine gecenin bazı saatlerinde ve gündüzün belli zamanlarında*** *(namaz kılarak)* ***O'nun yüce zatını an*** *(ki, O'ndan)* ***razı olduğun belli olsun."*** *(Tâhâ 20:130)*

Elbette hamd Allah'tan hoşnut ve razı olmaktır. Allah'ın razı olmasını isteyen önce kendisi Allah'tan razı olmalıdır. Kulun hamdi, onun Allah'tan razı olduğunun beyanıdır. Hamd eden kuldan da, Allah razı olur. Zira O Hamîd olan, kendisine yapılan hamde ziyadesiyle karşılık verendir.

Hamd tevekkül etmektir.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ ۚ

"Nihayet ölümsüz olan O mutlak diri Zat'a tevekkül et ve hamd ile O'nun aşkın yüceliğini dillendir!" *(Furkan 25:58)*

Hamd eden, tüm övgü, medih ve senasını Allah'ta toplayandır. Kişi bunu yapacak kadar Allah'a güveniyorsa, O'na tevekkül etmemesi düşünülemez. Birine hamd edip de başka birine dayanmak çelişkidir. O halde hamd tevekküldür.

Hamd kibirlenmeden secdeye kapanmaktır.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ۩

"Bizim ayetlerimize imân edenler, ancak kendilerine duyurulduğunda saygıyla secdeye kapanıp teslim olanlar ve Rablerinin aşkın yüceliğini hamd ile ananlardır."

(Secde 32:15)

Hamd edene düşen, en yüksek övgüler dizdiği Zat'ın karşısında burnunu havaya dikmemek, başını secdeye koymaktır. Secde hali, beden diliyle yapılan bir hamddir. İnsanda hamd hali kemale ererse, baş secdeye varır.

Özetlersek, bu yukarıdakilere göre hamdin içinde veya hamd ile beraber şunlar vardır:

Kur'an'a göre hamdin içinde övgü vardır. Zira *hamd* "övgü" mânâsına gelmektedir.

Saygıyla karşılık korku vardır.[1]

Yalvarış ve dua vardır.[2]

[1] Ra'd 13:13.
[2] İbrahim 14:39.

Tesbih ve yüceltme vardır.[1]

Allah'ın emrine itaat vardır.[2]

Yüceltme vardır. Zira tekbir getirmek bir tür hamddir.[3]

İlâhî rıza ve hoşnutluk vardır.[4]

Bağışlanma dileği vardır.[5]

3.6. İnsan neden ve nasıl hamd etmelidir?

Kur'an'a göre insan şunlardan dolayı Hamîd olan Allah'a hamd etmelidir:

Zulmedenlerin kökünü kestiği için.[6]

Bizi hidayete eriştirdiği için. Eğer Allah'ın hidayeti olmasaydı, biz hidayete eremezdik.[7]

Olmayacak işleri oldurduğu için, verdiği nimetler için, verdiği evlatlar için.[8]

Anlaşılır misaller verdiği için, vahyi bize gönderdiği için.[9]

İlâhî rehberlik olan Kur'an'ı indirdiği ve onda hiçbir eğriliğe yer vermediği için.[10]

Gayretli mazlumları zalimlerin elinden kurtardığı için.[11]

Günahkâr kullarından hakkıyla haberdar olup, inanan kullarına Kâfi olduğu için.[12]

Bize özel verilen tüm nimetler için.[13]

Gökten yağmuru indirip yeryüzünü canlandırdığı için.[14]

---

[1] Hicr 15:98; Zümer 39:75; Mü'min 40:7, 55.
[2] İsrâ 17:52.
[3] İsrâ 17:11.
[4] Tâhâ 20:130.
[5] Mü'min 40:7, 55; Şûrâ 42:5.
[6] En'âm 6:45.
[7] A'raf 7:43.
[8] İbrahîm 14:39.
[9] Nahl 16:75; Neml 27:93; Zümer 39:29.
[10] Kehf 18:1.
[11] Mü'minun 23:28.
[12] Furkan 25:58; Neml 27:93.
[13] Neml 27:15.
[14] Ankebut 29:63.

Gökleri ve yeri yarattığı için.[1]

Hüküm ve hikmet sahibi olduğu için, her şeyden hakkıyla haberdar olduğu için.[2]

Yaratmada dilediğini artırdığı ve her şeye gücü yettiği için.[3]

Hüznü giderdiği için.[4]

Çok bağışlayan olduğu için.[5]

Şükrün karşılığını verdiği için.[6]

Merhamet sahibi olduğu için.[7]

Salih amel sahiplerine mükâfatını vereceği ve vaadini gerçekleştireceği için.[8]

Kulları arasında adaletle hüküm verileceği için.[9]

Tevbeleri çokça kabul eden olduğu için.[10]

İnsan nasıl ve ne halde hamd etmelidir:

Duaların bitiminde Âlemlerin Rabbine hamd eder.[11]

Secde halinde hamd eder.[12]

İçi daraldığında, sıkıştığında hamd eder.[13]

Güneşin doğuşundan ve batışından önce hamd eder.[14]

Akşam sabah, yani her daim hamd eder.[15]

Kıyama kalktığında hamd eder.[16]

---

[1] Lokman 31:25.
[2] Sebe 34:1.
[3] Fâtır 35:1.
[4] Fâtır 35:34.
[5] Fâtır 35:34; Şûrâ 42:5.
[6] Fâtır 35:34.
[7] Şûrâ 42:5.
[8] Zümer 39:74.
[9] Zümer 39:75.
[10] Nasr 110:3.
[11] Yunus 10:10; Mü'min 40:65.
[12] Hicr 15:98; Secde 32:15.
[13] Hicr 15:97-98.
[14] Tâhâ 20:130; Kâf 50:39.
[15] Mü'min 40:55.
[16] Tûr 52:48.

3.7. Allah'a neler ve kimler hamd eder?

Gök gürlemesi hamd ederek tesbih eder.

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِۦ ﴿١٣﴾

"Gök gürültüsü sınırsız bir hamd ile O'nun yüce kudretini dillendirmekte, melekler ise bunu derin bir tazim ve saygıdan dolayı yapmaktadırlar." *(Ra'd 13:13)*

Ayette gök gürültüsünün Allah'a hamd ettiği ifade edilmektedir. Ancak ayetin devamında, meleklerin bu hamdi derin bir saygı ve tazimden dolayı yaptıklarının ifade edilmesi, gök gürültüsünün hamdinin şuurlu değil kevni bir hamd olduğu sonucunu verir. Bu tıpkı "O (Allah) göklere ve yere ister isteyerek ister istemeden gelin dedi; o ikisi de "Biz isteyerek geldik" dediler."[1] Ayetinde olduğu gibidir. Gök gürültüsü, bu gürültünün oluşmasında rolü olan hava, atmosfer, rüzgâr gibi birçok kevni ayetin hamdidir. Şuursuz varlıkların hamdi, Allah'ın yasalarına uygun davranmalarıdır.

Yine aynı minval üzre, yedi gök ve yer, içinde bulunan her şey hamd ile tesbih eder.

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۚ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۚ ﴿٤٤﴾

"Yedi gök ve yer ve onlarda yaşayan her bilinçli varlık O'nun sonsuz yüceliğini dillendirirler; daha da öte (lisan-ı hâl ile) O'nun ululuğunu hamd ile dile getirmeyen bir tek nesne dahi bulunmamaktadır ve fakat siz onların ululayan dilini anlamamakta ısrarcısınız." *(İsra 17:44)*

Göklerin ve yerin Hamdi de, tıpkı gök gürültüsünün Hamdi gibidir.

İlim verilenler Hamîd olana hamd ederler.

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًا ۖ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾

[1] Fussılet 41:11.

"Doğrusu Davud'a ve Süleyman'a da ilim verdik; o ikisi "Bütün hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur!" demişlerdi. *(Neml 27:15)*

Bir övgünün hamd olması için, övülenin övülmeye layık fiillerinin bilinçli olması gerekir. Allah şuurun en büyük kaynağıdır. Şuurun kaynağı olan Hamîd'e en güzel hamdi yine şuurlu varlıkların zirvesi olan insan yapar. İnsanlar içerisinde hamdi en makbul olanlar ise, bilenlerdir. Zira kişi iki şeyi ne kadar iyi bilirse, hamdi de o kadar iyi ifa eder:

1. Allah'ın kadrini.
2. Nimetin kadrini.

Ayetleri duyup kibirlenmeksizin hemen secdeye kapanan mü'minler hamd eder.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ۩

"Bizim ayetlerimize imân edenler, ancak kendilerine duyurulduğunda saygıyla yerlere kapanıp teslim olanlar ve Rablerinin aşkın yüceliğini hamd ile ananlardır: Zira onlar asla büyüklük taslamazlar." *(Secde 32:15)*

Bu ayet, hamd ile tevazu ve hamdsizlik ile tekebbür arasında doğrudan bir bağ olduğunu söylüyor. Hamdsizlik, Allah'ın bak dediği yerden kibir olarak görünmektedir. Bu durumda Allah karşısında rükû ve secdenin temsil ettiği mahviyet hali, hamdin fiili halidir. Secde, beden diliyle yapılan bir hamddir.

Melekler hamd ederler.

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ ۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

"Ve sen, meleklerin Allah'ın hükümranlık makamı çevresinde halkalanıp hamd ile Rablerinin sonsuz yüceliğini dile getirdiklerini görürsün. Ki (o gün) herkes hakkında hakkaniyetle hüküm verilmektedir. Ve nihayet şöyle denilmektedir: "Hamd olsun âlemlerin Rabbi olan Allah'a!"

(Zümer 39:75)[1]

[1] Ayrıca bkz: Mü'min 40:7; Şûrâ 42:5.

Bu ayetin sonundaki hamd cümlesi, gerçekten dikkate şayandır. Zira, "Hamd olsun Âlemlerin Rabbi olan Allah'a" diyenlerin kimliği kasten tahdit edilmemiş, "denildi" denilerek meçhul bırakılmıştır. Hamd burada belirli bir kesime tahsis edilmemiştir. Aksine ayetten açıkça anlaşılan şey şudur: Hesap Günü herkese hakkaniyetle hükmedilecek ve herkes Allah'a hamd edecektir.

Sual: Cehennemlikler de mi Allah'a hamd edecekler?

Cevap: Evet, cehennemlikler de. Hasan Basri'nin tefsiri de böyledir. Zira orada kendileri hakkında verilen hükmü hak ettiklerini kendileri de tasdik edecekler ve kendilerini yokluğa değil, cehennemde de olsa varlığa mahkûm ettiği için Allah'a hamd edecekler. Zira var olmak, Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetine nail olmayı umut etmek için yeterli şarttır.

4. HAMÎD İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Hamîd isminin en büyük tecellîsi "hamd etmek"tir

Hamîd isminin en büyük tecellîsi hamddir. Hamd ismine layıkıyla imân eden bir mü'min, bu ismin tecellîsinden en büyük payı almak için sadece hamd etmekle yetinmez. Varlığını hamde dönüştürme çabası içine girer.

Varlığını hamd kılmanın ilk şartı, Allah'tan razı olmaktır. Bilinen bir hakikattir ki, ibadet O'nun razı olduğunu yapmak, ubudiyyet O'nun yaptığından razı olmaktır. Ubudiyyet kulluktur. Kullukta pazarlık olmaz. Kula düşen gök oluğunun altına başını tutmak, o oluktan ne yağarsa razı olmaktır.

Allah'tan razı olan kişi, Allah'ın razı olduğu kişidir. Böyle bir kulda rıza hali, hamd haline inkılâp etmiştir. Bu hal, küfür ve dalalet dışında her şeye hamd etme, her şeyi hamde vesile bilme halidir. Bu hal ile hallenen mü'min, yalnız sıhhatliyken değil, hastayken de hamd eder. Yalnız varsılken değil, yoksulken de hamd eder. Yalnız güçlüyken değil, güçsüzken de hamd eder. Yalnız bollukta değil, darlıkta da hamd eder.

Böyle yapınca ne mi olur? Bedeninin hastalığı ruhuna şifa olur. Maddi yoksulluğu manevi varsıllığa dönüşür. Fiziki

güçsüzlüğünden metafizik bir güç damıtır. Maddi darlığına rağmen manevi bir bolluk ve genişlik içinde yüzer.

Varlığını hamd kılan, kayıtsız şartsız Allah'a teslim olandır. Hamdi arttıkça teslimiyeti artar, teslimiyeti arttıkça hamdi artar. Hamd ona bir sekinet ve sükûnet verir. Her hamdinden derin bir haz almaya başlar. Hamd sayesinde derdi dermanı olur. Hamîd isminin tecellîsiyle öyle mest olur ki, hamdini artıran ve başkalarının kurtulmak için çırpındığı o elem ve acı verici sebebi de sevmeye başlar. Onunla arasında bir hamd ünsiyeti peyda olur. Bu derin rıza hali sayesinde derdini sever. Öyle sever ki, şöyle diyen Fuzuli'yi ancak o zaman anlar:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilacından tabib
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır
Ve bir de Seyrani'yi:
Ey tabîb elden gelirse yaremi gel emleme
Yâr elinden gelmedir bu yâreyi merhemleme

Derdini sevince derdi dermanı olur. Böyle olunca da her hali hamd olur. Yalnız dili değil her organı, hatta her hücresi hamd eder. Hamd ile derdini savmış olmaz belki, fakat derdinden daha fazla dermanı celbetmiş olur. O da değilse, derdinden daha büyük sabrı celb etmiş olur.

4.2. Hamdsizlik nankörlüktür

Bazılarının başlarına gelen büyük musibetlere bakanlar, nasıl dayandığına şaşarlar. Onlar şaşan kişi musibeti görmekte, fakat onunla beraber inen sabrı görememektedir. Eğer musibeti gördüğü gibi inen sabrı da görseydi, o zaman, "bu kişi bu musibete nasıl sabrediyor?" diye şaşırmasına gerek kalmazdı.

Hamdsizliğin en büyük sebebi kibirdir. Kibrin, sahibini müşrik etmeyen 'ahlaki şirk' olduğunu biliyoruz. Yukarıdaki ayetin mefhum-ı muhalifinden kibirlilerin hamdsiz olduğu vurgulanıyor. Ne ilginçtir ki, hamd ile başlayan beş sûreden biri olan En'am 1'de, 'hamdsizlik' ile 'küfür/nankörlük' arasında bağ kuruluyor. Ayet zımnen hamd etmeyenler nankörlerdir demeye getiriyor.

Hamîd isminin tecellîsine medar olan kişi, kendini övmez. Yapmadıklarıyla övünmenin Hamîd olanın gazabını ve azabını celp

edeceğini bilir: "Yapmadıklarıyla övünmekten hoşlananlar, sanma ki azaptan kurtulabilecekler: Onları şiddetli bir azap beklemektedir."[1]

Hamîd isminin tecellîsine medar olanlar, değil yapmadıklarıyla övünmek, yaptıklarıyla dahi övünmeyi ve övülmeyi istemezler. Zira onlar yaptıkları iyiliklerin, Zatına yapılan hamde layıkıyla karşılık veren Allah'ın bir ihsanı olduğunu bilirler. İyiliğe ödül beklemezler. Zira yaptıkları iyiliği, kendilerine yapılmış ilâhî bir ödül olarak görürler.

4.3. Dünyada *elhamdülillah* deriz, cennette onu yeriz

Varlığı hamd olan bir mü'minin hamdinin ödülü cennettir.

Cenneti insan imânı ve salih amelleriyle hak eder. Bu doğrudur, fakat bu doğrunun yarısıdır. Doğrunun diğer yarısı da şudur: Cennet amellerin bedeli değil, Allah'ın ödülüdür. Hamdi şükürden ayıran hususu, hamdin verince de, vermeyince de, hatta alınca da yapılmasıdır. İnsan verilene hamd ederse, yaptığı bu hamdin karşılığını inşallah cennette bulur.

Bir mü'min su içer hamd eder ve bunu da elhamdülillah diyerek dile döker. Ahirette ise o suyu mükemmel haliyle önünde bulur. Aslında cennette bulduğu suyun mükemmel hali dünyada içtiği suya yaptığı hamddir. Yani mü'minin dünyada içtiği suya olan hamdi, ahirette önüne suyun mükemmel hali olarak gelir. Mü'min dünyada yemek yer, hamd eder. Ahirette hamdi önüne cennet taamı olarak gelir.

Allah mü'mini alarak sınar. Mü'min bu sınavı hamd ile geçer. Allah bu dünyada aldığını ahirette mükemmel haliyle vererek mü'mini ödüllendirir. Esasen mü'minin ahirette bulduğu o nimet, dünyada kaybettiği değil, dünyada kaybedince yaptığı hamddir. Yani mü'minin dünyadaki soyut hamdi ve onun sözcüklere dökülen ifadesi olan elhamdülillah'ı, ahirette somut ve müşahhas olarak önüne gelir.

Esasen cennetin kendisi, mü'minin hamdine verilmiş bir ödülden başkası değildir. Önce şu ayeti okuyalım:

[1] Âl-i İmran 3:188.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ ۖ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ۝٩ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۚ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝١٠

"İmân eden ve o imâna layık davranışlarda bulunanlara gelince: Rableri onların imânları sayesinde, ayaklarının altından nehirler çağlayan, nimetlerle dolu cennetlere ulaşan yola yöneltecektir. Orada onların nidaları, "muhteşemsin ey Allah'ım!" olur ve kendilerine "Mutluluklar!" diye mukabele edilir orada. Nihayet onların son nidası yankılanır: El-hamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn! *(Yunus 10:9-10)*

Cennette ibadet yoktur. Zira ahiret teklif mahalli değildir. Sorumluluk dünyadadır. Orası *daru'l-ceza*, yani "yapılanların karşılığının alındığı diyar" ve *daru'l-karar*'dır. Fakat ibadetin olmadığı cennette, var olduğu kesin olan bir şey vardır. O da *hamddir*. Demek ki cennette ibadet biter, fakat hamd devam eder. Zira hamd, Allah'a olan muhabbetin eseridir. Allah'a olan muhabbet ise müebbettir. Zira Allah, mutlak muhabbettir.

Cennete giren kişi, "Mutluluklar..." hoşamedisi ile karşılanır. Bu "hoş geldin" teşrifatına cennetliğin mukabelesi "Âlemlerin Rabbine hamd olsun!" demekten ibarettir.

Böylece hamdin ödülü cennet, cennetin teşekkürü ise hamd olur.

Böylece dualarının karşılığı cennet, cennetteki duaları ise hamd olur.

Rabbim bizi de onlar arasına kat!

Bizim de davamızın sonu, *el-hamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn* olsun.

---

5. EL-HAMÎD OLAN ALLAH'A DUA

Yâ Hamîd, Yâ Allah!
Sen tüm övgülerin tek merciisin.
Sen övülmekte eşsiz ve benzersiz olansın.
Sen zatını öven ve övgüleri asla boşa çıkarmayansın.
Varlığımı zatına hamd kıl Ya Hamîd!

Ey Hamîd olan Allah'ım!
Övgümüz Sanadır, senamız Sana.
Hamdimiz Sanadır, şükrümüz Sana.
Ben Seni övmekle zatını yüceltemem,
Fakat Seni övmek değer katar bana.

Yâ Hamîd!
Küfür ve dalalet dışında her şeye hamd olsun.
Şirk ve nifak dışında her şeye hamd olsun.
Sana isyan ve tuğyan dışında her şeye hamd olsun.
Hepsinden öte, hamd edebildiğime sonsuz hamd olsun!

Amîn!

اَلْوَدُودُ

EL-VEDÛD

Çok Seven-Çok Sevilen
Mutlak Ve Sınırsız, Eşsiz Ve Benzersiz
Sevgi Kaynağı

اَلْوَدُوْد

EL-VEDÛD

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

1.1. Vedûd isminin iştikakı

El-Vedûd, çok seven ve çok sevilen demektir. Allah mutlak, sınırsız, eşsiz ve benzersiz sevginin kaynağıdır. İsmin başındaki belirlilik takısı, bu sevginin sahibinin her açıdan "mükemmel", "eşsiz", "aşkın" ve "kusursuz" olduğunu ve O'nun sevgisinin sevgi türünün zirvesi olduğunu gösterir.

Vedûd'un türetildiği *vudd* mastarı, "temenni etmek, sevmek, arzu etmek, istemek, tercih etmek" manalarına gelir. Zira insan sevdiğini temenni eder, arzu eder ve ister. Bunlar kelimenin sözlük mânâsıdır. Kur'an'da fiil olarak geldiği Bakara 109, Âl-i İmran 96 ve 118, Enfal 7 ve Hicr 2 gibi ayetlerde hep kök anlamı olan "istemek, arzu etmek, temenni etmek" manalarına kullanılır.

Vudd sevgi hakkında kullanılan kelimelerden sadece biridir. Bunun dışında sevgiyi ifade etmek için Arap dilinde kullanılan birçok kelime vardır. İbn Kayyım el-Cevziyye, sevgiye dair müstesna eserinde Arap dilinde "sevgi" karşılığı olarak kullanılan 60 adet isim sıralar.[1] "Kulluk" anlamına gelen *et-taabbud* de bunlardan biridir. Gerçekte bunlara "isim" yerine, "sevginin sıfatları" demek daha doğrudur. Zira bunların her biri sevginin bir başka türünü ve şeklini ifade eder. Arap dilinde sevginin bu kadar isminin olması dört sebepten dolayı olabilir:

1. Ya sevgiyi yüceltmek içindir. *Aslan* ve *kılıç* isimlerinin çokluğu buna misaldir.

2. Ya önemini vurgulamak içindir. *Felaket* ve *afet* isimlerinin çokluğu buna misaldir.

3. Ya da ismin öznesine sevgiden dolayıdır. *İçkinin* ve *devenin* isminin çokluğu buna misaldir.

4. Ya da korkudan dolayıdır. *Aslanın* isimlerinin çokluğu (500 isim) buna misaldir.

El-Vudd, "saf sevgi" demektir. Sevginin en güzel, en hassas, en değerli, en yüce olanını ifade eder.

[1] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ravdatu'l-Muhibbîn ve Nuzhetu'l-Muştakîn*, 21.

Esasen Arap dilinde üç harfli kök fiilin iki harfi yan yana tekerrür ediyorsa, bu fiilin mânâsındaki tekerrüre, yani ısrar ve tekrara delalet eder. "Sevgi" mânâsına gelen *hubb* "kalbin bir şey üzerinde tereddüdü" olarak tarif edilmiştir. Buradaki tereddüt, "tekrar tekrar vurmak, takılmak, tekerrür etmek" anlamına gelir.

Arapların putlarından olan *Vedd* de ayrı köktendir. Muhtemelen Allah ile putun sembolize ettiği muhayyel varlık arasında sevgi alakası kurduklarından bu ismi vermiş olsalar gerektir. Rağıb "kazık" anlamına gelen *veted* ile bu kökten gelen *vedd* arasında bağ kurmuştur.

1.2. Vedûd isminin çift boyutlu anlamı

Vedûd, üç manayı birden içerir:

1. İsm-i fail olan *vâdd*'in mübalağa kipidir. "Çok seven" anlamına gelir.

2. Yukarıdakine ilaveten ism-i mef'ul vurgusunu da taşır ve "çok sevilen" anlamına gelir. İsm-i fail mânâsı sebep, ism-i mef'ul mânâsı sonuçtur. Yani ilki illî, ikincisi gâîdir.

3. Yarattıklarına hem sevme hem de sevilme yeteneği veren demektir.

Allah için kullanılan el-Vedûd, "sınırsız sevgiyle seven ve sevdiği kullarından da sınırsız sevgi isteyen" vurgusunu taşır.

*Vudd*ile *hubb,* meveddet ile muhabbet arasında fark vardır.

Hubb, bembeyaz, pırıl pırıl parlayan diş taneleri için kullanılır. Saflığı, parlaklığı, çekiciliği, güzelliği, cazibeyi temsil eder. Evla görüşe göre *hubb,* "tohum" mânâsına gelen *habbe* kökünden türetilmiştir. Zira sevgi varlık ağacının tohumudur. Kelimenin "aşırı yağmurda suyun yükselmesi" anlamına gelen *habâb*'tan türetildiğini söyleyenler olduğu gibi, "endişe ve ıstırap" anlamına gelen bir kökten türetildiğini söyleyenler de olmuştur.[1]

[1] *El-Muhabbe* kelimesinin türetilme ihtimali olan farklı köklere ilişkin ayrıntılı bir sayım döküm için bkz: Age, s. 22-23.

اَلْوَدُوْد

EL-VEDÛD

Muhabbet şöyle tarif edilmiştir: Öyle bir ateştir ki, sevdiği dışın daki her şeyi sevenin kalbinden yakıp yok eder. Şöyle de tarif edilmiştir: Istırapsız sükûnet, sükûnetsiz ıstıraptır.

Vudd ile *hubb* arasında fark vardır. *Vudd* yalnızca zatta kalmayıp fiile dökülen sevgidir. Somuttur ve müşahhas karşılığı vardır. *Hubb* ise içteki sevgidir. Soyuttur ve fiili bir karşılık aranmaz. *Meveddet* sahibini eyleme geçiren sevgidir. *Muhabbetin* böyle bir şartı yoktur. *Vedûd* sevdiği için harekete geçen ve sevdiğini harekete geçirendir. *Habib* olmak için böyle bir şart yoktur. Bu durumda her *vudd hubb*'tur, fakat her *hubb vudd* değildir.

Allah'ın Vedûd ismi vardır, fakat Habib ismi yoktur. Bu yüzden *vudd* için *hubb*'den farklı olarak "sabit, kalıcı, ölümsüz sevgi" diyebiliriz. "İmân eden ve Salih amel işleyen kimseler var ya; Allah onlar için ölümsüz bir sevgi var edecek" ayetindeki *vudden,* Vedûd'un ihsanı olan sevgidir. Bu sevgi ölümsüz sevgidir, zira ölümsüzden gelen sevgidir. Bu sevgi sahibinin her tarafını sarıp sarmaladığı zaman *'ışk* (*aşk*) adını alır.

Vedûd olan Allah'tan inen sevgi *vudd,* buna karşılık Allah'a çıkan sevgi *hubb*'dur. *Vudd* Vedûd'dan nazil olan rahmet yağmuru, *hubb* bu yağmurun kalpte yeşerttiği "tohum"dur.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Varlığın hareketi Vedûd'un tecellîsidir

Sevmek seven benin, sevilenin cazibesine kapılmasıdır. Sevgi, sevenin cevheri ile sevilenin cevheri arasındaki seyr-i süluktür. Sevilenin cevheri, sevenin cevherini kendine doğru çeker. Gönül bu çekime karşı koyamaz. El ve ayak, dil ve dudak, göz ve kulak hepsi bu cazibeye kapılır.

Meveddetin ve imânın makarrı olan kalp insanın sarayıdır. O sarayın sultanı da güzelliktir. Kalp güzelliğe meftundur. Güzellik kalbi cezbedip kendine çeker. Güzelliğin cazibesine kapılan kalp, onun yörüngesine girer. Sevdiğini içine almak ister. Kalbin kapasitesi sınırsızdır. Sevilen ne kadar büyük olursa, sevenin kalbi de o kadar büyür. Allah en güzel olandır. Tüm güzellikleri O yaratmıştır. Vedûd olan Allah, sadece çok seven

değil, çok sevilmeyi isteyendir. Çok sevilmeyi isteyip de, insana çok sevecek bir kabiliyet vermemesi düşünülemezdi. Zira bu, güç yetirilemeyeni teklif etmek olurdu. Şu halde Allah'ın Vedûd isminin tecellîlerinin başında sevginin mabedi olan kalp gelir. Vedûd olan Allah'ı her şeyden çok seven nefis, kulluğunu sevgi suretinde bu mabette yerine getirir.

Varlık zerreden kürreye, habbeden kubbeye, atomdan galaksiye hareket halindedir. Varlıkta hareket etmeyen hiçbir şey yoktur. Varlığın hareketinin temelinde çekim gücü yer alır. Buna *cazibe kuvveti* denir. Negatif güç olan merkez kaç kuvveti, hareketin kendisini değil, hareketin düzenli ve sistemli olmasını sağlar. Hareketin temelinde yer alan cazibe gücü, esasen Vedûd isminin tecellîsidir. Zira bu cazibenin temelinde sevgi yatar. O sevgi bir an kalkıverse, varlık kozmostan kaosa döner. O halde rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Varlığı ayakta tutan şey sevgidir. Allah Vedûd ismiyle tecellî etmese, varlık var oluşunu bir an dahi sürdüremez.

Şu durumda sevgi her fiilin gerçek illeti ve failidir. İnsan fiili insan iradesine bağlıdır. İnsan iradesini harekete geçiren ise Vedûd isminin tecellîsidir. Hareketin olduğu her yerde cazibe, cazibenin olduğu her yerde sevgi vardır. Şu halde sevgi, seven ile sevilen arasındaki cazibeden başka bir şey değildir. Sevgi adlı bu cazibe sayesinde seven ile sevilen birbirine yaklaşır, sevgi aradaki mesafeleri kaldırır. Öyle ki, en büyük sevgiyi En Büyük Olan'a veren kul, en büyük cazibeye kapılır ve bu sayede O'nun uzakta değil şahdamarından daha yakın olduğunu müşahede eder.

2.2. Biz varolanı severiz, O sevince var olur

Vedûd'un tecellîsi, birçok ismin aksine sonuç değil sebeptir. Vedûd ismini diğer esmâdan ayrıcalıklı kılan en önemli yanlardan biri de budur. Allah Rahîm'dir. O'nun rahmeti, ancak bir "merhum" olunca tecellî eder. Allah Rab'dir. O'nun rububiyyeti ancak bir "merbûb" olunca tecellî eder. Allah Mâlik'tir. O'nun Mâlikiyeti ancak bir "memluk" olunca tecellî eder. Fakat Allah'ın Vedûd ismi için sevilenin var olması şart değildir. Şart olan sevenin var olmasıdır. Bizim sevgimizle O'nun sevgisi arasındaki temel fark budur. O sevince var eder, biz ise var olanı severiz.

İlâhî sevgi çift yönlüdür: Vedûd hem çok sever, hem çok sevilmeyi ister. Hem zatını sever, hem mahlûkatını. O Rahîm'dir, fakat

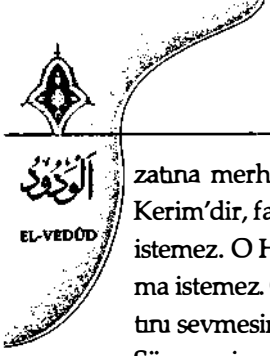

zatına merhamet istemez. O Rab'dir, fakat zatını terbiye etmez. O Kerim'dir, fakat zatına kerem istemez. O Rezzak'tır, fakat zatına rızık istemez. O Hallâk'tır, fakat yaratılmaz. O Ğafûr'dur, fakat bağışlanma istemez. O Vedûd'dur, ama O zatını sever ve insandan en çok zatını sevmesini ister. İşte Vedûd ismini müstesna kılan özellik budur. Söz sevgiye gelince iş değişmiştir. Sevgiye gelinceye kadar tek yanlı olan ilişki, sevgi söz konusu olunca çift yanlı olmuştur.

Sevgiyi biliriz ve sevginin bildiğimiz niteliğinden yola çıkarak, Allah'ın el-Vedûd ismini anlamaya çalışırız. Vedûd olanın sevgisini anlama, O'nun hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir aklın ermediği, hiçbir sevginin kendisiyle boy ölçüşemediği mutlak ve aşkın sevgisinden yola çıkarak gerçekleşemez. Ancak biz insanların içkin ve sınırlı sevgisinden yola çıkarak gerçekleşebilir. Zaten insanın bilip tanıdığı sevgiyi var eden de O'dur. Verilmiş sınırlı sevgiden yola çıkarak, verenin mutlak sevgisini anlamaya çalışırız. Çünkü insan ancak duyular yoluyla idrak ettiği konularda bilgi edinebilir. Duyular ötesi ve aşkın olan Allah, zatını duyular âleminin kavramlarıyla tanıtmıştır. İnsan zihni anlama yolculuğuna aşkından başlayamaz. Anlama yolculuğuna aşkın olandan başlayan zihin, yolda yorulur, şaşar, yıkılır, tükenir. Bu yüzden Allah, insan zihnine, kendisine tutunup yol alsın diye arştan esmâ-i hüsnâ ipini uzatmıştır.

Sevgi konuşulmaz, yaşanır. Sevgiyi konuşmak, sözün bittiği yerden konuşmaktır. İnsan ancak sevgiye dair konuşabilir. Nasıl ki sessizliğin sesi seslerin en etkilisi ise, sevgi üzerine en etkili sohbet de sükût sohbetidir. Bizim sevgi hakkında konuşmamız ya haddimizi bilmemekten, ya da cahil cesaretinden kaynaklansa gerektir. Kuşeyri konuyla alakalı eseri *et-Tahbîr fî-Tezkîr* isimli kitabında, söz Vedûd ismine gelince susar. Kim bilir, üstadın sususu belki de bu yüzdendir.

2.3. Sevgi harcandıkça çoğalan sermayedir

Sevgi ışık, sevgisizlik karanlık gibidir. Karanlığın kaynağı olmaz. Karanlık ışığın yokluğu hâlidir. Fakat ışığın bir kaynağı olmak zorundadır. Kaynaksız ışık olmayacağı gibi, kaynaksız sevgi de olmaz. Sevginin kaynağı Vedûd olan Allah'tır. Bu yüzden sevgi harcayarak bitirilemeyecek bir sermayedir. Aksine

harcadıkça çoğalır. Bu da kaynağının sonsuz olduğunu gösterir. Neyin ki kaynağı sonsuzdur, o Allah'a layıktır.

Kesbî (kazanılan) sevgiye Kur'an *hubb* der; "muhabbet" budur. *Habbe* "tohum" demektir. Muhabbetin kazanılması, el-Vedûd tarafından bahşedilen sevgi olan "vudd"un yürek tarlasında yetişen muhabbet ağacının çiçeklerini döllemesiyle mümkündür. İşte bundan sonra ortaya muhabbetin "habbe"leri çıkar. Bire sonsuz veren tohum "muhabbet" tohumudur.

Sevgi kalbin iradesidir, irade aklın sevgisidir. Sevgi insanın insana sunabileceği ölümsüz hediyedir. İbadet dünyada olup biter, muhabbet ahirette de devam eder. Sevginin kaynağı Allah'ın varlığa koyduğu cazibedir; cazibenin kaynağı ise *el-Vedûd* ismidir.

En büyük sevgi, en büyüğün sevgisidir. Biz var olanı severiz, Allah sevince var olur. Allah için sevmek sevgiyi ölümsüzleştirmektir. Allah'tan korkmak, Allah'ın sevgisini yitirmekten korkmaktır. Kaynağında Allah'ın bulunmadığı sevgi geçici ve uçucu sevgidir.

Aklı baştan alan sevgi, sevgi değil tutkudur. Gerçek sevgi sevdiğinde yok olmak değil, sevdiğinde hayat bulmaktır. Muhabbet ak sevda, tutku kara sevdadır. Tutku zehirli sevgidir. Zehirli sevgi iki kişilik yalnızlıktır. Kalbe sekinet ve sükûnet değil, yüreğe yük olur. Oysaki gerçek sevgi gönlü miraca çıkaran bir çift kanat gibidir. Sevgi âzâd eder, tutku tutuklar. Bildiğim bir şey var: Allah aşkını en üst düzeyde yasayan Resul ve ashabı arasından mecnun ve meczup çıkmamıştır.

Muhabbetin müebbet olduğu çağlarda, nefret bile aşka gebe kalırmış. Sevginin tene hasredildiği modern zamanlarda, aşk nefrete gebe kalıyor.

Zinaya hayır diyemeyen, sevgiye evet diyemez. Zina sevgiyi zehirler.

Mahremiyetin kalmadığı yerde iffet yoktur. İffetin kalmadığı yerde hürmet yoktur. Hürmetin kalmadığı yerde hilkat yoktur. Hilkatin kalmadığı yerde fıtrat yok hükmündedir.

İslâmi tesettür mahremiyeti temsil eder. Tesettürün bir işlevi de sevgiye saygıdır. Zira sevgi, saygıyı hak eden soylu bir

kalp eylemidir. Bir türküde geçen şöyle bir mısra, ancak sevgiye saygı duyulan bir zamanda söylenebilir:

Saçlarından bir tel aldım

haberin var mı yar yar, haberin var mı?

Sevgilinin saçlarının herkeslerin gözüne gözüne sokulduğu, kuaförlerin çöp tenekesini sevgililerin saçlarının doldurduğu bir dünyada, kimse sevgilinin saçının bir teline talip olmaz. Bununla heyecan duymaz. Sevgilinin saçının tek telinin mahremiyeti çiğnenirse, bu sınır tecavüzünün nerede duracağını kimse kestiremez.

Sevgi toplumunda insanlar yeni tanıdıkları her insana yeni nazil olmuş bir ayet gibi bakarlar.

Kur'an'da, "aşırı muhabbet" mânâsına gelen *'aşk* kelimesi hiç kullanılmaz. Sünnette de otoritelerin zayıf olan Suveyd b. Said hadisi dışında hiç geçmez.[1] Bu hadisin İbn-i Abbas'ın sözü olması da muhtemeldir. Aşk kelimesi Kur'an ve sünnet edebiyatında da kullanılmaz. Hatta cahiliye Arap şiirindeki kullanımı da çok nadirdir. Aşk kelimesi ilâhî sevgiyi ifade edemez. Bazıları aşkı "sevginin yoldan çıkmış hali" olarak tavsif eder. Zira "sarmaşık gibi sevdiğine sarılan ve onu esir alan" anlamına gelen *'aşk* kelimesi, beşeri sevgiyi ifade eder. *Hubb* ise "tohum, çekirdek, öz" mânâsına gelir. "Hububat" buradan gelir. Sevgiye "muhabbet" denmesinin hikmeti bellidir: Sevgi, mahlûkat ağacının tohumudur. Mahlûkat ağacının en soylu meyvesi olan insan da, sevgi tohumunun kendi tohumunu içinde taşıyan meyvesidir.

Meyve, köküne olan sadakatini sevgiyle isbat eder. İnsanın Allah sevgisi de böyledir. Bu yüzden vahiy sevgide en büyük payın Allah'a ayrılmasını şart koşar: "İmân edenler her şeyden daha çok Allah'ı severler". Ve Hz. Peygamber'e şöyle söylemesi emredilir: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki, Allah da sizi sevsin." Allah kul arasındaki bu karşılıklı sevgi, daha başka ayetlerde de vurgulanır: "O (hakiki mü'minler) Allah'ı severler, Allah da onları sever".

[1] "من عشق فعف فكتم فمات فهو شهيد" (Kim aşık olur da iffetli davranır ve onu gizler ve bu hal üzere ölürse o şehittir.) İbn Adiy, *el-Kâmil* III, 1263; İbn Kayyım, *Ravdatu'l-Muhabbin*, 112.

Her şeyin sahtesi olduğu gibi, sevginin de sahtesi olur. Sahih sevgi düzeltir, kalp sevgi bozar. Kaynağında Allah'ın bulunmadığı bir sevgi sahte sevgidir, bunu pazarlayan da sevgi kalpazanıdır. Kaynağını kutsaldan almayan sevgi, sevgi değil tutkudur. Sevgi özü gürleştirdiği için insanı özgürleştirir, tutku ise tutuklar ve köleleştirir. Tutkunun adını sevgi koyanlar, iki kişilik yalnızlığı sevgi sanmakla sevgiye de haksızlık yapmaktadırlar.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

El-Vedûd ismi şerifi, nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listemizde 16. sırada yer alır. Zat ismi olan Allah, bu sıralamanın dışındadır. Zira Allah ismi, esmâ-i hüsnâ tesbihinin imamesidir. "Allah'ın 99 ismi vardır" hadisi de bunu doğrular.

Vedûd ismi Kur'an'da sadece iki kez gelir. Birincisi Burûc sûresinin 14. ayetinde. Buruc sûresi, nüzûl tertibimizde 29. sırada yer alan Mekkî bir sûredir. Muhtemelen peygamberliğin 4 veya 5. yılında inmiş olmalıdır. Vedûd isminin geçtiği ikinci yer Hûd sûresinin 90. ayetidir. Bu sûre de önceki gibi Mekkî'dir. Yani Kur'an'daki iki Vedûd isminin ikisi de Mekke dönemi sûrelerinde yer almaktadır.

3.1. *Ğafûr ve Vedûd olan Allah*

Esmâ arasında Allah'ın "çok seven-çok sevilen" anlamına gelen bir sıfatı olduğunu bilmek, mü'mine düğün bayram ettirmelidir. Üstelik bu sıfat Kur'an'da mücerret isim formunda gelmiştir. Onunla da kalmamış, bu isim mübalağa kipi ile gelmiştir. Orda da kalmamış, bu kip hem fail hem mef'ul kalıbı olan *fe'ûl* kalıbında gelmiştir. Ve nihayet bu isim, lâm-ı tarif ile *el-Vedûd* şeklinde gelmiştir. Bu hem mutlaklık ve sonsuzluk ifade eder, hem bilinebilir ve idrak edilebilir olmayı ifade eder.

Bütün bunlar, ilâhî sevginin büyüklüğünü gösteren lugâvî göstergelerdir. Dil, ilâhî sevginin büyüklüğünün göstergeleri arasında ön sıralarda yer almaz. İlâhî sevginin asıl göstergeleri kâinat kitabıdır. Sevgi açısından tabiatın dili, dilin tabiatına galip

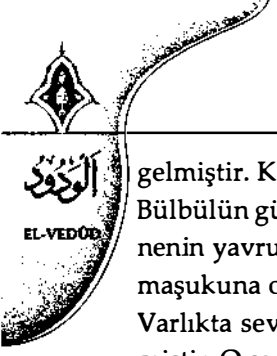

gelmiştir. Kâinat hal diliyle Vedûd'un sevgisini terennüm eder. Bülbülün güle olan sevgisi bu sevginin bir tezahürüdür. Her annenin yavrusuna olan sevgisi bu sevginin tecellîsidir. Her aşığın maşukuna olan sevgisinde, Vedûd isminin bir yansıması vardır. Varlıkta sevgi adına ne varsa, oraya onu Vedûd olan Allah ekmiştir. O sevginin sadece çiftçisi değil, tohumunu (*habbe*) da yaratandır. Zira:

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ۝١٤

"O Ğafûr'dur, Vedûd'dur" *(Burûc 85:14)*

Kur'an'da Vedûd isminin ilk geçtiği yerde Ğafûr ismi ile birlikte yer alması manidardır.

İnsan bazen kendisine kötülük edeni sevmese de bağışlayabilir. Bazen de sevdiğini bağışlamayabilir. Ama Allah sevdiğini bağışlar. Bu ayet bunu gösterir. Peki, kimi sever? Tevbe edenleri sever. O halde, kul kendisine yönelirse, Allah onu sever. Kulu bağışlaması kul kendisine yöneldiği için değil, yöneleni sevdiği içindir. İşin sırrı buradadır.

Bu ayette Allah'ın mağfiret ve bağışının illeti sevgi olarak gözükmektedir. Zira O'nun sevgisi sadece fiilinde değil, esasen zatındadır. Bu yaklaşımı, *el-ğafûru'l-vedûd*'un sıfat tamlaması formunda olması da teyit eder. Bu durum da Ğafûr ismi Vedûd isminin sıfatı hükmünde olur. Kur'an'da sevgi hem Vedûd ile Allah'a isim olarak nisbet edilir, hem *vudd* şeklinde mastar olarak nisbet edilir, hem de *yuhibbu* ve *habbebe* gibi kelimelerle fiil olarak nisbet edilir. Bu da sevginin onda hem zati, hem sıfati hem de fiili olduğunu gösterir.

Sevenin bağışlamasından daha doğal bir şey yoktur. Affetmek sevginin sadakasıdır. Allah Ğafûr'dur, sonsuz bağış sahibidir. Zira Vedûd'dur, çok seven ve çok sevilmeyi isteyendir. O bağışlar kulunu çok sevdiği için, O bağışlar kulu kendisini çok sevsin için. Bu yüzden kendisine tevbe eden kulu sever, zira tevbe bağışı getirir. Bağış ise sevginin tezahürüdür. O halde kulun tevbesi, Vedûd'un sevgisini celbeder.

Bu ayetten önce efâl-i hüsnâdan iki fiil gelir: O yoktan var eder (*yubdiu*) ve yaratmayı sürekli tekrar eder (*yu'îd*). Bu ayetin ardından iki sıfat daha gelir: *Mecid* ve *Fa'âl*. Ğafûr ve Vedûd

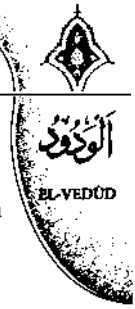

isimleri bunlar arasında yer almıştır. Adeta bu isimler öncesindeki fiillerle *arz*'a, sonrasındaki isimlerle *arş*'a işaret ederler. Arz ile arş arasındaki iletişimin mahiyetini beyan ederler. Vedûd'un tecellîsi hem arşı hem de arzı kuşatan ekmel bir tecellî olup çıkar.

3.2. "Benim Rabbim Rahîm'dir, Vedûd'dur"

Vedûd isminin geçtiği ikinci ayet şudur:

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ۝

"Haydi, günahlarınız için Rabbinizden af dileyin ve ardından bilinçlerinizi yenileyerek O'na yönelin! Unutmayın ki benim Rabbim Rahîm'dir, Vedûd'dur"

(Hûd 11:90)

Bu ayet Şuayb peygamberin kavmine yaptığı etkileyici konuşma içerisinde yer almaktadır. Bu ayet, Allah'tan af dilemenin usul ve üslubunu öğreten ender ayetlerden biridir. Buna göre Allah'tan af dileme iki aşamalı bir süreçtir.

1. *İstiğfar aşaması*: Birinci aşama olan istiğfar, "Allah'tan bağışlanma dilemek" anlamına gelir. *İstiğfar*'ın türetildiği *ğafr*, sadece suçun cezasının affını değil, suçtan dolayı azarlanmaktan ve suçun yüze vurulmasından da muaf tutulmayı istemektir. Yani affın en yüksek ve en kapsamlı halidir mağfiret talebi.

İstiğfar, Allah'tan af dileme sürecinin sadece ilk aşamasını oluşturur. Bu aşama kötüden vazgeçme aşamasıdır. Fakat bunun bir de ikinci aşaması vardır. O olmadan, bu süreç tamamlanmış olmaz. O da tevbe aşamasıdır.

2. *Tevbe aşaması*: İkinci aşama olan tevbe, kötüden vazgeçen mü'minin iyiye yönelişini temsil eder. Kötüden vazgeçmek yetmez. Öyle insanlar vardır ki, kötüden vazgeçer, fakat başka bir kötüye yönelir. Bu sürecin başarıyla tamamlanması, iyiye yönelme ile olur. Bunu da tevbe temsil eder.

Peki, istiğfar ve tevbeden oluşan bu iki aşamalı af dileme sürecinin muhatabı neden Allah'tır? Cevap ayetin sonundaki iki isimde gizlidir: zira O Rahîm ve Vedûd'dur. Yani O işinde çok merhametli olan, ayrıı zamanda çok seven ve çok sevilendir.

الْوَدُود
EL-VEDÛD

Sual: O Rahîm olduğu için mi Vedûd'dur, Vedûd olduğu için mi Rahîm'dir?

Cevap: O Vedûd olduğu için Rahîm'dir. Zira O'nun merhametinin tecellîsi için, rahmet edilen bir "merhuma" gerek vardır, fakat O'nun meveddetinin tecellîsi için, sevilen bir "mevduda" ihtiyaç yoktur. Zira O'nun sevgisi zatidir, zatındandır, zatınadır. Varlık hiç olmasa, O'nun sevgisine muhatap olarak bizzat zatı yeter. Fakat O sevgisini sadece zatında tutmamış, onu fiiline dökerek mahlûkatına da yansıtmıştır.

3.3. Rıza sevgidir, sevgi rızadır

Sevginin *karşılıklılığı* hakikati, sadece Vedûd isminin lugâvî yapısından çıkardığımız lisanî bir hakikat değildir. Bu aynı zamanda sarih bir Kur'ani hakikattir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ۝

"Siz ey imân edenler! Sizden kim O'nun dininden yüz çevirirse, iyi bilsin ki O günü gelince bir kavim getirir de, O onları sever, onlar da O'nu severler." *(Maide 5:54)*

Bu ayette sevgi açıkça Allah ile kul arasında çift boyutlu bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır: "*O onları sever, onlar da O'nu sever*". Esasen bu cümle *Vedûd* isminin açılımından başka bir şey değildir.

Aynı çift boyutluluk ilâhî rıza için de geçerlidir. Kur'an'da üç ayette "*Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı*" ifadesi geçer.[1] Bunların üçü de ahirette cenneti hak etmiş mü'mine müjde sadedinde gelir. Buradan da anlaşılır ki, Allah'ı sevip Allah'ın sevdiği kimseyi bekleyen akıbet, Allah ile kulun karşılıklı birbirlerinden razı oldukları bir akıbettir. Buradan Allah'ın insana verdiği yüksek değer görünür. Şöyle dese kim ne diyebilirdi: Benim senden razı olmam yeter, senin razı olup olmaman mühim değil!

[1] Beyyine 98:8; Maide 5:119; Mücadile 58:22.

Hayır, böyle dememiş, aksine bizim de O'nun verdiklerinden razı olmamızı önemsemiştir.

Kur'an'daki *li-vechillah* ibarelerini de, bu bağlamda ele almak gerekir.[1] Harfi anlamı "Allah'ın yüzü için" olan ibare, bir deyimdir ve zımni karşılığı "Allah rızası için"dir. Esasen "yüz", sahibinin zatını temsil eden bir logodur. Sevgi ile rıza arasında mülazemet ilişkisi vardır. İnsan sevmediğinden razı olamaz. Razı olduğundan nefret edemez. O halde kişi sevdiğinden razı olur ve razı olduğunu da sever.

Sevgiyle alakalı Kur'ani bir ibare de *likâullah*'tır. "Allah'a kavuşma" anlamına gelen bu ibare Kur'an'da mükerreren geçer.[2] Seven sevdiğine kavuşmak ister. Eğer bu kavuşma Allah için kullanılıyorsa, bu O'nun zatına değil, rızasına kavuşma olarak anlaşılmalıdır. Zira burada, kuluna şah damarından daha yakın olana kavuşmaktan söz edilmektedir. İnsanoğlunun tarihteki yürüyüşü Allah ile birlikte bir yürüyüştür. Dolayısıyla bu kavuşmanın, birbirinden ayrı iki şeyin kavuşmasıyla hiçbir alakası yoktur. Bu kavuşma, *sevgililerin* değil *sevgilerin* kavuşmasıdır. Zira Vedûd olan çok seven ve çok sevilmeyi isteyendir. Mahlûkun sevgisi Halik'ın sevgisiyle buluştuğunda, kavuşma gerçekleşmiş olur. Bunun ötesindeki bir anlayış, sahibini ya ittihat ya da hulul sapmasına götürür.

Bunun için Allah'ın hakkı olan sevgiyi Allah'a vermek şarttır. Zira O Ekber'dir. En Büyük olanın hakkı, en büyük sevgidir. Zaten Allah da kulundan sadece kendisini sevmesini değil, en çok kendisini sevmesini istemektedir.

3.4. En çok Allah'ı sevmek

Kur'an'ın hiçbir yerinde sevginin yalnızca Allah'a has kılınmasını isteyen bir ayet yer almaz. Aksine Kur'an, *sevgide tahsisi* değil *sevgide tertibi* emreder. Sevgide tertip, sevgiyi doğru bir hiyerarşiye dizmektir. Yani, en büyük sevgiyi en büyüğe vermektir. İşte şu ayet bunun delilidir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ ۝

[1] Tâhâ 20:2; İnsan 76:8; En'âm 6:52; Bakara 2:272.
[2] En'âm 6:31; Ankebut 29:5.

"İnsanlar içerisinde Allah'tan başka bir takım varlıkları Allah'a eş değer rakip güçler olarak görüp, onları Allah'ı sever gibi sevenler de var; ama imân edenler en çok Allah'ı severler" *(Bakara 2:165)*

Sevgide tevhîd, en çok Allah'ı sevmektir. Allah'tan başkalarını sevmek yasaklanmamıştır. Allah yarattığını bilir. Bunun için, Vedûd olan Allah insanı köşeye sıkıştırmamıştır. Allah Rasûlü'ne "Şüphesiz sen (kendisi hidayeti aramayan bir) sevdiğini hidayete erdiremezsin, fakat Allah dileyeni/dilediğini hidayetine erdirir."[1] Bu ayette dikkatlerden kaçan bir husus var. Ayet asıl söylemek istediği hakikati söylerken, zımnen bir şey daha söylüyor: Allah Rasûlü'nün hidayete ermemiş birini sevebileceğini. İşte konumuzu ilgilendiren husus budur.

Bu ayetin iniş sebebi olarak Hz. Peygamber'in imân etmediği halde sonuna kadar kendisine ve davasına destek olan bir yakınının gösterilmesi konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.

Sual: Bir peygamber hidayete ermemiş bir yakınının nesini sever?

Cevap: Elbette küfrünü ve şirkini değil. Ama ondaki fıtri güzellikleri sever. Zira fıtrat müslümandır. İmânla tanışmamış her insanda gördüğümüz her iyi şey, ondaki fıtrata atfedilir.

Her şeyin bir ruhu vardır. Kulluğun ruhu da Allah'ı sevmektir. Allah sevgisine dayanmayan ibadet, ruhsuz ceset gibidir.

Kulun Vedûd olan Rabbini sevmesi, kulun Allah'a ikramı değil Allah'ın kula ihsanıdır. Nasıl ki Allah'ı anan kul, Allah'ın andığı kul ise, Allah'ı seven kul da Allah'ın sevgisine mazhar olan kuldur. Yani Allah kulu sevse, kul da Allah'ı sevse, bu iki sevgiden ilki Allah'ın sevgisidir. Buyurun Kur'an sofrasına:

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗٓ ۝

"Siz ey imân edenler! Sizden kim O'nun dininden yüz çevirirse, zamanı gelince O öyle bir kavim getirir ki O onları sever, onlar da O'nu severler." *(Maide 5:54)*

Ayette Allah'ın sevgisi kulun sevgisine takdim ediliyor.

[1] Kasas 28:56.

Önce Allah seviyor, sonra kul seviyor. Demek ki Allah'ı seven kul, Allah'ı sevindiren değil, Allah'ın sevindirdiği kuldur.

3.5. Allah'ı sevmenin üç hali

Bir adamın değerini öğrenmek isteyen, onun neyi ve kimi sevdiğine baksın. En çok atını sevenin değeriyle, en çok Rabbini sevenin değeri elbette bir olmaz.

Allah'ı sevmek, üç türlü olur:

1. *Allah'ın efalini sevmek*: Kâinatta ilâhî yasalar çerçevesinde olup biten her şey Allah'ın fiilleridir. Bu fiiller, Allah'ın eşyaya müdahalesidir. Varlıkta keşfedilebilir bir şeyler bulmak, Allah'ın varlığa müdahalesini bulmaktan başka bir şey değildir. Keşif, ilâhî fiilin varlıktaki tezahürlerini bulmaktır.

Allah'ın fiilini seven, vermesi kadar vermemesini de sever. Hatta vermesi kadar almasını da sever. Allah'ın fiilini seven O'nun her fiilinde bir hikmet görür. O'nun yaşatma fiiline (*yuhyî*) nasıl hürmet gösteriyorsa, ölümü takdir etme fiiline (*yumît*) de o kadar hürmet gösterir. O'nun genişlik verme fiiline (*yebsut*) nasıl saygı duyuyorsa, daraltma fiiline (*yakbid*) o kadar saygı duyar. O'nun izzet vermesinden (*tuizzu*) nasıl dersler çıkarıyorsa, zilletle imtihan etmesinden (*tuzillu*) öyle dersler çıkarır.

Allah'ın fiillerini seven, Allah'ın emir ve nehiylerini de sever.

Allah'ın fiillerini sevmek ilk aşamadır. Allah'ın fiillerini seven, o fiillerin arkasında yatan sıfatlarını sever.

2. *Allah'ın esmâsını sevmek*: Allah'ın efalini seven, o fiillerin kendisinden sudur ettiği sıfat ve esmâsını da sever. Allah'ın esması, esasen Allah'ın kullarına olan sevgisidir. Zira insan aşkın ve mutlak olan Allah'ı sıfatlarıyla tanır. O sıfatlar, Allah'ın arştan arza uzattığı iptir. İnsan idraki bu ipe tutunarak Allah bilincine (*ma'rifetullah*) erer.

Allah'ın esmâsını sevmek sadece cemal tecellîlerini sevmek değil, celal tecellîlerini de sevmektir. O'nun cemal tecellîleri Davud ve Süleyman gibi sultan eder, celal tecellîleri ise Zekeriyya ve Yahya gibi kurban eder. Bu ikisine de "lebbeyk ya Rab!" diyemeyen, kendisini O'nun esmâsını sevmiş saymasın.

İlâhî esmâ, marifetullah yolunda son durak değildir. İnsan idrakinin seyr-i sülukünün kemal noktası Allah'ın zatını sevmektir.

3. *Allah'ın zatını sevmek*: Sıfattan zata ulaşan, sevginin müntehasına dayanmıştır. Zatı sevme kemaline ulaşan kul, fiilin ne yönde tezahür ettiğiyle ilgilenmez. Zatı sevme kemaline ulaşmış bir kul için hangi sıfatın tecellî ettiği önemli değildir. Önemli olan Allah'ın bir biçimde tecellîsine mazhar olmaktır. Zatı sevme kemaline ulaşan kul nezdinde, Allah'ın vermesiyle alması müsavidir.

Bu hal sahibine şunu söyleten haldir:

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

Zira bu halin sahibi Allah'ı verdiğine veya aldığına bakarak sevmez. Zira onun için ele gelen ile elden çıkan müsavi hale gelmiştir. Tıpkı Kur'an'ın dediği gibi:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ﴿٢٣﴾

"Böyle takdir etmiştir ki, elden kaçırdıklarınıza üzülmeyesiniz, ele geçirdiklerinize sevinmeyesiniz." *(Hadid 57:23)*

Onun Allah'a olan sevgisi Allah'ın kulun durumuna bağlı olarak eksilip artan fiili değildir. Onun Allah'a olan sevgisi Allah'ın artmayan ve eksilmeyen mutlak zatınadır. Yani o Allah'ı, verdiği için değil, Allah'ı Allah olduğu için sever. Bu sevgi ifadesini şu sözde bulur: *İlâhî! Ente maksûdî ve rıdâke matlûbî*: Allah'ım! Maksadım Sensin ve talebim rızandır." Allah Rasûlü'nün şu hadisi, Allah'ın zatına yönelmiş mü'min sevgisinin Rabbine olan güvenini göstermektedir: "Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki; Allah'tan mü'minin başına gelen hiçbir şey yoktur ki, o onun lehine olmamış olsun."[1]

Sevginin üç tezahürü vardır:

[1] "والذي نفسي بيده لا يقضي الله للمؤمن من قضاءٍ إلا وكان خيرا له" Müslim, 2999.

1. *Sever ve sevdiğinden ister.* Kulun Allah'a duası bu cümledendir. Fakat bu sevginin en düşük halidir.

2. *Sever ve sevdiğini ister.* Bu sevdiğinden istemekten daha farklı, daha üstün bir şeydir. Herkes Allah'tan isterken, o Allah'ı ister.

3. *Sever, sevdiğinin iradesine kendini teslim eder.* Bu sevginin en yüce mertebesidir. Bu ilâhî iradeye ram olmaktır.

Şibli akıl hastanesinde oturuyordu. Bir gurup yanına geldi. Siz kimsiniz dedi. Onlar, "seni seven insanlarız" dediler. O başladı onları taşlamaya. Onlar ondan kaçarak uzaklaştılar. Şibli onları çağırıp dedi ki: "Eğer beni gerçekten sevseydiniz, benden size gelen beladan kaçmazdınız".

3.6. Seven sevdiğinin her şeyini sever

Allah'ı seven, Kur'an'ı da sever. Kur'an Allah'ın kelamıdır. Sevene en çok lezzet veren şey, sevdiğinin sözünü dinlemektir. Allah'ı seven kişiye Kur'an'dan daha lezzet veren bir şey yoktur. Bir gün Ömer b. Hattab, huzuruna giren Ebu Musa el-Eş'ari'ye şu ricada bulundu: "Ey Ebu Musa! Bize Rabbimizi hatırlat!" Bunun üzerine Ebu Musa Kur'an okumaya başlar ve Ömer gözlerinden yaşlar akarak dinler.

Bir keresinde Allah Rasûlü gece namazına kalktı. Ebu Musa o sırada Kur'an okuyordu. Sesi çok hoşuna gitti. Mekânının önünde durdu ve dinledi. Ertesi sabah bunu Ebu Musa'ya söylediğinde, Ebu Musa "Eğer senin dinlediğini bilseydim, senin için onu süsleyerek okurdum" dedi.[1]

Allah Rasûlü *zeyyinû esvâtekum bi'l-kur'an*: "Seslerinizi Kur'an'la süsleyiniz" buyurmaktadır.[2] Eğer bu rivayetin söz diziminde raviden kaynaklanan bir problem yoksa, Kur'an'ı süsleyen ses değil, sesi süsleyen Kur'an'dır. Zira sevgilinin sözü, sözlerin sevgilisidir. Tarih, Kur'an okunurken ruhunu teslim eden

Kur'an âşıklarına sahne olmuştur.

[1] Buhari, 5048; Müslim, 793.
[2] Ebu Davud, 1468.

Kâbe sevgisi de Allah sevgisine dâhildir. Zira Allah'ı seven evini de sever. Bu sevgi Kâbe âşıklarında görülür. Onlar bir yolunu bulup mutlaka Kâbe'ye koşarlar. Hiçbir meşgale onları Kâbe'ye yüz sürmekten alıkoyamaz. Zira seven sevdiğine yürürken, yol kısalır.

Allah'ı seven Allah'a yürümeyi de sever. Ölüme Allah'a yürümek olarak bakar. Ölümü temenni etmemesi ölümden nefret ettiği anlamına gelmez. Allah'ın Hay isminin tecellîsi olan hayatın emânet olduğu bilincine dayanır. Ölümden nefret şöyle dursun, ölüme muhabbet besler. Ölüme suizan etmez, ölüme hüsnüzan eder.

Allah'ı seven Allah'ın sevdiklerini de sever. Nebiler, sıddıklar, salihler O'nun sevdikleridir. Âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed'i kendi canından daha çok sever. Zira Allah, "Peygamber mü'minler için kendi canlarından öndedir"[1] buyurmuştur.

Allah'ı seven, sevdiği şeylerden Allah için vazgeçer. İnfak budur. İnfak kişinin sevmediğini vermesi değil, sevdiği dünyalığı, daha çok sevdiği Allah için vermesidir: "Malı, ona sevgi duymasına rağmen, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve özgürlüğü kısıtlananlara vermesi..."[2]

Allah'ı seven, O'nun yolunu da sever. Allah'ın yolunu seven, o yolda ayağına batan dikenlere katlanmakla kalmaz, o yolun dikenlerini de sever. Mademki bir kez "Allah var, O yâr" dedi, o zaman şunu da eklemekten çekinmez: "Gerisi olmasa ne çıkar?" Bunu yürekten söyleyen Yâr elinden gelen yarayı da sever. Tıpkı âşık Seyrani gibi:

Ey tabib elden gelirse yaremi gel emleme
Yâr elinden gelmedir bu yâreyi merhemleme

Biz bu tür soylu bir duruşu, Seyrani'den yüzyıllar önce yaşamış olan Fuzuli'nin mısralarında da buluyoruz:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilacından tabib
Kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır

[1] Ahzab 33:6.
[2] Bakara 2:177.

Ölümsüz aşkın bu ölümsüz âşıklarını anladığında, kişi şu mısraların sahibi Yenişehirli Avni Bey'i de anlayacaktır:

Sanman taleb-i devlet-i câh etmeğe geldik
Biz âleme bir Yâr için âh etmeğe geldik

3.7. Vahyin zirvesi, sevginin dili

Kur'an'ın nüzûl sürecinin başında ilâhî hitap ödül ve ceza önceliklidir. Fakat nüzûl sürecinin sonlarına doğru hitap "Allah sever-Allah sevmez" şekline dönüşür. Kur'an'da Allah sever-Allah sevmez" diye biten ayetlerden işte bir demet örnek:

İsraf edenleri sevmez.[1]
Bozguncuları sevmez.[2]
Kibirli olanları sevmez.[3]
Aşırı gidenleri sevmez.[4]
İyilik edenleri sever.[5]
Fesatçıları sevmez.[6]
Tevbe edenleri sever.[7]
Temizlenenleri sever.[8]
Günahkâr nankörü sevmez.[9]
Kâfirleri sevmez.[10]
Zalimleri sevmez.[11]
Muttakileri sever.[12]
İyileri sever.[13]
Zalimleri sevmez.[14]

[1] A'râf 7:31.
[2] Kasas 28:77.
[3] Nahl 16:23.
[4] Bakara 2:190.
[5] Bakara 2:195.
[6] Bakara 2:205.
[7] Bakara 2:222.
[8] Bakara 2:222.
[9] Bakara 2:276.
[10] Âl-i İmran 3:32.
[11] Âl-i İmran 3:57.
[12] Âl-i İmran 3:76.
[13] Âl-i İmran 3:134.
[14] Âl-i İmran 3:140.

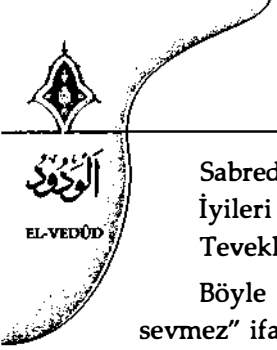

Sabredenleri sever.[1]
İyileri sever.[2]
Tevekkül edenleri sever.[3]

Böyle devam edip gidiyor. Kur'an'da "Allah sever-Allah sevmez" ifadesinin geçtiği 41 ayet var. Bunların yaklaşık dörtte üçü Medenî sûrelerde yer alır. Kalan dörtte biri ise Mekke döneminin sonlarında inen sûrelerde yer alır.

Bunun hikmeti nedir?

Hiç şüphesiz bunun hikmeti, sevginin terbiyede en rafine dil olmasıdır. Vahyin ilk yıllarında genellikle ödül cennet, ceza cehennemdir. "Sever-sevmez" vurgusu ilk yıllarda yer almaz. Tıpkı ebeveynler çocuklarını somut ödül ve cezalarla terbiye ettikleri gibi, vahiy de henüz teslimiyette sabi olan muhataplarını cennet ve cehennem üzerinden eğitir. Ne zaman ki akleden kalpleri vahyin terbiyesi sayesinde büyür ve olgunlaşır, işte o zaman üslup değişir. Artık ayetler, "Allah sever-Allah sevmez" şeklinde inmeye başlar. Zira sevgi dili, dilin zirvesidir.

Sevgi dili üzerinden muhataba verilen mesaj açıktır: Sen Allah'ın sevgisini hak etmeye bak. Eğer O seni severse, cennet de senindir, ötesi de. Zira O'nun sevgisi cenneti kapsar. Çalışacaksan buna çalış, isteyeceksen bunu iste. Cehennemden değil Allah'ın sevmemesinden kork. Zira o sevmezse tüm cennetler senin olsa ne çıkar. Onun sevmemesi insana cehennem olarak yeter. O'nun sevmesi de insana cennet olarak yeter.

Sözün özü: Allah'ın sevgisine talip ol ey kul!
Eğer onu elde edersen her şey senin olur.

3.8. Nafilelerle Allah'a yaklaşmak

Seven sevdiğinin sözünü de sever, ondan söz etmeyi de sever. Eğer Allah'ı en çok seviyorsa, en çok Allah'tan söz eder. En çok Allah'ın sözünü sever.

[1] Âl-i İmran 3:146.
[2] Âl-i İmran 3:148.
[3] Âl-i İmran 3:159.

"Kulum bana en iyi farzlarla yaklaşır. Ve kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmayı sürdürür; sonunda Ben onu severim; ne zaman ki ben onu severim, artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."[1]

Farzlarla sınırlı bir Allah-insan ilişkisi, emir-komutla sınırlı bir ilişki biçimidir. Bu, insan-Allah ilişkisinin başlama noktasıdır ve kulluğun gereğidir. Fakat insan Allah'la ilişkisini kulluk düzeyinden "dostluk" düzeyine çıkarmak istiyorsa, emir-komut çerçevesi yetmez. Dostluğun gereği, sevgi temelinde farzlarla yetinmeyip daha ötesine ilerlemektir. Nafile ibadet ve davranışlar, işte bunun göstergesidir. Nafileye, farzların üzerine bir fazlalık olduğu için bu ad verilmiştir. Aslında nafilenin dilimizdeki bir karşılığı da "armağan"dır. Nafile ibadet eden, Allah'a armağan vermiş gibidir. Nafile'nin temelinde daha yakın olma arzusu yatar. Onun da temelinde sevgi yatar. Bu anlamda nafile iki kısma ayrılır. Birincisi, farz ibadetlerin cinsinden olan nafileler. İkincisi, onların dışında kalan ve Allah'ın davasını dert edinmeye dayalı gayretler.

Birinci tür nafilelere birçok örnek verilebilir. Farz namazların önünde ve arkasında nafile namazlar, farz haccın yanında nafile hac ve umre, zekâtın yanında sadaka ve infak, farz orucun yanında nafile oruç bunlardandır. Allah Rasûlü'nün nafileleri olan bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, nafileler farz ibadetlerin şükrü mesabesindedir. Allah insana neyi emretmişse o insanın yararınadır. Madem benim yararıma olarak Allah bana farzları emretti, ben bunlara karşılık Allah'a teşekkür borçluyum. Bir nimete en güzel teşekkür, o nimetin kendi cinsinden olur. O halde, farz namazın en güzel teşekkürü namaz cinsinden olmalıdır. Farz orucun en güzel teşekkürü yine kendi cinsinden olmalıdır.

İkinci tür nafile, Allah'ın dinini dert, davasını kaygı edinmektir. İbadetler insanın Allah'a kulluğunun bir gereğidirler. Allah davasını kendi davası bilmek ise, Allah'a dostluğun bir gereğidir. Allah, kendi dinini dert edinen kulun özel dertlerini satın alır. Tüm iddiası kendi derdinden müteşekkil olanları ise, kendi dertleriyle baş başa bırakır. İlgi sevginin yoldaşıdır. İlâhî sevgiye nail olanlar, özel ilgiye de nail olurlar.

Allah Rasûlü'nün yukarıda naklettiğimiz okumasında yer alan "sonunda onu severim" ifadesi, hem "çok seven" hem de "çok

[1] Buhari, 347.

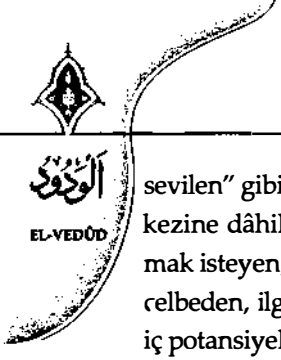

sevilen" gibi çift boyutlu bir isim olan el-Vedûd isminin çekim merkezine dâhil olmaktır. Bu ismin tecellîsine daha çok muhatap olmak isteyen, sevgiyi hak etmek zorundadır. İlâhî sevgiyi daha çok celbeden, ilgiyi de daha çok celbedecektir. Bu ilâhî ilgi, muhatabın iç potansiyelini harekete geçirecek, gönül kulağı duyar, gönül gözü görür, gönül dili konuşur hale gelecektir. Bu, iç potansiyeli harekete geçen insanın tüm yetilerine olumlu bir biçimde yansıyacaktır. O kulun zâhirî ve bâtınî duyuları ilâhî ilginin çekim alanına girecektir. İşte bundan sonrası "artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum" noktasıdır. Allah'ın gör dediği yerden bakar, işit dediğini işitir, tut dediğini tutar. Çünkü böyle birinin tasavvurunu, aklını ve şahsiyetini vahiy inşa etmiştir. Vahyin inşa ettiği bir göz Allah'la gören bir gözdür. Vahyin inşa ettiği bir bakış açısına sahip olmak, baktığına Allah'la bakmak demektir.

4. VEDÛD İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Vedûd'un mü'minin imânındaki tecellîsi

Vedûd isminin tecellîsine mazhar olanlar imânı severler. İmânı sevmeleri, Vedûd olan Allah'ı sevmelerinden kaynaklanır. Zira o imânın adresi Allah'tır. Bu yüzden imân sahibinin kusurlarına bakıp imânını yok saymaz. Onun gözünde imân Erciyes dağı, kusur ise çakıl taşıdır. Çakıl taşını gözüne dayayıp da arkadaki koca Erciyes dağını yok saymaz.

Böyle yapanlar Allah'ın Vedûd isminin tecellîsi olan meveddeti, imân kardeşleriyle kendi aralarındaki ilişkinin mihveri yaparlar. Zira meveddet imânın hakkıdır. İsterse babası veya evladı olsun, imân sahibi olmayan kimseyle meveddeti paylaşamaz. İşte meveddeti muhabbetten ayıran taraf burasıdır. Kan bağı olanla muhabbeti paylaşan bir mü'min, meveddeti sadece din bağı olan ile paylaşır. Bunun tersi meveddetin adresini şaşırmaktır. Vedûd'un tecellîsine mazhar olanlar sevginin adresini şaşırmazlar:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَآدُّونَ مَنْ حَآدَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوٓا اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ كَتَبَ فِى

قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

"Allah'a ve ahiret gününe imân eden bir topluluğu, Allah ve Rasûlüne meydan okuyan kimselerle –isterse bunlar babaları, oğulları, kardeşleri veya soydaşları olsun- meveddet ilişkisi içerisinde bulamazsın. İşte (Allah'ın kalplerine imânı nakşettiği ve katından bir manevi güçle desteklediği kimseler onlardır; onları zemininden ırmaklar çağlayan cennetlere, içinde daimi kalmak üzere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte gerçek Allah taraftarları bunlardır. Bakın! Allah taraftarları var ya: İşte kurtulacak olanlar kesinlikle onlardır." *(Mücadile 58:22)*

Ayette "meveddet ilişkisi" diye çevirdiğimiz kelime *yuvâddûne*'dir. Bu Vedûd ile aynı kökten türetilmiştir. Her *meveddet* Vedûd'un tecellîsidir. Ayet Vedûd'un tecellîsi olan meveddeti babamız ve evladımız bile olsa, Allah ve Rasûlüne meydan okuyan, O'na karşı savaş açan kimselere veremeyeceğimizi söylemektedir.

Meveddetin tecellîsine mazhar olan bir mü'min, kendisi için istediğini başkası için de ister.

Başkalarını kendisine tercih etme işine *îsâr* adı verilir. Bunu yapan Vedûd isminin tecellîsine mazhar olmuştur. Bu ismin tecellîsine mazhar olan, sadece kendi günahına değil başkalarının günahına da ağlar. Kendi saadetini başkalarının saadetinde görür. Kendi saadetini başkalarının felaketinde görmez.

Düşmanlarına dahi rahmet dilenir. Onu da aşar, düşmanlarına rahmet olur. Tıpkı Allah Rasûlü'nün âlemlere rahmet olduğu gibi. Allah Rasûlü Hz. Ali'ye şöyle buyurur: "Eğer mukarrabini geçmek istersen sana gelmeyene git, sana vermeyene ver, sana kötülük edeni affet."

4.2. "İmân eden ve salih amel işleyen için Rahmân bir sevgi var edecek"

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

Bu başlık Meryem sûresinin 96. ayetidir. Bu ayette sevgi (*vudd*) Allah'ın var ettiği bir şey olarak takdim edilmiştir. Üstelik bu sevgi belirsiz formda gelmiştir. Bu durumda cümlenin mânâsı şöyle olmalıdır: "Onlar için Rahmân tarifsiz bir sevgi var edecek".

Ayette üç husus dikkat çekmektedir:

1. *Sevgiyi var eden Rahmân sıfatıyla anılmaktadır.* "Allah bir sevgi var edecek" denilmemiş. Bu manidardır. Demek ki ilâhî sevginin kökeninde ilâhî rahmet yatmaktadır. Zira o sevgiyi "sonsuz merhamet sahibi" mânâsına gelen *Rahmân* var etmektedir. Bu durumda çıkan sonuç şudur: İlâhî sevgi ile ilâhî merhamet arasında kopmaz bir bağ vardır. "Bu ikisinden hangisi sebep, hangisi sonuçtur" gibi bir sualin doğruluğuna dair tereddütlerim var. Allah'ın rahmeti sevgisinden, sevgisi rahmetinden ayrı anlaşılamaz.

2. *Sevgi, halk fiili ile değil ca'l fiili ile kullanılmaktadır.* Halk fiili hem cevher hem arazının yaratılması, *ca'l* fiili ise yaratılmış olan bir cevherden başka bir arazın yaratılmasıdır. *Halk* fiili daha çok ibda, *ca'l* fiili ise daha çok icat ve inşa için kullanılır. Demek ki Allah'ın insanda sevgiyi var etmesi için, insana yaratılıştan ektiği sevgi tohumunun çürümemiş olması lazımdır. İnsan fıtratı, bu tohumun iklimi, kalp bu tohumun ekildiği tarladır. Bu tohumun güneşi imân, suyu salih ameldir. Bu ikisi insan fıtratındaki bu tohumu çimlendirerek, yüreğini cennete çeviren bir tuba ağacına dönüştürür.

3. *İmân ve salih amel sevginin var edilme şartı olarak anılmaktadır.* Vedûd isminin fiili tecellîsi için imân ve salih amel şartı aranmaktadır. Yani Vedûd isminin tecellîsi, insanın özgür iradesiyle yaptığı doğru seçime bağlıdır. İnkârı seçen bu tecellîden mahrum kalmakta, imânı seçen ise bu tecellîye mazhar olmaktadır.

Salih amel, sahibini aktif iyi yapar. *Salihat* ile *hasenat* arasındaki fark budur. Hasenat namaz ve oruç gibi getirisi yapanla sınırlı şahsi amellerdir. Bunlar sadece yapanın iyiliğinedir. Bununla yetinen pasif iyi olur. Salihat ise, yapanın şahsında

kalmayıp üçüncü şahısları iyi etmeyi hedefleyen davranışlardır. Sahibini aktif iyiler arasına katar.

Evet, bu ayette her ne kadar imân sevginin illeti ise de, bir başka ayette Allah'ın imânı sevdirmesinden söz edilmektedir:

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ۚ ۝٧

"Lakin Allah size imânı sevdirdi ve onu yüreklerinizde güzelleştirdi; yine O size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi." *(Hucurât 49:7)*

İmânı seven sadece imâna sahip olmaz, imânın sevgisine de sahip olur. İmânın sevgisine sahip olan ise imânı yok saymaz. Zira Allah'ın buyurduğu gibi, "kim imânı yok sayarsa onun ameli boşa gider".[1] İmânı seven mü'mini tekfir edemez. Tekfirci, kalbinden imânın sevgisi alınan kimsedir. İmânın sevgisini yitiren, sonunda imânını da yitirir.

Kan ve karın kardeşliğinden de ömürlü olan imân kardeşliği, Vedûd isminin tecellîsidir. Zira kan ve karın kardeşliği bu dünya ile sınırlıdır. Hem bu dünyayı hem de ahreti kapsayan kardeşlik imân kardeşliğidir. Bu kardeşliğin tohumunu yüreklere Allah eker:

لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مَّا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ ۝٦٣

"Eğer yeryüzünün tüm servetini harcasaydın onların kalplerinin arasını birleştiremezdin. Fakat Allah onların kalplerini birleştirdi." *(Enfal 8:63)*

Bu ayetten çıkan netice şudur: Kalbinde imân kardeşlerinin sevgisini taşımak, kişiyi yeryüzünün tüm hazinelerini sahip olmaktan daha zengin kılar. O halde "zengin kimdir?" sorusuna Allah'ın verdiği cevap budur: Kesesi değil, gönlü dolu olandır.

Bedenlerin birbirine olan cazibesinden daha fazla, ruhların birbirine cazibesi vardır. Ruhlar birbirini çeker. Zira hepsinin de

[1] Maide 5:5.

kaynağı aynıdır. Hepsini de Allah kendi ruhundan üflemiştir. Beden gemisinin kaptan köşkünde ruh oturuyorsa –ki orada oturmak onun hakkıdır-, geminin istikametini o kaptan belirler. Allah Rasûlü şöyle buyurur: "Ruhlar ordular (gibi) bölük bölük, sınıf sınıftır: Onlar içerisinden birbiriyle uyumlu olup tanışanlar kaynaşırlar, birbiriyle uyumsuz olup tanışmayanlar ise uyuşamazlar." Aşk bir ruhun bir başka ruh ile keyfiyet ve kemiyet açısından uyuşmasıdır.

Tıpkı ruhların birbirini çektiği gibi imânlar da birbirini çeker. Birbirini çeken imânlar, mü'mini mü'minle dünyanın neresinde olursa olsun buluşturur. Bazen bu buluşmalar her türlü sebebi aşar. İşte öylesi durumlarda tek sebep ortaya çıkar: İmânın imâna muhabbeti.

4.3. Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed *halilullah*

وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

"Ve Allah İbrahim'i halil edinmiştir" *(Nisa 4:125)*

Halîl ile *habîb* arasında fark vardır. *Halil,* sevgisinin tümünü bir noktaya teksif eden ve sevdiğine hiç kimseyi ve hiçbir şeyi ortak etmeyen kimseye verilen isimdir. *Habîb* böyle değildir.

"Allah İbrahim'i halil edindi" demek, "Allah İbrahim'in zatına yönelttiği eksiksiz sevgiye aynıyla mukabelede bulundu" demektir. *El-Halletu*, "sınırı olmayan kemal-i muhabbet" demektir. Sınırsız ve sonsuz olan Allah'a yakışır muhabbetin de sonsuz olması icap eder. Allah'a muhabbette kemal iddiası büyük bir iddiadır. İddialar isbat ister. Hz. İbrahim'in sınandığı 'kelimeler', bu yüzden derin izler bırakan ağır imtihanlardı. Bunların başında Nemrud'un ateşiyle sınanmak ve oğlunu Allah'a kurban etmek gelir. Değil mi ama:

Eğer âşık isen yâre
Sakın aldanma ağyare
Düş İbrahim gibi nare
Bu gülşende yanar olmaz

Bu imtihanlar sevgiyi Allah'a hasrederek halil olmanın bedeliydi. Hz. İbrahim önce canıyla, sonra can parçası olan oğluyla sınandı. Sınavlarını alın aklığıyla verdi. İbrahim "halilullah" olduğunu tescil ettirdi. Onun bu sicilini Kur'an Nisa 125. ayetle gelecek çağların tüm nesillerine taşıdı.

Allah azze ve celle, Hz. İbrahim'in neslinin zalim olmayanları arasından önderler var edeceğine dair söz vermişti. Hz. Muhammed işte Allah'ın vaat ettiği o önderlerin reisiydi. Atası İbrahim'i örnek almıştı kendisine. Onun yolunu izliyor, onun mirasını sürdürüyordu. Hz. Peygamber, ait olduğu imân ailesinin atası Hz. İbrahim'e kendisini öylesine borçlu hissediyordu ki, her namazının sonunda İbrahim ve ailesine dua etmeyi sünnet haline getirmişti.

Hz. Peygamber, imân atası Hz. İbrahim'i sevgi alanında da adım adım izliyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Rabbinden tıpkı İbrahim'i "halil" ittihaz edindiği gibi, kendisini de "halil" ittihaz edinmesini istemişti. Onun bu arzusunu sahih senetle nakledilen şu hadisten anlıyoruz:

"*İnnallahe ittehazenî halîlen, kemâ ittehaze ibrahime halîlen*: Şüphesiz Allah İbrahim'i halil ittihaz ettiği gibi, beni de halil ittihaz etti."[1]

Buna Allah Rasûlü'nün ders mahiyetindeki şu sözünü de ilave etmek lazım:

"Eğer yeryüzü ehli içerisinden birini biricik dost (halil) olarak seçseydim elbette Ebu Bekir'i seçerdim, fakat arkadaşınız Rahmân'ın halilidir."[2]

Bazıları Rasulullah'a *habibullah* sıfatını vermekle kalmayıp, *habîb*'in *halîl*'den üstün olduğunu da iddia etmişlerdir. Lugâvî olarak *halil habib*'den üstündür.[3] Zira *halil* sevgide kemali ifade eder, *habib* böyle değildir. Halil'in *hulûl* kökünden türetildiğini söyleyenlere göre sevenin sevilene olan sevgisi, tüm hücrelerine adeta içirilircesine sindiği için *halîl* denilmiştir.

---

[1] Müslim 532.

[2] "لو كنت متخذا من أهل الأرض خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا و لكن صاحبكم خليل الرحمن"
Müslim 2383; Tirmizi 3656

[3] Bkz: İbn Kayyım, *Ravdatu'l-Muhibbîn*, 51.

Habibullah sıfatını kullananlar da, bu ismi hep tek taraflı olarak anlamışlardır. Oysa *habibullah,* hem "Allah'ı çok seven" hem de "Allah tarafından çok sevilen" mânâsına gelir. Esasen ikinci anlam birincisi üzerine bina edildiği için, mananın açılımı şudur: "Allah'ı çok sevdiği için Allah tarafından çok sevilen".

Habîbullah terkibi, peygamberimize atfen Kur'an'da hiç geçmez. Buna yakın bir kullanım da geçmez. Bu konuda sahih bir hadis de yer almaz. Tirmizi'nin naklettiği bir rivayette "*Elâ ve ene habibullah ve lâ fahra*: Bakın, övünme yok, ama ben de *habibullah*'ım"[1] ifadesi geçerse de, bu rivayet delil getirilemeyecek derecede zayıf ve problemlidir.

Ne denirse densin, mesele hem Allah sevgisini hak etme, hem de Allah'ı sevmenin hakkını verme meselesidir. *Halilullah* olan sevgiyi hak eder. Hak ettiği sevgiyi ondan esirgeyen *baidullah* (Allah'tan uzak) olur.

4.4. Elçinin sevgisi, sevginin elçisidir

Yani, peygamber sevgisi, Allah sevgisinin habercisidir. Allah'ı sevmenin isbatı peygamberi izlemektir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, beni izleyin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." *(Âl-i İmran 3:31)*

Bu ayette Hz. Peygamber'den iki şey demesi istenmiyor:

1. "Eğer Allah'ı seviyorsanız beni de sevin!" demesi istenmiyor. Aksine "bana uyun" demesi isteniyor. Allah'ı gerçekten seven, O'nun gönderdiği elçiyi izler. İnsan sevmediği birini izleyemeyeceği için, Allah'ı seven O'nun elçisini de sever. Zira o elçiyi Allah seçip beğenmiştir. Allah'ın beğendiğini beğenmeyen, nasıl Allah'ı sevdiğini iddia edebilir?

2. "Eğer Allah'ı seviyorsanız Allah'ı izleyin" demesi istenmiyor. Allah izlenmez, zira Allah yerde yürüyüp iz bırakmaz.

[1] Tirmizi 3161.

İzlenenler, yerde yürüyenlerdir. Yürüyenin izi olur, izi olan izlenir. Tüm helâk olan kavimlerin hepsinin de insan peygamber yerine melek peygamber istemelerinin altında yatan gizli sebep, izlemeye gönüllü olmamalarıdır. Zira izlemek örnek almaktır. Onlar örnek almak yerine övgü dizmeyi daha zahmetsiz buluyorlar. İzlemek hayata aktarmaktır. Onlar hayata aktarmak yerine, göklere çıkarmayı daha zahmetsiz buluyorlar. İzlemek üretmektir. Onlar üretmek yerine tüketmeyi daha zahmetsiz buluyorlar.

Peki, böyle yapanlar Hz. Peygamber'i gerçekten sevmiş oluyorlar mı?

Elbette hayır. Eğer bu sevmek olsaydı, Hz. İsa'yı ilâhlaştıran Hıristiyanlar, peygamberini en çok seven ümmet olarak nitelendirilmeleri lazımdı. Fakat onlar, Kur'an tarafından, peygamberlerinin mirasına en çok ihanet eden ümmet olarak tescil edildiler. Onların sevgisi zehirli sevgi oldu. Hz. İsa'yı sevdiğini iddia edenlerin sevgisi, İsa'nın getirdiği mesajı zehirledi. Onu sevdiler, fakat onu izlemediler. Onun misyonuna onu izlemeyenlerin sevgisi, onu öldürmeye kalkanların nefretinden daha büyük zarar verdi.

Peygamberler davetlerine karşılık ücret istemezler. Fakat sevgi istemek onların hakkıdır:

قُلْ لَّآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى ۞

"De ki: Sizden bu davete karşılık bir ücret istemiyorum; sadece yakınlara has bir meveddet..." *(Şûrâ 42:23)*

Ayetteki *ille'l-meveddete fi'l-kurbâ* ibaresinin nasıl anlaşılacağı yoruma açıktır. Bu ibarenin muhtemel açılımları bunlar olabilir:

"Sadece Allah'a yakınlık hususunda tam bir ilgi ve sevgi uyandırmak istiyorum."

"Sadece Allah'a yakın olmayı sevip arzuluyorum."

"Sadece yakın akrabalık bağlarının gözetilmesini istiyorum."

"Sadece yakın akrabalarımı gözetmenizi istiyorum."

İkinci neslin büyük âlimlerinden Hasan Basri, ilk iki şıkka dönük bir biçimde anlar ayeti. Ehl-i Beyt mektebi imamlarının tümü ve bazı Ehl-i Sünnet imamları ise ayetteki *kurbâ*'yı "ehl-i beyt" olarak alır ve son iki şıkka yakın olarak anlar.

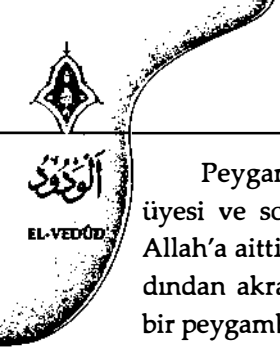

Peygamberimiz insanlıkla yaşıt peygamberler ailesinin bir üyesi ve sonuncusudur. Tüm peygamberler, "benim ücretim Allah'a aittir" demiştir. Bir peygamber önce böyle deyip de, ardından akrabalarının korunup kollanılmasını istemez. Kaldı ki bir peygamberin ailesi, kan bağına değil imân bağına dayanır.

Hz. Nuh'un oğlu, Hz. İbrahim'in babası, Hz. Lut'un karısı, Hz. Peygamber'in amcası buna örnektir. Şu halde burada *kurbâ*, Allah'a, Kur'an'a, davete ve imâna yakınlığı ifade eder.

Sevgi bedel ister. Peygamberlerin tümü de Allah'a olan sevgilerinin bedelini ödemişlerdir. Onların yolunu izleyen mü'minlere düşen de o bedeli ödemektir. Esasen bu hakikati söyleyen Hz. Peygamber'in kendisidir. Hz. Peygamber'e biri gelmiş ve "seni çok seviyorum ya Rasullah!" demiştir. O da, "O halde yoksulluğa hazır ol!" buyurmuştur. O zat "Allah'ı çok seviyorum" dediğinde, cevap şöyle olmuştur:

"O halde belalara hazır ol!"

Hz. Ali'nin ahlak ve karakterine vurgun olanlardan biri de Sehl b. Huneyf idi. Kendisi de Sehl'i çok severdi. Sehl, bu sevgi için hayatını koydu ve sonunda canını verdi. Hz. Ali onun şahadeti üzerine, büyük sevgilerin bedelinin de büyük olduğunu ifade eden şu canhıraş sözü söyledi:

"Eğer beni bir dağ sevseydi, dağılır toz duman olurdu."

Günahkârın Allah sevgisi, günahı bırakmasıdır. Salih insanın Allah sevgisi, takvada ısrarıdır. Zenginin sevgisi servete karşı sabırdır, yoksulun sevgisi yokluğa karşı sabırdır.

4.5. Vedûd isminin Hz. Peygamber'deki tecellîsi

Hz. Peygamber, Vedûd isminin en yüksek düzeyde tecellî ettiği insandı. Bu sayede *âlemlere rahmet* oldu. O hayatının tüm safhalarında sevgiyi belirleyici ölçü olarak aldı. Bunu siyerde yer alan örneklerden anlıyoruz.

Gamid kabilesine mensup bir kadın zina etmişti. Kadının çok aktif bir imânı vardı. İmânı ile vicdanı birleşince onu durdurmadı. Rasulullah'a gelerek günahını itiraf etti ve "beni temizle" diye

adeta yalvardı. Bunun anlamı açıktı: Beni cezalandır. Rasulullah, muhtemelen zina cezasını belirleyen Nur sûresinin 2. ayeti henüz inmediği için, bu suçun cezası konusunda önceki şeriatın kitabı olan Tevrat ile hüküm veriyordu. Buna göre suçun cezası ölümüne taşlamaktı. Günahkâr mü'mine, bu ağır cezayı bile bile yalvarıyor, anınmak istiyordu. Rasulullah onun bu ısrarı üzerine isteğini kabul etti. İnfazın ardından kadın hakkında ileri geri konuşanları azarlayarak, "o Allah ve Rasûlü'nü seviyordu" dedi.

Bu, sevgiyi insanların vurulacağı bir mihenk taşı olarak görmekti.

Ayrı şey Hâtıb b. Ebu Belte'a olayında da yaşandı. Hâtıb Rasulullah'ın gizlice sürdürdüğü fetih hazırlıklarını Mekkelilere haber veren bir mektup kaleme alıp, müşrik bir kadınla göndermişti. Rasulullah durumu öğrendi ve mektubu getirtti. Olayın failinin Hâtıb olduğu ortaya çıktı. Hâtıb'ı çağırttı. Hâtıb geldiğinde Hz. Ömer kılıcına sarılarak, "Ya Rasulallah! İzin ver de şu münafığın boynunu vurayım!" dedi. Rasulullah'ın Ömer'e cevabı, Vedûd isminin ondaki tecellîsinin delilidir:

"Bırak ya Ömer! Vallahi o Allah ve Rasûlü'nü seviyor."

Esasen sevgi tüm peygamberler için belirleyici olmuş bir mihenk taşıdır. Hz. İsa, sevdiği kişiyle buluştu diye bir kadını öldüresiye taşlayan Yahudilere şöyle haykırıyordu: "Allah onu affedecek, çünkü o çok sevmişti." Yuhanna İncilinde, "Sevdiği uğruna canını vermekten daha büyük sevgi yoktur" denilir.[1]

4.6. Ailenin temeli Vedûd'un koyduğu sevgidir

Nefis üç çeşittir:

1. *Ruhani nefis*: Özünde üflenmiş olan ruh vardır. Melekle işbirliği yapar. İnsanı hayra yöneltir. Her daim hayrı gözetir.

2. *İnsani nefis*: Özünde insana bahşedilmiş tabii ve fıtri yetiler vardır. İnsan bu yetileri terbiye ederse hayra, etmezse şerre yol açar. Bu nefis bilinç üstüyle işbirliği yaptığı gibi bilinçaltıyla da işbirliği yapar. Aklı kullanır. Çıkarı ve yararı gözetir.

[1] Yuhanna, 17:13.

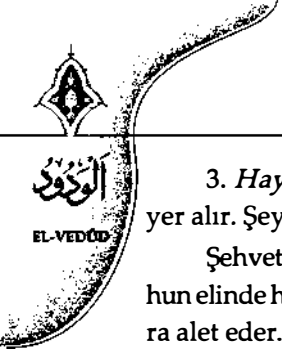

3. *Hayvani nefis*: Özünde süfli arzular ve hayvani güdüler yer alır. Şeytan ile işbirliği yapar. Hazzı ve zevki gözetir.

Şehvet insana bahşedilmiş büyük bir nimettir. Bu nimet ruhun elinde hayra dönüşür. Ruhani nefis, şehveti terbiye ederek hayra alet eder. Şehvet insani nefsin elinde yarara ve çıkara dönüşür. İnsan neslinin devamına aracılık eder. Fakat şehvet hayat gemisinin kaptan köşkündeki ruhun makamına göz diker, orayı ele geçirirse, işte tufan o zaman kopar. O denizde kopan fırtına, hayat gemisini batırır. İnsanı zevkinin esiri, hazzının kölesi haline getirir.

Şehveti meşru yoldan tatmin etmek, hayra talip olmak demektir. Her hayrın hem yararı hem de hazzı vardır. Hayrı elde eden onun ürünlerini de elde eder. Bu da evlilik kurumuyla olur. Kur'an'da kadın ve erkeğin yaratılış hikmeti şöyle verilir:

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً ۝

"Sizin için kendisiyle huzur bulasınız diye kendi türünüzden eşler yaratması, aranıza sevgi ve merhamet yerleştirmesi de O'nun ayetlerindendir." *(Rum 30:21)*

Eşlerin birbiriyle sükûnet bulmasında, şehvetlerini meşru biçimde birbirlerinden gidermelerine de bir atıf vardır. Bu yüzden Şeytan eşlerin arasını ayırmak ister. Sihiri küfür olarak niteleyen Kur'an, sihrin en tehlikeli boyutunun eşleri birbirinden ayırmak olduğunu ifade eder.[1]

Neden böyledir? Zira eşlerin şehvetlerini birbiri üzerinden tatmin etmesinden Şeytan'a ekmek çıkmaz. Şeytan, eşlerin cinsel birlikteliğinden de rahatsız olur. Evliliğe giden yolu tıkamak ister. Evliliğe giden yolda insanın aklına gelen her mazeretin altında Şeytan'ı aramak, bu yüzden doğru bir yaklaşımdır. Zira evlilik kişiyi günahtan korur.

4.7. Her sevgide Vedûd isminden bir tecellî vardır

Yaratılandaki her güzellik, yaratanın ondaki cemal tecellîsidir. Nerde güzellik varsa orada onun cazibesi de vardır. Allah çiçeklere o cazibeyi koymasaydı, arı çiçeğe yönelmezdi.

[1] Bakara 2:102.

İnsani güzellik iç ve dış güzelliği diye ikiye ayrılır. İç güzellik de kendi içinde üç unsurdan oluşur: 1. İlim, 2. Akıl, 3. Ahlak.

Yüzeysel bakan baktığının yüzeyini görür. Dış güzelliği arayan bakışlar, bakışların en basitidir. Bakışlar derinleştikçe, gördüğü güzellik de derinleşir. Allah'ın gör dediği yerden bakan, Allah'ın gösterdiği güzelliği görür. İşte Hz. Peygamber'in şu sözü bu bakışı temsil eder: "Şüphe yok ki Allah dış suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat Allah kalplerinize ve amellerinize bakar."[1]

Mısır sarayının kadınları Yusuf'taki güzelliğin dışına baktı ve onu gördü. Züleyha, "bakın işte beni kendisinden dolayı kınadığınız kişi bu"[2] derken, Yusuf'un dış güzelliğini kastediyordu. Fakat Allah Yusuf'taki güzelliğin içine baktı. Yusuf'un içine bakınca görünen iffetin güzelliği, Yusuf'un dış güzelliğinden daha göz kamaştırıcıydı: "Rabbim, dedi; benim için hapislik bunların beni çağırdıkları şeyden daha hayırlıdır."[3] Zira Yusuf'un dış güzelliği cesediyle birlikte toprak oldu, fakat iç güzelliği binyılları aşarak bugünlere kadar geldi.

Kişinin eşine olan sevgisinde de Vedûd isminden bir tecellî vardır.

Efendimiz Hz. Aişe'yi bir başka severdi. Bir gün diğer eşleri Hz. Fatıma'yı babasına elçi olarak göndermişlerdi. Hz. Fatıma, "eşlerin senden Ebu Kuhafe'nin kızına karşı kendilerine adil davranmanı bekliyor" deyince, Rasulullah şöyle cevap vermişti: "Benim sevdiğimi sen de sevmek istemez misin?" Fatıma "Elbette isterim?" deyince, Peygamberimiz "O halde, onu sen de sev!" dedi.[4]

Allah Rasûlü sevginin zehirlenmemesi ve sahibini zehirlememesi için harka ölçüler koymuştu. Şu hadis işte onlardan biridir:

"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez." Dediler ki: "Ya Rasulallah! Kişi ister ki ayakkabısı güzel olsun, elbisesi güzel olsun; bunlar da mı kibirdir?" Şöyle cevap verdi: "Hayır, Allah güzeldir güzeli ve güzelliği sever.

---

1 "إن الله لا ينظر إلى صوركم وأموالكم ولكن ينظر إلى قلوبكم وأعمالكم" 4652, Müslim

2 Yusuf 12:32.

3 Yusuf 12:33.

4 Buhari 2574; Müslim 2441; Tirmizi 3874.

(Ama) kibir hakikate karşı mağrur olmak ve insanları küçük görmektir."[1]

Allah'ın verdiği güzelliği O'na isyanda kullanmak, Allah'a karşı yapılacak en büyük nankörlüktür. Güzellik bir nimettir. Her nimet gibi şükür ister. Güzelliğin emânet edildiği kimse kendisine emânet edilen bu güzelliğe şükredeceği yerde küfrediyor ve nankörlük yapıyorsa, işte orada üç kez suç işlemektedir: Birincisi şükrü terk etmek, ikincisi nimete nankörlük etmek, üçüncüsü nimeti günaha alet etmek.

Seleften bazıları, "Rabbimiz bize gücümüzün yetmeyeceği bir yük yükleme" (Bakara 2:286) ayeti ile aşkın kastedildiği söylerler.[2] Ahmed b. Hanbel bunu "dayanılması güç bela" olarak açıklamıştır. Mekhul ise, "şehvetin başa vurması" olarak anlamıştır.

Aşk sarhoşluğu sahibini mecnun eder. Sarhoş, kendi elbisesiyle başkasının elbisesini, kendi ayakkabısıyla başkasının ayakkabısını ayırt edemeyen kimsedir.

Aşk bazen aklı baştan alır. Bu hal aşkın aklı yenmesi halidir. Fakat sıradan delilerle aşkını aklıyla takas etmiş aşk mecnunları arasında fark vardır. Aşk mecnunlarının deliliği Arapların *el-cununu funun* (delilik bir sanattır) dedikleri türden çok özel bir deliliktir.

Bazen aşkı uğruna ölen âşıklar olmuştur. Bunun birden fazla fiziki açıklaması yapılabilir. Aşığın maşukunu görünce gerçekleşen ölümlerden söz edilir tarihte. Bu kanın aniden kalpten çekilmesi ve kalbin bunun sonucunda durması ile açıklanmıştır.

Kişinin bir insana âşık olması, mal ve dünya sevgisinden daha muhteremdir. Zira mal varlık mertebesinde en aşağı katmanda yer alır. İnsan yönünü mala dönerse, sırtını Allah'a dönmüş olur. Bu da geriye doğru gitmektir. Fakat beşeri sevgi geriye gitmek değil, paralel düzlemde gitmektir. Bu yüzden Leyla'dan Mevla'ya geçiş çok daha kolay olur. Hz. Ömer, bir kıza tutulup iffetini koruyarak aşkıyla ölen bir gencin arkasından *Ve li-men hâfe makâme rabbihi cennetan*: "Rabbinin makamından korkup

[1] Müslim, 91; Ebu Davud, 4091.
[2] İbn Kayyım, *Ravdatu'l-Muhibbin*, 135.

(günahtan) sakınanlara çifte cennet vardır"[1] ayetini, tekrar tekrar okumuştur. Bu iffetli aşığın hatırası bu güne kadar anlatıla geldiğine göre, Seyrani şu şiiriyle bir gerçeği dile getirmektedir:

Aşkın iğnesiyle dikilen dikiş
Kıyamete değin sökülmez imiş

Böyle diyen bir aşığın, şöyle söylemesi sürpriz olmamalıdır:

Ben veririm muhabbete akçemi
Sen yel çalış rûzigâra ver
Muhabbete nasip olmayan malı
Hâkime, hekime, nara, kara ver

Aşk güzelliğe bağlı değildir ki, güzellik yok olunca aşk da yok olsun. Beden güzelliğine bağlı olana, aşk değil tutku denilir. O tutku ancak kavuşuncaya kadar sürer, kavuşunca sona erer. Tutkunun illeti sevgi değil şehvettir. Aşkın illeti ise muhabbettir. Kavuşma şehveti tatmin eder, fakat muhabbeti takviye eder. Gerçek aşk kavuşunca sona ermez, daha da artar. Şairin dediği gibi:

Öyle müştak olmuşum ki ben sana
Ta senin yanında bile hasretim sana

Asıl adı Kays b. Mülevveh olan Mecnun'un o perişan halini gören zamanın hükümdarı Leyla'yı görmek ister. Bakar ki Leyla kara-kuru bir kız. Mecnun'a "Şimdi sen bunun için mi deli divane oldun?" der. Mecnun'un cevabı dillere destandır:

"Gel sen ona bir de benim gözümle bak!"

Sahabe arasında yaşanmış bir aşk hikâyesinin kahramanıdır Berire. Berire'nin kocası Muğîs eşine tek taraflı bir aşkla âşıktır. Fakat Berire onu istememektedir. Berire ondan ayrıldıktan sonra Muğis eşinin arkasından ağlayarak divane gibi dolaşır durur. İbn-i Abbas, "sanki onun o halini görür gibiyim" dedikten sonra Allah Rasûlü'nden şunu nakleder: "Ey İbn-i Abbas! Berire'nin Muğis'ten nefretine rağmen, Muğis'in Berire'ye olan aşkına şaşmıyor musun?" Hz. Peygamber Berire'ye, "keşke ona dönsen!" demişti de Berire "Ya Rasulallah! Bunu bana emrediyor

[1] Rahmân 55:46.

musun?" demişti. Nebi de, "ben sadece bir aracıyım!" cevabını alınca "Benim ona ihtiyacım yok" demişti.[1]

4.8. Sevgide ğayret (kıskanma)

Tevhîd Allah'ı sevmenin şanındandır. Tevhîdin zıddı şirktir.

Şirk gayretullaha dokunan azim bir günahtır. Allah'ın bir ismi de Ğayûr'dur. Ğayûr ismini dilimize "çok kıskanan" diye çevirmek yanlış olmaz. Allah Rasûlü Sa'd'ın eşini kıskanması üzerinden şu dersi veriyordu: "Sa'd'ın kıskançlığından dolayı şaşırmıyor musunuz? Zira ben Sa'd'dan daha kıskancım, Allah ise benden daha kıskançtır"[2] O bunu söylerken, Allah'ın kullarının saadet ve selameti üzerine ne kadar titrediğini gösteriyordu.

Fakat Allah'ın kıskanması ile kulun kıskanması farklı şeylerdir. Allah'ın kıskanması kulunun başına gelecek bir zarardan onu esirgemesidir. O kulunu çok sever ve sevdiği kulunun başına iş gelsin istemez. Fakat kulun kıskançlığı çoğu zaman kendisine de kıskandığı kişiye de zarar verir.

Kıskançlık ikiye ayrılır:

1. Sevilenin lehine olan kıskançlık.

2. Sevilenin aleyhine olan kıskançlık.

Efendimiz de kıskançlığı ikiye ayırarak bir "Allah'ın sevdiği kıskançlık", bir de "Allah'ın sevmediği kıskançlık" olduğunu söylemiştir.[3]

İbn Hallikan'ın nakline göre, Zühri'nin hanımı, kocasının üstüne getireceği üç kumayı, kocasının kitaplarından daha ehven bulduğunu söyler.

Zübeyr b. Bekkar'ın eşine arkadaşları "Ne mutlu sana ki kuman yok" derler. Bu söz üzerine derin bir iç geçiren eş, kocasının kitaplarını göstererek şöyle der: "Vallahi şu kitaplar beni birden fazla kumadan daha fazla üzüyor."[4]

[1] Buhari, 5280; Ebu Davud, 2231; Tirmizi 1156.
[2] Buhari, 7846; Müslim, 1499.
[3] Ebu Davud, 2659.
[4] İbn Kayyım, *Ravdatu'l-Muhibbin*, 68.

5. VEDÛD OLAN ALLAH'A DUA

Allah'ım!

Ey Vedûd olan!

Hem seven, hem de sevilmeyi dileyensin.

Ey varlığı sevgi olan, ey sevginin sonsuz kaynağı!

Biz var ettiğini severiz, Sen sevince var edersin!

O sonsuz hazinenden bizim için de bir sevgi var et!

O sonsuz sevgi selinin içine bizi de kat: sev bizi!

Sen seversen sevdirirsin: sevdir bizi!

Sevdiğini cennetinle sevindirirsin: sevindir bizi!

Amîn!

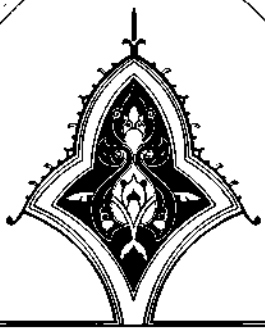

الفعّال

El-FA'ÂL

Dilediğini Yapan

Daima Aktif Olan

Fiilinde Daim Ve Mükemmel Olan

الفعّال

EL-FA'ÂL

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Fa'âl, Allah'ın Kur'an'da yer alan esmâ-i hüsnâsındandır. Allah'ın sonsuz yapabilme gücüne delalet eder. *'Âciz*'in zıddı olarak *el-Fa'âl*, "dilediği her şeyi dilediği zaman ve mekânda, ya da zamansız ve mekânsız olarak eşsiz ve benzersiz olarak yapan" demektir. İsim aynı zamanda *'âtıl*'ın zıddıdır. Bu anlamıyla el-Fa'âl, daima ve her durumda aktif ve faaliyet halinde olan, asla pasif olmayan ve pasif kalmayan demektir.

Kelime "yapmak, etmek, eylemek, iş işlemek, icra etmek" mânâsındaki *fi'l* kökünden türetilmiştir. *Fi'l* ile *inşâ'* arasında fark vardır. *Fi'l* "bir sebebe bağlı olan yapma" işini ifade eder. *İnşâ'* ise bir sebebe bağlı olmak zorunda olmayan ve içinde büyüme potansiyeli taşıyan fiildir. *Fi'l* (fiil) ile *'amel* arasında da fark vardır. *Fiil* öznenin zatına dönük bir eylem iken, *amel* öznenin ilgilendiği nesneye dönük bir eylemdir. *Fiil* bir kez de yapılır birçok kez de, fakat *amel* birçok kez yapılan ve üzerinde durulan eylemdir. *Fiil* ile *sun'* arasında da fark vardır. *Fiil* sanatkârca olma şartı aranmayan yapmadır, *sun'* ise sanat ve maharet isteyen yapmadır.

Fa'âl kalıbı tekerrür, devamlılık ve mübalağa ifade eder. İçerisinde hem çokluk hem de mastar vurgusu vardır. Buna göre *Fa'âl* "sonsuzca, her daim, mükemmel bir şekilde yapan" mânâsına gelir.

Fa'âl, bir mübalağa kalıbıdır. Kalıbın kendisi mübalağa ifade etse de, Allah için kullanıldığında bu mübalağa 'acziyyet itirafı' vurgusu kazanır. Bu şu demektir: Ya Rabbi! Sen Fa'âl'sin! Fakat senin fiilin insanın fiiline benzemez. İdrakler Senin fiilini kavramaktan acizdir. Zira insan dili Allah'ın el-Fa'âl sıfatını tam olarak ifade etmekten acizdir. Hangi sıfatı kullanırsak kullanalım, Allah'ın dilediğini yapma ve daima aktif olma vasfını layıkıyla ifade etmiş olmayız. İnsan dilinin sınırlı imkânları buna izin vermez. Allah'ın mutlak nitelikleri hakkında her kelime kifayetsiz kalır. İnsanoğlu Allah'ı anarken bile esasen acziyyetini ifade etmiş olur.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Allah her an ve zamanda aktiftir

Allah aktif bir Allah'tır, pasif değildir. Varlığı yoktan var etmiş, var ettiklerini yüzüstü bırakmamıştır. Onlarla sürekli ilgilenmiş ve varlığı esmâsının tecellîlerine muhatap kılmıştır.

Allah dileseydi, varlığı sadece yasalarla yönetir, mahlûkat üzerinde aktif ve aktüel müdahalede bulunmazdı. Bunu yapsa, kimse O'na "Neden böyle yaptın?" diyemezdi. Fakat O varlığı ve varlığın tabi olduğu yasaları yaratmakla kalmamış, aynı zamanda varlığa aktif ve aktüel müdahalesini sürdürmüştür. Şu ayet bunun belgesidir:

يَسْـَٔلُهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ ۝٢٩

"Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır, her an O, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir."

(Rahmân 55:29)

Eskiler *kulle yevmin huve fî şe'n* ayetini "O, her anda bir şandadır" diye çevirmişlerdir.

Kulle yevmin huve fî şe'n, Allah'ın her an hayata ve mahlûkata müdahil olduğunu beyan eder. Yunan filozofları bir "ilk hareket ettirici" Tanrı fikrini kabul etmişlerdir. Muhtemelen Musevi tevhîd inancının Mısır, Fenike ve İyonya üzerinden etkilediği Eski Yunan filozoflarında Yaratıcı Tanrı inancı vardı. Bu inanç Sokrat'ta baskın bir inançken, Aristo'da "Yaratıcı Tanrı" düşüncesi "ilk hareket ettiriciye" dönüşmüştür. Tanrı ilk muharriktir ve kâinata ilk hareketini vermiş ve ondan sonra bırakmıştır. Yani bir tür tatile çıkmış veya emekli olmuştur.

İlginçtir ki, Kur'an'da iki kelimenin hiçbir karşılığı yoktur: *Tatil* ve *emeklilik*. *Kulle yevmin huve fî şe'n* ayeti, işte bu inancı kökten reddeder. Hayır der bu ayet, Allah her an hayata ve varlığa müdahildir. Yerlerin ve göklerin altı aşamada yaratıldığını söyleyen yedi ayetin de devamında, Allah'ın kâinatı yarattıktan sonra "arşa istiva ettiği" ve "asla yorulmadığı" ifade edilir.[1]

[1] A'raf 7:54; Yunus 10:3; Hûd 11:7; Furkân 25:59; Secde 32:4; Kâf 50:38 Hadid 57:4.

Allah'ın arşa istiva etmesi, "yönetim makamına kurulmasını" ifade eder. Bu hem Yunan filozoflarının varlığı harekete geçirdikten sonra onunla ilgilenmeyen Tanrı tasavvurunu reddeder, hem de Yahudilikteki "Tanrı altı günde dünyayı yarattı yedinci gün olan Şabat'ta (cumartesi) ise dinlendi" batıl inancını reddeder.

Bu ayet şu gerçeği haykırır: Allah'ın müdahil olmadığı bir alan ve an yoktur. Allah her an varlığa müdahildir. Allah'ın müdahil olmadığı alan fikri Avrupa'da sekülarizmi ve onun siyasal uzantısı olan laisizmi doğurmuştur. Sekülerlik, temelde Allah'ın hayata aktif ve aktüel müdahalesini reddeder. Laiklik aynı şeyi toplumsal ve siyasal alanda yapar. Tüm tiranlar, diktatörler, zalimler, işte bu alanda boy verirler.

Allah'tan arındırılmış alan, anlamdan, amaçtan ve ahlaktan da arındırılmış bir alan anlamına gelir. Zira her şeyi gören ve bilen, insana her yaptığının ve yapmadığının hesabını soran bir Allah inancından boşaltılmış alan, sorumsuzluk ve sınırsızlık alanıdır. Sorumlu ve sınırlı bir varlık olan insanın sorumsuz ve sınırsız bırakıldığı bir alan, insanı ve insanlığı çürüten bir alandır. Kur'an "O gökte de ilâhtır, yerde de ilâhtır"[1] diyerek eski ve yeni tüm sekülerlikleri reddeder. Bu tavrın, O'nun gökteki ilâhlığını kabul eder görünüp yerdeki ilâhlığına karşı çıkmak demeye geldiğini ifşa eder.

Kulle yevmin huve fi şe'n ayeti Allah'ın pasif bir Rab değil, aktif bir Rab olduğunu gösterir.

2.2. Varlık aktif, yokluk pasiftir

Var oluş gayesini gerçekleştirmek isteyen her varlık, pasif değil aktif olmak durumundadır. Fa'âl isminin tecellîsi dışına çıkan hiçbir varlık, yaratılış gayesini gerçekleştiremez. Her varlık varoluş amacını gerçekleştirmek için aktif olmak zorundadır.

Atomları ele alalım. Eşyayı kullanabilmemiz için atomun aktif halde bulunması şarttır. Atomun pasif haline fizikte "füzyon" denir. Füzyona uğramış hiçbir varlık, insan tarafından kullanılamaz. İnsanın emrine âmâde kılındığı ifade buyrulan yerler ve gökler füzyona uğrarsa, insanoğlu onu bir daha kullanamaz

[1] Zuhruf 43:84.

olur. Eşya aktif halden pasif hale geçerse, yaratılış amacını gerçekleştiremez olur.

Her türlü faaliyet ve hareket Allah'ın Fa'âl isminin tecellîsidir. Okyanustaki akıntılar, ırmakların akışı, kâinattaki yıldızların ve galaksilerin hareketleri, atomun çekirdeğindeki hareket, mikroskobik canlıların hareketi... Hepsi Allah'ın Fa'âl isminin tecellîsidir.

Varlık aktif, yokluk pasiftir. Dolayısıyla varlık var kalmak istiyorsa aktif olmak durumundadır. İyilik vardır. Eğer iyilik varlığını sürdürmek istiyorsa, bunu pasif kalarak sürdüremez. Zira pasif iyilik yok hükmündedir. Tıpkı akıl, vicdan ve irade gibi. Bu üçü de aktif olduğu zaman var olan, pasif olması durumunda yok sayılan değerlerdir.

Ölüm faaliyetin durmasıdır. Dolaşım sistemi, solunum sistemi ve sinir sistemi faal olduğu sürece insan yaşar. Allah ölümün yasasını bu üç sistemin durmasına bağlamıştır. *Ecel* takvime çentik atmak değil, insanın yaşaması için gerekli olan sistemlere ilişkin değişmeyen ilâhî kanunlar koymaktır.

Kıyamet faaliyetin durmasıdır. Eğer yerler ve gökler faaliyetini bir an durdururlarsa, o an kozmik kıyamet gerçekleşir ve şu uçsuz bucaksız sistem bir deli taşı gibi savrulur.

Kur'an'ın iniş sürecinde ilk başlarda yer alan Müddessir sûresinde ilk muhatap olan Peygamberimize şöyle hitap edilir: "Ey yatan kişi! Kalk ve uyar!"[1] Bu ayetler Allah Rasûlünü "pasif iyi" olmaktan "aktif iyi" olmaya çağıran ayetlerdir. Nebi bu çağrıya uyduğu anda, ona karşı olan tavırlar yüz seksen derece değişmiştir. O pasif iyi iken ona "el-emin" adını verenler, o aktif iyi olunca ona "el-mecnun" adını verdiler. O pasif iyi iken onu övenler, o vahiyle aktif iyi olunca ona sövme yarışına girdiler. O pasif iyi iken onu el üstünde tutanlar, o aktif iyi olunca ona can düşman kesildiler.

İmândan sonra *salih amel* çağrısı, esasen imânı aktif hale getirme çağrısıdır. İmân aktif imân değil de atıl imân ise, kalp o imânın zindanı olur. Fakat imân atıl değil de aktif imân ise, kalp o imânın sarayı olur.

[1] Müddessir 74:1-2.

الفعّال

EL-FA'ÂL

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

Nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listemizde Fa'âl ismi, sıfat olarak 17. sırada yer alır. "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır" hadisinden de anlaşılacağı gibi Allah ismi ism-i zat, diğer isimler sıfattır. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının sayımında esmâ tesbihinin imamesi olan Allah ismi hariç tutulmalıdır.

El-Fa'âl ismi Kur'an'da sadece iki yerde Allah'a doğrudan isim-sıfat olarak isnat edilir. Bunlardan ilki peygamberliğin 4 veya 5. yılında nazil olan Buruc sûresinin 16. ayetidir. İkincisi ise Mekke döneminin son üçte birlik diliminde nazil olan Hûd sûresinin 107. ayetidir. Görüldüğü gibi Kur'an'da geçtiği iki sûre de Mekke'de nazil olan sûrelerdendir.

Bunda bir nükte varsa, o da şu olmalıdır: Mekke'de aktif iyi olmak, kötülük okyanusunda iyilik adası olmaktır. Medine bunu başaranların hakkıdır.

3.1. Fa'âl olan Allah "dilediğini yapandır"

Allah'ın Fa'âl olduğunu beyan eden ayetlerden ilki şu pasajda yer alır:

إِنَّهُۥ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو ٱلْعَرْشِ ٱلْمَجِيدُ ﴿١٥﴾
فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

"O'dur yoktan var eden ve o yaratmayı sürekli tekrar eden de yine O'dur. Ve mutlak bağış sahibi, hep seven ve sınırsızca sevilmeye layık olan O'dur; en şerefli makamın sahibidir; dilediği yapan bir Fa'âl'dir." *(Buruc 85:13-16)*

Bu dört ayetlik pasajda Allah'ın üç ismi peş peşe sıralanır: *el-Ğafûr, el-Vedûd* ve *el-Fa'âl.* Bu üç ismin dışında üç de ilâhî fiil sıralanır: *Yubdi', yu'îd* ve *yurîd.* Bu fiiller, Allah'ın bu üç esmâ ile ilgili faaliyetini ifade ederler. Anlarız ki ilâhî faaliyetin temelinde ilâhî sevgi yer alır. "Çok seven ve çok sevilen" mânâsındaki Vedûd ismi bunu gösterir.

Allah'ın Fa'âl isminin geçtiği ikinci ayet şudur:

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۝ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ۝

"Artık bedbaht olan kimselerin mekânı ateş olacaktır; onlar orada ahu figan edecekler. Rabbin aksini dilemedikçe, gökler ve yer orada durduğu sürece onlar da orada kalmayı sürdürecekler: Unutma ki senin Rabbin dilediğini yapandır (Fa'âl)." *(Hûd 11:106-107)*

Yukarıdaki pasaj Allah'ın bağışlamasından ve sevgisinden söz ederken, bu pasaj Allah'ın azabından ve cezalandırmasından söz etmektedir. İkisinde de Fa'âl ismi geçmektedir.

Ancak Fa'âl isminin kullanıldığı iki ayette de ortak bir nokta dikkat çekmektedir: İlâhî irade. Evet, Allah'ın Fa'âl sıfatı, irade fiili eşliğinde kullanılmaktadır. Yani Allah dilediğini yapan bir Fa'âl'dir.

Sual: Peki, Allah'ın dilediğini yapması, kimi sevip kimi sevmeyeceğine dair hiçbir ölçü koymaması mıdır? Kime azap edip kime azap etmeyeceğine dair hiçbir işaret vermemesi midir? Yani, "Allah dilediğini yapar" ayetini, bazılarının anladığı gibi, –hâşâ- "Allah'ın sağı solu belli olmaz" şeklinde mi anlayacağız? "Yaptığında hiçbir kural, ilke, hikmet, illet, sebep yoktur" şeklinde mi anlayacağız?

Cevap: Bu sakat anlayışı, başta Fa'âl isminin geçtiği ayetlerin öncesi ve sonrası yalanlar. Buruc sûresinde, "O dilediği her şeyi yapar" ayetinin hemen ardından Firavun ve Semud kavminin helâkleri örnek olarak verilmektedir. Peki, Allah Firavun ve Semud kavminin helâkini –hâşâ- keyfi olarak mı dilemiştir? Bu Allah'a iftira olur. Zira hemen devamındaki 19. ayette onların helâkinin sebebi açıkça verilmektedir: Küfür ve hakikati yalanlama.

Gelelim Hûd sûresindeki "dilediği her şeyi yapandır" ayetine. Aynı şey burası için de geçerlidir. Bedbaht olanlar, keyfi olarak veya Allah onlar durdukları yerde, "onlar bedbaht olsunlar" dediği için bedbaht olmamışlardır. 102 ve 106. Ayette denildiği gibi zulüm yaptıkları ve şaki oldukları için bedbaht olmuşlardır.

Fa'âl ismi mücerret "yapmayı" Allah'a tahsis etmez. "Dilediğini yapabilmeyi" Allah'a tahsis eder. Bu ismi imânın konusu yapan husus budur. Dilediği her şeyi dilediği gibi, dilediği

kadar, dilediği şekilde yapan sadece Allah'tır. Allah'tan kimse hesap soramaz. O yaptıklarından sorumlu değildir:

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾

"Allah yaptıklarından asla sorumlu değildir; fakat onlar sorumludurlar." *(Enbiya 21:23)*

Bu, ilâhî fiillerin gelişi güzel olduğu anlamına asla gelmez. Allah'tan hiç kimse hesap sormasa ve Allah yaptığından sorumlu olmasa da, ilâhî fiillerin hepsi hikmetlidir. Allah kendi fiilleri için prensipler koymuştur. O prensiplerin başında "şefkat ve merhamet" prensibi gelir:

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ﴿٥٤﴾

"Rabbiniz kendisi için rahmeti prensip edinmiş/rahmeti kendisine farz kılmıştır." *(En'am 6:54)*

Tabi ki bunun zıddı da geçerli. O'nun zulmetmemesi de kendi zatına koyduğu bir prensiptir:

ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

"Bu ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir: Kuşku yok ki, Allah'ın kullarına zulmetme ihtimali asla bulunmamaktadır." *(Âl-i İmran 3:182)*

Fa'âl ismi insandan da bir şeyi nefyeder. O da "dilediği her şeyi yapma" yeteneğidir. Hiç kimse ne kadar dilerse dilesin istediği her şeyi yapamaz.

Ayrıca canının istediğini yapmak insan için felakettir. Her istediğini yapması insana bela olarak yeter. Bu sınırsızlıktır. İnsan sınırlı yaratılmıştır. Sınırını bilen bahtiyar olur. Sınırını bilmeyen hem helâk olur, hem helâk eder.

Sınırsızlık domuzluktur. Domuza dair yasağın maddi tarafı domuz eti yasağıdır, ahlaki tarafı ise sınırsızlıktır. Zira domuz sınırsızlığı temsil eder. Domuz yemede sınırsızdır. Yenebilecek her şeyi yer. Çiftleşmede sınırsızdır. Üremede sınırsızdır. İnsan her aklına eseni yaparsa, her kulağına gelene inanırsa, her diline geleni söylerse, her eline geleni yerse, ahlaken domuzlaşmış olur. Domuzlaşmak haramdır.

3.2. Ef'al-i hüsnâdan bir fiil: yef'alu

esmâ-i hüsnâdan her mübarek ismin Kur'an'da fiil olarak karşılığı bulunmaz. Fakat bazı isimler vardır ki, onlar hem sıfat hem de fiil olarak yer alırlar. Fa'âl ismi de bu müstesna isimlerden biridir.

Kur'an'da esmâ-i hüsnâdan bir ismin hem sıfat hem de fiil olarak bulunması, o ismin sadece ilâhî zata dönük değil ilâhî fiile de dönük olduğunu gösterir. Fa'âl isminin Kur'an'daki fiil karşılığı *yef'alu*'dur. Şu ayette tıpkı Fa'âl ismi gibi ilâhî iradeyle birlikte geçer:

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

"Lakin Allah dilediğini yapar" *(Bakara 2:253)*

Çocuksuzlukla imtihan edilen Hz. Zekeriyya, Rabbinden bir çocuk istemişti. Duası kabul edilir ve Rabbi ona adı, "hep yaşayacak" (*Yahya*) anlamına gelen bir oğlan çocuğu müjdeler. Fakat o aşk makamı olan dua makamından çıkıp, akıl makamı olan sebepler makamına dönünce, "Rabbim! Ben bunca yaşlanmış, karım da kısır kalmışken benim nasıl bir oğlum olabilir?" der. İşte onun bu sorusuna Rabbi melekler vasıtasıyla şöyle cevap verir:

كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾

"Bu böyledir. Allah istediğini yapar." *(Âl-i İmran 3:40)*

Allah'ın imân eden ve salih amel işleyen mü'minleri zemininden ırmakların çağladığı cennetlere yerleştireceğini vaat ettiği bir ayet şöyle biter:

إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

"Zira Allah dilediği şeyi mutlaka yapar." *(Hac 22:14)*

Buna benzer daha başka ayetler de vardır. Hepsinde de ortak nokta Allah'ın yapma fiilinin irade ve meşiet fiiliyle birlikte kullanılmasıdır. Dahası Fa'âl ismi geçen ayetlerle *yef'alu* fiili geçen ayetlerin ortak noktası da budur. Hepsi de ilâhî iradeye isnat eder. Yani hiçbirinde de tek başına "Allah Fa'âl'dir" veya "Allah yapar" değil, hepsinde de "Allah dilediği her şeyi yapar" şeklinde gelir. Bu da açıkça gösterir ki, gerek Fa'âl ismi gerek *yef'alu* fiili Allah'a izafe edilirken "yapma" işi Allah'a hasredilmemekte, bilakis "dilediği

her şeyi yapma" işi Allah'a hasredilmektedir. Elbette insan da yapar, Allah da. Ama hiçbir insan dilediğini yapamaz. Dilediğini yapan sadece Allah'tır. Bu zat olarak da, sıfat olarak da, fiil olarak da böyledir. İnsan ne zatı itibarıyla dilediği her şeyi yapabilir, ne fiili itibarıyla.

4. FA'ÂL İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Fa'âl ismi tecellî etmeseydi

Fa'âl ismi tecellî etmeseydi, Allah varlığı yaratır ve ona dönüp bakmazdı. Allah varlığı yaratıp da kendi haline bırakseydı, düzenin yerini kargaşa, nizamın yerini anarşi, kozmosun yerini kaos alırdı. Bu takdirde ne yer bu yer olurdu, ne de gök bu gök olurdu. Ne çekim gücü ne de merkezkaç kuvveti olurdu. Bunlar olmasaydı, yıldızların ve gezegenlerin yörüngeleri olmaz, uzaydaki her cisim bir kör kurşuna dönerdi.

Fa'âl ismi tecellî etmeseydi, Allah dünyayı yaratır ve bir daha da ilgilenmezdi. Zira Allah katında tüm dünya, bir sineğin kanadından daha değerli değildir. Eğer böyle yapsaydı *dünyanın ruhu* olan insanı dünyayı imar etsin diye yaratmazdı. Eğer dünyanın ruhu olan insanı yaratmamış olsaydı, dünya ruhsuz bir ceset gibi kalırdı. Ruh yoksa ceset ne işe yarar? Sultan yoksa saray ne işe yarar? Sahibi yoksa hane ne işe yarar?

Fa'âl ismi tecellî etmeseydi, Allah insanı yaratır ve başıboş bırakırdı. Eğer O insanı başıboş bıraksaydı, insan eşref-i mahlûkat olamazdı. Eğer O başıboş bıraksaydı, insan kendi başına ayakta duramazdı. Eğer O başıboş bıraksaydı, insan insan olamaz, hayvanlar gibi ya da hayvandan daha aşağı bir vahşi olur çıkardı. O zaman insan öğrenen vahşi olurdu. Şu bir gerçektir ki, en tehlikeli vahşi öğrenen vahşidir.

Eğer Allah, insanın yakasını bıraksaydı insanla ilgilenmezdi. İnsanla ilgilenmeseydi, ona rehberlik yapmak için insana vahyini indirmezdi. Binlerce peygamber göndermezdi. Bu peygamberler aracılığıyla insana ebedi saadetin yolunu göstermezdi. İnsanı şefkat ve merhametiyle eğitmezdi.

Fa'âl olan Allah insanı yaratıp bir kenara çekilmedi. Bu O'nun insana ikramıydı. İnsana emek ve değer verdi. Bu ilâhî emek ve değere rağmen insan Allah'a, "yakamı bırak" tavrı takındığında, onu şefkat tokadıyla uyardı:

أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٦﴾ أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾

"Yazıklar olsun sana** (ey nankör insan), **sana yazıklar olsun! Yine yazıklar olsun sana** (ey insan), **yazıklar olsun! Ne yani, insanoğlu başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"

(Kıyamet 75:34-36)

Fa'âl ismi tecellî etmeseydi, su su olarak kalmaz, hayata rahimlik etmezdi. Organik olmayan varlıklar hep öyle kalır, organik varlığa rahim olmazdı. Hücre sadece hücre olarak kalır, uzviyet tecellî etmezdi. İnsan doğduğu haliyle embesil olarak kalır, kemale doğru yol almazdı.

4.2. İnşaallah: Beşeri fiilin kaynağındaki ilâhî irade

Gerek isim gerek fiil haliyle, ilâhî faaliyetin ilâhî irade fiiline bitişik olduğu Kur'ani bir gerçek olarak ortadadır. Bu, gerçekten istisnası olmayan dikkat çekici bir husustur. Bu hakikatin doğru anlaşılması lazımdır. "Allah'tan başka hiç kimse hiçbir şey yapamaz" demek, bu hakikati istismar etmektir.

Bu hakikati en doğru ifade eden cümle şu olmalıdır: Allah insanı fail bir varlık olarak donatmış ve faal olmasını dilemiştir. Allah'ın verdiği bu donanımı kullanmayıp hep nesne ve atıl kalan, aktif olmanın külfetine katlanmak yerine, "fa'âl olan Allah'tır, Allah yapsın" diyerek yatan, Allah'a sadece iftira etmekle kalmaz, aynı zamanda Allah'ın faal olsun diye verdiği donanıma da nankörlük etmiş olur.

Bu tavır *atıl tavır*dır. Allah ataleti sevmez. Aktif olan Allah, kulunun da aktif olmasını ister. Onun için ona "aklını kullanmasını" emreder. Aklını kullanmayanın aklı atıl akıldır. Aklını kullananın aklı aktif akıl olur. Kullanılan akla Allah Fa'âl ismiyle tecellî eder. Daha fazla kullanırsa, tecellî de daha fazla olur. Aynı şey irade için de, vicdan için de geçerlidir. İradeyi atıl bırakmak iradeye nankörlüktür.

Atıl tavrın karşısında bir de *batıl tavır* vardır. Bu ikincisi ilkinin tam tersidir. Bu tavrın sahibi faaliyetinin kaynağına nefsini yerleştirir. Fa'âl olan Allah'tan rol çalmaya kalkar. Kendini mutlak fail sanır. Hakiki failin Allah olduğunu unutur. Fiil yetisini

الفعّال

EL-FA'ÂL

Allah'a borçlu olduğunu unutur. Hatta inkâr eder. Bu Allah'ın hakkını inkârdır. Dahası Allah yokmuş gibi davranmak, Allah yokmuş gibi konuşmaktır. İşte bu meselenin kökten çözümü için Kur'an insana faaliyet yeteneğini bahşeden mutlak faili unutmama bilincini inşa eder. *İnşaallah* cümleciği, işte bu bilincin ilâhî parolasıdır. Bu parolanın arkasında, Allah yokmuş gibi davranmama ve konuşmama şuuru yatar:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ اِنِّى فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ اِذَا نَسِيتَ ﴿٢٤﴾

"Ve hiçbir şey için, "ben bu işi yarın kesinlikle yaparım" deme! Ancak "Allah dilerse** (yapabilirim)**" de ve bunu unuttuğun zaman hemen Rabbini hatırla!" *(Kehf 18:23-24)*

İnşaallah demek, "Aklımdasın ya Rab!" demektir.

İnşaallah demek, Allah yokmuş gibi konuşmamaktır.

İnşaallah demek, "Beni yapma kabiliyetiyle donatmasaydın ben hiçbir şey yapamazdım ya Fa'âl" demektir.

İnşaallah demek, "Allah'ın her an varlığa ve hayata aktif ve aktüel müdahalesine imân ediyorum" demektir.

İnşaallah diyene, hazır olda bekleyen Şeytan "lades" yapamaz. Zira inşallah diyen, "Allah aklımda" demiş olur.

5. FA'ÂL OLAN ALLAH'A DUA

Ya Fa'âl!
Sen dilediğini yapansın!
Sen aktif olan bir Allah'sın!
Sen aciz olmayan bir Allah'sın!
Sen atıl kalmayan bir Allah'sın!

Ya Fa'âl!
Bizi zamanın mef'ulü değil faili eyle!
Bizi mekânın mef'ulü değil faili eyle!
Bizi tarihin mef'ulü değil faili eyle!
Bizi halin mef'ulü değil faili eyle!

Ya Fa'âl!
Bizi yatıp serilenlerden değil, kalkıp dirilenlerden eyle!
Pasif iyilerden değil, aktif iyilerden eyle!
Sen her an varlığa ve hayata müdahilsin,
Bize ihsan ve kereminle muamele eyle!

Ya Fa'âl
Bizi başıboş bırakılacağını sananlardan eyleme!
Allah yokmuş gibi konuşanlardan eyleme!
Kendini mutlak fail sananlardan eyleme!
Aldananlardan ve kendini aldatanlardan eyleme!

Amîn!

المحيط

EL-MUHÎT

Her Şeyi Kuşatan

İlim Ve Kudretiyle Varlığı Kuşatan

Sıfatlarının Tüm Tecellîleriyle Varlığı Kuşatan

المحيط

EL-MUHÎT

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Muhît, Allah'ın Kur'an'da yer alan esmâ-i hüsnâsındandır. Allah'ın sonsuz, mutlak, eşsiz ve benzersiz kuşatıcılığını ifade eder. Allah ilim ve kudretiyle, irade ve hikmetiyle, rahmet ve mağfiretiyle her şeyi kuşatır. Hiçbir şey hiçbir yönüyle O'nun ilim ve kudreti haricinde değildir. Onun kuşatmasını yaracak hiçbir güç yoktur. Hiçbir şey O'ndan kaçıp kurtulamaz. Hiçbir akıllı ve iradeli varlık O'nu atlatamaz.

Kelimenin türetildiği *havt*, "bir şeyi çevreleyen şey" anlamına gelir. Bir şeyin etrafında çember yapıp dönen şeye de *havt* denir. Taştan oyma küçük havuzcuklara da dilimizde *havt* ismi verilir. Evi çepeçevre kuşattığı için bahçe duvarına *hâit* denilir. *Ehâta*, "kuşattı, çevreledi, kapsadı, korudu" anlamına gelir. *İhâta*, "kuşatmak, çevrelemek, içine almak" demektir. Tedbirli hareket etmeye de *ihtiyat* adı verilir. Kapsamlı ve kuşatıcı bir bakış sonucu ulaşıldığı için, tedbirli davranış *ihtiyat* adını almıştır.

Muhît "kuşatmak" anlamına gelen *ihâta*'dan ism-i faildir. Karaları kuşattığı için "okyanus"a da *muhît* denilmiştir. Bu isim, Allah'ın ilim ve kudretiyle varlığı kuşatması anlamına gelir. Zira Kur'an'da *ehâta* fiilinin ve türevlerinin Allah'a isnat edildiği yerlerde, bu kuşatıcılığın "ilim" ve "kudret" açısından olduğu özellikle belirtilmiştir. Bu diğer açılardan Allah'ın kuşatıcı olmadığı anlamına gelmez. Fakat Muhît ismiyle ifade edilen ilâhî kuşatıcılığın özellikle ilâhî ilim ve ilâhî kudret açısından anlaşılması gerektiğini gösterir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

El-Muhît olan sadece Allah'tır. Zira bir şeyi ilmen ihata edip kuşatmak için, o şeyi zatiyet, mahiyet ve hüviyetiyle bilmek icap eder. Böylesine bir bilgi ise ancak Allah'a ait olabilir. Allah dışında hiçbir varlık, hiçbir şeyi bütün yönleriyle bilemez. Allah dışında hiçbir varlığın bilgisi, şeyleri kuşatamaz. Ne kadar âlim, ne kadar bilgin olursa olsun bu mümkün değildir. Zira yaratılmış olan sınırlıdır. Kendisi sınırlı olanın bilgisi de sınırlıdır. Sınırlı bilgisi olan bir varlık, her hangi bir şeyi bilgi olarak kuşatma iddiasında bulunamaz. Bir şeyi ilim ve kudret açısından kuşatmak, ancak onu yaratanın hakkıdır. O, Allah'tır. El-Muhît olan da yalnızca Allah'tır.

Muhît olan Allah, aklı delillerle kuşatır. Hiçbir akıl bu kuşatmadan kurtulamaz. En azılı inkârcı bile böyledir. İnkârcı akıl bu kuşatmayı yaramadığı için, düşünmekten kaçar. Kur'an bu nedenle tezekküre, tedebbüre, taakkule, tefakkuha ve tefekküre davet eder. Aklı kuşatan ilâhî delilleri aklın görmesini ister. O akıl görmemek için gözünü ve kulağını hakikate kapatır. Kur'an bu gerçeği, "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler: artık onlar dönemezler"[1] diyerek ifade eder.

Muhît olan Allah aklın örtülmesini bunun için yasaklar. İçki ve uyuşturucu gibi maddi, hırs, öfke, şehvetperestlik, makamperestlik, şöhretperestlik, dünya sevgisi gibi manevi unsurları aklı örttüğü için kötü görür ve yasaklar. Akıl Muhît olan Allah'ın delillerini görürse, inanmaktan başka çıkış yolu kalmadığını da görür. Delillerle kuşatılmasına rağmen inanmazsa, buna "küfür" adı verilir. Küfür örtmektir. İnsan kendisini kuşatan delilleri görmezden gelir, onlara gözünü kapatırsa, apaçık hakikati *örtmüş* olur.

Muhît olan Allah kulun kalbini kuşatır. Kuşattığı kalbin aynasında bilinçaltını ve ayartıcı içgüdüleri temsil eden nefsin hangi görüntülerinin yansıdığını çok iyi bilir: "Doğrusu insanı yaratan Biziz; iç beninin ona neler fısıldadığını iyi biliriz; zira Biz kulumuza şah damarından daha yakınız."[2] Allah nefsin kişiye ne vesveseler verdiğini çok iyi bilir. Bunun için, Allah'a güvenen ve inanan, nefsin kuşatmasından korunmak için ilâhî kuşatmaya sığınan insana özel müdahale eder. "Şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer."[3] Muhît olan Allah kişi ile kalbi arasına girer ki, ayartıcı içgüdüler, emreden nefis ve Şeytan o kalpte görüntü oluşturmasın.

Allah'ın kişi ile kalbi arasına girmesi, Muhît isminin bir tecellîsi olsa gerektir. Üstelik bu tecellî, celal değil cemal tecellîleri sınıfına girer. Buna rağmen Muhît ismi cemalden çok celale yakın bir sıfattır. Bu nedenle, çoğunlukla Allah'ın azabı ve gazabı bağlamında gelir.

Muhît olan Allah insanın iradesini kuşatır. O'nun iradesi bir okyanustur, insan ise bu okyanusta yol alan bir gemidir. İnsan

[1] Bakara 2:18.
[2] Kâf 50:16.
[3] Enfal 8:24.

iradesi ise bu geminin kaptanıdır. İnsan hayat gemisini istediği gibi kullanabilir. İsterse yol alır, isterse yolda kalır. İsterse bir limâna demirler, isterse akıntıya bırakır. İsterse Allah'ın kendisi için belirlediği yol haritasına uygun seyreder, isterse kayalıklara bindirir. İsterse fırtınaya teslim olur batar. Değilse mücadele edip gemisini sahil-i selamete çıkarmaya uğraşır.

Evet, bütün bunlar arasından insan istediğini seçer. Fakat bütün bunları insan ilâhî irade okyanusu içinde yapar. Fakat istese de bu okyanusun dışına çıkamaz. Fakat gemiyi kaptansız bırakmak da söz konusu değildir. Geminin kaderini kaptanın seçimi belirleyecektir. Bunda hiç kuşku yoktur. İnsanın hayat gemisini irade kaptanının eline vermesi Allah'ın iradesidir. Allah bunu murat etmiştir. Kaptanın görevini yapıp yapmaması, doğru bir güzergâh seçip seçmemesi, kendisine tayin olunan rotada ilerleyip ilerlememesi, yol haritasını doğru okuyup okumaması, pusulayı doğru kullanıp kullanmaması kendi bileceği iştir.

Allah insan vicdanını kuşatır. Bu kuşatma dolayısıyladır ki vicdan doğruyu söyler. Vicdan doğru ile yanlışı ayırır. Vicdan merhamet ve şefkatle davranır. Fakat insan kendi vicdanının sesine sağır davranırsa, Muhît olan Allah'ın kuşatmasını yarma girişiminde bulunmuş olur. İnsan kendi vicdanına karşı kör davranırsa, Allah'ın vicdan üzerindeki tecellîlerini görmez olur. Dolayısıyla vicdanın sesini duymaz olur. Bazen vicdan çığlık atar. Onun sesini bastırmak için, insan vicdanının üzerini günah ve küfür perdesiyle örter. İşte o zaman Allah'ın Muhît ismi tecellî etmez olur.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Kur'an'da Muhît ismi

Kur'an'da Muhît ismi 11 yerde kullanılır. Bunlardan 8'i Allah hakkındadır. Bunların ikisi hariç, geri kalanı ilâhî azar ve uyarı çerçevesinde gelir. Muhatap kâfirler, münafıklar, ahirete inanmayanlar, Allah'ın yolundan alıkoyanlardır. İki istisna ise Fussılet 54 ve Nisa 126. ayetlerdir. Bu ayetlerde, "Allah'ın her şeyi kuşattığı" beyan edilir. Muhît isminin tüm varlığı kuşatacak biçimde kullanıldığı ayetler sadece bu iki ayettir. Ayrıca bu son

ayetleri destekleyen bazı ayetler de vardır ki, onlarda Muhît isim olarak kullanılmayıp fiil olarak kullanılır.

Kur'an'da Muhît ismi, kullanıldığı her yerde lâm-ı tarif olmaksızın belirsiz formda gelmiştir. Bunun ilk akla getirdiği, Allah'ın Muhît isminin tecellîlerine akıl sır ermeyeceği hakikatidir. Bir başka nükte de, Allah'ın kuşatıcılığının mahiyetinin insan tarafından asla algılanamayacak olmasıdır.

Muhît ismi Kur'an'da geldiği her yerde müstakil olarak gelmiştir, terkip içinde gelmemiştir.

İlk kullanıldığı yer Buruc sûresinin 20. ayetidir. Vahyin ilk yılında nazil olmuştur. Bunun ardından gelen sekiz yılda bu isim hiç kullanılmaz. Muhît ismi 10. yıl sûresi olan Hud 92'de bir kez daha görülür. Mekke'deki son kullanım 12. yıl sûresi olan Fussılet 54'tür.

Geriye kalan 5 kullanım Medenî sûrelerde yer alır. İlki başlangıcı itibarıyla 1. yıl sûresi sayılan Bakara 19'da yer alır. Ardından sırasıyla 2. yıl sûresi olan Enfal 47, 3. yıl sûresi olan Âl-i İmran 120, 5. yıl sûresi olan Nisa 108 ve 126'daki Muhît isimleri gelir. Muhît ismi hicri 5. yıldan sonra bir daha gözükmez.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu mübarek ismin en çok kullanıldığı zaman dilimi hicretin hemen öncesi ve sonrasına denk gelen zaman dilimidir. Bilinen bir hakikattir ki, Hicret öncesi yıllar Müslümanları kâfirlere karşı korumak için Allah'ın muhafazasıyla kuşattığı yıllardır. Hicretten sonraki beş yıl ise, kâfirleri ve münafıkları ilim ve kudretiyle kuşattığı yıllardır.

3.2. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır

Küfür bir kaçıştır. Küfür öncelikle kişinin hakikatten kaçışıdır. İnsan hakikatten kaçmadan küfre düşemez. Yani küfür, hakikatten kaçarken düşülen bir tuzaktır. Bu tuzağı ya kişinin kendisi kendisine kurmuştur, ya da başkaları. Eğer tuzak kuran kişinin kendisi ise, ona "nefis", eğer başkası ise ona "şeytan" adı verilir.

Şu bir gerçek ki hakikatten kaçılmaz. Bunun içindir ki Kur'an "Kaçış nereye?" diye sorar. "Kaçış nereye?" sorusunun altında, "Kaçış mümkün değildir" vurgusu yatar. Öyle ya: Allah'tan kaçmak mümkün müdür? Şahdamarından daha yakın olandan

kaçmak mümkün müdür? Şahdamarından daha yakın olandan kaçmak için, önce şahdamarından kaçmak lazımdır. Yani kendinden kaçmak lazımdır. Küfür kişinin kendinden kaçışıdır.

Sual: Kişi kendinden kaçabilir mi?

Cevap: Hakikatten ne kadar kaçabilirse, kendinden de o kadar kaçabilir. Kendinden kaçmaya çalışanların ilk kaybedeceği kendileridir. Kişi kendini kaybedince hiçbir şeyi kazanamaz. Zira ortada, "buldum" diyecek bir "ben" yoktur. Ben'ini kaybeden hiçbir şey kazanamaz. Ortada kazanan kalmadığı için, kazanılan sahipsiz kalmıştır.

Buruc sûresinde Firavun ve Semud kavimlerinden söz edilir. İkisi de hakikatten kaçan kavimlerdir. Zira iki kavmi oluşturan insanlar kendilerini kaybetmiş bireylerden oluşurlar. İlkini Firavun "alıklaştırıp değersizleştirmiş" (*istehaffe*), ikincisini ise Firavunlaşan nefisleri ayartmıştır. İşte şu ayetler bu bağlamda gelir:

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ مِن وَرَائِهِم مُّحِيطٌ ﴿٢٠﴾

"Maalesef inkârı önyargı haline getirenler yalanlamakta ısrar etmişlerdir; Allah ise onları hiç hesaba katmadıkları yerden çepeçevre kuşatandır." *(Buruc 85:19-20)*

Firavun ve Semud kavimleri inkârı önyargı haline getirmişlerdir. Bir önbilgi olan imânı ise hakikati yalanladıkları için bulamamışlardır. Bu nedenledir ki Allah da onları Muhît ismiyle çepeçevre kuşatmıştır. Üstelik bu kuşatma hiç beklemedikleri yerden olmuştur. Allah mü'minleri rahmetiyle çepeçevre kuşatırken, kâfirleri de gazabıyla çepeçevre kuşatır. Aynen Şuayb peygamberin kavmine yaptığı gibi:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ ۖ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

"(Şuayb) ***"Ey kavmim!" dedi, "Sizin nezdinizde ailemin hatırı Allah'ın hatırından daha mı üstün ki, O'nu arkaya atılacak biri gibi telakki ediyorsunuz? Elbette Rabbim sizi yapıp ettiklerinizle kuşatandır!"*** *(Hud 11:92)*

İşte bilincin ters dönme hali! Kâfir ve zalim kavim, bir önceki ayetin naklettiği gibi, "Eğer ailenin hatırı olmasaydı, seni taşa tutardık" diyorlar. Yani Allah'ın hatırını değil ailesinin hatırını gözetmiş oluyorlar. Bunun sonucunda Muhît olan Allah onları yaptıklarıyla çepeçevre kuşatıyor.

Yaptıklarıyla kuşatılmak...

Esasen her insan yaptıkları tarafından kuşatılır. İyilik yapanları yaptıkları iyilikler çepeçevre kuşatır. Kötülük yapanları yaptıkları kötülükler çepeçevre kuşatır. İyiliklerinin kuşatması altında olanları, yaptıkları iyilikler dışarıdan gelecek kötülüklere karşı kalkan olur. Kötülükleri tarafından kuşatılanlar ise, bir türlü iyiliğe yol bulamazlar.

Allah'ın kuşattığı kâfirler arasına Medine üzerine âlâyı vâlâ ile yürüyen Mekke müşrikleri de vardır. Allah onlara karşı savaşmak üzere hazırlık yapan mü'minleri şöyle uyarıyor:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ۝

"Ve yurtlarından, gösteriş içinde kasılarak huruç eden kimseler gibi olmayın; çünkü onlar Allah'ın yolundan** (insanları) **alıkoyuyorlar. Allah ise onları yaptıkları şeylerle kuşatandır." *(Enfal 8:47)*

Bu uyarının altında şu mana yatıyor: Eğer siz de Allah yokmuş gibi davranır, Allah'ı unutup sırf kendi gücünüze güvenirseniz, Allah sizi de kuşatır. Zira Allah Bedir'de onları kuşattı. Onlar kendi kibirleriyle kendilerini kuşatınca, Allah da gazabıyla onları kuşattı. Askerlerinin sayıca kat kat üstünlüğüne rağmen Allah'ın kuşatmasını yaramadılar.

3.3. Allah münafıkları çepeçevre kuşatmıştır

Muhît olan Allah kâfirleri çepeçevre kuşattığı gibi, münafıkları da çepeçevre kuşatmıştır. İkiyüzlülüğü tabiat haline getiren münafık, kelimenin tam mânâsıyla, gerçeğe kulaklarını tıkayan bir tiptir. Gerçeğe kulaklarını tıkamak, cehaletten kaynaklanan

korkuyu cehalete sığınarak bastırmak demektir. Tıpkı şu ayette vurgulandığı gibi:

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ۝١٩

"Ya da** (münafıkların durumları şu örneğe) **benzer: Gökten inen bir sağanak** (düşünün), **onunla birlikte karanlıklar, gök gürlemesi, şimşek... Yıldırımlardan dolayı, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Zira Allah kâfirleri çepeçevre kuşatandır." *(Bakara 2:19)*

Nifak bir imân problemi olmaktan daha çok, bir *imân ahlakı* problemidir. Yani münafıklar imân ahlakından yoksundurlar. Onun için ne imânlarında samimidirler, ne de inkârlarında. Her münafık imânı hasetler, samimiyeti hasetler. Onun için samimi mü'minlerin kötülüğünü ister:

اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ۝١٢٠

"Eğer siz bir iyiliğe ulaşırsanız buna üzülüverirler; yok eğer başınıza bir kötülük gelirse buna da sevinirler. Ama eğer zorluklara direnir ve sorumluluk bilincini kuşanırsanız, onların tuzakları size hiç bir zarar veremez: Zira Allah, onların yaptıkları her şeyi çepeçevre kuşatandır."

(Âl-i İmran 3:120)

Mü'min takva ile kuşanarak kendisini nifaktan korur. Eğer mü'min kendisini takvayı kuşanarak nifaktan korursa, Allah da kuşatma uyguladığı münafıkların şerrinden mü'minleri korur. "Bunu nasıl yapar?" sualinin cevabını Muhît isminde buluyoruz: münafıkları çepeçevre kuşatarak. Münafıkların zararını ancak Allah bloke eder. Zira Allah münafığın iç yüzünü bilir. Mü'minler onların kalplerinde taşıdıklarını bilemezler. Onun için de korunamazlar. Kalplerin özünü bilen Allah, münafıkları nifakıyla çepeçevre kuşatmıştır:

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

"Onlar yaptıklarını insanlardan gizleyebildiler** (belki), **fakat Allah'tan gizleyemezler. Çünkü zifiri gecede Allah'ın razı olmadığı bir söylemi tasarladıkları her an bile Allah onların yanı başındadır. Zira Allah onların yaptıkları her şeyi çepeçevre kuşatandır." *(Nisa 4:108)*

3.4. Allah her şeyi çepeçevre kuşatmıştır

Yukandaki ayetler, Muhît olan Allah'ın sadece kâfirleri ve münafıkları kuşattığı sonucuna götürmemelidir. Allah kötü davrananları gazap ve azabıyla, iyi davrananları ise rahmet ve mağfiretiyle kuşatır. Bu demektir ki Allah herkesi kuşatır. Bu herkes içine, ahiretin varlığına inanmakta tereddüt gösterenler de girer. Esasen bu tereddüt, bir tür kaçıştır. Bu sadece basit bir kaçış değil, Allah'tan hayatı kaçırmaya teşebbüstür. Hesabı verilecek bir hayat yaşamayanlar, hayatlarını Allah'tan kaçırmaya kalkışacaklardır. Elbette başaramayacaklar, suçüstü halinde yakayı ele vereceklerdir. Zira her şeyi kuşatan Allah, Muhît ismiyle onları da yaptıklarıyla birlikte kuşatacaktır:

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ﴿٥٤﴾

"Bakın, belli ki onlar Rablerinin huzuruna çıkacaklarına ilişkin tereddüt içindeler! Bakın, şüphe yok ki O her bir şeyi çepeçevre kuşatandır!" *(Fussilet 41:54)*

Ayetteki "her bir şey" (*kullu şey'in*), aksi istikamette akli ve nakli bir karine olmadıkça lâfzî anlamda "her şeyi" içerir. Bu her şey içerisine iyiyi ve kötüyü seçebilen iradeli ve akıllı varlıklar girdiği gibi, iradesiz ve cansız varlıklar da girer. Allah'ın her şeyi kuşatmasının tecellîlerinden çok az bir kısmı insanoğlunun malumatı dâhiline girmiştir. Fakat gelecekte Allah'ın Muhît ismiyle her şeyi kuşatmasının tecellîlerinden daha çoğuna vakıf olunacaktır.

Ayetteki "her bir şeyin" kapsamının lafzın ifade ettiği gibi bütün bir yaratılmışlar âlemi olduğu şu ayetten açıkça anlaşılmaktadır:

المحيط
EL-MUHÎT

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

"Neticede, göklerde ve yeryüzünde olan her bir şey Allah'a aittir ve Allah her bir şeyi çepeçevre kuşatandır."

(Nisa: 4:126)

Bu her şey içine atomdan galaksiye, damladan denize, zerreden kürreye her şey girer. Allah bilir, belki de maddenin kimliğini oluşturan atomik yapı taşları, Allah'ın Muhît ismi sayesinde bir bina gibi ayakta durmaktadırlar. Yine organik maddelerin kimliğini oluşturan moleküler yapıları da Muhît ismi sayesinde bir arada durmaktadırlar. Yine biyolojik canlıların kimliğini oluşturan biyo-kimyasal yapılar da Muhît isminin bir tecellîsidir. DNA ve RNA zincirlerini birbirinden farklı kılan ve her birini kendine özgü bir kimliğe sahip kılan yapı da böyle izah edilebilir.

Denilebilir ki: Eğer Allah Muhît isminin tecellîsi olan bu kuşatmayı kaldırsa, madde dağılır, kimliğini kaybederdi. O zaman biz elması camdan ve kömürden, altını bakırdan, gümüşü kalaydan, balı çamsakızından, balarısını eşekarısından, ipekböceğini sümüklüböcekten, insanı hayvandan ayırt edemezdik.

3.5. Ef'âl-i hüsnâdan bir fiil: *Ehâta*

esmâ-i hüsnâda yer alan her ismin, Kur'an'da bir de fiil karşılığı bulunmamaktadır. Bu, sadece bazı isimlere hastır. *Muhît* ismi de, Kur'an'da fiil karşılığı olan sınırlı sayıdaki ilâhî sıfatlardan biridir.

Kur'an'da *ihâta* kökünden her tür fiil kullanılmasına rağmen, bu kökten gelip de Allah'a isnat edilen fiillerin tümünün geçmiş zaman kipiyle kullanılması (*ehâta*) gerçekten calib-i dikkattir. Bunun anlamı açıktır: Bu ismin fiili tecellîsi, daima insanın eylemine karşılık olarak gerçekleşmektedir. Yani insan eylemi ortaya koymakta, onun üzerine Allah Muhît ismi ile eylem sahiplerini yaptıkları amellerle ihata etmekte ve kuşatmaktadır.

Kur'an, insan bilgisi hakkında *ihata* fiilini genellikle olumsuz anlamda kullanır. Bakara 110 ve 225, Neml 22 ve 84, Kehf 68 gibi ayetlerde, insan bilgisinin kuşatıcı olmadığı vurgulanır. Bu ayetlerde kuşatıcılık açısından olumsuzlanan ve sınırlı olduğu ifade edilen insan bilgisi "gaybi hakikatler", "Allah'ın ayetleri",

"Allah'ın ilmi", "Allah'ın zatı"dır. Şu ayet Allah'ın bilgisinin kuşatıcılığını ifade etmeye tek başına yeter:

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

"Allah, yedi kat gökleri ve yerden bir o kadarını yaratandır. O'nun yaratıcı iradesi, bu ikisi arasında her an yenilenerek sürekli tecellî eder ki, Allah'ın her şeye muktedir olduğunu ve her şeyi akıl sır ermez bir ilimle kuşattığını kavrayasınız." *(Talak 65:12)*

Sadece Neml 22'de kuşatma fiili bir yaratılmışa izafe edilir. Hz. Süleyman'a Sebe melikesinden haber getiren kuş, "senin bilginle kuşatamadığın şeyi ben kuşattım" der. Kıssanın sıradışı tabiatı göz önüne alındığında, bu istisnai kullanımın da dolaylı olarak Allah'a raci olduğu söylenebilir. Zira mucize, Allah'ın mahlûkatından seçtikleri üzerindeki tasarrufudur.

Ehata fiilinin Allah'a isnat edildiği şu ayette, Allah'ın vahyi kuşattığı (*ehâta*) ifade edilmektedir. Ayetin tamamından, bu kuşatmanın vahyi "korumak için" yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır:

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَىْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

"..ki (peygamberler) bu sayede tebliğ ettiklerinin Rablerinin risâleti olduğunu; dahası (Allah'ın) ellerindeki (vahyi) çepeçevre kuşattığını ve her şeyi tek tek sayarak muhafaza altına aldığını bilsin." *(Cin 72:28)*

Bu ayet vahyin her türlü saldırıdan, özellikle de her türlü görünmeyen varlığı ifade eden cinlerin tasallutundan korunmuş olduğunu ifade eder. Allah teşrii ayetlerini de, tıpkı tekvini ayetleri gibi muhafaza altına almaktadır. Nasıl ki maden, bitki ve canlı türlerinin her birinin kimliğini onların yapı taşlarını kuşatarak muhafaza etmişse, gönderdiği vahiylerin kimliğini de onların yapıtaşları olan ayetlerini bir bir sayıp kuşatarak muhafaza etmiştir.

Yine Muhît isminin cemal tecellîsine bir başka örnek de, mü'minlere gelecekten müjde veren şu ayet:

وَاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

المحيط
EL-MUHÎT

"Ama bir diğer** (ikramı) **daha var ki, onu sizin havsalanız almasa da, Allah onu** (sonsuz ilmiyle) **kuşatmıştır: Ve zaten Allah'ın kudreti her şeyin üstündedir." *(Fetih 48:21)*

Yukarıdaki iki ayet Muhît isminin fiilen gerçekleşen cemal tecellîleridir. Yani "şer erişmesin diye hayrı kuşatma" örneğidir. Bir de Muhît isminin celal tecellîsi vardır. Yani "başkalarına şerri bulaşmasın diye şerri kuşatma" örneği... İşte Peygamberine zarar vermesi muhtemel insanları kuşattığını ifade eden şu ayet buna misaldir:

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۗ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ ۖ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ۝

"Hani** (Ey Muhammed), **Biz sana demiştik ki:** "(Tasalanma), **senin Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır! Sana gösterdiğimiz o** (malum) **müşahedeyi ise, başka değil, insanlar için yalnızca bir imtihan aracı yaptık; tıpkı Kur'an'da geçen lanetlenmiş ağaçta olduğu gibi... İşte onları** (bu tür imtihanlarla) **korkutarak uyarıyoruz, ne var ki bu onların sadece küstahça azgınlaşıp böbürlenmelerini artırıyor." *(İsra 17:60)*

Muhit ismine imân eden, asla hayatı kuşatamayacağını bilir. Herkesi ve her şeyi planlamak gafletine düşmez. Böyle yapan çabuk yorulur. Zira Muhit olanın Allah olduğunu unutmuş, kendisi bir şeylerdi kuşatma sevdasına tutulmuştur.

4. MUHÎT İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Muhît isminin cemal tecellîleri

Muhît ismi mü'minde tecellî ederse, mü'minin aklı kuşatıcı bir akıl olur. Düşündüğünü etraflıca düşünür. Yarım akıllı davranmaz. Gördüğünü tek açıdan görmez. Allah'ın nuruyla bakar. Allah'ın nuruyla bakınca kuşatıcı olarak görür.

Muhît isminin tecellî ettiği bir bakış hakikati parçalamaz. Zira par çalanan hakikat hakikat olmaktan çıkar. Aksine hakikati kendi bütünlüğü içinde kavrar. Parçayı ait olduğu bütün içinde görür.

Muhît isminin tecellî ettiği bir akıl kuşatıcı bir akıldır. Kuşatıcı aklın özelliği ikidir: Birincisi: Bir bütüne ait parçadan yola çıkarak genelleme yapmaz. İkincisi: Bir hakikate dair açıklamayı, hakikatin makamına koyarak indirgemecilik yapmaz.

Muhît isminin tecellî ettiği bir akıl parça ile bütün arasındaki bağları keşfeder. Bilir ve inanır ki, her şey birbirine görünür ve görünmez bağlarla bağlanmıştır. Bu bağlardan yola çıkarak eşyayı anlamaya çalışır. Eşyanın yaratılış amacını bu bağları keşfetmeden keşfedemeyeceğini bilir.

Muhît ismi mü'minde tecellî ederse, mü'minin kalbi kuşatıcı olur. Sevgiyi sebil eder. Muhît isminin tecellî ettiği bir gönül umman gibidir. Zaten "okyanus" mânâsının Arapçadaki karşılığı da *Muhît*'tir. Böyle bir gönlün sahibi yeryüzünün en uzun yaşayan devletinin "yürek devleti" olduğunu bilir. Böyle bir gönül sahibi en kalıcı fethin "yürek fethi" olduğunu bilir.

4.2. Muhît isminin celal tecellîleri

Muhît isminin cemal tecellîleri olduğu gibi celal tecellîleri de vardır. Bu tecellîleri ikiye ayırabiliriz:

1. Dünyada gerçekleşen tecellîler:

Bunlar küfürde direnen asi kavimlerin uğradığı belalardır. Nuh kavmi, Lut kavmi, Âd kavmi, Semud kavmi, Firavun kavmi bu kavimler arasında yer alır. Bu kavimler Allah'ın gazabına uğramışlar, tarihten silinip gitmişlerdir. Onları bir bela sağanağı çepeçevre kuşatmıştır. İşte şu ayette dile gelen hakikat de budur:

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾

"Medyen'e de soydaşları Şuayb'ı gönderdik. "Ey kavmim!" dedi, "Yalnızca Allah'a kulluk edin! (Zira) sizin kulluk edeceğiniz O'ndan başka bir ilâh yoktur. Bir de eksik ölçüp tartmayın! Her ne kadar sizi şimdi refah içinde görüyorsam da, yine de ben sizi çepeçevre kuşatacak bir günün gazabından korkuyorum." *(Hud 11:84)*

المحيط

EL-MUHÎT

2. Ahirette gerçekleşecek olan tecellîler:

Muhît isminin bu fiili tecellîleri ahirette inkâra gömülüp giden fert ve kavimleri bekleyen ilâhî cezadır. Esasen Muhît isminin bu tecellîsinin medarı cehennem olacaktır. Allah, azabı hak edenleri cehennemle çepeçevre kuşatacak, onlar asla kaçıp kurtulamayacaklardır. Esasen bu kuşatılma, onların dünyadayken kendi irade, akıl ve vicdanlarını kendi kötülükleriyle kuşatmalarının bir karşılığıdır. Bu kuşatmadan dolayı vicdanın sesini duymamış, aklın uyarılarına aldırmamış, iradenin rehberliğini dinlememiştir. İşte bunun sonucunda da cehennem tarafından kuşatılacaktır:

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾

"Nankörlükte ısrar edenler bir de cehennem tarafından kuşatılacaktır." *(Tevbe 9:49)*

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ ۖ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٥٤﴾

"Onlar sana** (meydan okuyarak) **azabı çabuklaştırmanı istiyorlar; ama iyi bilsinler ki cehennem, inkâra saplananları elbette çepeçevre kuşatacaktır." *(Ankebut 29:54)*

5. EL-MUHÎT OLAN ALLAH'A DUA

Ya Muhît!
Sen her şeyi kuşatansın!
İlim ve kudretinle varlığı saransın!
Gücünle her kuşatmayı yaransın!
Mü'min kullarını koruyansın, kayıransın!

Ya Muhît!
Aklımızı Şeytan'ın kuşatmasına izin verme!
Kalbimizi Şeytan'ın kuşatmasına izin verme!
Vicdanımızı Şeytan'ın kuşatmasına izin verme!
Ruhumuzu Şeytan'ın kuşatmasına izin verme!

Ya Muhît!
Kâfirlerin küfrünü kuşat ki, imâna zarar gelmesin!
Zalimlerin zulmünü kuşat ki, vicdana zarar gelmesin!
Münafıkların nifakını kuşat ki, ihlâsa zarar gelmesin!
Müşriklerin şirkini kuşat ki, tevhîde zarar gelmesin!

Ya Muhît!
Tağutların tuğyanını kuşat ki, İslâm'a zarar gelmesin!
Cahillerin cehaletini kuşat ki, ilme zarar gelmesin!
Hainlerin ihanetini kuşat ki, sadıklara zarar gelmesin!
Fasıkların fıskını kuşat ki, salihlere zarar gelmesin!

Amîn!

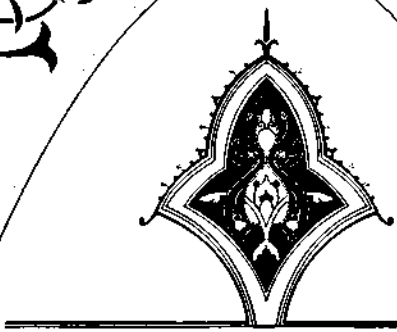

اَلْبَصِيرُ

EL-BASÎR

Her Şeyi Gören

Her Şeyi Her Durumda Mükemmel Gören

اَلْبَصِيرُ

EL-BASİR

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Basîr, her şeyi, her durumda, tüm boyutlarıyla, eşsiz ve benzersiz biçimde, mükemmel bir görüşle gören demektir. Basîr olan Allah, görmek için göz dâhil hiçbir görme aracına ihtiyaç duymaz. İlâhî görmenin keyfiyeti bizce meçhuldür. O'nun görmesi insan tarafından asla kavranamaz. Allah'ın Basîr ismini tarif etmek için kullanılan örnek manidardır: Karanlık bir gecede, kara bir karıncanın kapkara bir kaya üzerindeki ayak izini görendir.

El-Basîr, "görmek, bakmak, bilmek" mânâsındaki *basar* kökünе nisbet edilir. *Basar* aynı zamanda görme organı olan "göz" demektir. "İsbatlayan delil, açık kanıt" anlamına gelen *basîra* ve çoğulu olan *besâir*, gören göze kendini dayattığı ve göreni ikna ettiği için bu adı almıştır. Dikkati üzerine çekip gözü kendine cezp ettiği için, "yere damlamış kan" için de *basîret* kullanılır. Bu kelimenin ilk asli anlamıdır. Kelimenin ikinci asli anlamı ise, "sert şey" demektir. Bunun birinci ile alakası vardır. Kendini göze dayattığı için, bu adı almış olsa gerektir. *Basra*, birbirine geçmiş ve taş gibi sertleşmiş toprak demektir.

Basîr mübalağa ile ism-i faildir. "Çok iyi gören, her şeyi eşsiz ve benzersiz gören, mükemmel gören" mânâsına gelir. Aynı zamanda görerek edinilen "bilgi" için de kullanılır ve "her şeyi gördüğü için her şeyi bilen" mânâsına gelir. *Basîr* de *mubsır* da özne kalıbıdır. İlkinde görmek için gösterilmek şart değilken, ikincide "Gösterildiği için gören" mânâsına gelir. Bu yüzden Allah *mubsır* değil Basîr'dir. *Mustebsır* de özne kalıbıdır ve "görmek için çaba harcayan ve çaba harcayarak gören" demektir.

İkisi de "görmek" anlamına gelen *basar* ile *ru'yet* arasında fark vardır. İlki var olanı görmektir. İkincisinde ise, görülenin var olma şartı aranmaz. Bu yüzden *re'y*, "soyut düşünce, görüş, fikir" mânâsına gelir. *Basar*'da görüleni idrak etme şartı aranmazken, *ru'yet*'te görüleni idrak şarttır.

Basar da *'ayn* da "göz" demektir. Fakat ikisi arasında fark vardır. *'Ayn* "görme aletine" verilen isimdir. Basar ise "görme eylemine" verilen isimdir. Görme organı çalışmayana bu yüzden *a'mâ* denilir. Mecazen sağlıklı göz için *basar* kullanılsa da, kör göz için *basar* kullanılmaz. Bir şeye ilişkin bilgi açık ve ayan-beyan olduğunda *basar* diye isimlendirilir.

Basîret, bir şeye ilişkin bilginin kemale ve nihayete ulaşmasıdır. Allah subhanehu ve teala Basîret ile isimlendirilmez. Zira Allah'ın görmesinin, noksanı ve bidayeti yoktur ki, kemali ve nihayeti olsun.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Göz ve görmenin sınırları üzerine

Optik ilminin babası büyük İslâm âlimi İbnu'l-Heysem gözü, *duyusal-nefsanî kuvvetlerin* en sonuncusu olarak tasnif etmiştir. Bu kuvvet, duyularla kavranabilir olanı idrak eder. Göz bu kuvvetin aletlerinden yalnızca biridir. Göz ışıklardan, renklerden ve onların yansımalarından etkilenmeye açıktır. Fakat bu etkiler göz üzerinde kalıcı bir iz bırakmazlar.[1]

Gözle görmek, sınırlı görmektir. Gözün beş tür sınırı vardır:

1. *Görülenin tahdidi*: Göz görmek için sınırlamak zorundadır. Değilse göremez. Göz, görmek istediğini seçip diğerlerini sınırın dışında bırakmadan görme işlemi gerçekleşmez. Görmeyi bakmadan ayıran da burasıdır.

2. *Gözün sınırı*: Göz çok küçük ve çok büyük şeyleri göremez. Gözün bir görme sınırı vardır. Görülen şey, gözün görme sınırları dâhilinde bulunmalıdır.

3. *Gözün kapasite sınırı*: Gözün görme kapasitesi yüzde yüzün çok çok üzerindedir. Fakat tam kapasite gören bir göze rastlamak, adeta imkânsızdır.

4. *Gözün mesafesi*: Gözün bir görme mesafesi vardır. Bu mesafeden yakın veya uzak olanı göz göremez. Bir şeyi görüş mesafesinden çok yakın veya çok uzak olmamalıdır.

5. *Görmenin sınırı*: Göz gördüğünü sınırlı görür. Sadece dışını görür, içini görmez. Dışının da, sadece kendine dönük yüzünü görür, mesela gördüğü şeyin arka yüzünü görmez.

Bu beş şart gerçekleşse dahi görmek için üç şarta daha ihtiyaç vardır:

1. Görülen ile gören arasında perde olmamalıdır.

[1] İbn Heysem, *El-Menâzır*, s. 163, 173.

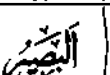

2. Görülen ya kendiliğinden veya dışındaki bir kaynaktan ışık almış olmalıdır.

3. Görülen iç veya dış kaynaktan gelen ışığı yansıtacak kadar katılığa sahip olmalıdır.

Gözle görmek, göze ve ışığa mahkûm olmaktır. İnsanın görme eylemi kabaca şöyle gerçekleşir: Işık eşyaya çarpar ve gözün saydam tabakası olan korneaya döner. Işık burada kırılır. Oradan göz bebeğine ve göz merceğine aktarılır. Işık burada da kırılır. Retina görüntüyü sarı beneğe aktarır. Burada görüntü terstir. Buradaki resim, görme sinirleri vasıtasıyla beyindeki görme merkezine elektrik sinyalleri olarak iletilir. Beyin bu sinyalleri idrak ettiğinde, görme eylemi gerçekleşmiş olur. Aslında gören, göz değil beyindir. Gözün baktıkları arasından, beyin, ilgi duyduklarını görür. Beynin ilgi duyduğu şeylere, göz daha çok ve daha dikkatli bakar.

O halde ey talip; hakikate ilgi duy ki, hakkı göresin! Neyi aradığını bilirsen, aradığının bulunduğu yere daha dikkatli bakarsın!

Gözün görme sarını yüzde yüzün çok çok üzerindedir. Yüksek görme kapasitesine sahip bazı insanlar, medya kurumlarında renk seçici olarak istihdam edilmektedirler.

2.2. Gözsüz görenler ve göremeyen gözler

İşin daha ilginci, görmek için göze mahkûm olmadığımız gerçeğidir. Zira dünyanın farklı yerlerinde, gözsüz görüş yeteneğine sahip insanların varlığı tescil edilmiştir. Pekin'de yaşayan okul çağındaki iki Çinli kız kardeşin koltukaltı derilerinin, yazıları okuyup renkleri tanıyabilecek kadar görme özelliğine sahip olduğuna dair ilmi bir rapor yayınlanmıştır. İtalya'da bir nörolog, burnunun ucu ve sol kulağının memesi ile görebilen kör bir kızı literatüre geçirmiştir. 1960'ta Sovyet Bilim Akademisi, parmaklarının ucuyla fotoğrafları görebilen ve gazete okuyabilen *Rosa Kuleshova* adında bir Rus köylü kadının varlığını hazırladığı raporla dünyaya duyurmuştur.

Bazı insanlar fotoğrafik (*eidetik*) hafızaya sahiptir. Allah'ın bu yeteneği verdiği insanlar, gördüklerinin fotoğrafını hafızalarına

tıpkı bir fotoğraf gibi kaydederler. Aynı sahneyi hatırlamaları gerektiğinde, zihinlerindeki bu imajı ya gözlerini kapatarak, ya da boş bir duvara veya tavana tepegöz gibi yansıtırlar. Harvard'lı görme uzmanları, Elizabeth adında bir sanat tarihi profesörü, Goethe'nin *Faust*'undan bir sayfayı zihninde canlandırarak gerçek bir sayfadan okurmuş gibi okuduğunu literatüre geçirmişlerdir.

Bir görme faaliyeti için elzem olan ışığın da çeşitleri vardır. Bazı ışıklar vardır, hem görünürler hem gösterirler. Gün ışığı bunlardandır. Bazı ışıklar da vardır, görünmezler ama değdiklerini gösterirler. Bazı ışıklar da vardır, ne görünürler ne de değdiklerini çıplak göze gösterirler. Mor ötesi (*ultraviyole*) ve kızıl ötesi (*infrared*) ışınları çıplak insan gözü algılayamaz. Fakat bazı hayvanlar algılar. Mesela arılar mor ötesi ışınla görürler. Bazı yılanlar kızıl ötesi ışınlarla görür. Yine lazer bir ışındır, hem de fotonların cemaat halinde saf tuttuğu bir ışın. Fakat onun da işlevi farklıdır. Bunlar bildiğimiz ışık çeşitleri. Ya bir de bilmediklerimiz? Bize değil meleklere yarayan ışık çeşitlerinin olmadığını kim söyleyebilir? Bir de nur var. O gönül gözünün ışığıdır, basîret o ışıkla görür.

Her varlığın çıplak gözle görülmeyen bir hâlesi (*aura*) vardır. Bu bir tür varlıkların yaydığı enerjidir. Buna varlıktan yayılan radyasyon da denilebilir. Bu hâle bir manyetik alan gibi varlığın etrafını kuşatır. Cansızlara nazaran canlılarda daha güçlüdür. İnsan manen derinleştikçe, onun *hâle*'si de yoğunlaşmakta ve uzamaktadır. Bu *hâle* normal bir gözle görülmez. Fakat görme derecesi yüzde iki yüzün üzerine çıkan nadir bazı insanlar insan aurasını çıplak gözle de görebilmektedirler. Bazen de bu aura o kadar güçlenebilmektedir ki, sıradan bir göz dahi o insandan yayılan ışığı görebilmektedir. Bu aura ilk defa amatör bir Rus fotoğrafçı tarafından özel bir yöntemle fotoğraflanmış ve bu tekniğe de onun adına nisbetle "Kirlian Yöntemi" adı verilmiştir.

Işıklar çeşit çeşit olduğu gibi gözler de çeşit çeşittir. İnsan gözü tek merceklidir. Fakat bazı sinek ve böcek türleri çok merceklidir. Buna "petek göz" adı verilir. Bir göz de birçok basit göz bulunmaktadır. Mesela karasineğin gözü tam bir mucizedir. Tam 4000 adet basit göz (*ommatid*) vardır. (Bu sayı kız böceğinde 56.000'dir.) Her mercek bağımsız çalışır. Her merceğin açısı farklıdır. Her bir gözde 8 duyu hücresi vardır. Bir karasineğin

iki gözünde toplam 48.000 duyu hücresi vardır. Bu yüzden karasinek 360 dereceyi üstelik 4000 göz ile görür. Saniyede 100 görüntü algılar. Bu açıdan insan gözünden 10 kat daha üstündür.

Avcı kuşlar, geceleri insandan on kat daha iyi görür ve altı kat daha uzağı görür. İnsan gözünde 1, kartal gözünde 2 retina vardır. Bu yüzden kartal gözü insan gözünden çok daha keskindir. Zira kartal gözü, görüntüyü 8 kata kadar büyütebilme yeteneğine sahiptir. Eğer insan "ben de kartal gibi göreyim" derse, portakaldan daha iri iki göz istemiş olur. Fakat Allah insana kartalların göremediğini gören bir irade, akıl ve idrak vermiş ve zımnen: "Bilmem kaç kilometre ötedeki tavşanı görmesen de olur, ama hakikati görmesen olmaz" demiştir.

Her varlığın bir görünmeyen bir de görünen tarafı vardır. Şundan eminim ki, bir varlığın görünmeyen tarafı görünen tarafından daha güçlü, daha kalıcı, daha büyük ve daha gelişmiştir. Ruh bedenden daha güçlüdür. Maddenin enerji hali katı halinden daha güçlüdür. Ahiret dünyadan daha kalıcıdır. Gönül gözü baş gözünden daha keskindir. Ayrı nisbet bunların arızaları için de geçerlidir. Ruhun arızası bedenin arızasından daha büyük zarar verir. Latif varlıkların kötüye kullanımı, kesif varlıkların kötüye kullanımından daha büyük tahribat yapar. Ahiretin varlığına inanmamak, dünyanın varlığına inanmamaktan daha büyük problemdir. Gönül gözünün kör olması, baş gözünün kör olmasından daha büyük körlüktür.

2.3. Basîr olan Allah'ın görmesi

Basîr olan Allah'ın görmesi asla insani görmeye benzemez. Zira Allah gözle görmez. Görmek için Allah'ın göze de, ışığa da ihtiyacı yoktur. İlâhî görme aletsizdir, ışıksızdır, kusursuzdur, mükemmeldir, sınırsızdır, eşsizdir ve benzersizdir.

İnsani görme ise, başta bir görme aleti göz olmak üzere, göz bebeğine, göz sinirlerine, karanlık odaya, elektrik akımına, beyne muhtaçtır. Işık olmadan insan göremez. Bütün bunların varlığı halinde dahi insani görme kusurlarla doludur. Göz yanılır,

sudaki değneği kırık görür. Göz kamaşır, ışıksız göremediği gibi çok yüksek ışıkta da kör olur, göremez. İnsan gördüğünü mükemmel göremez, sınırlı görür.

Göz ne kadar keskin olursa olsun, ışık olmadan göremez. Göz de ışık da yetmez. Işık ne kadar parlak olursa olsun, beyin olmadan görme gerçekleşmez. Sadece bakar. Beyin ne kadar faal olursa olsun, Allah'ın nuru olmadan idrak ve keşfedemez.

Basîr olan Allah görür, fakat görülmez:

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ۚ ﴿١٠٣﴾

"Gözler onu idrak edemez, fakat O gözleri idrak eder"

(En'âm 6:103)

"Allah bu gözle görülür" diyen, iki şeyi tanımamaktadır: Hem kendini, hem Allah'ı. Böyle bir iddia Allah'ı cisim yerine koymaktır. Cisim olan her şey boyut sahibidir. Boyut sahibi her şey sınırlıdır. Sınırlı olan her şey yaratılmıştır. Yaratıcı olan Allah, bütün bunlardan münezzehtir.

Ayette "gözlerin görmesinden" de öte, "gözlerin idrak etmesi" nefyedilmektedir. Bu, sadece görme organının bu işte yaya kalacağı değil, aynı zamanda *insan idrakinin* de bu işte yaya kalacağı anlamına gelir. Yani hem görme hem de idrak ikisi birlikte nefyedilmektedir.

Hz. Musa'nın "Rabbim, göster bana zatını, göreyim seni!" talebine Basîr olan Allah'ın cevabı net olmuştur:

قَالَ لَنْ تَرٰىنِى وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوْسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٤٣﴾

"Asla göremezsin beni" dedi. "Fakat şu dağa bir bak; eğer o yerinde kalırsa, sen beni ancak o zaman görebilirsin." Ve Rabbi dağa tecellî eder etmez, onu toza toprağa

çevirdi; Musa ise baygın düştü. Kendine geldiği zaman dedi ki: "Şanın ne yücedir Senin! Pişmanlık duyarak Sana yöneldim ve ben (Allah'ın beşer gözüyle görülemeyeceği gerçeğini yaşayarak) *inananların öncüsüyüm."* *(A'raf 7:143)*

3. KUR'ANÎ ÇERÇEVE

3.1. Kur'an'da Basîr ismi

Basîr isminin fiil hali Kur'an'ın hiçbir yerinde Allah'a isnat edilmez. Bunun yerine yine "görme" anlamına gelen *ru'yet* kökünden türetilmiş *erâ* (görürüm),[1] *nerâ* (görürüz)[2] ve *yerâ* (görür/görüyor/görecek)[3] fiil formları kullanılır.

Dikkate şayan olan şudur ki, *ru'yet* kökünden gelen hiçbir isim ve sıfat da Allah'a isnat edilmez. Adeta ilâhî görmenin zata müteallik olan boyutu *Basîr* isim-sıfatıyla ifade edilmiş, fiile müteallik olan boyutu da *ru'yet* kökünden gelen fiillerle ifade edilmiştir.

Kur'an'ın nüzûl sürecinde Basîr isminin ilk geçtiği yer İnsan sûresinin 2. ayetidir.[4]

Bu isim Kur'an'ın tamamında 42 kez Allah'a atfen kullanılır. Bu kullanımlar hem belirli formda hem de belirsiz formda gelir. Bunların birçoğu "Allah *yaptıklarınızı* görendir", "Allah *kullarını* görendir", "O *her şeyi* görendir" gibi nesnesi ile birlikte gelir. Bazıları da "O'dur her şeyi işiten, *her şeyi* gören", "Allah *her şeyi* görendir, her şeyden haberdar olandır" gibi nesnesi "her şey" olarak gelir.

3.2. Habîr ile birlikte gelir

Nüzûl sürecinde Basîr ile Habir'in birlikte geldiği ilk yer Fâtır sûresidir.

---

[1] Tâhâ 20:46.
[2] Bakara 2:144; En'âm 6:94.
[3] Tevbe 9:94; 'Alak 96:14.
[4] İnsan sûresini nüzûl sıralamasında 32. sırada yer alan Mekkî bir sûre olarak tesbit edişimizin delilleriyle ilgili bkz: *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an,* İnsan Sûresi, *Giriş; Kur'an Sûrelerinin Kimliği,* İnsan Sûresi, s. 414.

Fâtır sûresi nübüvvetin 6. yılına denk gelen bir sûredir. Ayet doğrudan Hz. Peygamber'e hitap etmektedir. Ayetin konusu önceki vahiylerle Kur'an vahyi arasındaki irtibattır. Ayette zımnen Kur'an'ın önceki vahiylerin mihenk taşı olduğu vurgulanır. Zira Kur'an önceki vahiylerden kendisine kadar gelen hakikatleri doğrulayan bir vahiydir:

وَالَّذِيٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبِيْرٌ بَصِيْرٌ ﴿٣١﴾

"Sana vahyettiğimiz ilâhi kelam, önceki vahiylerden kendisine kadar ulaşmış olanları doğrulayan hakikatin ta kendisidir. Elbette Allah Habîr'dir, Basîr'dir." *(Fatır 35:31)*

Ayetin Allah'ın Habir ve Basîr isimleri ile bitmesi manidardır. Zira tahrifata, yol kazasına, anlam kaymalarına uğramış önceki vahiylerden geriye kalanların içindeki bozulmamış vahyi ayıklamak ancak her şeyden haberdar olan ve her şeyi akıl sır ermez bir görüşle gören Allah'ın yapabileceği bir iştir.

Basîr ismi Habir ile birlikte ikinci kez İsra sûresinde, hem de ardı ardına üç kez görünür. İlkinde günahkâr kullarıyla Allah'ın nasıl başa çıktığı bu iki isim çerçevesinde izah edilir. Her şeyden tarifsiz bir biçimde haberdar olan ve her şeyi tarifsiz bir biçimde gören Allah için günahkâr kullarla başa çıkmak işten bile değildir. Bu Allah Rasûlünü, teselli için gelmiş olmalıdır:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُوْنِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ ۗ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوْبِ عِبَادِهٖ خَبِيْرًا بَصِيْرًا ﴿١٧﴾

"Nitekim Biz Nûh'tan bu yana nice toplumları helâk etmişizdir. Zira günahkârlıkları yüzünden kullarıyla başa çıkmak için, Habir ve Basîr olan Rabbin âlâsıyla yeter de artar bile!" *(İsra 17:17)*

İsra sûresindeki 2. kullanım rızıkla ilgilidir. Rızkı genişleten de daraltan da Allah'tır. Bunda şüphe yoktur. Fakat Allah'ın birinin rızkını genişletip daraltması, keyfi bir tasarruf değildir. O kişinin niyetine, gayretine, himmetine bağlı olan bir tasarruftur. Allah'ın Habir ve Basîr oluşunun hatırlatılmasının sebebi de budur:

اِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ خَبِيْرًا بَصِيْرًا ﴿٣٠﴾

"Elbet senin Rabbin** (hak edenin) **rızkını bollaştırmayı, (hak etmeyenin) rızkını da kısmayı diler; çünkü O Habîr'dir, Basîr'dir." *(İsrâ 17:30)*

Hatırlamak gerekir ki, *basar*'ı yakın anlamlısı olan *ru'yet*'ten ayıran, "var olanı" ve "olmuş olanı" görmektir. İlginç olan Habîr'i yakın anlamlısı olan Alim'den ayıranın da benzer bir nokta olduğudur. Habir için haber alınan şeyin var olması şart iken, ilim için ilme konu olan şeyin var olması şart değildir. Allah Habir ve Basîr ismi ile kulun karşılıksız verdiği rızka nasıl davrandığını izlemektedir. Ayette önce rızkın genişletilmesinin zikredilmesi de manidardır. Zira miktarı ne olursa olsun Allah'ın kula açtığı karşılıksız kredi hep 'bol' ve 'çok' sıfatlarını hak etmektedir. Zira bunun için kul hiçbir bedel ödemiş değildir.

Bu iki mübarek ismin ayrı sûrede kullanıldığı son ayet, Allah Rasûlü'nü teselli babındandır. İnsan değil melek bir peygamber isteyen müşrik aklı suçüstü yakalayan bir ayettir. Onların insan yerine melek peygamber isteyişlerinin arkasında yatan gizli sebebi Habir ve Basîr olan Allah çok iyi bilip görmektedir:

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

"De ki: "Benimle sizin aranızda** (bütün bu olan bitenlere) **şahit olarak Allah yeter: Çünkü O kullarıyla ilgili her habere daha kaynağında vakıf olan, onların her hâlini bizzat görendir." *(İsrâ 17:96)*

İki ismin birlikte geldiği son Mekkî ayet Şûrâ 27'dir. Bu ayet Allah'ın sadece vermesinin değil, vermemesinin de bir nimet olduğunu söylemektedir. Yani Allah, rızkı sınırsız ve ölçüsüz olarak vermemekle kuluna ikram etmektedir. Zira Allah, kulun rızkı sınırsız görünce, azıp sapacağını Habir ve Basîr esması ile bilip görmektedir:

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِى الْأَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾

"Ve eğer Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, elbet yeryüzünde azıp saparlardı; lakin O dilediğine akıl sır ermez bir ölçüyle indirmektedir: çünkü O Habîr'dir, Basîr'dir." *(Şûrâ 42:27)*

3.3. Semî' ile birlikte gelir

Bunlar hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer alırlar. Önce Mekkî sûrelerde yer alan ayetlere bakalım:

Mekkî sûreler içerisinde Basîr ile Semi esmâsının birlikte geldiği ilk yer, İsra sûresinin ilk ayetidir. Ayette bahsedilen olağanüstü özel müşahedenin muhatabı bağlamdan yola çıkılarak Hz. Musa olarak değerlendirilebilirse de, en isabetlisi Hz. Peygamber olmasıdır. Hz. Peygamber'in isra müşahedesini ele alan ayet, sûrenin 60. ayetinde de vurgulandığı gibi, bu çok özel "ruyet"in muhataplar tarafından yanlış anlaşılmaması için üç uyarı ile gelir:

Birinci uyarı: Ayetin tenzih ifadesi olan *subhân* ile başlamasıdır. *Subhân*'ın anlamı şudur: Allah yarattıklarına benzemekten münezzehtir. Muhataba şu mesajı verir: İsra olayını her akıl kendi çapınca anlasın, fakat asla Allah'ın hudutlarına tecavüz etmesin. İçkin âleme ait olan Peygamber'i aşkın ve mutlak olan Allah ile karıştırmasın!

İkinci uyarı: İsra gecesi kulu Muhammed aleyhisselama Allah, hâşâ zatını değil ayetlerini göstermiştir. Gösterilen, ayetlerinin hepsi değil sadece bir kısmıdır. Ayetteki *min âyâti rabbihi'l-kubrâ* bu anlama gelir. Gerçi ayetteki *kubrâ, ekber* üstünlük adılının müennesi de sayılabilirse de (o zaman mana "ayetlerinden en büyük olanı" olur), bizce *kubrâ, kebir*'in müennesi olarak gelmiştir. Böyle olmasının sebebi de çoğul olan *âyât* kelimesinin sıfatı olmasındandır.

Üçüncü uyarı: Bu, Semi ve Basîr isimleridir. Kur'an'ın tüm muhataplarına: Aman dikkat ey kul! Peygamber de dâhil hiçbir kul ne her şeyi işitebilir, ne de her şeyi görebilir. Her şeyi işiten ve her şeyi gören sadece Allah'tır. Allah'ın Peygamberine gösterdiği bu çok özel İsra müşahedesini anlama çabalarında sakın ola bu çerçevenin dışına taşayım deme! Bu iki isme imânın edebi budur. İşte o ayet:

سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِى بَارَكْنَا حَوْلَهٗ لِنُرِيَهٗ مِنْ اٰيَاتِنَا اِنَّهٗ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ۝

"Yarattıklarına benzemekten münezzeh, mutlak aşkın ve yüce O (Allah) ki, kulunu gecenin bir vaktinde Mescid-i

Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız mescid-i aksâya, âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye yürüttü: zira O, evet sadece O'dur Semî olan, Basîr olan." *(İsra 17:1)*

Şu ayet, insanın yaratılışı ve öldükten sonra tekrar diriltilmesi hakkındadır:

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

"Hepinizin yaratılması ve tekrar diriltilmesi, (O'nun için) bir tek can(ın yaratılması ve diriltilmesi) gibidir: Kuşkusuz Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Lokman 31:28)*

Ayetin Semi ve Basîr esmâsıyla son bulması manidardır. Zira yoktan yaratılışın ve tekrar yaratılışın sırrına ermek isteyen insanın bilgisi de görgüsü de yetersizdir. Bu sınırlı bilgi ve görgü ile, insan varlığın yoktan var edilişini ve insanın yeniden yaratılışını nasıl kavrayacaktır? O halde bu konudaki noksanını tamamlamak için imândan başka çıkar yol yoktur.

Şu ayet, Allah dışındaki varlıklara ilâhlık yakıştıran şaşkınlara uyarıdır. Semi ve Basîr olan Allah ile kendisine ilâhlık yakıştırılan ister insan, ister soyut ve somut varlıklar ve putlar olsun, her hangi bir şey nasıl bir tutulur? İşte o ayet:

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٢٠﴾

"Allah hükmünde hakkaniyeti gözetir, O'nu bırakıp da yalvarıp yakardıklarıysa hiçbir şey hakkında hüküm veremezler: çünkü sadece Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Mü'min 40:20)*

Allah'ın ayetlerine tepeden bakıp da Allah'ın ayetlerini tartışmaya açmak Allah'a yapılmış küstahlıktır. Kur'an muhataplarına her şeyi işiten ve her şeyi görenin yalnızca Allah olduğunu hatırlatıyor:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾

"Allah'ın ayetleri hakkında kendilerine ulaşmış hiçbir belge ve yetki olmadan tartışanlara gelince: Onların

içinde hiçbir zaman erişip** (tatmin) **olamayacakları bir büyüklenme tutkusu vardır, başkası değil. Artık sen sadece Allah'a sığın: Çünkü O, evet O'dur Semi olan, Basîr olan."
(Mü'min 40:56)

Mekke'de Semi ve Basîr isminin birlikte kullanıldığı son ayet şudur:

فَاطِرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَمِنَ الْاَنْعَامِ
اَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

"O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Nasıl ki hayvanları çiftler halinde yaratmışsa, size de kendi türünüzden eşler vermiştir; ve sizi bu sayede çoğaltmaktadır.** (Ama) **hiçbir şey O'na benzemez; ve O Semi'dir, Basîr'dir."
(Şura 42:11)

Bu ayet Kur'an'da Allah'ı değilleme yöntemiyle tanıtan ayetlerin en meşhurudur. *Leyse ke-mislihi şey'un* (hiçbir şey O'na benzemez) cümlesi bu ayet içerisinde yer alır. Yani bu cümle sadece Allah'a eş koşmaların tümü değil, benzer koşmaların tümü de reddedilmektedir.

Zımnen: Onun eşi yoktur, benzeri de yoktur. Buna neden ihtiyaç duyulmaktadır? Zira Allah'ın eşinin olmadığına inanan öyle kimseler vardır ki, O'nun benzerinin olduğuna kavlen ya da fiilen inanabilmektedirler. Esasen Mekke müşrikleri bu kategoriye girmektedirler. Yeri ve gökleri, insanı ve hayatı Allah'ın yarattığını, putların yaratmadığını bilmiyorlar mı? Elbette biliyorlar. Ama onlar Allah'a eş koşmuyorlar, aslında benzer koşuyorlar. Zira onlar ortak koştukları şeylerin Allah ile aynı düzlemde olmadığını biliyorlar. Kur'an'da şirkten söz eden hemen her ayette kullanılan *mindûnillah* ibaresi, işte onların bu sakat duruşlarına dikkat çekiyor. Yani onlar, şirk koştukları şeyleri Allah'ın eşi olarak değil, "Allah'ın astı", "Allah'tan bir alt derecede yakını" olarak görüyorlar.

Allah dışında bir kulun ruhaniyetinden yardım dileyen birinin, Allah'ın Semi ve Basîr ismine imân etmekle ilgili bir problemi var demektir? Yardım istenen bu kul ister peygamber, ister Azîz, ister veli olsun. Bir insan Allah'ın her şeyi işiten bir Semi ve her şeyi gören bir Basîr olduğunu bile bile, nasıl gidip de bir

اَلْبَصِيرُ
EL-BASİR

kabirden, ölmüş yüce bir zatın ruhaniyetinden istimdat diler. O zaman Allah'ın Semî ve Alîm olmasının ne hükmü kalır? Bu kul böyle yapmakla, "Ya Rabbi! Sen zatına her şeyi işiten Semî ve her şeyi gören Basîr ismini veriyorsun, fakat benim kalbim buna yatmıyor. Neme lazım, ben işimi garantiye alıp şu yatıra, şu mübarek zatın ruhaniyetine duyurayım sesimi!" demiş olmuyor mu? Böyle derse Allah'ın gücüne gitmez mi? Allah'ı Basîr ismiyle tanıtan Kur'an darılmaz mı?

Basîr ile Semi isminin birlikte yer aldığı Medenî ayetler:

Şu ayet kâinat ayetlerine dikkat çekiyor:

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

"Bunun (yasası) budur; zira baksanıza Allah gündüzü kısaltıp geceyi uzatıyor, geceyi kısaltıp gündüzü uzatıyor! Ne var ki Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Hac 22:61)*

Böyle bir ayetin sonunda Semi ve Basîr isminin bulunması gerçekten üzerinde durulmaya değer. Uzayan ve kısalan gece ve gündüzlerin içinde Allah'ın her şeyi duyması ve görmesinin mânâsı nedir? İlk elde akla, gece karanlığının suçlarının ve günahlarının üzerini örttüğünü sanan gaflet ve dalalet ehli geliyor. Yine gecelerin karanlık bağrında acı, sancı, mağduriyet, mahrumiyet, zulüm, kahır, hastalık ve haksızlık içinde inleyen kimselerin çığlıklarını işiten ve hallerini gören Allah'ın varlığının hatırlatılması geliyor.

Aynı sûrede yer alan bir başka ayet, Allah'ın elçi seçiminin hikmetini beyan eder. Bu hikmetin altında yatan sır Semi ve Basîr ismidir:

اَللّٰهُ يَصْطَفِى مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾

"Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Ne var ki sadece Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Hac 22:75)*

İki isim şu ayette de görünür:

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا ۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖ ۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

"Allah, size emânet edilen şeyleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verecek olursanız adâletle hüküm vermenizi emrediyor. Allah size ne de güzel öğüt veriyor; zira Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Nisa 4:58)*

Emanetleri ehline vermek ile Semi ve Basîr esmâsının ilişkisini izaha ihtiyaç yoktur. Zira şuna benzer suallerin cevabı, Allah'ın bu iki ismine imânın edebiyle ilgilidir: İnsanlar emânetleri neden ehli dururken başkasına verirler? Neden emânete ehil olanlar, onu üstlenmek istemezler? Neden kendisinin ehliyet ve liyakat sahibi olmadığını bildiği halde, insanlardan bazıları bazı makamları elde etmek için çırpınırlar?

Bütün bu soruların cevapları, Allah'ın Semi ve Basîr esmâsına imân ile alakalıdır:

Şu ayet, hemen üstte söylediklerimizi teyit eder. Üstteki ayet makam ve mansıptan söz ederken, bu ayet nimetten söz etmektedir:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ اللهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۝

"Kim bu dünyanın nimetlerini isterse, iyi bilsin ki, bu dünyanın da âhiretin de nimetleri Allah'a aittir ve Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Nisa 4:134)*

Sadr-ı İslâm'da birebir yaşanmış bir olaydan söz eden bir ayette daha yer alır. Önce o olayın hikâyesini nakledelim:

Olayın kahramanı Havle bt. Sa'lebe'dir. Eşi Evs b. Samit "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek *zıhar* yemini yapmıştır. Daha sonra Havle'ye birliktelik teklif ettiğinde bu kez o reddeder ve "Hükmü Rasulullah versin" der. Kocası, "Ben söyleyemem" der. Havle olayı Allah Rasûlü'ne taşır ve Peygamber ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

-Ya Rasulallah! O beni aldığında gençtim, güzeldim, alımlıydım. Ona birçok çocuk verdim, yaşım da ilerledi. O zaman sevdiğiydim, şimdi anası oldum: Beni sokağa terk etti.

-Sen ona haram olmuşsun.

-Vallahi talak vermedi!

-Haram olmuşsun, bu konuda bir şey inmedi!

-Bir daha düşün, kurban olayım ya Rasulallah!

-Kendi görüşüm böyle!

-Ama bana muhtaç küçük bir yavrum var: eğer ona versem telef olur, yanıma alsam aç kalır.

-...

-Allah'ın! Halimi Sana, yalnız Sana havale ediyorum!

Bir müddet sonra Havle şu aşağıdaki ayetin de içinde yer aldığı pasajın indiği müjdesini alır:

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ۝

"Doğrusu Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve nihayet (işini) Allah'a havale eden kadının başvurusunu kabul etmiştir; zira Allah ikiniz arasında geçen konuşmayı işitiyordu: Çünkü Allah Semi'dir, Basîr'dir." *(Mücadile 58:1)*

3.4. Allah'ın Basîr ismine imân

Basîr ismine imân, Allah'a imânın bir cüzüdür. Zira Allah zatını Kur'an'da onlarca kez bu sıfatla isimlendirmiştir. Bu mübarek isme imân etmeyen, Allah'a da kâmil manada imân etmiş olmaz. Kur'an, Allah'ın Basîr ismine imâna dikkat çektiği bir ayetinde şöyle buyuruyor:

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ۝

"İnsan kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?"

(Beled 90:7)

Allah'ın Basîr ismine imân, O'nun her şeyi, her an ve zamanda, her şart ve durumda, her hal ve kârda, eşsiz ve benzersiz bir biçimde mükemmel olarak gördüğüne imândır. Görmeyen bir Allah'ın hakkaniyetine, hükmüne, mahkemesine nasıl güvenilebilirdi ki? Allah'ın görmediği bir yer, görmediği bir zaman, görmediği bir eşya, görmediği bir durum olmadığına imân, Basîr ismine imânın şanındandır. Tersi noksanlık olurdu. Noksanlık ise Allah'ın şanına yakışmaz.

Allah'ın Basîr ismine imân, insanın normal zamanlarda aşamayacağı zor durumları aşmasının garantisidir. Tıpkı Hz. Musa ve Hz. Harun'un o ağır görevlerinde olduğu gibi:

اِذْهَبَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهٗ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُوْلَا لَهٗ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهٗ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَآ اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَّفْرُطَ عَلَيْنَآ اَوْ اَنْ يَّطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَآ اِنَّنِىْ مَعَكُمَآ اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾

"Siz ikiniz doğruca Firavun'a gidin, çünkü o pek azdı! Fakat ona konuşurken yumuşak bir üslup kullanın! O zaman belki söz dinler, ya da en azından** (daha ileri gitmekten) **çekinir." O ikisi "Rabbimiz!" dediler, Doğrusu biz, bize aşırı şiddet uygulanmasından veya daha da azgınlaşmasından korkarız." Allah, "korkmayınız! Dedi, "Şu kesin ki Ben sizinle birlikteyim; her şeyi duyuyor ve görüyorum."

(Tâhâ 20:43-46)

Hz. Musa ve Hz. Harun ilk kez risâlet vazifesiyle görevlendiriliyorlar. Görevleri Firavun'u hakikate davettir. Fakat Firavun tanrılık iddiasına kalkışacak kadar kendini kaybetmiş biridir. Böyle bir davete karşılık zorbalığa başvuracağından eminler. Hatta daha da şirretleşmesinden korkmaktadırlar. Bu görüşlerini, kendilerine görev yükleyen Rablerine açık bir dille söyleyecek kadar da özgüven sahibiler. Buna karşılık âlemlerin Rabbi Allah onları azarlamıyor, susturmuyor, uyarıda bulunmuyor. Aksine onları temin, teskin, taltif ve motive ediyor. "Ben sizinle birlikteyim", "her şeyi duyuyor ve görüyorum" buyuruyor.

Allah'ın işiten ve gören bir Rab olması onlara yetiyor. Bu hakikat iki fiille ifade ediliyor: *Esmâ'u* ve *erâ*. Bu kip, hem geniş zamanı, hem şimdiki zamanı, hem gelecek zamanı kuşatan bir fiil: "İşitirim/işitiyorum/işiteceğim" ve "görürüm/görüyorum/göreceğim".

Özetle Rabbimiz bu diyalog üzerinden iki peygamberine Semi ve Basîr isimlerini işaret ediyor.

3.5. Riya: Basîr ismine imân problemi

Kişinin Allah'ın gördüğünü inkâr etmesi küfürdür, fakat Allah'ın gördüğüne imân ettiği halde insanlardan saklayarak

günah işlemeye kalkması ise nifaktır. Allah'ın gördüğüne imân ettiği halde zorla insanlara göstermeye çalışması ise riyadır.

Riya bir imân hastalığıdır. Allah'ın Basîr olduğuna imân eden bir insan riyadan uzak durmak için elinden gelen gayreti gösterir. Zira *riya* "gösteriş" demektir. Eğer açarsak: Övülen bir davranışı insanlar görsün diye yapmaktır.

Allah'ın gördüğüne imân eden bir insan, yapması gereken bir iyiliği insanlar görmese de yapar. Eğer insanlar görmüyor diye iyilik yapmaktan vazgeçerse, işte o zaman riya olmuş olur. Fakat tersi de başka bir hastalıktır. İnsanlar görecek diye iyilikten vazgeçmek de *ucub*'tur. Evla olan, insanların görüp görmemesinin kişinin nezdinde müsavi olmasıdır.

Allah'ın Basîr ismine imân eden kimsede bu imân ahlaka dönüşürse, işte o kimse ihsana ulaşmış kimsedir. İhsan, Allah'ı görür gibi kulluk etmektir. Bunun arkasında ise, Allah'ın kendisini sürekli gördüğüne imân yatar.

Çocuk terbiyesinde en etkili başlangıç, Allah'ın kendisini gördüğüne imândır. Çocukta bu duygu telkin ile oluşturulmalıdır. Hatta kendi kendine telkin yöntemiyle çocuğun, "Allah bizi görüyor! Allah bizi görüyor!" diyerek uykuya varması sağlanmalıdır. Bu onun vicdanında yer edecek, o vicdan Allah'ın Basîr ismine imân sayesinde hep aktif ve diri kalacaktır.

Bu sadece çocuklar için değil, erişkinler için de geçerlidir. Allah'ın Basîr ismine imân, imânın her hal ve kârda aktif olması mânâsına gelir. Bu hal, insanın kendisini kaybetmesine mani olur. Şeytan insana "lades" yapamaz. Zira Allah'ın gördüğüne imân eden insan, her aldatılma teşebbüsüne "aklımda" diye cevap verecektir.

Yaşanmış bir hikâyedir: Sınıfta hocanın en sevdiği talebe Ahmet imiş. Fakat diğer talebeler onu kıskanırlarmış. Bir türlü onun meziyetli olduğunu kabullenmek istemezlermiş. Bir gün hoca sınıfa elinde dört-beş güvercinle çıkagelmiş. Beş talebeye, "gidin bunları hiç kimsenin görmediği bir yerde kesip getirin" demiş. Dördü de kesmiş getirmiş. Fakat Ahmet elinde canlı güvercin olduğu halde çıkagelmiş. Biri ıssız bir köşede, bir diğeri

samanlıkta, bir diğeri izbe bir mekânda, bir başkası ise kuytu bir köşede hiç kimse görmeden kestiğini söylemiş. Ahmed'e hocası "Sen niye verdiğim görevi yapmadın?" deyince, "Hocam, Allah'ın görmediği bir yer bulamadım" demiş. Talebe de, hocalarının niçin Ahmed'i en çok sevdiğini böylece anlamış.

3.6. Kur'an ahlakı eylem ahlakıdır

Allah'ın Basîr ismiyle sonlanan ayetlerin birçoğunda görülen kulların davranışlarıdır. "Kuşkusuz o yaptıklarınızı en ince ayrıntısına kadar görendir",[1] "Allah yaptığınız her şeyi en ince ayrıntısına kadar görendir",[2] "Allah onların yaptığı her şeyi görendir"[3] gibi Kur'an'da birçok ayet mevcuttur.

Bu tür ifadelerin genelinden Kur'an ahlakının "eylem ahlakı" olduğu sonucunu çıkarırız. Zaten ahlak eylemle alakalı bir şeydir. Kur'an bunun üzerinde daha bir sıkı durur. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi insanın içindeki iyiliği bilkuvve halden bilfiil hale geçirmek. İkincisi, insanın içinden geçen kötülükleri eyleme dökmesine mani olmak. Allah kullarının yaptıklarını görür vurgusunun zımni karşılığı budur.

Allah sadece gözü ve onun gördüğünü görmez, gözlerdeki ihaneti de görür:

وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ ۚ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ
حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

"Onları yüreklerin sahibini boğarcasına gırtlağa dayanacağı dehşet gününe karşı uyar: O gün zalimler ne samimi bir dost, ne de sözü geçen bir şefaatçi bulacaktır. O bakışlarda saklı ihaneti ve yüreklerin gizlediklerini bilir."

(Mü'min 40:18-19)

Hâinete'l-a'yun: "Gözlerin ihaneti"... Ya da "Bakışlardaki ihanet"... Bakışlardaki ihaneti görmek için Basîr olmak gerekir. Zira bazı bakışlar vardır ki, dışandan bakana masum görünür. O bakışın

[1] Fussılet 41:40.
[2] Hadid 57:4.
[3] Âl-i İmran 3:163.

muhatabı dahi buna aldanır. Bir bakışa tav olup da hayatı kaymış bir nice insan vardır herkesin çevresinde. Niçin? Zira bakışlardaki ihaneti görememiştir. Allah'ın gör dediği yerden bakmamıştır. "Mü'min erkeklere söyle, bakışlarının bir kısmından vazgeçsinler" ve "Mü'min kadınlara söyle, bakışlarının bir kısmından vazgeçsinler"[1] ayetlerinde mü'min erkekler ve kadınlardan vazgeçmeleri istenen bakış "içinde ihanet olan" bakış, yani "yamuk bakış"tır.

Cennette mü'mine vaat edilen eşi ifade eden ve halk arasında *hûri* diye şöhret bulan *hûr*, kelime olarak ne erkektir ne dişi. Hem erildir, hem dişi. *Hûr* ismi zımnen, "eşinden başka kimseyi gözü görmeyen" mânâsına gelir. Bir başka ifadeyle; *gözünde yüz izi, yüzünde göz izi olmayan gözü bakir/bakire, gönlü bakir/bakire eş* demektir. Zira *hûr* kelimesinin asli anlamı "saf bakış, kusursuz bakış, kusursuz göz, yamuk bakmayan göz" demektir.

Gözler ihanetle bakmasın diye, görmeyene yardımcı olmak lazımdır: Hz. Peygamber bir Ramazan gecesi yanında Hz. Safiyye olduğu halde itikâf mahalline gidiyorlardı. Onları gece karanlığında fark eden iki sahabi yollarını değiştirdi. Allah Rasûlü onlara, "geri dönün" diye emretti. Onlar dönüp gelince de "Bu yanımdaki eşim Safiyye'dir" dedi. Onlar *E-fîke neşukku*: "Senden de mi şüphe edelim?" dediler. Allah Rasûlü: "Hayır, lakin Şeytan sizi ayartmasın diye böyle yaptım" dedi.

Sual: İnsan Basîr isminin tecellîsi olan bir Basîrete sahip olmak için ne yapmalı?

Cevap: Kur'an'a talebe olmalıdır.

---

4. BASİR İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Kur'an Allah'tan nazil olmuş bir *besair*'dir

Sual: Niçin Kur'an'a talebe olmalıdır?

Cevap: Kur'an arştan nazil olmuş bir basîrettir.

---

[1] Nûr 24:30-31.

Basîret, "insanın bir hakikati görmesine yarayan belge ve delil" demektir. Kur'an, birçok ayetinde, kendisinin insanlık için bir *besâir* olduğunu söyler. *Besâir, basîret*'in çoğuludur. Yani "muhatabın hakikati görmesine yarayan belgeler ve deliller bütünü" demektir. Basîret ayrıca zamanda "delillerle ikna olan kalbin akidesi" mânâsına da gelir. Basîret "derin kavrayış" (*fıtna*) ve "ibret" demektir. Bu derin kavrayış ve öz anlayış sayesinde elde edilen sonuçla hareket etmeye "basîretle hareket etme" denir.

İşbu *basîret* her insanda potansiyel halde vardır. Lisanımızda "gönül" adını verdiğimiz manevi baş ve onun gözü olan "gönül gözü" işte budur. Tıpkı baş gözü görmek için nasıl ışığa muhtaçsa, gönül gözü de görmek için manevi ışığa muhtaçtır. İşte Kur'an o manevi ışıktır. İndiği ilâhî kaynak olan arş, ilâhî nurun da kaynağıdır. Kur'an'ın bir isminin de Nur olması tesadüf değildir. *Nur,* "kaynağı görünmeyen, fakat değdiğini görünür kılan ilâhî ışık" demektir.

Kur'an böyledir. Kaynağı olan arş görünmez. Fakat Kur'an vahyi inşa ettiği insana öyle bir *basîret* kazandırır ki, o *basîret* içinden yansıyan vahyin nuru değdiğini görünür kılar. İşte Kur'an'ın "insanlık için basîret buketi" olduğunu söyleyen ayetlerden bazıları:

هٰذَا بَصَآئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

"Bu** (vahiy) **insanlık için bir basîret kaynağıdır; gönülden inananlar için de bir hidayet rehberi ve bir rahmet membaıdır." *(Casiye 45:20)*

هٰذَا بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ ﴿٢٠٣﴾

"Bu** (vahiy) **Rabbiniz katından gelen bir basîret kaynağıdır." *(A'raf 7:203)*

قَدْ جَآءَكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا ۚ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

"Doğrusu, Rabbinizden size** (Kur'an gibi) **bir basîret kaynağı gelmiştir: Kim hakikati görürse kendi lehinedir, kim de kör davranırsa kendi aleyhinedir: Ben sizin üzerinize dikilmiş bir muhafız değilim". *(En'âm 6:104)*

Bu ayetlerin hepsinde de kelime tekil hali olan *basîret* şeklinde değil, çoğul hali olan *basâir* şeklinde gelmiştir. Bu basîretin muhatabı da tüm ayetlerde yine çoğuldur: *Nâs* (insanlık). Demek ki Kur'an'ın basîret oluşu, vahiyle inşa olmuş bir toplumda ortaya çıkan içtimai bir meziyettir. Vahiy bir toplumda ortak bir şuur ve müşterek bir akıl haline gelirse, o toplum basîretli bir ümmet haline gelir. Bu içtimai basîret topumun iradesini, aklını ve vicdanını pasif halden aktif hale geçirecektir. Bu unsurların aktif olduğu bir toplum, "insanlığın annelik makamı" demeye gelen *ümmet*liğe layık bir toplumdur.

Tevrat vahyinin "insanlık için bir basîret kaynağı" (*besaira li'n-nâs*) olduğunu Kur'an'dan öğreniyoruz.[1] Bu da *besair* olma özelliğinin Kur'an'ın değil, onun son halkasını teşkil ettiği insanlıkla yaşıt vahyin bir vasfı olduğunu anlıyoruz.

Vahyin inşa ettiği bir basîretle bakan, vahyin penceresinden bakıyor demektir. Vahyin penceresinden bakan, Allah'ın gör dediği yerden bakar ve Allah'ın gösterdiğini görür. Gönlün ellerine vahiy fenerini verip gönül gözüyle varlığa ve hayata bakanlar, eşyanın kabuğuna değil özüne, insanın cesedine değil ruhuna, hayatın geçici olanına değil kalıcı olanına odaklanırlar. Kur'an'ın oğlu olan Hz. Ali böyle bakan biri idi. Onun içindir ki, insanı iliklerine kadar titreten şu sözü söylemeyebildi: "Perde kaldırılsa yakinim artmaz." Yani eğer Allah gaybın perdesini sıyırsa ve bana gaybi hakikatleri ayan açık gösterse, imânımda zerrece bir değişiklik olmaz. Zira ben onları görmüş gibi inanıyorum. Bedevi bir müntesibi olan *Zi'leb el-Yemani*; "Ey Mü'minlerin Emiri! Rabbini gördün mü?" diye sorunca, mecazın zirvesi olan şu muazzam cevabı vermiştir:

"*E-fe-lâ a'budu mâ lâ erâ*: Hiç görmediğim bir şeye kulluk eder miyim?"

Kur'an bir basîrettir ki, Âdem-İblis kıssası üzerinden dostu düşmandan ayıracak bir basîret kazandırır. Dostu düşmandan ayırmayanın basîreti yoktur. Allahu a'lem, Âdem'in dünya cennetindeki yasak ağaç, ona dostu-düşmanı öğretmek için konulmuştur. Doğru yolda oturanla doğru yolda yürüyeni ayıramayan, Rahmân ile Şeytan'ı birbirine karıştırıyor demektir.

[1] Kasas 28:43; İsra 17:102.

Nuh kıssası üzerinden muhataba kötünün ve kötülüğün, inkârın ve inkârcının kökünün kazındığı bir dünyayı istemenin Allah'ın sünnetine uygun düşmediği basîretini kazandırır. Tüm diğer kıssaların amacı muhataba kassıda ele alınan konuyla ilgili bir basîret kazandırmaktır.

4.2. Basîr isminin mü'minde tecellîsi: *Feraset*

Feraset kelimesinin türetildiği *feres* kelimesi "at" demektir. Feraset "at gibi görmekten" mülhemdir. Zira atların gözü yaratılıştan yalnızca ön tarafı değil arkayı da görecek şekilde yerleştirilmiştir. Atlara at gözlüğü takarlar ki, arkayı görüp de ürkmesin diye. Fakat at gözlüğü ata lazım olsa da insan at gözlüğü takmamalıdır. Aksine vahyin ışığıyla bakıp Basîret kazanmalıdır. İşte o zaman feraset sahibi olmuş olur. Zaten bazılarının hadis olarak naklettiği şu söz, tam da bu hakikati dile getirmektedir:

"Mü'minin ferasetinden çekininiz; çünkü o Allah'ın nuruyla bakar."[1]

Haberde mü'minin ferasetinin sebebi olarak "Allah'ın nuru" gösterilmiştir. Kur'an'da Kur'an'ın isimlerinden biri de *nûr*'dur. "Allah'ın nuruyla" bakmaktan kasıt, "Allah'ın kitabı" ile bakmaktır. Zira Allah o kitabı insanlık için bir *basîret kaynağı* olarak indirdiğini buyurmaktadır.

Basîret nasıl gönül gözünün ışığı ise, *feraset* de o ışıkla bakma işidir. Kur'an'ın "basîretler demeti" (*besâir*) olarak isimlendirilmesi, her bir kıssasının, onda geçen her bir peygamberin, her bir sûrenin, hatta her bir ayetin insana daha uz bir görüş ve daha keskin bir bakış kazandırdığı içindir. Kur'an'ın ebedi mucize oluşunun sırrı da burada yatmaktadır. Zira Kur'an inişinin üzerinden 1400 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen hâlâ hakikate karşı kör ve sağır davrananların yürek gözlerini açmaktadır.

Geçmiş kavimlere verilen mucizelerin maksadı da, muhataplarının basîretini açmaktı. Allah Semud'a deveyi basîretlerini açmak için vermişti.[2] Neml sûresinde ifade edildiği gibi, Allah mucizeleri basîretlerini açmak için vermişti, zalim kavim ise "sihir" dediler.[3]

[1] Tirmizi, 3127.
[2] İsra 17:59.
[3] Neml 27:13.

Basar, basîrete açılan kapıdır. Basar basîrete açılmıyorsa, vazifesini yapmıyor demektir. İşte o zaman kişi bilmediğinin ardına düşer. Böyle olunca da "kulak, göz, gönül... işte bütün bunlar bilmediğinin ardına düşmekten dolayı sorumlu olurlar".[1] Bu sorumluluk hakikate kulak tıkamaktan ve göz kapamaktan kaynaklanan sorumluluktur. O zaman insan kendi gönlünün hakkına geçmiş olur. Allah'ın fıtratına basîret yerleştirdiği gönlünü bir ömür kör bırakan, onun gözünün açılmasına mani olan, onunla bir kez dahi görme çabasına girmeyen kimse, önce kendi gönlüne sonra Allah'a karşı sorumludur. İşbu nedenledir ki Kur'an, kitap ehlinin ibretlik durumunu aktardıktan sonra muhataplarına şöyle haykırır:

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ۝

"İbret alın ey Basîret sahipleri!" *(Haşr 59:2)*

Uli'l-ebsar...

Basîret sahipleri...

Çağrının böyle yapılmış olması manidardır. Zira basîreti olmayanlar ibret alamazlar. İbret almak için önce ibret alacak bir basîrete ihtiyaç vardır. Basîret, gönül gözüdür. Şu ayet bu hakikati dillendirmektedir:

لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ۝

"Gözler kör olmaz, fakat asıl kör olan göğüslerdeki gönül gözüdür." *(Hac 22:46)*

Hz. Yusuf başına gelenlere basîretle bakıyor, böyle baktığı için de ibret alıyordu. İbret aldığı içindir ki, acı çekmek yerine dem sürüyordu. Adeta Yusuf zindanda hür, Züleyha sarayda esir idi. Başa gelen musibetlerden ibret alınırsa, insanın acıları hocaları olurdu. Hz. Yusuf işte bu hakikati keşfetti. Gönül gözüne imân ışığını tuttu olaylara öyle baktı. "Zindan onların beni çağırdığı şeyden bana daha sevimlidir" diyebilecek bir olgunluğu bu sayede yakaladı.

Hz. Yakub'un gönül gözü kör olmamıştı, baş gözü kör olmuştu. O Yusuf'un kokusunu baş burnuyla değil gönül burnuyla aldı. Eğer gönül gözü kör olsaydı, gömlekteki kana bakar

[1] İsra 17:36.

ve kandırılırdı. Fakat gömlekteki kanın sahte olduğunu gördü, hasetlik hastalığına yakalanan çocuklarının yalan beyanına kanmadı. Zira gönül gözüyle baktığı için, baş gözü onu yanıltamadı.

Baş gözü gerçeği görür, fakat gönül gözü hakikati görür. Göz eşyayı görür, gönül eşyanın hakikatini görür. Göz ibadeti görür, gönül ubudiyeti görür. Fakat Allah, bunların da ötesinde niyeti görür. Onun içindir ki insan mü'min ile kâfiri ayırt eder, fakat mü'min ile münafığı ayırt edemez. Fakat Basîr olan Allah mü'min ile münafığı da ayırt eder.

Rivayet kültürü içinde taşınan şu söz bu açıdan vahiyle uyumludur: "Biz zahir ile hükmederiz, işin iç yüzünü ise ancak Allah bilir"[1] Kendini bilen haddini bilir, haddini bilen Allah'ın hududuna tecavüz etmez. İşte bu bahtiyarların başında gelen Hz. Peygamber'den şöyle bir dua mervidir:

"Allah'ım! Bize hakkı hak olarak göster ve bizi ona ittiba ile rızıklandır; batılı da batıl olarak göster ve bizi ondan uzaklaşma ile rızıklandır."

4.3. Basîr isminin eşyada tecellîsi: *Şahadet*

Basar akıl, *basîret* kalp sahipleri için kullanılır. Dolayısıyla ikisi de insan için kullanılır. Akleden kalp sahibi olmayan eşya için basar ve basîret kullanılmaz. Fakat eşya şahit olarak yaratılmıştır. Eşyanın şahadeti bir tür gözsüz görme yeteneğine sahip olduğunu ima ve ihsas eder.

Görmek mertebe mertebedir. Allah'ın görmesi görme mertebelerinin en yücesidir. Allah mutlak olarak görür ve görme aletine muhtaç değildir. O'nun görmesi eşsiz ve benzersizdir.

Ruhlar âleminin görmesi daha farklı bir görme mertebesidir. Bedene ihtiyaç duymayan bu görmeyi tam çözebilmemiz için ruhun sırrını çözmemiz icap eder. Misal âlemindeki bazı müşahedeler bu görmenin sınırları içinde değerlendirilebilir. Mesela bazı rüyalar ve ru'yetler böyledir.

[1] «نحن نحكم بالظاهر والله يتولى السرائر»

البَصِير
EL-BASİR

Melekler âleminin görmesi en yüce boyutuyla ruhlar âlemini, en düşük boyutuyla ise cansız varlıklar âlemini kuşatan çok geniş ölçekli bir görme mertebesidir. İnsanın görmesi de ulvi boyutuyla melekler âlemini aşan, süfli boyutuyla ise hayvani bir bakma sınırında kalan yine geniş bir görme mertebesidir.

Hayvanlar âlemi de görme mertebelerinden bir mertebeyi teşkil eder. Bu âlemdeki görme çeşitlerini dahi tam olarak kavrayabilmiş değiliz.

Bitkiler âleminin de bir görme çeşidi olduğu muhakkaktır. Bu âlemin kendine has bir görme sistemi olduğu artık modern bilimlerin konusunu teşkil eder hale gelmiştir. Fakat klasik tasnifte cansız maddeler olarak tarif edilen madenler âleminin görmesine dair modern bilimin henüz söyleyeceği söz yok denecek kadar azdır. O konuda konuşan yine dindir.

Varlık şahittir. Yer, gök, ay, güneş, gece, gündüz hepsi şahittir. Kendisine yemin edilen her şey şahittir. Şahit olan her varlığın bir hafızaya sahip olması iktiza eder. Varlığın şahadeti de kendine has bir görme olarak tarif edilebilir. Bu gözsüz ve gönülsüz bir görmedir. Bir taşın, bir evin, bir mabedin, bir dağın, bir nehrin, bir denizin, bir gezegenin, bir yıldızın şahadeti kendine has bir görme mertebesiyle izah edilebilir.

Görmenin bu mertebesi şahadet mertebesidir. Allah Rasûlü'nün Uhud dağını ara sıra ziyaret edişini garip karşılayanlara, olayı izah sadedinde "*Uhudun cebelun yuhibbuna ve nuhibbuhu*: Uhud bir dağdır (ama), o bizi sever biz de onu severiz" demesi bu cümleden olarak anlaşılmalıdır. Yine bir dağa veya yüksek bir yere çıktığında iki rek'at şahadet namazı kılması bu şuurun bir göstergesidir.

5. BASİR OLAN ALLAH'A DUA

Ya Allah, Ya Basîr!
Sen her şeyi en mükemmel görensin
Semi ve Basîr olan Sensin
Habir ve Basîr olan Sensin
Her şeyi her şeyiyle gören yalnız Sensin.

Ya Basîr
Gözler Seni asla idrak edemez.
Fakat Sen gözleri ve gönülleri idrak edensin.
Kara bir gecede, kara karıncanın,
Kara taş üzerindeki ayak izlerini görensin.

Ya Basîr!
Bize hakkı hak olarak, batılı batıl olarak göster!
Kur'an'ın nuruyla gözümüzü, özümüzü aç!
Bize katından bir basîret ve feraset ver!
Gönlümüze hakka bakan bir pencere aç!

Ya Basîr
Senin gördüğüne imân etik, riyadan bizi uzak eyle!
Naçiz varlığımızı mutlak varlığına armağan eyle!
Seyyiatımızı hasenata, hasenatımızı salihata tebdil eyle!
Gönül gözümüzü aç, bizi *Basîr* isminden hissedar eyle!

Amîn!

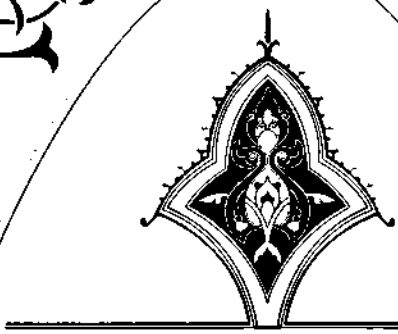

اَلْعَلِيمُ

٤١

EL-'ALÎM

Her Şeyi Mükemmel Bilen

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Alîm, her şeyi, her durumda, gerek zamansız ve mekânsız gerekse her zaman ve mekânda, eşsiz ve benzersiz biçimde bilen, demektir. Bu bilme bilinenin var olup olmamasıyla, alet ve edevatla, imkân ve yetenekle sınırlı değildir. İlâhî bilginin zatiyeti, mahiyeti ve keyfiyeti bizce meçhuldür. Allah'ın bilmesi insan tarafından kavranamaz. İnsanın bilmesine benzemez. Allah'ın bilgisi mutlak ve sınırsız bir bilgidir.

El-Alîm, *'ilm* kökünden türetilmiştir. *'Ilm* (ilim), tasavvur ya da tasdik, kesin veya değil, düşüncede kalsın veya dile gelsin; mutlak olarak bir şeyi idrak etme halidir. İbn Faris'e göre ilim: "Bir şeyi kendisinden olmayandan ayırdığımız belirti, iz, eser ve delildir". Buna göre ilmin aslı *temyiz*, yani "ayırt etmek", "seçmek" olmuş oluyor. Doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan, iyiyi kötüden ayırmamızı sağlayan şeye "ilim" adını veriyoruz. İmam Rağıb ilmi "Bir şeyi hakikatiyle idrak etmek" diye tarif eder. İki tarif de birbirini teyit etmektedir. Bayrağa, seçip ayırma sembolü olduğu için *'alem* denilmiştir. Üst dudağı ikiye bölen noktaya da *'alem* denilmiştir. "Dağlara", mekân belirlemede miyar olarak kullanıldığı için *a'lâm* denilmiştir. *'Alâmet*, ayırma ve temyize yarayan "işaret, belge" demektir.

Alîm, mübalağa ile ism-i faildir. "Her şeyi bilen", "çok bilen" demektir. *'Âlim* ile *'alîm* arasında fark vardır. *'Alîm*, bilen öznenin zatını bilgisi ile övmek, *'âlim* ise bilen öznenin sıfatını beyan etmektir. Birine *'alîm* dediğimiz zaman, onun *'âlim* olduğunu da söylemiş oluruz. Zira *'alîm* ismi *'âlim* isminin mânâsını kapsar.

Allah'ın esmâsına dair mübalağa formları, gerçekte mübalağa değil, dilin kifayetsizliğini ifade eder. Buna yalınkat "mübalağa" yerine "acziyyetten mübalağa" demek daha doğru ve edebe uygun olur. Mübalağa vezinleri ikiye ayrılır:

1. Fail gibi dilin yetersizliğinden ve vasfedenin acziyyetinden kaynaklanan mübalağa. Alîm böyledir.

2. Mübalağa yapanın övgü ve methinden kaynaklanan mübalağa. *Allâme*'deki mübalağa böyledir. Onun için Allah hakkında *allâme* kullanılmaz.

Allâme mübalağası, bilgisinin çokluğunu ifade için kullandığımız bir övgü kalıbıdır. Bu kalıpla ifade ettiğimiz övgümüz,

övdüğümüze fazla gelebilir. O içini dolduramayabilir. Fakat *alîm* bunun tersidir. *Alîm* kalıbındaki övgünün biz içini dolduramayız. *Allâme* mübalağa kalıbı "övülenin aczine", *alîm* mübalağa kalıbı ise "övenin aczine" delalet eder.

Muallim de Allah için kullanılmaz. Zira *muallim*, ilmi talim ile öğrenene denir. Allah ilmi talim ile öğrenmez ki "muallim" olsun. Peygamberler muallimdir. Zira ilmi melek aracılığıyla Allah'tan talim ederek öğrenmişlerdir.

Allah için *ârif* ismi de kullanılmaz. Zira *ârif*, marifete ermeden önce cahildir. Cehaletin ardından edinilen marifetin sahibine *ârif* denilir. *Mârifet* ile *ilim* arasındaki fark da böyledir. *Mârifet* bir şeyi diğerlerinden ayıran özü bilmektir. *İlim* ise özü bilmeye hasredilemez. Yani her marifet ilimdir, fakat her ilim marifet değildir. Aynı zamanda marifet, bir şeyin parçasına bakarak bütününü çıkarmak demektir. Harap olmuş bir evin kalıntılarına *irfânu'd-dâr* denmesi bundandır. Allah bir şeyi böyle bilmez. Yine bu sebeplerledir ki, Allah'a "akıllı" anlamına gelen "âkıl" ve "zeki" de denilemez.

İlim ile *yakîn* arasında da fark vardır. İlim, bir şeye aklın yatmasıdır. *Yakîn* ise bir şeye kalbin yatmasıdır. Yakînin ism-i faili olan *mûkin*, kuşkunun yerini kesin kanaatin aldığı kimse için kullanılır. Zira *îkân*, *şekk*'in mukabilidir.

İlim ile *şuur* arasında da fark vardır. *Şuur* çok ince bir dikkat ile elde edilen, hassaslık katsayısı çok yüksek bilgi demektir. Arpaya *şa'îr* denmesi, buğdaydan farklı olarak ucundaki kıl gibi uzantı dolayısıyladır. Saça "ince" olduğu için *şa'r* denmesi de böyle. *Şiir*, sözün "inceliğine" dayalı bir sanat olduğu için bu ismi almıştır. İki şey arasındaki *ince farkı* kavrayamayana "şuursuz" denilir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. "İlâhî bilgi" ile "insani bilgi" arasındaki fark

İlim (*'ılm*) Kur'an'ın birkaç merkezi kavramından biridir. Türevleriyle birlikte Kur'an'da yaklaşık 900 yerde kullanılır. Allah'ın, ilim kavramını ilâhî vahyin merkezine yerleştirmesi, insanlık için inkılâp mesabesinde bir rehberliktir. Bu, İslâm Medenîyeti'nin yükseliş çağlarında ilimde kaydettiği gelişmenin de referansıdır.

Ma'rifet, şuur, idrak, ihsas, 'akıl, va'y, der' gibi Arapça kelimeler de "bilgiye dair kelimeler" gurubuna girer. Fakat

Kur'an'da yer alan bu kelimelerin, ilâhî bilgi için hiç kullanılmayıp beşeri bilgi için kullanılması manidardır.

İlim sıfatını diğerlerinden ayıran bir özellik de, bu sıfatın Kur'an'da mastar şekliyle (*'ılm*) doğrudan Allah'a izafe edilmesidir: *'Ilmullah*... Oysaki bu durum *kudret, kuvvet, hayat, semi, basar* gibi birçok sıfatta görülmez.

"Allah'ın ilmi" ile "kulların ilmi" arasında Allah ile kul arasındaki fark kadar fark vardır. İlâhî bilgi ile insani bilgi arasındaki farkları, klasik kelam okullarının mezhebi taassubuna düşmeden, şöyle özetleyebiliriz:

1. Allah'ın bilgisi bilinenin varlığına bağlı değildir, kulun bilgisi bilinenin varlığına bağlıdır.

2. Allah'ın bilgisi bizatihi bilgidir, kulların bilgisi kazanılmış bilgidir.

3. Allah'ın bilgisi zamana bağlı değildir, kulların bilgisi zamana bağlıdır.

4. Allah bilmek için duyulara ve fikre ihtiyaç duymaz, kullar duyar.

5. Allah'ın bilgisi kalıcıdır, kulların bilgisi geçicidir.

6. Allah'ın bir şeyi bilmesi bir başka şeyi bilmekten alıkoymaz, kullar bunun aksidir.

7. Allah'ın bilgisi sonsuzdur, kulların bilgisi sonludur.

Bilgilerin en büyüğü, en büyüğün bilgisidir. Bilgilerin en üstünü, en üstünün bilgisidir. Bilgilerin en güzeli, en güzelin bilgisidir. Esmâ-i hüsnâ, öyle bir bilgidir ki, bütün bu vasıfları taşır.

İbn Sina ilâhî bilgi hakkında şu ayrımı yapar: Şayet Allah'ın ilmi eşyanın iç yüzüne taalluk ediyorsa *el-Habir* olarak anılır. Dış yüzüne taalluk ediyorsa *eş-Şehid*, sayılır şeylere taalluk ediyorsa *el-Muhsi* olarak anılır. Duyulur şeylere taalluk ediyorsa *es-Semi*, görülür şeylere taalluk ediyorsa *el-Basir*, koruma ve kollamayla birlikte eşyanın inceliklerine taalluk ediyorsa *el-Latif* olarak adlandırılır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde ise, şu sonuç gerçekleşir: "Allah ğaybı ve şehâdeti bilendir. Ne gökte ne yerde zerre miktarı bir şey onun ilmi dışına çıkamaz"[1]

[1] Sebe 34:3; Yunus 10:61. İbn Sina, *Er-Risâletu'l-Arşiyye* s. 11.

Cehalet idrakin zıddıdır, bilgisizliğin değil. Bilgisizliğin zıddı bilgililiktir. Deli ile cahil arasındaki fark da buna benzer. Deli bilgisiz olduğu için deli değildir, akıldan yoksun olduğu için delidir.

2.2. Allah'ın ilmi ve insanın sorumluluğu

Cahiliyye kader anlayışı, "eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" diyen bir kader anlayışıydı. Cahiliyye toplumu, "kaderci" denecek derecede bir kader anlayışına sahipti. Şirk kendi tercihleriydi. Özgür iradeleriyle tevhîd ve şirkten birini seçebilirlerdi. Onlar şirki seçtiler. Fakat bu seçimlerinin sorumluluğunu da Allah'a yüklediler. Bu Allah'a açık bir iftiraydı. Böylece sapıklıkta zirve yaptılar. Onların inkâr ettiği şey, sadece özgür iradeleri değildi. Böylece onlar davranışlarının sorumluluğunu da inkâr etmiş oldular. Bu sapıklıklarına Allah'ın irade ve kudretini alet ettiler. Şimdi, müşrikler böyle yapmakla Allah'ın irade ve kudretini yüceltmiş mi oldular? Bunu söylemek için en az onlar kadar sapıtmak lazım.

Şu halde kim ki Allah'ın ilmini, kendi özgür iradesinin karşısına yerleştirir ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçmaya alet ederse, o da müşriklerin yaptığını yapmış olur. Allah her şeyi bilir. Zira Allah Alîm'dir. Allah'ın Alîm olması, insanın iradesinin karşısına konulamaz. İlâhî bilgi, insanın davranışlarından sorumlu olduğu hakikatinin karşısına konulamaz. Öyle yapan bir akıl, "eğer Allah dilese biz şirk koşmazdık" diyen müşrik akılla aynı kareye girer.

Allah Alîm'dir. Alîm olan Allah beşere ruh üfleyip onu iradeli bir varlık yaparken de Alîm sıfatına sahipti. Allah'ın her şeyi bilmesiyle insanın sorumluluğunu karşı kutuplara yerleştirenler, Allah'ı, insana bahşettiği iradenin ne işe yarayacağını bilmemekle itham etmiş olurlar. Allah insana irade verirken, iradenin ne işe yarayacağını da çok iyi biliyordu. Kullarının o iradeyi iyiye de kötüye de kullanacağını, herkesten iyi biliyordu. Peygamberleri ve kitapları bunu bildiği için gönderdi. Bunu bildiği için iradeyi vicdan ve akılla takviye etti. Bunu bildiği için Hesap Günü tayin etti. Bunu bildiği için ödül ve ceza koydu. Bunu bildiği için cennet ve cehennemi yarattı.

İnsan zihni, Alîm ismini anlamak için, insan bilgisinden yola çıkmak zorundadır. Zira sınırlı zihin sınırsız bilgiyi ve sınırsız bileni doğrudan kavrayamaz. Ancak kendi sınırlılığından yola çıkarak Allah'ın bilgisinin sonsuzluğunu kavrayabilir. İşte bunun gibi, insani iradeyi de ilâhî bilgi ve ilâhî iradeden yola çıkarak kavrayamaz. Böyle yaparsa haddini aşmış olur.

Aşk tarikine mensup olanlar keşf iddiasında bulunabilirler. Bu iddia çok iri ve çok risklidir. Enaniyeti okşar. Kibir ve gurur bu tür iddiaların altında kendisine gizlenecek çok yer bulur. Bu da Şeytan'ı davet eder. Oysa acz tariki Allah ile münasebette en selim tariktir. İnsana haddini bilmeyi telkin eder. Boyunu aşan iddialardan uzak tutar. Nefsin önünü tıkar, Şeytan'a bahane vermez. Acz tarikinden olanlar, Allah'ın ilminden işe başlamazlar. Zira o aklın ulaşamayacağı bir şeydir. Acz tarikine mensup olanlar işe insandan, insanın sorumluluğundan başlarlar. İnsani sorumluluğu ilâhî ilmin karşısına koyup Allah'ı yüceltirmiş gibi yapmak yerine, kendileri Allah'a karşı sorumluluk bilinci olan takva ile yücelmenin yollarını ararlar.

Alîm ismi sadedinde, Kur'an'ın ayetleri arasında seyahat ederken çok manidar bir hakikate rastladık. *Allah'ın Alîm ismi ile biten ayetlerin çoğu, ilginç bir biçimde insanın eylemini konu alan ayetlerdi.* Bu ilâhî üslupla bir mesaj verildiği muhakkaktı. Bu mesajın ne olduğu üzerinde teemmül eyledik. Gördük ki, Allah tıpkı müşriklerin kaderciliğini ifade eden, "Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" şirk mantığını reddettiği gibi, Allah'ın ilmini bahane ederek insanın eylemlerinin sorumluluğundan kaçma ihtimaline de set çekmektedir. "Benim öyle yapacağımı Allah biliyordu; şu halde ben Allah'ın bildiğini yapmış oldum, başka değil" yollu bir akıl yürütmenin Allah'a iftira olduğunu ima etmekteydi bütün bu ayetler.

Böyle bir akıl yürütme, geleneksel Kelam ekollerinin bir kısmıyla uyuşsa da, Kur'an ile taban tabana zıttır. Bu tür bir anlayış Kur'an'ın arkasından dolanmaktır. Kur'an cahiliye aklını birçok konuda mahkûm etmiştir. Fakat Kur'an'ın önüne set çektiği Cahiliyye aklı, beş konuda vahyin altından tünel kazarak

Müslüman kültürünün içine sızmıştır. Bunu yaparken 'rivayet edebiyatını' Truva Atı olarak kullanmıştır. Cahiliyye aklı, Kur'an'ın inişinden bir buçuk asır sonra rivayet kültürü içinde yeniden hortlamıştır. Bu beş konu: *Kader, mucize, şefaat, kadın ve köleliktir.* Allah'ın ilminin insanın sorumluluğu ile karşı karşıya konulması da bu beş meseleden birincisine girer.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Sayılarla Alîm ismi

Alîm ism-i şerifi, Kur'an'da 152 yerde Allah'a isnatla kullanılır. Bunlardan 50 kadarında tek başına gelir. Diğerlerinde ise başka esmâ ile birlikte gelir. Kur'an'da ilk geldiği yer İnsan sûresinin 30. ayetidir. Nüzûl sırasına göre esmâ-i hüsnâ listemizde Alîm ismi 20. sırada yer almaktadır.

Alîm isminin Kur'an'ın nüzûl sürecinde yıllara göre dağılımı şöyle bir yapı arzeder: Vahyin ilk üç yılında ve 7. yılda hiç gelmez. Vahyin 4. yılında bir kez, 5, 6 ve 8. yıllarında üçer kez, 9. yılında iki kez gelir. Alîm ismi boykot ile hicret arasındaki yıllarda birden bire zirve yapar ve 10. yılda 10 kez, 11. yılda 15 kez ve 12. yılda 13 kez gelir. Alîm isminin yoğun kullanıldığı bu yıllar hicret öncesine denk gelen zor yıllardır. Allah Rasûlü'nün taşlanması ile neticelenen Taif seferi de bu yıllara denk gelir. Alîm olan Allah, Taif'in kaybettiği fırsata Yesrib'in sahip olacağını bilmektedir. Taşlananın değil, taşlayanların kaybettiğini bilmektedir. Mü'minlerin değil Taiflilerin kaybettiğini bilmektedir.

Medine döneminin ilk yılı Alîm isminin Kur'an'da en çok geçtiği yıl olur. İlk yıl otuz kez gelir. Onu takip eden 2. yıl iki, 3. yıl on dokuz, 4. yıl bir, 5. yıl yirmi iki, 6. yıl yedi, 8. yıl altı, 9. yıl 11 kez gelir. Kur'an'da Alim isminin en çok geldiği yıl, böylece Medine döneminin ilk yılı olmuş olur.

3.2. *'Alîm – 'Âlim – 'Allâm* isimleri

A-li-me kökünden esmâ-i hüsnâ listemizde yer alan tek isim Alîm ismidir. Takip ettiğimiz usul gereği, *Âlim* ve *Allâm*

isimleri esmâ-i hüsnâ listemizde müstakil bir isim olarak yer almamaktadır. Bunun gerekçesi Giriş bölümündeki usulümüzde açıklanmıştı. Burada kısaca yeniden dile getirmekte fayda var:

Bir ismin esmâ listemizde yer alması için iki şart lazımdır:

1. Kur'an'da isim formunda ve müstakil olarak gelmesi.

2. Eğer terkip içinde gelmişse, aynı kökten müstakil bir ismin olmaması.

Âlim ve *Allâm* isimleri üç sebeple esmâ-i hüsnâ listemizde müstakil isim olarak yer almamıştır:

1. Kur'an'ın hiçbir yerinde müstakil isim olarak gelmemişlerdir: Kur'an'da 13 yerde kullanılan Âlim ismi, bunların hiç birinde müstakil olarak kullanılmamıştır. Hepsinde de isim tamlamasının bir parçası olarak (msl: *'âlimu'l-ğayb*) gelmiştir. *Allâm* ismi Kur'an'da 4 yerde kullanılmış, hiçbirinde müstakil olarak kullanılmayıp hepsinde de isim terkibi halinde (*Allâmu'l-ğuyûb*) kullanılmıştır. Bu kalıp tekerrür ve mübalağa bildirir.

Sual: Mâlik, Ğâlib, Refî, Fâtır, Bedî', Fâlık, Câmi, Nûr, Şedîd gibi dokuz isim de isim terkibi halinde geldiği halde esmâ listesinde neden müstakil isim olarak yer bulmuştur?

Cevap: Zira bu isimlerin ait olduğu köklerden müstakil bir isim Kur'an'da yer almamaktadır. Bu yüzden terkip içinde geldikleri halde esmâ listesinde müstakil isim olarak yer almışlardır. Fakat Âlim ismi böyle değildir.

---

2. Âlim ismiyle aynı köke ait olan Alîm ismi Kur'an'da müstakil ve mücerret isim olarak gelmiştir. Dolayısıyla terkip içinde gelen Âlim ismi, mücerret gelen Alîm ismine mülhaktır. Tıpkı *ğâfiru'z-zenb* terkibi içinde gelen Ğâfir'in aynı kökten gelen mücerret isim olan Ğaffâr'a, *ahkemu'l-hâkimîn* terkibi içinde gelen Ahkem'in aynı kökten gelen mücerret isim olan Hakîm'e, *muhyi'l-mevta* terkibi içinde gelen Muhyi'nin aynı kökten gelen mücerret isim olan Hay'ya mülhak olduğu gibi.

3. Alîm isminin mânâsı Âlim ismini kapsar, fakat Âlim ismi Alîm ismini kapsamaz. Bir zat Alîm ise ona bir de âlim denilmesi gerekmez. Zira "her şeyi mükemmel bilen" dedikten sonra bir de "bilen" demeğe gerek kalmaz.

Kur'an'da kullanılan *a'lem* üstünlük adılı (ism-i tafdil) için de benzer şeyler söylenebilir. Kur'an'da 40'tan fazla ayette *a'lem* formu kullanılır. Hiçbirinde belirlilik takısıyla gelmez. Yine geldiği her yerde "...den daha iyi bilir" şeklinde bir kıyas yapma imkânı vermez. Allah'ın bilgisini kıyaslamamıza kapı açmaz. Dolayısıyla a'lem formları da esmâ listesinde müstakil bir isim olarak yer almamışlardır.

3.3. Hakîm ismi ile birlikte gelir

Âlim ismi 36 yerde Hakim ismi ile birlikte gelir.

Bu iki ismin birlikte gelişi, ilâhî bilgi ile ilâhî hikmet arasındaki kopmaz bağı gösterir. Bu bağın ima ettiği ilk hakikat, Allah'ın bilgisini fiilinde kullandığı hakikatidir. *Hikmet* "en isabetli hüküm ve o hükme uygun eylem" demektir. En isabetli hükmü vermek için, her şeyi bilmek lazımdır. Her şeyi bilmeyen biri, asla en isabetli hükmü verdiğini söyleyemez. Onunki, olsa olsa bilgisi dairesinde en isabetli hükümdür. Bilmediklerini biliyor olsaydı, belki o hükmü değil daha başka bir hükmü verecekti.

Bazen Hakîm ismi, bazen de Alîm ismi önde gelir. Alîm isminin önde geldiği ayetlerde vurgu şudur: Allah bu konudaki hükmünü ilmi üzerine bina etmiştir, bilgisini hükmü üzerine değil. Hakîm isminin önde geldiği ayetlerde vurgu şudur: Allah'ın hükmü her hükmün üzerindedir. Zira O'nun hükmünün temelinde sonsuz ilmi vardır.

Hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde gelir. Belirli ve belirsiz formda gelir. İsimlerdeki belirlilik ve belirsizlik, ismin geldiği yerde anlatılan konu, ismin bağlamla olan irtibatı ve ilâhî hitabın kapsamı ile alakalıdır.

İki ismin birlikte geldiği ilk yer, aynı zamanda Alîm isminin Kur'an'da kullanıldığı ilk ayettir:

وَمَا تَشَآؤُنَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ۝

"Allah (dilemenizi) dilemese siz asla dileyemezdiniz: Elbette Allah Alîm'dir, Hakîm'dir." *(İnsan 76:30)*

Bu ayet, iradenin hakkını vermemek için bahane arayanların oldum olası yanlış anladığı bir ayettir. Soru-cevap şeklinde gidelim:

İlâhî formül şu: Allah dilemese siz asla dileyemezsiniz.

Sual: İnsan, kendi sınırları içerisinde dileyebiliyor mu?

Cevap: Elbette diliyor. Zira Allah irade vermiş.

Sual: Allah irade verdiğine göre, Allah insanın dilemesini mi dilemiştir, dilememesini mi?

Cevap: Elbette dilemesini dilemiştir. Eğer aksini dileseydi, irade vermezdi. İrade vermeseydi, o zaman da insan dileyemezdi.

Sual: Peki, bu durumda "Allah dilemese siz asla dileyemezsiniz" demek ne demek oluyor?

Cevap: Şu oluyor: Allah dilemenizi diledi. Bunun için irade verdi. Siz de O'nun bu dileği sayesinde diliyorsunuz. *Yani sizin iradenizi kullanmanız, Allah'ın dileğidir. Kullanmazsanız, Allah'ın iradesine karşı gelmiş olursunuz.*

Sual: O zaman irade ile kaderi nasıl bağdaştıracağız?

Cevap: Çok açık: Allah, iradenizin sınırına giren alanlarda sizin iradenizi kaderiniz, kaderinizi de iradeniz kıldı. Eğer iradenizi kullanmazsanız, Allah'ın takdirine karşı gelmiş olursunuz. O zaman da bahaneniz kalmaz. Allah sizi "kendi ellerinizle yaptıklarınız yüzünden" (*bimâ kesebet eydîkum*) cezalandırır. Hakikatte cezalandıran Allah olmaz, siz kendi tercihinizin cezasını çekmiş olursunuz.

Alîm ve Hakîm isimleri Hz. Muhammed'in peygamber seçilmesi bağlamında gelir:

وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَعَلٰى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَا اَتَمَّهَا عَلٰى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ۝

"Zira bunun anlamı, Rabbinin seni seçmesi, sana olayların altında yatan gerçeği öğretmesi ve tıpkı daha önceden ataların İbrahim ve İshak'a olan nimetini tamamladığı gibi, sana ve Yakub oğullarına da nimetini tamamlaması demektir. Gerçekten de senin Rabbin Alîm'dir Hakîm'dir." *(Yusuf 12:6)*

Allah kimi, nereden, ne zaman, nasıl, ne için peygamber seçeceğini herkesten daha iyi bilir. Her şeyi bilenin bu konuda vereceği hüküm, en isabetli hükümdür. Dolayısıyla böyle bir ayetin Alîm ve Hakîm esmâsıyla son bulması gayet beliğ olmuştur.

Kur'an'da sadece yukarıdaki ayette geçen Alîm ve Hakîm sıfatları "senin Rabbin" (*rabbeke*) gibi bir özneye muzaf kılınmıştır. Yani bu sıfatlar Rabb'i niteleyici olarak gelir. Bu da, Kur'an'daki birbirinin tekrarıymış gibi duran her isim-sıfatın aslında içerisinde yer aldığı ibarenin bütününde anlamını bulan özel bir vurguya sahip olduğunun göstergesidir.

وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَآءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيْمُ الْعَلِيْمُ ﴿٨٤﴾

"Gökte de ilâh olan yerde de ilâh olan yalnızca O'dur; ve O Hakîm'dir, Alîm'dir." *(Zuhruf 43:84)*

Her şeyi bilmek ve her hükmünde tam isabet kaydetmek için, mutlaka gökte de yerde de ilâh olmak lazımdır. Tersi de doğru: Yerde ve gökte ilâh olmak için mutlaka her hükmünde tam isabet kaydetmek ve her şeyi bilmek lazımdır.

قَالُوْا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٣٢﴾

"(Melekler) cevapladılar: "Sen tek otoritesin, bizim Senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz olamaz; yalnızca sensin Alîm, Sensin Hakîm." *(Bakara 2:32)*

Melekler Allah'ı tesbih ediyorlardı. Peki, ne ile tesbih ediyorlardı? Öyle anlaşılıyor ki, Kur'an'da yer alan esmâsıyla. Bu ayetin sonundaki Alîm ve Hakîm esmâsı, meleklerin dilinden verilmektedir. İnsan Allah'ı esmâ ile hatırladığında, meleklerin tesbihine katılmış olmaktadır.

3.4. Semî' ismi ile birlikte gelir

Alîm ismi 31 yerde Semî ismi ile birlikte gelir.

Hepsinde de Semî' ismi Alîm isminden önce gelir. Bu sıralama, bu iki ismin geldiği bağlamların hemen tamamında, insanın kendi iradesiyle yapmış olduğu tercihlerin sonucu olan söz ve davranışlara bir atıf gibidir.

İşte dikkat çekici bir örnek: Ayetin yer aldığı bağlam, kocası İmran'ı hamileyken kaybetmiş olan Hanne'nin, ilerlemiş yaşına rağmen çocuk isteğini kabul eden Rabbine yaptığı adağı dile getirmektedir:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

"Hani bir zaman İmran'ın kadını şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdaki yavrumu, her türlü önyargıdan özgür olarak Sana adadım: Benden kabul buyur! Çünkü Sen, evet Sensin Semî', Sensin Alîm." *(Âl-i İmran 3:35)*

Allah Semî'dir; zira İmran'ın kadınının dudaklarından dökületi de gönlünden kopanı da işitmiştir.

Peki, *ilâhî işitme*den sonra gelen *ilâhî bilgi* neye işaret etmektedir?

Hanne'nin, henüz doğurmadığı yavrusunu adama tercihiyle başlattığı sürecin sonunu bilmektedir. O bebek, Hanne'nin beklediği gibi erkek değil kız olacaktır. Adı Meryem konulacak olan bebek üzerinden Allah, erkekperest Roma toplumuna bir tokat vuracaktır. Meryem, ilâhî kudretin müdahalesiyle İsa'ya hamile kalacak ve toplumun kem nazarlarına hedef olacaktır. İsa doğacak ve Roma'yı sarsacak bir davetin temellerini atacaktır. Bütün bu olacakları bebeğin annesi Hanne bilmemektedir, fakat Allah bilmektedir.

Alîm isminin Semî'den sonra geldiği hemen tüm ayetlerde Alîm ismi ile atıf yapılan bilgi, ayetin sadedinde yer aldığı söz, davranış ve olayın gelecekte doğuracağı sonuçlarla alakalıdır.

Şu ayetin sonundaki esmâ da aynı şekildedir:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onların Allah'a sadakatlerini ifade için mallarından sunduklarını kabul et; bu sayede, onların temizlenmelerine ve inkişafına yol açmış olursun. Ve onları dua ile destekle; çünkü senin duan, onlar için bir gönül ferahlığıdır: Hem Allah Semî'dir, Alim'dir." *(Tevbe 9:103)*

Davranışının sorumluluğunu üstlenmek dururken Allah'ın ilmini bahane eden kaderci mantığı suçüstü yakalayan birçok ayetten işte sadece biri:

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ ۚ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ ۙ وَلَٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا ۙ لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

"O zaman siz vadinin yakın ucunda, onlar da uzak ucundaydı; kervansa sizden hayli aşağıdaydı. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz zamanı bu kadar isabetli tutturamazdınız. Fakat Allah olması mukadder bir işi gerçekleştirmek için** (böyle) **yaptı ki; helâk olan hakkın açık bir müdahalesiyle helâk olsun, hayatta kalan da** (yine) **hakkın açık bir müdahalesiyle hayatta kalsın: Zira Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir." (Enfal 8:42)

Allah neden böyle yapmıştı? Zira Allah onların gönüllerinden geçen şeyleri işitmişti. Müslümanlar, kendilerinden sayıca çok üstün olan müşrik ordusuyla karşılaşmayı istemiyorlardı. Gönüllerinden savaşmayı değil ganimeti geçiriyorlardı. Fakat Allah, hakkın batıldan seçilip ayrılmasını istiyordu. Onların içinden geçen "keşke karşılaşmasak" temennilerini Semi' ismiyle işittiği gibi, karşılaşınca sayıca az olmalarına rağmen galip geleceklerini de Alîm ismiyle biliyordu.

Bazen de bu iki esmâ teselli ve takviye sadedinde gelir. Tıpkı şu ayet gibi:

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

"Ve Allah'a tevekkül et! Çünkü O, evet O'dur Semî', O'dur Alim." (Enfal 8:61)

Bazen de vaat sadedinde gelir:

فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

"Ve onlara karşı Allah sana yetecektir: O'dur Semî', O'dur Alim." (Bakara 2:137)

3.5. Vâsi' ismi ile birlikte gelir

Alîm ismi 7 yerde Vâsi' ismi ile birlikte gelir. Bunların dördü Bakara sûresinde yer alır: 115, 247, 261 ve 268. ayetler. Diğerleri Nur 32, Âl-i İmran 73 ve Maide 54. Ayetlerdir. Görüldüğü gibi bu iki ismin birlikte geldiği tüm ayetler Medenî sûrelerde yer almaktadır. Bunun Alîm değil Vâsi' ismi ile bir alakası olsa gerektir. O da bellidir: Medine mü'minlere, Allah'ın Vasi' isminin bir tecellîsidir.

Vâsi' ismi, Allah'ın sınırsızlığını ifade eder. Bu ismin geçtiği her yerde muhataba şu mesaj verilmiş olur: Allah'ı da kendin gibi sınırlı sanma ey insanoğlu! Daralırsan, sınırsız olan Allah'a sığın, yine senin gibi sınırlı olan başka insanlara değil. Allah için verdiğini azalır sanma! Sınırsız için verenin serveti, verdikçe azalmaz, verdikçe çoğalır. Vâsi' olan bir de her şeyi bilen bir Alîm ise, o zaman endişelerin hepten yersizdir.

Hepsinde de Vâsi' ismi Alîm'den önce gelir. Bu da bu makamlarda geçen ilâhî ilmin yönünün geleceğe ilişkin olduğunu gösterir. Zira "darlığı gideren, genişleten" anlamına gelen Vasi' ismi, geldiği hemen her yerde, muhataplarının köşeye sıkıştıkları bir duruma işaret ederler. Allah köşeye sıkışmış olan bu mü'min kullarının göğsünü genişletmeyi dilemekte, onları halin mahkûmu olmaktan çıkmaya davet etmektedir. Vasi' isminin ardından Alîm isminin gelmesi, muhatapların bilmeyip Allah'ın bildiği gelecekteki güzel gelişmelere bir göndermedir. İşte bir örnek:

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

"Doğu da Allah'ındır batı da. Şu hâlde nereye dönerseniz dönün, orası da Allah'ın yönüdür. Çünkü Allah Vasi'dir, Alîm'dir." *(Bakara 2:115)*

Şu ayette de Vâsi' isminin ardından gelen Alîm isminin tecellî istikameti gelecek zamandır:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak veren ve her başakta yüz dâne bulunan tohuma

benzer. Allah dilediğine kat kat verir: Zira Allah, *(rahmetiyle)* ***sınırsızdır, her şeyi tarifsiz bilendir."*** *(Bakara 2:261)*

Allah yolunda infakı özendiren bu ayet, Allah'ın Vasi' isminin tecellîsini muhteşem bir örnek üzerinden aktarır: Öyle bir tohumdur ki infak, o tohumun her başağında yüz dane bulunan yedi başağı vardır. Yani bire yedi yüz veren bir tohum. Fakat insan bu verimi almak istiyorsa ilk hareketi kendisi yapacak, o infak tohumunu yoksulun gönül tarlasına ekecektir. Onu sonsuzca bereketlendirmek Allah'ın yapacağı iştir. Ayetin sonunda gelen Alîm ismi, o tür bir infakın dünya ve ahiretteki diğer getirilerini kulun asla bilemeyeceğini ima eder. Böyle bir infakın ne muhteşem sonuçlar doğuracağını ancak her şeyi mükemmel bilen Allah bilir. Böyle bir infakın uhrevi sonuçları hakkında, Alîm olan Allah'ın bilgi verdiği bir başka ayet de Vâsi' ve Alim ismi ile biter. Elbet bu ayette de ilâhî bilginin yönü gelecek zamandır:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ ۖ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا ۗ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝٢٦٨

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir bağış ve daha fazlasını vaad eder. Allah Vâsi'dir, Alîm'dir." *(Bakara 2:268)*

Vâsi' ve Alîm isminin birlikte geldiği şu ayette de ilâhî bilginin yönü gelecek zamana dönüktür. İlk hareket mü'min muhataptan beklenmektedir. Ayet "Ey imân edenler!" hitabıyla başlıyor. Mü'minlerden Allah'ın dininde sebat etmeleri istenmekte, aksi durumda yerlerinin doldurulacağı ihtar edilmektedir:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهٖ فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهٗٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۚ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَآءُ ۚ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝٥٤

"Siz ey imân edenler! İçinizden her kim dininden dönerse, iyi bilsin ki Allah zaman içerisinde onun yerine başka bir topluluk getirir; O onları sever, onlar da O'nu; mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu

davranırlar; Allah yolunda tüm çabalarını sergiler, kınayacak olanın da kınamasından korkmazlar: İşte bütün bu özellikler Allah'ın isteyene bahşetmeyi dilediği lutfudur. Zira Allah Vâsi'dir, Alîm'dir." *(Maide 5:54)*

3.6. Birlikte geldiği diğer isimler

'Azîz ismi ile birlikte gelir:

Alîm ismi, 'Azîz ismi ile birlikte altı yerde gelir. Bunlar nüzûl sırasına göre Yâsîn 38, Neml 78, En'âm 96, Mü'min 2, Fussılet 12, Zuhruf 9'dur. 'Azîz ismi hepsinde de Alîm isminden önce gelir. İlginç bir tevafuktur, bunların hepsi de Mekkî sûrelerde yer alır. Bunun anlamı muhataplarının zihninde doğru bir Allah tasavvurunu inşa etmek olsa gerektir.

'Azîz, Allah'ın eşsiz ve benzersiz izzetini ifade eder. 'Azîz ve Alîm isminin birlikte gelmesi, eşsiz ve benzersiz izzetin eşsiz ve benzersiz bir bilgiyle birleşmesidir. Her şeyi bilip de güçsüz ve iktidarsız olan bilgisini fiile dönüştüremez. Çok güçlü olup da bilmeyen, gücünü yanlış kullanır. 'Azîz ve Alîm olan Allah bu ikisinden de beridir.

Bu iki ismin nüzûl sürecinde ilk geldiği yer, Allah'ın tabiat için koyduğu yasalarla (sünnetullah) alakalıdır:

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾

"..ve güneş kendisi için kararlaştırılan yörüngede deveran etmektedir; bu, 'Azîz ve Alim olanın takdiridir."

(Yâsin 36:38)

Kaderin bir anlamının da Allah'ın koyduğu tabiat yasaları olduğunu bu ayetten öğreniyoruz. Her şeyi mükemmel bilen aynı zamanda eşsiz ve benzersiz üstünlük sahibi de olunca, güneş gibi insanın elinin ulaşamayacağı yıldızlar için yasa koyuyor. Güneş bu yasa uyarınca konulmuş yörüngesinde deveran ediyor. Bu yörüngenin hikmetine ise insan akıl sır erdiremiyor. Bu yörüngenin kâinat içindeki koordinatları neden burada da şurada değil? Yıldızlar hep ikiz olduğu halde, bizim yıldızımızın ikizine ne olmuş? Yoksa bizim yıldızımız eski bir beyaz cüce olan ikiziyle birleşip yeniden doğan bir "infitar" yıldızı mı?

'Azîz ve Alîm isimleri ile son bulan Fussılet sûresinin 12. ayeti de yine Allah'ın kozmik yasalarıyla alakalıdır. Dolayısıyla bu da, ilâhî ilmin kapsamına kâinat yasalarının girdiğini gösterir.

Habîr ismi ile birlikte gelir:

Alîm ismi 4 yerde Habîr ismi ile birlikte gelir. Bunlar nüzûl sırasına göre Lokman 34, Nisa 35, Hucurat 13, Tahrim 3'tür.

Alîm isminin Habîr ile birlikte gelmesi, manayı teyit ve takviye içindir. *İlim* ile *ihbar* yan yana kullanılınca, ilim nesnenin dış yüzünü haber ise iç yüzünü bilmeye ve bildirmeye delalet eder. Bu iki vasıf birlikte ilimde mükemmelliği ifade eder. Habir olan Allah ilimde mükemmeldir. İlim ve ihbar bir başka açıdan da mütekabiliyet oluşturur. İlim için bir şeyin var olması gerekmez, fakat ihbar için bir şeyin var olması gerekir. Bu iki isim zımnen şu manaya gelir: Allah bir şeyi var olmadan da, var olduktan sonra da mükemmelen bilir. Zaten Alîm isminin tüm örneklerde Habîr'den önce gelmesinin anlamı da budur.

Lokman sûresinin en sonunda yer alan ve üç bilinmeyeni ifade eden ayet bu iki mübarek isimle son bulur. Bu üç bilinmeyen: 1. Kıyametin zamanı. 2. Kişinin yarın ne kazanacağı. 3. Kişinin nerede öleceğidir. Bunları ancak Alîm ve Habîr olan Allah bilir. Zira O'dur her şeyi bilen, her şeyin geçirdiğini değişim ve dönüşümlerden haberdar olan.

Kadîr ismi ile birlikte gelir:

Alîm ismi 4 yerde Kadîr ile birlikte gelir. Bunlar nüzûl sırasına göre Fatır 44, Nahl 70, Şura 50, Rum 54'tür. Bunların hepsi de Mekkî sûrelerde yer alır. Allahu âlem, mü'minleri teselli etmeyi amaçlamaktadır. Mekke'de mü'minlerin yaşadığı zorlukları en iyi bilen Allah'tır. Tabi ki Allah mü'minleri bu zorluktan çıkaracak güç ve kudrete de Mâliktir. Zira o aynı zamanda Kadir'dir. İki ismin birlikte geldiği şu ayet bu değerlendirmemizi teyit eder nitelikledir:

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾

"Şimdi onlar hiç yeryüzünde dolaşıp da, kendilerinden öncekilerin nasıl bir akıbete uğradığını görmediler mi?

Oysaki onların gücü bunlardan daha üstündü. Nitekim ne göklerde ne de yerde, hiçbir şeyin Allah'ı aciz bırakma imkân ve ihtimali yoktur: çünkü O her şeyi bilir, üstün ve yüce kudret sahibidir." *(Fatır 35:44)*

Alîm ve Kadir isimleri insan hayatının bağlı olduğu ilâhî-tabii yasayı dile getiren ayetin sonunda gelir:

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾

"Allah'tır başlangıçta sizi güçten yoksun yaratan, bu yoksunluğun ardından sizi güçlü kuvvetli kılan, bu güçlü kuvvetli dönemin ardından sizi *(tekrar)* ***zayıflığa ve ak saçlılığa mahkûm eden: O dilediğini yaratır; zira O her şeyi bilendir, mutlak kudret sahibidir."*** *(Rum 30:54)*

Bu ayetten de anlaşılan, eşyanın yasaları Allah'ın takdiri, yani eşya için koyduğu kaderdir. Bu yasaları Alîm olan Allah çok iyi bilmektedir. Fakat neden kullar bilmezden gelmektedir? Bu yasaları merak eden bunları keşfeder. Bunları keşfeden bunlara uygun davranır. Bunlara uygun davranan hayra nail olur. Hayra nail olan mutlu olur.

Halîm ismi ile birlikte gelir:

Alîm ismi 3 yerde Halîm ismi ile birlikte gelir: Hac 59, Nisa 12, Ahzab 51. Bunların üçü de Medenî ayetlerde yer alır. Bu gayet anlaşılabilir bir husustur. Zira Halim, cezalandırmada acele etmeyendir. Alîm ismi ile birlikte iki muhtemel vurgusu vardır:

1. Allah her şeyi bilen bir Alîm'dir. Sizin kul olduğunuzu da çok iyi biliyor. Üstesinden gelemediniz, güç ve kudretinizin yetmediği durumlardan dolayı size hoşgörülü davranıyor, Hilmi ile muamele ediyor. Zira Alîm olan Allah aynı zamanda Halim'dir. Bu yoruma denk gelen örnek Hac sûresinin 52 ve Ahzab sûresinin 51. ayetidir.

2. Allah her şeyi bilen bir Alîm'dir. Fakat endişe etmenize mahal yok. Zira Allah yaptığınız yanlış, hata ve kusurların arkasında kasıt olmadığını biliyor; sizin insan oluşunuzu göz ardı etmiyor; bu yüzden de cezalandırmada acele etmiyor, emir ve

talimatlarını uygulamak için size zaman tanıyor. Bu yoruma denk düşen örnek de Nisa sûresinin miras oranlarıyla ilgili 12. ayetidir.

Şâkir ismi ile birlikte gelir:

Alîm ismi Şâkir ismi ile birlikte Kur'an'da sadece iki yerde gelir: Bakara 158 ve Nisa 147. İkisi de Medenî sûredir. Şâkir ism-i şerifi, Allah'ın zatına yapılmış olan şükre çokça mukabelede bulunduğunu ifade eder. Kulun gönüllü olarak yaptığı iyi işler de Allah'a teşekkür nevindendir. Mesela nafile namazlar, Allah'ın emrettiği farz namazlara bir şükür kabilindendir.

Bu şu demektir: Allah'ım! Sen bana benim iyiliğim için farzları emrettin; madem bu benim için iyidir, o halde ben de emrettiğin namaz nimetine şükrümü aynı cinsten ödemek istiyorum. Zira bir nimetin şükrü kendi cinsinden olur. Farz namazın şükrü de gönüllü olarak kıldığım nafilelerdir.

Şu ayet bu yorumumuzu teyit eder:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَّطَّوَّفَ بِهِمَا ۗ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ ﴿١٥٨﴾

"Hiç kuşkusuz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim hac ya da umre amacıyla Kâbe'yi ziyaret ederse, o ikisi arasında sa'y etmesinde herhangi bir mahzur yoktur. Eğer biri kalkar da emredilenin ötesinde hayır işlerse, iyi bilsin ki Allah Şâkir'dir, Alîm'dir." *(Bakara 2:158)*

Bu iki isim, bazen de Allah'ın eşsiz rahmet ve şefkatini ifade sadedinde gelir.

Ey acz tarikinin yolcusu! Şu ayetin önünde dur! İçinden akan ilâhî merhamet ve şefkat ırmağına dal ve Allah'ın Şâkir ve Alîm isimlerinin tecellîsi önünde yerlere kadar eğil:

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيْمًا ﴿١٤٧﴾

"Eğer şükreder ve imân ederseniz, Allah size azap edip de ne yapsın? Zaten Allah Şakir'dir Alim'dir." *(Nisa 4:147)*

Hallâk ismi ile birlikte gelir:

Hıcr sûresinin 86. ayetinde Hallak ismi Alîm ismi ile birlikte gelir. *Hallâk*, "daima mükemmel yaratan, yaratmayı kendisine iş

edinen, yaratmaktan asla bıkıp usanmayan" demektir. Allah sadece Hâlık olsaydı, Alîm olmasına gerek yoktu. Zira Hâlık isminde sürekli yaratma vurgusu yoktur. Fakat Hallâk isminde sürekllik vurgusu vardır. Eğer bir zat sürekli mükemmel yaratan vasfına sahipse, mutlaka onun mutlak ve mükemmel bir bilgiye sahip olması lazımdır. Zira varlıkların halini mükemmel bilmeden, onu bir yaratılıştan diğer bir yaratılışa taşımak anlamsız olur. Ancak bilgisi mükemmel olanın her yaratması da mükemmel olur. Bu yüzden Hallâk olan aynı zamanda 'Alîm olmalıdır.

3.7. Alîm olan Allah

Allah Alîm'dir. Bu isme imân, Allah'a imânın bir parçasıdır. Zira Allah kitabında zatını bu isimle tanıtmaktadır.

Alîm ismine imân, Allah'ın her şeyi bildiğine imândır. Dahası Allah'tan başka hiçbir varlığın, hiçbir insanın, hiçbir görünmez varlığın, hiçbir meleğin asla her şeyi bilemeyeceğine imândır. Zira bu ikisi bir kalpte bulunmaz. Eğer bir mü'min Allah'ın Alîm ismine imân ediyorsa, ondan sonra kalkıp da "Falanca insanın içinden geçen her şeyi biliyor" gibi bir laf edemez. Ederse, Allah'ın Alîm isminden rol çalmaya yeltenmiş olur.

Alîm ismine imân, ğayba imândır. Zira ğayb, kaynağı Allah katında olan bilgidir. Ğayb insan içindir. Alîm olan Allah için ğayb söz konusu değildir. Zaten kendisine her hangi bir husus ğayb olan kimse, Alîm sıfatıyla muttasıf olamaz. Alîm sıfatıyla muttasıf olan bir zat için ise ğayb söz konusu olamaz. Bizim imân ettiğimiz ğayb Allah için ğayb değil müşahededir.

Alîm ismine imân Allah'tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğine imândır. Dolayısıyla Alîm ismine imân, Allah'ın hesabı eksiksiz göreceğine, hiç kimsenin O'ndan kaçamayacağına, hayatını O'ndan kaçıramayacağına imândır. O'nun görmezden gelmesinin bilmemesinden dolayı değil, rahmetinden, mağfiretinden, ihsanından ve şefkatinden dolayı olduğuna imândır.

Cahile göre âlimin söz önceliği nasıl hakkıysa, Allah'ın da insana göre söz önceliği hakkıdır. Sadece önce konuşma değil, konuştuğunun tutulması gerekir. Çünkü her şeyi bilen O'dur, O'nun

karşısında insan hiçbir şey bilmeyendir. Her şeyi bilenin sözünü O'nun ilmine nisbetle hiçbir şey bilmeyen durumundaki insanın tutmaması haddini bilmezliktir. Her şeyi bilenin yerine hiçbir şey bilmeyenin sözünü tutması ise küstahlık ve ahmaklıktır.

O öyle bir Alîm'dir ki, "Her düşen yaprağı, her gömülen tohumu bilir".[1]

Ey talib! Eğer bu tek ayet üzerinde teemmül edersen, gönül kulağına ne çok şey fısıldadığını anlarsın! Eğer anlarsan, her yaprak gördüğünde Allah'ı anarsın. Sadece yeşil yaprak değil, kuru yaprak gördüğünde de anarsın: "Şimdi Allah bu yaprağı da biliyor: Hangi daldan düştü, hangi rüzgâr savurdu, hangi günün güneşi kuruttu? Hangi gün açtı, kaç günde büyüdü, ne kadar oksijen imal etti, bunu yaparken ne kadar su ve ışık tüketti, hangi gün sarardı? Hangi suyla büyüdü, o suyu hangi bulut toprağa bıraktı, o bulut hangi denizin buharıyla beslendi, hangi mekânları aşıp geldi? O ağacın tohumu hangi ağaçtan alındı, o ağacın atası ve ta ilk tohuma kadar atasının atası hangi tohumdu? İlk tohumdan son tohuma hangi merhaleleri kat etti, tekâmül yoluna nereden çıkıp nereye ulaştı? Evet, Allah bütün bunları ve daha her yaprak ve her tohum hakkında aklımıza gelen ve asla gelmeyecek olan sayısız sorunun cevabını da biliyor.

Alîm olan Allah sadece dışımızdaki dünyayı bilmiyor, içimizdeki dünyayı da biliyor. Tıpkı Hz. İsa'nın kendisini putlaştıranları Allah'a havale ederken dediği gibi:

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ۚ

"Sen bende olanı bilirsin, fakat ben Sende olanı bilmem." *(Maide 5:116)*

Bu muhteşem ifadenin lâfzî karşılığı şudur: "Ben senin nefsinde olanı bilmem, fakat Sen benim nefsimde olanı bilirsin." Bu ayet birçok farklı şekilde anlaşılabilir: "Ben Senin içini bilmem, fakat Sen benim içimi bilirsin." Veya: "Ben Senin sakladığını bilmem, fakat Sen benim sakladığımı bilirsin." Her ne şekilde çevirirsek çevirelim, kesin olan şey, Allah'ın içimizin en gizli

[1] En'âm 6:59.

dehlizlerini bildiği, kırkıncı odamızın en karanlık yerini ayan açık gördüğüdür. Bu yüzdendir ki, insan hakkında şu türden bir tesbiti ancak Allah yapar:

عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَكُمْ ۞

"Allah bildi ki siz, oldum olası kendi kendinize ihanet edersiniz." *(Bakara 2:187)*

3.8. Eşyanın yasaları ilâhî ilmin bir parçasıdır

Allah eşyaya yasalar koymuştur. Koyduğu bu yasalara kitabında *"sunnetullah*: Allah'ın sünneti" adını vermiştir. Bu yasaların tümünün kayıtlı olduğu ana karta, *ummu'l-kitab* veya bazen de sadece *kitab* adını vermiştir. İlâhî yazılımın ana kartı olan *ummu'l-kitab*'ın "kendi katında" (*'ındehu*) olduğunu buyurmuştur.

Allah'ın yasaları söz konusu olduğunda iki tavır ortaya çıkar. Bu iki tavır birbirinin zıddı gibi görünmelerine rağmen, hakikatte biri diğerini doğuran ifrat ve tefrit tavırdır. Bu tavırlardan biri, eşyanın yasalarının olmadığını söyleyen kelami tavırdır. Bu tavra göre ateşin yakması tabiatından kaynaklanmaz. Bu tavır "ateş yakar" demeyi Allah'ın kudretine yönelik bir tehdit olarak algılar. Bunun için de ateşin yakmasını "Allah yak dediği için yakar" şeklinde açıklar. Bu tavrın savunucularına göre, ateşin yakması insan ona dokunduğunda yaratılır. Yine bu tavra göre, soğukluk karın tabiatından değildir. İnsan ona dokunduğunda Allah karda soğukluğu yaratır. Yine bu kelam okuluna göre, sarhoşluk içkinin tabiatından kaynaklanmamaktadır. Özetle bu tavır, eşyanın bir tabiatının olmadığını savunur. Bu eşyanın tabi olduğu yasaların olmadığını söylemekle eşanlamlıdır.

Böyle bir tavrın din haline geldiği bir toplumda, bilimin gelişmesini beklemek, hatta bilim yapmak abes olurdu. Eğer eşyanın bir tabiatı yoksa ortada keşfedecek bir şey de yoktur. Keşfedecek bir şey yoksa, müsbet ve beşeri bilimlere de gerek yoktur.

Buna karşı tepki olarak doğan tavır ise eşyayı Allah'tan koparan tavırdır. Bu tavır her şeyi sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde izah edeceğini sanarak katı ve doğmatik bir determinizme ulaşmıştır. Bu tavırda Allah'ın yerini eşyanın tabi olduğu yasalar almıştır. Olan biten

her şeyi, o yasalar çerçevesinde açıklamak mümkündür. Pozitivizm ve rasyonalizm bu tavrın en uç iki noktası olarak da görülebilir.

Allah'ın yasaları vardır. Allah'ın yasaları varsa, eşyanın tabiatı da vardır. Eşyaya bu tabiatı onu yaratan Allah koymuştur. Eşyanın tabiatını inkâr, Allah'ın sünnetini inkârdır. Allah'ın sünneti eşyanın yasaları değilse, nedir? Kur'an Allah'ın sünneti konusunda şöyle söyler: "Sen Allah'ın sünnetinde bir değişme bulamazsın; ve sen Allah'ın sünnetinde bir başkalaşma bulamazsın!" Bu Allah'ın sünnetinin mutlak değişmezliği anlamına gelmeyebilir. Ayetteki ifade harfiyyen "sen bulamazsın" ifadesidir. Bu üslup, değişimi mutlak olarak nefyeden bir üslup değil, varsa eğer değişimin insan tarafından algılanamayacağını söyleyen bir üsluptur. Bu da eşyanın yasalarındaki değişimin yine sünnetullah gereği öyle kırılmalar ve kopuşlar biçiminde değil, insanın fark edemeyeceği kadar uzun ve astronomik zamanlarda gerçekleşeceği ihtimalini dışlamaz.

Öte yandan, Allah koyduğu yasaların mahkûmu değil hâkimidir. Allah'ın yasa koyduğuna imân edip de, O'nu koyduğu yasanın mahkûmu zannetmek olacak şey değildir. İlkedir; yasayı koyan, onu kaldırma gücüne ve yetkisine de sahiptir. Allah da koyduğu yasanın mahkûmu değil hâkimidir. İsterse o yasayı değiştirir, isterse dönüştürür, isterse başka bir yasa getirir. Fakat bu ilâhî müdahale öyle kozmik bir zamanda gerçekleşir ki, insanlığın tecrübesi ve ömrü buna yetmeyebilir.

3.9. Allah'ın sünneti Allah'ın ilmine dahildir

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فِى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ۝

"Ve Allah sizi topraktan yaratmıştır; sonra bir damlacık hayat suyundan; sonra size** (birbirinize) **eş olacak cinsel bir kimlik vermiştir: hiçbir dişi ne O'ndan habersiz hamile kalabilir, ne de doğum yapabilir. Dahası hiç bir hayat sahibi, O'nun kayıtlı yasası dışında ne ömrünü uzatabilir, ne de kısaltabilir: Hiç şüphe yok ki bu, Allah için çok kolaydır." *(Fâtır 35:11)*

Büyük insan olan kâinat ile küçük kâinat olan insan arasındaki kopmaz bağın dile getirildiği bu ayet, hayatın ve ölümün yasalarını koyanın Allah olduğunu söyler. O yasa koyucu olduğu gibi, koyduğu yasalar üzerinde tasarruf sahibidir de.

Alîm olan Allah'ın ilmi ile Habir ve sünnet sahibi olan Allah'ın eşyaya koyduğu yasalar karşı karşıya konulamaz. Bunlar biri diğerini nakzeden şeyler değildir. Bu iki hakikati birbirinin karşısına yerleştirmek, bunu yapan kelam okullarını, özellikle de Eşariliği, tarihi bir krize sürüklemiştir. Kendi kendini soktuğu bu krizden çıkamayan kelam okulu, kendisiyle birlikte klasik kelam disiplininin başını yakmıştır. Bugün klasik manada bir İlm-i Kelam'ın sürdürülebilirliği kalmamışsa, bunun en büyük sebebi yukarıda dile getirdiğimiz hususdur.

Allah'ın eşyaya koyduğu yasalar, Allah'ın ilmini iptal etmez. Aksine Allah'ın eşyaya koyduğu yasalar da ilâhî ilmin bir parçasıdır. Bu ikisi birbirinin zıddı değildir. Bu ikisini biz ayrı ayetin içinde buluyoruz:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

"Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır; onu başkası değil, yalnızca O bilir. O, karada ve denizde olan-biten her şeyi bilir; hiç bir yaprak düşmez ki O bunu bilmesin; yerin derinliklerinde bir tek tohum, yaş-kuru hiçbir şey yoktur ki O'nun apaçık yasasına dâhil olmasın."

(En'âm 6:59)

4. ALLAH'IN İNSANA ÖĞRETİLİŞİ

4.1. Alîm olan Allah'ın insana öğretmesi

Ta'limu'l-esmâ'...

Kur'an'dan ilhamla kullanılan bu tabir, Alîm olan Allah'ın insanlığın sembol atası Adem'e isimleri öğretmesini ifade eder.

Allah'ın insana öğretmesi, Alîm isminin bir tecellîsidir. Tıpkı insana bilme yeteneğini ve aklı bahşettiği gibi, insana bilginin ilk sermayesini de Allah vermiştir. Vahiyden başka hiçbir kaynaktan alamayacağımız ilk insanla ilgili çok özel bilgiyi veren pasaj şöyle:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ ۖ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰٓؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَائِهِمْ ۖ فَلَمَّا أَنبَأَهُم بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

"O zaman senin Rabbin melaikeye "Ben yeryüzünde bir halife atayacağım" demişti de şöyle sormuşlardı: "Yeryüzünde, orayı fesada verecek ve kan dökecek birini mi atayacaksın; üstelik biz seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken?"

"(Allah) cevap verdi: "Şu kesin ki, ben sizin bilmediğiniz şeyleri de bilirim."

"Ve Âdem'e tüm isimleri öğretti, bunun ardından onları meleklere takdim etti ve dedi ki: "Hadi, eğer sözünüzün arkasında duruyorsanız şunların isimlerini bana bir bir haber verin!"

"(Melekler) cevapladılar: "Sen tek otoritesin, bizim Senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz olamaz; yalnızca sensin her şeyi tam bilen, her hükmünde tam isabet kaydeden."

"(Allah) buyurdu: "Ey Âdem! Şunların isimlerini onlara bildir." Onların isimlerini (meleklere) bildirince de; "Size dememiş miydim "Ben bilirim göklerin ve yerin sırrını; gizlediklerinizin ve açıkladıklarınızın tümünü de ben bilirim" diye?" *(Bakara 2:30-33)*

30. ayetin sonundaki "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri de bilirim" cümlesi, meleklerin itirazının bilgi noksanlığına bağlı

olduğunu gösterir. Meleklerin bilgisinin mahiyetini asıl meleklerin özür beyanı olan 32. ayetteki şu cümle ele vermektedir: "Bizim Senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz olamaz; yalnızca sensin Alîm, Sensin Hakîm."

Buradan yola çıkarak şu tesbitleri yapabiliriz:

1. Melekler kendiliklerinden bir bilgiye sahip değillerdir.

2. Meleklere bilgiyi Allah öğretmiştir.

3. Melekler bilgiyi sadece iletebilmektedirler, üretememektedirler.

İşte bu tesbitler üzerine Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi (*ta'limu'l-esmâ*), Allah'ın Alim isminin tecellîsi olarak ortaya çıkmaktadır. Âdem'e öğretilen isimlerle ne kastedilmektedir?

1. Âdem'e öğretilen isimler Allah'ın isimleridir.

2. Âdem'e öğretilen isimler eşyanın isimleridir.

3. Âdem'e öğretilen isimler tüm dünyada konuşulan dillerdir.

4. Âdem'e öğretilen isimlerle kastedilen insanoğluna bahşedilen eşyaya isim verme yeteneğidir.

Bu ihtimallerden en isabetlisi bu sonuncusu olarak gözükmektedir. Meleklerin Âdem'e secde ile emredilmesinin sebebi olan "fark" da, bu olsa gerektir. Zira melekler Allah'ın kendilerine verdiği bilgiyi üretemezken, Âdemoğlu Allah'ın kendisine verdiği yeteneği kullanarak bilgiyi üretmektedir.

Bu yorumu ilâhî talim ile ilgili olan Rahmân sûresinin ilk ayetleri de doğrulamaktadır:

اَلرَّحْمٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ۝ خَلَقَ الْاِنْسَانَ ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝

"Rahmân?! Kur'an'ı O öğretti; insanı O yarattı; ona kendini ifade etmeyi O öğretti" *(Rahmân 55:1-4)*

Talim, bir süreç içerisinde aşama aşama öğrenmeyi ifade eder. Ayetlerden anlaşılan şudur: Bilmek, içkin değil aşkın bir eylemdir. Bilgiye Allah müdahildir. Bilgi Hıristiyan ilâhîyatının iddia ettiği gibi, Tanrı'nın insana yasakladığı "memnu ağaç" değildir. Aksine bilgi, Allah'ın insana ihsanıdır. Bu sayede insan meleklerden üstün kılınmıştır. İnsanın şerefi Allah'ın öğrencisi olmaktan kaynaklanır. Bu ayetler, insan bilgisinin "alınmış"

veya insan tarafından "var edilmiş" değil, Allah tarafından "verilmiş" olduğuna işaret eder. Alınan her bilgi sonradandır, geçicidir, emânettir. Bu yüzden insan bilgiye, "Benim değil mi, istediğimi yaparım" diyebileceği bir mülkiyet olarak değil, hesabı verilecek bir emânet olarak bakmalıdır.

Ayetlerde dikkat çeken bir husus da şudur: Bilginin öğretilmesi (*ta'lim*) Allah'a isnat edilirken, bilginin aktarılması (*inbâ'*) insana isnat edilmektedir. Dilin insan düşüncesinin deposu olduğu hatırlanacak olursa, bu isnat farklılığı, ilk insanın düşünce dağarcığını Allah'ın doldurduğunu, yani düşüncenin ilk sermayesini Allah'ın verdiğini ifade eder. İnsan ilk sermayenin veriliş amacına sonradan sadakat de gösterebilir, ihanet de edebilir.

4.2. Âlimler: Alîm isminin tecellîsine mazhar olanlar

Bilgi bilen açısından ikiye ayrılır:

1. *Huduri bilgi*: Bilenin içinde bulduğu bilgi. Bu bilgi de ikiye ayrılır. Mahlûkat için huduri bilgi, Allah'ın yaratılıştan içine yerleştirdiği bilgidir. Halik için huduri bilgi ise, sonradan olmayan ve kazanılmayan, bizatihi var olan bilgidir.

2. *Husuli bilgi*: Bilenin sonradan elde ettiği bilgidir. İnsanın bilgisi bu türe girer.

Bilgi bilinen açısından üçe ayrılır:

1. Akılla bilinebilir olan bilgi.

2. Akılla bilinemeyip ancak nakille bilinebilir olan bilgi.

3. Bu ikisiyle de bilinmeyen "ğaybi" bilgi.

Bilginin en üstünü, En Üstün Olana dair bilgidir. Allah'ı bilmek bu sınıfa girer. Allah'a dair en emin bilgi kaynağı Allah'ın ayetleridir. Bu ayetlerin yazılı olanına "kitap ayetleri", kevni olanına "kâinat ayetleri", içtimai olanına "hadisat ayetleri", beşeri olanına da "insan ayetleri" adını verebiliriz.

Bu ayetleri Allah'a referansla okuyan herkes "âlim" sıfatını hak eder. Onun uğraş alanı ister tefsir ister tarih olsun, ister fizik ister kimya olsun, ister jeoloji ister astronomi olsun, ister biyoloji ister tıp olsun fark etmez. Bu ayetleri Allah'a referansla okumak, Kur'an'dan ilk inen, "Oku! Yaratan Rabbin adına" ayetindeki emri yerine getirmektir.

Varlığı, olayları ve insanı yaratan Rabbin adıyla okumanın formülünü Alîm olan Allah vahiyleri ile bildirmiştir. Son vahiy olan Kur'an, insana sadece yaratılanı değil Yaradanı okumanın formüllerini de vermiştir. Bu nedenledir ki Kur'an'ın âlim tarifi şöyledir:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ۝

"Allah'tan kulları içinde layıkıyla yalnızca âlimler haşyet duyar" *(Fatır 35:28).*

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

"Yoksa o kimse kendisini gece yarıları secde ederek, kıyama durarak, ahiretten korkan ve rabbinin rahmetini uman kimse ile bir mi tutuyor? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" *(Zümer 39:9)*

Âlim, Allah'ın bildiğini bilen ve bu bilgiyi hiç aklından çıkarmayandır. Hz. İbrahim onlardandı. Hz. İbrahim ateşe atılırken, kendisine bir isteği olup olmadığını soran Cebrail'e şöyle der: *Hasbî 'an suâlî 'ılmuhu bi-hâlî* (O'nun benim halimi bilmesi, O'ndan isteğim olarak bana yeter).

Âlim, Alîm olan Allah karşısında bilmediğini bilendir. Zira insan sınırlı bir varlık olduğu için bilgisi de sınırlıdır. Allah bazı şeylerin bilgisini insana hiç vermemiş, bazılarının bilgisini ise sınırlı olarak vermiştir. Mesela ruh bunlardandır:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ۝

"Sana ruhtan soruyorlar! De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir: Ondan size çok az bir bilgi verilmiştir." *(İsra 17:85)*

Ayette geçen *ruh*'un vahiy meleği mi, vahyin bizzat kendisi mi, yoksa insanı hayata bağlayan ve Allah tarafından üflenmiş olan o sırlı hayat kaynağı mı olduğu tali bir konudur. Asıl mesele *ruh*'un bilgisinin Allah'a ait olduğu ve bu bilgiden insana çok az bir şey verildiğidir.

"Âlim kimdir?" sorusunu Hz. Ali şöyle cevaplar: "Âlim Kur'an'ın önüne hiçbir kitabı geçirmeyendir." Yine Hz. Ali "Âlim haddini bilendir" der.

İbn Mes'ud'a göre, "ilim çok hadis nakletmek değil, haşyettir".
Şafii der ki: "Ulema dışında veli bilmiyorum".

5. 'ALÎM OLAN ALLAH'A DUA

Ya Allah, ya Alîm!
Ey her şeyi mükemmel bilen!
Ey bilgisi eşsiz ve benzersiz olan!
Ey ilmi ve rahmetiyle her şeyi kuşatan!
Ey insanı yaratan, Kur'an'ı öğreten!
Alîm isminden bizi hissedar eyle!

Ya Allah, ya Alîm!
Sen varlığı var olmadan da bilirsin,
Bizse ancak Senin var ettiğini biliriz.
Senin ilmin zatındandır, bizim ilmimiz Sendendir.
Senin ilmin zamanlar ve mekânlar üstüdür,
Bizim ilmimiz zamana ve mekâna maruzdur.
Akleden kalbimizi cehle değil, ilme medar eyle!

Ya Allah, ya Alîm!
Bizi ilmiyle amil, irfanıyla kâmil,
Kur'an'ı hamil kullarından eyle!
Rab adına okut, hakikatin sesini duyur!
İlimle, fehimle, hikmetle, irfanla doyur!
Bizi o sonsuz ilminden nasibdar eyle!

Amîn!

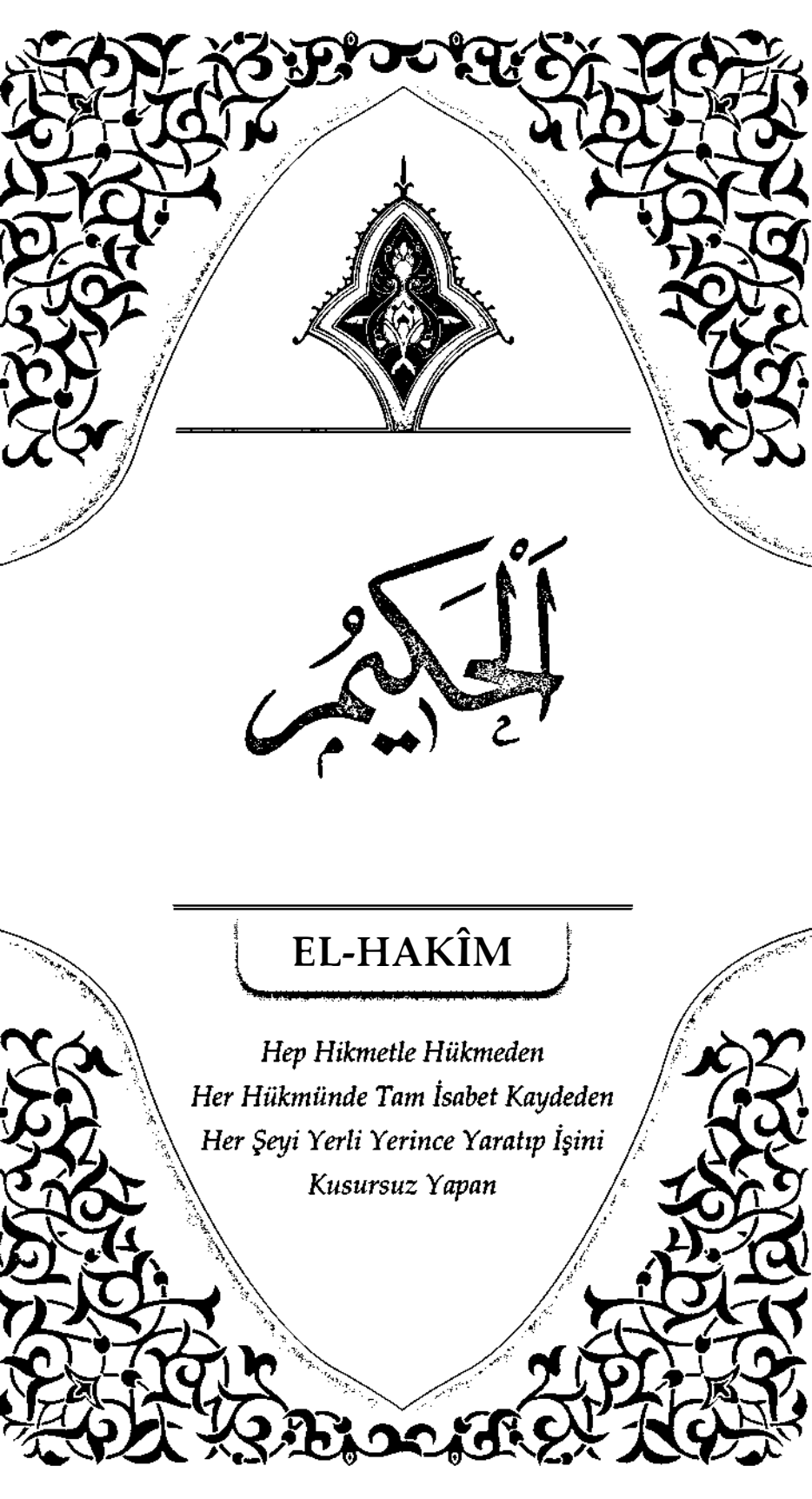

EL-HAKÎM

Hep Hikmetle Hükmeden
Her Hükmünde Tam İsabet Kaydeden
Her Şeyi Yerli Yerince Yaratıp İşini
Kusursuz Yapan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Hakîm, hikmetle hükmeden, her hükmünde tam isabet kaydeden, yarattığını yerli yerince yaratan, yaptığı işi mükemmel ve kusursuz yapan demektir. Allah dışında hiçbir varlık her hükmünde tam isabet kaydedemez, her işini kusursuz yapamaz, her şeyinde mükemmel olamaz.

Kelimenin türetildiği kök olan *hukm*, "ıslah amacıyla mani koymak" mânâsına gelir. *Hâkim*, yargısıyla zulme mani olandır. *Hakem*, adaleti gerçekleştirmek için taraftarlığa mani olandır. *Hukm* mastarı hem *hakume-yahkumu*'nun, hem de *hakeme-yahkumu*'nun mastarıdır.

Hukm, konuluş mânâsı itibarıyla "bağlamak, alıkoymak, engellemek, mani olmak" anlamına gelir. *Hakemetu'd-dâbbe*, "Ata hâkim olmak ve hükmetmek için ağzına konulan demir" yani "gem" demektir. *Hüküm*, "birden fazla ihtimalin akıl tarafından muhakeme edilerek teke bağlanması" işlemidir. Önünüzde alternatifler var. En doğrusunu tesbit ettiğinizde onu bağlar diğerlerini salarsınız. Veya diğerlerini bağlar, en doğru olana yol verirsiniz. Yani bir meselede bir hükme ulaşmak için her halükarda "bağlama işlemi" yaparsınız.

Hukm, bu anlam yolunu izleyerek, ikinci durakta "sağlam, bütün, tam" mânâsını kazanmıştır. "Sağlam bina" mânâsına gelen *binâun muhkem*'de bu anlamı görürüz. *Hukm*, bir işin bir başkasına isnadıdır. *Hukm*, hüküm verilende sabit olan bir vasıftır. *Hukm*'ü bazı otoriteler *itkân* ile açıklamışlarsa da, ikisi arasında fark vardır. *İtkân*, "suyun dibine çöken saf çamur" demeye gelen *tıkn* kökünden gelir. Bu çamur ile sıvanan bina muhkem sayılır. Bir konuda *el-itkân* demek, O konuda ortaya konan şeyin "mükemmel, tam, eksiksiz, kusursuz" olduğu iddiasını dillendirmektir. Yani *itkân* önceden noksan olan bir şeyi tamamlamak, *ihkâm* ise oluşu itibarıyla ortaya tam ve eksiksiz bir iş koymaktır. Bu ikisi farklıdır.

Hakîm, mübalağa ile ism-i faildir. Hem özünde noksansız ve kusursuz olan, hem de yaptığını noksansız ve kusursuz yapan demektir. Zıddı *sefîh*'tir. "Anlamsız, amaçsız, ilkesiz, dengesiz, isabetsiz iş yapan ahmak ve aptal kişi" demektir. Hakîm olan, yaptığı her işte mutlaka bir anlam ve amaç olan demektir. Hakîm mübalağa kalıbında iki mana birden yer alır:

1. *Muhkem* mânâsı ki; "sağlam, mükemmel, kusursuz, tam, eksiksiz, noksansız" demektir.

2. *Muhkim* mânâsı ki; "hüküm veren, hükmeden, karar makamı, hakkaniyetle yargılayan" demektir.

Hakîm isminin *muhkem* mânâsı Allah'ın zatına dönük, *muhkim* mânâsı fiiline dönüktür. O zatında *muhkem*'dir. Yani: ilâhî hükümlerin arkasında, mükemmel, eşsiz, benzersiz, kusursuz bir zat bulunmaktadır. O fiillerinde *muhkim*'dir: En iyi, en kusursuz, en mükemmel, en isabetli hükümleri O verir. Bir isim şu iki halden birine girer:

1. Sadece zata dönük isimler: Böyle isimler sadece zatı vasfeder. Allah'ın, "nasıl bir Allah" olduğunu beyan eder. O ismin mahlûk üzerinde doğrudan bir tecellîsi olmaz, olursa dolaylı olur.

2. Hem zata hem fiile dönük isimler: Hakîm ismi bunlardandır. Bu tür isimler zata dönük boyutuyla zatı nitelerler, fiile dönük boyutuyla mahlûkat üzerinde tecellî ederler.

Hakîm, hikmet sahibi demektir. *Hakîm* olan birinin işleri muhkem, davranışı isabetli, tavrı hikmetli, sanatı muhteşem, sözleri sadık, ahlakı güzel, bakışı keskin, görüşü sahih, bilgisi gerçektir. Bu itibarla El-Hakîm yalnızca Allah'tır.

2. NAZARÎ ÇERÇEVE

2.1. Hikmet nedir?

Bu sualin cevabı üzerinde ihtilaf edilmiştir. Hikmetin tarifi, tarifi yapanın aidiyetine, çapına, mezhebine, meslekine, mektebine göre değişiklik arzeder. Bu yüzden de tek bir hikmet tarifine ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Hikmeti bir felsefeci tarif ederse hikmetin merkezine felsefeyi, bir sufi tarif ederse hikmetin merkezine keşfi, bir fıkıhçı tarif ederse hikmetin merkezine emir ve nehiy ya da haram ve farzı, bir kelamcı tarif ederse hikmetin merkezine ilâhîyatı yerleştirecektir.

Bizim burada peşinde olduğumuz hikmet, Allah'tan koparılmış bir muhakeme faaliyeti değildir. Zira bahsimiz Allah'ın Hakîm ismidir. Kaldı ki hikmet Allah'tan kopunca hikmet olma

vasfını hâlâ sürdürebilir mi? Bu da, ayrıca münazara edilmesi gerekli bir mevzudur.

Hikmet: Allah için kullanıldığında, bir şeyi yerli yerince yaratmaktır. Kul için kullanıldığında, bir şeyi yerli yerinde tutmaktır. Hikmetin zıddı *sefeh* (ahmaklık, aptallık) olsa da, bu vurgunun zıddı zulümdür. Zira zulüm "bir şeyi yerinden etmek" mânâsına gelir. Unutmayalım ki "Allah her şeye yaratılış amacıyla en uyumlu olma ve kemalini bulma yeteneğini bahşetmiştir."[1] Yine; "O her şeyi yaratmış ve yarattığı her şey için bir ölçü takdir etmiştir."[2]

Yukarıdaki tarifin iki boyutunda da ortak olan kelime "yer"dir. Bu tarifin anahtar kelimesidir. Bu anahtar kelime bir mütearife üzerine oturur: Bir şey ister zihni, ister lisanî, isterse maddi varlığa sahip olsun, her şeyin mutlaka bir yeri vardır. Yersiz hiçbir şey yoktur. Zira her şeyin yaratanı ve sahibi Allah'tır. Allah ise Hakîm'dir. Hakîm olmak, yarattığı hiçbir şeyi yersiz yaratmamak, yerli yerince yaratmaktır.

Şu halde Hakîm olmak, şunların hepsini birden kapsar:

1. Bir şeyi bir amaçla yaratmak.

2. Yarattığı o şeye amacına uygun bir yer tayin etmek.

3. O şeyi, tayin edilmiş yerinde yaratmak.

4. O şeye, yerini tanıyıp onu kabullenecek bir istidat vermek.

5. O şeye, tayin edilmiş yeriyle uyum içinde gelişeceği bir fıtrat bahşetmek.

6. İradeli varlığı, kullandığı o şeyi yerli yerinde tutacak bir bilinçle donatmak.

7. O şeyi yerinden edeni cezalandıracak, yerinde tutanı ödüllendirecek bir güce sahip olmak.

Bir şeyi yerine koymak dört kez adalettir. Bir şeyi yerinden etmek de dört kez zulümdür: Birincisi: o şeyin kendisine zulümdür. İkincisi: yerinden edilen o şey bir başka şeyin yerine konulmuştur, o şeye zulümdür. Üçüncüsü: O şeyin boş kalan yerini dolduran şeye zulümdür. Dördüncüsü: Bunu yapan insanın kendisine zulümdür. Bu zulmü yapansa insanın kendisidir.

[1] Secde 32: 7.
[2] Furkân 25:2.

Var olup da varlığının hikmeti olmayan hiçbir şey yoktur. Olmayıp da yoklunun hikmeti olmayan hiçbir yok da yoktur. Biz insanoğlu henüz var olanın hikmetine dahi erememişken, yok olanın hikmetine nasıl ereriz?

Gerek *mülk*, gerek *misal*, gerekse *melekût* âleminde var olan her bir şeyin bir hikmeti vardır. Fakat biz onun hikmetine muttali olamayabiliriz. Her şeyin hikmetine muttali olana Hakîm denir. Allah Hakîm'dir. Allah sadece tüm âlemlerin hikmetine muttali olan değil, ayrıu zamanda onları hikmetle donatandır.

İslâm tefekkürünün temeli hikmettir. Hikmetin başı ise, Allah'ın Hakîm ismine imândır. Hakîm ismine imânın gereği, Allah'ın yarattığı her bir şeyde bir hikmetin bulunduğu hakikatidir. Eşyanın hikmeti olmasaydı, üzerinde tefekkür edilecek bir şey de kalmazdı. Eşyayı yaratanın Hakîm olması, eşya üzerinde tefekkür etmemizin en temel gerekçesidir.

Hikmeti, Allah için bir şeyi yerli yerince yaratmak" insan için de "bir şeyi Allah'ın yarattığı yerde tutmak" diye tarif edersek, bu kez ortaya şöyle bir mesele çıkmaktadır:

Hikmet, bir şeyi Allah'ın yarattığı yerde tutmak ise; insan hikmete ermek için önce Allah'ın o şey için yarattığı yeri bilmesi lazım gelir. Peki, insan Allah'ın bir şey için yarattığı yeri nasıl bilecektir?

Bu sorunun cevabı açık ve nettir: *Allah'ın gör dediği yerden bakarak.*

Peki, Allah'ın gör dediği yerden bakmak bir bakış terbiyesi gerektirir. Böyle bir bakışı insan nasıl kazanır?

Bu suale Allah'ın verdiği cevap tektir: Vahiy ile. Zira vahiy, kendi beyanına göre hikmetin ta kendisidir. Vahyin terbiye ettiği bir bakış hikmetli bakıştır. Allah'ın gör dediği yerden bakan Allah'ın gösterdiğini görür. Allah'ın gör dediği yerden bakmanın ilk talimatı, ilk inen vahyin de talimatıdır: "Yaratan Rabbinin adıyla/adına oku!"[1] Yani: Rabbinin yarattıklarına Rabbinin gör dediği yerden bak ve Rabbinin gösterdiğini gör. Allah Rasûlü'nün, "ilmin kapısı" olarak methettiği Hz. Ali "*El-Hikmetu fehmu'l-Kur'an*: Hikmet Kur'an'ı anlamaktır" der. "Kur'an'ın tercümanı"

[1] "Alak 96:1.

lakaplı sahabi İbn-i Abbas *"el-Hikmetu ma'rifetu'l-Kur'an*: Hikmet, Kur'an'ı tanımaktır" der. Benzer tarifleri ikinci neslin önde gelen âlimlerinden Mücahid ve Katade gibi isimler de yapar.

Kur'an hikmettir. Vahiy ile inşa olmuş aklın muhakeme tarzı hikmettir. Kâinat, hadisat ve fıtrat ayetleriyle mutabık bir muhakemenin tefekkürü de hikmettir. Akleden kalbin hikmetine uygun davranışlara da hikmet denilir. Hikmetli davranmak için hikmetli düşünmek, hikmetli düşünmek için de hikmetle inşa olmuş bir tasavvur ve akla sahip olmak elzemdir.

Hakîm olan hakkı batıldan, adaleti zulümden, iyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan, kârı zarardan, kalıcıyı geçiciden, diriyi ölüden, hayrı hazdan, dostu düşmandan, güzeli çirkinden ayırandır.

Hikmet özü hakka dönük, sözü hakikate mutabık, fiili adalete muvafık olmaktır.

2.2. Hikmet ile "anlam" ve "amaç" bağlantısı

Hikmet, bir şeyi yaratmakla veya bir işi yapmakla alakalı değildir. O halketmek, faaliyette bulunmak, amel etmek, yapmaktır. Hikmet bir şeyi yaratırken veya yaparken, onu bir "anlam" ve "amaç" ile yaratmak ve yapmaktır. Yaptığı işte hiçbir amaç gözetmeyende hikmet aranmaz. Zaten hikmetin zıddı olan *sefeh* de budur: Anlam ve amaçsızlıktan dolayı isabetsiz iş. Sefih de, yaptığıru bir anlam ve amaç, bir hedef ve gaye gütmeden rastgele ve başıbozuk, isabetsiz ve uygunsuz yapan demektir.

Anlamlılık ve amaçlılık varlığın ilk yasasıdır. Zira Allah el-Hak'tır. *El-Hak* demek, "anlam ve amacın kaynağı" demektir. Zıddı olan *bâtıl* da "anlamsız ve amaçsızlığa" tekabül eder. Hakîm, her işinde bir anlam ve amaç olan zat için kullanılır.

En'âm 73. Ayet göklerin ve yerin "el-hak ile" yaratıldığıru söyler. Allah'ın göklerin ve yerin var olması için verdiği "ol" emrinin de aynı ayette "el-hak" olduğu vurgulanır. Bu iki hak'tan ilki göklerin ve yerin anlam ve amaçlılığına, ikincisi emir verenin anlam ve amaçtan yoksun bir emir vermediğine delalet eder. Artık böyle bir ayetin "Ve O Hakîm'dir, Habir'dir" diye bitmesi sürpriz olmayacaktır.

Hikmetin başı, anlamsızlıktan ve amaçsızlıktan beri olmaktır. "Onlar ki boş şeylerden yüz çevirirler."[1] Bu ilâhî tavsiye, esasen hikmete çağrıdır. Meşru eğlenceyi yasaklamayan, fakat kendisine gelince, "benim oyun ve eğlenceyle işim olmaz" diyen Allah Rasûlü'nün bu davranışı, ancak hikmet çerçevesinde anlaşılabilir.

2.3. Hikmet insan mutluluğunun garantisidir

Hikmet, sadece İslâm tefekkürünün temeli değil, insan mutluluğunun da garantisidir. Zira hayatın yükü altında inleyen insanı, içinde bulunduğu ana mahkum olmaktan kurtarıp, o ana hâkim kılacak olan mucizevi güç ilâhî hikmete imândır. Başa gelen ağır bir musibet ve imtihanın altından insan, başına gelen o şeyin içinde sayısız hikmetler gizli olduğu hüsnü zannıyla çıkar. Bu hüsnü zannın muhatabı Allah olunca, hüsnü zannın kendisi de ibadet ve dua olur. Bu dua sayesinde o ağır imtihan ona hafifletilir. O insan bu sayede derdini sever. Hatta o insana derdi derman olur.

Allah bir aileyi zihin özürlü bir yavru ile imtihan eder. Biri çıkar da, "bu çocuğun suçu ne ki doğuştan zihin özürlü doğdu?" diye sitem ederse, sitemin muhatabı doğrudan Allah olur. Ama bu Allah'ın hakkına geçmektir. Zira bu sorunun temelinde, Akıllı olarak doğmanın kazanılmış bir hak olduğu düşüncesi yatar. Sahi, bu doğru mudur? Yani insanın annesinden akıl sahibi olarak doğması, kazanılmış, bedeli ödenmiş bir hak mıdır? O zaman sormak lazım: Kim ödemiş bedelini? Ne ile ödemiş? Ne zaman ödemiş? Ödediyse bedelin bedelini kim tesbit etmiş?

Bu suallerin cevabı bellidir. Kimse doğuştan bedel ödememiştir. Herkes sahip olduklarına ilâhî bir ikram olarak sahip olmuştur. Yani insan Allah'tan alacaklı değildir. Aksine Allah'a borçludur. Hem de her şeyini borçludur. Borçlu olduğu Allah'a hesap sormaya kalkması, sadece nankörlüğünü artırır. Şu halde ikram sahibi ikramı dilerse şu oranda, dilerse bu oranda yapar. İkram, ikram edenin takdirine kalmıştır. Bu nedenle hiçbir ikram için "tam" sözcüğü kullanılamaz. "Tamı" söz konusu olmayanın "yarımı" da söz konusu olamaz. Neticede hiç kimse, Rabbine, O'ndan alacağı varmış gibi davranma hakkına sahip değildir.

[1] Mu'minun 23:3.

İşte bu okuma sayesinde hikmet insan mutluluğunun temelidir. Zira bu okumada hikmet vardır. Hikmetle bakan biri, başına gelen her musibetin içinde sayısız hikmetler gizli olduğunu düşünür. Allah ile savaşmak yerine –ki bu kesinlikle kaybedeceği bir savaştır- Allah ile barış içinde olur. Böyle olursa, "her zorlukla beraber bir kolaylık vardır" ilâhî yasasının tecellîsine muhatap olur. Bu da onu mutlu eder.

Hikmetle hareket eden insanın ilk fark etmesi gereken hakikat, kendi yeridir. Hakîm olan Allah hiçbir şeyi yersiz yaratmadıysa, bu kendisi için de geçerlidir. Sorması gereken soru şudur: Allah beni niçin yarattı? Yerim neresidir? Yerimde miyim, değil miyim? Değilsem, neden? Yerimdeysem, nasıl muhafaza edebilirim? Değilsem, nasıl yerimi doldurabilirim?

Hikmetle hareket etmeyen insanın zulmünün ilk muhatabı kendisidir. Zulmünden ilk zarar gören de kendisidir. O halde insan hikmetle çıktığı yolun daha başında kendi yerini bilecektir. Bu yeryüzünün en eskimez hikmetidir: Kendini bil! Zira kendini bilen Rabbini bilir, haddini bilen ise kendini bilir. Öte yandan haddini bilen kadrini bilir. Bir başka ifadeyle, Allah karşısında aczini bilen, eşya karşısında değerini bilir. Bu hikmete eren biri, kendini Allah'a kul eşyaya efendi olarak bulacaktır. Zaten istenen de budur. İnsana bahşedilen yeryüzünün halifesi olma görevi, ancak bu sadeye gerçekleşir.

Bilgide hikmet, eşyayı kendi hakikatiyle bilmektir.

Tecrübi bilimlerde hikmet, eşyayı yaratılış amacı istikametinde kullanmaktır.

Amelde hikmet, Allah'ın razı olduğunu yapmak, razı olmadığını yapmamaktır.

Beşeri münasebetlerde hikmet, dengeli davranmaktır.

Akidede hikmet, imân edilmesi gerekenlere imân etmek, inkâr edilmesi gerekenleri inkâr etmektir.

Konuşmada hikmet, hak sözü mukteza-yı hale uygun bir üslupla muhatapların idrak kapasitesini hesaba katarak söylemektir.

Siyaset ve yönetimde hikmet, adalettir.

İktisatta hikmet, *emânet* bilinciyle hareket etmektir.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Hakîm'e mülhak isimler: *Hakem, Ahkem, Hâkim*

Kur'an'da *h-k-m* kökünden Allah'a nisbetle üç isim gelmiştir: *el-Hakîm, Hakem, Ahkem. Ahkemu'l-hâkimîn* Tîn 8'de ve Hûd 45'te iki kez gelmiştir.

Kur'an'da üç yerde gelen *hayru'l-hâkimîn* tamlamasından *Hâkim* ismi çıkar mı?

Bu sualin cevabı evet olsa dahi, bu dolaylı bir çıkarım olacaktır. Zira terkipte tamlanan unsur olan *hâkimîn* çoğulunun tekil şekli Kur'an'da yer almamaktadır. Kaldı ki müstakil bir Hâkim ismi olması durumunda dahi, aynı kökten mübalağa ile ism-i fail formunda bir isim gelmişse, normal ism-i fail formu ile gelen isim ona mülhaktır. Zira Hakîm ismi, Hâkim ismini kapsar. "Hep hikmetle hükmeden" bir *Hakîm*'in, sadece "hükmeden" bir *Hâkim* vasfını içerdiği açıktır.

Hakem ismine gelince: Kur'an'da bir yerde doğrudan değil, dolaylı olarak Allah'a nisbet edilmiştir: "(De ki): "Hakikati açık ve net bir biçimde ortaya koyan bu kitabı size gönderen O iken, O'ndan başka bir hakem mi arayayım?"[1] Burada Allah'a doğrudan nisbet edilen bir isim-sıfat yoktur. "Allah'tan başka bir hakem mi arayayım?" cümlesinde hakem vasfının Allah'a nisbeti dolaylı bir nisbettir. Üstelik bu cümle Allah'tan başkasından hakemliği de nefyetmemektedir. Zaten, "Eğer eşlerin arasının açılmasından korkarsanız, onları bir hakeme gönderin"[2] ayeti de bunun delilidir. Neticede, Kur'an'da doğrudan Allah'a nisbet edilen bir "hakem" isminin olmadığını söylemek, isabetli bir hüküm olarak görünmektedir.

Bu isimler esmâ-i hüsnâ listemizde usulümüz gereği müstakil isim olarak yer almaz. Bunun iki nedeni vardır:

1. Bu üç ismin de Kur'an'da hiç müstakil gelmeyip terkip olarak gelmesi.

[1] En'âm 6:114.
[2] Nîsâ 4:35.

2. Bu üç isimle aynı köke mensup müstakil gelen bir ismin Kur'an'da mevcut olması.

Dolayısıyla bu üç isim de aynı kökten müstakil olarak gelen Hakîm ismine mülhaktır. Zaten bu kullarumların tümü de Medine dönemine girildiğinde yerini tek bir forma bırakacaktır. O da *Hakîm* ismidir.

Hakîm ismi Kur'an'da 97 yerde gelir. Bunların 6'sı dışında, geri kalan 91 kullarum Allah'ı niteler. Bazen belirli, bazen de belirsiz gelir. Yaklaşık 30 kadarı Mekkî, geri kalanı da Medenî ayetlerde yer alır.

Allah'ı nitelemeyen 6 adet *hakîm*'den Yâsîn 2, Yunus 1, Zuhruf 4, Lokman 2 ve Âl-i İmran 58 Kur'an'ı, Duhan 4 ise Allah'ın eşyanın tabiatı kıldığı yasaları veya yine o yasaların kaynağı olan 'ana kitabı' ifade eder.

Hakîm ismi geldiği her yerde, mutlaka esmâ-i hüsnâdan bir başka isimle gelir. Hiç tek olarak gelmez.

Bazıları Hakîm ismini 'Alîm ile açıklamışlardır. Öncelikle bu bir açıklama değil, totolojidir. Bir kavramı kendisiyle açıklamaktan farksızdır. Bu türden tüm kıyaslamalar dilin mantığına terstir. Hakîm'in karşılığı 'Alîm ise, ortada iki değil tek isim var demektir. Eğer bu ikisinin mânâsı bir olsaydı, lafzın farklı olmasına gerek yoktu. Lafız farklı ise, mana aynı değildir. Bu, dilin en değişmez kuralıdır: "İsimlerin farklılığı, mananın farklılığına delalet eder". Bu yüzden bir ismi bir başka isimle açıklamak, esasen iki ismi de açıklamamaktır. Bu yolla esmâ-i hüsnânın hepsini birbirinin açıklaması saymak işten değildir. Elbet bu yolun çıkmaz sokak olduğunu söylemeye hacet yoktur.

3.2. Birlikte geldiği isimler

'Azîz ismi ile birlikte gelir.

Kur'an'da 46 ayette Hakîm ismi 'Azîz ile birlikte gelmiştir.

'Azîz, izzet ve şerefin kaynağı, gücü mükemmel, üstün ve yüce olandır. 'Azîz olan Hakîm değilse, o izzet ve şeref, o üstünlük ve yücelik, o mükemmel güç başkalarına zulüm ve cefa olarak dönebilir. Zira hikmetsiz güç sahibi, nerde vurup nerde duracağını bilmez. Gücünü nerede kullanacağını bilmez. Sadece

gücünü kullanmayı bilen ve o güce maruz kalanın halinden anlamayan için güç zulüm demektir. İşte bu noktada 'Azîz isminin yanında Hakîm ismini görmek, insanın hamdini artırıyor. Zira en büyük güç ve kuvvet sahibi eğer Hakîm ise, bu durum, o güç ve kuvvetin yerinde ve isabetli kullanılacağı anlamına gelir. Hepsinde de 'Azîz ismi Hakîm'den önce gelir. Bunun sebebi de yukarıdaki satırlarda gizlidir. İşte bu değerlendirmelerimize Kur'an'dan canlı bir şahit:

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۚ وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"Allah'ın insanlar için açacağı rahmet kapısını kimse kapatamaz; O kapattıktan sonra da onu kimse açamaz: zira O her işinde mükemmeldir, her hükmünde tam isabet kaydedendir." *(Fatır 35:2)*

Bu ayette 'Azîz isminin tecellîsi, Allah'ın insana rahmet kapısını açıp açmaması üzerinden vurgulanmıştır. Sınırsız güç sahibi bir 'Azîz'in istediği kapıyı, istediğine, istediği zaman açıp kapaması anlaşılmayacak bir şey değildir. Fakat O aynı zamanda Hakîm'dir. Bu rahmet kapısını açıp kapaması ne tesadüfe bağlıdır, ne de keyfidir. O rahmet kapısını açıp kapamasının arkasında eşsiz hikmeti yatmaktadır. O hikmet de kulun bu kapıya yönelip yönelmediği, kapıyı tıklatıp tıklatmadığı ile alakalıdır. Yani Allah gücünü hikmetiyle kullanır. Oturduğu yerden "Allah'ın rahmeti nasıl olsa sınırsız, rahmet kapısını açacak olsa kimse engel olamaz" diye düşünüp de, o rahmete yönelmeyen, Allah'ın Hakîm ismine ya imân etmiyor, ya da imânın hakkını vermiyor demektir.

'Azîz ve Hakîm ismi ile biten şu ayet, tam da bu dediklerimizi teyit etmektedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ۖ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"Biz her peygamberi yalnızca kendi kavminin diliyle gönderdik ki, mesajı onlara açık ve net olarak iletsin. Bundan sonradır ki Allah isteyenin sapmasını dileyecek,

isteyeni ise doğru yola yöneltecektir: Zira her işinde mükemmel olan, hükmünde tam isabet kaydeden O'dur."

(İbrahim 14:4)

Kur'an'ın beyanına göre Allah, insanın kaderini kendi çabasına bağlı kılmıştır. Allah'ın sonsuz gücünü hatırlayıp da o gücü hikmetle kullandığını unutanlar, Allah'ın Hakîm ismiyle ilgili bir problem yaşıyor demektir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ۝٨ خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٩

"Bir de imân eden ve imânına uygun eylemler ortaya koyan kimseler var ki, her tür nimetle dolu olan cennetler onların olacak: Onlar orada Allah'ın mutlaka gerçekleşecek olan vaadi uyarınca ebedi kalacak. Zira O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet edendir."

(Lokman 31:8-9)

'Alîm ismi ile birlikte gelir.

Hakîm ismi 37 yerde 'Alîm ismi ile birlikte gelir. Bir zat her şeyi bilmiyorsa, asla her işinde hikmetli olamaz. Hakîm sıfatını hak edecek biri, mutlaka 'Alîm olmalıdır. Kendisine hiçbir şey gizli kalmamalıdır. Zaten her yaptığında isabet kaydetmenin yolu da budur. Bir zat 'Alîm olsa da Hakîm olmasa, bu kez de bilgisini mahlûkatın hayrına kullanacağından emin olunamaz.

Bu iki isim Mekkî ayetlerde Yusuf sûresinin 3. ayeti hariç, hep Hakîm ismi Alîm isminden önce gelir. Fakat Medine'de sıralama bunun tam tersidir: *'Alîmun Hakîm.* Zira Mekke muhalefet, Medine ise iktidar ortamıdır. Mekke'de mü'minler zor yıllar geçirdiler. "Neden böyle?" sualine Kur'an adeta bu iki isimle cevap veriyordu: O Hakîm'dir, şu zor yılların içinde sizin bilmediğiniz sayısız hikmetler gizlidir. Bugün üzülüyorsunuz, fakat yarın sevineceksiniz. Bunu siz bilmiyorsunuz, fakat 'Alîm olan Allah biliyor. İşte, Allah'ın sadece gökte değil yerde de ilâh olduğunu söyleyen şu ayet Mekke tarihini taşıyor:

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ۝٨٤

"Zira gökte de ilâh olan yerde de ilâh olan yalnızca O'dur; ve O her hükmünde tam isabet sahibidir, her şeyi bilendir. *(Zuhruf 43:84)*

Alîm isminin Hakîm'den önce geldiği ve iktidar olan mü'minlerin karşı karşıya kaldıkları sosyal meselelerle ilgili şu ayetler de Medine tarihini taşıyor:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Zekâtlar yalnızca yoksullar ve düşkünler için, bu işi yapan görevliler ve kalpleri kazanılacak kimseler için, özgürlükleri elinden alınanlar ve borç yükü altında ezilenlere, Allah yolunda gösterilen her türlü faaliyete ve yolda kalmışlara verilir: Bu Allah'ın koyduğu bir kuraldır. Ve Allah her şeyi bilir, her hükmünde tam isabet sahibidir."

(Tevbe 9:60)

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

"Doğrusu, Allah katında kabul gören tevbe, yalnızca bilmeyerek kötülük işleyen ve sonra vakit geçirmeden Allah'a yönelenlere mahsustur. İşte Allah da onları affa yönelecektir; zira Allah her şeyi bilendir, her hükmünde tam isabet edendir." *(Nisa 4:17)*

Habir ismi ile birlikte gelir:

Bu iki isim üç yerde birlikte gelir: Hûd 1, En'âm 18 ve Sebe' 1. Bir önceki bapta söylediklerimiz burası için de geçerlidir. Hakîm olmayanın her şeyden haberdar olması hayra alamet değildir. Habir olmayanın ise Hakîm olması zaten mümkün değildir.

Üçü de Mekkî'dir ve hepsinde de Hakîm öndedir. Bununla verilen mesaj açıktır: Size şer gibi gelen bütün bu acı olayların

arkasında sayısız hikmetler gizlidir, Rabbiniz çektiklerinizden haberdardır. Daha bu nedir ki? O'nun hikmeti tüm bir kâinatı kuşatmış, onun ilmi sizin idrakinizi aşan âlemlere uzanmıştır:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ ۚ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۚ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

"Zira gökleri ve yeri gerçek bir amaca mebni olarak yaratan O'dur. O ne vakit "Var ol!" derse, *(varlık)* ***hemen varoluş sürecine girer: O'nun sözü*** *(sanal değil)* ***tahakkuk eden bir gerçekliktir. Ve Sur çalındığında, otorite yalnızca O'na ait olacaktır. O gerçekliğin algılanamayan kısmını da, algı kapsamına giren kısmını da bilendir: O her hükmünde tam isabet edendir, her şeyden haberdar olandır."***

(En'am 6:73)

'Alî ismi ile birlikte gelir:

Sadece Şûrâ 51'de gelir. Her hükmü isabetli olan Allah'ın aynı zamanda aşkın ve yüce olduğunu bildirir. Bu iki isim adeta teşbih ve tecsim kutuplarına sapmamak için bir denge unsuru gibi birbirini dengelemektedir. Geldiği ayet, Allah'ın insana konuşmasının nasıllığı hakkındaki tek ayettir:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَآءُ ۚ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

"Hiçbir ölümlüyle Allah'ın *(yüz yüze)* ***konuşması olacak şey değildir; ancak O ânî ve içe tesir eden ilâhi bir ilham yoluyla, veya bir perde arkasından, ya da O'nun dilediği şeyi yine O'nun izniyle bildirsin diye bir elçi göndermek suretiyle konuşur: Şüphesiz O aşkın ve yücedir, her hükmünde tam isabet sahibidir.*** *(Şura 42:51)*

Bu ayet, ilâhî vahyin inişini algılamada yanlış tasavvura sapacak olanlara bir uyarıdır: Ey tenzih yanlıları: Allah'ı hayattan ve insandan kopuk algılamayın! Zira O Hakîm'dir. Ey teşbih yanlıları: Allah insanla konuştu diye, bunu insanın konuşmasına benzetmeye yeltenmeyin! O 'Alî'dir, aşkın ve yücedir.

Hamîd ismi ile birlikte gelir.

Sadece Mekkî olan Fussılet 43'te gelir. Ayet Kur'an vahyi hakkındadır. Allah'ın vahyi indirmesi, hiç şüphesiz sonsuz hikmetinin bir gereğidir. Bunun yanında, insanın hamdini gerektiren bir ilâhî ikramdır. Bu iki ismin birlikte gelişi bu hakikati ima eder:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ ۖ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

"Şüphesiz onlar, kendilerine ulaştığı halde bu ilâhi uyarıyı inkâr edenlerdir: çünkü o, elbette pek yüce bir Kitaptır. Hiçbir anlam ve amacından saptırma çabası ona ne önünden açıkça, ne de ardından gizlice ilişemez: o, her tür övgüye lâyık, hükmünde isabetli olan tarafından indirilmiştir.

(Fussilet 41:41-42)

Vâsi' ismi ile birlikte gelir.

Sadece Medenî Nisa 130'da böyle gelir. Allah'ın insanları gelir dağılımı açısından farklı farklı yaratmasının, Hakîm isminin bir tecellîsi olduğu ima edilir. Bununla beraber, Allah darlık çekene lutfunda sınırsız bir Vasi' olduğunu da hatırlatır:

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾

"Ve eğer** (her şeye rağmen) **eşler ayrılırlarsa, Allah lutfuyla her birinin geçimini sağlar: Zira Allah** (lutfunda) **sınırsızdır, her hükmünde tam isabet sahibidir." *(Nisa 4:130)*

Tevvâb ismi ile birlikte gelir.

Sadece Medenî Nûr 10'da böyle gelir. İki isimden Hakîm, "Neden insanın günah işlemesine izin verdi?" veya "Yeryüzünde günah işleme yeteneğine sahip bir varlığı neden yarattı?" sualinin cevabıdır: Zira O Hakîm'dir. Hikmeti vardır. Günahın olmadığı bir yerde irade, iradenin olmadığı bir yerde insan, insanın olmadığı bir yerde ise birçok sıfatın tecellîsi olmazdı. İnsan günah işleyebilen bir varlıktır, bu doğru, ama aynı zamanda Allah da tevbe kapısını hep açık tutan ve tevbeleri kabul eden bir Tevvâb'dır:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"(Düşünsenize bir), ya Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı? İyi ki Allah, kendisine yönelenlerin tevbesini tekrar tekrar kabul edendir, üstün hikmet sahibidir."

(Nur 24:10)

3.3. Allah'ın her işinde hikmet, her hikmetinde hayır vardır

Allah'ın her işinde hikmet vardır. Bizim aklımız her şeyin hikmetine eremeyebilir. Fakat biz onun hikmetine eremedik diye, o şey hikmetsiz değildir. Onun hikmeti vardır da biz ona erememişizdir. İnsana düşen varlığın ve eşyanın hikmeti üzerinde düşünmek ve o hikmeti araştırmaktır. Hikmet arayışı tefekkür faaliyetinin zirvesidir. İnsan hikmetin peşine düşünce, hikmet de insanın peşine düşer. Belki insan hikmeti bu sayede bulur. İnsan, "kendim aradım, kendim buldum" zanneder, fakat esasında hikmet aşığı insanı arayıp bulan hikmetin ta kendisidir. Fakat hikmetin kendisini bulması için, süreci insanın başlatması şarttır.

Nasıl ki Allah'ın her işinde bir hikmet varsa, her hikmetin sonu da mutlak hayırdır. Hikmetli olanda şer, şer olanda hikmet yoktur. Şu halde hiçbir şey yaratılışı itibarıyla şer değildir. Şer bir şeyin yaratılışından kaynaklanmaz, onun yaratılış amacına aykırı kullanımından kaynaklanır. Üzüm insan içki üretsin de sarhoş olsun diye yaratılmamıştır. Fakat insan üzümden imal ettiği alkol ile sarhoş olup Allah'ın verdiği en büyük nimet olan aklı örtüyorsa, bu üzümün şer olduğu anlamına asla gelmez. Olsa olsa üzümün yaratılış amacına aykırı kullanımı anlamına gelir. Bu da hem üzüme zulüm, hem akla zulüm, hem yapanın kendisine zulümdür.

Şu halde açıkça diyebiliriz ki: Hikmetten şer zuhur etmez, hikmetsizlikten şer zuhur eder. Değilse, eşyanın fıtratında şer yoktur. Zira onu yaratan Allah'tır. Allah ise Hakîm'dir. Hakîm, hikmetsiz iş yapmayan demektir. Her yarattığını hikmetle yaratan Allah, şerri eşyanın fıtratına yerleştirmez. Zaten Allah'ın Kur'an'da geçen bir ismi de Hayır'dır: *Vallahu hayrun ve ebkâ*: Allah Hayr'dır, bâkîdir.[1]

[1] Tâhâ 20:73.

Hakîm olan Allah'ın her işinde bir hikmet olduğunun güzel bir misali domuzdur. Domuz eti haramdır. Fakat domuzun yaratılışında sayısız hikmetler vardır. Bu nedenle bir mü'min domuz neslinin yeryüzünden kazınmasını amaçlayamaz. Bu Allah'ın bir ayetini yok etmekle eşdeğer bir cürüm olur.

Sual: Domuzun yaratılışında ne hikmet olabilir ki?

Cevap: Domuz beslenmede sınır tanımaz. Üremede sınırı yoktur. Eşini kıskanmada sınırı yoktur. Yani domuz sınırsızlığı temsil eder. Domuz yasağı domuz eti ile başlar, fakat domuz eti ile bitmez. Esasen Kur'an'ın koyduğu her hükmün bir maddi bir manevi, bir hukuki bir de ahlaki boyutu vardır. Domuz eti yasağının hukuki boyutu domuz eti yasağıdır, ahlaki boyutu ise domuzlaşmaktır.

Domuzlaşmak sınır tanımamaktır. Bu yüzden Allah insanoğluna sınırlar koyar. İlâhî yasaklar bu sınırlardır. İnsan bu sınırları tanımazsa, domuzlaşmış olur. İbadetlerin ahlaki amacı insanın domuzlaşmasına mani olmaktır. Namaz insana Allah karşısındaki acziyet ve sınırlılığını öğretir. İnsan küstahlaşır da Allah karşısında haddini bilmezse, domuzlaşmış olur. Oruç insana nefsini tutmayı öğretir. Esasen oruç tutmak nefsini tutmaktır. Oruç tutup da nefsini tutmayan, bu emrin şer'i boyutunu ifa edip, ahlaki boyutunu ihmal ediyor demektir. Zekât insana hırsını yenmeyi öğretir. Servetin emânet olduğuna inanan paylaşmaktan zevk alır, servetin mülkiyet olduğuna inanan Karunlaşır. Karunlaşmak, domuzlaşmaktır.

Ahlaken domuzlaşan insan dilini yönetemez. Aksine dili onu yönetir. Dili kendisini yönetenlerin başına gelenlerin çoğu, dilinin belasıdır. Dilini domuzlaşmaktan koruyan, dilinin belasından emin olur. Ahlaken domuzlaşan gözünü yönetemez. Aksine gözü onu yönetir. Bakmaması gerekene bakar. Kendini haramdan alıkoyamaz. Allah'ın, "bakışlarının bir kısmından vazgeçsinler" buyruğunu gözüne dinletemez. Gözü kendisine ihanet eder. Sınır tanımayan göz domuzlaşma hastalığına tutulmuştur. Böyle biri kulağını yönetemez. Her şeyi dinleyen ve her söylenene yatan bir kulak, sınırları olmayan bir kulaktır. Böyle bir kulak ahlaken domuzlaşmıştır.

Aynı şey duygu ve düşünce için de geçerlidir. Duygusunu ve aklını yönetemeyenin, duygusu ve aklı sınır tanımaz. Sınır

tanımayan duygunun sahibine ne fenalıklar yaptıracağını kimse tahmin dahi edemez. "Yüreğinin götürdüğü yer git!" diyenler, sınır tanımayan yürek sahiplerine en büyük kötülüğü yapanlardır.

İşte bu yüzden Kur'an muhatabını Allah'ın hükmüne uymaya çağırır. Bu çağrı, insana sınırlarını bil çağrısıdır:

اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"Hüküm yalnızca Allah'a aittir. Ben yalnızca O'na güvendim; şu halde güveni (imân) olanlar da yalnızca O'na güvensinler." *(Yusuf 12:67)*

Yine Hakîm olan Allah insanı en büyük hikmet olan Kur'an'ın hükümlerine uymaya çağırırken şöyle buyurur:

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِي حَكَمًا ﴿١١٤﴾

"Hakem olarak Allah'tan başkalarını mı tercih ediyorlar?" *(En'am 6:114)*

Mekkî bir ayette Allah Rasûlü'nden, Allah'ın hükmüne sabretmesi istenir:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

"Sana vahyedilene uy ve Allah hüküm verinceye kadar sabret: Zira O hükmedenlerin en hayırlısıdır."

(Yunus 10:109)

Neden?

Zira, Allah'ın hükmünün arkasında yatan hikmet bazen çok sonraları anlaşılabilir. Bunu, o hükmü veren Allah daha baştan bilir, fakat o hükmün muhatabı bilemeyebilir. İşte imân burada devreye girer. Allah'ın Hakîm olduğuna imân eden kimse, hikmetine eremese de, Allah'ın her hükmünde bir hikmet olduğuna imân etmiştir. Allah'ın hükmünün karşısında hikmetsiz hüküm yer alır. Hikmetsiz hükme Kur'an "cahiliye hükmü" adını verir:

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

"Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Aklı başında bir toplum için hüküm koyma açısından Allah'tan daha iyi biri olabilir mi?" *(Maide 5:50)*

Bu tür bir hüküm "kendini bilmezlik" ve "haddini bilmezlik" üzerine kuruludur. Zira *cahiliye* bir "bilmezlik durumu" değil, bir "kendini bilmezlik" durumudur.

Allah Hakîm isminin tecellîsi olarak nimet verdiğinde, size dengeyi sağlayacak biçimde verir. O nimet sayesinde bozulan dengeniz düzene girer. Ya da o nimet dengenizi bozmaz ya da bozmayacak şekilde gelir elinize. Servetse şımarmazsınız, çünkü oldukça güç ve zor kazanmışsınızdır. İlimse onu kötüye kullanmazsınız, onu dengeleyecek bir fehimle birlikte verir. Güç ve iktidarsa, bu iktidarı dengeleyen muhalifler verir...

3.4. Sebep-sonuç yasaları da Allah'ın hikmetindendir

Mahlûkatın yasaları arasına sebep-sonuç ilişkilerini koymak da Allah'ın Hakîm isminin bir tecellîsidir. Hakîm olan Allah, bir takım sonuçları bir takım sebeplere bağlamıştır. Başka bir tabirle, bir takım sebepleri bir takım sonuçların illeti kılmıştır. Bu Hakîm olanın hükmüdür. O hikmeti gereği eşyaya yasa koymuş, iradeli varlıkları *sünnetine* iradesiz varlıkları *âdetine* tabi kılmıştır. Allah'ın eşya için koyduğu "ilâhî ölçü" olan *kader,* tam da budur. Bu yüzden kadere inanmak demek, Allah'ın hiçbir şeyi ölçüsüz, ilkesiz, yasasız yaratmadığına inanmak demektir.

Suyun deniz seviyesinde yüz derecede kaynaması Allah'ın kaderidir. Atmosfer içinde yukarıdan atılan bir cismin yere düşmesi Allah'ın kaderidir. Elektronun atom çekirdeği etrafında dönmesi Allah'ın kaderidir. İyiyi ve kötüyü seçmek için iradesini kullanması, insanın kaderidir. İradesini kötüyü seçme istikametinde kullanan hüsrana uğrar. Hüsran sonucunu kötüyü tercih sebebine bağlayan Hakîm olan Allah'tır. İradesini iyiyi seçme istikametinde kullanan saadete ulaşır. Saadet sonucunu, iyiyi seçme sebebine bağlayan da Allah'tır. Bu O'nun hükmüdür. Şu halde bir olayı sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklamak, esasen Allah'ın Hakîm isminin tecellîsine atıf yapmaktır.

Tarihi olayların arkasında yatan hikmeti, Rasulullah'ın hicret sırasında yaşadıklarından yola çıkarak dile getiren şu ayetin, Allah'ın Hakîm ismi ile bitmesi tesadüf değildir:

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

"Eğer ona destek vermezseniz, unutmayın ki ona Allah yardım edecektir: İnkârda direnenler onu sürüp çıkardıkları zaman** (Muhammed sadece) **iki kişiden biriydi. Hani o ikisi mağaradayken, o arkadaşına, "tasalanma, Allah bizimle beraberdir!" demişti de, bunun üzerine Allah ona katından bir sükunet indirmiş ve onu sizin göremediğiniz güçlerle takviye etmişti: Böylece inkârda ısrar edenlerin dâvâsını alçalttı, Allah'ın dâvâsıysa en yüce olma konumunu korudu; çünkü Allah'tı her işinde mükemmel olan, her hükmünde üstün hikmetler bulunan. *(Tevbe 9:40)*

23 yıllık nübüvvet sürecinde Medine sonucunun alınmasının sebebi Mekke'dir. Mekke sebebi olmasaydı, Medine sonucu elde edilemezdi. Bu Allah'ın yasasıdır: Refah içinde şımarmış Mekke toplumu hakikat ve adaleti yitirmiş, ahlaken çürümüş bir toplumdur. Böyle bir toplumda hakikat ve adalet çağrısı, toplumun en zayıf ama en temiz, madden mağdur ama manen mağrur kesimlerini kendi safına çekecekti. Zira bu fıtratın çağrısıydı. Sonunda fıtrat galip geldi. Fiyatı olanlar, değeri olanlara yenildi. Şahsiyeti olanlar, egosu olanlara galip geldi. Mekke mü'minler için mezun olmaları gereken bir okuldu. Medine'de kuracakları yeni dünyanın nasıl olmaması gerektiğini Mekke'den öğrendiler. Öğrendikleri arasında, Allah'ın gücü ve yardımı en başta geliyordu. Şu ayetlerin üçü de aynı sûrede, üçü de Allah'ın Hakîm ismi ile bitiyor:

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"..kaldı ki zafer garantili yardım, başkasından değil yalnızca Allah katındandır: Elbette Allah her işinde mükemmel, her hükmünde hikmetli olandır." *(Enfal 8:10)*

وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۚ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَّا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

"..ki onların yüreklerini O kaynaştırdı; eğer sen yeryüzünün bütün servetini harcasaydın, onların yüreklerinin arasını kaynaştıramazdın, ama Allah onları birleştirdi: Çünkü her işinde mükemmel olan, her hükmünde hikmetli olan O'dur. *(Enfal 8:63)*

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهٗٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ ۗ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا ۖ وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝٦٧

"Kıran kırana gerçekleşmiş sıcak bir savaş sonucu olmadıkça, bir peygambere esir almak yakışmaz. Sizler bu dünyanın geçici değerlerini istiyorsunuz; ama Allah *(sizin için daha yüce bir değer olan)* ***âhireti istiyor: zira Allah iradesinde pek yüce, işinde hikmetli olandır.*** *(Enfal 8:67)*

Sebep-sonuç yasalarının sünnetullah alanına giren kısmı iradeli varlıklarla ilgilidir. Bir de adetullah alanına giren sebep-sonuç yasaları var ki, onlar iradesiz varlıklarla ilgilidir. İradeli varlıkların bağlı olduğu yasalar, iradesiz varlıkların bağlı olduğu yasalardan farklıdır. İlkinde Allah kulun iradesini sebep-sonuç yasasına dâhil etmeyi murad etmiştir. Bu yüzden insana yaptıklarının sorumluluğunu yüklemiştir. İnsan ahirette (sonuçta) ne ile karşılaşacağını merak ediyorsa, buradan neyi gönderdiğine bakmalıdır. Adetullaha giren sebep-sonuç yasalarında ise muhatap, aklı, iradesi ve vicdanı olmayan gökler ve yerler gibi 'musahhar' varlıklardır:

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝١

"Göklerde olan her şey ve yerde olan her şey Allah adına hareket ettiler *(de, bu kozmik düzen öyle oluştu)*: ***Zira O'dur her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde hikmetli olan O'dur."*** *(Saf 61:1)*

4. HAKÎM İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Kur'an-ı Hakîm

Kur'an tüm diğer vahiyler gibi, Hakîm olan Allah'tan nazil olan bir hikmetler hazinesidir. Zira Kur'an, kendi

çağının ve sonraki tüm çağların insanına Hakîm isminin en büyük tecellîsidir. Allah'ın Hakîm sıfatı Kur'an'da öyle yoğun tecellî etmiştir ki, bu tecellî sayesinde Kur'an baştan sona hikmete kesmiş, o da "hakîm" sıfatıyla muttasıf olmuştur.

Hakîm olan Allah zatı için kullandığı Hakîm vasfını Kur'an için de kullanır:

وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ۝

"Hakîm olan Kur'an şahit olsun!" *(Yâsîn 36:2)*

Yani: İçinde barındırdığı hükümler baştan sona hikmet dolu olan Kur'an şahit olsun. Hükümleri benzer hükümler içerisinde tam isabet kaydeden Kur'an şahit olsun.

تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۝

"İşte bunlar, hakîm olan Kitab'ın ayetleridir." *(Yunus 10:1; Lokman 31:2)*

Hakîm olan Kur'an'ın hikmeti, muhatabını hedefine tam olarak ulaştırır. Bunu da Kur'an'dan öğreniyoruz: "Hedefe tam ulaştıracak çapta bir hikmet..."[1]

Kur'an'ın *hakîm* bir kitap oluşu, içinde *hikmet-i bâliğa* sahibi haberlerin bulunuşu, elbette tesadüf değildir. Zira Kur'an'ı Hakîm olan Allah indirmiştir:

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝

"Bu kitabın indirilişi her işinde tek mükemmel olan, her hükmünde Hakîm olan Allah katındandır." *(Casiye 45:2)*

Kur'an, inşa ettiği herkesi hikmetiyle donatmıştır. Kur'an'ın hikmetle donattığı ilk şahsiyet vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber Kur'an'ın talebesi olmadan önce pasif iyi idi. Mekke'de hiç düşmanı yoktu. İddiası ve savunduğu bir davası da yoktu. Hiçbir rivayet onun peygamberlik öncesinde Mekke'nin lider adayları arasında olduğunu söylemez. Kendi

[1] Kamer 54:5.

halinde, işinde gücünde biri idi. Ne zaman ki vahyin öğrencisi oldu, işte o zaman Abdullah'ın oğlu Muhammed gitmiş sanki yerine bambaşka bir insan gelmişti. Vahyin rehberliğinde pasif iyi aktif iyi olunca, dün dost olanlar bugün düşman oldular. Dün "el-emîn" diyenler, bugün "el-mecnûn" dediler. Dün el üstünde taşıyanlar, bugün ayakaltına alma yarışına girdiler. Dün sevenler bugün sövmeye başladılar. Dün hiçbir şeyine ilişmeyenler bugün hayatına kastettiler.

Fark neydi?

Fark Abdullah oğlu Muhammed'in hayatının vahiy tarafından inşa edilmesiydi. O bu sayede "âlemlere rahmet" oldu. Vahiy, işinde gücünde, başkalarının etlisine sütlüsüne karışmayan kendi halinde bir insanı, yeryüzünün en büyük önderini dönüştürmüştü. Onu hikmetle donatmıştı. Bu hikmet sayesinde o hakikatin yaşayan dili oldu. İnsanlığın gördüğü en büyük imân hamlesini başlatan lider oldu. İdeal eş, örnek baba, adil yönetici, muzaffer komutan, model insan oldu. Kur'an'ın kazandırdığı hikmet ile öyle ölçülü ve dengeli bir kişilik kazanmıştı ki, değil dostlarının, düşmanlarının dahi hayranlığını kazanmıştı.

Kur'an sonsuz hikmet hazinesiyle model bir nesil inşa etti. Deve çobanlarından yeryüzü fatihleri çıkardı. Eşkıyadan evliya çıkardı. Ümmi bir toplumdan, erdemli bir cemaat çıkardı. Bu cemaate öyle bir hikmet aşkı aşıladı ki, onlar bu aşkı yeryüzünün dört bir tarafına yaymak için seferber oldular. Gönül fethinin fatihleri olup, sayısız insanda yürek devletini kurdular. Bütün bunları hikmetle yaptılar. O hikmeti ise Kur'an'dan aldılar. Kur'an sayesinde dünyanın en izzetli ve şerefli toplumu ümmeti haline geldiler. Hakîm olan Allah onları, hikmetsiz hareket ettiklerinde zillete düşeceklerini söyleyerek uyardı:

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

"Eğer hakikatin apaçık belgeleri size geldikten sonra zillete düşecek olursanız, Allah'ın her işinde mükemmel olduğunu, her hükmünde Hakîm olduğunu unutmayın!"

(Bakara 2:209)

4.2. Muhkemat ve muteşabihat

Kur'an'ın tüm ayetleri, kaynağı açısından muhkemdir. Bunu şu ayet dile getirir: "Bu, Hakîm ve Habir olan Allah tarafından ayetleri muhkem kılınmış, sonra tafsilatlı bir biçimde çok boyutlu hale getirilmiş bir kitaptır."[1] Fakat Kur'an'ın tüm ayetleri mânâsı açısından tek değil iki sınıftır. Âl-i İmran sûresinin 7. ayeti Kur'an'ın ayetlerini mana açısından iki sınıf olarak tasnif eder: 1. Sınıfa giren ayetler "kitabın anası" olan *muhkemat*'tır. 2. Sınıfa giren ayetlerse, *muteşabihat*'tır.

Muhkemât, adı üstünde hüküm cümlelerinden oluşan ayetlerdir. Bunlar ilk bakışta anlaşılır. Yoruma açık değildir. Ne söylediğini açık ve sade olarak ortaya koyar.

Muteşabihât ise *muhkematın* zıddına kapalıdır. Anlamak için tezekkür, tedebbür, tefakkuh, taakkul ve tefekkür gerekir. *Muteşabih*'in üretildiği kök "benzer" anlamındaki *şibh*'tir. "Kuşku" anlamındaki *şubhe* de aynı kökten gelir. Aslında aralarında farklılık olan iki şey birbirine benzerse, biri diğerinin *şebîh*'i olur. Birini diğerinden ayırmakta *şubhe*'ye düşeriz. Müteşabih, birbirine benzeyen birden fazla şeyi ifade eder. Bunları birbirinden hakkıyla ayırıp, "şu kesinlikle şudur, bu da kesinlikle budur" diyebilmek bilgi, uzmanlık, hassasiyet, ince işçilik, emek ve gayret gerektirir.

Sözün üç unsuru vardır: *Hatip, hitap, muhatap.*

Vahyin hatibi Allah'tır. Dolayısıyla hatipten dolayı müteşabihlik olmaz. Zira hiçbir hatip anlaşılmasın diye söz söylemez. Müteşabihlik ya hitaptan ya muhataptan kaynaklanır. Hitaptan kaynaklanan müteşabihlik ya zorunludur veya değildir. Zorunlu olana örnek gaybın teşbihinden kaynaklanan müteşabih ayetlerdir. Cennet, cehennem, ahiret ayetleri bu kısma girer. Bunlar dilin tabiatı gereği zorunlu olarak müteşabihtir. Bu türden müteşabihler, insan gabya muttali olmadığı sürece hep müteşabih kalacaktır. Zorunlu olmayan müteşabihlik ise, hitabın mecazi niteliğinden kaynaklanır. Bunun amacı da, söz konusu ayetler üzerinde muhatabı daha fazla tedebbür ve tefekküre sevk etmektir. Kur'an bu tür hitaplarında, muhataptan emek ister. Muhatap ne kadar emek verirse, hitap o kadar mânâsını açar.

[1] Hûd 11:1.

Muhataptan kaynaklanan müteşabihlik, muhatap hitaba yaklaştıkça yerini muhkeme terk eder. Bu tür müteşabihlik, ya bilgi eksikliğinden ya da tefekkür ve tedebbür eksikliğinden kaynaklanır. Bu ikisi arttıkça bu sınıfa giren müteşabihlik de azalır.

4.3. "Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir"

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"O hikmeti dilediğine/dileyene verir. Kime hikmet verilmişse, doğrusu ona çok hayır verilmiştir: Fakat derin kavrayış sahiplerinden başkası bunu kavrayamaz."

(Bakara 2:269)

Bu ayetteki hikmeti İbn-i Abbas ve daha başka otoriteler Kur'an olarak anlamışlardır.

Kur'an, Allah tarafından "hakîm kitab" olarak nitelendirilmiştir (10:1). Kur'an'ın hakîm olması da "muhkem" mânâsındadır. Zira Kur'an kendi içinde sağlam bir akide ve akıl taşıyan bir kitaptır.

Hikmet verilen kimse, aklı nefsin eline değil nefsi aklın eline verir. Akıl nefsin atı olursa, nefis aklı şerre sürer. Eğer nefis aklın atı olursa, akıl nefsi hayra sürer. Ancak bunun için bir şart vardır: Aklı da imânın eline vermek. İmânın hükmü altına giren akıl, kendisine bağlanan duyguları kontrol eder. Onlara hükmeder, onları iyi yönetir.

Hikmet hükmetmektir, yani yönetmektir. Yönetmek için kaptanın kaptan köşkünde ve dümenin başında, tayfanın da tayfa makamında olması şarttır. Allah ruhu, hayat gemisinin kaptan köşkünde otursun diye üflemiştir. *Akıl, vicdan, irade* ruhun üç organıdır. *Ruh akılla bilir, vicdanla duyar, iradeyle yapar.* Ruhun bu organları yönetebilmesi için bunların aktif olması şarttır. Eğer akıl, vicdan ve irade pasif olursa ruhun organları felç olmuş demektir. Ruh artık o gemiyi yönetemez olur. Ruhun yerine ceset geçer de hayat gemisinin dümenine otururşa, bu geminin saadet durağına vasıl olması değil, felaket kayalıklarına bindirmesi mukadder olur.

Eğer hayat gemisinin kaptan köşkündeki ruh akıl, vicdan ve irade ile bedeni yönetirse, dil, göz, kulak, el ve ayak bu kaptana tabi olur. Bu organlar temyiz yeteneği kazanırlar. Hakîm'in hikmetine mazhar olan bu insan diline, gözüne, kulağına, eline, beline, ayağına sahiptir; dili, gözü, kulağı, eli, ayağı, beli o insana değil. Böyle biri diline gelen her şeyi söyleyemez, kelimelerini yönetir. Böyle biri her şeye bakamaz, gözünü yönetir. Böyle biri kulağına her gelene inanamaz, kulağını yönetir. Böyle biri elini her şeye uzatamaz, canının çektiği yere gidemez. Öyle yaparsa hikmetsiz davranmış olur. Hikmetten pay alanı eli ayağı yönetmez, aksine elini ayağını o yönetir.

Hikmetten pay alan duygu ve düşüncesini yöneten insandır, duygu ve düşüncesi tarafından yönetilen değil. Zaten tefekkür aklı yönetmektir. Hitabet dili yönetmektir. Salih amel eylemi yönetmektir. İrade arzuyu yönetmektir. Vicdan kalbi yönetmektir.

İbadetlerin tümü de insana yönetmeyi öğretmek için teşri kılınmışlardır. Namaz vakti ve bedeni yönetmeyi öğretir. Zekât serveti yönetmeyi öğretir. Hac kitleyi yönetmeyi öğretir. Oruç şehveti yönetmeyi öğretir. Cihat gayret ve çabayı yönetmeyi öğretir.

4.4. Peygamberlere hikmet verilmiştir

Hz. Lokman'a hikmet verilmiştir...

Hakîm olan Allah'ın hakîm olan kitabı Kur'an, Lokman'a verilen hikmetten söz eder.[1] O hikmet, "Allah'a şükret" emrinde gizlenmiştir. Bu emrin ardından Hz. Lokman'ın oğluna öğütlerinin yer aldığı ayetler gelir. Biz "hikmet"in mânâsını bu örnek üzerinden bir kez daha anlarız. Meğer Lokman'a verilen "hikmet" sayesinde o "Allah'a şükret" emrinin nasıl okunacağını bize öğretirmiş.

Bu hikmet şu olsa gerek: Evlat Allah'ın nimetidir. Her nimetten dolayı olduğu gibi, evlat nimetinden dolayı da Allah'a şükür gerekir. Evlada verilen terbiye ve hayır öğüt, evlat nimetine şükrün başıdır. Bu öğütün başında da şirkten sakınma uyarısı gelir. Zira tevhîd hakikati, hakikatlerin başıdır.

Hz. Yusuf'a hikmet verilmiştir...

[1] Lokman 31:12.

Hz. Yusuf'a verilen hüküm ve ilim birleşerek onda hikmeti vücuda getirmiştir.[1] O, bu hikmet sayesinde birçok badireyi aşarak imânının imtihanını yüz akıyla vermiştir. Ahlak, doğruluk, sabır, sebat, liyakat, ehliyet ve iffetle bir kişinin koca bir toplumun kaderini değiştireceğini Kur'an'ın şahitliğiyle isbat etmiştir. Hz. Yusuf üzerinden herkese verilen mesaj açıktır: Ey zamanının Yusuf'u! Gömleğinin nereden yırtıldığına dikkat et!

Hz. Davud'a hikmet verilmiştir.

Hz. Davud'a hikmetin verilme sebebi çok manidardır: Kâfir ve zalim kral Câlut'u (Golyat) öldürmesi.[2] Hz. Davud, o hikmet sayesinde, yeryüzünde güç ile güç ahlakını buluşturan büyük bir devletin temellerini atmıştır. Onun kurduğu hakikat ve adalet devleti, kendisinden sonra dünya durdukça tüm mazlum ve mağdurlara örnek gösterilmiştir. Hz. Davud, kendisine verilen hikmetle kurduğu Medenîyetin emrine rüzgârı, denizleri, dağları ve hayvanları âmâde kılmıştır.

Hz. Yahya'ya hikmet verilmiştir...

Kendisine daha çocuk denecek yaşta doğru hükmetme yeteneği bahşedilen Hz. Yahya, adını Allah'ın koyduğu bir peygamberdir. Adı, "O hep yaşayacak" anlamındadır. Fakat Yahya, hayatının baharında, çirkin bir isteğine karşı çıkan zalim kral Herod tarafından başı gövdesinden ayrılmak suretiyle şehit edilecektir. Olaya Hakîm'in hikmetiyle bakan, Allah'ın gösterdiğini görür: demek ki Allah katında yaşamak uzviyetin hayatı değil imânın hayatıdır. Hakîm olan Allah, kıyamete kadar gelecek tüm mü'minlere sürekli yaşamanın hikmetini Yahya üzerinden böyle öğretmektedir.

Hz. İsa'ya hikmet verilmiştir...

Allah Hz. İsa'ya da kitabı ve hikmeti öğretmiştir.[3] O da kendisine öğretilen hikmeti insanlara öğretmek istemiş, fakat resmi din tarafından dirençle karşılanmıştır.[4] Buna rağmen o elinden geleni yapmış, hikmetle Rabbinin yoluna çağırmayı sürdürmüş, kendini "sevme" adı altında ilâhlaştıranlara bile hikmetle yaklaşarak, onları Allah'a şöyle havale etmiştir:

[1] Yusuf 12:22.
[2] Bakara 2:251 ve Sâd 38:20.
[3] Âl-i İmran 3:48; Mâide 5:110.
[4] Zuhruf 43:63.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

"Eğer onlara azab edersen, şüphe yok ki onlar Senin kullarındır; yok eğer onları bağışlarsan, hiç şüphesiz her işinde mükemmel olan tek Sensin, her hükmünde tam isabet eden de yalnız Sen!" *(Maide 5:118)*

4.5. Allah Rasûlü'nde tecellî eden hikmet

Hikmetin kitaptaki en büyük tecellîsi nasıl Kur'an ise, hikmetin insandaki en büyük tecellîsi de Allah Rasûlü'dür. O yürüyen Kur'an idi. Bu şu demektir: O yürüyen hikmet idi. Zira Allah Rasûlü'ne hikmet indirilmiştir:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ ۚ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ ۚ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

"Allah'ın sana lutfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan bazısı seni saptırmaya çalışırdı; fakat onlar ne kendilerinden başka kimseyi saptırabilirler, ne de sana her hangi bir zarar verebilirler. Allah sana bu kitabı ve/yani hikmeti indirmiştir ve bilmediklerini öğretmiştir. Zira Allah'ın sana olan lutfu gerçekten büyüktür." *(Nisâ 4:113)*

Bu ayette hikmet tıpkı Kur'an gibi indirilen bir şeydir. Şu halde üç ihtimal var.

1. Ya buradaki hikmet, Kur'an'ın kendisidir. Bu takdirde kitab ve hikmet arasındaki *vav* bağlacı beyaniyye vurgusuyla "yani" anlamına sahiptir. Bu takdirde mana şöyle olur: "Allah sana Kitab'ı, yani hikmeti indirmiştir" olur.

2. Ya da buradaki hikmet vahyin içinde yer alan ilâhî hükümlerle ilgili ayetlerdir. Bunlar Hakîm olan Allah'ın tam isabet kaydeden hükümleri olduğu için hikmet olarak adlandırılmıştır.

3. Yahut da buradaki hikmet Rasulullah'ın Kur'an sayesinde kazandığı bir şeydir. Ki bu da Allah'ın vahyi ile inşa olmuş bir akılla hükmetme kabiliyeti olarak yorumlanabilir.

Bu üç ihtimalden en isabetli olanı ilki olsa gerektir. Zira Kamer 5 gibi bazı ayetlerde Kur'an'a doğrudan "hikmet" vasfı verilmektedir.

Allah, Rasûlü'nün görevlerinden biri de hikmeti, yani Kur'an ile hükmetmeyi öğretmesidir:

كَمَآ اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

"İçinizden size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak size ilâhî mesajı yani hikmeti öğretecek ve ayrıca bilmediklerinizi öğretecek bir elçi gönderdik." *(Bakara 2:151)*

Hadisçilerden bazılarının senedindeki bir ravi hakkında ileri-geri konuştuğu fakat metni vahiy ile tam uyumlu bir rivayette Hz. Peygamberden şu nakledilir: "Hikmetli söz mü'minin yitiğidir; onu gördüğü yerde alır, zira mü'min hikmete en layık olandır."[1] Bu rivayet, Kur'an'ın talim ettiği şu ahlaki tavrın Allah Rasûlü'nün dilinde bulduğu yankı gibidir: "O mü'minler ki sözün tamamını dinlerler, en güzeline uyarlar."[2]

Allah Rasûlü'nde tecellî eden hikmetlerden biri de Allah'ın hükmüne sabretmektir. Allah'ın hükmüne sabretmek peygamberlerin şanındandır. Zira insan Allah'ın hükmüne sabrettiği oranda hikmetten pay alır. Allah'ın her hükmünde bir hikmet olduğuna imân eden birinin, başka çıkar yolu yoktur, ona başka türlü davranmak da yakışmaz. İşte bu meyandaki şu emrin doğrudan muhatabı Allah Rasûlü'dür:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴿١٨﴾

"Rabbinin hükmüne sabret: Unutma ki sen bizim gözetimimiz altındasın!" *(Tûr 52:48)*

Rabbin hükmüne sabretmek, hamdin bir parçasıdır. Fatiha'yı her okuyuşumuzda tekrarladığımız, "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun" ifadesi, esasen Allah'ın hükmünde razı olanların diline pelesenk ettikleri bir cümledir.

[1] Tirmizi, K. İlm, 2687; İbn Mace, Zühd, 4169.
[2] Zümer 39:18.

4.6. "Rabbinin yoluna hikmetle çağır"

Allah Rasûlü Kur'an ile inşa olmuş bir muhakemenin nasıl çalışacağının müşahhas örneklerini sergilemiştir. Bu örnekliğin başında Allah Rasûlü'nün dine davet metodu gelir. Davet metodunun nasıl olması gerektiğini Kur'an şöyle ifade eder:

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴿١٢٥﴾

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; ve onlara (karşı) öyle bir mücadele ver ki, en güzeli, en münasibi o olsun!" *(Nahl 16:125)*

Sual: Allah'ın yoluna hikmetle davet nedir? Dahası, Allah'ın yoluna neden gelişi güzel değil de hikmetle davet edilmelidir?

Cevap: Allah'ın yolu doğru yoldur. Doğru yola davet etmek yetmez. Doğru yola, doğru bir yöntemle davet etmek gerekir. Doğru yola yanlış bir yöntemle davet eden hem yola, hem yolun sahibine, hem de davetin muhatabına haksızlık eder.

Yola haksızlıktır. Zira en güzelin, en güzel yoluna, en güzel bir üslupla davet etmek gerekir. Hikmete uygun olmayan bir davet üslubu, Allah yoluna yakışmaz. Yolu yolcusuz bırakır. Yolun sahibine haksızlıktır. Zira Allah güzeldir, güzeli sever. En güzel isimler kendisine ait olan Allah'ın yoluna kötü bir üslupla davet etmek, Allah'ın hukukuna geçmektir. Davetin muhatabına haksızlıktır. Zira hikmetsiz davet, muhatabı hakikatten soğutur. Allah Musa ve Harun peygamberleri Firavun'a gönderirken, "Ona *kavl-i leyyin* ile konuşun!" buyurmuştu. *Kavl-i leyyin*, söz söylerken yumuşak ve gönül okşayıcı bir üslup takınmaktır.

Sual: Allah yoluna hikmetle davet ne demektir?

Cevap: Hikmetle davet, eskilerin eskimez ifadesiyle muktezayı hale uygun davranmaktır. Yani, durum, ortam ve şartlar nasıl gerektiriyorsa, on göre davranmaktır. Hedefi her şeye rağmen asla gözden kaçırmamaktır. Sizi o hedeften saptıracak her türlü ayartmaya karşı direnmektir. Bu ayartmalar bazen insanın içinden gelir, bazın dış unsurlardan kaynaklanır. Ama nereden gelirse gelsin, insanı maksadından uzaklaştırıyorsa, o bir ayartmadır.

Allah Rasûlü, Allah yoluna hikmetle davetin ideal bir modelini ortaya koydu. Mekke'de meşru müdafaa gerektiren hallerde dahi sabretti. Müşrikler Muhammedi davete karşı sırasıyla şu yöntemi uyguladılar:

1. Suskunluğa mahkûm etmek: Allah Rasûlü'nün davetini sessizliğe mahkûm etmek istediler. Hz. Peygamber onların oyununu Daru'l-Erkam'ı kurarak bozdu. Sessizliğe mahkûm etme döneminde, o da sessizce insan yetiştirdi. Müfredatı yalnızca Kur'an olan bir okul kurdu ve orada çekirdek kadrosunu hazırladı.

2. Alay ve tahkir etmek: Sessizliğe mahkûm ederek bir yere varamayacaklarını anlayan müşrikler ikinci safha olarak alay ve tahkir etme yolunu tercih ettiler. Zira sessizliğe mahkûm ederek Muhammedi davete mani olamamışlardı. Allah Rasûlü onların alaylarına aldırmadı. Tahkirlerine tahkirle karşılık vermedi. Tahriklerine kapılmadı. Israrla "La ilâhe illallah deyin, kurtulun!" diyordu.

3. Tazip ile yıldırmak: Alay ve tahkir de işe yaramayınca fiili saldırı safhasına geçtiler. Zayıf mü'minlere işkence ediyorlardı. Bizzat Hz. Peygamber'e tükürüyorlar, yoluna diken koyuyorlar, yakınlarına işkence uyguluyorlardı. Öyle ki, Hz. Peygamber'in sırtına namaz kılarken deve işkembesi koyacak kadar ileri gittiler. Fakat o asla yılmıyordu. Sürekli davet ediyor, nefsini değil mesajını savunuyordu. Bu yıldırma politikasını kendisinin ve mü'minlerin morallerini yüksek tutarak aştı. Bunda Duha, İnşirah, Tâhâ, İsra ve Yusuf gibi motive edici sûrelerin payı çok büyüktü.

4. Varlığını yok etmek: En sonunda hem Rasulullah'ın hem de mü'minlerin varlığını hedef aldılar. Fakat o buna karşı alternatifler aradı. Mü'minler için Habeşistan'ı adres gösterdi. Habeş hicreti bu arayışın sonucunda gerçekleşti. Kendisi önce Taif'i denedi. Olmayınca Medine üzerinde karar kıldı ve planını adım adım gerçekleştirdi. Sonunda hicretle Muhammedi davet, muhalefet aşamasından iktidar aşamasına hikmetli bir hattıhareket tayini ile geçti.

Allah Rasûlü daha davetin ilk başında hikmetli davrandı. Akrabalarını önce ziyafet sofrasında topladı, sonra peygamberliğini duyurdu. Ardından Erkam'ın evini karargâh seçmekle hikmetli davrandı. Zira bu ev hem azılı muhalifi Mahzum oğullarından Erkam'a aitti, hem de dört yol ağzı konumuyla gizlenmeye müsaitti.

Habeşistan'ı ilk hicret yurdu seçmekle hikmetli davrandı. Bu konuda tahminle değil muhtemelen geçmişe dair sahih bilgiyle hareket etti. Zira Necaşi gençliğinde Damreoğullarının yurdunda, devrik Habeş kralının oğlu olduğu bilgisini etrafa pek duyurmadan kalmıştı. Bu sayede orada alternatif bir sığınak ve bir dost kral kazandı. İlk defa Kâbe'de Kur'an okumak için sahabenin en ufak tefek yapılı olanını seçmekle hikmetli davrandı. Tersi olsaydı mesajın sesini kavganın sesi bastırabilirdi.

Medine'yi hicret yurdu seçmekle hikmetli davrandı. Hicret planını yaparken hikmetli davrandı. Yapılan planın başarılı bir şekilde uygulanmış olması bunu gösterir.

Bedir'de ganimeti değil düşmanı hedeflemekle hikmetli davrandı. Uhud'da meydan savaşını savunanları azarlamayarak hikmetli davrandı. Hendek'te savunma savaşı verip bekleyerek hikmetli davrandı. Hudeybiye'de anlaşma imzalayarak hikmetli davrandı. Münafıkların tahriklerine kapılıp İslâm cemaatinin içten çökmesine meydan vermeyerek hikmetli davrandı.

Habeşistan muhacirlerini Hayber'in fethine kadar orada tutarak hikmetli davrandı. Mekke'den önce Hayber'i fethederek hikmetli davrandı. Mekke'nin fethini kansız gerçekleştirerek hikmetli davrandı. Zamanının kudretli imparatorlarına davet mektubu göndererek hikmetli davrandı.

4.7. Evleri "hikmet evi" yapmak

Kur'an Allah Rasûlü'nün evi üzerinden tüm mü'minlere evlerini "hikmet evi" yapma tavsiyesinde bulunur:

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ ۚ

"(Ey Peygamber'in eşleri!) ***Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini; yani hikmeti düşünün!"*** *(Ahzab 33:34)*

Ev, ya cennetin dünyadaki şubesi, ya da cehennemin dünyadaki şubesidir. Bir evin cennetin dünyadaki şubesi olması için, o evin Allah'ın razı olduğu bir ev olması şarttır. Allah ise, razı olacağı evlerin temel vasfını bu ayette, "içinde Allah'ın ayetlerinin okunması ve hikmetin üretilmesi" olarak açıklamıştır.

Ayette zikredilen "Allah'ın ayetleri" ile "hikmet" arasındaki *vav* bağlacının en münasip vurgusu "yani" anlamına gelen *atf-ı beyan* vurgusu olsa gerektir. Zira Kur'an'ın ayetleri, yukarıda da dile getirdiğimiz gibi yine Kur'an'ın şahitliği ile hikmetin ta kendisidir. Bu durumda ayette iki ayrı şey değil, tek bir şey tavsiye edilmektedir: "Kur'an üzerinde düşünmek".

Kur'an üzerinde düşünmek, vahyi hikmete dönüştüren zihni bir faaliyettir. Zira Kur'an'ı anlamak farzdır. Kur'an'ı anlamak için gerekli olan şeyler de, bu farziyyetin kapsamına girer. Onların en başında Kur'an üzerinde tedebbür etmek gelir. Bu, Kur'an'da ayrıca emredilir: "Yoksa onlar Kur'an üzerinde tedebbür etmiyorlar mı?"

Tedebbür, "arka" mânâsına gelen *dubur*'den türetilir. Tedebbür, Kur'an'ın ne dediğiyle yetinmeyip ne demek istediğini anlamaya çalışmaktır. Bunun için lafız ve manadan oluşan satırlarını okumakla yetinmeyip, maksat ve ruhundan oluşan satır aralarını okumak lazımdır. Satırlar okyanusun yüzeyidir, satır araları okyanusun içidir, satır arkaları okyanusun dibidir. Kişi ne kadar derine dalarsa, o kadar mana mücevherleriyle karşılaşır. Nefesi yetmeyen dalamaz. Herkes kaynaktan kabı kadar su alır.

Okumak zamanı aşan bir eylemdir. Anlamlandırmak cennette dahi devam eden bitimsiz bir süreçtir "Kur'an okuyan kimseye şöyle denir: Oku ve yücel. Dünyada okuduğun gibi oku! Makamın, son okuyacağın ayetin olduğu yerdedir."[1]

İbn-i Abbas: Anlayarak ve adabına uyarak Bakara ve Al-i İmran sûrelerini okumayı, anlamadan bütün Kur'an'ı okumaya tercih ederim." İbn-i Ömer "Kur'an'ın tamamını okuyup bitirdim" demeyi hoş görmemiştir. Der ki: "Böyle diyen biri onu anlamamıştır."

[1] Tirmizi, 3080.

5. HAKÎM OLAN ALLAH'A DUA

Ya Allah, Ya Hakîm!
Ey her daim hikmetle hükmeden!
Ey her hükmünde tam isabet kaydeden!
Ey her şeyi yerli yerince yaratan!
Ey yarattığı her şeyi hikmetle yaşatan!

Ey her işi muhkem, her davranışı isabetli olan!
Ey her sözü sadık, her bilgisi hakikat olan!
Ey her şeye bir yer, her yere bir şey takdir eden!
Ey her şeyi yaratılış amacına erdiren!

Bizi yaratılış amacımıza nail eyle!
Sonsuz hikmetinden bizi hissedar eyle!
Eşyayı yerinden edenlerden değil,
Eşyayı yerine koyanlardan eyle!

Akleden kalbimizi hikmetine razı eyle!
Hikmetin hazinesi Kur'an-ı azimüşşandır,
Kur'an'ı bizden, bizi Kur'an'dan razı eyle!
Âlemlere rahmet elçin yürüyen Kur'an'dır,
Bizi onun kadrini bilen bahtiyarlardan eyle!

Âmin!

اَلْقَادِرُ

EL-KÂDİR

Mutlak Kudret Sahibi
Sonsuz Gücünü Mutlak İradesiyle Kullanan
Gücüne Yenilmeyip
Onu Kontrolü Altında Tutan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Kâdir, mutlak güç ve kudret sahibi, güç ve kudretini iradesiyle kullanan, gücüne yenilmeyip onu kontrol altında tutan, mutlak ve sonsuz gücünü mutlak ve sonsuz iradesiyle kullanan demektir.

Allah için kullanılan el-Kâdir, Allah'tan acizliği nefyeder. Allah'tan başka herhangi bir varlığı mutlak güç ile tavsif etmek caiz değildir. *El-Kâdir*'in zıddı el-*'Âciz*'dir. Allah dışındaki her varlık kudretini sergilerken bile acizlikten kurtulamaz. Kâdir, gücünü her zaman gösteren mânâsına gelmez. Aksine sonsuz gücünü gösterip göstermemeye kudreti olan mânâsına gelir. Gücünü bazen sergiler, bazen sergilemez. Gerçek Kâdir olan, kendi gücünü kontrol edebilendir. "Güç bende" diye kontrolden çıkıp, kendi gücünün kontrolüne girene *Kâdir* denmez.

Kadr, bir şeyin "değerine, oluş ve aslına, miktarına" delalet eder. Bir şeyin *kadr*'i, o şeyin "değeri ve kıymeti" demektir. En'âm 96. ayette bu manada kullanılır: *Ve mâ kaderullahe hakka kadrih* (Allah'ın kadri kıymetini hakkıyla takdir edemediler).[1] Kâdir bu anlamıyla, "bir şeyin değerini hakkıyla takdir eden" vurgusuna da sahiptir. Kadr sûresindeki *leyletu'l-kadr*, "Kâdir, kıymet ve değer gecesi" mânâsına gelir.

Kadera fiilinin en meşhur mastarı olan *kudret*, "bir işi başarabilecek güç ve kuvvet" anlamına gelir. *Kadr, kader ve takdîr* mastarlarının aksine, *kudret* mastarı Kur'an'da hiç kullanılmamıştır. Ayrı kök fiilden gelen *kadr* ve *kader* mastarları, edatsız olarak geldiğinde "takdir ve tanzim etmek" vurgusu taşır. *Mikdar*, "takdir edilen sabit değer, kesin ölçü" demektir.

Tef'îl babından mastar olan *takdîr*, "bir şeye kesin ölçü ve değer koymak, hazırlamak, planlamak, düzene koymak, ölçüp biçmek, kıyaslamak, belirtilerinden yola çıkarak teşhis etmek, bir şeyin gücünü ve kudretini belirlemek" mânâsına gelir. Murselât sûresinin 23. ayeti olan *fe-kadernâ fe-ni'me'l-kâdirûn* ayeti, "Biz takdir ettik, takdir edicilerin en iyisi Biziz" veya "Biz en iyi takdir edeniz" anlamına gelir. Yunus sûresinin 5. ayetindeki *ve kadderahu menâzile* (ona menziller takdir etti) ibaresi de

[1] En'âm 6:91.

böyledir. Müzzemmil 20'deki, "Allah geceyi ve gündüzü takdir eder" ayetinde geçen *yukaddiru* fiilinin mastarı *takdîr*'dir ve burada "gece ve gündüzün miktarını ve süresini bir yasaya bağlı olarak inceden inceye takdir etmek" vurgusu kazanmıştır.

Kâdir, *kadera-yakdiru* fiilinden veya *kadr* ve *kudret* mastarından ism-i faildir. İsm-i fâil, "özne adılı"dır. Bir şeyin özne olduğunu söylemek, öncelikle onun akıllı olduğunu söylemektir. Kendisine öznelik isnat edilen her şeyde, irade ve şuurun varlığı zahiren veya zımnen kabul edilir. Her ism-i fail için geçerlidir bu kural.

Kadera, "hazırladı, düzene koydu, gücü yetti, sahip oldu, hükmetti, vakit tayin etti, üzerinde hükmünü icra etti" manalarına gelir. Bir eylemin öznesinin, o eylemi yapabilecek güce sahip olduğunu ifade eder. "Falan buna *kâdir*'dir" dediğimiz zaman, onun o işi yapabilecek kudrete Mâlik olduğunu söylemiş oluruz. "Gücü yetti" anlamına gelen *kadera* fiili, tümlecinin (*mef'ul*) başına gelecek bir *'alâ* edatı ile geçişli hale gelir. Bu edat kullanıldığında, kelime "gücü yetti" mânâsı üzerinde sabitlenmiş olur. Kur'an'da *Kâdir* ismi istisnasız *'alâ* edatıyla kullanılır. Bu edat, ilâhî kudretin nesnesi üzerindeki istila ve kahrına delalet eder. Kullanıldığı her yerde, "Allah'ın gücünün yettiğini, O'nun bir işi yapmaktan aciz olmadığını" vurgulama sadedinde gelir.

Özetle Kâdir isminin iki ana anlam alanı vardır:

1. *Kudret*: Bu anlamıyla Kâdir ismi özneye dönüktür. Yapabilme kudret ve gücüne delalet eder. Kudretini ister gösterir, isterse göstermez. Gücünün kontrolüne girmeyen, aksine gücünü kontrolü altında tutana Kâdir denir. Sonsuz ve mutlak güce sahip olup da, bunu keyfi olarak kullanmamak Allah'a mahsustur. Onun için yalnızca O Kâdir'dir.

2. *Takdir*: Bu anlamıyla Kâdir ismi nesneye dönüktür. Öznenin nesnesini takdir etmeye, nesne üzerinde iktidarını sürdürmeye, ona değer koymaya, onun yerini, zamanını ve mekânını belirlemeye delalet eder. O'nun takdiri yaratılan her şeyin üzerinde görünür. Her şey O'nun takdiri ile yaratılır.

Bu iki manadan ilki *Kâdir* ismine daha yakın, ikincisi *Muktedir* ismine daha yakındır. Bu yüzden iki ismin tecellîsi arasında fark vardır. *Kâdir*'in kudreti eşyanın varlığı ve yokluğuna

dair bir kudrettir. Var olanı yok etme ve yok olanı var etme kudretine delalet eder. *Muktedir*'in kudreti ise var olanın üzerinde iktidarını yürütme, onu değiştirme, dönüştürme, geliştirme, durdurma kudretine delalet eder. Kâdir ve Muktedir isimlerinin kendisine döndüğü *kudret* ve *takdir* mastarlarını kendisinde birleştiren bir isim vardır ki, o da Kadîr ismidir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Klasik kelamın büyük hatası: Kudret yarıştırmak

Kâdir, Allah'ın mutlak güç ve kudret sahibi oluşuna delalet eden bir isimdir. Zat açısından ilâhî kudretin mutlaklığına, fiil açısından varlık üzerinde iktidar sahibi oluşuna delalet eder.

İslâm kelamının ana akımı, insan fiilini ortaya çıkaran kudreti insana nisbet etmemek için bin bir dereden su getirmiştir. İnsana Allah'ın emânet ettiği kudreti inkâr eden bu akım, "Fiili üzerinde insanın kudreti yoktur" görüşündedir. "İnsan" ile "kudret"in yan yana anılmasına bu akımın asla tahammülü yoktur. Bu sağlıksız tavrın arkasında yatan gerçek sebep oldukça 'masum'dur. Zira onlar Allah'ın kudretinin elden gittiği zehabına kapılmışlardır. Bunun için de, "Allah'ın kudreti elden gidiyor!" telaşı ile ilâhî kudreti diğer tüm sıfatların üstüne çıkarmakta, ilâhî kudretle olan esmâyı diğer esmâya takdim etmekte bir beis görmemişlerdir. Allah'ın kudretinin elden gittiği korkusuyla ortalığı telaşa verenler, sadece kendi dengelerini bozmakla kalmamışlar, sözlerini geçirdikleri kendilerine tabi kitlelerin de dengesini bozmuşlardır.

Bunun sonucunda, ilâhî kudreti kurtarma yarışı başlamıştır. Bir yandan Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu savunurken, bir yandan da sanki kudreti sonsuz Allah kendini savunmaktan acizmiş gibi davranmanın ne azim bir paradoks olduğu gözden kaçmıştır.

Her ideolojik duruşta olduğu gibi, "kudretçilik" adını verebileceğimiz bu duruşta da kutuplaşma, dengesizlikle sonuçlanmıştır. Dengesizlik sonucu abartılan her hassasiyet, ya karşı kutupta bir başka hassasiyeti körüklemiş, ya da bir dünyaya aşırı dikkat kesilenin, öbür dünyaya kör kalması sonucunu doğurmuştur.

Bu durum, Allah ile, yine O'nun kudretinin en büyük tecellîsi olan insanı karşı karşıya getirme gibi vahim bir neticeye yol açmıştır. Bu yaklaşım Allah'ı insanın karşısına, Allah'ın sonsuz kudretini insanın özgür iradesinin karşısına yerleştirmiştir. Oysa bu iki kudret asla birbirinin zıddı ve rakibi olamaz. Zira Allah'ın kudreti mutlak, insanın kudreti mukayyettir. Allah'ın kudreti sonsuz, insanın kudreti sonludur. Allah'ın kudreti kendi zatından, insanın kudreti Allah'tandır. İnsana dileme ve yapma kudretini yine Allah vermiştir. İnsan Allah'ın emânet ettiği bu kudreti kullanıp kullanmadığından ve nasıl kullandığından hesap verecektir.

Allah'ın sonsuz kudreti ve insanın özgür iradesi kudret meselesinde karşı karşıya konuşlandırılınca, insanın özgür iradesine yapılacak her atıf "kudretçilerin" hışmına muhatap olmuştur. Mesele orada da durmamış, hiç alakası olmadığı halde istismar sürdürülerek "ilâhî fiil" ile "insani fiil" karşı karşıya yerleştirilmiş, buna bir de "hayır ve şer" sosu ilave edilerek, bu kelami savaşta "altın vuruş" ile muhalifler saf dışı edilmiştir.

Nasıl olsa, "Allah'ın kudreti" denince akan sular durmaktadır. Bu dengesiz tavır da bundan istifadeyle, Allah'ın kudretini savunma adı altında kendi ideolojik kelami tezlerini savunmuşlar, muhaliflerini Allah adına evire çevire dövme hakkını kendilerinde görmüşler, onları taraftarlarının gözünde, "Allah'ın kudretine saldıranlar" gibi takdim etmekte bir beis görmemişlerdir.

Mübarek Kur'an'ın ifadesiyle, "her hizip kendi elindekiyle övünüp durmuş", fakat olan perdelenen ve parçalanan hakikate olmuştur. Tabi ki Allah'ın kudreti elden gitmemiştir. Zaten bu mümkün de değildir. Kaldı ki, Müslümanlar arasında Allah'ın kudretini alıp kaçan veya Allah'ın kudretinde şüpheye düşen birileri de yoktur. Zira o zaman İslâm'la kişinin alakası kalmaz.

Bu işin bir boyutudur. Bir başka boyutu ise, Allah kendi kudretini savunmaya kâdirdir. Kudretine yönelecek her tehdidi Kâdir ismiyle bertaraf eder. Allah'ın kudretine bihakkın imân etmiş birinin "Amanın yetişin! Allah'ın kudreti elden gidiyor!" tavrı içinde telaşa düşmesi, Allah'ın kudretinden kuşku duyduğunun göstergesidir. Bir yandan Allah'ın kudretine inanıp, öte yandan Allah'ı kendini savunmaya kudreti yetmeyen biri gibi telakki etmenin, hiçbir iler tutar yanı yoktur. Bu açık bir çelişkidir.

Eğer durum böyleyse, burada ilâhî kudreti savunma perdesi altında savunulan aslında çok daha başka bir şeydir. O da kelam mezheplerinin muhaliflerine karşı üstünlük kazanma sevdasıdır. İşin en kabul edilemez tarafı, bu kelami tartışmalarda, Allah'ı ve sıfatlarını istismar etmeye kalkmaktır. Allah ve sıfatları üzerinden muhaliflerini vurmaya çalışmaktır. Bu ne ahlakidir, ne de ilmidir. Fakat vakıa budur. Ve İslâm kelam mezheplerinin bu tavrı, ihtilaf ahlakının tefessüh etmesi gibi vahim bir netice ile sonlanmıştır.

2.2. Allah'ın kudreti sınırsız, insanın kudreti sınırlıdır

Kur'an Allah'ın ve insanın kudreti konusunda da, diğer tüm konularda olduğu gibi dengeli ve ahlaki bir yaklaşımı esas alır.

Bazen bakarsınız, insani fiilin olduğu bir yerde Allah'ın kudretine vurgu yapar ve şöyle der:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ ۚ ﴿١٧﴾

"Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü; attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı" *(Enfal 8:17)*

Kur'an bu noktada bir tehlikeye dikkat çekmiştir. O tehlike, "Eyvah! Allah'ın kudreti elden gidiyor!" diye ortalığı velveleye veren kelamcıların zannettiği tehlike değildir. O tehlike, insanın kendi kudretini her şey sanma tehlikesidir. Bunun sonucunda kaybedecek olan –hâşâ- Allah değil, Allah'ın kudretini yok saydığı için Allah tarafından yok sayılan kuldur.

Bazen de bakarsınız, yukarıdakinin tam zıddına kulu kendi eyleminin sorumluluğunu üstlenmeye çağırır. İşte Uhud yenilgisinin ardından indirilen şu ayette olduğu gibi: "Bu başımıza nerden geldi?" diye soruyorsunuz, öyle mi? De ki: "Sizin kendi yüzünüzden."[1]

Bu tür makamlarda Kur'an yukarıdaki sorunun tam tersi bir meseleye parmak basmaktadır. O da insanın eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmasıdır. Bunun en sivri örneğini Mekke müşrikleri vererek, Allah'a şöyle iftira etmişlerdir: "Eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık." Bu ahlaki

[1] Âl-i İmran 3:165.

sorumsuzluğun zirvesidir. Özgür iradeleriyle yaptıkları yanlış seçimin suçunu iradeyi veren Allah'a yıkarak, üç kez nankörlük etmektedirler: Allah'a, iradeye, hakikate.

İradenin yasası Allah'ın yasasıdır. Allah'ın yasalarına Kur'an "sünnetullah" adını veriyor ve Allah'ın sünnetinde bir değişme ve bir dönüşme olmadığını söylüyor. Her şeyin bir hilkati vardır. Hiçbir şeyin hilkati değiştirilemez. İradenin de bir hilkati vardır. Her irade sahibi, iradesini kullanarak yaptığı işten ve aldığı sonuçtan sorumludur. İradeyi kullanarak yaptığı işin sorumluluğunu kabul etmemek, Allah'a karşı sorumsuzluktur.

Allah'ın kudreti sınırsız, insanın kudreti sınırlıdır. İnsan sınırlı kudretini artırmak için illet ve sebeplere, alet ve edevata ihtiyaç duyar. İnsanda görme kudreti vardır. Fakat mikroskobu görmek için bu kudreti yetmez. Görüşünü güçlendirmek için mikroskoba ihtiyacı vardır. İnsanın işitme kudreti vardır. Fakat kulağın duyması için sesin belli bir mesafede olması şarttır. O mesafeyi aşan sesleri algılaması için, bir ses iletici cihaza ihtiyacı vardır. İnsanın yürüme kudreti vardır. Fakat bu kudreti sınırlıdır. Bu sınırı aşmak için karada, denizde ve havada giden ulaşım vasıtalarına ihtiyacı vardır.

Fakat ,Kâdir olan Allah'ın kudretinin sınırı yoktur. Dolayısıyla hiçbir illet ve sebebe, alet ve edevata ihtiyacı da yoktur. Fakat, "Allah'ın kudreti sınırsızdır" demek, "Allah canının istediğini yapar" demek değildir. Allah kendi zatına prensipler koymuştur. Mesela O'nun prensiplerinden biri rahmet prensibidir: *Ketebe 'alâ nefsihi'r-rahme*: "O rahmeti zatına prensip edinmiştir". Mesela Allah'ın her şeye Kâdir olduğuna imân ederiz, fakat biri gelip de bize, "Allah bana insan suretinde gelip konuştu" iddiasında bulunsa, bunu şiddetle reddetmeyi de imânımızın bize yüklediği bir sorumluluk biliriz.

Bu iki tavır arasında bir çelişki yoktur. Kimse bize çıkıp da, "Hani Allah'ın kudreti sonsuz diyordun? Kudreti sonsuz olan Allah insan suretinde birine gelip de konuşamaz mı yani?" dediğinde, ona üç yol dışında Allah'ın insanla konuşmayacağını söyleyen Şûrâ 51'deki Allah'ın kelamıyla cevap veririz. Yine ona, "hiçbir şey O'nun benzeri gibi değildir" ayetiyle cevap veririz. Ve nihayet, "Allah'ın kadri kıymetini hakkıyla takdir edemediler" ayetiyle cevap veririz. Allah'ı, Allah'ın kelamından öğrenen herkes de böyle yapmalıdır.

2.3. Allah'ın yasaları vardır; kudretini keyfi kullanmaz

Bunun en güzel delili içinde Kâdir ismi geçen En'âm sûresinin 37. ayetidir:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٧﴾

"Onlar "Ona Rabbinden mucizevî bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" derler. De ki: "Allah her tür mucizevî belgeyi indirmeye Kâdirdir." Fakat onların çoğu bunun bilincinde değildir."

Ayette Allah'tan mucize indirmesini isteyen inkârcılara verilen cevap açık: "Allah her tür mucizeyi indirmeye Kâdir'dir." Hem Kur'anî hem tarihi bir gerçek var ki, onların istediği mucize onlara indirilmiyor. Ayette Allah'ın sonsuz kudretine atıf yapılmasına rağmen onlara istedikleri mucizenin indirilmemesi, onların lehinedir. Zira daha önceki kavimler mucize istemişler, kendilerine mucize gelmiş fakat onlar inkârda ısrar etmişler. Bu da onların helâk olmalarına neden olmuştur.

Böyle bir ayetin hem önünde hem de sonunda, "Allah'ın yasalarına" doğrudan atıf yapılması manidardır. Bunu görmek için pasajın tamamını buraya almamız icap edecek:

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَآءِ فَتَاْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ ﴿٣٥﴾ اِنَّمَا يَسْتَجِيْبُ الَّذِيْنَ يَسْمَعُوْنَ ۘ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُوْنَ ﴿٣٦﴾ وَقَالُوْا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طٰٓئِرٍ يَّطِيْرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّآ اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ ۭ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُوْنَ ﴿٣٨﴾

"Eğer onların yüz çevirmeleri ağırına gidiyorsa ve senin de yeri oymaya ya da göğe merdiven dayamaya gücün varsa, haydi bunu yap da bir mucize getir bakalım! Oysaki

eğer Allah dileseydi, onların tümünü hidayet üzre buluştururdu, (ama dilemedi). Öyleyse, sakın (Allah'ın yasasını) bilmezden gelme! Şüphe yok ki, sadece yürekten dinleyenler bir davete icabet edebilir. Ölülere gelince: Onları yalnızca Allah diriltebilir; en sonunda hepsi O'na dönecektir. Onlar, "Ona Rabbinden mucizevî bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" derler. De ki: "Allah her tür mucizevî belgeyi indirmeye Kâdirdir." Fakat onların çoğu bunun bilincinde değildir. Oysa yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi bir âlem olmasın: Biz ilâhî yasalarda hiçbir boşluk bırakmadık. Yine en sonunda onlar, Rablerinin huzurunda toplanacaklar."

(En'âm 6:35-38)

Kâdir, sonsuz kudrete sahip olmasına rağmen kudretinin rüzgârına kapılmayana denir. İlâhî kudret sonsuz ve mutlaktır. Mutlak kudrete Mâlik olmasına rağmen Kâdir olan Allah, kudretine ait değil kudretine sahiptir. O sonsuz kudreti üzerinde de Kâdir'dir. İstediğini istediği şekilde yapmasına kimse mani olamaz. Kimse O'ndan hesap soracak kudrete Mâlik değildir, O herkesten hesap soracak kudrete Mâliktir. Fakat, O bu sonsuz kudretini keyfi kullanmaz. O kendi sonsuz kudretini kontrole de Kâdir'dir.

İnsan için *kâdir* sıfatı kullanılabilir. Fakat, bu hep mukayyet ve sınırlı kudrete delalet eder. İnsan asla el-Kâdir olamaz, ne var ki el-Kâdir'in tecellîsi ve ihsanı sayesinde *kâdir* olabilir. Eğer kendisine emânet edilen kudreti kötüye kullanırsa, o sonsuz kudret yakasından yapışmaya da Kâdir'dir.

Sual: Allah Şeytan'a irade kudreti verdi, Şeytan Allah'ın verdiği bu kudreti kötüye kullanarak Allah'a isyan etti. Şimdi Şeytan "Kâdir" sayılır mı?

Cevap: Eğer Şeytan mecazen dahi "kâdir" olsaydı, nefsine kâdir olur Allah'a isyan etmezdi. Şeytan bencilliğine kâdir olamadığı için asi oldu. Eğer kendisine emânet edilen nisbi kudretin şehvetine kapılmak yerine, onu kontrolü altına alsaydı, işte asıl o zaman "kâdir" olacaktı. Nemrut ve Firavun da öyle idi. Onlar da kendilerine emânet edilen kudretle şımardılar. İktidarın muktediri olamadılar. Aksine iktidarın şehvetine kapılıp, gücün kontrolüne girdiler. Kontrolsüz güç zaaf idi. Onlar da kendilerine dönen güçlerinin altında ezilip gittiler.

Bilginin, servetin, iktidarın, makamın, şöhretin, nefsin ve Şeytan'ın elinde oyuncak olan insanlar, göründüğünün tersine bütün bunlar üzerinde güç ve kudret sahibi değildirler. Aksine bütün bunlar onların üzerinde güç ve kudret sahibidir.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Aynı kökten üç isim: *Kâdir-Kadîr-Muktedir*

Esmâ listemizde aynı kökten üç isim yer almaktadır: *Kâdir, Kadîr, Muktedir.*

Eğer ism-i fâil olan Kâdir ismi Kur'an'da tek başına gelmeyip de terkip içinde gelseydi, esmâ-i hüsnâ listemizde müstakil olarak yer almayacak, aynı kökten gelip Kur'an'da tek başına kullanılan Kadîr ismine mülhak olacaktı. Tıpkı *'âlimu'l-ğayb* terkibi içinde gelen Âlim isminin 'Alîm'e, ğâfiru'z-zenb terkibi içinde gelen Ğâfir isminin Ğaffâr'a, *ahkemu'l-hâkimîn* terkibi içinde gelen Ahkem isminin Hakîm'e, *muhyi'l-mevtâ* terkibi içinde gelen Muhyi isminin Hay'a mülhak olduğu gibi. Zira bu isimlerin hiçbiri de Kur'an'da müstakil olarak yer almayıp terkip içinde gelmektedirler.

Fakat Kâdir ismi öyle değildir. Kur'an'da En'âm 65'te olduğu gibi birden fazla yerde müstakil olarak kullanılmaktadır. Aynı gerekçe esmâ listemizde müstakil bir isim olarak yer alan Muktedir ismi için de geçerlidir.

Kâdir ismi Kur'an'da 7 yerde Allah için kullanılır. İlk kullanıldığı yer Kıyâmet sûresinin 40. ayetidir. Genellikle ölümden sonra tekrar dirilişi ifade sadedinde gelir. Allah insanı öldükten sonra yeniden diriltmeye kâdirdir. Geldiği 7 yerden tam beşinde bu vurgu ile gelir: Kıyâmet 40, Târık 8, Ahkâf 33, Yâsîn 81 ve İsrâ 99.

Bir ayette Allah'ın mucizevî bir işaret (âyet) göndermeye kâdir olduğunu beyan sadedinde gelir: En'âm 37.

Aynı sûrenin bir başka ayetinde Allah'ın dilediği azap türünü göndermeye Kâdir olduğunu beyan için gelir: En'âm 65.

İlginç olan şey, bu kullanımların hepsi de Mekkî'dir. *El-Muktedir* ismi de sadece Mekke'de kullanılır. Bu maddeden gelen terkip içindeki çoğul isimlerin tümü de yine Mekkî ayetlerde yer alır. Oysa aynı kökten gelen Kadîr ismi Kur'an'da hem Mekkî hem de

Medenî ayetlerde birlikte yer alır. Bu özet sayım döküm gösteriyor ki, Allah'ın kudretine, Mekke'de çok daha yüksek bir vurgu yapılmıştır.

Bunun sebebini nüzûl ortamında aramak gerekir. Mekke döneminin muhatapları Müşrik Mekke toplumudur. Şirkin özünde, Allah'ın kudretine yönelik bir tereddüt vardır. Bir insan Allah'ın mutlak kudretine inansa, müşrik olma ihtiyacı hissetmez. Allah'tan başkalarına ilâhlık yakıştırma ihtiyacı, Allah'a ulaşma arzusundan kaynaklanıyordu. Allah'a ulaşma arzusunun temelinde ise, Allah'ın kendilerine ulaşacağına inanmamaları yatıyordu. Bunun için de, Allah ile aralarına aracı koydukları putlara tapmalarını açıklama sadedinde, "Bunlar bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" diyorlardı.[1]

Kâdir isminin Kur'an'da kullanıldığı her yerde Mekkî ayetlerde gelmesinin ilk açıklaması bu olsa gerektir.

3.2. Allah insanı yeniden diriltmeye Kâdir'dir

İçinde Kâdir ismi geçen 7 ayetten 5'inin konusu ahirette yeniden diriliştir. Bu şunu gösterir: Allah'ın Kâdir isminin tecellîsine mazhar olup O'nun verdiği cüzi kudreti kullanan insanın kudreti, ölen birini yeniden diriltmeye yetmemektedir.

Sual: İnsan kendisi için imkânsız gördüğü yeniden diriliş hakikatini neden inkâr eder?

Cevap: Ya Allah'ı tanımadığı için, ya da kendisini tanımadığı için inkâr eder.

Zira eğer Allah'ı tanısaydı, Allah'ın kudretinin sonsuz olduğunu bilirdi. O'nun kudretini kendi kudretiyle kıyaslama hatasına düşmezdi. Kendisi için imkânsız olanın Allah için gayet mümkün olduğunu bilirdi. İnsan aynı sonuca kendini tanıması halinde de varırdı. Eğer kendini tanısaydı, Allah'ın şaheseri olduğunu görür, hiçbir akıllı varlığın yarattığı şaheserin toz toprağa karışıp yok olup gitmesine razı olmayacağını bilirdi. Kendini tanısaydı, insana bahşedilen cüzi kudretin nelere Mâlik olduğundan yola çıkarak, o kudreti bahşeden sonsuz kudret sahibinin insanı öldükten sonra diriltmeye de Kâdir olduğu sonucuna ulaşırdı.

[1] Zümer 39:3.

اَلْقَادِرُ
EL-KADİR

Kur'an'da Kâdir isminin ilk geçtiği yerde, işte bu uyarı yapılır:

اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُّحْيِۦَ الْمَوْتٰى ۝

"Şu halde aynı (Allah) ölüye hayat vermeye Kâdir değil midir?" *(Kıyâmet 75:40)*

Bu ilâhî sualin cevabı, Efendimizden ve sahabeden gelen benzeri bir suale cevabın aynısı olmalı değil midir: *Belâ yâ Rab! Ve nahnu 'alâ zâlike mine'ş-şâhidîn* (Elbette ey Rabbim! Ve biz bu hakikate şahit olanlardanız!"

اِنَّهٗ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌ ۝

"Elbet (insanı yoktan var eden) Allah, onu tekrar hayata döndürmeğe Kâdir'dir." *(Târık 86:8)*

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُّحْيِۦَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهٗ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝

"(Yeniden dirilişe inanmayanlar) Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını görmezler ve bütün bunları yaratanın ölüye hayat vermeye Kâdir olduğunu anlamazlar mı? Yoo! Elbet O her şeye güç yetirendir." *(Ahkâf 46:33)*

Zımnen: Bu ne yaman bir çelişkidir ki, bir yandan Allah'ın yaratıcı olduğuna inanacaklar, öte yandan da O'nun, yarattıklarının hayatına müdahil olmasına razı olmayacaklar!

اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ۝

"Değil mi ama; gökleri ve yeri yaratan Allah'ın onlar gibisini (yeniden) yaratmaya Kâdir olmaz mı? Elbette olur: Zira O, her şeyi bilen mükemmel bir Yaratıcıdır." *(Yâsîn 36:81)*

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَاَبَى الظّٰلِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ۝

"Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onları kendi suretleri üzere yeniden yaratmaya Kâdir olup, yine onlar için

bir gün sona ereceğinde hiçbir kuşku bulunmayan sınırlı bir süre takdir etmiş olduğunu nasıl görmezler? Fakat şu da var ki, zalimler, zirvesini yokladıkları nankörlükten başka her (iyi) şeyden yüz çevirirler." *(İsrâ' 17:99)*

Bu ayetlerin hepsinin gösterdiği hakikat, ölümden sonra diriliş gibi muazzam bir olayın ancak Kâdir olan Allah'ın kudreti çerçevesinde düşünülebilecek bir hakikat olduğudur.

3.3. Allah mucizevî bir işaret göstermeye Kâdir'dir

Allah'ın Kâdir ismi, bir yerde mucize bağlamında geçer. Esasen Kur'an'da, bir yerde kullanılan *mu'cizîn* kavramı hariç, hiç geçmez. O tek yerde de bugün kullanılan mânâsıyla değil, kelime mânâsı olan "aciz bırakmak" anlamında gelir. Mucize kelimesi, sonradan "peygamberin elinde gerçekleşen ve insan kudretini aşan olağan üstü fiil" anlamını kazanmıştır.

Kur'an'da bu kelimenin yerine *âyet* (ç: *âyât*) kullanılır. Kur'an'ın birimlerine de aynı isim verilir. Göklerde ve yerde Allah'ın nice ayetleri olduğu ifade buyurulur. Göklerin ve yerin yaratılışının da Allah'ın ayetlerinden olduğu vurgulanır. Bütün bunları birbirinden ayıracak bağlam dışında bir karine de yoktur. Hepsi *âyet* veya *âyât*'tır.

Şu ayette geçen *âyet* kelimesi, "*mucizevî* bir belge" anlamında kullanılmaktadır:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ ۚ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

"Onlar, "Ona Rabbinden mucizevî bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" derler. De ki: "Allah her tür mucizevî belgeyi indirmeye Kâdirdir." Fakat onların çoğu bunun bilincinde değildir." *(En'âm 6:37)*

Müşrikler Peygamber aleyhisselamın nübüvvetine itiraz ederken, "Ona mucizevî bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" gerekçesine sığınıyorlar. Bu ayetin açık ibaresinden, o güne kadar Kur'an dışında böyle mucizevî bir belgenin indirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an, kendisi dışında mucize bekleyenlere şu tokat gibi cevabı yapıştırıyor:

وَقَالُوا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ۝

"Bir de kalkıp "Rabbinden ona mucizevî bir belge indirilmesi gerekmez miydi?" dediler. De ki: "tüm mucizevî belgeler Allah katındadır; ben ise yalnızca açık ve net bir uyarıcıyım." *(Ankebut 29:50)*

İşte yukarıdaki ayette de aynı şey farklı bir üslupla söyleniyor. Zımnen şöyle deniliyor: Allah size istediğiniz mucizeyi göndermeye Kâdir'dir. Fakat O bunu yapmaz. Yapmaması gücünün yetmediği için değil, sizin iyiliğiniz içindir. Zira sizden öncekiler de mucize talep etmiş, Allah mucize göndermiştir. Fakat bu sefer mucizeyi tasdik edecekleri yerde, peygamberlerini tekzib ederek onu sihirbazlıkla suçlamışlar, Allah da bunun üzerine onları helâk etmiştir.[1]

En'âm sûresinin 65. ayetinde bir kez daha geçen Kâdir ismi, Allah'ın azgın ve sapkın toplumları helâke kâdir olduğunu ifade sadedinde gelir. Tıpkı 37. ayette olduğu gibi bu ayette de potansiyel bir kudretten söz edilmektedir. Zira iki ayetin söz diziminden anlaşılan, Kâdir olan Allah'ın bunları yapmaması, kudreti yetmediği için değil, insana şefkat ve merhamet duyduğu içindir.

3.4. Kur'an ve kader

"Ölçü, kıymet, değer, miktar, süre" anlamına gelen kader kelimesi Kur'an'da tüm türevleriyle birlikte yer alır. Bunlardan 41 adedi fiil olarak gelir. Malum ve meçhul, çoğul ve tekil, geçişli ve geçişsiz olarak kullanılır. Her türlü zamire bitişir. Allah'a, insana ve eşyaya nisbet edilir. Bunlardan 90 adedi de isim ve mastar olarak gelir. Bunlar da Allah'a, insana ve eşyaya nisbet edilirler. Fakat 'kader' konusuyla ilintili olan kullanımların hiçbiri insanın iradeli eylemlerine nisbet edilmez. Hepsi de insanın iradesi dışında kalan olaylar, olgular ve durumlar için kullanılır.

Bizzat kader kelimesi Kur'an'da 11 yerde gelir. Bunların geldiği yerler ve kullanıldığı manalar nüzûl sırasına göre şöyledir:

Murselât 77:22: İnsanın ana rahminde belli bir *süreye* kadar

[1] Krş: Hıcr 4-15.

(*ilâ kaderin*) kalışını ifade eder.

Tâhâ 20:40: Allah'ın Hz. Musa'yı peygamber seçip onu kelimullah olarak takdir ve taltif etmesine (*'alâ kaderin*) delalet eder. Peygamber seçiminde kul iradesi rol oynamaz.

Kamer 54:49: Allah'ın her şeyi ilâhî bir ölçü ve yasayla (*bi-kaderin*) yaratmasına delalet eder.

Ra'd 13:17: Gökten inen suyun vadileri istiap miktarınca (*bi-kaderihâ*) doldurmasına delalet eder.

Hıcr 15:21: Allah'ın yeryüzündeki tüm varlıkların rızkını temin ve takdiri sadedinde, rızkın belirlenmiş bir ölçüye/yasaya göre (*bi-kaderin*) indirilmesini ifade eder.

Mu'minun 23:18: Allah'ın gökten suyun belli bir ölçüye göre (*bi-kaderin*) indirilmesini ifade eder.

Şûrâ 42:27: Allah'ın kullarına rızkı bir ölçüye/yasaya göre (*bi-kaderin*) vermesini ifade eder.

Zuhruf 43:11: Allah'ın gökten suyu belirli bir ölçüye/yasaya göre (*bi-kaderin*) indirmesini ifade eder.

Bakara 2:236: İki kez geçer. Boşanılacak kadını aç biilaç sokağa bırakmamak için, erkeğin gücünün yettiği belli bir bedel takdir edip (*kaderuhu*) ödeme sadedinde gelir.

Ahzâb 33:38: Allah'ın emrinin ilâhî bir ölçü ve takdir dâhilinde (*kaderan*) gerçekleşmesi sadedinde gelir.

Kur'an'da *kader* kelimesinin kullanıldığı bütün bu ayetler içinde hiçbiri insanın iradeli eylemine taalluk etmez. Allah'ın külli takdiri olan "ilâhî ölçü"ye delalet eden Tâhâ 40 ve Ahzab 38 dahi, kaderi insanın iradeli herhangi bir eylemine taalluk etmez. Bu ayetler de dâhil diğer tüm ayetler Allah'ın kâinatı, insanı ve olaylar için bir ölçü ve yasa koyduğuna delalet eder. İlâhî kader ile kastedilen, *hiçbir şeyin gelişigüzel, ölçüsüz ve hesapsız olmadığı* hakikatidir. Kadere imânın hakikati, Allah'ın hiçbir şeyi gelişigüzel yaratmadığına, her şeyi bir ölçü ve yasaya bağladığına imândır.

Kur'ani hakikati bu olan kader meselesine, sorumluluğu tamamen insana ait olan iradi eylemler sonradan dâhil edilmiştir. Bu noktada kader kavramı, anlam kaymasına maruz kalmış ve Kur'ani anlamından uzaklaştırılmıştır. Bu anlam kaymasının

temelinde, hicri birinci asırda yaşanan siyasal kırılmalar ve sosyal çalkantılar yatmaktadır. Emevi hanedanının zulümlerini meşrulaştırmak için kullandığı bir kaldıraç halini alan kader anlayışının varıp dayandığı yer, tam da Kur'an ile savaşan cahiliye aklının kader anlayışı olmuştur. Kur'an'ın set çekip reddettiği cahili kader anlayışı, rivayet kültürünü kullanarak Müslümanların geleneği içerinde kendisine yer açmayı başarabilmiştir. Öyle ki, en sonunda Kur'ani kader tasavvurunu alt edip onun tahtına kurulabilmiştir.

Cahili kader anlayışını Kur'an ret sadedinde şöyle verir:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا ﴿١٤٨﴾

"Müşrikler derler ki: Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık." *(En'âm 6:148)*

Kur'an, bu tür bir kader anlayışını Allah'a iftira saymakta ve aynı ayette sormaktadır: "Elinizde buna dair bize karşı sunabileceğiniz sahih bir delil var mı?" Ve ardından ekler: "Siz yalnızca zannın peşinden gidiyorsunuz ve sürü psikolojisiyle hareket ediyorsunuz."

Kur'an'ın müşriklere nisbet ettiği bu çarpık kader anlayışının bariz vasfı, insanın kendi eylemlerinin ahlaki sorumluluğunu üstlenmemesidir. Bunun da temelinde, irade emânetine ihanet yatmaktadır. Oysaki insanın iradeli olarak yaptığı eylemlerde, kaderini kendi seçimine tabi kılmıştır. Kur'an'da veciz dilin en yoğun kullanıldığı ayetlerden biri olan şu ayette beyan buyrulduğu gibi:

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ﴿١٣﴾

"Biz her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık."
(İsrâ' 17:13)

İradeyi insana kader kılan Allah'tır. Allah insanın dilemesini dilemese, insan dileyemezdi. Fakat Allah insanın dilemesini dilemiş, bunu dilediğini de irade vererek göstermiştir. O saatten sonra iradenin sorumluluğunu inkâr etmek, Allah'ın dileğini reddetmek, yani kaderi inkâr etmek anlamına gelir.

4. KÂDİR İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. O'nun kaderi/ölçüsü en güzel ölçüdür

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

"Şüphe yok ki, her şeyi bir kaderle/ölçüyle yaratan Biziz" *(Kamer 54:49)*

O her şeyi bir kader ile yaratmıştır, o ne güzel kader ve ölçü koyandır: *Halaka kulle şey'in fe-kadderahu takdira* (Her şeyi O yaratmış ve bütün bunları bir ölçüye/kadere göre takdir etmiştir).[1]

Altın oran onun koyduğu kaderdir. İnsanda, bitkilerde, mikro organizmalarda ve hatta galaksilerde gözlenen 1,618 oranı, Kâdir olan Allah'ın eşya için takdir ettiği bir kaderdir. Hiçbir çiçek tesadüfün eseri değildir. Bir ağaçta kaç dal olacağı, her dalın ne kadar büyüyeceği, her dalda kaç yaprak olacağı, yaprakların hangi aralıklarla dizileceği, birbirine oranlarının ne olacağı, bu yaprakların hangi sıraya göre yerleşeceği bir sisteme bağlanmıştır.

İnsan vücudu altın orana göre yaratılmıştır. Omuzdan parmak ucu ve dirsek arası altın oranı verir. Dirsekten parmak ucu ve el bileğinden parmak ucu altın oranı verir. Omuz hizasından kafa ucuna olan mesafe ile kafa boyu altın oranı verir. Göbek başucu arası mesafe ile omuz hizası başucu arası mesafe altın oranı verir. Göbek diz arası ile diz ayakucu arası altın oranı verir. Parmakların tam boyunun ilk iki boğuma oranı altın oranı verir. Ön iki dişin enlerinin toplamının boyuna oranı altın oranı verir. Yüzün boyu ve genişliği altın oranı verir. Ağız boyunun burun genişliğine oranı altın oranı verir. Göz bebekleri arasının kaşlar arası mesafeye oranı altın oranı verir.

Gözün kaderi, gözün sınırlarıdır. Belli bir miktardan küçüğünü ve büyüğünü göremez. Zira onu yaratan bir kudret takdir etmiştir. Bu onun görme yasasıdır. Kendi koyduğu yasaların mahkûmu değil hâkimi olduğunu göstermek için, standart ötesinde sıra dışı gözleri de yaratır. Eğer gözümüz elektronun dönüşünü görecek kadar keskin olsaydı, gözümüze uygu girmez çıldırırdık.

[1] Furkan 25:2.

اَلْقَادِرُ
EL-KADİR

O her şeyi bir kader ile yaratmıştır, o ne güzel kader ve ölçü koyandır. Onun koyduğu kader/ölçünün en güzel ve en hayırlı ölçü olduğu su götürmez. Zira O ölçü koyanların en iyisidir. Dolayısıyla O'nun koyduğu ölçü de konulan ölçülerin en iyisidir:

فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ۝

"Bütün bunları Biz takdir ettik; ve ne muhteşemdir Bizim takdirimiz!" *(Murselât 77:23)*

Kulağın kaderi, kulağın işitme sınırlarıdır. Kâdir olan Allah kulağa bir işitme eşiği takdir etmiştir. Bu kulağın 'mikdar'ıdır. Kulak kendisi için konulan bu kaderden kaçamaz. İnsan kulağını parmaklarıyla tıkasa, beyninin içinde ağır ve sürekli bir uğultu hisseder. Sanki yoğun bir trafiğin ortasında kalmış veya üzerinde helikopter çalışıyormuş gibi. Bu ses vücudun sesidir. Parmak kemiklerimiz ses yükseltici görevi yaptığı için, normalde duymadığımız bu sesi duymaya başlarız. Eğer Allah kulağa kader koymasa ve insan bu sesi sürekli duysaydı, bir dakika gözünü kırpamazdı.

Kan şekerinin bir kaderi vardır. Bu kadere riayet etmeyen şeker hastası veya hipo glasemi olur. Kan basıncının bir kaderi vardır. Bu kaderi zorlayan her durum, insanı tansiyon hastası eder. İnsanda kolesterolün bir kaderi vardır. Bu kadere riayet etmeyen, kolesterol hastası olur. Bu kaderleri/değerleri koyan Allah'tır. O koyduğu değerleri/kaderi en güzel koyandır.

İnsanın da bir kaderi vardır. İnsan kendi kaderini takdir ederse, kendisini bilmiş olur. Kula kul olanlar ve kulu kendisine kul edenler, kendi kaderine karşı gelenlerdir. Zira Allah insana bir kader ve ölçü koymuş, insandan bu kader ve ölçüye göre davranmasını istemiştir.

4.2. Kulun kudreti Kâdir'in tecellîsidir.

Kâdir ismi mü'minde tecellî ederse, o mü'min her işinde ölçülü ve dengeli olur. Bu tecellî, o kişinin insan ilişkilerine yansır. İnsan ilişkilerinde hep ölçülü ve dengeli davranır. İnsanı eşyayı ve olayları değerlendirirken ilâhî ölçüye dikkat eder. Kâdir olan Allah'ın takdirine öylesine teslim olmuştur ki, Allah neye hangi ölçüyü koyduysa o da o şeye aynı ölçüyü koyar.

Kâdir ismi mü'minde tecellî ederse, o mü'min Allah'ın iyi dediğine iyi der, kötü dediğine kötü der. Kâr dediğine kâr, zarar dediğine zarar der. Başarı dediğine başarı, başarısızlık dediğine başarısızlık der. Allah'ın övdüğünü över, yerdiğini yerer. Zaten *el-hamdu lillahi rabbi'l-'âlemîn* (Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur) demenin kapsamına Allah'ın övdüğünü övüp yerdiğini yermek de girer.

Kâdir ismi mü'minde tecellî ederse, o mü'min Allah'ın kendisi için takdir ettiği iradeyi, vicdanı ve aklı aktif tutar. Bunların kudretini yok eden taklitten, ataletten, hamakatten ve sefihlikten uzak durur. Bunların atıl hale gelmesinden sakınır.

Kâdir ismi mü'minde tecellî ederse, o mü'min hadiseler karşısında ölçülü ve dengeli davranır. Başına gelen acı tatlı her hadiseye ölçülü ve dengeli tepkiler verir. Gülüşü ölçülü, ağlayışı ölçülüdür. Sevinci ölçülü, üzüntüsü ölçülüdür. Sevmesi ölçülü, kızması ölçülü, öfkesi ölçülüdür.

Kâdir isminin mü'mindeki ilk tecellîsi Allah hakkındadır. O, Allah'ı hakkıyla takdir eder:

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ ۝٩١

"Onlar "Allah hiç bir insana hiçbir şey indirmemiştir" derken Allah'ı hakkıyla takdir edemediler." *(En'âm 6:91)*

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ ۖ وَالْاَرْضُ جَمِيْعًا قَبْضَتُهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِيّٰتٌۢ بِيَمِيْنِهٖ ۗ سُبْحَانَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ۝٦٧

"Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler; oysaki bütün yeryüzü Kıyamet Günü O'nun tasarrufundadır; gökler ise O'nun kudret eliyle dürülmüştür: Yüceler yücesi olan O, onların şirk koştukları her şeyin ötesinde aşkın bir varlıktır." *(Zümer 39:67)*

"Allah'ı hakkıyla takdir etmek", Allah'ın hakkını bilmekle olur. Allah'ın hakkını bilen, Allah'a hakkını teslim eder. Bunun bir tek yöntemi vardır: Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak. Yani müslüman olmak, Allah'a hakkını teslim etmektir.

4.3. Kâdir isminin tecellîsine mazhar gece: Kâdir gecesi

Kur'an'ın inişinde Kâdir isminden bir tecellî vardır. Zira Kur'an indiği geceyi "Kâdir gecesi" yapar. Kâdir gecesi, "kıymet ve değer" gecesidir.

Kâdir gecesi, bin aydan daha değerli bir gecedir. Bir başka ifadeyle Kâdir gecesi, bir ömre bedel bir gecedir. Zira bin ay yaklaşık 84 yıl eder. Bu gecenin kadri kıymeti kendisinden değil, Kur'an'ın inmeye başlamasından gelir. Verilen mesaj açıktır: Kur'an indiği gecenin kadri kıymetini bir ömre bedel kılıyorsa, ya bir insanın hayatına inerse o hayatı neye bedel kılmaz?

Buradan yola çıkarak şu sonuca ulaşmak mümkündür: İçine vahiy inmiş bir gece bir ömre bedel, içinde vahiy olmayan bir ömür bir gece kadar bereketsizdir.

Kur'an inmeye başladığı geceyi bin aydan daha değerli olan "Kâdir gecesi" ilan etmiştir. Bu gecenin değeri gecenin kendisinden kaynaklanmamaktadır. Zaten ortada sabit bir gece de yoktur. Zira Kur'an'da geçen ibadetlerin tümünün takvimi ay takvimidir. Ay takvimi zamanda sabit bir takvim değil, her yıl on gün gezen ve çevrimini 33 yılda tamamlayan bir takvimdir. Eğer böyle bir takvim içerisinde zamanda sabit bir tek gece aranacaksa, bir kişinin buna tesadüf etme şansı 365'te 1'dir. O kimsenin beklediği geceye tesadüf etme şansı, 365 yılda birdir.

Şu halde Kâdir gecesinin kadri kıymeti bizzat zamanın kendisinden kaynaklanmamakta, o zamanda gerçekleşen bir şeyden kaynaklanmaktadır. O şey Kur'an'ın inişidir. İndiği geceyi bin aydan daha hayırlı, bir başka ifadeyle bir ömre bedel yapan Kur'an, eğer bir insanın hayatına inerse, onun hayatının her gününü bir ömür gibi bereketli kılacaktır.

Kâdir gecesinde inen Kur'an'da ne vardır ki, indiği gecenin kadri kıymetini bu kadar artırmaktadır?

Kâdir gecesinde inen Kur'an'da hayatın her alanına dair "ilâhî ölçü", yani "kader" vardır. Kâdir sûresinde geçen *min kulli emrin*'in anlamı tam da budur: Hayatın her alanına dair...

Vahyin getirdiği bu ölçülerle Allah'ı okuyan insan, Allah'ı hakkıyla takdir eder. İnsanı okuyan insan, insana hakkını verir. Eşyayı okuyan insan, eşyayı Allah'ın koyduğu yerde değerlendirir. Bunun sonucunda Allah karşısında kul olduğunu, dünya karsında halife olduğunu ve hemcinsleri karşısında insan olduğunu unutmaz.

Kâdir bir Rabbe imân, insana güç ve kuvvet verir. Bir insan babasının komutanı olduğu bir orduda asker olsa, bu askerin durumu diğerlerine göre nedir? İşte Allah'a yaslanan birinin duyduğu güven, bununla kıyaslanmayacak kadar yüksektir.

5. KADİR OLAN ALLAH'A DUA

Ey Kâdir olan Allah'ım!
Ey mutlak güç ve kudret sahibi olan Allah'ım!
Ey sonsuz gücünü mutlak iradesiyle kullanan Allah'ım!
Ey gücünün mahkûmu değil, hâkimi olan Allah'ım!

Verdiğin güçle Firavunlaşacaksak, verme!
Senden gelen gücü Sana karşı kullanacaksak, verme!
Gücümüzün elinde esir olacaksak, verme!
Emanet güçle zulmedip kahrolacaksak, verme!

Ey Kâdir, Kadîr ve Muktedir olan Allah'ım!
Bize senin kadrini hakkıyla takdir edecek bir şuur ver!
Gücümüzün kölesi olacak bir gurur verme!
Eşyaya Senin takdirinle bakacak bir nur ver!
Güç sarhoşluğuyla baş döndürecek bir sürur verme!
Çalkalanan gönlümüzü yatıştıracak bir huzur ver!
Vahyin kadrinden mahrum edecek bir fücur verme!

Âmin!

الرقيب

ER-RAKÎB

Korumak İçin Gözetleyen

Yarattıklarından Bir An Bile Gafil Olmayan

الرقيب
ER-RAKÎB

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

Rakîb, her an ve her durumda koruma amacıyla gözetleyen, takib eden, tarassut eden, her hal ve hareketini gözetleme yoluyla tesbit edip kontrol altında tutan, yarattıklarından bir an bile gafil olmayan demektir. Allah'ın kullarını korumak için onları gözetlemesi, gözetlemek için onların yaptıklarından bir an bile gafil olmaması Rakîb isminin şanındandır. Bu yönüyle er-Rakîb eşsiz ve benzersiz gözetleyici demektir.

Rakabe, "boyun" demektir. Araplarda esirin elleri boynuna bağlanırdı. Buna *rakabe* denirdi. Bundan mülhem olarak kelime "köle, özgürlüğü elinden alınmış insan" anlamına kullanıldı. Bu bağın çözülmesine de *fekku rakabe* (boyun bağının çözülmesi) adı verilirdi. Ayette geçen *tahrîru rakabetin*, "bir boynu kölelikten özgür kılmak" anlamına gelir.[1]

Esasen iştikak-ı ekberde kelimenin türetildiği kök, "yakın, ilişik, bitişik" mânâsındadır. *Rakîb*, "gözün sürekli üzerinde olduğu yanı başındaki ötekini" ifade eder. Bu kök manada *ta'kib* kelimesiyle aynı gözede buluşurlar. *Rakam*, "harfler bitiştirilerek elde edilen yazı" için kullanılır. *Ashab-ı rakîm*, "rakamcılar" veya "yazıcılar" demektir. *Karîb*, "yakın" demektir. Mezara "ceset toprağa bitişik" olduğu için *kabr* adı verilmiştir. *Merkab*, "gözetleme kulesi" demektir.

Aynı kökten gelen *irtikab*, kişinin beklentiyi boşa çıkarmayan kötü davranışına denir. Kur'an'da bu fiillerin hiç biri Allah'a isnat edilmez. *Murakabe*, kişinin kendi kendisini gözetleyip kontrol etmesini ifade eder. *Murâkıb*, "kontrolör" demektir.

Er-Rakûb, çocuğu olmayan ve çocuğu yaşamayan kadına veya erkeğe verilen isimdir. Zira o sürekli gözetim altında tutulandır. Çocuğunun olup olmaması konumunu belirleyecektir. Kur'an'da da kullanılan *tarakkub* "kollama" anlamına gelir.

Er-Rakîb, cahiliyyede kumarda oyuncuyu gözetleyen kimseye denilirdi. Bir tür "bekçi, gözlemci" vurgusuna sahiptir. Yapılan iş kumar da olsa, oyuncuların dürüst davranıp davranmadığını gözetleyen kimsedir. Kelime cahili anlamından soyutlanarak Kur'an tarafından dini ve manevi bir alana taşınmıştır.

[1] Nîsâ' 4:92.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. Allah insana rakib ise insan sevinsin

İnsan insana rakib olursa, o insan korksun. Allah insana rakib olursa, o insan sevinsin. Zira insanın rakibi olan insan, o insanda iyilik görürse haset eder, kötülük görürse rezil eder. Ama Allah insanın Rakib'i olursa, kötülük görürse Settar ismiyle örter, Ğaffâr ismiyle bağışlar, Tevvâb ismiyle tevbesini kabul eder. İyilik görürse, Şekûr ismiyle nimetini artırır, Vedûd ismiyle sevgisini artırır, Rahîm ismiyle rahmetini artırır. Her halükarda Allah'ın insanı murakabesi insanın kârınadır.

Zira Allah kusur bulmak için gözetlemez, kusurunu telafi etmek için gözetler. Ayıbını aramak için gözetlemez, bilakis ayıbını örtmek için gözetler. Günahını cezalandırmak için gözetlemez, tevbenin yollarını göstermek için gözetler. Ayıplamak için gözetlemez, ayıbını kendisine göstermek için gözetler. Tuzağa düşürmek için gözetlemez, nefsinin ve şeytanının kendisine kurduğu tuzakları göstermek için gözetler.

Bunun için de peygamberler gönderir, kitaplar gönderir. Hepsinden öte şahdamarından yakın olduğu insana vicdanından seslenir. Tabiata yerleştirdiği ayetler vasıtasıyla aklına seslenir. Olaylar vasıtasıyla idrakine seslenir. Acı tatlı her hadiseyi kuluna mesaj vermek için kullanır. Onu gözlediğini ve izlediğini her an kuluna her vesileyle gösterir.

Eğer Allah insanı bir kez gözetleyip daha sonra gözden çıkarsaydı, bir kez peygamber gönderir bir daha göndermezdi. Bir kez kitap gönderir bir daha göndermezdi. Veya Allah bunları ilâhî gözetimle değil de otomatik olarak yapsaydı, peygamberliği de otomatiğe bağlardı. Böyle yapsaydı son peygamber gelmez, ondan sonra da gelmeye devam ederdi. Son kitap gelmez, ondan sonra da kitaplar göndermeye devam ederdi.

2.2. Murakabe Rakîb olan Allah'a mukabeledir

Allah'ın gözetlemesi koruma amaçlı bir gözetlemedir. Esasen Rakib olan Allah, insandan kendi kendisini gözetlemesini

istemiştir. Bunun için insana basiret vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Bilakis insan kendi varlığını gözetleyen bir basirettir." İnsan kendi varlığını gözetleyebilmesi için, saf iyiliği ve şuuru temsil eden meleklerin kendisinde meleke haline gelmesi gerekir. Meleke haline gelen melekler, insanda hep aktif olan birer sıfata dönüşürler. İnsan bu sıfatlar vasıtasıyla esmâ ile doğrudan bağ kurar ve esmânın tecellîsine kâmil anlamda medar olur. Rakib de tecellîsine medar olduğu isimlerden biri olur. Bu sayede kendi kendisini gözetleyen, kontrol eden, kendi bekçiliğini yapan biri haline gelir.

Bunu, kendi güvenliğini en yüksek düzeyde kendisi sağlayan kurumlara benzetebiliriz. Bu öylesine yüksek donanımlı bir güvenliktir ki, kişinin kendisi uyurken gönlü uyanıktır. Gözü kapalıyken gönül gözü açıktır. Rakib isminin tecellîsine böylesine medar olan kişinin cesedi külçe gibi yığılsa, ruhu o cesedin başında nöbet bekler. Elinin uzanamadığı yerler, onun eline uzanır. Ayağının varamadığı yerler, kendi ayağına gelir.

Murakabe, Rakib olan Allah'a mukabeledir. Allah Rakib'tir. Bunda şüphe yok. Fakat eğer insan Allah'ın gözetimine karşı kör ve sağırsa, bunun tek başına insana bir yararı da yok. O halde Allah'ın Rakib olması, ancak insanın murakabe ehli olmasıyla anlam kazanır. Murakabe, ilâhî gözetlemeye insani bir mukabeledir.

Murakabe, insanın kendi kendisine şahit olmasıdır. Zira insan, yaratılmışlar içinde kendi üzerine düşünebilen, varoluşunun farkına varan ve ben idrakine sahip olan yegâne görünen varlıktır. Kendini idrak edene düşen, o beni kemal yolculuğuna çıkarmaktır. Beni kemale erdirmenin yolu, murakabeden geçer. Bunu yapabilen insanda Allah'ın Rakib ismi tam tecellî etmiş demektir.

2.3. Rakib ismi irade özgürlüğünün delilidir

Allah'ın Rakib sıfatının varlığı, insanın irade sahibi bir varlık olarak kendi yolunu kendisinin seçtiğinin delilidir. *Zira ne zaman ne yapacağı baştan belli olanın gözetlenmesine gerek yoktur.* Hele gözetleyen Alîm olan Allah ise, hiç gerek yoktur. Ne zaman ne yapacağı baştan belli olanı gözetlemek abestir. Allah –hâşâ- abesle iştigal etmez. Allah insanı gözetler, zira insana seçme yeteneği ve irade vermiş, önüne de seçmesi için birden fazla seçenek koymuştur. İşte ilâhî gözetimi anlamlı kılan da budur. Bakalım verdiği iradeyi insan iyiye mi kullanacak, kötüye mi? Hayra mı kullanacak, şerre mi?

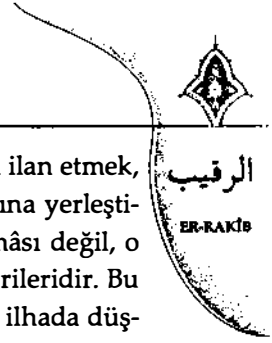

Allah'ın ezeli ilmini bu meselede tek belirleyici ilan etmek, Allah'ın Alîm ismi ile Rakib ismini birbirinin karşısına yerleştirip çatıştırmaktır. Bu durumda çatışan Allah'ın esmâsı değil, o esmâ üzerinden kendilerini tatmin etmek isteyen birileridir. Bu da Kur'an'ın kınadığı ve "Allah'ın esmâsı hakkında ilhada düşmek" diye nitelediği cürüm kapsamına girse gerektir.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Kur'an'da Rakîb ismi

Rakîb, Kur'an'da 5 yerde kullanılır. Bunlardan biri insan hakkındadır. Hz. Şuayb'ın dilinden, inkârcı kavmine bir uyarı sadedinde, "Siz de gözetleyin, unutmayın ki ben sizinle beraber zaten titiz bir gözetleyiciyim"[1] sözleriyle gelir.

Sıfatın ilk geldiği yer Kâf 18. ayettir. Bu ayette Rakîb ismi meleklere hamledilmişse de, 16. ayetin delaletiyle bu ayetteki Rakîb isminin Allah'a hamledilmesi daha doğrudur.

Nisa sûresinin 1. ayetinde, "şüphe yok ki Allah sizin üzerinizde Rakib'tir" denilir. Mâide sûresinin 117. Ayetinde, Hz. İsa'nın dilinden Allah'ın Rakib olduğu ifade buyurulur: "Ne zaman ki sen benim canımı aldın, artık onlar üzerinde sen Rakib oldun".

Burada belirlilik takısıyla gelmesi Rakib isminin esmâ-i hüsnâya ait tam ve müstakil bir isim kimliğine sahip olduğunun açık göstergesidir.

Son olarak Ahzab sûresinin 52. ayetinde, "allah her şey üzerinde Rakib'tir" buyurularak, Rakib ismi bir kez daha Allah hakkında müstakil olarak kullanılır.

3.2. *Şah damarımızdan yakın olan Allah Rakib'tir*

أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ ﴿١٤﴾

"O bilmez mi ki Allah görüyor" *(Alak 96:14)*

Kur'an Allah'ın "zerre miskali" hayrı da şerri de gördüğünü, veciz bir şekilde buyuruyor. Rakib, zerre miktarı hayrı ve

[1] Hûd 11:93.

الرقيب
ER-RAKİB

şerri gören bir zatta olmazsa olmaz bir sıfattır. Zira kimse Rakib olmadan zerre miktarı hayır ve şerri göremez. Sürekli, her an, her mekân ve her durumda gözetleyemeyen bir zat, muhatabının zerre miktarı amelini nasıl görür?

Bir zerreyi bile kaçırmayan bir gözetleme için bütün bunlar yetmez. Eşsiz ve benzersiz gözetleme sıfatının sahibi, gözetlenen kula kendi nefsinden bile daha yakın olmalıdır ki, bunu yapabilsin. İşte Kur'an'daki 4 Rakib isminin nüzûl sırasına göre ilki, bu hakikati çarpıcı bir biçimde dile getiren bir pasaj içinde yer alır:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ ۚ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

"Doğrusu insanı yaratan Biziz ve iç beninin ona neler fısıldadığını iyi biliriz: zira Biz insana şahdamarından daha yakınız. *(Zıt kutuplarda)* ***konuşlanmış olan o iki*** *(unsur),* ***sağdan ve soldan karşı karşıya geldiği zaman insandan herhangi bir söz çıkmaya görsün; illa ki, kendi içinde onu gözetleyip kaydeden Biri vardır."*** *(Kâf 50:16-18)*

16. ayetin açılımı: İnsan Allah nezdinde, kendi kendine bırakılmayacak kadar değerli bir varlıktır. Yani insan, kendi iç benine ve öteki kişiliğine dahi emânet edilemez. Emanet edilirse, kendi iç beni insanı ayartır ve kötü yola sürükler. İnsanın kendi kendine ne kötülükler ettiğini, en iyi Allah bilir. Zira insanı yaratan Allah'tır. İnsan sadece dışarıdan gelen ayartıcıların değil, kendi öz ayartısının da kurbanı olmaktadır. Dışarıdan gelen tehditleri bir yere kadar savuşturabilir. Fakat içeriden kendi öteki kişiliğinden gelen tehditlere karşı insan zayıftır. Zira kişi kendinden emin olmanın cezasını, kendi kötülüğüne kurban giderek öder.

17 ve 18. ayet şöyle:

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

Metnini buraya aldığımız ayetlerin harfi tercümesi şudur: ***"Sağdan ve soldan oturmuş iki buluşturucu/tesbit***

edici, buluşturduğu/tesbit ettiği zaman, söz olarak sarf ettiği her şeyde illa ki yanında hazır ve nazır bir gözetleyici (rakîb) vardır." *(Kâf 50:17-18)*

Sual: Ayetteki *"sağdan ve soldan oturmuş iki buluşturucu/tesbit edici"* nedir?

Klasik tefsir bunu insanın sağ ve sol omzuna oturmuş iki melek olarak tasavvur eder. Bu yoruma göre sağdaki insanın sevabını soldaki günahını yazmaktadır. Dolayısıyla ayetin sonundaki "gözetleyici" (*rakîb*) de söz konusu melekler olmuş olur.

Cevap: Ayetteki "iki buluşturucu/tesbit edici" ile kastın ne olduğu 21. ayette *sâik* ve şehîd olarak açıklanmıştır.

Sâik "sevk eden, yönlendiren" demektir. "İki buluşturucu/tesbit edici"den biridir. Özne formundadır. Aktif ve etkendir. Bununla insanı nesneleştiren her tür dış ve iç, maddi ve manevi saptırıcı unsur kastedilmiş olsa gerektir. Hemen yukarıdaki 16. ayette geçen "öteki kişilik" ve Zuhruf 36'da geçen Şeytan, insanı nesneleştiren manevi ve iç *sâik*'a örnektir. 23. Ayette geçen *karîn*, Zuhruf 36'da geçen *karîn* ile aynı olsa gerektir. Bu da şeytanlaşan ve kişiyi sevk ve idare eden nefis olsa gerektir.

Şehîd, "şahit olan/olunan, tanık olan/olunan" demektir. "İki buluşturucu/tesbit edici"den ikincisidir. Şehîd formu, fa'îl vezninin yapısı gereği, hem nesne hem özne anlamını birlikte kapsar. Hem pasif, hem aktiftir. Belki bir boyutuyla pasif, diğer boyutuyla aktiftir. Mesela kişiye nefsi vesvese verdiğinde, kişi bu vesveseye şahittir. Eğer nefsinin verdiği vesveseye kapılmazsa özne olarak şahittir, kapılırsa nesne olarak şahittir. Bu şehîd/tanık oluşa, tıpkı şu ayette olduğu gibi alet olarak kullandığımız her şey girer: "O gün ağızlarına mühür vururuz, Bize elleri konuşur, ayakları şahitlik yapar."[1] Tabi ki 16. ayette dile gelen iç benin vesvesesine boyun eğer irade, vicdan ve akıl da şahitlik yapacaklar arasındadır.

Soru: Sâik ve şehîd olarak adlandırılan bu "iki buluşturucu/tesbit edici" ne ile neyi buluşturup/tesbit etmektedir?

[1] Yâsîn 36:65.

الرقيب
ER-RAKÎB

Cevap: Kişi ile amelini buluşturmakta, bu buluşmayı temin için de amelini o kişinin adına tesbit ve tescil etmektedir. Böyle yapmaktadır ki, o kişi kendi elleriyle yaptıklarının sonucunu görünce itiraz edemesin.

Cevabını aradığımız asıl soru, "Ayetteki *rakîb* kimdir?" sorusudur.

Eğer ayetteki *rakîb* (gözetleyici) klasik yorumun söylediği gibi melekler olsaydı, o zaman *rakîb* değil de tesniye formu olan *rakîbâni* olması gerekirdi. Oysaki bu *rakîp* "iki" değil "tek"tir. "Biz kulumuza şahdamarından daha yakınız" buyurulan 16. ayet dikkate alındığında, ayetteki *Rakib*'in Allah olması, hem dil hem de bağlam açısından daha uygun görünmektedir.

Yine 16. ayetteki "vesvese veren nefis"ten yola çıkarak, 18. ayetteki "gözetleyicinin" kişinin vicdanı olduğunu söylemek de mümkündür.

Soru: Allah kulunu niçin gözetler?

Allah ceza vermek için gözetlemez. Zira rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Kaldı ki kulunu cezalandırmak için acelesi de yoktur. Halim isminin mânâsı budur: Kulunu cezalandırmada acele etmeyen. Eğer gözetliyorsa, acele ettiği bir şey vardır. O da rahmeti ve şefkatiyle müdahalesidir.

Cevap: Tevbeye yönelen bir günahkârı gözetler ki, ondaki olumlu değişime hemen karşılık versin. İsyanından pişmanlığa meylettiğinde, hemen onun meyline göre tüm verileri değiştirsin. Bunu verili bir sisteme benzetebiliriz. Bu öyle bir sistem ki, sisteme değişkenlerden birinin değiştiğine dair bir veri girince, baştan ayağa tüm veriler yeniden şekilleniyor. Şaki birinin yüreğinde şakavetine dair bir pişmanlık belirince, Rakib olan Allah gözetlediği bu kulu gözetiyor. Onun kendini değiştirme yönündeki niyeti onun hesabına giriyor ve onun hesabında hemen bir hareketlilik başlıyor. Veriler baştan ayağa değişiyor. O kulun hesabına son giren artı, hesabın yönünü eksiden artıya döndürüyor. Son girilen verinin artı istikametinde olması, ona artısını artırması için ilâhî yardımın nüzûlüne sebep oluyor.

3.3. Rakib olan Allah takvanızın gözetleyicisidir

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝١

"Ey insanlık ailesi! Sizi bir tek canlı varlıktan yaratan, ondan da eşini var eden ve her ikisinden de birçok erkek ve kadın türeten Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Kendisi adına birbirinizden (hak) talebinde bulunduğunuz Zat'a ve bu insanlık bağına karşı sorumluluk duyun. Kuşkusuz Allah, üzerinizde daimi bir gözetleyicidir."

(Nisa 4:1)

Bu ayette "sorumluluk bilinci" olarak çevirdiğimiz *takva,* iki kez emir fiil kipinde geçmektedir. Ayet, Allah'ın Rakîb ismi ile bitmektedir. İnsana takvayı emreden Allah, bu emrin yerine getirilip getirilmediğini Rakib ismiyle denetlemektedir.

Takva bir kalp fiilidir. Ayette insanın tek bir nefisten yaratıldığı, ondan da eşinin yaratıldığı, birçok kadın ve erkeğin bu iki kökten var edildiği hakikati hatırlatılmaktadır. Zira arkadan gelen ayetlerde, yetimlerin mallarını koruma ve yetimlerle veya yetim anneleriyle evlenme konusu işlenecektir. Bu konu, yukarıdaki ayette zikredilen iki hukuk ile alakalıdır:

1. Sayesinde insanlar arası adaletin gerçekleştiği Allah'ın hukuku.

2. "İnsanlık bağı" olarak takdim edilen kulun hukuku.

Allah'ın hukuku da, kulun hukuku da Allah'a karşı sorumlu davranarak korunur.

Aynı ayette iki kez "Allah'a karşı takvalı olun!" emri geçmektedir. İlk emir ayette istenen doğru davranışın sebebidir. Takva olmazsa, doğru davranış gerçekleşmez. İkinci emir ise Rakîb olan Allah'ın "korumak için gözetleme" sebebidir. Eğer bu gözetleme sırasında ilâhî radara takva takılırsa, bu durumda ilâhî gözetim "ilâhî bir koruma" ile ödüllendirilecektir.

Hekimsiniz. Hastanıza teşhis koyacaksınız. Teşhis iki ihtimale de açık görünüyor. Siz teşhisi böyle koyarsanız menfaatiniz

الرقيب
ER-RAKİB

daha çok, böyle koyarsanız menfaatiniz daha az olacak. Siz teşhisi menfaatinizin daha çok olduğu ihtimal üzerinden koyuyorsunuz. Rakib olan Allah bu anı da yakalar ve arşive kaydeder.

Avukatsınız. Bir dava aldınız. Aldığınız davada müvekkilinizden aldığınız paranın hatırının mı, yoksa adaletin ve hakikatin tecellîsinin hatırını mı gözettiğinizi, ancak Rakib olan Allah bilir. Allah Rakib ismiyle sizi gözetime alır ve yüreğinizin tüm hallerini kayıt altına alıp Hesap Günü açılmak üzere arşive kaldırır.

İşverensiniz. Çalışanlarınız var. Onların daha fazlasını hak ettiğini düşünüyor fakat bunu vermiyorsanız, ilâhî gözetim sırasında radara yakalanırsınız. Allah Rakib ismi ile onu da tesbit eder ve arşive kaldırır.

Çalışansınız. Patronunuz sizi gözetleyecek durumda değil. Siz bu durumu suiistimal ediyorsanız, Allah'ın Rakib ismine ya imân etmiyorsunuz, ya da kâmil imân etmiyorsunuz demektir.

3.4. Rakib olan Allah Hz. Nebi'yi de gözetlemektedir

Rakib ismi Hz. Nebi ile doğrudan ilgili bir pasajda gelir. Bu pasaj Hz. Peygamber'in evliliklerini düzenleyen pasajdır. Özellikle içerisinde Rakib isminin geçtiği ayet, Hz. Peygamber'in yeni bir hanım almasını yasaklayan ayettir:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَآ اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ
حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ۝٥٢

"Bundan sonra sana başka hiçbir hanım helal değildir; güzellikleri seni hayran bıraksa dahi –sağ elinin altında bulunanlar hariç- onlardan hiçbirini değiştiremezsin: hem zaten Allah her şeyi gözetleyendir." *(Ahzâb 33:52)*

Hz. Peygamber ilk evliliğini daha önce başından iki evlilik geçmiş olan Hz. Hatice ile yapmıştır. Bu sırada Hz. Nebi yaklaşık 25 yaşında, evlendiği 3 çocuklu dul eşi Hatice ise 40 yaş civarındadır. Bu evlilik, 15 yılı peygamberlik öncesi olmak üzere takriben 25 yıl sürmüştür. Hz. Peygamber bu zaman zarfında ikinci bir kadınla evlenmediği gibi, evlenmeye teşebbüs ettiğine

dair bir bilgi de ulaşmamıştır. Hz. Hatice peygamberliğin 10. yılında vefat ettiğinde 65 yaşındaydı.

Peygamberimizin Hz. Hatice'den sonraki evlilikleri, kesinlikle şehvet evliliği değil şefkat ve davet evliliği idi.

Efendimizin 2. eşi Sevde bt. Zem'a'dır. Peygamberimizle evlendiğinde 50 yaşında ve 6 çocuklu bir duldu. Eğer Mısırlı Mariye'yi saymazsak, Efendimizin 3. eşi Aişe bt. Ebibekr bakire olarak evlendiği tek eşiydi. Rivayet geleneği 9 yaşında evlendiğini savunursa da, bu hayli tartışmalıdır. Onun yaşı şu 4 sebepten dolayı rivayet geleneğinin söylediğinden çok daha ileride olmalıdır:

1. Hz. Aişe Kamer 96. ayeti kastederek "Bu ayet indiğinde ben aklı eren bir çocuk idim" der. Bu sûre en erken 5. en geç 9. yıla yerleştirilebilir.

2. Hz. Aişe Hz. Hatice'den söz rivayet eder. Hz. Hatice 10. yılda vefat etmiştir.

3. Hz. Aişe babasının Habeşistan'a hicrete niyet ettiğini rivayet eder. Habeşistan hicreti peygamberliğin 5. yılında yapılmıştır.

4. Kaynaklar ablası Esmâ'nın 100 yaşında vefat ettiğini kaydeder. Aişe ondan 10 yaş küçüktür. Buna göre Esmâ peygamberlikten 15-16 yıl önce doğmuş olmaktadır. Bu durumda Aişe'nin doğum tarihi nübüvvetten 5-6 yıl öncesine denk gelir ki, bu da evlilik yaşının 18 olduğunu gösterir.

Esasen rivayetler onun yaşını söylemekten daha çok, oyuncak bebeklerle oynadığından yola çıkarak tahminde bulunurlar. Oyuncak bebek bulundurmak, bir kadının çocuk olduğunu göstermez. İlerlemiş yaşlarına rağmen hanımların oyuncak bebek sahibi olduklarına dair birçok örnek bulmak mümkündür.

Peygamberimizin, Hz. Aişe dışındaki evliliklerinin tümünü şehvet değil şefkat ve davet evliliği olduğunu anlamamız için, onun evlendiği hanımların durumunu bilmek şarttır. İşte Efendimizin eşlerinin durumu:

Hafsa bt. Ömer: Peygamberimizle evlendiğinde dul idi ve 22 yaşındaydı. Eşi Bedir'de aldığı yaralarla şehid olmuş, efendimiz bu şehidin emânetini teselli için, onunla şefkat evliliği yapmış, öte yandan da dostu Hz. Ömer'in gönlünü almıştı.

Zeyneb bt. Huzeyme: Başından üç evlilik geçirmiş çocuksuz bir dul idi. İkinci kocası Bedir'de, üçüncü kocası Uhud'da şehid olmuştu. Efendimiz şefkate çok muhtaç olduğu bir döneminde onunla şefkat evliliği yapmıştı.

Ümmü Seleme (Hind bt. Ümeyye): Hz. Nebi ile evlendiğinde başından birden fazla evlilik geçmişti. Biri ilk kocasından olmak üzere, 5 çocuklu bir dul idi. Kocası Ebu Seleme ilk mü'minlerdendi. Habeş muhaciri bir aile idi. Ebu Seleme, Uhud'da aldığı bir yaranın sebep olduğu bir hastalıktan vefat edince, Ümmü Seleme 4 çocuğuyla ortada kaldı. Efendimiz onu da şefkat kollarına aldı.

Zeyneb bt. Cahş: Hz. Nebi ile evlendiğinde 36 yaşında çocuksuz, yani şer'an yetim bir duldu. Kocası Zeyd b. Harise ile Efendimizi kıramadığı için evlenmişti. Oysa kendisi 35 yaşına kadar Efendimiz'le evlenmek için tüm taliplilerini geri çevirmişti.

Cuveyriye bt. Haris: Bir savaş esiri olarak getirilmiş, efendimiz onu azad ederek kabilesi Beni Mustalık'a bir mesaj vermek amacıyla *davet evliliği* yapmıştı. O da duldu ve eşi Musafi b. Safvan'ı esir edildiği savaşta kaybetmişti.

Ümmü Habibe (Remle bt. Ebi Süfyan): Hz. Nebi ile evlendiğinde 38 yaşındaydı ve duldu. Habeş muhaciri idi. Habeşistan'da iken kocası dinden döndü. Buna rağmen o imânında direndi. Daha önce ölen oğlunu saymazsak, eski kocasından bir de kızı vardı. Mumtehane 7. ayetin bu evlilik üzerine indiği rivayetleri dikkate alınırsa, bu da *hem davet hem şefkat evliliği* idi.

Safiyye bt. Huyey: Peygamberimiz ile evlendiğinde başından iki evlilik geçmiş bir duldu. Hayber'in Yahudi reisinin kızı idi. Kocası Hayber'de öldürülüp esir alındı. Efendimiz onu azad etti ve *davet evliliği* yaptı.

Meymune bt. Hâris: Efendimizle evlendiğinde 36 yaşında başından iki evlilik geçmiş bir duldu. Çocuksuzdu, yani yetimdi. Efendimiz bu evliliği, Kaza Umresi'nde Mekkelilere bir iyi niyet jesti olarak yapmıştı. Efendimiz bu evliliğin düğün yemeğini Mekke eşrafıyla aradaki buzları eritme vesilesi olarak kullandı.

Reyhane bt. Zeyd: Efendimizle evlendiğinde duldu. Kureyzaoğulları'ndan kalan bir savaş esiri idi. Müslüman oldu ve efendimiz ona davet evliliği teklif etti ve o da kabul etti. Bu onun kabilesinin kurtuluşuna vesile oldu.

Mariye el-Kıbtiyye: Efendimize Bizans'ın Mısır valisi Cureyc b. Mina'nın hediyesi olarak geldi. Bir rivayete göre, Efendimizin elçisi Hatıb b. Ebi beltea'nın anlattığı İslâm'dan etkilenerek daha yoldayken Müslüman oldu. Efendimiz onunla evlendi ve 2 yıl yaşacak olan oğlu İbrahim'i doğurdu. Efendimizden sonra 6 yıl yaşadı. Kabri Baki'dedir.

Bütün bu veriler göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'in çok eşliliğinin sebebinin şehvet değil şefkat ve davet olduğu evliliği olduğu görülür. Buna rağmen, yukarıdaki ayet efendimizi bir daha evlilik yapmaması yönünde uyarmaktadır.

Efendimize bir daha evliliği yasaklayan Ahzab 52. ayette Rakîb isminin geçmesi, Rabbimizin Nebisine "Dikkat et, gözüm üzerinde" mesajı olarak anlaşılmalıdır. Bu da gösteriyor ki, Rakib olan Allah, "âlemlere rahmet" ilan ettiği Elçi'sini de ilâhî gözetim dışında bırakmamaktadır.

4. RAKİB İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. Rakib isminin kuldaki tecellîsi: *Murakabe*

Murakabe, insanın kendi kendini gözetlemesidir. Kendi benini gözetlemeyen, ben idrakine ulaşamaz. Ben idrakine ulaşamayan kendini bilmez. Kendini bilmeyen, Allah karşısındaki haddini ve eşya karşısındaki kadrini bilmez.

Murakabe, insanın kendi nefsine 'rakib' olmasıdır. Allah'ın Rakib ismi kulda tecellî ederse, kul murakabe ehli olur. Kul kendi nefsine 'rakib' olursa, Allah Rakib ismiyle o kula tecellî eder. Bu tecellî sayesinde kul kendi beninin bekçisi olur. Kendi nefsini sürekli gözetler. Bu gözetleme sayesinde zaaflarına, eksiklerine, noksanlarına vakıf olur. O yanlarıru tahkim edip güçlendirmesi ancak bu sayede mümkün olur.

Kendi kendine 'rakib' olan kişi kendisinden istifade eder. Zira bu gözetleme sayesinde potansiyelini keşfeder, yetenek ve meziyetlerinin farkına varır. Bu farkına varış, kişiye kendisinden istifade etmenin kapılarını açar. Kişi kendisinden istifade etmenin tadını alınca, kendini keşfetmek için içinde daha uzun yolculuklara çıkar. Kendi varoluş nedenleri üzerinde yoğunlaşır. Kendi yeri

الرقيب
ER-RAKİB

üzerine düşünür. Aklını, iradesini ve vicdanını keşfeder. Bu keşif sahibini onları daha da geliştirme gayretine düşürür.

Murakabe yapmak, muhasebe yapmanın ön şartıdır. "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz" nebevi uyarısını yerine getirmenin ilk şartı, murakabedir. Böylesi bir murakabe sonucunda yapılacak muhasebe, kişiyi yol yakınken yanlışlarından döndürür. Pişmanlıklarını, tevbe ve istiğfarın yararsız olduğu bir zamana ertelemez. Hatalarından, acılarından, aldanmalarından, sürçmelerinden dahi istifade eder.

Muhasebe yoksa müşahede de yoktur. İnsan şahit kılmak istiyorsa önce şahit olmalıdır. Murakabe, muhasebe ve müşahede sürecinin sonunda kişi 'şehid' olur. Şehid olmak, "örnek, model, numune" olmaktır. Şehid olmak, Rabbine, kendine ve varlığa şahit olmaktır. Şehid olmak, Allah'a imânı "gayba imân" olmaktan çıkarıp "müşahede" kılmaktır. Tıpkı şu yaşanmış örnekte olduğu gibi:

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, koyun çobanlığı yapan bir köleye rast gelir. İçinden onu sınamak geçer. "Şu koyunu bana sat" der. Köle çoban "O benim değil ki" der. İbn Ömer "Sürü sahibine, 'Birini kurt yedi dersin' olur gider" der. Köle çoban: "O zaman Allah nerede kaldı" der. İbn Ömer gencin Allah şuuruna hayran olur ve onu efendisinden satın alıp azad eder, o koyunu da alıp ona hediye eder. Bu olaydan sonra İbn Ömer'in dilinden "O zaman Allah nerede kaldı?" söze hiç düşmez.

4.2. Hz. İsa'nın dilinden: "Rakib olan sen oldun"

Tüm peygamberler Rakib isminin tecellîsinden birer pay sahibidirler. Bu yüzden ümmetlerini "gözetlerler". Zira onlar şahittirler, şehittirler:

فَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝

"Hem kendilerine ilâhî mesaj gönderilenleri, hem de (onlara) ilâhî mesajı iletmekle görevli olanları elbet hesaba çekeceğiz." *(A'raf 7:6)*

Peygamberlik bir bakıma, insanlığın gözetleme kulesinde nöbetçi olmaktır. Peygamberler, gönderildikleri toplum felakete uğramasın diye, o kulede uykusuz nöbetçilik yaparlar. Yanlış yola gidenleri uyaran bir "nezir" olurlar, doğru yolda yürüyenleri müjdeleyen bir "Beşir" olurlar.

İnsanlığın gözetleme kulesinin uykusuz nöbetçisi olan peygamberler, gördükleri felaketi haber vermek ve önlemek için tüm gayretlerini sarf ederler. Bazen Nuh gibi ehl-i tuğyan için tufanı haber verirler. Vermekle kalmaz, ehl-i imân için gemi yaparlar. Bazen İbrahim gibi ateşe girerler. Bazen Musa gibi denizin üzerine yürürler. Ellerine geçirdikleri her aleti insanlığın kurtuluşu için kullanırlar. Bu alet bazen Nuh'un elinde çekiç, İbrahim'in elinde balta, Musa'nın elinde âsâ olur.

İnsanlığın gözetleme kulesinin uykusuz nöbetçilerinden biri olan Hz. İsa'nın şu sözü Rabbimizi nasıl razı etmişse, ilâhî arşive girmiş ve vahiy olarak nazil olmuştur:

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَآ أَمَرْتَنِى بِهِۦٓ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى كُنتَ أَنتَ ٱلرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

"Ben onlara bana emrettiğin, "Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin!" demekten başka bir şey söylemedim. Ve onların arasında yaşadığım sürece yaptıklarına şahitlik ettim. Fakat ne zaman ki sen benim canımı aldın, artık onların koruyup gözeticisi yalnızca Sen oldun. Zaten Sen, her bir şeye ta özünden şahitsin."

(Maide 5:117)

Bu ayet, peygamberlerin insanlığın gözetleme kulesinin uykusuz nöbetçileri olduğu hakikatini haykırır. Ayette Hz. İsa, kendisine yönelik sevginin zehirlenme ve zehirleme sürecinden beraatını talep ediyor ve Rakib ismiyle Allah'a iltica ediyor.

Peygamberlerin izini takip edenler de, Allah'ın Rakib isminden pay almalıdırlar. İçinde yaşadıkları toplumun ve insanlığın gönüllü "gözcüsü" olmalıdırlar. Herkes uyurken gönüllü nöbetçi yazılıp insanlık kulesinde insan nöbeti bekleyenleri Allah, Rakib isminin tecellîsine medar edecektir.

الرقيب

ER-RAKİB

5. RAKİB OLAN ALLAH'A DUA

Ya Rakib! Ya Allah!
Ey korumak için gözetleyen!
Ey gözetlemesi eşsiz ve benzersiz olan!
Ey yarattıklarından bir an bile gafil olmayan!

Ayıplarımızı Settar isminle setreyle!
Günahlarımızı Ğaffâr isminle mağfiret eyle!
Tevbelerimizi Tevvâb isminle kabul eyle!
Rakib isminden bizi murakabe ile hissedar eyle!
Amîn!

الخلاق

EL-HALLÂK

Her Daim Yaratan

Yaratmada Atıl Olmayıp Hep Aktif Olan

1. LUGÂVÎ ÇERÇEVE

El-Hallak, her daim, tüm zamanlar ve mekânlarda yaratan, yaratmaktan asla bıkıp usanmayan, yaratma işinde zirvede olan, yaratma işini kendisine meslek edinen, yaratma işinde pasif ve atıl olmayıp hep aktif ve faal olan, daima mükemmel bir yaratışla eşsiz ve benzersiz yaratan demektir.

Hallak ismi, *halk* mastarından türetilmiştir. *Halk*, "bir zata mahiyet, bir mahiyete hüviyet kazandırmak" mânâsına gelir. Bir şeyi "takdir etmek, tasarlamak, ölçmek, biçmek, ona kimlik ve düzen vermek, ona bir şekil ve şemail giydirmek" demektir. Kelimenin Arap dilindeki kök mânâsı ladini bir manadır. "Yoktan var etmeyi" değil "vardan icat etmeyi" ifade eder. *Halaka fulan el-edîme* cümlesi, "falanca deriyi (bir şey yapmak için) ölçüp biçti" mânâsına gelir. *Halk* kelimesinden türetilen *ahlak* da "davranışın en ölçülü ve dengeli" olanına denir. Ahlaklı insan olma, davranışları tasarlama ve fıtrat kumaşını ölçüp biçerek, ondan dengeli bir insan çıkarma sanatıdır. Arap *hâlık*'ı *sânî'* (sanatkâr) mânâsına kullanır.

Halk, hem "yaratma" eylemi hem de "yaratılan" varlık için kullanılır. "Yaratma" mânâsıyla *halk* "iradesine uygun olarak takdir ettiği bir şeyi meydana getirmek" anlamına gelir. Bu manada *halk*, "yoktan var etmek" anlamına gelen *ibdâ'* ile eş anlamlı değildir. *Halk* yoktan var etmek" için kullanılabileceği gibi, "icat" anlamında "vardan var etmek" için de kullanılabilir. Bu ikinci anlamıyla halk'ın tarifi "bir başka şeyden elde edilen her türlü şey" (*takdîru kulli şey'in min şey'in 'ahar*) şeklindedir. Dolayısıyla, Allah için de insan için de kullanılabilir. Fakat *ibdâ'* sadece "yoktan var etme" anlamında kullanılır. Bu yüzdendir ki *ibdâ'* faaliyeti Kur'an'da yalnızca Allah'a hasredilirken, *halk* faaliyeti istisnai olarak iki yerde insana nisbet edilir. Âl-i İmran 49 ve Maide 110'da Hz. İsa'nın çamurdan kuş maketi 'yaptığına' dair bu kullanımlarda, *ha-la-ka* fiili doğrudan Hz. İsa'ya nisbetle kullanılır. Allah için Kur'an'da *ahsenu'l-hâlıkîn* (yaratanların en iyisi) terkibinin kullanılması da bu cümledendir.

Halk aynı zamanda "takdir" mânâsına gelir. Yine aynı kelime "yalan, sahte, uyduruk, düzüp koşma" mânâsına gelir ki, dilimizdeki "yapma" (argoda "çakma" ile karşılanıyor) kelimesi buna çok benzer. Mesela *hazihi kasîdetun mahlukatun*

cümlesi, "bu sahte ve uyduruk bir kasidedir" mânâsına gelir. Bu, o kasidenin başkasından çalınmış olduğunu ifade eder. Ankebut 29:17. ayetteki putlarla ilgili *tahlukûne* (uyduruyorsunuz/düzüp koşuyorsunuz) kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.

"Yaratılan" anlamına gelen ***halk*** kapsamına hem cansızlar, hem canlılar, hem şuurlular, hem de akıllılar girer. "İnsanlardan müteşekkil büyük topluluk" mânâsına kullanılan ***halk***, bu kısma girer. *Nâs* ile ***halk*** arasında fark vardır. İlki insanın hemcinsiyle ünsiyet kuran *insanlığına* nisbetle, ikincisi insanın tüm yaratılmışlar âlemiyle paylaştığı *yaratılmışlığına* nisbetle kullanılır.

Tasavvuf felsefesinde ***halk***, "Hakkın nefesinden bir pay ile birleşince varlığı vücut bulan yokluğu mümkün varlık" şeklinde tarif edilir.[1]

Halk kökünden türetilmiş olan ***halâk***, "pay, insanı mutlu eden nasip" anlamına gelir.[2]

Çoğulu, kurallı cemi olan ve kelimenin kökeninin özbeöz Arapça olduğuna delalet eden ***halâık***'tır. ***Halîka***, "insanın yaratılıştan getirdiği tabiat" demektir. ***Hılkat*** "fıtrat" mânâsına gelir.

Hallak mübalağa ile ism-i faildir. "Hep yaratan", "daima yaratan", "durmadan yaratan", "yaratmaktan bıkıp usanmayan" vurgusuna sahiptir. Kalıbın kendisi mübalağa ifade etse de, Allah için kullanıldığında bu mübalağa acziyyet itirafı vurgusunu kazanır. Zira Allah'ın yaratıcılığı konusunda kul ne kadar mübalağa yaparsa yapsın, yine de aciz kalır. Kelimeler, O'nun yaratışını ifade etmekte kifayetsizdir.

2. NAZÂRÎ ÇERÇEVE

2.1. İlâhî yaratma-Beşeri yaratma.

Yaratma ikiye ayrılır:

1. *İlâhî yaratma*: Bu yaratma kapsamına 'yoktan var etme' de girer. Eğer Allah'a nisbet edilen bu yaratma yoktan var etme

[1] Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Funûn*, I, 763.
[2] Bu anlamda bir kullanım için bkz: Bakara 2:102.

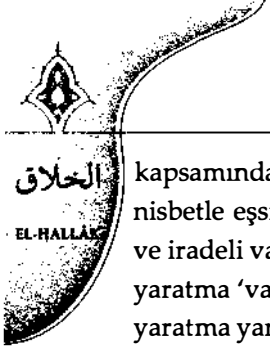

kapsamında bir yaratma ise, bu tür bir yaratma yaratanın zatına nisbetle eşsiz ve benzersizdir. Zira Allah'tan başka hiçbir akıllı ve iradeli varlık yoktan yaratamaz. Eğer Allah'a nisbet edilen bu yaratma 'vardan var etme' anlamında bir yaratma ise, bu tür bir yaratma yaratanın fiiline nisbetle mükemmel, eşsiz ve benzersizdir. Zira hiçbir mucit icadında Allah ile boy ölçüşemez. Allah'ın bir varlıktan bir başka varlığı yaratması, bir sanatkârın veya mucidin sanatına ve icadına benzemez.

2. *Beşeri yaratma*: Buna "san'at" veya "fen" de diyebiliriz. San'atı için sesleri kullanan bir müzisyen, renkleri kullanan bir ressam, kelimeleri kullanan bir şair veya nasirin ortaya çıkardığı sanat eseri için asla "mükemmel, eşsiz ve benzersiz" denilemez. Zira kimse ondan daha iyisinin yapılamayacağını iddia edemez. Böyle bir iddia sübjektif olmaktan öte hiçbir değer taşımaz. Başta bu eserlerin sanatkârı kullandığı sesi, rengi ve kelimeleri kendisi var etmemiştir. Onları önünde var edilmiş olarak bulmuş, kendisi var edileni kullanarak yeni bir şey var etmiştir. Bu asla *ibdâ'* anlamında bir 'yaratma' değil, olsa olsa *îcâd* ve *inşâ* anlamında bir 'yaratma'dır. Aynı şey iki kimyevi maddeden, özel bir karışım formülünü kullanarak yeni bir kimyevi madde bulan kimyacı, genlerin yapısına müdahale ederek yeni bir gen elde eden genetik bilimci için de geçerlidir.

Esasen, bütün bunları yapan sanatçı veya bilim adamına, sadece malzemeyi veren değil, o malzemeyi kullanan aklı ve yeteneği veren de Allah'tır. Şu halde ortaya konulan her 'beşeri yaratma' için biz Müslümanların *'maşaallah'* demesi, insan elinden çıkan her icadın arkasında yatan gerçek kudreti itiraf mânâsına gelir. Beşeri yaratışa hayran olup da, onun arkasında yatan ilâhî kudreti unutmanın bir tür 'nankörlük' (küfür) sayılması bu yüzdendir.

Gerçek sanatkâr, her büyük sanat eserinin arkasında yatan ilâhî sanatı görendir. Zira her hayranlık verici sanat eserinin arkasında, o sanatkâra verilmiş olan yetenek yatar. Yeteneğin kendisi, ilâhî sanatın ürünüdür. Şu halde, bir sanat eserini öven gerçekte onun sanatkârını övmüştür. Bir sanatkârı öven, gerçekte ona verilen yeteneği övmüştür. Bir yeteneği öven ise, gerçekte

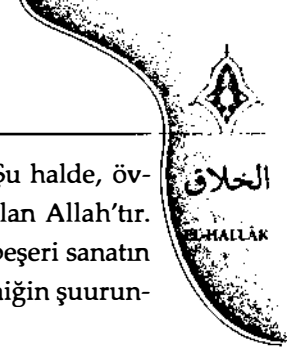

o yeteneği bahşeden Büyük Sanatkârı övmüştür. Şu halde, övgülerin tümünün zorunlu adresi mutlak yaratıcı olan Allah'tır. Her güzellik karşısında dile gelen "maşallah", işte beşeri sanatın veya fennin arkasında yatan ilâhî sanatın veya tekniğin şuurunda olma halidir.

O ilâhî sanat görülmediği zaman sanatkâr veya bilim adamı şamanlığa, sanat eseri veya teknik de puta dönüşme eğilimi gösterir. Bu tür bir sanatın veya tekniğin sonu 'Tanrı'yı taklit'tir. Tanrı'nın tanrılığını taklit etmeye kalkmak, haddini bilmemektir. Bu insanı gülünç durumlara düşürür. Giderek insanı kendi kendisinin, hemcinslerinin ve eşyanın zalimi yapmaya başlar.

Biz bu durumun insanı düşürdüğü gülünç duruma tarihten bir örnek hatırlıyoruz. Ünlü İtalyan ressam ve heykeltıraş Michelangelo, meşhur eseri Musa heykelini yaptığında, eserinin büyüsüne öyle kapılır ki, gerçeklik algısını yitirerek yaptığı heykele şöyle bağırır:

"Haydi Musa konuşsana!"

İşte bir başka örnek: Partenon ya da "Elgin" mermerleri 1807'de Londra'da sergilendiği zaman, saf Yunan sanatı için burada daha önce görülmedik bir çılgınlık görüldü. Henry Fuseli, mermerleri görünce, kendine has yabancı aksanıyla şöyle haykırır: "De Greeks were godes! De Greeks were godes!" (Yunanlılar tanrıydı! Yunanlılar tanrıydı!)[1]

Hiçbir eser kendi kendini yaratmaz. Eğer ortada "eser" denilmeyi hak eden bir ürün varsa, onu var eden iradeli ve akıllı bir varlık da vardır. İnsanoğlu, vardan var edilen eserlerin mecazi yaratıcılarını inkar etmeye kalksa, onu deli ilan ederler. Peki, ya yoktan var edilen bu kâinat eserinin hakiki Yaratıcısını inkâr edeni ne ilan etmeli?

Her varlık Hallak olanın yaratışına canlı bir delil teşkil etmektedir. Zerreden kürreye, habbeden kubbeye, atomdan galaksiye, hücreden insana, cinden meleğe kadar görünen ve

[1] Martin Bernal, *Kara Atena (Black Athena)*, s. 403.

görünmeyen varlıkların yaratıcısı olan Allah'ın yaratıcılığını inkâr, nankörlüğün varabileceği son sınır olsa gerektir.

Düz bir yolda giderken insanın ayağına bir tuğla takılsa, ilk aklımıza gelen "Bunu buraya kim koymuş?" sorusu olur. Akıl otomatik olarak doğru çalışır ve onun oraya kendiliğinden gelemeyeceği öncülünden hareket eder. Aklı çığırından çıkmamış olan hiç kimse aksini düşünmez. Akıl, düz yolda ayağımıza takılan bir tuğlanın bile oraya kendiliğinden konulma ihtimalini daha baştan dışlar. Peki, aynı akıl, nasıl olur da şu muhteşem varlık galerisinde yer alan ve her biri bir ayrı mucize olan mahlûkatın bir Hallak'ı olmadığını iddia edebilir? Bunu iddia ederse, o akla hâlâ 'akıl' denilebilir mi? O akıl sağlıklı/selim sayılabilir mi?

2.2. Yaratan da yaratılan da haktır

Nesefi'nin ünlü kelami risalesi olan *Akaid*'inin girişinde ifade ettiği hakikati bir kez daha hatırlamakta fayda vardır:

"Yekûlu ehlu'l-hak: Hakaiku'l-eşyâ' sabitetun; ve'l-'ilmu bihâ mutehakkikun hılâfen li's-sufistâiyye. Ve esbâbu'l-'ilmi li'l-halki selasetun: el-havâssu's-selime, ve'l-haberu's-sadık, ve'l-'akl: "Ehl-i hak der ki: Eşyanın hakikati sabittir; buna dair bilgi gerçektir, Sofistlerin iddialarının aksine, tahakkuk etmiş bir bilgidir. Yaratılmışların bilgiye ulaşma yolları üçtür: Beş duyu, vahiy ve akıl"

Nesefi'nin burada titizlendiği hususlar açıktır:

1. Bazılarının dediği gibi içinde yaşadığımız bu dünya bir hayal, bu hayat bir rüya, çevremizi saran maddi varlıklar bir kurgu, yaşadıklarımız bize gerçekmiş gibi görünen bir vehim, eşya da hakikati olmayan sanal varlıklar değildir.

2. Eğer eşya sanal olsaydı, onun hakkındaki bilgimiz de sanal olurdu. Başta Kur'an olmak üzere tüm ilâhî vahiyler eşya hakkında bilgi veriyor. Yer, gök, dünya, yıldız, güneş, ay, taş, toprak, ağaç, yaprak... Vahiy bunları derken, olmadığı halde varmış gibi duran sanal gerçekliklerden değil, basbayağı 'yaratılan' ve bir de Yaratanı bulunan mahlûkattan söz ediyor.

Bunun zıddını söylemek gerçekte yaratılan bir şey olmadığını, mahlûkat gibi görünen her şeyin 'mış gibi duran' birer imaj ve simülasyondan ibaret olduğunu söylemektir. Dahası bu, sadece yaratılanın varlığını inkâr etmek değil, Yaratan'ın yaratışını da zımnen inkâr etmektir.

3. Sofistler (Sûfistaiyye), bizim eşya hakkındaki bilgimizin bir hakikati olmadığını söyleyen Eski Yunan'daki doğa filozoflarıydı. Onlara göre hakikati bilemezdik. Hatta mutlak hakikat diye bir şey yoktu. Dolayısıyla herkesin her şey hakkında söylediği, kendince haklıydı. "Safsata" kelimesi, Sofistaiyye'den türetildi.

4. Nesefi'ye göre bilginin üç kaynağından ilki "beş duyu" (*el-havâssu's-selîme*) idi. Zira eşyayı beş duyu ile kavrardık. Yani beş duyumuzla elde ettiğimiz bilgiler 'sanal' ve 'vehim' değil gerçek idi. Eğer beş duyumuzla elde ettiğimiz bilgiler sanal ise, onlarla günah da sevap da işlenemezdi. Dolayısıyla hakikati olmayan sevap ve günahın hakiki bir ödülü ve cezası da olmazdı.

Eğer böyle ise, esasen iyi ve kötü, hak ve batıl, adalet ve zulüm, imân ve inkâr ayrımları da sanal ve 'mış gibi' olup çıkardı. Bu takdirde ahlaki davranma sorumluluğu ve iradenin altı oyulmuş ve işlevi kalmamış oluyordu. Hepsinden öte, kendine Hallak ismini veren Allah'ın "yaratıcılığı" da –hâşâ- bir blöften öte gitmiyordu. Zira yaratılmış olan eşya, gerçekte bir imajdan öte varlığa sahip değildi. Hepsi sanaldı ve onların varlığı bizim vehmimizdi. Hâşâ, bu durumda Allah'ın yaratması da gerçek bir yaratma değildi. Dolayısıyla O'nun Hallak isminin hakiki hiçbir tecellîsi bulunmuyordu. Yani bu ismin tecellîsi olarak görülen mahlûkat ne kadar gerçekse, Hallak'ın yaratması da o kadar gerçekti.

Hallak isminin varlığı, mahlûkun varlığını gerektirir. Nasıl ki bir Yaratan olmadan yaratılandan söz edilemezse, yaratılan olmadan da, bir Yaratandan söz edilemez. Hallak varsa, mahlûk da vardır. Mahlûk varsa, Hallak da vardır.

Yunan düşüncesinin kaynağında, "hiçbir şey yoktan var olmaz" inancı yatar. Latin düşünürü Lucretius bu Yunan aforizmasını "*ex nihilo nihil fit*: hiçten hiçbir şey çıkar" şeklinde özetlemiş ve dilden dile bu şekilde geçmiştir.

Bu düşüncenin varacağı yer âlemin yaratılmamışlığı ve ezeliliği düşüncesidir. Eğer böyle bir noktadan yola çıkarak bir Tanrı inancına varılacaksa, bu doğal olarak ya aciz bir Tanrı tasavvurudur, ya da âlemin kendisini tanrı ilan eden ve özünde ilkel bir materyalizme dayanan Panteizm'dir.

Kur'an Yaratan ve yaratılan ayrımını hakiki bir ayrım olarak takdim eder ve Allah'ın "yoktan da, vardan da var eden" mânâsıyla Halık ve Hallâk olduğunu ifade eder.

Kur'an'ın tevhîd sisteminin temelini teşkil eden Yaratan-yaratılan ayrımını zayıflatan her düşünce ve inanç, İslâm'dan uzaktır. Eğer Vahdet-i Vücud yorumlarından her hangi biri bu temel ayrımı yok sayan bir noktaya götürülüyorsa, o da Kur'an'ın reddettikleri arasına girer. Zira Yaratan-yaratılan ayrımı, ahlaki davranışın ve sorumluluk şuurunun temelini teşkil eder. Bu temel ayrımı zayıflatan her akım, nihayetinde ahlaki davranışın temellerini zayıflatmış olur.

Yaratan mutlak gücün varlığını inkâr nasıl ateizme götürüyorsa, yaratılanın varlığını inkâr da nihilizme götürür. Vahdet-i Vücud düşüncesinin bazı uç yorumcuları varlığı Yaratan ve yaratılan diye iki kategoride değerlendirmeyi "gerçek şirk" olarak nitelendirirler. Daha da ileri giderek kendi tevhitlerinin "*Lâ mevcûde illallah*: Allah'tan başka varlık yoktur" sözü olduğunu, avamın tevhîdi olan ve tüm peygamberlerin insanlığa vahiyle talim ettirdikleri "*Lâ ilâhe illallah*: Allah'tan başka Tanrı yoktur" kelime-i tevhîdinin kendileri nazarında şirk olduğunu söyleme cüretine saparlar. Hiç şüphesiz ki bu haddi aşmanın da ötesinde, Nesefi'nin ifadesiyle tam bir Sofistailik, yani "safsata"dır. Zira bu yaklaşımda Allah'ın birçok sıfatı atıl kabul edilmiş olmakta, iyi ve kötü, adalet ve zulüm, hak ve batıl, imân ve şirk, ödül ve ceza ayrımları anlamsızlaşmaktadır. Bunun sonucunda varılıp durulacak yer tam bir sorumsuzluk ve nihilizmdir.

Kadim fizik eşyanın daima bir şeyden bir başka şeye dönüştüğünü, yoktan var olmadığı gibi vardan da yok olmadığını söylüyordu. Yani kadim fiziğe göre eşya kütle kaybeder, fakat enerji aynen kalırdı. Varlık hareket halindedir, fakat azalıp

çoğalmaz. Radyoaktif reaksiyonlardaki kütle kaybı gibi. Fakat günümüz fiziğinde, bazı fizikçiler artık "enerji kaybından" da söz etmektedirler.

3. KUR'ANİ ÇERÇEVE

3.1. Kur'an'da Hallâk ismi

Ha-la-ka kökünden türetilen kelimeler, Kur'an'da hem isim hem de fiil formunda yaklaşık 250 yerde kullanılır.

Bu kökten Kur'an'da iki isim kullanılır: *Hâlık* ve *Hallâk*. Her ikisi de müstakil isim formuyla Kur'an'da yer alan bu iki isim de esmâ-i hüsnâ listemizde ayrı ayrı yer alır. Zira ikisi de Kur'an'da, terkip halinde değil tek başına Allah için kullanılır.

Hallak isminin ilk geçtiği Yâsîn sûresinin 81. ayeti, Hâlık isminin nüzûl sürecinde ilk geçtiği Fâtır sûresinin 3. ayetinden daha önde yer aldığı için, esmâ listemizde bu kökten yer alan ilk isim Hallak ismi olmuştur.

"Mükemmel yaratışını kesintisiz gerçekleştiren" anlamına gelen Hallâk Kur'an'da iki yerde gelir. Bu iki yerin ilki peygamberliğin 6. yılında nazil olan Yâsin sûresinin 81. ayetidir. İkincisi ise, tertibimizde peygamberliğin 10. yılına denk gelen Hicr sûresinin 86. ayetidir.

Hallak isminin geçtiği her iki ayet de Mekkîdir. Bunun anlamı açıktır: Mekke nüzûl ortamı, Allah'ın sadece yaratıcı değil, tekrar tekrar yaratıcı olduğunun hatırlatılması gereken bir ortamdır. Zira Mekkeliler her ne kadar tek yaratıcının Allah olduğuna inansalar da, onun hayata sürekli müdahil olan aktif bir yaratıcı olduğu düşüncesini benimsemiyorlardı.

3.2. Yaratılış hakikati

Kur'an "yaratılış hakikati" üzerinde çok durur. Allah'ın yaratıcılığına çok sık atıf yapar. Bunu Allah'a imânın olmazsa olmaz bir boyutu olarak sunar. Vahyin inşa ettiği Allah tasavvurunda "yaratıcılık" vasfı ön sıralarda yer alır.

الخلاق
EL-HALLÂK

Yaratılış hakikatine bakış açısını üç başlık altında tasnif edebiliriz:

1. *Mutlak bir yaratıcının varlığını inkâr*: Budizm'i ve Jaynizm'i buna örnek olarak verebiliriz. Bu ve buna benzer inanç sistemlerinde âlemin bir yaratıcıya ihtiyacı yoktur. Her şey devir halindedir ve deveran etmektedir. Âlemde sonsuz bir teselsül süregitmektedir.

2. *Yaratıcıyı kabul edip, yaratıcılığını mutlak değil mukayyet bilme*: "Hiçten hiç bir şey çıkar" düşüncesindeki Eski Yunan felsefesi bu inanca dayanıyordu. Aristo'ya göre âlemin kendisi Tanrı idi. Böyle bir panteizmde âlemin ezeliliğini tartışmak abesle iştigal etmekti. Zira tanrı ile âlem aynı şey olduğuna göre, bunların hangisinin ezeli ve kadim hangisinin sonradan olduğu suali anlamını kaybediyordu.

3. *Mutlak bir yaratıcının varlığına imân*: Tüm ilâhî vahiyler ve Kur'an vahyi bu inancı telkin ediyordu. Kur'an muhatabından "yaratılış gerçeğini" tanımaya ve inanmaya davet ediyordu. Bu davetin nirengi noktalarını Kur'an ayetlerinden yola çıkarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Her yaratılışın bir anlamı ve amacı vardır (14:19; 35:16; 10:4).

2. Yaratılış her an devam etmektedir (36:68).

3. Yaratılışın kendi yasaları vardır, insan yaratılışı gereği yaşlandıkça eksilme yaşar, bu yaratılmış her şey için geçerlidir (36:15).

4. Her yaratılış bir yasa çerçevesinde bir süreç içinde gerçekleşir (23:14; 39:6; 10:4; 35:1).

5. Yaratılmışlığın gereği olarak, yaşama sürecinde mahlûkat rızıklandırılır (27:64).

6. Yaratılmışların kendi içerisinde de bir güç farklılığı takdir gereğidir, birbirine üstünlüğü yaratılış gereğidir (7:69; 35:1).

7. Yaratılmışlar birbiri için birbirine hizmete âmâde kılınmak için yaratılmışlardır (42:29; 39:6; 7:54).

8. Göklerin ve yerin yaratılışı, içinde yaşayacakların yaratılması içindir (42:29; 39:6; 7:54).

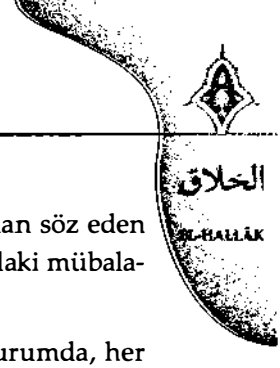

3.3. Her şeyi Allah yaratmıştır

Kur'an'ın nüzûl sürecinde, Allah'ın yaratışından söz eden ilk ismi Hallâk'tır. Bu bir mübalağa veznidir. Buradaki mübalağa iki şeye racidir:

1. Fiilin failine: Bu durumda yaratanın her durumda, her şeyi yaratması vurgusuna sahiptir.

2. Fiilin mef'ulüne: Bu durumda yaratılanın her zaman ve her mekânda Hallak'ın tecellîsine medar olmasını ifade eder. Yani yaratılan bir kez yaratılıp bırakılmamış, sürekli ilâhî yaratmanın muhatabı olmuştur.

Eğer üzerinde düşünülürse, bu muazzam bir şeydir. Hallâk olan Allah'ın yaratmasına her an muhatap olmak, her an yaratılmaktır. Zaten ***"O her an iş başındadır"*** (55:29) ayeti de bunu ifade eder. Esasen bu ayet "O her an varlığa aktif bir biçimde müdahildir" şeklinde de çevrilebilir ki, bu çeviri maksadı daha güzel izah eder.

Şu aşağıdaki ayet Allah'ın Hallak isminin ilk tecellîsinin bir açılımı gibidir:

خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ۝٢

"O her şeyi yarattı ve onu eşsiz bir biçimde takdir etti."

(Furkân 25:2)

Halk'a "takdir etmek", *Hâlık* ve *Hallâk*'a takdir eden" mânâsı veren âlimlerimiz olmuştur. Fakat bu ayet bu tür bir eşleştirmeyi reddetmektedir. Aynı ayetin içinde hem "halk" hem de "takdir" fiil formuyla yer alıyorsa, dil mantığı açısından bu ikisinin ayrı olmadığı anlamına gelir.

Hallâk olan Allah'ın yarattığı 'her şeyin' başında, gökler ve yerler vardır. Esasen Kur'an'da gökler, yerler ve bu ikisi arasındakiler birlikte anıldığında, bu "tüm varlık" anlamına gelir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ۝٣٨

"Doğrusu Biz gökleri ve yeri ve bu ikisi arasındakileri altı aşamada yarattık da, bize asla bir yorgunluk ilişmedi."

(Kâf 50:38)

الخلاق
EL-HALLÂK

Kur'an'ın bu hakikati insanoğluna hatırlatmasının bir amacı vardır: Tefekkür. Yani insan, Allah'ın sonsuz yaratışı karşısında hem haddini hem de değerini bilmeye davet edilmektedir. Zira insanın gördüğü her varlık, Allah'ın yaratıcılığına fiili bir atıftır. İnsan bu atfı bir "ayet" olarak görmelidir. Yani insan yaratılmış olan her şeye "ayet" olarak bakmalıdır. O zaman, kâinata da bir "kitap" olarak bakacaktır. Bununla amaçlanan bellidir: Okumak. *Kâinat hedef kitlesi insan olan ilâhî bir kitaptır.* Bu kitabı Hallak yazmıştır:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ۝١٩٠

"Elbet göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün ihtilafında, işleyen bir akla sahip olanlar için bir nice ayetler vardır." *(Bakara 3:190)*

Kur'an'da meleklerin insana secde ile emredildiğinin zikredilmesi, esasen Allah'ın insana olan iltifat ve ikramıdır. Bu ilâhî iltifatın arkasında insana üflenen ruh yatmaktadır. Bunun anlamı, meleklerin insanın emrine âmâde kılınmasıdır. "Âdem = insanoğlu" veya "insanoğlu = Âdem" diyen ve bu ikisini eşitleyen şu ayet gayet manidardır:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ ۝١١

"Doğrusu sizi Biz yarattık, sonra size suret verdik, sonra da meleklere dedik ki: "Âdem'e secde edin!" *(A'râf 7:11)*

Dünya Allah'ın insanı konuk ettiği misafirhanedir. Misafirhaneyi dayalı döşeli mükemmel yaratan Allah, en sonunda misafiri de yaratmıştır. Bu yaratış sadece muhteşem değil, aynı zamanda sürekli bir yaratıştır. Allah'ın Hallâk ismi, üreme yasası üzerinden tecellî etmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثٰى ۝١٣

"En insanlar! Şüphe yok ki sizi Biz bir erkekle bir dişiden yarattık." *(Hucurat 49:13)*

يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ۝٦

"O sizi annelerinizin karınlarında üç kat karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir." *(Zümer 39:6)*

İnsanın yaratılışı, ilâhî yaratışın mükemmelliğinin delilidir. Fakat bu Allah'ın insandan daha güçlü varlıklar yaratmayacağı anlamına gelmez. Hatta Kur'an'a göre bu tür varlıklar vardır ve onları da Allah yaratmıştır (37:11; 40:57).

İşte bu muhteşem yaratışın sahibi olan Hallâk dururken, insan nasıl olur da Allah'tan başkalarına ilâhlık yakıştırır? Nasıl olur da kula kul olur? Kur'an böylelerine şu suali sorar:

هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۝١١

"Bu Allah'ın yaratışıdır! Haydi, gösterin bakayım onun dışında** (şu medet umulan) **kimseler neyi yaratmışlar?"

(Lokman 31:11)

Bu suali insana soran Kur'an cevabı da kendisi vermektedir:

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ ۝٣

"Hiç Allah'tan başka yaratıcı olur mu?" *(Fâtır 35:3)*

Ve ilâhî yaratıştaki güzelliğin sırrı şöyle fâş edilir:

فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝١٤

"Yaratıcı tasarım yapanların en güzeli olan Allah ne mübarektir!" *(Mü'minun 23:14)*

3.4. O Hallak'tır: Yaratmaktan bıkıp usanmayandır

Hallak isminin Kur'an'da geçtiği ilk ayet şudur:

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ ۚ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ۝٨١

"Değil mi ama; gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kudreti,

onlar gibisini** (yeniden) **yaratmaya yetmez mi? Elbette yeter! Zira O, her şeyi bilen mükemmel bir Yaratıcıdır."

(Yâsin: 36:81)

Bu ayet, yaratanı yarattığına mahkûm zanneden zihniyeti reddetmektedir. Ayetin söylediği şey açıktır: İnsan Allah için vazgeçilmez değildir. Doğrudur, insanı Allah yaratmıştır ve insanda Allah'ın çok emeği vardır. Fakat insan bu emeğin hakkını vermez ve nankörlük yaparsa, Allah yenisini yaratmaktan aciz değildir. Zira Allah sadece Hâlık (Yaratan) değildir, aynı zamanda Hallâk (yaratmayı meslek edinen) olandır. Yaratma işi kendisine asla zor gelmeyendir. Yaratma işinden asla bıkıp usanmayandır. Hallâk mübalağa formunun vurguları arasında bütün bu manalar yer alır.

Dolayısıyla insanoğlu Allah'ın verdiği emeği Allah'a karşı kullanmaya kalkmasın. Biriciklik iddiasında bulunmasın. Allah için vazgeçilmez olduğu zehabına kapılmasın. Allah'ın kendisi gibisini veya daha iyisini yaratmayacağı varsayımıyla şımarmasın. Allah Hallâk'tır. İnsan gibi başka varlıklar yaratmaya kadir olduğu gibi, daha iyilerini yaratmaya da kadirdir.

Sual: Allah neden Hallâk'tır?

Kur'an'ın bu suale verdiği cevap:

1. Her şeyin yaratılışını takdir ettiği için (20:50; 35:11; 7:54; 13:16).

2. İlk yaratılışı ve sonrasındaki tüm yaratılışları mükemmel bir biçimde kolayca gerçekleştirdiği için (50:15; 30:27; 31:28; 10:34; 46:33).

3. İlk yarattığı gibi yeniden yaratacağı için (50:15; 21:104; 30:11; 17:51; 27:64; 30:27; 29:19; 10:34).

4. Her şeyi yeniden yaratma gücü olduğu için (32:10; 17:49-98; 14:19; 35:16; 34:7).

5. Her yarattığının her tür bilgisine sahip olduğu için (36:79; 23:17).

6. Yaratışında *mükemmellik* olduğu için (67:3).

7. Yaratışı bir süreç içinde küçükten büyüğe (kemale) ve küçülmeye doğru bir yasa koyduğu için (36:15; 23:24; 32:7).

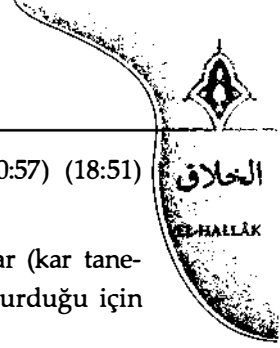

8. Gökleri ve yeri *halk* ettiği için (30:22) (40:57) (18:51) (14:19) (42:29) (3:190) (7:54) (46:33) (2:164)

9. Her yarattığı varlık, aynı cinsten bile olanlar (kar tanelerinde bile) EŞSİZ bir yaratılışı, bir *farklılığı* oluşturduğu için (30:22)

10. Yarattığından O'nun Hallâk olduğuna ilişkin mucizeler, ayetler, çıkarılacak dersler olduğu için (30:22; 45:4; 3:190; 2:164).

11. Bizi (insanı) yarattığı için (36:68-78; 23:14; 32:7; 39:6).

12. Ölüye hayat verebilen olduğu için (46:33).

13. Yarattıklarının kapasitesini artırma ve azaltmayı sağladığı için (35:1).

Bunlar "Allah neden Hallâk'tır?" sualine Kur'an'ın verdiği cevaplar. Bu cevaplar, aynı zamanda Hallâk ismine imânın mahiyetini de belirlemektedir.

3.5. Senin Rabbin Hallak'tır, Alîm'dir

Hallak isminin Kur'an'da geçtiği ikinci ayet şudur:

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

"Senin Rabbin var ya: O Hallak'tır, Alim'dir!"

(Hicr 15:86)

Bu ayetin yer aldığı sûre de diğeri gibi Mekkîdir. Mekke 23 yıllık nüzûl sürecinde muhalefet dönemini temsil eder. Medine dönemi ise iktidar dönemi idi. Mü'minler Mekke'de yoklukla, Medine'de varlıkla sınandılar. Mekke nüzûl ortamı, motivasyona her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulan bir ortamdı. Allah'ın bir isminin de Hallak olduğunu hatırlatmak, Mekke'de acı ve sancı çeken mü'minleri ferahlatmaya matuftu.

Zira Hallâk olan bir Allah, darlık içinde bolluk, acı içinde lezzet, sancı içinde sabır, yokluk içinde varlık yaratabilirdi. Hallâk olan Allah, her an ve zamanda hayata müdahil olan bir Allah idi. Hallâk isminin tecellîsi olan fiili bir durumu mutlaklaştırmak, kişiyi anın mahkûmu yapabilirdi. Anın mahkûmu olan kişi, o

anda olanı mutlaklaştırınca umutsuzluğa kapılır ve tüm enerjisini kaybedebilirdi. Fakat kişi Allah'ın Hallâk olduğuna layıkıyla imân ederse, umudunu asla kaybetmezdi. Zira bu sürekli yaratan Allah'ın Hallâk isminin yepyeni tecellîleri içinde kendisini bekleyen nice müjdeler ve güzellikler gizli olduğunu bilirdi.

Ayette Hallâk ismi Alîm ismi ile birlikte gelmektedir. Hallâk, "daima mükemmel yaratan, yaratmayı kendisine iş edinen, yaratmaktan asla bıkıp usanmayan" demektir. Allah sadece Hâlık olsaydı, Alîm olmasına gerek yoktu. Zira Hâlık isminde sürekli yaratma vurgusu yoktur. Fakat Hallâk isminde süreklilik vurgusu vardır. Eğer bir zat sürekli mükemmel yaratan vasfına sahipse, mutlaka onun mutlak ve mükemmel bir bilgiye sahip olması lazımdır. Zira varlıkların halini mükemmel bilmeden, onu bir yaratılıştan diğer bir yaratılışa taşımak anlamsız olur. Ancak bilgisi mükemmel olanın her yaratması da mükemmel olur.

4. HALLAK İSMİNİN TECELLÎLERİ

4.1. *Kulle yevmin huve fî-şe'n*

Hallâk ismi, bir mübalağa kalıbıdır. İsimdeki mübalağa vurgusu, ismin tecellîsinin sürekliliğini ifade eder. Allah bir kez yaratıp bırakan değil, her daim yaratan ve her yarattığına aynı titizliği gösterendir. O'nun her daim yaratması sadece yoktan var etme anlamında bir yaratma değil, aynı zamanda var olan varlıkların varlığını mümkün kılma anlamındadır.

Eğer O Hallâk ismiyle varlığa tecellî etmekten bir an geri dursaydı, var ettiği eşya varlığını sürdüremezdi. Zira bir şeyin var edilmesi bir durum, varlığını sürdürmesi başka bir durumdur. Bir şey O'nun Hâlık ismiyle var olur. Fakat Hallâk isminin tecellîsine medar olmazsa, var oluşunu sürdüremez.

Kim bilir, belki de ışığın dalga veya parçacık olarak gelişinin arkasında yatan sır budur. Yine sesin dalga halinde gelişinin arkasında yatan sır budur. Görme ve işitme olayının kesintisiz bir süreç değil, biz fark etmesek de kesintili ve ardı ardına bir süreç oluşu, tekrar tekrar yaratılışın bir yansıması olsa gerektir.

Belki bizim sürekli 'var' olarak gördüğümüz ve kabul ettiğimiz katı maddeler de, bizim fark edemeyeceğimiz sıklıkta bir tekrar tekrar yaratılışın tecellîne medar olmaktadır. Hallâk'ın halk edişi öyle seri olmaktadır ki, biz onu kesintisiz bir süreç gibi algılamaktayızdır. Hallâk'ın tekrar tekrar yaratış sıklığını ve aralığını ölçmek bizim için belki de muhaldir. İşte şu ayet bu hakikati haykırmaktadır:

يَسْـَٔلُهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ ﴿٢٩﴾

"Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır; her an O hayata ve varlığa dair her işe müdahildir."

(Rahmân 55:29)

Hallâk olan Allah'ın mahlûkata tecellîsi bir an dursa, eşya var oluşunu sürdüremezdi. Sanki mahlûkat, Nefes-i Rahmâni sayesinde nefes alan bir canlı gibidir. İster parçacık ister dalgacık suretinde olsun, ışığın her bir dalga veya parçası ışığa hayat veren bir nefesin alınıp verilişi gibidir. Belki ışığın bazen parçacık bazen dalgacık tezahürleri göstermesinin sebebi de, tecellîler arasındaki değişmedir. Ses öyledir, renk öyledir. Hatta atomlar ve onların çekirdekleri etrafında dönen elektronlar öyledir.

Kuantum fiziğinin ortaya çıkışı, Hallâk isminin tecellîsini fark edişten başka bir şey değildir.

Hallak ismiyle yarattıklarını ihmal etmediğini gösteren Allah, yaratışıyla da aktif olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ismin tecellîsi üzerinden bize verilen ders açıktır: Ey Hallâk olan Allah'ın her an aktif yaratışına muhatap olan insan! Kudreti sonsuz Allah bir kez yaratıp öylece bırakmaya kadir iken, sen neden bir kez yaptığına bir daha dönüp göz atmıyorsun? Allah'ın sürekli ve biteviye yaratan Hallâk isminden senin bilgin neden pay almıyor? Senin ahlakın neden pay almıyor. Oysa O'nun yaratışı nasıl ki her an tecellî ediyorsa, o tecellîler senin ahlakında da görülmeli. Bu sayede ahlaken seyr-i sülukünü sürdürmelisin.

Allah'ın Hallâk isminin tecellîlerinden aklın da pay almalı. İki günün bir olmamalı. Zira "iki günü bir olan ziyandadır".

Allah'ın Hallâk isminin tecellîlerinden iraden pay almalı. Hallâk ismiyle her an yeniden yaratılan iradenin şükrünü ödemelisin. Her yeni yaratılışın şükrü, iradeyi tazelemek ve geliştirmektir.

4.2. *Hallâk*'a imân eden umutsuz olmaz

Hâlık, "yaratan" demektir. Hallâk ise "sürekli yaratan" demektir. Hallâk olan Allah'ın her yaratışı bir önceki yaratışından farklıdır. İki yaratış birbirinin aynı ise, bu iki değil tek yaratıştır. Mükemmel ve sonsuz yaratıcı olan Allah'ın her yaratışı bir diğerinden farklıdır.

Umut dediğimiz geleceğe dair tüm beklentiler, Hallâk isminin tecellîsidir. Bunu anlamak için bir sual sormak lazım:

Sual: Umudunu kimler kaybederler?

Cevap: Anı mutlaklaştıranlar.

Sual: Anı kim mutlaklaştırır?

Cevap: Her anı yeniden yaratan bir Hallâk olduğuna kalbi yatmayanlar.

O halde Allah'ın Hallâk olduğu bilgisi, umutsuzluğa düşmemek için zaruri bir bilgidir. Allah'ın Hallâk olduğunu bilen ve buna inanan bir mü'min, içinde yaşadığı anda ne kadar acı çekiyor olursa olsun, ne kadar kötü durumda bulunursa bulunsun, ne kadar büyük bir mahrumiyet ve mağduriyet yaşarsa yaşasın, asla umut kesmez. Umut kesmez, çünkü o anı mutlaklaştırmaz.

Anı mutlaklaştırmak, bir anın tüm anları ve zamanları kuşattığını düşünmektir. Bu, ana Muhît sıfatını vermektir ki, bu sıfat Allah'a aittir, zamana değil. Kim Muhit sıfatını Allah'tan başkasına yakıştırırsa, O'ndan rol çalmaya yeltenmiş olur. Bunun cezası ise, kendini kendi icat ettiği sanal zindana hapsetmektir. Başkalarının mahkûm ettiği kişinin kurtulma şansı hep vardır da, kendi kendisini mahkûm edenin yoktur. Başkalarının kölesi olanın özgür olması mümkündür de, kendi kendisinin kölesi olanın özgür olması mümkün değildir.

Anı mutlaklaştırmak, verili durumu "değişmez" ilan etmektir. Verili durumun değişmezliğini tasavvur eden biri Allah'a inanıyorsa, o kesinlikle Hâlık olan Allah'a inanıyordur, fakat Hallâk olan Allah'a değil. Eğer Allah'ın Hallâk sıfatına

imân etseydi, O'nun har an hayata aktif müdahil olduğunu bilir ve "Dur bakalım bir sonraki anda Hallâk ismi nasıl tecellî edecek?" diye, korku ve umut arasında mekik dokuyarak, derin bir merak içinde beklerdi. Bu mübarek gerilim onun bilincini hep diri tutar, bu dirilik onun takvasını artıran bir 'takviye' olurdu.

Allah'a asi Firavun'un, firavunluğa asi mü'min bir karısı vardı: Asiye. Asiye işkence altında inim inim inlerken, ana mahkûm olsaydı kaybederdi. Ama olmadı. Anı mutlaklaştırmak yerine, anı ahirete imânıyla nisbileştirdi. Bu imân, işkence altında gözde büyütülmeye hazır verili durumu küçülttükçe küçülttü. Ve işkence altındaki Asiye anın içinden değil, ahretin içinden, cennetin içinden konuştu:

إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

"İşte o zaman o şöyle yalvardı: Rabbim! *(Firavun sarayını alsın başına çalsın)* ***Sen de katında, cennette bana bir köşk yap! Ve beni Firavun'dan ve amelinden kurtar! Ve beni şu zalim kavimden kurtar!"*** *(Tahrim 66:11)*

Eğer Hz. İbrahim Anı mutlaklaştırsaydı, Nemrud'un ateşinden çıkamaz, yanardı. Zira umudunu kaybederdi. Tasavvurunda anı aştığı için, Hallâk olan Allah da bir sonraki anı, ondan zatına dönen son veriler ışığında takdir etti. Bu sayede İbrahim'in bedeni ateşe düşse de, bilinci hiç düşmedi.

Eğer anı mutlaklaştırsaydı, Yusuf kuyuya atıldığında umudunu kaybederdi. Anı mutlaklaştırmadığı için, bilinci kuyuya hiç düşmedi. Aksine Yusuf'u kuyuya attıkları anı mutlaklaştıran kıskanç kardeşlerin, bilinci kuyuya düştü ve bir daha da çıkmadı. Yusuf, kuyuya atıldığı anın nesnesi olmak yerine öznesi oldu. Kendisini ana mahkûm etmek yerine, imânıyla o anı kendisi mahkûm etti. Kervan bu sayede kuyuda çıkaracak bir Yusuf buldu.

Allah Rasûlü hayatının en zor anlarından biri olan Sevr'deki anını asla mutlaklaştırmadı. O Allah'ın Hallâk olduğuna öylesine imân etmişti ki, O'nun hayata eşsiz ve benzersiz müdahalesinin muhteşem ifadesi olan şu sözü söyleyebildi: "Korkma ya Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiye kim ne yapabilir ki?"

İşte bunun için Hallâk'a imân edenin umudu tükenmez.

4.3. Hallâk isminin tecellîsi için bize düşen hususlar

Kur'an'dan yola çıkarak Hallâk isminin tecellîsi için bize düşen hususları şöyle sıralayabiliriz:

1. Her şeyi yaratanın sadece Allah olduğuna kesinkes imân etmeliyiz (31:11; 13:16).

2. Bir damlacık sudan yaratıldığımızı hiç unutmamalıyız (36:78).

3. Yaratılmış her şeyin yaratılış gerçeğini bir tek Allah bilir. Bize düşen O'nun yaptığına imân etmektir. O yaratılışlar için ahkâm kesmemektir. Yoksa bunun hesabını vermek zorunda kalırız (43:19; 18:51).

4. Duyularımızla algıladığımız her şey yaratılmıştır, halk edilmiştir. Algıladığımız her şeyi bir ayet gibi okumalıyız, ders çıkarmalıyız (30:22; 45:4; 3:190-191; 2:164).

5. Her yarattığında bir mükemmellik olduğunu bilerek, hayret ve hayranlıkla bakmalıyız (67:3).

6. Öldükten ve toza toprağa karıştıktan sonra, bedenen tamamen yok olduktan sonra, yeniden yaratılacağımıza imân etmeliyiz (32:10; 17:49-51-98; 13:5).

7. Yaratılışımızın gereği olarak rızıklandığımıza imân etmeliyiz (27:64).

8. Varlığımızı, her tür sapmadan uzaklaşarak doğru ve asıl dine (hanif din) çevirip yaratılışımızdaki fıtrata uygun davranmalıyız. O'nun yarattığında olumsuz bir değişmeye meydan verilmemeli (30:30).

9. Rabbimizin bize verdiği üstünlükler, hep Yaratılışımızın bir gereğidir. Bunun da bir nimet olduğunu kesinkes kabul edip unutmamalıyız (7:69).

10. Yeryüzünde dolaşırken yaratılışın nasıl başladığına ilişkin tefekkür ederek, Allah'ın her şeye güç yetiren olduğuna imân etmeliyiz ve bunu da dile getirmeliyiz (29:20; 3:190).

11. O'nun yarattığı her şeyi bir amaç ve anlam üzerine

yarattığına, biz bu yaratılışımızın amaç ve anlamını bozmaya kalktığımızda bizi top yekun yok edip, yerimize yepyeni bir halk yaratacağına imân etmeliyiz (14:19; 35:16).

12. Yaşamamız yaratılış sürecinin bir ürünüdür. Yaşadığımız süre içinde imânlı olarak salih ameller işlemeye devam etmeliyiz. Ne kadar çok buna yönelirsek o kadar ödüllendiririliriz (10:4).

13. Allah hayatımızı yoktan var edip onu sürekli yenileyen zattır. Bu hakikati hiç unutmadan, sadece O'na kulluk etmeliyiz ve bunu da çevremize duyurmalıyız (10:34).

14. Yaratılış amacını değiştirmeye kalkmamalıyız (14:19; 35:16; 4:119).

5. HALLAK OLAN ALLAH'A DUA

Ey Hallâk olan Rabbimiz!

Ey her daim yaratan Rabbimiz!

Ey yaratışında atıl değil, aktif olan Rabbimiz!

Hallâk isminin tecellîsine ahlakımızı medar eyle!

Amîn!

الخلاق
EL-HALLÂK

Allah ✓
1 Rab ✓
2 Rahmân ✓
3 Rahîm ✓
4 Mâlik ✓
5 Ekrem ✓
6 İlâh ✓
7 Vekîl ✓
8 Ğafûr ✓
9 A'lâ ✓
10 Habîr ✓
11 Melik ✓
12 Ehad ✓
13 Samed ✓
14 Azîz ✓
15 Hamîd ✓
16 Vedûd ✓
17 Fa'âl ✓
18 Muhît ✓
19 Basîr ✓
20 'Alîm ✓
21 Hakîm ✓
22 Kâdir ✓
23 Rakîb ✓
24 Hallâk ✓
25 Nasîr
26 Kadîr
27 Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm
28 Fâtır
29 Hâlık
30 Ğanî
31 Şekûr
32 Halîm
33 Hafî
34 Hayr
35 Ğaffâr
36 Hay
37 Kayyûm
38 Hak
39 'Azîm
40 Kerîm
41 Semî'
42 Muktedir
43 Melîk
44 Vehhâb
45 Vâhid
46 Kahhâr
47 Muntakim
48 Kebîr
49 Mute'âl
50 Kâim
51 Şehîd
52 Ber
53 Latîf
54 Vâris
55 Karîb
56 Mucîb
57 Kavî
58 Mecîd
59 Muste'ân
60 Ğâlib
61 Hâfız
62 Kâhir
63 Fâlik
64 Bedî'
65 Sâdık
66 Hakem
67 Raûf
68 Kefîl
69 'Alî
70 Fettâh
71 Kâfî
72 Refî'
73 Muhyi
74 Velî
75 Mevlâ
76 Rezzâk
77 Metîn
78 Hâdî
79 'Afuv
80 Tevvâb
81 Vasi'
82 Şâkir
83 Evvel
84 Âhir
85 Zâhir
86 Bâtın
87 Mubîn
88 Nûr
89 Câmi'
90 Kuddûs
91 Selâm
91 Mu'min
93 Muheymin
94 Cebbâr
95 Mutekebbir
96 Bârî'
97 Musavvir:
98 Mukît
99 Hasîb

MUSTAFA İSLAMOĞLU KİTAPLIĞI

YAYINLANACAK KİTAPLAR

-Hutbeler

-Hayat Kitabı Kur'an Kelime Meali

-Berceste Ayetler

-Hasan El-Basri'nin Kader Risalesi Şerhi

KUR'AN KİTAPLIĞI

- Hayat Kitabı Kur'an / Gerekçeli Meal Tefsir (Hafız Boy, 1400 sh.)

- Nuzul Sıralı Hayat Kitabı Kur'an / Gerekçeli Meal Tefsir (Hafız Boy, 1044 sh.)

-Kur'an Surelerinin Kimliği

-Kur'an'a Göre Esma-i Hüsna (896 sh.)

DÜŞÜNCE – DENEME

-Yürek Devleti (112 sh)

-Yürek Fethi (176 sh.)

İslâmî fetihlerin tabiatına dair.

-Hayatın Yeniden İnşası İçin (208 sh.)

Hayatı kim, nasıl ve niçin imha etti? Hayatı tekrar kim, nasıl inşa edebilir?

-Ne Yapmalı - Nasıl Yapmalı – Kiminle Yapmalı (192 sh.)

Hayatı inşa etmek için neyi, nasıl, kiminle yapmalı?

-Adayış Risalesi (128 sh.)

Konulu tefsir tadında, Alu İmran 33-45'e dair, farklı bir yaklaşım.

-Hac Risalesi (144 sh.)

"Muhteşem ibadet" e dair muhteşem bir kitap.

ARAŞTIRMA

-İman (312sh, 16. bs.)

Kelamın akideleşmesi, akidenin kelamlaşması ve her yönüyle sahih iman.

-Üç Muhammed / İki Tasavvur Bir Gerçek (B. Boy, 296 sh, 10. bs.)

Birbirine karşıt iki peygamber tasavvuru ve Kur'an'ıntanıttığı gerçek peygamber.

-Yahudileşme Temayülü (B. Boy, 296 sh, 15. bs.)

Son sözü "Yahudilerden değil Yahudileşmekten korkun' olan bir araştırma.

-Seyrâni (344 sh, 3. bs.)

Bir Tanzimat muhalifi olan halk şairinin hayatı, kişiliği, sanatı, şiirleri.

-İslâmî Diriliş Hareketleri (128 sh, 3 bs.)

Vahhabilik, İhvan-ı Müslimîn, Cemaat-i İslami ve diğerleri.

TARİH

-İmamlar ve Sultanlar (256 sh, 17. bs.)

İslam tarihinin ilk 150 yılı ve İmam Azam Ebu Hanife'nin mücadelesi.

-İslamî Hareketler ve Kıyamlar Tarihi I-II (B. Boy, 800 sh, 8 bs.)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 700 yılın alternatif bir tarih okuması.

GENÇLİK - EĞİTİM

-Tavsiyeler I (80 sh, 9. bs.)

Her seviyeden insana hitap eden, 4 dile çevrilen, konsantre bir kitap.

-Tavsiyeler II (136 sh, 8. bs.)

Aile eğitim ve karı-koca ilişkileri.

SEÇME MAKALELER

-Dağarcık I-II (424 sh, 4. bs.)

90'lı yıllara bir mağdurun gözüyle bakmak.

-Savaş kesnmeyen Sözler (316 sh, 5. bs.)

28 Şubat yazıları ce bir dönemin anatomisi.

-Yokluğunda Düşülmüş Notlar (352 sh, 6. bs.)

İstikamet açısı veren kalıcı makaleler.

-Yerliler ve Yersizler (286 sh. 3. bs.)

Bu ülkenin yerlilerine karşı batı devşirmesi Yersiler'in iç burkan hikâyesi

-Ayetlerin Işığında (304 sh. 1. bs.)

Ayetler ışığında hayata ve dünyaya bakış.

-Sözün gücü mü, Gücün sözü mü? (132 sh, 1 bs.)

"Eşkıya dünyaya hükümdar olursa ne olur?

-Kelimeler

YAZILAR SERİSİ (20 Kitap)

1. Yaşayan Yazılar

2. Tesettür Yazıları

3. Eğitim Yazıları

4. Peygamber Yazıları

5. Kur'an Yazıları

6. Ahlâk Yazıları

7. Tarih Yazıları

8. İman Yazıları

9. Fıkıh ve İbadet Yazıları

10. Kur'anî Hayat Yazıları

11. Seyahat Yazıları

12. Din Yazıları

13. Ümmet Yazıları

SÖYLEŞİ

-Bir Yaradan Kurşun Çıkarır Gibi/Tüm söyleşiler (232 sh, 4. bs.)

Yazarın hayatının ara sokaklarında, ancak sorulunca söylenenler

ŞİİR

-Dîvan/Tüm şiirleri (152 sh, 4 bs.)

Heyelan ve Yasin kitaplarını da içeren farklı bir şiir tadı...

DİĞER DİLLERE ÇEVİRİLEN ESERLERİ

- Pend Ü Şiret, Ber Bi Civateke Xwedan Şaxsiyet

22. Risala Gori Kirine

Dewleta Dılan

The Kingdom of Heart

Conquest of Heart

KUR'AN'A GÖRE

ESMÂ-İ HÜSNÂ

MUSTAFA İSLÂMOĞLU

Vahyin inşa ettiği hayatın merkezinde Allah vardır. Merkezinde Allah'ın olduğu bir hayatın iki kanadı vardır: Tevhîd ve Adalet. Tevhîd kanadı insan-Hâlık ilişkisini, adalet kanadı insan-mahlûk ilişkisini temsil eder. İnsan ancak bu iki kanat sağlam olursa, sonsuz saadet menziline doğru uçabilir. Bu iki kanatla uçarsa, gerçek özgürlüğe kavuşabilir. O özgürlük, insanı ayartıcı benliğinin isteklerine boyun eğdiren değil, ayartıcı benliğin köleliğinden kurtarıp Allah'a kul kılan sahici, kalıcı ve değer üretici özgürlüktür. Bu iki kanattan biri veya ikisi kırıksa, o insan teki veya toplumu, yaralı bir kuş gibi çırpınmaktan, hayatı hem kendisine hem de başkalarına zindan etmekten kurtulamaz. Allah'ı gereği gibi tanımadan ve anlamadan, Allah'a gereği gibi kulluk edilemez. Bu kesin.

Kesin olan bir şey daha var: **esmâ-i hüsnâ bilinmeden, Allah gereği gibi tanınamaz.**

DÜŞÜN YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahılbağı Sk. No: 49/A Topkapı - İST.
Tel. 0212 524 7 524 / 521 91 13 Fax. 0212 521 90 86

ISBN 978-605-4533-01-5
9 786054 533015

www.kidap.com.tr